

ធម្មានុស្រាស

ទាន

បរិយាយ

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

โดย

อ.ป.

ธรรมทานมูลนิธิ จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุนพระยา látพลีธรรมประคัล
เป็นหนังสืออันดับที่หนึ่ง ในหนังสือชุด “látพลีธรรมประคัลอนุสรณ์”
เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๘ ของหนังสือเล่มนี้

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์พระนคร

๙๒ - ๙๔ ถนนบุญศิริ นครหลวง ฯ โทร. ๒๑๒๓๓๓, ๒๒๑๖๓๔

นายบุญธรรม สุนทรวาที ผู้พิมพ์และโฆษณา ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

คณะกรรมการทนายชโยธา

จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่แรก ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๙

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑ มกราคม ๒๔๙๕

พิมพ์ครั้งที่สาม ๑๔ มกราคม ๒๔๙๘

พิมพ์ครั้งที่สี่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๓

พิมพ์ครั้งที่ห้า ๑๐ ตุลาคม ๒๕๐๘

พิมพ์ครั้งที่หก ๒๓ มกราคม ๒๕๑๓

พิมพ์ครั้งที่เจ็ด ๓ ธันวาคม ๒๕๑๓

พิมพ์ครั้งที่แปด ๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

បរទេសា ស័ក្តិបតីប្រជុំប្រតិភូ

จดหมาย

ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้ ปกรมต่อท่านทั้งหลาย ผู้ได้รับประโยชน์จาก
 การจัดพิมพ์หนังสือชุด "ลัทธิสังคมนิยมประชาธิปไตย" นี้ขึ้น, โดยที่ข้าพเจ้า
 หนังสือชุดนี้ มีชื่อฉบับนี้ "เพลงชาติใหม่" ที่ได้ ด้วยเงินอุด
 หนุนจากท่าน "พระยาพิชัยดาบหัก" ในรูปหนังสืออนุสรณ์ระบ
 ยาว ดั่งที่ข้าพเจ้าได้ไปรับในต่างประเทศ ซึ่งลักษณะหนังสือชุด มีเลข
 หมายเลขต้นฉบับ เป็นลำดับไป เพื่อความสะดวก; ข้าพเจ้าขอพิมพ์ได้บรรณ
 มงคลนี้ไว้ โดย, เพลงชาติใหม่ ซึ่งตามธรรมเนียมแล้ว ไม่สามารถจัดพิมพ์ขึ้นได้,
 เพลงชาติใหม่อยู่ในความครอบงำของข้าพเจ้าอันผู้ดำเนินการไป เพื่อความจำเป็นที่
 ข้าพเจ้า หรือผู้ใด ไม่สามารถพิมพ์ขึ้นได้; ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้; และ
 ออกเป็น ๓ ประเภท คือ ประเภทพระยาพิชัยดาบหักโดยตรง, ประเภท
 พระยาพิชัยดาบหักพิเศษ, และประเภทหนังสือต่างประเภท ซึ่งท่านผู้ใดจะ
 ไปแล้วได้โปรดให้ข้าพเจ้าไปรับโดยสะดวก. ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นเพื่อ
 ส่งเสริม หรือเพื่อการปฏิวัติ แก่การปฏิวัติสังคมนิยม หรือ
 การปฏิวัติ แล้วแต่กรณี.

"คุณพระยาพิชัยดาบหัก" นี้ ก็คือหนังสืออนุสรณ์ในพิธี
 การของข้าพเจ้าผู้ใด ซึ่งข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ".... ข้าพเจ้าเป็นผู้
 ดำเนินการ ข้าพเจ้าเป็นผู้ดำเนินการเกี่ยวกับกิจการของคณะบุคคล แล้วแต่ผู้รับ
 และผู้ใดจะดำเนินการ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 แห่งพระยาพิชัยดาบหัก ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 นี้. ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 "คุณพระยาพิชัยดาบหัก" นี้ได้ ในบรรณมงคลนี้ไว้ โดย, ข้าพเจ้า
 ได้พิมพ์ออกมาโดยหลักการ, ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้

ข้าพเจ้าขอกล่าวไว้ในที่นี้ไว้โดยย่อว่า ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ พระยาพิชัย
 ดาบหักผู้ใด ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้
 ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้ ข้าพเจ้าขอพิมพ์ขึ้นไว้

ออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนิกชนไทยในสมัยนั้น, หากถึงขนาดที่ขอประ-
ทาศักดิ์เพื่อรับใช้ทุกประการ จนถึงกับแม้จะในลาออกจากพระภิกษุในเวลานั้น มา
ช่วยกันทำงานในพระศาสนา ก็ยังไม่ยอม ตั้งปากทูลอยู่ในลหุเทศาภิบาลหนึ่ง
สัปดาห์. ดับสิ้นดล=ธรรมเทศนาที่ชื่อว่า "สัมมาทิฏฐิ" หรือ "สัมมาทิฏฐิ"
โดยทุกเวลา และโดยที่หนักแน่นความดีด้วย. ซึ่งมีที่ใด ๆ แล้ว ที่จำไปได้
ละที่ธรรมใช้หนังสือที่ "ธรรมที่ระบไว้" ในหนังสือกรรมนั้นบ้าง อย่างสักคฤมาลา-
การตามแต่ใจนึก เพื่อมีผลอยู่เป็นอนุสรณ์ในเมื่อเวลาผ่านไปก็ไม่มีผลอะไร.

ท่านทั้งหลายย่อมทราบดีอยู่แล้ว ว่าวิถีการประ-สวดในหนังสือ
หนังสือธรรมนั้นได้โปรดกันก็มีวิถีการประ-สวด ของธรรมเทศนาของ "กัณฑ์ธรรมเทศนา
ธรรมเทศนา ในพระศาสนา" ซึ่งมีการปฏิวัติธรรม เพื่อความดีของโดยธรรมได้
อย่างได้ผล, วันหนึ่งซึ่งที่ในได้ธรรมนั้นที่แก้การปฏิวัติ, ธรรมนั้นยังมีที่ส่วนที่
หรือเพื่อความดีเป็นนิกายธรรมที่เพื่อข้อแต่ของธรรมนั้นคือ, ธรรมที่ได้ผล. ดับ
สิ้น ต่อมาในพระศาสนาที่ "ธรรมเทศนาธรรมในพระศาสนา" ที่ธรรม
ความประ-สวด (และ) สวดธรรมะ ของท่านผู้ล่วงลับไปแล้วให้มีที่สัก อย่างแน่นอน.

หนังสือที่พิมพ์ขึ้น ด้วยทุนนี้ อย่างน้อยครั้งละ ๑,๐๐๐ฉบับ, ธรรม
หนังสือของหนังสือนั้น ละได้จาก หนังสือตาม ไปตามบุคคลหรือสังคมที่สมควร
โดยในพระศาสนาธรรมะของพระศาสดาที่ตามแต่ หรือของศาสดาทุกสิ่งทุก,
ตลอดถึงทุกสิ่งทุกสิ่ง ที่มีธรรมะธรรมนั้นอยู่ กับธรรมเทศนาของธรรม-
กรรมธรรมที่ได้โปรดขึ้นเพื่อธรรมโดยธรรม. ส่วนอีกประมาณครึ่งหนึ่งนั้น จะได้วัด
กันด้วยด้วยจากที่ "ซึ่งเหตุผลอันธรรมเทศนาธรรมนั้นเป็นนิกายปฏิวัติผู้จัดขึ้น" ในลัทธิ-
ธรรมะที่เป็นนิกายธรรม, ธรรมเทศนา, และถ้าได้ส่วนนี้ ธรรมเทศนาที่พิมพ์
ต่อไป เพื่อเป็นธรรม "วิถิตุณ-สัมมาทิฏฐิ" ธรรมกันไปในตัว.

ในหนังสือพิมพ์ที่ออกชื่อออกนี้ ขอรับรองท่านทั้งหลาย โปรดช่วยใช้หนังสือ
เล่มนี้ ให้ธรรมเทศนาธรรมของท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว; ระลึกถึงด้วยธรรมของธรรม
แล้วออกชื่อออกชื่อให้ ทุกๆท่านที่ช่วยกันหนังสือนี้ใช้สวด, แล้ว ธรรมธรรมนั้นก็ได้
ในใจ ก็ได้มีส่วนช่วยให้ธรรมเทศนาธรรมนี้ ธรรมเทศนาธรรมที่ออกแล้วทุกท่าน.

โดยพิมพ์ธรรม, ธรรม
๒๒ มกราคม ๒๕๒๓.

พุทธธรรม ธรรม

การร้อยกรองหนังสือเล่มนี้

อุทิศ

เป็นถามพลี แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

และ

เพื่อเป็นรอยพระพุทธรูป แต่เพื่อนสัตว์ผู้เดินค้นหาพระองค์

ใจความสำคัญ

เป็นพระประวัติตรัสเล่า ไม่มีคำเรียบเรียงของผู้แต่งคละปน เพราะเป็นที่รวบรวมเฉพาะพระพุทธภาษิตที่ตรัสถึงประวัติของพระองค์เอง, จากคัมภีร์พระไตรปิฎกล้วน เลือกเก็บเอามา ร้อยกรองให้เป็นหมวดหมู่ ติดต่อกันเป็นลำดับ, มุ่งแสดง หลักธรรมที่แนบอยู่ในพระชนมชีพของพระองค์ แทนการมุ่ง ทางตำนานประวัติ หรือนิยายประวัติ เพื่อให้เป็นหนังสือ ส่งเสริมปฏิบัติธรรมเล่มหนึ่ง เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นแก่น แห่งเรื่องพุทธประวัติด้วย, เป็นส่วนพิเศษ.

-ผู้รวบรวม-

มีปทานุกรมคำสำคัญ, , ลำดับหมวดธรรม อยู่ท้ายเล่ม

พุทธประวัติ จากพระโอษฐ์

อักษรย่อ

(เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจในเรื่องอักษรย่อที่ใช้หมายเลขแทนคัมภีร์ ซึ่งมีอยู่โดยมาก)

มหาวิ.วิ.	มหาวิภังค์	วินัยปิฎก.	ฉก.อ.	ฉักกนิบาต	อังคุตตรนิกาย
ภิกขุณี.วิ.	ภิกขุณีวิภังค์	”	สต.อ.	สัตตกนิบาต	”
มหา.วิ	มหาวัคค์	”	อฎ.อ.	อัฐกนิบาต”	
จุลล.วิ.	จุลลวัคค์	”	นว.อ.	นวกนิบาต	”
ปริวาร.วิ	ปริวารวัคค์	”	ทส.อ.	ทสกนิบาต	”
สีล.ที.	สีลขันธวัคค์	ทีฆนิกาย	เอกาทส.อ.	เอกาทสกนิบาต	”
มหา.ที.	มหาวัคค์	”	ขุ.ขุ.	ขุททกปาฐ ขุททกนิกาย	
ปา.ที.	ปาฎีกวัคค์	”	ธ.ขุ.	ธัมมบท	”
มฺ.ม.	มุลปัณณาสก	มัชฌิมนิกาย	อุ.ขุ.	อุทาน	”
ม.ม.	มัชฌิมปณณาสก	”	อิติ.ขุ.	อิติวุตตก	”
อุปริ.ม.	อุปริปณณาสก	”	สุตต.ขุ.	สุตตนิบาต	”
สคาถ.ส	สคาถวัคค์	สังยุตตนิกาย	วิมาน.ขุ.	วิมานวัตถุ	”
นิทาน.ส.	นิทานวัคค์	”	เปต.ขุ.	เปตวัตถุ	”
ขนุธ.ส.	ขันธวารวัคค์	”	เถร.ขุ.	เถรคาถา	”
สพ.ส.	สหายนวัคค์	”	เถรี.ขุ.	เถรีคาถา	”
มหาวาร.ส.	มหาวัคค์	”	ชา.ขุ.	ชาดก	”
เอก.อ	เอกนิบาต	อังคุตตรนิกาย	นิท.ขุ.	นิทเทส	”
ทุก.อ.	ทุกนิบาต	”	ปฎิสม.ขุ.	ปฎิสัมภทา	”
ติก.อ.	ติกนิบาต	”	อปทาน.ขุ.	อปทาน	”
จตุก.อ.	จตุกกนิบาต	”	พุทธว.ขุ.	พุทธวงศ์	”
ปญจ.อ.	ปัญจกนิบาต.	”	จริยา.ขุ.	จริยาปิฎก	”

ตัวอย่างคำย่อ : ๑๔/๑๗๑/๒๔๕ ให้อ่านว่า ไตรปิฎก เล่ม ๑๔ หน้า ๑๗๑ ข้อที่ ๒๔๕

ไตรปิฎก = ไตรปิฎกฉบับบาลีสยามรัฐ ฉบับอนุสรณ์รัชกาลที่ ๗ ชุดพิมพ์ครั้งแรก

(พ.ม.) = เรื่องเพิ่มเติม เมื่อพิมพ์ครั้งที่สอง

(พ.ม.อ.) = เรื่องเพิ่มเติม เมื่อพิมพ์ครั้งที่สาม

(พ.ม.ส) = เรื่องเพิ่มเติมครั้งสุดท้าย เมื่อพิมพ์ครั้งที่เก้า

พ.โอ. = พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ขุม.โอ. = ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์

ปฎิจจ.โอ = ปฎิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์

อริยสัง.โอ. = อริยสังจากพระโอษฐ์

ท. = ทั้งหลาย

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งที่ ๙/๒๕๖๓)

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๙ แห่งหนังสือเรื่องนี้ มีการเปลี่ยนแปลงที่ควรแถลงให้ทราบบางประการ คือ ได้มีการเพิ่มจำนวนเรื่องที่เคยเว้นเสียในการพิมพ์ครั้งก่อนๆ ที่เห็นกันในครั้งนั้นว่า ไม่สู้สำคัญ จะเว้นเสียก็ได้ และเป็นเรื่องที่ค้นพบใหม่หลังจากที่ตั้งตาสำรวจกันจริงๆ ัจงอีกครึ่งหนึ่ง, เข้ามาในการพิมพ์ครั้งนี้ด้วย จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ :-

มีเรื่องเพิ่มขึ้นจากที่เคยมีเพียง ๒๔๘ เรื่อง กลายเป็นมี ๓๘๘ เรื่อง;

มีหน้าหนังสือ ซึ่งเคยมีเพียง ๓๙๖ หน้า กลายเป็นมี ๖๑๔ หน้า, (ไม่นับปกทานุกรม ฯลฯ)

มีคำปทานุกรม ซึ่งเคยมีเพียง ๒๑๙๙ คำ กลายเป็นมี ๓๒๙๑ คำ;

มีหมวดธรรมท้ายเล่ม ซึ่งเคยมีเพียง ๑๕๗ หมวด กลายเป็นมี ๓๗๒ หมวด;

รู้สึกว่าการปรับปรุงเพิ่มเติมครั้งนี้ เป็นการกระทำครั้งสุดท้ายเป็นแน่นอน จึงได้ใส่อักษรย่อ เครื่องสังเกตไว้ท้ายเรื่องนั้น ๆ ในสารบัญว่า (พ.ม.ส.) ซึ่งหมายความว่า “เพิ่มใหม่ครั้งสุดท้าย” และยังรู้สึกว่าจะต้องขออภัยต่อท่านผู้อ่าน โดยที่เขียนไว้ในคำนำครั้งที่ ๓ ว่าครั้งนั้น เป็นการเพิ่มครั้งสุดท้าย และยุติการเพิ่มทำหนังสือเรื่องนี้แต่เพียงนั้น, บัดนี้ยังมีการเพิ่มใหม่อีก และจะเป็นครั้งสุดท้ายจริงๆ,

สำหรับเรื่องใหม่ที่เพิ่มเข้ามาใหม่ครั้งนี้ โดยเพิ่มเครื่องหมาย (พ.ม.ส.) ไว้ท้ายชื่อทุกๆ เรื่อง นั้น เป็นเรื่องที่ไม่ซ้ำกับเรื่องที่มีอยู่ก่อน และมีค่าควรแก่การศึกษาจริงๆ ควรจะได้ศึกษา สอบสวนดูอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะสำหรับผู้ที่เคยอ่านแต่ฉบับพิมพ์ครั้งก่อนๆ,

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอขอบคุณ อติต ธมมวิจิตรโต ภิกขุ ที่ได้ช่วยเป็นอย่างมาก ในการสำรวจอย่างละเอียดเพื่อให้ได้มาซึ่งเรื่องในชุดที่เพิ่มใหม่นี้ ตลอดจนการสอบทาน ตรวจพิสูจน์ ควบคุมการจัดหน้า ทำปทานุกรมหมวดธรรมท้ายเล่ม อย่างเหน็ดเหนื่อยแทนข้าพเจ้าผู้ย่างเข้า ในวัยชรา, และขอบคุณ จตปญฺโณ ภิกขุ ที่ได้ช่วยเหลือในการคัดลอก การเขียนบัตรทำปทานุกรม การจัดลำดับอักษร และอื่นๆ ที่เนื่องด้วยเรื่องนั้น, ขอท่านที่ได้รับประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ จง ได้รับทราบถึงความเสียสละเรี่ยวแรงของท่านทั้งสองนี้ โดยทั่วกันด้วย

อ.ป.

๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๓

คำนำ
(เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๑)

พระประวัติตรัสเล่า หรือพุทธประวัติจากพระพุทธโอษฐ์นี้ เลือกรวบจากบาลีพระไตรปิฎก รวบรวมเอามาเฉพาะตอนที่พระองค์ตรัสเล่าถึงประวัติของพระองค์เอง

พระประวัติของพระองค์ทุกๆ ตอน ทั้งที่ทรงเล่าเอง และเป็นคำ ของพระสังคีติกาจารย์ผู้ร้อยกรองบาลีพระไตรปิฎก ย่อมมีอยู่เป็นแห่งๆ ตอนๆ ไม่ติดต่อกันไปจนตลอดเรื่องเป็นการลำบากแก่ผู้ศึกษา. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เคยทรงพบเหตุแห่งความไม่สะดวกข้อนี้ ดังที่ตรัสไว้ในตอนคำปรารภ ที่หน้าหนังสือพุทธประวัติเล่ม ๑ ของพระองค์ว่า :-

“...น่าเสียดายว่า เรื่องพุทธประวัตินั้น ไม่ปรากฏในบาลีที่ชั้นสูงสังคีติจนตลอดเรื่องสักแห่งเดียว มีมาในบาลีประเทศนั้นๆ เพียงเป็นท่อนๆ เช่นเรื่องประสูติมาในมหาปทานสูตรแห่งที่ขนิกายมหาวรรค เรื่องครั้งยังทรงพระเยาว์มาในติกนิบาตอังคุตตรนิกาย เรื่องตั้งแต่ปรารภเหตุที่เสด็จออกบรรพชา จนภิกษุปัญจวัคคีย์สำเร็จพระอรหัตตผล มาในปาสาสิสูตรแห่งมัชฌิมนิกายมูลปัณณาสก์ เรื่องเสด็จออกบรรพชาแล้ว บำเพ็ญทุกกรกิริยาจนได้ตรัสรู้ มาในมหาสังจกสูตรแห่งมัชฌิมนิกายมูลปัณณาสก์ เรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงอัครสาวกบรรพชา มาในมหาวรรคแห่งวินัยการทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้นๆ มาในพระสูตรต่างๆ หลายสถาน, ตอนใกล้จะปรินิพพานจนถึงปรินิพพานแล้ว มัลลกษัตริย์ในกุสินาราทำการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้วแบ่งพระสารีริกธาตุไว้บ้าง แจกไปในนครอื่นบ้าง มาในมหาปรินิพพานสูตร แห่งที่ขนิกาย มหาวรรค.เป็นอย่างนี้ เข้าใจว่าพระคณิศรจนจารย์มุ่งจะกล่าวเทศนาบางอย่าง จึงชักเรื่องมากล่าวพอเป็นเหตุปรารภเทศนา ที่เรียกว่า “อัฐูปปัตติ”.อีกอย่างหนึ่ง ได้เรื่องมา

เพียงใด ก็จงน่าไว้เพียงนั้นเป็นคราวๆ เพราะเหตุนี้ในปกรณ์เดี่ยวควรจะเรียงเรื่องไว้ในสูตรเดียวกัน ก็ยังเรียงกระจายกันไว้...”

แต่ในหนังสือพุทธประวัติที่พระมหาสมณะเจ้าพระองค์นี้ ทรงเรียบเรียงนั้น ทรงเก็บความในบาลีมาละปนกันไป ทั้งที่ตรัสเล่าโดยพระโอษฐ์เองและที่เป็นคำของสังคิติกอาจารย์ บางแห่งก็รวมทั้งอรรถกถา ทั้งไม่ได้ทรงหมายเหตุไว้ให้ชัดว่า ตอนไหนเป็นคำตรัสเล่า ตอนไหนเป็นคำของรจนา เพราะทรงแต่งให้เป็นหนังสือเล่มใหม่ขึ้นต่างหาก พร้อมทั้งมีอธิบายและความเห็นสันนิษฐาน. ส่วนเรื่องจากพระโอษฐ์ ที่ข้าพเจ้ารวบรวมมานี้ เลือกรวบและแปลออกเฉพาะตอนที่พระศาสดาตรัสเล่าเรื่องของพระองค์เอง จากบาลีอย่างเดียวไม่มีคำของพระสังคิติกอาจารย์หรือคณาจารย์ปนอยู่เลย เพื่อไม่ให้คลงกันด้วยหวังว่าจะเป็นการศึกษาแก่ผู้ที่จะศึกษา และสันนิษฐานคัมภีร์พุทธประวัติสืบไป, แม้เมื่อไปอ่านคัมภีร์พุทธประวัติอื่นๆ ที่ท่านรวบรวมขึ้นใหม่ เช่น ปฐมสมโพธิเป็นต้นก็ดี ตลอดจนพุทธประวัติต่างประเทศก็ดี จะเข้าใจได้ง่ายว่า อะไรเป็นแก่นและอะไรเป็นเกร็ดของเรื่อง.

เพราะฉะนั้น เรื่องพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ก็หมายความว่าเรื่องที่ทรงเล่าเอง มีน้ำหนักยิ่งกว่าบาลีธรรมดาทั่วไป เพื่อให้ได้หลักแห่งพุทธประวัติแท้ๆ สำหรับศึกษาในชั้นแรกเสียก่อน. ในลำดับต่อไปจึงจะได้ศึกษาส่วนที่เป็นคำของพระสังคิติกอาจารย์ ตลอดมาจนถึงอรรถกถา และเรื่องเล่ากันปรัมปราอันเกี่ยวด้วยพุทธประวัติทุกอย่าง. เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะรู้เรื่องพุทธประวัติได้อย่างทั่วถึง เป็นหลักฐานมั่นคง, และรู้ว่าไหนเป็นแก่น ไหนเป็นกะพี้ไหนเป็นเปลือกเพียงไรด้วย, ซึ่งถ้ามีโอกาสก็ควรจะได้ศึกษากันให้ครบทุกชนิด

(๑๐)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - คำนำ

จากที่เป็นหลักฐานที่สุด ไปหาที่มีหลักฐานเบาบาง. ในบัดนี้ ขอเชิญท่านผู้อ่านศึกษา
แก่นแท้ของพุทธประวัติ คือบาลีจากพระพุทโธษฐ์เป็นขั้นแรก.

ขออุทิศกุศลเกิดแต่การเผยแพร่ธรรมอันนี้ เป็นปฏิบัติบูชาแด่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าใจอภิสิทธิ์สมัยตรงกับวันประสูติ - ตรัสรู้ - นิพพานนี้ด้วย.

อ.ป. เปรียญ และ น.ธ. เอก

ไชยา ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๗

คำนำ

(เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๒)

ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่จะกล่าวไว้เสียในคราวนี้ ถึงมูลเหตุที่จะเกิดหนังสือเล่มนี้ขึ้น. ในชั้นแรกที่สุด เนื่องจากข้าพเจ้ามีความสนใจในการค้นหาร่องรอยแห่งการศึกษาค้นคว้า การปฏิบัติ และการเป็นอยู่ประจำวัน ตลอดจนจนถึงวิธีการอบรมสั่งสอน และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต่าง ๆ ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยประสงค์จะนำเอาหลักเกณฑ์เหล่านั้นมาใช้ในการที่จะทำความเข้าใจในพระองค์ และ**ทำตามรอยพระยุคลบาท** หรือที่เรียกตามความหมายอันกว้างขวางอย่างหนึ่งว่า **การตามรอยพระอรหันต์**, ข้าพเจ้าจึงพยายามเลือกเก็บเรื่องราวต่าง ๆ ที่จะประโยชน์แก่ความมุ่งหมายอันนี้เสมอมาจากที่ทุกแห่ง. ครั้นได้มีการพยายามลองเก็บเรื่องราวจากพระไตรปิฎก โดยตรงก็ได้พบเรื่องราวอันมีค่ามากในทางที่จะแสดงแนวการปฏิบัติและยังแถมอยู่ในพระพุทธานุภาพโดยตรงด้วย, ข้าพเจ้าจึงได้ตั้งใจใหม่ คือในชั้นนี้จะเลือกเก็บเอาเฉพาะที่เป็นพระพุทธานุภาพล้วน ๆ ก่อนพวกหนึ่ง เว้นคำพระสังคีติกาจารย์เสีย. ในที่สุดก็ได้เรื่องราวต่างๆ ที่อยู่ในรูปตรัสเองพอแก่ความต้องการจริง ๆ .

สำหรับผู้ที่อยู่นอกวัด ไม่คุ้นกับพระไตรปิฎกนั้น ควรจะทราบเสียก่อนว่าพระไตรปิฎกนั้น พระสังคีติกาจารย์ผู้ร้อยกรอง ท่านเรียงเป็นคำสอนของท่านเองเล่าเรื่องราวต่าง ๆ อันเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าเมื่อประทับอยู่ที่นั่น ได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นอย่างนั้น ๆ และได้ตรัสถ้อยคำ อย่างนั้น ๆ เป็นเรื่องๆไปเป็นส่วนใหญ่. ที่กล่าวถึงพระสาวกหรือคนสำคัญบางคนโดยเฉพาะนั้น มีเป็นส่วนน้อย และนอกจากนั้นก็มีความพวกที่เป็นคำอธิบายศัพท์ลึกลับซึ่งต่าง ๆ คือพวกคัมภีร์นิเทศในบรรดาสูตรต่าง ๆ ที่พระสังคีติกาจารย์เล่าเรื่องพระผู้มี

พระภาคเจ้าโดยตรงนั้น ก็มีน้อยสูตรที่ได้เล่าถึงเรื่องที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเล่าถึงพระประวัติ หรือการกระทำของพระองค์เอง โดยพระองค์เอง และยังแถมเป็นการมีที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป แห่งละเล็กละน้อย ที่นั่นบ้าง ที่นี้บ้างเลย กลายเป็นของที่ยุ่งเร้นลับ. ฉะนั้นเมื่อใครอยากทราบ ว่า ถ้อยคำเฉพาะที่พระองค์ ได้ตรัสเล่าถึงเรื่องราวของพระองค์เอง มีอยู่อย่างไรและเท่าไรแล้วผู้หนึ่งจะต้องทำการสำรวจพระไตรปิฎก ผ่านไปทีละหน้าทุก ๆ หน้า ด้วยความระมัดระวัง และเลือกเก็บเอาออกมารวบรวมไว้ จนกว่าการสำรวจจะทั่วตลอดพระไตรปิฎก แล้วจึงเอาเรื่องทั้งหมดนั้นมาพิจารณาดูว่า เรื่องอะไรเกิดก่อนเกิดหลัง หรือคาบเกี่ยวกันอย่างไร อีกต่อหนึ่ง จึงจะได้เรื่องราวเหล่านั้นตามความประสงค์. ความยากลำบากอยู่ตรงที่เรื่องราวเหล่านี้มิได้รวมอยู่ที่ตอนใดตอนหนึ่งของพระไตรปิฎกด้วยกันทั้งหมด แต่ไปมีแทรกอยู่ที่นั่นบ้างที่นี้บ้างและบางแห่งก็มีนิดหน่อยและเร้นลับ ต้องตั้งอกตั้งใจเลือกเก็บกันจริงๆ : เรื่องจึงต้องใช้เวลาแรมปีในการเลือกเก็บมาร้อยกรองให้ติดต่อกัน.

ในชั้นแรกทีเดียว ข้าพเจ้ามิได้มีความตั้งใจจะรวบรวมพระประวัติตรัสเองเหล่านี้ เพราะไม่ได้นึกคิดว่าจะมีอยู่โดยคิดเสียว่า พระประวัติต่าง ๆ นั้นมีเท่าที่มีผู้นำมาร้อยกรองและศึกษากันอยู่แล้วเท่านั้น, และอีกอย่างหนึ่งในขณะนั้นข้าพเจ้ามุ่งหมายแต่จะค้นหาร่องรอยของการปฏิบัติธรรมที่ยังเร้นลับ เป็นปัญหาอยู่อย่างเดียว, การค้นเรื่องจากพระไตรปิฎก จึงมุ่งเลือกเก็บเฉพาะเรื่องที่แสดงร่องรอยของการปฏิบัติธรรมเรื่อยมา. เรื่องได้เป็นไปเอง ในการที่ได้พบเรื่องการปฏิบัติธรรมที่ประสงค์จะพบ จากบางตอนของคำตรัสเล่าถึงการปฏิบัติของพระองค์เอง ในระยะต่าง ๆ ทั้งในระยะที่ทรงทำความเพียรเพื่อตรัสรู้และตรัสรู้แล้วทำการสั่งสอนคนนานาชนิด. **เรื่องที่ตรัสเล่าถึงพระองค์เองในเวลาที่ทรงทำความเพียรเพื่อตรัสรู้นั้น เพลิดเพลินมากมาย เกินกว่าที่ข้าพเจ้าเคยนึกฝัน**

และได้เกิดเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่บุคคลที่ประสงค์ จะ “ตามรอยพระยุคลบาท” หรือ ตามรอยพระอรหันต์; และได้ทำให้เกิดความอึ้งใจแก่ข้าพเจ้าเป็นล้นพ้นจนหายเหนื่อย. และข้าพเจ้ากล้ายืนยันเฉพาะในส่วนนี้ว่ายังไม่เคยมีใครที่ได้แต่งหนังสือพุทธประวัติเล่มใด ได้นำเอาเรื่องราวตอนที่เป็นการค้นคว้าทดลองก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า มาแสดงไว้อย่างครบถ้วนเหมือนที่ข้าพเจ้านำมาแสดงไว้ในหนังสือเล่มนี้เลย. ทั้งนี้ได้แก่ข้อความตั้งแต่หน้า ๔๙ ถึงหน้า ๑๐๔ แห่งหนังสือเล่มนี้, และเป็นข้อความที่ตรัสเองล้วนโดยไม่มีคำของพระสังคีติกาจารย์ และอรรถกาเข้าร่วมอยู่ด้วย เหมือนหนังสือพุทธประวัติทั้งหลาย ที่มีอยู่แต่ก่อนๆ โดยเฉพาะเรื่องราวภายใต้หัว ชื่อว่า “การทรงกำหนดสมาธิ นิमितก่อนตรัสรู้”, “การทรงพยายามในญาณทัสนะเป็นขั้น ๆ ก่อนการตรัสรู้”, “การทรงทำลายความขลาดก่อนตรัสรู้” ฯลฯ เหล่านี้ ปรากฏว่า เป็นที่สปลใจและอนุโมทนาแก่เพื่อนักปฏิบัติด้วยกันเป็นอย่างสูง ถึงกับใช้เป็นคู่มือ. ถึงแม้เรื่องราวที่กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากการตรัสรู้แล้ว เช่น การทรมานเจ้าลัทธิต่าง ๆ ในการสั่งสอน หรืออุบายวิธีแห่งการสั่งสอน ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องแสดงรอยแห่งการปฏิบัติธรรมอยู่ไม่น้อย อย่างเดียวกัน. และยังมีเรื่องประเภทที่แสดงให้เราทราบถึง “ชีวิตประจำวัน” ของพระองค์ จนถึงกับทำให้เรารู้สึกว่า เราได้อยู่ใกล้ชิดกับพระองค์ ชนิดที่ได้เห็นการเคลื่อนไหวเป็นประจำวันของพระองค์ด้วยการที่หนังสือเล่มนี้เต็มไปด้วยข้อธรรมะ มากกว่าเรื่องราวที่เป็นประวัตินั้น ก็เป็นเพราะมูลเหตุที่มีการค้นเพื่อหาร่องรอยแห่งการปฏิบัติธรรมในพระชีวประวัติดังกล่าวแล้ว นั่นเอง แลอีกประการหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าเพิ่งจะตัดสินใจลงไปภายหลังเมื่อได้พบความจริงอันนี้แล้ว ก็คือ การตั้งใจว่าจะให้

หนังสือเล่มนี้เป็น “พุทธประวัติแห่งการปฏิบัติธรรม” หรือ “พุทธประวัติที่มุ่งแสดงไปในทางธรรม” นั้นเอง.

การรื้อยกรองหนังสือพุทธประวัติ เมื่อสังเกตดูเป็นอย่างดีแล้วปรากฏว่ามีทางที่จะรื้อยกรองหนังสือพุทธประวัติได้ถึง ๓ แนวด้วยกันเป็นอย่างน้อย. **แนวที่หนึ่ง** เป็นหนังสือมุ่งโดยตรง ในการที่จะชักชวนคนให้เลื่อมใสและโดยเฉพาะคนส่วนใหญ่ที่ไม่ใช่นักศึกษา ได้แก่คนชาวบ้านทั่วไป ซึ่งต้องหนักไปในทางปาฏิหาริย์ เช่นหนังสือปฐมสมโพธิและลลิตวิศตรระเป็นตัวอย่างจัดเป็นหนังสือสรรเสริญพระคุณหรือ Gospel ไปพวกหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นผลดีเลิศไปทางหนึ่ง คือยึดเหนี่ยวน้ำใจคนให้ติดแน่นในศาสนาของตนได้นั้นเอง. แต่เนื่องจากมุ่งหนักไปในทางปาฏิหาริย์เกินไปนั่นเอง ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายขึ้นแก่พวกนักศึกษาหรือนักปฏิบัติธรรมโดยตรง การมีหนังสือพุทธประวัติแต่ประเภทนี้ประเภทเดียวจึงไม่เป็นการเพียงพอ ทำให้ต้องมีประเภทอื่นด้วย. **แนวที่สอง** มุ่งแสดงไปในทางตำนานหรือประวัติศาสตร์ ซึ่งมุ่งแสดงแต่เรื่องราวที่ให้คนทั้งหลายเห็นว่าเป็นความจริง และมีหลักฐานตามกฎเกณฑ์แห่งวิชาประวัติศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ อันเป็นที่สปีใจของนักศึกษาแห่งสมัยปัจจุบันนี้ซึ่งมีหนังสือพุทธประวัติ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณ วโรสหรือหนังสือ Life of Buddha ของ ดร. E.J. Thomas เป็นตัวอย่าง แต่อย่างไรก็ตามทั้งสองแนวนี้นี้ยังไม่เป็นที่สปีใจของคนอีกพวกหนึ่งคือพวกนักปฏิบัติธรรมที่ใครจะทราบว่าจะทรงมีชีวิตแห่งการปฏิบัติธรรมเป็นมาตั้งแต่อกผนวช จนถึงตรัสรู้ประกาศพระศาสนาและกระทั่งถึงวาระสุดท้ายคือการปรินิพพาน เป็นอย่างไรโดยไม่มี ความสนใจในเรื่องการปาฏิหาริย์หรือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เหตุนี้จึงเป็นความจำเป็นตามธรรมชาติ ที่จะต้องมีหนังสือพุทธประวัติแนวอื่นจาก

สองแนวนี้ต่อไปอีก อันได้แก่ **แนวที่สาม**. แนวที่สาม มุ่งแสดงแต่ในทางธรรมล้วน ๆ คือแสดงข้อธรรมะให้ปรากฏชัดอยู่ทุก ๆ อากัปภิกิริยาของพระองค์เพื่อเป็นหลักการแก่ผู้หวังจะดำเนินตาม เราจะเห็นได้ชัดเจนว่า หนังสือพวกที่มุ่งแสดงทางปาฏิหาริย์ก็แสดงหรือเลือกแสดงให้ละเอียดแต่ตอนที่จูงใจคนได้ด้วยปาฏิหาริย์ แสดงคร่าว ๆ หรือกระโดดข้ามไปในตอนที่แสดงเป็นธรรม-บรรยาย และไม่แสดงส่วนที่เป็นแง่คิดทางตำนานหรือประวัติศาสตร์เลย. และหนังสือพวกที่แสดงทางตำนานหรือประวัติศาสตร์นั้นเล่า ก็วินิจฉัยแต่ในแง่ที่จะเป็นไปได้ในทางตำนานหรือประวัติศาสตร์ ไม่แสดงทางปาฏิหาริย์หรือทางธรรมบรรยายเลย. อันนี้เป็นการชี้ชัดถึงความต่างออกไปของหนังสือพุทธประวัติ ประเภทที่มุ่งแสดงในทางธรรม หรือชี้ร่องรอยแห่งการปฏิบัติธรรมโดยตรง ซึ่งข้าพเจ้าปรารถนาอย่างยิ่งในระยะที่ทำการค้นคว้า และได้ตัดสินใจทำทันทีในเมื่อได้พบว่ามีอยู่มากพอที่จะทำขึ้นเป็นหนังสือพุทธประวัติสักเล่มหนึ่ง และก็ได้ปรากฏขึ้นจริง ๆ ดังที่ท่านได้เห็นอยู่ในบัดนี้. ข้าพเจ้ายังไม่อาจยืนยันว่า หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่ควรจะได้ว่าเป็นพุทธประวัติที่มุ่งแสดงในทางธรรมโดยสมบูรณ์ เพราะเหตุว่าข้าพเจ้าทำได้เพียงในวงจำกัด คือ **เท่าที่มีอยู่ในรูปแห่งคำตรัสเล่า และเท่าที่จะเลือกเก็บเอามาจากพระไตรปิฎกโดยเฉพาะเท่านั้น** เพราะหลักการในการทำ หนังสือเล่มนี้มีความจำกัดไว้เพียงเท่านี้. ถ้าจะให้สมบูรณ์ ก็ต้องไม่จำกัดว่าเท่าที่ตรัสไว้จากพระโอษฐ์ แต่ต้องรวบรวมเอาขึ้นที่เป็นคำสั่งคิติกาศจารย์ทั่วไป และอรรถกถาและฎีกาทั่วไปเข้ามาด้วย ซึ่งจะมีเรื่องราวมากกว่าหนังสือเล่มที่ท่านถืออยู่นี้หลายเท่าตัว, แต่อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าพอจะยืนยันได้ว่า ส่วนที่เป็นคำตรัสเล่าไว้ด้วยพระองค์เองนั้น ข้าพเจ้าได้พยายามรวบรวมมาจนหมดสิ้น, และพอใจที่จะยืนยันว่า **ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้เป็นหนังสือที่มุ่งแสดงไปในทางธรรม** ดังที่กล่าวแล้ว.

แม้ว่าในหนังสือเล่มนี้ มีเรื่องราวบางตอนไปในทำนองปาฏิหาริย์ติดเจืออยู่บ้าง เช่นตอนอันว่าด้วยการอยู่ในชั้นดุสิต การจุติลงสู่ครรภ์ และการประสูติเป็นต้นนั้น ท่านย่อมเห็นได้อยู่เองแล้ว ว่าเป็นจำนวนเพียง ๗-๘ หน้าในหนังสือ ๓๕๗ หน้า และยิ่งกว่านั้นท่านยังจะเห็นได้สืบไปอีกว่า ข้อความที่เป็นปาฏิหาริย์ตอนนี้ ถ้าใครพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่า เป็นสิ่งที่เราไม่จำเป็นจะต้องถือเอาตามตัวหนังสือเหล่านั้น เพราะเป็นสิ่งที่อธิบายให้เห็นเป็นธรรมชาติฐานได้โดยง่าย; เช่นการที่พอประสูติออกมา ก็ดำเนินได้ ๗ ก้าว ไปทางทิศเหนือเปล่งคำยืนยันได้ว่าเป็นผู้ชนะโลกทั้งปวง และไม่มี การเกิดอีก; นี้เราเห็นได้ว่าผู้กล่าวมุ่งจะกล่าวถึงการที่พระองค์เกิดขึ้นเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นการเกิดทางใจต่างหาก หาใช่การเกิดทางเนื้อหนังไม่, จำนวน ก้าว ๗ ก้าว นั้น พระอรุณกถาจารย์ให้คำอธิบายว่า เป็นการแสดงถึงข้อปฏิบัติ ๗ ขั้นที่ทำคนให้ตรัสรู้ (เช่นโพชฌงค์ ๗) ก็มี, หรือนักวิจิตรฉัยบางท่าน ว่าหมายถึงชนบทใหญ่ ๗ ชนบท ที่พระองค์ทรงจาริกไปทำการประกาศคำสั่งสอนของพระองค์ก็มี, ที่ว่าเดินไปทางทิศเหนือย่อมหมายถึงการกล่าวมุ่งหน้าเข้าไปประกาศตามกลุ่มศาสดาต่าง ๆ ที่มีคนนับถืออยู่ก่อนแล้วในสมัยนั้น, ที่ว่า เป็นผู้ชนะโลกทั้งหมด นี้เป็นการยืนยันถึงข้อที่คำสอนนี้ เป็นคำสอนสุดท้ายของโลก ที่ใคร ๆ ไม่อาจขัดคั้นคำสอนอันใดมาสอนโลกให้สูงยิ่งขึ้นกว่านี้ได้อีกต่อไป, และที่ว่าพระองค์ไม่มี การเกิดอีก นั้นย่อมหมายถึงข้อที่พระองค์ได้ทรงพบความจริงข้อที่ว่า ที่แท้ไม่มีคนเกิดคนตาย เพราะไม่มีคน, มีแต่สังขารที่เกิดดับอยู่ตามธรรมดาเท่านั้น. (สำหรับผู้ที่สนใจและวิจิตรฉัยเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ทำนองนี้ ข้าพเจ้าขอแนะนำให้อ่านหนังสือพุทธประวัติเล่มหนึ่งของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สำหรับข้าพเจ้าเองเห็นว่าปาฏิหาริย์นั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องวิจิตรฉัย เพราะท่านผู้ร่ายกรองท่านมุ่งหมายจะจูงใจคนด้วยอุบายวิธี เช่นนั้น ท่านจึงได้ดัดแปลง หรือร่ายกรองขึ้นเช่นนั้น ผู้ที่ต้องการจะปฏิบัติธรรม

ไม่ต้องเอาใจใส่ก็ได้ โดยข้ามไปเอาใจใส่ในเรื่องการปฏิบัติธรรมเสียทีเดียว. เรื่อง ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ก็เพื่อจูงคนเข้ามาหาการปฏิบัติธรรมนี้เอง ก็เมื่อเราเข้าถึง ตัวการปฏิบัติธรรมเสียทีเดียวแล้ว จะมีปัญหาอะไรด้วยเรื่องอันเกี่ยวกับ ปาฏิหาริย์. ขึ้นไปวินิจฉัย ก็มีแต่จะเสียเวลาจนหมดอายุแล้วมีหนายังจะมีทาง วินิจฉัยผิดมากกว่าถูก เพราะเป็นเรื่องที่ท่านมีความมุ่งหมายอีกอย่างหนึ่งดังกล่าว แล้ว. ฉะนั้น หนังสือพุทธประวัติเล่มใด มุ่งแสดงไปในทางปาฏิหาริย์ ก็ขอให้ได้ทำ หน้าทีของหนังสือเล่มนั้น ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็แล้วกัน).

แต่ยังมีข้อพิศษอยู่ข้อหนึ่ง สำหรับข้อความที่เป็นทำนองปาฏิหาริย์ ๗ - ๘ หน้าทีพลัดเข้ามาอยู่ในหนังสือเล่มที่ข้าพเจ้ารวบรวมขึ้นมานี้ ซึ่งท่านผู้อ่านควรจะ สังเกตไว้ด้วย. ความแปลกอยู่ที่ว่า ข้อความอันว่าด้วยเรื่องการอยู่ในสวรรค์การจุติ และการประสูติ อย่างมีปาฏิหาริย์นี้ มีรวมอยู่ในบาลีอัศจรรย์ภูตธัมมสูตรมัชฌิม นิกาย, แต่เป็นถ้อยคำของพระอานนท์กล่าว ท่านกล่าวว่าได้ฟังข้อความเช่นนี้มา จากพระพุทธโอษฐ์เอง แล้วนำมาเล่าอีกต่อหนึ่ง, ไม่เหมือนกับเรื่องราวตอนอื่น ๆ จากนี้ ซึ่งเป็นถ้อยคำที่พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย ระบุลงไปว่า พระผู้มีพระภาค เจ้าได้ตรัสเล่าเองโดยตรง. ทำไมพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายจึงร้อยกรองให้เรื่องที่มีปาฏิหาริย์รุนแรงเช่นนั้น อยู่ในถ้อยคำของพระอานนท์เสียชั้นหนึ่งก่อน (ซึ่งตาม ธรรมดาเราก็ทราบกันอยู่แล้วว่าในจำนวนพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายนั้น ก็มีพระ อานนท์รวมอยู่ด้วยองค์หนึ่ง) แทนที่จะกล่าวให้เป็นคำที่พระองค์ตรัสโดยตรง เหมือนสูตรอื่น ๆ , หรือยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เมื่อท่านลองอ่านบาลีอัศจรรย์ภูตธัมมสูตร ตอนนี้ดู ท่านจะสงสัยต่อไปว่า ทำไมเรื่องจึงต้องถูกจัดให้เป็นว่าให้พระอานนท์มา กราบทูลเรื่องที่ท่านได้ฟังมาจากพระองค์ต่อหน้าภิกษุทั้งหลาย และต่อพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพร้อมกันอีกครั้งหนึ่ง. ปัญหาข้อนี้ ได้เกิดแก่ข้าพเจ้าแล้ว

ในเมื่อได้พบเรื่องราวตอนนี้ และจะนำมารวมไว้ในหนังสือเล่มนี้. เมื่อข้าพเจ้ายังคิดไม่ตกและเห็นว่าเป็นเรื่องไม่มากมาย ก็ตัดสินใจในการที่จะรวบรวมเอามาแต่ก็ได้บันทึกไว้ให้ท่านผู้อ่านได้ตั้งข้อสังเกตไว้เป็นพิเศษ เฉพาะตอนนี้แล้วตั้งปรากฏอยู่เชิงอรรถแห่งเรื่องนั่นเอง. และให้สังเกตไว้ด้วยว่า เรื่องตอนนี้จัดเป็นเรื่องจากพระโอษฐ์โดยอ้อม ดังที่ถ้อยคำในตัวเรื่องต่อนั้น ก็บ่งให้เห็นชัดอยู่แล้ว. รวมความว่าในหนังสือเล่มนี้ซึ่งมี ๓๕๗ หน้า ๑ มีเรื่องจากพระพุทโธษฐ์โดยอ้อมเสีย ๗ หน้าเศษที่นี้ก็มาถึงเรื่องบางเรื่อง ที่ควรผนวกเข้าไว้ในพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ คือเรื่องต่างๆ ที่คนภายนอกศาสนาเป็นผู้กล่าว. ข้าพเจ้าถือว่าเรื่องที่คนนอกหรือคนที่ปฏิบัติต่อกัน กล่าวนั้น เป็นเรื่องที่มีความจริงอันจะพึงเชื่อถือได้ไม่น้อยกว่าที่พระองค์ตรัสเอง. ข้อนี้โดยเหตุที่ว่า คนภายนอกที่เป็นปฏิบัติต่อกัน ย่อมลำเอียงเพื่อโอกาสแต่ในทางที่จะสรรเสริญ ย่อมไม่ลำเอียงในทางที่จะตำหนิ. เมื่อมีความจำเป็นที่จะกล่าวออกมา ย่อมไม่ลำเอียงไปในทางที่จะยกยอให้เลิศลอย มีแต่จะเพ่งตำหนิ เมื่อหาช่องตำหนิไม่ได้ ก็ได้แต่กล่าวตามตรง. เราพอที่จะถือเป็นหลักได้ว่า **เสียงสรรเสริญลับหลังของศัตรูนั้น มีความจริงอย่างน้อย ๑๐๐ เปอร์เซนต์.** ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงถือว่าเสียงจากคนนอกที่กล่าวถึงพระองค์นั้นมีน้ำหนักพอที่จะเชื่อถือได้เท่ากับที่พระองค์ตรัสเอง จึงได้นำมารวมไว้ในหนังสือเล่มนี้ แต่เพราะมิใช่เป็นเรื่องออกจากพระโอษฐ์ จึงจัดไว้ในฐานะเป็นเรื่องผนวกของพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ดังที่กล่าวแล้ว. ทั้งหมดมีอยู่ ๒๗ หน้าด้วยกัน. เฉพาะตอนนี้ มีเรื่องที่แสดงถึงพุทธอิริยาบถต่าง ๆ อย่างน่าสนใจที่สุด และบางเรื่องจะหาไม่ได้จากผู้อื่น, จึงขอให้นักศึกษาทำการศึกษาด้วยความสนใจเป็นพิเศษ.

รวมความว่า หนังสือเล่มนี้ เกิดขึ้นเพราะมุ่งหมายจะรวบรวม **หลักแห่งการปฏิบัติ อันจะพึงหาได้จากตัวอย่างที่แสดงอยู่ที่พระวรกายของพระพุทธองค์**, และถือเอาเฉพาะที่พระพุทธภาษิตตรัสเล่าถึงพระองค์เองเท่าที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก, มีเรื่องปาฏิหาริย์แทรกอยู่เพียง ๗ ส่วน ในเรื่องราว ๓๕๗ ส่วน, มีเรื่องราวที่เป็นคำกล่าวของคนนอก ซึ่งมีน้ำหนักควรเชื่อถือได้ไม่น้อยไปกว่าที่พระองค์ตรัสเองรวมอยู่ด้วย ๒๗ ส่วน ใน ๓๕๗ ส่วนนั้น.

หนังสือเรื่องนี้ พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ มีเรื่องรวมทั้งหมด ๑๕๑ เรื่อง, ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้เพิ่มใหม่อีก ๘๕ เรื่อง รวมทั้งหมดเป็น ๒๓๖ เรื่อง, เรื่องที่นำมาเพิ่มเติมเข้ามาใหม่ในการพิมพ์ครั้งนี้ เป็นเรื่องที่เพิ่งค้นพบหลังจากการพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ บ้าง, เป็นเรื่องปลีกย่อยซึ่งในการพิมพ์ครั้งแรกเห็นว่ายังไม่จำเป็นต้องนำมาใส่ไว้ แต่ในครั้งนี้นำมาใส่ไว้ทั้งหมด เพื่อความสมบูรณ์ของเรื่องบ้าง, รวมทั้งเรื่องซึ่งเป็นพุทธประวัติจากพระโอษฐ์โดยอ้อม คือบาลีอัศจรรย์ภูตธัมมสูตรที่กล่าวข้างต้นนั้นด้วย. **เรื่องใดเพิ่มเข้าใหม่ในการพิมพ์คราวนี้ ได้ทำเครื่องหมาย (พ.ม.) ไว้ที่สารบาญท้ายชื่อเรื่องนั้น ๆ แล้ว**

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้ทำปทานุกรมท้ายเรื่องอย่างละเอียดทั่วถึงยิ่งกว่าครั้งก่อน จึงมีทั้งหมดด้วยกันถึง ๑,๘๘๘ คำ มีลักษณะแยกเป็นพวก ๆ ในตัว คือคำที่เป็นชื่อของบุคคลและสถานที่ นี้พวกหนึ่ง. คำที่เป็นชื่อของเหตุการณ์ตอนที่สำคัญ ๆ ในพระชนมชีพ พวกหนึ่ง, ศัพท์ธรรมะตามปรกติพวกหนึ่ง, ศัพท์ธรรมะพิเศษโดยเฉพาะคือคำบัญญัติของการปฏิบัติธรรมทางจิต ส่วนมากเกี่ยวกับสมาธิ และวิปัสสนา อีกพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สบใจของนักปฏิบัติธรรมทั้งหลาย.

จากข้อสังเกตที่ได้จากการพิมพ์ครั้งที่หนึ่งนั่นเอง ทำให้ข้าพเจ้าได้ทราบความสำคัญของลำดับคำ หรือปทานุกรมท้ายเล่ม ว่ามีอยู่มากเพียงไร ในการพิมพ์ครั้งนี้จึงได้จัดให้ช่วยกันทำอย่างละเอียด เท่าที่จะทำได้ ซึ่งหวังว่านักศึกษา จะได้พยายามใช้ปทานุกรมท้ายเล่มนี้ให้เป็นประโยชน์มาก เท่ากับความยากลำบากของผู้ทำ. ในการพิมพ์ครั้งแรก มีเพียง ๖๕๓ คำ

สำหรับหมวดธรรม ที่เป็นพวก ๆ ได้เพิ่มขึ้นจากที่เคยมีในการพิมพ์ครั้งแรกเพียง ๖๙ หมวด เป็น ๑๕๗ หมวด, ทั้งนี้เนื่องจากการเพิ่มเนื้อเรื่องมากขึ้น และสำรวจเก็บเอามาอย่างทั่วถึงยิ่งกว่าในการพิมพ์คราวก่อนด้วย

สารบาญเรื่อง ได้จัดตามลำดับภาค และเรื่องในภาค ที่จัดเปลี่ยนแปลงและเพิ่มเติมเข้ามาใหม่ เพื่อความสมบูรณ์ และสะดวกแก่การศึกษา. ในการพิมพ์คราวนี้ ได้เพิ่มภาคนำขึ้นอีกภาคหนึ่ง เป็นภาคพิเศษ, และในตัวเรื่องก็ได้เพิ่มภาคขึ้นอีกภาคหนึ่ง จากที่เคยมีเพียง ๕ ภาค เป็นมีขึ้น ๖ ภาค, โดยที่จัดเรื่องอันเกี่ยวกับการปรินิพพานแยกออกไปเป็นอีกภาคหนึ่ง เพราะรวบรวมเรื่องมาได้มากขึ้น. และในภาคต่าง ๆ ก็ได้โยกย้ายเรื่องบางเรื่อง ให้ไปอยู่ในภาคซึ่งควรจะรวมอยู่, และเรื่องภาคผนวกอันว่าด้วยเรื่องตามเสียงคนภายนอกนั้น ก็ได้ยกเอามาไว้ก่อนหน้าภาคอันว่าด้วยปรินิพพาน. ผู้ศึกษาจะต้องทำความเข้าใจเสียใหม่กับความสับสน.

ในการจัดทำต้นฉบับพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมนี้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเป็นการสมควรที่จะต้องกล่าวถึงความเหน็ดเหนื่อย ของเพื่อนสหธรรมิก ๒-๓ รูปที่อาศัยอยู่ด้วยกัน ในการช่วยคัดลอกต้นฉบับ, การทำปทานุกรมท้ายเล่ม, การจัดลำดับหมวดธรรมและอื่น ๆ ไว้ในที่นี้ด้วย. ขอให้กำลังศรัทธาปสาทะ และความเสียสละเหน็ดเหนื่อยร่วมแรงกันในคราวนี้, จงเป็น

(๒๑)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - คำนำ

อุปนิสัยแห่งความเป็น “สหายนุสสา” อันยิ่งขึ้นไปในอนาคตกาลนานไกลและอุปนิสัยแห่งความเสียสละเพื่องานเผยแผ่พระศาสนา ยิ่งขึ้นในอนาคตอันใกล้นี้ด้วย.

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลอันเกิดแต่ความตรากตรำในงานชิ้นนี้เป็นถามพินิจบูชาพระคุณแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังที่เคยตั้งเป็นปณิธานไว้แล้วแต่หนหลัง ทุกประการ.

อ.ป. เปรียญ และ น.ธ. เอก.

ไชยา ๑ ธันวาคม ๒๕๕๙

คำนำ
(เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๓)

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๓ นี้ ไม่มีอะไรที่จะต้องบอกกล่าวเป็นพิเศษนอกจากการเพิ่มเรื่องเข้ามาใหม่อีก ๑๒ เรื่อง เท่าที่เพิ่งค้นพบในระยะสุดท้าย ด้วยเหตุนี้ ปทานุกรมและหมวดธรรมท้ายเล่ม จึงเพิ่มขึ้นตามส่วน ตามหน้าหนังสือที่เพิ่มขึ้นจาก ๓๕๗ หน้า เป็น ๓๕๖ หน้า โดยไม่นับรวมปทานุกรมและอื่น ๆ

ข้าพเจ้ามีความสนใจที่จะกล่าวว่า พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ เท่าที่จะเลือกเก็บขึ้นมาได้ จากพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทเรานั้น มีความสมบูรณ์เพียงเท่านี้, เป็นอันยุติการทำหนังสือพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ซึ่งทำมาเรื่อย ๆ เท่าที่เวลาว่างจะอำนวยให้ เป็นเวลานานถึง ๒๒ ปี กันเสียที.

คำปรารภความสำคัญอย่างอื่น ๆ ปรากฏขัดแจ้งอยู่แล้วในคำนำแห่งการพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง และครั้งที่สอง, ขอให้นำมาใช้ในโอกาสนี้ด้วยโดยครบถ้วน. ข้าพเจ้าขอโอกาสปิดฉากแห่งการทำหนังสือพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ลง ด้วยการขอร้องต่อผู้ศึกษาทั้งหลาย ให้ช่วยกันทำการค้นหารอยพระพุทธรูป สำหรับสัตว์ผู้ปรารถนาจะเดินตามรอยพระพุทธรองค์ โดยวิธีที่ได้กล่าวมาแล้วในที่นั้น ๆ ให้เต็มตามความปรารถนาของตน ๆ สืบไป โดยเฉพาะในสมัยที่เราสมมติกันว่า เป็นยุคกึ่งพุทธกาลนี้เป็นพิเศษ.

อ.ป.

๑ เมษายน ๒๔๙๘

คำนำ
(เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๖)

การพิมพ์หนังสือพุทธประวัติจากพระโอษฐ์เป็นครั้งที่หกนี้ ได้เปลี่ยนไปเป็น
การพิมพ์ด้วย “ทุนพระยาสดกสิกรรมประคัลภ์” เป็นเรื่องอันดับที่หนึ่งของ
หนังสือชุด “สดกสิกรรมประคัลภ์อนุสรณ์” มีรายละเอียดดังกล่าวไว้ใน
คำปรารภตอนต้นของหนังสือนี้แล้ว.

ในการพิมพ์ครั้งนี้ มิได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมแต่ประการใด เพียงแต่มีการ
ตรวจสอบการพิมพ์ผิดพลาดตกหล่น ของตัวเลขที่บอกหน้าแห่งที่มาในพระ
ไตรปิฎก อย่างทั่วถึงอีกครั้งหนึ่ง เท่านั้น. ดังนั้น ถ้าท่านผู้ใดสังเกตเห็นความ
เปลี่ยนแปลงอันนี้ อย่าได้เข้าใจเป็นอย่างอื่น ขอให้ถือเอาการแก้ไขใหม่ในครั้งนี้ว่า
เป็นการถูกต้อง.

กองตำราคณะธรรมทาน, ไชยา

๒๓ มกราคม ๒๕๑๓

ลำดับเรื่อง

ในพุทธประวัติจากพระโอษฐ์

	หน้า
คำปรารภ.....	(๓)
คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๑.....	(๖)
คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๒.....	(๗)
คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๓.....	(๑๐)
คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๔.....	(๒๑)
คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๕.....	(๒๒)
อักษรย่อชื่อคัมภีร์.....	(๒๓)
วิธีใช้หนังสือเล่มนี้.....	๑

ภาคนำ

ข้อความให้เกิดความสนใจในพุทธประวัติ (๑๒ เรื่อง)

โลกธาตุหนึ่ง ๆ มีพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว..... (พ.ม.)	๓
การปรากฏของพระตถาคตมิได้ยากในโลก..... (พ.ม.อ.)	๘
โลกที่กำลังมัวเมา ก็ยังสนใจในธรรมของพระตถาคต..... (พ.ม.)	๘
การมีธรรมของพระตถาคตอยู่ในโลก คือความสุขของโลก..... (พ.ม.)	๙
พระตถาคตเกิดขึ้นเพื่อความสุขของโลก..... (พ.ม.)	๑๐
พระตถาคตเกิดขึ้นในโลก เพื่อแสดงแบบแห่งการครองชีวิต- -อันประเสริฐแก่โลก..... (พ.ม.)	๑๑
พระตถาคตเกิดขึ้น แสดงธรรมเพื่อความรำงับ, ดับ, รู้..... (พ.ม.)	๑๒
ธรรมชาติ ๓ อย่าง ทำให้พระองค์เกิดขึ้นเป็นประทีปของโลก.. (พ.ม.ส.)	๑๒
ผู้เชื่อฟังพระตถาคต จะได้รับประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน..... (พ.ม.)	๑๓

ลำดับเรื่อง

(๒๕)

หน้า

ทรงขนานนามพระองค์เองว่า "พุทธะ"	๑๓
เรื่องย่อ ๆ ที่ควรทราบก่อน	๑๕
เรื่องสั้น ๆ ที่ควรทราบก่อน (อีกหมวดหนึ่ง)	(พ.ม.อ.) ๑๖

ภาค ๑

เริ่มแต่การเกิดแห่งซากยวงค์ จนถึงออกผนวช (๒๑ เรื่อง)

การเกิดแห่งวงศ์ซากยะ	๒๑
พวกซากยะอยู่ใต้อำนาจพระเจ้าโกศล	๒๒
แดนซากยะขึ้นอยู่ในแคว้นโกศล	๒๓
การอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต	(พ.ม.) ๒๓
การเกิดในดุสิต	๒๓
การดำรงอยู่ในดุสิต	๒๔
การดำรงอยู่ตลอดอายุในดุสิต	๒๔
การจุติจากดุสิตลงสู่ครรภ์	(พ.ม.) ๒๔
เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการจุติจากดุสิต	(พ.ม.) ๒๕
แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการจุติ	(พ.ม.) ๒๖
การลงสู่ครรภ์	(พ.ม.) ๒๖
การอยู่ในครรภ์	(พ.ม.) ๒๖
มารดามีศีล	๒๗
มารดาไม่มีจิตในทางกามารมณ์	๒๗
มารดามีลาภ	๒๗
มารดาไม่มีโรค, เห็นโพธิสัตว์	๒๗
มารดาอุ้มครรภ์เต็มสิบเดือน	๒๘

(๒๖) พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

		หน้า
การประสูติ	(พ.ม.)	๒๘
ยืนคลอด		๒๘
เทวดารับก่อน		๒๘
เทพบุตรทั้งสี่รับมาถวาย		๒๘
ไม่เป็นมลทินครรภ์		๒๘
ท้อธารจากอากาศ		๒๙
การเปล่งอาสภิวาจา		๒๙
เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการประสูติ	(พ.ม.)	๓๐
แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการประสูติ	(พ.ม.)	๓๐
ประกอบด้วยมหาปุริสลักขณะ ๓๒		๓๑
บุรพกรรมของการได้มหาปุริสลักขณะ		๓๓
ประสูติได้ ๗ วัน พระชนนีทิวงคต		๔๐
ทรงได้รับการบำเรอในราชสำนัก		๔๐
กามสุข กับ ความหน่าย		๔๒
ทรงหลงกาม และ หลุดจากกาม		๔๔
ความรู้สึกที่ถึงกับทำให้ออกผนวช	(พ.ม.)	๔๔
การออกผนวช		๔๗
ออกผนวชเมื่อพระชนม์ ๒๙		๔๗

ภาค ๒

เริ่มแต่ออกผนวชแล้ว จนถึง ได้ตรัสรู้ (๓๕ เรื่อง)

เสด็จไปสำนักอาหารดาบส	๕๑
เสด็จไปสำนักอุทกดาบส	๕๓

ลำดับเรื่อง

(๒๓)

		หน้า
เสด็จไปอุรุเวลาเสนานิคม		๕๕
ทรงประพาศอิวัตตกิลมณานุโยค		๕๖
อุปมาปรากฏแจ่มแจ้ง		๖๑
ทุกรกิริยา		๖๓
ทรงแน่วพระทัยว่า ไม่อาจตรัสรู้เพราะการทำทุกรกิริยา	(พ.ม.ส.)	๖๗
ทรงกลับพระทัยฉันอาหารหยาบ		๖๘
ภิกษุปัญจวัคคีย์หลัก		๖๙
ทรงตริตริกเพื่อตรัสรู้	ก่อนตรัสรู้	๖๙
ทรงเที่ยวแสวงเพื่อความตรัสรู้	ก่อนตรัสรู้	๗๐
ทรงคอยควบคุมวิตก	ก่อนตรัสรู้	๗๑
ทรงกำหนดสมาธินิมิต	ก่อนตรัสรู้	๗๕
ทรงคอยกั้นจิตจากกามคุณในอดีต	ก่อนตรัสรู้	๘๐
ทรงคิดค้นวิธีแห่งอิทธิบาท	ก่อนตรัสรู้	๘๑
ทรงคิดค้นเรื่องเบญจขันธ์ ฯลฯ	ก่อนตรัสรู้	๘๒
ทรงคิดค้นเรื่องเวทนาโดยละเอียด	ก่อนตรัสรู้ (พ.ม.ส.)	๘๓
ทรงแสวงเนื่องด้วยเบญจขันธ์ ฯลฯ	ก่อนตรัสรู้	๘๕
ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์	ก่อนตรัสรู้	๘๖
ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ (อีกนัยหนึ่ง)	ก่อนตรัสรู้ (พ.ม.ส.)	๘๙
ทรงพยายามในอิทเวทญาณทัสสนะเป็นขั้นๆ	ก่อนตรัสรู้	๙๓
ทรงทำลายความขลาด	ก่อนตรัสรู้	๙๕
ธรรมที่ทรงอบรมอย่างมาก	ก่อนตรัสรู้	๙๗
วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด	ก่อนตรัสรู้ (พ.ม.)	๙๘

(๒๘)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

หน้า

ทรงพยายามในเนกขัมมจิต และ-

-อนุப்புพริหารสมาบัติ	ก่อนตรัสรู้ (พ.ม.อ.)	๑๐๓
ทรงอธิษฐานความเพียร	ก่อนตรัสรู้	๑๑๒
ความฝันครั้งสำคัญ	ก่อนตรัสรู้	๑๑๓
อาการแห่งการตรัสรู้		๑๑๕
สิ่งที่ตรัสรู้		๑๑๗
การตรัสรู้ คือการที่บรอยแห่งพระพุทธเจ้าในอดีต	(พ.ม.ส.)	๑๒๑
การตรัสรู้ คือการทรงรู้แจ้งผัสสาตนะโดยอาการห้า	(พ.ม.ส.)	๑๒๒
เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการตรัสรู้		๑๒๓
แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการตรัสรู้	(พ.ม.)	๑๒๔
การรู้สึกพระองค์ว่าได้ตรัสรู้แล้ว		๑๒๔
วิหารธรรมที่ทรงอยู่ เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ	(พ.ม.ส.)	๑๒๕

ภาค ๓

เริ่มแต่ได้ตรัสรู้แล้ว จนถึง โปรดปัญจวัคคีย์ (๗๙ เรื่อง)

ทรงเป็นลูกไก่ตัวพี่ที่สุด		๑๓๓
ทรงเป็นผู้ข่มอินทรีได้		๑๓๔
ทรงมีตภาคตพลาณ สิบ		๑๓๕
ทรงมีตภาคตพลา ห้า	(พ.ม.ส.)	๑๓๗
ทรงทราบอินทรีอันยิ่งหย่อนของสัตว์	(พ.ม.ส.)	๑๓๗
ทรงมีและทรงแสดงขณิกุตญาณที่ทำให้แจ้งอริมุตติบท ท. (พ.ม.ส.)		๑๔๐
ทรงมีเวสารัชชญาณ สี่		๑๔๑

ลำดับเรื่อง

(๒๙)

หน้า

ทรงประกาศพรหมจักรท่ามกลางบริษัท	(พ.ม.ส.)	๑๔๒
ทรงมีวิธี "รุก" ข้าศึกให้แพภัยตัว	(พ.ม.)	๑๔๔
ทรงมีธรรมสีหนาทที่ทำให้เทวโลกให้สิ้นสะเทือน		๑๔๖
ทรงเปรียบเทียบการกระทำของพระองค์ ด้วยการกระทำของสีหะ	(พ.ม.ส.)	๑๔๗
ทรงมีธรรมสีหนาทอย่างองอาจ		๑๔๘
สิ่งที่ใคร ๆ ไม่อาจท้วงติงได้		๑๕๐
ไม่มีความลับ ที่ต้องให้ใครช่วยปกปิด	(พ.ม.)	๑๕๑
ทรงแสดงสิ่งที่น่าอัศจรรย์อันแท้จริงของพระองค์	(พ.ม.ส.)	๑๕๒
ทรงเป็นอัจฉริยมนุษย์ในโลก	(พ.ม.)	๑๕๓
ทรงต่างจากมนุษย์ธรรมดา		๑๕๓
ทรงบังคับใจได้เด็ดขาด		๑๕๕
ไม่ทรงติดแม้ในนิพพาน	(พ.ม.)	๑๕๕
ทรงมีความคงที่ต่อวิสัยโลก ไม่มีใครยิ่งกว่า	(พ.ม.)	๑๕๖
ทรงอยู่เหนือการครอบงำของเวทนา มาตั้งแต่ออกผนวชจนตรัสรู้	(พ.ม.ส.)	๑๕๗
ทรงยืนยันในคุณธรรมของพระองค์เองได้		๑๖๒
ทรงยืนยันให้ทดสอบความเป็นสัมมาสัมพุทธะของพระองค์	(พ.ม.ส.)	๑๖๓
ทรงยืนยันว่าไม่ได้บริสุทธิ์เพราะตบะอื่น นอกจากอริยมรรค	(พ.ม.ส.)	๑๖๗
ทรงยืนยันพรหมจรรย์ของพระองค์ว่าบริสุทธิ์เต็มที่	(พ.ม.)	๑๖๘
ทรงยืนยันว่าตรัสเฉพาะเรื่องที่ทรงแจ่มแจ้งแทงตลอดแล้วเท่านั้น	(พ.ม.ส.)	๑๗๒
สิ่งที่ไม่ต้องทรงรักษาอีกต่อไป		๑๗๓
ทรงฉลาดในเรื่องซึ่งพ้นวิสัยโลก	(พ.ม.)	๑๗๔

(๓๐)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

		หน้า
ทรงทราบ ทรงเปิดเผย แต่ไม่ทรงติด ซึ่งโลกธรรม	(พ.ม.ส.)	๑๗๔
ทรงทราบทิวาวัตร ที่ลึกซึ้ง หกสิบสอง		๑๗๕
ทรงทราบส่วนสุดและมัชฌิมา		๑๘๐
ทรงรับรองสุขัลลิกานุโยคที่เป็นไปเพื่อนิพพาน ของพวกสมณ-		
-ศากยปุตติยะ	(พ.ม.ส.)	๑๘๒
ทรงทราบพราหมณสังข์	(พ.ม.)	๑๘๓
ทรงเห็นนรกและสวรรค์ ที่แผ่สายตนะหก	(พ.ม.ส.)	๑๘๕
ทรงทราบพรหมโลก		๑๘๖
ทรงทราบคติห้า และนิพพาน		๑๘๘
ทรงแสดงฤทธิ์ได้ เพราะอิทธิบาทสี่		๑๘๙
ทรงมีญาณในอิทธิบาทสี่ โดยปริวัฏฐี ๓ อากาโร ๑๒	(พ.ม.ส.)	๑๙๑
ทรงมีอิทธิบาทเพื่ออยู่ได้ถึงกับ	(พ.ม.)	๑๙๓
ทรงเปล่งเสียงคราวเดียว ได้ยินตลอดทุกโลกธาตุ	(พ.ม.)	๑๙๓
ทรงมีปาฏิหาริย์ชนิดที่คนเขลามองไม่เห็นว่าเป็นปาฏิหาริย์	(พ.ม.ส.)	๑๙๔
ทรงมีปาฏิหาริย์ สาม		๑๙๗
เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า "ตถาคต" สี่		๑๙๘
เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า "ตถาคต" เพราะทรงเป็นกาลวาที ภูตวาที		
	(พ.ม.ส.)	๒๐๐
ไวพจน์แห่งคำว่า "ตถาคต)	(พ.ม.ส.)	๒๐๑
ทรงปฏิญาณเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงชำนาญใน-		
-อนุปปพวิหารสมบัติ	(พ.ม.อ.)	๒๐๒
ทรงปฏิญาณเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงทราบปัญจุปาทานชั้นธ-		
-โดยปริวัฏฐีสี่	(พ.ม.ส.)	๒๐๓

ลำดับเรื่อง

(๓๑)

หน้า

ทรงปฏิญาณเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงทราบอริยสังข์จ้หมดจดสิ้นเชิง	๒๐๔
เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" (พ.ม.ส.)	๒๐๕
เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" (อีกนัยหนึ่ง)	๒๐๖
เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" (อีกนัยหนึ่ง)	๒๐๗
เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อนุตตรปุริสทัมมสารถิ"	๒๐๘
เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "โยคักเขมิ"	๒๐๙
ทรงเป็นศาสดาประเภทตรัสรู้เอง	๒๑๐
ไม่ทรงเป็นสัพพัญญูทุกอิริยาบถ	๒๑๑
ทรงยืนยันความเป็นมหาบุรุษ	๒๑๒
ทรงอยู่ในฐานะที่ใครๆ ยอมรับว่าเลิศกว่าสรรพสัตว์	๒๑๔
ไม่มีใครเปรียบเสมอ	๒๑๕
ไม่ทรงอภิวัตผู้ใด	๒๑๕
ทรงเป็นธรรมราชา	๒๑๖
ทรงเป็นธรรมราชาที่เคารพธรรม	๒๑๖
ทรงคิดหาที่พึ่งสำหรับพระองค์เอง	๒๑๗
ทรงถูกพวกพราหมณ์ตัดพ้อ	๒๑๙
มารทูลให้นิพพาน	๒๒๐
ทรงท้อพระทัยในการแสดงธรรม	๒๒๑
พรหมอาราธนา	๒๒๒
ทรงเห็นสัตว์จุดดอกบัว ๓ เหล่า	๒๒๓
ทรงแสดงธรรมเพราะเห็นความจำเป็นของสัตว์บางพวก	๒๒๔
ทรงเห็นลู่ทางที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์	๒๒๕

(๓๒)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

	หน้า
ทรงระลึกหาผู้รับปฐมเทศนา	๒๒๖
เสด็จพาราณสี-พบอุปกาชีวก	๒๒๗
การแสดงปฐมเทศนา	๒๒๙
ทรงประกาศธรรมจักรที่อิสิปตนมฤคทายวัน	๒๓๓
แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร	(พ.ม.) ๒๓๔
เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร	๒๓๔
จักรของพระองค์ไม่มีใครต้านทานได้	(พ.ม.) ๒๓๕
ทรงหมั่นแต่จักรที่มีธรรมราชา เป็นเจ้าของ	(พ.ม.) ๒๓๖
การปรากฏของพระองค์-	
-คือการปรากฏแห่งดวงตาอันใหญ่หลวงของโลก	(พ.ม.) ๒๓๗
โลกยังไม่มีแสงสว่าง จนกว่าพระองค์จะเกิดขึ้น	(พ.ม.ส.) ๒๓๘

ภาค ๔

เริ่มแต่โปรดปัญจวัคคีย์แล้ว จนถึง จวนจะปรินิพพาน (๑๗๐ เรื่อง)

ก. เกี่ยวกับการประกาศพระศาสนา ๔๘ เรื่อง คือ:-

การประกาศพระศาสนา	๒๔๓
หลักที่ทรงใช้ในการตรัส	๒๔๔
ทรงมีหลักเกณฑ์ในการกล่าวผิดจากหลักเกณฑ์ของคนทั่วไป	(พ.ม.ส.) ๒๔๕
อาการที่ทรงแสดงธรรม	๒๔๖
สมาธินิมิตในขณะที่ทรงแสดงธรรม	(พ.ม.ส.) ๒๔๖

ลำดับเรื่อง

(๓๓)

หน้า

ทรงแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่แสนดังไปสุดโต่ง : เกี่ยวกับ-		
-"กามสุขัลลิกานุโยค" หรือ "อัตตกิลมณานุโยค"	(พ.ม.ส.)	๒๔๗
เกี่ยวกับ "มี" หรือ "ไม่มี"	(พ.ม.ส.)	๒๔๘
เกี่ยวกับ "ผู้หนึ่ง" หรือ "ผู้อื่น"	(พ.ม.ส.)	๒๔๘
เกี่ยวกับ "ทำเอง" หรือ "ผู้อื่นทำ"	(พ.ม.ส.)	๒๔๙
เกี่ยวกับ "ทำเอง" หรือ "ผู้อื่นทำ" (อีกนัยหนึ่ง)	(พ.ม.ส.)	๒๕๐
เกี่ยวกับ "อย่างใดอย่างหนึ่ง" หรือ "อย่างอื่น"	(พ.ม.ส.)	๒๕๑
เกี่ยวกับ "เหมือนกัน" หรือ "ต่างกัน"	(พ.ม.ส.)	๒๕๒
ไม่ทรงบัญญัติอะไรเป็นอะไร โดยส่วนตัว	(พ.ม.ส.)	๒๕๓
ทรงแสดงทั้งเอกังกิเลสกรรมและอนเอกังกิเลสกรรม	(พ.ม.ส.)	๒๕๕
ทรงแสดงธรรมด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง	(พ.ม.)	๒๕๖
ทรงแสดงธรรมเพื่อปล่อยวางธรรม มิใช่เพื่อยึดถือ	(พ.ม.ส.)	๒๕๗
อาการที่ทรงบัญญัติวินัย	(พ.ม.)	๒๕๘
เหตุผลที่ทำให้ทรงบัญญัติระบบวินัย	(พ.ม.ส.)	๒๕๙
หัวใจพระธรรมในคำ "บริภาส" ของพระองค์	(พ.ม.)	๒๖๑
ทรงแสดงหลักพระศาสนา ไม่มีวิญญูณที่เวียนว่ายตายเกิด	(พ.ม.ส.)	๒๖๓
ทรงแสดงหลักกรรมชนิดที่เป็น "พุทธศาสนาแท้"	(พ.ม.ส.)	๒๖๕
ทรงเป็นยาม เฝ้าตลิ่งให้ปวงสัตว์	(พ.ม.อ.)	๒๖๗
ทรงปล่อยปวงสัตว์ เหมือนการปล่อยฝูงเนื้อ	(พ.ม.ส.)	๒๖๘
ทรงจัดพระองค์เองในฐานะเป็นผู้ฉลาดในเรื่องหนทาง	(พ.ม.ส.)	๒๗๐
ทรงสอนเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทั้งปวง		๒๗๑
ทรงเป็นศาสดาที่ไม่มีใครท้วงติงได้	(พ.ม.ส.)	๒๗๒

(๓๔)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

	หน้า
ทรงสามารถในการสอน	๒๗๓
ทรงแสดงสติปัญญาอันสูงส่ง เพื่อขจัดทิฏฐินิสสัยทั้งสองประเภท (พ.ม.ส.)	๒๗๔
ทรงสามารถสอนให้วิญญูชนรู้ได้เองเห็นได้เอง (พ.ม.ส.)	๒๗๕
ทรงสามารถยิ่งในการสอน	๒๗๖
ทรงประกาศพรหมจรรย์ ในลักษณะที่เทวดามนุษย์ประกาศตามได้ (พ.ม.ส.)	๒๗๘
ทรงประกาศพรหมจรรย์ นำดื่มเหมือนมัทนะ (พ.ม.ส.)	๒๗๙
ทรงแสดงหนทางที่ผู้ปฏิบัติตามแล้ว จะเห็นได้เองว่าถูกต้อง (พ.ม.ส.)	๒๘๑
ทรงแสดงส้วากขาตธรรม ที่มีผล ๖ อันดับ (มีสวรรค์- -เป็นอย่างต่ำสุด) (พ.ม.ส.)	๒๘๑
สิ่งที่ตรัสรู้แล้ว แต่ไม่ทรงนำมาสอนมีมากกว่าที่ทรงสอนมากนัก (พ.ม.)	๒๘๔
คำของพระองค์ตรงเป็นอันเดียวกันหมด (พ.ม.อ.)	๒๘๕
ทรงมีการกล่าวที่ไม่ขัดแย้งกับบัณฑิตชนในโลก (พ.ม.ส.)	๒๘๕
ทรงสอนเฉพาะแต่เรื่องทุกข์กับความดับสนิทของทุกข์ (พ.ม.)	๒๘๖
คำสอนที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด (พ.ม.ส.)	๒๘๗
ทรงมีหลักเกณฑ์การฝึกตามลำดับ (พ.ม.)	๒๘๘
ทรงฝึกสาวกเป็นลำดับๆ	๒๙๑
เรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์	๒๙๗
ตรัสเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อันตคานิกทิฏฐิ สิบ	๒๙๙
ตรัสเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อันตถานิกทิฏฐิ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับ "ตถาคตสี่" (พ.ม.ส.)	๓๐๑
ตรัสเหตุที่ทำให้ไม่ทรงข้องแวงด้วยทิฏฐิ สิบ (พ.ม.ส.)	๓๐๒
เรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์	๓๐๓

ลำดับเรื่อง

(๓๕)

	หน้า
ผู้ฟังพอใจคำพยากรณ์ของพระองค์	๓๐๓
ไม่ได้ทรงพยากรณ์เพื่อให้ชอบใจผู้ฟัง	๓๐๔
คำพยากรณ์นั้น ๆ ไม่ต้องทรงคิดไว้ก่อน	(พ.ม.) ๓๐๕
ทรงฆ่าผู้ที่ไม่รับการฝึก	(พ.ม.) ๓๐๖
เหตุที่สาวกบางคนไม่ได้บรรลุ	๓๐๘
ทรงบัญญัติโลกุตตรธรรมสำหรับคนทั่วไป	(พ.ม.) ๓๑๐
ทรงให้ทุกคนมีพระองค์ อยู่ที่ธรรมที่กำลังมีอยู่ในใจของเขา	(พ.ม.ส.) ๓๑๔
สัตว์โลกจะรู้จักพระรัตนตรัยถึงที่สุด ก็ต่อเมื่อรู้ผลแห่ง-	
-ความสิ้นอาสวะของตนเองแล้วเท่านั้น	(พ.ม.ส.) ๓๑๕

ข.เกี่ยวกับคณะสาวกของพระองค์ ๓๐ เรื่อง คือ:-

ทรงมีหมู่คณะที่เลิศกว่าหมู่คณะใด	(พ.ม.ส.) ๓๑๙
ทรงมีคณะสงฆ์ซึ่งมีคุณธรรมสูงสุด	(พ.ม.ส.) ๓๑๙
ในแต่ละบริษัท มีอริยสาวกเต็มทุกชั้นตนตามที่ควรจะมี	(พ.ม.ส.) ๓๒๑
ทรงบริหารสงฆ์จำนวนร้อย	๓๒๓
วิธีที่ทรงปฏิบัติต่อภิกษุ เกี่ยวกับสิกขา	(พ.ม.ส.) ๓๒๔
ทรงรับรองภิกษุแต่บางรูป ว่าเป็น คนของพระองค์	(พ.ม.) ๓๒๕
ทรงมีศิษย์ทั้งที่ดื้อและไม่ดื้อ	๓๒๖
ทรงเรียกร้องให้กระทำกะพระองค์อย่างมิตร	(พ.ม.ส.) ๓๒๖
สาวกของพระองค์หลุดพ้น-	
-เพราะพิจารณาความเป็นอนัตตาในเบญจขันธ์	(พ.ม.) + (พ.ม.ส.) ๓๒๘
สาวกของพระองค์เสียชีพไม่เสียศีล	(พ.ม.) ๓๓๐

(๓๖)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

		หน้า
ตรัสให้สาวกติดตามฟังแต่เรื่องเป็นไปเพื่อนิพพาน	(พ.ม.ส.)	๓๓๐
ทรงขอให้สาวกเป็นธรรมทายาท อย่าเป็นอามิสทายาท	(พ.ม.)	๓๓๑
ทรงชักชวนให้สาวกกระทำดั่งที่เคยทรงกระทำ	(พ.ม.ส.)	๓๓๒
ทรงขอร้องอย่าให้วิวาทกันเพราะธรรมที่ทรงแสดง	(พ.ม.ส.)	๓๓๓
ทรงขอร้องให้ทำความเพียร เพื่ออนุตตรวิมุตติ	(พ.ม.ส.)	๓๓๔
ทรงถือว่าภิกษุสาวกทุกวรรณะ เป็นสมณสาภกยปุตติยะโดยเสมอกัน	(พ.ม.)	๓๓๕
ทรงให้ถือว่า สาวกทั้งหลายเป็นบุตรของพระองค์	(พ.ม.ส.)	๓๓๖
ทรงแสดงสาวกตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จในอินทริยภาวนา	(พ.ม.ส.)	๓๓๖
ทรงมีคณะสาวกซึ่งมีปาฏิหาริย์	(พ.ม.)	๓๓๘
ทรงเป็นพี่เลี้ยงให้แก่สาวกชั่วระยะจำเป็น	(พ.ม.)	๓๔๐
ทรงมีพระสารีบุตรเป็นผู้รองลำดับ		๓๔๐
ทรงมีพระสารีบุตรเป็นผู้ประกาศธรรมจักรเสมอด้วยพระองค์	(พ.ม.)	๓๔๑
ทรงยกย่องพระสารีบุตรในฐานะธรรมโอรส	(พ.ม.ส.)	๓๔๒
มหาเถระผู้มีสมบัติ และ อภิญญาเทียมพระองค์		๓๔๔
พระองค์และสาวกมีการกล่าวหลักธรรมตรงกันเสมอ	(พ.ม.ส.)	๓๔๕
ส่วนที่สาวกเข้มงวดกว่าพระองค์		๓๔๖
ทรงลดพระองค์ลงเสมอสาวก แม้ในหน้าที่ของพระพุทธเจ้า	(พ.ม.ส.)	๓๔๘
เหตุที่ทำให้มีผู้มาเป็นสาวกของพระองค์		๓๔๙
เหตุที่ทำให้เกิดการแสดงปาติโมกข์	(พ.ม.ส.)	๓๕๑
ไม่ทรงทำอุโบสถ กับสาวกอีกต่อไป	(พ.ม.)	๓๕๑

ค. เกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนพระองค์เอง ๓๑ เรื่อง คือ:-

ไม่ทรงติดทายก		๓๕๒
ความรู้สึกของพระองค์เกี่ยวกับยศ	(พ.ม.ส.)	๓๕๓
ทรงเสพเสนาสนะป่าเรื่อยไป เพื่อให้เป็นตัวอย่าง	(พ.ม.)	๓๕๕
ทรงพอพระทัยความสามัคคีเป็นอย่างยิ่ง	(พ.ม.)	๓๕๕
ทรงมีความสุขยิ่งกว่ามหาราชา	(พ.ม.)	๓๕๖
ทรงผาสุกยิ่งนัก เมื่อทรงอยู่ในอนิมิตตเจโตสมาธิ	(พ.ม.ส.)	๓๕๘
วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากตลอดพรรษา และทรงสรรเสริญ	(พ.ม.ส.)	๓๕๙
ทรงมีอาหารบริสุทธ์ แม้เกี่ยวกับการฆ่าสัตว์	(พ.ม.ส.)	๓๖๐
ไม่ทรงฉันอาหารที่เกิดขึ้นเพราะคำขับ	(พ.ม.ส.)	๓๖๑
ทรงฉันอาหารวันหนึ่งหนเดียว		๓๖๒
ทรงฉันอาหารหมดบาตร ก็มี		๓๖๓
บางครั้งทรงมีปีติเป็นภักษา เหมือนพวกอภัสสรเทพ	(พ.ม.ส.)	๓๖๓
ทรงมีการประหม่ออย่างตถาคต		๓๖๔
ทรงเป็นผู้เอ็นดูเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์อย่างไม่เห็นแก่หน้า	(พ.ม.ส.)	๓๖๕
ทรงมีลักษณะเอ็นดูสรรพสัตว์ทั้งหลับและตื่น	(พ.ม.ส.)	๓๖๗
ทรงมีลักษณะสัมมาสัมพุทธะ ทั้งในขณะทำและไม่ทำหน้าที่	(พ.ม.ส.)	๓๖๘
ตัวอย่างเพียงส่วนน้อยของความสุข		๓๗๐
ทรงนับพระองค์ว่าเป็นผู้หนึ่งในบรรดาผู้นอนเป็นสุข		๓๗๐
ทรงดับเย็นเพราะไม่ทรงยึดมั่นการรู้สิ่งที่สมมติกันว่าเลิศ	(พ.ม.ส.)	๓๗๒
ที่ประทับนั่งนอนของพระองค์		๓๗๒
วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด ตลอดพระชนม์	(พ.ม.ส.)	๓๗๕

(๓๘)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

		หน้า
ทรงอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร แม้ในขณะแห่งธรรมกถา	(พ.ม.ส.)	๓๓๖
ทรงเป็นสมณะสุขุมาลในบรรดาสมณะทั้งหลาย	(พ.ม.)	๓๓๗
ทรงอยู่อย่างมีจิตที่ปราศจาก "หวัคันนา"	(พ.ม.ส.)	๓๓๙
ทรงทำนาที่มีอมตะเป็นผล		๓๓๙
ทรงหลีกเร้นเป็นพิเศษบางคราว		๓๔๑
ยังทรงมากอยู่ด้วยเขมวิตกและวิเวกวิตก	(พ.ม.ส.)	๓๔๑
การเสด็จสู่ททาวาส	(พ.ม.อ.)	๓๔๓
การเสด็จไปทรมานพกพรหมผู้กระด้างด้วยลัทธิ	(พ.ม.ส.)	๓๔๔
ทรงมีฉนวนแน่วแน่มั่นพิเศษ		๓๔๖
กัลยาณมิตรของพระองค์เอง		๓๔๗

ง. เกี่ยวกับลัทธิอื่น ๆ ๑๖ เรื่อง คือ:-

พอดวงอาทิตย์ขึ้น หิ่งห้อยก็อับแสง	(พ.ม.)	๓๔๘
ลัทธิของพระองค์ กับของผู้อื่น		๓๔๙
ทรงแสดงอัปมัญญาธรรมสี่ชนิดที่สูงกว่าเดิยรถีย์อื่น	(พ.ม.ส.)	๓๕๐
ทรงบัญญัตินิทสบุคคลที่ไม่เนื่องด้วยพรชาตังลัทธิอื่น	(พ.ม.ส.)	๓๕๕
ทรงบัญญัติความหมายของคำว่า "ญาณ"- -ไม่ตรงกับความหมายที่เดิยรถีย์อื่นบัญญัติ	(พ.ม.ส.)	๓๕๗
ไม่ทรงบัญญัติยืนยันหลักลัทธิเกี่ยวกับ "อัตตา"	(พ.ม.ส.)	๓๕๘
ไม่ได้ทรงติการบำเพ็ญตบะไปเสียตะพึด		๓๕๙
ไม่ทรงตำหนิการบูชาัญญูไปเสียทั้งหมด	(พ.ม.)	๔๐๐
ความบริสุทธิ์ใจของพระองค์ ในการปฏิบัติต่อลัทธิอื่น	(พ.ม.ส.)	๔๐๑

ลำดับเรื่อง

(๓๙)

หน้า

กฎบางกฎที่ทรงยกเว้นให้แก่บางคน		๔๐๓
ทางแสดงหลักแห่งกรรมต่างจากพวกอื่น	(พ.ม.ส.)	๔๐๔
ทรง "เยาะ" ลัทธิที่ถือว่า สุขทุกข์เพราะกรรมเก่าอย่างเดียว	(พ.ม.)	๔๑๑
ทรง "เยาะ" ลัทธิที่ถือว่า สุขทุกข์เพราะการบันดาลของเจ้านาย	(พ.ม.)	๔๑๓
ทรง "เยาะ" ลัทธิที่ถือว่า สุขทุกข์ไม่มีอะไรเป็นเหตุปัจจัย	(พ.ม.)	๔๑๔
ทรงมีวิธีสกัดสแกงพวกที่ถือลัทธิว่ามีอึดตา	(พ.ม.ส.)	๔๑๕
ทรงระบูลัทธิมักขลิวาท ว่าเป็นลัทธิทำลายโลก	(พ.ม.)	๔๑๘

จ.เกี่ยวกับการที่มีผู้อื่นเข้าใจผิด ๒๓ เรื่อง คือ:-

ทรงทำผู้มั่งร่ำรวยให้แพ้กัยตัวเอง		๔๑๙
ไม่เคยทรงพรั้นพรึงในท่ามกลางบริษัท		๔๒๑
ทรงสมาคมได้อย่างสนิทสนม ทุกบริษัท	(พ.ม.อ.)	๔๒๒
ทรงทำให้ใครปฏิเสธธรรมะที่พระองค์รับรอง	(พ.ม.)	๔๒๓
ทรงทำว่า ธรรมที่ทรงแสดงไม่มีใครค้านได้	(พ.ม.)	๔๒๕
ทรงยืนยันว่ามีสมณะอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น	(พ.ม.)	๔๒๙
ทรงยืนยันว่า เพราะพระองค์ปรากฏ โภชนกจึงปรากฏ		๔๓๑
ไม่ได้ทรงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อให้เขานับถือ	(พ.ม.)	๔๓๑
ทรงหวังให้ช่วยกันทำความมั่นคงแก่พรหมจรรย์	(พ.ม.ส.)	๔๓๒
พรหมจรรย์นี้มิใช่มีลาภเป็นอานิสงส์	(พ.ม.)	๔๓๓
ทรงบัญญัติพรหมจรรย์ในลักษณะที่บรรพชาจักไม่เป็นโมฆะ	(พ.ม.ส.)	๔๓๔
พรหมจรรย์นี้ของพระองค์ บริบูรณ์โดยอาการทั้งปวง	(พ.ม.ส.)	๔๓๕
ทรงแก้ข้อที่เขาหาว่า เกียดกันทาน	(พ.ม.)	๔๓๖

(๔๐) พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

		หน้า
ทรงแก้ข้อที่เขาหาว่า เป็น "กาฝากสังคม"	(พ.ม.ส.)	๔๓๗
ทรงแก้ข้อที่เขาหาว่า ทรงหลง		๔๓๙
ทรงแก้คำตู่ของพวกอื่นที่ตู่ว่า เขาก็สอนเหมือนที่พระองค์สอน	(พ.ม.ส.)	๔๔๐
ทรงถูกตู่ว่าตรัสว่าในสุภวิโมกข์มีความรู้สึกว่าจะไม่งาม	(พ.ม.ส.)	๔๔๑
ทรงถูกตู่ว่าไม่บัญญัติสิ่งซึ่งที่แท้ได้ทรงบัญญัติแล้ว	(พ.ม.ส.)	๔๔๓
ทรงถูกตู่เรื่องฉันปลาฉันเนื้อ		๔๔๔
ทรงรับว่าทรงทราบมายา แต่ไม่ทรงมีมายา	(พ.ม.ส.)	๔๔๔
แง่ที่เขากล่าวหาพระองค์อย่างผิด ๆ		๔๔๗
ทรงห้ามมารว่าไม่มีวันรู้จักทางของพระองค์	(พ.ม.ส.)	๔๕๐
มนุษย์บุดูชน รู้จักพระองค์น้อยเกินไป		๔๕๑

ฉ. เกี่ยวกับเหตุการณ์พิเศษบางเรื่อง ๒๒ เรื่อง คือ:-

การทรงแสดง ความผัน เพราะสิ้นต้นตอ		๔๕๙
การทรงแสดงเรื่องที่เป็นไปได้ยากเกี่ยวกับพระองค์เอง	(พ.ม.ส.)	๔๖๐
การเกิดของพระองค์ ไม่กระทบกระเทือนกฎธรรมชาติ:		
การทรงแสดงไตรลักษณ์	(พ.ม.)	๔๖๑
การทรงแสดงปัจจุสมุขปาห	(พ.ม.ส.)	๔๖๓
ทรงแนะนำการบูชาญในภายใน	(พ.ม.ส.)	๔๖๔
การทรงแสดงเหตุของความเจริญ		๔๖๕
ทรงแสดงที่พึงไว้ สำหรับเมื่อทรงล่วงลับไปแล้ว	(พ.ม.ส.)	๔๖๖
การตรัสเรื่อง "ทุกข์นี้ใครทำให้"		๔๖๗
การสนทนากับพระอานนท์ เรื่องกัลยาณมิตร	(พ.ม.ส.)	๔๖๘

ลำดับเรื่อง	(๔๑)
	หน้า
การสนทนากับ "พระเหม็นคาว"	(พ.ม.) ๔๖๙
การตอบคำถามของทัณฑปาณีสักกะ	(พ.ม.) ๔๗๐
การสนทนากับนิครนถ์: บาปกรรมเก่าไม่อาจสิ้นด้วยทุกรกิริยา	๔๗๑
: เวทนาทั้งหลายมิใช่ผลแห่งกรรมในกาลก่อน	(พ.ม.ส.) ๔๗๓
: การให้ผลของกรรมไม่อาจเปลี่ยนได้-	
-ด้วยตบะของนิครนถ์	(พ.ม.ส.) ๔๗๕
การสนทนากะเทวดา เรื่องวิมุตติของภิกษุณี	(พ.ม.อ.) ๔๗๙
การสนทนากะเทวดา เรื่องอุปรีหานิยธรรม	(พ.ม.ส.) ๔๗๙
การสนทนาเรื่อง ที่สุดโลก	๔๘๐
การสนทนาเรื่อง ลัทธิซึ่งสมมติกันว่าเลิศ	(พ.ม.ส.) ๔๘๒
การตรัสเรื่อง "มหาภูต" ไม่หย้งลงในที่ไหน	(พ.ม.อ.) ๔๘๓
การมาเฝ้าของตายนเทพบุตร	๔๘๕
การมาเฝ้าของอนาถปิณฑิกเทพบุตร	๔๘๖
การมาเฝ้าของจาตุम्मหาราช	๔๘๗
การข่มลิจฉวีบุตร ผู้มัวเมาในปาฏิหาริย์	๔๙๐
การสนทนากับปริพพาชก ชื่อมณฑิยะและชาลิสะ	(พ.ม.ส.) ๔๙๒
การสนทนาเรื่อง เครื่องสนุกของพระอริยเจ้า	(พ.ม.ส.) ๔๙๕

ผนวกพุทธประวัติฯ ภาค ๔

เรื่องเบ็ดเตล็ดตามเสียงของคนนอก (๒๔ เรื่อง)

คำชี้แจงสำหรับเรื่องผนวกแห่งภาค ๔	๔๙๙
-----------------------------------	-----

(๔๒) พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

หน้า

เสียงกระฉ่อนทั่ว ๆ ไป: ทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะ-		
-ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์		๕๐๐
เสียงของผู้สรรเสริญธรรมเทศนา : ทรงมีธรรมเทศนาเป็นแสงสว่าง (พ.ม.)		๕๐๑
เสียงปริพพาชก วัจนโคตร : ทรงแสดงหลักสำคัญตรงกับ-		
-สาวกอย่างนำอัครรรย	(พ.ม.ส.)	๕๐๑
: ทรงมีคำสอนที่เป็นแก่นแท้ล้วนๆ	(พ.ม.)	๕๐๒
: ทรงประดิษฐานศาสนพรหมจรรย์ได้บริบูรณ์	(พ.ม.ส.)	๕๐๓
เสียงคณกะโมคคัลลานพราหมณ์ : "โอวาทของพระโคตมเป็นยอด" (พ.ม.)		๕๐๔
เสียงสังกกะนิครนถบุตร : "เจอพระโคตมแล้ว ไม่มีรอดไปได้" (พ.ม.)		๕๐๕
เสียงของเจ้าลิจฉวี ทุมมุขะ : ทรงหักล้างปรปักษ์-		
-เหมือนเต็กรุมกันต่อยก้ามปู	(พ.ม.)	๕๐๖
เสียงปริพพาชก คณะแม่น้ำสัปปีนิ : ไม่มีช่องทางที่-		
-ใครจะขันธ์ผู้ผู้มีพระภาค	(พ.ม.)	๕๐๗
เสียงสังคมวิญญูชน : ทรงปฏิบัติได้เลิศกว่าพวกอื่น-		
-(ในหลักธรรมอย่างเดียวกัน)	(พ.ม.ส.)	๕๐๗
: สาวกของพระองค์ปฏิบัติได้เลิศกว่าพวกอื่น-		
-(ในหลักธรรมอย่างเดียวกัน)	(พ.ม.ส.)	๕๐๘
เสียงวัชชีมาหิตคหบดี : ทรงเป็นวิภังชวาที มิใช่เอกังสวาที	(พ.ม.ส.)	๕๑๐
เสียงไปฏฐปาทปริพพาชก : ทรงบัญญัติหลักเรื่อง "ตถา"	(พ.ม.ส.)	๕๑๑
เสียงปิไลติกะ ปริพพาชก : ทรงมีคุณธรรมลึก-		
-จนผู้อื่นได้แต่เพียงอนุমানเอา	(พ.ม.)	๕๑๒

ลำดับเรื่อง

(๔๓)

หน้า

เสียงปึงคิยานีพราหมณ์ : ทรงอยู่เหนือคำสรรเสริญ-		
-ของคนธรรมดา	(พ.ม.ส.)	๕๑๖
เสียงวัสสการพราหมณ์ : ทรงมีคุณธรรมสูง ๔ ประการ	(พ.ม.)	๕๑๙
เสียงอัตกคามเทพ : ทรงทราบมฤตาและมฤตาธิบาตร	(พ.ม.ส.)	๕๒๐
เสียงหัตถกเทวบุตร : ทรงอัดแออยู่ด้วยบริษัทนานาชาติ	(พ.ม.)	๕๒๑
เสียงเทวดาบางตน : ใครดูหมิ่นความอดทนของพระโคดม-		
-ก็เท่ากับคนไม่มีตา	(พ.ม.ส.)	๕๒๒
เสียงท้าวสักกะจอมเทพ : ทรงพระคุณที่ชอใจเทวดา ๘ ประการ		
	(พ.ม.ส.)	๕๒๒
เสียงโลหิจจพราหมณ์ : ทรงมีอนามัยเป็นอย่างดี		๕๒๕
: ทรงตั้งผมช่วยคนจะตกเหวไว้ได้	(พ.ม.ส.)	๕๒๕
เสียงโสณทัณฑพราหมณ์ : ทรงมีคุณสมบัติสูงทุกประการ		๕๒๖
เสียงอุตตรมาณพ : ทรงประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒		๕๓๐
: ทรงมีลีลาศสง่า งดงาม		๕๓๐
: ทรงมีมรรยาทเป็นสง่า น่าเลื่อมใส		๕๓๑
: ไม่ทรงตื่นเต้นพระทัยในบ้าน		๕๓๑
: ทรงฉันภัตตาหารในหมู่บ้าน เรียบร้อยนัก		๕๓๑
: ไม่ทรงติดในรสอาหาร		๕๓๒
: ทรงมีวัตรในบาตร		๕๓๒
: การเสด็จกลับจากฉันในหมู่บ้าน		๕๓๓
: ทรงนุ่งห่มกะทัดรัด		๕๓๓
: ทรงมุ่งแต่ความเกื้อกูลสัตว์		๕๓๓
: ทรงแสดงธรรมด้วยพระสำเนียงมีองค์ ๘		๕๓๔

(๔๔) พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

หน้า

เสียงอุบาสิกหบดีบุรพนิครนถ์ : ทรงประกอบด้วย-

-พระพุทธคุณ ๑๐๐ ประการ (พ.ม.ส.) ๕๓๕

เสียงพระเจ้าปเสนทิโกศล : ทรงมีคณะสงฆ์ที่ประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิต

๕๔๐

: ทรงมีคณะสงฆ์ที่พร้อมเพรียง ๕๔๑

: ทรงมีคณะสงฆ์ที่ชุ่มชื่นผ่องใส ๕๔๑

: ทรงมีสังฆบริษัทที่เจียบเสียง ๕๔๒

: ทรงชนะคนมุ่งร้ายที่เข้าเฝ้า ๕๔๓

: ทรงสามารถปราบโจรที่มหากษัตริย์ก็ปราบไม่ได้ (พ.ม.ส.) ๕๔๔

: ทรงชนะน้ำใจคนโดยทางธรรม ๕๔๖

: ทรงเสมอกับพระเจ้าโกศลโดยวัย ๕๔๖

เสียงคณกะโมคคัลลานพราหมณ์ : ทรงคบแลไม่ทรงคบบุคคลเช่นไร

(พ.ม.) ๕๔๗

เสียงแห่งมาร : ทรงตัดรอนอำนาจมารเหมือนเด็กลิดรอนกำมปู (พ.ม.ส.) ๕๔๘

: ทรงเป็นกัณโถให้กาโง่สำคัญว่ามันขัน (พ.ม.ส.) ๕๔๙

: ไม่มีใครนำพระองค์ไปได้ด้วยราคะ ๕๔๙

: ศัตรูประสบผลเหมือนเอาศิระชนภูเขา (พ.ม.ส.) ๕๕๐

ภาค ๕

การปรินิพพาน (๑๐ เรื่อง)

แปดสิบปียังไม่พ้นเพื่อน ๕๕๓

ทรงมีความชราทางกายภาพเหมือนคนทั่วไป (พ.ม.ส.) ๕๕๔

ทรงทำหน้าที่พระพุทธเจ้าบริบูรณ์แล้ว ๕๕๕

ลำดับเรื่อง

(๔๕)

หน้า

เรื่องเบ็ดเตล็ดก่อนหน้าปรินิพพาน :

การตรัสภิกษุอุปหานิยธรรม ๕๕๖

เสด็จสวนอัมพลัญจิกา ๕๕๗

เสด็จเมืองนาลันทา ๕๕๘

เสด็จบ้านปาฏลิตาม ๕๕๘

เสด็จบ้านโกฏิตาม ๕๕๙

เสด็จหมู่บ้านนาทิกะ ๕๕๙

เสด็จเมืองเวสาลี ๕๖๑

เสด็จบ้านเวฬุคาม ๕๖๑

เสด็จทิวาวิหาร ที่ป่าवालเจตีย์ ๕๖๒

ทรงปลงอายุสังขาร ๕๖๓

แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการปลงอายุสังขาร (พ.ม.ส.) ๕๖๔

เสด็จป่ามหาวัน ๕๖๔

เสด็จบ้านภณฑคาม ๕๖๕

เสด็จบ้านหัตถิตาม โดยลำดับ ถึงโกคนคร ๕๖๖

เสด็จเมืองปาวา ๕๖๗

เสด็จเมืองกุสินารา ๕๖๗

การปรินิพพาน หรือ การประทับสหัสเสยยาครั้งสุดท้าย :

แวะป่าสาละ ให้จัดที่ปรินิพพาน ๕๖๙

ตรัสเรื่องการบูชาอย่างแท้จริง ๕๗๐

เทวดามาเฝ้าแน่น จึงทรงขับพระอุปวาณะ ๕๗๐

ตรัสเรื่องการจัดทำเกี่ยวกับพระสรีระ ๕๗๑

(๔๖)

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ - ลำดับเรื่อง

	หน้า
ตรัสเรื่องเมืองกุสาวดี	๕๗๒
ให้ไปบอกมัลลกษัตริย์	๕๗๒
โปรดสุภทัตตปริพาชก	๕๗๓
ตรัสเรื่องธรรมวินัยนี้ ไม่ว่างจากศาสดา	๕๗๓
ตรัสวิธีการร้องเรียก ทักทาย	๕๗๓
ให้เลิกถอนสิกขาบทเล็กน้อย	๕๗๓
ให้ลงพรหมทัณฑ์ฉันทนิกาย	๕๗๔
ตรัสถามความเคลือบแคลง	๕๗๔
ปัจฉิมวาจา	๕๗๔
แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการปรินิพพาน	๕๗๕
เราเห็นพระองค์ได้ ช่วงเวลาที่ยังปรากฏพระกาย	๕๗๕
การปรินิพพานของพระองค์ คือความทุกข์ร้อนของมหาชน (พ.ม.)	๕๗๖
สังเวชนียสถาน ภายหลังพุทธปรินิพพาน (พ.ม.)	๕๗๗

ภาค ๖

การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ (๒๐ เรื่อง)

คำชี้แจงเกี่ยวกับภาค ๖	๕๘๑
ต้องท่องเทียวมาแล้ว เพราะไม่รู้อรุณสังข์	๕๘๒
ตลอดวัฏฏสงสาร ไม่เคยทรงบังเกิดในสุทธาวาส	๕๘๒
ในวัฏฏสงสาร เคยทรงบูชาญญ และบำเรอไฟ มาแล้วเป็นอย่างมาก	๕๘๓
ทิฏฐานุคติแห่งความดี ที่ทรงสั่งสมไว้แต่ภพก่อน ๆ	๕๘๔

ลำดับเรื่อง

(๔๓)

		หน้า
เคยทรงบังเกิดเป็นมหาพรหม, สักกะ, ฯลฯ	(พ.ม.อ.)	๕๘๗
ครั้งมีพระชาติเป็น ไชติपालมาณพ		๕๘๘
ครั้งมีพระชาติเป็น พระเจ้ามหาสุทศน์		๕๙๑
ครั้งมีพระชาติเป็น บุโรหิต สอนการบูชาญญ์		๕๙๔
ครั้งมีพระชาติเป็น พระเจ้ามฆเทวราช		๕๙๖
ครั้งมีพระชาติเป็น มหาโควินทพราหมณ์		๕๙๙
ครั้งมีพระชาติเป็น รถการ ช่างทำรถ	(พ.ม.)	๖๐๐
ครั้งมีพระชาติเป็น อภิตติดาบส		๖๐๓
ครั้งมีพระชาติเป็น พระจันทกุมาร		๖๐๔
ครั้งมีพระชาติเป็น สังขพราหมณ์		๖๐๕
ครั้งมีพระชาติเป็น เวลามพราหมณ์	(พ.ม.)	๖๐๕
ครั้งมีพระชาติเป็น พระเวสสันดร		๖๐๗
ครั้งมีพระชาติเป็น มาตังคชภูิล		๖๑๑
ครั้งมีพระชาติเป็น จุฬโพธิ		๖๑๑
ครั้งมีพระชาติเป็น เจ้าชายยฤธยยะ		๖๑๒
ที่สุดแห่งการท่องเที่ยวของพระองค์		๖๑๓
ปทานุกรม	เริ่มแต่หน้า	๖๑๕
ก ข ค ฆ ง จ ฉ ช ฌ ญ ฐ ด ต ถ ท ธ น		
บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ ม ย ร ฤ ล ว ศ ส ห อ		
ลำดับหมวดธรรม	เริ่มแต่หน้า	๖๙๓
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒		
๑๖ ๑๘ ๒๒ ๒๖ ๓๐ ๓๒ ๓๗ ๔๑ ๖๒ ๖๓ ๑๐๐		

(วิธีใช้หนังสือเล่มนี้)

(ก) มีวิธีลัดและไม่ชวนเบื่อสำหรับผู้ที่เป็นนักธรรม หรือนักเทศน์อยู่ก่อนแล้ว ในการที่จะให้ได้รับประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ ให้ยิ่งขึ้นไป คือ:-

- (๑) อ่านเรื่องที่มีอยู่ในเล่ม เฉพาะตอนที่รู้สึกว่าจะไม่เคยได้ยินมาก่อนอย่างสนใจ ให้ตลอดเสียเที่ยวหนึ่งก่อน.
- (๒) แล้วใช้เวลาครั้งต่อ ๆ ไป เพียงแต่เปิดดูเฉพาะปทานุกรมท้ายเล่มไปที่ละคำตามลำดับของปทานุกรม เมื่อดูถึงคำใด ต้องให้เนื้อความหรือความหมายของคำ ๆ นั้นปรากฏแจ่มแจ้งแก่ท่านทั้งหลาย อย่างทั่วถึงและถูกต้องทันที, เพราะท่านเคยศึกษาระมามากแล้ว. ถ้าเนื้อความไม่ปรากฏแจ่มแจ้งออกมาได้ ซึ่งจะเป็นในตอนแรก ๆ ก็หมายความว่าท่านยังไม่คุ้นเคยกับหนังสือเล่มนี้ก็ได้ หรือเพราะท่านยังไม่รู้ความหมายแห่งคำ ๆ นั้นก็ได้ ท่านต้องเปิดดูเนื้อเรื่องในเล่ม ตามตัวเลขซึ่งบอกหน้าหนังสืออยู่ท้ายคำนั้นแล้ว. บางคำจะถึงกับทำให้ท่านฉงน คิดไม่ออก เช่นคำว่า **การไถนา, เครื่องดักปลา, ความมีขนตกราบแล้ว, ปู, ปูก้ามหัก, ร้องเจี๊ยะบ** ๆ, ดังนี้ เป็นต้น, ท่านไม่ควรคิดเสียว่าเป็นเรื่องไม่สำคัญสำหรับท่าน. ท่านจะต้องศึกษาจนทราบความหมายอันเร้นลับของคำให้จนได้, เช่นคำว่า **ปู** หมายถึงคนเจ้าทิฏฐิอวดดีด้วยลัทธิของตน ได้แก่เดียรถีย์อื่นบางคนที่มีทิฏฐิยกไปยกมา เหมือนปูชุก้าม ดังนี้ เป็นต้น. ซึ่งสรุปความได้ว่า คำว่า **ปู** นั้น พระองค์ตรัสใช้เป็นคำเปรียบเรียกคนเจ้าทิฏฐิอวดดี. ถ้าท่านดูปทานุกรมไปตามลำดับ แล้วไม่มี

อะไรที่รบกวนประสาทหรือรบกวนความสงบสุขของท่านเลย ก็แปลว่าท่านมีความรู้ธรรมะในแนวนี้อย่างลึกซึ้งและทั่วถึง ชนิดที่ผู้รวบรวมขอยอมเป็นศิษย์.

(๓) เมื่อท่านจะเทศน์ หรือจะเขียนบทความบรรยายธรรมะ ท่านอาจจะไปติดอยู่ที่ความหมายของคำบางคำ ซึ่งไม่แน่ใจว่าจะมีความหมายอันแท้จริงอย่างไร ท่านอาจใช้การค้นดูได้ง่าย ๆ จากปทานุกรมนี้, หรือเมื่อท่านสงสัยว่าคำ ๆ นั้น หรือเรื่องเรื่อง ๆ นั้น มีที่มาในเรื่องอะไรหรือสูตรใดกันแน่ ทั้งที่ท่านเข้าใจความหมายดีแล้ว แต่อยากจะได้ที่มาอันเป็นหลักฐาน หรืออยากทราบว่าพระองค์ได้ตรัสไว้เองอย่างไรท่านสมควรที่จะเปิดดูจนพบที่มา หรือพบพระพุทธานุชาตเรื่องนั้น ๆ, ไม่นานเท่าใดท่านจะมีความคล่องแคล่ว ต่อการเทศน์ หรือการเขียนที่มีหลักฐาน.

(ข) สำหรับผู้ที่เป็นนักปฏิบัติธรรมทางใจโดยเฉพาะ ท่านมีวิธีใช้หนังสือเล่มนี้ ชนิดที่เพื่อนฝูงของท่านได้เคยใช้เป็นประโยชน์มาแล้วดังนี้คือ:-

(๑) เลือกอ่านเฉพาะเรื่องที่ท่านเห็นว่าเป็นเรื่องการปฏิบัติธรรม ตามรอยพระยุคลบาทโดยตรง ให้ทั่วถึงทุกเรื่อง ด้วยความสนใจเป็นพิเศษเสียเที่ยวหนึ่งก่อน เพราะอย่างน้อย จะต้องมึเรื่องที่ท่านไม่เคยได้ยินได้ฟังอยู่บางเรื่อง

(๒) ใช้เวลาเป็นประจำวัน ทบทวนความจำและความเข้าใจของท่านโดยใช้คำในปทานุกรมเป็นหลัก แต่ต้องเป็นคำ เฉพาะของเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเจริญภาวนาโดยตรง. ซึ่งอาจจะจัดทำในรูปการ

สักัจฉา หรือให้ผู้อื่นช่วยตั้งคำถาม แล้วให้ท่านตอบ. เช่นเขาจะเปิดปทานุกรมแล้วเลือกคำขึ้นถามท่านว่า คำเหล่านี้หมายความว่าอย่างไร : การกำหนดรู้กามสัญญา, ข้อปฏิบัติเพื่อความเจริญแห่งอิทธิบาท, ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง, ความเพ่งรูปจนเกินไป, ความมีอำนาจเหนือจิตในคลองแห่งวิตกทั้งหลาย, จงกรมแก้ความขลาด, จำแสงสว่างได้แต่ไม่เห็นรูป, จับนกกระจาบหลวมมือเกิน, ตรึกตามตรงตามนานเกินไบนัก, “จับนกตายในมือ”, สมาธิเคลื่อน, สมาธิน้อย, อุพพิละ, ฉัมภิตัตตะ, ฯลฯ.

(๓) เลือกอ่านเฉพาะเรื่อง ที่อาจตอบปัญหา ทางภาวนาได้เป็นอย่างดีอยู่เสมอ ๆ โดยเฉพาะคือเรื่องต่าง ๆ ที่ทรงขวนขวายก่อนหน้าการตรัสรู้ และเรื่องคุณธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระองค์. คำบัญญัติบางคำเช่นคำว่า **ปฐมฌาน** เป็นต้น ต้องอ่านคำที่เป็นคำอธิบายด้วยการขบคิดไปอย่างละเอียดทีละคำ ๆ ทุก ๆ คำ จนกว่าจะหมดคำอธิบายของคำบัญญัติคำเดียนั้น. มีผู้อ่านหนังสือเล่มนี้ ตามป่าตามเขาได้ผลดีกว่าการอ่านตามบ้านเมือง

(ค) สำหรับนักศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะพวกที่ไม่คุ้นกับวัด หรือไม่เคยบวชเรียน จะต้องศึกษาด้วยวิธีดังนี้คือ:-

(๑) ศึกษาเล่าความเรื่องราวแห่งพุทธประวัติทั่ว ๆ ไป จากหนังสือขั้นต้น ๆ เล่มอื่นเสียก่อนพอสมควร, เพราะในหนังสือเล่มนี้ เรียงไว้แต่เรื่องที่เป็น การตรัสเล่าประเภทเดียวเท่านั้น ถ้าท่านไม่เคยศึกษาพุทธประวัติมาก่อนเลย ท่านอาจจะงงไปบ้างในที่บางแห่ง. แต่ก็ไม่ใช่เสียวิสัยพุทธประวัติ จากพระโอษฐ์

ที่ท่านจะเข้าใจ ถ้าพยายามต่อไปอีกเพียงเล็กน้อย ในการสังเกต ข้อความที่เนื่องกันอยู่, หรือไต่ถามผู้ที่เคยเรียนพุทธประวัติขั้นต้น ๆ มาแล้วก็ได้.

- (๒) อ่านหนังสือเล่มนี้อย่างคร่าว ๆ เสียขั้นหนึ่งก่อน เพื่อให้รู้แนวความของเรื่อง เฉพาะส่วนที่เป็นท้องเรื่อง หรือประวัติ ว่ามีอยู่อย่างไรวิธีที่สะดวกก็คือ อ่านสารบาญเรื่องดูหลาย ๆ เทียบก่อน แล้วจึงเปิดอ่านเรื่องบางเรื่องที่ชวนสงสัย ดูเรื่อย ๆ ไป.
- (๓) ใช้ปทานุกรมท้ายเล่ม เป็นการออกปัญหาถามท่านเองอยู่เสมอคำใดสงสัย หรือชวนคิด ก็เปิดดูบ่อย ๆ จนไม่มีคำ ที่ชวนสงสัยมากเกินไป.
- (๔) สำหรับอุบาสกอุบาสิกา ที่เคยชินกับการฟังเรื่องปฐมสมโพธิมามากแล้ว จะต้องอ่านด้วยใจที่เป็นอิสระพอที่จะฟังเรื่องที่แปลกไปจากที่ตนเคยได้ยินได้ฟัง ไม่ปิดประตูขังตัวเองอยู่แต่ในห้องที่มีอะไรซ้ำซากเพียงอย่างเดียว.

(๕) สำหรับนักประพันธ์ ที่จะต้องบรรยายชีวิตคนในแง่ต่าง ๆ จะต้องอ่านด้วยความระมัดระวัง เพื่อจะได้ไม่ระบายสีที่ผิดพลาดลงไปในชีวิตประวัติของพระพุทธองค์ ในเมื่อจะมีการเปรียบเทียบหรืออ้างถึง เมื่อทำได้ดีที่สุดในเรื่องนี้แล้ว นักประพันธ์จะเป็นพวกที่ทำคำสอนหรือเรื่องราวของพระองค์ให้แพร่หลายได้ดีที่สุดกว่าพวกอื่น.

....

ภาคนำ

ข้อความให้เกิดความสนใจในพุทธประวัติ.

ภาคนำ

มีเรื่อง:- โลกธาตุหนึ่งมีพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว - -
การปรากฏของพระตถาคตมีได้ยาก -- โลกที่กำลังมัวเมา ก็ยังสนใจ
ในธรรมของพระตถาคต -- การมีธรรมของพระตถาคตอยู่ในโลก
คือความสุขของโลก -- พระตถาคตเกิดขึ้นเพื่อความสุขของโลก
-- พระตถาคตเกิดขึ้นในโลก เพื่อแสดงแบบแห่งการครองชีวิต
อันประเสริฐแก่โลก - - พระตถาคตเกิดขึ้นแสดงธรรมเพื่อความ
รำงับ, ดับ, รู้ -- ธรรมชาติ ๓ อย่าง ทำให้พระองค์เกิดขึ้น
เป็นประทีปของโลก -- ผู้เชื่อฟังพระตถาคตจะได้รับประโยชน์สุข
สิ้นกาลนาน -- ทรงขนานนามพระองค์เองว่า "พุทธะ" --
เรื่องย่อ ๆ ที่ควรทราบก่อน - - เรื่องสั้น ๆ ที่ควรทราบก่อน.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาคนำ

ข้อความให้เกิดความสนใจในพระพุทธประวัติ.

โลกธาตุหนึ่ง มีพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว^๑

อานนท์ ! ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะนั้น ย่อมรู้ว่า ข้อนี้มีฐานะ ข้อนี้มีโอกาสที่จะมี คือข้อที่ในโลกธาตุอันเดียว จะมีพระตถาคตผู้อรหันต **สัมมาสัมพุทธะ สององค์** เกิดขึ้นพร้อมกัน ไม่ก่อน ไม่หลังกัน. นั้นมีฐานะที่จะมีได้.

ส่วนฐานะ อันมีได้นั้น คือข้อที่ใน **โลกธาตุอันเดียว** มีพระตถาคตผู้อรหันต **สัมมาสัมพุทธะ** องค์เดียว เกิดขึ้น. นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้.

๑. บาลี พุทธาตุกสูตร อุปปริ. ม. ๑๔/๑๓๑/๒๔๕. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่เชตวัน.

การปรากฏของพระตถาคต มีได้ยากในโลก^๑

ภิกษุ ท. ! การมาปรากฏของ **บุคคลเอก** (ไม่มีใครซ้ำสอง)มีได้ยากในโลก. ใครเล่า เป็นบุคคลเอก? ตถาคต ผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง เป็นบุคคลเอก (ไม่มีใครซ้ำสอง). ภิกษุ ท. ! การมาปรากฏของบุคคลเอกนี้แล มีได้ยากในโลก.

โลกที่กำลังมัวเมา ก็ยังสนใจในธรรมของพระตถาคต^๒

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุที่ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะเกิดขึ้นจึงเกิดมี **ของนำอัศจรรย์ไม่เคยมี** สืออย่างนี้ปรากฏขึ้น. สืออย่างอะไรเล่า?

๑. ภิกษุ ท. ! ประชาชนทั้งหลาย **พอใจในกามคุณ** ยินดีในกามคุณ บันเทิงอยู่ในกามคุณ, ครั้นตถาคตแสดง **ธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ** ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เจียหูฟัง ตั้งใจฟัง เพื่อให้เข้าใจทั่วถึง. ภิกษุ ท. ! นี่คือของนำอัศจรรย์ ไม่เคยมี อย่างที่หนึ่ง, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

๒. ภิกษุ ท. ! ประชาชนทั้งหลาย **พอใจในการถือตัว** ยินดีในการถือตัว บันเทิงอยู่ในการถือตัว, ครั้นตถาคตแสดง **ธรรมที่กำจัดการถือตัว** ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เจียหูฟัง ตั้งใจฟัง เพื่อให้เข้าใจทั่วถึง. ภิกษุ ท. ! นี่คือของนำอัศจรรย์ ไม่เคยมี อย่างที่สอง, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

๑. บาลี เอก, อ. ๒๐/๒๙/๑๔๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๑๓๗/๑๒๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เขตวัน.

๓. ภิกษุ ท. ! ประชาชนทั้งหลาย **พอใจในความวุ่นวายไม่สงบ** ยินดีในความวุ่นวายไม่สงบ บันเทิงอยู่ในความวุ่นวายไม่สงบ, ครั้นตถาคต แสดง**ธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบ** ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เจียหูฟัง ตั้งใจฟัง เพื่อให้เข้าใจทั่วถึง. ภิกษุ ท.! นี่คือของนำอัศจรรย์ ไม่เคยมี อย่างที่สาม, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

๔. ภิกษุ ท. ! ประชาชนทั้งหลาย **ประกอบอยู่ด้วยอวิชา** เป็นคนบอด ถูกความมืดครอบงำเอาแล้ว, ครั้นตถาคตแสดง **ธรรมที่กำจัดอวิชา** ประชาชนเหล่านั้นก็ฟัง เจียหูฟัง ตั้งใจฟัง เพื่อให้เข้าใจทั่วถึง. ภิกษุ ท.! นี่คือของนำอัศจรรย์ ไม่เคยมี อย่างที่สี่, มีขึ้นมา เพราะการบังเกิดของตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

การมีธรรมของพระตถาคตอยู่ในโลก คือความสุขของโลก^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อพระสุคตก็ดี ระเบียบวินัยของพระสุคตก็ดี ยังคงมีอยู่ในโลกเพียงใด อันนั้นก็ยังเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลเกษมเป็นอันมาก เพื่อความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก, เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, อยู่เพียงนั้น.

ภิกษุ ท. ! พระสุคตนั้นคือใครเล่า? คือตถาคต บังเกิดขึ้นในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝีกคนควรฝึกไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออกสอนสัตว์. นี่คือ **พระสุคต**.

ภิกษุ ท. ! ระเบียบวินัยของพระสุคตนั้นคืออะไรเล่า? คือตถาคตนั้นแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่ สุด, ประกาศพรหมจรรย์

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๑๙๗/๑๖๐.

พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. ธรรมที่ตถาคตแสดง พรหมจรรย์ที่ตถาคตประกาศ นี้แล คือ **ระเบียบวินัยของพระสุคต.**

ภิกษุ ท. ! เมื่อพระสุคตก็ดี ระเบียบวินัยของพระสุคตก็ดี ยังคงมีอยู่ในโลกเพียงใด อันนั้น ก็ยังเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก, เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, อยู่เพียงนั้น.

พระตถาคตเกิดขึ้นเพื่อความสุขของโลก^๑

พราหมณ์เอ๋ย ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กลางคืนแท้ ๆ ก็เข้าใจไปว่ากลางวัน^๒ กลางวันแท้ ๆ ก็เข้าใจไปว่ากลางคืน. ข้อนี้ เรากล่าวว่าเป็นเพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็น **ผู้อยู่ด้วยความหลง.**

พราหมณ์เอ๋ย ! ส่วนเราตถาคต ย่อมเข้าใจกลางคืนเป็นกลางวัน กลางวันเป็นกลางวัน.

พราหมณ์เอ๋ย ! เมื่อใครจะเรียกผู้ใดให้เป็นการถูกต้องว่า เป็น**สัตว์ผู้มีความไม่หลงอยู่เป็นปกติ** และเกิดขึ้นเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก, เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแล้ว; เขาเมื่อจะเรียกให้ถูกต้องเช่นนั้น พึงเรียกเราตถาคตนี้แล ว่าเป็น**สัตว์ผู้มีความไม่หลงอยู่เป็นปกติ** เกิดขึ้นเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก. เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

๑. บาลี ภัยกราวสูตร ม.ม. ๑๒/๓๗/๔๖. ตรัสแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ ที่เซตวัน.

๒. คำว่า กลางคืน กลางวัน ในที่นี้ มิได้มีความหมายตามตัวหนังสือ.

พระตถาคตเกิดขึ้นในโลก

เพื่อแสดงแบบแห่งการครองชีวิตอันประเสริฐแก่โลก^๑

ภิกษุ ท. ! **ตถาคตเกิดขึ้นในโลก** นี้ เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝึกคนควรฝึกไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้วจำแนกธรรมออกสั่งสอนสัตว์.

ภิกษุ ท. ! ตถาคตนั้น ได้ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ กับทั้งเทวดา มาร พรหมซึ่งหมู่สัตว์กับทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้แจ้งตาม.

ตถาคตนั้น แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง.

คฤหบดี หรือลูกคฤหบดี หรือคนที่เกิดในตระกูลอื่นใดในภายหลังย่อมฟังธรรมนั้น. ครั้นฟังแล้ว ย่อมเกิดศรัทธาในตถาคต. กุลบุตรนั้นผู้ประกอบอยู่ด้วยศรัทธา ย่อมพิจารณาเห็นว่า "ฆราวาส คับแคบ เป็นทางมาแห่งธูลี; ส่วนบรรพชา เป็นโอกาสว่าง. มันไม่เป็นไปได้โดยง่ายที่เราผู้อยู่ครองเรือนเช่นนี้ จะประพฤติพรหมจรรย์นั้น ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวเหมือนสังข์ที่เขาขัดสะอาดดีแล้ว. ถ้ากระไร เราพึงปลงผมและหนวด ครองผ้าย่อมผาด ออกจากรีเอนไป, บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนเกิด." ....

๑. บาลี ม.ม. ๑๒/๔๘๙/๔๕๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เขตวัน, และบาลีอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก.

พระตถาคตเกิดขึ้น แสดงธรรมเพื่อความรำงับ, ดับ, รู้.^๑

ภิกษุ ท. ! **ตถาคต** เกิดขึ้นแล้ว ในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝีกคน ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้วจำแนกธรรมออกสั่งสอนสัตว์.

ธรรมที่ตถาคตแสดง นั้น เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบ รำงับ, เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความดับเย็นสนิท, เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความรู้ครบถ้วน, เป็นธรรมที่ประกาศไว้โดยพระสุคต.

ธรรมชาติ ๓ อย่าง ทำให้พระองค์เกิดขึ้นเป็นประทีปของโลก^๒

ภิกษุ ท. ! ถ้าธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ ไม่เพียงมีอยู่ในโลกแล้วไซ้, ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ; และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก. ธรรมชาติ ๓ อย่างนั้น คืออะไรเล่า? คือ **ชาติ** ด้วย **ขรา** ด้วย **มรณะ** ด้วย. ภิกษุ ท. ! ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ แล ถ้าไม่มีอยู่ในโลกแล้วไซ้, ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นไปโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ; และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรืองไปในโลก.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุใดแล ที่ธรรมชาติ ๓ อย่างเหล่านี้ มีอยู่ในโลก. เพราะเหตุนั้น ตถาคตจึงต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ; และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงต้องรุ่งเรืองไปในโลก.

๑. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๒๒๙/๑๑๙. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่ป่ามะม่วงของหมอชีวก ใกล้กรุงราชคฤห์.

๒. บาลี ทสก. อ. ๒๔/๑๕๔/๗๖. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

ผู้เชื่อฟังพระตถาคต จะได้รับประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน^๑

ภิกษุ ท. ! เราแล เป็นผู้ฉลาดในเรื่อง โลกนี้ ฉลาดในเรื่อง โลกอื่น, เป็นผู้ฉลาดต่อ วัฏฏะอันเป็นที่อยู่ของมาร ฉลาดต่อ วิวัฏฏะอันไม่เป็นที่อยู่ของมาร, เป็นผู้ฉลาดต่อ วัฏฏะอันเป็นที่อยู่ของมฤตยู ฉลาดต่อ วิวัฏฏะอันไม่เป็นที่อยู่ของมฤตยู. ชนเหล่าใดถือว่าเรื่องนี้ควรฟังควรเชื่อ ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้นสิ้นกาลนาน.

(ครั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสคำนี้แล้ว พระสุคตได้ตรัสคำอื่นอีกดังนี้ว่า :-)

ทั้งโลกนี้แลโลกอื่น ตถาคตผู้ทราบที่อยู่ ได้ประกาศไว้ชัดแจ้งแล้ว. ทั้งที่ที่มารไปไม่ถึง และที่ที่มฤตยูไปไม่ถึง ตถาคตผู้รู้ชัดเข้าใจชัด ได้ประกาศไว้ชัดแจ้งแล้ว เพราะความรู้โลกทั้งปวง. ประตูนครแห่งความไม่ตาย ตถาคตเปิดโล่งไว้แล้ว เพื่อสัตว์ทั้งหลาย เข้าถึงถิ่นอันเกษม. กระแสแห่งมารผู้มีบาป ตถาคตปิดกั้นเสียแล้ว กำจัดเสียแล้ว ทำให้หมดพิษสงแล้ว. ภิกษุ ท. ! เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มากมูนด้วยปราโมทย์ปรารณาธรรมอันเกษมจากโยคะเถิด.

ทรงขนานนามพระองค์เองว่า "พุทธะ"^๒

(การสนทนากับโศณพราหมณ์, เริ่มในที่นี้ด้วยพราหมณ์ทูลถาม)

"ท่านผู้เจริญของเรา ! ท่านเป็นเทวดาหรือ ?"

พราหมณ์เอ๋ย ! เราไม่ได้เป็นเทวดาดอก.

๑. บาลี จุฬโคบาลสูตร ม.ม. ๑๒/๔๒๑/๓๕๑. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาใกล้เมือง อุกกเวลา.

๒. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๔๔/๓๖. ตรัสแก่โศณพราหมณ์ ที่โคนไม้ระหว่างทางแห่งหนึ่ง.

"ท่านผู้เจริญของเรา ! ท่านเป็นคนธรรมดาหรือ ?"

พราหมณ์เอ๋ย ! เราไม่ได้เป็นคนธรรมดาดอก.

"ท่านผู้เจริญของเรา ! ท่านเป็นยักษ์หรือ ?"

พราหมณ์เอ๋ย ! เราไม่ได้เป็นยักษ์ดอก.

"ท่านผู้เจริญของเรา ! ท่านเป็นมนุษย์หรือ ?"

พราหมณ์เอ๋ย ! เราไม่ได้เป็นมนุษย์ดอก.

**"ท่านผู้เจริญของเรา ! เราถามอย่างไร ๆ ท่านก็ตอบว่ามีได้
เป็นอย่างนั้น ๆ ถ้าเช่นนั้นท่านเป็นอะไรเล่า?"**

พราหมณ์เอ๋ย ! **อัสวะ** เหล่าใด ที่จะทำให้เราเป็น **เทวดา** เพราะยังละ
มันไม่ได้, **อัสวะ** เหล่านั้นเราละได้ขาด ถอนขึ้นทิ้งรากแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอด
ด้วน ไม่ให้มี ไม่ให้เกิดขึ้น อีกต่อไปแล้ว, พราหมณ์เอ๋ย ! **อัสวะ** เหล่าใดที่จะทำให้
เราเป็น **คนธรรมดา** เป็น **ยักษ์** เป็น **มนุษย์** เพราะยังละมันไม่ได้, **อัสวะ** เหล่านั้น
เราละได้ขาด ถอนขึ้นทิ้งรากแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ไม่ให้มีไม่ให้เกิดขึ้น
อีกต่อไปแล้ว.

พราหมณ์ ! เปรียบเหมือนดอกบัวเขียว บัวหลวง หรือบัวขาว, มันเกิดใน
น้ำเจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำตั้งอยู่ น้ำไม่เปียกติดมันได้ ฉันทใดก็ฉันทนั้นนะพราหมณ์ !
เราเกิดในโลก เจริญในโลก ก็จริง แต่เราครอบงำโลกเสียได้แล้ว และอยู่ในโลก
โลกไม่ฉาบทาแปดเปื้อน เราได้.

พราหมณ์ ! ท่านจงจำเราไว้ว่า เป็น **"พุทธะ"** ดังนี้เถิด.

เรื่องย่อ ที่ควรทราบก่อน^๑

บัดนี้ เราผู้ **โคตมโคตร** เจริญแล้วใน **สากยะตระกูล** เคยตั้งความเพียร
ไว้ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ....

นครของเราชื่อ **กบิลพัสดุ์**, บิดาของเราเป็นราชาชื่อ **สุทโธทนะ**,
มารดาผู้ให้กำเนิดเราชื่อ **มายาเทวี**, เราอยู่ครองเรือน ๒๙ ปี มี **ปราสาทสูงสุด**
๓ หลัง ชื่อ **สุจันทะ** **โกกนุทะ** และ **โกญจะ** มีหญิงประดับดีแล้วสี่หมื่นนาง, นารีผู้
เป็นชายาชื่อ **ยโสธรา**, ลูกเราชื่อ **ราहुล**.

เพราะได้เห็น **นิมิตทั้งสี่** เราจึงออกด้วยม้าเป็นพาหนะ ทำ **ความเพียร**
ถึงหกปี, เราได้ทำสิ่งที่ใคร ๆ ทำได้โดยยาก. เราเป็น **ชินะ** (ผู้ชนะ) ประกาศ
ธรรมจักร ที่ป่า **อิสิปตนะ** เมือง **พาราณสี**, เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อ **โคตมะ** เป็น
ที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย.

ภิกษุผู้เป็นอัครสาวกสองรูป ชื่อ **โกณฑิยะ** และ **อุปลิสสะ**, อุปลฐากผู้
ใกล้ชิดของเราชื่อ **อานนท์**, ภิกษุณีผู้เป็นอัครสาวิกาสองรูป ชื่อ **เขมา** และ **อุบล**
วัณณา, อุบาสิกผู้เป็นอัครอุปลฐากสองคน ชื่อ **จิตตะ** และ **หัตถาพวกะ**, อุบาสิกา
ผู้เป็นอัครอุปลฐายิกาสองชื่อ **นันทมาตา** และ **อุตตรา**. เราได้บรรลุสัมมาสัมโพธิ
ญาณอันสูงสุด ณ **ควางแห่งไม้แอสสัตถะ....** .

๑. บาลี พุทธว. ขุ. ๓๓/๕๔๓/๒๖.

เรื่องสั้น ๆ ที่ควรทราบก่อน

(อีกหมวดหนึ่ง)^๑

ภิกษุ ท. ! ในภัททกัปป์นี้ ในบัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้บังเกิดขึ้นแล้วในโลก.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ เป็นกษัตริย์โดยชาติบังเกิดแล้วในชัตตยสกุล.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ โดยโคตร เป็นโคตมโคตร.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ ประมาณอายุขัย (แห่งสัตว์ในยุค) ของเราสั้นมาก : ผู้ที่เป็นอยู่ได้นาน ก็เพียงร้อยปีเป็นอย่างยิ่ง, ที่เกินร้อยปีขึ้นไปมีน้อยนัก.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะได้ตรัสรู้ ณ ควางแห่งไม้ **อัสนัสตถะ**.^๒

๑. บาลี มหาปทานสูตร มหา. ที. ๑๐/๒-๘/๑-๙. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ณ กุฎีใกล้ไม้กุ่ม ในอารามเชตวัน. เป็นข้อความที่ตรัสเปรียบเทียบเรื่องราวของพระองค์เอง กับพระพุทเจ้าองค์อื่นอีก ๖ พระองค์.

๒. คือ ไม้ *Ficus religiosa* ซึ่งเรียกกันในบัดนี้ ตามมูลเหตุที่พุทธองค์ได้ตรัสรู้ใต้โคนของมันว่า "ต้นโพธิ์" ในที่นี้ ที่ทรงเรียกว่าไม้อัสนัสตถะนั้น เรียกชื่อพื้นเมืองเดิม. ต้นไม้จะเป็นไม้ ประเภทใดก็ตาม หากมีพระพุทเจ้าองค์ใด ใช้เป็นต้นตรัสรู้แล้ว ไม้ประเภทนั้นพลอยได้ เกียรตินามใหม่ในพุทธกาลของพระพุทเจ้าองค์นั้น ว่า "ไม้โพธิ์" ทั้งสิ้น. ในพุทธกาลนี้ ไม้อัสนัสตถะซึ่งเป็นไม้ตระกูลมะเดื่อชนิดหนึ่ง, มีเกียรติได้นามใหม่ว่า "ไม้โพธิ์" มาจนบัดนี้.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ สาวกสองรูปมีนามว่า **สารีบุตร** และ **โมคคัลลานะ** เป็นอัครสาวกคู่เลิศของเรา.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ สาวกสันนิบาตของเรา มีเพียงครั้งเดียว และมีภิกษุ ถึง ๑๒๕๐ รูป. สังฆสันนิบาตแห่งสาวกของเราในครั้งนี้ ผู้เข้าประชุมล้วนแต่เป็น พระขีณาสพทั้งสิ้น.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ ภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากใกล้ชิดของเรา คือ **อานนท์** จัดเป็นอุปัฏฐากอันเลิศ.

ภิกษุ ท. ! ในบัดนี้ พระราชานามว่า **สุทโธทนะ** เป็นบิดาของเรา, พระเทวี นามว่า **มายา** เป็นมารดาผู้ให้กำเนิดแก่เรา, นครชื่อ **กบิลพัสดุ์** เป็นราชธานี (แห่ง บิดาของเรา).

จบภาคนี้.

 [กลับไปสารบัญ](#)

ภาค ๑

เริ่มแต่การเกิดแห่งสากยวงศ์

เรื่องก่อนประสูติ จนถึงออกผนวช.

ภาค ๑

มีเรื่อง :- การเกิดแห่งวงศ์สากยะ - - พวกสากยะอยู่ใต้อำนาจ
พระเจ้าโกศล - - แดนสากยะขึ้นอยู่ในแคว้นโกศล - - การอยู่ในดุสิต
- - การจตุตจากดุสิต - - เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการจตุต - - แผ่นดิน
ไหวเนื่องด้วยจตุต - - การลงสู่ครรภ์ - - การอยู่ในครรภ์ - - การ
ประสูติ - - เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการประสูติ - - แผ่นดินไหว
เนื่องด้วยการประสูติ - - ทรงประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะสาม
สิบสอง - - บุรพกรรมของการได้มหาปุริสลักษณะ - - ประสูติ
ได้เจ็ดวันพระชนนีทิวงคต - - ทรงได้รับการบำเรอในราชสำนัก
- - กามสุขกับความหน่าย - - หลงกามและหลุดกาม - - ความรู้สึก
ที่ถึงกับทำให้ออกผนวช - - การออกผนวช - - ออกผนวช เมื่อ
พระชนมายุยี่สิบเก้า.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๑

เริ่มแต่การเกิดแห่งวงศ์สาकยะ,
เรื่องก่อนประสูติ, จนถึงออกผนวช.

การเกิดแห่งวงศ์สาकยะ^๑

อัมพัฏฐะ ! เรื่องดึกดำบรรพ์, พระเจ้า **อุกการาช** ปรารถนาจะยกราชสมบัติประทานแก่โอรสของพระมเหสีที่โปรดปรานต้องพระทัย จึงได้ทรงขับราชกุมารผู้มีชนมายุแก่กว่า คือเจ้า **อุกกามุข, กรกัณฑุ, หัตถินิกะ, สินีปุระ,** ออกจากราชอาณาจักร ไปตั้งสำนักอยู่ ณ **ป่าสากใหญ่** ไกลสระโบกขรณีข้างภูเขาหิมพานต์. เธอเหล่านั้น ก้าวชาติจะระคนกัน จึงสมสู่กับพี่น้องหญิงของเธอเอง. ต่อมาพระเจ้าอุกการาชตรัสถามอำมาตย์ว่า "บัดนี้กุมารเหล่านั้นอยู่ที่ไหน?"

๑. ความตอนนี้ ตรีสแกอัมพัฏฐมาณพ ศิษย์พราหมณ์ไปกขรชาติ ที่ป่าอิจฉานังคละ. บาลี
อัมพัฏฐสูตรที่ ๓ ส. ที.๙/๑๒๐/๑๔๙

กราบทูลว่า บัดนี้กุมารเหล่านั้นเสด็จอยู่ ณ ป่าสากใหญ่ ซึ่งอยู่ใกล้สระโบกขรณี ข้างภูเขาหิมพานต์ พระกุมารทั้งหลายกลัวชาติระคนกัน จึงสมสู่กับภคินีของตนเอง.

ขณะนั้น พระเจ้าอุกการทรงเปล่งพระอุทานว่า "กุมารผู้อาจหาญหนอ, กุมารผู้อาจหาญอย่างยิ่งหนอ". เพราะเหตุนั้นเป็นเดิม จึงเป็นพวกที่ได้ชื่อว่า "สากยะ"^๑ สืบมา.... .

พวกสากยะอยู่ใต้อำนาจพระเจ้าโกศล ^๒

....วาเสฏฐะ ! พระราชา ปเสนทิโกศล ย่อมทราบว่ "พระสมณโคดมผู้ ยอดเยี่ยม บวชแล้วจากสากยตระกูล". วาเสฏฐะ ! ก็แหละพวกสากยะ ท. เป็นผู้ อยู่ใกล้ชิด และอยู่ในอำนาจของพระราชาปเสนทิโกศล. วาเสฏฐะ! ก็พวกสากยะ ท. ย่อมทำการต้อนรับ, ทำการอภิวัต ลูกขึ้นยืนรับทำอัญชลีกรรมและสามิจิกรรม ใน พระราชา ปเสนทิโกศล. วาเสฏฐะ ! พวกสากยะกระทำการต้อนรับ เป็นต้น แก่ พระราชา ปเสนทิโกศลอย่างไร, พระราชาปเสนทิโกศलय่อมกระทำการต้อนรับเป็น ต้นแก่ตถาคต (เมื่อออกบวชแล้ว) อย่างนั้น ^๓.

๑. ชื่อนี้มีมูลมาจากต้นสากก็ได้,แห่งคำว่ากล้าหาญก็ได้,เพราะสักก-กล้าหาญ, สักกเราเรียกใน เสียงภาษาไทยกันว่า สากยะ, เรื่องเกิดวงศ์สากยะมีกล่าวไว้อย่างพิสดารในอรรถกถาของ อัมพัฏฐสูตรนี้เอง เช่นเรื่องไม้กะเบาเป็นต้น จะกล่าวในโอกาสหลัง.

๒. บาลี อัครคัมภีร์สูตร ปา. ที. ๑๑/๙๑/๕๔. ตรัสแก่วาเสฏฐะกับเพื่อน.

๓. ความข้อนี้เราไม่อยากจะเชื่อกันโดยมากว่าจะเป็นอย่างนี้โดยที่เราไม่ยากให้ตระกูลของ พระองค์เป็นเมืองขึ้นของใคร แต่พระองค์เองกลับตรัสตรงไปที่เดียวว่าเป็นเมืองขึ้นของ โกศล, ต้องนอบน้อมต่อพระเจ้าปเสนทิ. แต่เมื่อพระองค์ออกบวชเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว. พระเจ้าปเสนทิโกศลกลับทำตรงกันข้าม คือนอบน้อมต่อพระองค์ เช่นเดียวกับที่พวกสากยะ เคยนอบน้อมต่อพระเจ้าปเสนทิ. บาลีตรงนี้ คือ รมญ โปเสนทิสฺส โกศลสฺส อนนฺตรา อนฺยุนฺตา. คำว่า อนฺยุนฺตา อรรถกถาแก้ดังนี้ อนฺยุนฺตาติ วสวตฺติโน, (สุมัง. ๓, น.๖๒), แปลว่า อยู่ในอำนาจ.

แดนสากยะชั้นอยู่ในแคว้นโกศล^๑

ตรัสตอบแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า :-

"ราชะ ! ชนบทตรงข้างภูเขาคิมพานต์ สมบูรณ์ด้วยความเพียรเครื่อง
หาทรัพย์ เป็นเมืองชั้น^๒ แห่งโกศล มีพวกชื่อ **อาทิตยโคตร** ชื่อ **สากยะ** โดยชาติ.
อาตมาภาพออกบวชจากตระกูลนั้น จะปรารถนากามก็หาไม่ได้..."

การอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต^๓

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มี
พระภาคเจ้า ได้จำมาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูก่อนอานนท์ !
โพธิสัตว์ มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม บังเกิดขึ้นในหมู่ **เทพชั้นดุสิต**" ดังนี้, ข้าแต่พระองค์

๑. บาลี ปัพพชาสูตร มหาวคคฺ สุ.ขุ. ๒๕/๔๐๗/๓๕๔.

๒. ศัพท์นี้ว่า นิเกติโน, พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เคยทรงแปลไว้ในพุทธ
ประวัติเล่ม ๑ ว่า "เป็นถิ่น", ในอรรถกถาแก้ศัพท์นี้ไว้ ส่อความเป็นเมืองชั้นนั้นเอง. คำ
ว่าถิ่นก็คือเมืองชั้นเหมือนกัน.

๓. บาลี อัจฉริยอัฏฐธัมมสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๔๗/๓๖๐-๑-๒, เป็นคำที่พระอานนท์เล่า แก่
ภิกษุทั้งหลาย ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคถึงเรื่องที่เคยได้ฟังมาจากพระผู้มีพระภาค
เอง, นับว่าเป็นข้อความจากพระโอษฐ์ เฉพาะตอนที่อยู่ในอัญญประกาศ.

บาลีอัจฉริยอัฏฐธัมมสูตร อันว่าด้วยเรื่องอยู่ในดุสิต เรื่องจตุติ เรื่องประสูติ
เหล่านี้ ซึ่งล้วนแต่เป็นปาฏิหาริย์, จะเป็นเรื่องที่ต้องถือเอาตามนั้นตรงตามตัวอักษรไป
ทั้งหมด หรือ ว่าเป็นเรื่องที่ท่านแฝงไว้ในบุคคลาธิษฐาน จะต้องถอดให้เป็นธรรมาธิษฐาน
เสียก่อนแล้วจึงถือ เอาเป็นเรื่องที่ต้องวินิจฉัยกันอีกต่อหนึ่ง, ข้าพเจ้าผู้รวบรวม
สังเกตเห็นความแปลกประหลาด ของเรื่องเหล่านี้ ตอนที่ไม้ตรัสเล่าเสียเอง ยกให้เป็น
หน้าที่ของพระอานนท์ เป็นผู้เล่ายืนยัน อีกต่อหนึ่ง ขอให้วินิจฉัยกันดูเถิด. ที่นำมารวมไว้
ในที่นี้ด้วย ก็เพราะมีอยู่ในบาลี เป็น พุทธภาษิตเหมือนกัน แม้จะโดยอ้อม โดยผ่านทาง
ปากของพระอานนท์อีกต่อหนึ่ง ซึ่งลักษณะเช่นนี้มีแต่เรื่องตอนนี้นี่เท่านั้น.

ผู้เจริญ ! ข้อที่พระโพธิสัตว์ มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม บังเกิดขึ้นในหมู่เทพชั้นดุสิต นี้ ข้าพระองค์ยอมถือไว้ว่าเป็นของนาคัจจรรย ไม่เคยมี เกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้จำมาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูก่อนอานนท์ ! โพธิสัตว์มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม ดำรงอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต" ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อที่พระโพธิสัตว์ มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม ดำรงอยู่ในหมู่เทพ ชั้นดุสิต นี้ ข้าพระองค์ยอมถือไว้ว่า เป็นของนาคัจจรรย ไม่เคยมี เกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าได้จำมาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูก่อนอานนท์ ! โพธิสัตว์มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม ดำรงอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต จนกระทั่งตลอดกาลแห่งอายุ" ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อที่พระโพธิสัตว์ มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม ดำรงอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต จนกระทั่งตลอดกาลแห่งอายุ นี้ ข้าพระองค์ยอมถือไว้ว่า เป็นของนาคัจจรรย ไม่เคยมีเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

การจตุตจากดุสิตลงสู่ครรภ^๑

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าได้จำมาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูก่อนอานนท์ ! โพธิสัตว์มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม จตุตจากหมู่เทพชั้นดุสิต ก้าวลงสู่ครรภแห่งมารดา" ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ยอมถือไว้ว่าเป็นของนาคัจจรรย ไม่เคยมีเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

๑. บาลี อัจฉริยอัพภูตธัมมสูตร อุปปริ. ม. ๑๔/๒๔๘/๓๖๓.

เกิดแสงสว่างเนื่องด้วย การจตุจากดุสิต^๑

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้จำมาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูก่อนอานนท์ ! โภธิสัตว์ มีสติ รู้ตัวทั่วพร้อม จตุจาก หมู่เทพชั้นดุสิตแล้ว ก้าวลงสู่ครรภ์แห่งมารดา ในขณะที่นั้น แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ยิ่งใหญ่กว่าอานุภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้, ได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้งเทวดาแลมนุษย์ ถึงแม้ใน **โลกันตริกนรก** อันโล่งโล่งไม่มีอะไรปิดกั้น แต่มีดমন หากการเกิดแห่งจักขุวิญญาณมิได้ อันแสงสว่างแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อานุภาพอย่างนี้ สองไปไม่ถึงนั้น แม้ในที่นั้น แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ยิ่งใหญ่กว่าอานุภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้ ก็ได้ปรากฏขึ้นเหมือนกันสัตว์ที่เกิดอยู่ ณ ที่นั้น รู้จักกันได้ด้วยแสงสว่างนั้น พวกเขาร้องว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ผู้อื่นอันเกิดอยู่ในที่นี้ นอกจากเรา ก็มีอยู่เหมือนกัน" ดังนี้ และ **หมื่นโลกธาตุ** นี้ ก็หวั่นไหว สั่นสะเทือนสะท้าน. แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ได้ปรากฏขึ้นในโลก เกินกว่าอานุภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้." ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แม้ข้าพระองค์ย่อมถือไว้ว่าเป็นของนำอัศจรรย์ไม่เคยมี เกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

(ข้อความเช่นนี้ ที่อยู่ในรูปพุทธภาษิตล้วน ๆ ก็มี คือ บาลีสัตตมสูตร ภยวัคค์ จตุกก. อ. ๒๑/๑๗๖/๑๒๗, เป็นอัศจรรย์ครั้งที่ ๑ (จตุ), ครั้งที่ ๒ (ประสูติ), ครั้งที่ ๓ (ตรัสรู้), ฯลฯ ไปตามลำดับ, สังเกตดูได้ที่ตอนตรัสรู้เป็นต้นไป, ในที่นี้ไม่นำมาใส่ไว้ เพราะใจความซ้ำกัน)

๑. บาลี อัจฉริยอัပ္พุตถัมมสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๔๘/๓๖๔, และ จตุกก. อ. ๒๑/๑๗๖/๑๒๗.

แผ่นดินไหว เนื่องด้วยการจติ ^๑

ดูก่อนอานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง มีอยู่แปดประการ.....

ดูก่อนอานนท์ ! เมื่อใดโพธิสัตว์ จติจากหมู่เทพชั้นดุสิต มีสติสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ครรภ์แห่งมารดา ; เมื่อนั้น แผ่นดินย่อมไหว่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน. อานนท์ ! นี่เป็นเหตุปัจจัยคาร์บสามแห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง.

การลงสู่ครรภ์ ^๒

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าได้จามาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โพธิสัตว์กำลังก้าวลงสู่ครรภ์แห่งมารดา ในกาลนั้นเทพบุตรทั้งหลายย่อมทำการอารักขาในทิศทั้งสี่ แก่โพธิสัตว์ โดยประสงค์ว่ามนุษย์หรืออมนุษย์หรือใครๆ ก็ตามอย่าได้เบียดเบียนโพธิสัตว์ หรือมารดาแห่งโพธิสัตว์เลย" ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แม้ข้อนี้ ข้าพระองค์ยอมถือไว้ว่าเป็นของน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

การอยู่ในครรภ์ ^๓

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าได้จามาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูก่อนอานนท์ ! ใน

๑. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๓๒๒,๓๒๓/๑๖๗. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่ปาวาลเจดีย์ เมืองเวสาลี.

๒. บาลี อัจฉริยอัฏฐกัมมสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๔๙/๓๖๕.

๓. บาลี อัจฉริยอัฏฐกัมมสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๔๙-๒๕๑/๓๖๖-๗-๘-๙, ๓๗๑.

กาลใด โภธิสัตว์ก้าวลงสู่ครรภ์แห่งมารดา ในกาลนั้นมารดาแห่งโภธิสัตว์ ย่อมเป็นผู้ **มีศีลอยู่โดยปกติ** เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นจากมุสาวาท เว้นจากสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งของความประมาท" **ดังนี้**.

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โภธิสัตว์ก้าวลงสู่ครรภ์แห่งมารดาในกาลนั้น มารดาแห่งโภธิสัตว์ ย่อม **ไม่มีความคิดอันเจือด้วยกามคุณ** ในบุรุษทั้งหลาย, อนึ่ง มารดาแห่งโภธิสัตว์ ย่อมเป็นผู้ที่บุรุษใด ไม่คิดจะล่วงเกินด้วยจิตอันกำหนด" **ดังนี้**.

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โภธิสัตว์ก้าวลงสู่ครรภ์แห่งมารดาในกาลนั้น มารดาแห่งโภธิสัตว์ เป็นผู้ **มีลาภ** ด้วยกามคุณทั้งห้า,^๑ มารดาแห่งโภธิสัตว์นั้น อิ่มเอิบด้วยกามคุณทั้งห้า เพียบพร้อมด้วยกามคุณทั้งห้า ให้เขาประคบบประหงมอยู่" **ดังนี้**.

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โภธิสัตว์ก้าวลงสู่ครรภ์แห่งมารดาในกาลนั้น มารดาแห่งโภธิสัตว์ ย่อม **ไม่มีอาหารไร ๆ** มีความสุข ไม่อ่อนเพลีย, อนึ่ง มารดาแห่งโภธิสัตว์ ย่อม **แลเห็นโภธิสัตว์** ผู้อยู่ในครรภ์มารดา มีอวัยวะน้อยใหญ่ สมบูรณ์ มีอินทรีย์ไม่ทราม. เหมือนอย่างว่า แก้วไพฑูรย์อันงดงามโชติช่วงสาดใส เจียรระโนติแล้ว มีด้ายร้อยอยู่ในแก้วนั้น สีเขียว เหลืองแกมเขียวแดง ขาว หรือ เหลือง ก็ตาม บุรุษที่ตายังดี เอาแก้วนั้นวางบนฝ่ามือแล้วยอมมองเห็นชัดเจนว่า นี้ แก้วไพฑูรย์ อันงดงามโชติช่วงสาดใส เจียรระโนติแล้ว, นี้ด้าย ซึ่งร้อยอยู่ในแก้วนั้น จะเป็นสีเขียว เหลืองแกมเขียวแดง ขาวหรือเหลืองก็ตาม; ฉะนั้นใดก็ฉันทัน ที่ มารดาแห่งโภธิสัตว์ เป็นผู้ไม่มีอาหาร

---

๑. กามคุณห้า ในที่นี้ หมายถึงเครื่องบำรุงตามธรรมดา มิได้หมายถึงที่เกี่ยวกับกามารมณ์ โดย ตรง เพราะมีปฏิเสธอยู่ในข้อต้นจากนี้อยู่แล้ว.

มีความสบายไม่อ่อนเพลีย แลเห็นโพธิสัตว์ผู้นั่งอยู่ในครรภ์ มีอวัยวะน้อยใหญ่ สมบูรณ์ มีอินทรีย์ไม่ทราม"ดังนี้.

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! หญิงอื่นๆ อุ้มครรภ์ไว้เก้าเดือนบ้าง สิบเดือนบ้าง จึงจะคลอด, ส่วนมารดาแห่งโพธิสัตว์ ไม่เป็นเช่นนั้น, ย่อม **อุ้มครรภ์ไว้สิบเดือนเต็ม** ทีเดียว แล้วจึงคลอด" ดังนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แม้ข้อนี้ๆ ข้าพระองค์ย่อมถือไว้ว่า เป็นของนำ อัจฉริยะ ไม่เคยมี, เกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

การประสูติ ^๑

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้จำเอามาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า "ดูก่อนอานนท์ ! หญิงอื่น ๆ ย่อมนั่งคลอดบ้าง นอนคลอดบ้าง. ส่วนมารดาแห่งโพธิสัตว์หาเป็นอย่างนั้นไม่, มารดาแห่งโพธิสัตว์ ย่อม **ยืนคลอด** โพธิสัตว์"ดังนี้.

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โพธิสัตว์ออกมาจากท้องแห่งมารดา ในกาลนั้น **เทวดาทั้งหลายย่อมเข้ารับก่อน** ส่วนมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเข้ารับต่อภายหลัง" ดังนี้.

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โพธิสัตว์ออกมาจากท้องแห่งมารดายังไม่ทันถึงแผ่นดิน **เทพบุตรทั้งสี่** ย่อม **รับเอามาวางตรงหน้าแห่งมารดา** ทูลว่าแม่เจ้า จงพอพระทัยเถิด บุตรอันมีศักดิ์ใหญ่ของแม่เจ้า เกิดแล้ว" ดังนี้.

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โพธิสัตว์ออกมาจากท้องแห่งมารดาในกาลนั้นเป็น **ผู้สะอาดหมดจด** ไม่เปื้อนด้วยเมือก ไม่เปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปื้อน

๑. บาลี อัจฉริยอัปภูตธัมมสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๕๑/๓๗๒-๓-๔-๕-๖-๗.

ด้วยเลือด ไม่เปื้อนด้วยหนอง ไม่เปื้อนด้วยของไม่สะอาดอย่างใด ๆ เป็นผู้บริสุทธิ์ สะอาดหมดจดมาทีเดียว. เหมือนอย่างว่า แก้วมณีที่วางอยู่บนผ้าเนื้อเกลี้ยงอันมา แต่แคว้นกาสิ, แก้วก็ไม่เปื้อนผ้า ผ้าก็ไม่เปื้อนแก้ว, เพราะเหตุใด, เพราะเหตุว่ามัน เป็นของสะอาดหมดจดทั้งสองอย่าง; ฉะนั้นฉันนั้น ที่โพธิสัตว์ออกมาจากท้องแห่ง มารดา เป็นผู้สะอาดหมดจด ไม่เปื้อนด้วยเมือก ไม่เปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปื้อนด้วย เลือด ไม่เปื้อนด้วยหนอง ไม่เปื้อนด้วยของไม่สะอาดอย่างใด ๆ เป็นผู้บริสุทธิ์ สะอาดหมดจดมาทีเดียว" ดังนี้.

๗๗ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โพธิสัตว์ออกมาจากท้องแห่งมารดาใน กาลนั้น ท่อธารแห่งน้ำสองท่อ ปรากฏจากอากาศ เย็นท่อหนึ่งร้อนท่อหนึ่ง, อัน เขาใช้ในกิจอันเนื่องด้วยน้ำ แก่โพธิสัตว์ และแก่มารดา" ดังนี้.

๗๘ "ดูก่อนอานนท์ ! โพธิสัตว์ผู้คลอดแล้วเช่นนี้ เหยียบพื้นดินด้วยฝ่าเท้า อันสม่ำเสมอ มีพระพักตร์ทางทิศเหนือ ก้าวไป ๗ ก้าว, มีฉัตรสีขาวกั้นอยู่ ณ เบื้องบน, ย่อมเหลือวดูทิศทั้งหลาย และกล่าว **อาสาภาจา**^๑ ว่า "เราเป็นผู้เลิศ แห่งโลก, เราเป็นผู้เจริญที่สุดแห่งโลก, เราเป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งโลก. ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย. บัดนี้ ภพใหม่ย่อมไม่มี" ดังนี้.

๑. อาสาภาจา คือวาทอันประกาศความสูงสุด

ภาษาบาลีมีว่า อตุโคหมสมิ โลกสฺส เขฏฐิโหมสมิ โลกสฺส เสฏฐิโหมสมิ โลกสฺส. อยมนุตติมา ชาตี. นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว. อคฺโค หมายถึงเป็นยอดคน. เขฏฐิ หมายถึงพีใหญ่ กว่าเขา ทั้งหมด. เสฏฐิ หมายถึงสูงด้วยคุณธรรม กว่าเขาทั้งหมด. คำทั้งสามนี้ น่าคิดดู.

เกิดแสงสว่าง เนื่องด้วยการประสูติ ^๑

ฯลฯ "ดูก่อนอานนท์ ! ในกาลใด โพธิสัตว์คลอดจากท้องแห่งมารดาในกาลนั้น แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ยิ่งใหญ่กว่าอาณาภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้ ได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์. ถึงแม้ใน โลกกันต-ริกนรก อันโล่งโถงไม่มีอะไรปิดกั้น แต่มีตมนาการเกิดแห่งจักขุวิญญาณมิได้ อันแสงสว่างแห่งดวงจันทร์แลดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อาณาภาพอย่างนี้ ส่องไปไม่ถึงนั้น แม้ในที่นั้น แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ยิ่งใหญ่กว่าอาณาภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้ ก็ได้ปรากฏขึ้นเหมือนกัน. สัตว์ที่เกิดอยู่ในที่นั้น รู้จักกันได้ด้วยแสงสว่างนั้น พากันร้องว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ยผู้อื่นอันเกิดอยู่ในที่นี้ นอกจากเราก็มีอยู่เหมือนกัน" ดังนี้. และ همینโลกธาตุนี้ ก็หวั่นไหวสั่นสะเทือนสะท้าน. แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ได้ปรากฏขึ้นในโลก เกินกว่าอาณาภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้" ดังนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แม้ข้อนี้ ๆ ข้าพระองค์ย่อมนึกถือว่า เป็นของน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมี, เกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค.

แผ่นดินไหว เนื่องด้วยการประสูติ ^๒

ดูก่อนอานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง มีอยู่แปดประการ.

๑. บาลี อัจฉริยอัฏฐัตถัมมสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๕๓/๓๗๘, และ จตุกก. ป.๒๑/๑๗๖/๑๒๗.

๒. บาลี อฏฐกก. อ. ๒๓/๓๒๒, ๓๒๓/๑๖๗. ตริสแก่พระอานนท์ ที่ปาวาลเจดีย์ เมืองเวสาลี.

ดูก่อนอาณนท ! เมื่อใด โปธิสัตว์ มีสติสัมปชัญญะ ออกจากห้องแห่ง มารดา; เมื่อนั้น แผ่นดินย่อมห้วนไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน.อาณนท ! นี้ เป็นเหตุปัจจัยคำรบสี่ แห่งการปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง.

ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒^๑

...ภิกษุ ท. ! **มหาบุรุษ** (คือพระองค์เองก่อนผนวช) ผู้ประกอบด้วย **มหาปุริสลักษณะ** ๓๒ ประการ ย่อมมีคติเป็นสอง หาเป็นอย่างอื่นไม่ คือ:-

ถ้าเป็นฆราวาส ย่อมเป็น **จักรพรรดิ** ผู้ประกอบด้วยธรรม เป็นพระราชา โดยธรรม มีแว่นแคว้นจตุรทิศทั้งสี่เป็นที่สูงสุด มีชนบทอันบริบูรณ์ ประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการ. **แก้ว ๗ ประการ** ย่อมเกิดแก่มหาบุรุษนั้นคือ จักร แก้วข้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗.มี บุตรผู้กล้าหาญ มีแควแห่งคนกล้าอันใคร ๆ จะย่ำยีมิได้ ตามเสด็จกว่า ๑๐๐๐ มหา บุรุษนั้นขณะแล้วครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นที่สุดโดยรอบ, ไม่มีหลักต่อเสี้ยน หนาม มั่งคั่ง เบิกบาน เกษม ร่มเย็น ปราศจากเสนียดคือโจร, ทรงครอบครอง โดยธรรมอันสม่าเสมอ มิใช่โดยอาญาและศาสตรา.

ถ้าออกบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีประโยชน์เกื้อกูลด้วยเรือน ย่อมเป็นพระ อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกิเลสเครื่องปกปิดอันเปิดแล้ว ในโลก.

ภิกษุ ท. ! มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการนั้น เหล่าไหนเล่า? คือ:-

๑. มหาบุรุษ มีพื้นเท้าสม่าเสมอ.

๒. มหาบุรุษ ที่ฝ่าเท้ามีจักรเกิดแล้ว, มีซี่ตั้งพัน พร้อมทั้งกงและตุ้ม.

๑. บาลี ลักษณะสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๕๗/๑๓๐. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

๓. มหาบุรุษ มีสันเท้ายาว.
๔. มหาบุรุษ มีข้อนิ้วยาว.
๕. มหาบุรุษ มีฝ่ามือฝ่าเท้าอ่อนละมุน.
๖. มหาบุรุษ มีลายฝ่ามือฝ่าเท้าดุจตาข่าย.
๗. มหาบุรุษ มีข้อเท้าอยู่สูง.
๘. มหาบุรุษ มีแข้งดุจแข้งเนื้อทราย.
๙. มหาบุรุษ ยืนไม่ย่อตัวลง แต่เข้าได้ด้วยมือทั้งสอง.
๑๐. มหาบุรุษ มีองคชาติตั้งอยู่ในฝัก.
๑๑. มหาบุรุษ มีสีกายดุจทอง คือมีผิวหนังดุจทอง.
๑๒. มหาบุรุษ มีผิวหนังละเอียด ละอองจับไม่ได้.
๑๓. มหาบุรุษ มีขนขุมละเส้น เส้นหนึ่งๆ อยู่ขุมหนึ่งๆ.
๑๔. มหาบุรุษ มีปลายขนซ้อนขึ้น สีดุจดอกอัญชัน ขึ้นเวียนขวา
๑๕. มหาบุรุษ มีกายตรงดุจกายพรหม.
๑๖. มหาบุรุษ มีเนื้อนูนหนาในที่ ๗ แห่ง (คือหลังมือหลังเท้าปากคอ).
๑๗. มหาบุรุษ มีกายข้างหน้า ดุจราชสีห์.
๑๘. มหาบุรุษ มีหลังเต็ม (ไม่มีร่องหลัง).
๑๙. มหาบุรุษ มีทรวดทรงดุจตันไทร กายกำบวาเท่ากัน.
๒๐. มหาบุรุษ มีคอ กลมเกลี้ยง.
๒๑. มหาบุรุษ มีประสาทรับรสอันเลิศ.
๒๒. มหาบุรุษ มีคางดุจคางราชสีห์.
๒๓. มหาบุรุษ มีฟัน ๔๐ ซี่บริบูรณ์.
๒๔. มหาบุรุษ มีฟันเรียบเสมอ.
๒๕. มหาบุรุษ มีฟันสนิท (ชิด).
๒๖. มหาบุรุษ มีเขี้ยวสีขาวงาม.
๒๗. มหาบุรุษ มีลิ้น (ใหญ่และยาว) เพียงพอ.

๒๘. มหาบุรุษ มีเสียงดุจเสียงพรหม พุดเหมือน นกการวิก.
 ๒๙. มหาบุรุษ มีตาเขียวสนิท (สีนิล).
 ๓๐. มหาบุรุษ มีตาดุจดาวว้าว.
 ๓๑. มหาบุรุษ มีอุณาโลมหว่างคิ้ว ขาวอ่อนเหมือนสำลี.
 ๓๒. มหาบุรุษ มีศีรษะรับกับกรองหน้า.
 ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการ ของมหาบุรุษ.

บุรพกรรมของการได้มหาปุริสลักขณะ^๑

....ภิกษุ ท. ! พวกฤาษีภายนอก จำนตัมหาปุริสลักขณะได้ก็จริง แต่หา
 ไรว่า การที่มหาบุรุษได้ลักขณะอันนี้ๆ เพราะทำกรรมเช่นนี้ๆ :

(ก) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภาพที่อยู่อาศัยก่อน
 ได้เป็นผู้บากบั่นในกุศล ถือนั่นในการสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต, ในการบริจาคทาน
 การสมาทานศีล การรักษาอุโบสถการปฏิบัติมารดา บิดาการปฏิบัติสมณพราหมณ์
 การอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในตระกูล และในอธิกุศลธรรมอื่น. เพราะได้กระทำ ได้
 สร้างสม ได้พอกพูน ได้มัวสุขุมกรรมนั้นๆไว้, ภายหลังแต่การตาย เพราะกายแตก
 ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. ตถาคตนั้นถือเอายิ่งกว่าในเทพเหล่าอื่นโดย **ฐานะ ๑๐**
 คือ อายุทิพย์วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์อธิบดีทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์
 กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ สัมผัสทิพย์; ครั้นจตุตจากภพนั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้
 จึงได้มหาปุริสลักขณะข้อนี้คือ มีฝ่าเท้าเสมอ จดลงก็เสมอ ยกขึ้นก็เสมอฝ่าเท้า
 ถูกต้องพื้นพร้อมกัน... (ลักขณะที่๑), ย่อมเป็น

๑. บาลี ลักขณสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๕๙-๑๕๓/๑๓๐,-๑๓๑.

ผู้ไม่หวาดหวั่นต่อข้าศึกทั้งภายในและภายนอก คือราคะ โทสะ โมหะ ก็ตาม สมณะพราหมณ์ เทวดามาร พรหม หรือใครๆก็ตาม ในโลก ที่เป็นศัตรู.

(ข) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน...^๑ ได้เป็นผู้นำสุขมาให้แก่มหาชนเป็นผู้บรรเทาภัยคือความสะดุ้งหวาดเสียว จัดการคุ้มครองรักษาโดยธรรม ได้ถวายทานมีเครื่องบริวาร. เพราะได้กระทำ...กรรมนั้นๆไว้...ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะข้อนี้คือกายได้ฝ่าเท้ามีจักรทั้งหลายเกิดขึ้น มีซี่ตั้งพัน พร้อมด้วยกงและดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง มีระยะอันจัดไว้ด้วยดี...(ลักษณะที่ ๒), ย่อมเป็นผู้มีบริวารมาก : ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา เทวดามนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ ย่อมเป็นบริวารของตถาคต.

(ค) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน...ได้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต วางแล้วซึ่งศาสตราและอาชญา มีความละอาย เอ็นดู กรุณาเกื้อกูลแก่สัตว์มีชีวิตทั้งปวง. เพราะ...กรรมนั้นๆครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะทั้ง ๓ ข้อนี้ คือ มีสันยาว มีข้อนิ้วยาว มีกายตรงดุงกายพรหม...(ลักษณะที่ ๓,๔,๑๕), ย่อมเป็นผู้มีขณมาอายุยืนยาวตลอดกาลนาน;สมณะหรือพราหมณ์เทวดา มาร พรหม ก็ตาม หรือใครๆ ที่เป็นศัตรู ไม่สามารถปลงชีวิตตถาคตเสียในระหว่างได้.

(ง) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน...ได้เป็นผู้ให้ทานของควรเคี้ยวควรบริโภค ควรลิ้ม ควรจิบ ควรดื่ม มีรสอันประณีต. เพราะ....กรรมนั้นๆ...ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้แล้ว จึงได้มหาปุริสลักษณะข้อนี้คือมีเนื้อนูนหนาในที่ ๓ แห่ง คือ ที่มือทั้งสอง ที่ป่าทั้งสอง และที่คอ..(ลักษณะที่ ๑๖), ย่อมได้ของควรเคี้ยว ควรบริโภค ควรลิ้ม ควรจิบ ควรดื่มอันมีรสประณีต.

๑. ที่ละไว้ด้วยจุด...ดังนี้ ทุกแห่งหมายความว่า คำที่ละไว้นั้นซ้ำกันเหมือนในข้อ (ก) ข้างบน. เติมเอาเองก็ได้ แม้ไม่เติมก็ได้ความเท่ากัน.

(จ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน....ได้สงเคราะห์ผู้อื่นด้วย **สังคหัตถุทั้งสี่** คือ การให้สิ่งของ วาจาที่ไพเราะ การประพฤติประโยชน์ผู้อื่น และความมีตนเสมอกัน. เพราะ..กรรม นั้นๆ....ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้แล้ว จึงได้มหาปุริสลักขณะ ๒ ข้อนี้คือ มีมือและเท้าอ่อนนุ่มมีลายฝ่ามือฝ่าเท้าดุจดาวฉาย.... **(ลักขณะที่ ๕,๖)**, ย่อมเป็นผู้สงเคราะห์บริษัท คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ ย่อมได้รับความสงเคราะห์จากตถาคต.

(ฉ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน....ได้เป็นผู้กล่าววาจาประกอบด้วยอรรถด้วยธรรม แนะนำชนเป็นอันมาก เป็นผู้นำประโยชน์สุขมาให้แก่ชนทั้งหลาย ตนเองก็เป็นผู้บูชาธรรม.เพราะ....กรรมนั้นๆ.... ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักขณะ ๒ ข้อนี้ คือ มีข้อเท้าอยู่สูง มีปลายขนอ่อนขึ้น.... **(ลักขณะที่ ๗,๑๔)**, ย่อมเป็นผู้เลิศประเสริฐเยี่ยมสูงกว่าสัตว์ทั้งหลาย.

(ช) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน....ได้เป็นผู้บอกศิลปวิทยา ข้อประพฤติ และลัทธิกรรมด้วยความเคารพ ด้วยหวังว่าสัตว์เหล่านั้นพึงรู้ได้รวดเร็วพึงปฏิบัติได้รวดเร็วไม่พึงเศร้าหมองสิ้นกาลนาน. เพราะ....กรรมนั้นๆ ....ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักขณะข้อนี้คือ มีแข่งดังแข่งเนื้อทราย **(ลักขณะที่๘)**, ย่อมได้วัตถุอันควรแก่สมณะ เป็นองค์แห่งสมณะ เป็นเครื่องอุปโภคแก่สมณะ โดยเร็ว.

(ซ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน.... ได้เป็นผู้เข้าไปหาสมณพราหมณ์แล้วสอบถามว่า "ท่านผู้เจริญ ! อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ ทำอะไรไม่มีประโยชน์ เป็นทุกข์ไปนาน ทำอะไรมีประโยชน์ เป็นสุขไปนาน",เพราะ

....กรรมนั้นๆ.... ครั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะข้อนี้คือมีผิวละเอียดอ่อน รุสีไม่ติดอยู่ได้....(ลักษณะที่ ๑๒), ย่อมเป็นผู้มีปัญญาใหญ่ มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญาเครื่องปลื้มใจ ปัญญาแล่นปัญญาแหลม ปัญญาแทงตลอด,ไม่มีสัตว์อื่นเสมอ หรือยิ่งไปกว่า.

(ณ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน....ได้เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่มากไปด้วยความแค้น แม้ชนเป็นอันมาก ว่ากล่าวเอา ก็ไม่เอาใจใส่ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่คุมแค้น ไม่แสดงความโกรธ ความร้ายกาจ ความเสียใจให้ปรากฏ. ทั้งเป็นผู้ให้ทานผ้าเปลือกไม้ ผ้าด้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ สำหรับลาดและนุ่งห่ม อันมีเนื้อละเอียดอ่อน. เพราะ....กรรมนั้นๆ.... ครั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะข้อนี้คือ มีกายดุจทอง มีผิวดุจทอง....(ลักษณะที่ ๑๑), ย่อมเป็นผู้ได้ผ้าเปลือกไม้ ผ้าด้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์สำหรับลาดและห่ม มีเนื้อละเอียดอ่อน.

(ญ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน....ได้เป็นผู้สมานญาติมิตร สหายชาวเกลอ ผู้เห็นห่างแยกกันไปนาน, ได้สมานไมตรีมารดากับบุตรบุตรกับมารดา บิดากับบุตร บุตรกับบิดา พี่น้องชายกับพี่น้องหญิง พี่น้องหญิงกับพี่น้องชาย, ครั้นทำความสามัคคีแล้ว พลอยชื่นชมยินดีด้วย. เพราะ....กรรมนั้นๆ.... ครั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะ ข้อนี้คือ **มีคุณฐาน** (อวัยวะที่ลับ) **ซ่อนอยู่ในฝัก.... (ลักษณะที่ ๑๐)**, ย่อมเป็นผู้มีบุตร (สาวก) มาก มีบุตรกล้าหาญ มีแควแห่งคนกล้าอันเสนาแห่งบุคคลอื่นจะยำยีมิได้ หลายพัน.

(ฎ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน.... ได้เป็นผู้สังเกตขั้นเชิงของมหาชน รู้ได้สม่าเสมอ รู้ได้เอง รู้จักบุรุษธรรมตา และบุรุษพิเศษว่า ผู้นี้ ควรแก่สิ่งนี้ๆ, ได้เป็นผู้ทำประโยชน์อย่างวิเศษในชนชั้นนั้นๆ. เพราะ....กรรมนั้นๆ.... ครั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะ ๒ ข้อนี้

คือมีทรวดทรงจุดตันไทร, ยืนตรงไม่ย่อกาย ลูบถึงเข้าได้ด้วยมือทั้งสอง...
(ลักษณะที่ ๑๙,๙), ย่อมมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก. **ทรัพย์ของตถาคต**
เหล่านี้คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือโอตตัปปะ
ทรัพย์คือการศึกษา (สุตะ) ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา.

(ฐ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน....ได้เป็นผู้ใคร่ต่อ
ประโยชน์ ใคร่ต่อความเกื้อกูล ใคร่ต่อความผาสุก ใคร่ต่อความเกษมจากโยคะ
แก่ชนเป็นอันมาก ว่า "โฉนชนเหล่านี้พึงเป็นผู้เจริญด้วยศรัทธา ด้วยศีล
ด้วยการศึกษา ด้วยความรู้ ด้วยการเผื่อแผ่ ด้วยธรรม ด้วยปัญญาด้วยทรัพย์และ
ข้าวเปลือก ด้วยนาและสวน ด้วยสัตว์สองเท้าสี่เท้า ด้วยบุตรภรรยา ด้วยทาส
กรรมกรและบุรุษ ด้วยญาติมิตรและพวกพ้อง". เพราะ....กรรมนั้นๆ....ครั้งมาสู่
ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะ ๓ ข้อนี้ คือมีกึ่งกายเบื้องหน้า
ดุจสีหะ, มีหลังเต็ม, มีคอกกลม.. (ลักษณะที่ ๑๗,๑๘,๒๐), ย่อมเป็นผู้ไม่เสื่อมเป็น
ธรรมดาคือไม่เสื่อมจากศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา, ไม่เสื่อมจากสมบัติ
ทั้งปวง.

(ท) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเป็นมนุษย์ในชาติก่อน.... ได้เป็นผู้ไม่เบียดเบียน
สัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือก็ตาม ก้อนดินก็ตาม ท่อนไม้ก็ตาม ศาสดราก็ตาม.เพราะ....
กรรมนั้นๆ....ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะข้อนี้คือ
มีประสาทรับรสอันเลิศ มีปลายขึ้นเบื้องบน เกิดแล้วที่คอ รับรสโดยสม่าเสมอ...
(ลักษณะที่ ๒๑), ย่อมเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีความร้อนแห่งกาย
เป็นวิบากอันสม่าเสมอ ไม่เย็นเกินร้อนเกิน พอควรแก่ความเพียร.

(ฌ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ....ได้เป็นผู้ไม่ถลึงตา
ไม่ค้อนควักไม่จ้องลับหลัง, เป็นผู้แช่มชื่นมองดูตรงๆ มองดูผู้อื่นด้วยสายตาอัน
แสดงความรัก. เพราะ....กรรมนั้นๆครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหา
ปุริสลักษณะ ๒ ข้อนี้ คือมีตาเขียวสนิท; มีตาดูจตาโค....

(ลักษณะที่ ๒๙, ๓๐), ย่อมเป็นที่ต้องตาของชนหมู่มาก เป็นที่รักใคร่พอใจของ ภิกษุภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์.

(ณ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน.... ได้เป็นหัวหน้าของ ชนเป็นอันมาก ในกุศลธรรมทั้งหลาย ได้เป็นประธานของชนเป็นอันมาก ในกาย สัจจิต วีสัจจิต มโนสัจจิต, ในการจำแนกทาน การสมาทานศีลการรักษาอุโบสถ การประพฤติเกื้อกูลในมารดาบิดา สมณพราหมณ์, การนอบน้อมต่อผู้เจริญใน ตระกูล ในอธิกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง, เพราะ....กรรมนั้นๆ....ครั้งมาสู่ ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้มหาปุริสลักษณะข้อนี้ คือมีศีรชะรับกับกรอบหน้า ....(ลักษณะที่ ๓๒), ย่อมเป็นผู้ที่มหาชนประพฤติดตาม คือ ภิกษุ ภิกษุณีอุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ ประพฤติดตาม.

(ด) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน.... ได้เป็นผู้ละเว้นจาก มุสาวาท พุดคำจริง หลั่งคำสัจจ์ เทียงแท้ ซื่อตรง ไม่หลอกลวงโลก.เพราะ....กรรม นั้นๆ....ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้แล้ว จึงได้มหาปุริสลักษณะ๒ ข้อนี้ คือ มีขนขุมละเส้น, มีอุณาโลมหว่างคิ้วขาวอ่อนดุจสำลี, .(ลักษณะที่๑๓,๓๑), ย่อมเป็นผู้ที่มหาชนเป็นไปใกล้ชิด คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเทวดา มนุษย์อสูร นาค คนธรรพ์ ใกล้ชิด.

(ต) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน.... ได้เป็นผู้ละเว้น วาจาส่อเสียด (คือคำยุให้แตกกัน), คือไม่ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายชนพวกนี้, ไม่ฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายชนพวกโน้น, เป็นผู้สมานพวกแตกกันแล้ว และส่งเสริมพวกที่พร้อมเพรียงกัน; เป็นผู้ยินดีใน การพร้อมเพรียง เพลินในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่วาจาที่ทำให้เกิดความ พร้อมเพรียง. เพราะ....กรรมนั้นๆ....ครั้งมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้แล้ว

จึงได้มหาปุริสลักษณะ ๒ อย่างนี้ คือมีพินครบ ๔๐ ซี่ มีพินสนิท ไม่ห่างกัน...
(ลักษณะที่ ๒๓, ๒๕), ย่อมเป็นผู้มีบริษัทไม่กระจัดกระจาย คือภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ เป็นบริษัทไม่กระจัดกระจาย.

(ธ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน...ได้เป็นผู้ละเว้นการ
กล่าวคำหยาบ, กล่าวแต่วาจาที่ไม่มีโทษ เป็นสุขแก่หู เป็นที่ตั้งแห่งความรัก
ซึ้งซาบถึงใจ เป็นคำพูดของชาวเมือง เป็นที่พอใจและชอบใจของชนเป็นอันมาก.
เพราะ...กรรมนั้นๆ... ครั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ ย่อมได้มหาปุริสลักษณะ
๒ ข้อนี้ คือมีลิ้นอันเพียงพอ, มีเสียงเหมือนพรหม พูดเหมือนนกกการวิก...
(ลักษณะที่ ๒๗,๒๘), ย่อมเป็นผู้มีวาจาที่ผู้อื่นเอื้อเพื่อเชื่อฟัง คือ ภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา เทวดามนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ เอื้อเพื่อเชื่อฟัง.

(ฉ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน...ได้เป็นผู้ละเว้น
การพูดเพื่อเจ้อ,เป็นผู้กล่าวควรแก่เวลา กล่าวคำจริง กล่าวเป็นธรรม กล่าวมีอรรถ
กล่าวเป็นวินัย กล่าวมีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่สุด ประกอบด้วยประโยชน์. เพราะ...
กรรมนั้นๆ .... ครั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้แล้วย่อมได้มหาปุริสลักษณะข้อนี้
คือมีคางดุจคางราชสีห์...(ลักษณะที่ ๒๒), ย่อมเป็นผู้ที่ศัตรูทั้งภายในและภายนอก
กำจัดไม่ได้ : ศัตรู คือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือ สมณะ พราหมณ์เทวดา มาร
พรหม หรือใครๆในโลก กำจัดไม่ได้.

(ซ) ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน...ได้เป็นผู้ละมิจฉาชีพ
มีการเลี้ยงชีพชอบ เว้นจากการฉ้อโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม ด้วยเครื่องตวง
เครื่องวัด จากการโกงการลวง เว้นจากการตัด การฆ่า การผูกมัด การร่วมทำร้าย
การปล้น การกรรโชก. เพราะ.กรรมนั้นๆ.ครั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ จึงได้
มหาปุริสลักษณะ ๒ ข้อนี้ คือมีพินอันเรียบเสมอ, มีเขี้ยว

ชาวงาม....(ลักษณะที่ ๒๔, ๒๖), ย่อมเป็นผู้มีบริวารเป็นคนสะอาด คือมีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ เป็นบริวารอันสะอาด.

ประสูติได้ ๗ วัน พระชนนีทิวงคต ^๑

...ถูกแล้วอาณนท ! ถูกแล้วอาณนท ! จริงเทียว มารดาแห่งโพธิสัตว์มี
ชนมาขุน้อย. เมื่อประสูติพระโพธิสัตว์แล้วได้ ๗ วัน มารดาแห่งโพธิสัตว์ย่อม
สวรรคต, ย่อมเข้าถึงเทวนิกาย ชั้นดุสิต.

ทรงได้รับการบำเรอ ^๒

ภิกษุ ท. ! เราเป็นผู้ละเอียดอ่อน ละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง ละเอียดอ่อน
อย่างที่สุด ดังเราจะเล่าให้ฟัง, ภิกษุ ท.! เขาขุดสระ ๓ สระในวังแห่งบิดา
ของเรา, ในสระหนึ่งปลูกอุบล (บัวเขียว), สระหนึ่งปลูกปทุม (บัวหลวง), สระหนึ่ง
ปลูกบุณฑริกะ (บัวขาว), เพื่อประโยชน์แก่เรา.

ภิกษุ ท. ! มิใช่ว่าจันทน์ที่เราใช้อย่างเดียว ที่มาแต่เมืองกาสิ, ถึงผ้าโพก,
เสื่อ, ฟ้านุ่งผ้าห่ม, ก็ล้วนมาแต่เมืองกาสิ. ภิกษุ ท.! เขาคอยกั้นเศวตฉัตรให้เรา
ด้วยหวังว่าความหนาว, ความร้อน, ละออง, หญ้า, หรือน้ำค้าง อย่าได้ถูกต้องเรา
ทั้งกลางวันและกลางคืน.

ภิกษุ ท. ! มีปราสาทสำหรับเรา ๓ หลัง ; หลังหนึ่งสำหรับฤดูหนาว

๑. ความตอนนี ตรีสแก่พระอาณนท. บาลี อัมปิยาสุตฺต สเณตเถรวรรค อ.พ.๒๕/๑๔๕/๑๑๑.

๒. บาลี นวมสุตฺต เทวทูตวรรค ปฐมปิณณาสกั ติก. อ. ๒๐/๑๘๓/๔๗๘.

หลังหนึ่งสำหรับฤดูร้อน, และหลังหนึ่งสำหรับฤดูฝน. เราอยู่บนปราสาทสำหรับฤดูฝน ตลอดสี่เดือนฤดูฝนให้เขาบำเรออยู่ด้วยดนตรีอันปราศจากบุรุษ, ไม่ลงจากปราสาท.

ภิกษุ ท. ! ในวังของบิดาเรา, เขาให้ข้าวสุกแห่งข้าวสาสิเจือด้วยเนื้อแก่ทาสและคนงาน(ดาษตี้น) เช่นเดียวกับที่ที่อื่นเขาให้ข้าวปลายเกรียนกับน้ำส้มแก่พวกทาสและคนใช้.^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราเพียบพร้อมไปด้วยการได้ตามใจตัวถึงเพียงนี้ มีการได้รับความประคบประหงมถึงเพียงนี้ ความคิดก็ยั้งบังเกิดแก่เราว่า "บุดูชนที่ไม่ได้ยินได้ฟัง ทั้งที่ตัวเองจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้, แต่ครั้นเห็นคนอื่นแก่ ก็นึกอิดหนาระอาใจสะอิดสะเอียน ไม่นึกถึงตัวเสียเลย. ถึงเราเองก็เหมือนกัน จะต้องแก่ ไม่ข้ามพ้นความแก่ไปได้, แต่ว่าเมื่อจะต้องแก่ ไม่พ้นความแก่ไปแล้ว จะมาลืมตัว อิดหนาระอาใจ สะอิดสะเอียน เมื่อเห็นคนอื่นแก่นั้น ไม่เป็นการสมควรแก่เรา." ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาได้เช่นนี้ **ความมัวเมาในความหนุ่ม** ของเรา ได้หายไปหมดสิ้น.

ภิกษุ ท. ! บุดูชนที่ไม่ได้ยินได้ฟัง ทั้งที่ตัวเองจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้, ครั้นเห็นคนอื่นเจ็บไข้ ก็นึกอิดหนาระอาใจสะอิดสะเอียนไม่นึกถึงตัวเสียเลย. ถึงเราเองก็เหมือนกัน จะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้, แต่ว่าเมื่อจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปแล้ว จะมาลืมตัวอิดหนาระอาใจ สะอิดสะเอียน เมื่อเห็นคนอื่นเจ็บไข้นั้น ไม่การสมควรแก่เรา. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาได้เช่นนี้ **ความมัวเมาใน ความไม่มีโรค** ของเราก็หายไปหมดสิ้น

ภิกษุ ท. ! บุดูชนที่ไม่ได้ยินได้ฟัง ทั้งที่ตัวเองจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้, ครั้นเห็นคนอื่นตาย ก็อิดหนาระอาใจสะอิดสะเอียน ไม่นึกถึง

---

๑. สำนักวรรณคดี เป็นการศึกษาความบริบูรณ์ด้วยอาหาร ในภาษาบาลี

ตัวเสียเลย. ถึงเราเองก็เหมือนกัน จะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้, แต่ว่าเมื่อจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้แล้ว จะมาลืมตัว อิดหนาระอาใจ สะอิดสะเอียน เมื่อเห็นคนอื่นตายนั้น ไม่เป็นการสมควรแก่เรา. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาได้เช่นนี้ **ความมัวเมาในชีวิตความเป็นอยู่** ของเราได้หายไปหมดสิ้น.

กามสุขกับความหน่าย^๑

--มาคัณฑิยะ ! ครั้งเมื่อเรายังเป็นคฤหัสถ์ ประกอบการครองเรือนได้อิ่มพร้อมไปด้วยกามคุณทั้งห้า ให้เขาบำเรอตนด้วยรูปที่เห็นได้ด้วยจักขุ, ด้วยเสียงที่ฟังได้ด้วยหู, ด้วยกลิ่นอันดมได้ด้วยจมูก, ด้วยรสอันลิ้มได้ด้วยลิ้น, ด้วยโณภูฏัพพะอันสัมผัสได้ด้วยกาย ล้วนแต่ที่สัตว์ร่อยากได้ รักใคร่พอใจ ยวนใจเข้าไปตั้งไว้ซึ่งความใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งราคะ.

มาคัณฑิยะ ! ปราสาทของเรานั้น มีแล้ว ๓ แห่ง ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในถดูฝน, ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ในถดูหนาว, ปราสาทหนึ่งสำหรับถดูร้อน. มาคัณฑิยะ! เราให้บำเรอตนอยู่ด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรี ไม่มีบุรุษเจือปน ณ ปราสาทเป็นที่อยู่ในถดูฝนสี่เดือน ไม่ลงจากปราสาท. ครั้นล่วงไปถึงสมัยอื่นมามองเห็น **เหตุเป็นที่บังเกิด, และ ความที่ตั้งอยู่ไม่ได้, และ ความอโรย, และ โทษอันต่ำทราม, และ อุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น, แห่งกาม ท.** ตามเป็นจริง,

๑. บาลี มาคัณฑิยสูตร ปริพพาชกวรรค ม.ม. ๑๓/๒๗๔/๒๘๑. ครั้งหนึ่งประทับอยู่ ณ นิคมกัมมาสถัมมะ ในหมู่ชนชาวกรู พักอยู่กะพราหมณ์ภารทวาชโคตร ที่โรงบูชาไฟ มีเครื่องลาด ล้วนไปด้วยหญ้า. มาคัณฑิยปริพพาชกเพื่อนของภารทวาชพราหมณ์ได้มาเยี่ยม ในที่สุดได้เฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อได้ตรัสความที่พระองค์ทำลายความยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ให้ปริพพาชกนั้นเลื่อมใสแล้ว ได้ตรัสเล่าพระประวัติตอนนี้เพื่อแสดงความที่ได้เคยเสวยกามสุข มาแล้วอย่างมาก และความรู้สึกหน่ายในกามนั้น.

จึงละความอยากในกามเสีย บรรเทาความเดือดร้อนเพราะกาม ปราศจากความ
 กระทบในกาม มีจิตสงบ ณ ภายใน. เรานั้น เห็นสัตว์เหล่าอื่น ยังไม่ปราศจาก
 ความกำหนัดในกาม ถูกตัณหาในกามเคี้ยวกินอยู่ ถูกความกระวนกระวายในกาม
 รุมเผาเอาอยู่ แต่ก็ยังขึ้นเสพกาม, เรามิได้ทะเยอทะยานตามสัตว์เหล่านั้น ไม่ยินดี
 ในการเสพกามนั้นเลย. ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุใด? มาคัณฺธิยะ! เพราะว่าคนเรา
 ถึงแม้ยินดีด้วยความยินดี ที่ปราศจากกาม หรือปราศจากอกุศลแล้ว^๑ ก็ยังจัดเป็น
 สัตว์ที่เลวทรามอยู่, เราจึงไม่ทะเยอทะยานตามสัตว์เหล่านั้น ขึ้นเสพกามอีกเลย.

มาคัณฺธิยะ ! คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์สมบัติมาก
 พร้อมเปรียบด้วยกามคุณห้า ให้เขาบำเรอตนด้วย รูป, เสียง, กลิ่น, รส, และ
 โผฏฐัพพะ อันสัตว์ปรารถนารักใคร่ชอบใจ ชั่วยวน,เข้าไปตั้งอยู่ด้วยความใคร่เป็น
 ที่ตั้งแห่งราคะ. ถ้าหากเขานั้นประพฤตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ เบื้องหน้า
 แต่กายแตกตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เป็นสหายกับเหล่าเทพในดาวดึงส์,
 เทพบุตรนั้น มีนางอัปสรแวดล้อมอยู่ในนั้นวัน อิมหน้า เพียบพร้อมด้วยกาม
 ให้นางอัปสรบำเรอตนด้วยกามคุณห้าอันเป็นทิพย์ในดาวดึงส์นั้น. เทพบุตรนั้นหาก
 ได้เห็นคฤหบดี หรือบุตรของคฤหบดี (ในมนุษย์โลกนี้) อิมหน้าเพียบพร้อมด้วยกาม
 ให้เขาบำเรอตนด้วยกามอยู่. มาคัณฺธิยะ ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร, เทพบุตรนั้นจะ
 ทะเยอทะยานต่อกามคุณของคฤหบดี หรือบุตรของคฤหบดีนั้นบ้างหรือหรือ
 จะเวียนมาเพื่อกามอันเป็นของมนุษย์นี้บ้าง?

"พระโคตม ! หามิได้เลย เพราะว่ากามที่เป็นทิพย์ น่ารักใคร่กว่า
 ประณีตกว่า กว่ากามของมนุษย์."

๑. เช่นยินดีในรูปฌาน อันจัดเป็นภวตัณหาเป็นต้น.

ทรงหลงกามและหลุดจากกาม ^๑

ดูก่อนมหานาม ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็นโง่โง่อยู่ แม้เป็นผู้มีสติระลึกได้ว่า "กามทั้งหลาย มีรสที่น่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก, มีความคับแค้นมาก, โทษอันแรงร้ายมีอยู่ในกามนั้นอย่างยิ่ง" ก็ดีแต่เรานั้นยังไม่ได้บรรลุสุขอันเกิดแต่ปีติ หรือธรรมอื่นที่สงบยิ่งไปกว่าปีติสุขนั้น, นอกจากได้เสวยแต่กาม และอกุศลธรรมอย่างเดียว; เราจึงเป็นผู้หมუნกลับจากกามไม่ได้, ไม่รู้อย่างแจ่มแจ้งในกามทั้งหลาย อยู่เพียงนั้น.

ดูก่อนมหานาม ! เมื่อใด เป็นอันว่าเราได้เห็นข้อนี้อย่างดี ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงว่า "กามทั้งหลาย มีรสที่น่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก, มีความคับแค้นมาก, โทษอันแรงร้าย มีอยู่ในกามนั้นอย่างยิ่ง" แล้ว; -----เมื่อนั้นเราก็เป็นผู้ไม่หมუნกลับมาสู่กามทั้งหลาย รู้จักกามทั้งหลายอย่างแจ่มแจ้งได้.

ความรู้สึก ที่ถึงกับทำให้ออกผนวช ^๒

ภิกษุ ท. ! ในโลกนี้ ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็นโง่โง่อยู่ ตนเองมีความเกิด เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเองมีความแก่ เป็นธรรมดาอยู่แล้วก็ยังมีมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเองมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมีมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเองมีความตาย เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมีมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความตาย

๑. บาลี จุฬทุกขกัณฑ์ธสุตต สีนทวารวค ม.ม. ๑๒/๑๘๐/๒๑๑ ตรัสแก่ท้าวมหานาม ที่

นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์

๒. บาลี ปาสราสีสุตต โอปัมมวารค ม.ม. ๑๒/๓๑๖/๓๑๖ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่อาศรมของ

รัมมกพราหมณ์ ใกล้เมืองสาวัตถี.

เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเองมีความโศก เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความโศกเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง, ตนเองมีความเศร้าหมองโดยรอบด้าน เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง อีก.

ภิกษุ ท. ! ก็อะไรเล่า เป็นสิ่งที่มีความเกิด (เป็นต้น) ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้าน (เป็นที่สุด) เป็นธรรมดา?

ภิกษุ ท. ! **บุตรและภรรยา** มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา **ทาสหญิงทาสชาย** มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา. **แพะ แกะ** มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา. **ไก่ สุนัข** มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา. **ช้าง โค ม้า ลา** มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา. **ทอง และเงิน** เป็นสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา. **สิ่งที่มนุษย์เข้าไปเทิดทูนเอาไว้** เหล่านี้แล ที่ชื่อว่าสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา ซึ่งคนในโลกนี้พากันจมติดอยู่ พากันมัวเมาอยู่ พากันสยบอยู่ ในสิ่งเหล่านี้ จึงทำให้ตนทั้งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา อยู่เองแล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ ที่มีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา อยู่นั่นเอง อีก.^๑

๑. การจำแนกว่าอะไรบ้างเป็นสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดานี้ อยู่ก่อนตรัสปรารภพระองค์เองแต่ในที่นี้เรียงไว้หลัง เพื่อเข้าใจง่าย. ของเดิมก็อยู่ติดกันเช่นนี้. สำหรับในสมัยพุทธกาลทรงจำแนกสิ่งที่คนในโลกพากัน "เทิดทูน" ไว้เช่นนี้. แต่สำหรับสมัยนี้จะจำแนกเป็นอะไรได้บ้างนั้น ผู้อ่านทุกคนนึกเอาได้เอง.

ภิกษุ ท. ! ความคิดอันนี้ ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "ทำไมหนอ เราซึ่งมีความเกิด ฯลฯ ความเศร้าหมองโดยรอบด้าน เป็นธรรมดาอยู่เองแล้ว จะต้องไปมัวแสวงหา สิ่งที่มีความเกิด ฯลฯ ความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่อีก. โฉนหนอ เราผู้มีความเกิด ฯลฯ ความเศร้าหมองโดยรอบด้าน เป็นธรรมดาอยู่เองแล้ว ครั้งได้รู้สึกถึงโทษอันต่ำทรามของการมีความเกิด ฯลฯ ความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดานี้แล้ว เราพึงแสวงหา **นิพพาน** อันไม่มีความเกิด อันเป็นธรรมที่เกษมจากเครื่องร้อยรัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าเกิด."

ภิกษุ ท. ! เรานั้นโดยสมัยอื่นอีก ยังหนุ่มเที่ยว เกสายังดำจัด บริบูรณ์ด้วยความหนุ่มที่กำลังเจริญ ยังอยู่ในปฐมวัย, เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนาด้วยกำลังพากันร้องให้น้ำตานองหน้าอยู่, เราได้ปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมผาดออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนแล้ว.

(ในบาลี สคาวสุตตร^๑ มีที่ตรัสไว้สรุปแต่สั้น ๆ ว่า :-)

ภารทวาชะ ! ในโลกนี้ ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็น โภธิสัตว์อยู่, ความคิดนี้เกิดมีแก่เรา ว่า "ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี, ส่วนบรรพชาเป็นโอกาสว่าง; ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์โดยส่วนเดียว เหมือนสังข์ที่เขาขัดดีแล้ว, โดยงายนั้นไม่ได้. ถ้าโฉนเราพึง ปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมผาดออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีประโยชน์ เกี่ยวข้องด้วยเรือน เกิด" ดังนี้ ภารทวาชะ ! เรานั้นโดยสมัยอื่นอีกยังหนุ่มเที่ยว....

๑. บาลี สคาวสุตตร พราหมณวรรค ม.ม. ๑๓/๖๖๙/๗๓๘. ตรัสแก่พราหมณ์หนุ่ม ชื่อสคาวระ, ที่หมู่บ้านปัจจลกับปี. ข้อความเช่นนี้ ยังมีในสูตรอื่นอีก เช่นบาลีสมหาสังจกสูตร ม.ม. หน้า ๔๔๒ บรรพ ๔๑๑ เป็นต้น.

การออกผนวช^๑

----ราชกุมาร ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โพรธิสัตว์อยู่, ได้เกิดความรู้สึกขึ้นภายในใจว่า "ชื่อว่าความสุขแล้ว ใคร ๆ จะบรรลุ ได้โดยง่ายเป็นไม่มี, ความสุขเป็นสิ่งที่ใคร ๆ บรรลุได้โดยยาก," ดังนี้. ราชกุมาร ! ครั้นสมัยอื่นอีก เรานั้นยังหนุ่มเทียว เกสายังดำจัด บริบูรณ์ด้วยเยาว์อันเจริญใน ปฐมวัย, เมื่อมารดาบิดาไม่ปรารถนาด้วย กำลังพากันร้องไห้ น้ำตานองหน้าอยู่, เราได้ปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมผาด ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน แล้ว....

ออกผนวชเมื่อพระชนม์ ๒๙^๒

ดูก่อนสุภัททะ ! เรามีอายุได้ สามสิบหยาอนหนึ่งโดยวัย, ได้ออกบรรพชา แสวงหา ว่า "อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นกุศล" ๓ ดังนี้

จบภาค ๑.

---

๑. บาลี โพรธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๔๓/๔๘๙. ตรัสรู้แก่กุมารชื่อนั้น ที่ปราสาท สร้างใหม่ของเขา.

๒. ตรัสแก่สุภัททะ ในมหาปริณิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๓๖/๑๓๘.

๓. ออกผนวชในเพศแห่งนักจาริกแสวงบุญ ซึ่งเป็นธรรมเนียมอยู่ในครั้งนั้น.

ภาค ๒

เริ่มแต่อกพนวขแล้ว

เที่ยวเสาะแสวงหาความรู้ ทรมานพระองค์ จนได้ตรัสรู้

ภาค ๒

มีเรื่อง:- เสด็จสำนักอาหารดาบส -- เสด็จสำนักอุทก-
ดาบส -- เสด็จอุรุเวลาเสนานิคม -- ทรงประพาศิตกิลมถานุโยค
- - อุปมาปรากฏ -- ทุกรกิริยา -- ทรงแนพระทัยว่า ไม่อาจ
ตรัสรู้เพราะการทำทุกรกิริยา -- กลับพระทัยฉันอาหารหยาบ --
ปัญญาวัคคีย์หลีก -- ทรงตริตริกเพื่อตรัสรู้ ก่อนตรัสรู้ -- ทรง
เที่ยวแสวงเพื่อตรัสรู้ ก่อนตรัสรู้ -- ทรงคอยควบคุมวิตก ก่อนตรัสรู้
-- ทรงกำหนดสมาธินิมิต ก่อนตรัสรู้ -- ทรงคอยกั้นจิตจากกามคุณ
ก่อนตรัสรู้ -- ทรงคิดค้นในอิทธิบาท ก่อนตรัสรู้ -- ทรง
คิดเรื่องเบญจขันธ์ ก่อนตรัสรู้ -- ทรงคิดเรือเวทนาโดย
ละเอียด ก่อนตรัสรู้ -- ทรงแสวงเนื่องด้วยเบญจขันธ์ ก่อนตรัสรู้
- - ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ ก่อนตรัสรู้ -- ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์
ก่อนตรัสรู้ (อีกนัยหนึ่ง) -- ทรงพยายามในอิทธิเวทญาณทัสสนะ
ก่อนตรัสรู้ -- ทรงทำลายความขลาด ก่อนตรัสรู้ -- ธรรมที่ทรง
อบรมมาก ก่อนตรัสรู้ -- วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด ก่อนตรัสรู้
-- ทรงพยายามในเนกขัมมจิต และปณุปุพพวิหารสมาบัติ ก่อนตรัสรู้
- - ทรงอธิษฐานความเพียร ก่อนตรัสรู้ -- ความผันครั้งสำคัญ
ก่อนตรัสรู้ -- อาการแห่งการตรัสรู้ -- สิ่งที่ตรัสรู้ คือการทรงรู้
แจ้งผัสสาตนะโดยอาการห้า -- เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการตรัสรู้
-- แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการตรัสรู้ -- รู้สึกพระองค์ว่าได้ตรัสรู้แล้ว
-- วิหารธรรมที่ทรงอยู่ เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๒

เริ่มแต่ออกผนวชแล้ว

เที่ยวเสาะแสวงหาความรู้ ทรมานพระองค์ จนได้ตรัสรู้.

เสด็จสำนักอาหารดาบส^๑

เรานั้น ครั้นบวชอย่างนี้แล้ว แสวงหาอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที
ประเสริฐฝ่ายสันติชนิดที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า; ได้เข้าไปหาอาหารดาบสผู้กาลามโคต
ถึงที่สำนักแล้วกล่าวว่า "ท่านกาลามะ ! เราอยากประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัย
นี้ด้วย". ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดังนี้แล้วอาหารดาบสผู้กาลามโคตร
ได้ตอบว่า "อยู่เถิดท่านผู้มีอายุ ! ธรรมนี้เป็นเช่นนี้ๆ; ถ้าบุรุษเข้าใจความแล้วไม่
นานเลยคงทำให้แจ้ง บรรลุได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ทัวถึงลัทธิของอาจารย์ตน."

๑. ตรัสแก่ โพธิราชกุมาร, บาลี โพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๔๓/๔๘๙, และใน
สคารวสูตร พราหมณวรรค ม.ม. ๑๓/๖๓๐/๗๓๘, ปาสราสีสูตร โอบัมมวรรค ม.ม. มี
ย่อมาก, มหาสังจกสูตร มหามกวรรค ม.ม.

ราชกุมาร ! เราเล่าเรียนธรรมนั้นได้ฉับไวไม่นานเลย. ราชกุมาร ! เรานั้นกล่าวได้ทั้ง **ญาณวาท** และ **เถรวาท** ด้วยอาการมาตราว่าท่องด้วยปาก และด้วยเวลาชั่วที่เจรจาทอบตลอดกาลเท่านั้น. อนึ่ง เราและศิษย์อื่นๆ ปฏิญาณได้ว่าเรารู้เราเห็น ดังนี้. ราชกุมาร ! ความรู้สึกเกิดขึ้นแก่เราว่า "อาหารผู้กาลามโคตรประกาศให้ผู้อื่นทราบ ว่า "เราทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วแลอยู่" ด้วยคุณสักว่าศรัทธาอย่างเดียวกันก็ได้, ที่แท้อาหารผู้กาลามโคตรคงรู้ที่อยู่เห็นอยู่ซึ่งธรรมนี้เป็นแน่" ราชกุมาร ! ครั้งนั้นเราเข้าไปหาอาหารผู้กาลามโคตรถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า "ท่านกาลามะ ! ท่านทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศได้เพียงเท่าไรหนอ?" ครั้งนั้นเรากล่าวอย่างนี้ อาหารผู้กาลามโคตรได้ประกาศให้รู้ถึง **อากิญจัญญายตนะ** แล้ว.

ราชกุมาร ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา จักมีแต่ของอาหารผู้กาลามโคตรผู้เดียวกันหาไม่. ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา ของเราก็มีอยู่ ; อยากรู้ก็ตาม เราจักตั้งความเพียรทำให้แจ้งธรรมที่ท่านกาลามะประกาศแล้วว่า "เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วแลอยู่" ดังนี้ ให้จงได้" ราชกุมาร ! เราได้บรรลุ ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ฉับไวไม่นานเลย. ราชกุมาร ! ครั้งนั้นเราเข้าไปหาอาหารผู้กาลามโคตร ถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า "มีเท่านี้หรือที่ท่านบรรลุถึง ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศแก่ผู้อื่นอยู่?". "เท่านี้เองผู้มีอายุ ! ที่เราบรรลุถึง ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศแก่ผู้อื่นอยู่." "ท่านกาลามะ ! แม้เราก็บรรลุทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองถึงเพียงนั้นเหมือนกัน".

ราชกุมาร ! อาหารผู้กาลามโคตรได้กล่าวกะเราว่า "ลาภของเราแล้วท่านผู้มีอายุ ! เราได้ดีแล้ว, ท่านผู้มีอายุ ! มิเสียแรงที่ได้พบเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ เช่น

กับท่านผู้ทำให้แจ้งธรรมที่เรารู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง. แม้เราก็ทำให้แจ้งธรรมที่ท่านทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองนั้นอย่างเดียวกัน. เรารู้ธรรมใด ท่านรู้ธรรมนั้น, ท่านรู้ธรรมใด เรารู้ธรรมนั้น, เราเป็นเช่นใดท่านเป็นเช่นนั้น, ท่านเป็นเช่นใด เราเป็นเช่นนั้น ; มาเถิดท่านผู้มีอายุ ! เราสองคนด้วยกัน จักช่วยกันปกครองคณะนี้ต่อไป."

ราชกุมาร ! อาหารกาลามโคตรผู้เป็นอาจารย์ของเรา ได้ตั้งเราผู้เป็นศิษย์ให้เสมอด้วยตนแล้ว, ได้บูชาเราด้วยการบูชาอย่างยิ่ง. ราชกุมาร ! (เมื่อเราได้เสมอด้วยอาจารย์ ได้การบูชาที่ยิ่งดั่งนั้น) ได้เกิดความรู้สึกนี้ว่า "ก็ ธรรมนี้จะได้เป็นไปพร้อมเพื่อเป้าหมาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อรำบับ เพื่อสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้พร้อม เพื่อนิพพาน ก็หาไม่, แต่เป็นไปพร้อม เพียงเพื่อการบังเกิดใน **อากิญจัญญายตนภาพ**^๑ เท่านั้นเอง". ราชกุมาร ! ตถาคต (เมื่อเห็นโทษในสมัตติทั้งเจ็ด) จึงไม่พอใจเบื่อจากธรรมนั้น หลีกไปเสีย.

เสด็จสำนักอุทกดาบส^๒

ราชกุมาร ! เรานั้นแสวงหาอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐ ฝ่ายสันติชนิดที่ไม่มีอะไรยิ่งกว่า ; ได้เข้าไปหาอุทกดาบสผู้รามบุตร ถึงที่สำนักแล้ว กล่าววว่า "ท่านรามะ ! เราอยากประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้ด้วย. "ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดั่งนี้ ท่านอุทกผู้รามบุตรได้กล่าวตอบว่า "อยู่เถิดท่านผู้มีอายุ ! ธรรมนี้เป็นเช่นนี้ๆ ; ถ้าบุรุษเข้าใจความแล้ว ไม่นานเลย คงทำให้แจ้งบรรลุได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ทว่าถึงลัทธิของอาจารย์ตน".

๑. อรูปพรหมชั้นที่ ๓; สมัตติทั้งเจ็ดในที่นี้ คือรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๓.

๒. ที่มาเหมือนกันกับอาหารดาบส. บาลี โภธิราชกุมารสูตร ม.ม. ๑๓/๔๔๖/๔๙๐.

ราชกุมาร ! เราเล่าเรียนธรรมนั้นได้ฉับไวไม่นานเลย. ราชกุมาร ! เรา กล่าวได้ทั้งญาณวาท และเถรวาท ด้วยอาการมาตราว่าท่องด้วยปาก ด้วยเวลาชั่วที่ เจริญตาบอดตลอดกาลเท่านั้น. อนึ่ง เราและศิษย์อื่นปฎิญาญาได้ว่าเรารู้เราเห็นดังนี้. ราชกุมาร ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "อุทกผู้รามบุตรได้ประกาศว่าเราทำให้ แฉงธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วแลอยู่" ด้วยคุณสักว่าศรัทธาอย่างเดียวกันก็หา มิได้, ที่แท้อุทกผู้รามบุตรคงรู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่งธรรมนี้เป็นแน่". ราชกุมาร ! ครั้งนั้น เราเข้าไปหาอุทกผู้รามบุตรถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า "ท่านรามะ ! ท่านทำธรรมนี้ให้แฉง ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วและประกาศได้เพียงเท่าไรหนอ?" ครั้งนั้นเรากล่าวอย่างนี้ อุทกผู้รามบุตรได้ประกาศให้รู้ถึง **แนวสัญญาสนัญญาตนะ** แล้ว.

ราชกุมาร ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา จักมีแต่ของอุทกผู้รามบุตรผู้เดียวกันก็หาไม่. ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา ของเราก็มีอยู่ ; อย่างไรก็ตามเราจักตั้งความเพียรทำให้แฉง ธรรมที่ท่านรามะประกาศแล้วว่า "เราทำให้แฉงด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วแลอยู่" ดังนี้ ให้จงได้". ราชกุมาร ! เราได้บรรลุทำให้แฉงซึ่งธรรมนั้น ด้วยปัญญา อันยิ่งเอง ฉับไวไม่นานเลย. ราชกุมาร ! ครั้งนั้น เราเข้าไปหาอุทกผู้รามบุตรถึง ที่อยู่ แล้วกล่าวว่า "มีเท่านี้หรือ ที่ท่านบรรลุถึง ทำให้แฉงด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ประกาศแก่ผู้อื่นอยู่?" "เท่านี้เองผู้มีอายุ ! ที่เราบรรลุถึงทำให้แฉงแล้วประกาศ แก่ผู้อื่น". "ท่านรามะ ! ถึงเราก็ได้บรรลุทำให้แฉงด้วยปัญญาอันยิ่งเองเท่านั้น เหมือนกัน".

ราชกุมาร ! อุทกผู้รามบุตรได้กล่าวกะเราว่า "ลาภของเราแล้ว ท่าน ผู้มีอายุ ! เราได้ดีแล้ว, ท่านผู้มีอายุ ! มิเสียแรงที่ได้พบเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ เช่น กับท่านผู้ทำให้แฉงธรรมที่รามะรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง, แม้รามะก็ทำให้แฉงธรรมที่ ท่านทำให้แฉงด้วยปัญญาอันยิ่งเองนั้น อย่างเดียวกัน. รามะรู้ทั่วถึงธรรมใด ท่าน รู้ธรรมนั้น,

ท่านรู้ธรรมใด งามรู้ทั่วถึงธรรมนั้น, งามเป็นเช่นใด ท่านเป็นเช่นนั้น, ท่านเป็นเช่นใด งามเป็นเช่นนั้น ; มาเถิดท่านผู้มีอายุ ! ท่านจงปกครองคณะนี้ต่อไป"

ราชกุมาร ! อุทการามบุตรเมื่อเป็นสพรหมจารีต่อเรา ก็ได้ตั้งเราไว้ในฐานะแห่งอาจารย์นั้นเทียว ; ได้บูชาเราด้วยการบูชาอันยิ่ง, ราชกุมาร ! (เมื่อเราได้เสมอด้วยอาจารย์ ได้การบูชาที่ยิ่งดั่งนั้น) ได้เกิดความรู้สึกนี้ว่า "ธรรมนี้จะได้เป็นไปพร้อมเพื่อเป้าหมาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อรำงับ เพื่อสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้พร้อม เพื่อนิพพาน ก็หาไม่, แต่เป็นไปพร้อม เพียงเพื่อการบังเกิดใน **เนวส์ัญญานาสัญญาตณภาพ**^๑ เท่านั้นเอง". ราชกุมาร ! ตถาคต (เมื่อเห็นโทษในสมบัติทั้งแปด) จึงไม่พอใจในธรรมนั้น เป้าหมายจากธรรมนั้น หลีกไปเสีย.

เสด็จไปอรุเวลาเสนานิคม^๒

ราชกุมาร ! เรานั้นเมื่อหลีกไปจากสำนักอุทการามบุตรแล้ว แสวงหาอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐฝ่ายสันตอันไม่มีอื่นยิ่งกว่า, เทียวจาริกไปตามลำดับหลายตำบลในมครรัฐ จนบรรลุถึงตำบล **อรุเวลาเสนานิคม** พักแรมอยู่ ณ ตำบลนั้น. ณ ที่นั้น เราได้พบภาคพื้นรมณีสถาน มีชฎุป่าเยือกเย็นแม่น้ำไหลใสเย็นจิตสนิท มีท่าน้ำราบเรียบเป็นอันดีน่าเพลินใจ มีบ้านสำหรับโคจรตั้งอยู่โดยรอบ. ราชกุมาร ! เราได้เห็นแล้ว เกิดความรู้สึกว่า "ภูมิภาคนี้

๑. อรูปพรหมชั้นที่ ๔; สมบัติแปด คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔.

๒. บาลี โพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๔๘/๔๙๑, และสคารวสูตร พราหมณวรรค ม.ม., ปาสราสีสูตร ม.ม., มหาสังจกสูตร ม.ม.

นารีนรมย์จริง ชฎาแปะยื่นเยือก แม่น้ำไหลใสเย็นจิตสนิท มีทำน้าราบเรียบเป็นอันดี
 นาเพลินใจ ทั้งที่โคจรก็ตั้งอยู่โดยรอบ, ที่นี้สมควรเพื่อจะตั้งความเพียรของกุลบุตร
 ผู้ต้องการด้วยความเพียร" ดังนี้. ราชกุมาร ! เรานั่งพักอยู่ ณ ตำบลนั้นเองด้วย
 คิดว่าที่นี้สมควรแล้วเพื่อการตั้งความเพียร ดังนี้.

ทรงประพาศัตตกิลมณายุค

(วัตรของเดียรถีย์)^๑

สารีบุตร ! เราตถาคตรู้เฉพาะซึ่ง **พรหมจรรย์อันประกอบด้วยองค์ ๔**
 ที่ได้ประพาศัตตแล้ว; **ตปัสสวัตร** เราก็ได้ประพาศัตตอย่างยิ่ง, **ลูบวัตร** เราก็ได้
 ประพาศัตตอย่างยิว, **เขคฺฉณวัตร** เราก็ได้ประพาศัตตอย่างยิ่ง **ปวิวิตตวัตร** เราก็ได้
 ประพาศัตตอย่างยิ่ง.

ในวัตร ๔ อย่างนั้น นี้เป็น **ตปัสสวัตร** (วัตรเพื่อมีตบะ) ของเราคือเราได้
 ประพาศัตตเปลือยกาย มีมรรยาทอันปล่อยทิ้งเสียแล้ว เป็นผู้ประพาศัตตเช็ดอุจจาระ
 ของตนด้วยมือ ถือเป็นผู้ไม่รับอาหารที่เขาร้องเชิญว่าท่านผู้เจริญจงมา ไม่รับ
 อาหารที่เขาร้องนิมนต์ว่าท่านผู้เจริญจงหยุดก่อน ไม่ยินดีในอาหารที่เขานำมา
 จำเพาะ ไม่ยินดีในอาหารที่เขาทำอุทิศเจาะจง ไม่ยินดีในอาหารที่เขาร้องนิมนต์
 เราไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อม
 ธรณีประตุ ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหาร

๑. ตรัสเล่าแก่พระสารีบุตร, บาลี มหาสิหนาทสูตร สีหนาทวรรค ม.ม. ๑๒/๑๕๕/๑๗๗, ที่
 วนสันถ์ โกลีเมืองเวสาลี. วัตรเหล่านี้ในบาลีไม่แสดงไว้ชัดว่า ทรงทำก่อนหรือหลังการ
 ไปสำนัก ๒ ดาบส หรือคราวเดียวกับทุกกริยาอดอาหาร.

ของชนสองคนผู้บริโภคอยู่ ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับอาหารของหญิงที่กำลังให้บุตรตึมนมอยู่ ไม่รับอาหารของหญิงผู้ไปในระหว่างแห่งบุรุษ ไม่รับอาหารในอาหารที่มนุษย์ชักชวนร่วมกันทำ ไม่รับอาหารในที่ที่มีสุนัขเข้าไปยืนเฝ้าอยู่ ไม่รับอาหารในที่ที่เห็นแมลงวันบินไปเป็นหมู่ๆ ไม่รับปลา ไม่รับเนื้อ ไม่รับสุรา ไม่รับเมรัย ไม่ดื่มน้ำอันดองด้วยเกลือ เรารับเรือนเดียวฉันคำเดียวบ้าง รับสองเรือนฉันสองคำบ้าง รับสามเรือนฉันสามคำบ้าง ... ฯลฯ... รับเจ็ดเรือนฉันเจ็ดคำบ้าง, เราเลี้ยงร่างกายด้วยอาหารในภาชนะน้อย ๆ ภาชนะเดียวบ้าง เลี้ยงร่างกายด้วยอาหารในภาชนะน้อย ๆ สองภาชนะบ้าง .. ฯลฯ. เลี้ยงร่างกายด้วยอาหารในภาชนะน้อยๆ เจ็ดภาชนะบ้าง เราฉันอาหารที่เก็บไว้วันเดียวบ้าง ฉันอาหารที่เก็บไว้สองวันบ้าง .... ฯลฯ.... ฉันอาหารที่เก็บไว้เจ็ดวันบ้าง, เราประกอบความเพียรในภัตตรและโภชนะมีปริยายอย่างนี้ จนถึงกึ่งเดือนด้วยอาการอย่างนี้. เรานั้น มีผักเป็นรักษาบ้าง มีสารแห่งหญ้ากับแก้เป็นรักษาบ้าง มีลูกเต๋อยเป็นรักษาบ้าง มีเปลือกไม้เป็นรักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษาบ้าง มีรำข้าวเป็นรักษาบ้าง มีข้าวตัวเป็นรักษาบ้าง มีข้าวสารหักเป็นรักษาบ้าง มีหญ้าเป็นรักษาบ้าง มีโคมัย (ขี้วัว) เป็นรักษาบ้าง มีผลไม้และรากไม้ในป่าเป็นอาหารบ้างบริโภคผลไม้อันเป็นไป (หล่นเอง) ยังชีวิตให้เป็นไปบ้าง. เรานั้นนุ่งห่มด้วยผ้าปานบ้าง นุ่งห่มผ้าเจือกันบ้าง นุ่งห่มผ้าที่เขาทิ้งไว้กับซากศพบ้าง นุ่งห่มผ้าคลุมฝุ่นบ้าง นุ่งห่มเปลือกไม้บ้าง นุ่งห่มหนังอินะบ้าง นุ่งห่มหนังอินะทั้งเล็บบ้าง นุ่งห่มแผ่นหญ้าคากรองบ้าง นุ่งห่มแผ่นปอกรองบ้าง นุ่งห่มแผ่นกระดานกรองบ้าง นุ่งห่มผ้ากัมพลผมคนบ้าง นุ่งห่มผ้ากัมพลทำด้วยขนหางสัตว์บ้าง นุ่งห่มปีกนกเค้าบ้าง (ศัพท์นี้แปลกที่ไม่มีคำว่ากัมพล) เราตัดผมและหนด ประกอบตามซึ่งความเพียรในการตัดผมและหนด, เราเป็นผู้ยืนกระหย่งห้ามเสียดซึ่งการนั่ง, เป็นผู้เดินกระหย่งประกอบตามซึ่งความเพียรในการเดินกระหย่งบ้าง, เราประกอบ

การยืนการเดินบนหนาม สำเร็จการนอนบนที่นอนทำด้วยหนาม, เราประกอบตามซึ่งความเพียรในการลงสู่น้ำ เวลาเย็นเป็นครั้งที่สามบ้าง, เราประกอบตามซึ่งความเพียรในการทำ (กิเลสใน) ภายในเหือดแห้ง ด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นนี้ ด้วยอาการอย่างนี้. สารีบุตร ! นี่และป็นวัตรเพื่อความเป็นผู้มีตบะ ของเรา.

สารีบุตร ! ในวัตรสี่อย่างนั้น นี่เป็น **ลูบวัตร** (วัตรในการเสรำหมอง) ของเรา คือถูสิเกรอะกรังแล้วที่กาย สิ้นปีเป็นอันมากเกิดเป็นสะเก็ดขึ้น. สารีบุตร ! เปรียบเหมือนตอตะโกนานปีมีสะเก็ดขึ้นแล้ว ฉันทใดก็ฉันทนั้น ถูสิเกรอะกรังแล้วที่กาย สิ้นปีเป็นอันมากจนเกิดเป็นสะเก็ดขึ้น. สารีบุตร ! ความคิดนี้ว่า โอหนอ เราพึงลบบุขนี้เสียด้วยฝ่ามือเถิด ดังนี้ ไม่มีแก่เรา, แม้ความคิดนี้ว่าก็หรือชนเหล่าอื่นพึงลบบุขนี้เสียด้วยฝ่ามือเถิด ดังนี้ ก็มีได้มีแก่เรา. ตุก่อนสารีบุตร ! นี่แล เป็นวัตรในความเป็นผู้เสรำหมองของเรา.

สารีบุตร ! ในวัตรสี่อย่างนั้น นี่เป็น **เชคฺจฉวัตร** (วัตรในความเป็นผู้รังเกียจ) ของเราคือ ตุก่อนสารีบุตร ! เรานั้นมีสติก้าวขาไป มีสติก้าวขากลับ โดยอาการเท่าที่ความเอ็นดูอ่อนโยนของเราพึงบังเกิดขึ้น แม้ในหยาดแห่งน้ำว่าเราอย่างทำสัตว์น้อยๆ ทั้งหลายที่มีคติไม่เสมอกันให้ลำบากเลย. สารีบุตร ! นี่แล เป็นวัตรในความเป็นผู้รังเกียจของเรา.

สารีบุตร ! ในวัตรสี่อย่างนั้น นี่เป็น **ปวิตตวัตร** (วัตรในความเป็นผู้สงัดตัวแล้ว) ของเราคือ ตุก่อนสารีบุตร ! เรานั้นเข้าสู่ราวป่าแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วแลอยู่ เมื่อเห็นคนเลี้ยงโค หรือคนเลี้ยงปศุสัตว์ หรือคนเกี่ยวหญ้า หรือคนหาไม้ หรือคนทำงานในป่ามา เราก็รีบลัดเลาะจากป่านี้ไปป่าโน้น จากรกชฎนี้สู่รกชฎโน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จากดอนนี้สู่ดอนโน้น เพราะเหตุคิดว่า ขอคนพวกนั้นอย่าเห็นเราเลย และเราก็อย่าได้เห็นชนพวกนั้น. สารีบุตร ! เปรียบเหมือนเนื้ออันอยู่ในป่าเห็นมนุษย์แล้วย่อมนเลาะลัดจากป่านี้สู่ป่าโน้น จากรกชฎนี้สู่รกชฎ

โน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จากดอนนี้สู่ดอนโน้น, ฉันทใดก็ฉันทนั้น ที่เราเมื่อเห็นคน เลี้ยงโค หรือคนเลี้ยงปศุสัตว์ หรือคนเกี่ยวหญ้า คนหาไม้ คนทำงานในป่ามา ก็รีบเลาะลัดจากป่านี้สู่ป่าโน้น จากรกชัฏนี้สู่รกชัฏโน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จากดอนนี้สู่ดอนโน้น ด้วยหวังว่าคนพวกนี้อย่าเห็นเราเลย และเราก็อย่าได้เห็น คนพวกนั้น. สารีบุตร ! นี่แล เป็นวัตรในความเป็นผู้สงัดตัวของเรา.

สารีบุตร ! เรานั้น โคเหล่าใดออกจากคอกหาคนเลี้ยงมิได้, เราก็คลานเข้าไปในที่นั้น ถือเอาโคมัยของลูกโคน้อยๆที่ยังตีนมแม่เป็นอาหาร. สารีบุตร ! มูตร และกรีส (ปัสสาวะและอจจาระ) ของตนเอง ยังไม่หมดเพียงใด เราก็กินมูตรและกรีสนั้นเป็นอาหารตลอดกาลเพียงนั้น. ดูก่อน สารีบุตร! นี่แล เป็นวัตรใน **มหาวิภวโกชนวัตร** ของเรา.

สารีบุตร ! เราแลเข้าไปสู่ชัฏแห่งป่านาฬิงกแล้วแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วแลอยู่. เพราะชัฏแห่งป่านั้นกระทำซึ่งความกลัวเป็นเหตุ ผู้ที่มีสันดานยังไม่ปราศจากราคะ เข้าไปสู่ชัฏป่านั้นแล้ว โลมชาติย่อมชูชันโดยมาก. สารีบุตร ! เรานั้นในราตรี ทั้งหลายอันมีในฤดูหนาวระหว่างแปดวัน เป็นสมัยที่ตกแห่งหิมะอันเย็นเยือก กลางคืนเราอยู่ที่กลางแจ้ง กลางวันเราอยู่ในชัฏแห่งป่า. ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนกลางวันเราอยู่ที่แจ้ง กลางคืนเราอยู่ในป่า. สารีบุตร ! **คาถาน่าเศร้า** นี้ อันเราไม่เคยฟังมาแต่ก่อนมาแจ้งแก่เราว่า :-

**"เรานั้นแห่ง (ร้อน) แล้วผู้เดียว, เปียกแล้วผู้เดียว, อยู่ในป่า
นำพิงกลัวแต่ผู้เดียว, เป็นผู้มกายอันเปลือยเปล่า ไม่ผิงไฟ,
เป็นมุนีขวนขวายแสวงหาความบริสุทธิ์." ดังนี้.**

สารีบุตร ! เรานั้นนอนในป่าช้า ทับกระดูกแห่งซากศพทั้งหลายฝูงเด็กเลี้ยงโคเข้ามาใกล้เรา ให้ร้องใส่หูเราบ้าง ถ่ามมูตรรดบ้าง ชัดฝุ่นใส่บ้างเอาไม้แหลมๆ ทิ่มช่องหูบ้าง. สารีบุตร ! เราไม่รู้สึกรังเกียจอันเป็นบาปต่อเด็ก

เลี้ยงโคทั้งหลายเหล่านั้นแม้ด้วยการทำความคดนึกให้เกิดขึ้น. สารีบุตร ! นี่เป็นวัตรในการอยู่อุเบกขา ของเรา.

สารีบุตร ! สมณพราหมณ์บางพวกมักกล่าวมักเห็นอย่างนี้ว่า **"ความบริสุทธิ์มิได้เพราะอาหาร"**, สมณพราหมณ์พวกนั้นกล่าวกันว่า พวกเราจงเลี้ยงชีวิตให้เป็นไปด้วยผลกะเบา^๑ทั้งหลายเถิด. สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงเคี้ยวกินผลกะเบาบ้าง เคี้ยวกินกะเบาตำผงบ้าง ตีมน้ำคั้นจากผลกะเบาบ้าง ยิงบริโภคผลกะเบาอันทำให้แปลกๆ มีอย่างต่าง ๆ บ้าง. สารีบุตร ! เราก็ได้ใช้กะเบาผลหนึ่งเป็นอาหารสารีบุตร ! คำเล่าลืออาจมีแก่เธอว่า ผลกะเบาในครั้งนั้น ใหญ่มากข้อนี้ เธออย่าเห็นอย่างนั้น ผลกะเบาในครั้งนั้น ก็โตเท่านี้เป็นอย่างยิ่งเหมือนในครั้งนี้เหมือนกัน. สารีบุตร ! เมื่อเราฉันกะเบาผลเดียวเป็นอาหาร ร่างกายได้ถึงความชุ่มพอมอย่างยิ่ง. เถาวัลย์อาสีติกบรรพหรือเถากาพบรรพมีสัญญาณเช่นไร อวัยวะน้อยใหญ่ของเรา ก็เป็นเหมือนเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. รอยเท้าอูฐมีสัญญาณเช่นไร รอยตะโพกนั่งทับของเราก็มีสัญญาณเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. เถาวัลฏานาวพิมมีสัญญาณเช่นใด กระดูกสันหลังของเราก็เป็นข้อๆ มีสัญญาณเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. กลอน (หรือจันทน์) แห่งศาลาที่คร่ำคร่าเกะกะมีสัญญาณเช่นไร ซี่โครงของเราก็เกะกะมีสัญญาณเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. ดวงดาวที่ปรากฏในน้ำในบ่อน้ำอันลึก ปรากฏอยู่ลึกฉันใด ดวงดาวคือลูกตาของเรา ปรากฏอยู่ลึกในเบ้าตาฉันนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. น้ำเต้าที่เขาตัดแต่ยังอ่อน ครั้นถูกลมและแดดย่อมเหี่ยวอยู่ มีสัญญาณเป็นเช่นไร หนั่งศิระษะแห่งเราก็เหี่ยวผู้มีสัญญาณเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. สารีบุตร ! เราตั้งใจว่าลูบท้อง ก็ลูบถูกกระดูกสันหลังด้วย, ตั้งใจว่าลูบกระดูกสันหลังก็ลูบถูกท้องด้วย. สารีบุตร ! หนั่งท้องกับกระดูกสันหลังของเราชิดกันสนิท เพราะความ

๑. ศัพท์ โกล นี้ แปลว่า พุทราก็ได้, โกลหิติ พทเรหิ, ปปัญ. ๒/๖๕.

เป็นผู้มีอาหารน้อย. สารีบุตร ! เรา เมื่อคิดว่าจักถ่ายอุจจาระปัสสาวะก็ล้มพับอยู่ตรงนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. สารีบุตร ! เรา เมื่อจะบรรเทาซึ่งกายนั้น ให้มีความสุขบ้าง จึงลูบตัวด้วยฝ่ามือ,เมื่อเราลูบตัวด้วยฝ่ามือ คนที่มีรากเนาแล้ว ได้หลุดออกจากกายร่วงไป เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย.

(ต่อจากนี้ มีเรื่องการบริสุทธืเพราะอาหารอย่างเดียวกับการบริโภคผลกะเบา ต่างกัน แต่แทนผลกะเบา กลายเป็น ถั่วเขียว, งา, ข้าวสาร เท่านั้น. พระองค์ได้ทดลองเปลี่ยนทุกอย่าง. เรื่องตั้งแต่ต้นมา แสดงว่าพระองค์ได้ทรงเคยประพฤติวัตรของเดียรถีย์ที่เรียกว่า อุตตกิลมถานุโยคแล้วทุก ๆ อย่าง สรุปรูปเรียกว่าส่วนสุดฝ่ายข้างตั้ง ที่พระองค์สอนให้ไว้ในยุคหลัง. วัตรเหล่านี้ สันนิษฐานว่าทำที่หลังการไปสำนัก ๒ ดาบส. ถ้าที่หลังก็ต้องก่อนเบญจวัคคีย์ไปอยู่ด้วย ยุติเป็นอย่างไรแล้วแต่จะวินิจฉัย เพราะระยะทำความเพียรนานถึง ๖ ปี ได้เหตุผลเป็นอย่างไรโปรดเผยแผ่กันฟังด้วย).

อุปมาปรากฏแจ่มแจ้ง^๑

ราชกุมาร ! เรื่องประหลาดเกิดมีแก่เรา : **อุปมาสามข้อ** เป็นอัศจรรย์ที่ไม่เคยได้ยินมาแล้ว มาแจ่มแจ้งแก่เรา.

(๑) ราชกุมาร ! **อุปมาข้อหนึ่ง** ว่า เหมือนไม้สดชุ่มด้วยยาง ทั้งเขาตัดลงแช่น้ำไว้, ถ้าบุรุษตั้งใจว่าเราจะนำไม้สีไฟอันบน มาสีกับไม้นั้นให้ไฟเกิดปรากฏดังนี้, ราชกุมาร ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นจักถือไม้สีไฟอันบนมาสีไฟให้เกิดปรากฏขึ้นได้หรือไม่ ? "พระองค์ผู้เจริญ ! ไม่ได้เลย, เพราะเหตุว่าไม้เป็นไม้สดชุ่มด้วยยาง ทั้งยังแช่อยู่ในน้ำ เขาสีตลอดกาลเพียงใด จักต้องเหน็ดเหนื่อยคับแค้นเปล่าเพียงนั้น". ราชกุมาร ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น สมณะหรือพราหมณ์พวกใด กายยังไม่

๑. บาลี โภธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๔๘/๔๙๒. และ สคารวสูตร พราหมณวรรค ม.ม., มหาสังจกสูตร มหายมกวรรค ม.ม.; ความตอนนี ปาสราสีสุนร ม.ม. ไม่มี.

หลีกออกจากวัตรุกาม ใจก็ยังระคนด้วยกิเลสกำอันทำความพอใจ ความเยื่อใย ความเมาหมก ความกระหาย ความรุ่มร้อน ในวัตรุกามทั้งหลาย, เขายังละไม่ได้ ยังระงับไม่ได้ ซึ่งกิเลสกำอันเป็นภายในเหล่านั้น, ท่านสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ถึงจะได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแข็งเผ็ดร้อน เพราะการทำความเพียรก็ดี หรือไม่ได้เสวยก็ดี ย่อมไม่ควรเพื่อเกิดปัญญาให้เห็นอันไม่มีปัญญาอื่นยิ่งไปกว่าได้เลย. ราชกุมาร ! นี่เป็นอุปมาที่แรกที่เป็นอัศจรรย์ที่เราไม่เคยได้ยินมาแล้วแต่ก่อน ได้มาแจ่มแจ้งแก่เราแล้ว.

(๒) ราชกุมาร ! อุปมาข้อสอง เป็นอัศจรรย์ที่เราไม่เคยได้ยินมาแล้ว ได้มาแจ่มแจ้งแก่เรา. ราชกุมาร ! อุปมาว่าไม้สดชุ่มด้วยยาง วางอยู่บนบก ไกลจากน้ำ หากบุรุษตั้งใจว่า เราจักนำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้นั้นให้ไฟเกิดปรากฏดังนี้, ท่านจักเข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นจักถือเอาไม้สีไฟอันบน มาสีให้เกิดไฟปรากฏขึ้นได้หรือไม่? "พระองค์ผู้เจริญ ! ไม่ได้เลย, เพราะเหตุว่าไม้เป็นไม้สดชุ่มด้วยยาง แม้วางอยู่บนบกก็จริง เขาจะสีไปตลอดกาลเพียงใด ก็จะไม่เห็นไฟขึ้นเลยสักแวบเดียว". ราชกุมาร ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น สมณะหรือพราหมณ์พวกใด มีกายหลีกออกจากวัตรุกามแล้ว แต่ใจยังระคนด้วยกิเลสกำอันทำความพอใจ ความเยื่อใย ความเมาหมกความกระหายความรุ่มร้อน ในวัตรุกามทั้งหลาย, เขายังละไม่ได้ ระงับไม่ได้ซึ่งกิเลสกำอันเป็นภายในเหล่านั้น, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จะได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแข็งเผ็ดร้อน เพราะทำความเพียรก็ดี หรือไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรเพื่อจะเกิดปัญญาให้เห็นอันไม่มีปัญญาอื่นยิ่งไปกว่าได้เลย. ราชกุมาร ! นี่เป็นอุปมาที่สอง ที่เป็นอัศจรรย์ อันเราไม่เคยได้ยินมาแล้วแต่ก่อน ได้มาแจ่มแจ้งแก่เราแล้ว.

(๓) ราชกุมาร ! **อุปมาข้อสาม** ที่เป็นอัศจรรย์อันเราไม่เคยได้ยินมาแล้ว ได้มาแจ่มแจ้งแก่เรา. ราชกุมาร ! อุปมาว่าไม้แห้งสนิท ทั้งวางไว้บนบก

ไกลจากน้ำ, หากบุรุษตั้งใจว่าเราจักนำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้นั้น ให้ไฟเกิดปรากฏขึ้น ดังนี้, ราชกุมาร ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นจ้นำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้นั้นให้ไฟเกิดปรากฏขึ้นได้หรือไม่? "พระองค์ผู้เจริญ ! ได้โดยแท้, เพราะเหตุว่าไม้เป็นไม้แห้งเกราะ ทั้งอยู่บนบกไกลจากน้ำด้วย". ราชกุมาร ! ฉันทิดก็ฉันนั้น สมณะหรือพราหมณ์พวกใด มีกายละจากวัฏฏคามแล้ว ทั้งใจก็ไม่ระคนอยู่ด้วยกิเลสกามอันทำความพอใจ ความเยื่อใย ความเมวมก ความกระหาย ความรุ่มร้อน ในวัฏฏคามทั้งหลาย, เขาเป็นผู้ละได้ ระงับได้ซึ่งกิเลสกามอันเป็นภายในเหล่านั้น. สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจะได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าแข็งเผ็ดร้อนเพราะทำความเพียรก็ดี หรือไม่ได้เสวยก็ดี ย่อมควรเพื่อเกิดปัญญารู้เห็นอันไม่มีปัญญาอื่นยิ่งไปกว่าได้. ราชกุมาร ! นี้เป็นอุปมาที่สาม ที่เป็นอัศจรรย์อันเราไม่เคยได้ยินมาแล้วแต่ก่อน ได้มาแจ่มแจ้งกะเราแล้ว.

ทุกรกิริยา^๑

(วาระที่ ๑) ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึงขบฟันด้วยฟันอัดเพดานด้วยลิ้น ขมจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัดดูที. ราชกุมาร ! ครั้นเราคิดดังนั้นแล้ว จึงขบฟันด้วยฟัน อัดเพดานด้วยลิ้นขมจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัดแล้ว เหงื่อไหลออกจากรักแร้ทั้งสอง, ราชกุมาร ! เปรียบเหมือนคนที่แข็งแรงจับคนกำลังน้อยที่ศีรษะหรือที่คอ บีบให้แน่นจนร้อนจัด ฉะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้ย่อหย่อนก็หาไม่ สติจะพันเพื่อนไปก็หาไม่, เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา.

๑. บาลี โภธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๕๒/๔๙๕; และสคารวสูตร ม.ม. ๑๓/๖๓๘/๓๔๔; มหาสังกจกสูตร ม.ม. ๑๒/๔๕๐/๔๑๗. ความตอนนี ปาสรสสูตรไม่มี.

(วาระที่ ๒) ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึงเพ่งฌานเอาการไม่หายใจเป็นอารมณ์เถิด. ราชกุมาร ! ครั้นคิดดังนั้นแล้วเราจึงกลั้นลมหายใจออกเข้าทั้งทางจมูกและทางปาก. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั้นลมหายใจทั้งทางจมูกและทางปาก เสียงลมออกทางช่องหูทั้งสองดังเหลือประมาณเหมือนเสียงลมในสूपแห่งนายช่องทองที่สूपไปสूपมาจะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้ย่อหย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบเพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๓) ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึงเพ่งฌาน มีการไม่หายใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้น)^๑ เป็นอารมณ์เถิด. ราชกุมาร ! ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เราจึงกลั้นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั้นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว ลมกล้าเหลือประมาณ แทะเขาขึ้นไปทางบนกระหม่อมเหมือนถูกบุรุษแข็งแรง เขือดเอาที่แสกกระหม่อมด้วยมีดโกนอันคมจะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้วจะย่อหย่อนก็หาไม่ สติจะได้ผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบเพราะความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๔) ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึงเพ่งฌาน มีการไม่หายใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้นไปอีก) เป็นอารมณ์เถิด. ราชกุมาร ! ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เราได้กลั้นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั้นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว รู้สึกปวดศีรษะทั่วไปทั้งศีรษะ เหลือประมาณ

๑. แปลกจากวาระที่สองด้วย เอว ศัพทศัพทเดียว.

เปรียบปานถูกบุรุษแข็งแรง รัตศีรชะเข้าทั้งศีรชะด้วยเชือกมีเกลียวอันเขม็งฉะนั้น.
ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้ย่อหย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อน
ไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบเพราะความเพียรที่ทนได้แสนยาก
เสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๕) ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึง
เพ่งฌานมีการไม่หายใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้นไปอีก) เป็นอารมณ์เกิด. ราชกุมาร !
ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เราได้กลั่นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกและทางปากและทาง
ช่องหูทั้งสอง. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั่นลมหายใจออกเข้าทั้งทางจมูกและทางปาก
และทางช่องหูทั้งสองแล้ว ลมกล้าเหลือประมาณหวนกลับลงแทงเอาพื้นท้องดุจ
ถูกคนฆ่าโคหรือลูกมือตัวขยันของเขา ฉือนเนื้อพื้นท้องด้วยมีดสำหรับฉือนเนื้อโค
อันคม ฉะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรของเราจะได้ย่อหย่อนก็หาไม่ สติจะได้
ผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียร
ที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๖) ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึง
เพ่งฌานมีการไม่หายใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้นไปอีก) เป็นอารมณ์เกิด. ราชกุมาร !
ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เราได้กลั่นลมหายใจออกเข้าไว้ทั้งทางจมูกและทางปากและ
ทางช่องหูทั้งสอง. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั่นลมหายใจออกเข้าไว้ทั้งทางจมูก
ทางปากและทางช่องหูทั้งสอง ก็เกิดความร้อนกล้าขึ้นทั่วกาย ดุจถูกคนแข็งแรง
สองคนช่วยกันจับคนที่กำลังน้อยที่แขนข้างละคนแล้ว อย่างรมไว้เหนื่อหลุมถ่าน
เพลิงอันระอุ ฉะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้วจะได้ย่อหย่อน
ก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระวนกระวายไม่สงบ เพราะกำลัง
แห่งความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา.

โอ ราชกุมาร ! พวกเทวดาเห็นเราแล้วพากันกล่าวว่า พระสมณโคดมทำกาละเสียแล้ว, บางพวกกล่าวว่า พระสมณโคดมไม่ใช่ทำกาละแล้ว เป็นแต่กำลังทำกาละอยู่, บางพวกกล่าวว่า ไม่ใช่เช่นนั้น จะว่าพระสมณโคดมทำกาละแล้วหรือกำลังทำกาละอยู่ ก็ไม่ชอบทั้งสองสถาน พระสมณโคดมเป็นพระอรหันต์ นั่นเป็นการอยู่ของท่าน, การอยู่เช่นนั้นเป็นการอยู่ของพระอรหันต์ ดังนี้.

(วาระที่ ๗) ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึงปฏิบัติการอดอาหารโดยประการทั้งปวงเสีย. ราชกุมาร ! ครั้งนั้นพวกเทวดาเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ ! ท่านอย่าปฏิบัติการอดอาหารโดยประการทั้งปวงเลย ถ้าท่านจักปฏิบัติการอดอาหารโดยประการทั้งปวงไซ้ พวกข้าพเจ้าจักแทรกโอชาอันเป็นทิพย์ลงตามขุมขนของท่าน ท่านจักมีชีวิตอยู่ได้ด้วยโอชาทิพย์นั้น". ราชกุมาร ! ความคิดนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เราปฏิญญาการไม่บริโภคอาหารด้วยประการทั้งปวงด้วยตนเอง ถ้าเทวดาเหล่านี้แทรกโอชาอันเป็นทิพย์ลงตามขุมขนแห่งเราแล้ว ถ้าเราจะมีชีวิตอยู่ด้วยโอชานั้น ชื่อนั้นจักเป็นมุสาแก่เราไปดังนี้. ราชกุมาร ! เราบอกห้ามกะเทวดาเหล่านั้นว่าอย่าเลย.

ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดมีแก่เราว่า ถ้ากระไรเราบริโภคอาหารผ่อนให้น้อยลงวันละฟายมือบ้าง เท้าเยื่อถั่วเขียวบ้าง เท้าเยื่อถั่วพู่บ้าง เท้าเยื่อถั่วดำบ้าง เท้าเยื่อในเมล็ดบัวบ้างดังนี้. ราชกุมาร ! เราได้บริโภคอาหารผ่อนน้อยลง วันละฟายมือบ้าง เท้าเยื่อถั่วเขียวบ้าง เท้าเยื่อถั่วพู่บ้างเท้าเยื่อถั่วดำบ้าง เท้าเยื่อในเมล็ดบัวบ้าง แล้ว. ราชกุมาร ! เมื่อเป็นเช่นนั้นร่างกายของเราได้ถึง การชুবวมลงยิ่งนัก. เพราะโทษที่เรามีอาหารน้อย อวัยวะใหญ่่น้อยของเราเป็นเหมือนเถาวัลย์อาสติกบรรพ หรือเถากาฬบรรพ, เนื้อที่ตะโพกที่นั้งทับของเรา มีสัญญาณดังเท้าอูฐ, ข้อกระดูกสันหลังของเราผุดขึ้นระกะราวกะ

แถววัลย์วิภูฏานาวที, ซีโครงของเราโหรงเหรงเหมือนกลอนศาลาอันเก่าคร่ำคร่า, ดาวคือดวงตาของเรา ถล่มลิกอยู่ในกระบอกลตา ดุจเงาแห่งดวงดาวที่ปรากฏอยู่ในบ่อน้ำอันลึกจะนั้น, ผิวหนังศีรษะของเราเหี่ยวย่นเหมือนน้ำเต้าอ่อนที่ตัดมาแต่ยังสด ถูกแดดเผาเหี่ยวย่นเช่นเดียวกัน. ราชกุมาร ! เราคิดว่าจะจับพื้นที่องครั้นจับเข้าก็ถูกกึ่งกระดูกสันหลังตลอดไป, คิดว่าจะจับกระดูกสันหลัง ครั้นจับเข้าก็ถูกถึงพื้นที่องด้วย. ราชกุมาร ! ตถาคตคิดจะถ่ายปัสสาวะหรืออุจจาระ ก็เซล้มราบอยู่ ณ ที่นั่นเอง. ราชกุมาร ! ตถาคตหวังจะให้กายมีความสุขบ้าง จึงลุดไปตามตัวด้วยฝ่ามือ ขนมีรากอันเน่าหลุดตกลงจากกาย.

โอ ราชกุมาร ! มนุษย์ทั้งหลายเห็นเราแล้วกล่าวว่า พระสมณโคดมดูดำไป, บางพวกกล่าวว่า พระสมณโคดมไม่ดำ เป็นแต่คล้ำไป, บางพวกกล่าวว่าดำก็ไม่เชิง จะคล้ำก็ไม่เชิงพระสมณโคดมมีผิวเผือดไปเท่านั้น. ราชกุมาร ! ผิวพรรณที่เคยบริสุทธิ์ผุดผ่องของตถาคต มากลายเป็นถูกทำลายลงแล้ว เพราะความที่ตนมีอาหารน้อยนั้น.

ทรงแนพระทัยว่าไม่อาจตรัสรู้เพราะการทำทุกกริยา^๑

สารีบุตร ! ด้วยอิริยา (เครื่องออกไปจากข้าศึก) แม้ชนิดนั้น ด้วยปฏิบัติทาชนิดนั้น ด้วยทุกกริยาชนิดนั้น, เราไม่ได้บรรลุแล้วซึ่งอภิมรียญาณทัสสนวิเสสที่ยิ่งไปกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์เลย. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่าไม่มีการถึงทับซึ่งอริยปัญญา อันเป็นอริยปัญญาที่ถึงทับแล้วจักเป็นนิยานิกรรมอันประเสริฐ นำผู้ปฏิบัติตามนั้นให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นั้นเทียว.

หมายเหตุ : ข้อความเหล่านี้แสดงถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายหลังจากการทรงกระทำทุกกริยาทุกรูปแบบแล้ว ทรงเห็นว่าไม่เป็นทางตรัสรู้ ก็ทรงเลิกเสีย, ทรงกลับพระทัยฉันอาหารหยาบ เพื่อบำเพ็ญเพียรทางจิตต่อไป. - ผู้รวบรวม.

๑. มหาสิหนาทสูตร ม.ม. ๑๒/๑๖๒/๑๘๖. ตรัสแก่พระสารีบุตร ที่อุปปรุวรรณสันถ์ นอกนครเวสาลี.

ทรงกลับพระที่นั่งอาหารหยาบ^๑

ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ในอดีตกาลอันยาวยียดก็ดี... ในอนาคตกาลอันยาวยียดก็ดี...แม้ในปัจจุบันนี้ก็ดี, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดที่ได้เสวยทุกขเวทนากล้าแข็งเผ็ดร้อนอันเกิดจากการทำความเพียร อย่างสูงสุดก็เท่าที่ เราได้เสวยอยู่นี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้ได้, ก็แต่เราหาอาจบรรลุธรรมอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ หรือออลมริยญาณทัสสนวิเศษ ด้วยทุกรกิริยาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดนี้ไม่. ชะรอยหนทางแห่งการตรัสรู้จักพึงมีโดยประการอื่น.

ราชกุมาร ! ความระลึกอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เออก็เรายังจำได้อยู่เมื่อ งานแรกนาแห่งบิดา เรานั่ง ณ รมไม้หว่ามีเงาเย็นสนิท มีใจสงบแล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้ว แลอยู่ ชะรอยนั่นจักเป็นทางแห่งการตรัสรู้บ้าง ดังนี้.ราชกุมาร ! วิญญาณอันเล่นไปตามความระลึก ได้มีแล้วแก่เราว่า นี่แล แน่แล้วหนทางแห่งการตรัสรู้ดังนี้.

ราชกุมาร ! ความสงสัยอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เราควรจะกลัวต่อความสุขชนิดที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมหรือไม่หนอ? ราชกุมาร ! ความแน่ใจอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เราไม่ควรกลัวต่อสุขอันเว้นจากกามและอกุศลทั้งหลาย. ราชกุมาร ! ความคิดได้มีแก่เราสืบไปว่า ก็ความสุขชนิดนั้น คนที่มีร่างกายหิวโหย เกินกว่าเหตุเช่นนี้ จะบรรลุได้โดยง่ายไม่ได้เลย ถ้าโฉนเราพึงกลืนกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมสดเถิด. ราชกุมาร ! เราได้กลืนกินอาหารหยาบ คือข้าวสุก และขนมสดแล้ว.

๑. โปธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๕๘/๕๐๔, และสคารวสูตร พราหมณวรรค ม.ม., มหาสังคจกสูตร มหามกวรรค ม.ม.; ปาสราสีสูตร ไม่มีข้อความนี้.

ภิกษุปัญจวัคคีย์หลัก^๑

ราชกุมาร ! เรานั้นได้กินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมสดแล้ว.
 ราชกุมาร ! ก็ครั้งนั้นมีภิกษุผู้เป็นพวกกัน ๕ รูป (ปัญจวัคคีย์) เป็นผู้คอยบำรุงเรา
 ด้วยหวังอยู่ว่า พระสมณโคดมได้บรรลุธรรมใด จักบอกธรรมนั้นแก่เราทั้งหลาย.
 ราชกุมาร ! ครั้นตถาคตกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมสดแล้ว ภิกษุ
 ผู้เป็นพวกกัน ๕ รูปนั้น พากันหน่ายในเรา หลีกไปเสีย ด้วยคิดว่าพระสมณโคดม
 เป็นคนมักมากคลายความเพียรเวียนมาเป็นคนมักมากเสียแล้ว ดังนี้.

ทรงตรัสตรีกเพื่อตรัสรู้^๒

ภิกษุ ท.! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็น **โพธิสัตว์** ยังไม่ได้
 ตรัสรู้เช่นนั้น เทียว ได้เกิดความปริวิตกขึ้นว่า อะไรหนอเป็นรสอร่อยในโลก? อะไรเป็น
 โทษในโลก? อะไรเป็นอุบายเครื่องออกไปจากโลก?

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า สุขโสมนัสที่ปรารถนาโลกเกิดขึ้นนี้เอง
 เป็น **รสอร่อยในโลก**. โลกที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ธรรมดา มีการเปลี่ยนแปลงเป็น
 ธรรมดานี้เอง เป็น **โทษในโลก**. การนำออกและการละเสียสิ้นเชิงซึ่งความกำหนัด
 ด้วยอำนาจความเพลินในโลกนี้เอง เป็น **อุบายเครื่องออกไปจากโลกได้**.

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาเพียงไร ที่เรายังไม่รู้จักรสอร่อยของโลกว่า
 เป็นรสอร่อย, ยังไม่รู้จักโทษของโลกว่าเป็นโทษ, ยังไม่รู้จักอุบายเครื่องออกว่าเป็น

๑. โพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๕๙/๕๐๕, และสคารวสูตร พราหมณวรรค ม.ม.,
 มหาสังจกสูตร มหายนกวรรค ม.ม.; ปาสราสิสูตรไม่มี.

๒. ปฐมสูตร สัมโพธิวรรค ตติยปณณาสกั ติก. อ. ๒๐/๓๓๒/๕๔๓.

อุบายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง, ตลอดเวลาเพียงนั้น เรายังไม่รู้สึกรู้ว่าได้ตรัสรู้ พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล เราได้รู้จักรสอร่อยของโลกว่าเป็นรสอร่อยรู้จักโทษของโลกว่าเป็นโทษ รู้จักอุบายเครื่องออกว่าเป็นอุบายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง ด้วยอาการอย่างนี้แล้ว เมื่อนั้นเรารู้สึกรู้ว่าได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่ง **อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ** ในโลก พร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละญาณทัสนะเครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่มิได้มีอีก ดังนี้.

ทรงเที่ยวแสวงเพื่อความตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวไปแล้วเพื่อแสวงหา **รสอร่อย (คือเครื่องล่อใจสัตว์) ของโลก**. เราได้พบรสอร่อยของโลกนั้นแล้ว. รสอร่อยในโลกมีประมาณเท่าใด, เราเห็นมันอย่างดีด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวไปแล้วเพื่อแสวงหา (ให้พบ) **โทษ (คือความร้ายกาจ) ของโลก**. เราได้พบโทษของโลกนั้นแล้ว. โทษในโลกมีเท่าใด, เราเห็นมันอย่างดีด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

---

๑. บาลี พุทธยสูตร สัมโพธิวรรค ตติยปณณาสกั ติก. อ. ๒๐/๓๓๓/๕๔๔, บาลีนี้และบาลีต่อไป ที่ทรงเล่านี้เอง แสดงชัดเจนว่าทำไมจึงออกผนวช. คือทรงเห็นว่าถ้าไม่ออก ก็ไม่มีโอกาสแสวงสิ่งที่ทรงประสงค์จะรู้.

ภิกษุ ท.! ตลอดเวลาเพียงไร ที่เรายังไม่รู้เท่ารสร้อยของโลกว่าเป็นรสร้อย (เครื่องหล่อใจสัตว์), ไม่รู้จักโทษของโลกโดยความเป็นโทษ, ไม่รู้จักอุบายเครื่องออกว่าเป็นอุบายเครื่องออกตามที่เป็นจริง, ตลอดเวลาเพียงนั้นแหละ เรายังไม่รู้สีกว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท! เมื่อใดแล เราได้รู้ยิ่งซึ่งรสร้อยของโลกว่าเป็นรสร้อย, รู้โทษของโลกโดยความเป็นโทษ, รู้อุบายเครื่องออกของโลกว่าเป็นอุบายเครื่องออกตามที่เป็นจริง, เมื่อนั้นแหละ เราารู้สีกว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละญาณทัศนะเครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ, ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ไม่มีอีก, ดังนี้.

ทรงคอยควบคุมวิตก ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท.! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโง่สัตว์อยู่, ได้เกิดความรู้สึกอันนี้ขึ้นว่า เราพึงทำวิตกทั้งหลายให้เป็นสองส่วนเถิด. ภิกษุ ท.! เราได้ทำ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก สามอย่างนี้ให้เป็นส่วนหนึ่ง, ได้ทำ เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก สามอย่างนี้ให้เป็นอีกส่วนหนึ่งแล้ว.

๑. เทวธาวิตกกสูตร สีหนาทวารวค มุม. ๑๒/๒๓๒/๒๕๒, ตรัสที่เขตวัน.

ภิกษุ ท.! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้ กามวิตกเกิดขึ้น เราก็มารู้ชัต์อย่างนี้ว่า กามวิตกเกิดแก่เราแล้ว, กามวิตกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย (คือทั้งตนและผู้อื่น) บ้าง, เป็นไปเพื่อความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่ง ความคับแค้น ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ภิกษุ ท.! เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่... ฯลฯ^๑.... อย่างนี้ กามวิตกยอมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้. ภิกษุ ท.! เราได้ละและ บรรเทา กามวิตกอันบังเกิดขึ้นแล้วและบังเกิดแล้ว กระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว.

ภิกษุ ท.! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้ พหยาบาทวิตกเกิดขึ้น เราก็มารู้ชัต์อย่างนี้ว่า พหยาบาทวิตกเกิดแก่เราแล้ว, ก็ พหยาบาทวิตก นั้นย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่ายบ้าง, เป็นไปเพื่อความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่ง ความคับแค้นไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ภิกษุ ท.! เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่... ฯลฯ... อย่างนี้ พหยาบาทวิตก ย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้. ภิกษุ ท.! เราได้ละและบรรเทา พหยาบาทวิตก อันบังเกิดขึ้นแล้วและบังเกิดแล้ว กระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว.

ภิกษุ ท.! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้ วิหิงสาวิตก เกิดขึ้น เราก็มารู้ชัต์อย่างนี้ว่า วิหิงสาวิตกเกิดขึ้นแก่เราแล้ว, ก็วิหิงสาวิตกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสอง ฝ่ายบ้าง, เป็นไปเพื่อความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้นไม่เป็น ไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่... ฯลฯ...อย่างนี้ วิหิงสาวิตกยอมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้. ภิกษุ ท.! เราได้ละและบรรเทาวิหิงสาวิตก อันบังเกิดขึ้นแล้วและบังเกิดแล้วกระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว.

๑. เห็นอย่างนี้ คือเห็นอย่างว่ามาแล้ว เช่นมีการเบียดเบียนตนเป็นต้น.

ภิกษุ ท.! ภิกษุตรีกตามตรองตามถึงอารมณ์ใดๆ มาก จิตย่อมโน้มไปโดยอาการอย่างนั้นๆ :ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึงกามวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละเนกขัมมวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งกามวิตก; จิตของเธอโน้มไปเพื่อความตรีกในกาม. ถ้าภิกษุตรีกตรองตามถึงพหยาปาทวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละอัปหยาปาทวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งพหยาปาทวิตก, จิตของเธอโน้มไปเพื่อความตรีกในการพยาบาล. ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึงวิหิงสาวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละอวิหิงสาวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งวิหิงสาวิตก ; จิตของเธอโน้มไปเพื่อความตรีกในการทำสัตว์ให้ลำบาก.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในคราวฤดูสารท คือเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝนคนเลี้ยงโคต้องเลี้ยงฝูงโคในที่แคบเพราะเต็มไปด้วยข้าวกล้า เขาต้องตีต้อนห้ามกันฝูงโคจากข้าวกล้านั้นด้วยท่อนไม้ เพราะเขาเห็นโทษ คือการถูกประหาร การถูกจับกุม การถูกปรับไหม การตีเตียน เพราะมีข้าวกล้านั้นเป็นเหตุ ข้อนี้ ฉันทใด, ภิกษุ ท.! ถึงเราก็ฉันทนั้น ได้เห็นแล้วซึ่งโทษความเลวทรามเศร้าหมองแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย,เห็นอันสงส์ในการออกจากกาม ความเป็นฝักฝ่ายของความพองแฉ่วแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนสงบไปอยู่อย่างนี้ เนกขัมมวิตกย่อมเกิดขึ้น.^๑ อัปหยาปาทวิตกย่อมเกิดขึ้น.... อวิหิงสาวิตกย่อมเกิดขึ้น. เราย่อมรู้แจ้งชัดว่า อวิหิงสาวิตกเกิดขึ้นแก่เราแล้ว, ก็อวิหิงสาวิตกนั้นไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น หรือเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย, แต่เป็นไปพร้อมเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ไม่เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปพร้อม

๑. ที่ละด้วยจุดนี้ หมายความว่าตรัสทีละวิตก แต่คำตรัสเหมือนกันหมด ผิดแต่ชื่อเท่านั้น, ทุกๆ วิตกมีเนื้อความอย่างเดียวกัน.

เพื่อนิพพาน. แม้เราจะตริกตามตรองตามถึงอวิหิงสาวิตกนั้นตลอดคืน ก็มองไม่เห็นภัยที่จะเกิดขึ้นเพราะอวิหิงสาวิตกนั้นเป็นเหตุ. แม้เราจะตริกตามตรองตามถึงอวิหิงสาวิตกนั้นตลอดวัน, หรือตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ก็มองไม่เห็นภัยอันจะเกิดขึ้นเพราะอวิหิงสาวิตกนั้นเป็นเหตุ.

ภิกษุ ท.! เพราะเราคิดเห็นว่า เมื่อเราตริกตามตรองตามนานเกินไ้ไปน้กกายจะเมื่อยล้า, เมื่อกายเมื่อยล้า จิตก็อ่อนเพลีย, เมื่อจิตอ่อนเพลีย จิตก็ห่างจากสมาธิ, เราจึงได้ดำรงจิตให้หยุดอยู่ในภายใน กระทำให้มีอารมณ์อันเดียวตั้งมั่นไว้ ด้วยหวังอยู่ว่า จิตของเราอย่าฟุ้งขึ้นเลย ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ภิกษุตริกตามตรองตามถึงอารมณ์ใดๆมาก จิตย่อมโน้มไปโดยอาการอย่างนั้น ๆ : ถ้าภิกษุตริกตามตรองตามถึงเนกขัมมวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละกามวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งเนกขัมมวิตก ; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตริกในการออกจากกาม. ถ้าภิกษุตริกตามตรองตามถึงอัปฺยาปาทวิตกมากก็เป็นอันว่าละพฺยาปาทวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากในอัปฺยาปาทวิตก ; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตริกในการไม่พยาบาท. ถ้าภิกษุตริกตามตรองตามถึงอวิหิงสาวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละวิหิงสาวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากในอวิหิงสาวิตก; จิตของเธอนั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตริกในการไม่ยั้งสัตว์ให้ลำบาก.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน ข้าวกล้าทั้งหมดเขาขนนำไปในบ้านเสร็จแล้ว^๑ คนเลี้ยงโคพึงเลี้ยงโคได้. เมื่อเขาไปพักได้ร่มไม้

๑. คำแปลตรงนี้ ข้าพเจ้าถือเอาตามที่ได้สอบสวนสันนิษฐานแล้ว คือฉบับบาลีเป็น สพฺพสฺเสสุ คามนฺตสมฺภเวสุ มีผู้แปลกันต่างๆ ตามแต่จะให้คล้ายรูปศัพท์เพียงใด. ข้าพเจ้าเห็นว่าต้องแก้บาลีนั้นเป็น สพฺพสฺเสสุ จึงจะได้ความ เพราะอรรถกถาแก้คำหลังไว้ดังนี้ คามนฺตสมฺภเวสุติ คามนฺตอาหฺนฺตสุ ๆ ปปญฺจ. ๒/๑๑๑. ขอจงใคร่ครวญด้วย. บาลีคือพระไตรปิฎกเล่ม ๑๒ หน้า ๒๓๖ บรรทัด ๖ นับลง.

หรือไปกลางทุ่งแจ้งๆ พึ่งทำแต่ความกำหนดว่า นั่นฝูงโคตั้งนี้ (ก็พอแล้ว) ฉันทไต่ ; ภิภษุ ท.! ถึงภิภษุก็เพียงแต่ทำความระลึกว่า นั่นธรรมทั้งหลายตั้งนี้ (ก็พอแล้ว) ฉันทนั่นเหมือนกัน.

ภิภษุ ท.! ความเพียรเราได้ปรารภแล้วไม่ย่อหย่อน สติเราได้ดำรงไว้แล้วไม่พ่นเพื่อนกายสงบระงับไม่กระสับกระส่าย จิตตั้งมั่นมีอารมณ์อันเดียวแล้ว. ภิภษุ ท.! เรานั้น เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. (คำต่อไปนี้เหมือนในตอนทีกล่าวด้วยการตรัสรู้ ข้างหน้า อันว่าด้วยรูปฌานสี่)

ทรงกำหนดสมาธินิมิต ก่อนตรัสรู้^๑

อนรุทอะ ท.! นิมิตนั้นแหละ เธอพึงแทงตลอดเถิด. แม้เราเมื่อครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ก็จำแสงสว่างและการเห็นรูปทั้งหลายได้. ต่อมาไม่นาน แสงสว่างและการเห็นรูปของเรานั้น ๆ ได้หายไป. เกิดความสงสัยแก่เราว่า อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้แสงสว่างและการเห็นรูปนั้นหายไป? อนรุทอะ ท.! เมื่อคิดอยู่ ก็เกิดความรู้ (ดังต่อไปนี้) ว่า : -

วิจิกิจฉา (ความลังเล) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้วก็ เพราะมีวิจิกิจฉาเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิกิจฉาจะไม่บังเกิดขึ้นแก่เราได้อีก... ฯลฯ... (มีคำระหว่างนี้เหมือนตอนต้น ไม่มีผิด ทุกตอน ตั้งแต่คำว่า **ต่อมาไม่นาน** จนถึงคำว่า **เกิดความรู้ (ดังต่อไปนี้)** ว่า :-)

๑. บาลี อุปกกิลเสสุตฺร สุนฺณญตฺวรรค อุปริ. ม. ๑๔/๓๐๒๑๔๕๒. ตรัสแก่พระเถระ ๓ รูป คือ อนรุทอะ นันทิยะ กิมพิละ, ทรงอาลปนนะว่า อนรุทอทั้งหลาย ! พระบาลีตอนนีผู้ศึกษา ควรใคร่ครวญเป็นพิเศษ, เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับนักศึกษาสมาธิภาวนา.

อมนสิการ (ความไม่ทำไว้ในใจ คือไม่ใส่ใจ) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว ก็เพราะมีอมนสิการเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูป ย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกณาและ อมนสิการจะไม่เกิดขึ้นแก่เราได้อีก.

ถีนมิทตะ (ความเคลิ้มและง่วงงุน) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเรา เคลื่อนแล้ว เพราะมีถีนมิทตะเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาธิเคลื่อนแล้วแสงสว่างและ การเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกณา, อมนสิการ, และ ถีนมิทตะ จะไม่บังเกิดขึ้นแก่เราได้อีก.

ฉัมภิตตตะ (ความสะดุ้งหวาดเสียว) แล บังเกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของ เราเคลื่อนแล้ว เพราะมีฉัมภิตตตะเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาธิเคลื่อนแล้วแสงสว่าง และ การเห็นรูปย่อมหายไป. เหมือนบุรุษเดินทางไกล เกิดผู้มุ่งหมายเอาชีวิตขึ้น ทั้งสองข้างทาง ความหวาดเสียวย่อมเกิดแก่เขาเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ ฉะนั้น. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกณา, อมนสิการ, ถีนมิทตะ, และฉัมภิตตตะ จะไม่ เกิดแก่เราได้อีก.

อุพพิละ (ความตื่นเต็น) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอุพพิละนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูป ย่อมหายไป. เหมือนบุรุษแสวงหาอยู่ซึ่งขุมทรัพย์ขุมเดียว เขาพบพร้อมกัน คราวเดียวตั้งห้าขุม ความตื่นเต็นเกิดขึ้นเพราะการพบนั้นเป็นเหตุ ฉะนั้น เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกณา, อมนสิการ, ถีนมิทตะ, ฉัมภิตตตะ และ อุพพิละ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

ทฏฐุลละ (ความคะนองหยาบ) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเรา เคลื่อนแล้ว เพราะมีทฏฐุลละนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่าง

และการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจฉา, อมนสิการ, ถินมิทชะ, ฉัมภิตตตะ, อุพพิละ, และทฎจูลละ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

อัจจาร์ทวิริยะ (ความเพียรที่ปรารภจัดจนเกินไป) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอัจจาร์ทวิริยะนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เปรียบเหมือนบุรุษจับนกกระจาบด้วยมือทั้งสองหนักเกินไป นกนั้นย่อมตายในมือ ฉะนั้น. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจฉา, อมนสิการ, ถินมิทชะ, ฉัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทฎจูลละ, และอัจจาร์ทวิริยะ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

อตินวิริยะ (ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอตินวิริยะนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เปรียบเหมือนบุรุษจับนกกระจาบหลวมมือเกินไป นกหลุดขึ้นจากมือบินหนีเสียได้ ฉะนั้น. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจฉา, อมนสิการ, ถินมิทชะ, ฉัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทฎจูลละ, อัจจาร์ทวิริยะ, และอตินวิริยะ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

อภิച്ฌปา (ความกระสันอยาก) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอภิച്ฌปาเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจฉา, อมนสิการ, ถินมิทชะ, ฉัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทฎจูลละ, อัจจาร์ทวิริยะ, อตินวิริยะและอภิച്ฌปา จะไม่เกิดขึ้นแก่เราได้อีก.

นानัตตสังญญา (ความใส่ใจไปในสิ่งต่างๆ) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีนानัตตสังญญานั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่

วิจิกิจฉา, อมณสิการ, ถีนมิทระ, ฉัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทุฏฐุลละ, อัจจาร์ทธรวิริยะ, อติสินวิริยะ, อภิขัปปา, และนानัตตสัญญา จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

รูปปาน์ อตินิชฌายิตตตะ (ความเพ่งต่อรูปทั้งหลายจนเกินไป) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอตินิชฌายิตตตะเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิกิจฉา, อมณสิการ, ถีนมิทระ, ฉัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทุฏฐุลละ, อัจจาร์ทธรวิริยะ, อติสินวิริยะ, อภิขัปปา, นานัตตสัญญา, และรูปปาน์ อตินิชฌายิตตตะ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

ดูก่อนอนุรุธะ ท.! เราสู้แจ้งชัดวิจิกิจฉา (เป็นต้นเหล่านั้น) ว่าเป็นอุปกิเลสแห่งจิตแล้ว จึงละแล้วซึ่งวิจิกิจฉา (เป็นต้นเหล่านั้น) อันเป็นอุปกิเลสแห่งจิต เสีย.

ดูก่อนอนุรุธะ ท.! เรานั้นเมื่อไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ยอมจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูป (หรือ) ย่อมเห็นรูป แต่จำแสงสว่างไม่ได้เป็นดังนี้ ทั้งคืนบ้าง ทั้งวันบ้าง ทั้งคืนและทั้งวันบ้าง. ความสงสัยเกิดแก่เราว่าอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่เราจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูป (หรือ) เห็นรูปแต่จำแสงสว่างไม่ได้ ทั้งคืนบ้าง ทั้งวันบ้าง ทั้งคืนและทั้งวันบ้าง?

ดูก่อนอนุรุธะ ท.! ความรู้ได้เกิดแก่เราว่า สมัยใดเราไม่ทำ **รูปนิมิต** ไว้ในใจ แต่ทำ **โอภาสนิมิต** ไว้ในใจ สมัยนั้นเรายอมจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูป. สมัยใดเราไม่ทำโอภาสนิมิตไว้ใจแต่ทำรูปนิมิตไว้ใจ, สมัยนั้นเรายอมเห็นรูปแต่จำแสงสว่างไม่ได้ ตลอดทั้งคืนบ้าง ตลอดทั้งวันบ้างตลอดทั้งคืนและทั้งวันบ้าง.

ดูก่อนอนุรุธะ ท.! เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ย่อมนำแสงสว่างได้นิดเดียวเห็นรูปก็นิดเดียวบ้าง, จำแสงสว่างมากไม่มีประมาณเห็นรูปก็มากไม่มีประมาณบ้าง เป็นดังนี้ ทั้งคืนบ้าง ทั้งวันบ้าง ทั้งคืนและทั้งวันบ้าง. ความสงสัยเกิดแก่เราว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่เราจำแสงสว่างได้นิดเดียว เห็นรูปก็นิดเดียวบ้าง, จำแสงสว่างได้มากไม่มีประมาณ เห็นรูปก็มากไม่มีประมาณตลอดทั้งคืนบ้างตลอดทั้งวันบ้าง ตลอดทั้งคืนและทั้งวันบ้าง?

ดูก่อนอนุรุธะ ท.! ความรู้ได้เกิดแก่เราว่า สมัยใดสมาธิของเราน้อย สมัยนั้นจักขุก็มีน้อย, ด้วยจักขุอันน้อย เราจึงจำแสงสว่างได้น้อย เห็นรูปก็น้อย. สมัยใดสมาธิของเรามากไม่มีประมาณ สมัยนั้นจักขุของเราก็มาก ไม่มีประมาณ, ด้วยจักขุอันมากไม่มีประมาณนั้น เราจึงจำแสงสว่างได้มากไม่มีประมาณเห็นรูปได้มากไม่มีประมาณ, ตลอดคืนบ้าง ตลอดวันบ้าง ตลอดทั้งคืนทั้งวันบ้าง.

ดูก่อนอนุรุธะ ท.! ในกาลที่เรารู้แจ้งว่า (ธรรมมี) วิจิกิจฉา(เป็นต้น เหล่านี้) เป็นอุปกิเลสแห่งจิตแล้ว และละมันเสียได้แล้ว กาลนั้นย่อมเกิดความรู้สึกขึ้นแก่เราว่า "อุปกิเลสแห่งจิตของเราเหล่าใด อุปกิเลสเหล่านั้น ๆ เราละได้แล้ว, เดียวนี้ เราเจริญแล้วซึ่ง **สมาธิโดยวิธีสามอย่าง.**"

ดูก่อนอนุรุธะ ท. ! เราเจริญแล้ว ซึ่งสมาธิอันมีวิตกวิจารณ์, ซึ่งสมาธิอันไม่มีวิตก แต่มีวิจารณ์พอประมาณ, ซึ่งสมาธิอันไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์, ซึ่งสมาธิอันมีปีติ, ซึ่งสมาธิอันหาปีติมิได้, ซึ่งสมาธิอันเป็นไปกับด้วยความยินดี, และสมาธิอันเป็นไปกับด้วยอุเบกขา. ดูก่อนอนุรุธะ ท.! กาลใดสมาธิอันมีวิตกมีวิจารณ์(เป็นต้น เหล่านี้ทั้ง ๗ อย่าง) เป็นธรรมชาติอันเราเจริญแล้ว, กาลนั้นญาณเป็น

เครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า "วิมุติของเราไม่กลับกำเริบ, ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ไม่มีอีก" ดังนี้^๑

ทรงกั้นจิตจากกามคุณในอดีต ก่อนตรัสรู้^๒

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโฬิสัตว์อยู่ มีความรู้สึกเกิดขึ้นว่า กามคุณห้าที่เป็นอดีต ที่เราเคยสัมผัสมาแล้วแต่ก่อน ได้ดับไปแล้วเพราะความแปรปรวนก็จริง แต่โดยมากจิตของเราเมื่อจะเล่น ก็เล่นไปสู่กามคุณเป็นอดีตนั้น, น้อยนักที่จะเล่นไปสู่กามคุณในปัจจุบันหรืออนาคต ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ความตกลงใจได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ความไม่ประมาทและสติ เป็นสิ่งซึ่งเราผู้หวังประโยชน์แก่ตนเองพึงกระทำให้เป็น **เครื่องป้องกันจิต** ในเพราะกามคุณห้าอันเป็นอดีต ที่เราเคยสัมผัสและดับไปแล้วเพราะความแปรปรวนนั้น.

---

๑. สมมติเจ็ดอย่างในที่นี้ คงเป็นของแปลกและยากที่จะเข้าใจสำหรับนักศึกษาทุกๆ ไป เพราะแม้ แต่ในอรรถกถาของพระบาลีนี้ ก็แก้ไว้ละเอียด ท่านแก้ไว้ดังนี้ :- (สมมติที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ไม่แก้ เพราะได้แก่ปฐมฌานนั่นเอง จะโดยจตุกกนัยหรือปัญจกนัยก็ตาม). สมมติที่ไม่มีวิตก แต่มีวิจารณ์ประมาณ ได้แก่ ทุตติยฌาน สมมติในปัญจกนัย. สมมติที่ไม่มีวิตกไม่มี วิจารณ์ ได้แก่ฌานทั้งสามเบื้องปลายทั้งในจตุกกนัยและปัญจกนัย. สมมติมีปีติ ได้แก่ทุกติก- ฌานสมมติ. สมมติไม่มีปีติ ได้แก่ทุกทุกฌานสมมติ. สมมติเป็นไปกับด้วยความยินดีได้แก่ตีกจตุกกฌานสมมติ. สมมติเป็นไปกับด้วยอุเบกขา ได้แก่จตุตถฌานแห่งจตุกกนัยหรือ ปัญจฌานแห่งปัญจกนัย. --ปัญจจ. ภ. ๓. น. ๖๑๔.

ผู้ปรารถนาทราบรายละเอียด พึงศึกษาจากตำราหรือผู้รู้สืบไป. สมมติเหล่านี้ตามอรรถกถากล่าวว่าทรงเจริญในคืนวันตรัสรู้ที่มหาโพธิ.

๒. บาลี จตุตถสูตโรโลกกามคุณวรรค สฬา, ส. ๑๘/๑๒๑/๑๗๓.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้, แม้จิตของพวกเขาทั้งหลาย เมื่อจะเล่น ก็คงเล่นไปในกามคุณห้าอันเป็นอดีต ที่พวกเขาเคยสัมผัสมาและดับไปแล้วเพราะ ความแปรปรวน (เหมือนกัน) โดยมาก, น้อยนักที่จะเล่นไปสู่กามคุณในปัจจุบันหรือ อนาคต. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ ความไม่ประมาทและสติ จึงเป็นสิ่งที่ พวกเขาผู้หวังประโยชน์แก่ตัวเอง พึงกระทำให้เป็นเครื่องป้องกันจิต ในเพราะเหตุ กามคุณห้าอันเป็นอดีต ที่พวกเขาเคยสัมผัสมาและดับไปแล้ว เพราะความ แปรปรวนนั้น.

ทรงค้นวิถีแห่งอิทธิบาท ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภธิสัตว์อยู่ มีความสงสัยเกิดขึ้นว่า อะโรหนอ เป็นหนทาง เป็นข้อปฏิบัติ^๒ เพื่อความเจริญแห่งอิทธิบาท?

ภิกษุ ท.! ความรู้ข้อนี้เกิดขึ้นแก่เราว่า ภิกษุ^๓ นั้นๆ ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยฉันทะเป็นประธาน- กิจ ว่า ด้วยอาการอย่างนี้ ฉันทะของเราย่อมมีในลักษณะที่จักไม่ย่อหย่อน, ที่จักไม่ เข้มงวดเกิน, ที่จักไม่สยบอยู่ในภายใน, ที่จักไม่ส่ายไปในภายนอก ; และเราเป็นผู้มี ความรู้สึกทั้งในกาลก่อนและกาลเบื้องหน้าอยู่ด้วย : ก่อนนี้เป็นเช่นใด

๑. ปฐมสูตร อโยคุพพวรรค มหาวาร. ส.๑๙/๓๖๒/๑๒๐๕.

๒. มีข้อความอีกสูตรหนึ่ง (มหาวาร.ส.๑๙/๓๓๙/๑๑๓๖) ซึ่งมีข้อความเหมือนกับสูตรนี้ตลอด เรื่อง, ผิดกันแต่ใช้คำว่า "เป็นเหตุ เป็นปัจจัย" แทนคำว่า "เป็นหนทาง เป็นข้อปฏิบัติ" ดังที่ ปรากฏอยู่ในสูตรนี้.

๓. นักบวชชนิดภิกษุนั้น มีอยู่ก่อนพระองค์อัครสาวก.

ต่อไปก็เช่นนั้น, ต่อไปเป็นเช่นใด กอนี้ก็เช่นนั้น, เบื้องล่างเช่นใด เบื้องบนก็เช่นนั้น, เบื้องบนเช่นใดเบื้องล่างก็เช่นนั้น, กลางคืนเหมือนกลางวัน, กลางวันเหมือนกลางคืน : เธอย่อมอบรมจิตอันมีแสงสว่างด้วยทั้งจิตอันเปิดแล้ว ไม่มีอะไรพัวพัน ให้เจริญอยู่ด้วยอาการอย่างนี้.

(ข้อต่อไปอีก ๓ ข้อก็เหมือนกัน แปลกแต่ชื่อแห่งอิทธิบาทเป็น **วิริยะ จิตตะ วิมังสา**, เท่านั้น. พระองค์ทรงพบการเจริญอิทธิบาท ด้วยวิธีคิดค้นอย่างนี้).

ทรงคิดค้นเรื่องเบญจขันธ์ ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า อะไรหนอ เป็นรสอร่อยของรูป, อะไรเป็นโทษของรูป, อะไรเป็นอุบายเครื่องพ้นไปได้จากรูป? อะไรหนอเป็นรสอร่อยของเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ, อะไรเป็นโทษของเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ, อะไรเป็นอุบายเครื่องพ้นไปได้จากเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ?

ภิกษุ ท. ! ความรู้ข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า สุขโสมนัสใดๆ ที่อาศัยรูปแล้วเกิดขึ้น สุขและโสมนัสนั้นและเป็น **รสอร่อยของรูป**; รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ธรรมดา มีการแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด อาการนั้นเป็น โทษของรูป; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูปเสียได้ นั้นเป็น **อุบายเครื่องออกไปพ้นจากรูปได้**.

(ในเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ก็นัยเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาเพียงไร ที่เรายังไม่รู้จักรสอร่อยของอุปาทานขันธ์ทั้งห้าว่าเป็นรสอร่อย ไม่รู้จักโทษว่าเป็นโทษ ไม่รู้จักอุบายเครื่องออกกว่าเป็น

๑. บาลี ปัญจมสูตร ภารวรรค ขนฺธ. สํ. ๑๗/๓๔/๕๙.

อุบายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง, ตลอดเวลาเพียงนั้น เรายังไม่รู้สึกรู้ว่าได้ตรัสรู้ พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล เรา รู้จักรสอร้อยของอุปาทานชั้นนี้ทั้งห้าว่าเป็น รสอร้อย รู้จักโทษว่าเป็นโทษ รู้จักอุบายเครื่องออกว่าเป็นอุบายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง, เมื่อนั้น เราก็รู้สึกรู้ว่าได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละญาณทัสนะเครื่องรู้เครื่องเห็น เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ, ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ มิได้มีอีก, ดังนี้.

นอกจากการคิดค้นเรื่องเบญจขันธ์นี้แล้ว ยังมีการคิดค้นอีก ๓ เรื่อง ด้วยวิธีการณ์ที่บรรยายไว้เป็นคำพูดอย่างเดียวกันกับเรื่องนี้ ทุกระเบียบอักษร คือคิดค้นเรื่อง **ธาตุสี่** (นิทาน.ส. ๑๖/๒๐๓/๔๐๔), เรื่อง **อายตนะภายในหก** (สพ.ส. ๑๘/๘/๑๓), และเรื่อง **อายตนะภายนอกหก** (สพ.ส. ๑๘/๙/๑๔). -ผู้รวบรวม.

ทรงคิดค้นเรื่องเวทนาโดยละเอียด ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท.! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า อะโรหนอเป็นเวทนา? อะโรเป็นความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา? อะโรเป็นปฏิบัติทำให้ถึงความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา? อะโรเป็นความดับไม่เหลือแห่งเวทนา? อะโรเป็นปฏิบัติทำให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา?

๑. บาลี สูตรที่ ๔ เวทนาสัมยุตต์ สพ.ส. ๑๘/๒๘๙/๔๓๙.

อะไรเป็นรสอร่อยของเวทนา? อะไรเป็นโทษของเวทนา? อะไรเป็นอุบายเครื่องพ้นไปได้จากเวทนา?

ภิกษุ ท.! ความรู้ข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า **เวทนา ๓ อย่าง** เหล่านี้คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา, เหล่านี้เรียกว่า **เวทนา; ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา** ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นพร้อมแห่งผัสสะ; ตัณหาเป็น **ปฏิปทาให้ถึงความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา; ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา** ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เอง เป็น **ปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา**, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง การพูดจาที่ถูกต้อง การทำการงานที่ถูกต้อง การเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้อง ความ پاکเพียรที่ถูกต้อง ความรำลึกที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง ; สุขโสมนัสใด ๆ ที่อาศัยเวทนาแล้วเกิดขึ้น, สุขและโสมนัสนั้นแลเป็น **รสอร่อยของเวทนา**; เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาด้วยอาการใด,อาการนั้นเป็น **โทษของเวทนา**; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในเวทนาเสียได้นั้นเป็น **อุบายเครื่องออกไปพ้นจากเวทนาได้** ดังนี้.

๑) ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรม ท. ที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "เหล่านี้ คือ **เวทนา ท.**"...^๒ ว่า "นี่ คือ**ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา**";...ว่า "นี่ คือ**ปฏิปทาให้ถึงความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา**";...ว่า "นี่ คือ**ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา**";...ว่า "นี่ คือ**ปฏิปทาให้**

๑. บาลี สห. ส.๑๘/๒๘๙/๔๔๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒. ที่ใส่อุดๆ (...) ไว้เช่นนี้ ทั้งตรงนี้และต่อไป มีคำเติมเหมือนข้างต้น คือเริ่มแต่คำว่า "ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ...(ถึงคำว่า)..มาแต่ก่อน"

ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา";...ว่า "นี่ คือ รสอร่อยของเวทนา";...ว่า "นี่ คือ โทษของเวทนา";...ว่า "นี่ คืออุบายเครื่องออกไปพ้นจากเวทนา"; ดังนี้.

ทรงแสวงเฝ้าด้วยเบญจขันธ์ ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวแสวงหาแล้วซึ่ง **รสอร่อยของรูป**, เราได้พบรสอร่อยของรูปนั้นแล้ว,รสอร่อยของรูปมีประมาณเท่าใด เราเห็นมันแล้วเป็นอย่างดีด้วยปัญญาของเรา มีประมาณเท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวแสวงหาให้พบ **โทษของรูป**, เราได้พบโทษของรูปนั้นแล้ว. โทษของรูปมีประมาณเท่าใด เราเห็นมันแล้วเป็นอย่างดีด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวแสวงหาแล้ว ซึ่ง **อุบายเป็นเครื่องออกจากรูป**, เราได้พบอุบายเครื่องออกจากรูปนั้นแล้ว. อุบายเครื่องออกจากรูปมีประมาณเท่าใดเราเห็นมันแล้วเป็นอย่างดี ด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

(ในเวทนาและสัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีนัยอย่างเดียวกัน. และตอนทำยก็มีว่า ยังไม่พบโทษของรูปเป็นต้นเพียงใด ยังไม่ชื่อว่าได้ตรัสรู้เพียงนั้น. ต่อเมื่อทรงพบแล้วจึงชื่อว่าตรัสรู้ และมีชาติสิ้นแล้ว ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป เหมือนกันทุก ๆ สิ่งที่พระองค์ทรงค้น ซึ่งยังมีอีก ๓ อย่างคือเรื่อง **ธาตุ ๔**, เรื่อง **อายตนะภายใน ๖**, และ **อายตนะภายนอก ๖**; เห็นว่าอาการเหมือนกันหมดต่างกันแต่เพียงชื่อจึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้ด้วย).

๑. บาลี จัฏฐสูตร ภารวรรค ขนธ. ส.๑๗/๓๖/๖๑.

ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท.! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภธิสัตว์อยู่, ได้เกิดความรู้สึกอันนี้ขึ้นว่า "สัตว์โลกนี้หนอ ถึงทั่วแล้วซึ่งความ ยากเข็ญ ย่อมเกิด แก่ ตาย จูติ และบังเกิดอีก, ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุบาย เครื่องออกไปพ้นจากทุกข์คือชรามรณะแล้ว การออกจากทุกข์ คือชรามรณะนี้ จักปรากฏขึ้นได้อย่างไร".

ภิกษุ ท. ! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "เมื่ออะไรมีอยู่หนอชรามรณะ จึงได้มี : **ชรามรณะ** มีเพราะปัจจัยอะไรหนอ".

ภิกษุ ท. ! ได้เกิดความรู้สึกด้วยปัญญา, เพราะการคิดโดยแยบคาย,แก่เรา ว่า "เพราะ **ชาติ** นี้เองมีอยู่ ชรามรณะจึงได้มี : ชรามรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ;

- เพราะ **ภพ** นี้เองมีอยู่ ชาติจึงได้มี : ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย;

- เพราะ **อุปาทาน** นี้เอง มีอยู่ ภพจึงได้มี : ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ;

- เพราะ **ตัณหา** นี้เองมีอยู่ อุปาทานจึงได้มี : อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็น ปัจจัย ;

- เพราะ **เวทนา** นี้เองมีอยู่ ตัณหาจึงได้มี : ตัณหามีเพราะเวทนาเป็น ปัจจัย ;

- เพราะ **ผัสสะ** นี้เองมีอยู่ เวทนาจึงได้มี : เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ;

๑. ทสมสูตร พุทธวรรค อภิสมขสัมยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๑/๒๖.

- เพราะ **สหายตนะ** นี้เองมีอยู่ ผัสสะจึงได้มี : ผัสสะมีเพราะสหายตนะ เป็นปัจจัย ;
- เพราะ **นามรูป** นี้เองมีอยู่ สหายตนะจึงได้มี : สหายตนะมีเพราะนามรูป เป็นปัจจัย;
- เพราะ **วิญญาน** นี้เองมีอยู่ นามรูปจึงได้มี : นามรูปมีเพราะวิญญานเป็น ปัจจัย ;
- เพราะ **สังขาร** นี้เองมีอยู่ วิญญานจึงได้มี : วิญญานมีเพราะสังขารเป็น ปัจจัย;
- เพราะ **อวิชชา** นี้เองมีอยู่ สังขาร ท. จึงได้มี : สังขาร ท. มีเพราะ อวิชชาเป็นปัจจัย;" ดังนี้ : เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร ท.; เพราะ สังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาน; เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสหายตนะ; เพราะสหายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิด ผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิด ตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิด ภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามารณะ โสภกปริเทวทุกขโทมนัส อุปายาส ท. : **ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น** ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! **ดวงตา ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง** ในสิ่งที่เราไม่เคยฟังมา แต่ก่อน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า **ความเกิดขึ้นพร้อม! ความเกิดขึ้นพร้อม!** ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

.... ..

ภิกษุ ท. ! ความฉงนได้มีแก่เราอีกว่า "เมื่ออะไรไม่มีหนอ **ชรามรณะ** จึงไม่มี : เพราะอะไรดับไปหนอ ชรามรณะจึงดับไป".

ภิกษุ ท. ! เพราะการคิดโดยแยกคาย, ได้เกิดความรู้สึกด้วยปัญญาแก่เรา
ว่า "เพราะ**ชาติ** นี้เองไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี : ชรามรณะดับ เพราะชาติดับ ;

- เพราะ **ภพ** นี้เองไม่มี ชาติจึงไม่มี : ชาติดับเพราะภพดับ;

- เพราะ **อุปาทาน** นี้เองไม่มี ภพจึงไม่มี : ภพดับเพราะอุปาทานดับ;

- เพราะ **ตัณหา** นี้เองไม่มี อุปาทานจึงไม่มี : อุปาทานดับ เพราะ
ตัณหาดับ ;

- เพราะ **เวทนา** นี้เองไม่มี ตัณหาจึงไม่มี : ตัณหาดับเพราะเวทนาดับ;

- เพราะ **ผัสสะ** นี้เองไม่มี เวทนาจึงไม่มี : เวทนาดับเพราะผัสสะดับ;

- เพราะ **สหายตนะ** นี้เองไม่มี ผัสสะจึงไม่มี : ผัสสะดับ เพราะ
สหายตนะดับ;

- เพราะ **นามรูป** นี้เองไม่มี สหายตนะจึงไม่มี : สหายตนะดับ เพราะ
นามรูปดับ;

- เพราะ **วิญญาณ** นี้เองไม่มี นามรูปจึงไม่มี : นามรูปดับ เพราะ
วิญญาณดับ ;

- เพราะ **สังขาร** นี้เองไม่มี วิญญาณจึงไม่มี : วิญญาณดับ เพราะ
สังขารดับ;

- เพราะ **อวิชชา** นี้เองไม่มี สังขาร ท. จึงไม่มี : สังขารดับเพราะอวิชชา
ดับ;" ดังนี้ : เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ; เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ;
เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ; เพราะนามรูปดับ สหายตนะจึงดับ;
เพราะสหายตนะดับ ผัสสะจึงดับ; เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ; เพราะเวทนาดับ
ตัณหาจึงดับ; เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ; เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ;

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ; เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสภกปริเทวทุกขโทมนัส อนุปายาสจึงดับ: **ความดับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น** ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ดวงตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ในสิ่งที่เราไม่เคยฟังมา แต่ก่อน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า **ความดับไม่เหลือ! ความดับไม่เหลือ !** ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ ก่อนตรัสรู้ (อีกนัยหนึ่ง)^๑

ภิกษุ ท.! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภธิสัตว์อยู่, ได้เกิดความรู้สึกอันนี้ขึ้นว่า "สัตว์โลกนี้หนอ ถึงแล้วซึ่งความยากเข็ญ ย่อมเกิด ย่อมแก่ ย่อมตาย ย่อมจุมติ และย่อมอุบัติ, ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุบาย เครื่องออกไปพ้นจากทุกข์ คือชรามรณะแล้ว **การออกจากทุกข์** คือชรามรณะนี้ จักปรากฏขึ้นได้อย่างไร."

ภิกษุ ท. ! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "เมื่ออะไรมีอยู่หนอ **ชรามรณะ** จึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัยหนอ จึงมีชรามรณะ" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ได้เกิดความรู้สึกด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย, แก่เราว่า "เพราะ**ชาติ** นั้นแล มีอยู่ ชรามรณะ จึงได้มี : เพราะมีชาติเป็นปัจจัยจึงมี ชรามรณะ" ดังนี้.

.... เพราะ **ภพ** นั้นแล มีอยู่ ชาติ จึงได้มี : เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ" ดังนี้.

๑. สูตรที่ ๕ มหาวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๖/๒๕๐. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

๒. ข้อความตามที่ละ... วัณนั้น หมายความว่า ได้มีความฉงนเกิดขึ้นทุกๆ ตอน แล้วทรงทำ ในใจโดยแยบคาย จนความรู้แจ้งเกิดขึ้นทุกๆ ตอน เป็นลำดับไปจนถึงที่สุด ทั้งฝ่าย สมุทธารและนิโรธวาร; ในที่นี้ละไว้โดยนัยที่ผู้อ่านอาจจะเข้าใจเอาเองได้; คือเป็นการ ตัดความรำคาญในการอ่าน.

...เพราะ **อุปาทาน** นั้นแล มีอยู่ ภพ จึงได้มี : เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ" ดังนี้.

...เพราะ **ตัณหา** นั้นแล มีอยู่ อุปาทาน จึงได้มี : เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน" ดังนี้.

...เพราะ **เวทนา** นั้นแล มีอยู่ ตัณหา จึงได้มี : เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา" ดังนี้.

...เพราะ **ผัสสะ** นั้นแล มีอยู่ เวทนา จึงได้มี : เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา" ดังนี้.

...เพราะ **สฬายตนะ** นั้นแล มีอยู่ ผัสสะ จึงได้มี : เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ" ดังนี้.

...เพราะ **นามรูป** นั้นแล มีอยู่ สฬายตนะ จึงได้มี : เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ" ดังนี้.

...เพราะ **วิญญาน** นั้นแล มีอยู่ นามรูป จึงได้มี : เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "เมื่ออะไรมีอยู่หนอ **วิญญาน** จึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกร้อยอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยกกาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "เพราะ **นามรูป** นั้นแล มีอยู่ วิญญาน จึงได้มี : เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "**วิญญานนี้ ย่อมเวียนกลับจากนามรูป : ย่อมไม่เลยไปอื่น**; ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ สัตว์โลกนี้ พึงเกิดบ้าง พึงแก่บ้าง พึงตายบ้าง พึงจุติบ้าง พึงอุบัติบ้าง : ข้อนี้ได้แก่การที่ เพราะมีนามรูป

เป็นปัจฉัย จึงมีวิญญูณ; เพราะมีวิญญูณเป็นปัจฉัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจฉัย จึงมีสหายตนะ เพราะมีสหายตนะเป็นปัจฉัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจฉัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจฉัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจฉัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจฉัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจฉัย, ขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้."

ภิกษุ ท. ! **ดวงตา** เกิดขึ้นแล้ว **ญาณ** เกิดขึ้นแล้ว **ปัญญา** เกิดขึ้นแล้ว **วิชา** เกิดขึ้นแล้ว **แสงสว่าง** เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อนว่า "**ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทัย) ! ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทัย)!**" ดังนี้.

... ..

ภิกษุ ท.! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราต่อไปว่า "เมื่ออะไรไม่มีหนอ ขรามรณะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอะไร จึงมีความดับแห่งขรามรณะ" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "เพราะ **ชาติ** นั้นแล ไม่มี ขรามรณะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งชาติ จึงมีความดับแห่งขรามรณะ" ดังนี้.

... เพราะ **ภพ** นั้นแล ไม่มี ชาติ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ" ดังนี้.

... เพราะ **อุปาทาน** นั้นแล ไม่มี ภพ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ" ดังนี้.

... เพราะ **ตัณหา** นั้นแล ไม่มี อุปาทาน จึงไม่มี: เพราะความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน" ดังนี้.

... เพราะ **เวทนา** นั้นแล ไม่มี ตัณหา จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา" ดังนี้.

... เพราะ **ผัสสะ** นั้นแล ไม่มี เวทนา จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา" ดังนี้.

... เพราะ **สพายนะ** นั้นแล ไม่มี ผัสสะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งสพายนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ" ดังนี้.

... เพราะ **นามรูป** นั้นแล ไม่มี สพายนะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายนะ" ดังนี้.

... เพราะ **วิญญาณ** นั้นแล ไม่มี นามรูป จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "เมื่ออะไรไม่มีหนอ **วิญญาณ** จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอะไร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "เพราะ **นามรูป** นั้นแล ไม่มี วิญญาณ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญาณ" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "**หนทางเพื่อการตรัสรู้** นี้ **อันเราได้ถึงทับแล้วแล** : ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสพายนะ; เพราะมีความดับแห่งสพายนะจึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ;

เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล
ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลง
แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้."

ภิกษุ ท.! ดวงตา เกิดขึ้นแล้ว ญาณ เกิดขึ้นแล้ว ปัญญา เกิดขึ้นแล้ว
วิชา เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่าง เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟัง
มาแต่ก่อนว่า "ความดับไม่เหลือ (นิโรธ) ! ความดับไม่เหลือ (นิโรธ)!" ดังนี้.

ทรงพยายามในอิทเทวญาณทัศนะเป็นขั้น ๆ

ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่,
เรายอมจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างได้ด้วย
เห็นรูป ท. ได้ด้วยข้อนั้นจักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขั้นของเรา. ภิกษุ ท. !
โดยสมมุติอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียรมีตนส่งไปอยู่ ก็จำแสงสว่างได้ด้วย
เห็นรูป ท. ได้ด้วย, แต่ไม่ได้ตั้งอยู่ร่วม ไม่ได้เจรจาร่วม ไม่ได้โต้ตอบร่วม
กับเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นๆ.

ภิกษุ ท.! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างเป็นต้น
ก็ได้ด้วย ตลอดถึงการโต้ตอบร่วมกับเทวดา ท. เหล่านั้นๆ ก็ได้ด้วย. ข้อนั้น
จักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งของเรา. ภิกษุ ท.! โดยสมมุติอื่นอีก เราเป็น
ผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ ก็...โต้ตอบกับเทวดา ท. เหล่านั้นๆ ได้ด้วย
แต่ไม่รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านี้ ๆ มาจากเทพนิยายไหนๆ.

๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ตำบลคยาสิสสะ, บาลีจาลวรรค อฎฐก. ป. ๒๓/๓๑๑/๑๖๑.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างเป็นต้นก็ได้ด้วย ตลอดถึงการรู้ได้ว่า เทวดาเหล่านี้ๆ มาจากเทพนิยายนั้นๆ ด้วยแล้ว ข้อนั้นก็จักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ของเราภิกษุ ท. ! โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ ก็...**รู้ได้ว่าเทวดาเหล่านี้ มาจากเทพนิยายนั้น ๆ** แต่ไม่รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านี้ๆ เคลื่อนจากโลกนี้ไปอุบัติในโลกนั้น ๆ ด้วยวิบากแห่งกรรมอย่างไร.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างเป็นต้นก็ได้ด้วย ตลอดจนถึงรู้ได้ด้วยว่า เทวดาเหล่านี้ๆ เคลื่อนจากโลกนี้ไปอุบัติในโลกนั้นได้ด้วยวิบากของกรรมอย่างนี้ๆแล้ว ข้อนั้นก็จักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ของเรา. ภิกษุ ท.! โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปแล้วแลอยู่ ก็...**รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านี้ ๆ เคลื่อนจากโลกนี้ไปอุบัติในโลกนั้นได้ด้วยวิบากของกรรมอย่างนี้ๆ** แต่ไม่รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านี้ๆ มีอาหารอย่างนี้ๆ มีปรกติเสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ๆ..เทวดาเหล่านี้ๆ มีอายุยืนเท่านี้ๆ ตั้งอยู่ได้นานเท่านี้ๆ ...เราเองเคยอยู่ร่วมกับเทวดา ท. เหล่านี้ หรือไม่เคยอยู่ร่วมหนอ. ภิกษุ ท. ! โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปแล้วแลอยู่ ก็...**รู้ได้ตลอดถึงชื่อว่า เราเคยอยู่ร่วมกับเทวดา ท.เหล่านี้ๆ หรือไม่** แล้ว.

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาเพียงไร ที่ ญาณทัศนะที่เป็นไปทับซึ่งเทวดา อันมีปรีชาญาณแปดอย่างของเรา ยังไม่บริสุทธิ์หมดจดด้วยดีแล้ว, ตลอดเวลาเพียงนั้นเรายังไม่ปฎิญาณว่า ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล ญาณทัศนะที่เป็นไปทับซึ่งเทวดา อันมีปรีชาญาณแปดอย่างของเรา บริสุทธิ์หมดจดด้วยดีแล้ว, เมื่อนั้น เราก็ปฎิญาณว่า

ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละ ปัญญาเครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเรา ไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ไม่มีอีกต่อไปดังนี้.

ทรงทำลายความขลาด ก่อนตรัสรู้^๑

พราหมณ์ ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์ อยู่ มีความรู้สึกว่า **เสนาสนะอันสงัด** คือป่าและป่าเปลี่ยว เป็นเสนาสนะยากที่จะ เสพได้ ความสงัดยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีในการอยู่ผู้เดียว ป่าทั้งหลายเป็น ประหนึ่งว่านำไปเสียแล้วซึ่งใจแห่งภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด มี **กรรมทางกาย** ไม่บริสุทธิ์ เสพเสนาสนะสงัดคือป่าและป่าเปลี่ยวอยู่, เพราะโทษคือกรรมทางกาย อันไม่ บริสุทธิ์ของตนแล สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นย่อมเรียกร้องมาซึ่งความขลาด และความกลัวอย่างอกุศล. ส่วนเราเอง หาได้เป็นผู้มีกรรมทางกายอันไม่บริสุทธิ์ แล้วเสพเสนาสนะสงัดคือป่าและป่าเปลี่ยวไม่ : เราเป็นผู้มีกรรมทางกายอัน บริสุทธิ์. ในบรรดาพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้มีกรรมทางกายอันบริสุทธิ์ และ เสพเสนาสนะอันสงัดคือป่าและป่าเปลี่ยว เราเป็นอริยเจ้าองค์หนึ่งในพระอริยเจ้า เหล่านั้น. พราหมณ์ ! เรามองเห็นความเป็นผู้มีกรรมทางกายอันบริสุทธิ์ในตนอยู่ จึงถึงความมีขนอันตกล้วนแล้ว (ไม่ขนพอง) อยู่ในป่าได้.

๑. ภัยภราวสุตฺร มุลปริยายวรรค มุม. ๑๒/๒๙/๓๐. ทรงเล่าแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ ที่ เขตวัน.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด มี **วจีกรรม** ไม่บริสุทธิ์. ....
มิมโนกรรมไม่บริสุทธิ์, ...มี**อาชีวะ**ไม่บริสุทธิ์, ...มี**อภิขณา**มาก มีความกำหนด
 แก่กล้าในกามทั้งหลาย, ...มี**จิตพยาบาท**มีดำริชั่วในใจ, ...มี**ถิ่นมิทระ**กลุ้มรุมจิต, ...
 มี**จิตฟุ้ง** ขึ้นไม่สงบ, ...มีความระแวง มีความ**สงสัย**, ...เป็นผู้ยกตนข่มท่าน, ...
 เป็นผู้มัก**หวาดเสียว** มีชาติแห่งคนขลาด, ...มีความ**ปรารถนาเต็มที**ในลาภ
 สักการะและสรรเสริญ, ...เป็นคน**เกียจคร้าน** มีความเพียรเลวทราม, ...เป็นผู้
 ละสติปราศจาก **สัมปชัญญะ**, ...**มีจิตไม่ตั้งมั่น** มีจิตหมุนไปผิด, ...มี**ปัญญาเสื่อม**
ทราม เป็นคนพูดบ่นน้ำลาย, .(อย่างหนึ่งๆ)^๑ ...เสพเสนาสนะสังัดคือป่าและ
 ป่าเปลี่ยวอยู่; เพราะโทษ (อย่างหนึ่งๆ) นั้นของตนแล สมณพราหมณ์ผู้เจริญ
 เหล่านี้ย่อมเรียกร้องมาซึ่งความขลาด และความกลัวอย่างอกุศล. ส่วนเราเองหา
 ได้เป็นผู้ (ประกอบด้วยโทษนั้นๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง) มี**วจีกรรม**ไม่บริสุทธิ์
 (เป็นต้น) ไม่ : เราเป็นผู้มี**วจีกรรม**อันบริสุทธิ์ (และปราศจากโทษเหล่านั้น
 ทุกอย่าง). ในบรรดาพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้มี**วจีกรรม**อันบริสุทธิ์ (เป็นต้น) และ
 เสพเสนาสนะสังัดคือป่าและป่าเปลี่ยวเราเป็นอริยเจ้าองค์หนึ่ง ในพระอริยเจ้า
 เหล่านี้. พราหมณ์ ! เรามองเห็นความเป็นผู้มี**วจีกรรม**อันบริสุทธิ์ (เป็นต้น) ใน
 ตนอยู่จึงถึงความเป็นผู้มีขนตกสนิทแล้ว แลอยู่ในป่าได้.

พราหมณ์ ! ความตกลงใจอันนี้ได้มีแก่เราว่า ถ้ากระไรในราตรีอันกำหนด
 ได้แล้วว่า เป็นวัน ๑๔, ๑๕ และ ๘ คำ แห่งปักข์; สวณอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์
 ป่าอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้อันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ เหล่าใดเป็นที่น่าพึงกลัว เป็นที่
 ชูชันแห่งโลมชาติ เราพึงอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้นเถิด บางที

๑. บาลีกล่าวทีละอย่าง ๆ ซ้ำกันรวมทั้งหมดถึง ๑๖ ครั้ง นับตั้งแต่ กรรมทางกาย ลงมา, ซึ่ง
 เขียน เต็ม; ส่วน ๑๕ ครั้งในที่นี้ ใช้ละคราวเดียวกัน.

เราอาจเห็นตัวความขลาดและความกลัวได้. พราหมณ์ ! เราได้อยู่ในเสนาสนะ เช่นนั้น ในวันอันกำหนดนั้นแล้ว.

พราหมณ์ ! เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น สัตว์ป่าแอบเข้ามา หรือว่านกยูงทำกิ่งไม้แห้งให้ตกลงมา หรือว่าลมพัดหยากเยื่อใบไม้ให้ตกลงมา : ความตกใจกลัวได้เกิดแก่เราว่า นั่นความกลัวและความขลาดมาหาเราเป็นแน่. ความคิดค้นได้มีแก่เราว่า ทำไมหนอ เราจึงเป็นผู้พะวงแต่ในความหวาดกลัว; ถ้าอย่างไร เราจะ **หักห้ามความขลาดกลัวนั้น ๆ เสีย โดยอิริยาบถที่ความขลาดกลัวนั้น ๆ มาสู่เรา.**

พราหมณ์ ! เมื่อเราจงกรมอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขึ้น **จงกรม** แก่ความขลาด นั้น, ตลอดเวลานั้น เราไม่ยืน ไม่นั่ง ไม่นอน. เมื่อเรายืนอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขึ้น **ยืนแก่ความขลาด** นั้น, ตลอดเวลานั้น เราไม่จงกรม ไม่นั่ง ไม่นอน. เมื่อเรานั่งอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็ขึ้น **นั่งแก่ความขลาด** นั้น, ตลอดเวลานั้น เราไม่จงกรม ไม่ยืน ไม่นอน. พราหมณ์ ! เมื่อเรานอนอยู่ ความขลาดเกิดมีมา เราก็ขึ้น **นอนแก่ความขลาด** นั้น. ตลอดเวลานั้น เราไม่จงกรม ไม่ยืน ไม่นั่งเลย.

ธรรมที่ทรงอบรมอย่างมาก ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, เราได้อบรมทำให้มากแล้วซึ่งธรรมห้าอย่าง. ธรรมห้าอย่างอะไรบ้าง? ธรรมห้าอย่างคือ เราได้อบรม **อิทธิบาท** อันประกอบพร้อมด้วยธรรม

๑. บาลี อัฐมสูตร สันตญาณวรรค ปญจก. อ. ๒๒/๙๔/๖๘.

เครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยฉันทะ...วิริยะ...จิตตะ... วิมังสาเป็นประธานกิจ และ ความเพียรมีประมาณโดยยิ่งเป็นที่ห้า.

ภิกษุ ท.! เพราะความที่เราได้อบรมทำให้มากในธรรม มีความเพียร มีประมาณโดยยิ่งเป็นที่ห้า, เราได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อธรรมใด ๆ ซึ่งควรทำให้แจ้ง โดยปัญญาอันยิ่ง เพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว, ในธรรมนั้นๆ เราได้ถึงแล้วซึ่ง ความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่.

ภิกษุ ท.! ถ้าเราหวังว่า เราพึงมี อธิวิธิมิประการต่าง ๆ : ผู้เดียว แปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง, ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุผาทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปใน อากาศว่างๆ, ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดินได้ เหมือนในน้ำ, เดินได้เหนือน้ำ เหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิคู้บัลลังก์. ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อำนาจมากอย่างนี้ได้ ด้วยฝ่ามือ, และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้ ดั่งนี้ก็ตาม, ในอธิวิธินั้นๆ เราก็ถึงแล้วซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่.

ภิกษุ ท. ! หรือถ้าเราหวังว่า เราพึงทำให้แจ้งซึ่ง... ฯลฯ... เจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันไม่มีอาสวะ เพราะหมดอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรม นี้เข้าถึงแล้วแลอยู่ ดั่งนี้ก็ตาม. ในวิชชาอันนั้น ๆ เราก็ถึงแล้วซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่อายตนะยังมีอยู่.

วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงของจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้ด้วยอำนาจแห่งการเจริญทำให้มาก ซึ่งสมาธิใดสมาธินั้น ภิกษุย่อมจะได้โดยไม่หนักใจ ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย.

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๓๙๙, ๔๐๑/๑๓๒๔, ๑๓๒๙. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ เขตวัน ปรรวม พระมหากัปปินะเข้าสมาธินั่งนิ่งไม่ไหวติงจนเป็นปรกตินิสัย.

ภิกษุ ท.! ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงของจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้ ด้วยอำนาจแห่งการเจริญทำให้มากซึ่งสมาธิไหนกันเล่า? ภิกษุ ท.! ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงของจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้ ด้วยอำนาจแห่ง **การเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิ.**

ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิอยู่อย่างไรเล่า ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงของจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้?

ภิกษุ ท.! ภิกษุในกรณีนี้ ไปสู่ป่า หรือโคนไม้ หรือเรือนว่างก็ตาม แล้วนั่งคู้ขาเข้ามาโดยรอบ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า. ภิกษุนั้นหายใจเข้า ก็มีสติ หายใจออก ก็มีสติ.

เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว, เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาว.

เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้าสั้น, เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกสั้น.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวงหายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวงหายใจออกอยู่".

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้ทำกายสังขารให้สงบราบังบออยู่หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้ทำกายสังขารให้สงบราบังบออยู่หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อม เฉพาะซึ่งปิติ หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะซึ่งปิติหายใจ ออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อม เฉพาะซึ่งสุข หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะซึ่งสุขหายใจ ออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อม เฉพาะซึ่งจิตตสังขาร หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะ ซึ่งจิตตสังขาร หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้ทำจิตตสังขาร ให้สงบรำงับอยู่หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้ทำจิตตสังขาร ให้สงบรำงับอยู่ หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อม เฉพาะซึ่งจิต หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะซึ่งจิต หายใจ ออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ ปราโมทย์บันเทิงอยู่หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์บันเทิงอยู่ หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้ดำรงจิตให้ ตั้งมั่นอยู่ หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้ดำรงจิตให้ตั้งมั่นอยู่ หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ ปลดปล่อยอยู่ หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ปลดปล่อยอยู่ หายใจ ออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นความไม่เที่ยง หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความจางคลาย หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็น ความจางคลาย หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความดับสนิท หายใจเข้าอยู่". ว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความดับสนิท หายใจออกอยู่".

เธอยอมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความสลัดกลับหลัง หายใจเข้าอยู่", ว่า "เราจักเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความสลัดกลับหลัง หายใจออกอยู่". ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิ อยู่อย่างนี้แล ความหวั่นไหวโยกโคลงแห่งกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงแห่งจิตก็ตามย่อมมีขึ้นไม่ได้. ---ฯลฯ---

ภิกษุ ท. ! แม้เราเองก็เหมือนกัน ในกาลก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรม คืออานาปานสติสมาธินี้ เป็นส่วนมาก. เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้เป็นส่วนมาก กายก็ไม่ลำบาก ตาก็ไม่ลำบาก และจิตของเราก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่มีอุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า กายของเรา ก็อย่าลำบาก ตาของเรา ก็อย่าลำบาก และจิตของเราก็จงหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่มีอุปาทานเกิด ดังนี้แล้ว; ภิกษุ นั้นจงทำในใจ ในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท. ! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า ความครุ่นคิดอันเกี่ยวข้อไปทาง
เหย้าเรือนของเรา จงหายไปอย่างหมดสิ้น ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจใน
อานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท. ! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่าปฏิกูล
ต่อสิ่งที่ไม่ปฏิกูล ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจ ในอานาปานสติ-สมาธินี้ ให้เป็น
อย่างดี.

ภิกษุ ท. ! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่า
ไม่ปฏิกูล ต่อสิ่งที่ปฏิกูล ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจ ในอานาปานสติ-สมาธินี้ ให้
เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท. ! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่าปฏิกูล
ทั้งต่อสิ่งที่ปฏิกูล และต่อสิ่งที่ไม่ปฏิกูล ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจ
ในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท. ! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่า
ไม่ปฏิกูล ทั้งต่อสิ่งที่ปฏิกูล และต่อสิ่งที่ไม่ปฏิกูล ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจ
ในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท. ! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้ไม่ใส่ใจเสียเลยทั้งต่อสิ่งที่
ไม่ปฏิกูลและต่อสิ่งที่ปฏิกูล ทั้งสองอย่าง แล้วเป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติสัมปชัญญะ
เถิด ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้น จงทำใจ ในอานาปานสติสมาธินี้ให้เป็นอย่างดี.

(ต่อแต่นี้ มีตรัสทำนองนี้เรื่อยไปจนถึง ความหวังจะได้ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน
ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาณัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญา
นาสัญญายตนะ และสัจญญาเวทิตินิโรธ จนกระทั่งความดับเย็นแห่งเวทนา เพราะความไม่
ผลิตเพลินในเวทนานั้น เป็นที่สุด ว่าผู้ต้องการพึงทำใจ ในอานาปานสติสมาธินี้ให้เป็นอย่างดี).

ทรงพยายามในเนกขัมมจิต

และอนุพัทพวิหารสมาบัติ ก่อนตรัสรู้^๑

อานนท์ ! ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, ความรู้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า **เนกขัมมะ (ความหลีกออกจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ, ปวิเวก (ความอยู่สงัดจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ** ดังนี้, แต่แม้กระนั้น จิตของเราก็กังวลไม่ผ่อนคลาย ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไปในเนกขัมมะ ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะโรหณ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเรา เป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่า โทษในกามทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอาณิสงส์แห่งการออกจากกาม เราก็กังวลไม่เคยได้รับเลยยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้ากระไร เราได้เห็นโทษในกามทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอาณิสงส์ในการหลีกออกจากกามแล้ว พึงเสพในอาณิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงผ่อนคลายไปพึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงผ่อนคลายไปจึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ !

---

๑. บาลี นวก. อ. ๒๓/๔๕๗/๒๔๕. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่อุรุเวลกัปปนิคม ของชาวมัลลสะ ในมัลลภคร์ฐ. เนื่องจาก ตปุสสคหบดี ได้เข้าเฝ้าและกราบทูลถึงข้อที่พวกฆราวาสยอมมัวเมาติดในกามอยู่เป็นปรกติ, เนกขัมมะคือการหลีกออกมาเสียจากกามนั้น ปรากฏแก่พวกเขาดูๆ ถ้าหรือเหวฬิกที่มีดยิ่ง เป็นที่น่าหวาดกลัวยิ่ง.

เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง
บรรลุมานที่ ๑ อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. อานนท์ !
 แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือมานที่ ๑ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่
 เป็นไปในทางกามก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา,
 เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ
 ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ พึงบรรลุมานที่ ๒**
เป็นเครื่องผ่องใสแห่งจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตก
วิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น
 จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอวิตกธรรม
 (คือมานที่ ๒) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย
 ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะวาทะ
 ในอวิตกธรรม เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้ง
 อานิสงส์แห่งอวิตกธรรม เราก็ยังไม่เคยได้รับเลยยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึง
 เป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นวาทะ
 ในอวิตก แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอวิตกธรรมแล้ว
 พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของ
 เราพึงแล่นไป พึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้หลุดออกไป ในอวิตกธรรม โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น
 สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่น
 ไป จึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้หลุดออกไป ในอวิตกธรรม (คือมานที่ ๒) นั้น โดยที่เห็น
 อยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึง **บรรลุฌานที่ ๒** เป็นเครื่องส่องใสแห่งจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือ ฌานที่ ๒ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิตกก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะความจางไปแห่งปีติ พึงอยู่อุเบกขา มีสติแลสัมปชัญญะ และพึงเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุฌานที่ ๓ อันฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่ามีผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่เกิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น จิตของเราก็กังขังไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไปในนิปปีติกฌาน (คือฌานที่ ๓) นั้น ทั้งที่เรารู้สึกว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะวาทโทษในปิติเป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งนิปปีติกฌาน เรายังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในปิติ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในนิปปีติกฌานแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละจะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในนิปปีติกฌาน โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมาเราทำได้เช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป

ในนิปปีติกมาน (คือมานที่ ๓) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะความจางไปแห่งปีติ จึงเกิดอุเบกขา มีสติแลสัมปชัญญะ และยอมเสวยสุขด้วยนามกาย **บรรลุมานที่ ๓** อันเป็นมานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่ามีผู้ได้มานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือมานที่ ๓ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญา ที่เป็นไปในปีติก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทิก็ฉันทนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสแลโทมนัสในกาลก่อน พึงบรรลุมานที่ ๔ อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่เกิด** ดังนี้. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดแก่เราว่าเพราะว่าโทษในอุเบกขาสุข เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอุทกขมสุข เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอุเบกขาสุข แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอุทกขมสุขแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้หลุดออกไป ในอุทกขมสุขโดยที่เห็นอยู่ว่านั่นสงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา

เราทำได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ใน อทุกขมสุข (คือฌานที่ ๔) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่ง โสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึง **บรรลุฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติ เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อ เราอยู่ด้วย วิหารธรรมคือฌานที่ ๔ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอุเบกขา ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นรูปสัญญา (ความกำหนดหมายในรูป) โดยประการ ทั้งปวงได้, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขสัญญา (ความกำหนดหมายอารมณ์ ที่กระทบใจ), เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่าง ๆ (นानัตต-สัญญา) พึงบรรลุอากาศนัญญาตนะ อันมีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากาศนัญญาตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่นสงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่าเพราะว่าโทษ ในรูปทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และ ทั้งอานิสงส์แห่งอากาศนัญญาตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลยยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเรา ได้เห็นโทษในรูปทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึก

ในข้อนั้นให้มาก ได้รับอาณิสยในอากาศนัญจายตนะแล้ว พิงเสพในอาณิสยนั้น
 อย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป
 พิงเสอมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาศนัญจายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น
 สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเรา
 จึงแล่นไป พิงเสอมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาศนัญจายตนะนั้น
 โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น เราแล เพราะผ่านพ้น
 รูปสัญญาโดยประการทั้งปวงเสียได้ เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขสัญญา
 เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งนานัตตสัญญา จึง **บรรลุอากาศนัญจายตนะ** อันมีการทำ
 ในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม
 คืออากาศนัญจายตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในรูป
 ทั้งหลายก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา,
 เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย
 ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นอากาศนัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว**
พึงบรรลุวิญญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด"
แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้นจิตของเรากียังไม่แล่นไป ไม่เสอมใส
 ไม่ตั้งอยู่ได้ไม่หลุดออกไป ในวิญญาณัญจายตนะนั้น ทั้งที่เรารู้ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะโรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย
 ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่าเพราะว่าโทษ
 ในอากาศนัญจายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึก ให้
 มาก และทั้งอาณิสยแห่งวิญญาณัญจายตนะ เรากียังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคย
 รู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิด

ได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากาศอันญายตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในช้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในวิญญาณ์ญายตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ช้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญาณ์ญายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญาณ์ญายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เราแล ผ่านพ้นอากาศอันญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุวิญญาณ์ญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "วิญญาณ์ไม่มีที่สิ้นสุด" แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือวิญญาณ์ญายตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจ แห่งสัญญาที่เป็นไปในอากาศอันญายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ช้อนั้นยังเป็นการอาหาร (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาหารฉันใดก็ฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาหารช้อนั้นเสีย ถ้ากระไร **เพราะผ่านพ้นวิญญาณ์ญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุอาภิญญาญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้นจิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เสื่อมใสไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอาภิญญาญายตนะนั้น ทั้งที่เรารู้เห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่าเพราะว่าโทษในวิญญาณ์ญายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอาภิญญาญายตนะ เราก็กังไม่เคยได้รับเลย

ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในวิญญูณณ์ญายตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอาภิกขุญญายตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไปพึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอาภิกขุญญายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไปจึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอาภิกขุญญายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เราแล ผ่านพ้นวิญญูณณ์ญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุอาภิกขุญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อะไร ๆ ไม่มี" แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคืออาภิกขุญญายตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิญญูณณ์ญายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวางเพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **เพราะผ่านพ้นอาภิกขุญญายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะ^๑ แล้วแลอยู่เกิด** ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น จิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่าเพราะว่าโทษในอาภิกขุญญายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา

๑. เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือรูปฌานขั้นที่สงบ ถึงขนาดที่เรียกว่า มีความรู้สึก ก็ไม่ใช่ไม่มีความรู้สึก ก็ไม่ใช่ เป็นความสงบในขั้นที่ยากที่คนธรรมดาจะเข้าใจได้ขึ้นไปแล้ว.

ทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอาณิสงส์แห่งเนวส์ญญาณาสัญญาตนะ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอาภิกขุญญาตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอาณิสงส์ในเนวส์ญญาณาสัญญาตนะแล้ว พึงเสพในอาณิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนวส์ญญาณาสัญญาตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนวส์ญญาณาสัญญาตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เราแล ผ่านพ้นอาภิกขุญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุนิวส์ญญาณาสัญญาตนะ** แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือเนวส์ญญาณาสัญญาตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอาภิกขุญญาตนะก็ยังคงแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา **ผ่านพ้นเนวส์ญญาณาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุนิวส์ญญาเวทิตนโรธ** แล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้นจิตของเราก็ยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในนิวส์ญญาเวทิตนโรธนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่าเพราะว่าโทษในเนวส์ญญาณาสัญญาตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำ

มาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอาณิสงส์แห่งสัญญาเวทิตนโรธ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในแนวสัญญานาสัญญาตนะแล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอาณิสงส์ในสัญญาเวทิตนโรธแล้วพึงเสพในอาณิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในสัญญาเวทิตนโรธ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเสื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในสัญญาเวทิตนโรธนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ เราแล ผ่านพ้นแนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลुสัญญาเวทิตนโรธ** แล้วแลอยู่ (ไม่มีอาพาธอะไร ๆ อีกต่อไป). อนึ่ง อาสวะทั้งหลาย ได้ถึงความสิ้นไปรอบ เพราะเราเห็น (อริยสังข์สี่) ได้ด้วยปัญญา.

ทรงอธิษฐานความเพียร ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! เราได้รู้ถึงธรรมสองอย่าง คือ **ความไม่รู้จักพอ** ในกุศลธรรมทั้งหลาย และ **ความเป็นผู้ไม่ถอยหลัง** ในการตั้งความเพียร.

เราตั้งความเพียรคือความไม่ถอยหลังว่า "หลัง เอ็น กระดูก จักเหลืออยู่เนื้อและเลือดในสรีระจักเหือดแห้งไปก็ตามที่ เมื่อยังไม่ลุถึงประโยชน์อันบุคคลจะลุได้ด้วยกำลังบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้วจักหยุดความเพียรนั้นเสีย เป็นไม่มีเลย" ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เรานั้นได้บรรลุความตรัสรู้ เพราะความไม่ประมาท ได้บรรลุโยคิกเขมธรรมอันไม่มีอื่นยิ่งไปกว่าเพราะความไม่ประมาทแล้ว.

๑. บาลี ปัญจมสูตร กัมมกรณวรรค ทุก. อ. ๒๐/๖๔/๒๕๑.

ความฝันครั้งสำคัญ ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! **ความฝันครั้งสำคัญ** (มหาสุบิน) ๕ อย่างได้ปรากฏแก่ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งเมื่อก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภทิสัตว์อยู่. ๕ อย่าง คืออะไรบ้างเล่า? □ คือ:-

มหาปฐพี^๒นี้เป็นที่นอนอันใหญ่ของตถาคต **จอมเขาทิมวันต์เป็นหมอน** มือข้างซ้ายพาดลงที่สมุทรด้านตะวันออก มือข้างขวาพาดลงที่สมุทรด้านตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงที่สมุทรด้านทักษิณ. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๑ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งเมื่อก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภทิสัตว์อยู่.

ข้ออื่นอีก : **หญ้าคา^๒ งอกขึ้นจากสะดือ** ขึ้นไปสูงจดฟ้า. ภิกษุ ท. ! นี่เป็น มหาสุบินข้อที่ ๒ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งเมื่อก่อน แต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภทิสัตว์อยู่.

ข้ออื่นอีก : **หนอนทั้งหลาย มีสีขาวยาวดำ คลานขึ้นมาตามเท้า จนถึงเข่า.** ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๓ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมา-สัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โภทิสัตว์อยู่.

ข้ออื่นอีก : **นกทั้งหลาย สี่จำพวก มีสีต่าง ๆ กัน มาแล้วจากทิศทั้งสี่หมอบ ลงที่ใกล้เท้าแล้วกลายเป็นสีขาวยหมด.** ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๔ ได้มีแล้ว แก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็น โภทิสัตว์อยู่.

๑. บาลี จักรฐสูตร พราหมณวรรค ปญจก. อ. ๒๒/๒๖๗/๑๙๖.

๒. ศัพท์นี้ บาลีเป็น ตริยา นาม ดิณชาติ แปลว่าหญ้าแพรกก็เคยแปลกัน.

ข้ออื่นอีก : ตถาคตได้ **เดินไปบนอุจจาระกองใหญ่** เหมือนภูเขา อุจจาระมิได้เปื้อนเลย. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๕ ได้มีแล้วแก้ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ตรัสรู้ ยังเป็นโผติสัตว์อยู่.

ภิกษุ ท. ! ข้อว่ามหาปฐพีนี้เป็นที่นอนใหญ่ของตถาคต จอมเขาคิมวันต์เป็นหมอน มือข้างซ้ายพาดลงที่สมุทรด้านตะวันออก มือข้างขวาพาดลงที่สมุทรด้านตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงในสมุทรด้านทักษิณนั้น เป็น **มหาสุบินข้อที่ ๑** เพื่อให้รู้ข้อที่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ. ข้อว่าหญ้าคาออกจากสะดือ ขึ้นไปสูงจดฟ้า เป็น **มหาสุบินข้อที่ ๒** เพื่อให้รู้ข้อที่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอริยอัฏฐังคิกมรรค แล้วประกาศเพียงไร แก่มนุษย์และเทวดา (ขึ้นไปถึงพรหม). ข้อว่า หนอนทั้งหลายมีสีขาวหัวดำคลานขึ้นมาตามเท้าจนถึงเข่า นั้น เป็น **มหาสุบินข้อที่ ๓** เพื่อให้รู้ข้อที่คฤหัสถ์ผู้บวชเป็นอันมาก ถึงตถาคตเป็นที่พึงตลอดชีวิต. ข้อว่า นกสีจำพวกมีสีต่าง ๆ กัน มาจากทิศทั้งสี่ หมอบลงที่เท้าแล้วกลายเป็นสีขาวหมดนั้น เป็น **มหาสุบินข้อที่ ๔** เพื่อให้รู้ข้อที่ **วรรณะสีจำพวก** เหล่านี้คือ กษัตริย์ พราหมณ์ เวสส์ สุทท์ ได้ออกจากเรือนมาบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วอย่างไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือน ย่อมทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติอันไม่มีอื่นยิ่งไปกว่า ได้. ข้อว่าตถาคตเดินไปบนกองอุจจาระใหญ่เหมือนภูเขา อุจจาระไม่เปื้อนเลยนั้น เป็น **มหาสุบินข้อที่ ๕** เพื่อให้รู้ข้อที่ตถาคตเป็นผู้มีลาภในบริวาร คือจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชทั้งหลาย แต่ตถาคตไม่ติดใจไม่หมกใจในลาภนั้น, เมื่อบริโภคนก ก็บริโภคนกด้วยความเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องออกไปพ้นจากทุกข์ได้.

อาการแห่งการตรัสรู้^๑

ราชกุมาร ! ครั้นเรากลิ่นกินอาหารหยาบ ทำกายให้มีกำลังได้แล้ว, เพราะสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลु **ฌานที่ ๑** มีวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงบรรลु **ฌานที่ ๒** เป็นเครื่องฟ่องใสในภายใน เป็นที่เกิดสมาธิแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. เพราะความจางไปแห่งปีติ ย่อมอยู่-อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย จึงบรรลु **ฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่าผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข, แล้วแลอยู่. และเพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัส ในกาลก่อน จึงได้บรรลु **ฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่.

เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ฟ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ**. เรานั้นระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติ บ้าง, สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติบ้าง, ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติบ้าง, ตลอดหลายสังวัฏฏกัปป์ หลายวิวัฏฏกัปป์ หลายสังวัฏฏกัปป์และวิวัฏฏกัปป์บ้าง, ว่าเมื่อเราอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหารอย่างนั้น, เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น ๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น; ครั้นจตุตถภพนั้นแล้ว

๑. โปธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม.๑๓/๔๕๗/๕๐๕, สคารวสูตร พราหมณวรรค ม.ม. ๑๓/๖๘๕/๗๕๔, มหาสังจกสูตร ม.ม. ๑๒/๔๕๘/๔๒๗. ตอนนีปาสราสีสูตร ไม่มี, ต่อไปในสคารวสูตรและมหาสังจก สูตรก็ไม่มี.

ได้เกิดในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะ อาหาร อย่างนั้น ๆ, ได้เสวยสุข และทุกข์เช่นนั้น ๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น; ครั้นจุติจากภพนั้น ๆ ๆ แล้ว มาเกิดในภพนี้. เรานั้นระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการและลักษณะดังนี้. ราชกุมาร ! นี่เป็น **วิชาที่ ๑** ที่เราได้บรรลุแล้ว ในยามแรกแห่งราตรี. อวิชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผาบาป มีตนสงบไปแล้วแลอยู่, โดยควร.

เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **จตุปปาตญาณ**. เรามีจักขุทิพย์ บริสุทธิ์กว่าจักขุของ สามีญมนุษย์, ย่อมแลเห็นสัตว์ทั้งหลายจุติอยู่ บังเกิดอยู่, เลวทรามประณีต, มีวรรณะดี มีวรรณะเลว, มีทุกข์ มีสุข. เรารู้แจ้งชัด หมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า "ผู้เจริญทั้งหลาย ! สัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายทุจริต วชิทุจริต มโนทุจริต พุทธิเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจ มิจฉาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ล้วนพากันเข้าสู่อบายทุกติวินิบาตนรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! สัตว์เหล่านี้หนอ ประกอบกายสุจริต วชิสุจริต มโน-สุจริตไม่ติเตียนพระอริยเจ้า, เป็นสัมมาทิฏฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจ สัมมาทิฏฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์." เรามีจักขุทิพย์บริสุทธิ์ล่วงจักขุสามีญมนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ผู้จุติอยู่ บังเกิดอยู่ เลว ประณีต มีวรรณะดี วรรณะทราม มีทุกข์ มีสุข. รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ ฉะนี้. ราชกุมาร ! นี่เป็น **วิชาที่ ๒** ที่เราได้บรรลุแล้วในยามกลางแห่งราตรี. อวิชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้น

แทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผาบาป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่, โดยควร.

เรานั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธีฟองใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **อาสวักขยญาณ**, เราย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า "นี่ทุกข์, นี่เหตุแห่งทุกข์, นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; และเหล่านี้เป็นอาสวะทั้งหลาย, นี่เหตุแห่งอาสวะทั้งหลาย, นี่ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะทั้งหลาย, นี่เป็นทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะทั้งหลาย." เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภาวาสวะ และอวิชชาสวะ. ครั้นจิตพ้นวิเศษแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว. เรารู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความ (หลุดพ้น) เป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก. ราชกุมาร ! นี่เป็น **วิชชาที่ ๓** ที่เราได้บรรลุแล้วในยามปลายแห่งราตรี. อวิชชาถูกทำลายแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีเพียรเผาบาป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่, โดยควร.

สิ่งที่ตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! มีสิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่งอยู่สองอย่าง ที่บรรพชิตไม่ควรข้อแวงด้วย. สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่งนั้นคืออะไร? คือ การประกอบตนพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ในกามทั้งหลาย อันเป็นการกระทำที่ยังต่ำ เป็นของชาวบ้านเป็นของคนชั้นบุดูชน ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, และการ

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๕๒๘/๑๖๖๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่อิสิปตนมฤคทายวัน.

ประกอบความเพียรในการทรมานตนให้ลำบาก อันนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ใช่ของ พระอริยเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, สองอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง ที่ไม่ตั้งไปหาสิ่งสุดโต่งสองอย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุเป็น ข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ พร้อมเพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ที่ไม่ตั้งไปหาที่สุดโต่ง สองอย่าง นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลางนั้น คือข้อปฏิบัติ อันเป็นหนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการนี้เอง. แปดประการ คืออะไรเล่า? คือความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง การพูดจาที่ถูกต้อง การทำางานที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความพากเพียรที่ถูกต้อง ความรำลึก ที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง ภิกษุ ท. ! นี้แล คือข้อปฏิบัติที่เป็นทาง สายกลาง ที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้วเป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อมเพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องความทุกข์^๑ คือความเกิดก็ เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์^๒ ความตายก็เป็นทุกข์, ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รัก เป็นทุกข์ ความพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ ชนธห้าที่ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องแดนเกิดของความทุกข์ คือตัณหา อันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนด

๑. ในบาลีพระไตรปิฎกสยามรัฐ มีคำว่า พุยาธิปิ ทุกฺขา ด้วย, ซึ่งฉบับสวดมนต์ ไม่มี แต่ไป มีบทว่า โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา, ซึ่งในพระไตรปิฎกไม่มี.

ด้วยอำนาจความเพียร อันเป็นเครื่องให้เพลิงเปลวอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ, ได้แก่ ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องความดับไม่เหลือของความทุกข์ คือ ความดับสนิทเพราะจางไปโดยไม่มีเหลือของตัณหานั้นนั่นเอง คือ ความสลัดทิ้ง ความสละคืน ความปล่อย ความทำไม่ให้มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้น.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องข้อปฏิบัติอันทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์ คือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ อันประกอบด้วยองค์แปดประการนี้ ได้แก่ความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง การพูดจาที่ถูกต้อง การทำกิจการงานที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความพากเพียรที่ถูกต้อง ความรำลึกที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ววิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน เกิดขึ้นแก่เราว่า นี้คือความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์นี้ เราตถาคคกำหนดรู้รอบแล้ว.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ววิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน เกิดขึ้นแก่เราว่า นี้คือความจริงอันประเสริฐ คือแดนเกิดของทุกข์, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐ คือแดนเกิดของทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรละเสีย, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐ คือแดนเกิดของความทุกข์นี้เราตถาคคละได้แล้ว.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ววิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมา

แต่ก่อน เกิดขึ้นแก่เราว่า นี่คือความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือ
ของความทุกข์, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือ
ของความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง, เกิดขึ้นแก่เรา ก็ความจริงอันประเสริฐคือ
ความดับไม่เหลือของความทุกข์นี้ เราตถาคตได้ทำให้แจ้งแล้ว.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ววิชชา
เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน
เกิดขึ้นแก่เราว่า นี่คือความจริงอันประเสริฐคือข้อปฏิบัติที่ทำให้สัตว์ให้ลุถึงความดับ
ไม่เหลือของความทุกข์, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือข้อปฏิบัติที่ทำให้
สัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมี, เกิดขึ้นแก่
เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐ คือข้อปฏิบัติที่ทำให้สัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือของ
ความทุกข์นี้ เราตถาคตได้ทำให้เกิดมีแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงไร ที่ญาณทัศนะเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริงของ
เรา อันมีปรีชาญาณสาม มีอาการสิบสอง ในอริยสัจจ์ทั้งสี่ เหล่านี้ยังไม่เป็นญาณ
ทัศนะที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี; ตลอดกาลเพียงนั้นเรายังไม่ปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้
พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก
พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาแลมนุษย์.

ภิกษุ ท. !เมื่อใด ญาณทัศนะเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา อันมีปรีชาญาณ
สาม มีอาการสิบสอง ในอริยสัจจ์ทั้งสี่ เหล่านี้เป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์สะอาด
ด้วยดี; เมื่อนั้น เราก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตร-
สัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อม
ทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาแลมนุษย์.

การตรัสรู้คือการทบรอยแห่งพระพุทธเจ้าในอดีต^๑

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษเที่ยวไปในป่าทึบ เกิดพบรอยทางซึ่งเคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. บุรุษนั้นจึงเดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบซากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ทั้งหลายแต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวน สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วยสระโบกขรณี มีซากกำแพงล้อม มีภูมิภาคนารีนรมย์. ภิกษุ ท. ! ลำดับนั้น บุรุษนั้นเข้าไปกราบทูลแจ้งข่าวนี้แก่พระราชชา หรือแก่มหาอำมาตย์ของพระราชชา ว่า "ขอท้าวพระกรุณาจงทรงทราบเถิด : ข้าพระเจ้าเมื่อเที่ยวไปในป่าทึบได้เห็นรอยทางซึ่งเคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. ข้าพระเจ้าได้เดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบซากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ ท. แต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วย สวนสมบูรณ์ด้วย ป่าไม้สมบูรณ์ ด้วยสระโบกขรณี มีซากกำแพงล้อม มีภูมิภาคนารีนรมย์. ขอพระองค์จงปรับปรุงสถานที่นั้นให้เป็นนครเถิด พระเจ้าข้า !" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ลำดับนั้น พระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชานั้น จึงปรับปรุงสถานที่นั้นขึ้นเป็นนคร สมัยต่อมา นครนั้นได้กลายเป็นนครที่มั่งคั่ง และรุ่งเรือง มีประชาชนมาก เกื่อนกล่นด้วยมนุษย์ ถึงแล้วซึ่งความเจริญไพบุลย์, นี้ฉันใด; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น : เราได้เห็นแล้วซึ่งรอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ก็รอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? นั่นคืออริยอัฏฐัง-

๑. บาลี สูตรที่ ๕ มหาวรรค อภิสมยส. ๑๖/๑๒๘/๒๕๓. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เขตวัน.

คิกมรรคนั้นนั้นเที่ยว ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. ! นี้แล รอยทางเก่าที่เป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว. เรานั้น ได้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น. เมื่อดำเนินไปตามซึ่งหนทางนั้นอยู่, เราได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งชรามรรณะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรรณะ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรรณะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรรณะ;-

(ข้อความต่อไปจากนี้ ได้ตรัสถึงชาติ-ภพ-อุปาทาน-ตัณหา-เวทนา-ผัสสะ-สฬายตนะ-นามรูป-วิญญาน สูดลงเพียงสังขาร โดยอาการทั้งสี่, ดังที่ได้ตรัสในกรณีแห่งชรามรรณะเหมือนกันทุกตัวอักษร เว้นแต่ชื่อของตัวปฏิจจสมุปป็นนธรรมนั้น ๆ เท่านั้น).

การตรัสรู้คือการทรงรู้แจ้งผัสสายตนะโดยอาการห้า^๑

(ครั้งหนึ่ง ประทับอยู่ที่เขตวัน ตรัสเรียกภิกษุ ท. มาแล้ว ได้ตรัสเรื่องสมณพราหมณ์ที่มีทิฏฐิต่าง ๆ กัน โดยแบ่งเป็นพวก ๆ คือตรัสพวกอหฺรันทานุทิฏฐิมิทิฏฐิปรรคภขันธ์ส่วนอนาคต ๕ พวก ได้แก่พวกสัณฺณิวาท อสัณฺณิวาท เนวสัณฺณินาสัณฺณิวาท อุจเฉทวาท และทิฏฐธัมมนิพพานวาทแล้วตรัสพวกปุพฺพันตานุทิฏฐิ มิทิฏฐิปรรคภขันธ์ส่วนอดีต ๑๖ พวก และตรัสถึงทิฏฐธัมมนิพพานวาทของพวกที่สลัดปรันตานุทิฏฐิและปุพฺพันตานุทิฏฐิเสีย แล้วไปถือเอานิรามิสสุขอันเกิดจากฉานทุกระดับว่าเป็นนิพพาน แล้วสำคัญตนว่า เป็นผู้สงบบ้างจับ ดับเย็น ไม่มีอุปาทานทรงระบุน่า นั้นเป็นเพียงอุปาทานของคนพวกนั้น ตถาคตทรงทราบอุปาทานนั้นเป็นทิฏฐิหายาบที่คนเหล่านั้นปรุงขึ้น และธรรมเป็นที่ดับแห่งอุปาทานที่คน ท. เหล่านั้นปรุงขึ้นก็มีอยู่ ทรงเห็นธรรมเป็นเครื่องออกจากอุปาทานเหล่านั้น ไม่เวียนไปสู่อุปาทานเหล่านั้น ดังนี้แล้วได้ตรัสข้อความนี้สืบต่อไปว่า:-)

๑. บาลี ปัจจัตตยสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๔๐/๔๑. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เขตวัน.

ภิกษุ ท. ! ก็ **บทแห่งธรรม** นี้แล เป็นบทแห่งธรรมอันประเสริฐสงบปร่างับ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า **อันตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว (ตรัสรู้)**; นั่นคือความที่ตถาคตรู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความดับลง ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม ซึ่งอุบายเป็นเครื่องออก แห่งผัสสายตนะทั้ง ๖ แล้วจึงหลุดพ้น เพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่น.

ภิกษุ ท. ! นั่นแหละ คือข้อที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งบทแห่งธรรมอันประเสริฐ สงบปร่างับ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า; กล่าวคือ ความที่ตถาคตรู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความดับลง ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันต่ำทราม ซึ่งอุบายเป็นเครื่องออก แห่งผัสสายตนะทั้ง ๖ แล้วจึงหลุดพ้นเพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ, ในขณะนั้น แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ยิ่งใหญ่กว่าอาณาภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้, ได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์. ถึงแม้ใน **โลกันตริกนรก** อันโล่งโล่งไม่มีอะไรปิดกั้น แต่มีตมหนากการเกิดแห่งจักขุวิญญาณมิได้ อันแสงสว่างแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อาณาภาพอย่างนี้ ส่องไปไม่ถึงนั้น แม้ในที่นั้น **แสงสว่างอันโอฬารหาประมาณมิได้** ยิ่งใหญ่กว่าอาณาภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้ ก็ได้ปรากฏขึ้นเหมือนกัน. สัตว์ที่เกิดอยู่ ณ ที่นั้น รู้จักกันได้ด้วยแสงสว่างนั้น พวกมันร้องว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! ผู้อื่นอันเกิดอยู่ในที่นี้นอกจากเราก็มีอยู่เหมือนกัน" ดังนี้.

๑. บาลี สัตตมสูตร ภยวรรค จตุกก. อ. ๒๑/๑๗๗/๑๒๗.

ภิกษุ ท. ! นี้แลเป็น **อัศจรรย์ครั้งที่สาม** ที่ยังไม่เคยมี ได้บังเกิดมีขึ้นเพราะ การบังเกิดแห่ง ตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

แผ่นดินไหว เนื่องด้วยการตรัสรู้^๑

ดูก่อนอานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง มีอยู่แปดประการ.----

ดูก่อนอานนท์ ! เมื่อใด ตถาคตได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตตร- สัมมาสัมโพธิญาณ; เมื่อนั้น แผ่นดินย่อมหวั่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน. อานนท์ ! นี้เป็นเหตุปัจจัยที่คำรบห้า แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดิน อันใหญ่หลวง.

การรู้สึกพระองค์ว่าได้ตรัสรู้แล้ว^๒

ภิกษุ ท. ! ก็เมื่อเราเป็นผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็น ธรรมดา มีความโศกเป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ด้วยตน, ก็รู้จัก โทษแห่งสิ่งที่มีชีวิตเกิด แก่ เจ็บ ตาย โศก เศร้าหมองเป็นธรรมดา. ครั้นรู้แล้ว จึงได้แสวงหานิพพาน อันไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่โศก ไม่เศร้าหมองเป็น ธรรมดา อันไม่มีสิ่งอื่นยิ่งไปกว่า อันเกษมจากโยคะธรรม. เราก็ได้บรรลุพระนิพพาน นั้น. อนึ่ง ปัญญาเครื่องรู้เครื่องเห็นได้เกิดแก่เราว่า "ความหลุดพ้นของเราไม่กลับ กำเริบ การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ภาพเป็นที่เกิดใหม่มิได้มีอีก" ดังนี้.

๑. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๓๒๒,๓๒๓/๑๖๗. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่ปาลาลเจดีย์ เมืองเวสาลี.

๒. ปาสราสีสูตร โอปัมมวรรค ม.ม. ๑๒/๓๒๓/๓๒๐.

วิหารธรรมที่ทรงอยู่ เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ^๑

ภิกษุ ท. ! เราได้อยู่แล้วโดยประเทศ^๒ แห่งวิหารธรรมอย่างเดียวกันกับวิหารธรรมที่เราเคยอยู่แล้วเมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ. เมื่ออยู่โดยวิหารธรรมอย่างนี้แล้ว, เราขอมรรู้ช้ดอย่างนี้ว่า:-

เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาทิฏฐิ บ้าง;	-สัมมาทิฏฐิ บ้าง;
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสังกัปปะ บ้าง;	-สัมมาสังกัปปะ
	บ้าง;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวาจา บ้าง;	-สัมมาวาจา บ้าง;
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉากัมมันตะ บ้าง;	-สัมมากัมมันตะ
	บ้าง;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาอาชีวะ บ้าง;	-สัมมาอาชีวะ บ้าง;
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวายามะ บ้าง;	-สัมมาวายามะ บ้าง;
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสติ บ้าง;	-สัมมาสติ บ้าง;
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสมาธิ บ้าง;	-สัมมาสมาธิ บ้าง;
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ บ้าง;	

๑. บาลี สูตรที่ ๑ วิหารวรรค มหาวาร. ส. ๑๙/๑๖/๔๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ เขตะวันหลังจากที่ ได้ประทับหลีกเร้นแล้วเป็นเวลาครึ่งเดือน.

๒. คำว่า "ประเทศ" ในที่นี้ หมายถึงที่ตั้งแห่งความรู้สึกทางใจ เช่นเดียวกับแผ่นดินเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นอยู่ทางกาย. การที่คงไว้ในรูปศัพท์เดิมเช่นนี้ ก็เพื่อจะให้ผู้อ่านได้ทราบเงื่อนงำแห่งภาษาบาลี ซึ่งไม่ค่อยจะปรากฏในภาษาไทย. พระบาลีนี้พอจะแสดงให้เราทราบได้ว่า เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ พระองค์ได้ทรงอยู่ด้วยวิหารธรรมชนิดที่ทำให้รู้แจ้งชัดต่อเวทนาในลักษณะเช่นที่กล่าวไว้ในสูตร.

- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **วิตก** บ้าง;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **สัญญา** บ้าง;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **ฉันทะ วิตก และ สัญญา** ที่ยังไม่เข้าไป
สงบรำงับ บ้าง;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **ฉันทะ วิตก และ สัญญา** ที่เข้าไปสงบ
รำงับแล้ว บ้าง;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **การบรรลุถึงฐานะที่ได้พยายามเพื่อจะ
บรรลุถึง** บ้าง; ดังนี้.

(อีกสูตรหนึ่ง ได้ตรัสโดยข้อความที่แปลออกไปอีกบางประการ)

ภิกษุ ท. ! เราได้อยู่แล้วโดยประเทศแห่งวิหารธรรม อย่างเดียวกันกับ
วิหารธรรมที่เราเคยอยู่แล้วเมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ เมื่ออยู่โดยวิหารธรรมอย่างนี้
แล้ว,เราขอมรรู้ชดอย่างนี้ว่า:-

- "เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **มิจฉาทิฏฐิ** บ้าง; -ความเข้าไป **สงบ
รำงับแห่งมิจฉาทิฏฐิ** บ้าง;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **สัมมาทิฏฐิ** บ้าง; -ความเข้าไป **สงบ
รำงับแห่งสัมมาทิฏฐิ** บ้าง;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **มิจฉาสังกัปปะ** บ้าง; -ความเข้าไป **สงบ
รำงับแห่งมิจฉาสังกัปปะ** บ้าง;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ **สัมมาสังกัปปะ** บ้าง; -ความเข้าไป **สงบ
รำงับแห่งสัมมาสังกัปปะ** บ้าง;

๑. บาลี สูตรที่ ๒ วิหารวรรค มหาวาร.ส. ๑๙/๑๗/๕๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน
หลังจากที่ได้ประทับหลีกเร้นแล้วเป็นเวลา ๓ เดือน.

เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวาจา บ้าง; รำงับแห่งมิจฉาวาจา บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมาวาจา บ้าง; รำงับแห่งสัมมาวาจา บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉากัมมันตะ บ้าง; รำงับแห่งมิจฉากัมมันตะ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมากัมมันตะ บ้าง; รำงับแห่งสัมมากัมมันตะ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาอาชีวะ บ้าง; รำงับแห่งมิจฉาอาชีวะ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมาอาชีวะ บ้าง; รำงับแห่งสัมมาอาชีวะ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวายามะ บ้าง; รำงับแห่งมิจฉาวายามะ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมาวายามะ บ้าง; รำงับแห่งสัมมาวายามะ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสติ บ้าง; รำงับแห่งมิจฉาสติ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมาสติ บ้าง; รำงับแห่งสัมมาสติ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสมาธิ บ้าง; รำงับแห่งมิจฉาสมาธิ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ

เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมาสมาธิ บ้าง; รำจับแห่งสัมมาสมาธิ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ บ้าง; รำจับแห่งฉันทะ บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ วิตก บ้าง; รำจับแห่งวิตก บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัญญา บ้าง; รำจับแห่งสัญญา บ้าง;	-ความเข้าไป สงบ
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ วิตก และ สัญญา ที่ยังไม่เข้าไป สงบรำจับ บ้าง;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ วิตก และ สัญญา ที่เข้าไปสงบ รำจับแล้ว บ้าง;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ การบรรลุถึงฐานะที่ได้พยายามเพื่อจะ บรรลุถึง บ้าง" ดังนี้.	

จบภาค ๒.

 กลับไปสารบัญ

ภาค ๓

เริ่มแต่ตรัสรู้แล้วทรงประกอบด้วยพระคุณธรรมต่าง ๆ

จนเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์บรรลุผล.

ภาค ๓

มีเรื่อง :- ทรงเป็นลูกไก่ตัวพีที่สด - ทรงเป็นผู้ข่มอินทรีได้
- ทรงมีตภาคตพลาณสืบ -ทรงมีตภาคตพลาณห้า -ทรงทราบ
อินทรีอันยิ่งใหญ่ของสัตว์ -ทรงมีและทรงแสดงยถาภูตญาณที่ทำให้
ให้แจ้งอริมุตตบพท. -ทรงมีเวสารัชชญาณสี่ -ทรงประกาศพรหม-
จักรท่ามกลางบริษัท -ทรงมีวิธี "รุก" ข้าศึกให้แพ้กัยตัว -ทรงมี
ธรรมสีหนาทที่ทำเทวโลกให้สั่นสะเทือน -ทรงเปรียบเทียบการกระทำของ
พระองค์ ด้วยการกระทำของสีหะ -ทรงมีธรรมสีหนาทอย่างองอาจ
-สิ่งที่ใคร ๆ ไม่อาจท้วงติงได้ -ไม่ทรงมีความลับที่ต้องช่วยกันปกปิด
-ทรงแสดงสิ่งที่น่าอัศจรรย์อันแท้จริงของพระองค์ -ทรงเป็นอัจฉริย -
มนุษย์ในโลก -ทรงต่างจากมนุษย์ธรรมดา -ทรงบังคับใจได้เด็ดขาด
-ไม่ทรงติด แม้ในนิพพาน -ทรงมีความคงที่ไม่มีใครยิ่งกว่า -ทรงอยู่
เหนือการครอบงำของเวทนามาตั้งแต่ออกผนวชจนตรัสรู้ -ทรงยืนยัน
ในคุณธรรมของพระองค์ได้ -ทรงยืนยันให้ทดสอบความเป็นสัมมาสัม-
พุทธะของพระองค์ -ทรงยืนยันว่าไม่ได้บริสุทธืเพราะตบะอื่น นอก
จากอริยมรรค -ทรงยืนยันพรหมจรรย์ของพระองค์ว่าบริสุทธืเต็มที่
-ทรงยืนยันว่าตรัสเฉพาะเรื่องที่ทรงแจ่มแจ้งแทงตลอดแล้วเท่านั้น -สิ่ง
ที่ไม่ต้องทรงรักษาอีกต่อไป -ทรงฉลาดในเรื่องที่พันวิสัยโลก -ทรง
ทราบ ทรงเปิดเผย ไม่ไม่ทรงตี ซึ่งโลกธรรม -ทรงทราบทิวัญญิตถุอัน
ลึกซึ้งหกสิบสอง -ทรงทราบส่วนสุดและมัชฌิมาปฏิปทา -ทรงรับรอง
สุขัลลิกานุโยคที่เป็นไปเพื่อนิพพานของสมณศากยบุตรตติยะ -ทรงทราบ
พราหมณส์จจ์ -ทรงเห็นนรกและสวรรค์ ที่ผัสสายตนะหก -ทรง
ทราบพรหมโลก -ทรงทราบคติห้า และนิพพาน -ทรงแสดงฤทธิ์ได้
เพราะอิทธิบาท -ทรงมีญาณในอิทธิบาท โดยปริวัฏฏ์ ๓ อากาโร ๑๒
-ทรงมีอิทธิบาทเพื่อยู่ได้ถึงกับ -ทรงเปล่งเสียงคราวเดียวได้
ตลอดทุกโลกธาตุ -ทรงมีปาฏิหาริย์ ชนิดที่คนเขลามองไม่เห็นว่าเป็น

ปาฏิหาริย์ -ทรงมีปาฏิหาริย์สาม -เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า "ตถาคต"
 สี่ -เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า "ตถาคต" เพราะทรงเป็นกาลวาทีภูต-
 วาที -ไวพจน์แห่งคำว่า "ตถาคต" -เป็นอภิสัมพุทธะเมื่อคล่องแคล่ว
 ในอนุพุทธวิหารสมบัติ -เป็นอภิสัมพุทธะเมื่อทราบปัญจูปาทานชั้นธ
 โดยปริวัฏฐีสี่ -เป็นอภิสัมพุทธะเมื่อทราบอริยสังขัจฉินเชิง -เหตุที่ทำให้
 ให้ได้พระนามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" -เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า
 "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" (อีกนัยหนึ่ง) -เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า
 "อนุตตรปुरुสัทมมสารถิ" -เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "โยคักเขมิ"
 -ทรงเป็นศาสดาประเภทตรัสรู้เอง -ไม่ทรงเป็นสัพพัญญูทุกอิริยาบถ
 -ทรงยืนยันความเป็นมหาบุรุษ -ทรงอยู่ในฐานะที่ใคร ๆ ยอมรับ
 ว่าเลิศกว่าสัพพัตว์ -ไม่มีใครเปรียบเสมอ -ไม่ทรงอภิวัตใคร
 -ทรงเป็นธรรมราชา -ทรงเป็นธรรมราชาที่เคารพธรรม -ทรง
 คิดหาที่พึ่งสำหรับพระองค์เอง -ถูกพวกพราหมณ์ตัดพ้อ -มารทูล
 ให้นิพพาน -ทรงท้อพระทัยในการแสดงธรรม -พรหมอาราธนา
 -ทรงเห็นปวงสัตว์เปรียบด้วยบัวสามเหล่า -ทรงแสดงธรรมเพราะ
 เห็นความจำเป็นของสัตว์บางพวก -ทรงเห็นลู่ทางที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์
 -ทรงระลึกหาผู้ควรรับปฐมเทศนา -เสด็จพาราณสีพบอุปกาศิวก
 -การแสดงปฐมเทศนา -การประกาศธรรมจักรที่อิสิปตนมฤคทายวัน
 -แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร -เกิดแสงสว่างเนื่องด้วย
 การแสดงธรรมจักร -จักรของพระองค์ไม่มีใครต่อต้านได้ -ทรง
 หมุนแต่จักรที่มีธรรมราชา (เป็นเจ้าของ) -การปรากฏของพระองค์
 คือการปรากฏแห่งดวงตาของโลกอันใหญ่หลวง -โลกยังไม่มีแสงสว่าง
 จนกว่าพระองค์จะเกิดขึ้น.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๓

เริ่มแต่ตรัสรู้แล้วทรงประกอบด้วยพระคุณธรรมต่าง ๆ
จนเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์บรรลุผล.

ทรงเป็นลูกไก่ตัวพี่ที่สุด^๑

พราหมณ์ ! เปรียบเหมือนฟองไข่ของแม่ไก่อันมีอยู่ ๘ ฟอง หรือ ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง, เมื่อแม่ไก่นอนทับ กก ฟักด้วยดีแล้ว, บรรดาลูกไก่ในไข่เหล่านั้น ตัวใดเจาะแทงทำลายเปลือกไข่ด้วยจะงอยเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ออกมาได้ก่อนตัวอื่นโดยปลอดภัย เราควรเรียกลูกไก่ตัวนั้นว่าอย่างไร คือจะเรียกว่าตัวพี่ผู้แก่ที่สุด หรือตัวน้องผู้น้อยที่สุด?

"พระโคตมผู้เจริญ! ใคร ๆ ก็ควรเรียกมันว่า ตัวพี่ผู้เจริญที่สุด เพราะมันเป็นตัวที่แก่ที่สุดในบรรดาลูกไก่เหล่านั้น" พราหมณ์ทูลตอบ.

๑ บาลี มหาวิงศ์ วินัยปิฎก ๑/๕/๓ . ตรัสแก่เวรัญชพราหมณ์.

พราหมณ์ ! ฉันทไตก็ฉันทนั่น : เรานี้, ขณะเมื่อหมู่สัตว์กำลังถูก อริชชาซึ่งเป็นประดุกเปลือกฟองไข่อหุ้มอยู่แล้ว, ก็ทำลายเปลือกห่อหุ้ม คือ อริชชา ออกมาได้ก่อนใคร ๆ เป็นบุคคลแต่ผู้เดียวในโลกได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งสัมมา- สัมโพธิญาณ อันไม่มีญาณอะไรยิ่งไปกว่า. พราหมณ์! เรานั้น, เป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุดของโลก. ความเพียรเราได้ปรารถนาแล้ว ไม่ย่อหย่อน, สติเราได้ กำหนดมั่นแล้วไม่สั่นหลง, กายก็ร่างบแล้วไม่กระสับกระส่าย, จิตตั้งมั่นแล้ว เป็นหนึ่ง, เราได้บรรลุปฐมฌาน---๗๗--- ๑ ทุติยฌาน---๗๗--- ตติยฌาน---๗๗ ---จตุตถฌานแล้ว ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ-๗๗--- เป็นการทำลายเปลือกฟองไข่ออกจากฟองไข่ออกครั้งแรก, ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่อ จุตูปปาตญาณ---๗๗--- เป็นการทำลายเปลือกฟองไข่ออกจากฟองไข่ออกครั้งที่สอง, ก็น้อมจิตไปเฉพาะต่ออัสวักขยญาณ---๗๗ เป็นการทำลายเปลือกฟองไข่ออกจากฟองไข่ออกครั้งที่สาม, ดังนี้.

ทรงเป็นผู้ข่มอินทรีย์ได้ ^๒

มาคัณฑิยะ ! จักขุเป็นสิ่งที่มียินดี กำหนดแล้วในรูป อันรูป ทำให้บันเทิงพร้อมแล้ว, จักขุนั้น อันตถาคตทรงมาน ควบคุม รักษา สำรวม ไว้ได้แล้ว และตถาคตย่อมแสดงธรรมเพื่อการสำรวมจักขุนั้นด้วย.

มาคัณฑิยะ ! โสตะเป็นสิ่งที่มียินดี ๗๗ ^๓, ฆานะ เป็นสิ่งที่มิกลิ้นเป็นที่ยินดี ๗๗, ชิวหาเป็นสิ่งที่มिरสเป็นที่ยินดี ๗๗,

๑. คำที่ละด้วย ๗๗ ดังนี้ ดูเนื้อความเต็มที่ได้จากในภาค ๒ ตอนว่าด้วยการตรัสรู้ คือฌาน ๔ และวิชชา ๓ เหมือนกันไม่มีแปลก, ในที่นี้จึงยกมาแต่ชื่อ ให้สะดวกแก่ผู้ศึกษา, ไม่ต้อง อ่านคำซ้ำ ๆ กันอีกตั้งยาว ๆ ให้ยึดยาด.

๒. บาลี มาคัณฑิยสูตร ม.ม. ๑๓/๒๗๒/๒๗๙. ตรัสแก่มาคัณฑิยปริพาชก ที่โรงบูชาไฟแห่งหนึ่ง.

๓. ทีละ...๗๗... เช่นนี้ เต็มให้เต็มเหมือนในข้อจักขุเอาเองได้.

กายะเป็นสิ่งที่มิใช่ภพเป็นที่ยินดี---ฯลฯ---, ใจเป็นสิ่งที่มิใช่ธรรมารมณ์เป็นที่ยินดี กำหนดแล้วในธรรมารมณ์ อันธรรมารมณ์ทำให้บันเทิงพร้อมแล้ว, ใจนั้นอันตถาคตทราบ ควบคุม รักษา สำรวม ไว้ได้แล้ว และ ตถาคตย่อมแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนั้นด้วย.

ทรงมีตถาคตผลญาณสิบอย่าง

ภิกษุ ท.! ตถาคตเป็นผู้ประกอบด้วยผลญาณ ๑๐ อย่าง และประกอบด้วยเวสารัชชญาณ ๔ อย่าง จึง ปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือ-
สีหนาทประกาศพรหมจักร ในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.^๑

สารีบุตร ! เหล่านี้เป็นตถาคตผล ๑๐ อย่าง ของตถาคต ที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้วปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักร ในท่ามกลางบริษัททั้งหลายได้, สิบอย่างคือ:-^๒

(๑) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งสิ่งเป็นฐานะ (คือมีได้เป็นได้) โดยความเป็นสิ่งมีฐานะ, ซึ่งสิ่งไม่เป็นฐานะ (คือไม่มีได้ไม่เป็นได้) โดยความเป็นสิ่งไร้ฐานะ : นี้เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๒) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งวิบาก (คือผล) ของการทำความที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ได้ทั้งโดยฐานะและโดยเหตุ : นี้ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๓) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งปฏิบัติเครื่องทำผู้ปฏิบัติให้ไปสู่ภูมิทั้งปวงได้ : นี้ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

๑. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๓๓/๖๕. ตถาคตผลสิบ เรียกกันว่า ทสพญาณ.

๒. บาลี มหาสีหนาทสูตร ม.ม. ๑/๑๔๐/๑๖๖. ตรัสแก่พระสารีบุตร ที่ชฎีป่า นอกนครเวสาลี.

(๔) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งโลกนี้อันประกอบด้วยธาตุมิใช่ออย่างเดียว ด้วยธาตุต่าง ๆ กัน^๑ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๕) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งอริมุติ (คือฉันทะและอหยาตย์) อันต่าง ๆ กัน ของสัตว์ทั้งหลาย : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๖) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความยิ่งและหย่อน แห่งอินทรีย์ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่น : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๗) ตถาคต ย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความเศร้าหมอง ความฟ่องแผ้ว ความออก แห่งฌานวิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๘) ตถาคต ย่อมระลึกได้ ซึ่งชั้นอันตนเคยอยู่อาศัยในภพก่อน มีชนิดต่าง ๆ กัน คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง^๒ --- ฯลฯ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๙) ตถาคต ย่อมเห็นสัตว์ ท. ด้วยทิพยจักขุอันหมดจด ก้าวล่วงจักขุมนุษย์ : เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้เคลื่อนอยู่บังเกิดอยู่^๓ --- ฯลฯ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

(๑๐) ตถาคต ย่อมทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. ได้^๔ --- ฯลฯ : นี่ก็เป็นตถาคตผลของตถาคต.

สารีบุตร ! เหล่านี้แล เป็นตถาคตผลสิบอย่าง ของตถาคต ที่ตถาคตประกอบแล้ว ย่อมปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักร ให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.

๑. เช่นรูปธาตุ นามธาตุ เป็นต้น ซึ่งแยกกระจายออกได้อีกมาก.

๒. ดูที่จำแนกพิสดารในภาค ๒ ตอนการตรัสรู้ ว่าด้วยวิชชาที่หนึ่ง.

๓. ดูที่จำแนกพิสดารในภาค ๒ ตอนการตรัสรู้ ว่าด้วยวิชชาที่สอง.

๔. ดูที่จำแนกพิสดารในภาค ๒ ตอนการตรัสรู้ ว่าด้วยวิชชาที่สาม.

(ในบาลีแห่งอื่น มีกล่าวถึงตถาคตผลญาณเป็นอย่างอื่น คือกล่าวถึงตถาคตผลญาณเพียง ๖ โดยเว้นข้อ (๓) (๔) (๕) และ (๖) เสียจากจำนวน ๑๐ ที่มีกล่าวอยู่ในที่นี้. -ฉก. อ. ๒๒/๔๖๖/๓๓๕. บาลีอีกแห่งหนึ่ง กล่าวถึงตถาคตผลเพียง ๕ ดังที่มีอยู่ในหัวข้อถัดลงไปจาก)

ทรงมีตถาคตผลห้าอย่าง^๑

ภิกษุ ท.! เราถึงแล้วซึ่งอภิญญาไวสาณบารมี ในธรรม ท. ที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน จึงปฏิญาณภิกษุ ท.! ตถาคตผลของตถาคต ๕ อย่างเหล่านี้ อันเป็นกำลังที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว จึงปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย. ห้าอย่างเหล่านี้เหล่าไหนเล่า? ห้าอย่างคือ สัทธาผละ หิริผละ โอตตปปผละ วิริยผละ ปัญญาผละ.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ตถาคตผลของตถาคต ๕ อย่าง อันเป็นกำลังที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว จึงปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.

ทรงทราบอินทรีย์อันยิ่งหย่อนของสัตว์^๒

(คำอธิบายทสพผลญาณข้อที่หก)

อุทายิ ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่ในโลก. สี่จำพวกเหล่านี้เหล่าไหนเล่า? สี่จำพวก คือ :-

อุทายิ ! บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ ความดำริอันชานไป (สรสงกปะปา) ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ กลุ่มรุมเขาอยู่; เขา **ทนมมีความดำริอันชานไปเหล่านั้น** ไม่ละเสีย ไม่บรรเทาเสีย ไม่กระทำให้สิ้นสุด

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๑๐/๑๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี ลทุกโกปมสูตร ม.ม. ๑๓/๑๘๗/๑๘๑. ตรัสแก่พระอุทายิ ที่อาปณนิคมแคว้นอังคุดตราปะ.

เสีย ไม่กระทำให้ถึงซึ่งความไม่มี; อุทายิ ! เราขอมกล่าวบุคคลนี้แล ว่า เป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลส (สยุตโต) หาใช่เป็นผู้ปราศจากกิเลส (วิสยุตโต) ไม่. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์(ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ ! แต่ว่าบุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ ความดำริอันชานไป ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ กลุ้มรุมเขาอยู่; เขาไม่**ทนมีความดำริอันชานไปเหล่านั้น** เขาละอยู่ บรรเทาอยู่ กระทำให้สิ้นสุดอยู่ กระทำให้ถึงซึ่งความไม่มีอยู่; อุทายิ! เราขอมกล่าวบุคคลแม้นี้ ว่า ยังเป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลส หาใช่เป็นผู้ปราศจากกิเลสไม่ อยู่นั่นเอง. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ (ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ ! แต่ว่าบุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ; เพราะการหลงลืมแห่งสติในกาลบางคราว ความดำริอันชานไป ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ ก็กลุ้มรุมเขาอยู่; อุทายิ ! (ระยะเวลาที่) สติ (จะกลับ) เกิดขึ้น ก็ยังช้า (กว่าระยะเวลาที่) เขา**ทำให้ความดำรินั้นละไป** บรรเทาไป สิ้นสุดไป **ถึงความไม่มีไปอย่างฉับพลัน**, ไปเสียอีก.

อุทายิ ! เปรียบเหมือนบุรุษหยดน้ำสองสามหยด ลงไปในกระทะเหล็กที่ร้อนเปรี้ยวอยู่ทั้งวัน; (ระยะเวลาที่) น้ำหยดลงไป ยังช้า (กว่าระยะเวลาที่) น้ำนั้นถึงซึ่งความเหือดแห้งหายไปอย่างฉับพลัน, ฉับใด; อุทายิ ! ข้อนี้ก็ฉับนั้นเหมือนกัน กล่าวคือ บุคคลบางคนในกรณีนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อสลัดคืนซึ่งอุปธิ; เพราะการหลงลืมแห่งสติในกาลบางคราว ความดำริอันชานไป ซึ่งประกอบด้วยอุปธิ ก็กลุ้มรุมเขาอยู่; อุทายิ ! (ระยะเวลาที่) สติ (จะกลับ) เกิดขึ้นก็ยังช้า

(กว่าระยะเวลาที่) เขาทำให้ความดำรินั้นละไป บรรเทาไป สิ้นสุดไป ถึงความไม่มีไปอย่างฉับพลัน, ไปเสียอีก; อุทายิ ! เราขอมกล่าวบุคคลแม้นี้ว่า ยังเป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลส หาใช่เป็นผู้ปราศจากกิเลสไม่ อยู่นั่นเอง. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทริย์ (ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ ! ก็แต่ว่า บุคคลบางคนในกรณีนี้ รู้แจ้งว่า "อุปธิเป็นมูลแห่งทุกข์" ดังนี้แล้ว เป็นผู้ปราศจากอุปธิ หลุดพ้นแล้วเพราะความสิ้นแห่งอุปธิ; อุทายิ ! เราขอมกล่าวบุคคลนี้แลว่า เป็นผู้ปราศจากกิเลส หาใช่เป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลสไม่. เพราะเหตุไรเราจึงกล่าวอย่างนั้น? อุทายิ ! เพราะเหตุว่า เรารู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทริย์ (ที่มีอยู่) ในบุคคลนี้.

อุทายิ ! บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล มีอยู่ในโลก.

หมายเหตุ: ข้อความที่กล่าวนี้ อาจจะเข้าใจยาก สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับสำนวนบาลี จึงขอสรุปความให้ดังนี้ : **พวกที่หนึ่ง** ปฏิบัติเพื่อละอุปธิ ครั้นเกิดสรสังก์ปะความคิดที่เป็นกิเลสเนื่องมาแต่อุปธิเขาทนต่อสรสังก์ปะนั้น ไม่มีการละการบรรเทาซึ่งสังก์ปะ เขายังเป็นสยุดโต คือประกอบอยู่ด้วยอุปธิ. **พวกที่สอง** เมื่อเกิดสรสังก์ปะ เขาไม่ยอมทน แต่พยายามเพื่อละเพื่อบรรเทาซึ่งสังก์ปะนั้น ยังละไม่ได้ ก็ยังเป็นสยุดโตอยู่เช่นเดียวกัน. **พวกที่สาม** ปฏิบัติเพื่อละอุปธิ เกิดสรสังก์ปะเมื่อเขาเพลอในบางคราวยังไม่ทันทำสติให้เกิดขึ้น เขาละสรสังก์ปะได้ แต่ก็ยังเป็นสยุดโตอยู่นั่นเอง เพราะยังละอุปธิไม่ได้. **พวกที่สี่** รู้แจ้งด้วยปัญญาถึงข้อที่อุปธิเป็นมูลแห่งทุกข์ แล้วหลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นอุปธิ นี้เรียกว่าเป็นวิสยุดโต ผู้ไม่ประกอบอยู่ด้วยอุปธิ. สี่พวกนี้แสดงความต่างแห่งอินทริย์ซึ่งทรงทราบได้ด้วยพระญาณ.

ยังมีบาลีอีกแห่งหนึ่ง ทำนองจะแสดงเรื่องอินทริยปโรปริยัตถญาณด้วยเหมือนกัน หากแก่เรียกโดยชื่ออื่น ว่าบุริสินทริยญาณ; แสดงอินทริย์ของสัตว์ ๖ ประเภท คือ **พวกที่หนึ่ง** อกุศลปรากฏ, กุศลไม่ปรากฏ แต่กุศลมูลมีอยู่ จึงไม่เสื่อมอีกต่อไป.

พวกที่สอง กุศลปรากฏ อกุศลไม่ปรากฏ แต่อกุศลมูลมีอยู่จึงเสื่อมต่อไป. **พวกที่สาม** ไม่มีกรรม ขาวเลย มีแต่กรรมดำ ตายไปอบาย. **พวกที่สี่** อกุศลปรากฏ กุศลไม่ปรากฏ กุศลมูลถูกถอน จึงเสื่อมต่อไป. **พวกที่ห้า** กุศลปรากฏ อกุศลไม่ปรากฏ อกุศลมูลถูกถอน จึงไม่เสื่อมต่อไป. **พวกที่หก** มีแต่กรรมขาวโดยส่วนเดียวไม่มีกรรมดำเลย จักปรินิพพานในทิวาสธรรม. ดังนั้นก็เป็นการ แสดงความต่างแห่งอินทรีย์ของสัตว์. ผู้สนใจพึงอ่านรายละเอียดจากบาลี สูตรที่ ๘ ปฐมวรรค ทุติยปัณณาสกัณฎก. อ. ๒๒/๔๕๑/๓๓๓. -ผู้รวบรวม.

ทรงมีและทรงแสดงยถาภูตญาณที่ทำให้แจ้งอริมุตติบท ท.^๑

อานนท์ ! ธรรมคือญาณเหล่าใด เป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่ง ซึ่งอริมุตติบท(ธรรมที่ต้องปล่อยวางทุกอย่างทุกประการ) ท. เหล่านั้น; อานนท์! เราเป็นผู้กล่าวกล้า รู้เฉพาะในธรรมคือญาณเหล่านั้น เพื่อจะแสดง ซึ่งธรรมอันเป็นธรรมชาติแห่งอริมุตติบท ท. เหล่านั้น โดยประการที่ผู้ปฏิบัติแล้ว จักรู้อริมุตติบทที่มีอยู่ ว่ามีอยู่, ที่ไม่มีอยู่ ว่าไม่มีอยู่, ที่เลว ว่าเลว, ที่ประณีต ว่า ประณีต, ที่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า ว่ามีสิ่งอื่นยิ่งกว่า, ที่ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า ว่าไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า; หรืออีกอย่างหนึ่ง ผู้ปฏิบัติแล้วนั้นจักรู้สิ่งที่ควรรู้ หรือว่าจักเห็นสิ่งที่ควรเห็น หรือว่าจักทำให้แจ้งสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง ดังนี้. ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้อยู่. อานนท์ ! ญาณนั้น เป็นญาณที่ไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่า ในบรรดาญาณ ท. นั่นก็คือ **ยถาภูตญาณ ในอริมุตติบท ท. นั้น** ๆ. อานนท์ ! เรากล่าวว่า ญาณอื่นที่ยิ่งกว่าประณีตกว่า ญาณนั้น ย่อมไม่มี.

(ต่อจากนี้ ได้ทรงแสดงตถาคตพลญาณ ๑๐ ในฐานะที่เป็นยถาภูตญาณ อันไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่าในกรณีนี้ ดูรายละเอียดที่หน้า ๑๓๕ แห่งหนังสือเล่มนี้ ที่หัวข้อว่า "ทรงมีตถาคตพลญาณสิบ)

๑. บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๘/๒๒. ตรัสแก่พระอานนท์.

ทรงมีเวสาร์ชชญาณสี่อย่าง^๑

ภิกษุ ท.! เหล่านี้เป็นเวสาร์ชชญาณสี่อย่างของตถาคต ที่ตถาคตประกอบพร้อมแล้ว ปฏิญญาตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในท่ามกลางบริษัท ท.ได้, สี่อย่างคือ :-

(๑). ตถาคตไม่มองเห็นวีแววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใครๆ ในโลก จักโจทท้วงเราได้ด้วยทั้งเหตุผลว่า **"ธรรมเหล่านี้ๆ อันท่านผู้ปฏิญาณตนเป็นสัมมาสัมพุทธระอยู่ ไม่ได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว"** ดังนี้. ภิกษุ ท.! ตถาคตเมื่อมองหาไม่เห็นวีแววอันนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

(๒). ตถาคต ไม่มองเห็นวีแววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใครๆ ในโลก จักโจทท้วงเราได้ด้วยทั้งเหตุผลว่า **"อาสวะเหล่านี้ๆ อันท่านผู้ปฏิญาณตนเป็นขีณาสพผู้สิ้นอาสวะอยู่ ยังไม่สิ้นรอบแล้ว"** ดังนี้. ภิกษุ ท.! ตถาคตเมื่อมองหาไม่เห็นวีแววอันนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

(๓). ตถาคตไม่มองเห็นวีแววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใครๆ ในโลก จักโจทท้วงเราได้ด้วยทั้งเหตุผลว่า **"ธรรมเหล่าใดที่ท่านกล่าวว่า เป็นธรรมทำอันตรายแก่ผู้เสพ, ธรรมเหล่านั้นถึงเมื่อบุคคลเสพอยู่ ก็หาอาจทำอันตรายไม่"** ดังนี้. ภิกษุ ท.! ตถาคตเมื่อมองหาไม่เห็นวีแววอันนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

---

๑. บาลี จตุกก. อี. ๒๑/๑๐/๘ และ มหาสีหนาทสูตร มุ.ม. ๑๒/๑๔๔/๑๖๗.

(๔). ตถาคตไม่มองเห็นวีแววช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใครๆในโลก จักใจท้าวเราได้ด้วยทั้งเหตุผลว่า **"ท่านแสดงธรรม เพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์นั้นไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแก่บุคคล ผู้ประพฤติดามธรรมนั้น"** ดังนี้. ภิกษุ ท.! ตถาคตเมื่อมองหาไม่เห็นวีแววอันนั้น จึงเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล เป็นเวสัชชญาณสี่อย่างของตถาคต อันตถาคต ประกอบพร้อมแล้ว ปฏิญญาตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักร ให้เป็นไปในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย.

ทรงประกาศพรหมจักรท่ามกลางบริษัท^๑

(: เรื่องเบญจขันธ์และปฏิจจสมุปบาท)

ภิกษุ ท.! ตถาคตเป็นผู้ประกอบด้วยพลญาณ ๑๐ อย่าง และประกอบ ด้วยเวสัชชญาณ ๔ อย่าง จึง ปฏิญญาตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักร ในท่ามกลางบริษัททั้งหลาย ว่า :-

"รูป คืออย่างนี้ๆ, เหตุให้เกิดรูป คืออย่างนี้ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งรูป คืออย่างนี้ๆ;" และว่า "เวทนา คืออย่างนี้ๆ, เหตุให้เกิดเวทนา คืออย่างนี้ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งเวทนา คืออย่างนี้ๆ;" และว่า "สัญญา คืออย่างนี้ๆ, เหตุให้เกิดสัญญา คืออย่างนี้ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งสัญญา คืออย่างนี้ๆ;" และว่า "สังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ๆ, เหตุให้เกิดสังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ๆ, ความไม่ตั้ง

๑. บาลี สุตตที่ ๑ ทสพลวรรค นิทานสยุดต์ นิทาน. ส. ๑๖/๓๓/๖๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

ทรง ประกาศพรหมจักร คือ เรื่องเบญจขันธ์และปฏิจจสมุปบาท, ด้วยเครื่องมือ คือทสพลญาณสิบ และเวสัชชญาณสี่ นั้นเอง.

อยู่ได้แห่งสังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ๆ;" และว่า "วิญญูณ คืออย่างนี้ๆ, เหตุให้เกิดวิญญูณ คืออย่างนี้ ๆ, ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งวิญญูณ คืออย่างนี้ๆ;"

และว่า "เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี; เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี; เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ : ข้อนี้ได้แก่ความที่:-

เพราะมีอริชชาเป็นปัจจัย   จึงมีสังขารทั้งหลาย;

เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย   จึงมีวิญญูณ; □

เพราะมีวิญญูณเป็นปัจจัย   จึงมีนามรูป;

เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย   จึงมีสหายนะ;

เพราะมีสหายนะเป็นปัจจัย   จึงมีผัสสะ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย   จึงมีเวทนา;

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย   จึงมีตัณหา;

เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย   จึงมีอุปาทาน;

เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย   จึงมีภพ;

เพราะมีภพเป็นปัจจัย   จึงมีชาติ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : **ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์** ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชาอันนั้นนั่นเทียว, จึงมีความดับแห่งสังขาร;

เพราะมีความดับแห่งสังขาร   จึงมีความดับแห่งวิญญูณ;

เพราะมีความดับแห่งวิญญูณ   จึงมีความดับแห่งนามรูป;

เพราะมีความดับแห่งนามรูป   จึงมีความดับแห่งสหายนะ;

เพราะมีความดับแห่งสพายตนะ   จึงมีความดับแห่งผัสสะ;
 เพราะมีความดับแห่งผัสสะ   จึงมีความดับแห่งเวทนา;
 เพราะมีความดับแห่งเวทนา   จึงมีความดับแห่งตัณหา;
 เพราะมีความดับแห่งตัณหา   จึงมีความดับแห่งอุปาทาน;
 เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน   จึงมีความดับแห่งภพ;
 เพราะมีความดับแห่งภพ   จึงมีความดับแห่งชาติ;
 เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-
 โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : **ความดับลงแห่งกองทุกข์** ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
 ด้วยอาการอย่างนี้" ดังนี้ แล.

ทรงมีวิธี "รุก" ข้าศึกให้แพภัยตัว^๑

(เรื่องในชั้นแรกมีอยู่ว่า ปรีพพชกชื่อสรณะ เคยบวชอยู่ในธรรมวินัยนี้ แล้วละทิ้ง
 ไปบวชเป็นปรีพพชก เทียวร้องประกาศอยู่ว่า คนรู้ถึงธรรมวินัยของพวกสมณสากยบุตร
 ทัวถึงแล้ว ไม่เห็นดีอะไรจึงหลีกมาเสีย. ครั้นความนี้ทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จ
 ไปสู่อารามของปรีพพชกพวกนั้น และสนทนากันในกลางที่ประชุมปรีพพชก. ทรงถาม
 เฉพาะสรณะปรีพพชก ให้บรรยายออกไปว่า ธรรมวินัยของพวกสมณสากยบุตรนั้นเป็น
 อย่างไร). ตรัสว่า:-

ดูก่อนสรณะ ! ได้ยินว่าท่านกล่าวดังนี้จริงหรือ ว่า "ธรรมของพวกสมณ
 สากยบุตรนั้น เรารู้ทั่วถึงแล้ว เพราะรู้ทั่วถึงนั่นเอง จึงหลีกมาเสียจากธรรมวินัย
 นั้น" ดังนี้. (ไม่มีคำตอบ, จึงตรัสถามเป็นครั้งที่สอง :-)

ดูก่อนสรณะ ! ท่านจงพูดไปเถิดว่า ท่านรู้ทั่วถึงธรรมของพวกสมณ
 สากยบุตรอย่างไร. ถ้าท่านพูดไม่ครบถ้วน เราจะช่วยพูดเติมให้ครบถ้วน. ถ้า

๑. บาลี ติก. อ๋. ๒๐/๒๓๘/๕๐๔. ตรัสแก่ปรีพพชกทั้งหลาย ริมฝั่งแม่น้ำสัพปีนิ.

คำของท่านครบถ้วนถูกต้องดีแล้ว เราจักอนุโมทนา. (นั่งไม่มีคำตอบอีก จึงตรัสถามเป็นครั้งที่สาม :-)

ดูก่อนสราภะ ! ท่านจงพูดเถิด. ธรรมวินัยของพวกสมณสากยบุตรนั้นเราเป็นผู้บัญญัติเอง เราย่อมรู้ดี. ถ้าท่านพูดไม่บริบูรณ์ เราจะช่วยพูดเต็มให้บริบูรณ์, ถ้าท่านพูดได้บริบูรณ์ เราก็จักอนุโมทนา. (นั่งไม่มีคำตอบ, ในที่สุดพวกปริพาชกด้วยกันช่วยกันรุมขอร้องให้สราภะปริพาชกพูด. สราภะก็ยังคงนั่งตามเดิม. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสข้อความนี้ :-)

ดูก่อนปริพาชกทั้งหลาย ! ถ้าผู้ใดกล่าวหาเราว่า "ท่านอวดว่าท่านเป็นสัมมาสัมพุทธะ แต่ธรรมเหล่านั้น ท่านยังไม่รู้เลย" ดังนี้. เราก็จักซักไซ้สอบถามไล่เลียงเขาให้เป็นอย่างดี (ถึงข้อธรรมที่เขาว่าเราไม่รู้ แต่เขารู้). เขานั้น ครั้นถูกเราซักไซ้สอบถามไล่เลียงเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมหมดหนทาง ย่อมเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะตกอยู่ในฐานะลำบาก ๓ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือตอบถลากลไกล นอกสู้นอกทางบ้าง, แสดงความขุ่นเคืองโกรธแค้น น้อยยกน้อยใจออกมาให้ปรากฏบ้าง, หรือต้องนั่งอั้น หมดเสียง เก้อเขิน คอตก กัมหน้า ชบเซา ไม่มีคำพูดหลุดออกมาได้ เหมือนอย่างสราภะปริพาชกนี้บ้าง.

ดูก่อนปริพาชกทั้งหลาย ! ถ้าผู้ใดกล่าวหาเราว่า "ท่านอวดว่าท่านสิ้นอาสวะ. แต่อาสวะเหล่านี้ๆ ของท่านยังมีอยู่" ดังนี้. เราก็จักซักไซ้สอบถามไล่เลียงเขาให้เป็นอย่างดี (ถึงอาสวะที่เขาว่ายังไม่สิ้น). เขานั้น ครั้นถูกเราซักไซ้สอบถามไล่เลียงเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมหมดหนทาง ย่อมเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะตกอยู่ในฐานะลำบาก ๓ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือตอบถลากลไกลนอกสู้นอกทางบ้าง, แสดงความขุ่นเคือง โกรธแค้น น้อยยกน้อยใจ ออกมาให้ปรากฏบ้าง, หรือต้องนั่งอั้น หมดเสียง เก้อเขิน คอตก กัมหน้า ชบเซา ไม่มีคำพูดหลุดออกมาได้ เหมือนอย่างสราภะปริพาชกนี้บ้าง.

ดูก่อนปริพพาชกทั้งหลาย ! ถ้าผู้ใดกล่าวหาเราว่า "ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้น ไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแก่บุคคลผู้ประพฤติตาม" ดังนี้. เราก็จักซักไซ้สอบถามไล่เสียงเขาให้เป็นอย่างดี (ถึงประโยชน์ที่เขาว่าจะเป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแก่บุคคลผู้ประพฤติตาม). เขานั้น ครั้นถูกเราซักไซ้สอบถามไล่เสียงเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมหมดหนทาง ย่อมเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากจะตกอยู่ในฐานะลำบาก ๓ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือตอบถลากลไถลนอกกลุ่มนอกทางบ้าง, แสดงความขุ่นเคือง โกรธแค้น น้อยอกน้อยใจ ออกมาให้ปรากฏบ้าง, หรือต้องนิ่งอันหมดเสียง เก้อเขิน คอดกั ก้มหน้า ซบเซา ไม่มีคำพูดหลุดออกมาได้ เหมือนอย่างสระปะปริพพาชกนี้บ้าง.

ทรงมีธรรมสีหนาทที่ทำเทวโลกให้สิ้นสะเทือน^๑

ภิกษุ ท.! พญาสัตว์ชื่อสีหะ ออกจากถ้ำที่อาศัยในเวลาเย็น เหยียดกายแล้ว เหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบ บันลือสีหนาทสามครั้งแล้วก็เที่ยวไปเพื่อหาอาหาร. บรรดาสัตว์เดรัจฉานเหล่าใดที่ได้ยินสีหนาท สัตว์เหล่านั้นก็สะดุ้งกลัวเหียวแห้งใจ, พวกที่อาศัยโพรงก็เข้าโพรง ที่อาศัยน้ำก็ลงน้ำ พวกอยู่ป่าก็เข้าป่า ผู่นกก็โผขึ้นสู่อากาศ, เหล่าช้างของพระราชาในหมู่บ้าน นิคมและเมืองหลวง ที่เขาผูกล่ามไว้ด้วยเชือกอันเหนียว ก็พากันกลัว กระทบเชือกให้ขาด แล้วถ่ายมูลและกรีสพลางเล่นหนีไปพลาง ทั้งข้างโน้นและข้างนี้. ภิกษุ ท.! พญาสัตว์ชื่อสีหะ เป็นสัตว์มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์มาก มีอำนาจมากกว่าบรรดาสัตว์เดรัจฉาน ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท.! ฉันทใดก็ฉันทนั้น : ในกาลใดตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบโดยตนเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก

๑. บาลี จุตทุก. อ. ๒๑/๔๒/๓๓.

เป็นผู้ฝึกบรูษที่พอฝึกได้ไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูสอนเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ปลุกสัตว์ให้ตื่น เป็นผู้จำแนกธรรม. ตถาคตนั้นแสดงธรรมว่า สักกายะ (คือทุกข์) เป็นเช่นนี้ เหตุให้เกิดสักกายะเป็นเช่นนี้ ความดับไม่เหลือแห่งสักกายะเป็นเช่นนี้ ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสักกายะเป็นเช่นนี้.^๑ พวกเทพเหล่าใดเป็นผู้มีอายุยืนนาน มีวรรณะ มากไปด้วยความสุข ดำรงอยู่นานมาแล้วในวิมานชั้นสูง, พวกเทพนั้นๆ โดยมาก ได้ฟังธรรมเทศนาของตถาคตแล้วก็สะดุ้งกลัว เหี่ยวแห้งใจ สำนึกได้ว่า "ท่านผู้เจริญเอ๋ย! พวกเราเมื่อเป็นผู้ไม่เที่ยง ก็มาสำคัญว่าเป็นผู้เที่ยง เมื่อไม่ยั่งยืน ก็มาสำคัญว่ายั่งยืน เมื่อไม่มั่นคงก็มาสำคัญว่าเราเป็นผู้มั่นคง. พวกเราทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนไม่มั่นคงและถึงทั่วแล้วซึ่งสักกายะ คือความทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ตถาคตเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ศักดิ์มาก อานุภาพมาก กว่าสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกด้วยอาการอย่างนี้แล.

ทรงเปรียบเทียบการกระทำของพระองค์ ด้วยการกระทำของสีหะ^๒

ภิกษุ ท.! สีหะมิคราชา ออกจากที่อาศัย ในเวลาเย็น; ครั้นออกจากที่อาศัยแล้ว ก็เหยียดยึดตัว ; ครั้นเหยียดยึดตัวแล้ว ก็เหลียวดูทิศทั้งสี่ โดยรอบ ; ครั้นเหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบแล้ว ก็บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง ; ครั้นบันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้ว ก็ออกไปสู่ที่หากิน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเพราะเหตุว่า

๑. ในบาลี ขนธ. ส. ๑๗/๑๐๓/๑๕๕ ทรงแสดงลักษณะ, สมุทัย, อัตถังคมะ แห่งเบญจขันธ์ แทนเรื่องสักกายะ ๔ ประการ ดังที่กล่าวข้างบนนี้, โดยข้อความที่เหมือนกัน.

๒. บาลี ทสก. อ. ๒๔/๓๔/๒๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

สีหมีคราชาชนั้นมีความคิดว่า เราอย่าต้องทำให้สัตว์เล็กๆ ที่อยู่ในพื้นที่อันขรุขระ ต้องถึงซึ่งความลำบากเลย, ดังนี้.

ภิกษุ ท.! คำว่า "สีหะ" นี้แล เป็นคำแทนชื่อแห่งตถาคตผู้อรหันต-
สัมมาสัมพุทธะ.

ภิกษุ ท.! ข้อที่ ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท นั้น เป็นคำแทนชื่อของการ
บันลือสีหนาท. ภิกษุ ท.! ตถาคตพละของตถาคต ๑๐ อย่างเหล่านี้ ที่ตถาคต
ประกอบพร้อมแล้ว จึงปฏิญาณตำแหน่งจอมโลก บันลือสีหนาท ประกาศ
พรหมจักรให้เป็นไปในบริษัททั้งหลาย. (สำหรับตถาคตพลญาณทั้ง ๑๐ ซึ่ง
เป็นคุณลักษณะของผู้สามารถบันลือสีหนาทนั้น พึงดูรายละเอียดที่หน้า ๑๓๕ -
๑๓๖ แห่งหนังสือเล่มนี้).

ทรงมีธรรมสีหนาทอย่างองอาจ^๑

กัสสปะ ! นี่เป็นเรื่องที่อาจมีได้เป็นได้ คือเหล่าปริพพาชกผู้เป็นเดียรฉัตร
เหล่าอื่นจะพึงกล่าวว่า "พระสมณโคดม บันลือสีหนาทก็จริงแล แต่บันลือในที่
ว่างเปล่า หาใช่บันลือในท่ามกลางบริษัทไม่" ดังนี้ ส่วนท่านอย่าพึงกล่าวเช่นนั้น
แต่พึงกล่าว (ตามที่เป็นจริง) อย่างนี้ว่า "พระสมณโคดมยอมบันลือสีหนาท
ในท่ามกลางบริษัท ท. หาใช่บันลือในที่ว่างเปล่าไม่".

กัสสปะ ! นี่ก็เป็นเรื่องที่อาจมีได้ เป็นได้ คือเหล่าปริพพาชกผู้เป็นเดียรฉัตร
เหล่าอื่นจะพึงกล่าวว่า "พระสมณโคดม บันลือสีหนาทในท่ามกลางบริษัทก็จริง

---

๑. บาลี สී.ที. ๙/๒๑๙/๒๗๒. ตรัสแก่อเจลกัสสปะ ที่กัณณกถลมิคทายวัน ใกล้เมืองอุชฺฌญา.
เรื่องตอนที่จริงควรนำไปจัดไว้ ในตอนที่ได้ประกาศพระศาสนาแล้ว, แต่เป็นเพราะเห็นว่า
เป็นจำพวกคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่ง จึงกล่าวเสียในตอนนี้ด้วยกัน ทั้งมีเนื้อความ
เนื่องกันอยู่ด้วย.... - ผู้รวบรวม.

แต่หาได้บั่นลืออย่างองอาจไม่" ดังนี้. ส่วนท่านอย่าฟังกล่าวเช่นนั้น แต่ฟังกล่าว (ตามที่เป็นจริง) อย่างนี้ว่า "พระสมณโคตมยอมบั่นลือสีหนาทในท่ามกลางบริษัท และบั่นลืออย่างองอาจด้วย".

กัสสปะ ! นี่ก็เป็นเรื่องนี้อาจมีได้เป็นได้ คือ เหล่าปริพพาชกผู้เป็นเดียรฉัตร เหล่าอื่นจะฟังกล่าวว่า "พระสมณโคตม บั่นลือสีหนาทในท่ามกลางบริษัทอย่างองอาจก็จริงแล แต่ว่าหาได้มีใครถามปัญหาอะไรกะเธอ (ในที่นั้น) ไม่, และถึงจะถูกถาม เธอก็หาพยากรณ์ได้ไม่, และถึงจะพยากรณ์ก็ไม่ทำความพอใจให้แก่ผู้ฟังได้, และถึงจะทำความพอใจให้แก่ผู้ฟังได้ เขาก็ไม่สำคัญถ้อยคำนั้นๆ ว่าเป็นสิ่งควรฟัง, และถึงจะสำคัญว่าเป็นสิ่งควรฟัง ก็ไม่เสื่อมใส, และถึงจะเสื่อมใส ก็ไม่แสดงอาการของผู้เสื่อมใส, และถึงจะแสดงอาการของผู้เสื่อมใส ก็ไม่ปฏิบัติตามคำสอนนั้น, และถึงจะปฏิบัติตามคำสอนนั้น ก็ไม่ปฏิบัติอย่างอึดอึดใจ" ดังนี้. ส่วนท่านอย่าฟังกล่าวเช่นนั้น แต่ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า "พระสมณโคตมบั่นลือสีหนาทท่ามกลางบริษัทอย่างแก่ล้าวกล้า มีผู้ถามปัญหา, ถูกถามแล้วก็พยากรณ์, ด้วยการพยากรณ์ ย่อมทำจิตของผู้ฟังให้ชอบใจ, ผู้ฟังย่อมสำคัญถ้อยคำนั้นๆ ว่าเป็นสิ่งควรฟัง ฟังแล้วก็เสื่อมใส, เสื่อมใสแล้วก็แสดงอาการของผู้เสื่อมใส, และปฏิบัติตามคำสอนนั้น, ปฏิบัติแล้ว ก็เป็นผู้อึดอึดใจได้" ดังนี้.

กัสสปะ ! ครั้งหนึ่งเราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏใกล้กรุงราชคฤห์. ปริพพาชกผู้เป็นสพรหมจารีของท่านคนหนึ่ง ชื่อว่า นิโครธะ ได้ถามปัญหาเรื่องการเกียดกันบาปอย่างยิ่งกะเรา ณ ที่นั้น. เราได้พยากรณ์แก่เขา. ในการพยากรณ์นั้นเขาได้รับความพอใจยิ่งกว่าประมาณ (คือยิ่งกว่าที่เขาคาดไว้ก่อน).

สิ่งที่ใคร ๆ ไม่อาจท้วงติงได้^๑

ภิกษุ ท.! ตถาคตเป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่อาจท้วงติงได้ด้วยธรรม ๓ อย่างคือ:-

ภิกษุ ท.! (๑) ตถาคตมีธรรมอันตนกล่าวไว้ดีแล้ว, ในธรรมนั้น ๆ ตถาคตไม่มองเห็นวิเวกช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักท้วงติงเราได้ด้วยทั้งเหตุผลว่า "ท่านไม่ใช่เป็นผู้มีธรรมอันตนกล่าวไว้ดีแล้ว เพราะเหตุเช่นนี้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! (๒) ปฏิปทาเครื่องทำผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน เป็นสิ่งที่เราบัญญัติไว้ดีแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย, -โดยอาการที่สาวกทั้งหลายของเราปฏิบัติแล้วย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในธรรมอันตนเห็นแล้วนี้เองเข้าถึงวิมุตตินั้นแล้วแลอยู่. ในปฏิปทานั้นๆ ตถาคตไม่มองเห็นวิเวกช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลก จักท้วงติงเราได้ด้วยทั้งเหตุผลว่า "ปฏิปทาเครื่องทำผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน เป็นสิ่งที่ท่านบัญญัติไว้ดีแล้ว แก่สาวกทั้งหลาย, -โดยอาการที่ ฯลฯ แล้วแลอยู่ ก็หาไม่" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! (๓) สาวกบริษัทของเรา นับด้วยร้อยเป็นอนเนก ที่ได้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ^๒ ฯลฯ. ในข้อนั้น เราไม่มองเห็นวิเวกช่องทางที่จะมีว่า สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใคร ๆ ในโลกจักท้วงติงเราได้ด้วยทั้งเหตุผลว่า "สาวกบริษัทของท่าน มีนับด้วยร้อยเป็นอนเนกก็หาไม่ได้ ที่ได้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ" ดังนี้.

๑. บาลี สตตก. อ. ๒๓/๘๔/๕๕.

๒. คือเป็นพระอรหันต์.

ภิกษุ ท.! เมื่อเรามองไม่เห็นวีแววช่องทางนั้น ๆ ก็เป็นผู้ถึงความเกษมถึงความไม่กลัวถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้. นี้แล เป็นสิ่งที่ใครไม่ท้วงติงตาคตได้ ๓ อย่าง.

ไม่ทรงมีความลับ ที่ต้องให้ใครช่วยปกปิด^๑

โมคคัลลานะ ! ตาคตเป็นผู้ที่มี **ศิลปะบริสุทธ** ติอยู่เสมอ จึงปฏิญาณว่าเราเป็นผู้มีศิลปะบริสุทธแล้ว. ศิลปะของเรา บริสุทธ ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย, สวาททั้งหลาย จึงไม่ต้องช่วยกันทำการป้องกันให้ตาคต ในเรื่องอันเกี่ยวกับศิลปะ, ทั้งตาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสวาททั้งหลาย ในเรื่องอันเกี่ยวกับศิลปะเลย.

โมคคัลลานะ ! ตาคตเป็นผู้ที่มี **อาชีวะบริสุทธ** ติอยู่เสมอ จึงปฏิญาณว่าเราเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธแล้ว. อาชีวะของเราบริสุทธ ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย, สวาททั้งหลาย จึงไม่ต้องช่วยการทำการป้องกันให้ตาคต ในเรื่องอันเกี่ยวกับอาชีวะ, ทั้งตาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสวาททั้งหลาย ในเรื่องอันเกี่ยวกับอาชีวะเลย.

โมคคัลลานะ ! ตาคตเป็นผู้ที่มี **การแสดงธรรมบริสุทธ** ติอยู่เสมอ จึงปฏิญาณว่า เราเป็นผู้มีการแสดงธรรมบริสุทธ. การแสดงธรรมของเราบริสุทธ ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย, สวาททั้งหลายจึงไม่ต้องช่วยการทำการป้องกันให้ตาคต ในเรื่องอันเกี่ยวกับการแสดงธรรม, ทั้งตาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสวาททั้งหลาย ในเรื่องอันเกี่ยวกับการแสดงธรรมเลย.

โมคคัลลานะ ! ตาคตเป็นผู้ที่มี **การตอบคำถามบริสุทธ** ติอยู่เสมอ จึงปฏิญาณว่า เราเป็นผู้มีการตอบคำถามบริสุทธ. การตอบคำถามของเราบริสุทธ ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย, สวาททั้งหลายจึงไม่ต้องช่วยการทำการป้องกันให้ตาคต

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๑๔๒/๑๐๐. ตรัสแก่พระมหาโมคคัลลานะ ที่โฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี

ในเรื่องอันเกี่ยวกับการตอบคำถาม, ทั้งตถาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย ในเรื่องอันเกี่ยวกับการตอบคำถามเลย.

โมคคัลลานะ ! ตถาคตเป็นผู้ที่มี **ญาณทัสสนะบริสุทธิ** ดิอยู่เสมอ จึงปฏิญาณว่า เราเป็นผู้มีญาณทัสสนะบริสุทธิแล้ว. ญาณทัสสนะของเราบริสุทธิ ขาวผ่อง ไม่เศร้าหมองเลย, สาวกทั้งหลายจึงไม่ต้องช่วยการทำการป้องกันให้ตถาคต ในเรื่องอันเกี่ยวกับญาณทัสสนะ, ทั้งตถาคตก็ไม่หวังการป้องกันจากสาวกทั้งหลาย ในเรื่องอันเกี่ยวกับญาณทัสสนะเลย, ดังนี้.

ทรงแสดงสิ่งที่น่าอัศจรรย์อันแท้จริงของพระองค์^๑

(เมื่อได้ทรงสนทนากับพระอานนท์ ถึงเรื่องอันเป็นอิทธิปาฏิหาริย์เกี่ยวกับการจตุและการประสูติ เป็นต้น ของพระองค์ ว่าเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์แล้ว ได้ทรงแสดงเรื่องที่เราควรจะเห็นว่าน่าอัศจรรย์ยิ่งไปกว่านั้นอีก ดังต่อไปนี้ :-)

อานนท์ ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอพึงทรงจำสิ่งอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมีมาแต่ก่อนของตถาคต ข้อนี้ไว้. อานนท์ ! ในกรณีนี้คือ :-

เวทนา เป็นของแจ่มแจ้งแก่ตถาคตแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงลับไป.

สัญญา เป็นของแจ่มแจ้งแก่ตถาคตแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงลับไป.

วิตก เป็นของแจ่มแจ้งแก่ตถาคตแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงลับไป.

๑. บาลี อัจฉริยอัฏฐธัมมสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๕๔/๓๗๙. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่อุปัฏฐาน ศาลา ณ เขตวนาราม.

อาณนที ! เธอจงทรงจำสิ่งอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมีมาแต่ก่อนของตถาคตข้อนี้แล.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อที่ว่า เวทนา เป็นของแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคแล้วจึงเกิดขึ้นแล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงลับไป, สัญญา เป็นของแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงลับไป, วิตก เป็นของแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคแล้วจึงเกิดขึ้น แล้วจึงตั้งอยู่ แล้วจึงลับไป, แม้ใด; ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์จะทรงจำไว้ว่า เป็นสิ่งอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาแต่ก่อนเกี่ยวกับพระผู้มีพระภาค, ดังนี้."

ทรงเป็นอัจฉริยมมนุษย์ในโลก^๑

ภิกษุ ท.! บุคคลเอก เมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้น เป็นอัจฉริยะมนุษย์. ใครกันเล่าเป็นบุคคลเอก? ตถาคต ผู้เป็นอรหันต์ตรัสรู้ชอบเองนี้แลเป็นบุคคลเอก.

ภิกษุ ท.! นี้แล บุคคลเอก ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมมนุษย์ ดังนี้.

ทรงต่างจากมนุษย์ธรรมดา^๒

ภิกษุ ท.! เทวดาแลมนุษย์ทั้งหลาย มีรูปเป็นที่ยินดี กำหนดแล้วในรูป บันเทิงด้วยรูป. เทวดาแลมนุษย์ ท. ย่อมทนทุกข์อยู่ เพราะความแปรปรวนความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย ของรูป. ภิกษุ ท.! เทวดาแลมนุษย์ทั้งหลาย มีเสียง^๓ ฯลฯ, มีกลิ่น ฯลฯ, มีรส ฯลฯ, มีโผฏฐัพพะ ฯลฯ,

๑. บาลี เอก. อ. ๒๐/๒๙/๑๔๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี สห. ส. ๑๘/๑๕๙/๒๑๖.

๓. มีข้อความเต็มเหมือนในข้อต้นที่ว่าด้วยรูปเป็นที่ยินดีจนตลอด, แต่ในที่นี้ย่อไว้ให้สะดวกแก่การอ่าน ไม่รกตา.

มีธรรมารมณฺ์เป็นที่ยินดี กำหนดแล้วในธรรมารมณฺ์ บันเทิงด้วยธรรมารมณฺ์. เทวดาแลมนุษย์ ท. ย่อมทนทุกข์อยู่ เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย ของธรรมารมณฺ์.

ภิกษุ ท.! ส่วนตถาคตผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ รู้แจ้งตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความต่ำทราม และอุบายเครื่องหลุดพ้นออกไปได้ แห่งรูปทั้งหลายแล้ว ; ไม่เป็นผู้มีรูปเป็นที่ยินดี ไม่กำหนดในรูป ไม่บันเทิงด้วยรูป. ภิกษุ ท.! ตถาคตย่อมอยู่เป็นสุข เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย ของรูป, ภิกษุ ท.! ตถาคตรู้แจ้งตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องเกิดขึ้น ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความต่ำทราม และอุบายเครื่องหลุดพ้นออกไปได้แห่งเสียง ท. แห่งกลิ่น ท. แห่งรส ท. แห่งโณภูฏัพพะ ท. และแห่งธรรมารมณฺ์ ท. แล้ว; ไม่เป็นผู้มีเสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ธรรมารมณฺ์เป็นที่ยินดี ไม่กำหนดไม่บันเทิงด้วยเสียงเป็นต้น ภิกษุ ท.! ตถาคตย่อมอยู่เป็นสุข เพราะความแปรปรวน ความกระจัดกระจาย ความแตกทำลาย แห่งธรรมมีเสียงเป็นต้นนั้นๆ. (พระผู้มีพระภาคได้ทรงกล่าวคำนี้แล้ว, พระสุคตครั้นตรัสคำนี้แล้ว พระศาสดาได้ภาษิตคำอื่นอีกที่ผูกเป็นคาถาดังนี้ว่า :-)

รูป ท. เสียง ท. กลิ่น ท. รส ท. ผัสสะ ท. ธรรม ท. ทั้งสิ้น
อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าชอบใจ ยังเป็นสิ่งกล่าวได้ว่ามีอยู่
เพียงใด มนุษย์โลกพร้อมด้วยเทวโลก ก็ยังสมมติว่า "นั่นสุข"
อยู่เพียงนั้น. ถ้าเมื่อสิ่งเหล่านั้นแตกดับลงในทีใด, สัตว์
เหล่านั้น ก็สมมติว่า "นั่นทุกข์" ในที่นั้น. สิ่งที่พระอริยเจ้า ท.
เห็นว่าเป็นความสุข ก็คือความดับสนิทแห่งสักกายะทั้งหลาย,

แต่สิ่งนี้กลับปรากฏเป็นข้าศึกตัวร้ายกาจ แก่สัตว์ ท. ผู้เห็นอยู่ โดยความเป็นโลกทั้งปวง. สิ่งใด ที่สัตว์อื่นกล่าวแล้วโดย ความเป็นสุข, พระอริยเจ้า ท. กล่าวสิ่งนั้น โดยความเป็น ทุกข์. สิ่งใดที่สัตว์อื่นกล่าวแล้ว โดยความเป็นทุกข์, พระ- อริยะผู้รู้ กล่าวสิ่งนั้นโดยความเป็นสุข, ดังนี้.

ทรงบังคับใจได้เด็ดขาด^๑

พราหมณ์ ! เราเป็นผู้ปฏิบัติแล้วเพื่อความเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อความ สุขแก่ชนมาก. เราได้ประดิษฐานมหาชนไว้แล้วในอริยญายธรรม คือในความ เป็นผู้มีธรรมอันงดงาม มีธรรมเป็นกุศล. พราหมณ์ ! เราอยากตริตริก (วิตก) ไปในวิตกเรื่องใด ก็ตริตริกในวิตกนั้นได้, เราไม่อยากตริตริกไปในวิตกเรื่องใด ก็ไม่ตริตริกไปในวิตกนั้นได้^๒. เราอยากดำริ (สังกัปปะ) ไปในความดำริอย่างใด ก็ดำริในความดำรินั้นได้, เราไม่อยากดำริในความดำริอย่างใด ก็ไม่ดำริไป ในความดำริอย่างนั้นได้. พราหมณ์ ! เราเป็นผู้บรรลุแล้วซึ่งความมีอำนาจเหนือ จิตในคลองแห่งวิตกทั้งหลาย, เราจึงมีธรรมตาได้ฉานทั้งสิ้น อันเป็นการอยู่อย่าง ผาสุกยิ่ง ในชาตินี้, เราได้โดยง่ายตาย ไม่ยาก ไม่ลำบาก. พราหมณ์ ! เราแล, เพราะความสิ้นอาสวะ ท., ได้ทำให้แจ้งแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันปราศจากอาสวะเข้าถึงวิมุตตินั้นแล้ว แลอยู่.

ไม่ทรงติดแม่ในนิพพาน^๓

ภิกษุ ท.! แม่ตถาคต ผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ก็รู้ชัดซึ่งนิพพานตาม ความเป็นนิพพาน. ครั้นรู้นิพพานตามความเป็นนิพพานชัดแจ้งแล้ว

๑. บาลี จตทก. อ. ๒๑/๔๗/๓๕. ตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ สวมไฟ, ราชคฤห์.

๒. คือทรงบังคับจิตให้คิดหรือไม่ให้คิดก็ได้ หรือให้คิดเฉพาะเรื่องใดก็ได้.

๓. บาลี มูลปริยายสูตร มุม. ๑๒/๑๐/๘-๙. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่โคนต้นสาละ ในป่า

ก็ไม่ทำความมั่นหมายซึ่งนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายในนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายโดยความเป็นนิพพานไม่ทำความมั่นหมายว่า "นิพพานเป็นของเรา", ไม่เพลิตเพลินลุ่มหลงในนิพพาน. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า นิพพานนั้นเป็นสิ่งที่ตถาคตกำหนดรู้ทั่วถึงแล้ว.

ภิกษุ ท.! แม้ตถาคต ผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ก็รู้ชัดซึ่งนิพพานตามความเป็นนิพพาน. ครั้นรู้นิพพานตามความเป็นนิพพานชัดแจ้งแล้วก็ไม่ทำความมั่นหมายซึ่งนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายในนิพพานไม่ทำความมั่นหมายโดยความเป็นนิพพาน ไม่ทำความมั่นหมายว่า "นิพพานเป็นของเรา", ไม่เพลิตเพลินลุ่มหลงในนิพพาน. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? เรากล่าวว่า เพราะรู้ว่าคุณภาพเพลิตเพลินเป็นมูลแห่งทุกข์และเพราะมีภพจึงมีชาติ, เมื่อเกิดเป็นสัตว์แล้วต้องมีแก่และตาย. เพราะเหตุนี้ตถาคตจึงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะค้นหาทั้งหลายสิ้นไป ปราศไป ดับไป สละไป ไถ่ถอนไป โดยประการทั้งปวงดังนี้.

ทรงมีความคงที่ต่อวิสัยโลก

ไม่มีใครยิ่งกว่า^๑

ภิกษุ ท.! สิ่งใดๆ ที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดารวมกับมนุษย์ ได้พากันเห็นแล้ว ได้ยินแล้วรู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว พบปะแล้ว แสวงหากันแล้ว คิดค้นกันแล้ว, **สิ่งนั้นๆ เราก็รู้จัก.**

ภิกษุ ท.! สิ่งใดๆ ที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดารวมกับมนุษย์ ได้พากันเห็นแล้ว ได้ยินแล้ว

๑. บาลี จตุกก.อ.๒๑/๓๑/๒๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่กาฬการาม ใกล้เมืองสาเกต.

รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว พบปะแล้ว แสวงหากันแล้ว คิดค้นกันแล้ว, **สิ่งนั้นๆ เราได้รู้แจ้งแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง. สิ่งนั้นๆ เป็นที่แจ่มแจ้งแก่ตถาคต, สิ่งนั้นๆ ไม่อาจเข้าไป (ติดอยู่ในใจของ) ตถาคต.**

ภิกษุ ท.! สิ่งอันเป็นวิสัยโลกต่างๆ ที่ชาวโลกรวมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดารวมกับมนุษย์ ได้พากันเห็นแล้วได้ยินแล้ว รู้สึกแล้ว รู้แจ้งแล้ว พบปะแล้ว แสวงหากันแล้ว คิดค้นกันแล้วนั้นๆ เราพึงกล่าวได้ว่า เรา รู้จักมันดี. มันจะเป็นการมุสาแก่เรา ถ้าเราจะพึงกล่าวว่า เรา รู้จักบ้าง ไม่รู้จักบ้าง. และมันจะเป็นการมุสาแก่เราเหมือนกันถ้าเราจะพึงกล่าวว่า เรา รู้จักก็หา มิได้, ไม่รู้จักก็หา มิได้, ข้อนั้นมันเป็นความเสียหายแก่เรา,

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนี้แล ตถาคตเห็นสิ่งที่ต้องเห็นแล้ว ก็ไม่ทำความมั่นหมายว่า เห็นแล้ว, ไม่ทำความมั่นหมายว่า ไม่ได้เห็น, ไม่ทำความมั่นหมายว่า เป็นสิ่งที่ต้องเห็น, ไม่ทำความมั่นหมายว่า ตนเป็นผู้หนึ่งที่ได้เห็น, (ในสิ่งที่ได้ฟัง, ได้รู้สึก, ได้รู้แจ้ง ก็มีนัยอย่างเดียวกัน).

ภิกษุ ท.! ด้วยเหตุนี้แล ตถาคตชื่อว่า เป็นผู้คงที่เป็นปรกตอยู่เช่นนั้นได้ในสิ่งทั้งหลาย ที่ได้เห็น ได้ยิน ได้รู้สึก และได้รู้แจ้งแล้ว, และเรายังกล่าวว่า จะหาบุคคลอื่นที่เป็นผู้คงที่ ซึ่งยิ่งไปกว่า ประณีตกว่า ตถาคตผู้คงที่นั้นเป็นไม่มีเลย.

ทรงอยู่เหนือการครอบงำของเวทนา

มาตั้งแต่ออกผนวชจนตรัสรู้^๑

อัคคิเวสสนะ ! ก็บุคคลมีกายอบรมแล้ว มีจิตอบรมแล้ว เป็นอย่างไรเล่า? อัคคิเวสสนะ! สุขเวทนา เกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้มีการสดับ ในธรรมวินัยนี้;

๑. บาลี ม.ม. ๑๒/๔๔๐/๔๐๙. ตรัสแก่สังฆจกนิครนถบุตร ที่ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ไกลเมืองเวสาลี.

อริยสาวกนั้น อันสุขเวทนาถูกต้องอยู่ เป็นผู้ไม่กำหนดยินดีในความสุข ไม่ถึงความกำหนดยินดีในความสุข.สุขเวทนาของอริยสาวกนั้นย่อมดับ, เพราะความดับแห่งสุขเวทนา **ทุกขเวทนา** ย่อมเกิดขึ้น; อริยสาวกนั้น อันทุกขเวทนาถูกต้องอยู่ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่คร่ำครวญ ไม่ต้อกร่ำไห้ ไม่ถึงซึ่งความหลง.อัคคิเวสสนะ! สุขเวทนานั้นแม้เกิดขึ้นแล้วแก่อริยสาวกนั้นอย่างนี้ ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะความเป็นผู้มีกายอันอบรมแล้ว; ทุกขเวทนา แม้เกิดขึ้นแล้วก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ เพราะความเป็นผู้มีจิตอันอบรมแล้ว, อัคคิเวสสนะ! เพราะเหตุที่ว่า **สุขเวทนามิครอบงำจิตตั้งอยู่ และทุกขเวทนามิครอบงำจิตตั้งอยู่** โดยทั้งสองประการดังกล่าวแล้ว เขาย่อมเชื่อว่าเป็นผู้มีกายอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว ดังนี้.

"พระโคตมผู้เจริญ! ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสแล้วในพระโคตมผู้เจริญ เพราะเหตุว่าพระโคตมผู้เจริญ เป็นผู้มีกายอันอบรมแล้วด้วย มีจิตอันอบรมแล้วด้วย".

อัคคิเวสสนะ! คำนี้ท่านกล่าวพาดพิงถึงเราโดยแท้ เราจะพูดให้แจ่มชัดเสียเลยว่าอัคคิเวสสนะ! จำเดิมแต่เราได้ปลงผมและหนวด ครองผ้าย้อมผาดออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน; ข้อที่ **สุขเวทนาเกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตของเราตั้งอยู่** หรือว่าข้อที่ **ทุกขเวทนาเกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตของเราตั้งอยู่** นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สุขเวทนาชนิดที่เกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตตั้งอยู่ ย่อมไม่เกิดแก่พระสมณโคตม เป็นแน่. ทุกขเวทนาชนิดที่เกิดขึ้นแล้วจะครอบงำจิตตั้งอยู่ ย่อมไม่เกิดแก่พระสมณโคตมเป็นแน่".

อัคคิเวสสนะ ! ทำไมมันจะมีไม่ได้เล่า.... (ต่อจากนี้ ก็ทรงเล่าเรื่องการออกผนวช, การค้นหาสำนักเพื่อการศึกษาของพระองค์ คืออาหารดาบส กาลามโคตร อุทกดาบสรามบุตร จนกระทั่งทรงบำเพ็ญอัตตกิลมถานุโยคตามแบบฉบับที่เรียกกันว่าวัตรแห่งนิครนถ์, เกิดอุปมาแจ่มแจ้ง

ในทางที่จะให้หลีกออกจากกาม, แล้วทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างเข้มงวด มีทุกขเวทนาแก่กล้า ซึ่งทรงยืนยันว่า แม้กระนั้นก็ไม่ครอบงำจิตของพระองค์ตั้งอยู่; เมื่อเลิกทุกรกิริยาแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต เกิดความสุขจากรูปฌานสี่ และวิขาสาม แม้จะเป็นสุขเวทนาอันสูงสุด ก็ไม่สามารถครอบงำจิตของพระองค์ตั้งอยู่ สมกับที่ทรงยืนยันว่า ไม่มีเวทนาชนิดใดเกิดขึ้นแล้ว จะครอบงำจิตของพระองค์ตั้งอยู่ได้ ดังข้อความต่อไปนี้ :-)

อัคริเวสสนะ ! ...เรานั้น **ขบฟันด้วยฟัน อัดเพดานด้วยลิ้น ข่มจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัด**. อัคริเวสสนะ! ครั้นเราขบฟันด้วยฟัน อัดเพดานด้วยลิ้น ข่มจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัดแล้ว, **เหงื่อไหลออกจากรักแร้ทั้งสอง**.

อัคริเวสสนะ ! ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้ย่อหย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังความเพียร ที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา. อัคริเวสสนะ ! **ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้ว แก่เราก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่. ....**

อัคริเวสสนะ ! เรานั้น **กลืนลมหายใจออกเข้าทั้งทางปากและทางจมูก**. อัคริเวสสนะ ! ครั้นเรากลืนลมหายใจทั้งทางปากและทางจมูกแล้ว, **เสียงลมออกทางช่องหูทั้งสอง** ดังเหลือประมาณเหมือนเสียงลมในสুবแห่งนายช่างทองที่สูบไปสูบมาฉะนั้น. อัคริเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารถนาแล้ว จะได้ย่อหย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา. อัคริเวสสนะ ! **ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่. ....**

อัคริเวสสนะ ! เรานั้น **กลืนลมหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสอง**. อัคริเวสสนะ ! ครั้นเรากลืนลมหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสองแล้ว, **ลมกล้าเหลือประมาณ** แทะเขาะขึ้นไปทางบน **กระหม่อม** เหมือนถูกบุรุษแข็งแรง เขือดเอาที่แสกกระหม่อมด้วยมีดโกนอันคม ฉะนั้น. อัคริ-

เวสสนะ ! แต่ความเพียรเราปรารภแล้ว จะได้อยู่หย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา. อัคคิเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่. ....

อัคคิเวสสนะ ! ครั้นเรากลับล้มหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสองแล้ว, **รู้สึกปวดศีรษะทั่วไปทั้งศีรษะเหลือประมาณ** เปรียบปานถูกบุรุษแข็งแรง รัตศีรษะเข้าทั้งศีรษะด้วยเชือกมีเกลียวอันเขม็งฉะนั้น. อัคคิเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารภแล้ว จะได้อยู่หย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา. อัคคิเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่....

อัคคิเวสสนะ ! ครั้นเรากลับล้มหายใจออกเข้าทั้งทางปากทางจมูก และทางช่องหูทั้งสองแล้ว, **ลมกล้าเหลือประมาณหวนกลับลงแทงเอาพื้นท้อง** ดุจถูกคนฆ่าโคหรือลูกมือตัวขยันของเขา ฉะนั้นเนื้อพื้นท้องด้วยมีดสำหรับฉีกเนื้อโคอันคมฉะนั้น. อัคคิเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารภแล้วจะได้อยู่หย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา. อัคคิเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่. ....

อัคคิเวสสนะ ! ครั้นเรากลับล้มหายใจออกเข้าไว้ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหูทั้งสอง, ก็เกิด**ความร้อนกล้าขึ้นทั่วกาย** ดุจถูกคนแข็งแรงสองคนช่วยกันจับคนกำลังน้อยที่แขนข้างละคนแล้วอย่างรมไว้เหนื่อหลุมถ่านเพลิงอันระอุฉะนั้น. อัคคิเวสสนะ ! แต่ความเพียรที่เราปรารภแล้ว จะได้อยู่หย่อนก็หาไม่ สติจะผันเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้

แสนยากเสียดแทงเอา. อัคคิเวสสนะ ! ทุกขเวทนาแม้เช่นนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา
ก็**ไม่**ครอบงำจิตตั้งอยู่. ....

(ต่อไปนี้ ได้ตรัสถึงการได้รับสุขเวทนาแล้วสุขเวทนานั้นไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ อีก ๗
วาระ :-)

อัคคิเวสสนะ ! เรากินอาหารหยาบ ทำกายให้มีกำลังได้แล้ว, เพราะ
สังัดจากกามและอกุศลธรรม ท. จึงเข้าถึง **ฌานที่หนึ่ง** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติ
และสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา**แม้**อย่างนี้**เกิดขึ้น
แล้วแก่เรา **ก็****ไม่**ครอบงำจิตตั้งอยู่.

อัคคิเวสสนะ ! เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงเข้าถึง **ฌานที่สอง** เป็น
เครื่องฟ่องใสในภายใน เป็นที่เกิดสมาธิแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุข
อันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา**แม้**อย่างนี้**เกิดขึ้นแล้วแก่
เราก**ก็****ไม่**ครอบงำจิตตั้งอยู่.

อัคคิเวสสนะ ! เพราะความ जाงไปแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มี
สติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย จึงเข้าถึง **ฌานที่สาม** อันเป็นฌานที่
พระอรียเจ้ากล่าวว่ามีผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข แล้วแลอยู่.
อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา**แม้**อย่างนี้**เกิดขึ้นแล้วแก่เรา **ก็****ไม่**ครอบงำจิตตั้งอยู่.

อัคคิเวสสนะ ! และเพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่ง
โสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงเข้าถึง **ฌานที่สี่** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติ
เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา**แม้
อย่างนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา **ก็****ไม่**ครอบงำจิตตั้งอยู่.

เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ฟ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็น
ธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว เราได้น้อม
จิตไปเฉพาะต่อ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ**.---ฯลฯ--- อัคคิเวสสนะ ! นี่เป็น

วิชาที่หนึ่ง ที่เราได้บรรลุแล้วในยามแรกแห่งราตรี. อวิชชาถูกทำลายแล้ววิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียรเพาบาบ มีตนสงบไปแล้วแลอยู่. อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา**แม้**อย่างนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.**

เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว เราได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **จตุปปาตญาณ.** .....ฯลฯ..... อัคคิเวสสนะ ! นี่เป็น **วิชาที่สอง** ที่เราได้บรรลุแล้วในยามกลางราตรี. อวิชชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียรเพาบาบ มีตนสงบไปแล้วแลอยู่. อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา**แม้**อย่างนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.**

เรานั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยน ควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว เราได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **อาสวักขยญาณ.** ....ฯลฯ..... อัคคิเวสสนะ ! นี่เป็น **วิชาที่สาม** ที่เราได้บรรลุแล้วในยามปลายแห่งราตรี. อวิชชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาทมีเพียรเพาบาบ มีตนสงบไปแล้วแลอยู่. อัคคิเวสสนะ ! **สุขเวทนา**แม้**อย่างนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็ไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่.**

(รายละเอียดเกี่ยวกับวิชาทั้งสาม ที่กล่าวมานี้ โดยครบถ้วนพิสดารทุกตัวอักษร ผู้ประสงค์จะหาอ่านได้จากหน้า ๑๑๕ ถึงหน้า ๑๑๗ แห่งหนังสือเล่มนี้.)

ทรงยืนยันในคุณธรรมของพระองค์เองได้^๑

(๑) กัสสปะ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น สีสวาที, เขากล่าวพรรณาคูณแห่งศีลโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ! ปรมศีลอันประเสริฐ (อริยะ)

๑. บาลี สี. ที. ๙/๒๑๘/๒๗๑. ตรัสแก่อเจลกัสสปะ ที่กัณณกถลมิคทายวัน อุชุนฺณยานคร.

มิได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด เราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วนปรมศีล
 อันประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยิ่งไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
 ผู้ยิ่งใน **อริศีล**.

(๒) กัสสปะ ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น **ตโปชิจฺฉวาที**, เขากล่าว
 พรรณาคุณแห่งการเกลียดกันกิเลสด้วยตบะโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ !
 การเกลียดกันกิเลสด้วยตบะ อันอย่างยิ่งและประเสริฐมิได้ด้วยเหตุมีประมาณ
 เท่าใดเราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วนการเกลียดกันกิเลสด้วยตบะอัน
 อย่างยิ่งและประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยิ่งไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
 ผู้ยิ่งใน **อริเชคฺฉนะ** (คืออริจิต).

(๓) กัสสปะ ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น **ปัญญาวาที**, เขากล่าว
 พรรณาคุณแห่งปัญญาโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ! ปรมปัญญาอันประเสริฐ
 มิได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด เราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วน
 ปรมปัญญาอันประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยิ่งไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
 ผู้ยิ่งใน **อริปัญญา**.

(๔) กัสสปะ ! สมณพราหมณ์บางพวกเป็น **วิมุตติวาที**, เขากล่าว
 พรรณาคุณแห่งวิมุตติโดยอเนกปริยาย. กัสสปะ ! ปรมวิมุตติอันประเสริฐ มิได้
 ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด เราไม่มองเห็นใครจะเสมอด้วยเรา ในส่วนปรมวิมุตติ
 อันประเสริฐนั้น : ผู้ที่ยิ่งไปกว่าเรา จะมีมาแต่ไหนเล่า. เราแล, ที่แท้เป็น
 ผู้ยิ่งใน **อริวิมุตติ**.

ทรงยืนยันให้ทดสอบความเป็นสัมมาสัมพุทธของพระองค์^๑

ภิกษุ ท.! วิธีการทดสอบ อันเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้มีปัญญาใคร่ครวญ แต่ไม่มี
 ญาณเป็นเครื่องรู้จักแห่งผู้อื่น จะพึงกระทำในตถาคต เพื่อให้รู้ว่า ตถาคตเป็น

๑. บาลี วิมังสกสูตร มุม. ๑๒/๕๗๖/๕๓๖. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เขตวัน.

ล้มมาล้มพุทธร หรือหาไม่ ดั่งนี้นั้น มีอยู่. (ภิกษุทั้งหลาย ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรง แสดง จึงได้ตรัสถ้อยคำต่อไปนี้:-)

ภิกษุ ท.! ตถาคต อันภิกษุผู้มีปัญญาใคร่ครวญ แต่ไม่มีญาณเป็นเครื่องรู้จักดี แห่งผู้อื่น พึงทำการทดสอบ ในธรรมทั้งสอง คือในธรรมที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุ และโสตะ ว่า **ธรรมที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมเศร้าหมอง นั้นมี อยู่แก่ตถาคตหรือหาไม่.** เมื่อทำการทดสอบในข้อนั้นอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่จะ พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมเศร้าหมองนั้น ไม่มีอยู่แก่ตถาคตเลย ดั่งนี้.

เมื่อรู้อยู่อย่างนั้น ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่า **ธรรมที่จะพึงรู้ ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมที่เจืออยู่ด้วยความเศร้าหมอง นั้นมีอยู่แก่ ตถาคตหรือหาไม่.** เมื่อทำการทดสอบในข้อนั้นอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่จะพึงรู้ ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมที่เจืออยู่ด้วยความเศร้าหมองนั้น ก็ไม่มีอยู่แก่ ตถาคตเลย ดั่งนี้.

เมื่อรู้อยู่อย่างนั้น ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่า **ธรรมที่จะพึงรู้ ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมผ่องแผ้ว นั้นมีอยู่แก่ตถาคตหรือหาไม่.** เมื่อทำการทดสอบในข้อนั้นอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ธรรมที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ ซึ่งเป็นธรรมผ่องแผ้วนั้น มีอยู่แก่ตถาคต ดั่งนี้.

เมื่อรู้อยู่อย่างนั้น ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่า **ท่านผู้นี้เป็นผู้ ถึงพร้อมด้วยธรรมที่เป็นกุศลนี้ ได้ถึงพร้อมมาตลอดเวลายาวนาน หรือว่าเพิ่ง ถึงพร้อมเมื่อสักครู่นี้เอง.** เมื่อทำการทดสอบในข้อนั้นอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ ได้ถึงพร้อมมาแล้วตลอดกาลนาน หาใช่เพิ่งถึงพร้อมเมื่อสักครู่นี้ไม่ดั่งนี้.

เมื่อรู้อยู่อย่างนั้น ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ว่า **ท่านผู้นี้เป็น ภิกษุผู้มียศ มีเกียรติกระฉ่อนแล้ว โทษต่ำทรามบางอย่างในกรณีอันเกี่ยวกับยศ นี้มีอยู่แก่ท่านผู้นี้หรือ.** ภิกษุ ท.! (การที่ต้องทดสอบข้อนี้ก็เพราะว่า) โทษต่ำทราม

บางอย่างจะยังไม่มีแก่ภิกษุ ตลอดเวลาที่ภิกษุยังไม่รุ่งเรื่องด้วยยศ มีเกียรติ ฐานะฉ่อน; ต่อเมื่อรุ่งเรื่องด้วยยศ มีเกียรติฐานะฉ่อน ก็จะมีโทษต่อทราบบางอย่าง เกิดขึ้น. เมื่อทำการทดสอบในข้อนั้นอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่าท่านผู้นี้ แม้เป็นภิกษุเรื่อง- ยศ มีเกียรติฐานะฉ่อน ก็หาไม่มีโทษต่อทราบบันใด ในกรณีอันเกี่ยวกับยศนั้นไม่ ดังนี้

เมื่อรู้อยู่อย่างนั้น ย่อมทำการทดสอบให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ว่า **ท่านผู้นี้ไม่ เป็นภยุปรัต (ยินดีในสิ่งที่เป็นภัย) เพราะปราศจากราคะ ไม่เสพงามเพราะสิ้น ราคะอยู่หรือ.** เมื่อทำการทดสอบในข้อนั้นอยู่ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ ไม่เป็น ภยุปรัตเพราะปราศจากราคะ ไม่เสพงามเพราะสิ้นราคะ อยู่จริง ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้ามีคนเหล่าอื่นมาถามภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ก็ท่านมีเหตุผลอย่างไร มีเรื่องารู้มาอย่างไร ที่ทำให้ท่านกล่าวว่า ท่านผู้นี้ ไม่เป็นภยุปรัต เพราะปราศจากราคะ ไม่เสพงามเพราะสิ้นราคะดังนี้ เล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุจะพยากรณ์อยู่ โดยชอบ ก็จะพยากรณ์ว่า "ข้อนี้แน่นอน, เพราะว่าท่านผู้นี้ เมื่ออยู่ในหมู่สงฆ์ก็ดี เมื่ออยู่ผู้เดียวก็ดี ซึ่งในที่นั้น ๆ ผู้ประพฤติดีก็มี ผู้ประพฤติชั่วก็มี สอนหมู่คณะอยู่ ก็มีบางพวกพัวพันอยู่กับอามิสก็มี บางพวกไม่ติดอามิสเลยก็มี **ท่านผู้นี้ ก็หาได้ดู หมิ่นบุคคลนั้น ๆ ด้วยเหตุนั้นไม่.** อีกทางหนึ่ง ข้อนี้ก็ เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว ได้รับมาเฉพาะแล้ว จากที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเองว่า 'เราไม่ เป็นภยุปรัต; เราไม่ เป็นภยุปรัต เพราะปราศจากราคะไม่เสพงามเพราะสิ้นราคะ' ดังนี้."

ภิกษุ ท.! ในข้อนี้ ตถาคต เป็นผู้ทีบุคคลพึงสอบถามเฉพาะให้ยิ่งขึ้นไปว่า ธรรมที่เสร้างามองที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ มีอยู่แก่ตถาคตหรือหาไม่? ดังนี้. ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตจะพยากรณ์ ก็จะพยากรณ์ว่า ไม่มี.

เมื่อถูกถามว่า ธรรมที่เจออยู่ด้วยความเศร้าหมอง ที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุ และโสตะ มีอยู่แก่ตถาคตหรือหาไม่? ดังนี้. ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตจะพยากรณ์ก็จะพยากรณ์ว่าไม่มี.

เมื่อถูกถามว่า ธรรมที่ผ่องแผ้ว ที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ มีอยู่แก่ตถาคตหรือหาไม่? ดังนี้.ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตจะพยากรณ์ ก็จะพยากรณ์ว่าธรรมที่ผ่องแผ้ว ที่พึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสตะ มีแก่ตถาคต ; **ตถาคตมีธรรมที่ผ่องแผ้วนั้น แหละเป็นหนทาง (ปถ), มีธรรมที่ผ่องแผ้วนั้นแหละเป็นที่เที่ยว (โคจร); แต่ว่าตถาคตมิได้เป็น "ตมฺมโย" (ผู้ที่ธรรมอันผ่องแผ้วนั้นสร้างขึ้น) ด้วยเหตุนั้น.**

ภิกษุ ท.! สาวกควรจะไปหาพระศาสดาผู้มีวาตะอย่างนี้ เพื่อจะฟังธรรม; พระศาสดานั้น ย่อมแสดงธรรมแก่สาวกนั้น ให้ยิ่งขึ้นไป ให้ประณีตขึ้นไปมีส่วนเปรียบเทียบระหว่างธรรมดำกับธรรมขาว. ภิกษุ ท.! พระศาสดาย่อมแสดงธรรมแก่สาวกนั้น ในลักษณะที่เมื่อแสดงอยู่โดยลักษณะนั้นสาวกนั้น เพราะรู้ยิ่งในธรรมนั้น ย่อมถึงซึ่งความแน่ใจเฉพาะธรรมบางอย่าง ในธรรม ท. ที่แสดงนั้นย่อมเลื่อมใสในพระศาสดาว่า "พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรมเป็นสัจจกขาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้ามีคนเหล่าอื่นมาถามภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ก็ท่านมีเหตุผลอย่างไร มีเรื่องารู้มาอย่างไร ที่ทำให้ท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจกขาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะดังนี้เล่า? ภิกษุ ท.! เมื่อภิกษุจะพยากรณ์อยู่โดยชอบ ก็จะพยากรณ์ว่า "เพื่อนเอ๋ย ! ในเรื่องนี้ เราเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพื่อฟังธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่เรานั้น ให้ยิ่งขึ้นไป ให้ประณีตขึ้นไป มีส่วนเปรียบเทียบระหว่างธรรมดำกับธรรมขาว. เพื่อนเอ๋ย ! พระศาสดาย่อมแสดงธรรมแก่เรา ในลักษณะ

ที่เมื่อทรงแสดงอยู่โดยลักษณะนั้น เรา เพราะรู้อย่างในธรรมนั้น ได้ถึงแล้วซึ่งความ
 แน่ใจเฉพาะธรรมบางอย่าง ในธรรม ท. ที่ทรงแสดงนั้น เลื่อมใสแล้วใน
 พระศาสดาว่า 'พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจกขาตะ,
 สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ' ดังนี้".

ภิกษุ ท.! สัตถาในตถาคตของท่านผู้ใดก็ตาม เป็นสัตถาที่ถูกชักโยงแล้วด้วย
 อากาโรเหล่านี้ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ เป็นสัตถาที่มีมูลรากเกิดแล้ว
 มีฐานที่ตั้งเกิดแล้ว; ภิกษุ ท.! **สัตถานี้** เรากล่าวว่า **เป็นสัตถาที่มีอาการ มีทสสนะ
 เป็นมูล เป็นสัตถาที่มั่นคง** ที่สมณะกิติ พราหมณ์กิติ เทพกิติ มารกิติ พรหมกิติ
 หรือใคร ๆ ก็ตาม ในโลก จะชักจูงไปไม่ได้.

ภิกษุ ท.! การทดสอบโดยธรรมในตถาคต ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้,
 และตถาคตก็เป็นผู้ถูกทดสอบแล้วด้วยดีโดยธรรม ด้วยอาการอย่างนี้ แล.

หมายเหตุ : ข้อความข้างบนนี้ มีประโยชน์สำหรับพวกเราทั่วไปที่ไม่มีเจโตปริยญาณที่
 จะรู้พระเหตุของพระองค์ ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะหรือไม่ ก็จะสามารถมีสัตถาแนใจได้ว่าทรง
 เป็นสัมมาสัมพุทธะขอให้พยายามทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ถึงที่สุดด้วย.อนึ่ง ข้อความเหล่านี้ จะ
 พึงยากสำหรับคนบางคนเพราะพระองค์ทรงใช้คำธรรมดาสามัญให้เล็งถึงพระองค์เอง รวากะ
 ว่าทรงเป็นจำเลยให้สอบสวน; ผู้อ่านจะต้องใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ ตัวอย่างเช่นคำว่า
 "ภิกษุ" เป็นต้น หมายถึงพระองค์เองก็มี.

-ผู้รวบรวม.

ทรงยืนยันว่าไม่ได้บริสุทธิ์เพราะตบะอื่น นอกจากอริยมรรค^๑

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่หลีกเร้น หลังจากการตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ได้เกิด
 ปริวิตกขึ้นมาว่า "เราหลุดมาได้แล้วจากการกระทำทุกกริยานั้นหนอ; ดิน္ถัก เราหลุด
 มาเสียได้แล้ว จากการกระทำทุกกริยาอันไม่ประกอบด้วยประโยชน์นั้นหนอ; ดิน္ถัก
 เราหลุดพ้นแล้ว เป็นผู้ถึงทับซึ่งโพธิญาณหนอ" ดังนี้.

๑. บาลี สคา. ส. ๑๕/๑๕๐/๔๑๘. ตรัสแก่มาร.

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป ทราบความปริวิตกแห่งใจของพระผู้มีพระภาค ด้วยใจแห่งตน แล้วเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กล่าวคุุคามด้วยคาถาว่า :-

"มาณพที่บำเพ็ญตบะ ย่อมไม่หลีกเลี่ยงจากตบะที่ทำให้เขา
ให้บริสุทธิ์ ส่วนท่านเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ มาสำคัญ
ตนว่าบริสุทธิ์ ทอดทิ้งเสียซึ่งหนทางอันบริสุทธิ์."

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทราบว่า นี่เป็นมารผู้มีบาป ดังนี้แล้ว ได้กล่าวคุุคาม มารผู้มีบาป ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า :-

ตบะอย่างอื่นชนิดใดก็ตาม ทั้งหมดนั้น
ไม่เป็นตบะนำมาซึ่งประโยชน์ เพราะเรา
รู้แล้วว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เหมือนถ่อ
หรือแจวที่จะใช้ถ่อหรือแจวเรือบนบกในป่า.

เราเจริญมรรค อันประกอบด้วยศีลสมาธิ
และปัญญา เพื่อการตรัสรู้ เราเป็นผู้ถึงแล้ว
ซึ่งความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง. มารเอ๋ย! เรา
ต่างหาก เป็นผู้กวาดล้างท่านแล้ว, ดังนี้.

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป รู้สึกว่า พระผู้มีพระภาครู้กำพิตเราเสียแล้ว พระสุคตรู้กำพิตเราเสียแล้ว มีทุกขโทมนัส อันตรธานไปแล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ทรงยืนยันพรหมจรรย์ของพระองค์ว่าบริสุทธิ์เต็มที่^๑

พราหมณ์ ! เมื่อผู้ใดจะกล่าวให้ถูกต้อง ว่าใครประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ ไม่ขาดไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อยแล้ว เขาควรกล่าวเจาะจงเอาเราตถาคต. พราหมณ์! เรานี้แหละ ย่อมประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อยแล้ว.

๑. บาลี สัตตัพพิธเมถุนสียะคสูตฺร สตฺตก. อ. ๒๓/๕๕/๔๗. ตรัสแก่ชานูสโสณิพราหมณ์.

"ข้าแต่พระโคตม ! ความขาด ความทะเลาะ ความต่าง ความพร้อยของพรหมจรรย์ นั้นเป็นอย่างไรเล่า?"

พราหมณ์ ! มีสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจารีโดยชอบ เขาไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคามก็จริงแล แต่ว่าเขา **ยินดีการลอบคล้ำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น ที่ได้รับจากมาตุคาม**. เขาปลาบปล้ำยินดีด้วยการบำเรอเช่นนั้นจากมาตุคาม. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่แล คือความขาด ความทะเลาะ ความต่าง ความพร้อยของพรหมจรรย์ เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบด้วยการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่า เป็นพรหมจารีโดยชอบ ไม่เสพเมถุนธรรมกับมาตุคาม และไม่ยินดีการลอบคล้ำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคามก็จริง แต่ **เขายังพุดจาซิกซี้เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม**, เขาปลาบปล้ำยินดี ด้วยการบำเรอเช่นนั้นจากมาตุคาม. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี่แลคือความขาด ความทะเลาะ ความต่าง ความพร้อยของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบด้วยการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัสและอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจารีโดยชอบ ไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลอบคล้ำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม **ทั้งไม่ยินดีในการพุดจาซิกซี้เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคามก็จริง แต่เขายังชอบสบตาด้วยตาของมาตุคาม**, แล้ว

ปลาบปลื้มยินดีด้วยการทำเช่นนั้น. ดูก่อนพราหมณ์! นี่ก็คือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อยของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่บริสุทธฺิ์ ยังประกอบการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ยังไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็น พรหมจารีโดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีในการพูดจากซิกซ์เล่นหัว สัพยอกกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคามก็จริง แต่เขายังชอบ ฟังเสียงของมาตุคาม ที่หัวเราะอยู่ก็ดี พุดจาอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดีร้องไห้อยู่ก็ดี ข้างนอกฝาก็ตาม นอกกำแพงก็ตาม, แล้วปลาบปลื้มยินดีด้วยการได้ฟังเสียงนั้น. ดูก่อนพราหมณ์! นี่ก็คือความขาด ความทะลุความต่าง ความพร้อยของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธฺิ์ ยังประกอบการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, เขายังไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็น พรหมจารีโดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีในการพูดจาซิกซ์เล่นหัว สัพยอกกับมาตุคาม ไม่ยินดีในการสบตาต่อตากับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีในการฟัง เสียงมาตุคามก็จริง แต่เขาชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่า ที่เคยหัวเราะเฝ้าโลมเล่น หัวกันกับมาตุคาม แล้วก็ปลาบปลื้มยินดีด้วยการเฝ้าระลึกเช่นนั้น. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี้แล คือความขาด ความทะลุ ความต่าง ความพร้อย ของ พรหมจรรย์.เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธฺิ์ ยังประกอบด้วยการ เกี่ยวพันด้วยเมถุน,

ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจรรย์ โดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีการพุดจาซิกข์เล่นหัว สัพยอกกับมาตุคาม ไม่ยินดีการสบตาต่อตากับมาตุคาม ไม่ยินดีการฟังเสียงมาตุคาม และทั้งไม่ชอบตามระลึกถึงเรื่องเก่าที่เคยหัวเราะแล้วโลมเล่นหัวกับมาตุคามก็จริง แต่เขาเพียงแต่เห็นพวกคฤหบดี หรือลูกคฤหบดีอึมเอิบด้วยกามคุณได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ก็ปลาบปลื้มยินดีด้วยการได้เห็นการกระทำเช่นนั้น. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี้แลคือความขาด ความทะเลาะ ความต่าง ความพร้อยของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ยังประกอบด้วย การเกี่ยวกันด้วยเมถุน, ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกขโทมนัส และอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญาณตัวว่าเป็นพรหมจรรย์ โดยชอบ แล้วไม่เสพเมถุนธรรมกับด้วยมาตุคาม ไม่ยินดีการลูบคลำ การประคบ การอาบ การนวดพั้น จากมาตุคาม ไม่ยินดีการฟังเสียงมาตุคาม ไม่ยินดีตามระลึกถึงเรื่องเก่าที่ตนเคยหัวเราะแล้วโลมเล่นหัวกับมาตุคาม และทั้งไม่ยินดีที่จะเห็นพวกคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี อึมเอิบด้วยกามคุณ แล้วตนพลอยนึกปลื้มใจด้วยก็ตาม แต่เขาประพฤติพรหมจรรย์โดยตั้งความปรารถนาเพื่อไปเป็นเทพยดาพวกใดพวกหนึ่ง. ดูก่อนพราหมณ์ ! นี้แล คือความขาด ความทะเลาะ ความต่าง ความพร้อย ของพรหมจรรย์. เรากล่าวว่าผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่

บริสุทธี ยังประกอบด้วยการเกี่ยวพันด้วยเมถุน, ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ไส้กะปริเทวะ ทุกข์โศกนัสและอุปายาส ไปได้, ยังไม่พ้นจากทุกข์.

พราหมณ์เอ๋ย ! ตลอดกาลเพียงใด ที่เรายังเห็นการเกี่ยวพันด้วยเมถุน อย่างไม่ได้อย่างหนึ่งใน ๗ อย่างนั้น ที่เรายังละมันไม่ได้, ตลอดกาลเพียงนั้นเรายังไม่ปฏิญญาตัวเอง ว่าเป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ เทวดาแลมนุษย์

พราหมณ์เอ๋ย ! เมื่อใด เราไม่มองเห็นการเกี่ยวพันด้วยเมถุนอย่างใด อย่างหนึ่ง ใน ๗ อย่างนั้น ที่เรายังละมันไม่ได้, เมื่อนั้น เราย่อมปฏิญญาตัวเองว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ เทวดาแลมนุษย์, **ญาณ และทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว. ความหลุดพ้นของเรา ไม่กลับกำเร็บ. ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย. บัดนี้การเกิดใหม่ไม่มีอีกต่อไป**

ทรงยืนยันว่าตรัสเฉพาะเรื่องที่

ทรงแจ่มแจ้งแทงตลอดแล้วเท่านั้น^๑

ภิกษุ ท.! เรายังไม่รู้แจ้งพร้อมเฉพาะ ซึ่งกรรมอันสัตว์กระทำสั่งสมแล้ว ด้วยเจตนา ก็ยังไม่กล่าวภาวะความสิ้นสุดของกรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็กรรรมให้ผลใน ทิฏฐุธรรม (ทันที) ในอุปัชชะ (เวลาต่อมา) หรือในอปรปรียายะ (เวลาต่อมาอีก). ภิกษุ ท.! เรายังไม่รู้แจ้งพร้อมเฉพาะ ซึ่งกรรมอันสัตว์กระทำสั่งสมแล้วด้วยเจตนา ก็ยังไม่กล่าวซึ่งการกระทำที่สุดแห่งทุกข์.

ภิกษุ ท.! ในข้อนั้น การถึงทั่วมีประการต่าง ๆ ซึ่งโทษแห่งการงานอันเป็นไปทางกาย อันประกอบด้วยเจตนาอันเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็น

๑. บาลี ทสก. อี. ๒๔/๓๑๓, ๓๑๙, ๓๒๑/๑๙๔, ๑๙๕, ๑๙๖. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

ผล มีอยู่ ๓ อย่าง; การถึงตัวมีประการต่าง ๆ ซึ่งโทษแห่งการงานอันเป็นไปทาง วาจา อันประกอบด้วยเจตนาอันเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล มีอยู่ ๔ อย่าง: การถึงตัวมีประการต่าง ๆ ซึ่งโทษแห่งการงานอันเป็นไปทางใจ อันประกอบด้วยเจตนาอันเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล มีอยู่ ๓ อย่าง.

(ต่อจากนี้ ทรงจำแนกรายละเอียดของกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ฝ่ายอกุศลที่ยกไว้ เป็นหัวข้อข้างต้นนั้น ทุกอย่างทุกประการ, แล้วก็ทรงแจกรายละเอียดของกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ฝ่ายกุศล โดยทำนองเดียวกันกับฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลจริง ๆ อย่างเพียงพอที่จะกล่าวถึงความสิ้นแห่งกรรมและการกระทำที่สุดแห่งความทุกข์ ดังที่ได้ทรงปรารภไว้ข้างต้นนั้น)

สิ่งที่ไม่ต้องทรงรักษาอีกต่อไป^๑

ภิกษุ ท.! ธรรมสี่อย่างเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ตถาคตไม่ต้องสำรวจรักษา(ด้วยเจตนางดเว้นอีกต่อไป). สี่อย่างเหล่าไหนเล่า?

(๑) ภิกษุ ท.! ตถาคต มีมรรยาททางกาย บริสุทธิ์สะอาด, กายทุกจริตที่ตถาคตต้องรักษา(คือปิดบัง) ว่า "ใคร ๆ อื่น อย่าล่วงรู้ถึงกายทุกจริตข้อนี้ของเรา" ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่ตถาคต.

(๒) ภิกษุ ท.! ตถาคต มีมรรยาททางวาจา บริสุทธิ์สะอาด, วจีทุกจริตที่ตถาคตต้องรักษาว่า "ใคร ๆ อื่นอย่าล่วงรู้ถึงวจีทุกจริตข้อนี้ของเรา" ดังนี้ย่อมไม่มีแก่ตถาคต.

(๓) ภิกษุ ท.! ตถาคต มีมรรยาททางใจ บริสุทธิ์สะอาด, มโนทุกจริตที่ตถาคตต้องรักษาว่า "ใคร ๆ อื่นอย่าล่วงรู้ถึงมโนทุกจริตข้อนี้ของเรา" ดังนี้ย่อมไม่มีแก่ตถาคต.

๑. บาลี สุตตก. อี. ๒๓/๘๔/๕๕.

(๔) ภิกษุ ท.! ตถาคต มีการเลี้ยงชีพ บริสุทธีสะอาด, มิจนาจีพที่ตถาคต ต้องรักษาว่า "ใคร ๆ อื่น อย่าล่วงรู้ถึงมิจนาจีพข้อนี้ของเรา" ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่ ตถาคตเลย.

ทรงฉลาดในเรื่องซึ่งพันวิสัยโลก^๑

ภิกษุ ท.! เราแล เป็นผู้ฉลาดในเรื่อง โลกนี้ ฉลาดในเรื่อง โลกอื่น, เป็นผู้ฉลาดต่อวิภวภูมิตั้งแต่เป็นที่ยู่ของมาร ฉลาดต่อ วิภวภูมิตั้งแต่ไม่เป็นที่ยู่ของมาร, เป็นผู้ฉลาดต่อวิภวภูมิตั้งแต่เป็นที่ยู่ของมฤตยูฉลาดต่อ วิภวภูมิตั้งแต่ไม่เป็นที่ยู่ของมฤตยู. ขนเหล่าใดถือว่าเรื่องนี้ควรฟังควรเชื่อ ข้อนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้นสิ้นกาลนาน.

ทั้งโลกนี้และโลกอื่น ตถาคตผู้ทราบดีอยู่ ได้ประกาศไว้ชัดแจ้งแล้ว ทั้งที่ที่มารไปไม่ถึง และที่ที่มฤตยูไปไม่ถึง ตถาคตผู้รู้ชัดเข้าใจชัด ได้ประกาศไว้ชัดแจ้งแล้ว เพราะความรู้โลกทั้งปวง. ประตูนครแห่งความไม่ตาย ตถาคตเปิดโล่งไว้แล้ว เพื่อสัตว์ทั้งหลาย เข้าถึงถิ่นอันเกษม. กระแสแห่งมารผู้มีบาป ตถาคตปิดกั้นเสียแล้ว กำจัดเสียแล้ว ทำให้หมดพิษสงแล้ว. ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้มากมุนด้วยปราโมทย์ ปรรณารธรรมอันเกษมจากโยคะเกิด.

ทรงทราบ ทรงเปิดเผย แต่ไม่ทรงติด ซึ่งโลกธรรม^๒

ภิกษุ ท.! โลกธรรม มีอยู่ในโลก. ตถาคต ย่อมตรัสรู้ ย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งโลกธรรมนั้น; ครั้นตรัสรู้แล้ว รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก

๑. บาลี จุฬโคตปาลสูตร ม.ม. ๑๒/๔๒๑/๓๔๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ฝั่งน้ำคงคา ไกลเมือง อุกกเวลา, แคว้นวัชชี. (เฉพาะสูตรนี้ มีอยู่ในภาคนำด้วยแล้ว).

๒. บาลี ขนฺธ. ส. ๑๗/๑๗๐/๒๔๐. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

ยอมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหงายของที่คว่ำ.

ภิกษุ ท.! ก็อะไรเล่า เป็นโลกธรรมในโลก?

ภิกษุ ท.! รูป เป็นโลกธรรมในโลก. ตถาคต ย่อมตรัสรู้ ย่อมรู้พร้อมเฉพาะซึ่งรูปอันเป็นโลกธรรมนั้น; ครั้นตรัสรู้แล้ว รู้พร้อมเฉพาะแล้วย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจงย่อมทำให้เป็นเหมือนการหงายของที่คว่ำ.

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคน แม้เราตถาคตบอก แสดง บัญญัติ ตั้งขึ้นไว้เปิดเผย จำแนกแจกแจงทำให้เป็นเหมือนการหงายของที่คว่ำ อยู่อย่างนี้ เขาก็ยังไม่รู้ไม่เห็น. ภิกษุ ท.! กะบุคคลที่เป็นพาล เป็นปุถุชน คนมืด คนไม่มีจักษุคนไม่รู้ไม่เห็น เช่นนี้ เราจะกระทำอะไรกะเขาได้.

(ในกรณีแห่ง เวทนา, สัญญา, สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำที่มีหลักเกณฑ์ในการตรัส อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้วนั้นทุกประการ)

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือน ดอกอุบล หรือดอกปทุม หรือดอกบัวบุญทรากก็ดี เกิดแล้วเจริญแล้วในน้ำ พ้นจากน้ำแล้วดำรงอยู่ได้โดยไม่เปื้อนน้ำ, ฉนฺใด; ภิกษุ ท.! ตถาคตก็ฉนฺนั้นเหมือนกัน เกิดแล้วเจริญแล้ว ในโลกครอบงำโลกแล้วอยู่อย่างไม่แปดเปื้อนด้วยโลก.

ทรงทราบทิวฏฐิตถุที่ลิกขิง^๑

(ทิวฏฐิตถุ ๖๒)^๒

ภิกษุ ท.! มีธรรมที่ลิก ที่สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตามเป็นธรรม เจียบสงบประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายแห่งความตริก เป็น

๑. บาลี ส.ที. ๙/๑๖/๒๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่สวนอัมพลฏฐิกา.

๒. ทิวฏฐิตถุ คือต้นเหตุเดิมอันจะให้เกิดทิวฏฐิต่าง ๆ ขึ้น มีอยู่ ๖๒ วัตถุ. แต่เราเรียกกันว่าทิวฏฐิตถุ ๖๒ เฉย ๆ. ในที่นี้ย่อเอามาแต่ใจความ จากพรหมชาลสูตร ส.ที.

ของละเอียดยุติได้เฉพาะบัณฑิตวิสัย, ซึ่งเราตถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง
เองแล้วสอบผู้อื่นให้รู้แจ้ง, เป็นคุณวุฒิเครื่องนำไปสรรเสริญ ของผู้ที่เมื่อจะพูด
สรรเสริญเราตถาคตให้ถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง. ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่านั้นเป็น
อย่างไรเล่า?

ภิกษุ ท. ! ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์บางพวกในโลกนี้ ฯลฯ (ต่างก็บัญญัติ):

๑. เพราะระลึกชาติของตนเองได้หลายแสนชาติ จึงบัญญัติตนและโลกว่า เทียงทุกอย่าง.
๒. เพราะ " " ๑๐ สังวัฏฏกัป-วิวัฏฏกัป(เป็นอย่างสูง) " " เทียงทุกอย่าง.
๓. เพราะ " " ๔๐ " " (") " " เทียงทุกอย่าง.
๔. เพราะอาศัยความตริตริกเสมอ แล้วคะเนเอา

(๔ อย่างข้างบนนี้ เป็น **พวกสี่สรวาท** - เทียงทุกอย่าง)

๕. เพราะระลึกได้เพียงชาติที่ตนเคยจุติไปจากหัวหน้า จึงบัญญัติตนและโลกว่า เทียงแต่บางอย่าง.
๖. เพราะ " " เคยเป็นเทพพวกขิตทาบโทสิกา " " เทียงแต่บางอย่าง.
๗. เพราะ " " มโนโทสิกา " " เทียงแต่บางอย่าง.
๘. เพราะอาศัยความตริตริกอยู่เสมอ แล้วคะเนเอา " " เทียงแต่บางอย่าง.

(๔ อย่างข้างบนนี้ เป็น **พวกเอกัจจสี่สรวาท** - เทียงบางอย่าง)

๙. เพราะอาศัยความเพียรบางอย่างบรรลุเจโตสมาธิ ทำความมั่นใจแล้วบัญญัติตนและโลกว่ามีที่สุด.
๑๐. เพราะ " " " " ไม่มีที่สุด.
๑๑. เพราะ " " " " มีที่สุดบางด้าน, ไม่มีบางด้าน.
๑๒. เพราะอาศัยความหลงใหลของตนเองแล้วบัญญัติส่ายวาทว่าโลกมีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่เชิง.

(๔ อย่างข้างบนนี้ เป็น **พวกอันตานั้นติกวาท** - เกี่ยวด้วยมีที่สุดและไม่มีที่สุด)

๑๓. เพราะกลัวมุสาวาท จึงส่ายวาทพูดคำที่ไม่ตายตัวแล้วบัญญัติว่าข้าพเจ้าเห็นอย่างนั้นก็ไม่ใช่,
--อย่างนี้ก็ไม่ใช่ ฯลฯ (เกี่ยวข้องกุศล, อกุศล).

๑๔. เพราะกลัวอุปาทาน " " ฯลฯ " " " " .

๑๕. เพราะกลัวการถูกชักใช้ " " ฯลฯ " " " " .

๑๖. เพราะหลงไหลพันเพื่อนในใจเอง จึงสาวยาวจาไม่ให้ตายตัว (เกี่ยวกับโลกียทิวาฐฐิ เช่น --โลกหน้ามี ฯลฯ ผลกรรมมี เป็นต้น).

(๕ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกอมราวิกเขปิกวาท - พุดไม่ให้ตายตัว)

๑๗. เพราะระลึกได้เพียงชาติที่ตนเคยเป็นอสังขณัฐฐิแล้ว ต้องจตุติเพราะสังขณัฐฐิเกิดขึ้น-- --จึงบัญญัติตนและโลกว่า เกิดเองลอย ๆ.

๑๘. เพราะอาศัยการตริตริทริกอยู่เสมอ แล้วคะเนเอา " " เกิดเองลอย ๆ.

(๒ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกอธิจสมุปปนิกวาท - เกิดเองลอย ๆ)

(ทั้ง ๕ หมวด มีรวมทั้งหมด ๑๘ ทิวาฐฐิ ข้างบนนี้ จัดเป็นพวกปรารภขันธิในอดีตกาล)

--- --- --- ---

๑๙. บัญญัติอิตตาวา อิตตาทิวาฐฐิ, เป็นอิตตาทิวาฐฐิไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว เป็นสังขณัฐฐิสังขณัฐฐิ.

๒๐. " " ที่ไม่มีรูป, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๑. " " ที่มึรูปและไม่มีรูป, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๒. " " ที่มึรูปก็มิใช่ มิมีก็มิใช่, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๓. " " ที่มึที่สุด, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๔. " " ที่ไม่มีที่สุด, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๕. " " ที่มึที่สุดและที่ไม่มีที่สุด, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๖. " " ที่มึที่สุดก็มิใช่ มิมีก็มิใช่, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๗. บัญญัติอิตตาวา อิตตาทิวาฐฐิสังขณัฐฐิ, เป็นอิตตาทิวาฐฐิไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว เป็นสังขณัฐฐิสังขณัฐฐิ.

๒๘. " " ที่มึสังขณัฐฐิต่างกัน, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๒๙. " " ที่มึสังขณัฐฐิน้อย, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๓๐. " " ที่มึสังขณัฐฐิมกไม่มีประมาณ, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๓๑. " " ที่มึสุขอย่างเดี่ยว, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๓๒. " " ที่มึทุกข์อย่างเดี่ยว, " " " " มีสังขณัฐฐิ.

๓๓. บัญญัติอัตตาทว่า อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์, เป็นอัตตาไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว เป็นสัตว์ะมีสัญญา.

๓๔. " " ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข, " " " มีสัญญา.

(๑๖ อย่างข้างบนนี้ เป็นพวกสัญญาวิาท - มีสัญญา)

๓๕. บัญญัติอัตตาทว่า อัตตาที่มีรูป, เป็นอัตตาไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว เป็นสัตว์ะไม่มีสัญญา.

๓๖. " " ไม่มีรูป, " " " ไม่มีสัญญา.

๓๗. " " มีรูปและไม่มีรูป, " " " ไม่มีสัญญา.

๓๘. " " มีรูปก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ, " " " ไม่มีสัญญา.

๓๙. " " มีที่สุด, " " " ไม่มีสัญญา.

๔๐. " " ไม่มีที่สุด. " " " ไม่มีสัญญา.

๔๑. " " มีที่สุดและไม่มีที่สุด, " " " ไม่มีสัญญา.

๔๒. " " มีที่สุดก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ " " " ไม่มีสัญญา.

(๘ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกอสัญญาวิาท - ไม่มีสัญญา)

๔๓. ฯลฯ อัตตาที่มีรูป, เป็นอัตตาไม่มีโรคหลังจากตายแล้ว เป็นสัตว์ะมีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

๔๔. " ไม่มีรูป, " " มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

๔๕. " มีรูปและไม่มีรูป, " " มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

๔๖. " มีรูปก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ, " " มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

๔๗. " มีที่สุด, " " มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

๔๘. " ไม่มีที่สุด, " " มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

๔๙. " มีที่สุดและไม่มีที่สุด, " " มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

๕๐. " มีที่สุดก็มีใจไม่มีก็มีใจ, " " มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีก็มีใจ.

(๘ อย่างข้างบนนี้ เป็น พวกเนวสัญญาวิาท - มีสัญญาก็ไม่เชิง)

๕๑. บัญญัติว่า อัตตาแห่งกายที่เกิดด้วยมหาภูตรูป ตายแล้วขาดสูญ.

๕๒. " " กายทิพย์ พวกกามาวจร ตายแล้วขาดสูญ.

๕๓. " " " พวกสำเร็จด้วยใจคิด ตายแล้วขาดสูญ.

๕๔. " " สัตว์พวก อากาศานัญญาตนนะ ตายแล้วขาดสูญ.

๕๕. " " " วิญญาณัญญาตนนะ ตายแล้วขาดสูญ.

ได้ตรัสรู้แล้ว - โปรดปัญจวัคคีย์

๑๗๙

๕๖. บัญญัติว่า อตตาทแห่งสัตว์พวก อากิญจัญญายตนะ ตายแล้วขาดสูญ.

๕๗. " " " เวนสัจญญานาสัจญญายตนะ ตายแล้วขาดสูญ.

(๗ อย่างข้างบนนี้ เป็น **พวกอุจเฉทวาท** - ตายแล้วสูญ)

๕๘. บัญญัติว่า อตตาทที่อิมเอบด้วย กามคุณห้า เป็นอตตาทที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๕๙. " อตตาทที่เข้าถึง ปฐมฌาน เป็นอตตาทที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๖๐. " " " ทุตติยฌาน เป็นอตตาทที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๖๑. " " " ตุตติยฌาน เป็นอตตาทที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

๖๒. " " " จตตตณฌาน เป็นอตตาทที่ถึงปรนิพพานในปัจจุบัน.

(๕ อย่างข้างบนนี้ เป็น **พวกทิวฐธัมมนิพพานวาท** - นิพพานในปัจจุบัน)

(ทั้ง ๕ หมวดมีรวมทั้งหมดอีก ๔๔ ทิวฐธัมมข้างบนนี้ เป็นพวกปรารธชั้นอื่นในอนาคตกาล)

ภิกษุ ท.! สมณะหรือพราหมณ์ก็ดี เหล่าใด กำหนดชั้นธัมมอติตกัตติสวอนอนาคตกัตติ หรือทั้งอดีตอนาคตกัตติ มีความเห็นตั้งเป็นส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวคำแสดงทิวฐธัมมต่าง ๆ ประการ, ทั้งหมดทุกเหล่า ย่อมกล่าวเพราะอาศัยวัตถุใดวัตถุหนึ่งในวัตถุ ๖๒ อย่างนี้ ไม่นอกจากนี้ไปได้เลย- เขาเหล่านั้น ถูกวัตถุ ๖๒ อย่างนี้ครอบทับทำให้เป็นเหมือนปลาติดอยู่ในอวน ถูกแวนดล้อมให้อยู่ได้เฉพาะภายในวงนี้ เมื่อผูก ก็ผูกได้ในวงนี้ เช่นเดียวกับนายประมง หรือลูกมีอนนายประมงผู้ฉลาดทอดครอบห้วงน้ำน้อยทั้งหมดด้วยอวนโดยตั้งใจว่า สัตว์ตัวใหญ่ทุก ๆ ตัวในห้วงน้ำนี้ เราจักทำให้อยู่ภายในอวนทุกตัว ฯลฯ ฉะนั้น.

ภิกษุ ท.! เราตถาคตรู้ชัดวัตถุ ๖๒ อย่างนี้ชัดเจนว่า มันเป็นฐานที่ตั้งของทิวฐธัมม, ซึ่งเมื่อใครจับไว้ ถือไว้อย่างนั้น ๆ แล้ว, ย่อมมีคติ มีภพเบื้องหน้าเป็นอย่างนั้น ๆ ตถาคตรู้เห็นเหตุอันชัดเจนยิ่งกว่าชัด, เพราะรู้ชัดจึงไม่ยึดมั่น, เพราะไม่ยึดมั่นย่อมสงบเยือกเย็นในภายในเฉพาะตน, เพราะเป็นผู้รู้แจ้งความเกิดความตั้งอยู่ไม่ได้ ความเป็นสิ่งชั่วใจ ความต่ำทราม และอุปายเครื่องหลุดพ้นไปได้แห่งเวทนาทั้งหลาย ตถาคตจึงเป็นผู้หลุดพ้น ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ทรงทราบส่วนสุดและมัชฌิมา^๑

---บุคคล^๒ ไม่พึงประกอบตนด้วยความมัวเมาในกามสุข อันเป็นสุขที่ต่ำ
 ทราม เป็นของชาวบ้าน บุถุชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, และ
 บุคคลไม่พึงประกอบตนในความเพียรเครื่องยังตนให้ลำบากอันเป็นไปเพื่อทุกข์
 มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ข้อปฏิบัติที่เป็นมัชฌิมาปฏิบัติ
 ไม่เอียงไปหาส่วนสุดทั้งสอง (ตั้งกล่าวมาแล้ว) นี้ เป็นสิ่งที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว
ได้เห็นแจ้งกระทำให้เป็นจักษุแล้ว ได้รู้แจ้งกระทำให้เป็นญาณแล้ว เป็นไปพร้อม
 เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! ธรรมใดไม่เป็นเครื่องประกอบตามซึ่งความโลมณัส ของผู้มีสุข
 แนบเนื่องอยู่ในกามอันเป็นสุขต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน บุถุชน มิใช่ของพระ
 อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้นไม่เป็นทุกข์ ไม่ทำความคับแค้น ไม่ทำ
 ความแห้งผากในใจ ไม่เผาผลาญ แต่เป็นสัมมาปฏิบัติ; เพราะเหตุนั้นธรรมนั้นชื่อว่า
ไม่เป็นข้าศึก.

ภิกษุ ท.! ธรรมใดไม่เป็นเครื่องประกอบตามซึ่งความประกอบที่ยังตนให้
 ลำบาก อันเป็นทุกข์มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ธรรมนั้นไม่เป็น
 ทุกข์ ไม่ทำความคับแค้น ไม่ทำความแห้งผากในใจ ไม่เผาผลาญแต่เป็นสัมมาปฏิบัติ;
 เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า **ไม่เป็นข้าศึก.**

๑. บาลี อุปปริ. ม. ๑๔/๔๒๓/๖๕๔ และ ๖๖๓,๖๖๔,๖๖๕,๖๕๖. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน. และ
 ๑๙/๕๒๙/๑๖๖๖.

๒. บุคคลในที่นี้ คือบุคคลผู้มุ่งนิพพาน.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรมใดเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ได้เห็นแจ้งกระทำให้เป็นจักขุแล้ว ได้รู้แจ้งกระทำให้เป็นญาณแล้ว ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความสงบ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และเพื่อ นิพพาน, ธรรมนั้น ไม่เป็นทุกข์ ไม่ทำความคับแค้น ไม่ทำความแห้งผากในใจ ไม่เผาผลาญ แต่เป็นสัมมาปฏิปทา; เพราะเหตุฉะนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า **ไม่เป็นข้าศึก**.

ก็คำที่ตถาคตกล่าวแล้วว่า มัชฌิมาปฏิปทา ไม่เอียงไปหาส่วนสุดทั้งสอง ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วฯ นั้น หมายถึงอะไรเล่า? นี่หมายถึงอริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ของเราได้เกิดขึ้นแล้วในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาแต่ก่อน ว่า "นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, ---ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์นี่นั่นเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรอบรู้, ---ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์นี่นั่น เราได้กำหนดรอบรู้แล้ว"; และว่า "นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์, ---ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์นี่นั่น ควรละเสีย, ---ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์นี่นั่น เราละเสียได้แล้ว"; และว่า "นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือความดับทุกข์, ---ความดับทุกข์นี้ควรทำให้แจ้ง, ---ความดับทุกข์นี้ เราทำให้แจ้งได้แล้ว; และว่า "นี่เป็นความจริงอันประเสริฐ คือทางให้ถึงความดับทุกข์, ---ทางให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรทำให้เจริญ, ---ทางให้ถึงความดับทุกข์นี้ เราทำให้เจริญได้แล้ว" ดังนี้.

๑. ต่อกันนี้เป็นบาลี มหาวาร.ส.๑๙/๕๒๙/๑๖๖๖.ตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ภิกษุ ที่มฤคทายวัน พาราณสี.

ทรงรับรองสุขัลลิกานุโยคที่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ของพวกสมณศากยปุตติยะ^๑

จุนทะ ! ฐานะนั้นมีอยู่แน่, คือฐานะที่ปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น ท.จะกล่าวอย่างนี้ ว่า "พวกสมณศากยปุตติยะ อยู่กันอย่างประกอบด้วยสุขัลลิกานุโยค (พัวพันอยู่กับความสุข) ๔ อย่างเหล่านี้" ดังนี้. จุนทะ ! เมื่อพวกปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่นกล่าวอยู่อย่างนี้ พวกเธอพึงกล่าวกะเขาว่า ท่านอย่ากล่าวอย่างนั้นเลย. ก็ปริพพาชกเหล่านั้น จะพึงกล่าวกะพวกเธออยู่โดยชอบก็หามิได้ แต่จะกล่าวตู่พวกเธอด้วยคำไม่จริงไม่แท้ ก็หามิได้.

จุนทะ ! สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนด เป็นไปเพื่อความดับ ความเข้าไปสงบรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้อย่างเพื่อความรู้อพร้อม เพื่อนิพพาน, โดยส่วนเดียว.

สี่อย่างเหล่าไหนเล่า? จุนทะ ! สี่อย่างคือ ภาิกษุในธรรมวินัยนี้เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรม ท. จึงบรรลु **ฌานที่ ๑** อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่ : นี้เป็น สุขัลลิกานุโยคที่หนึ่ง; จุนทะ ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภาิกษุ เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงบรรลु **ฌานที่ ๒** เป็น เครื่องฟ่องใสแห่งใจในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่ : นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคที่สอง; จุนทะ ! ข้ออื่นยังมีอีก: ภาิกษุ เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ จึงอยู่อุเบกขา มีสติและสัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลु **ฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ผู้ได้

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา.ที. ๑๑/๑๔๔/๑๑๕. ตรัสแก่จุนทสมณทูทเทศ ที่อัมพวันปราสาทของเจ้าศากยะพวกเวธัญญา.

ฉานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข, แล้วแลอยู่ : นี่เป็นสุขัลลิกานุโยคที่สาม; จุนทะ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไป แห่งโสมนัสและโทมนัส ท. ในกาลก่อน จึงบรรลุ **ฉานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่ : นี่เป็น สุขัลลิกานุโยค ที่สี่. จุนทะ ! สุขัลลิกานุโยค ๔ อย่างเหล่านี้แล เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลาย กำหนด--- ฯลฯ--- เพื่อนิพพาน, โดยส่วนเดียว.

จุนทะ ! นั้นแหละ คือฐานะที่มีอยู่ คือฐานะที่ปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น ท. จะกล่าวอย่างนี้ว่า "พวกสมณศากยปุตติยะ อยู่กันอย่างประกอบด้วยสุขัลลิกานุ โยค ๔ อย่างเหล่านี้" ดังนี้. พวกเธอฟังกล่าวกะเขาว่า อย่างนั้นถูกแล้ว. ปริพพาชก เหล่านี้กล่าวกะพวกเธออยู่อย่างถูกต้อง; จะกล่าวตู่พวกเธอด้วยคำไม่จริง ไม่แท้ ก็หาไม่ได้.

ทรงทราบพราหมณสัจจ์^๑

ปริพพาชกทั้งหลาย ! พราหมณสัจจ์ ๔ อย่างนี้ เราทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่งเองแล้วประกาศให้รู้ทั่วกัน. พราหมณสัจจ์ ๔ คืออะไรเล่า?

ปริพพาชก ท. ! ในธรรมวินัยนี้ พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า **"สัตว์ทั้งปวง ไม่ควรฆ่า"**. พราหมณ์ที่พูดอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าพูดคำสัจจ์ ไม่ใช่กล่าว มุสา. และพราหมณ์นั้น ไม่ถือเอาการที่พูดคำสัจจน์ั้นเป็นเหตุสำคัญัตว์ว่า"เราเป็น สมณะ, เราเป็นพราหมณ์, เราดีกว่าเขา, เราเสมอกับเขา, เราเลวกว่าเขา". เป็นแต่ ว่าความจริงอันใดมีอยู่ในข้อนั้น ครั้นรู้ความจริงนั้น

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๒๓๙/๑๘๕. ตรัสแก่ที่ประชุมปริพพาชกซึ่งกำลังสนทนากันอยู่ด้วยเครื่อง พราหมณสัจจ์ ที่ปริพพาชการาม ริมฝั่งแม่น้ำสัพปีนิ, แต่นี้พราหมณสัจจ์อย่างพุทธศาสนา.

ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเอ็นดูสงสารสัตว์ทั้งหลายเท่านั้นเอง.

ปริพพาชก ท.! อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า **"กามทุกชนิด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีอันแปรปรวนเป็นธรรมดา"**. พราหมณ์ที่พูดอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าพูดคำสัจจ ไม่ใช่กล่าวมุสา. และพราหมณ์นั้นไม่ถือเอาการที่พูดคำสัจจนั้นขึ้นเป็นเหตุสำคัญตัวว่า "เราเป็นสมณะ, เราเป็นพราหมณ์, เราดีกว่าเขา, เราเสมอกับเขา, เราเร็วกว่าเขา". เป็นแต่ว่าความจริงอันใดมีอยู่ในข้อนั้น ครั้นรู้ความจริงนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่ายกาม เพื่อคลายกำหนดในกาม เพื่อดับกามทั้งหลายเสียเท่านั้นเอง.

ปริพพาชก ท.! อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า **"ภพทุกภพ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีอันแปรปรวนเป็นธรรมดา"**. พราหมณ์ที่กล่าวอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าพูดคำสัจจ ไม่ใช่กล่าวมุสา. และพราหมณ์นั้นไม่ถือเอาการที่พูดคำสัจจนั้นขึ้นเป็นเหตุสำคัญตัวว่า "เราเป็นสมณะ, เราเป็นพราหมณ์, เราดีกว่าเขา, เราเสมอกับเขา, เราเร็วกว่าเขา". เป็นแต่ว่าความจริงอันใดมีอยู่ในข้อนั้น ครั้นรู้ความจริงนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่ายภพ เพื่อคลายกำหนดในภพ เพื่อดับภพเสียเท่านั้นเอง.

ปริพพาชก ท.! อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ได้พูดกันอย่างนี้ว่า **"ไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา, ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไร ๆ ก็ไม่มีว่าเป็นตัวเรา; และไม่มีอะไรที่เป็นของเรา, ความกังวลในสิ่งใด ๆ ก็ไม่มีว่าเป็นของเรา"**. พราหมณ์ที่พูดอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าพูดคำสัจจ ไม่ใช่กล่าวมุสา. และพราหมณ์นั้น ก็ไม่ถือเอาการที่พูดคำสัจจนั้น ขึ้นเป็นเหตุสำคัญตัวว่า "เราเป็นสมณะ, เราเป็นพราหมณ์, เราดีกว่าเขา, เราเสมอกับเขา, เราเร็วกว่าเขา". เป็นแต่ว่าความจริงอันใดมีอยู่ในข้อนั้น

ครั้งรู้ความจริงนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ก็เป็นผู้ปฏิบัติให้เข้าแนวทางที่ไม่มี
กังวลใด ๆ เหนือตัวเอง

ปริพพาชก ท. ! นี่แล พราหมณสี่จัจ ๔ ประการ ที่เราทำให้แจ้ง
ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่วกัน

ทรงเห็นนรกและสวรรค์ ที่ผัสสายตนะหก ^๑

ภิกษุ ท. ! ลากของเธอทั้งหลาย ภิกษุ ท. ! เป็นการได้ดีของ
เธอ ท. แล้ว ภิกษุ ท. ! ขณะสำหรับการประพฤติพรหมจรรย์ พวกเธอก็ได้
โดยเฉพาแล้ว

ภิกษุ ท. ! นรก ชื่อว่า **ผัสสายตนิกะ** (เป็นไปทางอายตนะแห่งการสัมผัส)
๖ ขุม เราได้เห็นแล้ว, ในบรรดานรกนั้น บุคคลเห็นรูปใด ๆ ด้วย **ตา** ย่อม
เห็นแต่รูปที่ไม่น่าปรารถนาเท่านั้น ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา, เห็นแต่รูปที่
ไม่น่ารักใคร่เท่านั้น ไม่เห็นรูปที่น่ารักใคร่, เห็นแต่รูปที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่เห็น
รูปที่น่าพอใจเลย. (ในกรณีแห่งการฟังเสียงด้วย **หู**, ตมกลิ่นด้วย **จมูก**, ลิ้มรสด้วย **ลิ้น**, ถูกต้อง
โผฏฐัพพะด้วย **ผิวกาย**, และรู้แจ้งอัมมารมณด้วย **ใจ**, ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ โดยหลักเกณฑ์อย่าง
เดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ที่กล่าวแล้ว)

ภิกษุ ท. ! ลากของเธอทั้งหลาย ภิกษุ ท. ! เป็นการได้ดีของ
เธอ ท. แล้ว. ภิกษุ ท. ! ขณะสำหรับการประพฤติพรหมจรรย์ พวกเธอก็ได้
โดยเฉพาแล้ว

ภิกษุ ท. ! **สวรรค์** ชื่อ **ผัสสายตนิกะ** ๖ ชั้น เราได้เห็นแล้ว. ในบรรดา
สวรรค์เหล่านั้น บุคคลเห็นรูปใด ๆ ด้วย **ตา** ย่อมเห็นแต่รูปที่น่าปรารถนา

เท่านั้น ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนา, เห็นแต่รูปที่น่ารักใคร่เท่านั้น ไม่เห็นรูปที่ไม่น่ารักใคร่, เห็นแต่รูปที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าพอใจเลย. (ในกรณีแห่งการฟังเสียงด้วย หู, ตมกลิ่นด้วย จมูก, ลิ้มรส ด้วย ลิ้น, ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วย ผิวกาย, และรู้แจ้งอัมมารมณด้วย ใจ, ก็มีข้อความที่ตรัสไว้ โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท.! ลากของเธอทั้งหลาย. ภิกษุ ท.! เป็นการได้ที่ดีของเธอท. แล้ว. ภิกษุ ท.! ขณะสำหรับการประพาศพรหมจรรย์ พวกเธอก็ได้โดยเฉพาแล้ว ดังนี้แล.

หมายเหตุ : ข้อความเหล่านี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า นรกชื่อนั้น ก็อยู่ใต้ดิน รวมอยู่กับนรก ท. ดังที่เคยได้ฟังกันอยู่ทั่วไป สวรรค์ชื่อนั้น ก็อยู่บนฟ้า รวมอยู่กับสวรรค์ ท. ดังที่เคยได้ฟังกันอยู่ทั่วไป แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นเช่นนั้น กล่าวคือ เป็นไปทางอายตนะทั้ง ๖ ของบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ที่นี่ ซึ่งสามารถควบคุม หรือปฏิบัติต่อได้ ตามที่ตนต้องการ พระองค์จึงตรัสว่าเป็นโลก เป็นขณะแห่งการประพาศ-พรหมจรรย์. -ผู้รวบรวม.

ทรงทราบพรหมโลก^๑

วาเสฏฐะ ! บุรุษผู้ที่เกิดแล้วและเจริญแล้วในบ้านมนสาคตคามนี้เมื่อถูกถามถึงหนทางของบ้านมนสาคตคาม บางคราวอาการอีกอักตอบได้เข้า หรือตอบไม่รู้เรื่อง ก็ยังมีได้บ้าง; ก็ยังมีได้บ้าง; ส่วนเรา, เมื่อถูกใครถามถึงพรหมโลก หรือ

๑. บาลี สี. ที. ๙/๓๐๙/๓๘๒. ตรัสแก่วาเสฏฐะมาณพ ที่บ้านมนสาคตคาม. ในบาลีแห่งอื่น มีกล่าวถึงการทรงแสดงพรหมโลก และทางไปสู่พรหมโลก โดยทำนองเดียวกับสูตรนี้ หากแต่ทรงแสดงโดยย่อ ไม่มีการแสดงการปฏิบัติที่เป็นบุพพภาคตามลำดับ แต่ทรงแสดงตัวพรหมธรรมหรืออัปป์มัญญาพรหมวิหาร ๔ ประการขึ้นมาเลย มีอะไรต่างกันเล็กน้อยก็แต่พลความ. --ม.ม. ๑๓/๖๖๓/๗๒๙.

ปฏิบัติให้ถึงพรหมโลก ก็ไม่มีอาการอีกอีก หรือตอบไม่ได้เรื่อง เช่นนั้นเลย. วาเสฏฐะ ! เรา รู้จักพวกพรหม รู้จักพรหมโลก และรู้จักปฏิบัติ ทำบุคคลผู้ปฏิบัติตาม ให้เข้าถึงพรหมโลกนั้น.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วว่า พระสมณโคตม แสดงหนทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกพรหม ท. ได้. ดังข้าพเจ้าขอโอกาส, ขอพระโคตมผู้เจริญจงแสดงทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกพรหม ท. นั้น. ขอพระโคตมผู้เจริญจงช่วยยกฐานะชนชาติพราหมณ์" วาเสฏฐมาณพ ทูลขอ.

วาเสฏฐะ ! ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

วาเสฏฐะ ! ตถาคตเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ฯลฯ^๑ แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น - ท่ามกลาง - เบื้องปลาย, ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะพยัญชนะ บริสุทธိ บริบูรณ์สิ้นเชิง. คฤหบดี หรือบุตรคฤหบดี ฯลฯ ได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ฯลฯ ออกจากเรือนบวชเป็นคนไม่มีเรือน ฯลฯ เขาถึงพร้อมด้วยศีล ฯลฯ มีทวารอันสำรวมแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ฯลฯ มีสติสัมปชัญญะ ฯลฯ เป็นผู้สันโดษ ฯลฯ เสพเสนาสนะอันสงัด ละนิวรรณ์ เมื่อเธอพิจารณาเห็นนิวรรณ์ทั้งห้าอันตนละได้แล้วในตน ก็เกิดปราโมทย์, เมื่อปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ, เมื่อใจปีติ กายก็สงบ, ผู้มีกายสงบ ย่อมเสวยสุขเวทนา, ผู้เสวยสุขเวทนา ย่อมยังจิตให้ตั้งมั่นได้. เธอ นั้น ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วยเมตตา ย่อมแผ่ไปสู่ทิศ (ที่) หนึ่ง และทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนอย่างนั้น, เธอแผ่ไปตลอดโลกทั้งสี่ ในที่ทั้งปวง ทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวาง ด้วยจิตอันเป็นไปกับด้วย

๑. ทีละ ฯลฯ เช่นนี้ คือมีเนื้อความพิสดารกว่านี้ แต่ได้ตัดมาแต่พอสมควร เพราะไม่ใช่ตอนสำคัญของในที่นี้. ผู้ปรารถนาดูพิสดาร ดูได้ในสามัญญผลสูตร, หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เล่ม ๑ ปีที่ ๑ ภาคส่งเสริม (บุรพภาคของการตามรอยพระอรหันต์).

เมตตา เป็นจิตไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท กว้างขวาง ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีขีดจำกัดแล้วแลอยู่. วาเสฏฐะ ! คนเป่าสังข์ที่แข็งแรง อาจเป่าสังข์ให้ได้ยินได้ ทั้งสี่ทิศโดยไม่ยาก ฉันทะ; ในเมตตาเจโตวิมุตติ^๑ ที่เจริญแล้วอย่าง(ข้างบน) นี้ กรรมชนิดที่ทำอย่างมีขีดจำกัด^๒ ย่อมไม่มีเหลืออยู่ ไม่ตั้งอยู่ใน (เมตตา-เจโตวิมุตติอันเป็นกรรมที่ไม่มีขีดจำกัด) นั้น, ก็ฉันทะ. วาเสฏฐะ ! นี้แล เป็นทางเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม ท.

(ต่อไปนี้ ทรงแสดง ข้อ กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา, อีก โดยเนื้อความอย่างเดียวกัน.ทุก ๆ ข้อเป็นหนทางเหมือนกัน โดยพระบาลีว่า แม้ นี้ ๆ ก็เป็นหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหม ท.)

ทรงทราบคติห้า และนิพพาน^๓

สารีบุตร ! เหล่านี้เป็นคติ (คือที่เป็นที่ไป) ห้าอย่าง. คือ นรกกำเนิด เดรัจฉาน เปרטวิสัย มนุษย์ เทพ.

สารีบุตร ! เราขอมรู้จักนรก รู้จักทางไปสู่นรก รู้จักข้อปฏิบัติที่ทำบุคคลให้ไปสู่นรก และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อสมัยอื่นจากการตายเพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก.

สารีบุตร ! เราขอมรู้จักกำเนิดเดรัจฉาน รู้จักทางไปสู่กำเนิดเดรัจฉาน รู้จักข้อปฏิบัติที่ทำบุคคลให้ไปสู่กำเนิดเดรัจฉาน และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด

๑. เมตตาเสโตวิมุตติ คืออัปนาสมาธิ ที่ประกอบด้วยเมตตา.

๒. ที่มีขีดจำกัด หมายถึงเอาเมตตา ที่จำกัดที่, และยังเป็นกามาวจรกุศล, ยังไม่เป็นรูปาวจรกุศล เหมือนที่กล่าวมา. สุมง. ๑/๔๖๓.

๓. บาลี มหาสิหนาทสูตร ม.ม. ๑๒/๑๔๘/๑๓๐. ตรัสแก่พระสารีบุตร ที่ราวป่านอกเมืองเวสาลี.

๔. นรก หรือเปרטเป็นต้นนั้น จะเป็นโลกอื่นจากโลกมนุษย์ หรือเป็นแต่ชั้นเชิงหรือสถานะ (condition) พวกหนึ่ง ๆ ในโลกมนุษย์เท่านั้น น่าคิดอยู่.

จึงเมื่อสมัยอื่นจากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงกำเนิด
ไตร่จณาน.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักเปรตวิสัย รู้จักทางไปสู่เปรตวิสัย รู้จักข้อปฏิบัติที่
ทำบุคคลให้ไปสู่เปรตวิสัย และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อสมัยอื่นจาก
การตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกายย่อมเข้าถึงเปรตวิสัย.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักมนุษย์ รู้จักทางไปสู่มนุษยโลก รู้จักข้อปฏิบัติที่ทำ
บุคคลให้ไปสู่มนุษยโลก รู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อสมัยอื่น
จากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงมนุษยโลก.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักพวกเทพ, รู้จักทางไปสู่เทวโลก รู้จักข้อปฏิบัติที่ทำ
บุคคลให้ไปสู่เทวโลก และรู้จักบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงเมื่อสมัยอื่น
จากการตาย เพราะการแตกทำลายแห่งกายย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์.

สารีบุตร ! เราย่อมรู้จักนิพพาน รู้จักทางไปนิพพาน และข้อปฏิบัติที่ทำ
บุคคลให้ไปนิพพานและรู้จักตัวบุคคลผู้ปฏิบัติแล้วอย่างใด จึงทำให้แจ้งได้ด้วย
ปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะความสิ้นไป
แห่งสวะทั้งหลาย, ในธรรมอันตนเห็นแล้ว (คือปัจจุบันนี้) เข้าถึงแล้วแลอยู่.

ทรงแสดงฤทธิ์ได้ เพราะอิทธิบาทสี่^๑

ภิกษุ ท.! พวกเขาจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร คือ เพราะได้เจริญหรือทำ
ให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหนเล่า ตถาคตจึงเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมาก
อย่างนี้?

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๓๗๒/๑๒๔๕. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงเนื้อความนี้เถิด, ภิกษุทั้งหลายจักได้ทรงจำไว้” ภิกษุทั้งหลาย ทูลตอบ.

ภิกษุ ท. ! เพราะได้เจริญ และทำให้มากซึ่งอิทธิบาทสี่ประการ, ตถาคตจึงเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้. อิทธิบาทสี่ประการอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ในเรื่องนี้ตถาคต ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรม เครื่องปรุงแต่ง ซึ่งมีสมาธิอาศัย ฉันทะ เป็นประธานกิจ ว่า ด้วยอาการอย่างนี้, ฉันทะของเราย่อมมีในลักษณะที่จักไม่ย่อหย่อน, ที่จักไม่เข้มงวดเกิน, ที่จักไม่สยบอยู่ในภายใน, ที่จักไม่สลายไปในภายนอก; ตถาคตย่อมเป็นผู้มีความรู้สึกทั้งในส่วนที่จะมีมา และส่วนที่ล่วงมาแล้วแต่กาลก่อน : กาลก่อนก็เหมือนภายหลัง ภายหลังก็เหมือนกาลก่อน, เบื้องล่างก็เหมือนเบื้องบน เบื้องบนก็เหมือนเบื้องล่าง, กลางวันเหมือนกลางคืน กลางคืนเหมือนกลางวัน: ย่อมเจริญจิตอันประกอบด้วยแสงสว่าง ด้วยจิตอันตนเปิดแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ ไม่มีอะไรหุ้มห่อ.

(ต่อไปนี้ทรงแสดงด้วยสมาธิอันอาศัย **วิริยะ...จิตตะ...วิมังสา** เป็นประธานกิจ โดยเนื้อความอย่างเดียวกัน แปรลกกันแต่ชื่อของอิทธิบาท, จนครบทั้ง ๔ อย่าง)

ภิกษุ ท.! เพราะเจริญทำให้มากซึ่งอิทธิบาทสี่อย่างเหล่านี้แล ตถาคตจึงเป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้. ตถาคตย่อมแสดงอิทธิวิธีมีอย่างต่าง ๆ ได้ : ผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคนหลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่าง ๆ, ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ, เดินได้เหนือน้ำเหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิคู้บัลลังก์, ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

อันมีฤทธิ์อานุภาพมาก ได้ด้วยฝ่ามือ และแสดงอำนาจด้วยกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้.

ทรงมีญาณในอิทธิบาทสี่ โดยปริวัฏฏ์ ๓ อากาสิบบอง^๑

ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "นี่คือ อิทธิบาทอันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี้ เป็นธรรมที่ **ควรทำให้เกิดมี**" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็ อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี้ **เราทำให้เกิดมีได้แล้ว**" ดังนี้ ๑.

ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "นี่คือ อิทธิบาทอันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ นี้ เป็นธรรมที่ **ควรทำให้เกิดมี**" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคย

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๘/๓๓๑/๑๑๑๘-๑๑๒๒. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

ฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย**วิริยะ** เป็นประธานกิจ นี้ **เราทำให้เกิดมีได้แล้ว**" ดังนี้ ๑.

ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "**นี่คือ** อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย**จิตตะ** เป็นประธานกิจ" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ**เป็นประธานกิจ นี้ เป็นธรรมที่**ควรทำให้เกิดมี**" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ**เป็นประธานกิจ นี้ **เราทำให้เกิดมีได้แล้ว**" ดังนี้ ๑.

ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "**นี่คือ** อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย**วิมังสา**เป็นประธานกิจ" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย**วิมังสา**เป็นประธานกิจ นี้ เป็นธรรมที่ **ควรทำให้เกิดมี**" ดังนี้ ๑; ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "ก็ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย**วิมังสา**เป็นประธานกิจ นี้ **เราทำให้เกิดมีได้แล้ว**" ดังนี้ ๑.

ทรงมีอิทธิบาทเพื่ออยู่ได้ถึงกัปป์^๑

อาณนท ! อิทธิบาทสี่ประการ อันบุคคลใดเจริญทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นดุจที่รองรับ ให้เกิดขึ้นมั่นคงแล้ว อบรมทั่วถึงดีแล้วปรารถนากันแน่นแล้ว. เมื่อบุคคลนั้นปรารถนา เขาก็พึงตั้งอยู่ได้กัปป์หนึ่ง หรือยิ่งขึ้นไปกว่ากัปป์.

อาณนท ! อิทธิบาทสี่ประการนั้น อันตถาคตนี้แล ได้เจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานทำให้เป็นดุจที่รองรับ ให้เกิดขึ้นมั่นคงแล้ว อบรมทั่วถึงดีแล้ว ปรารถนากันแน่นแล้ว, ถ้าตถาคตปรารถนาตถาคตก็พึงตั้งอยู่ได้กัปป์หนึ่ง หรือยิ่งขึ้นไปกว่ากัปป์ ดังนี้.

ทรงเปล่งเสียงคราวเดียว ได้ยินตลอด

ทุกโลกธาตุ^๒

อาณนท ! ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์แผ่รัศมีส่องแสงให้สว่างไปทั่วทิศ กินเนื้อที่ประมาณเท่าใด โลกมีเนื้อที่เท่านั้น มีจำนวนพันหนึ่ง. ในพันโลกนั้นมีดวงจันทร์พันดวง ดวงอาทิตย์พันดวง ภูเขาสิเนรุพันลูกชมพูทวีปพันทวีป อมรโคยานพันทวีป อุตระกูรุพันทวีป ปุพพิเทหะพันทวีป มหาสมุทรสี่พัน มหาราชสี่พันจาตุมหหาราชพันหนึ่ง ดาวดึงส์พันหนึ่ง ยามาพันหนึ่ง ดุสิตพันหนึ่ง นิมมานรดีพันหนึ่ง ปรนิมมิตวสวัตตีพันหนึ่ง พรหมพันหนึ่ง นี้เรียกว่า **สหัสสิ- จุหนิกาโลกธาตุ.**

๑. บาลี आयुสมโอสัชชสูตร อุ.ขุ. ๒๕/๑๓๐/๑๒๗. ตรัสแก่พระอาณนท ที่ป่าवालเจดีย์ เมือง เวสาลี.

๒. บาลี ติก. อัง. ๒๐/๒๙๒/๕๒๐. ตรัสแก่พระอาณนท.

สหัสสิญฺหิกาโลกธาตุมีขนาดเท่าใด โลกธาตุขนาดเท่า นั้น คำนวนทรี ขึ้นโดยส่วนพัน นั้นเรียกว่า **ทวิสหัสสิมขณิกาลอกธาตุ**.

ทวิสหัสสิมขณิกาลอกธาตุมีขนาดเท่าใด โลกธาตุขนาดเท่า นั้น คำนวนทรี ขึ้นโดยส่วนพัน นั้นเรียกว่า **ตีสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ**.

อานนท์! ตถาคต เมื่อมีความจ้งนง ก็ยอมพุดให้ **ตีสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ** ได้ยินเสียงทั่วกันได้, หรือว่าจ้งนงให้ได้ยินเพียงเท่าใด ก็ได้.

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ! เป็นไปได้ด้วยวิธีอย่างใด พระเจ้าข้า?"

อานนท์ ! ตถาคตอยู่ที่นี่ จะพียงแผ่รัศมี มีโอภาสสว่างไปทั่ว ตีสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ เสียก่อน, เมื่อสัตว์เหล่านั้น รู้สึกต่อแสงสว่างอันนั้น แล้วตถาคตก็จะบันลือเสียง ให้สัตว์เหล่านั้นได้ยิน. อย่างนี้แลอานนท์! ตถาคตจะพุดให้ตีสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ ได้ยินเสียงทั่วกันได้, หรือจ้งนงให้ได้ยินเพียงเท่าใด ก็ได้

ทรงมีปาฏิหาริย์ชนิดที่คนเขลามองไม่เห็นว่าเป็นปาฏิหาริย์^๑

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ แก่ข้าพระองค์เลย."

สุนักขัตตะ ! เราได้กล่าวอย่างนี้กะเธอบ้างหรือว่า "สุนักขัตตะ! เธอจงมาอยู่กะเรา, เราจักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์แก่เธอ" ดังนี้? "**หามิได้ พระเจ้าข้า!**" หรือว่า เธอได้กล่าวกะเราอย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์

๑. บาลี ปาฏิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๓/๒. เป็นถ้อยคำในเรื่องที่ตรัสเล่าแก่ภคควโคตตปริพพาชก ที่อารามของเขา.

ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์จักอยู่กะพระผู้มีพระภาค, พระผู้มีพระภาคจักกระทำ อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์แก่ข้าพระองค์" ดังนี้? **"หามิได้ พระเจ้าข้า!"**----

โมฆะบุรุษ ! เมื่อเป็นอย่างนั้น ใครมีอยู่ (ในฐานะเป็นคู่สัญญา), เธอ จักบอกคืนกะใคร. สุนัขขัตตะ ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อะอย่างไร : อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ จะเป็นสิ่งที่เรากระทำแล้วหรือมิได้กระทำ ก็ตาม; ธรรมที่เราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การสิ้นทุกข์โดยชอบใดธรรม นั้น จะนำผู้ปฏิบัติตาม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ หรือไม่? **"ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ! อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ จะเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคกระทำแล้วหรือมิได้กระทำก็ตาม; ธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การสิ้นทุกข์โดยชอบใดธรรมนั้น ก็ยังคงนำผู้ปฏิบัติตาม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ, พระเจ้าข้า"**.

สุนัขขัตตะ ! เมื่อฟังได้อย่างนี้, ในเรื่องนั้น ใครจะทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์ไปทำไม. โมฆะบุรุษ! เธอจงเห็นตามที่มันเป็นความผิดของเธอเองเพียงไร.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศ แก่ข้าพระองค์เลย".

สุนัขขัตตะ ! เราได้กล่าวอย่างนี้กะเธอบ้างหรือว่า "สุนัขขัตตะ ! เธอจงมา อยู่กะเรา, เราจักบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศแก่เธอ" ดังนี้? **"หามิได้พระเจ้าข้า ! "** หรือว่า เธอได้กล่าวกะเราอย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์จักอยู่กะพระผู้มีพระภาค, พระผู้มีพระภาคจักบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศแก่ข้าพระองค์" ดังนี้? **"หามิได้ พระเจ้าข้า ! "**----

โมฆะบุรุษ ! เมื่อเป็นอย่างนั้น ใครมีอยู่ (ในฐานะเป็นคู่สัญญา), เธอจักบอกคืนกะใคร. สุนัขขัตตะ ! เธอจะสำคัญข้อนี้อะอย่างไร : สิ่งที่คน ท.

สมมติกันว่าเลิศ จะเป็นสิ่งที่เราบัญญัติแล้วหรือมิได้บัญญัติก็ตาม; ธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อประโยชน์แก่การสิ้นทุกข์โดยชอบใด ธรรมนั้นจะนำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ หรือไม่? **"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศ จะเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคบัญญัติแล้วหรือมิได้บัญญัติก็ตาม; ธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงแล้วเพื่อประโยชน์แก่การสิ้นทุกข์โดยชอบใด ธรรมนั้นจะนำผู้ปฏิบัติตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ,พระเจ้าข้า".**

สุนัขขัตตะ ! เมื่อฟังได้อย่างนี้, ในเรื่องนั้น ใครจะกระทำการบัญญัติสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศไปทำไม. โมฆะบุรุษ ! เธอจงเห็นตามที่มันเป็นความผิดของเธอเองเพียงไร.

หมายเหตุ : จากการโต้ตอบกันสองครั้งนี้ มีการแสดงให้เห็นอยู่แล้วว่ามีปาฏิหาริย์อย่างสูงสุดอยู่ในธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว; กล่าวคือจะมีการแสดงปาฏิหาริย์ในรูปแบบอื่น ๆ อีกหรือไม่ก็ตาม ธรรมะนั้นย่อมดับทุกข์ได้อยู่ตลอดเวลา. พวกคนเขลาไม่มองเห็นว่าภาวะการณ์เช่นนี้เป็นปาฏิหาริย์อันสูงสุด กลับต้องการจะให้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ชนิดที่ควรจะเรียกว่า "ของแปลกประหลาดสำหรับคนโง่" เหมือนที่คนทั่วไปเขาชอบดูกัน. แม้กระนั้นพระองค์ก็ยังทรงมีการแสดงปาฏิหาริย์ในระดับนั้นด้วยเหมือนกัน ดังที่ได้ทรงทวงให้สุนัขขัตตะตลิจฉวีบุตรระลึกถึงเรื่องบางเรื่อง ที่ได้เป็นไปแล้วอย่างลักษณะของปาฏิหาริย์ เช่นเรื่องกุกกุรวัดติกอเจลก ได้ตายลงไปจริง ๆ ภายใน ๗ วันดังที่พระองค์ทรงพยากรณ์; และเรื่องกพารมชฌกอเจลก ผู้แสดงการประพตวิตรอย่างเคร่งครัดจนคนทั้งหลายถือกันว่าเป็นพระอรหันต์, แต่ในที่สุดก็สึกออกไปมีภรรยา ดังที่พระองค์ทรงพยากรณ์ไว้. สุนัขขัตตะตลิจฉวีบุตรก็จำนนต่อถ้อยคำของตนเองในการที่กล่าวตัดพ้อพระองค์ว่าไม่ทรงแสดงปาฏิหาริย์เสียเลย. -ผู้รวบรวม.

ทรงมีปาฏิหาริย์สามอย่าง^๑

เกวัฏฐะ ! นี่ปาฏิหาริย์สามอย่าง ที่เราได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้. สามอย่างอะไรเล่า? สามอย่างคือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และ อนุศาสนิปาฏิหาริย์.

(๑) เกวัฏฐะ ! **อิทธิปาฏิหาริย์** นั้นเป็นอย่างไรเล่า? เกวัฏฐะ ! ภิกษุในศาสนานี้ กระทำอิทธิวิธีมีอย่างต่าง ๆ : ผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่าง ๆ, ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดินได้เหมือนในน้ำ, เดินไปได้เหนือน้ำ เหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งสมาธิคู้บัลลังก์. ลูกคล้ำดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์อำนาจมาก ได้ด้วยฝ่ามือ. และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้. เกวัฏฐะ ! กุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้เห็นการแสดงนั้นแล้ว เขาบอกเล่าแก่กุลบุตรอื่นบางคน ที่ไม่ศรัทธาเลื่อมใส ว่าน่าอัศจรรย์นัก. กุลบุตรผู้ไม่มีศรัทธาเลื่อมใส นั้น ก็จะฟังตอบว่า วิชาชื่อคันธารี^๒ มีอยู่ ภิกษุนั้นแสดงอิทธิวิธีด้วยวิชานั้นเท่านั้น (หาใช่มีปาฏิหาริย์ไม่), เกวัฏฐะ ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร : ก็คนไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส ย่อมกล่าวตอบผู้เชื่อผู้เลื่อมใส ได้อย่างนั้น มิใช่หรือ?

"ฟังตอบได้, พระองค์ !"

เกวัฏฐะ ! เราเห็นโทษในการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ดังนี้แล จึงยึดอัดขยะแขยง เกลียดชัง ต่ออิทธิปาฏิหาริย์.

๑. บาลี สී. ที. ๙/๒๗๓/๓๓๙. ตรัสแก่เกวัฏฐคหบดี ที่ป่าวาริภัมพวัน เมืองนาลันทา.

๒. คันธารี ชื่อมนต์ แต่งโดยฤชิมีนามคันธาระ, อีกอย่างหนึ่งในแคว้นคันธาระ.

(๒) เกวัฏฐะ ! อาเทศนาปาฏิหาริย์ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เกวัฏฐะ ! ภิคุในศาสนาที่ย่อมทลายจิต ทายความรู้สึกรู้สึกของจิต ทายความตรีก ทาย ความตรอง ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่นได้ ว่า ใจของท่านเช่นนี้ ใจของท่านมีประการนี้ ใจของท่านมีด้วยอาการอย่างนี้. ---ฯลฯ--- กุลบุตรผู้ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส ย่อมค้ำนกุลบุตรผู้เชื่อผู้เลื่อมใส ว่า วิชาช่อมณิกา มีอยู่ ภิคุนั้น กล่าวทลายใจได้เช่นนั้น ๆ ก็ด้วยวิชานั้น (หาใช่มีปาฏิหาริย์ไม่), เกวัฏฐะ ! ท่านจะ เข้าใจว่าอย่างไร : ก็คนไม่เชื่อไม่เลื่อมใส ย่อมกล่าวตอบผู้เชื่อผู้เลื่อมใสได้อย่างนั้น มิใช่หรือ?

"ฟังตอบได้, พระองค์ ! "

เกวัฏฐะ ! เราเห็นโทษในการแสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์ดังนี้แล จึง อึดอัด ขยะแขยง เกลียดชัง ต่ออาเทศนาปาฏิหาริย์.

(๓) เกวัฏฐะ ! อนุศาสนียปาฏิหาริย์ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? เกวัฏฐะ ! ภิคุในศาสนาที่ย่อมสั่งสอนว่า ท่านจงตรีกอย่างนี้ ๆ ออย่าตรีกอย่างนั้น ๆ, จงทำไว้ในใจอย่างนี้ ๆ ออย่าทำไว้ในใจอย่างนั้น ๆ จงละสิ่งนี้ ๆ เสีย, จงเข้าถึง สิ่งนี้ ๆ แล้วแลอยู่ ดังนี้ นี้เราเรียกว่า อนุศาสนียปาฏิหาริย์.

เกวัฏฐะ ! ---ฯลฯ---^๑ เหล่านี้แล เป็นปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง ที่เราได้ทำให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามด้วย.

เหตุที่ทำให้ได้ทรงพระนามว่า "ตถาคต" สี่ ^๒

ภิคุ ท.! โลก^๓ เป็นสภาพที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ตถาคตจึงเป็นผู้ ถอนตนจากโลกได้แล้ว. เหตุให้เกิดโลก เป็นสภาพที่ตถาคตได้รู้พร้อม

๑. ระหว่างนี้ ทรงแสดงข้อปฏิบัติ เรื่องศีล สันโดษ สติสัมปชัญญะ ฯลฯ ว่าเป็นอนุศาสนีย- ปาฏิหาริย์ของพระองค์ อันหนึ่ง ๆ ทุกอัน.

๒. บาลี. อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๒๑/๒๙๓, และ จตุกก. อัง. ๒๑/๓๐/๒๓. ตรัสแก่ภิคุทั้งหลาย.

๓. โลก ในที่นี้ คือทุกข์.

เฉพาแล้ว ตถาคตจึงละเหตุให้เกิดโลกได้แล้ว. ความดับไม่เหลือของโลกเป็นสภาพที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาแล้ว ตถาคตจึงทำให้แจ้งความดับไม่เหลือของโลกได้แล้ว. ทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลกเป็นสิ่งที่ตถาคตรู้พร้อมเฉพาแล้วตถาคตจึงทำให้เกิดมีขึ้นได้แล้ว ซึ่งทางให้ถึงความดับไม่เหลือของโลกนั้น.

ภิกษุ ท.! อายตนะอันใด ที่พวกมนุษย์โลก พร้อมทั้งเทวโลก มาร, พรหม, ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ได้เห็น ได้ฟัง ได้ดม-ลิ้ม-สัมผัส ได้รู้แจ้ง ได้บรรลุ ได้แสวงหาได้เที่ยวผูกพัน ติดตามโดยน้ำใจ, อายตนะนั้น ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาแล้วทั้งสิ้น เพราะเหตุนี้ จึงได้นามว่า "ตถาคต".

ภิกษุ ท.! ในราตรีใด ตถาคตได้ตรัสรู้ และในราตรีใด ตถาคตปรินิพพาน, ในระหว่างนั้นตถาคตได้กล่าวสอบ พราสอน แสดงออก ซึ่งคำใด, คำนั้นทั้งหมด ย่อมมีโดยประการเดียวกันทั้งสิ้น ไม่แปลกกัน โดยประการอื่น เพราะเหตุนี้ จึงได้นามว่า "ตถาคต".

ภิกษุ ท.! ตถาคต กล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น, ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น, เพราะเหตุนี้ จึงได้นามว่า "ตถาคต"

ภิกษุ ท.! ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มาร, พรหม, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ตถาคตเป็นผู้เป็นยิ่ง ไม่มีใครครอบงำ เป็นผู้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยเด็ดขาด เป็นผู้มียอำนาจสูงสุด (โดยธรรม) แต่ผู้เดียว, เพราะเหตุนี้ จึงได้นามว่า "ตถาคต".

เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า "ตถาคต"

เพราะทรงเป็นกาลวาทีภูตวาที^๑

จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในอดีต ถ้าไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อม ไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ! แม้เป็น เรื่องในอดีต ถ้าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ย่อมไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็นเรื่องในอดีต ถ้าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ เรื่องประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้กาลอันสมควร ในเรื่องนั้นเพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น.

จุนทะ ! แม้เป็น เรื่องในอนาคต ถ้าไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อมไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็นเรื่องในอนาคต ถ้าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตก็ย่อมไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็นเรื่องในอนาคต ถ้าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ เรื่องประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้กาลอันสมควรในเรื่องนั้น เพื่อพยากรณ์ ปัญหานั้น.

จุนทะ ! แม้เป็นเรื่องในปัจจุบัน ถ้าไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อมไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น! จุนทะ ! แม้เป็นเรื่องในปัจจุบัน ถ้าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตก็ย่อมไม่พยากรณ์ ซึ่งเรื่องนั้น; จุนทะ ! แม้เป็นเรื่องในปัจจุบัน ถ้าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ เรื่องประกอบด้วยประโยชน์, ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้กาลอันสมควร ในเรื่องนั้น เพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น.

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา.ที. ๑๑/๑๔๘/๑๑๙. ตรัสแก่จุนทสมณทูทเทส ที่อัมพวันปราสาท
ของเจ้าศากยะพวกเวธัญญา.

จุนทะ ! ด้วยเหตุตั้งนี้แล ตถาคตจึงเป็น กาลวาที สัจจวาที ภูตวาที
อัทธวาที ธัมมวาที วินยวาที ในธรรม ท. ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน; เพราะ
เหตุนี้ จึงได้นามว่า "ตถาคต".

หมายเหตุ: ขอให้ดูหัวข้อเรื่องว่า "เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "ตถาคต"
ที่หน้า ๑๙๘, และ "เรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์" จนถึง "เรื่องที่ทรงพยากรณ์" หน้า
๒๙๗-๓๐๓, แห่งหนังสือเล่มนี้, ประกอบกับเรื่องนี้ด้วย. -ผู้รวบรวม.

โวพจน์แห่งคำว่า "ตถาคต"^๑

วาเสฏฐะ ท. ! ก็ศรัทธาของผู้ใดแล ตั้งมั่นในตถาคต ฝังลงรากแล้วดำรง
อยู่ได้มั่นคงอันสมณะหรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกก็ตาม
ไม่ชักนำไปทางอื่นได้, ผู้นั้นควรจะกล่าวได้เป็นอย่างนี้ว่า "เราเป็นบุตร เป็นโอรส เกิด
จากปากของพระผู้มีพระภาค เกิดโดยธรรม อันธรรมเนรมิต เป็นทายาทแห่ง
ธรรม" ดังนี้. ข้อนี้เพราะเหตุไร? เพราะคำว่า "ธรรมกาย" บ้าง "พรหมกาย"
บ้าง "ธรรมภูต" บ้าง "พรหมภูต" บ้าง นี้ เป็นคำสำหรับเรียกแทนชื่อตถาคต แล.

(อีกสูตรหนึ่ง^๒)

ภิกษุ ท.! คำว่า "สมณะ"	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ
ภิกษุ ท.! คำว่า "พราหมณ์"	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ
ภิกษุ ท.! คำว่า "เวทคุ" ^๓	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ
ภิกษุ ท.! คำว่า "ภิสักโก" ^๔	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ

๑. บาลี ปา.ที. ๑๑/๙๑/๕๕. ตรัสแก่วาเสฏฐสามเณรและภารทวาชสามเณร ณ ที่บุพพาราม.

๒. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๓๕๒/๑๙๒. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

๓. เวทคุ = ผู้จบเวท

๔. ภิสักโก = หมอผ่าตัด

ภิกษุ ท.! คำว่า "นิมมโล"	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ
ภิกษุ ท.! คำว่า "วิมโล"	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ
ภิกษุ ท.! คำว่า "ญาณิ"	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ
ภิกษุ ท.! คำว่า "วิมุตโต"	เป็นคำแทนชื่อของตถาคตฯ

ทรงบัญญัติเป็นอภิสังฆพุทธะ เมื่อทรงคล่องแคล่ว

ใน อนุปพวิหารสมาบัติ^๑

อานนท์ ! ตลอดกาลเพียงใด ที่เรายังไม่อาจเข้าออกอย่างคล่องแคล่ว ซึ่งอนุปพวิหารสมาบัติ^๒ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมแล้ว, ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่บัญญัติว่า ได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดา และมนุษย์.

อานนท์ ! ก็แต่ว่าในกาลใดแล เราได้เข้า ได้ออก อย่างคล่องแคล่ว ซึ่งอนุปพวิหารสมาบัติ^๒ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมแล้ว, ในกาลนั้น เราจึงบัญญัติว่าเป็นผู้ได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดา และมนุษย์. อนึ่งปัญญาเครื่องรู้และปัญญาเครื่องเห็น ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า "ความหลุดพ้นแห่งใจของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ภพใหม่ มิได้มีอีกต่อไป" ดังนี้.

๑. บาลี นวก. อ๋. ๒๓/๔๖๙/๒๔๕. ตรัสแก่พระอานนท์.

๒. อนุปพวิหาร^๑ มีอะไรบ้าง ดูตอนที่ว่าด้วย "การทรงพยายามในเนกขัมมจิตและอนุปพวิหารสมาบัติ ก่อนตรัสรู้" ภาค ๒ หน้า ๑๐๓.

ทรงปฏิญาณเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงทราบ

ปัญจปาทานชั้นตรีโดยปริวัฏฐีสี่^๑

ภิกษุ ท.! อุปาทานชั้นตรี ท. มีอยู่ ๕ อย่างเหล่านี้. ห้าอย่างคืออะไรเล่า? ห้าอย่างคือ อุปาทานชั้นตรีคือรูป อุปาทานชั้นตรีคือเวทนา อุปาทานชั้นตรีคือสัญญา อุปาทานชั้นตรีคือสังขาร อุปาทานชั้นตรีคือวิญญาณ.

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงใด ที่เรายังไม่รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอุปาทานชั้นตรีทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฐีสี่ ตามที่เป็นจริง; ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใดแล เรารู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอุปาทานชั้นตรีทั้งห้าเหล่านี้ โดยปริวัฏฐีสี่ตามที่เป็นจริง; เมื่อนั้น เราก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท.! โดยปริวัฏฐีสี่นั้น เป็นอย่างไรเล่า? คือเราได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่ง รูป ซึ่งความเกิดแห่งรูป ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป ซึ่งปฏิบัติทำให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ตรัสไว้โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูป).

(รายละเอียดเกี่ยวกับเบญจชั้นตรี โดยปริวัฏฐีสี่ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน โดยพิสดาร, ยังมีอีก ; ผู้สนใจพึงหาอ่านจากหนังสือปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ หน้า ๓๓๘ ถึงหน้า ๓๔๒)

๑. บาลี ขนธ. สํ. ๑๗/๗๒/๑๑๒. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

ทรงปฏิบัติเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงทราบอริยสังข์

หมตจตสันเขิง^๑

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงไร ที่ญาณทัสสนะ (เครื่องรู้เห็น) ตามเป็นจริงของเรา อันมีปริวัฏฏ์สาม มีอาการสิบสอง ในอริยสังข์ทั้งสิ้น ยังไม่เป็นญาณทัสสนะที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี, ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิบัติว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกกับทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

ภิกษุ ท.! เมื่อใด ญาณทัสสนะตามเป็นจริงของเรา อันมีปริวัฏฏ์สามมีอาการสิบสอง ในอริยสังข์ทั้งสิ้น เป็นญาณทัสสนะที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี, เมื่อนั้นเราก็ปฏิบัติว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกกับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์.

(ในบาลีแห่งอื่น ยังมีการกล่าวถึงการปฏิบัติว่าเป็นอภิสัมพุทธะ เมื่อทรงทราบ **อินทรีย์ ๕** แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๕ คือ โดยความเกิด โดยความตั้งอยู่ไม่ได้ โดยรสอร่อย โดยโทษ โดยอุบายเครื่องออก. -มหาวาร. ส. ๑๙/๒๗๐/๘๙๔.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบ **โลก** โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อยของโลก โดยโทษอันต่ำทรามของโลก และโดยอุบายเครื่องออกไปจากโลก. ดูที่หน้า ๖๙ บรรทัดที่ ๑๗ ไป (นับจากบรรทัดเลขหน้า) (ทั้ง ๒ หัวข้อเรื่อง) แห่งหนังสือเล่มนี้.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบ **ปัญญาปาทานชั้น** แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อย โดยโทษอันต่ำทราม และโดยอุบายเครื่องออกไป. ดูที่หน้า ๘๒ และ หน้า ๘๕ แห่งหนังสือเล่มนี้.

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๕๓๐/๑๖๗๐. ตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ภิกษุ ที่พาราณสี.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบ **ธาตุ ๔** แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อย โดยโทษอันต่ำทราม และโดยอุบายเครื่องออกไป. -นิทาน. ส. ๑๖/๒๐๕/๔๐๗.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบ **อายตนะภายใน ๖** แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ คือ โดยรสอร่อย โดยโทษอันต่ำทราม และโดยอุบายเครื่องออกไป. -สพ. ส. ๑๘/๑๑/๑๕.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบ **อายตนะภายนอก ๖** แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๓ เช่นเดียวกับอายตนะภายใน ๖. -สพ. ส. ๑๘/๑๒/๑๖.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบว่า **มีญาณทัสสนะที่เป็นไปทับซึ่งเทวดา มีปริวัฏฏ์ ๘. ดูที่หน้า ๙๔ เริ่มตั้งแต่บรรทัด ๖ จากล่าง** แห่งหนังสือเล่มนี้.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบ อินทรีย์ (**อายตนะภายใน**) ๖ แต่ละอย่าง โดยฐานะ ๕ คือ โดยการเกิด - ความตั้งอยู่ไม่ได้ - รสอร่อย - โทษอันต่ำทราม - อุบายเครื่องออกไป. - มหาวาร. ส. ๑๙/๒๗๒/๙๐๖.

อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า เมื่อทรงทราบ **การพ้นจากเมถุนสัญญาโค. ดูที่หน้า ๑๗๒ บรรทัดที่ ๔** (นับจากบรรทัดเลขหน้า) แห่งหนังสือเล่มนี้. -สตตก. อ. ๒๓/๕๗/๔๗.)

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ"^๑

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง เหล่านี้ มีอยู่, สี่อย่างเหล่าไหนเล่า ? สี่อย่างคือ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์; ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์; ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ : นี่แล ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง.

ภิกษุ ท.! เพราะได้ตรัสรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่างเหล่านี้แลตถาคต จึงมีนาม ว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" ดังนี้.

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๓/๑๗๐๓.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอ ท. พึงกระทำความเพียรเพื่อให้รู้ว่า "นี้ทุกข์; นี้ เหตุให้เกิดทุกข์; นี้ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; นี้ทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้แล.

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ"

(อีกนัยหนึ่ง)^๑

ภิกษุ ท.! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ หลุดพ้นแล้วจากรูป เพราะความเบื่อหน่ายความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า "สัมมาสัมพุทธะ". ภิกษุ ท.! แม้ภิกษุผู้ปัญญาวิมุตต์ ก็หลุดพ้นแล้วจากรูปเพราะความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ และความไม่ยึดมั่น จึงได้นามว่า "ปัญญาวิมุตติ".

(ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ ก็ได้ตรัสไว้ มีข้อความแสดงหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว).

ภิกษุ ท.! ในกรณีนั้น อะไรเป็นความผิดแผกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ กับภิกษุผู้ปัญญาวิมุตติ?

ภิกษุ ท.! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ได้ทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครรู้ให้มีคนรู้ ได้ทำมรรคที่ยังไม่มีใครกล่าวให้เป็นมรรคที่กล่าวกันแล้ว ตถาคตเป็นมคคัณฺณ (รู้มรรค) เป็นมคควิฑู (รู้แจ้งมรรค) เป็นมคคโกวิท (ฉลาดในมรรค). ภิกษุ ท.! สวณสาวก ท. ในกาลนี้ เป็นมคคานุกา (ผู้เดินตามมรรค) เป็นผู้ตามมาในภายหลัง.

๑. บาลี ธนธ. ส.๑๗/๘๑/๑๒๕. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

ภิกษุ ท.! นี้แล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่าง กัน เป็นเครื่องกระทำให้แตกต่างกัน ระหว่างตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะกับ ภิกษุผู้ปัญญาวิมุตติ.

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ"

(อีกนัยหนึ่ง)^๑

ภิกษุ ท.! อธิติบาท ท. ๔ ประการเหล่านี้ มีอยู่. สี่ประการคืออะไร เเล่า? ภิกษุ ท. ! ในกรณีนี้คือ ภิกษุยอมเจริญอธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วย ธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ ๑; ย่อมเจริญอธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **วิริยะ** เป็นประธานกิจ ๑; ย่อมเจริญอธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **จิตตะ** เป็นประธานกิจ ๑; ย่อมเจริญอธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรม เครื่องปรุงแต่งมีสมาธิอาศัย **วิมังสา** เป็นประธานกิจ (กิจในที่นี้คือ กิจเกี่ยวกับ การระวัง, การละ, การทำให้เกิดมี และการรักษา) ๑. ภิกษุ ท.! เหล่านี้แล ชื่อว่าอธิติบาท ท. ๔ ประการ.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุที่ได้เจริญกระทำให้มาก ซึ่งอธิติบาท ท. ๔ ประการ เหล่านี้แล ตถาคตจึงได้นามว่า "อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า "นี่คือ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรม เครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ"; ภิกษุ ท.! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่ไม่เคยฟังมาแต่

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๓๓๐/๑๑๑๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ก่อน ว่า "ก็ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี่เป็นธรรมที่ ควรทำให้เกิดมี"; ภิกษุ ท.! จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า"ก็ อธิติบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัย **ฉันทะ** เป็นประธานกิจ นี่ เราทำให้เกิดมีได้แล้ว".

(ในกรณีแห่ง **วิริยะอธิติบาท จิตตะอธิติบาท วิมังสาอธิติบาท** ก็ตรัสไว้ด้วยระเบียบแห่งถ้อยคำอย่างเดียวกัน).

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "อนุตตรปริสัทมมสารถิ"^๑

ภิกษุ ท.! คำที่เรากล่าวแล้วว่า "ตถาคตนั้น เป็นผู้อันบุคคลกล่าวว่าเป็น สารถิฝึกบุรุษ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า ในบรรดาอาจารย์ผู้ฝึก ท." ดังนี้; คำนั้นเรากล่าว แล้วเพราะอาศัยอะไรเล่า?

ภิกษุ ท.! **ข้าง** ที่ควรฝึก อันควาญข้างฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไป ได้สู่ทิศทางเดียวเท่านั้น คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้. ภิกษุ ท.! **ม้า** ที่ควรฝึก อันควาญม้าฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทิศทางเดียวเท่านั้น คือทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้. ภิกษุ ท.! **โค** ที่ควรฝึก อันผู้ฝึกโคจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทิศทางเดียวเท่านั้น คือ ทิศตะวันออกทิศตะวันตก ทิศเหนือ หรือทิศใต้.

ภิกษุ ท.! ส่วน **บุรุษที่ควรฝึก** อันตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธฝึกจนรู้ บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทิศทั้งแปด: เป็นผู้มีรูป ย่อมเห็นรูป ท. นี้คือทิศที่ ๑; เป็นผู้มีสัญญาในอรูปรูปในกายใน ย่อมเห็นซึ่งรูป ท. ในภายนอก

๑. บาลี สหายตนวิภังคสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๔๐๙/๖๓๗. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

นี้เป็นทศที่ ๒; เป็นผู้โน้มไปแล้วด้วยความรู้สึกว่า "งาม" เท่านั้น นี่เป็นทศที่ ๓; เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญา เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจนันทสัญญา โดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง **อากาศัญญาตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อนันโต อากาโส" ดังนี้ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๔; เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาศัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง **วิญญาณัญญาตนะ** อันมีการทำในใจว่า "อนันตัง วิญญาณัง" ดังนี้ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๕; เพราะก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง **อากิญจัญญาตนะ** อันมีการทำในใจว่า "นัตถิ กิญจ" ดังนี้ แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๖; เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเป็นผู้เข้าถึงซึ่ง **เนวสัญญานาสัญญาตนะ** แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๗; เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เป็นผู้เข้าถึงซึ่ง **สัญญาเวทยิตนิโรธ** แล้วแลอยู่ นี่เป็นทศที่ ๘. ภิกษุ ท.! บุรุษที่ควรฝึกอันตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะฝึกจนรู้บทแห่งการฝึกแล้ว ก็เล่นไปได้สู่ทศทั้ง ๘ เหล่านี้.

ภิกษุ ท.! คำที่เรากล่าวแล้วว่า "ตถาคตนั้น เป็นผู้อันบุคคลกล่าวว่าเป็นสารตีฝึกบุรุษ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า ในบรรดาอาจารย์ผู้ฝึก ท." ดังนี้; คำนั้นเรากล่าวแล้วเพราะอาศัยความข้อนี้, ดังนี้แล.

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า "โยคักเขมิ"^๑

ภิกษุ ท.! เราจักแสดงธรรมปริยาย ชื่อว่า โยคักเขมิปริยาย แก่เธอ ท.พวกเธอ ท. จงฟัง.

ภิกษุ ท.! ก็ **ธรรมปริยาย** ชื่อว่าโยคักเขมิปริยาย เป็นอย่างไรเล่า?

๑. บาลี สผา. ส. ๑๘/๓๐๕/๑๕๒. ตรัสแก่ภิกษุ ท.

ภิกษุ ท.! รูป ท. ที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ มีรูปน่ารัก เป็นที่ตั้งอยู่แห่งความใคร่เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด มีอยู่ ; **รูป ท. เหล่านั้นอัน ตถาคตละหมดแล้ว** มีมูลรากอันถอนขึ้นได้แล้วกระทำให้เหมือนต้นตาลไม่มีวัตถุ สำหรับบังอก กระทำให้ถึงความไม่มีไม่เป็น เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นอีกต่อไปเป็น ธรรมดา **และตถาคตได้กล่าวบอกโยคกรรมเพื่อละเสียซึ่งรูป ท. เหล่านั้นด้วย** เพราะเหตุที่ตถาคตจึงได้นามว่า "โยคักเขมิ" (ผู้กระทำความเกษมทั้งแก่ตนและ ผู้อื่น) ดังนี้.

(ในกรณีแห่ง **เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์ ท.** ก็ทรงแสดงไว้ ด้วย ถ้อยคำอันมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว)

ภิกษุ ท.! นี่แล ธรรมปริยาย อันชื่อว่าโยคักเขมิปริยาย, ดังนี้แล.

ทรงเป็นศาสดาประเภทตรัสรู้เอง^๑

"พระโคตมผู้เจริญ ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ๆ ผู้ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อ บรรลุอภิญญาในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตนๆ) แล้วบัญญัติหลักลัทธิ พรหมจรรย์อย่างหนึ่ง ๆ. พระโคตมผู้เจริญ! ในบรรดาสมณพราหมณ์ผู้บัญญัติ หลักลัทธิพรหมจรรย์อย่างหนึ่ง ๆ เหล่านั้น พระโคตมผู้เจริญ ! พระองค์เป็นพวก ไหน?"

ภราทวาชะ ! เรากล่าว **มาตรฐานที่ต่างกัน** ในบรรดาสมณพราหมณ์ผู้ถึง ที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุอภิญญาในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตนๆ) เหล่านั้น :

๑. บาลี สคารวสูตร ม.ม. ๑๓/๖๖๘/๗๓๗. ตรัสแก่สคารวมาณพที่ไปทูลถามเรื่องนี้กะพระองค์ ที่สวนมะม่วงของพวกโตเทยพราหมณ์ ใกล้หมู่บ้านปัจจลกับปี แคว้นโกศล.

การทวาชะ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุอภิญญาในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตนๆ), เขาเป็นพวกมีหลักลัทธิที่ฟังตามๆ กันมา (อนุสสุวิกา); โดยการฟังตามๆ กันมานั้น เขาได้บัญญัติหลักลัทธิพรหมจรรย์ขึ้นมา ดังเช่นพวกพราหมณ์ไตรเพท (พราหมณา เทววิชา); นี้มีอยู่พวกหนึ่ง.

การทวาชะ ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุอภิญญาในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตนๆ); **เพราะอาศัยสัทธาอย่างเดียวเป็นมาตรฐาน** (เกวลี สหุธามตตกา) เขาได้บัญญัติหลักลัทธิพรหมจรรย์ขึ้นมาดังเช่นพวกนักตริกตรอง (ตฤกั วิมฺสี); นี้ก็มีอยู่พวกหนึ่ง.

การทวาชะ ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ซึ่งก็ถึงที่สุดแห่งบารมีเพื่อบรรลุอภิญญาในธรรมอันตนเห็นแล้ว (ตามแบบของตนๆ) ได้บัญญัติหลักลัทธิพรหมจรรย์ขึ้นมา **ด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ยิ่ง** (อภิญญา) ซึ่งธรรมด้วยตนเองโดยแท้ ในธรรม ท. ที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน; นี้ก็มีอยู่พวกหนึ่ง. การทวาชะ ! ท่านฟังทราบโดยปริยายแม้เห็นว่า เราเป็นผู้หนึ่ง ในบรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น.

ไม่ทรงเป็นสัมพัฏฐญทุกอิริยาบถ^๑

วิจฉะ ! พวกชนเหล่าใด ที่กล่าวว่า "พระสมณโคตม เป็นผู้สัมพัฏฐญรู้สิ่งทั้งปวงอยู่เสมอเป็นธรรมดา เป็นผู้สัมพัทฺสสาวิ เห็นสิ่งทั้งปวงอยู่เสมอเป็นธรรมดา และปฎิญาณารู้ความเห็นทั่วทุกกาลไม่มีส่วนเหลือว่า เมื่อเราเที่ยวไปๆ ก็ดีหยุดอยู่ที่ดี หลับอยู่ที่ดี ตื่นอยู่ที่ดี ความรู้ ความเห็นนั้น ย่อม

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๒๓๗/๒๔๑. ตรัสแก่วิจฉโคตรปริพาชก ที่อารามเอกบุณฺทริก.

ปรากฏแก่เราติดต่อนื่องกันอยู่เสมอ" ดังนี้ คนพวกนั้นไม่ได้กล่าวตรงตามที่เรากล่าว, แต่เขากล่าวตู่เราด้วยคำอันไม่มีจริง ไม่เป็นจริง.

ว่าจะ ! ต่อเราต้องการจะน้อมจิตไปเฉพาะเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เราจึงตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อน ... ฯลฯ...^๑, ต่อเราต้องการจะน้อมจิตไปเฉพาะเพื่อทิพพจักขุญาณ เราจึงน้อมจิตไปเพื่อทิพพจักขุญาณ ... ฯลฯ... เราทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ แล้วแลอยู่.

ว่าจะ ! เมื่อผู้ใดกล่าวให้ชัดว่า "พระสมณโคดม มีวิชชาสาม" ดังนี้ จึงจะชื่อว่า ไม่กล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง, เป็นการกล่าวถูกต้องตามธรรม และผู้ที่กล่าวตามเขาต่อๆ ไป ก็จะไม่ตกไปในฐานะอันใครจะพึงติเตียนได้.

ทรงยืนยันความเป็นมหาบุรุษ^๒

วัสสการพราหมณ์ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลว่า :-

"พระโคตมผู้เจริญ ! พวกข้าพเจ้ายอมบัญญัติบุคคลที่มีธรรม ๔ ประการว่า เป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์. ธรรม ๔ ประการเหล่าไหนเล่า?

"พระโคตมผู้เจริญ ! คือคนในโลกนี้ เป็นพหุสูต มีเรื่องที่ควรสดับอันตนได้สดับแล้วมาก, เป็นคนรู้เนื้อความแห่งข้อความที่มีผู้กล่าวแล้วนั้น ๆ ว่าเป็นความหมายแห่งภาษิตนี้, เป็นคนมีสติระลึกสืบสาวการที่ทำคำที่พูดแล้วมานานได้, และเป็นคนฉลาดในกิจการของคฤหัสถ์ที่ต้องจัดต้องทำ ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการเหล่านั้น มีปัญญาพิจารณาสอบสวนอันเป็นอุบายวิธีที่จะให้กิจการนั้นสำเร็จได้ด้วยดี สามารถทำเอง และสามารถที่จะ

๑. คำที่ละด้วย ... ฯลฯ... ดูเต็มที่ได้ในตอนตรัสรู้ วิชชาสาม, ในภาค ๒.

๒. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๔๕/๓๕. ตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ที่เวฬุวัน ใกล้เมืองราชคฤห์.

จัดให้ผู้อื่นทำ ในกิจการเหล่านั้น, พระโคตมผู้เจริญ! พวกข้าพเจ้าบัญญัติบุคคลผู้มี
ธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ว่าเป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์. ถ้าคำของข้าพเจ้าควร
อนุโมทนา ก็ขอจงอนุโมทนา, ถ้าควรคัดค้าน ก็ขอจงคัดค้านเถิด".

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า :-

พราหมณ์ ! เราไม่อนุโมทนาของท่าน, เราไม่คัดค้านของท่าน.
เราเอง ก็บัญญัติบุคคลที่มีธรรม ๔ ประการ ว่าเป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์.
ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ไหนเล่า?

พราหมณ์ ! คือคนในโลกนี้ เป็นผู้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อ
ความสุขของมหาชน ยังประชุมชนเป็นอันมากให้ประดิษฐานอยู่ในอริยฉายธรรม
คือความเป็นผู้มีธรรมงาม มีธรรมเป็นกุศล.

อนึ่ง เขาเป็นผู้จ้านงจะตริกเรื่องใด ก็ตริกเรื่องนั้นได้, ไม่จ้านงจะตริก
เรื่องใด ก็ไม่ตริกเรื่องนั้นได้, จ้านงจะดำริเรื่องใด ก็ดำริเรื่องนั้นได้, ไม่จ้านงจะ
ดำริเรื่องใด ก็ไม่ดำริเรื่องนั้นได้ เพราะเขาเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต ในคลองแห่ง
ความตริกทั้งหลาย.

อนึ่ง เขาเป็นผู้ได้ตามต้องการได้โดยไมยาก ได้โดยไม่ลำบากซึ่งฉาน
ทั้ง ๔ อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในภพปัจจุบันนี้ อันเป็นธรรมเป็นไปในทาง
จิตขั้นสูง.

อนึ่ง เขานั้นย่อมกระทำให้แจ้งได้ ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มี
อาสวะเพราะสิ้นอาสวะแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วและอยู่ในวิหาร
ธรรมนั้น ในภพอันเป็นปัจจุบันนี้.

พราหมณ์ ! เราไม่อนุโมทนาของท่าน, เราไม่คัดค้านของท่าน, แต่
เราบัญญัติบุคคลที่มีธรรม ๔ ประการนี้แล ว่าเป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์.

วัสสการพราหมณ์ ได้อนุโมทนาสรรเสริญคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันมาก ในที่สุดพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำนี้ว่า :-

พราหมณ์ ! ท่านกล่าวคำพาดพิงถึงเรา. เอาเถิดเราจะพูดให้แจ้งชัดทีเดียว ว่า เราแลเป็นผู้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อความสุขของมหาชนยังประชุมชนให้ตั้งอยู่ในอริยฉายธรรม กล่าวคือความเป็นผู้มีธรรมงาม เป็นผู้มีธรรมเป็นกุศล. เราแล เป็นผู้จ้านงจะตรึกในเรื่องใด ก็ตรึกในเรื่องนั้นได้ ไม่จ้านงจะตรึกในเรื่องใด ก็ไม่ตรึกในเรื่องนั้นได้, จ้านงจะดำริในเรื่องใดก็ดำริในเรื่องนั้นได้ ไม่จ้านงจะดำริในเรื่องใด ก็ไม่ดำริในเรื่องนั้นได้ เพราะเราเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต ในคลองแห่งความตรึกทั้งหลาย. เราแลเป็นผู้ได้ตามต้องการได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉานทั้ง ๔ อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในภพเป็นปัจจุบันนี้ อันเป็นธรรมเป็นไปในทางจิตชั้นสูง. เราแล เป็นผู้ทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มี อาสวะ เพราะสิ้นอาสวะแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วและอยู่ในวิหารธรรมนั้น ในภพอันเป็นปัจจุบันนี้ ดังนี้.

ทรงอยู่ในฐานะที่ใครๆ ยอมรับว่าเลิศกว่าสรรพสัตว์^๑

ภิกษุ ท.! สัตว์ ท. ที่ไม่มีเท้า หรือมี ๒ เท้าก็ดี มี ๔ เท้า หรือมีเท้ามากก็ดี มีรูป หรือไม่มีรูปก็ดี มีสัญญา หรือไม่มีสัญญาก็ดี มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ดี, มีประมาณเท่าใด; **ตถาคต ผู้รหันตสัมมาสัมพุทธะอันใครๆ ย่อมกล่าวว่า เป็นผู้เลิศ กว่าสัตว์ ท. เหล่านั้น.**

๑. บาลี จตฺก. อ. ๒๑/๔๔/๓๔; อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๙๘/๒๗๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

และ ปญจก. อ. ๒๒/๓๗/๓๒.

ภิกษุ ท.! คนเหล่าใด เลื่อมใสแล้ว ในพระพุทธเจ้า; คนเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้เลื่อมใสในบุคคลเลิศ. เมื่อเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ วิบากก็เป็นวิบากเลิศ แล.

ไม่มีใครเปรียบเสมอ^๑

ภิกษุ ท.! บุคคลเอก เมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้น เป็นผู้ซึ่งไม่มีใครซ้ำสอง ไม่มีใครร่วมเป็นสหายด้วยได้ ไม่มีคู่เปรียบ ไม่มีผู้เท่าทัน ไม่มีผู้คล้ายด้วย ไม่มีคนเทียบได้ ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีใครที่จะเปรียบให้เหมือนได้และเป็นผู้เลิศกว่า บรรดาสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลายแล. ใครกันเล่าเป็นบุคคลเอก? ตถาคต ผู้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง นี้แลเป็นบุคคลเอก.

ภิกษุ ท.! นี้แล บุคคลเอก ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นมาในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นผู้ซึ่งไม่มีใครซ้ำสอง ไม่มีใครร่วมเป็นสหายด้วยได้ ไม่มีคู่เปรียบ ไม่มีผู้เท่าทัน ไม่มีผู้คล้ายด้วย ไม่มีคนเทียบได้ ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีใครที่จะเปรียบให้เหมือนได้และเป็นผู้เลิศกว่า บรรดาสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลายแล.

ไม่ทรงอภิวัตผู้ใด^๒

พราหมณ์ ! ในโลกนี้ กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้งเทวดาแลมนุษย์, เราไม่มองเห็นใครที่เราพึงอภิวัต พึงลุกขึ้นยืนรับ พึงต้อนรับด้วยตั้งอาสนะให้ เพราะเราตถาคตอภิวัต ลุกรับ ตั้งอาสนะให้ผู้ใด ศีรษะของผู้นั้นจะพึงแตกกระจายออก.^๓

๑. บาลี เอก. อ. ๒๐/๒๙/๑๔๓. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๑๗๔/๑๐๑. ตรัสแก่เวรัญชพราหมณ์ ที่โคนไม้สะเดาเขื่อนเพรุ เมืองเวรัญชา.

๓. คำนี้เป็นโวหารพูด เช่น เมื่อครูบาอาจารย์ของเรา มาไหว้เราเรารู้สึกเป็นทุกข์ร้อน, หรือว่าเป็นตรงตามอักษร แล้วแต่จะสันนิษฐาน.

ทรงเป็นธรรมราชา^๑

เสละ ! เราเป็นธรรมราชา ไม่มีราชาอื่นยิ่งไปกว่า. เราหมุนจักรโดยธรรม ให้เป็นไป. เป็นจักรซึ่งใครๆ จะต้านทางให้หมุนกลับมิได้เลย.

"ข้าแต่พระโคตม ! พระองค์ทรงปฏิญาณว่าเป็นสัมพุทธะ เป็นธรรมราชาที่ไม่มีราชาอื่นยิ่งกว่า, และหมุนจักรโดยธรรมให้เป็นไป. แล้วก็ไหนเล่า เสนาบดีของพระองค์, ในบรรดาสาวกของพระองค์นั้น ใครเล่าสามารถหมุนจักรที่พระองค์ให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามได้?"

เสละ ! จักรที่เราให้เป็นไปแล้ว เป็นธรรมจักรไม่มีจักรอื่นยิ่งไปกว่า. สารีบุตร เป็นผู้เกิดตามตถาคต ย่อมหมุนจักรนั้นให้เป็นไปตามเราได้. เสละ ! สิ่งควรรู้ เราก็อธิแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง. สิ่งควรทำให้เกิดมี เราก็ได้ทำให้เกิดมีแล้ว. สิ่งควรละ เราก็ละเสร็จแล้ว. เพราะเหตุนี้แหละพระอรหันต์ เราจึงเป็นสัมพุทธะ.

ทรงเป็นธรรมราชาที่เคารพธรรม^๒

ดูก่อนภิกษุ ! จักรพรรดิราชผู้ประกอบในธรรม เป็นธรรมราชา อาศัยธรรมอย่างเดี๋ยวสักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัยมีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นอธิบดี ย่อมจัดการอารักขาป้องกัน และคุ้มครองโดยชอบธรรม ในหมู่ชน ในราชสำนัก ในกษัตริย์ที่เป็นเมืองนอกในหมู่พลในพราหมณ์และคฤหบดี ในราษฎรชาวนิคม และชนบท ในสมณะและพราหมณ์และในเนื้อและนก, ทั้งหลาย; ชื่อว่าเป็นผู้ยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม และเป็นจักรที่มนุษย์ใดๆ ผู้เป็นข้าศึก ไม่อาจให้หมุนกลับได้ด้วยมือ; นี้ฉันใด;

๑. บาลี เสดลสูตร ม.ม. ๑๓/๕๕๔/๖๐๙. ตรัสแก่เสลพราหมณ์ ที่อาปถนิคมแคว้นอังคุตตราปะ.

๒. บาลี ติก. อ. ๒๐/๑๓๘/๔๕๓.

ดูก่อนภิกษุ ! ตถาคตก็ฉันนั้นเหมือนกัน: ตถาคตเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ เป็นธรรมราชาผู้ประกอบด้วยธรรม อาศัยธรรมอย่างเดียว สักการะธรรม เคารพ ธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัยมีธรรมเป็นยอดมีธรรมเป็นอธิบดี ย่อม จัดการอารักขา ป้องกัน และคุ้มครอง โดยธรรม ในกายกรรม,วจีกรรม, และ มโนกรรม ว่า อย่างนี้ๆ ควรเสพ อย่างนี้ๆ ไม่ควรเสพดังนี้, ได้ยังธรรมจักรอันไม่มี จักรอื่นยิ่งไปกว่า ให้เป็นไปโดยธรรมนั้นเทียว.และเป็นจักรที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ, มาร, พรหม, หรือใครๆ ในโลกไม่อาจต้านให้หมุนกลับได้, ฉะนั้น.

เมื่อได้ประมวลข้อความอันเป็นเรื่องแวดล้อมภาวะของการตรัสรู้ เป็นพระสัมมา- สัมพุทธเจ้าของพระองค์มาจนหมดจดแล้ว เราได้เริ่มเนื้อความที่เป็นท้องเรื่อง ติดต่อกันลำดับกัน สืบไปอีก ดังนี้ :-

ทรงคิดหาที่พึ่งสำหรับพระองค์เอง^๑

ภิกษุ ท.! เมื่อเราอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา, ที่ต้นไทรเป็นที่ พักผ่อนของเด็กเลี้ยงแพะ คราวเมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ, ภิกษุ ท.! เมื่อเราเร้นอยู่ ณ ที่ สงัด เกิดปริวิตกขึ้นในใจว่า "ผู้อยู่ไม่มีที่เคารพ ไม่มีที่พึ่งพำนักย่อมนั้นทุกข์, เราจะ พึ่งสักการะเคารพสมณะหรือพราหมณ์คนไหนหนอแล้วแลอยู่?"

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๒๕/๒๑. ตรัสแก่ภิกษุสงฆ์ ที่เชตวัน.

ภิกษุ ท.! ความรู้สึกอันนี้ได้เกิดแก่เราว่า "เรามองไม่เห็น สมณพราหมณ์อื่นที่ไหนในโลกนี้และเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์, เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ซึ่งสมบูรณ์ด้วยศีล ด้วยสมาธิ ด้วยปัญญา ด้วยวิมุตติ ยิ่งกว่าเรา ซึ่งเราควรสักการะเคารพ แล้วเข้าไปอาศัยอยู่".

ภิกษุ ท.! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "ถ้าโฉน ธรรมอันใดที่เราได้ตรัสรู้แล้ว. เราพึงสักการะเคารพธรรมนั้น เข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่เถิด". สหัมบดีพรหม รู้ความคิดในใจของเรา อันตรธานจากพรหมโลก มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าเรา ในชั่วเวลาที่คนแข็งแรง เหยียดแขนออก แล้วคู้เข้า เท่านั้น.

ภิกษุ ท.! สหัมบดีพรหม ทำผ้าห่มเฉวียงป่าข้างหนึ่ง จดเข้าข้างขวาที่พื้นดิน^๑ น้อมอัญชลีเข้ามาหาเราแล้วกล่าวกะเราว่า "อย่างนั้นแหละ พระผู้มีพระภาค ! อย่างนั้นแหละ พระสุคต ! ข้าแต่พระองค์! แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ล่วงไปแล้วในอดีต ก็ได้สักการะเคารพธรรมนั่นเอง เข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่, แม้ที่จักมาตรัสรู้ข้างหน้า ก็จักสักการะเคารพธรรมนั่นเอง จักเข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่. ข้าแต่พระองค์ ! แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ขอยจงสักการะเคารพธรรมนั้นแหละเข้าไปอาศัยแล้วแลอยู่เถิด". สหัมบดีพรหมได้กล่าวคำนี้แล้ว; ได้กล่าวคำอื่นอีก (ซึ่งผูกเป็นกาพย์) ว่า :-

"พระสัมพุทธเจ้าเหล่าใดในอดีตด้วย พระสัมพุทธเจ้า
เหล่าใดในอนาคตด้วย และพระสัมพุทธเจ้าผู้ทำความไศกแห่งสัตว์โลก
เป็นอันมากให้ฉิบหายไปในกาลบัดนี้ด้วย, พระสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น
ล้วนแล้วแต่เคารพพระสัทธิธรรมแล้วแลอยู่แล้ว, อยู่อยู่, และจักอยู่;

๑. ขอให้สังเกตบาลีตอนนี้ อันแสดงให้เห็นว่าการนั่งท่าพรหมนั้นเป็นอย่างไร.

ข้อนี้เป็นธรรมดาแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย, เพราะเหตุนั้นแล คนผู้รักตน หวังอยู่ต่อคุณอันใหญ่ ระลึกถึงซึ่งพระพุทธศาสนาอยู่ จงเคารพพระสัทธรรมเถิด." ดังนี้.

ภิกษุ ท.! สหัมบดีพรหมได้กล่าวคำนี้แล้ว, อภิวัตเราแล้วกระทำประทักษิณหายไปในที่นั้น.ภิกษุ ท.! เราเข้าใจในการเชื่อเชิญของพรหม และการกระทำที่สมควรแก่ตน : เราได้ตรัสรู้ธรรมใดก็ สักการะเคารพธรรมนั้นเข้าไปอาศัยธรรมนั้น อยู่แล้ว.

ภิกษุ ท.! อนึ่ง ในกาลใดแล หมู่สงฆ์ประกอบพร้อมด้วยคุณอันใหญ่, ในกาลนั้น เรามีความเคารพ แม้ในสงฆ์^๑, ดังนี้.

ทรงถูกพวกพราหมณ์ตัดพ้อ^๒

ภิกษุ ท.! เมื่อเราอยู่ที่ตำบลอรุเวลา ที่ต้นไทรเป็นที่พักร้อนของพวกคนเลี้ยงแพะ (อชปาลนิโครธ) ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา คราวแรกตรัสรู้ใหม่ๆ. ภิกษุ ท.! พราหมณ์เป็นอันมาก ล้วนแก่เป็นคนแก่ คนเฒ่า เป็นผู้ใหญ่เกิดนาน ถึงวัยแล้ว เข้าไปหาเราถึงที่ที่เราพักอยู่ ทำความปราศรัยพอคุ่นเคยแล้ว. ภิกษุ ท.! พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำนี้กะเราว่า "พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อนี้ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว ว่า "พระสมณโคตม ไม่อภิวัต ไม่ลุ่มรับ ไม่เชื่อเชิญด้วยอาสนะกะพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า เป็นผู้ใหญ่เกิดนาน ถึงวัยแล้ว." ข้อนี้จริงอย่างนั้นหรือพระโคตม? ข้อนี้ไม่สมควรมิใช่หรือ?" ดังนี้.

๑. พระสงฆ์ โปรดระลึกถึงพระพุทธภาชิตนี้ ให้จงหนัก. ... ผู้แปล.

๒. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๒๘/๒๒. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "พราหมณ์มีอายุพวกนี้ ไม่รู้จักเถระ (ผู้แก่จริง), หรือธรรมที่ทำให้คนเราให้เป็นเถระ". ภิกษุ ท.! คนเราแม้เป็นผู้เผ่ามีอายุ ๘๐, ๙๐, ๑๐๐ ปี โดยกำเนิดก็ดี, แต่เขามีคำพูดไม่เหมาะแก่กาล, พูดไม่จริง, พูดไม่มีประโยชน์, พูดไม่เป็นธรรม, ไม่เป็นวินัย, กล่าววาทะไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่อิง ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, คนผู้นั้นถึงการนับว่าเป็น "เถระผู้พาล" โดยแท้.

ภิกษุ ท.! คนผู้ใดแม้ยังอ่อน ยังหนุ่ม ยังรุ่น มีผมยังดำ ประกอบด้วยวัยกำลังเจริญอยู่ในปฐมวัย, แต่เขาเป็นผู้มีคำพูดเหมาะแก่กาล, พูดจริง, พูดมีประโยชน์, พูดเป็นธรรม, เป็นวินัย, กล่าววาทะมีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่สิ้นสุด ประกอบด้วยประโยชน์แล้ว, คนนั้น ถึงการควรนับว่าเป็น "เถระผู้บัณฑิต" นั้นเทียว.

มารทูลให้นิพพาน^๑

อานนท์ ! ครั้งหนึ่งเมื่อเราอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา, ที่ต้นไทรเป็นที่พักร้อนของเด็กเลี้ยงแพะ เมื่อได้ตรัสรู้ใหม่ๆ, มารผู้มีบาปได้เข้ามาหาเราถึงที่นั่น ยืนอยู่ในที่ควรแล้วกล่าวกะเราว่า "ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานเถิด, บัดนี้เป็นเวลาสมควรปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคแล้ว". เราได้กล่าวกะมารนั้นว่า :-

"ท่านผู้มีบาป ! เราจักไม่ปรินิพพานก่อน, ตลอดกาลที่ ภิกษุ ...ภิกษุณี ...อุบาสก ...อุบาสิกาผู้เป็นสาวก (และสาวิกา) ของเรา ยังไม่เป็นผู้ฉลาด

๑. บาลี มหา. ที. ๑๐/๑๓๑/๑๐๒ ตรัสแก่พระอานนท์ ที่ป่าवासเจติย์

ยังไม่ได้รับคำแนะนำ ยังไม่แก้อ้วกั้ว ยังไม่เป็นพหุสูต ทรงธรรมปฏิบัติธรรมควร
แก่ธรรม ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติตามธรรม, ยังต้องเรียนความรู้ของอาจารย์ตน
ต่อไปก่อน จึงจักบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผยจำแนกกระทำให้ตื่น ซึ่ง
พระสัทธรรม จนข่มขี้ปรี่ปรวาทที่เกิดขึ้น ให้ราบเรียบโดยธรรมแล้วแสดงธรรม
ประกอบด้วยความน่าอัศจรรย์ได้. ท่านผู้มีบาป ! และเราจักไม่ปรินิพพานก่อน,
ตลอดกาลที่พรหมจรรย์ (คือศาสนา) นี้ ยังไม่ตั้งมั่น รุ่งเรืองแผ่ไพศาล เป็นที่รู้จัก
แห่งชนมาก เป็นปีกแผ่นแน่นหนา จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ ท. สามารถ
ประกาศได้ด้วยดี".

ทรงท้อพระทัยในการแสดงธรรม^๑

ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า "ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้เป็น
ธรรมอันลึก สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม, เป็นธรรมระงับและ
ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่าย ๆ แห่งความตริก เป็นของละเอียดเป็นวิสัยรู้
ได้เฉพาะบัณฑิต, ก็สัตว์เหล่านี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัยเพลิดเพลิน
แล้วในอาลัย, สำหรับสัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีเพลิดเพลินในอาลัยนั้น, ยากนัก
ที่จะเป็นปฏิจจสมุปบาทอันมีสิ่งนี้ (คือมีอาลัย) เป็นปัจจัย, ยากนักที่จะเห็นธรรมเป็น
ที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง, คือ ธรรมอันถอนอุปธิทั้งสิ้น ความสันตัตถหา ความ
คลายกำหนด ความดับโดยไม่เหลือ และนิพพาน. หากเราพึงแสดงธรรมแล้วสัตว์
อื่นไม่พึงรู้ทั่วถึง ข้อนั้นจักเป็นความเหน้อยเปล่าแก่เรา, เป็นความลำบากแก่เรา."
โอ, ราชกุมาร ! คาถาอันอัศจรรย์เหล่านี้ที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้ปรากฏแจ่ม
แจ้งแก่เราว่า :-

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๑/๕๐๙. ตรัสแก่ไพโรธราชกุมาร.

"กาลนี้ ไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุได้แล้วโดยยาก. ธรรมนี้, สัตว์ที่ถูกราคะโทสะรบรัดแล้ว ไม่รู้ได้โดยง่ายเลย. สัตว์ที่กำหนด ด้วยราคะ ถูกกลุ่มมืดห่อหุ้มแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันให้ถึงที่ทวน กระแส, อันเป็นธรรมละเอียดลึกซึ้ง เห็นได้ยากเป็นอนู". ดังนี้.

ราชกุมาร ! เมื่อเราพิจารณาเห็นดังนี้, จิตก็น้อมไปเพื่อความชวนชวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อการแสดงธรรม.

พรหมอาราธนา^๑

ราชกุมาร ! ครั้งนั้น ความรู้สึกข้อนี ได้บังเกิดขึ้นแก่สหัมบดีพรหมเพราะ เเธอรู้ความปริวิตกในใจของเราด้วยใจ. ความรู้สึกนั้นว่า "ผู้เจริญ ! โลกจักฉิบหาย เสียแล้วหนอ ผู้เจริญ ! โลกจักพินาศเสียแล้วหนอ, เพราะเหตุที่จิตแห่งพระตถาคต ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า น้อมไปเพื่อความชวนชวายน้อย, ไม่น้อมไปเพื่อแสดง ธรรม" ดังนี้. ลำดับนั้นสหัมบดีพรหมได้อันตรธานจากพรหมโลก มาปรากฏอยู่ เฉพาะหน้าเรา รวดเร็วเท่าเวลาที่บุรุษแข็งแรง เหยียดแขนออกแล้วงอเข้าเท่านั้น.

ราชกุมาร ! ครั้งนั้นสหัมบดีพรหม ห่มผ้าเฉวียงป่า ประคองอัญชลีเข้ามา หาเราถึงที่อยู่แล้ว กล่าวคำนี้กะเราว่า "พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาคจง แสดงธรรมเพื่อเห็นแก่ข้าพระองค์เถิด, ขอพระสุคตจงแสดงธรรมเถิด, สัตว์ที่มีอริ ในดวงตาแต่เล็กน้อยก็มีอยู่, เขาจักเสื่อมเสียเพราะไม่ได้ฟังธรรม. สัตว์ผู้รู้ทั่วถึง ธรรมจักมีโดยแท้" ดังนี้. ราชกุมาร ! สหัมบดีพรหมได้กล่าวคำนี้แล้ว ยังได้กล่าว คำอื่นสืบไปอีก (เป็นคาถา) ว่า:-

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๒/๕๑๐. ตรัสแก่โพธิราชกุมาร. ปาสราสิสูตร ม.ม. ก็มี.

"ธรรมไม่บริสุทธิ์ ที่คนมีมลทิน ได้คิดขึ้น, ได้มีปรากฏอยู่ใน
 แคว้นมคธแล้ว, สืบมาแต่ก่อน; ขอพระองค์จงเปิดประตูนิพพานอัน
 ไม่ตาย. สัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระองค์ผู้ปราศจากมลทินได้ตรัสรู้
 แล้วเกิด. คนยืนบนยอดชะง่อนเขา เห็นประชุมชนได้โดยรอบ ฉันทใด;
 ข้าแต่พระผู้มีเมธาติ ! ผู้มีจักขุเห็นโดยรอบ ! ขอพระองค์จงขึ้นสู่
 ปราสาท อันสำเร็จด้วยธรรม, จักเห็นหมู่สัตว์ผู้เกลื่อนกล่นด้วยโศก
 ไม่ห่างจากความโศก ถูกชาติชราครอบงำ, ได้ฉันทนั้น. จงลุกขึ้นเกิด
 พระองค์ผู้วิระ ! ผู้ชนะสงครามแล้ว ! ผู้ชนสัตว์ด้วยยานคือเกวียน !
 ผู้ไม่มีหนี้สิน ! ขอพระองค์จงเที่ยวไปในโลกเกิด. ขอพระผู้มี
 พระภาคทรงแสดงธรรม สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีเป็นแน่" ดังนี้.

ทรงเห็นสัตว์จุดดอกบัว ๓ เหล่า^๑

ราชกุมาร ! ครั้งนั้น เรา รู้แจ้งคำเชื้อเชิญของสัทัมบดีพรหมแล้ว,
 และเพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ ท. เราตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุแล้ว. เมื่อ
 เราตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุอยู่, เราได้เห็นสัตว์ ท. ผู้มีอุสิในดวงตาเล็กน้อยบ้าง
 มีมากบ้าง, ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าบ้าง อ่อนบ้าง, มีอาการดีบ้าง เลวบ้าง,
 อาจสอนให้รู้ได้ง่ายบ้าง ยากบ้าง; และบางพวกเห็นโทษในปรโลก โดยความ
 เป็นภัยอยู่ก็มี; เปรียบเหมือนในหนองบัวอุบล บัวปทุม บัวบุญตริก, ดอกบัว
 บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ เจริญในน้ำ อันน้ำพยุงไว้ ยังจมอยู่ในน้ำ, บางเหล่าเกิด
 แล้วในน้ำ เจริญในน้ำ อันน้ำพยุงไว้ ตั้งอยู่เสมอพื้นน้ำ, บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ
 เจริญในน้ำ อันน้ำพยุงไว้ ไพลขึ้นพื้นน้ำ อันน้ำไม่ถูกแล้ว, มีฉันท, ราชกุมาร !

๑. บาลี. ม.ม. ๑๓/๔๖๓/๕๑๑. ตรัสแก่โพธิราชกุมาร. ปาสราสิสูตร ม.ม. กัม.

เราได้เห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นต่างๆ กันฉนั้น. ราชกุมาร ! ครั้งนั้น เราได้รับรองกะ สหัมบดีพรหมด้วยคำ (ที่ผูกเป็นกาพย์) ว่า:-

"ประตูแห่งนิพพานอันเป็นอมตะ เราเปิดไว้แล้วแก่สัตว์
เหล่านั้น, สัตว์เหล่าใดมิโสดประสาท สัตว์เหล่านั้น จงปลง
ศรัทธาลงไปเถิด, ดูก่อนพรหม ! เราารู้สึกว่ายาก จึงไม่กล่าว
ธรรมอันประณีต ที่เรากล่องแคล่วชำนาญ ในหมู่มนุษย์ ท."
ดังนี้.

ราชกุมาร ! ครั้งนั้นสหัมบดีพรหมรู้ว่าตนเป็นผู้ได้โอกาสอันพระผู้มี-
พระภาคทรงกระทำแล้วเพื่อแสดงธรรม, จึงไหว้เรากระทำอันประทักษิณแล้ว
อันตรธานไปในที่นั้น นั่นเอง.

ทรงแสดงธรรมเพราะเห็นความจำเป็น

ของสัตว์บางพวก^๑

ภิกษุ ท.! บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตามได้ฟัง
หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ก็หาเข้ามาสู่คลองแห่งกุศล
ธรรมได้ไม่. แต่บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตามได้ฟัง
หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ย่อมเข้ามาสู่คลองแห่งกุศล
ธรรมทั้งหลายได้โดยแท้. ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ต่อเมื่อได้เห็นตถาคตหรือได้
ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงเข้ามาสู่คลองแห่งกุศลธรรมทั้งหลายได้
ถ้าไม่เห็นตถาคต หรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วย่อมไม่เข้ามา
สู่คลองแห่งกุศลธรรมทั้งหลายได้เลย.

๑. บาลี ดิก. อ. ๒๐/๑๕๒/๔๖๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ในบุคคล ๓ ประเภทนั้น มีบุคคลอยู่ประเภทหนึ่ง ซึ่งต่อเมื่อได้เห็นตถาคตหรือได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงจะเข้ามาสู่คลองแห่งกุศลธรรมทั้งหลายได้, ถ้าไม่ได้เห็นตถาคตหรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมไม่เข้ามาสู่คลองแห่งกุศลธรรมทั้งหลายได้เลย. เราเพราะเห็นแก่บุคคลประเภทนี้แหละ จึงอนุญาตให้มีการแสดงธรรม. และเพราะอาศัยบุคคลประเภทนี้เป็นหลักอีกเหมือนกัน จึงจำต้องแสดงธรรมแก่บุคคลประเภทอื่นด้วย.

ทรงเห็นลู่ทางที่จะช่วยเหลือนางสัตร^๑

ภิกษุ ท.! ครั้งหนึ่ง ที่ตำบลอุรุเวลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา, ที่ต้นไทรเป็นที่พักนอนของเด็กเลี้ยงแพะ เมื่อเราแรกตรัสรู้ได้ใหม่ๆ, ความปริวิตกแห่งใจได้เกิดขึ้นแก่เรา ขณะเข้าสู่ที่พักกำบังหลีกเร้นอยู่, ว่า "นี่เป็นหนทางเครื่องไปทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย, เพื่อก้าวล่วงเสียซึ่งความโศกและปริเทวะ เพื่อความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลุยาธิธรรมเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง ทางนี้ คือ สติปัญญาฐานสี่. สี่เหล่าไหนเล่า? คือ ภิกษุเป็นผู้มีธรรมตาม เห็นกายในกาย, เห็นเวทนาในเวทนา ท., เห็นจิตในจิต, เห็นธรรมในธรรม ท. อยู่, เป็นผู้มิเพียรเผาบาป มีสติสัมปชัญญะ นำอภิขณาและโทมนัสในโลกออกได้ : นี้แหละทางทางเดียว" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ลำดับนั้น สหัมบดีพรหมรู้ปริวิตกในใจของเราจึงอันตรธานจากพรหมโลก มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าเรา รวดเร็วเท่าเวลาที่บุรุษแข็งแรงเหยียดแขนออกแล้วงอเข้า เท่านั้น. ครั้งนั้นสหัมบดีพรหมทำผ้าห่มเจวียงปาน้อมอัญชลีเข้ามาหาเรา แล้วกล่าวกะเราว่า "อย่างนั้นแล พระผู้มีพระภาค ! อย่าง

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๒๔๖-๒๔๘/๘๒๐-๘๒๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

นั่นแล พระสุคต ! ฯลฯ นั้นเป็นทางทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย, เพื่อก้าวล่วงเสียได้ซึ่งความโศกและปริเทวะ ฯลฯ เพื่อทำนิพพานให้แจ่ม", แล้วและได้กล่าวคำ (อันผูกเป็นกาพย์) ว่า:-

"พระสุคต ผู้มีธรรมดาเห็นที่สุดคือความสิ้นไปแห่งชาติ ผู้มีพระทัยอนุเคราะห์สัตว์ด้วยความเกื้อกูล ย่อมทรงทราบทางเอก ซึ่งเหล่าพระอรหันต์ได้อาศัยข้ามแล้วในกาลก่อน และกำลังข้ามอยู่ และจักข้าม ซึ่งโอชะได้", ดังนี้.

ทรงระลึกหาผู้รับปฐมเทศนา^๑

ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้มีแก่เราว่า "เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ? ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้โดยพลันหนอ?" ความรู้สึกได้เกิดแก่เราว่า "อาหารผู้กาลามโคตรนี้แล เป็นบัณฑิต ผู้ฉลาด มีเมธา มีชาติแห่งสัตว์ผู้มีอูฐลิในดวงตาแต่เล็กน้อยมานานแล้ว, ถ้ากระไร เราควรแสดงธรรมแก่อาหารผู้กาลามโคตร นี้ก่อนเถิด, เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้เป็นแน่". ราชกุมาร ! ครั้งนั้น เทวดาได้เข้ามากล่าวคำนี้กะเราว่า "พระองค์ผู้เจริญ! อาหารผู้กาลามโคตรได้กระทำกาละ ๗ วัน มาแล้ว". และความรู้สึกก็ได้เกิดแก่เราว่า "อาหารผู้กาลามโคตรได้กระทำกาละเสีย ๗ วัน แล้ว อาหารผู้กาลามโคตรได้เสื่อมจากคุณอันใหญ่เสียแล้ว, เพราะหากว่า ถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ไซ้ จักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ โดยพลัน" ดังนี้.

ราชกุมาร ! ความคิดข้อนี้ได้เกิดมีแก่เราว่า "อุทกผู้รามบุตรนี้แล, เป็นบัณฑิตผู้ฉลาด มีเมธา มีชาติแห่งสัตว์ผู้มีอูฐลิในดวงตาแต่เล็กน้อยมานานแล้ว, ถ้ากระไรเราควรแสดงธรรมแก่อุทกผู้รามบุตรนั้นก่อน, เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๔/๕๑๒. ตรัสแก่โพธิราชกุมาร. และปาสราสิสูตร มุม. กัม.

เป็นแน่". ราชกุมาร ! เทวดาได้เข้ามากล่าวคำนี้กะเราว่า "พระองค์ผู้เจริญ ! อุทกผู้รามบุตร ได้กระทำกาละเสียเมื่อตอนตีกคีนนี้แล้ว". และความรู้สึกอันนี้ได้เกิดแก่เราว่า "อุทกผู้รามบุตร ได้กระทำกาละเสียเมื่อตอนตีกคีนนี้แล้ว อุทกผู้รามบุตรได้เสื่อมจากคุณอันใหญ่ เสียแล้ว, เพราะหากว่า ถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ไซ้ เธอจักรู้ทั่วถึงธรรมโดยพลันทีเดียว ! เราจักแสดงธรรมแก่ใครก่อนเล่าหนอ? ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้โดยพลัน?" ดังนี้.

ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดแก่เราว่า "ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้อุปัฏฐากเราเมื่อบำเพ็ญความเพียร, เป็นผู้มียุปการะมากแก่เรา, ถ้ากระไรเราควรแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อนเกิด". ราชกุมาร ! ความสงสัยเกิดแก่เราว่า "บัดนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ไหนหนอ?" ด้วยจักขุเป็นทิพย์หมดจดดวงจักขุสามัญมนุษย์ เราได้เห็นภิกษุปัญจวัคคีย์ ผู้อยู่แล้วที่เมืองพาราณสี ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน. ราชกุมาร ! ครั้งนั้น ครั้นเราอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาตามพอใจแล้ว, ได้หลีกไปโดยทางแห่งเมืองพาราณสี.

เสด็จพาราณสี - พบอุปกาศิวก^๑

ราชกุมาร ! เรา, ครั้นอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาตามพอใจแล้ว, ได้หลีกไปโดยทางแห่งเมืองพาราณสี. ราชกุมาร ! อาชีวกชื่ออุปกะ ได้พบกะเราที่ระหว่างตำบลคยาและโพธิ. เขาได้กล่าวคำนี้กะเราผู้เดินทางไกลมาแล้วว่า "ผู้มีอายุ ! อินทรีย์ของท่านส่องใส่นัก, ผิวพรรณของท่านหมดจดขาวผ่อง, ผู้มีอายุ ! ท่านบวชเจาะจงกะใคร, หรือว่าใครเป็นครูของท่าน, หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร ? " ดังนี้.

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๖/๔๑๒-๓. และปาสราสีสูตร ก็มี.

ราชกุมาร ! เมื่ออุปกาชีวกถามแล้วอย่างนี้ เราได้ตอบอุปกาชีวกด้วยคำ (ที่
ผู้เป็นกาพย์ ท.) ว่า:-

"เราเป็นผู้ครอบงำได้หมด, เป็นผู้รู้จบหมด,
ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย, ละได้แล้วซึ่ง
สิ่งทั้งปวง, หลุดพ้นแล้วเพราะธรรมเป็นที่สิ้น
ตัณหา, รู้ยิ่งเองแล้ว จะต้องเจาะจงเอาใครเล่า!

อาจารย์ของเราไม่มี, ผู้ที่เป็นเหมือนเราก็มไม่มี, ผู้จะเปรียบ
กับเราก็มไม่มี ในโลกและทั้งเทวโลก. เราเป็นอรหันต์ในโลก,
เราเป็นครูไม่มีใครยิ่งไปกว่า. เราผู้เดียวเป็นสัมมาสัมพุทธะ,
เราเป็นผู้ดับแล้วเย็นสนิท, จะไปสู่เมืองแห่งชาวกาสิเพื่อแผ่
ธรรมจักร. ในเมื่อโลกเป็นราวกะตาบอด เราได้กระหน่ำตีกลอง
แห่งอมตธรรมแล้ว." ดังนี้.

อุปกะ :- "ผู้มีอายุ ! ท่านเป็นพระอรหันต์ ผู้ชนะไม่มีที่สุด เหมือนอย่างที่ท่าน
ปฏิญาณนั้น เขียวหรือ ? "

เรา :- " ผู้ที่เป็นผู้ชนะเช่นเดียวกับเรา ก็คือผู้ถึงความสิ้น
อาสวะแล้ว, เราชนะธรรมอันลามกแล้ว. แน่อุปกะ !
เหตุนี้เราจึงเป็นผู้ชนะ", ดังนี้.

ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดังนี้ อุปกาชีวกได้กล่าวว่า "เห็นจะเป็นได้^๑ ผู้มี
อายุ !" ดังนี้แล้ว สายศิระชะไปมา แลบลิ้น ถือเอาทางสูง^๒ หลีกไปแล้ว.

๑. คำนี้เห็นจะเป็นคำเยาะ บาลีตอนนี้มีแต่ "หุเวยยาวิโส" เท่านั้น ไม่ได้ใส่ประธานอะไรไว้
คงหมายความว่าประธานของประโยคนี้นี้ คือคำที่พระองค์ตรัสนั่นเอง อรรถกถาแก้ว่า "ชื่อแม่เช่น-
นั้นพึงมีได้"

๒. บาลีเป็น อุมมคโค. ตามตัวว่า ทางขึ้น. มีบางท่านแปลว่า ทางผิต, ที่จริงเขาน่าจะเดิน
สวนทางขึ้นไปทางเหนือ ส่วนพระองค์ลงไปพาราณสี เป็นทางใต้, ถ้าเรามัวมุ่งแต่จะตีคน
ภายนอกอย่างเดียว คำแปลต่างๆ อาจค่อนข้างแรงก็ได้กระมัง? ...ผู้แปล

การโปรดปัญจวัคคีย์^๑

หรือ

การแสดงปฐมเทศนา

ราชกุมาร ! ลำดับนั้น เราจาริกไปโดยลำดับ ไปสู่เมืองพาราณสีถึงที่อยู่แห่งภิกษุปัญจวัคคีย์ ณ อสิปัตตมฤคทายวัน แล้ว. ภิกษุปัญจวัคคีย์เห็นเรามาแต่ไกล ได้ตั้งกติกาแก่กันและกันว่า "ผู้มีอายุ ! พระสมณโคดมนี้กำลังมาอยู่, เธอเป็นผู้มักมาก สลัดความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนต่ำเสียแล้ว. เช่นนั้นเราอย่าไหว้, อย่าลูกรับ, อย่าพึงรับบาตร จีวรของเธอ เป็นอันขาด^๒. แต่จักตั้งอาสนะไว้ ถ้าเธอปรารถนา จักนั่งได้" ดังนี้.

ราชกุมาร ! เราเข้าไปใกล้ภิกษุปัญจวัคคีย์ด้วยอาการอย่างใด, เธอไม่อาจถือตามกติกาของตนได้ด้วยอาการอย่างนั้น, บางพวงลูกรับและรับบาตรจีวรแล้ว, บางพวงปูอาสนะแล้ว, บางพวงตั้งน้ำล้างเท้าแล้ว แต่เธอร้องเรียกเราโดยชื่อ (ว่าโคดม) ด้วย และโดยคำว่า ท่านผู้มีอายุ ด้วย. ครั้นเธอกล่าวอย่างนั้น เราได้กล่าวคำนี้ กะภิกษุปัญจวัคคีย์นั้นว่า "ภิกษุ ท.! เธออย่างเรียกร้องเราโดยชื่อและโดยคำว่า "ผู้มีอายุ !" ภิกษุ ท.! เราเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, เธอจงเงี้ยไสตกลง เราจักสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว, เราจักแสดงธรรม, เมื่อเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอน, ในไม่นานเทียวจักกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นยอดแห่งพรหมจรรย์ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้เข้าถึงแล้วแลอยู่, อันเป็นประโยชน์ที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบ" ดังนี้.

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๔๖๗/๕๑๔. ตรัสแก่ไพธิราชกุมาร. ปาสราสีสูตรกัม.

๒. ศัพท์ เหว.

ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดังนี้แล้ว, ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็กล่าวคำนี้กะเรา ว่า "ผู้มีอายุ โคดม ! แม้ด้วยอิริยา ปฏิปทา และทุกรกิจยานั้น ท่านยังไม่อาจบรรลุ อุตตริมนุสสธัมมอลมรียญาณทัสสนวิเศษได้เลย ก็ในบัดนี้ ท่านเป็นคนมักมาก สลัดความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากแล้ว ทำไมจะบรรลุ อุตตริมนุสสธัมมอลมรียญาณทัสสนวิเศษได้แล้ว?"

"ภิกษุ ท.! ตถาคตไม่ได้เป็นคนมักมาก สลัดความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมากดอก, ภิกษุ ท.! ตถาคตเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง. ภิกษุ ท.! พวกเธอจงเงี้ยวไสตลง เราจะสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว เราจักแสดงธรรม. เมื่อเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอน, ในไม่นานเทียว, จักกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นยอดแห่งพรหมจรรย์ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐิธรรมนี้เข้าถึงแล้วแลอยู่, อันเป็นประโยชน์ที่ปรารถนาของเหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบ".

ราชกุมาร ! ภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้กล่าวคำนี้ กะเราอีก แม้ครั้งที่สอง (อย่างเดียวกับครั้งแรก)

ราชกุมาร ! เราก็ได้กล่าวคำนี้กะภิกษุปัญจวัคคีย์ แม้ครั้งที่สอง (ว่าอย่างเดียวกับครั้งแรก).

ราชกุมาร ! ภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้กล่าวคำนี้ กะเราอีก แม้ครั้งที่สาม (อย่างเดียวกับครั้งแรก)

ราชกุมาร ! ครั้นภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนี้แล้ว, เราได้กล่าวคำนี้กะพวกเธอว่า "ภิกษุ ท. ! เธอจำได้หรือ? คำอย่างนี้ เราได้เคยกล่าวกะเธอ ท. ในกาลก่อนแต่เนี้ยบ้างหรือ? เธอตอบว่า "หาไม่ ท่านผู้เจริญ ! " เรากล่าวอีกว่า

๑. เปลี่ยน อาวุโส เป็น ภูนเต ตรงนี้.

"ภิกษุ ท.! ตถาคตเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง. พวกเธอจงเงี้ยวไสตลง เราจะสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว, เราจักแสดงธรรม, เมื่อเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอน, ในไม่นานเทียว จักกระทำให้แจ้ง ซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นยอดแห่งพรหมจรรย์ได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่, อันเป็นประโยชน์ที่ปรารถนาของเหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือน บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน โดยชอบ" ดังนี้.

ราชกุมาร ! เราได้สามารถเพื่อให้ภิกษุปัญจวัคคีย์เชื่อแล้วแล. ราชกุมาร ! เรากล่าวสอนภิกษุ ๒ รูปอยู่. ภิกษุ ๓ รูปเที่ยววิณฑบาต เราหกคนด้วยกันเลี้ยงชีวิตให้เป็นไปด้วยอาหารที่ภิกษุ ๓ รูปนำมา. บางคราวเรากล่าวสอนภิกษุ ๓ รูปอยู่ ภิกษุ ๒ รูป เที่ยววิณฑบาต เราหกคนเลี้ยงชีวิตให้เป็นไปด้วยอาหารที่ภิกษุ ๒ รูปนำมา.^๑

ราชกุมาร ! ครั้งนั้น, เมื่อเรากล่าวสอน พร่ำสอนภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ด้วยอาการอย่างนี้^๑ เธอกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นยอดแห่งพรหมจรรย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่ อันเป็นประโยชน์ที่ปรารถนาของเหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่มีเรือน โดยชอบ ได้แล้ว.

(ข้อความในบาลี ปาสราสิสูตร ม.ม. ๑๒/๓๓๒/๓๒๖, มีแปลกออกไปบ้างเล็กน้อย ในตอนนี้อย่างนี้ :-)

ภิกษุ ท.! ครั้งนั้น เมื่อเรากล่าวสอน พร่ำสอนภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่^๑ ด้วยอาการอย่างนี้ เธอนั้น ทั้งที่เป็นผู้มีการเกิดเป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน

๑. ในที่นี้ ได้แก่การตรัสธรรมจักกัปปวัตตนสูตร และเบ็ดเตล็ด และอนัตตลักขณสูตรเป็นครั้งสุดท้าย, แต่สำหรับคำตรัสเล่า ไม่มีที่ระบุชื่อชัด จึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้. ทั้งทราบกันดีคืออยู่แล้ว ในบาลีแห่งอื่นๆ ก็มีเพียงทรงเล่าว่าได้แสดงอริยสัจจ์, ดังได้ยกมาเรียงต่อท้ายข้อความตอนนี้อย่างเป็นตัวอย่างแล้ว.

ก็รู้แจ้งแล้ว ซึ่งโทษอันต่ำทรามในความเป็นผู้มีการเกิดเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ ซึ่งนิพพานอันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น **ธรรมที่ไม่มีการเกิด**, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่มีการเกิด.

เธอนั้น ทั้งที่เป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัดแล้ว ซึ่งโทษอันต่ำทรามในความเป็นผู้มีความชราเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ซึ่งนิพพานอันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น **ธรรมที่ไม่มีความชรา**, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่มีความชรา.

เธอนั้น ทั้งที่เป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัดแล้ว ซึ่งโทษอันต่ำทรามในความเป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัดไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น **ธรรมไม่มีความเจ็บไข้**, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่มีความเจ็บไข้.

เธอนั้น ทั้งที่เป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัดแล้ว ซึ่งโทษอันต่ำทรามในความเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัดไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น **ธรรมที่ไม่ตาย**, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่ตาย.

เธอนั้น ทั้งที่เป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาอยู่ด้วยตน ก็รู้แจ้งชัดแล้ว ซึ่งโทษอันต่ำทราม ในความเป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา. เธอแสวงหาอยู่ ซึ่งนิพพานอันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัดไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็น **ธรรมที่ไม่มีเศร้าหมอง**, ก็ได้เข้าถึงแล้วซึ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ปลอดภัยจากเครื่องผูกมัด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เป็นธรรมไม่เศร้าหมอง.

ญาณ และ ทัสสนะ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เธอเหล่านั้นว่า ความหลุดพ้นของเรา ไม่กลับกำเริบชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภาพใหม่ไม่มีอีกต่อไป ดังนี้.

ทรงประกาศธรรมจักรที่อิสิปตนมฤคทายวัน^๑

ภิกษุ ท.! ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้นครพาราณสี, เป็นธรรมจักรที่สมณะหรือพราหมณ์, เทพ มาร พรหม หรือใครๆในโลก จะต้านทานให้หมุนกลับมิได้^๒ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผยการจำแนก และการทำให้ตื่น ซึ่งความจริงอันประเสริฐสี่ประการ: สี่ประการได้แก่ ความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, และ ความจริงอันประเสริฐคือทางทำผู้ปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

๑. บาลี อุปริ. ม. ๑๔/๔๔๙/๖๙๙. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่อิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี

๒. คำนี้ แปลกันโดยมากกว่า "ที่ใคร ๆ ประกาศให้เป็นไปมิได้, แต่ตามรูปศัพท์แปลเช่นข้างบนนี้ก็ได้ ขอท่านผู้รู้พิจารณาด้วย.

แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร^๑

ดูก่อนอานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหว แห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง มีอยู่แปดประการ. ....

ดูก่อนอานนท์ ! เมื่อใด ตถาคตย่อมยังธรรมจักร อันไม่มีจักรอื่น ยิ่งกว่าให้เป็นไป; เมื่อนั้นแผ่นดินย่อมหวั่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน. อานนท์ ! นี้แล เป็นเหตุปัจจัยค้ำรบหก แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง.

เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการแสดงธรรมจักร^๒

ภิกษุ ท.! เมื่อใดตถาคตประกาศอนุตตรธรรมจักร, เมื่อนั้นในโลกนี้ และเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์ ย่อมเกิดแสงสว่างอันยิ่ง หาประมาณมิได้ยิ่งกว่าเทวณูภาพของเทวดา. ในโลกันตริกนรกอันเปิดโล่งเป็นนิจ แต่มีดมืดจนหาการเกิดแห่งจักขุวิญญาณมิได้ อันแสงแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่มีฤทธิ์อาณุภาพอย่างนี้ส่องไปไม่ถึง ณ ที่นั้นแสงสว่างอันยิ่งจนประมาณมิได้ ยิ่งกว่าเทวณูภาพ ย่อมบังเกิดขึ้น. สัตว์ที่เกิดอยู่ ณ ที่นั้น จะรู้จักกันได้ด้วยแสงสว่างนั้นร้องขึ้นว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ได้ยินว่าสัตว์อื่นอันเกิดอยู่ในที่นี้ นอกจากเราก็มีอยู่" ดังนี้.

๑. บาลี อฎฐก. อ. ๒๓/๓๒๒, ๓๒๓/๑๖๗. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่ป่าาลเจดีย์ เมืองเวสาลี.

๒. บาลี สัตตมสูตร ภาววรรค ตติยปัณณาสกั จตุกก. อ. ๒๑/๑๗๗/๑๒๗.

ภิกษุ ท.! นี่เป็นอัศจรรย์ครั้งที่สี่ ที่ยังไม่เคยมี ได้บังเกิดมีขึ้น เพราะการบังเกิดแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จักรของพระองค์ไม่มีใครต้านทานได้^๑

ภิกษุ ท.! จักรพรรดิราชที่ประกอบไปด้วยองค์ ๕ ประการ ย่อมอาจหมุนจักร^๒ โดยธรรมให้เป็นไปได้. และจักรนั้น เป็นจักรที่มนุษย์ใดๆ ผู้เป็นข้าศึกไม่อาจต้านทานให้หมุนกลับได้ด้วยมือ. องค์ ๕ ประการ คืออะไรบ้างเล่า ? องค์ ๕ ประการ คือจักรพรรดิราชนั้น เป็นคนผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณที่พอเหมาะ รู้จักกาละ รู้จักบริษัท. ภิกษุ ท.! จักรพรรดิที่ประกอบด้วยองค์ห้า เหล่านี้แล ที่สามารถหมุนจักรโดยธรรมให้เป็นไปได้ และเป็นจักรที่ใคร ๆ ผู้เป็นข้าศึก ไม่อาจต้านทานให้หมุนกลับได้ด้วยมือ, ข้อนี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! ตถาคตผู้เป็นอรหันตตรัสรู้ชอบเอง ก็เป็นฉันนั้น. ตถาคตประกอบด้วยธรรม ๕ ประการแล้ว ย่อมหมุน **ธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่น** ยิ่งไปกว่า ให้เป็นไปได้อย่างโดยธรรม. และจักรนั้น เป็นจักรที่สมณะหรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่สามารถต้านทานให้หมุนกลับได้. ธรรม ๕ ประการนั้นเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ตถาคตผู้อรหันตตรัสรู้ชอบเอง ย่อมเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณที่พอเหมาะ รู้จักกาละ รู้จักบริษัท. ตถาคตประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล จึงหมุน**ธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่น** ยิ่งกว่า ให้เป็นไปได้อย่างโดยธรรม, และจักรนั้นเป็นจักรที่สมณะ หรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่สามารถต้านทานให้หมุนกลับได้ ดังนี้.

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๑๖๖/๑๓๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. คำว่าจักร ย่อมหมายถึงอำนาจครอบงำ ซึ่งจะเป็นทางกายหรือทางจิต ย่อมแล้วแต่กรณี.

ทรงหมั้นแต่จักรที่มีธรรมราชา (เป็นเจ้าของ)^๑

ดูก่อนภิกษุ ท.! แม้พระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา อยู่แล้ว พระองค์ก็ยังไม่ทรงหมั้น **จักรอันไม่มีพระราชา** ให้เป็นไป.

ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามขึ้นว่า "ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ! ก็ใครเล่าจะมา**เป็นพระราชา**ให้แก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชาอยู่เอง แล้ว". ตรัสตอบว่า :-

ภิกษุ ! ธรรมนะชิ เป็นพระราชาให้แก่พระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาอยู่เองแล้ว.

ดูก่อนภิกษุ ! จักรพรรดิราชผู้ประกอบในธรรม เป็นธรรมราชา ย่อมอาศัยธรรมอย่างเดียวสักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรม เป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด **มีธรรมเป็นอธิปไตย** ย่อมจัดการอารักขาป้องกัน และคุ้มครองโดยชอบธรรม ในหมู่ชนในราชสำนัก ในกษัตริย์ที่เป็นเมืองออก ในหมู่พล ในพราหมณ์และคฤหบดี ในราษฎรชาวนิคมและชนบท ในสมณะและ พราหมณ์ ทั้งในเนื้อและนก, ทั้งหลาย. ดูก่อนภิกษุ ! จักรพรรดิราชผู้ประกอบ ในธรรม เป็นธรรมราชา ผู้เป็นเช่นนี้แลชื่อว่าเป็นผู้หมั้นจักรให้เป็นไปโดยธรรม จักรนั้น เป็นจักรที่มนุษย์ใดๆ ผู้เป็นข้าศึก ไม่อาจต้านทานให้หมუნกลับได้ด้วยมือ; ข้อนี้ฉันใด;

ดูก่อนภิกษุ ! ตถาคตก็ฉันนั้นเหมือนกัน, ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ ชอบเอง เป็นธรรมราชาผู้ประกอบด้วยธรรม อาศัยธรรมอย่างเดียว สักการะ ธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอดถึง

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๑๖๘/๑๓๓. ตรัสแก่ภิกษุรูปหนึ่ง.

มีธรรมเป็นอธิปไตย ย่อมจัดการอารักขาป้องกันและคุ้มครองโดยธรรมในหมู่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา โดยการให้อิโหวาทว่า กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม อย่างนี้ ๆ ควรประพฤติ, อย่างนี้ ๆ ไม่ควรประพฤติ; ว่า อาชีวะ อย่างนี้ ๆ ควรดำเนิน, อย่างนี้ ๆ ไม่ควรดำเนิน; และว่า ความนิคมเช่นนี้ ๆ ควรอยู่อาศัย, เช่นนี้ ๆ ไม่ควรอยู่อาศัย ดังนี้. ดูก่อนภิกษุ ! ตถาคตผู้เป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง เป็นธรรมราชาผู้ประกอบในธรรม ผู้เป็นเช่นนี้แล ชื่อว่าย่อมยัง ธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่นยิ่งไปกว่าให้เป็นไปโดยธรรมนั้นเทียว. จักรนั้น เป็นจักรที่สมณะหรือพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่อาจต้านทาน ให้หมุนกลับได้ฉะนั้น.

การปรากฏของพระองค์คือการปรากฏ

แห่งดวงตาอันใหญ่หลวงของโลก^๑

ภิกษุ ท.! ความปรากฏแห่งบุคคลเอก ย่อมเป็นความปรากฏแห่ง ดวงตาอันใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งความสว่างอันใหญ่หลวง เป็นความ ปรากฏแห่งความสุขใสอันใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งอนุตตรियธรรม ๖ เป็น การทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิทา ๔ เป็นการแทงตลอดอนกธาคู เป็นการแทงตลอด นานาธาคู เป็นการทำให้แจ้งซึ่งธรรมมีวิชชาและวิมุตติเป็นผล เป็นการทำให้แจ้ง ซึ่งไสดาปัตติผลเป็นการทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผลเป็นการทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล. ใครกันเล่าเป็นบุคคลเอก? ตถาคตผู้เป็น อรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง นี้แล เป็นบุคคลเอก.

๑. บาลี เอก. อี. ๒๐/๓๐/๑๔๕. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! นี้แล ความปรากฏแห่งบุคคลเอก อันเป็นความปรากฏแห่งดวงตาอันใหญ่หลวงเป็นความปรากฏแห่งความสว่างอันใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งความสูงใสอันใหญ่หลวง เป็นความปรากฏแห่งอนุตตรियธรรม ๖ เป็นการทำให้แจ้งซึ่งปฏิสัมภิตา ๔ เป็นการแทงตลอดอเนกธาตุ เป็นการแทงตลอดนานาธาตุ เป็นการทำให้แจ้งซึ่งธรรมมีวิชาและวิมุตติเป็นผล เป็นการทำให้แจ้งซึ่งไสดาปัตติผลเป็นการทำให้แจ้งซึ่งสภทาคามิผลเป็นการทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผลเป็นการทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล แล.

โลกยังไม่มีแสงสว่าง จนกว่าพระองค์จะเกิดขึ้น^๑

ภิกษุ ท.! ตลอดกาลเพียงใด ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้นมีอยู่แต่ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. กลางคืนกลางวัน ก็ยังไม่ปรากฏ, เดือนหรือกึ่งเดือน ก็ไม่ปรากฏ, ฤดูหรือปี ก็ไม่ปรากฏ ก่อน. ภิกษุ ท.! แต่ในกาลใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์บังเกิดขึ้นในโลก; ในกาลนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวงย่อมมี. ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืดอันเป็นความมืด ซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น กลางคืนกลางวัน ย่อมปรากฏ, เดือนหรือกึ่งเดือน ย่อมปรากฏ, ฤดูหรือปี ย่อมปรากฏ, นี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ ก็ฉันนั้น : ตลอดกาลเพียงใด ที่ตถาคตผู้อรหันต-สัมมาสัมพุทธะยังไม่บังเกิดขึ้นในโลก; ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ความส่องสว่างอันใหญ่หลวง ก็ยังไม่มี ตลอดกาลเพียงนั้น. ในกาลนั้น มีอยู่แต่

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๕๕๓/๑๗๒๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ความมืด เป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผยการจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่ง อริยสัจจ์ทั้งสี่ ก็ยังไม่มี ก่อน. ภิกษุ ท ! แต่ว่าในกาลใดแล **ตถาคต ผู้อรหันต-สัมมาสัมพุทธะบังเกิดขึ้นในโลก;** ในกาลนั้น **ความปรากฏแห่งแสงสว่างอันใหญ่หลวง ย่อมมี.** ในกาลนั้น ย่อมไม่มีความมืด อันเป็นความมืดซึ่งกระทำความบอด. ลำดับนั้น ย่อมมีการบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนกแจกแจง การกระทำให้เข้าใจได้ง่าย ซึ่งอริยสัจจ์ทั้งสี่; ซึ่งอริยสัจจ์ทั้งสี่ เหล่าไหนเล่า? คือ ซึ่งทุกขอริยสัจจ์ ทุกขสมุททยอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงกระทำโยคกรรม เพื่อให้รู้ว่า "นี้ ทุกข์, นี้ เหตุให้เกิดทุกข์, นี้ ความดับแห่งทุกข์, นี้ ทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์" ดังนี้เกิด.

ภาค ๔

เรื่องเบ็ดเตล็ดใหญ่ๆน้อยต่าง ๆ

ตั้งแต่โปรดปัญจวัคคีย์แล้ว ไปจนถึงจวนจะปรินิพพาน.

ภาค ๔

มีเรื่อง:-	ก. เกี่ยวกับการประกาศศาสนา	๔๘	เรื่อง
	ข. เกี่ยวกับคณะสาวกของพระองค์	๓๐	เรื่อง
	ค. เกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนพระองค์เอง	๓๑	เรื่อง
	ง. เกี่ยวกับลัทธิอื่น	๑๖	เรื่อง
	จ. เกี่ยวกับการที่มีผู้เข้าใจผิด	๒๓	เรื่อง
	ฉ. เกี่ยวกับเหตุการณ์พิเศษบางเรื่อง	๒๒	เรื่อง

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๔

เรื่องเบ็ดเตล็ดใหญ่น้อยต่าง ๆ

ตั้งแต่โปรดปัญจวัคคีย์แล้ว ไปจนถึงจวนจะเสด็จปรินิพพาน

และ

เรื่องบางเรื่องที่ควรผนวกเข้าไว้ในภาคนี้.

(ก. เกี่ยวกับการประกาศพระศาสนา ๔๘ เรื่อง)

การประกาศพระศาสนา^๑

ภิกษุ ท.! เราเป็นผู้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของ
มนุษย์, แม้พวกเธอทั้งหลาย ก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์และของ
มนุษย์. ภิกษุ ท. ! พวกเธอ ท. จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์

๑. บาลี มหาวรรค วิ. ๔/๓๙/๓๒. ตรัสแก่พระอรหันต์ ๖๐ รูป ชุดแรกที่อิสิปตนมิกทายวัน.

เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่อความเอ็นดูแก่โลก; เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล
เพื่อความ สุข แก่เทวดา และมนุษย์ ท., อย่าไปทางเดียวกันถึงสองรูป.

ภิกษุ ท.! พวกเขาจงแสดงธรรมให้ดังงามในเบื้องต้น ให้ดังงามใน
ท่ามกลาง ให้ดังงาม ในที่สุดลงรอบ, จงประกาศพรหมจรรย์ให้เป็นไปพร้อมทั้ง
อรรถะทั้งพยัญชนะ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง : สัตว์ทั้งหลายที่เป็นพวกมีธูลีใน
ดวงตาแต่เล็กน้อยก็มีอยู่. สัตว์พวกนี้ ย่อมเสื่อมจากคุณที่ควรได้ เพราะไม่ได้
ฟังธรรม, สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีเป็นแน่.

ภิกษุ ท.! แม้เราเอง ก็จักไปสู่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม.

หลักที่ทรงใช้ในการตรัส^๑

(๖ อย่าง)

ราชกุมาร ! (๑) ตถาคตรู้ชัดซึ่งวาจาใด อันไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ และ ไม่เป็นที่รัก ที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าว วาจานั้น.

(๒) ตถาคตรู้ชัดซึ่งวาจาใด อันจริง อันแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
และไม่เป็นที่รัก ที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าว วาจานั้น.

(๓) ตถาคตรู้ชัดซึ่งวาจาใด อันจริง อันแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ แต่
ไม่เป็นที่รัก ที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม เลือกให้เหมาะสมกาล เพื่อกล่าววาจานั้น.

(๔) ตถาคตรู้ชัดซึ่งวาจาใด อันไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
แต่เป็นที่รัก ที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าว วาจานั้น.

(๕) ตถาคตรู้ชัดซึ่งวาจาใด อันจริง อันแท้ แต่ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์
แต่ก็เป็นเป็นที่รัก ที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อม ไม่กล่าว วาจานั้น.

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๙๑/๙๔. ตรัสแก่อภยราชกุมาร ที่เวฬุวัน.

(๖) ตถาคตรู้ชัดซึ่งวาจาใด อันจริง อันแท้ และประกอบด้วยประโยชน์ และ เป็นที่รัก ที่พึงใจของผู้อื่น ตถาคตย่อมเป็นผู้ รู้จักกาละที่เหมาะสม เพื่อกล่าว วาจานั้น.

ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ราชกุมาร ! เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในสัตว์ ทั้งหลาย.

ทรงมีหลักเกณฑ์ในการกล่าวผิดจากหลักเกณฑ์ของคนทั่วไป^๑

(วัสสการพราหมณ์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลว่า :-)

"พระโคตมผู้เจริญ ! พวกข้าพเจ้ามีถ้อยคำและความเห็นอย่างนี้ว่า ผู้ใดใคร กล่าวตามที่เขาเห็นมา ว่า "ข้าพเจ้าได้เห็นมาอย่างนี้" ก็ดี; กล่าวตามที่เขาฟังมา ว่า "ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้" ก็ดี; กล่าวตามที่เขากระทบ (ทางจมูก ลิ่น กาย) มา ว่า "ข้าพเจ้าได้กระทบมาอย่างนี้" ก็ดี; กล่าวตามที่เขา รู้ประจักษ์แก่ใจมา ว่า "ข้าพเจ้า ได้รู้ประจักษ์แก่ใจมาอย่างนี้" ก็ดี; โทษเพราะการกล่าวเช่นนั้น ย่อมไม่มีแก่เขา เหล่านี้, ดังนี้."

พราหมณ์ ! เราไม่กล่าว **สิ่งที่ได้เห็นมา** ทุกสิ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ควรกล่าวหรือว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว ; เราไม่กล่าว **สิ่งที่ได้ฟังมา** ทุกสิ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ควรกล่าวหรือว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว ; เราไม่กล่าว **สิ่งที่ได้กระทบมา** ทุกสิ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ควร กล่าว หรือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว ; เราไม่กล่าว **สิ่งที่ได้รู้ประจักษ์แก่ใจมา** ทุกสิ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ควรกล่าว หรือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว.

พราหมณ์ ! เมื่อกล่าวสิ่งใดที่ได้เห็นมา แล้วทำให้อกุศลธรรมเจริญ กุศล ธรรมเสื่อม, เรากล่าวสิ่งที่ได้เห็นชนิดนั้น ว่า **เป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว**;

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๒๓๔/๑๘๓. ตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แคว้นมคธ ที่เวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์.

พราหมณ์ ! แต่ว่า เมื่อกล่าวสิ่งใดที่ได้เห็นมา แล้วทำให้อกุศลธรรมเสื่อมกุศลธรรมเจริญ, เรากล่าวสิ่งที่ได้เห็นชนิดนี้ ว่า **เป็นสิ่งที่ควรกล่าว** ดังนี้. (ในกรณีแห่ง **สิ่งที่ได้ฟัง** กิตติ **ที่ได้กระทบ** กิตติ **ที่ได้รู้ประจักษ์แก่ใจ** กิตติ ก็ตรัสไว้ด้วยข้อความมีระเบียบอักษรอย่างเดียวกันกับ ในกรณีแห่งสิ่งที่ได้เห็น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างบนนี้ทุกประการ)

อาการที่ทรงแสดงธรรม^๑

ภิกษุ ท. ! เราย่อมแสดงธรรมเพื่อความรู้อย่าง มิใช่เพื่อไม่รู้ยิ่ง, เราย่อมแสดงธรรมมีเหตุผลพร้อม มิใช่ไม่มีเหตุผลพร้อม, เราย่อมแสดงธรรมมีความน่าอัศจรรย์ (น่าฟัง) มิใช่ไม่มีอัศจรรย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อความรู้อย่าง มีเหตุผลพร้อม มีความน่าอัศจรรย์, มิใช่แสดงเพื่อความไม่รู้ยิ่ง ไม่มีเหตุผล ไม่มีความน่าอัศจรรย์ อยู่ดังนี้ โอวาท ก็เป็นสิ่งที่ใคร ๆ ควรทำตาม, อนุสาสนี ก็เป็นสิ่งที่ใคร ๆ ควรทำตาม.

ภิกษุ ท. ! พอละ เพื่อความยินดี ความอิมเอิบใจ ความโสมนัสแก่พวกเธอทั้งหลาย ว่า "พระผู้มีพระภาค เป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า, พระธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว, พระสงฆ์คือผู้ปฏิบัติดีแล้ว" ดังนี้.

สมาธินิมิตในขณะที่ทรงแสดงธรรม^๒

อัคริเวสนะ ! ก็เราสำนักอยู่เสมอว่า เราเป็นผู้แสดงธรรม แก่บริษัทเป็นจำนวนร้อย ๆ. อาจจะมีคนสักคนหนึ่ง มีความสำคัญอย่างนี้ว่า "พระสมณโคตม

๑. บาลี ติก. อ๋. ๒๐/๓๕๖/๕๖๕. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่โคตมกเจติย เวสาลี.

๒. บาลี มหาสังจกสูตร ม.ม. ๑๒/๔๖๐/๔๓๐. ตรัสแก่สังจกนิครนถบุตร อัคริเวสนะ

ที่ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ไกลเมืองเวสาลี.

แสดงธรรมปรารภเราคนเดียวเท่านั้น ดังนี้; อัคคีเวสณะ ! ท่านอย่าพึงเห็นอย่างนั้นเลย ตลอดเวลาที่ตถาคตยังแสดงธรรมอยู่โดยชอบ เพื่อประโยชน์ให้มหาชนรู้แจ้ง, อยู่โดยท่านเดียว.

อัคคีเวสณะ ! เรานั้นหรือ, จำเดิมแต่เริ่มแสดง กระทั่งคำสุดท้ายแห่งการกล่าวเรื่องนั้นๆ ย่อมตั้งไว้ซึ่งจิตในสมาธินิมิตอันเป็นภายในโดยแท้ ให้จิตดำรงอยู่ให้จิตตั้งมั่นอยู่ กระทำให้มีความเป็นจิตเอก ดังเช่นที่คน ท. เคยได้ยินว่าเรากระทำอยู่เป็นประจำ ดังนี้

หมายเหตุ : ข้อความเหล่านี้มีใจความว่า ทรงมีสมาธิจิตตลอดเวลาที่ทรงแสดงธรรม กล่าวคือเมื่อกำลังตรัส ก็มีสมาธิในถ้อยคำที่ตรัส; ในระหว่างแห่งการขาดตอนของคำตรัส ซึ่งถ้าเกิดมีขึ้น ก็ทรงมีสมาธิเนื่องด้วยสุญญตา ดังที่พระองค์มีอยู่เป็นประจำ. เป็นอันว่า ตลอดเวลาที่ทรงแสดงธรรมไม่มีจิตที่ละไปจากสมาธิในภายใน.

---ผู้รวบรวม.

ทรงแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่แล่นดังไปสุดโต่ง

: เกี่ยวกับ "กามสุขัลลิกานุโยค" หรือ อตตกิลมถานุโยค"^๑

ภิกษุ ท. ! มีสิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่งอยู่ ๒ สิ่ง ที่บรรพชิตไม่ควรข้องแวะด้วย สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่งนั้นคืออะไร ? คือ การประกอบตนพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ในกาม ท. อันเป็นการกระทำที่ยังต่ำเป็นของชาวบ้าน เป็นของคนชั้นบุดูชน ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์; และ การประกอบความเพียรในการทรมานตนให้ลำบาก อันนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์; สองอย่างนี้แล.

๑. บาลี มหา. วิ ๔/๑๗/๑๓! มหาวาร. ส. ๑๙/๕๒๘/๑๖๖๔; ตรัสแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์

ที่อิสิปตนมฤคทายวัน; และ สฟพา. ส. ๑๘/๔๐๗/๖๓๐.

ภิกษุ ท.! ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง ที่ไม่ตั้งไปหาสิ่งสุดโต่ง ๒ อย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อมเป็นไปเพื่อนิพพาน.

: เกี่ยวกับ "มี" หรือ "ไม่มี"^๒

ชาณฺสโสณิพราหมณ์ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สิ่งทั้งปวง มีอยู่หรือหนอ?”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฏฐิว่า "สิ่งทั้งปวง มีอยู่" ดังนี้: นี้ เป็นส่วนสุด (มิใช่ทางสายกลาง) ที่หนึ่ง".

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ก็สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่หรือ?"

พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฏฐิว่า "สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่" ดังนี้: นี้ เป็นส่วนสุด (มิใช่ทางสายกลาง) ที่สอง.

พราหมณ์ ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น.... (ต่อจากนี้ ทรงแสดงกระแสแห่งปฏิจจสมุปปาท ซึ่งทำให้กล่าวไม่ได้ว่ามีอะไรที่เป็นตัวตนโดยแท้จริง หรือไม่มีอะไรเสียเลย)

:เกี่ยวกับ "ผู้นั้น" หรือ "ผู้อื่น"^๓

ครั้งหนึ่ง ที่เชตวัน พราหมณ์ผู้หนึ่ง ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ผู้นั้นกระทำ, ผู้นั้นเสวย (ผล) ดังนี้หรือ?"

๒. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๔๑/๑๗๓, ตรัสแก่ชาณฺสโสณิพราหมณ์ ที่เชตวัน; ๑๖/๒๑/๔๔, ตรัสแก่พราหมณ์กัจจานโคตร ที่เชตวัน.

๓. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๔๐/๑๗๐. ตรัสแก่พราหมณ์ผู้หนึ่ง ที่เชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี.

พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสตอบว่า "พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฐิติว่า "ผู้นั้นกระทำ, ผู้นั้นเสวย (ผล)" ดังนี้: นี่เป็นส่วนสุด (มิใช่ทางสายกลาง) ที่หนึ่ง"

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ก็ผู้อื่นกระทำ, ผู้อื่นเสวย (ผล) หรือ?"

พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฐิติว่า "ผู้อื่นกระทำ, ผู้อื่นเสวย (ผล)" ดังนี้: นี่เป็นส่วนสุด (มิใช่ทางสายกลาง) ที่สอง.

พราหมณ์ ! ตถาคต ย่อม **แสดงธรรมโดยสายกลาง** ไม่เข้าไปหาส่วนสุด ทั้งสองนั้น....(ต่อจากนี้ ทรงแสดงกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงความจริงไม่มีสัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา ดั่งนั้นจึงไม่มีผู้นั้น หรือผู้อื่น)

: เกี่ยวกับ "ทำเอง" หรือ "ผู้อื่นทำ"^๔

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์, เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองหรือ?" ดังนี้, ทรงตอบว่า "อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย ติมพรุกขะ !" ดังนี้; เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำหรือ?" ดังนี้, ทรงตอบว่า "อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย ติมพรุกขะ !" ดังนี้; เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเองด้วยและบุคคลอื่นกระทำให้ด้วยหรือ?" ดังนี้, ทรงตอบว่า "อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย ติมพรุกขะ !" ดังนี้; เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่มิใช่ทำเองหรือใครทำให้ก็เกิดขึ้นได้หรือ?" ดังนี้, ทรงตอบว่า "อย่ากล่าวอย่างนั้นเลย ติมพรุกขะ!" ดังนี้; เมื่อข้าพระองค์ทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สุขและทุกข์ไม่มีหรือ?" ดังนี้, ทรงตอบว่า "ติมพรุกขะ ! มิใช่สุขและทุกข์ไม่มี, ที่แท้สุขและทุกข์มีอยู่"

๔. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๒๗/๕๕. ตรัสแก่ติมพรุกขปริพาชก ที่ไปทูลถามเรื่องนี้กะพระองค์, ที่เชตวัน.

ดังนั้น; ครั้นข้าพระองค์ทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ถ้าอย่างนั้น พระโคตมผู้เจริญย่อมไม่รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์กระมัง?" ดังนี้, ก็ยังทรงตอบว่า "ติมพรุกขะ ! เราจะไม่รู้ไม่เห็นสุขและทุกข์ ก็หาไม่ได้; เราแล ย่อมรู้ ย่อมเห็น ซึ่งสุขและทุกข์". ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระโคตมผู้เจริญ จงตรัสบอกซึ่ง (เรื่องราวแห่ง) สุขและทุกข์; และจงทรงแสดงซึ่ง (เรื่องราวแห่ง) สุขและทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด".

ติมพรุกขะ ! เมื่อบุคคลมีความสำคัญมั่นหมายมาแต่ต้นว่า "เวทนาก็สิ่งนั้น บุคคลผู้สวดยเวทนาก็สิ่งนั้น" ดังนี้ไปเสียแล้ว แม้ดังนี้เราก้ยังไม่กล่าวว่า "สุขและทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง".

ติมพรุกขะ ! เมื่อบุคคลถูกเวทนากระทบให้มีความสำคัญมั่นหมายว่า "เวทนาก็สิ่งอื่น บุคคลผู้สวดยเวทนาก็สิ่งอื่น" ดังนี้ไปเสียแล้ว แม้อย่างนี้เราก้ยังไม่กล่าวว่า "สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้" ดังนี้.

ติมพรุกขะ ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น... (ต่อจากนี้ ทรงแสดงกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงความจริงที่ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ดังนั้นจึงไม่มีผู้หนึ่งหรือผู้อื่นที่เป็นผู้กระทำ เป็นเพียงกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น)

(อิกนัยหนึ่ง^๕)

(อเจลกัสสปะเข้าไปเฝ้า แล้วทูลถามพระผู้มีพระภาค เกี่ยวกับเรื่องความทุกข์ว่าทำเอาเองหรือผู้อื่นทำให้เป็นต้น ตรัสตอบแล้ว เขาได้กราบทูลต่อไป ซึ่งคำกราบทูลนั้นมีข้อความตรงเป็นอันเดียวกันกับข้อความตอนต้น ของเรื่องทีแล้มาข้างบนนั้นทุกประการ ผิดกันแต่คำว่า "ความทุกข์" แทนคำว่า "สุขทุกข์" เท่านั้น จนถึงข้อความว่า ...เราแล ย่อมรู้ ย่อมเห็น ซึ่งความทุกข์." ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาค จงตรัสบอกซึ่ง (เรื่องราวแห่ง) ความทุกข์;

๕. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๒๔/๕๐. ตรัสแก่อเจลกัสสปะ ที่เวฬุวัน.

และจงทรงแสดงซึ่ง (เรื่องราวแห่ง) ความทุกข์ แก่ข้าพระองค์เถิด." พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสดังนี้ว่า:-)

กัสสปะ ! เมื่อบุคคลมีความสำคัญมั่นหมายมาแต่ต้นว่า "ผู้นั้นกระทำ, ผู้ นั้นเสวย (ผล)" ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนย่นอยู่) ว่า "ความทุกข์เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำเอง" ดังนี้ : นั้นย่อมนั่นไปสู่ (คลองแห่ง) สัสสตะ (ทิวลิปที่ถือว่า เทียบ).

กัสสปะ ! เมื่อบุคคลถูกเวทนากระทบให้มีความสำคัญมั่นหมายว่า "ผู้อื่นกระทำ, ผู้อื่นเสวย(ผล)" ดังนี้เสียแล้ว เขามีวาทะ (คือลัทธิยืนย่นอยู่) ว่า "ความทุกข์ เป็นสิ่งที่บุคคลอื่นกระทำให้" ดังนี้: นั้น ย่อมมนั่นไปสู่ (คลองแห่ง) อุจเฉตะ (ทิวลิปที่ถือว่าขาดสูญ).

กัสสปะ ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้งสองนั้น. ....(ต่อไปนี้ ตรัสกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงให้เห็นว่าไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเรา เขา อันจะเป็นที่ตั้งแห่งการบัญญัติว่าเราเองหรือผู้อื่น)

:เกี่ยวกับ "อย่างใดอย่างหนึ่ง" หรือ "อย่างอื่น"^๑

(เมื่อพระผู้มีพระภาค ตรัสกระแสปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทวารจบลงแล้ว ภิกษุรูปหนึ่ง ได้ทูลถามว่า:-)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ชรามรณะ เป็นอย่างไรหนอ ! และชรามรณะนี้เป็นของใคร?"

(ได้ตรัสตอบว่า:-)

นั่นเป็นปัญหาที่ไม่ควรจะเป็นปัญหาเลย : ภิกษุ ! บุคคลใดจะพึงกล่าวเช่นนี้ว่า "ชรามรณะเป็นอย่างไร และชรามรณะเป็นของใคร" ดังนี้ก็ดี; หรือว่าบุคคล

๑. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๗๒/๑๒๙-๑๓๒. ตรัสแก่ภิกษุรูปหนึ่ง. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๗๕

/๑๓๘-๑๓๙, มีคำตรัสเหมือนข้างบน ต่างแต่ไม่มีภิกษุทูลถาม และตรัสแก่ภิกษุ ท.

ใดจะฟังกล่าวเช่นนี้ว่า "ชราภรณ์เป็นอย่างอื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นอย่างไร,ตามนัยแรก) และชราภรณ์นี้ เป็นของผู้อื่น (: ตรงกันข้ามจากที่กล่าวว่าเป็นของใคร, ตามนัยแรก)" ดังนี้ก็ดี : คำกล่าวของบุคคลทั้งสองนี้ มีอรรถ (ความหมายเพื่อการยึดมั่นถือมั่น) อย่างเดียวกัน, ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ (เสียงที่กล่าว) เท่านั้น.

ภิกษุ ! เมื่อทิวฐิว่า "ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น" ดังนี้ก็ดี มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี. ภิกษุ ! หรือว่า เมื่อทิวฐิว่า "ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น" ดังนี้ก็ดี มีอยู่, การอยู่อย่างประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่มี.

ภิกษุ ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาที่สุดทั้งสองนั้น คือตถาคตย่อมแสดงดังนี้ว่า "เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราภรณ์" ดังนี้. ---- (ในกรณีแห่ง ชาติ-ภพ-อุปาทาน-ตัณหา-เวทนา-ผัสสะ-สพายตนะ-นามรูป-วิญญาณ-สังขาร ก็มีการถามและตอบ โดยนัยอย่างเดียวกัน)

: เกี่ยวกับ "เหมือนกัน" หรือ "ต่างกัน"^๗

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สิ่งทั้งปวง มีอยู่หรือ?"

พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฐิว่า "สิ่งทั้งปวง มีอยู่" ดังนี้ : นี้ เป็นลัทธิโลกายตะชั้นสุดยอด.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ก็สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่หรือ?"

พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฐิว่า "สิ่งทั้งปวง ไม่มีอยู่" ดังนี้ : นี้ เป็นลัทธิโลกายตะอย่างที่สอง.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่าเดียวกันหรือ?"

๑. บาลี นิทาน. ส. ๑๖/๕๒/๑๗๖. ตรัสแก่โลกายติกพราหมณ์ ที่เชตวัน.

พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฏฐิว่า **"สิ่งทั้งปวง มีสภาพเป็น
อย่างเดียวกัน"** ดังนี้ : นี้ เป็นลัทธิโลกายตะอย่างที่สอง.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ก็สิ่งทั้งปวง มีสภาพต่างกันหรือ?"

พราหมณ์ ! คำกล่าวที่ยืนยันลงไปด้วยทิวฏฐิว่า **"สิ่งทั้งปวง มีสภาพต่างกัน"**
ดังนี้ : นี้เป็นลัทธิโลกายตะอย่างทีี่สี่.

พราหมณ์ ! ตถาคต ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดทั้ง
สองนั้น. ....(ต่อจากนี้ ทรงแสดงกระแสแห่งปฏิจสมุขบาท ซึ่งทำให้กล่าวไม่ได้ว่า สิ่งใดมีตัว
ของมันเองโดยเด็ดขาดจนนำไปเปรียบกับสิ่งอื่นได้ว่าเหมือนกัน หรือต่างกัน).

ไม่ทรงบัญญัติอะไรเป็นอะไร โดยส่วนเดียว^๑

(พระผู้มีพระภาค มิได้ทรงเป็น เอกังสวาทิ คือพวกที่บัญญัติอะไรดังลงไปโดยส่วนเดียว
ดังขวานผ่าซาก แต่ทรงเป็น **วิภังชวาทิ** คือ แบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ เป็นส่วนที่ควรและไม่ควร
ในสิ่งที่มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน ดังที่ปรากฏอยู่ในข้อความข้างล่างนี้; ควรที่พุทธบริษัทจะพึง
ระวังสังวรเป็นอย่างยิ่ง เพื่อคงอยู่ในร่องรอยแห่งมัชฌิมาปฏิปทา).

ถูกแล้ว ถูกแล้ว คหบดี! คหบดี! โมฆบุรุษเหล่านั้น เป็นผู้ที่ควรถูกข่มขี่ด้วย
การข่มขี่อย่างถูกต้องเป็นธรรม ตลอดกาลโดยกาล.

คหบดี ! เราข่อมไม่กล่าวตบะทุกอย่าง ว่าเป็นตบะที่ควรบำเพ็ญ หรือว่าไม่
ควรบำเพ็ญ; เราไม่กล่าวการสมาทานทุกอย่าง ว่าควรสมาทาน หรือไม่ควร
สมาทาน; เราไม่กล่าวความเพียรทั้งปวงว่าควรตั้งไว้ หรือไม่ควรตั้งไว้; เราไม่

---

๑. บาลี ทสก. อี. ๒๔/๒๐๕/๙๔. ตรัสแก่วัชชีขมาหิตคหบดี ที่ฝั่งสระโปกขรณิชื่อคัคครา
ใกล้เมืองจัมปา ภายหลังที่คหบดีนั้นไปได้ว่าทะกับพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์มาแล้ว

กล่าวการสลัดทั้งปวง ว่าควรสลัด หรือไม่ควรสลัด; เราไม่กล่าวความหลุดพ้นทั้งปวง ว่าควรหลุดพ้น หรือไม่ควรหลุดพ้น.

คหบดี ! เมื่อบำเพ็ญตบะใดอยู่ อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อมเรา กล่าวการบำเพ็ญตบะชนิดนี้ ว่า**ไม่ควรบำเพ็ญ**; แต่เมื่อบำเพ็ญตบะใดอยู่ อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ เรากล่าวการบำเพ็ญตบะชนิดนี้ ว่า **ควรบำเพ็ญ**.

คหบดี ! เมื่อสมทานการสมทานใดอยู่ อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม เรากล่าวการสมทานชนิดนี้ ว่า**ไม่ควรสมทาน**; แต่เมื่อมีการสมทานการสมทานใดอยู่ อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ เรากล่าวการสมทานชนิดนี้ว่า **ควรสมทาน**.

คหบดี ! เมื่อตั้งไว้ซึ่งความเพียรใดอยู่ อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม เรากล่าวการตั้งไว้ซึ่งความเพียรชนิดนี้ ว่า**ไม่ควรตั้งไว้**; แต่เมื่อตั้งไว้ซึ่งความเพียรใดอยู่ อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ เรากล่าวการตั้งไว้ซึ่งความเพียรชนิดนี้ว่า**ควรตั้งไว้**.

คหบดี ! เมื่อสลัดซึ่งการสลัดใดอยู่ อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อมเรา กล่าวการสลัดชนิดนี้ ว่า**ไม่ควรสลัด**; แต่เมื่อสลัดซึ่งการสลัดใดอยู่ อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ เรากล่าวการสลัดชนิดนี้ ว่า**ควรสลัด**.

คหบดี ! เมื่อหลุดพ้นด้วยความหลุดพ้นใดอยู่ อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม เรากล่าวความหลุดพ้นชนิดนี้ ว่า**ไม่ควรหลุดพ้น**; เมื่อหลุดพ้นด้วยความหลุดพ้นใดอยู่ อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ เรากล่าวความหลุดพ้นชนิดนี้ ว่า **ควรหลุดพ้น**, ดังนี้.

(เกี่ยวกับเรื่องนี้ ควรอ่านข้อความที่หน้า ๒๕๕ ภายใต้หัวข้อว่า "ทรงมีหลักเกณฑ์ในการกล่าว ผิดจากหลักเกณฑ์ของคนทั่วไป" เป็นเครื่องประกอบด้วย).

ทรงแสดงทั้งเอกังกสิกรรมและอนนังกสิกรรม^๑

ไปฏฐปาทะ ! ปริพพาชก ท. เหล่านี้ เป็นคนบอดไม่มีจักขุกว่าคนทั้งปวง โดยแท้. ในบรรดาคนเหล่านี้ ท่านคนเดียวเท่านั้น เป็นคนมีจักขุ. ไปฏฐปาทะ ! ก็ เราแสดง บัญญัติธรรมทั้งที่เป็นเอกังกสิกะ(ที่ควรแสดงบัญญัติโดยส่วนตัว) และ เราแสดง บัญญัติธรรมทั้งที่เป็นอนนังกสิกะ (ที่ไม่ควรแสดงบัญญัติโดยส่วนตัว).

ไปฏฐปาทะ ! **ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นอนนังกสิกะ** นั้นเป็นอย่างไรเล่า? ไปฏฐปาทะ ! **ธรรมที่เราแสดงบัญญัติว่า เป็นอนนังกสิกะ** นั้น คือข้อที่ว่า "โลกเที่ยง" ดังนี้บ้าง; ___ "โลกไม่เที่ยง" ดังนี้บ้าง; ___ "โลกมีที่สิ้นสุด" ดังนี้บ้าง; ___ "โลกไม่มีที่สิ้นสุด" ดังนี้บ้าง; ___ "ชีวะก็ดวงนั้น ร่างกาย ก็ร่างนั้น" ดังนี้บ้าง; ___ "ชีวะก็ดวงอื่น ร่างกายก็ร่างอื่น" ดังนี้บ้าง; ___ "ตายแล้ว ย่อมเป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วอีก" ดังนี้บ้าง; ___ "ตายแล้วไม่เป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วอีกแล้ว" ดังนี้บ้าง; ___ "ตายแล้ว ย่อมเป็น อย่างไรที่เป็นมาแล้วอีกก็มี ไม่เป็นก็มี" ดังนี้บ้าง; ___ "ตายแล้ว ย่อมเป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วอีกก็ไม่ใช่ ไม่เป็นก็ไม่ใช่" ดังนี้บ้าง. ไปฏฐปาทะ ! เพราะเหตุไรเล่า เราจึงแสดง บัญญัติธรรมเหล่านี้ ว่าเป็นอนนังกสิกรรม (ธรรมที่ไม่ควรแสดงบัญญัติโดยส่วนตัว)? ไปฏฐปาทะ ! ข้อนี้ เพราะว่าธรรมเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยอรรถะ ไม่ประกอบด้วยธรรมะ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน; เพราะเหตุนี้ ธรรมเหล่านี้ เราจึงแสดงบัญญัติ ว่าเป็นอนนังกสิกรรม.

๑. บาลี ไปฏฐปาทสูตร ส.ท. ๙/๒๓๕/๒๙๗. ตรัสแก่ไปฏฐปาทปริพพาชกที่เขตวันใกล้เมืองสาวัตถี.

ไปฏฐปาทะ ! ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกะ นั้น เป็นอย่างไรเล่า? ไปฏฐปาทะ ! ธรรมที่เราแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกะนั้น คือข้อที่ว่า"นี้เป็นทุกข์" ดังนี้บ้าง; ---"นี่ เป็นเหตุให้ เกิดทุกข์" ดังนี้บ้าง; ---"นี่ เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้บ้าง; ---"นี่ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความ ไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้บ้าง. ไปฏฐปาทะ ! เพราะเหตุไรเล่าเราจึงแสดงบัญญัติธรรมเหล่านั้นว่าเป็น เอกังสิกธรรม (ธรรมที่ควรแสดงบัญญัติโดยส่วนเดียว)? ไปฏฐปาทะ ! ข้อนี้เพราะว่า ธรรมเหล่านั้น ประกอบด้วยอรรถะ ประกอบด้วยธรรมะ เป็นเบื้องต้นแห่ง พรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบรำงับ เป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน; เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น เราจึงแสดง บัญญัติ ว่าเป็นเอกังสิกธรรม.

ทรงแสดงธรรมด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง^๑

ภิกษุ ท.! พญาสัตว์ชื่อ สีหะ ออกจากถ้ำที่อาศัยในเวลาเย็น เขยียดยัดกาย แล้วเหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบ บันลือสีหนาทสามครั้งแล้ว ก็เที่ยวไปเพื่อหาอาหาร. ราชสีห์นั้น เมื่อตะครุบข้าง ก็ตะครุบ ด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งไม่หละหลวม. เมื่อตะครุบควายป่า ก็ตะครุบด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งไม่หละหลวม. เมื่อตะครุบวัว ก็ตะครุบด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งไม่หละหลวม. เมื่อตะครุบเสือดาวก็ตะครุบด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งไม่หละหลวม. แม้ที่สุดแต่เมื่อตะครุบ สัตว์เล็ก ๆ เช่นกระต่ายและแมวก็ตะครุบด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ไม่หละหลวม. เพราะเหตุไรเล่า? เพราะ

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๑๓๗/๙๙. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ราชสีห์นั้นคิดว่า เหลี่ยมคูของราชสีห์อย่าได้เสื่อมเสียไปเสียตาย ดังนี้. ภิกษุ ท.! ก็ คำว่า ราชสีห์ ๆ นี้เป็นคำแทนชื่อตถาคตผู้อรหันต์ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ด้วยเหมือนกัน การแสดงธรรมแก่บริษัทนั้นแหละ คือการบั่นลือสีหนาทของตถาคต.

ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็แสดงด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ไม่หละหลวม. เมื่อแสดงแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ก็แสดงด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ไม่หละหลวม. เมื่อแสดงแก่อุบาสกทั้งหลาย ก็แสดงด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ไม่หละหลวม. เมื่อแสดงแก่อุบาสิกาทั้งหลาย ก็แสดงด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ไม่หละหลวม. แม้ที่สุดแต่เมื่อแสดงแก่ปุถุชนชั้นต่ำทั่วไปเช่นแก่คนขอทานหรือพวกพรานทั้งหลาย ก็ยอมแสดงด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่งไม่หละหลวมเลย. เพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า **ตถาคตเป็นผู้นำในธรรม เป็นผู้เคารพต่อธรรม** ดังนี้.

ทรงแสดงธรรมเพื่อปล่อยวางธรรม มิใช่เพื่อยึดถือ^๑

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล ไปพบแม่น้ำใหญ่ : ฝั่งข้างนี้ก็เต็มไปด้วยอันตรายน่ารังเกียจน่ากลัว ฝั่งข้างโน้นปลอดภัย. แต่เรือหรือสะพานสำหรับข้าม ไม่มีเพื่อจะข้ามไป. เขาใคร่ครวญเห็นเหตุนี้แล้ว คิดสืบไปว่า "กระนั้นเราพึงรวบรวมหญ้าแห้ง ไม้แห้ง กิ่งไม้ และใบไม้ มาผูกเป็นแพแล้วพยายามเอาด้วยมือและเท้า ก็จะพึงข้ามไปโดยสวัสดิ์". บุรุษนั้นครั้นทำดังนั้นและข้ามไปโดยสวัสดิ์แล้ว ลังเลว่า "แพนี้ มีอุปการะแก่เราเป็นอันมาก ถ้าโฉนเราจักทวนไปด้วยศีรษะ หรือแบกไปด้วยป่า พาไปด้วยกัน" ดังนี้. ภิกษุ ท.! พวกเขาจะสำคัญข้อนี้ว่าอย่างไร : บุรุษนั้น จักเป็นผู้มีกิจเกี่ยวข้องกับแพถึงอย่าง

๑. บาลี ม.ม. ๑๒/๒๗๐/๒๘๐. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

นั่นเทียวหรือ? ("ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ช้อนั้นหามิได้ พระเจ้าข้า!") ภิกษุ ท.! เขาจะพึงทำอะไร: ถ้าโฉน เขาจะพึงคร่ำมันขึ้นบก หรือปล่อยให้ลอยอยู่ในน้ำสวน เขาเองก็หลีกไปตามปรารถนา เท่านั้นเอง, ฉันทใด; **ธรรมที่เราแสดงแล้วก็เพื่อรู้ถนอดนออกจากทุกข์ ไม่ใช่เพื่อให้ถือเอาไว้ เปรียบได้กับฟองแพ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน.** ภิกษุ ท.! เธอ ท. ผู้รู้ทั่วถึงธรรมอันเราแสดงแล้ว เปรียบด้วยฟองแพ ควรละแม้ธรรม ท. เสีย จะป่วยกล่าวไปโยถึงสิ่งไม่ใช่ธรรม.

อาการที่ทรงบัญญัติวินัย^๑

สารีบุตร ! เธอจงรอก่อน, ตถาคตเอง จักเป็นผู้รู้เวลาที่ควรบัญญัติวินัย.

สารีบุตร ! ศาสดาย่อมไม่บัญญัติสิกขาบท แสดงขึ้นซึ่งปาติโมกข์แก่สาวกทั้งหลาย ตลอดเวลาที่ยังไม่มีอาสวฐานิชยกรรม^๒ เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์. สารีบุตร! เมื่อใดอาสวฐานิชยกรรมบางเหล่าปรากฏขึ้นในหมู่สงฆ์ เมื่อนั้นศาสดาย่อมบัญญัติสิกขาบทแสดงปาติโมกข์แก่สาวกทั้งหลาย เพื่อกำจัดเสียซึ่งอาสวฐานิชยกรรมเหล่านั้น.

สารีบุตร! อาสวฐานิชยกรรม จะยังไม่ปรากฏขึ้นในหมู่สงฆ์ตลอดเวลาที่หมู่สงฆ์ยังไม่ใหญ่โตเพราะตั้งมานาน. สารีบุตร ! เมื่อใด **สงฆ์เป็นหมู่ใหญ่โตเพราะตั้งมานาน** เมื่อนั้นอาสวฐานิชยกรรมบางเหล่าย่อมปรากฏขึ้นในหมู่สงฆ์, เมื่อนั้นศาสดาย่อมบัญญัติสิกขาบทแสดงปาติโมกข์แก่สาวกทั้งหลาย เพื่อกำจัดเสียซึ่งอาสวฐานิชยกรรมเหล่านั้น.

๑. บาลี มหาวิ. วิ. ๑/๑๕/๘. ตรัสแก่พระสารีบุตรที่เมืองเวรัญชา.

๒. อาสวฐานิชยกรรม คือความเสื่อมเสีย, หรือการกระทำอันเป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเสีย.

สารีบุตร ! อาสวณินิยธรรม จะยังไม่ปรากฏขึ้นในหมู่สงฆ์ตลอดเวลาที่หมู่สงฆ์ยังไม่ใหญ่โตเพราะแผ่ไปเต็มที. สารีบุตร! เมื่อใด **สงฆ์เป็นหมู่ใหญ่โตเพราะแผ่ไปเต็มที** เมื่อนั้นอาสวณินิยธรรมบางเหล่าย่อมปรากฏขึ้นในหมู่สงฆ์, เมื่อนั้น ศาสดา ย่อมบัญญัติสิกขาบทแสดงปาติโมกข์แก่สาวกทั้งหลาย เพื่อกำจัดเสียซึ่งอาสวณินิยธรรมเหล่านั้น.

สารีบุตร ! อาสวณินิยธรรม จะยังไม่ปรากฏขึ้นในหมู่สงฆ์ตลอดเวลาที่หมู่สงฆ์ยังไม่ใหญ่โตเพราะเจริญด้วยลาภ. สารีบุตร! เมื่อใด **สงฆ์เป็นหมู่ใหญ่โตเพราะเจริญด้วยลาภ** เมื่อนั้นอาสวณินิยธรรมบางเหล่าย่อมปรากฏขึ้นในหมู่สงฆ์, เมื่อนั้น ศาสดา ย่อมบัญญัติสิกขาบทแสดงปาติโมกข์แก่สาวกทั้งหลาย เพื่อกำจัดเสียซึ่งอาสวณินิยธรรมเหล่านั้น.

สารีบุตร ! ก็สงฆ์หมู่นี้ ยังประกอบด้วยคุณอันสูง ไม่มีความต่ำทรามไม่มีจุดดำ ยังบริสุทธิ์ ขาวผ่อง ตั้งมั่นอยู่ในสภาวะ. สารีบุตร เอย! ในบรรดาภิกษุห้าร้อยรูปเหล่านี้ รูปที่ล้ำหลังเขาที่สุด ก็ยังเป็นโสตาบัน เทียงแท้ต่อการตรัสรู้ มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา, ดังนี้.

เหตุผลที่ทำให้ทรงบัญญัติระบวินัย^๑

ภิกษุ ท.! ตถาคตบัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ท. เพราะอาศัยอำนาจแห่งประโยชน์ สองอย่าง (สองอย่าง ๗๗) เหล่านี้. (ตรัสทีละคู่ ๆ ถึง ๑๐ ครั้ง, รวมเป็น ๑๐ คู่; แต่ในที่นี้นำมาต่อท้ายกันทั้ง ๑๐ คู่ ในคราวเดียวกัน, เพื่อความง่ายแก่การศึกษา ดังต่อไปนี้ข้างล่างนี้). สองอย่าง (สองอย่าง ๗๗) เหล่านี้ คืออะไรเล่า? คือ :-

๑. บาลี ทุก. อ. ๒๐/๑๒๓/๔๓๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

เพื่อ ความตั้งอยู่ดีของหมู่สงฆ์ และ เพื่อความอยู่เป็นผาสุกของหมู่สงฆ์;
 เพื่อ ช่มบุคคลดื้อด้านเกื้อยาก และ เพื่อความอยู่เป็นผาสุกของภิกษุ ท.ผู้
 มีศีลเป็นที่รัก;

เพื่อปิดกั้น อาสวะ ท. อันเกิดขึ้นในธรรมอันตนเห็นแล้ว (กำลังรู้สึกอยู่)
 และ เพื่อกำจัดอาสวะ ท. อันจักเกิดขึ้นในธรรมอันสัตว์พึงถึงในเบื้องหน้า (ที่จะ
 รู้สึกในกาลต่อไป);

เพื่อ ปิดกั้น เวร ท. อันเกิดขึ้นในธรรมอันตนเห็นแล้ว และ เพื่อกำจัด
 เวร ท. อันจักเกิดขึ้นในธรรมอันสัตว์พึงถึงในเบื้องหน้า;

เพื่อ ปิดกั้น โทษ ท. อันเกิดขึ้นในธรรมอันตนเห็นแล้ว และ เพื่อกำจัด
 โทษ ท. อันจักเกิดขึ้นในธรรมอันสัตว์พึงถึงในเบื้องหน้า;

เพื่อปิดกั้น ภัย ท. อันเกิดขึ้นในธรรมอันตนเห็นแล้ว และ เพื่อกำจัดภัย
 ท. อันจักเกิดขึ้นในธรรมอันสัตว์พึงถึงในเบื้องหน้า;

เพื่อ ปิดกั้น อกุศลธรรม ท. อันเกิดขึ้นในธรรมอันตนเห็นแล้ว และ เพื่อ
 กำจัดอกุศลธรรม ท.อันจักเกิดขึ้นในธรรมอันสัตว์พึงถึงในเบื้องหน้า;

เพื่อ ความเอ็นดูแก่คฤหัสถ์ ท. และ เพื่อความเข้าไปตตรอนภิกษุ ท.ผู้มี
 ความปรารถนาลามก

เพื่อ ความเลื่อมใสแก่บุคคลที่ยังไม่เลื่อมใส ท. และ เพื่อ ความเลื่อมใส
 ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แก่บุคคลผู้เลื่อมใสอยู่แล้ว ท.;

เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม และ เพื่ออนุเคราะห์ซึ่งวินัย ท.

ภิกษุ ท.! ตถาคตบัญญัติสิกขาบท แก่สาวก ท. เพราะอาศัยอำนาจแห่ง
 ประโยชน์ สองอย่าง(สองอย่าง ๗๗) เหล่านี้แล.

(เท่าที่กล่าวมาข้างบนนี้ เป็นการทรงแสดงประโยชน์ในการบัญญัติสิกขาบท; ต่อจากนี้ไป ทรงแสดงประโยชน์ทั้ง ๑๐ คู่ข้างบนนี้ ในการบัญญัติระบบพระวินัย อีก ๒๙ ระบบ กล่าวคือในการบัญญัติปาติโมกข์... ในการบัญญัติปาติโมกข์ทุเทศ... ในการบัญญัติปาติโมกข์ภูมิละณะ...ปวารณา... ปวารณาภูมิละณะ... ตัชชณียกรรม... นิยัสสกรรม... ปัพพาทนียกรรม... ปฏิสาร- ฌียกรรม... อุกเขปนียกรรม... ปริวาสทานะ... มุลาเยปฏิภัสสนะ... มานัตตทานะ... อัพภานะ... โอสารณะ... นิสสารณะ... อุปสัมปทา... ญัตติกรรม... ญัตติทุติยกรรม... ญัตติจตุตถ- กรรม... สิ่งซึ่งยังไม่ทรงบัญญัติ... ในการไม่ถอนสิ่งที่ทรงบัญญัติแล้ว... ในการบัญญัติสัมมุ- ขาวินัย... สติวินัย... อมูหวินัย... ปฏิญญาตกรรม... เขภุชยสิกา... ตัสสปापियสิกา...ในการบัญญัติติณวัตถารกะ; รวมกันทั้งหมดเป็นระบบวินัย ๓๐ ระบบ ที่ทรงบัญญัติโดยอาศัยประโยชน์ทั้ง ๑๐ คู่ นั้น.)

หัวใจพระธรรมในคำ "บริภาส" ของพระองค์^๑

สุทินน์ ! จริงหรือ ได้ยินว่าเธอเสพเมถุนธรรมด้วยภรรยาเก่า?

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า! เป็นความจริงพระเจ้าข้า".

โมฆบุรุษ ! นั้นไม่สมควร ไม่เหมาะสม ไม่เข้ารูป ไม่ใช่เรื่องของสมณะ ไม่สำเร็จประโยชน์ไม่ว่าทำเลย.

โมฆบุรุษ ! อย่างไรก็ตามแล้ว ที่เธอบวชเข้ามาในธรรมวินัยอันเรากล่าวดีแล้ว เช่นนี้ ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิต.

โมฆบุรุษ ! เราแสดงธรรมแล้วโดยหลายแง่หลายมุม เพื่อความหน่าย หาใช่เพื่อความกำหนัดไม่เลย, เราแสดงธรรมแล้ว โดยหลายแง่หลายมุมเพื่อความคลาย หาใช่เพื่อความรัตรังไม่เลย, เราแสดงธรรมแล้วโดยหลายแง่

๑. บาลี มหาวิ. วิ. ๑/๓๕/๒๐. ตรัสแก่ภิกษุชื่อสุทินน์ ผู้ทำผิดเป็นคนแรกในปฐมปาราชิกสิกขาบท, ที่ป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี.

หลายมุม เพื่อความไม่ยึดถือ หาใช่เพื่อความยึดถือไม่เลย, มิใช่หรือ. โมฆบุรุษ ! ในธรรมนี้เอง เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อหน่าย เธอก็กลับคิดไปในทางกำหนด, เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อความคลาย เธอกลับคิดไปในทางที่รัดring, เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อไม่ยึดถือ เธอกลับคิดไปในทางยึดถือ.

โมฆบุรุษ ! เราได้แสดงธรรมแล้ว โดยหลายแง่หลายมุม เพื่อความหน่าย แห่งราคะ เพื่อความสร้างจากเมาของความเมา เพื่อดับเสียซึ่งความกระหาย เพื่อถอนเสียซึ่งความอาลัย เพื่อตัดเสียซึ่งวงกลมคือวัฏฏะ เพื่อความหมด ตัณหาเพื่อความจาง เพื่อความดับ เพื่อนิพพาน มิใช่หรือ.

โมฆบุรุษ ! อุบายเครื่องละกาม โดยวิธีหลายแง่หลายมุม เราได้บอกแล้ว มิใช่หรือ. การกำหนดรู้กามสัญญา โดยวิธีหลายแง่หลายมุม เราได้บอกแล้วมิใช่ หรือ. อุบายเครื่องดับเสียซึ่งความกระหายในกาม โดยวิธีหลายแง่หลายมุม เรา ได้บอกแล้ว มิใช่หรือ. อุบายเครื่องถอนเสียซึ่งกามวิตกโดยวิธีหลายแง่หลายมุม เราได้บอกแล้วมิใช่หรือ. อุบายเครื่องสงบรำงับความแผดเผาของกาม โดยวิธี หลายแง่หลายมุม เราได้บอกแล้วมิใช่หรือ.

โมฆบุรุษ ! มันเป็นการดีสำหรับเธอ ที่จะใส่องคชาตของเธอเข้าไปในปากของ งูที่มีพิษร้ายดึกดำที่ใส่เข้าไปในองคชาตแห่งมาตุคาม. โมฆบุรุษ ! มันเป็นการดี สำหรับเธอ ที่จะใส่องคชาตของเธอเข้าไปในปากของงูเห่าดำ ดึกดำที่ใส่เข้าไป ในองคชาตของมาตุคาม. โมฆบุรุษ ! มันเป็นการดีสำหรับเธอในการที่จะหย่อน องคชาตของเธอลงในหลุมถ่านเพลิงที่กำลังลุกโชติช่วง ดึกดำที่ใส่เข้าไปในองคชา ตแห่งมาตุคาม. เพราะเหตุไรเล่า? เพราะการตายเสียด้วยเหตุนี้ ก็ยังไม่เข้าถึง อบายทุกติวินิบาตนรก. โมฆบุรุษ ! ข้อที่เธอพึงเข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก ภายหลังแต่การตายนั้น ย่อมมาจากการที่เธอเสพอสังกรรมอันเป็นการกระทำ

สำหรับคนชาวบ้าน เป็นการกระทำขั้นต่ำทราวม หยาบคายลึกลับ เพราะต้องปกปิด เป็นการกระทำของสัตว์ที่ยังต้องอยู่กับเป็นคู่ ๆ.

โมฆบุรุษ ! เธอเป็นผู้ริเริ่มการประกอบอกุศลมากมาย. โมฆบุรุษ ! การทำเช่นนี้ ไม่ทำให้เกิดความเลื่อมใสแก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส ไม่ทำผู้ที่เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นไป; มิแต่จะทำผู้ไม่เลื่อมใสไม่ให้เลื่อมใส และทำผู้ที่เคยเลื่อมใสบางคน ให้เปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นเท่านั้น.

(พระผู้มีพระภาคตรัสตำหนิภิกษุชื่อสุทินน์ โดยประการต่าง ๆ แล้ว ได้ตรัสชี้โทษของความเป็นคนเลี้ยงยาก ความเป็นคนเอาใจยาก ความมักใหญ่ ความไม่สันโดษ ความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ความเกียจคร้าน แล้วตรัสชี้คุณของความเป็นคนเลี้ยงง่าย ความปรารถนาน้อย ความสันโดษความขัดเกลาเป็นต้นแล้ว ได้ตรัสธรรมิกถาโดยสมควรแก่เหตุการณ์ แล้วตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย:-)

ภิกษุ ท.! เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจักบัญญัติสิกขาบท เพราะอาศัยอำนาจแห่งประโยชน์ ๑๐ ประการคือ เพื่อความตั้งอยู่ดีของหมู่สงฆ์ เพื่อความอยู่เป็นผาสุกของหมู่สงฆ์ เพื่อข่มคนต่อต้าน เพื่อความอยู่ผาสุกของภิกษุที่รักศีล เพื่อปิดกั้นอาสวะในทิฏฐธรรม เพื่อกำจัดอาสวะในสัมปรายะ เพื่อให้เป็นที่เลื่อมใสแก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสเพื่อให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรมเพื่ออนุเคราะห์วันัยอันเป็นระเบียบสำหรับหมู่...ดังนี้.

ทรงแสดงหลักพระศาสนา ไม่มีวิญญูณที่เวียนว่ายตายเกิด^๑

สาตี ! จริงหรือตามที่ได้ยินว่า เธอมีทิฏฐิอันลามกเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ว่า "เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่า วิญญูณนี้นี้แหละ ย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป, หาใช่สิ่งอื่นไม่" ดังนี้?

๑. บาลี มหาตัตถมหาสังขยสูตร มุม. ๑๒/๔๗๕/๔๔๒. ตรัสแก่ภิกษุสาตีเกวัญภูบุตร ที่เชตวันาราม ใกล้เมืองสาวัตถี.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ย่อมรู้ทั่วถึงธรรม ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วเช่นนั้นว่า วิญญูณนี้แหละ ย่อมแล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป, หาใช่สิ่งอื่นไม่ดังนี้".

สาติ ! วิญญูณนั้น เป็นอย่างไร?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! นั่นคือสภาพที่เป็นผู้พูด ผู้รู้สึก (ต่อเวทนา) ซึ่งเสวยวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่ว ท. ในภพนั้น ๆ".

โมฆบุรุษ ! เธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ เมื่อแสดงแก่ใครเล่า. โมฆบุรุษ ! เรากล่าววิญญูณ ว่าเป็นปฏิจจสมุปปันนธรรม (สิ่งที่อาศัยปัจจัยแล้วเกิดขึ้น) โดยปริยายเป็นอันมาก; ถ้าเว้นจากปัจจัยแล้ว ความเกิดแห่งวิญญูณ มิได้มี ดังนี้ใช่หรือ. โมฆบุรุษ ! เมื่อเป็นอย่างนั้น เธอชื่อว่า ย่อมกล่าวคู่เราด้วย ถ้อยคำที่ตนเองถือเอาผิดด้วย ย่อมขุดตนเองด้วย ย่อมประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาด้วย; โมฆบุรุษ ! ข้อนั้นแหละ จักเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลแก่เธอตลอดกาลนาน ดังนี้.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุ ท. แล้วตรัสว่า:-

ภิกษุ ท.! พวกเธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร : ภิกษุสาติแก้วภูบุตรนี้ ยังจะพอนับว่าเป็นพระเป็นสงฆ์ ในธรรมวินัยนี้ได้บ้างไหม?

"จะเป็นได้อย่างไร พระเจ้าข้า ! หามิได้เลย พระเจ้าข้า!"

(เมื่อภิกษุ ท. ทูลอย่างนี้แล้ว ภิกษุสาติแก้วภูบุตร ก็เงยบเสียง ก่อเขิน คอตกก้มหน้า ชบเซา ไม่ปฏิภาณ นิ่งอยู่. พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นดังนั้นแล้ว ได้ตรัสว่า:-)

โมฆบุรุษ ! เธอจักปรากฏด้วยทิวฐิอันลามกนั้นของตนเองแล; เราจักสอบถามภิกษุ ท. ในที่นี้. (แล้วทรงสอบถามภิกษุ ท. จนเป็นที่ปรากฏว่า พระองค์มิได้ทรงแสดงธรรมดังที่สาติภิกษุกล่าว แล้วทรงแสดง การเกิดขึ้นแห่งวิญญูณ โดยอาการแห่งปฏิจจสมุปบาทครบทั้ง ๖ อย่างตน).

ทรงแสดงหลักกรรมชนิดที่เป็น "พุทธศาสนาแท้"^๑

ปุณณะ ! กรรม ๔ อย่างเหล่านี้ เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ทั่วกัน.กรรม ๔ คืออะไรเล่า?

ปุณณะ ! กรรมดำ มีวิบากดำ ก็มีอยู่; ปุณณะ ! กรรมขาว มีวิบากขาว ก็มีอยู่; ปุณณะ ! กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ก็มีอยู่; ปุณณะ ! กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ก็มีอยู่.

ปุณณะ ! ___คนบางคนในกรณีนี้ ย่อมปรุงแต่งซึ่งกายสังขาร ___วจีสังขาร ___มโนสังขารอันเป็นไปเพื่อทุกข์ แล้วย่อมเข้าถึงซึ่งโลกอันประกอบด้วยทุกข์ ถูกต้องผัสสะอันประกอบด้วยทุกข์ ___ย่อมเสวยเวทนาอันประกอบด้วยทุกข์โดยส่วนเดียว ดังเช่นพวกสัตว์นรก ___ฯลฯ___ : ปุณณะ! นี้เรียกว่า **กรรมดำ มีวิบากดำ**.

ปุณณะ ! ___คนบางคนในกรณีนี้ ย่อมปรุงแต่งซึ่งกายสังขาร ___วจีสังขาร ___มโนสังขารอันไม่เป็นไปเพื่อทุกข์ แล้วย่อมเข้าถึงซึ่งโลกอันไม่ประกอบด้วยทุกข์ ถูกต้องผัสสะอันไม่ประกอบด้วยทุกข์ ___ย่อมเสวยเวทนาอันประกอบด้วยสุขโดยส่วนเดียว ดังเช่นพวกเทพสุกิกิณฑา ___ฯลฯ___ : ปุณณะ ! นี้เรียกว่า **กรรมขาว มีวิบากขาว**.

ปุณณะ ! ___คนบางคนในกรณีนี้ ย่อมปรุงแต่งซึ่งกายสังขาร ___วจีสังขาร ___มโนสังขารอันเป็นไปเพื่อทุกข์บ้าง อันไม่เป็นไปเพื่อทุกข์บ้าง แล้วย่อม

---

๑. บาลี กุกกุโรวามสูตร ม.ม. ๑๓/๘๒/๘๘. ตรัสแก่ปุณณโกสิยบุตรผู้ประพตวิวัตตรตั้งโค ที่นิคมหลิททวสนะ แคว้นโกสิยะ.

เข้าถึงซึ่งโลกอันประกอบด้วยทุกข์บ้าง อันไม่ประกอบด้วยทุกข์บ้าง ถูกต้องผัสสะ
อันประกอบด้วยทุกข์บ้างอันไม่ประกอบด้วยทุกข์บ้าง ___ ย่อมเสวยเวทนาอันเป็น
สุขและทุกข์เจือกัน ดังเช่นพวกมนุษย์ พวกเทพบางพวก พวกวินิบาตบางพวก ___
ฯลฯ ___ : ปุณณะ ! นี้เรียกว่า **กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว.**

ปุณณะ ! ___ ในกรณีนี้ เจตนาเพื่อละเสียซึ่งกรรมดำมีวิบากดำ, เจตนาเพื่อ
ละเสียซึ่งกรรมขาวมีวิบากขาว, เจตนาเพื่อละเสียซึ่งกรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้ง
ดำทั้งขาว : ปุณณะ ! (สามอย่าง)นี้ เรียกว่า **กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่
ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม.**

ปุณณะ ! เหล่านี้แล กรรม ๔ อย่าง ที่เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง
แล้ว ประกาศให้รู้ทั่วกัน.

หมายเหตุ: เรื่องกรรม ๔ นี้ มีที่มาในที่อื่นอีกหลายแห่ง มีรายละเอียดตรงกันก็มี
ต่างกันก็มี: ในจตุกก. อ. ๒๑/๓๑๓/๒๓๒ และ ๒๓๔ มีข้อความเหมือนกับข้อความข้างบนนี้ทั้ง ๔
กรรม; ในจตุกก. อ. ๒๑/๓๑๘/๒๓๕ ทรงแสดงกรรมดำด้วยการทูลสืลห่า ทรงแสดงกรรมขาว
ด้วยการมีสืลห่า ส่วนกรรมอีกสองอย่างทรงแสดงเหมือนกัน; ในจตุกก. อ. ๒๑/๓๑๙/๒๓๖ ทรง
แสดงกรรมดำ ด้วยอนันตริยกรรมห้าทรงแสดงกรรมขาว ด้วยกุศลกรรมบถสิบ ส่วนกรรมอีก
สองอย่างทรงแสดงเหมือนกัน; ในจตุกก. อ. ๒๑/๓๒๐/๒๓๗ ทรงแสดงกรรมที่ ๑-ที่ ๒-ที่ ๓
เหมือนกัน ทรงแสดงกรรมที่ ๔ ด้วยอฏฐังคิกมรรค; ในจตุกก. อ. ๒๑/๓๒๑/๒๓๘ ทรงแสดง
กรรมที่ ๑-ที่ ๒-ที่ ๓ เหมือนกัน ทรงแสดงกรรมที่ ๔ ด้วยสัมโพชฌงค์เจ็ด. ผู้รับการแสดงเป็น
ภิกษุบ้าง เป็นคนพวกอื่นบ้าง. -ผู้รวบรวม.

ทรงเป็นยามเฝ้าตลิ่งให้ปวงสัตว์^๑

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนมีบุรุษผู้หนึ่ง วายล่องกระแสน้ำลงไปเพราะเหตุจะได้สิ่งน่ารักน่าเพลินใจ.

มีบุรุษบัณฑิตผู้หนึ่ง ยืนอยู่บนฝั่ง เห็นบุรุษผู้วายน้ำนั้นแล้ว ร้องบอกไปว่า "ท่านผู้เจริญ! ท่านยอมวายล่องตามกระแสน้ำ เพราะเหตุจะได้สิ่งน่ารักน่าเพลินใจ โดยแท้. แต่ว่า ทางเบื้องล่างนั้นมีห้วงน้ำลึก มีคลื่น มีน้ำวน มียักษ์มีรากษส ซึ่งเมื่อท่านไปถึงที่นั่นแล้ว จักต้องตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย".

ภิกษุ ท.! บุรุษผู้วายล่องตามกระแสน้ำ นั้น ครั้นได้ฟังดังนั้นก็พยายาม วายทวนกระแสน้ำกลับมา ด้วยกำลังมือและเท้าทั้งหมดของเขา.

ภิกษุ ท.! คำอุปมานี้ ตถาคตผู้ขึ้น เพื่อให้รู้เนื้อความ. เนื้อความในเรื่องนั้น ดังนี้ : คำว่า 'กระแสน้ำ' เป็นชื่อแห่งตถาคต. คำว่า 'สิ่งน่ารักน่าเพลินใจ' เป็นชื่อแห่งอายตนะภายในหก. คำว่า 'ห้วงน้ำลึก' เป็นชื่อแห่งสัญญาธมมชันธ์เบื้องต่ำห้าอย่าง. คำว่า 'คลื่น' เป็นชื่อแห่งความโกรธ และความคับแค้น. คำว่า 'น้ำวน' เป็นชื่อแห่งกามคุณห้า. คำว่า 'ยักษ์' และ 'รากษส' เป็นชื่อแห่งเพศตรงข้าม. คำว่า 'วายทวน กระแสกลับมา' เป็นชื่อแห่งเนกขัมมะ. คำว่า 'พยายามด้วยกำลังมือและเท้า ทั้งหมด' เป็นชื่อแห่งการปรารภความเพียร. คำว่า 'บุรุษบัณฑิต ผู้ยืนอยู่บนฝั่ง' เป็นชื่อแห่งตถาคต ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นี้แล.

๑. บาลี อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๑๖/๒๘๙. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ทรงปล่อยปวงสัตว์ เหมือนการปล่อยฝูงเนื้อ^๑

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนฝูงเนื้อฝูงใหญ่ เข้าไปอาศัยอยู่ที่ราบล่มใหญ่ใกล้ป่ากว้าง. เกิดมีบุรุษคนใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปรารถนาความไม่ปลอดภัย ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล แก่ฝูงเนื้อนั้น. เขาปิดหนทางอันเกษม สะดวก ไปได้ตามชอบใจ ของเนื้อเหล่านั้นเสีย; เปิดทางอันตรายไว้; วางเนื้อล่อตัวผู้ไว้; ตั้งเนื้อล่อตัวเมียไว้ : ภิกษุ ท.! ด้วยการกระทำอย่างนี้ เนื้อฝูงใหญ่นั้น ก็ถึงความวินาศเบาบางไป ในสมัยต่อมา.

ภิกษุ ท.! กะเนื้อฝูงใหญ่ฝูงนั่นเอง, เกิดมีบุรุษคนใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปรารถนาความปลอดภัย เป็นประโยชน์เกื้อกูล. เขาเปิดหนทางอันเกษม สะดวกไป ได้ตามชอบใจ ของเนื้อเหล่านั้น; ปิดหนทางอันตรายเสีย; ถอนเนื้อล่อตัวผู้เสีย; ทำลายเนื้อล่อตัวเมียเสีย : ภิกษุ ท.! ด้วยการกระทำอย่างนี้ เนื้อฝูงใหญ่นั้น ก็ถึงความเจริญ งอกงาม คับคั่ง ในสมัยต่อมา.

ภิกษุ ท.! อุปมานี้เราทำขึ้น เพื่อให้รู้เนื้อความ. ข้อความต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอุปมานั้น:

คำว่า "ที่ราบล่มใหญ่" นั้นเป็นชื่อของกาม ท.;

คำว่า "ฝูงเนื้อฝูงใหญ่" นั้นเป็นชื่อของสัตว์ ท.;

คำว่า "บุรุษผู้ปรารถนาความไม่ปลอดภัย ฯลฯ" นั้นเป็นชื่อของมารผู้มีบาป;

คำว่า "ทางอันตราย" นั้นเป็นชื่อของมิจฉามรรคอันประกอบด้วยองค์แปด กล่าวคือ มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด), มิจฉาสังกัปปะ (ความดำริผิด),

๑. บาลี เทวธาวิตักกสูตร มุม. ๑๒/๒๓๘/๒๕๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เขตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี.

มิจฉาวาจา (การพูดจาผิด), มิจฉากัมมันตะ (การทำกรงงานผิด), มิจฉาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตผิด), มิจฉาวายามะ (ความพากเพียรผิด), มิจฉาสติ (ความระลึกผิด), มิจฉาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นผิด);

คำว่า "เนื้อล่อตัวผู้" นั้นเป็นชื่อของนันทิราคะ;

คำว่า "เนื้อล่อตัวเมีย" นั้นเป็นชื่อของอวิชชา;

คำว่า "บุรุษผู้ปรารถนาความปลอดภัย ฯลฯ" นั้นเป็นชื่อของตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธะ;

คำว่า "หนทางอันเกษม ฯลฯ" นั้นเป็นชื่อของอริยอัฏฐังคิกมรรค กล่าวคือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ), สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ), สัมมาวาจา (การพูดจาชอบ), สัมมากัมมันตะ (การทำกรงงานชอบ), สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตชอบ), สัมมาวายามะ (ความพากเพียรชอบ), สัมมาสติ (ความระลึกชอบ), สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ).

ภิกษุ ท.! ดั่งนี้แล เป็นอันกล่าวได้ว่า หนทางอันเกษม สะดวกไปได้ตามชอบใจ เป็นทางที่เราเปิดแล้ว; ทางอันตรายเราปิดแล้ว; เนื้อล่อตัวผู้เราถอนแล้ว; เนื้อล่อตัวเมีย เราทำลายแล้ว.

ภิกษุ ท.! กิจอันใด ที่พระศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลอาศัยความเอ็นดูแล้วจะพึงทำแก่สาวก ท.; กิจอันนั้น เราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ ท. ภิกษุ ท.! นั้นโคนไม้ ท. นั้น เรือนว่าง ท. ภิกษุ ท.! พวกเธอ ท. จงเพียรเพากิเลส, อย่าได้ประมาท. พวกเธอ ท. อย่าได้เป็นผู้ที่ต้องร้อนใจ ในภายหลังเลย. นี้แล เป็นวาทจาเครื่องพรั่นสอนพวกเธอ ท. ของเรา.

ทรงจัดพระองค์เองในฐานะเป็นผู้ฉลาดในเรื่องหนทาง^๑

ดูก่อนติสสะ ! มีบุรุษอยู่ ๒ คน คนหนึ่งไม่ฉลาดในเรื่องหนทาง คนหนึ่งฉลาดในเรื่องหนทาง. คนที่ไม่ฉลาดในเรื่องหนทาง ได้ถามเรื่องหนทางกับคนที่ฉลาดในเรื่องหนทาง, คนผู้ฉลาดในเรื่องหนทางนั้นได้กล่าวว่า "บุรุษผู้เจริญ! มาเถิดนี้หนทาง ท่านจงไปตามทางนี้สักครู่หนึ่ง ครั้นไปสักครู่หนึ่งแล้ว จักเห็นทาง ๒ แพร่ง ท่านจงเว้นทางซ้ายเสีย แล้วไปตามทางขวา เมื่อไปตามทางขวาครู่หนึ่งแล้ว จักเห็นราวป่าหนาทึบ ไปตามทางนั้นอีกครู่หนึ่ง จักเห็นลุ่มน้ำใหญ่อันมีเปือกตมไป ตามทางนั้นอีกครู่หนึ่งแล้ว ท่านจักเห็นเหวอันโกรกชัน ไปตามทางนั้นอีกครู่หนึ่งแล้ว ท่านจักเห็นภูมิภาคอันสม่าเสมอ น่ารื่นรมย์".

ติสสะ ! อุปมานี้ เราทำขึ้นเพื่อให้รู้เนื้อความ นี้คือเนื้อความในอุปมานั้น:-

คำว่า "บุรุษผู้ไม่ฉลาดในเรื่องทาง" นั้น เป็นคำหมายถึง ปุถุชน.

คำว่า "บุรุษผู้ฉลาดในเรื่องทาง" นั้น เป็นคำหมายถึง ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ.

คำว่า "ทาง ๒ แพร่ง" นั้น เป็นคำหมายถึง วิจิกิจฉา.

คำว่า "ทางซ้าย" นั้น เป็นคำหมายถึง มิจฉามรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ กล่าวคือ มิจฉาทิฎฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ

๑. บาลี ธนฺธ. สํ. ๑๗/๑๓๑/๑๙๗. ตรัสแก่พระติสสะผู้ไม่ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติ ไม่ยินดีในพรหมจรรย์ มีความสงสัยอยู่; ที่เขตวัน.

คำว่า "ทางขวา" นั้น เป็นคำหมายถึง อริยอัฏฐังคิกมรรค กล่าวคือ
สัมมาทิฐิสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

คำว่า "ราวป่าหนาทึบ" นั้น เป็นคำหมายถึง อวิชชา.

คำว่า "ลุ่มน้ำใหญ่มีเปือกตม" นั้น เป็นคำหมายถึง กามทั้งหลาย.

คำว่า "เหวโกรกชัน" นั้น เป็นคำหมายถึง ความโกรธ คับแค้นใจ.

คำว่า "ภูมิภาคอันสม่าเสมอ นารี้นรมย์" นั้น เป็นคำหมายถึง พระ
นิพพาน.

ติสสะ ! เธอจงยินดี, ติสสะ ! เธอจงยินดีตามที่เรากล่าวบอก ตามที่เรา
อนุเคราะห์ ตามที่เราพร่ำสอบเถิด ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสข้อความนี้แล้ว ท่านพระติสสะมีความพอใจ ยินดียิ่งใน
ถ้อยคำของพระผู้มีพระภาคแล้ว แล.

ทรงสอนเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทั้งปวง^๑

กันทรกะ ! บรรดาพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้มีแล้วในกาลยิตยาว
ส่วนอดีต, พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ล้วนแต่ได้สอนให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบแล้ว
มีอย่างนี้เป็นอย่างยิ่ง คือเหมือนอย่างที่เราสอนให้แก่ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ปฏิบัติชอบ
อยู่.

กันทรกะ ! บรรดาพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จักมีมาในกาลยิตยาว
ส่วนอนาคต, พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น ก็ล้วนแต่จักได้สอนให้ภิกษุสงฆ์

---

๑. บาลี ม.ม. ๑๓/๒/๒. ตรัสแก่กันทรกปริพาชก, ที่สระคัคครา นครจัมปา.

ปฏิบัติชอบ มีอย่างนี้เป็นอย่างยิ่ง คือเหมือนอย่างที่เราสอนให้ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ปฏิบัติชอบอยู่.

กันทรกะ ! เหล่าภิกษุผู้เป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะ จบพรหมจรรย์หมดกิจควรทำ ปลงภาระลงได้ผู้มีประโยชน์ของตัวเองอันตามบรรลुได้แล้วมีสัญญาในภพสิ้นรอบแล้ว พันวิเศษแล้วเพราะรู้ทั่วถึงโดยชอบมีอยู่ในภิกษุสงฆ์หมู่; และเหล่าภิกษุผู้เป็นเสขะ (คือพระโสดา สกิทาคา อนาคา) ผู้มีศีลทุกเมื่อ มีวัตรทุกเมื่อ มีปัญญา มีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาเครื่องรักษาตน ก็มีอยู่ในภิกษุสงฆ์ หมู่นี้.

ทรงเป็นศาสดาที่ไม่มีใครท้วงติงได้^๑

... "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ศาสดาที่ใคร ๆ ไม่ควรท้วงติง ในโลกนี้ มีอยู่หรือ?"

โลหิจจะ ! ศาสดาที่ใคร ๆ ไม่ควรท้วงติง ในโลกนี้ มีอยู่.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ก็ศาสดาเช่นนั้น เป็นอย่างไรเล่า?"

โลหิจจะ ! ตถาคตบังเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ____ฯ____ (ตามข้อความในสามัญญผลสูตร จนกระทั่งถึง ทรงแสดงธรรม มีกุลบุตรเข้ามาบวชปฏิบัติธรรมอยู่ ดูหนังสือเล่มนี้ที่หน้า ๔๙๓ ตั้งแต่บรรทัดที่ ๖ ไปถึงหน้า ๔๙๔ บรรทัดที่ ๑๕).

โลหิจจะ ! ภิกษุ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ ____ฯ____ เข้าถึง **ปฐมฉาน** แล้วแลอยู่. โลหิจจะ ! สาวกยอมถึงทัບคุณวิเศษอันโอฬารเห็นปานนี้ ในเพราะศาสดาใด. โลหิจจะ ! นี้แล คือศาสดาที่ใคร ๆ ไม่ควรท้วงติง ในโลก. การท้วงติงศาสดาเห็นปานนี้ของผู้ใดก็ตาม การท้วงติงนั้น ไม่จริง ไม่แท้ไม่ประกอบด้วยธรรม แต่ประกอบไปด้วยโทษ.

๑. บาลี โลหิจสูตร สี. ที. ๙/๒๙๓/๓๖๓. ตรัสแก่โลหิจพราหมณ์ ที่นิเวศน์ของโลหิจพราหมณ์.

(ในกรณีแห่ง **ทุดิยฆานกัฏฐิ** **ตติยฆานกัฏฐิ** **จตุตถฆานกัฏฐิ** จนถึงกรณีแห่งญาณทัสสนะ จนกระทั่งถึง**อัสวัคชยะ** แต่ละตอน ๆ ก็มีข้อความอย่างเดียวกัน).

ทรงสามารถในการสอน^๑

นิโค็ระ ! เรากล่าวอยู่อย่างนี้ว่า **จงมาเถิด บุรุษผู้เป็นวิญญูชนไม่โ้อวด ไม่มีมารยา มีสัญชาติแห่งคนตรง**, เราพร่ำสอนอยู่ แสดงธรรมอยู่ เธอปฏิบัติตาม อยู่อย่างที่เราสอน ก็จักทำให้แจ้ง ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (คืออรหัตตผล)อันไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อันเป็นสิ่งที่กุลบุตร ท. ผู้ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วย เรือนโดยชอบ ปรรณนาอยู่, ได้อยู่ในภพอันตนเห็นแล้วนี้ ด้วยปัญญาอันยิ่งของ ตนเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ได้, ในช่วงเวลา ๗ ปี.

นิโค็ระ ! ๗ ปียกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...^๒ ได้, ในช่วงเวลา ๖ ปี.

นิโค็ระ ! ๖ ปี, -๕ ปี, -๔ ปี, -๓ ปี, -๒ ปี, -๑ ปี, ยกไว้ก็ได้...ฯลฯ...

นิโค็ระ ! ๗ เดือน, -๖ เดือน, -๕ เดือน, -๔ เดือน, -๓ เดือน-๒ เดือน, -๑ เดือน, -กึ่งเดือน ยกไว้ก็ได้.

นิโค็ระ ! **จงมาเถิด บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม่โ้อวด ไม่มีมารยา มีสัญชาติ แห่งคนตรง**, เราพร่ำสอนอยู่, แสดงธรรมอยู่, เธอปฏิบัติตามอยู่อย่างที่เราสอน ก็ จักทำให้แจ้ง ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (คืออรหัตตผล) อันไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า อันเป็นสิ่งที่ปรรณนาของกุลบุตร ท. ผู้ออกจากเรือน

๑. บาลี อุทุมพริกสูตร ปา.ที. ๑๑/๕๘/๓๑. ตรัสแก่นิโครธปริพาชก ที่อุทุมพริกปริพาชกา-
ราม ไกลกรุงราชคฤห์.

๒. ตามสำนวนภาษาบาลีเต็ม: ตรัสทีละอย่างซ้ำกัน ต่างกันแต่ลดจำนวนเวลาลงมาเท่านั้น.

บวชไม่เกี่ยวข้องด้วยเรือนโดยชอบ, ได้อยู่ในภพอันตนเห็นแล้วนี้ ด้วยปัญญาอันยิ่ง
ของตนเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ได้ ชั่วเวลา ๗ วัน.

ทรงแสดงสติปัญญานี่เพื่อขจัดทิฏฐินิสสัยทั้งสองประเภท^๑

จุนทะ ! สติปัญญาน ท. ๔ ประการ เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วอย่างนี้เพื่อ
ละเสีย เพื่อก้าวล่วงเสีย ซึ่งทิฏฐินิสสัย ท. ทั้งประเภทสี่สหคตด้วยปุพพันตชั้น^๒
และประเภทที่สหคตด้วยอปรัันตชั้น^๒ เหล่านั้น.

สติปัญญาน ท. สี่ประการเหล่าไหนเล่า? จุนทะ ! สี่ประการคือภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิปรกติดตามเห็นกายในการอยู่ มีความเพียรเพากิเลสมี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มิปรกติดตาม
เห็นเวทนาในเวทนา ท. อยู่ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้; เป็นผู้มิปรกติดตามเห็นจิตในจิตอยู่ มีความ
เพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้;เป็นผู้
มิปรกติดตามเห็นธรรมในธรรม ท. อยู่ มีความเพียรเพากิเลส มีสัมปชัญญะมีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออกเสียได้.

จุนทะ ! สติปัญญาน ท. ๔ ประการเหล่านี้แล อันเราแสดงแล้วบัญญัติแล้ว
เพื่อละเสีย เพื่อก้าวล่วงเสีย ซึ่งทิฏฐินิสสัย ท. ทั้งประเภทสี่สหคต

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๕๕/๑๒๘. ตรัสแก่จุนทสมณทูทเทส ที่อัมพวันปราสาท
ของเจ้าศากยะพวกเวรัญญา.

๒. คำว่า "ปุพพันตชั้น^๒" และ "อปรัันตชั้น^๒" ดูรายละเอียดที่คำว่า "พวกปรารภชั้น^๒ใน
อดีตกาล" และ "พวกปรารภชั้น^๒ในอนาคตกาล", แห่งหัวข้อที่ว่า "ทรงทราบทิฏฐิวัตถุ
ที่ลึกซึ้ง" ที่หน้า ๑๗๕ แห่งหนังสือเล่มนี้.

ด้วยบุพพันตชนันท์ และประภทสี่สทรคตด้วยอปรัันตชนันท์ เหล่านั้น ด้วยอาการ
อย่างนี้.

หมายเหตุ: ภิกษุผู้มีสติปัญฐานทั้ง ๔ อยู่ ย่อมไม่มีความรู้สึกว่ามีสัตว์
บุคคลตัวตนเราเขา; ดังนั้นจึงไม่มีทางที่จะเกิดความเห็นว่ายัตตาและโลกเป็น
ของเที่ยง ดังนี้เป็นต้น. -ผู้รวบรวม.

ทรงสามารถสอนให้วิญญูชนรู้ได้เองเห็นได้เอง^๑

กัจจานะ ! สามณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ซึ่งส่วนสุดข้างต้น (บุพพันตชะ:ภพ
ชาติในอดีต) ไม่รู้ซึ่งส่วนสุดข้างปลาย (อปรัันตชะ : ภพชาติในอนาคต)แล้ว
จะปฏิญญาว่า ข้าพเจ้ารู้ว่า "ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำ
สำเร็จแล้ว กิจอื่นที่ต้องปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้;สมณ
พราหมณ์เหล่านั้น ควรได้รับการขมขี้โดยชอบธรรมนั้นเทียว. กัจจานะ ! ก็แต่ว่า
เรื่องบุพพันตชะจงยกไว้ เรื่องอปรัันตชะก็จงยกไว้ก่อน; บุรุษผู้เป็นวิญญูชน **ไม่ไ้อวด**
ไม่มีมารยา มีสัญชาติแห่งคนตรง จงมาเถิด, เราจะพรั้าสอน เราจะแสดงธรรม,
เมื่อปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอนแล้ว จักรู้เอง จักเห็นเองโดยแท้ต่อกาลไม่นานทีเดียว;
ดังที่ได้ยินกันอยู่แล้วว่า มีการพันพิเศษโดยชอบ จากเครื่องผูกกล้วยคืออวิชชา
ด้วยอาการอย่างนี้.

กัจจานะ ! เปรียบเหมือนเด็กอ่อนนอนหงายอยู่บนเบาะ ถูกผูกอยู่ด้วย
เครื่องผูกคือด้าย มีที่คอเป็นค้ำรับหัว; เพราะอาศัยความเจริญ ความเติบโต
แห่งอินทรีย์ ท. ก็พ้นจากเครื่องผูกเหล่านั้น; เขารู้สึกว่า "เราพ้นจากเครื่องผูกแล้ว"
ดังนี้แล, ไม่มีเครื่องผูกอะไรเหลืออยู่, ฉันท; กัจจานะ! ข้อนี้

๑. บาลี เวชณสสุตร ม.ม. ๑๓/๓๗๒/๔๐๑. ตรัสแก่เวชณสปริพพาชก กัจจานโคตร ที่เชตวัน.

ก็ฉันนั้น กล่าวคือ บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา มีสัตยชาติแห่งคนตรง จงมาเถิด, เราจะพำสอน เราจะแสดงธรรม, เมื่อปฏิบัติอยู่ตามที่เราสอนแล้วจักรู้เอง จักเห็นเองโดยแท้ ต่อกาลไม่นานทีเดียว; ดังที่ได้ยินกันอยู่แล้วว่ามี การพ้นพิเศษโดยชอบ จากเครื่องผูกกล่าวคืออวิชชา ด้วยอาการอย่างนี้ดังนี้.

ทรงสามารถยิ่ง ในการสอน^๑

ราชกุมาร ! องค์อันควรแก่การประกอบความเพียร ๕ องค์ คืออะไรบ้างเล่า? ๕ องค์คือ ราชกุมาร ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้:-

(๑) เป็น **ผู้มีศรัทธา** ย่อมเชื่อความตรัสรู้ของตถาคต ว่า "แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสาวกฝึกคนควรฝึก อย่างไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออกสอนสัตว์" ดังนี้.

(๒) เป็น **ผู้มีอาพาธน้อย** มีโรคน้อย มีไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารที่ย่อยได้สม่ำเสมอ ปานกลาง ไม่ร้อนเกิน ไม่เย็นเกิน พอควรแก่การบำเพ็ญเพียร.

(๓) เป็น **ผู้ไม่โอ้อวด** ไม่มีมารยา เป็นผู้เปิดเผยตนเองตามที่เป็นจริงในพระศาสนา, ในท่านผู้รู้, หรือในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ก็ตาม.

(๔) เป็น **ผู้ปรารภความเพียร** เพื่อการละสิ่งอันเป็นอกุศล เพื่อถึงพร้อมด้วยสิ่งอันเป็นกุศลมีกำลัง มีความบากบั่น หนักแน่น ไม่ทอดทิ้งธุระในสิ่งทั้งหลายอันเป็นกุศล.

๑. บาลี โปธิราชกุมารสูตร ม.ม. ๑๓/๔๗๒/๕๑๘. ตรัสแก่โพธิราชกุมาร ที่โกกนุทปราสาทของเขา, แคว้นกัคคะ.

(๕) เป็น **ผู้มีปัญญา** ประกอบด้วยปัญญาซึ่งสามารถกำหนดความเกิดขึ้นและความดับหายไปเป็นปัญญาอันประเสริฐ เป็นเครื่องเจาะแทงกิเลสเป็นเครื่องให้ถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ.

ราชกุมาร ! เหล่านี้แล เป็นองค์อันควรแก่การประกอบความเพียร ๕ องค์. ราชกุมาร ! ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ องค์เหล่านี้, เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้นำ ก็พึงทำให้ลุแจ้ง ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันเป็นสิ่งไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรทั้งหลาย ผู้ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้อด้วยเรือน โดยชอบ, ได้ในภพอันตนเห็นแล้วนี้ ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ได้, ชั่วเวลา ๗ ปี.

ราชกุมาร ! ๗ ปีจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๖ ปีจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๕ ปีจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๔ ปีจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๓ ปีจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๒ ปีจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๑ ปีจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๗ เดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๖ เดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๕ เดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๔ เดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๓ เดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๒ เดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๑ เดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! กึ่งเดือนจงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๗ วัน ๗ ค่ำ จงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๖ วัน ๖ ค่ำ จงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๕ วัน ๕ ค่ำ จงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๔ วัน ๓ ค่ำ จงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๓ วัน ๓ ค่ำ จงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๒ วัน ๒ ค่ำ จงยกไว้ก็ได้ ...ฯลฯ...

ราชกุมาร ! ๑ วัน ๑ ค่ำ จงยกไว้, ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ควรแก่การประกอบความเพียร ๕ องค์เหล่านี้แล้ว ได้ตถาคตเป็นผู้นำ, อันเรากล่าวสอนแล้วในตอนเย็น รุ่งเช้า ก็จักบรรลุลุคฺณวิเศษ, อันเรากล่าวสอนแล้วในตอนเช้า เย็นลง ก็จักได้บรรลุลุคฺณวิเศษ.

"อโห! พุทฺโธ, อโห! ธรรมโม, อโห! ความที่พระธรรมเป็นสิ่งที่มีพระภาคตรัสไว้อย่างดีแล้ว, ในเพราะเหตุที่กุลบุตร ซึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคกล่าวสอนในตอนเย็น เข้าขึ้นก็จักบรรลุลุคฺณวิเศษ, พระผู้มีพระภาคกล่าวสอนในตอนเช้า เย็นลงก็จักบรรลุลุคฺณวิเศษ" โพอิราชกุมาร ทูลสนองด้วยความอัศจรรย์ใจตนเอง.

ทรงประกาศพรหมจรรย์

ในลักษณะที่เทวดามนุษย์ประกาศตามได้^๑

ภิกษุ ท.! ก็รอยทางเก่าที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า? นั่นคืออริยอัฏฐังคิก-

๑. บาลี สุตฺตที่ ๕ มหาวรรค อภิสมยสํยุตฺตํ นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๘/๒๕๓. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เชตวัน.

มรรคนี้นั้นเที่ยว, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ **สัมมาทิฐิ** **สัมมาสังกัปปะ** **สัมมาวาจา** **สัมมากัมมันตะ** **สัมมาอาชีวะ** **สัมมาวายามะ** **สัมมาสติ** **สัมมาสมาธิ**. ภิกษุ ท.!
นี่แล รอยทางเก่า ที่เป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน
เคยทรงดำเนินแล้ว. เรา นั้น ได้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น, เมื่อดำเนินตามไป
อยู่ ซึ่งหนทางนั้น, เราได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่ง**ชรา** **มรณะ**, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่ง**ชรา**
มรณะ, ซึ่ง**ความดับไม่เหลือแห่งชรา** **มรณะ**, ซึ่ง**ข้อปฏิบัติ** **เครื่องทำสัตว์ให้ลุถึง**
ความดับไม่เหลือแห่งชรา **มรณะ**;

(ข้อความต่อไปนี้ได้ตรัสถึง **ชาติ-ภพ-อุปาทาน-ตัณหา-เวทนา-ผัสสะ-สหายตนะ-นาม**
รูป-วิญญาน-สุดลงเพียง-สังขาร (แต่ละอย่าง) โดยอาการทั้งสิ้น ดังที่ได้ตรัสในกรณีแห่ง**ชรา**
มรณะ เหมือนกันทุกตัวอักษร เว้นแต่ชื่อของตัวปัจจุสมุปันธรมันนั้น ๆ เท่านั้น).

ภิกษุ ท.! เรา นั้น, ครั้นรู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งหนทางนั้น, ได้บอกแล้ว แก่ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! **พรหมจรรย์**นี้ ที่เรากล่าวบอกแล้วนั้น ได้เป็น**พรหมจรรย์ตั้งมั่น**
และรุ่งเรืองแล้วเป็นพรหมจรรย์แผ่ไพศาล เป็นที่รู้แห่งชนมาก เป็นปีกแผ่นแนบ
หนา จนกระทั่ง**เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสามารถประกาศไว้ด้วยดีแล้ว**, ดังนี้.

ทรงประกาศพรหมจรรย์ นำดีมีเหมือนมัททะ^๑

ภิกษุ ท.! **ธรรม** เป็น**ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว** อย่างนี้ เป็น**ธรรมอันทำให้**
เป็นดุจของคว่ำที่หงายแล้ว, เป็น**ธรรมอันทำให้เป็นดุจของปิดที่เปิดแล้ว**, เป็น

๑. บาลี ทุติยสูตร ทสพลวรรค นิทาน.ส. ๑๖/๓๔/๖๖

ธรรมอันเรตถาคตประกาศก้องแล้ว, เป็นธรรม มีส่วนชี้รั้ว อันเรตถาคตเดือน
ออกหมดสิ้นแล้ว.

ภิกษุ ท.! เมื่อธรรมนี้ เป็นธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมเป็น
การสมควรแล้วนั้นเทียว ที่กุลบุตรผู้บวชแล้วด้วยสัทธา จะพึงปรารภการกระทำ
ความเพียร ด้วยการอธิษฐานจิตว่า "แม่หนิง เอ็น กระจุก เท่านั้น จักเหลืออยู่, เนื้อ
และเลือดในสรีระนี้ จักเหือดแห้งไป ก็ตามที่ : ประโยชน์ใด อันบุคคลจะพึงลุถึงได้
ด้วยกำลัง ด้วยความเพียรความบากบั่นของบุรุษ; ถ้ายังไม่บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว
จักหยุดความเพียรของบุรุษเสีย เป็นไม่มี" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์นี้ นำเต็ม เหมือนมัททะยอดไอชาแห่งโครส
ทั้งพระศาสดา ก็อยู่ ณ ที่เฉพะหน้านี้แล้ว. ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลาย
จงปรารภความเพียรเถิด เพื่อการบรรลุถึงซึ่งธรรมอันยังไม่บรรลุ เพื่อการถึงทัพบ
ซึ่งธรรมอันยังไม่ถึงทัพบ, เพื่อการทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันยังไม่ได้ทำให้แจ้ง. เมื่อเป็น
อย่างยิ่ง บรรพชาของเราทั้งหลาย จักเป็นบรรพชาไม่ต่ำทราม จักไม่เป็นหมัน
เปล่าแต่จักเป็นบรรพชาที่มีผล เป็นบรรพชาที่มีกำไร. พวกเราทั้งหลาย บริโภคจิวร
บิณฑบาตเสนาสนะและเภสัชของชนทั้งหลายเหล่าใด, การกระทำนั้น ๆ ของชน
ทั้งหลายเหล่านั้น ในเราทั้งหลาย จักเป็นการกระทำมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ดังนี้.
ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย พึงทำความสำเหนียก อย่างนี้แล.

ภิกษุ ท.! คนผู้เกียจคร้าน ย่อมอยู่เป็นทุกข์, ระคนอยู่ด้วยอกุศลธรรมอัน
ลามกทั้งหลายด้วย, ย่อมทำประโยชน์อันใหญ่หลวงของตนให้เสื่อม ด้วย.ภิกษุ ท.!
ส่วนบุคคลผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข, สงัดแล้วจากอกุศลธรรม
อันลามกทั้งหลายด้วย, ย่อมทำประโยชน์อันใหญ่หลวงของตนให้บริบูรณ์

ด้วย. ภิกษุ ท.! การบรรลุลหณอันเลิศ ด้วยการกระทำอันเลว ย่อมมีไม่ได้เลย; แต่การบรรลุลหณอันเลิศ ด้วยการกระทำอันเลิศ ย่อมมีได้ แล.

ทรงแสดงหนทางที่ผู้ปฏิบัติตามแล้ว

จะเห็นได้เองว่าถูกต้อง^๑

กัสสปะ ! หนทางมีอยู่ ปฏิปทามีอยู่ ซึ่งผู้ปฏิบัติตามนั้นแล้ว จักรู้ได้เอง จักเห็นได้เองทีเดียวว่า พระสมณโคตมเป็นผู้มีปรกติกกล่าวถูกต้องตามกาลกล่าวถูกต้องตามที่เป็นจริง กล่าวโดยอรรถ กล่าวโดยธรรม กล่าวโดยวินัย ดังนี้.

กัสสปะ ! หนทางนั้นเป็นอย่างไรเล่า? ปฏิปทานั้นเป็นอย่างไรเล่า? หนทางนั้นคือ หนทางอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการ ได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำการทำงานชอบการเลี้ยงชีวิตชอบ ความ پاکเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

กัสสปะ ! นี้แลเป็นหนทาง เป็นปฏิปทา ซึ่งผู้ปฏิบัติตามนั้นแล้ว จักรู้ได้เอง จักเห็นได้เองทีเดียว ว่าพระสมณโคตมเป็นผู้มีปรกติ กล่าวถูกต้องตามกาลกล่าวถูกต้องตามที่เป็นจริง กล่าวโดยอรรถกล่าวโดยธรรม กล่าวโดยวินัย ดังนี้.

ทรงแสดงส้วกขาตธรรมที่มีผล ๖ อันดับ

(มีสวรรค์เป็นอย่างต่ำสุด)^๒

ภิกษุ ท.! ธรรม เป็นธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นสุขของคว่ำที่หงายแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นสุขของปิดที่เปิดแล้ว เป็นธรรม

๑. บาลี มหาสิหนาทสูตร สี.ที. ๘/๒๐๘/๒๖๕. ตริสแก่อเจลกัสสปะ ที่กัณณกถมิกทายวัน ไกล่เมืองอุชุกุญญา.

๒. บาลี อลคัททูปมสูตร ม.ม. ๑๒/๒๘๐/๒๘๘. ตริสแกภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

อันเราตถาคตประกาศก้องแล้ว เป็นธรรมมีส่วนชี้รั้วอันเราตถาคตเนียนออกหมดสิ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ... มีส่วนชี้รั้วอันเราตถาคตเนียนออกหมดสิ้นแล้ว อย่างนี้, เกิดมีภิกษุเหล่าใด **เป็นพระอรหันต์** มีอาสวะสิ้นแล้วมีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว มีกิจที่ต้องทำอันทำเสร็จแล้ว มีของหนักอันปลงลงได้แล้วมีประโยชน์ตนอันตามบรรลุลแล้ว มีสัญญาชนในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้โดยชอบ; วัฏฏะของภิกษุ ท. เหล่านั้น ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติต่อไป. (นี่คือผลอันดับที่หนึ่ง).

ภิกษุ ท.! ธรรม เป็นธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของคว่าที่หงายแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของปิดที่เปิดแล้ว เป็นธรรมอันเราตถาคตประกาศก้องแล้ว เป็นธรรมมีส่วนชี้รั้วอันเราตถาคตเนียนออกหมดสิ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว....มีส่วนชี้รั้วอันเราตถาคตเนียนออกหมดสิ้นแล้ว อย่างนี้, โอรัมภาคิยสัญญาชนทั้งห้า อันภิกษุ ท. เหล่าใดละขาดแล้ว; ภิกษุ ท. เหล่านั้นหมด เป็นผู้**เป็นโอปปาติกะ** เป็นผู้ปรินิพพานในภพนั้น มีธรรมดาไม่เวียนกลับจากโลกนั้น. (นี่คือผลอันดับที่สอง).

ภิกษุ ท.! ธรรมเป็นธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของคว่าที่หงายแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของปิดที่เปิดแล้ว เป็นธรรมอันเราตถาคตประกาศก้องแล้ว เป็นธรรมมีส่วนชี้รั้วอันเราตถาคตเนียนออกหมดสิ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ... มีส่วนชี้รั้วอันเราตถาคตเนียนออกหมดสิ้นแล้ว อย่างนี้, สัญญาชนทั้งสาม อันภิกษุ ท. เหล่าใดละขาดแล้ว เป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง; ภิกษุ ท. เหล่านั้นทั้งหมด **เป็นสกทาคามี** มาสู่โลกนี้ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. (นี่คือผลอันดับที่สาม).

ภิกษุ ท.! ธรรม เป็นธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของคว่ำที่หงายแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของปิดที่เปิดแล้ว เป็นธรรมอันเราตถาคตประกาศก้องแล้ว เป็นธรรมมีส่วนชี้รู้อันเราตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ... มีส่วนชี้รู้อันเราตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว อย่างนี้, สัณฺเฎชนฺสาม อັນภิกษุ ท. เหล่าใดละขาดแล้ว;ภิกษุ ท. เหล่านั้นทั้งหมด **เป็นโสดาบัน** มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้มีสัมโพธิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. (นี่คือผลอันดับที่สี่).

ภิกษุ ท.! ธรรม เป็นธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันทำให้ เป็นจุดของคว่ำที่หงายแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของปิดที่เปิดแล้ว เป็นธรรมอันเราตถาคตประกาศก้องแล้ว เป็นธรรมมีส่วนชี้รู้อันเราตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ... มีส่วนชี้รู้อันเราตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว อย่างนี้, เกิดมีภิกษุ ท. เหล่าใด **เป็นธัมมาสุสارى เป็นสัทธานุสارى;** ภิกษุ ท. เหล่านี้ทั้งหมด มีสัมโพธิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. (นี่คือผลอันดับที่ห้า).

ภิกษุ ท.! ธรรม เป็นธรรมอันเรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของคว่ำที่หงายแล้ว เป็นธรรมอันทำให้เป็นจุดของปิดที่เปิดแล้ว เป็นธรรมอันเราตถาคตประกาศก้องแล้ว เป็นธรรมมีส่วนชี้รู้อันเราตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว. ภิกษุ ท.! ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ... มีส่วนชี้รู้อันเราตถาคตเฉือนออกหมดสิ้นแล้ว อย่างนี้, คุณธรรมสักว่าสัทธา สักว่าความรัก ของบุคคล ท. เหล่าใด เกิดขึ้นในเรา; บุคคล ท. เหล่านี้ทั้งหมด **มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.** (นี่คือผลอันดับที่หก).

สิ่งที่ตรัสรู้แต่ไม่ทรงนำมาสอน

มีมากกว่าที่ทรงนำมาสอนมากนัก^๑

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำไ้ไม้สี่สปา ที่ร่วงอยู่ตามพื้นดินขึ้นมาหน่อยหนึ่งแล้ว ตรัสแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า:-

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายเข้าใจอย่างไร : ไ้ไม้สี่สปาที่เรากำขึ้นหน่อยหนึ่งนี้
มาก หรือว่าไ้ไม้สี่สปาที่ยังอยู่บนต้นเหล่านั้นมาก?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ไ้ไม้ที่พระผู้มีพระภาคทรงกำขึ้นหน่อยหนึ่งนั้น
เป็นของน้อย ส่วนไ้ไม้ที่ยังอยู่บนต้นสี่สปาเหล่านั้นย่อมมีมาก."

ภิกษุ ท.! ฉันใดก็ฉันนั้น ธรรมะส่วนที่เรารู้อยู่ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วไม่กล่าว
สอน นั้น มีมากกว่าส่วนที่นำมากล่าวสอน. ภิกษุ ท.! เหตุไรเล่าเราจึงไม่กล่าวสอน
ธรรมะส่วนนั้น ๆ? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่า ธรรมะส่วนนั้น ๆ ไม่ประกอบอยู่ด้วย
ประโยชน์ ที่เป็นเงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์, ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ไม่เป็นไป
เพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่
เป็นไปเพื่อความรู้อยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน, ฉะนั้น
เราจึงไม่กล่าวสอน.

ภิกษุ ท.! ธรรมะอะไรเล่า เป็นธรรมะที่เรากล่าวสอน? ภิกษุ ท.! ธรรมะที่
เรากล่าวสอนคือข้อที่ว่า ความทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, เหตุเป็นที่เกิดของความทุกข์
เป็นอย่างนี้ ๆ, ความดับสนิทของความทุกข์ เป็นอย่างนี้ ๆ,

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๘/๑๗๑๒. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ป่าไม้สี่สปา ใกล้เมือง
โกสัมพี. ไม้สี่สพานี้แปลกกันว่าไม้ประดูลาย. ปทานุกรมสันสกฤตแปลว่าไม้โอศก, และ
บางฉบับให้คำแปลไว้ว่า Dalbergia Sissoo"

ข้อปฏิบัติเพื่อถึงความดับสนิทของความทุกข์ เป็นอย่างนี้ ๆ. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุไรเล่า ธรรมส่วนนี้เราจึงนำมากล่าวสอน? ภิกษุ ท.! เพราะว่าธรรมะส่วนนี้ ประกอบอยู่ด้วยประโยชน์ เป็นเงื่อนไขแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด เป็นไปเพื่อความดับ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม เป็นไปเพื่อนิพพาน, เพราะเหตุอันนั้นแล เราจึงนำมากล่าวสอน.

คำของพระองค์ ตรงเป็นอันเดียวกันหมด^๑

ภิกษุ ท.! นับตั้งแต่ราตรี ที่ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ จนกระทั่งถึงราตรี ที่ตถาคตปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิสเสสนิพพานธาตุ, ตลอดเวลา ระหว่างนั้น ตถาคตได้กล่าวสอน พร่ำสอนแสดงออก ซึ่งถ้อยคำใดถ้อยคำเหล่านั้น ทั้งหมด ย่อมเข้ากันได้โดยประการเดียวกันสิ้น ไม่แย้งกันเป็นประการอื่นเลย.

ภิกษุ ท.! (อนึ่ง) ตถาคตกล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น, ทำอย่างใดกล่าวอย่างนั้น.

ทรงมีการกล่าวที่ไม่ขัดแย้งกับบัณฑิตชนในโลก^๒

ภิกษุ ท.! เราย่อมไม่กล่าวขัดแย้ง (วิวาท) กะโลก แต่โลกต่างหากย่อมกล่าวขัดแย้งต่อเรา. ภิกษุ ท.! ผู้เป็นธรรมวาที ย่อมไม่กล่าวขัดแย้ง กะใคร ๆ ในโลก. ภิกษุ ท.! สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกสมมติ (รู้เหมือน ๆ กัน)

๑. บาลี อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๒๑/๒๙๓. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี ขนฺธ. ส. ๑๓/๑๖๙/๒๓๙. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

ว่าไม่มี แม้เราก็ก้าวสิ่งนั้นว่าไม่มี. ภิกษุ ท.! สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามีแม้เราก็ก้าวสิ่งนั้นว่ามี.

ภิกษุ ท.! **อะไรเล่า ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี และเราก็ก้าวว่าไม่มี?**

ภิกษุ ท.! รูป ที่เที่ยง ที่ยั่งยืน ที่เที่ยงแท้ ที่ไม่มีการแปรปรวน เป็นธรรมดา บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี แม้เราก็ก้าวว่าไม่มี. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสไว้โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว). ภิกษุ ท.! **ข้อนี้แล ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มีและเราก็ก้าวว่าไม่มี.**

ภิกษุ ท.! **อะไรเล่า ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี และเราก็ก้าวว่ามี?**

ภิกษุ ท.! รูป ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีการแปรปรวนเป็นธรรมดา บัณฑิตในโลกสมมติว่ามีแม้เราก็ก้าวว่ามี. (ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสไว้โดยหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปที่กล่าวแล้ว). ภิกษุ ท.! **ข้อนี้แล ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี และเราก็ก้าวว่ามี, ดังนี้.**

ทรงสอนเฉพาะแต่เรื่องทุกข์

กับความดับสนิทของทุกข์^๑

ภิกษุ ท.! ทั้งที่เรามีถ้อยคำอย่างนี้ มีการกล่าวอย่างนี้ สมณะและพราหมณ์บางพวก ยังกล่าวตู่เราด้วยคำเท็จเปล่า ๆ ปลื้ ๆ ไม่มีจริงเป็นจริงว่า "พระสมณโคดมซึ่งเป็นคนจูงคนให้เดินผิดทางไปสู่ความฉิบหาย; ย่อมบัญญัติสิทธิ์ ความสูญเปล่า ความวินาศ ความไม่มี ของสัตว์ คน ตัวตนเราเขา ขึ้นสั่งสอน" ดังนี้.

๑. บาลี อลคัททูปมสูตร ม.ม. ๑๒/๒๓๘/๒๘๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ภิกษุ ท.! สมณะและพราหมณ์บางพวกเหล่านั้น กล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ เปล่า ๆ ปลื้ ไม่มีจริงเป็นจริง โดยประการที่เรามิได้กล่าว หรือจะกล่าวอย่างนั้นก็หามิได้.

ภิกษุ ท.! ในกาลก่อนก็ตาม ในบัดนี้ก็ตาม เราบัญญัติขึ้นสอนแต่เรื่อง **ความทุกข์ และความดับสนิทไม่มีเหลือของความทุกข์** เท่านั้น.

ภิกษุ ท.! ในการกล่าวแต่เรื่องความทุกข์และความดับสนิทของความทุกข์ เช่นนี้ แม้จะมีใครมาตำว่าถากถางกระทบกระทั่งบเสียดสี ตถาคตก็ไม่มี ความโกรธแค้นขุ่นเคืองเดือดร้อนใจเพราะเหตุนั้นแต่ประการใด. ภิกษุ ท.! ในเรื่องเดียวกันนั่นเอง แม้จะมีใครมาสักการะเคารพสรรเสริญบูชา, ตถาคตก็ไม่มี ความรู้สึกเพลิดเพลินชื่นชม หรือเคลิ้มใจไปตาม. ถ้ามีใครมาสักการะเคารพสรรเสริญบูชา ตถาคตย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ก่อนหน้านี้เรามีความรู้สึกตัวทั่วถึงอย่างไร บัดนี้เราก็ต้องทำความรู้สึกตัวทั่วถึงอย่างนั้น, ดังนี้.

คำสอนที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด^๑

"พระโคตมผู้เจริญ ทรงนำสาวกทั้งหลายไปอย่างไร? อนึ่ง อนุสาสนีของพระโคตมผู้เจริญย่อมเป็นไปในสาวกทั้งหลาย, ส่วนมาก มีส่วนคือการจำแนกอย่างไร?"

อัคคิเวสสนะ ! เราข่อมนำสาวกทั้งหลายไปอย่างนี้, อนึ่ง อนุสาสนีของเรา ย่อมเป็นไปในสาวกทั้งหลาย, ส่วนมาก มีส่วนแห่งการจำแนกอย่างนี้, ว่า "ภิกษุ ท.! รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขาร ท. ไม่เที่ยง

๑. บาลี จุฬสัจจกสูตร มุม. ๑๒/๔๒๖/๓๙๖. ตรัสแก่สัจจกนิครนถบุตร ที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน ไกลเมืองเวสาลี.

วิญญานไม่เที่ยง. ภิกษุ ท.! รูปไม่ใช่ตน เวทนาไม่ใช่ตน สัญญาไม่ใช่ตนสังขาร ท. ไม่ใช่ตน วิญญานไม่ใช่ตน. สังขาร ท. ทั้งปวงไม่เที่ยง; ธรรม ท.ทั้งปวงไม่ใช่ตน." ดังนี้.

อัคคีเวสสนะ ! เราขอมนำสาวกทั้งหลายไปอย่างนี้แล; อนึ่งอนุสาสนีของเรา ขอมเป็นไปในสาวกทั้งหลาย, ส่วนมาก มีส่วนคือการจำแนกอย่างนี้ ดังนี้.

ทรงมีหลักเกณฑ์การฝึกตามลำดับ (อย่างย่อ)^๑

ดูก่อนพราหมณ์ ! ในธรรมวินัยนี้ เราสามารถบัญญัติกฎเกณฑ์แห่งการศึกษาตามลำดับ การกระทำตามลำดับ และการปฏิบัติตามลำดับ ได้เหมือน (กับที่ท่านมีวิธีฝึกสอนศิษย์ของท่านให้นับตามลำดับ)

พราหมณ์ ! เปรียบเหมือนผู้ชำนาญการฝึกม้า ได้ม้าชนิดที่อาจฝึกได้มาแล้ว ในขั้นแรกขอมฝึกให้รู้จักการรับสวมบังเหียนก่อน แล้วจึงฝึกอย่างอื่น ๆ ให้ยิ่งขึ้นไป ฉะนั้นใด; พราหมณ์เอ๋ย! ตถาคตครั้งได้บุรุษที่พอฝึกได้มาแล้วในขั้นแรกขอมแนะนำอย่างนี้ก่อนว่า "มาเถิดภิกษุ ! **ท่านจงเป็นผู้มีศีล** สำรวมด้วยดีในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นเป็นภัยแม่ในโทษที่เล็กน้อย จงสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเถิด" ดังนี้.

พราหมณ์ ! ในกาลใด ภิกษุนั้นเป็นผู้มีศีล (เช่นที่กล่าวแล้ว) ดีแล้ว ตถาคตขอมแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า "มาเถิดภิกษุ! **ท่านจงเป็นผู้สำรวมในอินทริย์ทั้งหลาย** : ได้เห็นรูปด้วยตาแล้ว จักไม่ถือเอาโดยนิमित (คือรวบถือทั้งหมดว่างามหรือ

๑. บาลี คณโกศคัลลานสูตร อูปริ. ม. ๑๔/๘๒/๙๔. ตรัสแก่พราหมณ์ ชื่อคณโกศคัลลานะ ที่บุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี.

ไม่งามแล้วแต่กรณี), จักไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ (คือแยกถือเอาแต่บางส่วนว่าส่วนใดงามหรือไม่งามแล้วแต่กรณี), บาบอกุศลกล่าวคืออภิขณาและโทมนัส มักไหลไปตามอารมณ์เพราะการไม่สำรวมจักขุอินทรีย์ใดเป็นเหตุ เราจักสำรวมอินทรีย์นั้นไว้เป็นผู้รักษาสำรวมจักขุอินทรีย์. (ในโสติดินทรีย์คือหู ฆานินทรีย์คือจมูก ชิวหาอินทรีย์คือลิ้น กายินทรีย์คือกาย และมโนอินทรีย์คือใจ ก็มีข้อความนัยเดียวกัน)," ดังนี้.

พราหมณ์ ! ในกาลใด ภิกษุหนึ่งเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ (เช่นที่กล่าวนั้น) ดีแล้ว ตถาคตย่อมแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า "มาเถิดภิกษุ! **ท่านจงเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะอยู่เสมอ** จงพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงฉัน ไม่ฉันเพื่อเล่นเพื่อมัวเมา เพื่อประดับตกแต่ง, แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็นไปเพื่อป้องกันความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์, โดยคิดว่าเราจักกำจัดเวทนาเก่า (คือหิว) เสียแล้วไม่ทำเวทนาใหม่ (อัมจนิตต) ให้เกิดขึ้น. ความที่อายุดำเนินไปได้ ความไม่มีโทษเพราะอาหารและความอยู่ผาสุกสำราญจักมีแก่เรา" ดังนี้.

พราหมณ์ ! ในกาลใด ภิกษุหนึ่งเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ (เช่นที่กล่าวนั้น) ดีแล้ว ตถาคตย่อมแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า "มาเถิดภิกษุ ! **ท่านจงประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่น** (ไม่หลับ ไม่ง่วง ไม่มึนชา). จงชำระจิตให้หมดจดสิ้นเชิงจากอวารณียธรรมทั้งหลาย ด้วยการเดิน การนั่ง ตลอดวันยังค่ำไปจนสิ้นยามแรกแห่งราตรี. ครั้นยามกลางแห่งราตรี สำเร็จการนอนอย่างราชสีห์ (คือ) ตะแคงขวา เท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะในการลุกขึ้น. ครั้นถึงยามท้ายแห่งราตรี ลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้หมดจดจากอวารณียธรรมด้วยการเดิน การนั่ง อีกต่อไป" ดังนี้.

พราหมณ์ ! ในกาลใด ภิกษุ นั้นเป็นผู้ประกอบความเพียรในธรรม เป็นเครื่องตื่น (เช่นที่กล่าวนั้น) ดีแล้ว ตถาคตย่อมแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า "มาเถิด ภิกษุ ! **ท่านจงเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ** รู้ตัวรอบคอบในการ ก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด, การทรงสังฆาฏิบาตรจีวร, การฉั่น การตีม การเคี้ยว การล้้ม การถ่าย อุจจาระ ปัสสาวะ, การไป การหยุด, การนั่ง การนอน, การหลับ การตื่น, การพูด การนิ่ง" ดังนี้.

พราหมณ์ ! ในกาลใด ภิกษุ นั้นเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ (เช่นที่กล่าวนั้น) ดีแล้ว ตถาคตย่อมแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า "มาเถิดภิกษุ ! **ท่านจง เสพเสนาสนะอันสงบ** คือป่าละเมาะ โคนไม้ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง). ในกาลเป็นปัจฉิมกัณฑ์ กลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า, ละอภิชฌาในโลก มีจิตปราศจาก อภิชฌา **คอยชำระจิต** จากอภิชฌา; ละพยาบาทมีจิตปราศจากพยาบาท เป็นผู้ กรุณามีจิตหวังความเกื้อกูลในสัตว์ทั้งหลาย คอยชำระจิตจากพยาบาท; ละถีนะ มีทระมุงอยู่แต่ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากถีนะมีสติสัมปชัญญะรู้สึกตัว คอยชำระจิตจากถีนะมีทระ; ละอุทัจจะกุกุกจะ จะ ไม่ฟุ้งซ่านมีจิตสงบอยู่ในภายใน คอยชำระจิตจากอุทัจจะกุกุกจะ; ละวิจิกิจฉา ข้ามล่วงวิจิกิจฉาเสียได้ ไม่ต้อง กล่าวว่ 'นี่อะไร นี่อย่างไร' ในกุศลธรรมทั้งหลาย (เพราะความสงบ) คอยชำระจิต จากวิจิกิจฉา" ดังนี้.

ภิกษุ นั้น ครั้นละนิวรณ์ห้าประการ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทำปัญญาให้ถอยกำลังเหล่านี้ ได้แล้ว, เพราะสงบจากกามและสงบจากอกุศล- ธรรมทั้งหลาย จึง**บรรลุฉานที่ ๑** มีวิตกวิจารณ์มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก

แล้วแลอยู่. เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึง**บรรลุฌานที่ ๒** เป็นเครื่องฝังใจใน
ภายใน เป็นที่เกิดสมาธิแท้จริง ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่.
เพราะความจางแห่งปีติ ย่อมอยู่อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย
บรรลุฌานที่ ๓ อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวว่ามีผู้ได้ฌานนี้ เป็นอยู่อุเบกขามีสติ
อยู่เป็นสุข. และเพราะละสุข และทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัส
และโทมนัสในกาลก่อน จึงได้**บรรลุฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุขมีแต่ความที่มีสติเป็น
ธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่.

พรหมณ์เอ๋ย ! ภาิกษุเหล่าใดที่**ยังเป็นเสขะ** (คือยังต้องทำต่อไป) ยังไม่
บรรลุอรหัตตมรรคยังปรารถนานิพพานอันเป็นที่เกษมจากโยคะ ไม่มีอื่นยิ่งไปกว่า
อยู่, **คำสอน ที่กล่าวมานี้แหละ เป็นคำสอนสำหรับภาิกษุทั้งหลายเหล่านั้น.** ส่วน
ภาิกษุเหล่าใด เป็น**อรหัตตสันนิสสา**แล้ว จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ต้องทำสำเร็จ
แล้ว มีภาระอันปลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันได้บรรลุถึงแล้ว มีสัญญาในภพสิ้น
ไปรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบแล้ว, **ธรรมทั้งหลาย (ในคำสอน) เหล่านี้**
เป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรมและเพื่อสติสัมปชัญญะ แก่ภาิกษุ
ทั้งหลายเหล่านี้ด้วย.

ทรงฝึกสาวกเป็นลำดับ ๆ^๑

อัคคิเวนะ ! เมื่อใด^๒ ช้างที่ถูกฝึกรู้จักทำตามคำของคนฝึกในการลุกขึ้น
และการทรุดลงแล้วต่อจากนั้นผู้ฝึกก็ฝึกให้รู้จักอาการที่เรียนว่า **อาเนญชะ**

๑. บาลี ทันทฎมิมสูตร อุปรี. ม. ๑๔/๒๖๖/๓๙๕. ตรัสแก่สามเณร อจิวระตะ ผู้อัคคิเวสนโคตร,
ที่สวนไผ่ ใกล้กรุงราชคฤห์.

๒. ตรัสเรื่องการฝึกช้างเป็นลำดับๆ มาแล้วตั้งแต่นำออกจากป่ามาเป็นลำดับเพื่อเปรียบเทียบกับ
การฝึกภาิกษุ.

(คือไม่หวั่นไหว), เขาผูกโล่ไว้ที่วงง มีผู้ถือหอกซัด นั่งบนคอคนหนึ่ง และหลายคน ล้อมรอบ ๆ คนฝึกถือหอกซัดขนาดยาวยื่นหน้าข้างนั้นแหละสอนให้ทำอาการที่ เรียกว่า อาเนญชะ, ข้างนั้นมีได้ทำเท้าหน้าให้ไหวมิได้ทำเท้าหลัง, ภายตอนหน้า, ภายตอนหลัง, ศีรษะ, ใบหู, งา, หาง, งวง ให้ไหวเลยเป็นข้างควรทรงสำหรับ พระราชา, ย่อมทนการประการด้วยหอก, ดาบ, ลูกศร, การประหารของข้าศึก, ทน ต่อเสียงบันลือลั่นของกลอง บัณเฑาะว์ สังข์และเปิงมางทั้งหลาย, มีความ บิดเบือน ดุร้าย เมามัน อันสิ้นแล้ว ควรแก่พระราชา เป็นของใช้สอยของ พระราชา เรียกได้ว่าเป็นองค์อวัยวะของพระราชาดังนี้, นี้ฉันใด;

อัคคิเวสนะ ! อันนี้ก็ฉันนั้น : ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิ ฝึกคนควรฝึกไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว จำแนกธรรมออกสอนสัตว์. ตถาคตนั้นทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ กับทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ด้วยปัญญา อันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม. ตถาคตนั้นแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. คหบดีหรือบุตรคหบดี หรือผู้เกิดในตระกูลใด ตระกูลหนึ่งใน ภายหลังก็ดี ได้ฟังธรรม นั้นแล้ว เกิดศรัทธา ใจตถาคต. เขาผู้ประกอบด้วย ศรัทธา ย่อมพิจารณาเห็น ว่า "ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งอสุติ, บรรพชาเป็น โอกาส (คือที่โปร่งโล่ง) อันยิ่ง; การที่คนอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวเหมือนสังข์ที่เขาขัดแล้วนั้น ไม่ทำได้โดย

ง่าย. ถ้ากระไร เราจะปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนเถิด", ดังนี้.

โดยสมัยอื่นต่อมา เขาละกองสมบัติน้อยใหญ่ และวงศ์ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด ออกจากเรือนบวช เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนแล้ว. อัคคิเวสณะ ! เพียงเท่านั้น ย่อมชื่อว่า เขาได้ไปถึงที่โล่งโปร่งแล้ว, (ดูจข้างที่นำออกมาจากป่าแล้ว).

อัคคิเวสณะ ! ก็เทวดาและมนุษย์ ท. มีเครื่องยั่วชวนคือ กามคุณห้า. ตถาคตจึงแนะนำะกุลบุตรผู้บวชแล้วนั้นให้ยิ่งขึ้น ว่า "แน่ะภิกษุ ! ท่านจงมา, ท่านจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยดีในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร เห็นเป็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย จงสมาทานศึกษาในสិขาททั้งหลาย".

อัคคิเวสณะ ! ในกาลใด ภิกษุนั้นเป็นผู้มีศีล ฯลฯ แล้ว ตถาคตจึงแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า "แน่ะภิกษุ ! ท่านจงมา, ท่านจงเป็นผู้สำรวมทวารในอินทรีย์ ท. ได้เห็นรูปด้วยตาแล้ว จักไม่ถือเอาโดยนิमित โดยอนุพยัญชนะบาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัส มักไหลไปตาม เพราะการไม่สำรวมจักขุอินทรีย์ใดเป็นเหตุ เราจักปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้ เป็นผู้รักษาสำรวมจักขุอินทรีย์. (ใน หู จมูก ลิ้น กายใจ ก็มีนัยเดียวกัน)".

อัคคิเวสณะ ! ในกาลใด ภิกษุนั้นเป็นผู้สำรวมทวารในอินทรีย์ ท. ฯลฯ แล้ว, ตถาคตจึงแนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า "แน่ะภิกษุ! ท่านจงมา, ท่านจงเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ อยู่เสมอ, จักพิจารณาโดยแยกกายแล้วจึงฉัน ไม่ฉันเพื่อเล่นเพื่อมัวเมา เพื่อประดับตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตเป็น

---

๑. ที่ละเปยยาลตรงนี้ และต่อ ๆ ไป หมายความว่าซ้ำกับข้างบน อ่านเลยไปก็ได้.

ไป เพื่อป้องกันความลำบาก เพื่อนุเคราะห์พรหมจรรย์, โดยคิดว่า เราจักกำจัด เวทนาเก่า (คือหิว) เสีย แล้วไม่ทำเวทนาใหม่ (คืออัมจนหมดสุข) ให้เกิดขึ้น. ความที่ อายุดำเนินไปได้ ความไม่มีโทษเพราะอาหาร ความอยู่ผาสุกสำราญจักมีแก่เรา" ดังนี้.

อัคคิเวสนะ ! ในกาลใด ภิกษุ นั้นเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ ฯลฯ แล้ว,ตถาคต ก็แนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า "แน่ะภิกษุ ! ท่านจงมา, ท่านจงตาม **ประกอบ ในธรรมเป็นเครื่องตื่น**, จักชำระจิตให้หมดจดสิ้นเชิงจากอวารณียธรรม ด้วยการ เติมนการนั่ง ตลอดวันยังค่ำ จนสิ้นยามแรกแห่งราตรี, ครั้นยามกลางแห่งราตรี นอนอย่างราชสีห์ (คือ) ตะแคงขวา เท้าเหลื่อมเท้า, มีสติสัมปชัญญะในการลุกขึ้น, ครั้นยามสุดท้ายแห่งราตรี ลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้หมดจดจากอวารณียธรรมด้วยการจงกรม และการนั่งอีก" ดังนี้.

อัคคิเวสนะ ! ในกาลใด ภิกษุ นั้น เป็นผู้ตามประกอบในธรรมเป็น เครื่องตื่น ฯลฯ แล้ว,ตถาคต ก็แนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า "แน่ะภิกษุ! ท่านจงมา,ท่านจง เป็นผู้**ประกอบพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ**, จักรู้ตัวรอบคอบในการก้าวไปข้างหน้า การถอยกลับไปข้างหลัง, การแลดู การเหลียวดู, การคู้ การเหยียด,การทรง สัมมาภาว บาดร จีวร, การฉ้น การตี้ม การเคี้ยว การลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ, การไป การหยุด, การนั่ง การนอน, การหลับ การตื่น,การพูด การนิ่ง" ดังนี้.

อัคคิเวสนะ ! ในกาลใดแล ภิกษุ นั้น เป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยสติ สัมปชัญญะ ฯลฯ แล้ว, ตถาคตก็แนะนำให้ยิ่งขึ้นไปว่า "แน่ะภิกษุ ! ท่านจงมา, ท่านจง**เสพเสนาสนะอันสงัด** คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขาชอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง ลอมฟาง. ในกาลเป็นปัจฉิมกัณฑ์ กลับจากบิณฑบาตแล้ว

นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติเฉพาหน้า, ละอภิชฌาในโลก มีจิตปราศจาก
อภิชฌา **คอยชำระจิต** จากอภิชฌา; ละพยาบาท มีจิตปราศจากพยาบาทเป็นผู้
กรุณามีจิตหวังเกื้อกูลในสัตว์ ท. คอยชำระจิตจากพยาบาท; ละถีนมิทระมุ่งอยู่แต่
ความสว่างในใจ มีจิตปราศจากถีนมิทระ มีสติสัมปชัญญะรู้สึกตัวคอยชำระจิตจาก
ถีนมิทระ; ละอุทัจจกุกกุกจะ ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ในภายในคอยชำระจิตจาก
อุทัจจกุกกุกจะ; ละวิจิกิจฉา ข้ามลวงวิจิกิจฉาเสียได้ ไม่ต้องกล่าวว่า 'นี่อะไร, นี่
อย่างไร' ในกุศลธรรมทั้งหลาย คอยชำระจิตจากวิจิกิจฉา" ดังนี้.

อัคคิเวสนะ ! ในกาลใด ภิกษุหนึ่ง **ละนิวรรณ์ห้า** อย่าง อันเป็นเครื่อง
เศร้าหมองจิตทำปัญญาให้ถ้อยกำลังเหล่านี้ได้แล้ว เป็นผู้มึปรกติเห็นภายในกาย,...
เห็นเวทนาในเวทนา ท., ...เห็นจิตใจจิต,...เห็นธรรมในธรรม ท. มีความเพียรเผา
บาป รู้ตัวรอบคอบ มีสติ นำ**อภิชฌาและโทมนัสในโลกออกได้**; ในกาลนั้นเปรียบ
เหมือนคนผู้ฝึกช้าง ผังเสาใหญ่ลงในแผ่นดินแล้ว ผูกช้างป่าเข้าที่คอเพื่อย้ายกำจัด
เสียซึ่งปรกตินิสัยที่เป็นป่าเถื่อน เพื่อย้ายกำจัดเสียซึ่งความคิดครุ่นอย่างนิสัยป่า
เถื่อน, และความกระวนกระวายดิ้นรนเร่าร้อน อย่างนิสัยป่าเถื่อนนั้นเสีย; เพื่อให้
ยินดีต่อบ้าน ชวนให้คุ้นเคยในปรกตินิสัย อันเป็นที่พอใจของมนุษย์; นี้ฉันใด;
อัคคิเวสนะ ! **สติปฏิฐานทั้งสี่** ก็เป็นที่เข้าไปผูกแห่งใจของอริยสาวกเพื่อย้าย
กำจัดเสียซึ่งปรกตินิสัยอย่างบ้าน ๆ เรือน ๆ เพื่อย้ายกำจัดเสียซึ่งความคิดครุ่น
อย่างบ้าน ๆ เรือน ๆ และความกระวนกระวายดิ้นรนเร่าร้อนอย่างบ้าน ๆ เรือน
ๆ นั้นเสีย; เพื่อให้ถึงทัพบถุยาธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง ฉะนั้นเหมือนกัน.

(ต่อจากนี้ทรงกล่าวถึงการที่สาวกนั้น จะต้องไม่มีวิตกที่เข้าไปผูกพันกับ กาย เวทนา
จิต ธรรม แล้วบรรลุฉานทั้งสี่ และวิชาสามอย่าง ยึดยาวโดยนัยดังที่กล่าวไว้แล้วในเรื่องการ
ตรัสรู้ของพระองค์เอง จงดูในที่นั้น จักได้กล่าวเนื้อความอื่นที่สืบต่อจากนั้นไป).

...๑๗๑... ภิกษุ นั้น รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจควรทำได้ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่ต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก.

อัคคิเวสนะ ! ภิกษุ นั้น ย่อมเป็นผู้อดทนต่อความเย็น ความร้อน ความหิว ความระหาย และสัมผัสอันเกิดจากเหลือบยุบ ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีชาติแห่งบุคคลผู้อดทนได้ต่อถ้อยคำที่กล่าวร้าย กล่าวมาไม่ดี, อดทนได้ต่อทุกขเวทนาทางกายอันเกิดขึ้นแล้วอย่างกล้าแข็ง แสบเผ็ดหมดความสำราญเบิกบานใจ ปลิดเสียได้ซึ่งชีวิต. ภิกษุ นั้นเป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะอันกำจัดเสียสิ้นแล้ว มีกิเลสอันย่อมนำใจดวงน้ำฟาด อันตนสำรอกออกเสียได้แล้ว, เป็นอาหุเนยยบุคคล เป็นปาหุเนยยบุคคล เป็นทักษิณเนยยบุคคล เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้เป็นเนืองนิตย์ของโลก ไม่มีนาบุญอื่นไต่ยิ่งไปกว่า.

อัคคิเวสนะ ! ถ้าภิกษุผู้เถระ หรือภิกษุปุณกลาง หรือภิกษุใหม่ที่ยังไม่เป็นชีณาสพ ทำกาละลงไป, ก็ย่อมถึงซึ่งการนับว่าตายแล้ว ทำกาละแล้วทั้งที่ยังฝึกไม่เสร็จ ดูกตั้งข้างแก่ หรือปุณกลาง หรือหนุ่ม ของพระราชาที่ยังฝึกไม่ได้ตายลง ก็ถึงซึ่งการนับว่า ตายแล้ว ทั้งที่ยังฝึกไม่เสร็จ ฉันใดก็ฉันนั้น.

อัคคิเวสนะ ! ถ้าภิกษุผู้เถระ หรือภิกษุปุณกลาง หรือภิกษุใหม่ก็ตามเป็นชีณาสพแล้ว ทำกาละลงไป, ก็ย่อมถึงซึ่งการนับว่าตายแล้ว ทำกาละแล้วอย่างเสร็จสิ้นการฝึกแล้ว ดูกตั้งข้างแก่ หรือปุณกลางหรือหนุ่มก็ตาม ของพระราชาที่เขาฝึกดีแล้ว ตายลง ก็ถึงซึ่งการนับว่า ตายไปอย่างได้รับการฝึกสำเร็จแล้ว ฉันใดก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

เรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์^๑

มาลुकยบุตร ! ได้ยินเธอล่ะ (เอง) ว่า ตถาคตมิได้พูดไว้กะเธอว่า 'ท่านจงมาประพาศิพรหมจรรย์ ในสำนักเราเถิด เราจะพยากรณ์ทิวฐิติ ๑๐ ประการแก่ท่าน'; อนึ่ง เธอก็มิได้พูดว่า 'ข้าพระองค์จักประพาศิพรหมจรรย์ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจักพยากรณ์ทิวฐิติ ๑๐ ประการ แก่ข้าพระองค์' ดังนี้เลย. ตูก่อนโมฆบุรุษ ! เมื่อเป็นดังนี้ จักบอกคิณพรหมจรรย์กะใครเล่า.

มาลुकยบุตร ! ถึงผู้ใดจะกล่าวว่า 'พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงพยากรณ์ทิวฐิติ ๑๐ ประการแก่เราเพียงใด เราจักไม่ประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพียงนั้น. ต่อเมื่อทรงพยากรณ์แล้ว เราจึงจะประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค' ดังนี้ก็ตาม ทิวฐิติ ๑๐ ประการ ก็ยังเป็นสิ่งที่ตถาคตไม่พยากรณ์อยู่นั่นเองและผู้นั้นก็ตายเปล่า.

มาลुकยบุตร ! เปรียบเหมือนบุรุษ ต้องศรอันอาบด้วยยาพิษอย่างแก่. มิตร อมาตย์ ญาติสายโลหิตของเขา ก็ตระเตรียมศัลยแพทย์สำหรับการผ่าตัด, บุรุษนั้นกล่าวเสียอย่างนี้ว่า 'เราจักไม่ให้ผ่าลูกศรออก จนกว่าเราจะรู้จักตัวบุรุษผู้ยิงเสียก่อน ว่าเป็นกษัตริย์ หรือ พราหมณ์, เวสส์, สูทท์, เป็นผู้มีชื่ออย่างนี้ ๆ มีสกุลอย่างนี้ ๆ, รูปร่างสูงต่ำหรือปานกลางอย่างไร, มีผิวดำขาวหรือเรืออย่างไร, อยู่ในหมู่บ้าน, นิคม, หรือนครไหน, และคันศรที่ใช้ยิงเรานั้นเป็นหน้าไม้ หรือ เกาทัณฑ์, สายทำด้วยปอ, เอ็น, ไม้ไผ่, หรือปานอย่างไร, ฯลฯ' ดังนี้ มงลुकยบุตร! เรื่องเหล่านี้ อันบุรุษนั้นยังไม่ทราบได้เลย

๑. บาลี จุฬมาลुकโยวาทสูตฺร ม.ม. ๑๓/๑๔๗/๑๔๙. ตริสแก่พระภิกษุมาลुकยะ ที่เชตวัน.

เขาก็ทำกาละเสียก่อน, นี่ฉันใด; บุคคลผู้กล่าวว่า `พระผู้มีพระภาคยังไม่พยากรณ์
ทิวฏฐิ ๑๐ ประการแก่เราเพียงใด, เราจักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค
เพียงนั้น ฯลฯ' ดังนี้ ทิวฏฐิ ๑๐ ประการก็ยังเป็นเรื่องที่ตถาคตไม่พยากรณ์อยู่
นั่นเอง, และบุคคลนั้น ก็ตายเปล่าเป็นแท้.

มาลงกยบุตร ! ต่อเมื่อมีทิวฏฐิเที่ยงแท้ลงไปว่า "โลกเที่ยง" (เป็นต้นอย่างใด
อย่างหนึ่งลงไปแล้วในบรรดาทิวฏฐิทั้งสิบ) หรือ, คนเราจึงจักประพฤติพรหมจรรย์ได้?

“ห้ามิได้ พระองค์ !”

มาลงกยบุตร ! ในเมื่อมีทิวฏฐิว่า `โลกเที่ยง' (เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดา
ทิวฏฐิสิบ) อยู่, ก็ยังมีความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์
กาย ทุกข์ใจ และความแห้งผากในใจ อันเป็นความทุกข์ ซึ่งเราบัญญัติการกำจัดเสียได้
ในภพที่ตนเห็นแล้วนี้ อยู่นั่นเอง. มาลงกยบุตร! เพราะฉะนั้น พวกเขาจงจำสิ่งที่เราไม่
พยากรณ์ โดยความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์, และจำสิ่งที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นสิ่ง
ที่เราพยากรณ์แล้ว.

มาลงกยบุตร ! ก็อะไรเล่า ที่เราไม่พยากรณ์? **สิ่งที่เราไม่พยากรณ์**
คือ (ทิวฏฐิข้อใดข้อหนึ่งในบรรดาทิวฏฐิทั้งสิบ) ว่า:-

โลกเที่ยง,

โลกไม่เที่ยง,

โลกมีที่สิ้นสุด,

โลกไม่มีที่สิ้นสุด,

ชีวะก็ดวงนั้น ร่างกายก็ร่างนั้น,

ชีวะก็ดวงอื่น ร่างกายก็ร่างอื่น,

ตายแล้ว ย่อมเป็นอย่างไรที่เป็นมาแล้วนี้ อีก,

ตายแล้ว ไม่เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนี้ อีก,
 ตายแล้ว ย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนี้อีกก็มี ไม่เป็นก็มี,
 ตายแล้ว ย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วนี้อีกก็ไม่ใช่ ไม่เป็นก็ไม่ใช่.

เพราะเหตุไร เราจึงไม่พยากรณ์? มาลองยกบุตร ! เพราะเหตุว่า นั้นไม่ประกอบด้วย
 ประโยชน์ ไม่ใช่เงื่อนไขของพรหมจรรย์, ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความ
 คลายกำหนด ความดับ ความรำงับ ความรู้ยิ่งความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนั้น
 เราจึงไม่พยากรณ์.

ตรัสเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อันตคาทิกทิจฺฉิสิบ^๑

"พระโคตมผู้เจริญ ! อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ปริพพาชกเดิยรติย์อื่นเมื่อ
 ถูกถามแล้วย่อมพยากรณ์ว่าโลกเที่ยง หรือว่าโลกไม่เที่ยง ... ฯลฯ... หรือว่าตถาคต
 ภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้, ดังนี้? อะไรหนอ เป็นเหตุเป็น
 ปัจจัย ที่พระโคตมผู้เจริญเมื่อถูกถามแล้ว ย่อมไม่ทรงพยากรณ์ว่าโลกเที่ยง หรือว่าโลก
 ไม่เที่ยง... ฯลฯ...หรือว่าตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้,
 ดังนี้?"

วัจฉะ ! ปริพพาชกเดิยรติย์อื่น ท. ย่อมตามเห็นซึ่งจักขุ ...ซึ่งโสตะ...
 ซึ่งฆานะ...ซึ่งชีวหา...ซึ่งกายะ...ซึ่งมณะ ว่า "นั่นของเรา; นั่นเป็นเรา;นั่นเป็นอัตตา
 ของเรา" ดังนี้; วัจฉะ ! เพราะเหตุนั้น ปริพพาชกเดิยรติย์อื่นเหล่านั้น เมื่อถูกถาม
 แล้ว จึงพยากรณ์ว่าโลกเที่ยง หรือว่าโลกไม่เที่ยง ... ฯลฯ...หรือว่าตถาคตภายหลัง
 แต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้ ดังนี้.

๑. บาลี สฬา.ส. ๑๘/๔๗๘/๗๙๒. ตรัสแก่วัจฉโคตรปริพพาชกที่ไปทูลถามเรื่องนี้กะพระองค์.

วัจฉะ ! ส่วนตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ย่อมตามเห็นซึ่งจักขุ ..... ซึ่งโสตะ...ซึ่งฆานะ...ซึ่งชีวหา...ซึ่งกายะ...ซึ่งมนะ ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา; นั่นไม่เป็นเรา; นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา" ดังนี้; วัจฉะ ! เพราะเหตุนั้นตถาคต เมื่อถูกถามแล้ว จึงไม่พยากรณ์ว่าโลกเที่ยง หรือว่าโลกไม่เที่ยง ...ฯลฯ...หรือว่าตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้ ดังนี้.

(อิกนัยหนึ่ง ตรัสตอบว่า:-)^๑

วัจฉะ ! ปริพพาชกเดิยรติย์อื่น ท. ย่อมตามเห็นซึ่งรูป โดยความเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป หรือเห็นรูปในตน หรือเห็นตนในรูป (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสด้วยข้อความที่มีหลักเกณฑ์ในการตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่ง รูปนี้ทุกประการ); วัจฉะ ! เพราะเหตุนั้น ปริพพาชกเดิยรติย์อื่นเหล่านั้น เมื่อถูกถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่าโลกเที่ยง หรือว่าโลกไม่เที่ยง ...ฯลฯ... หรือว่าตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ ดังนี้.

วัจฉะ ! ส่วนตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งรูปโดยความเป็นตน หรือไม่เห็นตนมีรูป หรือไม่เห็นรูปในตน หรือไม่เห็นตนในรูป. (ในกรณีแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ตรัสด้วยข้อความที่มีหลักเกณฑ์ในการตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ทุกประการ); วัจฉะ ! เพราะเหตุนั้น ตถาคต เมื่อถูกถามแล้ว จึงไม่พยากรณ์ว่าโลกเที่ยง หรือว่าโลกไม่เที่ยง ...ฯลฯ... หรือว่าตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้ ดังนี้.

๑. บาลี สพ. ส. ๑๘/๔๘๐/๗๕๕. ตรัสแก่วัจฉโคตรปริพพาชก.

ตรัสเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อันตคาหกทิฏฐิ

ส่วนที่เกี่ยวกับ "ตถาคตสี่"^๑

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ทำไมหนอ พระองค์เมื่อถูกถามว่า "ตถาคต ภายหลังแต่การตายย่อมมีอีกหรือ?" ดังนี้, ก็ตรัสว่า "นั่นเราไม่พยากรณ์"; เมื่อถูกถามว่า "ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มีอีกหรือ?" ดังนี้, ก็ตรัสว่า "นั่นเราไม่พยากรณ์"; เมื่อถูกถามว่า "ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็มิไม่มีอีกก็มิ หรือ?" ดังนี้, ก็ตรัสว่า "นั่นเราไม่พยากรณ์"; เมื่อถูกถามว่า "ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้หรือ?" ดังนี้, ก็ยังตรัสว่า "นั่นเราไม่พยากรณ์" ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ ซึ่งข้อความนั้นพระเจ้าข้า?"

มหาราชะ ! ...บุคคลเมื่อบัญญัติตถาคต เขาบัญญัติโดยรูป (ขันธ) ใด, รูปนั้น อันตถาคตละหมดแล้ว มิมูลรากอันถอนขึ้นได้แล้ว กระทำให้เหมือนต้นตาลไม่มีวิถตุสำหรับงอก กระทำให้ถึงความไม่มีไม่เป็น เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเกิดขึ้น อีกต่อไปเป็นธรรมดา. มหาราชะ ! ตถาคต ผู้พ้นแล้วจากการนับว่าเป็นรูป เป็นสภาพที่ลึกซึ่ง ประมาณไม่ได้ หยั่งถึงได้ยาก เหมือนกับมหาสมุทร การที่จะกล่าวว่ "ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีก" ดังนี้ ก็ดี; ว่า "ตถาคตภายหลังแต่การตาย ย่อมไม่มีอีก" ดังนี้ ก็ดี; ว่า "ตถาคต ภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็มิไม่มีอีกก็มิ" ดังนี้ ก็ดี; ว่า "ตถาคต ภายหลังแต่การตาย ย่อมมีอีกก็หามิได้ไม่มีอีกก็หามิได้" ดังนี้ ก็ดี; ย่อมเป็นไปไม่ได้. (ในกรณีแห่ง เวทนาขันธ สัญญาขันธสังขารขันธ และ

๑. บาลี สห. ส. ๑๘/๔๖๑/๗๖๐. ตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลที่เสด็จไปทูลถามพระองค์. คำตรัสตอบนั้น ในพระบาลี ม.ม. ๑๓/๒๔๗/๒๕๑ ก็มี ตรัสแก่วัจฉโคตรปริพาชก ที่เชตวัน.

วิญญูณชั้นนี้ ก็ตรัสด้วยข้อความที่มีหลักเกณฑ์ในการตรัสอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งรูปนี้ทุกประการ).

ตรัสเหตุที่ทำให้ไม่ทรงข้องแหวะด้วยทิวฐิสืบ^๑

"ก็พระโคตมผู้เจริญ ! เห็นอยู่ซึ่งโทษอะไรหรือ จึงไม่เข้าถึงซึ่งทิวฐิเหล่านี้ โดยประการทั้งปวง อย่างนี้?"

ว่าจะ ! ทิวฐิที่ว่า "โลกเที่ยง" ดังนี้ นั้น เป็นเพียงการจับฉวยด้วยทิวฐิ เป็นทิวฐิที่สร้างกันดาร เป็นทิวฐิที่เป็นข้าศึก เป็นความผันแปรแห่งทิวฐิ เป็นความผูกพันแห่งทิวฐิ; เป็นไปเพื่อทุกข์เป็นไปเพื่อกระทบกระทั่ง เป็นไปเพื่อความคับแค้น เป็นไปเพื่อความเร่าร้อน; ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความดับ ความสงบรำงับ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ความรู้พร้อม ไม่เป็นไปเพื่อ นิพพาน. (ในกรณีแห่งทิวฐิที่ ๒ ว่าโลกไม่เที่ยงเป็นต้น จนกระทั่งถึงทิวฐิที่ ๑๐ ว่าตถาคต ภายหลังแต่ตายแล้วมีอยู่ก็หาไม่ได้ ไม่มีอยู่ก็หาไม่ได้ อันเป็นทิวฐิสุดท้าย ก็ได้มีการตรัสโดย ทำนองเดียวกัน, ต่างแต่ชื่อแห่งทิวฐิแต่ละทิวฐิเท่านั้น). จะ ! เราเห็นอยู่ซึ่งโทษนี้แล จึงไม่เข้าถึงซึ่งทิวฐิเหล่านี้ โดยประการทั้งปวง อย่างนี้.

"พระโคตมผู้เจริญ ! ก็ทิวฐิใดๆ ของพระสมณโคตมผู้เจริญ มีอยู่หรือ?"

ว่าจะ ! สิ่งที่เราเรียกว่า "ทิวฐิ" นั้น ตถาคตนำออกทั้งหมดแล้ว. จะ ! มี อยู่แต่สังขจะนีอันตถาคตเห็นแล้ว ว่า "รูป เป็นอย่างนี้, เหตุเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่าง นี้, ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูปเป็นอย่างนี้; (ในกรณีแห่งเวทนา--สัญญา--สังขาร--วิญญูณ ก็ได้ตรัสด้วยถ้อยคำอย่างเดียวกัน); เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ตถาคต หลุดพ้น วิเศษแล้ว เพราะความสิ้น เพราะความหน่าย ความดับความสละ ความ

๑. บาลี อคฺคิวัจฺจโคตรสูตร ม.ม. ๑๓/๒๔๓/๒๔๗. ตรัสแก่วัจจโคตรปริพพาชก ที่เซตวัน ไกลเมืองสาวัตถี.

สลัดคืน ความไม่ยึดมั่น ซึ่งความสำคัญมั่นหมายทั้งปวง ความต้องการทั้งปวง
อหังการมมังการมานานุสัยทั้งปวง ดังนี้.

เรื่องที่ทรงพยากรณ์^๑

มาลากยบุตร ! ก็อะไรเล่าที่เราพยากรณ์? **สิ่งที่เราพยากรณ์** คือนี้ทุกข์, นี้
เหตุให้เกิดทุกข์, นี้ความดับไม่เหลือของทุกข์, และนี่หนทางให้ถึงความดับไม่เหลือ
ของทุกข์. ก็สิ่งนี้ เหตุไรเล่า เราจึงพยากรณ์, เพราะนั่นประกอบด้วยประโยชน์
เป็นเงื่อนไขต้นของพรหมจรรย์ นั่นเป็นไปพร้อมเพื่อความหน่ายความคลายกำหนด
ความดับสนิท ความว่างบ ความรู้ยิ่งความรู้พร้อม และนิพพาน, เหตุนั้น เราจึง
พยากรณ์แล้ว.

มาลากยบุตร ! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ เธอจงจำสิ่งที่เราไม่พยากรณ์โดย
ความเป็นสิ่งที่เราไม่พยากรณ์, และจำสิ่งที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นสิ่งที่เรา
พยากรณ์แล้วเถิด.

ผู้ฟังพอใจคำพยากรณ์ของพระองค์^๑

กัสสปะ ! คราวหนึ่ง เราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏใกล้กรุงราชคฤห์, เพื่อน
สพรหมจารีของท่านคนหนึ่ง เป็นปริพาชก นามว่า นิโครธะ ได้ตามปัญหาในเรื่อง
การเกลียดบาป. เราถูกถามปัญหาในเรื่องการเกลียดบาปแล้ว ก็พยากรณ์ครั้งเรา
พยากรณ์แล้ว เพื่อนของท่านผู้นั้น ได้เป็นผู้พอใจเกินความคาดหมาย

---

๑. บาลี จุฬมาลากโวทาสสูตร ม.ม. ๑๓/๑๕๒/๑๕๒. ตรัสแก่พระภิกษุมาลากยะ ที่เชตวัน.

๒. บาลี มหาสีหนาทสูตร ส.ที. ๙/๒๒๐/๒๗๒. ตรัสแก่อเจลกัสสปะ ที่กัณณกถมคทายวัน
อุชุกุณยานคร.

"พระองค์ผู้เจริญ ! ก็ใครเล่า ฟังธรรมของพระองค์แล้ว จักไม่พอใจเกินความคาดหมาย.แม้ข้าพระองค์ ฟังธรรมของพระองค์แล้ว ก็พอใจเกินความคาดหมาย.พระองค์ผู้เจริญ! โฟเราะะนัก,โฟเราะะนัก, เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำอยู่ เปิดของที่ปิดอยู่บอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือตั้งประทีปไว้ในที่มืด โดยคิดว่าผู้มีตาจักได้เห็นรูป ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมที่พระองค์แสดงแล้วโดยปริยายเป็นอันมาก ก็มีอุปมาฉันนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ ขอถึงพระผู้มีพระภาค กับทั้งพระธรรม กับทั้งพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง. ขอข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบท ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด."

ไม่ได้ทรงพยากรณ์เพื่อให้ชอบใจผู้ฟัง^๑

อนรุทธะ ท.! อุบาสิกาในศาสนานี้ ได้ฟังข่าวว่า "อุบาสิกาชื่ออย่างนี้ ตายแล้ว. เธอเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ให้ว่า เธอเป็นโอบปาติกสัตว์(พระอนาคามี) เพราะความสิ้นสัญโญชน์ในเบื้องต่ำ ห้าอย่าง เป็นผู้จักปรินิพพานในภพที่เกิดใหม่นั้น ไม่เวียนกลับมาจากโลกนั้น" ดังนี้.^๒ ก็เธอนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้ที่อุบาสิกาผู้นั้นได้เคยเห็นอยู่ด้วยตาตนเอง ได้ฟังอยู่เองเนือง ๆ ว่า"พี่น้องหญิงคนชื่อนี้เธอมีศีล มีธรรม มีปัญญา มีความเป็นอยู่ตามปกติ มีความละวาง อย่างนี้ๆ" ดังนี้. อุบาสิกาผู้นั้น เมื่อระลึกถึงสัทธา ศีล สุตะ จากะปัญญา ของอุบาสิกาผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นอยู่ ก็ย่อมโน้มจิตไปเพื่อความ

๑. บาลี นวกปานสูตร ม.ม. ๑๓/๒๑๒/๒๐๒. ตรัสแก่พระอนรุทธกับพวก ในป่าทองกวาว ใกล้บ้านนวกปานะ เขตโกศล.

๒. ในบาลีนี้ มีทรงพยากรณ์สาวกทั้งที่เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี. แต่ยกมาเฉพาะพวกสุดท้ายพวกเดียว.

เป็นเหมือนเช่นนั้นบ้าง. อนุรุธ ท.! ด้วยอาการอย่างนี้แล ความอยู่เป็นผาสุกย่อมมีแก่อุบาสิกาผู้ระลึกอยู่นั้น. ...ฯลฯ...

อนุรุธ ท.! ตถาคตจะได้พยากรณ์สาวกที่ทำกาละล่วงลับไปแล้วว่า "ผู้นี้เกิดแล้วในภุมิโน้น ผู้โน้นเกิดแล้วในภุมินี้" ดังนี้ เพื่อล่อลวงมหาชนก็หาไม่ เพื่อเกลี้ยกล่อมมหาชนก็หาไม่ เพื่อผลคือลาภสักการะเสียงสรรเสริญก็หาไม่ เพื่อหวังว่ามหาชนจะได้รู้จักเรา ด้วยการทำอย่างนี้ก็หาไม่. อนุรุธ ท.! กุลบุตรผู้มีสัตถา รู้จักคุณอันยิ่งใหญ่ ปราโมทย์ในคุณอันยิ่งใหญ่ก็มีอยู่, กุลบุตรเหล่านั้น ครั้นฟังคำพยากรณ์นั้นแล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่อความเป็นเหมือนอย่างนั้นบ้าง. ข้อนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข แก่กุลบุตรเหล่านั้นสิ้นกาลนาน.

คำพยากรณ์นั้น ๆ ไม่ต้องทรงคิดไว้ก่อน^๑

อภยราชกุมารได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! กษัตริย์บัณฑิตบ้าง พราหมณ์บัณฑิตบ้าง คหบดีบัณฑิตบ้าง สมณบัณฑิตบ้าง ย่อมผูกปัญหาขึ้นแล้วนำมาทูลถามพระองค์, คำตอบของปัญหาเหล่านั้น พระองค์ได้คิดไว้ในพระทัยก่อนว่า ถ้าเขาถามเราอย่างนี้ เราจะตอบอย่างนี้ ดังนี้หรือหรือว่า คำตอบนั้น ๆ ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ในขณะที่ถูกถามนั้นแล้ว พระเจ้าข้า?"

ราชกุมาร ! ในเรื่องนี้ เราขอถามกลับต่อท่านก่อน ท่านเห็นว่าควรตอบอย่างไร ก็จงตอบอย่างนั้น. ราชกุมาร ! เราถามท่านว่า ท่านมีความเข้าใจรอบรู้ในส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถหรือ?

๑. บาลี อภยราชกุมารสูตร ม.ม. ๑๓/๙๒/๙๕. ตรัสแก่อภยราชกุมาร ที่นิเวศน์ของกุมารนั้น.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ มีความเข้าใจรอบรู้อยู่".

ราชกุมาร ! แล้วท่านคิดอย่างไร เมื่อมีใครเข้าไปถามท่านว่า ส่วนประกอบของรถส่วนนี้เรียกว่าอะไร ดังนี้ ท่านต้องคิดล่วงหน้าไว้ก่อนว่า ถ้าเขาถามอย่างนี้ ก็จะตอบอย่างนี้ หรือ หรือว่าคำตอบย่อมนปรากฏแจ่มแจ้งแก่ท่านในขณะที่ถูกถามนั้น?"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์เป็นนักเล่นรถ รอบรู้เชี่ยวชาญในเรื่องส่วนประกอบของรถ ข้าพระองค์เข้าใจแจ่มแจ้งในส่วนประกอบของรถ ทุกชิ้นทุกอัน, คำตอบนั้น ๆ ย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ในขณะนั่นเอง ไม่ต้องคิดไว้ก่อนเลย".

ราชกุมาร ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น ที่กษัตริย์บัณฑิตบ้าง พราหมณ์บัณฑิตบ้าง คหบดีบัณฑิตบ้าง สมณบัณฑิตบ้าง ผูกปัญหาขึ้นแล้วมาถามเรา. คำตอบย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่เราในขณะที่ถูกถามนั่นเอง. เพราะเหตุไรเล่า? ราชกุมาร ! เพราะเหตุว่า ธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่ตถาคตแทงตลอดเฉพาะด้วยดีแล้ว เพราะความเป็นผู้แทงตลอดเฉพาะด้วยดี ต่อธรรมชาตินั่นเอง คำตอบจึงปรากฏแจ่มแจ้งแก่ตถาคตในขณะนั้น

ทรงฆ่าผู้ที่ไม่รับการฝึก^๑

นี่แน่ เกสิ ! ท่านเป็นคนเชี่ยวชาญการฝึกม้า มีชื่อดัง เราอยากทราบว่าท่านฝึกม้าของท่านอย่างไรกัน?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ย่อมฝึกม้าชนิดที่พอฝึกได้ ด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง, ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง, ด้วยวิธีทั้งละมุนละไมและรุนแรงรวมกันบ้าง. (แล้วแต่ว่าม้านั้นเป็นม้ามีนิสัยเช่นไร)."

๑. บาลี เกสิวรรค จตุกก. อ. ๒๑/๑๕๐/๑๑๑. ตรัสแก่คนฝึกม้าชื่อเกสิผู้เชี่ยวชาญ.

เกสสิ ! ถ้าม้าของท่านไม่รับการฝึก ทั้งด้วยวิธีที่ละมุนละไม ทั้งด้วยวิธีที่รุนแรง และทั้งด้วยวิธีที่ละมุนละไมรุนแรงรวมกันแล้ว ท่านทำอย่างไรกับมันนั้น?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ยอมฆ่ามันเสีย เพื่อมิให้เสียชื่อเสียงแก่สกุลแห่งอาจารย์ของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเล่า ย่อมเป็นสารถิฝึกบုรุษที่ควรฝึกไม่มีใครยิ่งไปกว่า, พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงฝึกบုรุษที่ควรฝึกด้วยวิธีเช่นไรพระเจ้าข้า?"

เกสสิ ! เรายอมฝึกบုรุษที่ควรฝึก ด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีทั้งละมุนละไมและรุนแรงรวมกันบ้าง เหมือนกัน.

เกสสิ ! ในสามวิธีนั้น **วิธีฝึกที่ละมุนละไม** คือเราพร่ำสอนเขาว่ากายสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ ผลของกายสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, วจิสฺสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ ผลของวจิสฺสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, มโนสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ ผลของมโนสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, เทวตา เป็นอย่างนี้ ๆ, มนุषยฺ เป็นอย่างนี้ ๆ ดังนี้.

เกสสิ ! ในสามวิธีนี้ **วิธีฝึกที่รุนแรง**คือ เราพร่ำบอกเขาว่า กายทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ ผลของกายทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, วจิสฺทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ ผลของวจิสฺทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, มโนทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ ผลของมโนทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, นรค เป็นอย่างนี้ ๆ, กำเนิดเดรัจฉาน เป็นอย่างนี้ ๆ, เปตวิสัย เป็นอย่างนี้ ๆ.

เกสสิ ! ในสามวิธีนั้น **วิธีฝึกทั้งละมุนละไมและรุนแรงรวมกัน** นั้นคือเราพร่ำบอกพร่ำสอนเขาว่า กายสุจริต ผลของกายสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, กายทุจฺจริต ผลของกายทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ; วจิสฺสุจริต ผลของวจิสฺสุจริต เป็นอย่างนี้ ๆ, วจิสฺทุจฺจริต ผลของวจิสฺทุจฺจริต เป็นอย่างนี้ ๆ; มโนสุจริต ผลของ

มโนสุจริต เป็นอย่างนี้ๆ, มโนทุจริต ผลของมโนทุจริต เป็นอย่างนี้ๆ; เทวาเป็นอย่างนี้ๆ, มนุษย์เป็นอย่างนี้ๆ, นรกรเป็นอย่างนี้ๆ, กำเนิดเดรัจฉานเป็นอย่างนี้ๆ, เปรตวิสัยเป็นอย่างนี้ๆ.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ถ้าบุรุษที่ควรฝึกนั้นไม่รับการฝึก ทั้งโดยวิธีละมุนละไม ทั้งโดยวิธีที่รุนแรง และทั้งโดยวิธีที่ละมุนละไมและรุนแรงรวมกันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงทำอย่างไร?"

เกสิ ! ถ้าบุรุษที่ควรฝึก ไม่ยอมรับการฝึกโดยวิธีทั้งสามแล้ว **เราก็จ่าเขาเสีย.**

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็ปาณาติบาต ย่อมไม่สมควรแก่พระผู้มีพระภาคมิใช่หรือ? แล้วพระผู้มีพระภาคก็ยังตรัสว่า เกสิ ! เราก็จ่าเขาเสีย?"

เกสิเอ๋ย ! ปาณาติบาตย่อมไม่สมควรแก่เราจริง แต่ที่ว่าเมื่อบุรุษที่ควรฝึกไม่ยอมรับการฝึกโดยวิธีทั้งสามแล้ว ตถาคตก็ไม่ถือว่าคนคนนั้น เป็นคนที่ควรว่ากล่าวสั่งสอนอีกต่อไป; ถึงแม้เพื่อผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกันซึ่งเป็นผู้รู้ก็จะไม่ถือว่าคนคนนั้น เป็นคนที่ควรว่ากล่าวสั่งสอนอีกต่อไปด้วย. เกสิ ! นี้แหละคือ **วิธีจ่าอย่างดี** ในวินัยของพระอริยเจ้า, ได้แก่การที่ตถาคตและเพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน พวกกันถือว่าบุรุษนี้เป็นผู้ที่ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอนอีกต่อไป ดังนี้.

เหตุที่สาวกบางคนไม่ได้บรรลุ^๑

"ก็สาวกของพระโคตมผู้เจริญ เมื่อพระโคตมกล่าวสอน พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ทุกๆ องค์ ได้บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดอย่างยิ่งหรือ หรือว่าบางองค์ไม่ได้บรรลุ? "พราหมณ์คณกโมคคัลลานะ ทูลถาม.

๑. บาลีคณกโมคคัลลานสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๘๕/๑๐๑. ตรัสแก่พราหมณ์ ชื่อคณกโมคคัลลานะ ที่บุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี.

พราหมณ์ ! สาวกของเรา แม้เรากล่าวสอน พร่ำสอนอยู่อย่างนี้น้อยพวก ที่ได้บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุดยิ่ง, บางพวกไม่ได้บรรลุ.

"พระโคตมผู้เจริญ ! อะไรเล่าเป็นเหตุ อะไรเล่าเป็นปัจจัย, ที่พระนิพพานก็ ยังตั้งอยู่, หนทางเป็นที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่, พระโคตม ผู้ชักชวน (เพื่อ การดำเนินไป) ก็ยังตั้งอยู่, ทำไมน้อยพวก ที่บรรลุ และบางพวกไม่บรรลุ?"

พราหมณ์ ! เราจักย้อนถามท่านในเรื่องนี้ ท่านจงตอบตามควร ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญในหนทางไปสู่เมืองราชคฤห์ มิใช่หรือ, มีบุรุษผู้จะไป เมืองราชคฤห์ เข้ามาหาและกล่าวกะท่านว่า "ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าปรารถนา จะไปเมืองราชคฤห์ ขอท่านจงชี้บอกทางไปเมืองราชคฤห์ แก่ข้าพเจ้าเถิด" ท่านก็จะกล่าวกะบุรุษนั้นว่า "มาซิท่าน, ทางนี้ไปเมืองราชคฤห์ ไปได้ครู่หนึ่ง จักพบบ้านชื่อโน้น และจักเห็นนิคมชื่อโน้น จักเห็นสวนและป่าที่น่าสนุก จักเห็นภูมิภาคที่น่าสนุก สระโบกขรณีที่น่าสนุก ของเมืองราชคฤห์" ดังนี้. บุรุษนั้น อันท่านพร่ำบอก พร่ำชี้ให้ อย่างนี้ ก็ยังถือเอาทางผิด กลับหลังตรงข้ามไป. สวนบุรุษอีกคนหนึ่ง (อันท่านพร่ำบอกพร่ำชี้อย่างเดียวกัน) ไปถึงเมืองราชคฤห์ได้ โดยสวัสดิ. พราหมณ์ ! อะไรเล่าเป็นเหตุ, อะไรเล่าเป็นปัจจัย ที่เมือง ราชคฤห์ก็ยังตั้งอยู่, หนทางสำหรับไปเมืองราชคฤห์ ก็ยังตั้งอยู่, ท่านผู้ชี้บอก ก็ยังตั้งอยู่, แต่ทำไม บุรุษผู้หนึ่งกลับหลังผิดทาง, สวนบุรุษอีกผู้หนึ่งไปถึง เมืองราชคฤห์ได้โดยสวัสดิ?

"พระโคตมผู้เจริญ ! ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะข้าพเจ้า เป็นแต่ผู้บอกทางเท่านั้น".

พราหมณ์ ! ฉันทใดก็ฉันทนั้น, ที่พระนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่ ทางเป็นเครื่องถึง พระนิพพาน ก็ยังตั้งอยู่ เราผู้ชักชวน ก็ยังตั้งอยู่ แต่สาวก แม้เรา

กล่าวสอนพร้าสอนอยู่อย่างนี้ น้อยพวก ได้บรรลุนิพพานอันเป็นผลสำเร็จถึงที่สุด ยิ่ง, บางพวกไม่ได้บรรลุ. พราหมณ์ ! ในเรื่องนี้ เราจักทำอย่างไรได้เล่า, เพราะเราเป็นแต่ผู้บอกทางเท่านั้น.

ทรงบัญญัติโลกุตตรธรรมสำหรับคนทั่วไป^๑

"พระโคตมผู้เจริญ ! พราหมณ์ทั้งหลายยอมบัญญัติทรัพย์ ๔ ประการ แก่พวกกษัตริย์ พราหมณ์ เวสส์ และสุทท์, คือบัญญัติการเที่ยวภิกขาจารเป็นทรัพย์ของพราหมณ์, คันศรและกล่องลูกศรเป็นทรัพย์ของกษัตริย์, ไถและโครักขกรรมเป็นทรัพย์ของเวสส์, เคียวและไม้คานเป็นทรัพย์ของสุทท์. เมื่อพราหมณ์เหยียดการภิกขาจาร กษัตริย์เหยียดคันศรและกล่องลูกศร เวสส์เหยียดไถและโครักขกรรม สุทท์เหยียดเคียวกับไม้คาน ซึ่งแต่ละอย่างๆเป็นทรัพย์ของตนๆเสีย ย่อมชื่อว่าทำกิจนอกหน้าที่ เช่นเดียวกับเด็กเลี้ยงโคเที่ยวถือเอาสิ่งของอันเจ้าของมิได้ให้เหมือนกัน. พระโคตมผู้เจริญ ! พราหมณ์ทั้งหลายยอมบัญญัติทรัพย์ ๔ ประการอย่างนี้แล; ส่วนพระโคตมเล่า กล่าวอย่างไรในเรื่องนี้?"

พราหมณ์ ! ก็โลกทั้งปวงยอมรับรู้การบัญญัติทรัพย์ ๔ ประการนี้ของพราหมณ์เหล่านั้น ว่าพราหมณ์ทั้งหลายจงบัญญัติทรัพย์ ๔ ประการเหล่านี้เถิด ดังนี้หรือ?

"หามิได้ พระโคตม ! "

พราหมณ์ ! ถ้าอย่างนั้น มันก็เหมือนกับคนยากจนเข็ญใจไม่มีทรัพย์ติดตัว ทั้งไม่ปรารถนาจะได้เนื้อ แต่มีคนถือเนื้อส่วนหนึ่งชูขึ้นให้ ว่า บุรุษผู้เจริญ ! เนื้อนี้ น่ากินสำหรับท่าน และค่าของเนื้อท่านจะต้องใช้ ดังนี้ฉันใด; พราหมณ์ !

๑. บาลี เอสุการีสูตฺร ม.ม. ๑๓/๖๑๔/๖๖๕. ตริสแก่เอสุการีพฺราหมณ์ ที่เชตวัน.

ย่อมเป็นฉันเดียวกันแท้ ที่พราหมณ์ทั้งหลายไม่ได้รับปฏิญญาจากสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย, แล้วยังบัญญัติทรัพย์ ๔ ประการเหล่านี้ขึ้น. พราหมณ์เอ๋ย ! **เราบัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐ** ว่าเป็นทรัพย์ของคน. ต่อเมื่อระลึกถึงสกุลวงศ์ทางมารดาหรือบิดาของเขาแต่กาลก่อน อุตตภาพของเขา เกิดขึ้นในวรรณะใด เขาก็ถูกนับเข้าไว้โดยวรรณะนั้น ๆ. ถ้าอุตตภาพของเขา เกิดในสกุลกษัตริย์ก็ถูกนับว่าเป็นกษัตริย์, ถ้าอุตตภาพของเขาเกิดขึ้นในสกุลพราหมณ์ ก็ถูกนับว่าเป็นพราหมณ์, ถ้าอุตตภาพของเขา เกิดขึ้นในสกุลเวสส์ ก็ถูกนับว่าเป็นเวสส์, ถ้าอุตตภาพของเขาเกิดขึ้นในสกุลสุทท์ ก็ถูกนับว่าเป็นสุทท์.

พราหมณ์ ! เช่นเดียวกับไฟ ถ้าอาศัยอะไรเกิดขึ้น ก็ถูกนับว่าเป็นไฟที่เกิดขึ้นแต่สิ่งนั้น ๆ : ถ้าไฟอาศัยไม้ฟืนไพลงขึ้น ถูกนับว่าเป็นไฟที่เกิดจากฟืน, ถ้าไฟอาศัยสะเก็ดไม้ไพลงขึ้น ก็ถูกนับว่าเป็นไฟสะเก็ดไม้, ถ้าไฟอาศัยหญ้าแห้งเกิดขึ้น ก็ถูกนับว่าเป็นไฟหญ้าแห้ง, ถ้าไฟอาศัยขี้วัวเกิดขึ้น ก็ถูกนับว่าเป็นไฟขี้วัว, นี่ฉันใด; พราหมณ์เอ๋ย ! **เราบัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐ** ว่าเป็นทรัพย์ของคน, ต่อเมื่อเขาระลึกถึงสกุลวงศ์ทางมารดาหรือบิดาแต่เก่าก่อนของเขาเขาคงจะถูกนับว่าเป็นพวกนั้นๆ ตามแต่ที่อุตตภาพของเขาเกิดขึ้นในสกุลใด ๆ ฉันนั้นเหมือนกัน.

พราหมณ์ ! ถ้ากุลบุตรออกบวชจากสกุลกษัตริย์ และเขาได้อาศัยธรรมและวินัย อันตถาคตประกาศแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณติบาต จากอทินนาทานจากเมถุนธรรม, เป็นผู้เว้นขาดจากมูสาวาทจากปิสุณาวาท จากพรุสวาท จากสัมผัปปลาปวาท, เป็นผู้ไม่มีอภิขมา ไม่มีจิตพยาบาท เป็นผู้มิสัมมาทิฏฐิ, ก็ย่อมประสบความสำเร็จ เป็นความปลื้มใจจากผลแห่งกุศลธรรม อันเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ได้.

พราหมณ์ ! แม้กุลบุตรออกบวชจากสกุลพราหมณ์...สกุลเวสส์...สกุลสุทท์ (ก็ย่อมเป็นอย่างเดียวกัน).

พราหมณ์ ! ท่านเข้าใจว่าอย่างไร : พราหมณ์พวกเดียวกันหรือที่สมควร เจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ในธรรมลัทธินั้น ๆ? กษัตริย์ไม่ควร หรือ? เวสส์ไม่ควรหรือ? สุทท์ไม่ควรหรือ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนั้นหามิได้. กษัตริย์ก็สมควร เวสส์ก็สมควร สุทท์ก็สมควร, คนทั้งปวงสมควรแผ่เมตตาจิต อันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ใน ธรรมลัทธินั้น ๆ ทั่วกัน".

อย่างเดียวกันแหละพราหมณ์ ! กุลบุตรออกบวชจากสกุลกษัตริย์ก็ตาม จากสกุลพราหมณ์ก็ตาม จากสกุลเวสส์ก็ตาม จากสกุลสุทท์ก็ตาม และได้อาศัย ธรรมและวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ (เป็นต้น กระทั่งมีสัมมาทิฐิเป็นที่สุด) ได้แล้ว ย่อมประสบความสำเร็จเป็นความปลื้มใจจากผล แห่งกุศลธรรม อันเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ได้ ทั้งนี้.

พราหมณ์ ! ท่านเข้าใจว่าอย่างไร : พราหมณ์พวกเดียวกันหรือที่สมควร จะถือเกลียวผ้าสำหรับการอาบ ไปสู่ม่าน้ำ และขัดสีตัวให้สะอาด? กษัตริย์ไม่ควร หรือ? เวสส์ไม่ควรหรือ? สุทท์ไม่ควรหรือ?

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อนั้นหามิได้. กษัตริย์ก็สมควร เวสส์ก็สมควร สุทท์ก็สมควร คนทั้งปวงสมควรถือเอาเกลียวผ้าสำหรับการอาบไปสู่ม่าน้ำและ ขัดสีตัวให้สะอาดด้วยกันทั้งนั้น".

อย่างเดียวกันแหละพราหมณ์ ! กุลบุตรออกบวชจากสกุลกษัตริย์ก็ตาม จากสกุลพราหมณ์ก็ตาม จากสกุลเวสส์ก็ตาม จากสกุลสุทท์ก็ตาม และได้อาศัยธรรม

และวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ (เป็นต้น กระทั่ง มีสัมมาทิฏฐิเป็นที่สุด) ได้แล้ว ย่อมประสบความสำเร็จเป็นความปลื้มใจจากผล แห่งกุศลธรรม อันเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ได้ ทั้งนั้น.

พราหมณ์ ! ท่านเข้าใจว่าอย่างไรในเรื่องนี้, คือขัตติยราชาผู้ได้มูรธาภิเษก แล้ว รับสั่งให้ประชุมบุรุษจำนวนหลายร้อย มีชาติสกุลต่างกัน โดยทรงบังคับว่า "มาเถิดท่านทั้งหลาย ! ท่านผู้ใดเกิดจากสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์และสกุลที่ เกี่ยวเนื่องกับราชสกุล ท่านผู้นั้นจงถือเอาไม้สาเก หรือไม้สาละ หรือไม้สลหะ หรือไม้ปทุมกะ หรือไม้จันทนะ (อย่างใดอย่างหนึ่ง) มาทำไม้สีไฟอันบนแล้วจงสีให้เกิด ไฟทำเตโชธาตุให้ปรากฏ. ส่วนท่านผู้ใดเกิดแล้วจาก สกุลจัณฑาล สกุลพวกพราน สกุลจักสาน สกุลทำรถ สกุลเทหยากเยื่อ ท่านเหล่านั้นจงถือเอาไม้รางอาหารสุนัข ไม้รางอาหารสุกร ไม้รางย้อมผ้า หรือท่อนไม้ละหุ่ง (อย่างใดอย่างหนึ่ง) มาทำไม้สีไฟ อันบน แล้วจงสีให้เกิดไฟ ทำเตโชธาตุให้ปรากฏเถิด" ดังนี้. พราหมณ์ ! ท่านเข้าใจ ว่าอย่างไร : ไฟที่เกิดขึ้นจากไม้สีไฟที่ทำด้วยไม้สาเก หรือไม้สาละหรือไม้สลหะ ไม้ ปทุมกะ หรือไม้จันทนะของพวกที่เกิดจากสกุลกษัตริย์ พราหมณ์ หรือสกุลที่ เกี่ยวเนื่องกับราชสกุล นั้น เป็นไฟที่มีเปลว มีสี มีรัศมี และใช้ทำกิจต่าง ๆ ที่ ต้องการทำเนื่องด้วยไฟได้; ส่วนไฟที่เกิดจากไม้รางอาหารสุนัข ไม้รางอาหารสุกร ไม้รางย้อมผ้า ไม้ละหุ่ง ของพวกที่เกิดจากสกุลจัณฑาล สกุลพวกพราน สกุล จักสาน สกุลทำรถ สกุลเทหยากเยื่อ นั้นเป็นไฟที่ไม่มีเปลว ไม่มีสี ไม่มีรัศมี และไม่ อาจใช้ทำกิจต่างๆ ที่ต้องทำด้วยไฟได้, ดังนี้ เช่นนั้นหรือ?

"พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อนั้นหามิได้."

พราหมณ์ อย่างเดียวกันนั่นแหละ ! กุลบุตรออกบวชจากสกุลกษัตริย์ ก็ตาม สกุลพราหมณ์ก็ตาม สกุลเวสส์ก็ตาม สกุลสุทท์ก็ตาม และได้อาศัยธรรมและวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ (เป็นต้น กระทั่งมีสัมมาทิฐิเป็นที่สุด) ได้แล้ว ย่อมประสบความสำเร็จเป็นความปลื้มใจจากผลแห่งกุศลธรรมอันเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ได้ ทั้งนี้

ทรงให้ทุกคนมีพระองค์ อยู่ที่ธรรมที่กำลังมีอยู่ในใจของเขา

"อย่าเลย วักกलि ! ประโยชน์อะไรด้วยการเห็นกายเน่านี้. วักกलि ! ผู้ใดเห็นธรรม, ผู้นั้นเห็นเรา; ผู้ใดเห็นเรา, ผู้นั้นเห็นธรรม. วักกलि ! เพราะว่าเมื่อเห็นธรรมอยู่ ก็คือเห็นเรา; เมื่อเห็นเราอยู่ ก็คือเห็นธรรม." -(ขนธ. ส.๑๗/๑๔๖/๒๑๖).

"...ผู้ใด เห็นปฏิจสมุปบาท, ผู้นั้น ชื่อว่าเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นธรรม, ผู้นั้น ชื่อว่า เห็นปฏิจสมุปบาท..." -(ม.ม. ๑๒/๓๕๙/๓๔๖).

"ภิกษุ ท ! แม้ภิกษุจับชายสังฆาฎิ เดินตามรอยเท้าเราไปข้างหลังๆ,แต่ถ้าเธอนั้น มากไปด้วยอภิขณา มีกามราคะกล้า มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งใจ เป็นไปในทางประทุษร้าย มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่เป็นสมาธิ แกว่งไปแกว่งมา ไม่สำรวจอินทรีย์, แล้วไซ้; ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่ไกลจากเราแม้เราก็อยู่ไกลจากภิกษุนั้นโดยแท้. ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ภิกษุนั้นไม่เห็นธรรม: เมื่อไม่เห็นธรรม ก็ชื่อว่าไม่เห็นเรา.

"ภิกษุ ท. ! แม้ภิกษุนั้น จะอยู่ห่าง (จากเรา) ตั้งร้อยโยชน์ แต่ถ้าเธอนั้น ไม่มากไปด้วยอภิขณา ไม่มีกามราคะกล้า ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีความดำริแห่ง

ใจเป็นไปในทางประทุษร้าย มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตเป็นสมาธิ ถึงความเป็น
เอกัคคตา สำรวมอินทรีย์แล้วไซ้; ภิกษุหนึ่งชื่อว่าอยู่ใกล้กับเรา แม้เราก็อยู่ใกล้กับ
ภิกษุหนึ่งโดยแท้. ข้อนี้ เพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท.! ข้อนี้ เพราะเหตุว่า ภิกษุหนึ่ง
เห็นธรรม : เมื่อเห็นธรรม ก็ชื่อว่าเห็นเรา แล". -(ข้อนี้หมายความว่า ผู้ที่มีธรรมอยู่ใน
ใจ รู้สึกต่อธรรมนั้นๆ อยู่ในใจ ย่อมเป็นการเห็นธรรมอยู่ในใจพระองค์ทรงประสงค์ให้เห็นธรรม
เช่นนี้ ที่กล่าวว่าเป็นการเห็นพระองค์) -อิติวุ.ขุ.๒๕/๓๐๐/๒๗๒.

สัตว์โลกจะรู้จักพระรัตนตรัยถึงที่สุด

ก็ต่อเมื่อรู้ผลแห่งความสิ้นอาสวะของตนเองแล้วเท่านั้น^๑

พราหมณ์ ! เปรียบเหมือนนักแสวงหาช้างป่า เข้าไปในป่าที่มีช้าง เห็น
รอยเท้าช้างรอยใหญ่ทั้งโดยส่วนยาวและส่วนกว้าง; เมื่อเป็นนักแสวงหาช้างที่
ฉลาดก็จะยังไม่ลงสันนิษฐานว่า "พ่อคุณเอ๋ย ! ช้างมหานาคหนอ" ดังนี้. ข้อนี้
เพราะเหตุไรเล่า? พราหมณ์ ! ข้อนี้ เพราะเหตุว่า พวกช้างพังชื่อวานิกาซึ่งมี
รอยเท้าใหญ่ ก็มีอยู่ในป่าช้าง, มันจะเป็นรอยเท้าแห่งช้างพังพวกนั้นก็ได้.

เขาเดินตามรอยนั้นไป ก็เห็นรอยเท้าช้างใหญ่ ทั้งโดยส่วนยาวและ
ส่วนกว้างเข้าอีก และทั้งยังเห็นรอยที่ช้างสัตว์ อยู่ในที่สูง; เมื่อเป็นนักแสวงหาช้าง
ที่ฉลาด ก็จะยังไม่ลงสันนิษฐานอีก ว่า "พ่อคุณเอ๋ย ! ช้างมหานาคหนอ" ดังนี้.
ข้อนี้ เพราะเหตุไรเล่า? พราหมณ์! ข้อนี้ เพราะเหตุว่า พวกช้างพังชื่ออุจจา-
กพาริกาซึ่งมีรอยเท้าใหญ่ ก็มีอยู่ในป่าช้าง, มันจะเป็นรอยเท้าแห่งช้างพังพวกนั้น
ก็ได้.

๑. บาลี จุฬหัตถปิโทปมสูตร ม.ม. ๑๒/๓๔๐/๓๓๒. ตรัสแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ ที่เชตวัน.

เขาเดินตามรอยนั้นไป ก็เห็นรอยเท้าข้างใหญ่ ทั้งโดยส่วนยาวและส่วนกว้าง และเห็นรอยที่ข้างสี่ตัวอยู่ในที่สูงเข้าอีก และทั้งยังเห็นรอยที่งาของมัน แชะเปลือกไม้อยู่ในที่สูงด้วย; เมื่อเป็นนักแสวงหาข้างที่ฉลาด ก็จะยังไม่ลงสันนิษฐานอีกว่า "พ่อคุณเอ๋ย ! ข้างมหานาคหนอ" ดังนี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? พราหมณ์ ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า พวกข้างพังชื่อออกจากเนรูกาซึ่งมีรอยเท้าใหญ่ ก็มีอยู่ในป่าข้าง, มันจะเป็นรอยเท้าแห่งข้างพังพวกนั้นก็ได้อีก.

เขาเดินตามรอยนั้นไป ก็เห็นรอยเท้าข้างใหญ่ ทั้งโดยส่วนยาวและส่วนกว้าง และเห็นรอยที่ข้างสี่ตัวอยู่ในที่สูงเข้าอีก และเห็นรอยที่งาของมัน แชะเปลือกไม้อยู่ในที่สูง และทั้งยังเห็นรอยหักของกิ่งไม้ อยู่ในที่สูง; และเขาได้เห็นตัวข้างนั้นอยู่ที่โคนต้นไม้ หรืออยู่กลางแจ้ง เดินอยู่ ยืนอยู่ คุกอยู่หรือนอนอยู่, เขาจึงถึงความแน่ใจว่า "นี่เองข้างมหานาคตัวนั้น" ดังนี้. ข้อนี้ฉันใด;

พราหมณ์ ! ข้อนี้ก็ฉันนั้น; ตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบได้ด้วยตนเอง... ฯลฯ... จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์... ฯลฯ... แสดงธรรม... ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิงทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ

ลำดับนั้น คหบดี หรือคหบดีบุตรพึงธรรมนั้นแล้ว... ฯลฯ... มีศรัทธาออกบวชจากเรือน. .ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุ ท. ...มาตามพร้อมแล้วด้วยศีลขันธอันเป็นอริย. ด้วยอินทริยสังวรอันเป็นอริยะ... ด้วยสติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะ เสพคบเสนาสนะอันสังัด... กลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัตแล้วนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น ...ชำระจิตจากนิวรณ์.

ภิกษุนั้น ครั้นละนิวรณ์ทั้ง ๕ เหล่านี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจทำปัญญาให้ถอยกำลังได้แล้ว ก็สังัดแล้วจากกาม จากอกุศลธรรม ท. เข้าถึง

ปฐมฌาน อันมีวิตกและวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก แล้วแลอยู่ : พราหมณ์ ! นี้แหละ คือสิ่งที่เรียกว่า "รอยแห่งตถาคต" บ้าง, ว่า "รอยสีตัวแห่งตถาคต" บ้าง, ว่า "รอยชะงาแห่งตถาคต" บ้าง; แต่ภิกษุผู้อรชยสาวกนั้น **ก็จะยังไม่ถึงความแน่ใจว่า** "พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสวากขาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ" ดังนี้ก่อน.

พราหมณ์ ! ข้ออื่นยังมีอีก ภิกษุ ...เข้าถึง **ทุติยฌาน** แล้วแลอยู่... ฯลฯ...; (เข้าถึง**ตติยฌาน** แล้วแลอยู่... ฯลฯ...; ...เข้าถึง **จตุตถฌาน** แล้วแลอยู่:พราหมณ์! นี้แหละ (แต่ละอย่างๆ) คือสิ่งที่เรียกว่า "รอยแห่งตถาคต" บ้าง, ว่า "รอยสีตัวแห่งตถาคต" บ้าง, ว่า "รอยชะงาแห่งตถาคต" บ้าง; แต่ภิกษุผู้อรชยสาวกนั้น **ก็จะยังไม่ถึงความแน่ใจว่า** "พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสวากขาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นสุปฏิปันนะ" ดังนี้ก่อน. (รายละเอียดของ ทุติย-ตติย-จตุตถฌาน ตลอดจนปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และจตุปปาตญาณ ดูได้ที่ [หน้า ๑๑๕-๑๑๖](#) แห่งหนังสือเล่มนี้).

ภิกษุนั้น เมื่อจิตตั้งมั่น บริสุทธิ์ ขาวผ่อง ....น้อมจิตไปเพื่อ **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ... ฯลฯ... ย่อมระลึกถึงขั้นธอันตนเคยอยู่อาศัยในภพก่อนมีอย่างต่างๆ ได้ ... ฯลฯ...; .... น้อมจิตไปเพื่อ**จตุปปาตญาณ** .... ฯลฯ...; ...น้อมจิตไปเพื่อ **อัสวักขยญาณ** ...รู้ชัดอยู่ตามที่เป็นจริงว่า "นี่ คืออาสวะ, นี่เหตุให้เกิดขึ้นแห่งอาสวะ, นี่ ความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ, นี่ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอาสวะ" ดังนี้ : พราหมณ์ ! แม้นี้ (แต่ละอย่างๆ) ก็คือสิ่งที่เรียกว่า "รอยแห่งตถาคต" บ้าง, ว่า "รอยสีตัวแห่งตถาคต" บ้าง, ว่า "รอยชะงาแห่งตถาคต" บ้าง;แต่แม้กระนั้น ภิกษุผู้อรชยสาวกนั้นก็ **ยังไม่ถึงแล้วซึ่งความแน่ใจว่า** "พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสวากขาตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาค

เป็นสุปฏิปันนะ" ดังนี้ก่อน อยู่นั่นเอง. ก็แต่ว่า บัดนี้ภิกษุผู้อรียสาวกนั้น กำลังจะถึงอยู่ซึ่งความแน่ใจว่า "พระผู้มีพระภาค เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจกขาตตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาคเป็นสุปฏิปันนะ" ดังนี้.

เมื่อภิกษุผู้อรียสาวกนั้น รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ (ด้วยอาสวัคชญาณจนกระทั่ง) จิตหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่า "หลุดพ้นแล้ว" ดังนี้; ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำสำเร็จแล้ว, กิจอื่นที่ต้องกระทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้. พราหมณ์ ! ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ภิกษุผู้อรียสาวกนั้น ย่อมเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความแน่ใจ ว่า "พระผู้มีพระภาค เป็นสัมมาสัมพุทธะ, พระธรรม เป็นสัจจกขาตตะ, สาวกสงฆ์ของพระผู้มีพระภาคเป็นสุปฏิปันนะ" ดังนี้.

พราหมณ์ ! เรื่องแห่งการอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง ย่อมบริบูรณ์โดยพิสดาร อย่างนี้แล.

หมายเหตุ : พระบาลีข้างบนนี้ ควรจะเป็นที่สังเกตอย่างยิ่ง ว่าแม้แต่คุณของพระรัตนตรัยที่บุคคลจะรู้แจ้งแทงตลอดถึงที่สุดนั้น จะมีก็ต่อเมื่อตนเองเป็นพระอรหันต์แล้วเท่านั้น; ผิดจากที่เราเคยเข้าใจกันอยู่ทุกๆ ไป. ข้อนี้เพราะเหตุว่า ถ้ายังไม่ซึมซาบในคุณของความสิ้นอาสวะ หรือของนิพพาน ก็จะไม่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งคุณของผู้ตรัสรู้นิพพานแล้วนำมาสอน อย่างถึงที่สุด เลยเป็นเหตุให้ไม่รู้จักพระธรรมและพระสงฆ์อย่างถึงที่สุดเช่นเดียวกัน. -ผู้รวบรวม.

(ข. เกี่ยวกับสาวกของพระองค์ ๓๐ เรื่อง)

ทรงมีหมู่คณะที่เลิศกว่าหมู่คณะใด^๑

ภิกษุ ท.! หมู่ ท. กิติ คณะ ท. กิติ มีประมาณเท่าใด, **หมู่แห่งสาวกของตถาคต** อันใครๆยอมกล่าวว่า **เป็นหมู่ที่เลิศ** กว่าหมู่คณะ ท. เหล่านั้น; ได้แก่หมู่ที่จัดเป็นคู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ นับเรียงตัวบุรุษได้ ๘ บุรุษ ซึ่งเรียกกันว่าสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา เป็นสงฆ์ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน เป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรทำอัญชลี เป็นเนื่อนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

ภิกษุ ท.! ชนเหล่าใด เลื่อมใสแล้ว ในหมู่แห่งสงฆ์; ชนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้เลื่อมใสในหมู่อันเลิศ วิบากก็เป็นวิบากอันเลิศ แล.

ทรงมีคณะสงฆ์ซึ่งมีคุณธรรมสูงสุด^๒

ภิกษุ ท.! ภิกษุบริษัทนี้ ไม่เหลวไหลเลย. ภิกษุ ท.! ภิกษุบริษัทนี้ไม่เหลวแหลกเลย. ภิกษุบริษัทนี้ ตั้งอยู่แล้วในธรรมที่เป็นสาระล้วน.

---

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๔๕/๓๔; อิติวุ. ขุ. ๒๕/๒๕๘/๒๗๐. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ปญจก. อ. ๒๒/๓๘/๓๒.

๒. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๑๙๑/๒๘๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ในวันเพ็ญเดือนสิขีเอต วันนั้น พระพุทธองค์ประทับนั่งกลางแจ้ง แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุ ทรงแลดูหมู่ภิกษุซึ่งล้วนแต่เป็นผู้สงบนิ่งเฉยอยู่, ณ ที่บุพพาราม มิคารมาตุปราสาท.

ภิกษุ ท.! บริษัทเช่นใด มีรูปลักษณะที่น่าบูชา น่าต้อนรับ น่ารับทัก-
ษณาทาน นำไหว้ เป็นเนื่อนาบุญชั้นดีเยี่ยมของโลก; หมู่ภิกษุนี้ก็มีรูปลักษณะ
เช่นนั้น, ภิกษุบริษัทนี้ ก็มีรูปลักษณะเช่นนั้น.

ภิกษุ ท.! บริษัทเช่นใด มีรูปลักษณะที่ทานอันบุคคลให้น้อย แต่กลับ
มีผลมาก ทานที่ให้มาก ก็มีผลมากทวียิ่งขึ้น; หมู่ภิกษุนี้ ก็มีรูปลักษณะเช่นนั้น,ภิกษุ
บริษัทนี้ ก็มีรูปลักษณะเช่นนั้น.

ภิกษุ ท.! บริษัทเช่นใด มีรูปลักษณะยากที่ชาวโลกจะได้เห็น; หมู่ภิกษุนี้ ก็
มีรูปลักษณะเช่นนั้น,ภิกษุบริษัทนี้ ก็มีรูปลักษณะเช่นนั้น.

ภิกษุ ท.! บริษัทเช่นใด มีรูปลักษณะที่ควรจะไปดูไปเห็น แม้จะต้องเดิน
สั่นหนทางนับด้วยโยชน์ ๆ ถึงกับต้องเอาห่อสะเบียงไปด้วยก็ตาม; หมู่ภิกษุนี้ก็มี
รูปลักษณะเช่นนั้น, ภิกษุบริษัทนี้ ก็มีรูปลักษณะเช่นนั้น.

ภิกษุ ท.! ในหมู่ภิกษุนี้ มีพวกภิกษุซึ่งเป็น พระอรหันต์ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว
ผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว มีภาระปลงลงได้แล้วมี
ประโยชน์ของตนเองบรรลุแล้วโดยลำดับ มีสัญญาในภพสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว
เพราะรู้ทั่วถึงโดยชอบ; พวกภิกษุแม้เห็นปานนี้ ก็มีอยู่ในหมู่ภิกษุนี้.

ภิกษุ ท.! ในหมู่ภิกษุนี้ มีพวกภิกษุซึ่งสิ้นสัญญาในเบื้องต้น่าห้า เป็น
โอบปาติกะแล้ว จักปรินิพพานในที่นั้น ไม่เวียนกลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา;
พวกภิกษุแม้เห็นปานนี้ ก็มีอยู่ในหมู่ภิกษุนี้.

ภิกษุ ท.! ในหมู่ภิกษุนี้ มีพวกภิกษุซึ่งสิ้นสัญญาในสาม และมีความเบาบาง
ไปของราคะ โทสะ โมหะ เป็น สกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้นแล้วจัก
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้; พวกภิกษุแม้เห็นปานนี้ ก็มีอยู่ในหมู่ภิกษุนี้.

ภิกษุ ท.! ในหมู่ภิกษุนี้ มีพวกภิกษุซึ่งสิ้นสัญญาชนสาม เป็น โสดาบันมีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาผู้เที่ยงแท้ ผู้แน่ที่จะตรัสรู้ข้างหน้า; พวกภิกษุแม้เห็นปานนี้ ก็มีอยู่ในหมู่ภิกษุนี้.

ภิกษุ ท.! ในหมู่ภิกษุนี้ มีพวกภิกษุซึ่ง **ประกอบความเพียรเป็นเครื่องต้องทำนอง ๆ** ในการอบรมสติปัญญาอันสี่, สัมมัปปธานสี่, อิทธิบาทสี่, อินทรีย์ห้า, พละห้า, โพชฌงค์เจ็ด, อริยมรรคมีองค์แปด, เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา, อสุภ, อนิจจสัญญา และอานาปานสติ; พวกภิกษุแม้เห็นปานนี้ ก็มีอยู่ในหมู่ภิกษุนี้.

(ในบาลีแห่งอื่น มีคำกล่าวสรรเสริญคุณะสงฆ์ทำนองเดียวกันนี้ ผิดกันแต่ในตอนท้ายแทนที่จะกล่าวว่ามีภิกษุผู้อรหันต์ ผู้อนาคามี สกทาคามี โสดาบัน และภิกษุผู้กำลังปฏิบัติอยู่เพื่อคุณธรรมเบื้องสูง มีอยู่ในหมู่สงฆ์นั้น เปลี่ยนไปตรัสว่า **มีภิกษุผู้ถึงความ เป็นเทพ** (เพราะมีรูปฌานทั้งสี่) **ภิกษุผู้ถึงความ เป็นพรหม** (เพราะมีพรหมวิหารสี่) **ภิกษุผู้ถึงความ เป็นอานัญชา** (เพราะมีรูปฌานทั้งสี่) และ **ภิกษุผู้ถึงความ เป็นอริยะ** (เพราะรู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจสี่) - จตุกก. อ.๒๑/๒๔๘/๑๙๐.)

ในแต่ละบริษัทมีอริยสาวก

เต็มทุกขั้นตอนตามที่ควรจะมี^๑

"สำหรับพระโคตมผู้เจริญ จงยกไว้; แต่มี สาวกที่เป็นภิกษุ ของพระโคตมผู้เจริญสักองค์หนึ่งไหม ที่เป็นผู้กระทำให้แจ้งซึ่ง **เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ** อันหาอาสวะมิได้เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ในทิฏฐธรรมนี้?" วัจฉะ ! **มีอยู่มิใช่ร้อยเดียว มิใช่สองร้อย มิใช่สามร้อย มิใช่ สี่ร้อย มิใช่ห้าร้อยแต่ว่ามีมากกว่าที่เดียว, ที่เป็นเช่นนั้น.**

๑. บาลี มหาวัจฉโคตรสูตร ม.ม. ๑๓/๒๕๑/๒๕๕. ตรัสแก่วัจฉโคตรปริพาชก ที่เวฬุวันใกล้เมืองราชคฤห์.

"สำหรับพระโคตมผู้เจริญ จงยกไว้; สำหรับภิกษุ ท. เหล่านั้นก็ยกไว้; แต่มี **สาวิกาที่เป็นภิกษุณี** ของพระโคตมผู้เจริญแม่สักองค์หนึ่งไหม ที่เป็นผู้**กระทำให้แจ้ง** ซึ่ง**เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ** อันหาอาสวะมิได้เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐุธรรมนี้?" ว่าจะ ! **มีอยู่มิใช่ร้อยเดียว** มิใช่สองร้อยมิใช่สามร้อย มิใช่สี่ร้อย มิใช่ห้าร้อย แต่ว่ามีมากยิ่งขึ้นกว่าที่เดียว, ที่เป็นเช่นนั้น.

"สำหรับพระโคตมผู้เจริญ จงยกไว้; สำหรับภิกษุและภิกษุณี ท. เหล่านั้นก็ยกไว้; แต่มี**สาวกที่เป็นอุบาสก** ของพระโคตมผู้เจริญแม่สักคนหนึ่งไหม ที่เป็น**คฤหัสถ์ผู้**หนุ่มชาว **ประพตติพรหมจรรย์** เป็นโอบปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น มีธรรมดาไม่เวียนกลับจากโลกนั้น เพราะความสิ้นไปรอบแห่ง**โอรัมภาคิยสังญ์**ไหน?" ว่าจะ ! **มีอยู่มิใช่ร้อยเดียว** มิใช่สองร้อย มิใช่สามร้อย มิใช่สี่ร้อย มิใช่ห้าร้อย แต่ว่ามีมากยิ่งขึ้นกว่าที่เดียว, ที่เป็นเช่นนั้น.

"สำหรับพระโคตมผู้เจริญ จงยกไว้; สำหรับภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก ท. เหล่านี้ ก็ยกไว้;แต่มี **สาวกที่เป็นอุบาสก**ของพระโคตมผู้เจริญแม่สักคนหนึ่งไหม ที่เป็น**คฤหัสถ์ผู้**หนุ่มชาว **บริโศคกามประพตติตามคำสอน** ประพตติตรงตามโอวาท เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาเสียได้ ปราศจากความสงสัย ถึงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องกระทำ**ความกล้า**ไม่ต้องเชื่อตามคนอื่นในคำสอนแห่งศาสดาตน, อยู่?" ว่าจะ ! **มีอยู่มิใช่ร้อยเดียว** มิใช่สองร้อยมิใช่สามร้อย มิใช่สี่ร้อย มิใช่ห้าร้อย แต่ว่ามีมากยิ่งขึ้นกว่าที่เดียว, ที่เป็นเช่นนั้น.

"สำหรับพระโคตมผู้เจริญ จงยกไว้; สำหรับภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกผู้ประพตติพรหมจรรย์ และอุบาสกผู้บริโศคกาม ท. เหล่านี้ ก็ยกไว้; แต่มี **สาวิกาที่เป็นอุบาสิกา**ของพระโคตมผู้เจริญแม่สักคนหนึ่งไหม ที่เป็น**คฤหัสถ์ผู้**หนุ่มชาว **ประพตติพรหมจรรย์** เป็นโอบปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น มีธรรมดาไม่เวียนกลับจากโลกนั้น เพราะความสิ้นไปรอบแห่ง**โอรัมภาคิยสังญ์**ไหน?" ว่าจะ ! **มีอยู่มิใช่ร้อยเดียว** มิใช่สองร้อย มิใช่สามร้อย มิใช่สี่ร้อย มิใช่ห้าร้อย แต่ว่ามีมากยิ่งขึ้นกว่าที่เดียว, ที่เป็นเช่นนั้น.

"สำหรับพระโคตมผู้เจริญ จงยกไว้; สำหรับภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกผู้ประพฤติพรหมจรรย์อุบาสกผู้บริโศคคาม และอุบาสิกาผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ท. เหล่านั้น ก็ยกไว้;แต่มี **สาวิกาที่เป็นอุบาสิกา** ของพระโคตมผู้เจริญแม้สักคนหนึ่งใหม่ ที่เป็นคฤหัสถ์ผู้นั่งชาว**บริโศคคาม** **ประพฤติตามคำสอน** ประพฤติตรงตามโอวาท เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาเสียได้ปราศจากความสงสัย ถึงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องกระทำคามกัลป์ไม่ต้องเชื่อตามคนอื่นในคำสอนแห่งศาสดาตน, อยู่?" วัจจะ ! **มีอยู่มิใช่ร้อยเดียว** มิใช่สองร้อย มิใช่สามร้อย มิใช่สี่ร้อย มิใช่ห้าร้อย แต่ว่ามีมากยิ่งกว่าที่เดียว, ที่เป็นเช่นนั้น.

ทรงบริหารสงฆ์ จำนวนร้อย^๑

ภิกษุ ท.! เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุ (ยี่ดียวออกถึง) แปดหมื่นปี, พระผู้มีพระภาคนามว่า เมตเตยยะ จักบังเกิดขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นผู้เบิกบาน จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์, เช่นเดียวกับเราในบัดนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตเตยยะนั้น จักทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลกพรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ ด้วยพระปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ด้วย, เช่นเดียวกับเราในบัดนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตเตยยะนั้น จักแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้นท่ามกลาง เบื้องปลาย, จักประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง, เช่นเดียวกับเราในบัดนี้.

๑. บาลี จักกวัตติสูตร ปา. ที. ๑๑/๘๓/๔๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่แคว้นมคธ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตเตยยะนั้น จักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวน พันเป็น
 อเนก (หลายพัน), เช่นเดียวกับ เราในบัดนี้ บริหารภิกษุสงฆ์จำนวนร้อยเป็นอนก
 (คือหลายร้อย) อยู่.^๑

วิธีที่ทรงปฏิบัติต่อภิกษุเกี่ยวกับสิกขา^๒

(ภิกษุกัสสปโคตร นึกตำหนิพระองค์ว่า จู๋จี พิถีพิถัน ชัดเกลามากเกินไป, ภายหลัง
 ระลึกได้ว่า เป็นการกระทำที่ผิดที่ชั่ว จึงไปเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับ ทูลขออภัยโทษ ทรงประทาน
 อภัยโทษแล้วตรัสข้อความดังต่อไปนี้:-)

กัสสปะ ! ถ้าภิกษุแม้เป็นเถระ ไม่ใคร่ในสิกขา ก็จะไม่กล่าวสรรเสริญ
 ภิกษุผู้สมาทานในสิกขาด้วย ไม่ชักชวนภิกษุผู้ไม่ใคร่ในสิกขา เพื่อความเป็นผู้ใคร่ใน
 สิกขาด้วย ไม่กล่าวสรรเสริญคุณของภิกษุผู้ใคร่ในสิกขา ตามที่เป็นจริง โดยกาล
 อันควรด้วย. กัสสปะ ! เราไม่กล่าวสรรเสริญ ภิกษุเถระผู้เป็นเช่นนั้น. ข้อนั้น
 เพราะเหตุไรเล่า? เพราะภิกษุเหล่านี้จะคบหาภิกษุเถระนั้น ด้วยเข้าใจว่า "พระ
 ศาสดาทรงกล่าวสรรเสริญภิกษุนี้" ดังนี้แล้ว จะถือเอาภิกษุเถระนั้นเป็นตัวอย่าง;
 ซึ่งข้อนั้นจะเป็นไปเพื่อความทุกข์ ไม่เกื้อกูลตลอดกาลนาน แก่ภิกษุผู้ถือเอาเป็น
 ตัวอย่าง นั้น. กัสสปะ ! เพราะเหตุนี้เราจึงไม่กล่าวสรรเสริญภิกษุผู้เป็นเถระ
 ชนิดนั้น.

(ต่อไปได้ตรัสข้อความอย่างเดียวกัน ในกรณีของ ภิกษุปุณกลาง และภิกษุใหม่ ผู้ไม่
 ใคร่ในสิกขา; แล้วได้ตรัสข้อความที่เป็นไปในทางตรงกันข้าม ดังต่อไปนี้:-)

๑. เป็นเครื่องวัดว่า พระอรหันต์ในศาสนานี้ จักมีมากน้อยเท่าใด, โดยประมาณ.

๒. บาลี ดิก. อ. ๒๐/๓๐๗/๕๓๑. ตรัสแก่ภิกษุกัสสปโคตรผู้เดินทางจากนิคมในแคว้นโกศล
 ไปจนถึงเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ เพื่อทูลขออภัยโทษที่ได้นึกดูหมิ่นพระองค์.

กัสสปะ ! ถ้าแม้ ภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นผู้ใคร่ในสิกขา ก็จะกล่าวสรรเสริญ ภิกษุผู้สมาทานในสิกขาด้วย ชักชวนภิกษุผู้ไม่ใคร่ในสิกขา เพื่อความเป็นผู้ใคร่ในสิกขาด้วย กล่าวสรรเสริญคุณของภิกษุผู้ใคร่ในสิกขาตามที่เป็นจริง โดยกาลอันควรด้วย. กัสสปะ ! เราย่อมกล่าวสรรเสริญภิกษุเถระผู้เป็นเช่นนั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะภิกษุเหล่าอื่น จะคบหาภิกษุเถระนั้น ด้วยเข้าใจว่า "พระศาสดาทรงกล่าวสรรเสริญภิกษุนี้" ดังนี้แล้ว จะถือเอาภิกษุเถระนั้นเป็นตัวอย่าง; ซึ่งข้อนั้นจะเป็นไปเพื่อความสุข ความเกื้อกูลตลอดกาลนาน แก่ภิกษุผู้ถือเอาเป็นตัวอย่าง นั้น. กัสสปะ! เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวสรรเสริญภิกษุผู้เป็นเถระชนิดนั้น.

(ต่อไปได้ตรัสข้อความอย่างเดียวกัน ในกรณีของ ภิกษุปานกลาง และภิกษุใหม่ ผู้ใคร่ในสิกขา.)

ทรงรับรองภิกษุแต่บางรูป ว่าเป็นคนของพระองค์^๑

ภิกษุ ท.! ภิกษุเหล่าใดเป็นคนหลอกลวง กระจ่าง พุดพล่าม ยกตัวจองหอง ใจฟุ้งเฟ้อ ภิกษุเหล่านั้นไม่ใช่เป็นคนของเรา. ภิกษุ ท.! ภิกษุเหล่านั้นได้ออกไปนอกธรรมวินัยนี้เสียแล้ว ย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ในธรรมวินัยนี้ได้เลย.

ภิกษุ ท.! ภิกษุเหล่าใด ไม่เป็นคนหลอกลวง ไม่พุดพล่าม มีปัญญาเป็นเครื่องทรงตัว ไม่กระจ่าง ใจคอมั่นคงดี. ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า เป็นคนของเรา. ภิกษุ ท.! ภิกษุเหล่านั้นไม่ได้ออกไปนอกธรรมวินัยนี้ และย่อมเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้.

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๓/๒๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ทรงมีศิษย์ทั้งที่ดื้อ และไม่ดื้อ^๑

อุทายี ! ในธรรมวินัยนี้ เหล่าโมฆบุรุษบางพวก เมื่อเรากล่าวอยู่ว่า "พวกท่านจงละความชั่วอันนี้เสีย", ก็กล่าวอย่างนี้ว่า "ทำไมจะความชั่วชนิดนี้ ซึ่งเป็นของเล็กน้อยต่ำต้อย, พระสมณะนี้ ขูดเกลาเกินไปแล้วละ" ดังนี้. โมฆบุรุษเหล่านั้น ไม่ละความชั่วนั้นด้วย และทั้งตั้งไว้ซึ่งความเคียดแค้นในเราด้วย ในภิกษุทั้งหลายผู้ใคร่ต่อสิกขาด้วย. อุทายี ! ความชั่วอันนั้น ของโมฆบุรุษเหล่านั้น ย่อมเป็นเครื่องผูกมัดที่มีกำลัง มั่นคง เหนียวแน่น ไม่รู้จักผูกเปื่อย เป็นเหมือนท่อนไม้แก่นแข็ง, ฉะนั้น.

อุทายี ! ส่วนว่ากุลบุตรบางพวก ในธรรมวินัยนี้, เมื่อเรากล่าวอยู่ว่า "พวกท่านจงละความชั่วอันนี้เสีย", ก็กล่าวอย่างนี้ว่า "ทำไมจะต้องให้ว่ากล่าวด้วยความชั่วชนิดนี้ ซึ่งเป็นของเล็กน้อยต่ำต้อยซึ่งพระผู้มีพระภาคของพวกเรากล่าวการละ กล่าวการสลัดคืนไว้แล้ว ด้วยเล่า" ดังนี้. กุลบุตรเหล่านั้นก็ละความชั่วนั้นเสีย และทั้งไม่ตั้งไว้ซึ่งความเคียดแค้นในเราด้วย ในภิกษุทั้งหลายผู้ใคร่ต่อสิกขาด้วย. กุลบุตรเหล่านั้น ละความชั่วนั้นแล้ว เป็นผู้ขวนขวายน้อยมีขนตกราบ (คือไม่ต้องขนพองเพราะความกลัว) มีชีวิตอยู่ด้วยของที่ผู้อื่นให้ มีจิตเหมือนเนื้อ (คือถูกตีครั้งหนึ่งแล้วยอมไม่เปิดโอกาสให้ถูกตีอีก) อยู่. อุทายี ! ความชั่วอันนั้นของกุลบุตรเหล่านั้น ย่อมเป็นเครื่องผูกมัดที่ไม่มีกำลังหย่อนกำลัง ผูกเปื่อยไม่มีแก่นแข็ง, ฉะนั้น.

ทรงเรียกร้องให้กระทำกะพระองค์อย่างมิตร^๒

อานนท์ ! พวกเธอจงเรียกร้องกะเรา ในฐานะแห่งความเป็นมิตรอย่าเรียกร้องในฐานะแห่งความเป็นศัตรูเลย. ช้อนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่พวกเธอ ท. ตลอดกาลนาน.

๑. บาลี ลหุกโกปมสูตร ม.ม. ๑๓/๑๘๑/๑๗๗. ตรัสแก่พระอุทายี ที่อาปณนิคม แคว้นอังคตตราปะ.

๒. บาลี มหาสุญญตสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๔๔/๓๕๔. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่ฆฎายศากยวิหาร.

อานนท์ ! สาวก ท. เรียกร้องกะศาสดาในฐานะแห่งความเป็นศัตรู ไม่เรียกร้องในฐานะแห่งความเป็นมิตร เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์ ! ในกรณีนี้ ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จึงแสดงธรรมแก่สาวก ท. ว่า "สิ่งนี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ ท. และสิ่งนี้เป็นไปเพื่อความสุขแก่พวกเธอ ท." ดังนี้เป็นต้น; สาวกแห่งศาสดานั้น ไม่ฟังด้วยดีไม่เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งจิตกำหนดเพื่อรู้ทั่วถึง แต่แก้งทำให้ผิดจากคำสอนของศาสดาไปเสีย. อานนท์ ! อย่างนี้แล สาวกชื่อว่าผู้เรียกร้องกะศาสดาในฐานะแห่งความเป็นศัตรู ไม่เรียกร้องในฐานะแห่งความเป็นมิตร.

อานนท์ ! สาวก ท. เรียกร้องกะศาสดาในฐานะแห่งความเป็นมิตร ไม่เรียกร้องในฐานะแห่งความเป็นศัตรู เป็นอย่างไรเล่า? อานนท์ ! ในกรณีนี้ ศาสดาผู้เอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จึงแสดงธรรมแก่สาวก ท. ว่า "สิ่งนี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ ท. และสิ่งนี้เป็นไปเพื่อความสุขแก่พวกเธอ ท." ดังนี้เป็นต้น; สาวกแห่งศาสดานั้น ย่อมฟังด้วยดียอมเงี่ยหูฟัง ย่อมตั้งจิตกำหนดเพื่อรู้ทั่วถึง และไม่แก้งทำให้ผิดจากคำสอนของศาสดา. อานนท์ ! อย่างนี้แล สาวกชื่อว่าผู้เรียกร้องกะศาสดาในฐานะแห่งความเป็นมิตร ไม่เรียกร้องในฐานะแห่งความเป็นศัตรู.

อานนท์ ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ พวกเธอ ท. จงเรียกร้องเราในฐานะแห่งความเป็นมิตรเถิด อย่าเรียกร้องในฐานะแห่งความเป็นศัตรูเลย. ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่พวกเธอ ท. ตลอดกาลนาน.

อานนท์ ! เราไม่พยายามทำกะพวกเธออย่างทนุถนอม เหมือนพวกช่างหม้อทำแก้ม้อที่ยังเปียกยังดิบอยู่. อานนท์ ! เราจักขนาบแล้ว ขนาบอีก ไม่มีหยุด. อานนท์ ! เราจักชี้โทษแล้ว ชี้โทษอีกไม่มีหยุด. ผู้ใดมีแก่นแข็งผู้นั้นจักทนอยู่ได้.

สาวกของพระองค์หลุดพ้นเพราะพิจารณาความเป็น

อนัตตาในเบญจขันธ์^๑

"พระโคตมผู้เจริญ ! ด้วยการปฏิบัติอย่างไร สาวกของพระโคตมจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสอน ปฏิบัติตรงต่อโอวาท ข้ามพ้นความสงสัยไปได้ ไม่ต้องเที่ยวถามใครว่านี่อย่างไร นี่อย่างไรมีความกล้าหาญ ไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่นในคำสอนแห่งศาสดาตนะ?"

อัครศิเวสนะ ! สาวกของเรา ในศาสนานี้ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ^๒ อย่างไม่อย่างหนึ่งก็ตาม ทั้งที่ล่วงไปแล้ว ทั้งที่ยังไม่มา ทั้งที่เกิดอยู่ในบัดนี้ก็ตามที่เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวก็ตามดีก็ตามในที่ไกลก็ตาม ในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น เป็นแต่สักว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ, นั้นไม่ใช่ของเรา, ไม่ใช่เป็นเรา, ไม่ใช่อัตตาของเราดังนี้.

อัครศิเวสนะ ! ด้วยการปฏิบัติเพียงเท่านี้ สาวกของเราย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสอนเป็นผู้ปฏิบัติตรงต่อโอวาท ข้ามพ้นความสงสัยไปได้ไม่ต้องเที่ยวถามใครว่านี่อย่างไร นี่อย่างไร มีความกล้าหาญ ไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่นในคำสอนแห่งศาสดาตนะ ดังนี้.

"พระโคตมผู้เจริญ ! ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์มีอาสวะสิ้นแล้ว มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว มีกิจที่ต้องทำอันทำเสร็จแล้ว มีของหนัก

๑. บาลี จุฬสังจกสูตร ม.ม. ๑๒/๔๓๓/๔๐๑. ตรัสแก่สังจกนิครนถบุตร, ที่ป่ามทวัน ใกล้เมืองเวสาลี.

๒. ในบาลีแยกกล่าวทีละอย่าง ความเหมือนกันทั้งห้าอย่าง, ในที่นี้กล่าวรวม.

อันปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามบรรลุแล้ว มีสัญญาโยชนในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้โดยชอบ?"

อัคคิเวสนะ ! ภิกษุในกรณีนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ด้วยความไม่ยึดมั่น เพราะเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญูณ (แยกตรัสทีละอย่าง) อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม ทั้งที่ล่วงไปแล้วทั้งที่ยังไม่มา ทั้งที่เกิดอยู่ในบัดนี้ก็ตาม ที่เป็นภายในก็ตาม ภายนอก ก็ตามหยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวกก็ตาม ดิกก็ตาม ในที่ไกลก็ตาม ในที่ใกล้ก็ตามทั้งหมดนั้น เป็นแต่สักว่ารูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญูณ, นั้นไม่ใช่ของเรา, ไม่ใช่เป็นเรา, ไม่ใช่อัตตาของเราดังนี้.

อัคคิเวสนะ ! ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์มีอาสวะสิ้นแล้ว มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว มีกิจที่ต้องทำอันทำเสร็จแล้วมีของหนักอันปลงลงได้แล้ว มีประโยชน์ตนอันตามบรรลุแล้ว มีสัญญาโยชนในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้โดยชอบ.

อัคคิเวสนะ ! ภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ย่อม ประกอบด้วยอนุตตริยะ ๓ ประการคือ ทัสสนานุตตริยะ ปฏิปัตทานุตตริยะ วิมุตตานุตตริยะ; มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อม สักการะ ย่อม เคารพ ย่อม นับถือ ย่อม บูชาซึ่งตถาคต ว่า พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อม แสดงธรรม เพื่อการตรัสรู้, เป็นผู้ฝึกตนแล้ว ย่อม แสดงธรรม เพื่อการฝึกตน, เป็นผู้สงบรำงับแล้ว ย่อม แสดงธรรม เพื่อความสงบรำงับ, เป็นผู้ข้ามแล้ว ย่อม แสดงธรรม เพื่อการข้าม, เป็นผู้ปรินิพพาน (ดับเย็นสนิท) แล้ว ย่อม แสดงธรรม เพื่อปรินิพพาน, ดังนี้.

สาวกของพระองค์เสียชีพไม่เสียศีล^๑

ภิกษุ ท.! เช่นเดียวกับที่มหาสมุทรร ย่อมมีน้ำหยุดอยู่ที่ระดับใดระดับหนึ่ง เป็นธรรมดา หากล้นฝั่งไปไม่ นิ่งนั้นใด; ภิกษุ ท.! เราบัญญัติสิกขาบทใดๆ แก่สาวกทั้งหลายของเราแล้ว สาวกทั้งหลายของเราย่อมไม่ก้าวล่วงสิกขาบทนั้นๆ แม้จะต้องเสียชีวิต.

ภิกษุ ท.! ข้อที่เราบัญญัติสิกขาบทใด ๆ แก่สาวกทั้งหลายของเราแล้ว สาวกทั้งหลายของเราย่อมไม่ก้าวล่วงสิกขาบทนั้น ๆ แม้จะต้องเสียชีวิต นั้นแลเป็น สิ่งน่าอัศจรรย์ ไม่น่าจะมีได้ เป็นสิ่งที่สองในธรรมวินัยนี้, ซึ่งเมื่อภิกษุทั้งหลายได้เห็นแล้วๆ ซึ่งข้อนี้ ย่อมเกิดความพอใจอย่างยิ่งในธรรมวินัยนี้.

ตรัสให้สาวกติดตามฟังแต่เรื่องเป็นไปเพื่อนิพพาน^๒

(หลังจากที่ได้ตรัสเรื่องบุคคลผู้มีสัมปชัญญะเกี่ยวกับ สุนฺดริยา อาเนญชา อิริยาบถอุก โตกถา อุภโตวิทก กามคุณ ๕ และปัญจุปาทานชั้นแล้ว ได้ตรัสถึงความเป็นผู้มีสัมปชัญญะใน ธรรมเหล่านั้น ต่อไปว่า:-)

อานนท์ ! ธรรมเหล่านี้ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นธรรมเนื่องมาแต่กุศลโดย ส่วนเดียว เป็นอริยธรรมเครื่องนำออกจากข้าศึกคือกิเลส เป็นโลกุตตร-ธรรมนำไป ให้เกิดภาวะเหนือโลก ไม่เป็นที่หยังลงมาแห่งมาร.

อานนท์ ! เธอจะสำคัญความข้อนี้อะไร : สาวกมองเห็นอยู่ซึ่ง อำนาจแห่งประโยชน์อะไร จึงสมควรที่จะติดตามศาสดาอยู่อย่างใกล้ชิด.

๑. บาลี โสณวรรค อุ.ขุ. ๒๕/๑๕๕/๑๑๘. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่บุพพาราม ใกล้เมืองสาวัตถี.

๒. บาลี มหาสุญญตสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๒๔๑/๓๕๑. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่มกุฏาสนวิหาร.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรม ท. ของพวกข้าพระองค์มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ!เป็นการขอบแล้วหนอ ขอให้อรธแห่งภาษิตนั้น จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเองเถิด ภิกษุได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้."

อานนท์ ! สาวกไม่ควรที่จะติดตามศาสดา เพียงเพื่อฟังซึ่งสูตรเคยยะไวยากรณ์. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? อานนท์! ข้อนั้นเพราะเหตุว่าธรรม ท. ชนิดนั้นเป็นธรรมที่พวกเธอฟังแล้ว จำแล้วสะสมแล้วด้วยวาจา ใส่ใจแล้ว ทางตลอดด้วยดีด้วยทิวฐิแล้ว มาตั้งนมนาน. อานนท์ ! ส่วนกถาใดที่เป็นไปเพื่อความขุดเกลาย่างยิ่ง สบายแก่การพิจารณาของจิต เป็นไปเพื่อนิพพิทาโดยส่วนเดียว เป็นไปเพื่อวิราคะ นิโรธะ อุปสมะ อภิญญา สัมโพธิและนิพพาน อันได้แก่ อัปปัจจนกถา สันตุฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถาวิริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญาภกถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา.อานนท์ ! เพื่อได้ฟังกถาเช่นนี้แล สาวกย่อมสมควรที่จะติดตามศาสดาอยู่อย่างใกล้ชิด.

ทรงขอให้สาวกเป็นธรรมทายาท

อย่าเป็นอามิสทายาท^๑

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาท (คือรับมรดกธรรม) ของเราเถิด, อย่าเป็นอามิสทายาท (คือรับมรดกสิ่งของ) เลย. ความที่ควรจะเป็นห่วงของเรา ในเธอทั้งหลาย มีอยู่ว่า "ทำอะไรเสีย สาวกทั้งหลายของเราก็คงจะเป็นธรรมทายาท, ไม่เป็นอามิสทายาท" ดังนี้.

๑. บาลี อัมมทายาทสูตร มุม. ๑๒/๒๑/๒๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกเธอเป็นอามิสทายาทไม่เป็นธรรมทายาทของเราแล้ว, เธอทั้งหลายก็จะถูกเขาตราหน้าว่า "สาวกทั้งหลายของพระศาสดา เป็นอามิสทายาทอยู่โดยปรกติ หาได้เป็นธรรมทายาทไม่เลย" ดังนี้. แม้เราเองก็จะถูกเขาพากันโทษว่า "สาวกทั้งหลายของพระศาสดา ล้วนแต่เป็นอามิสทายาทกันเป็นปรกติ หาได้เป็นธรรมทายาทไม่เลย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกเธอพากันเป็นธรรมทายาทของเรา และไม่เป็นอามิสทายาทแล้วไซ้, เธอทั้งหลายก็จะได้รับการยกย่องว่า "สาวกของพระศาสดาล้วนแต่เป็นธรรมทายาทกันอยู่โดยปรกติ หาได้เป็นอามิสทายาทไม่" ดังนี้. แม้เราเอง ก็ จะได้รับการยกย่องว่า "สาวกของพระศาสดา ล้วนแต่พากันเป็นธรรมทายาททั้งนั้น หาได้เป็นอามิสทายาทไม่เลย" ดังนี้ด้วยเหมือนกัน.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายจงพากันเป็นธรรมทายาทของเราเถิดอย่าได้เป็นอามิสทายาทเลย. ความที่ควรจะเป็นห่วงของเรา ในเธอทั้งหลายมีอยู่ว่า "ทำอย่างไรเสียสาวกทั้งหลายของเรา จงเป็นผู้เป็นธรรมทายาทเถิด อย่าได้เป็นอามิสทายาทเลย" ดังนี้.

ทรงชักชวนให้สาวกกระทำดั่งที่เคยทรงกระทำ^๑

ภิกษุ ท.! เรายังรู้สึกได้อยู่ซึ่งธรรมสองอย่าง คือ **ความไม่สันโดษ** ในกุศลธรรม ท. และ**ความเป็นผู้ไม่ถอยกลับในความเพียร**. ภิกษุ ท.! เราย่อมตั้งไว้ซึ่งความไม่ถอยกลับ ว่า "จงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดุกเท่านั้น. เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไป. ประโยชน์ใด อันบุคคลจะบรรลุได้ด้วยกำลัง ด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่นของบุรุษ, ยังไม่บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว จักหยุด

๑. บาลี ทุก. อัง. ๒๐/๖๔/๒๕๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ความเพียรเสีย เป็นไม่มี." ดังนี้. ภิกษุ ท.! การตรัสรู้เป็นสิ่งที่เราถึงทั้บแล้วด้วย ความไม่ประมาท อนุตตรโยคักขेमธรรม ก็เป็นสิ่งที่เราถึงทั้บแล้วด้วย ความไม่ประมาท.

ภิกษุ ท.! ถ้าแม่พวกเธอ พึงตั้งไว้ซึ่งความไม่ถอยกลับ ว่า "จงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดุกเท่านั้น, เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไป. ประโยชน์อันใด อันบุคคลจะบรรลุได้ด้วยกำลังด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่นของบุรุษ, ยังไม่บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว จักหยุดความเพียรเสีย เป็นไม่มี. ดังนี้แล้วไซ้; ภิกษุ ท.! พวกเธอก็จัก **กระทำให้แจ้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งที่สดุแห่งพรหมจรรย์** อันไม่มีอะไรอื่นยิ่งกว่า อันเป็นประโยชน์ที่ต้องการของกุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือนโดยชอบ, ได้ต่อกาลไม่นานในทิวาสธรรมเข้าถึงแล้วแลอยู่ เป็นแน่นอน.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ เธอ ท. พึงทำความสำเหนียกอย่างนี้ว่า **"เราจักตั้งไว้ซึ่งความไม่ถอยกลับ** ว่า "จงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น กระดุกเท่านั้น, เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไป. ประโยชน์ใด อันบุคคลจะบรรลุได้ด้วยกำลังด้วยความเพียร ด้วยความบากบั่นของบุรุษ, ยังไม่บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว จักหยุดความเพียรเสีย เป็นไม่มี" ดังนี้. ภิกษุ ท.! เธอ ท. พึงทำความสำเหนียกอย่างนี้เถิด.

ทรงขอร้องอย่าให้วิวาทกันเพราะธรรมที่ทรงแสดง^๑

ภิกษุ ท.! พวกเธอมีความคิดนี้รู้สึกในเรา ดังนี้บ้างหรือ คือคิดว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมเพราะเหตุแห่งจิ้วร หรือว่าเพราะเหตุแห่งบิณฑบาต หรือว่าเพราะเหตุแห่งเสนาสนะ หรือว่าเพราะเหตุแห่งความเป็นนั้นเป็นนี้ ดังนี้.

๑. บาลี กินติสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๔๑/๔๒. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่พลีหรรณโพรสณห์ เขตเมือง กุสินารา.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ ท. มิได้มีความคิดนึกรู้สึกในพระผู้มีพระภาค เช่นนั้นเลย พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! เป็นอันฟังกันได้ว่า พวกเธอมิได้มีความคิดเช่นนั้นในเรา; ถ้าอย่างนั้น พวกเธอมีความคิดในเราอย่างไรเล่า?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ ท. มีความคิดนึกรู้สึกในพระผู้มีพระภาค อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเป็นผู้มีความเอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแล้ว จึงทรงแสดงธรรม ดังนี้ พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! เป็นอันฟังกันได้ว่า พวกเธอมีความคิดนึกเช่นนั้นในเรา.ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ ขอให้เป็นที่ว่า ธรรม ท. เหล่าใดอันเราแสดงแล้วแก่เธอ ท. ด้วยปัญญาอันยิ่ง, กล่าวคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์แปด; ในธรรมเหล่านั้น เธอ ท. ฟังเป็นผู้สามัคคีกัน บันเทิงต่อกัน ไม่วิวาทกัน แล้ว ศึกษาอยู่เถิด.

ทรงขอร้องให้ทำความเพียรเพื่ออนุตตรวิมุตติ^๑

ภิกษุ ท.! วิมุตติอันไม่มีวิมุตติอื่นยิ่งกว่า (อนุตตรวิมุตติ) เราได้บรรลุแล้ว ได้ทำให้แจ้งแล้ว ด้วยการกระทำในใจโดยแยบคาย ด้วยความเพียรอันชอบ โดยแยบคาย (โยนิโสสมมปปธานา).

๑. บาลี มหา. วิ. ๔/๔๒/๓๕; สคา. ส. ๑๕/๑๕๓/๔๒๕. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่อิสิปตน-มฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี.

ภิกษุ ท.! แม้พวกเธอ ท. ก็จงบรรลุตามลำดับ จงกระทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติ อันไม่มีวิมุตติอื่นยิ่งกว่า ด้วย การกระทำในใจโดยแยบคาย ด้วยความเพียรอัน ชอบโดยแยบคายเถิด.

ครั้งนั้น มารผู้มีบาปได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วได้กล่าวคุกกคามพระผู้มีพระภาค ด้วยคาถานี้ว่า:-

"ดูก่อนสมณะ ! ท่านเป็นผู้ที่เราผูกไว้แล้ว ด้วยบ่วงแห่งมารทั้งที่เป็นบ่วงทิพยและบ่วงมนุษย์. ท่านเป็นผู้ถูกผูกแล้วด้วยบ่วงแห่งมาร. ท่านยอมเป็นผู้ไม่พ้นไปจากเราได้ดอก" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า:-

เราพ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ทั้งที่เป็นบ่วงทิพยและบ่วงมนุษย์
เราเป็นผู้พ้นแล้วจากบ่วงมาร เราแหละจะเป็นผู้กวาดล้างท่าน
นะมารเอ๋ย !

ลำดับนั้นมารผู้มีบาป รู้สึกว่า พระผู้มีพระภาครู้กำพืดเราเสียแล้ว พระสุคตรู้กำพืดเราเสียแล้ว มีทุกข์โถมนี้ส อันตรธานไปแล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ทรงถือว่า ภิกษุสาวกทุกรรณะ เป็นสมณสากยะปุตติยะ

โดยเสมอกัน^๑

ภิกษุ ท.! เช่นเดียวกับที่แม่น้ำใหญ่ ๆ เช่นแม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวตี สรรภู มหิ, แม่น้ำทั้งหมดนี้ ครั้นไหลไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมทิ้งชื่อเดิมของตน ย่อมถึงการเรียกชื่อใหม่ว่า "มหาสมุทร" เหมือนกันหมดฉันใด; ภิกษุ ท.! วรรณะทั้งสิ้นนี้ก็อย่างเดียวกัน จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เวสส์ หรือ

๑. บาลี โสณวรรค อ.ข. ๒๕/๑๕๗/๑๑๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่บุพพาราม ใกล้เมืองสาวัตถี.

สุทท์ ก็ตาม, เมื่อคนเหล่านั้น ออกบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละทิ้งชื่อเดิม ชื่อสกุลเดิมของตนสิ้น ย่อมถึงการเรียกชื่อใหม่ว่า "พวกสมณสากย-ปุตติยะ เหมือนกันหมดโดยแท้". ข้อที่ถึงการเรียกชื่อใหม่ว่า "สมณสากยปุตติยะ" เสมอกันหมดนี้แล เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ไม่น่าจะเป็นได้ เป็นสิ่งที่ ๔ ในธรรมวินัยนี้, ซึ่งเมื่อภิกษุทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ ซึ่งข้อนี้ ย่อมเกิดความพอใจอย่างยิ่ง ในธรรมวินัยนี้.

ทรงให้ถือว่า สาวก ท. เป็นบุตรของพระองค์^๑

ภิกษุ ท.! เราเป็นพราหมณ์ผู้ควรแก่การถูกขอ มีฝ่ามืออันชุ่มแล้ว ตลอดเวลา เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งกายอันมีในครั้งสุดท้าย เป็นหมอผู้ทำการผ่าตัดไม่มีหมออื่นยิ่งกว่า; เธอ ท. เป็นบุตรแห่งเรานั้น เป็นโอรสที่เกิดแล้วจากปาก เกิดโดยธรรม อันธรรมเนรมิตแล้ว เป็นธรรมทายาท มิใช่อำมิสทายาท.

ทรงแสดงสาวกตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ

ในอินทริยภาวนา^๒

ถูกแล้ว ถูกแล้ว สารีบุตร ! สารีบุตร ! อริยสาวกใด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในตถาคตถึงที่สุดโดยส่วนเดียว, เขาย่อมไม่สงสัยหรือลังเลในตถาคต หรือในคำสอนของตถาคต. สารีบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสัทธาแล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า เขาก็เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม ท. เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรม ท. เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม ท.

๑. บาลี อิติวุ. ขุ. ๒๕/๓๐๘/๒๘๐.

๒. บาลี มหาวาร. ส. ๑๕๒๕๙/๑๐๑๗. ตรัสแก่พระสารีบุตร ที่อาปถนิคม แคว้นอังคละ.

สารีบุตร ! ความเพียรเช่นนั้น ของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น **อินทรีย์คือวิริยะ** ของเธอ นั้น

สารีบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสัทธา เป็นผู้ปรารถนาความเพียรอยู่แล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า **เขาจักเป็นผู้มีสติ** ประกอบพร้อมด้วยสติเป็นเครื่องระวัง รักษาตนเป็นอย่างดี เป็นผู้ระลึกได้ ตามระลึกได้ซึ่งสิ่งที่ทำและคำที่พูดมานานได้. สารีบุตร ! ความระลึกเช่นนั้น ของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น **อินทรีย์คือสติ** ของเธอ นั้น.

สารีบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสัทธา เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เป็นผู้ที่มีสติเข้าไปตั้งไว้แล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า **เขาจักเป็นผู้กระทำให้ได้ซึ่งโอสถศก** **การมณั จักได้ซึ่งความตั้งมั่นแห่งจิต** กล่าวคือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว. สารีบุตร ! ความตั้งมั่นแห่งจิตเช่นนั้น ของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น **อินทรีย์คือสมาธิ** ของเธอ นั้น.

สารีบุตร ! เมื่ออริยสาวกเป็นผู้มีสัทธา ปรารถนาความเพียร มีสติเข้าไปตั้งไว้ มีจิตตั้งมั่นโดยชอบแล้ว พึงหวังข้อนี้สืบไปว่า เขาจักเป็นผู้รู้ชัดอย่างนี้ว่า **"สังสารวัฏฏ์ เป็นสิ่งที่มีที่สุดอันบุคคลรู้ไม่ได้, ที่สุดฝ่ายข้างต้น ย่อมไม่ปรากฏแก่ สัตว์ ท.ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตณฺหาเป็นเครื่องผูก กำลังแล่นไป ท่องเที่ยว ไป. ความจางคลายดับไปโดยไม่มีเหลือแห่งอริยาอันเป็นกองแห่งความมืดนั้น เสียได้ มีอยู่; นั้นเป็นบทที่สงบ นั้นเป็นบทที่ประณีต, กล่าวคือ เป็นที่สงบแห่ง สังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตณฺหา เป็นความ จางคลาย เป็นความดับ เป็นนิพพาน."** สารีบุตร ! ความรู้ชัดเช่นนั้น ของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น **อินทรีย์คือปัญญา** ของเธอ นั้น.

สารีบุตร ! อริยสาวกนั้นนั่นแหละ ตั้งไว้แล้วตั้งไว้แล้ว (ซึ่งวิริยะ) ด้วย อาการอย่างนี้ ระลึกแล้วระลึกแล้ว (ด้วยสติ) ด้วยอาการอย่างนี้ ตั้งมั่นแล้วตั้งมั่น

แล้ว (ด้วยสมาธิ) ด้วยอาการอย่างนี้ รู้ชัดแล้วรู้ชัด (ด้วยปัญญา) ด้วยอาการอย่างนี้ เขาย่อมเชื่ออย่างหนึ่ง อย่างนี้ ว่า "ธรรมเหล่าใดเป็นธรรมที่เราเคยฟังแล้ว ในกาลก่อนในบัดนี้ เราถูกต้องด้วยนามกายแล้วแลอยู่ด้วย แห่งตลอดด้วยปัญญา แล้วเห็นอยู่ด้วย" ดังนี้.

สารีบุตร ! ความเชื่อเช่นนั้น ของอริยสาวกนั้น ย่อมเป็น อินทรีย์ คือสัทธา ของเธอนั้น, ดังนี้แล.

ทรงมีคณะสาวกซึ่งมีปาฏิหาริย์^๑

พราหมณ์ ! ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างมีอยู่. ๓ อย่างคืออะไรบ้าง? คือ อธิติปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ อนุสาสนีปาฏิหาริย์.

พราหมณ์ ! อธิติปาฏิหาริย์เป็นอย่างไร? คือคนบางคนในโลกนี้ กระทำอิทธิวิธีมีอย่างต่าง ๆ: ผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่าง ๆ, ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดินได้ เหมือนในน้ำ, เดินไปได้เหนือน้ำ เหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศ เหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งสมาธิคู้บัลลังก์, ลูบคลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อำนาจมาก ได้ด้วยฝ่ามือ, และแสดงอำนาจทางกายเป็นไปตลอดถึง พรหมโลกได้. พราหมณ์ ! นี่แล อธิติปาฏิหาริย์.

พราหมณ์ ! อาเทศนาปาฏิหาริย์เป็นอย่างไร? คือคนบางคนในโลกนี้ โดยอาศัยนิมิต ย่อมทนายใจคนว่า "ใจของท่านเป็นอย่างนี้, ใจของท่านมีประการอย่างนี้, ความคิดของท่านมีอยู่ด้วยอาการอย่างนี้", แม้เขาทนายมากเท่าไร

๑. บาลี ตัก. อ. ๒๐/๒๑๗/๕๐๐. ตรัสแก่สังคารวพราหมณ์, ณ ที่แห่งหนึ่ง.

ก็ถูกหมดไม่มีผิดเลย. บางคนฟังเสียงของมนุษย์หรือของอมมนุษย์หรือของเทวดา แล้วทายใจคนว่า "ใจของท่านเป็นอย่างนี้, ใจของท่านมีประการอย่างนี้, ความคิดของท่านมีอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ๆ", แม้เขาทายมากเท่าไร ก็ถูกหมดไม่มีผิดเลย. บางคนฟังเสียงแห่งวิตกวิจารณ์ของบุคคลที่กำลังวิตกวิจารณ์อยู่ แล้วทายใจคนว่า "ใจของท่านเป็นอย่างนี้, ใจของท่าน มีประการอย่างนี้, ความคิดของท่านมีอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ๆ". แม้เขาทายมากเท่าไร ก็ถูกหมดไม่มีผิดเลย. บางคนกำหนดใจของผู้เข้าสมาธิอันไม่มีวิตกวิจารณ์ ด้วยใจของตนแล้วรู้ว่า "มโนสังขารอันท่านผู้นี้ตั้งไว้เช่นใด, ในลำดับแห่งจิตนี้ จักเกิดวิตกชื่อโน้น" ดังนี้, แม้เขาทายมากเท่าไรก็ถูกหมด ไม่มีผิดเลย. พราหมณ์! นี่แล **อาเทศนาปาฏิหาริย์**.

พราหมณ์! อนุศาสนีปาฏิหาริย์เป็นอย่างไร? คือคนบางคนยอมทำการพร่ำสอนว่า "ท่านทั้งหลายจงตรีกอย่างนี้ๆ อย่าตรีกอย่างนั้นๆ, จงทำในใจอย่างนี้ๆ อย่าทำในใจอย่างนั้นๆ, จงเว้นสิ่งนี้ๆเสีย, จงทำสิ่งนี้ๆ อยู่เป็นประจำ" ดังนี้. พราหมณ์! นี่แล **อนุศาสนีปาฏิหาริย์**.

พราหมณ์ทูลถามว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! เว้นพระโคตมเสีย, ภิกษุอื่นสักรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยปาฏิหาริย์สามนี้ มีอยู่หรือ?"

พราหมณ์! มิใช่ร้อยเดียว มิใช่สองร้อย มิใช่สามร้อย มิใช่สี่ร้อย มิใช่ห้าร้อย มีมากกว่านั้นอีกที่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์สามนี้.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ก็เดี๋ยวนี้ ภิกษุเหล่านั้นอยู่ที่ไหนแล้ว?"

พราหมณ์! อยู่ในภิกษุสงฆ์หมู่ี่นี้เอง.

ทรงเป็นพี่เลี้ยงให้แก่สาวก ชั่วระยะจำเป็น^๑

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนเด็กที่ยังอ่อน ยังได้แต่นอนหงาย เมื่อพี่เลี้ยงเปลว ได้คว้าขึ้นไม้หรือเศษกระเบื้องกลืนเข้าไป พี่เลี้ยงเห็นแล้วก็จะพยายามหาวิธีเอาออกโดยเร็ว, เมื่อเอาออกไม่ได้โดยง่าย ก็จะประคองศีรษะเด็กด้วยมือซ้าย งอนิ้วมือขวาล้วงลงไปเกี่ยวขึ้นมา แม้ว่าจะถึงโลหิตออกก็ต้องทำ, ข้อนี้ เพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า แม่เด็กนั้น จะได้รับความเจ็บปวดก็จริง แต่พี่เลี้ยง ที่หวังการปลอดภัยแก่เด็ก หวังจะช่วยเหลือเด็ก มีความเอ็นดูเด็ก ก็ต้องทำเช่นนั้น เพราะความเอ็นดูนั่นเอง. ครั้นเด็กนั้นเติบโตขึ้น มีความรู้เพียงสาพอควรแล้ว พี่เลี้ยงก็ปล่อยมือไม่จ้ำจี้จ้ำไชในเด็กนั้นเกินไป ด้วยคิดว่า บัดนี้เด็กนี้คุ้มครองตัวเองได้แล้ว ไม่อาจจะไร้เดียงสาอีกแล้ว ดังนี้, ข้อนี้ฉันใด;

ภิกษุ ท.! ข้อนี้ก็เช่นนั้น : ตราบใดที่ภิกษุยังมีได้ทำกิจในกุศลธรรมทั้งหลาย อันตนจะต้องทำด้วยศรัทธา ด้วยหิริ ด้วยโอตตปปะ ด้วยวิริยะ และด้วยปัญญา, ตราบนั้น เรายังจะต้องตามคุ้มครองภิกษุนั้น. แต่เมื่อใดภิกษุนั้นได้ทำกิจในกุศลธรรมทั้งหลาย อันตนจะต้องทำด้วยศรัทธา ด้วยหิริ ด้วยโอตตปปะด้วยวิริยะ ด้วยปัญญา สำเร็จแล้ว เราก็หมดห่วงในภิกษุนั้น โดยคิดว่า บัดนี้ภิกษุนี้คุ้มครองตนเองได้แล้วไม่อาจจะประพฤติหะหลวมอีกต่อไปแล้ว, ดังนี้.

ทรงมีพระสารีบุตรเป็นผู้รองลำดับ^๒

เสลละ ! เราเป็นพระราชาผู้ธรรมราชา ไม่มีราชาอื่นยิ่งไปกว่า เราย่อมประกาศธรรมจักรให้เป็นไปโดยธรรม เป็นจักรที่ใครๆ จะต้านทานให้หมุนกลับมิได้.

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๖/๗. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. บาลี เสลสูตร ม.ม. ๑๓/๕๕๔/๖๐๙. ตรัสแก่เสลพราหมณ์ ที่ราวป่าแห่งอาปนนิคม แคว้นอังคตตราปะ.

"ข้าแต่พระโคตม ! พระองค์บัญญัติว่าเป็นสัมพุทธะ เป็นธรรมราชา ไม่มีราชาอื่นยิ่งกว่า. กล่าวอยู่ว่า "เราขอมประกาศธรรมจักรให้เป็นไปโดยธรรม" ดังนี้, ก็ใครเล่าหนอเป็นเสนาบดีของพระองค์ เป็นผู้รองลำดับของศาสดา? ใครขอมประกาศตามได้ซึ่งธรรมจักรที่พระองค์ประกาศแล้ว?" เสลพราหมณ์ ทูลถาม.

เสล ! สารีบุตรเป็นผู้รองลำดับตถาคต ขอมประกาศตามเราได้ ซึ่งอนุตตรธรรมจักรอันเราประกาศแล้ว. พราหมณ์ ! สิ่งที่เราควรรู้เราได้รู้แล้ว, สิ่งควรทำให้เจริญ เราได้ทำให้เจริญแล้ว, สิ่งควรละ เราได้ละแล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็น "พุทธะ". ท่านจงหมดความกังขาในเรา จงวางใจเราเถิด พราหมณ์ ! การได้พบเห็นพระสัมพุทธเจ้าเนื่อง ๆ นั้น ขอมเป็นของยาก : ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ที่ยากที่จะปรากฏขึ้นเนื่อง ๆ ในโลก. พราหมณ์ ! เราเป็นสัมพุทธะผู้เป็นหมอผ้าตัด (ซึ่งความทุกข์อันเสียบแทงสัตว์) อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า, เราเป็นพรหม ไม่มีใครเทียบได้, เป็นผู้เหยียบย่ำเสียซึ่งมารและเสนามาร, ทำศัตรูหมู่อมิตรทั้งสิ้นให้อยู่ในอำนาจได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ บันเทิงอยู่.

ทรงมีพระสารีบุตรเป็นผู้ประกาศธรรมจักร

เสมอด้วยพระองค์^๑

ภิกษุ ท.! โอรสแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ที่เป็นเขฎฐโอรส (หัวปี) เป็นผู้ประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ประการแล้ว ขอมสามารถหมุนจักรที่บิดาหมุนแล้ว ให้หมุนไปตามได้โดยธรรมแท้. และทั้งจักรนั้น เป็นจักรที่มนุษย์ด้วยกัน ผู้เป็นข้าศึกมิอาจต้านทานให้หมุนกลับได้ด้วยมือ. องค์คุณ ๕ ประการ นั้นอย่างไรเล่า? องค์คุณ ๕ ประการ คือ เขฎฐโอรสแห่งพระเจ้าจักรพรรดินั้น

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๑๖๗/๑๓๒. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

เป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริษัท. ภิกษุ ท.!
เขมฺวลฺโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิประกอบด้วยองค์คุณ ๕ ประการ เหล่านี้แล
จึงสามารถหมุนจักรที่บิดาหมุนแล้ว ให้หมุนไปตามได้โดยธรรมและทั้งเป็นจักร
ที่ใคร ๆ ผู้เป็นมนุษย์ด้วยกัน ที่เป็นข้าศึก มีอาจต้านทานให้หมุนกลับได้ด้วยมือ.

ภิกษุ ท.! ฉันทใดก็ฉันทนั้น: **สารีบุตรก็เป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรม
๕ ประการ จึงสามารถยังธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่นยิ่งกว่า อันตกคตหมุน
ไปแล้ว ให้หมุนไปตามได้โดยชอบแท้,** และทั้งจักรนั้น เป็นจักรที่สมณะ
หรือพราหมณ์ หรือเทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่สามารถ
ต้านทานให้หมุนกลับได้.ภิกษุ ท.! สารีบุตรเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จัก
ประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริษัท. ภิกษุ ท.! สารีบุตรประกอบด้วยคุณธรรม
๕ ประการเหล่านี้แล จึงสามารถหมุนธรรมจักร อันไม่มีจักรอื่นยิ่งกว่า ที่ตกคต
หมุนไปแล้ว ให้หมุนไปตามได้โดยชอบแท้, และทั้งเป็นจักรที่สมณะ หรือ
พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ไม่สามารถต้านทาน
ให้หมุนกลับได้.

ทรงยกย่องพระสารีบุตรในฐานะธรรมโอรส^๑

ภิกษุ ท.! สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาแน่นหนา
มีปัญญาให้เกิดความรำเริงใจ มีปัญญาไว มีปัญญาแก่กล้า มีปัญญาเครื่องเจาะ
แทงกิเลส. ภิกษุ ท.! สารีบุตรเห็นแจ้งซึ่งวิปัสสนาในธรรมตามลำดับ ชั่วเวลา
กึ่งเดือน. ภิกษุ ท.! ในเรื่องนั้น นี้เป็นเรื่องแห่งการเห็นแจ้งในธรรมตาม
ลำดับ ของสารีบุตร :-

๑. บาลี อนุปทสูตร อุปฺป. ม. ๑๔/๑๑๖/๑๕๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เขตวัน.

(ต่อจากนี้ได้ตรัสถึง การบรรลุปฐมฌาน ทุตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนะ วิญญาณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ โดยละเอียดตามลำดับ ทุกแง่ทุกมุม แล้วจึงตรัสต่อไปว่า :-)

ภิกษุ ท.! ต่อจากนั้น สารีบุตร ก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึง **สัญญาเวทยิตินิโรธ** แล้วแลอยู่. อนึ่ง เพราะ **เห็นด้วยปัญญา อาสวะ ท. ของเธอย่อมสิ้นไปโดยรอบ.** สารีบุตรนั้น มีสติออกจากสมาบัตินั้น. เธอนั้น ครั้นมีสติออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ย่อมตามเห็นซึ่งธรรม ท. อันดับแล้ว แปรปรวนแล้ว ในอดีตว่า "ธรรม ท. เหล่านี้ๆ ที่ไม่มีก็มีมา ที่มีแล้วก็กลับไป" ดังนี้. สารีบุตรนั้น ไม่ยินดียินร้ายในธรรมเหล่านั้น ไม่มีกิเลสอาศัยแล้วไม่มีกิเลสผูกพัน พันพิเศษแล้ว ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัด มีใจปราศจากเครื่องจำกัดเขตอยู่. เธอนั้น ย่อมรู้ว่า อุบายเป็นเครื่องออกอันยิ่งไปกว่านี้ย่อมไม่มีการกระทำให้มากไปกว่านั้นอีกก็ไม่มีสำหรับเธอนั้น.

ภิกษุ ท.! เมื่อใครๆ จะกล่าวโดยชอบ กล่าวผู้ใดว่า เป็นผู้ถึงซึ่งความมีอำนาจ ถึงซึ่งความเต็มเปี่ยม ในอริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ ดังนี้แล้ว เขาพึงกล่าวสารีบุตรนั้นแล เป็นผู้เป็นเช่นนั้น.

ภิกษุ ท.! เมื่อใครๆ จะกล่าวโดยชอบ กล่าวผู้ใดว่า **เป็นบุตรเป็นโอรส** เกิดจาก**โอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค** เกิดจาก**ธรรม อันธรรมเนรมิตแล้วเป็นธรรม** ทายาท **หาใช่เป็นอามิสทายาทไม่** ดังนี้แล้ว เขาพึงกล่าวสารีบุตรนั้นแลว่าเป็นผู้เป็นเช่นนั้น.

ภิกษุ ท.! สารีบุตร สามารถหมุนธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่นยิ่งกว่าที่ตถาคตหมุนไปแล้ว, ให้หมุนไปตามได้ โดยชอบแท้.

มหาเถระผู้มีสมบัติ

และอภิญาเทียบพระองค์^๑

ภิกษุ ท.! เราหวังเพียงใด ก็ยอมสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วเข้าถึงฌานที่ ๑ มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกแล้ว และอยู่ได้ตลอดกาลเพียงนั้น. ภิกษุ ท.! แม้กัสสปะ (ก็ดูจกัณ) เธอหวังเพียงใดก็ยอมสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วเข้าถึงฌานที่ ๑ มีวิตกวิจารณ์มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้ว และอยู่ได้ ตลอดกาลเพียงนั้น.

ภิกษุ ท.! เราหวังเพียงใด, ก็ยอม... ฯลฯ... เข้าถึงฌานที่ ๒... ฯลฯ ฌานที่ ๓... ฯลฯ ฌานที่ ๔... ฯลฯ อากาสนัญญายตนฌาน... วิญญาณัญญายตนฌาน, ...อากิญจัญญายตนฌาน...เนวสัญญานาสัญญายตน-ฌาน... ฯลฯ สัญญาเวทียติโรธ แล้วแลอยู่ได้ตลอดกาลเพียงนั้น.^๒ ภิกษุ ท.! แม้กัสสปะ (ก็ดูจกัณ) เธอหวังเพียงใด ก็ยอม... ฯลฯ... เข้าถึงฌานที่ ๒... ที่ ๓... ที่ ๔... อากาสนัญญายตนฌาน ...วิญญาณัญญายตนฌาน ...อากิญจัญญายตนฌาน...เนว-สัญญานาสัญญายตนฌาน. สัญญาเวทียติโรธ แล้วแลอยู่ได้ตลอดกาลเพียงนั้น.

(ต่อจากนี้ ตรัสอภิญาหก คือ อิทธีวิธี ทิพพโสธ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ ว่า พระมหากัสสป สามารถเท่าเทียมพระองค์โดยทำนองเดียวกันอีก. ส่วนคำอธิบายของอภิญาเหล่านี้ ค้นดูได้ตามชื่ออภิญยานั้น ๆ จากตอนว่า ด้วยการตรัสรู้ในภาค ๒-๓ ของเรื่องนี้ หรือจากธรรมวิภาคปริเฉท ๒, ในที่นี้ ไม่ต้องการกล่าวใจความส่วนนี้ นอกจากส่วนที่พระมหากัสสปมีสมบัติ และอภิญาเทียบกับพระองค์เท่านั้น)

๑. บาลี กัสสปสัขุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๒๔๘/๔๙๗. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เขตวัน.

๒. ที่ละเปยยาล หมายความว่า ตรัสทีละอย่าง โดยทำนองเดียวกัน. ส่วนคำอธิบายของฌานเหล่านั้น

เหมือนกับที่กล่าวไว้แล้วในเรื่องอื่น ในตอนต้น, หรือในหนังสือธรรมวิภาคปริเฉท ๒.

พระองค์และสาวกมีการกล่าวหลักธรรมตรงกันเสมอ^๑

ก็คำนี้ว่า "ชรามรณะมี เพราะปัจจัยคือชาติ" ดังนี้, เช่นนี้และป็นคำที่เรา
กล่าวแล้ว. ภิกษุ ท.! ชรามรณะมี เพราะปัจจัยคือชาติ ไช้ไหม? เป็นอย่างไรหรือ
เป็นอย่างไร ในข้อนี้?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ชรามรณะมี เพราะปัจจัยคือชาติ, ในข้อนี้ต้องมี
ว่าชรามรณะมีเพราะปัจจัยคือชาติ อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า !"

(ตรัสบอกแล้วทรงซักถาม และภิกษุ ท. ทูลตอบ ในลักษณะอย่างเดียวกันนี้ เป็น
ลำดับไป ทุกอาการของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งในที่นี้จะละไว้ด้วย ...ฯลฯ... จนกระทั่งถึงอาการ
สุดท้าย คือสังขาร จึงจะเขียนเต็มรูปความอีกครั้งหนึ่ง)

ก็คำนี้ว่า "ชาติมี เพราะปัจจัยคือภพ" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "ภพมี เพราะปัจจัยคืออุปาทาน" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "อุปาทานมี เพราะปัจจัยคือตัณหา" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "ตัณหา มี เพราะปัจจัยคือเวทนา" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "เวทนามี เพราะปัจจัยคือผัสสะ" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "ผัสสะมี เพราะปัจจัยคือสฬายตนะ" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "สฬายตนะมี เพราะปัจจัยคือนามรูป" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "นามรูปมี เพราะปัจจัยคือวิญญาณ" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "วิญญาณมี เพราะปัจจัยคือสังขาร" ...ฯลฯ...อย่างนี้แน่นอน พระเจ้าข้า!"

ก็คำนี้ว่า "สังขาร ท. มี เพราะปัจจัยคืออวิชชา" ดังนี้, เช่นนี้แลเป็นคำที่
เรากล่าวแล้ว.ภิกษุ ท.! สังขาร ท. มี เพราะปัจจัยคืออวิชชาใช่ไหม? เป็นอย่างไร
หรือเป็นอย่างไร ในข้อนี้?

๑. บาลี มหาตัตถมหาสังขยสูตร ม.ม. ๑๒/๔๘๐/๔๘๗. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สังขาร ท. มี เพราะปัจจัยคืออวิชชา, ในข้อนี้ต้องมีว่า **สังขาร ท. มี** เพราะปัจจัยคืออวิชชา อย่างนี้เป็นแน่นอน พระเจ้าข้า !"

ภิกษุ ท.! ถูกแล้ว. ภิกษุ ท.! เป็นอันว่า แม้พวกเธอก็กล่าวอย่างนี้; แม้เราก็กกล่าวอย่างนี้ว่า "**เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ก็มี; เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้นสิ่งนี้ก็เกิดขึ้น;** กล่าวคือ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ท.; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ...ฯลฯ...ฯลฯ... เพราะมีชาติเป็นปัจจัย,ขรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ โทมนัสอุปายาส ท. จึงเกิดขึ้นพร้อม : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ ทั้งสิ้นนี้ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้".

(ต่อไปนี้ มีการตรัสว่าด้วยปัจจัยการฝ่ายนิโรธวารคือฝ่ายดับ; มีวิธีการตรัสและการถามตอบในทำนองเดียวกันกับฝ่ายสมุทวาร คือฝ่ายเกิด ทุกประการ หากแต่ตรงกันข้ามเท่านั้น)

ส่วนที่สาวกเข้มงวดกว่าพระองค์^๑

อุทายี ! สาวกของเรา ฉันทอาหารเพียงโกสะหนึ่งบ้าง (โกสะ - ชันจอกขนาดเล็ก) ครึ่งโกสะบ้าง เท้าผลมะตูมบ้าง เท้าครึ่งผลมะตูมบ้าง ก็มีอยู่. ส่วนเรา, อุทายี ! บางคราวฉันทเต็มบาตรเสมอของปากบ้าง ยิ่งขึ้นไปกว่าบ้าง...

อุทายี ! สาวกของเรา ถือผ้าบังสุกุล ทรงจีวรเศร้ายหมอง. เธอเหล่านั้นเก็บผสมผ้าชายขาด จากป่าช้าบ้าง จากกองขยะบ้าง จากที่เขาทิ้งตามตลาดบ้าง ทำเป็นผ้าสังฆาฏิ (ผ้าคลุมนอก) แล้วทรงไว้ ก็มีอยู่. ส่วนเราเอง, อุทายี บางคราว ก็ครองจีวร ที่พวกคหบดีถวาย มีเนื้อนุ่มละเอียด...

อุทายี ! สาวกของเรา ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เที้ยวไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร ยินดีแต่ในภัตต์อันมีอยู่เพื่อภิกษุตามธรรมดา, เมื่อเที้ยวไปตามระวาง

๑. บาลี มหาสกุฬทายีสูตม ม.ม. ๑๓/๓๑๘/๓๒๔. ตรัสแก่ปริพพาชก ชื่อสกุฬทายี.

เรือน แม้มีผู้เชื่อเชิญด้วยอาสนะ (ฉันทนเรือน) ก็ไม่ยินดีรับ, ก็มีอยู่. ส่วนเราเอง, อุทายิ ! ในบางคราว ฉันข้าวสุกแห่งข้าวสาสีไม่ดำเลย มีแกงกับเป็นอันมาก...

อุทายิ ! สาวกของเรา ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร, อยู่กลางแจ้งเป็นวัตรก็มีอยู่. เธอเหล่านั้น ไม่เข้าสู่ที่มุงที่บังเลย ตั้ง ๘ เดือน (ในปีหนึ่ง), ก็มีอยู่. ส่วนเราเอง, อุทายิ ! บางคราวอยู่อาศัยในเรือนมียอด อันเขาฉาบทาทั้งขึ้นและลงไม่มีรูรั่วให้ลมผ่าน มีลิ้มสลักอันขัดแล้ว มีหน้าต่างอันปิดสนิทแล้ว...

อุทายิ ! สาวกของเราผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือเอาป่าชฎเป็นเสนาสนะอันสงบ, เธอเหล่านั้น มาสู่ท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เพื่อฟังปาติโมกข์เท่านั้น, ก็มีอยู่. ส่วนเราเอง, อุทายิ ! ในบางคราว อยู่เกลื่อนกล่นด้วยหมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา อำมาตย์ของพระราชา เตียรถีย์ และสาวกของเตียรถีย์...

อุทายิ ! ถ้าสาวกของเรา จะสักการะ เคารพ นับถือบูชาเรา แล้วเข้ามาอาศัยเราอยู่เพราะคิดว่า พระสมณโคดม เป็นผู้ฉันอาหารน้อย (...เป็นต้น) แล้วไซ้, อุทายิ ! สาวกของเรา เหล่าที่มีอาหารเพียงโกสะหนึ่ง (เป็นต้น) ก็จะไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเราแล้ว อาศัยเราอยู่เพราะเหตุนี้...^๑

๑. ในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่า ให้สาวกคลายความบากบั่นในปฏิปทานั้นๆ, เป็นแต่ทรงเปรียบเทียบให้ปริพพาชกผู้นั้นเห็นว่า สาวกไม่ได้มาอยู่อาศัยพระศาสดา เพราะพระศาสดามีอาหารน้อยเป็นต้น ดังที่ปริพพาชกผู้นี้เข้าใจ. แต่ที่พระสาวกมาอาศัยพระองค์ ก็เพราะเห็นความเป็นนิยานิกะของธรรมที่พระองค์ตรัสแล้ว เป็นต้น ต่างหาก. มีที่แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า บางคราวพระองค์ทรงถือธุดงค์เหล่านี้อย่างเคร่งครัดก็มี. แต่บางสมัยจำเป็นต้องละธุดงค์บางอย่าง ไปทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าเท่านั้น, ไม่ได้บ่งว่า ธุดงค์ของพระองค์ที่เคยทรงมาแล้วเร็วกว่าของสาวก. พระมหากัสสปเป็นต้น ที่ถือธุดงค์ตลอดชีวิต ก็เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่ภิกษุที่บวชตาม และท่านไม่ต้องทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า จึงมีโอกาสกว่าพระองค์. --ผู้รวบรวม.

ทรงลดพระองค์ลงเสมอสาวก

แม่ในหน้าที่ของพระพุทธเจ้า^๑

ภิกษุ ท.! บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ ท. สามจำพวกเหล่าไหนเล่า? สามจำพวก คือ:-

ภิกษุ ท.! **ตถาคต** เกิดขึ้นในโลกนี้ เป็น **พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง** สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดีแล้ว รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝีกบรูษ ควรฝึกไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ ท. เป็นผู้ตื่น จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์. ตถาคตนั้นแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง.ภิกษุ ท.! นี่คือนักบุคคลจำพวกที่หนึ่ง.

ภิกษุ ท.! พวกอื่นยังมีอีก คือ **สาวกของพระศาสดา** พระองค์นั้น นั้นแล เป็น **พระอรหันต์** ชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำทำสำเร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว ตามบรรลุถึงประโยชน์ตนได้แล้ว มีเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพสิ้นไปหมดแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ. สาวกนั้น แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง. ภิกษุ ท.! นี่คือนักบุคคลจำพวกที่สอง.

ภิกษุ ท.! พวกอื่นยังมีอีก คือ**สาวกของพระศาสดา** พระองค์นั้น นั้นแลเป็น **พระเสขะ** เป็นผู้ยังต้องประพฤติปฏิบัติอยู่ เป็นผู้มิสุดตะมาก เป็นผู้เข้าถึงแล้วซึ่ง

๑. บาลี อิติวุ.๒๕/๒๔๑/๒๖๓

ศีลและวัตร. สาวกแม้นั้น ย่อมแสดงธรรมโพเพราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง. ภิกษุ ท.! นี่คือนุบุคคลจำพวกที่สาม.

ภิกษุ ท.! บุคคล ๓ จำพวกเหล่านี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อความเกื้อกูลเพื่อความสุข แก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ ท. ดังนี้.

เหตุที่ทำให้มีผู้มาเป็นสาวกของพระองค์^๑

อุทายิ ! มีเหตุห้าอย่าง ที่ทำให้สาวกสักการะเคารพนับถือบูชาแล้วมาอยู่อาศัยเรา.ห้าอย่างอะไรบ้าง?

อุทายิ ! สาวกของเราพอใจเรา ในเพราะอติศีล ว่า พระสมณโคตม ประกอบด้วยศีลชั้นธออย่างยิง, ฯลฯ นี้เป็นข้อที่ ๑.

อุทายิ ! สาวกของเราพอใจเรา ในเพราะปัญญาเครื่องรู้ เครื่องเห็น อันก้าวไปได้แล้วอย่างยิง ว่า พระสมณโคตม เมื่อพระองค์รู้้อยู่จริงง จึงจะกล่าว ว่า "เรารู้", เมื่อพระองค์เห็นอยู่จริงง จึงจะกล่าว ว่า "เราเห็น", พระสมณโคตม แสดงธรรมเพื่อความรู้ยิง ไม่ใช่เพื่อความไม่รู้ยิง, พระสมณโคตม แสดงธรรม มีเหตุผล ไม่ใช่ไม่มีเหตุผล, พระสมณโคตม แสดงธรรมประกอบด้วยปาฏิหาริย์ (คือความนำอัศจรรย์จนฟังเพลิน) ไม่ใช่ไม่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์, ฯลฯ นี้เป็นข้อที่ ๒.

อุทายิ ! สาวกของเราพอใจเรา ในเพราะอติปัญญา ว่า พระสมณโคตม ประกอบด้วยปัญญาชั้นธออย่างยิง. และข้อที่จะมีว่า พระองค์จักไม่เห็นแนว

---

๑. บาลี มหาสกุทายิสูตร ม.ม. ๑๓/๓๒๑/๓๒๙. ตรัสแก่ปริพาชก ชื่อสกุทายิ.

สำหรับคำตรัสต่อไปข้างหน้า, หรือพระองค์จักไม่อาจข่มให้ราบคาบโดยถูกต้อง ซึ่ง วาจาอันเป็นข้าศึก นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีขึ้นได้เลย, ฯลฯ นี่เป็นข้อที่ ๓.

อุทายิ ! สาวกของเรา ถูกความทุกข์ใด หยั่งเอา หรือครอบงำเอาแล้ว ย่อมเข้าไปถามเราถึงความจริงอันประเสริฐ คือ ทุกข์, ถึงความจริงอันประเสริฐ คือ เหตุให้เกิดทุกข์, ถึงความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับทุกข์เสียได้ และความจริงอันประเสริฐ คือ หนทางให้ถึงความดับทุกข์ นั้น. เราถูกถามแล้ว ก็พยากรณ์ ให้แก่พวกเธอ ทำจิตของพวกเธอให้ชุ่มชื่น ด้วยการพยากรณ์ปัญหาให้, ฯลฯ นี่เป็น ข้อที่ ๔.

อุทายิ ! ข้อปฏิบัติเป็นสิ่งที่เราบอกแล้วแก่สาวก ท. สาวก ท. ของเรา ปฏิบัติตามแล้ว ย่อมทำสติปัญญาทั้งสี่ให้เจริญได้, คือภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้มี ปรกติดตามเห็นกายในกาย, มีปรกติดตามเห็นเวทนาในเวทนา ท., มีปรกติดตามเห็นจิต ในจิต, มีปรกติดตามเห็นธรรมในธรรม ท. มีเพียรเผาบาปมีความรู้ตัวทั่วพร้อม มี สติ นำออกเสียซึ่งอภิชณาและโทมนัสในโลก (คือความยินดียินร้าย อันเป็นของประจำ โลก), เพราะการปฏิบัติเช่นนั้น สาวกของเราเป็นอันมากได้บรรลุแล้วซึ่ง อภิญญา ไวसानบารมี (คืออรหัตตผล) แล้วแลอยู่. (ตอนนี้ตรัสยืดยาวจนตลอดโพธิปักขิยธรรม สมบัติ และวิชาแปดด้วย แต่จะไม่ยกมาใส่ไว้เพราะเกินต้องการไป), ฯลฯ นี่เป็นข้อที่ ๕.

อุทายิ ! เหตุทำอย่างนี้แล ที่ทำให้สาวกของเรา สักการะ เคารพนับถือ บูชาแล้วอาศัยเราอยู่.

(หาใช่เพราะพระองค์เป็นผู้ฉันอาหารน้อย มีรูดงค์ต่างๆ เป็นต้น ดังกล่าวแล้วในหัวข้อ ว่า "ส่วนที่สาวกเข้มงวดกว่าพระองค์" ข้างต้น นั้นไม่).

เหตุที่ทำให้เกิดการแสดงปาติโมกข์^๑

ภิกษุ ท.! ที่นี้เอง ปริวิตกแห่งใจได้เกิดขึ้นแก่เรา เมื่ออยู่ในที่สงัดว่า "ถ้า โฉน เราจะอนุญาตสิกขาบท ท. ที่ได้บัญญัติ ให้เป็นปาติโมกข์เทศแก่ภิกษุ ท. เหล่านั้น. ปาติโมกข์เทศนั้น จักเป็นอุโบสถกรรมของภิกษุ ท. เหล่านั้น" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เราอนุญาต เพื่อแสดงขึ้นซึ่งปาติโมกข์.

ไม่ทรงทำอุโบสถกับสาวกอีกต่อไป^๒

มีภิกษุอลัชชีปนอยู่ในหมู่สงฆ์ที่กำลังจะทำอุโบสถ. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทำอุโบสถ, จนพระโมคคัลลานะค้นตัวภิกษुरुูปนั้นได้ บังคับด้วยอาญาแห่งสงฆ์ ให้ออกไปถึงสามครั้ง ก็ไม่ยอมออก จนต้องดึงแขนออกไปแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ! บุคคลนั้น ข้าพระองค์นำตัวออกไปแล้ว. บริษัทบริสุทธฺิแล้ว. ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์ แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด" ดังนี้.

นำอัศจรรย, โมคคัลลานะ ! ไม่เคยมีเลย, โมคคัลลานะ ! ไม่ฆบรุขุขนั้น ถึงกับต้องจุดแขนจึงยอมออกไป.

ภิกษุ ท.! บัดนี้ จำเดิมแต่นี้ไป เราไม่ทำอุโบสถ, ไม่แสดงปาติโมกข์. ภิกษุ ท.! จำเดิมแต่บัดนี้ไป พวกท่านทั้งหลายด้วยกันจงทำอุโบสถ, จงแสดงปาติโมกข์.

ภิกษุ ท.! ไม่ใช่โอกาส ไม่ใช่ฐานะเลย ที่ตถาคตจะพึงทำอุโบสถจะพึงแสดงปาติโมกข์ในบริษัทที่ไม่บริสุทธฺิ.

๑. บาลี มหา. วิ. ๔/๒๐๓/๑๔๙. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้เมืองราชคฤห์.

๒. บาลี โสณวรรค อุ. ขุ. ๒๕/๑๕๒/๑๑๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่โรงอุโบสถ ณ บุพพาราม ใกล้เมืองสาวัตถี.

(ค. เกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนพระองค์ ๓๑ เรื่อง)

ไม่ทรงติดทายก^๑

อานนท์ ! ตถาคตเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะเป็นผู้ไปดี ผู้รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝีกคนควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์. ตถาคตนั้น เสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง), เมื่อตถาคตนั้น หลีกออกอยู่อย่างนั้น ขาวนิคมและชาวชนบท ที่เป็นพราหมณ์หรือคฤหบดี เวียนติดตาม **เมื่อขาวนิคมและชาวชนบทที่เป็นพราหมณ์หรือคฤหบดี เวียนติดตาม ตถาคตย่อมไม่ผูกใจใคร่ ไม่ถึงความกำหนด ไม่เวียนมาเพื่อความมักมาก... ฯลฯ...**

อานนท์ ! ครูบางคนในโลกนี้ ย่อมเสพเสนาสนะสงัด คือป่าละเมาะ โคนไม้ ภูเขา ซอกห้วย ท้องถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง (อย่างใดอย่างหนึ่ง), เมื่อครูผู้นั้น หลีกออกอยู่อย่างนั้น ขาวนิคมและชาวชนบท ที่เป็นพราหมณ์หรือคฤหบดี ย่อมเวียนติดตาม. ครูผู้นั้น, เมื่อขาวนิคมและชาวชนบทที่เป็นพราหมณ์หรือคฤหบดี เวียนติดตาม, ก็ผูกใจสยบ ก็ถึงความกำหนด ก็ถึงความมักมาก. อานนท์ ! นี้แหละเราเรียกว่า **อุปัททวะ^๒ สำหรับอาจารย์.** สิ่งอันเป็นอกุศลลามก เศร้าหมองพร้อม เป็นไปเพื่อเกิดใหม่ ประกอบด้วย

๑. บาลี มหาสุญญตสูตร อุปร.ม. ๑๔/๒๔๓/๓๕๔. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่นิโครธาราม

กรุงกบิลพัสดุ์ ในวิหารของภิกษุสัททกะ.

๒. อุปัททวะ คืออันตราย หรือเครื่องทำลาย.

ความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล เป็นไปเพื่อชาติ ชรา มรณะสืบไป ย่อมกดทับ
ครูผู้นั้นไว้. อานนท์ ! อุปัททวะสำหรับอาจารย์ เป็นอย่างนี้แล.

ความรู้สึกของพระองค์เกี่ยวกับยศ^๑

(พวกพราหมณ์คหบดีชาวบ้านอิจฉานังคละจำนวนมาก ได้ยินกิตติศัพท์อันใหญ่หลวง
ของพระผู้มีพระภาค ว่าบัดนี้ได้เสด็จมาประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละ ก็พากันนำเอาของ
เคี้ยวของฉันเป็นอันมากเข้าไปออกันอยู่ที่นอกซุ้มประตู ส่งเสียงอึกทึก. พระผู้มีพระภาคตรัสถาม
พระนาคิตะผู้อุปัฏฐาก:-)

นาคิตะ ! เสียงอื้ออึงอะไรกัน ราวกะว่าการยื้อแย่งซื้อปลาของ
ชาวประมง?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พราหมณ์คหบดีชาวบ้านอิจฉานังคละ นำของเคี้ยว
ของฉันเป็นอันมากมาออกันอยู่ที่ด้านนอกแห่งซุ้มประตู เพื่อจะถวายแก่พระผู้มีพระ
ภาคและภิกษุสงฆ์."

นาคิตะ ! เราอย่าต้องเกี่ยวข้องกับยศเลย; ยศก็อย่ามาเกี่ยวข้องกับเรา
เลย. นาคิตะ ! พวกคนที่ไม่อาจจะได้ตามปรารถนา ไม่อาจจะได้โดยง่าย
โดยสะดวก ซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข ดังที่เราได้ตาม
ปรารถนา ได้โดยง่าย โดยสะดวก, ก็พึงยินดี มีพื้หสุข (สุขอันเกิดจากท้อปัสสาวะ)
มิทอสุข (สุขของคนนอนชบ) สุขอันเกิดจากลาภสักการะและเสียงสรรเสริญต่อไป
เถิด.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงทรรีบ ขอพระ-
สุคต จงทรรีบ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บัดนี้เป็นเวลาสำหรับการทรรีบของพระผู้มี

๑. บาลี ปญจก. อ. ๒๒/๓๒/๓๐. ตรัสแก่พระนาคิตะ ที่ราวป่าอิจฉานังคละ คราวจาริกไป
แคว้นโกศล.

พระภาค. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระองค์จะเสด็จไปทางใดในบัดนี้ พราหมณ์ คหบดีชาวนิคม ชาวชนบท ท. ก็จักติดตามไปทางนั้น เหมือนเมื่อฝนเม็ดหยาบตกลงมา น้ำก็จะไหลไปตามที่ลุ่ม; ฉะนั้นก็ฉันทัน ที่พระผู้มีพระภาค จะเสด็จไปทางใดในบัดนี้ พราหมณ์ คหบดีชาวนิคม ชาวชนบท ท. ก็จักติดตามไปทางนั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เพราะความปรากฏแห่งศีลของพระผู้มีพระภาคทำให้เป็นเช่นนั้น".

นาคิตะ ! เราอย่าต้องเกี่ยวข้องกับยศเลย; ยศก็อย่ามาเกี่ยวข้องกับเราเลย. นาคิตะ ! พวกคนที่ไม่อาจจะได้ตามปรารถนา ไม่อาจจะได้โดยง่าย โดยสะดวกซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข ดังที่เราได้ตามปรารถนา ได้โดยง่าย โดยสะดวก, ก็พึงยินดี มีพหุสุข (สุขอันเกิดจากท้อปัสสาวะ) มีทสสุข (สุขของคนนอนชบ) สุขอันเกิดจากลาภสักการะและเสียงสรรเสริญต่อไปเกิด.

นาคิตะ ! **อุจจาระปัสสาวะ** ย่อมมีจากสิ่งที่ยุกคลกินแล้ว ต่อมแล้ว เคี้ยวแล้ว ลิ้มแล้ว; นั่นคือสิ่งไหลออกของสิ่งที่กินแล้ว ต่อมแล้ว เคี้ยวแล้วลิ้มแล้ว.

นาคิตะ ! **โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส** ย่อมเกิดขึ้นเพราะสิ่งที่รักแปรปรวนไปโดยประการอื่น; นั่นคือสิ่งไหลออกของความแปรปรวนแห่งสิ่งเป็นที่รัก.

นาคิตะ ! เมื่อบุคคลตามประกอบซึ่งอนุโยคในอสุกนิमित, **ความเป็นของปฏิกุลในอสุกนิमितย่อมปรากฏขึ้น**; นั่นคือสิ่งไหลออกแห่งการอนุโยคในอสุกนิमित.

นาคิตะ ! เมื่อบุคคลตามเห็นอยู่ซึ่งความไม่เที่ยงในผัสสาตนะ ๖, **ความเป็นของปฏิกุลในผัสสะ ย่อมปรากฏขึ้น**; นั่นคือสิ่งไหลออกแห่งการตามเห็นความไม่เที่ยงในผัสสาตนะ.

นาคิตะ ! เมื่อบุคคลตามเห็นอยู่ซึ่งความตั้งขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานชั้นนี้ทั้งห้า, **ความเป็นของปฏิกุลในอุปาทาน ย่อมปรากฏขึ้น**; นั่นคือสิ่งไหลออกแห่งการตามเห็นความตั้งขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานชั้นนี้ ดังนี้.

ทรงเสพเสนาสนะป่าเรื่อยไป เพื่อให้เป็นตัวอย่าง^๑

พราหมณ์ ! ท่านอาจมีความเห็นอย่างนี้ก็ได้ว่า "ขณะนี้พระสมณโคดมยังมีราคะ ยังมีโทสะ ยังมีโมหะ เป็นแน่, เพราะฉะนั้นจึงได้เสพเสนาสนะป่าอันเจียบสัจด์" ดังนี้.

พราหมณ์เอ๋ย ! ท่านไม่เพียงมีความเห็นอย่างนั้นเลย. พราหมณ์ ! เรามองเห็นอยู่ซึ่งประโยชน์ ๒ ประการ จึงเสพเสนาสนะป่าอันเจียบสัจด์, คือ **เพื่อความอยู่เป็นสุขทันตาเห็น** แก่เราเอง อย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่ง **เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ที่ตามมาภายหลัง (จะมีกำลังใจปฏิบัติในการเสพเสนาสนะป่าอันเจียบสัจด์)** ดังนี้.

ทรงพอพระทัยความสามัคคีเป็นอย่างยิ่ง^๒

ภิกษุ ท.! ในทิศใด ภิกษุทั้งหลาย เกิดแตกร้างกัน เกิดการวุ่นวายกัน ทะเลาะวิวาทกันตีกันแทงกันและกันอยู่ด้วยหอกปาก, ทิศนั้นไม่เป็นทิศที่ผาสุกแก่เราเลย แม้แต่เพียงนึกถึง จะต้องกล่าวทำไม ถึงเรื่องไปจนถึงที่นั่น. และเราย่อมแน่ใจในเรื่องนั้นว่า พวกเธอทั้งหลายที่นั่น พากันละเลยธรรมะสามประการเสีย แล้วทำธรรมะอีกสามประการให้เกิดขึ้นหนาแน่น เป็น

๑. บาลี ภยภราวาสสูตร มุม. ๑๒/๔๑/๕๑. ตรัสแก่ชาณุสโสนีพราหมณ์ ที่เชตวัน.

๒. บาลี ติก. อ. ๒๐/๓๕๕/๕๖๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

แน่แท้. สามประการเหล่าไหนเล่า ที่เธอพากันละเสีย? สามประการคือ ความตริกในอันหลีกออกจากกาม ความตริกในอันไม่พยายาม และความตริกในอันไม่เบียดเบียน. และสามประการเหล่าไหนเล่าที่เธอพากันทำให้เกิดขึ้นหนาแน่น? สามประการคือ ความตริกไปในทางกาม ความตริกไปในทางพยายามและความตริกไปในทางเบียดเบียน.

ภิกษุ ท.! ในทิศใด ภิกษุทั้งหลายมีความพร้อมเพรียงกัน มีความบันเทิงต่อกันและกัน ไม่ทะเลาะวิวาทกัน เข้ากันและกันได้สนิทเหมือนน้ำนมกับน้ำมองดูกันและกันด้วยสายตาแห่งความรักอยู่, ทิศนั้นเป็นที่ผาสุกแก่เรา แม้ต้องเดินไป (อย่างเหน็ดเหนื่อย) จะป่วยกล่าวไปโย ถึงการที่เพียงแต่นึกถึง. และเราย่อมแน่ใจในเรื่องนั้นว่า พวกเธอทั้งหลายที่นั่น พากันละธรรมสามประการเสีย แล้วทำกรรมะอีก สามประการให้เกิดขึ้นหนาแน่น เป็นแน่แท้. สามประการเหล่าไหนเล่า ที่เธอพากันละเสีย? สามประการ คือ ความตริกไปในทางกาม ความตริกไปในทางพยายาม และความตริกไปในทางเบียดเบียน. สามประการเหล่าไหนเล่า ที่เธอพากันทำให้เกิดขึ้นหนาแน่น? สามประการคือ ความตริกในอันหลีกออกจากกามความตริกในอันไม่พยายาม และความตริกในอันไม่เบียดเบียน, ดังนี้.

ทรงมีความสุขยิ่งกว่ามหาราช^๑

"พระโคตมผู้มีอายุ ! พระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งมคธ มีความอยู่เป็นสุขกว่าพระสมณโคตมหรือว่าพระสมณโคตมมีความสุขกว่า?"

๑. บาลี จุฬทุกขัณฑ์สูตร ม.ม. ๑๒/๑๘๗/๒๒๐. ตรัสเล่าเรื่องที่ทรงสนทนากับนิครนถ์เรื่องนี้ แก่เจ้ามหานาม ที่นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์.

นิครนถ์ ท.! ถ้าอย่างนั้นเราขอถามกลับแก่ท่านทั้งหลาย. ท่าน ท.เห็นว่าควรตอบให้ถูกต้องอย่างไร ก็จงตอบอย่างนั้นเถิด, เราถามท่านทั้งหลายว่า ท่านมีความเห็นอย่างไร คือพระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งมคธ สามารถทำ กายมิให้หวั่นไหว ทำวจาให้สงบเงียบ เสวยความสุขอย่างเดียวล้วน อยู่ตลอดเวลา ๗ วัน ๗ คคืน ได้หรือไม่?

"พระโคตมผู้มีอายุ ! ข้อนั้นหามิได้เลย."

นิครนถ์ ท.! พระเจ้าพิมพิสาร ราชาแห่งมคธ สามารถทำกายมิให้หวั่นไหว ทำวจาให้สงบเงียบ เสวยความสุขอย่างเดียวล้วน อยู่ตลอดเวลา ๖ วัน ๖ คคืน, ..๕ วัน ๕ คคืน, ..๔ วัน ๔ คคืน, ๓ วัน ๓ คคืน, ..๒ วัน ๒ คคืน,..๑ วัน ๑ คคืน, ได้หรือไม่?

"พระโคตมผู้มีอายุ ! ข้อนั้นหามิได้."

นิครนถ์ ท.! เราแล สามารถเพื่อทำกายมิให้หวั่นไหว ทำวจาให้สงบเงียบ เสวยความสุขอย่างเดียวล้วน อยู่ตลอดเวลา ๑ วัน ๑ คคืน, หรือ๒ วัน ๒ คคืน, ..๓ วัน ๓ คคืน, ..๔ วัน ๔ คคืน, ..๕ วัน ๕ คคืน, ..๖ วัน๖ คคืน, .. หรือ ๗ วัน ๗ คคืน เป็นกำหนด ได้ตามปรารถนา. นิครนถ์ ท.! เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านทั้งหลายจะเข้าใจอย่างไร? พระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งมคธมีวิหารธรรมเป็นสุขกว่าเรา หรือว่าเรามีวิหารธรรมเป็นสุขกว่าพระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งมคธ?

"พระโคตมผู้มีอายุ ! ถ้าเป็นอย่างนี้ พระสมณโคตมเป็นผู้มีวิหารธรรมเป็นสุขกว่า"

ทรงผาสุกยั้งนัก เมื่อทรงอยู่ในอนิมิตตเจโตสมาธิ^๑

อานนท์ ! สมัยใด ตถาคตเข้าสู่เจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิต เพราะไม่ทำนิมิต ทั้งปวงไว้ในใจดับเวทนาบางพวกเสีย แล้วแลอยู่; อานนท์ ! สมัยนั้น ความผาสุก ยั้งนัก ย่อมมีแก่ตถาคต.

อานนท์ ! เพราะเหตุนั้น เธอ ท. จงเป็นผู้มีตนเป็นประทีป มีตนเป็น สรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่น เป็นสรณะ อยู่เกิด.

อานนท์ ! อย่างไรเล่า เรียกว่าภิกษุผู้มีตนเป็นประทีป มีตนเป็นสรณะไม่มี สิ่งอื่นเป็นสรณะ : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นอยู่? อานนท์ ! ภิกษุ ท ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ตามเห็นซึ่งกายในกายเป็นผู้ตาม เห็นซึ่งเวทนาในเวทนา ท. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขฌาและ โทมนัสในโลก เป็นอยู่; เป็นผู้ตามเห็นซึ่งจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขฌาและโทมนัสในโลก เป็นอยู่; เป็นผู้ตามเห็นซึ่งธรรมในธรรม ท. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสตินำออกซึ่งอภิขฌาและโทมนัสในโลก เป็นอยู่.

อานนท์ ! อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าผู้มีตนเป็นประทีป มีตนเป็นสรณะไม่มีสิ่ง อื่นเป็นสรณะ : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นอยู่.

---

๑. บาลี มหา. ที. ๑๐/๑๑๘/๙๓; มหาวาร. ส. ๑๙/๒๐๕/๓๑๑. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่ เวฬุวคาม เมืองเวสาลี.

วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากตลอดพรรษา

และทรงสรรเสริญมาก^๑

ภิกษุ ท.! ถ้าพวกปริพพาชกเดิยรถีย์อื่น จะพินถามเธอ ท. อย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ ! พระสมณโคดม ทรงอยู่จำพรรษา ส่วนมาก ด้วยวิหารธรรมไหนเล่า?” ดังนี้. ภิกษุ ท.! เมื่อพวกเธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงตอบแก่พวกปริพพาชกเดิยรถีย์อื่นเหล่านั้น อย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ ! **พระผู้มีพระภาค ทรงอยู่จำพรรษา ส่วนมาก ด้วยวิหารธรรมคือ อานาปานสติสมาธิแล**” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ในกรณีนี้ เราเป็นผู้มีสติอยู่ หายใจเข้า, มีสติอยู่ หายใจออก; เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่า “เราหายใจเข้ายาว” ดังนี้; เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้สึกตัวทั่วถึง ว่า “เราหายใจออกยาว” ดังนี้. ....([ทรงแสดง อานาปานสติสมาธิจนครบทั้ง ๑๖ ชั้น ดังมีใจความปรากฏอยู่ที่หน้า ๙๙-๑๐๑ แห่งหนังสือเล่มนี้](#)) ...ย่อมรู้สึกตัวทั่วถึง ว่า “เราเป็นผู้ตามเห็นซึ่งความสลัดคิณอยู่เป็นประจำหายใจออก” ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เมื่อใครจะกล่าววิหารธรรมใดโดยชอบ ว่าเป็น อริยวิหาร ก็ดี พรหมวิหารก็ดี ตถาคตวิหารก็ดี, เขาพินกล่าวโดยชอบ ซึ่ง **อานาปานสติสมาธิ** นั้น ว่าเป็น **อริยวิหาร พรหมวิหาร ตถาคตวิหาร**.

ภิกษุ ท.! ภิกษุ ท. เหล่าใด **ยังเป็นเสขะ** มีวัตรอุประสงค์แห่งใจอันยังไม่บรรลุลแล้วปรารธนาอยู่ซึ่งโยคักเขมธรรมอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อยู่; อานา-

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๔๑๒/๑๓๖๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่อิจฉานังคสไพโรสณห์ ใกล้เมือง อิจฉานังคละ.

ปานสติสมาธิ อันภิกษุเหล่านั้นเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ.

ภิกษุ ท.! ส่วนภิกษุ ท. เหล่าใด เป็น **อรหันต์ขีณาสพ** มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำอันกระทำแล้ว มีภาระหนักปลงลงแล้ว มีประโยชน์ตนอันตามบรรลุแล้ว มีสัญญาอันในภพอันสิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ด้วยปัญญาโดยชอบ; อานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเหล่านั้นเจริญทำให้มากแล้ว ก็ยังเป็นไปเพื่อการอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรมด้วย เพื่อสติสัมปชัญญะอยู่ด้วย.

ทรงมีอาหารบริสุทธีแม้เกี่ยวกับการฆ่าสัตว์^๑

ชีวกะ ! ผู้ใด ทำการฆ่าสัตว์มีชีวิต อุทิศตถาคตหรือสาวกของตถาคต อยู่แล; ผู้นั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมาก โดยฐานะ ๕ ประการ คือ ข้อที่ :

บุคคลนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านจงไปนำสัตว์ชื่อนั้นมา" ดังนี้; เขา ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมาก โดยฐานะที่หนึ่งนี้.

สัตว์นั้น เมื่อเขาผูกคอตายอยู่ ย่อมเสวยซึ่งทุกข์โทมนัส; บุคคลนั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมาก โดยฐานะที่สองนี้.

บุคคลนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านจงไป, จงเตรียมซึ่งสัตว์มีชีวิต" ดังนี้; เขาย่อมประสบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมาก โดยฐานะที่สามนี้.

สัตว์นั้น เมื่อถูกเตรียมอยู่ ย่อมเสวยซึ่งทุกข์โทมนัส; บุคคลนั้นย่อมประสบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมาก โดยฐานะที่สี่นี้.

๑. บาลี ชิวกสูตร ม.ม. ๑๓/๕๒/๖๐. ตรัสแกหมอชีวโกโกมารภัจจ ที่สวนมะม่วง นอกเมืองราชคฤห์

บุคคลนั้น เชื่อว่าย่อมยังตถาคตหรือสาวกของตถาคตให้ยินดี ด้วยสิ่งอันเป็นอกัปปิยะ; เขาย่อมประสบสิ่งที่มีโชບุญอันเป็นอันมาก โดยฐานะที่ห้านี้.

ชิวกะ ! ผู้ใด ทำการฆ่าสัตว์มีชีวิต อุทิศตถาคตหรือสาวกของตถาคตอยู่; ผู้นั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโชບุญเป็นมาก โดยฐานะ ๕ ประการ เหล่านี้แล.

ครั้นพระผู้มีพระภาคตรัสดังนี้แล้ว หมอชิวโกมารภัจจ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า "นาอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ! ไม่เคยมีแล้ว พระเจ้าข้า ! : พระเจ้า ! ภิกษุ ท. ย่อมฉันอาหารอันสมควรหนอ; พระเจ้าข้า ! ภิกษุ ท. ย่อมฉันอาหารอันหาโทษมิได้ หนอ...".

ไม่ทรงฉันอาหารที่เกิดขึ้นเพราะคำขั้บ^๑

(พระผู้มีพระภาค ได้โต้ตอบกับภสิภารทวาชพราหมณ์เกี่ยวกับเรื่องทำนา ทรงยืนยันว่า พระองค์ก็เป็นชานา ทำนาที่มีอมตะเป็นผล ได้ตอบกันด้วยคำที่เป็นคาถา (คำกาศยกลอน) ดังที่ปรากฏอยู่ที่หน้า ๓๘๐ แห่งหนังสือเล่มนี้ ภายใต้หัวข้อว่า "ทรงทำนาที่มีอมตะเป็นผล". พราหมณ์เลื่อมใส นำข้าวปายาสถาดใหญ่เข้าไปถวาย นิมนต์ให้ฉัน; พระองค์ตรัสตอบด้วยคำที่เป็นคาถาหรือกาศยอีกครั้งหนึ่ง มีข้อความดังต่อไปนี้:-)

เราไม่บริโภคคาถาติครตะโกชนะ (โกชนะที่เกิดขึ้นเพราะคำขั้บ). พราหมณ์เอ๋ย! นั่นมิใช่ปกติธรรมตาของผู้เห็นธรรมอย่างครบถ้วน. พุทธบุคคล ท. ย่อมปฏิเสธคาถาภิศิตะโกชนะ. พราหมณ์เอ๋ย! เมื่อธรรมมีอยู่, ก็ต้องมีการประพฤติตามธรรมนั้น. ท่านจงบำรุงพุทธบุคคล

๑. บาลี สคา. ส. ๑๕/๒๔๕/๖๕๖; และ ๑๕/๒๔๗/๖๖๒; และ ๑๕/๒๕๔/๖๗๕. สุตต.ขุ. ๒๕/๓๔๑/๒๙๙; และ ๒๕/๔๑๘/๓๕๙.

ผู้เป็นเทพสิทธิ์^๑ แสวงพบคุณอันใหญ่หลวง สิ้นอาสวะแล้ว

สงบรำงับแล้วจากธรรมเป็นเครื่องให้รำคาญ ด้วยข้าวและ

น้ำอันอื่นเกิด; เพราะว่า นั่นเป็นบุญของผู้มั่งบุญ.

(พราหมณ์นั้นได้ทูลถามว่า ถ้าอย่างนั้นจะให้นำข้าวปายาสนี้ไปถวายแก่ใคร; ตรัสตอบว่า ไม่มองเห็นใครที่ควรรับ, ให้นำไปทิ้งเสีย).

ทรงฉันอาหารวันหนึ่งคนเดียว^๒

ภิกษุ ท.! เรายอมฉันโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียว (คือฉันคนเดียว ลูกขึ้นแล้วไม่ฉันอีกในวันนั้น). ภิกษุ ท.! เมื่อเราฉันโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียวอยู่ ย่อมรู้สึกว่าเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีทุกข์น้อยมีความเบากายกะปรี้กะเปร่า มีกำลังและมีความผาสุกด้วย.

ภิกษุ ท.! มาเถิด แม้พวกเธอทั้งหลาย ก็จงฉันโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียว. ภิกษุ ท.! พวกเธอทั้งหลาย เมื่อฉันอยู่ซึ่งโภชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียวจักรู้สึกความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีทุกข์น้อยมีความเบากาย กะปรี้กะเปร่า มีกำลังและมีความผาสุกด้วยแล.

๑. คำว่า "เทพสิทธิ์" ไม่เป็นที่แจ่มแจ้งแก่นักศึกษาแห่งยุคปัจจุบัน มักจะแปลกันว่า ผู้บริบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวง ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นคำใช้เรียกพระอรหันต์ ในความหมายที่ว่า เข้าถึงธรรมอันเป็นไภวาลัย ในระดับเดียวกับปรมาตมานของฝ่ายฮินดู เป็นคำสาธารณะที่ใช้ร่วมกันทุกลัทธิแห่งยุคนั้น เช่นเดียวกับคำว่า อรหันต์ นั่นเอง จึงควรใช้ทับศัพท์ว่าเทพสิทธิ์ ไม่ควรแปล จนกว่าจะกลายเป็นคำที่รู้จักกันไป ควรจะยุติเป็นอย่างไร ขอท่านผู้รู้จงวินิจฉัยด้วยตนเองเถิด. -ผู้รวบรวม.

๒. บาลี ภัททาลิสสูตร ม.ม. ๑๓/๑๖๓/๑๖๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ทรงฉันอาหารหมดบาตรก็มี^๑

อุทายิ ! ถ้าจะว่า สาวกทั้งหลาย สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา แล้วอาศัยเราอยู่ เพราะเหตุที่เธอเหล่านั้นคิดเห็นว่า พระสมณโคดมเป็นผู้ฉันอาหารน้อย และทั้งมีธรรมดากล่าวสรรเสริญคุณ ของความเป็นผู้ฉันอาหารน้อย ด้วยแล้ว; ก็ยังมีอยู่, อุทายิ ! คือสาวกของเรา บางเหล่าที่ฉันอาหารเพียงชั้นน้อยหนึ่งบ้าง กึ่งชั้นน้อยบ้าง เท่าผลมะตูมบ้าง เท่ากิ่งผลมะตูมบ้าง. ส่วนเราเล่า, อุทายิ ! บางคราวฉันอาหารอันเต็มบาตร เสมอปากบ้าง ล้นกว่านั้นบ้าง ด้วยบาตรใบนี้.^๒ เมื่อเป็นเช่นนี้ สาวกพวกที่มีอาหารเพียงชั้นน้อยหนึ่งบ้าง กึ่งชั้นน้อยบ้าง เท่าผลมะตูมบ้าง เท่ากิ่งผลมะตูมบ้าง ก็หาพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา แล้วอยู่อาศัยด้วยเรา โดยคิดว่าพระสมณโคดมเป็นผู้มีอาหารน้อย และกล่าวสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหารน้อยดังนี้ ได้ไม่.

บางคราวทรงมีปิติเป็นภักษาเหมือนพวกอภัสสรเทพ^๓

สมัยหนึ่ง เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านปัญจศาลพราหมณคาม ในคราวนักขัตตฤกษ์ แจกของขวัญแก่เด็ก ๆ มารได้ดลใจให้ชาวบ้านไม่ถวายบิณฑบาต จนต้องเสด็จกลับมาบาตรเปล่าแล้วมารยังมาดักเยาะเย้ยพระองค์ว่า "กลับเข้าไปอีกทีซี เราจักทำให้ท่านได้บิณฑบาต". ตรัสตอบกับมารดังนี้ว่า :-

-
๑. บาลี มหาสกุฏทายิสูตฺร ม.ม. ๑๓/๓๑๘/๓๒๔. ตรัสแก่ปริพาชกชื่อสกุฏทายิ ที่ป่าสำหรับให้เหยื่อแก่นกยูง ไกลกรุงราชคฤห์.
  ๒. ขณะนี้เป็นเวลาไปบิณฑบาต ทรงถือบาตรติดพระหัตถ์ไป, แต่แวะสนทนากันก่อน.
  ๓. บาลี สคา. ส. ๑๕/๑๖๗/๔๖๘. ตรัสแก่มาร ที่หมู่บ้านพราหมณชื่อปัญจศาลา.

มารมาขัดขวางตถาคตอยู่ ประสบสิ่งอันมิใช่บุญเสียแล้ว.

ดูก่อนมาร ! ท่านเข้าใจว่าบาปจะไม่ให้ผล ดั่งนั้นหรือ.

พวกเราอยู่เป็นสุขดีหนอ เมื่อเราไม่มีความกังวลใจเลย.

เราจักมีปีติเป็นภักษา เหมือนพวกอภัสสรเทพ.

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป รู้สึกว่า พระผู้มีพระภาครู้กำพืดเราเสียแล้ว พระสุคตรู้กำพืดเราเสียแล้ว มีทุกข์โทมนัส อันตรธานไปแล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ทรงมีการประทม อย่างตถาคต^๑

ภิกษุ ท.! การนอนมีสี่อย่าง คือการนอนอย่างเปรต, การนอนอย่างคนบริโภคกาม, การนอนอย่างสีหะ, การนอนอย่างตถาคต.

ภิกษุ ท.! การนอนอย่างเปรตเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! โดยมากพวกเปรตยอมนอนหงาย นี้เรียกว่า การนอนอย่างเปรต.

ภิกษุ ท.! การนอนอย่างคนบริโภคกามเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! โดยมาก คนบริโภคกามยอม นอนตะแคงโดยข้างเบื้องซ้าย นี้เรียกว่า การนอนอย่างคนบริโภคกาม.

ภิกษุ ท.! การนอนอย่างสีหะเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! สีหะเป็นพญาสัตว์ ย่อมสำเร็จการนอนโดยข้างเบื้องขวา เท้าเหลื่อมเท้า สอดหางไว้ที่ระหว่างแขนขา. สีหะนั้นครั้งตื่นขึ้น ย่อมชะเง้อกายตอนหน้าขึ้นสังเกตกายตอนท้าย ถ้าเห็นความตื่นเคลื่อนที่ของกาย (ในขณะหลับ) ย่อมมีความเสียใจเพราะข้อนั้น. ถ้าไม่เห็น ย่อมมีความดีใจ. นี้เรียกว่า การนอนอย่างสีหะ.

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๓๑/๒๔๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! การนอนอย่างตถาคตเป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! การนอนอย่างตถาคตคือ ภิกษุในศาสนานี้ เพราะสังัดแล้วจากกาม ท. สังัดแล้วจากอกุศลธรรม ท., ย่อมเข้าถึงฌานที่ ๑ ซึ่งมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. เพราะวิตกวิจารณ์รำงับไป เธอเข้าถึงฌานที่ ๒ อันเป็นเครื่องผ่อนคลายแห่งใจในภายใน สามารถให้สมาธิผุดขึ้นเป็นธรรมเอก ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. เพราะปีติจางหายไป เธอเป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ได้ มีสติ มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม และได้เสวยสุขด้วยนามกาย เข้าถึงฌานที่ ๓ อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า"เป็นผู้เฉยอยู่ได้ มีสติอยู่เป็นสุข" แล้วแลอยู่. เพราะละสุข และทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน เธอเข้าถึงฌานที่ ๔ อันไม่ทุกข์และไม่สุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. นี้เรียกว่า การนอนอย่างตถาคต.

ทรงเป็นผู้เอ็นดูเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์อย่างไม่เห็นแก่หน้า^๑

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้เอ็นดูเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง (สพฺพปาณภูตहितานุกมฺปี) อยู่ มิใช่หรือ พระเจ้าข้า?" (คำถามของคามณีสสิพันธกบุตรต่อพระผู้มีพระภาค)

คามณิ! ถูกแล้ว, ตถาคต เป็นผู้เอ็นดูเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวงอยู่.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ถ้าอย่างนั้น ทำไมพระองค์จึงทรงแสดงธรรมแก่คนบางพวก โดยเอื้อเฟื้อ (สกุจฺจ) และแก่คนบางพวก โดยไม่เอื้อเฟื้อ เล่า พระเจ้าข้า?"

๑. บาลี สฬา. ส. ๑๘/๓๘๗/๖๐๓. ตรัสแก่อสสิพันธกบุตรตาคามณิ ที่ปาวาริกัมพวัน ใกล้เมืองนาลันทา.

คามณี ! ถ้าอย่างนั้น เราขอขออนถามท่านในข้อนี้ ท่านจงตอบเราตามสมควร. คามณี! ท่านจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน : ในถิ่นแห่งเรา นี้ มีนาของชาวนาผู้คหบดีคนหนึ่ง อยู่ ๓ แปลง แปลงหนึ่งเป็นนาชั้นเลิศ, แปลงหนึ่งเป็นนาปูนกลาง, แปลงหนึ่งเป็นนาเลว มีดินเป็นก้อนแข็ง มีรสเค็ม พื้นที่เลว. คามณี ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร : ชาวนาผู้คหบดีนั้น เมื่อประสงค์จะหว่านพืช เขาจะหว่านในนาแปลงไหนก่อน คือว่าแปลงที่เป็นนาเลิศ, นาปูนกลาง, หรือว่านาเลว มีดินเป็นก้อนแข็ง มีรสเค็ม พื้นที่เลว เล่า?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ชาวนาคหบดีผู้ประสงค์จะหว่านพืชคนนั้น ย่อมหว่านในนาเลิศก่อน, แล้วจึงหว่านในนาปูนกลาง; สำหรับนาเลว ซึ่งดินเป็นก้อนแข็ง รสเค็ม พื้นที่เลวนั้น เขาก็หว่านบ้าง ไม่หว่านบ้าง เพราะเหตุว่า อย่างมากที่สุด ก็หว่านไว้ให้ไคกินพระเจ้าข้า !"

คามณี ! นาเลิศนั้นเปรียบเหมือนภิกษุภิกษุณีของเรา เราย่อมแสดงธรรม งดงามในเบื้องต้น งดงามในท่ามกลาง งดงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธี บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่ภิกษุภิกษุณีเหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? คามณี ! เพราะเหตุว่า ภิกษุภิกษุณี ท. เหล่านั้น มีเราเป็นประทีป มีเราเป็นที่ชอนเร้น มีเราเป็นที่ต้านทาน มีเราเป็นที่พึ่งอาศัย อยู่.

คามณี ! นาปูนกลางนั้นเปรียบเหมือนอุบาสกอุบาสิกาของเรา เราย่อมแสดงธรรม งดงามในเบื้องต้น งดงามในท่ามกลาง งดงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธี บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่อุบาสกอุบาสิกา ท. เหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? คามณี! เพราะเหตุว่าชน ท. เหล่านั้น มีเราเป็นประทีป มีเราเป็นที่ชอนเร้น มีเราเป็นที่ต้านทาน มีเราเป็นที่พึ่งอาศัย อยู่.

คามณี ! นาเลว มีดินเป็นก้อนแข็ง มีรสเค็ม พื้นที่เลว นั้นเปรียบเหมือนสมณพราหมณ์ปริพาชก ท. ผู้เป็นเดียรถีย์อื่นต่อเรา เราก็ยอมแสดงธรรมงดงามในเบื้องต้น งดงามในท่ามกลางงดงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ แก่ชน ท. เหล่านั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่าถึงแม้ว่าเขาจะเข้าใจธรรมที่เราแสดง สักบทเดียวนั้นก็ยังคงจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น ตลอดกาลนาน.

ทรงมีลักษณะเอ็นดูสรรพสัตว์ทั้งหลับและตื่น^๑

(พระผู้มีพระภาค ประสพทุกขเวทนาทางกายอันแก่กล้า เนื่องจากถูกกระทบด้วยสะเก็ดหินทรงมีสติสัมปชัญญะอดกลั้น ประทับสีหไสยาอยู่; มารได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาค แล้วกล่าวคาถาเยาะเย้ยดังนี้ว่า :-)

"ท่านนอนอยู่ด้วยความชบเซา หรือว่าเพราะความเมากาพย์กลอน. ประโยชน์อะไรของท่านไม่มีแล้วหรือ มานอนอยู่ผู้เดียวในที่อันสงัด. อะไรกันนี้ เห็นแต่จะนอน เห็นแต่จะหลับ."

(พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสตอบดังนี้ว่า :-)

เรามีได้นอนอยู่ด้วยความชบเซา หรือว่าเพราะความเมากาพย์กลอน. เราไม่มีความเศร้าโศก รู้สึกอยู่ซึ่งประโยชน์; เรามีความเอ็นดูในสรรพสัตว์ นอนอยู่ผู้เดียวในที่นั้นนอนอันสงัด. พวกที่ถูกลูกศรปักอก ปวดอยู่ในหทัยเป็นคราว ๆ ทั้งลูกศรเสียบอยู่ เขาก็ยังหลับได้ ทำไมเราซึ่งไม่มีลูกศรปัก จะหลับไม่ได้เล่า. เราตื่นอยู่ก็ไม่ยุ่งใจ. และไม่ตื่นรนเพื่อจะหลับ. วันคืน ท. ไม่

๑. บาลี สคา. ส. ๑๕/๑๖๒/๔๕๔. ตรัสแก่มาร ที่มัททกุจฉิมิคทายวัน ไกลกรุงราชคฤห์.

ทำการแพศยาแก่เรา. เราไม่มองเห็นความเสื่อมเสียที่ไหนในโลก;
 เพราะเหตุนั้น แม้ในความหลับ เราก็คงเป็นผู้เอ็นดูในสัตว์โลก
 ทั้งปวง.

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป รู้สึกว่า พระผู้มีพระภาครู้กำพิตเราเสียแล้ว พระสุคต
 รู้กำพิตเราเสียแล้ว มีทุกขโทมนัส อันตรธานไปแล้วในที่นั้นนั่นเอง.

ทรงมีลักษณะสัมมาสัมพุทธะ ทั้งในขณะที่ทำและไม่ทำหน้าที่^๑

ภิกษุ ท.! ลำดับนั้น มารผู้มีบาปได้เข้าสิงซึ่งพรหมปารีสัชชะ ตนใด
 ตนหนึ่ง แล้วกล่าวกะเราอย่างนี้ว่า "ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ! ถ้าท่านรู้ชัดอย่างนั้น
 ตรัสรู้ อย่างนั้น ท่านอย่าจูงนำ อย่าแสดงธรรม แก่สาวกแก่บรรชิตเลย; อย่าถึง
 ความยินดีในหมู่สาวกในหมู่บรรชิตเลย. ดูก่อนภิกษุ! ในกาลก่อนแต่กาลแห่งท่าน
 ได้มีสมณพราหมณ์ผู้ปฏิญาณอยู่ว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะในโลก ได้จูงนำ
 ได้แสดงธรรม แก่สาวกแก่บรรชิต, ด้วยทำความยินดีในหมู่สาวกในหมู่บรรชิต;
 เพราะการทำลายแห่งกายเพราะการขาดแห่งปราณ ได้ตั้งอยู่แล้วในกายอันเลว.
 ดูก่อนภิกษุ ! ในกาลก่อนแต่กาลแห่งท่าน ได้มีสมณพราหมณ์ (อีกพวกหนึ่ง)
 ผู้ปฏิญาณอยู่ว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะในโลกไม่จูงนำ ไม่แสดงธรรม แก่
 สาวกแก่บรรชิต, ไม่ทำความยินดีในหมู่สาวกในหมู่บรรชิต; เพราะการทำลายแห่ง
 กาย เพราะการขาดแห่งปราณ ได้ตั้งอยู่แล้วในกายอันประณีต. ดูก่อนภิกษุ ! เรา
 ขอกล่าวความข้อนี้อะท่าน อย่างนี้ว่า `ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์! ท่านจงเป็นผู้ขวนขวาย
 น้อย ประกอบอยู่ในสุขวิหารในธรรมอันท่านเห็นแล้ว อยู่เถิด; การไม่กล่าวไม่บอก
 เป็นการดี; ท่านอย่ากล่าวสอนผู้อื่นเลย'. ดังนี้".

๑. บาลี พรหมนิมิตตนิกสูตร ม.ม. ๑๒/๕๙๗/๕๕๖. ตรัสแก่มารผู้แปลงเป็นพรหมโต้ตอบ
 กับพระองค์ ด้วยเรื่องของพวกเขาพรหมในพรหมโลก.

ภิกษุ ท. ! เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะमारนั้น
 อย่างนี้ว่า "มารผู้มีบาป ! เรา รู้จักท่าน; ท่านอย่าสำคัญว่าเราไม่รู้จักท่าน.
 ดูก่อนมารผู้มีบาป ! ท่านเป็นมาร ! ท่านไม่ได้มีความเอ็นดูเกื้อกูลอะไรกะเรา
 ท่านจึงกล่าวอย่างนี้. ดูก่อนมารผู้มีบาป ! ท่านไม่ได้มีความเอ็นดูเกื้อกูล ท่านจึง
 กล่าวกะเราอย่างนี้. ดูก่อนมารผู้มีบาป ! ท่านมีความคิดเกี่ยวกับเราอย่างนี้ว่า
 'พระสมณโคตมแสดงธรรมแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นจักพ้นจากวิสัยแห่งเรา'
 ดังนี้. ดูก่อนมารผู้มีบาป ! สมณพราหมณ์ของท่านตามที่ท่านกล่าวว่าปฎิญา
 อยู่ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะนั้น หาใช่เป็นสัมมาสัมพุทธะไม่. ดูก่อนมารผู้มีบาป !
 เรานี้แหละ เป็นสัมมาสัมพุทธะ ปฎิญาอยู่ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ. ดูก่อนมาร
 ผู้มีบาป ! ตถาคต เมื่อแสดงธรรมแก่สาวก ท. อยู่ ก็เป็นสัมมาสัมพุทธะเช่นนั้น
 แหละ; แม้เมื่อไม่แสดงธรรมแก่สาวก ท. อยู่ ก็เป็นสัมมาสัมพุทธะเช่นนั้น
 แหละ. ดูก่อนมารผู้มีบาป ! ตถาคต เมื่อจูงนำสาวก ท. อยู่ ก็เป็นสัมมาสัมพุทธะ
 เช่นนั้นแหละ; แม้เมื่อไม่จูงนำสาวก ท. อยู่ ก็เป็นสัมมาสัมพุทธะเช่นนั้นแหละ.
 ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไรเล่า? ดูก่อนมารผู้มีบาป ! ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุว่า อาสวะ
 ท. เหล่าใด ซึ่งเป็นความเศร้าหมอง นำให้เกิดภพใหม่ มีความกระวนกระวาย
 มีผลเป็นทุกข์ อันนำไปให้เกิดชาติขรามานะสืบต่อไป นั้นตถาคตละหมดแล้ว มีมูล
 รากอันถอนขึ้นได้แล้ว กระทำให้เหมือนต้นตาลไม่มีวัตุสำหรับงอก กระทำให้
 ถึงความไม่มีไม่ เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา; เปรียบ
 เหมือนต้นตาลมีขั้วยอดอันขาดแล้ว ไม่อาจจะงอกงามอีกได้, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

ตัวอย่างเพียงส่วนน้อย ของความสุข^๑

พราหมณ์ ! วัว ๑๔ ตัว จะได้หายหาไม่พบ ๖ วันมาแล้ว แก่เราก็หา
มิได้ เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ตันงาในไร่จะ
ยับเยินมิใบเหลือเพียง ๒-๓ ใบ แก่เราก็หามิได้เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์ !
เราจึงเป็นผู้มีความสุข. พวกหนูจะกระโดดโลดเต้นในยุ้งเปล่า แก่เราก็หามิได้
เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ที่นอนที่ละเลยไว้ตั้ง
๗ เดือน (มิได้ชำระเพราะไม่มีเวลาพอ) เคลื่อนไปด้วยสัตว์ตัวเล็ก ๆ จะมีแก่เรา
ก็หามิได้ เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. ลูกเล็กหญิงชาย
ของลูกสาวที่เป็นหม้าย มีลูกติดคนหนึ่งบ้าง สองคนบ้าง จะมีแก่เราก็หามิได้
เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. โรคผอมเหลือง
ตัวสะพรั่งด้วยจุดเมล็ดงา จะมีแก่เราก็หามิได้, เพราะเหตุนั้นแหละ พราหมณ์ !
เราจึงเป็นผู้มีความสุข. เราจะถูกปลุกด้วยการตีบตะทั้งนอนหลับก็หามิได้
เพราะเหตุนั้นแหละพราหมณ์! เราจึงเป็นผู้มีความสุข. พวกเจ้าหน้าที่มาทวงหนี้
แต่เข้าใจว่า "จงใช้หนี้, จงใช้หนี้" ดังนี้ จะมีแก่เราก็หามิได้ เพราะเหตุ
นั้นแหละ พราหมณ์ ! เราจึงเป็นผู้มีความสุข.

ทรงนับพระองค์ว่าเป็นผู้หนึ่งในบรรดาผู้นอนเป็นสุข^๒

กุมาร ! เราเป็นผู้นอนเป็นสุข. บรรดาคนเหล่าใด ที่นอนเป็นสุข
ในโลกนี้ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาคนเหล่านั้น.

๑. บาลี พราหมณสัยุตต์ สคา. ส. ๑๕/๒๕๐/๖๖๙. ตรัสแก่พราหมณ์ภารทวาชโคตรผู้หนึ่ง
ที่กลางป่าชฎุ แห่งแคว้นโกศล.

๒. บาลี ติก. อ. ๒๐/๑๗๔/๔๗๔. ตรัสแก่หัตถิยะ อาหวกะ ที่ป่าประดู่ลาย(ป่าไม้สีสปา), ในที่นี้
ตรัสอุปมาว่ากุมาร.

"พระองค์ผู้เจริญ ! ราตรีแห่งเหมันตฤดู เป็นราตรีอันหนาว เป็นที่ตกแห่งหิมะมีในระหว่างแปดวัน^๑ พื้นแผ่นดินคมขรุขระเพราะรอยโคเหยียบ (ในฤดูแล้วแห่งในฤดูนี้). เครื่องลาดที่ทำด้วยใบไม้ก็บาง ๆ ใบไม้ก็โกร่น, ผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาดก็เป็นของเย็น มีหน้าลมเวรัมพา^๒ ก็พัดความหนาวมาด้วยดังนี้." ครั้นกล่าวดังนั้นแล้ว อาฬวกะก็ทูลถามในที่ว่า เมื่ออากาศกำลังร้ายกาจเช่นนี้ พระองค์จะทรงนอนเป็นสุขได้อย่างไร.

กุมาร ! เราเป็นผู้นอนแล้วเป็นสุข บรรดาคนเหล่าใด ที่นอนแล้วเป็นสุขในโลกนี้ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาคนเหล่านั้น. กุมาร ! เราจักย้อนถามท่านในเรื่องนี้ ท่านจงตอบโดยประการที่ควร. กุมาร ! ท่านจักเข้าใจว่าอย่างไร : เรือนมียอด ของคหบดี หรือของบุตรคหบดี ที่ฉาบทาแล้วทั้งขึ้นและลง ไม่มีรูรั่วให้ลมผ่าน มีลิ้มสลักอันขัดแล้ว มีหน้าต่างอันปิดสนิทแล้ว ในเรือนนั้น มีเตียงบัลลังก์ ลาดด้วยผ้าขนสัตว์สีดำนิดมีขนยาวสีองคูลี ลาดด้วยเครื่องลาดขาวทำด้วยขนสัตว์ ลาดด้วยเครื่องลาดขนสัตว์มีดอกเป็นกลุ่มก้อน มีฟูกอันสูงค่าทำด้วยหนังชะมด มีพาดานวิจิตรยิ่ง มีหมอนข้างแดงทั้งสองข้าง, ในที่นั้น เขาจุดประทีปน้ำมันไว้ มีปชาบดีสี่คนคอยบำเรอนำอิมเอิบใจ. ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร คือ เขาผู้นอนแล้วในที่นั้น จะนอนเป็นสุข หรือหาไม่?

"พระองค์ผู้เจริญ ! เขาเป็นผู้นอนแล้วเป็นสุข เป็นผู้หนึ่งในบรรดาผู้นอนแล้วเป็นสุขในโลกนี้"

กุมาร ! ความร้อนรึงอันเกิดจากราคะ ที่เป็นไปทางกายหรือทางจิต ก็ตาม ชนิดที่เมื่อเขาถูกมันเผาแล้ว ย่อมนอนเป็นทุกข์นั้น จะพึงบังเกิดขึ้นแก่คหบดี หรือบุตรคหบดีคนนั้นบ้าง มิใช่หรือ ?

๑. ระหว่างเดือนมาฆมาส และผักกูดมาส ๘ วันเชื่อมกัน, (คือปลายเดือนสาม ๔ วัน ต้นเดือนสี่ ๔ วัน).

๒. ลมที่หวนพัดมาทั้งสี่ทิศ.

"อย่างนั้น, พระองค์"

กุมาร ! ก็เมื่อคบดี หรือบุตรคบดี ต้องเราร้อนนอนทุกข์เพราะ ความร้อนร้อนอันเกิดจากราคะใด ๆ, ราคะนั้น เราตถาคตละมันได้ขาด ถอดขึ้นได้ กระทั่งรากเง่า ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วนไม่ให้มี ไม่ให้เกิดอีกต่อไป เพราะ ฉะนั้นเราจึงนอนแล้วเป็นสุข^๑

ทรงดับเย็นเพราะไม่ทรงยึดมั่นการรู้สิ่งที่สมมติกันว่าเลิศ^๒

ภักควะ ! เรารู้ทั่วถึงซึ่งสิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศ, และรู้ยิ่งกว่ารู้; และเราไม่จับฉวยลูปคำซึ่งการรู้นั้น. เมื่อเราไม่จับฉวยลูปคำอยู่นั้นแหละ, ความดับเย็นเฉพาะตนโดยแท้ ย่อมเป็นสิ่งที่แจ่มแจ้งแก่เรา, เป็นความดับเย็นที่เมื่อ ตถาคตรู้เฉพาะอยู่ ย่อมไม่ถึงซึ่งอนยะ (ความทุกข์นานาแบบ).

หมายเหตุ: สิ่งที่สมมติกันว่าเลิศในกรณีนี้ คือสิ่งที่เป็นผลแห่งการปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงความเป็นพรหม หรือการอยู่ร่วมกับพระเจ้า ซึ่งถือกันว่าเป็นคุณธรรมสูงสุดแห่ง สมัยนั้น ของชนพวกนั้น. (ดูรายละเอียดจากปฏิกสูตร ปา.ที. ๑๑/๒๙/๑๓-๑๖).

-ผู้รวบรวม.

ที่ประทับนั่งนอนของพระองค์^๓

พราหมณ์ ! ที่นั่งสูง ที่นอนใหญ่ทั้งหลายเหล่าใด คือ เตี้ยงเท้าสูง, บัลลังก์, ผ้าโกเขวขนิยาว ฯลฯ ที่นอนมีหมอนข้างแดงทั้งสองข้าง (รวม ๒๐ ชนิด

๑. ต่อแต่นี้ มีการกล่าวถึงความร้อนร้อนอันเกิดจากโทสะ โมหะ โดยทำนองเดียวกัน.

๒. บาลี ปฏิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๒๙/๑๓. ตรัสแก่ภักควะโคตตปรีพพชก ที่อารามของเขา.

๓. บาลี มหาวรรค ดิก. อ. ๒๐/๒๓๓/๕๐๓. ตรัสแก่พราหมณ์และคหบดี ชาวบ้านเวนาคปุระ แคว้นโกศล.

ที่นิยมเป็นของสูงในยุคนั้น) นั้น เป็นของหาได้ยากสำหรับบรรพชิต, อีกประการหนึ่ง ครั้นได้มาแล้ว ก็ยอมไม่สมควรแก่การบริโภค. พราหมณ์ ! ที่นั่งสูง ที่นอนใหญ่ สามชนิด ที่เราหาได้ง่าย ไม่ลำบาก ไม่ผิดเคืองในบัดนี้. สามชนิดคืออะไรเล่า? คือ **ที่นั่งสูง ที่นอนใหญ่ อันเป็นทิพย์ อันเป็นพรหม และเป็นอริยะ.**

พราหมณ์ ! ในโลกนี้, เราเข้าอาศัยบ้านหรือนิคมใดอยู่ เวลาเช้าครองจีวร เทียวไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคมนั้น. ครั้นเวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว เทียวไปตามแนวป่า. เรานั้น, วัตถุใดมีอยู่ในที่นั้น ๆ จะเป็นหญ้าหรือใบไม้ก็ตาม, คร่ำมาแล้ว (ทำเป็นที่รองนั่ง) นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำริสติเฉพาะหน้า, เรานั้นสวดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเข้าถึงฌานที่ ๑ ...ที่ ๒ ...ที่ ๓ ที่ ๔ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่สติอันบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่, พราหมณ์! เราขณะเมื่อเป็นอย่างนี้ ถ้าเดินอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่ตรงนั้น ก็ชื่อว่า **ที่จงกรมทิพย์,** ถ้ายืนอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า **ที่ยืนอันเป็นทิพย์,** ถ้านั่งอยู่ สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า **อาสนะทิพย์,** ถ้าสำเร็จการนอนอยู่สถานที่ตรงนั้น ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า **ที่นอนอันเป็นทิพย์,** พราหมณ์! นี่แล **ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นทิพย์** ซึ่งในบัดนี้ เราหาได้ง่าย ไม่ลำบากผิดเคืองเลย.

พราหมณ์ ! ในโลกนี้ เราเข้าอาศัยบ้านหรือนิคมใดอยู่ เวลาเช้าครองจีวร เทียวไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคมนั้น. ครั้นเวลาหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว เทียวไปตามแนวป่า. เรานั้น, วัตถุใด มีอยู่ในที่นั้น ๆ จะเป็นหญ้าหรือใบไม้ก็ตาม, คร่ำมาแล้ว (ทำเป็นที่รองนั่ง) นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง

๑. ที่ละไว้ด้วยจุด ดูคำเต็มในข้อว่าด้วยการประหม่ออย่างตถาคต, ภาคนี้.

ดำรงสติเฉพาหน้า. เรานั้น แผ่ไปสู่ทิศที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ทิวทุกทางเสมอหน้ากันตลอดโลกทั้งปวงที่มีอยู่ ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา อันไพบุลย์ ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท; ด้วยจิตอันประกอบด้วยกรุณา อันไพบุลย์ ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท; ด้วยจิตอันประกอบด้วยมุทิตา อันไพบุลย์ ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท; ด้วยจิตอันประกอบด้วยอุเบกขา อันไพบุลย์ประกอบด้วยคุณอันใหญ่หลวง ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท; พราหมณ์ ! เราขณะเมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ถ้าเดินอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่นั้น ก็ชื่อว่า **ที่จंगกรมพรหม**, ถ้ายืนอยู่, ในสมัยนั้น ก็ชื่อว่า **ที่ยืนพรหม**, ถ้านั่งอยู่ ในสมัยนั้น สถานที่นั้นก็ชื่อว่า **อาสนะพรหม**, ถ้านอนอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่นั้นก็ชื่อว่า **ที่นอนพรหม**, พราหมณ์ ! นี้แล **ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นพรหม** ซึ่งในบัดนี้ เราหาได้โดยง่าย ไม่ลำบากผิดเคืองเลย.

พราหมณ์ ! ในโลกนี้ เราเข้าอาศัยบ้านหรือนิคมนใดอยู่ เวลาเข้าครองจีวรเที่ยงไปบิณฑบาตในบ้านหรือนิคมนั้น. ครั้นเวลาหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว เทียวไปตามแนวป่า. เรานั้น วัตถุใดมีอยู่ในที่นั้น ๆ จะเป็นหญ้าหรือใบไม้ก็ตาม คร่ำมาแล้ว (ทำเป็นที่รองนั่ง) นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาหน้า. เรานั้น ย่อมรู้ทั่วถึง (ในใจเราเอง) อย่างนี้ว่า เราจะได้ขาดแล้ว ถอนขึ้นทิ้งรากแล้ว ทำให้เหมือนต้นตาลขาดที่คอแล้ว ทำให้มีไม้ได้อีกแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา, ว่าโทสะ เราจะได้ขาดแล้ว ถอนขึ้นทิ้งรากแล้ว ทำให้เหมือนต้นตาลขาดที่คอแล้ว ทำให้มีไม้ได้อีกแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา, และว่า โมหะ เราจะได้ขาดแล้ว

ถอนขึ้นทิ้งรากแล้ว ทำให้เหมือนต้นตาลขาดที่คอแล้ว ทำให้มีไม้ได้อีกแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา ดังนี้. พราหมณ์! เราขณะเมื่อเป็น อย่างนี้ ถ้าเดินอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่นั้น ก็ชื่อว่า **ที่จंगกรมอริยะ**. ถ้ายืนอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่นั้น ก็ชื่อว่า **ที่ยืนอริยะ**. ถ้านั่งอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่นั้น ก็ชื่อว่า **อาสนะอริยะ**. ถ้านอนอยู่, ในสมัยนั้น สถานที่นั้น ก็ชื่อว่า **ที่นอนอริยะ**. พราหมณ์ ! นี่แล **ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นอริยะ** ซึ่งใน บัดนี้ เราหาได้โดยง่าย ไม่ลำบากผิดเคืองเลย.

วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด ตลอดพระชนม์^๑

พระอานนท์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในแคว้นสักกะ ที่ศากยนิคมชื่อนครกะ. ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ ! ณ ที่นั้น ข้าพระองค์ได้ฟังมาได้จำมาแต่ที่เฉพาะพระพักตร์ของ พระผู้มีพระภาคว่า `อานนท์ ! ในกาลบัดนี้ เราตถาคตย่อมอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร เป็นส่วนมาก' ดังนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้เป็นอันว่า ข้าพระองค์ได้ฟังมาดี ได้รับมาดี ได้ทำในใจไว้ดี ได้ทรงจำไว้ดีแลหรือ พระเจ้าข้า !"

อานนท์ ! ถูกแล้ว ข้อนี้เป็นอันว่าเธอได้ฟังแล้วดี ได้รับแล้วดี ได้ ทำในใจไว้แล้วดี ได้ทรงจำไว้แล้วดี, แล้ว. อานนท์ ! **ทั้งในกาลก่อนและในกาล นี้ เราตถาคตย่อมอยู่ด้วยสุญญตาวิหารเป็นส่วนมาก**

(ต่อจากนี้ ได้ตรัสถึงสิ่งที่เรียกว่าสุญญตาวิหารพร้อมทั้งอุปมาเป็นลำดับไป ตั้งต้นแต่ ความสัญญา-มนุสสสัญญา-อรัญญสัญญา-ปลุวิสัญญา-อากาศานัญญาจนตสัญญา-วิญญาณัญญา-

๑. บาลี จุฬสุญญตสูตร อปปริ. ม. ๑๔/๒๒๖/๓๓๔. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่บุพพาราม มิคาร-
มาตุปราสาท.

จายตนสัญญา-อาภิญญสัญญา-กระทั่งถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ซึ่งยังมีใช้เป็นชั้นปรมาณุตตรสุญญา; แล้วตรัสถึงอนิมิตตเจโตสมาธิ และการรู้ซึ่งโทษแห่งความเป็นสังขตธรรมของสมาธินั้น มีจิตพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ ไม่มีความกระวนกระวาย(ทรณ)เพราะอาศัยอาสวะทั้ง ๓ นั้นมีแต่สักว่าความกระวนกระวาย (ทรณตฺตา) อันเกิดจากการมีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติบ้าง; และตรัสเรียกวินัยธรรมนี้ว่า**ปรมาณุตตรสุญญา**; และทรงยืนยันว่า มีหลักอย่างนี้ทั้งในกาลอดีต อนาคตปัจจุบัน; และทรงชักชวนให้ศึกษาการเข้าอยู่ด้วยปรมาณุตตรสุญญา ตา.)

ทรงอยู่ด้วยสุญญาตาวินัยธรรมแห่งธรรมกถา^๑

อานนท์ ! กิวิหารธรรมนี้แล เราตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะ (ตรัสรู้) แล้วในที่เป็นที่ตรัสรู้นั้น; นั่นคือ ตถาคตเข้าถึงแล้วแลอยู่ ซึ่งสุญญาตาวินัยธรรมอันเป็นภายใน เพราะไม่กระทำในใจซึ่งนิมิต (ภายนอก) ทั้งปวง.

อานนท์ ! ในขณะที่ตถาคตอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ ถ้ามีผู้เข้ามาหา เป็นภิกษุบ้าง ภิกษุณีบ้าง อุบาสกบ้าง อุบาสิกาบ้าง ราชาบ้าง ราชอำมาตย์บ้าง เดียรถีย์บ้าง สาวกของเดียรถีย์บ้าง; อานนท์ ! ในกรณีนั้น ตถาคตมีจิตที่ยังคง น้อมอยู่ในวิเวก น้อมอยู่ในวิเวก แนบแน่นอยู่ในวิเวก อยู่นั่นเอง เป็นจิตหลีกออกจากโลกียธรรม ยินดียิ่งแล้วในเนกขัมมะ เกลี้ยงเกล้าแล้วจากอาสวฐานิยธรรม โดยประการทั้งปวง กระทำซึ่งกถาอันเนื่องเฉพาะด้วยการชี้ชวนในการออก (จากทุกข์) โดยส่วนเดียวเท่านั้น.

อานนท์ ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ ถ้ามีภิกษุปรารธนาว่า "เราพึงเข้าถึงสุญญาตาวินัยธรรมอันเป็นภายใน แล้วแลอยู่. ดังนี้ไซ้; อานนท์ ! ภิกษุนั้นพึงกระทำจิตในภายในนั้นแหละ ให้เป็นจิตตั้งอยู่อย่างสม่ำเสมอ ให้เป็นจิตหยุดพักให้เป็นจิตมีอารมณ์เดียว ให้เป็นจิตตั้งมั่น.

๑. บาลี มหาสุญญาตสูตฺร อุปร. ม. ๑๔/๒๓๖/๓๔๖. ตรัสแก่พระอานนท์ มีฆฎายศากยวิหาร.

หมายเหตุ: ขอให้สังเกตให้เห็นว่า แม้เมื่อจิตอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร คือไม่กำหนดนิมิตหรืออารมณ์ภายนอกทั้งปวง จิตรู้สึกอยู่ในรสของพระนิพพาน; โดยไม่ต้องสูญเสียความรู้สึกเช่นนั้นไปจากจิต ปากก็ยังพูดเรื่องราวที่เคยพูดมาจนชินได้ โดยเฉพาะในกรณีนี้ คือเรื่องแห่งความดับทุกข์ ซึ่งเป็นเรื่องที่แจ่มแจ้งและเคยชินสำหรับพระองค์อย่างถึงที่สุดนั่นเอง ปากจึงทำการพูดออกไปได้ด้วยจิตใต้สำนึกที่เคยชินต่อเรื่องนั้น โดยที่จิตไม่ต้องหยุดจากการดื่มรสของสุญญตาวิหารแม้ในขั้นที่เป็นปรมาณูตตรสุญญตา (ซึ่งมีอธิบายอยู่ที่หน้า ๓๗๖ บรรทัดที่ ๓ ไป (จากบรรทัดเลขหน้า) แห่งหนังสือเล่มนี้) ของพระองค์ราวจะว่ามีจิตสองจิตหรือสองชั้นทำงานร่วมกัน. จะยุคติเป็นอย่างไร ขอฝากท่านผู้คงแก่การปฏิบัติธรรม วินิจฉัยดูด้วยตนเองเถิด. -ผู้รวบรวม.

ทรงเป็นสมณะสุขุมลในบรรดาสมณะ^๑

ภิกษุ ท.! เมื่อใครจะกล่าวผู้ใด ว่าเป็นสมณะสุขุมลในบรรดาสมณะทั้งหลายแล้ว เขาพึงกล่าวเรานี่เองว่า เป็นสมณะสุขุมลในบรรดาสมณะทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เราใช้สอยจีวรเป็นอันมากเพราะถูกเขาอ่อนวอน ที่ไม่ถูกใครอ่อนวอนให้ใช้สอยนั้นมีน้อย. เราฉันบิณฑบาตเป็นส่วนมาก เพราะถูกเขาอ่อนวอน ที่ไม่ถูกใครอ่อนวอนให้ฉันนั้น เป็นส่วนน้อยเราใช้สอยเสนาสนะเป็นส่วนมาก เพราะถูกเขาอ่อนวอน ที่ไม่ถูกใครอ่อนวอนให้ใช้สอยนั้น เป็นส่วนน้อย. เราฉันคิลานปัจฉยเภสัชเป็นส่วนมาก เพราะถูกเขาอ่อนวอน ที่ไม่ถูกใครอ่อนวอนให้ฉันนั้น มีเป็นส่วนน้อย.

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๑๑๕/๘๗. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! เราอยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลายเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้น พากันประพฤติกายกรรมต่อเราเป็นที่น่าพอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่เป็นที่น่าพอใจนั้นเป็นส่วนน้อย, ภิกษุเหล่านั้น พากันประพฤติวจีกรรมต่อเราเป็นที่น่าพอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่เป็นที่น่าพอใจนั้นเป็นส่วนน้อย, ภิกษุเหล่านั้น พากันประพฤติมโนกรรมต่อเรา เป็นที่น่าพอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่เป็นที่น่าพอใจนั้นมีส่วนน้อย, ย่อมแสดงความเคารพนับถือเป็นที่น่าพอใจทั้งนั้น ที่ไม่น่าพอใจนั้น มีเป็นส่วนน้อย.

ภิกษุ ท.! ความเจ็บป่วยใด ๆ ที่มีน้ำดีเป็นสมุฏฐาน หรือมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน หรือมีลมเป็นสมุฏฐาน หรือมีสันนิบาตเป็นสมุฏฐาน หรือมีฤดูเปลี่ยนแปลงเป็นสมุฏฐาน หรือมีการบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอเป็นสมุฏฐาน หรือมีการถูกแก้งทำร้ายเป็นสมุฏฐาน หรือมีผลกระทบเป็นสมุฏฐานก็ตาม; ความเจ็บป่วยเหล่านั้น มีแก่เราไม่มากเลย. เราเป็นผู้มีอาพาธน้อย.

ภิกษุ ท.! เราเป็นผู้ได้ฌานทั้งสี่ อันเป็นสุขวิหารในทิฏฐธรรม อันอาศัยจิตอันยิ่ง โดยง่าย โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย, ย่อมทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้ แล้วแลอยู่.

ภิกษุ ท.! ฉะนั้น เมื่อใคร ๆ จะกล่าวโดยถูกต้อง ว่าผู้ใดเป็นสมณะ-สุขุมาลในบรรดาสมณะทั้งหลายแล้ว เขาพึงกล่าวเราแน่แท้ ว่าเป็นสมณะสุขุมาลในบรรดาสมณะทั้งหลาย ดังนี้.

ทรงอยู่อย่างมีจิตที่ปราศจาก "หวัคั่นนา"^๑

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระตถาคตสลัดแล้ว ปราศจากแล้ว พันพิเศษแล้วจากธรรมเท่าไรจึงทรงอยู่อย่างมีจิตปราศจากสิ่งที่เปรียบเสมือนเครื่องกั้นเขต พระเจ้าข้า?"

วาหุณะ ! ตถาคต สลัดแล้ว ปราศจากแล้ว พันพิเศษแล้ว จากธรรม ท. ๑๐ อย่าง จึงอยู่อย่างมีจิตปราศจากสิ่งที่เปรียบเสมือนเครื่องกั้นเขต. ธรรม ท. ๑๐ อย่างนั้น คืออะไรเล่า? คือ ตถาคตสลัดแล้ว ปราศจากแล้ว พันพิเศษแล้ว จากรูป จากเวทนา จากสัญญา จากสังขาร ท. จากวิญญูณ จากชาติ จากชรา จากมรณะ จากทุกข์ ท. จากกิเลส ท. จึงอยู่อย่างมีจิตปราศจากสิ่งที่เปรียบเสมือนเครื่องกั้นเขต.

วาหุณะ ! เปรียบเหมือน ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบัวบุญตริกเกิดแล้ว เจริญแล้ว ในน้ำ โผล่พ้นขึ้นจากน้ำตั้งอยู่โดยไม่เปื้อนด้วยน้ำ, ฉันท; วาหุณะ ! ตถาคต ก็สลัดแล้ว ปราศจากแล้ว พันพิเศษแล้วจากธรรม ท. ๑๐ อย่างเหล่านี้ อยู่อย่างมีจิตปราศจากสิ่งที่เปรียบเสมือนเครื่องกั้นเขต ฉันทันแล.

ทรงทำนามที่มีอมตะเป็นผล^๒

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบอุปนิสัยของพราหมณ์ผู้นี้แล้ว เสด็จไปบิณฑบาตที่นาของพราหมณ์ ขณะกำลังประชุมพวกพ้อง ทำมงคลแรกนากันอยู่อย่างเอิกเริก พราหมณ์เห็นพระองค์มายืนอยู่ใกล้ ๆ จึงกล่าวบริภาษพระองค์ขึ้นก่อนดังต่อไปนี้:

๑. บาลี ทสก. อ. ๒๔/๑๖๒/๘๑. ตรัสแก่พระวาหุณะ ที่ฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัตตรา ใกล้เมืองจัมปา.

๒. บาลี พราหมณสัญตต์ สคา. ส. ๑๕/๒๕๓/๖๗๒. ตรัสแก่พราหมณ์กสิการทวาช ที่นาตำบลพราหมณคาม ทักขิณาศิริชนบท แคว้นมคธ.

"สมณะ ! เราย่อมไถ ย่อมหวาน, ครั้นไถแล้วหวานแล้ว จึงได้บริโภค.
สมณะ ! ถึงแม้ท่านก็จงไถหวานเข้าซิ ครั้นไถแล้วหวานแล้ว จักได้บริโภค".

พราหมณ์ ! ถึงแม้เรา ก็ย่อมไถ ย่อมหวาน, ครั้นไถแล้วหวานแล้วจึงได้
บริโภคเหมือนกัน.

"ก็พวกเราไม่เห็นแอก ไถ ผล กล้วย หรือโค ของพระโคตมเลย. แต่พระ-
โคตมชิมกล่าวอยู่ดังนี้". ครั้นพราหมณ์กล่าวดังนี้แล้ว ได้กล่าวคำที่ผูกเป็นกาพย์สี่ไป เป็น
การโต้ตอบกัน :

"ท่านปฏิญญาตัวเองว่าเป็นชานา แต่เรามิได้เห็นไถ
ของท่าน. ท่านผู้เป็นชานา ภูเรถามแล้ว จงบอก
โดยวิธีที่เราจะรู้จักการไถหวานของท่านเถิด".

"ศรัทธาเป็นพืช", พระองค์ตอบ, "ความเผาผลาญ-
กิเลสเป็นน้ำฝน, ปัญญาของเรา เป็นแอก และคันไถ,
หิริเป็นงอนไถ, ใจเป็นเชือกชัก, สติเป็นผลแลกล้วย,
การคุมกาย คุมวาจา คุมท้องในเรื่องอาหาร เป็นรั้วนา,
เราทำความสัจ ให้เป็นผู้ถากหญ้าทิ้ง, ความยินดีใน
พระนิพพาน (ที่เราได้รู้รสแล้ว) เป็นกำหนดการเลิก
ทำนา, ความเพียรของเรา เป็นผู้ลากแอกไป ลากไปสู่
แดนอันเป็นที่เกษมจากโยคะ, ไปอยู่ ๆ ไม่เวียนกลับ,
ผู้ที่ซึ่งบุคคลไปถึงแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก. การไถนา

ที่ไถแล้วอย่างนี้ นานนั้นย่อมมี อมตะ คือความไม่ตาย
เป็นผล, ครั้นไถนานี้เสร็จแล้ว ย่อมหลุดพ้นจาก
ความทุกข์ ทั้งปวง".

การทรงหลีกเร้นเป็นพิเศษบางคราว^๑

ภิกษุทั้งหลาย ! บัดนี้เราปรารถนาเพื่อจะอยู่หลีกเร้น ตลอดเวลานานถึง
เดือน ไคร ๆ ไม่พึงเข้าไปหาเรา เว้นแต่ภิกษุผู้นำอาหารบิณฑบาตไปให้รูปเดียว.

(การหลีกเร้นเช่นนี้ เรียกว่าปฏิสัสสันะ. ทรงหลีกบ่อย ๆ หลังจากต้องทรง
"รับแขก" แพบหาเวลาพักผ่อนมิได้ ตลอด ๒๐ ชั่วโมง ในวันหนึ่ง.

ในการหลีกเร้นนี้ ทรงอยู่ด้วยสุขเกิดแต่วิเวกของฌาน ซึ่งเป็นสุขอย่างยิ่ง
ในบรรดาสุขที่จะถือเอาได้ในเมื่อยังทรงมีชีวิตอยู่. แต่สำหรับสาวก

ผู้ไม่ต้อง "รับแขก" มากอย่างพระองค์ ไม่ปรากฏว่าต้องอยู่ปฏิสัสสันะ
จำกัดเด็ดขาดเช่นนี้ เนื่องจากธรรมดาก็มีโอกาสอยู่วิเวกมากอยู่แล้วนั่นเอง.
และในมหาวาร. ส. ๑๙/๔๑๒/๑๓๖๓ กล่าวถึงทรงอยู่ปฏิสัสสันะชนิดนี้ นาน
ถึง ๓ เดือน, ออกแล้วทรงแสดงอานิสงส์ของอานาปานสติ อย่างพิสดาร).

ยังทรงมากอยู่ด้วยเขมวิตกและวิเวกวิตก^๒

ภิกษุ ท.! วิตกสองอย่าง คือ **เขมวิตก** และ **วิเวกวิตก** ย่อมรบเร้า
เรียกร้องตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะ เป็นอย่างมาก.

๑. มหาวิภังค์ วินัยปิฎก ๑/๑๒๘/๑๓๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี.

๒. บาลี อิติวุ. พุ. ๒๕/๒๕๓/๒๑๖.

ภิกษุ ท.! ตถาคต เป็นผู้มีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ยินดีแล้ว ในความไม่เบียดเบียน. ภิกษุ ท.! เขมวิตกนั้นแหละ ย่อมรบเร้าเรียกร้อยตถาคต ผู้มีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ยินดีในความไม่เบียดเบียน, เป็นอย่างมาก ว่า "ด้วยพฤติกรรมอันนี้ เราขอมไม่ทำสัตว์ไร ๆ ให้ลำบาก ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ยัง ห้วนไหวอยู่ หรือเป็นสัตว์ที่มันคงแล้ว" ดังนี้

ภิกษุ ท.! ตถาคต เป็นผู้มืปวิเวก (ความสงบสงัด) เป็นที่มายินดียินดี แล้วในปวิเวก. ภิกษุ ท.! วิเวกวิตกนั้นแหละ ย่อมรบเร้าเรียกร้องตถาคตผู้มืปวิเวกเป็นที่มายินดี ยินดีในปวิเวก, เป็นอย่างมาก ว่า "สิ่งใดเป็นอกุศล สิ่งนั้น เราละได้แล้ว" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ แม้พวกเธอก็จงเป็นผู้มีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความไม่เบียดเบียน อยู่เถิด. ภิกษุ ท.! เมื่อเธอ ท. เป็นผู้มีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มายินดี ยินดีในความไม่เบียดเบียนอยู่, เขมวิตกนั้นแหละ จักรบเร้าเรียกร้องเธอ ท. เป็นอย่างมากว่า "ด้วยพฤติกรรมนี้ เรา ท. ขอมไม่ทำสัตว์ไร ๆ ให้ลำบาก ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ยังห้วนไหวอยู่ หรือเป็น สัตว์ที่มันคงแล้ว" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! พวกเธอ จงเป็นผู้มืปวิเวกเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในปวิเวก อยู่เถิด. ภิกษุ ท.! เมื่อเธอ ท. เป็นผู้มืปวิเวกเป็นที่มายินดี ยินดีในปวิเวกอยู่, วิเวกวิตกนั้นแหละ จักรบเร้าเรียกร้องเธอ ท. เป็นอย่างมาก ว่า "อะไร เป็นอกุศล, อะไร เรายังละไม่ได้, เราจะละอะไร" ดังนี้.

การเสด็จสูททาวาส^๑

ภิกษุ ท.! ในกาลครั้งหนึ่ง เราพักอยู่ ณ ควงพญาไม้สาละ ป่าสุภวันในเขตอุกกัฏฐนคร. เมื่อเราเร้นอยู่ ณ ที่นั้น ได้เกิดความคิดขึ้นในใจว่าภพเป็นที่กำเนิดที่เราไม่เคยกำเนิดนั้น ไม่หาได้ง่าย ๆ เลย นอกจากชั้นสูททาวาสประเภทเดียว. ถ้ากระไร เราพึงไปหาพวกเทพชั้นสูททาวาสเถิด. ลำดับนั้นเราได้ออกจากควงพญาไม้สาละ ป่าสุภวัน ในเขตอุกกัฏฐนคร ไปปรากฏอยู่ในหมู่เทวดาชั้นอวิหา รวดเร็วเท่าเวลาที่บุรุษแข็งแรงเหยียดแขนออกแล้วงอเข้าเท่านั้น.

ภิกษุ ท.! หมู่เทวดานับร้อยนับพันเป็นอันมาก ในเทพนิภายนั้นได้เข้ามาหาเรา ครั้นไหว้แล้วยืนอยู่ที่ควร. (พวกเทพชาวสูททาวาสชั้นนั้น ได้ทูลเล่าเรื่องการบังเกิดขึ้นในโลก ของบรรดาพระพุทธเจ้า แต่ละพระองค์ว่า มีชาติ ชื่อ โคตร ศีล ธรรมปัญญา วิหาร ธรรม และวิมุตติเป็นต้น ว่าเป็นอย่างนั้น ๆ แล้วเล่าถึงความที่ตนเองได้เคยประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธเจ้าองค์นั้น ๆ, จึงได้มีการคลายความพอใจในกามทั้งหลาย ได้มาบังเกิดในพรหมวิมานนั้น ๆ).

ภิกษุ ท.! ลำดับนั้น เราพร้อมด้วยเทวดาชั้นอวิหา ได้พากันไปยังสูททาวาสชั้นอตปปา, เราพร้อมด้วยเทวดาทั้งสองชั้น ได้พากันไปยังสูททาวาสชั้นสุทสสา, เราพร้อมด้วยเทวดาทั้งสามชั้นนั้นได้พากันไปยังสูททาวาสชั้นสุทสสี, และรวมพร้อมกันทั้งหมด ไปยังสูททาวาสชั้นสุด คือออกนิฏฐาแล้ว.

---

๑. บาลี มหาปทานสูตร มหา, ที. ๑๐/๕๗/๕๕. ตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลาย.

(เทพเหล่านั้นได้กล่าวเล่าข้อความกราบทูลพระองค์ ถึงเรื่องพระพุทธเจ้าบรรดาที่ล่วงไปแล้ว และเล่าถึงการประพาศพิภพจรยของตนในชาติที่พบพระพุทธเจ้านั้น ทำนองเดียวกันทุกชั้น)

การเสด็จไปทรมานพกพรหมผู้กระด้างด้วยลัทธิ^๑

ภิกษุ ท.! ในกาลครั้งหนึ่ง เราพักอยู่ ณ คองพญาไม้สาละ ป่าสุภควันในเขตอุกกัฏฐนคร. ภิกษุ ท.! สมัยนั้น พกพรหมมีทิฏฐิอันชั่วร้ายอย่างนี้ว่า "พรหมสภาวะเช่นนี้ เป็นของเที่ยง (นิจจ) ยั่งยืน (ธูว) มีอยู่เสมอ (สสุสตี) เป็นของอย่างเดียวตลอดกาล (เกวล) มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา (อจวนธมม); เพราะพรหมสภาวะเช่นนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุปบัติ; ก็แหละไม่มีสภาวะอื่นที่เป็นนิสสรณะเครื่องออกไปจากทุกข์ ยิ่งไปกว่าพรหมสภาวะนี้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ครั้งนั้นแล เรารู้ปริวิตกของพกพรหมในใจด้วยใจแล้วละจากคองแห่งพญาไม้สาละไปปรากฏตัวในพรหมโลกนั้น ชั่วเวลาสักว่าบุรุษแข็งแรงเหยียดแขนหรือคู้แขนเท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! พกพรหมได้เห็นเราผู้มาอยู่จากที่ไกล แล้วได้กล่าวกะเราว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ ! เข้ามาเถิด, ท่านผู้นิรทุกข์ ! ท่านมาดีแล้ว, ท่านผู้นิรทุกข์ ! ต่อนาน ๆ ท่านจึงจะมาถึงที่นี่. ท่านผู้นิรทุกข์พรหมสภาวะนี้ เป็นของเที่ยง ยั่งยืน มีอยู่เสมอ เป็นของอย่างเดียวตลอดกาล มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา; เพราะพรหม-

๑. บาลี พรหมนิมิตตนิกสูตร มุ.ม. ๑๒/๕๙๐/๕๕๒. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

สภาวะนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ; ก็แหละไม่มีสภาวะอื่นที่เป็นนิสสรณะเครื่องออกไปจากทุกข์ ยิ่งไปกว่าพรหมสภาวะนี้" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! เมื่อพกพรหมกล่าวอย่างนี้, เราได้กล่าวกะเขาว่า "พกพรหมผู้เจริญไปสู่วิชชาเสียแล้วหนอ ! พกพรหมผู้เจริญไปสู่วิชชาเสียแล้วหนอ! คือข้อที่ท่านกล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยงเลย ว่าเป็นของเที่ยง, กล่าวสิ่งที่ไม่ยั่งยืนเลย ว่ายั่งยืน, กล่าวสิ่งที่ไม่มิอยู่เสมอ ว่าเป็นของมิอยู่เสมอ, กล่าวสิ่งที่ไม่เป็นของอย่างเดียวตลอดกาล ว่าเป็นของอย่างเดียวตลอดกาล, กล่าวสิ่งมีความเคลื่อนเป็นธรรมดาว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีความเคลื่อนเป็นธรรมดา; และข้อที่ กล่าวสิ่งที่เกิด ที่แก่ ที่ตายที่เคลื่อนที่อุบัติ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ; และกล่าวนิสสรณะอันยิ่งอื่นที่มีอยู่ ว่าไม่มีนิสสรณะอื่นที่ยิ่งกว่า" ดังนี้. ....

หมายเหตุ : ข้อความตอนต่อไปจากข้างบนนี้ ยังมีอีกยี่ดียว; กล่าวถึงมารมาช่วยพกพรหมได้กับพระองค์ ทั้งชูทั้งส่อ เพื่อให้พระองค์ทรงยอมตามพกพรหม. แม้พกพรหมก็ยั่งยืนและอธิบายลัทธินั้นด้วย อุปมาที่น่าคล้อยตาม. ทรงแก้คำของพรหมด้วยอาการต่าง ๆ เช่นว่าพกพรหมยังไม่รู้จักพรหมที่เหนือขึ้นไปจากตน เช่นพรหมพวกอภัสสระ-สุภิกินหะ-เวหัพพะละ; และทรงแสดงข้อที่พระองค์ไม่ทรงยึดถือดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น. ในที่สุด มีการทำให้มีการเล่นซ่อนหากัน และทรงชนะ แล้วตรัสคาถาที่เป็นหัวใจแห่งพุทธศาสนาที่เหนือกว่าพรหมโดยประการทั้งปวง กล่าวคือความรู้สึกที่อยู่เหนือภพและวิภพ ซึ่งพุทธบริษัททุกคนควรสนใจอย่างยิ่ง. พกพรหมยอมแพ้ มารก็ยอมรับแต่ก็ยังแค้นของร้องอย่าให้พระองค์ ทรงสอนลัทธิของพระองค์เลย; ตรัสตอบมารว่า นั่นมันไม่เป็นความเกื้อกูลแก่สัตว์โลก; สัมมาสัมพุทธะที่มารอ้างมานั้นเป็นสัมมา-

สัมพุทธะเก้. ข้อความที่เป็นรายละเอียดพึงดูได้จากพรหมนิมิตติกสูตร ม.ม. เล่ม ๑๒ ตั้งแต่หน้า ๕๙๑ เป็นต้นไป หรือตั้งแต่บรรพ ๕๕๓ เป็นต้นไปจนจบสูตร.

บาลีพระสูตรนี้สำคัญมาก ได้กล่าวถึงหัวใจของพุทธศาสนาในรูปบุคคลาธิษฐาน ถึงกับสมมติให้เป็นการโต้กัน ระหว่างลัทธิที่มีอาตมัมกับไม่มีอาตมัม; ควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง. ---**ผู้รวบรวม.**

ทรงมีฉันทน์แน่วแน่มิพิเศษ^๑

ปุกกุสะ ! คราวหนึ่งเราอยู่ที่โรงกระต๋องเมืองอาตุมา. คราวนั้นกำลังฝนตก กำลังสายฟ้าคะนองอยู่ ฟ้าผ่าลงในที่ไม่ไกลจากโรงกระต๋อง ถูกชวานาสองคนพี่น้อง และวัวลากเข็นสีตัว. ปุกกุสะ ! ชาวเมืองอาตุมาพากันออกมาสู่ที่ที่สองพี่น้องและวัวทั้งสี่ถูกฟ้าผ่าผ่านั้น, เขากำลังชุมนุมกันอยู่อย่างนั้น เราออกจากโรงกระต๋องแล้ว จงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งไม่ไกลจากโรง. บุรุษผู้หนึ่ง ออกมาจากหมู่ชนเข้าไปหาเรา อภิวัตแล้วยืนอยู่. ปุกกุสะ ! เราถามบุรุษผู้ยืนอยู่แล้วนั้นว่า หมู่ชนนั้น จับกลุ่มกันทำไม? เขาตอบเรา ว่า "ท่านผู้เจริญ ! เมื่อฝนตกฟ้าคะนองอยู่ ฟ้าผ่าลงในที่ไม่ไกลจากโรงกระต๋อง ถูกชวานาสองพี่น้อง และวัวลากเข็นสีตัว ชาวเมืองพากันมาประชุมแล้วในที่นั้น. ท่านผู้เจริญ ! ก็ท่านอยู่เสียที่ไหนเล่า?" เราอยู่ในโรงกระต๋องนี้ นี้เอง. "ท่านผู้เจริญ ! ท่านไม่ได้ยินหรือ?" เราไม่

๑. บาลี มหาปรินิพพานสูตร, มหา. ที. ๑๐/๑๕๓/๑๒๑. ตรัสแก่ปุกกุสมัลลบุตร ในระหว่างทางไปเมืองกุสินารา เนื่องจากปุกกุสะ ทูลเล่าเรื่อง อาหาร กาลามโคตร นั่งสมาธิอยู่ข้างทาง เกรียนผ่านไป ๕๐๐ เล่มไม่ได้ยินเลย.

ได้ยินเลย, ท่าน ! "ท่านหลับเสียหรือ? ท่านผู้เจริญ !" เราไม่ได้หลับเลย, ท่าน ! "ท่านมีสัญญา (คือความรู้สึก) อยู่หรือ?" ถูกแล้ว, ท่าน ! เขาได้กล่าวสืบไปว่า "ท่านผู้เจริญ ! ท่านเป็นผู้มีสัญญาตื่นอยู่ เมื่อฝนกำลังตก ฟ้าคะนอง ฟ้าผ่าลงมา ท่านไม่เห็นและทั้งไม่ได้ยิน ดังนั้นหรือ?" ถูกแล้ว, ท่าน !

ปุกกุสะ ! ลำดับนั้น บุรุษนั้นมีความคิดว่า "น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยมีเลย ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! พวกบรรพชิตนี้ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบว่างับจริง ๆ คือท่านก็เป็นผู้มีสัญญาอยู่ ตื่นอยู่ เมื่อฝนกำลังตก ฟ้าคะนอง ฟ้าผ่าอยู่ท่านจักไม่เห็นและจักไม่ได้ยินเลย", ดังนี้แล้ว ได้ประกาศความเลื่อมใสอย่างสูงในเรา กระทำประทักษิณ หลีกไปแล้ว.

กัลยาณมิตรของพระองค์เอง^๑

อานนท์ ! ภิกษุผู้ชื่อว่า มิมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญทำให้มาก ซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์แปด โดยอาการอย่างไรเล่า? อานนท์ ! ภิกษุในศาสนา^๑นี้ ย่อมเจริญทำให้มากซึ่งสัมมาทิฏฐิ...สัมมาสังกัปปะ...สัมมาวาจา...สัมมากัมมันตะ ...สัมมาอาชีวะ ...สัมมาวายามะ ...สัมมาสติ ...สัมมาสมาธิ **ชนิดที่วิเวกอาศัยแล้ว ชนิดที่วิราคะอาศัยแล้ว ชนิดที่นิโรธอาศัยแล้วชนิดที่นุ่มไปรอบเพื่อการเลิกถอน.** อานนท์ ! อย่างนี้แล ชื่อว่าภิกษุผู้มีมิตรดีสหายดี เพื่อนดี เจริญทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์แปด.

๑. บาลี โภสสลสํยุตฺตํ สคา. สํ. ๑๕/๑๒๗/๓๘๗. ตรัสแก่พระอานนท์ แล้วทรงนำมาเล่าแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล.

อานนท์ ! ชื่อนั้นเธอพึงทราบด้วยปริยายอันนี้เกิด คือว่า **พรหมจรรย์นี้** ทั้งหมดนั้นเทียว ได้แก่ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี, ดังนี้. อานนท์ ! จริงทีเทียว, สัตว์ ท. ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดาได้อาศัย **กัลยาณมิตร**ของเราแล้ว ย่อมพ้นหมด จากชาติ, ผู้มีความแก่ชรา...ความเจ็บป่วย...ความตาย. ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความแห้งผากใจ เป็นธรรมดาครั้น ได้อาศัย**กัลยาณมิตร** ของเราแล้ว ย่อมหลุดพ้นหมด จากความแก่ชรา...ความ เจ็บป่วย...ความตาย...ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความแห้งผาก ใจ.

อานนท์ ! ชื่อนั้น เธอพึงทราบโดยปริยายอันนี้เกิด คือว่า **พรหมจรรย์นี้** ทั้งหมดนั้นเทียว ได้แก่ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ดังนี้.

(บาลีแห่งอื่น (มหาวาร. ส. ๑๙/๔/๙) กล่าวถึงพระสารีบุตรกราบทูลว่า ความมี กัลยาณมิตร เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น, พระองค์ทรงรับรอง ด้วยถ้อยคำมีเนื้อความอย่างเดียวกัน กับข้อความข้างบนนี้ ผิดกันเพียงแต่พระอานนท์กราบทูลว่าเป็นครั้งหนึ่งของพรหมจรรย์เท่านั้น.)

(๗. เกี่ยวกับลัทธิอื่น ๆ ๑๖ เรื่อง)

พอดวงอาทิตย์ขึ้น หิ่งห้อยก็อัปแสง^๑

เป็นอย่างนั้น อานนท์ ! เป็นอย่างนั้น อานนท์! ตลอดเวลาที่ตาคอดผู้เป็น อรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ยังไม่เกิดขึ้นในโลกอยู่เพียงใด, เหล่าปริพาชก

๑. บาลี ชัจจันธวรรค อุ. พุ. ๒๕/๑๙๖/๑๔๖. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่เชตวัน.

ผู้เป็นเดียรถีย์อื่น^๑ ก็ยังเป็นทีสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม และยังมีสภาพด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช อยู่ตลอดเวลาเพียงนั้น.

อาณนท ! ในกาลใด ตถาคตผู้เป็นอรหันต์ตรัสรู้ชอบเองเกิดขึ้นในโลก, เมื่อนั้น เหล่าปริพาชกผู้เป็นเดียรถีย์อื่น ก็หมดความเป็นทีสักการะเคารพนับถือบูชา นอบน้อม และไม่มีลาภด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช. และในบัดนี้ ตถาคตเป็นทีสักการะเคารพนับถือบูชา นอบน้อม และมีลาภด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช, รวมทั้งภิกษุสงฆ์ นี้ด้วย.

พระผู้มีพระภาคทรงแจ่มแจ้งในความข้อนี ได้ทรงอุทานคำอุทานนี้ขึ้นว่า:-

"หิงห้อยนั้น ย่อมส่องแสงอยู่ได้ชั่วเวลาที่ดวงอาทิตย์ยังไม่ขึ้นมา ครั้นอาทิตย์ขึ้นมา หิงห้อยก็หมดแสงไม่มีสว่างอีก. เดียรถีย์ทั้งหลายก็เป็นเช่นนั้น. โอกาสอยู่ได้ชั่วเวลาที่บุคคลผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเองยังไม่เกิดขึ้นในโลก. พวกที่ได้แต่นึก ๆ เอา (คือไม่ตรัสรู้) ย่อมบริสุทธิต่างไม่ได้. ถึงแม้สาวกของเขาก็เหมือนกัน. ผู้ที่มีความเห็นผิด จะไม่พ้นทุกข์ไปได้เลย".

ลัทธิของพระองค์กับของผู้อื่น^๒

กัถสสปะ ! มีสมณพราหมณ์บางพวก ที่เป็นบัณฑิต มีปัญญาพอตัวเคยทำปรวาทิมาแล้ว มีปัญญาแหลมดุจแทงถูกขนทราย, ดูเที่ยวทำลายอยู่ซึ่ง

๑. คำว่าเดียรถีย์อื่น หมายถึงลัทธิอื่นจากพุทธศาสนา ทุก ๆ ลัทธิ.

๒. บาลี มหาสีหนาทสูตร สී.ที. ๙/๒๐๖/๒๖๑. ตรัสแก่อเจลกัถสสปะ ที่กัถณกถลมิคทายวัน.

ความเห็นของเขาคือด้วยปัญญาตน. บัณฑิตเหล่านั้น ลงกันได้กับเราในบางฐานะ (บางเรื่อง), ไม่ลงกันได้บางฐานะ: บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าดี พวกเราก็กล่าวว่าดี, บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าไม่ดี พวกเราก็กล่าวว่าไม่ดี, บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าดี พวกเราก็กล่าวว่าไม่ดี, บางอย่างพวกนั้นกล่าวว่าไม่ดี พวกเราก็กล่าวว่าดี; บางอย่างพวกเราก็กล่าวว่า ดี พวกนั้นก็กล่าวว่า ดี, บางอย่างพวกเราก็กล่าวว่า ไม่ดี พวกนั้นก็กล่าวว่า ไม่ดี, บางอย่างพวกเราก็กล่าวว่า ดี พวกนั้นก็กล่าวว่า ไม่ดี, บางอย่างพวกเราก็กล่าวว่า ไม่ดี พวกนั้นก็กล่าวว่า ดี ดังนี้. เราเข้าไปหาบัณฑิตเหล่านั้นแล้ว กล่าวว่าแนะท่าน ! ในบรรดาฐานะเหล่านั้น ๆ ฐานะใดลงกันไม่ได้ ฐานะนั้น จงยกไว้... ฯลฯ... (พูดกันแต่เรื่องที่ยังลงกันได้).

ทรงแสดงอัปมัญญาธรรมสี่ชนิด

ที่สูงกว่าเดียรถียอื่น^๑

(พวกเดียรถียอื่นถามพระภิกษุที่เข้าไปสนทนาด้วย ว่าพระสมณโคดมแสดงธรรมต่างจากพวกเดียรถียอย่างไร ในเมื่อมีการแสดงเรื่องอัปมัญญาธรรมสี่ คือมีจิตแผ่ไปด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา สู่ทิศทั้งปวง ด้วยระเบียบถ้อยคำที่เท่ากันตรงกันทุกคำพูด ภิกษุเหล่านั้นได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลถึงเรื่องนี้ ซึ่งได้ตรัสอัปมัญญาธรรมสี่ในระดับที่สูงขึ้นไปถึงระดับเจโตวิมุตติ มีข้อความดังต่อไปนี้:-)

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๑๖๑/๕๗๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่ลลิตทวสนะนิคม โกลิยชนบท.

ภิกษุ ท. ! พวกเธอฟังกล่าว (ถาม) ปริพพาชกเดียรถีย์อื่นกล่าวอยู่อย่างนั้น ว่า "ท่านผู้มีอายุ ! ก็เมตตาเจโตวิมุตติ ...กรุณาเจโตวิมุตติ ...มุทิตาเจโตวิมุตติ... อุเบกขาเจโตวิมุตติ เจริญกันแล้วอย่างไร มีคติอย่างไร มีธรรมอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีผลอย่างไร มีที่สุดจบอย่างไร? (เมื่อตรัส ตรัสที ละอย่าง แยกเป็น ๔ ตอน ตามจำนวนของเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา โดยมีลำดับอักษรอย่างเดียวกัน)" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่อถูกถามอย่างนี้ ปริพพาชกเดียรถีย์อื่น ท. เหล่านั้นจักไม่มีคำตอบ จักอึดอัดใจอย่างยิ่ง. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ภิกษุ ท. ! เพราะว่า ข้อนั้นไม่อยู่ในวินัย. ภิกษุ ท. ! เราไม่มองเห็นใครในโลกพร้อมทั้งเทวโลกมากโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ที่จะตอบปัญหานี้ ให้เป็นที่พอใจได้ เว้นเสียแต่ตถาคต หรือสาวกของตถาคต หรือพวกที่ฟังไปจากคนทั้งสองนี้.

ภิกษุ ท. ! ก็ เมตตาเจโตวิมุตติ เจริญกันแล้วอย่างไร มีคติอย่างไร มีธรรมอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีผลอย่างไร มีที่สุดจบอย่างไร? ภิกษุ ท. ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ...ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ...วิริยสัมโพชฌงค์... ปิติสัมโพชฌงค์ ...ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ...สมาธิสัมโพชฌงค์...อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (เมื่อตรัสตรัสทีละโพชฌงค์ เป็น ๗ ตอน ตามจำนวนของสัมโพชฌงค์ แต่ละโพชฌงค์) เป็นสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยเมตตา อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธะ น้อมไปเพื่อโอสสัคคะ. ถ้าภิกษุนั้นหวังจะเป็นผู้มีปัญญาว่า ปฏิกุศลในสิ่งที่ไม่ปฏิกุศลอยู่ เธอก็ย่อมเป็นผู้มีปัญญาว่าปฏิกุศลในสิ่งที่ไม่ปฏิกุศลนั้นได้ อยู่;

ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีปัญญาว่าไม่ปฏิกลงในสิ่งที่ปฏิกลงอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีปัญญาว่าไม่ปฏิกลงในสิ่งที่ปฏิกลงนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีปัญญาว่าปฏิกลงทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิกลงและสิ่งที่ปฏิกลงอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีปัญญาว่าปฏิกลงทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิกลงและสิ่งที่ปฏิกลงนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีปัญญาว่าไม่ปฏิกลงทั้งในสิ่งที่ปฏิกลงและสิ่งที่ไม่ปฏิกลงอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีปัญญาว่าไม่ปฏิกลงทั้งในสิ่งที่ปฏิกลงและสิ่งที่ไม่ปฏิกลงนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวังจะเพิกถอนสิ่งที่ไม่ปฏิกลงและสิ่งที่ปฏิกลง ทั้งสองอย่างนั้นเสีย แล้วเป็นผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้อุเบกขามีสติสัมปชัญญะ ในธรรมนั้นได้ อยู่; อีกอย่างหนึ่ง เธอนั้น ย่อมเข้าถึง **สุภาวิโมกข์** แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท. ! เรากล่าวเมตตาเจโตวิมุตติ ว่าเป็นธรรมมีสุภาวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง. ในกรณีนี้ เป็นวิมุตติของภิกษุผู้มีปัญญาชนิดที่ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยิ่งขึ้นไป.

ภิกษุ ท. ! **กักรุณาเจโตวิมุตติ** เจริญกันแล้วอย่างไร มีคติอย่างไร มีธรรมอะไรเป็นอย่างไร มีผลอย่างไร มีที่สุดจบอย่างไร? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรม-วินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ...ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ...วิริยสัมโพชฌงค์...ปีติสัมโพชฌงค์...ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์...สมาธิสัมโพชฌงค์..อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยกรุณา อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธะ น้อมไปเพื่อโอสสัคคะ. ถ้าภิกษุนั้น หวังจะเป็นผู้มีปัญญาว่าปฏิกลงในสิ่งที่ไม่ปฏิกลงอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีปัญญาว่าปฏิกลงในสิ่งที่ไม่ปฏิกลงนั้นได้อยู่; ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีปัญญาว่าไม่ปฏิกลงในสิ่งที่ปฏิกลงอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มี

สัญญาว่าไม่ปฏิญาณในสิ่งที่ปฏิญาณนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิญาณและสิ่งที่ปฏิญาณอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิญาณและสิ่งที่ปฏิญาณนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ปฏิญาณและสิ่งที่ไม่ปฏิญาณอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ปฏิญาณและสิ่งที่ไม่ปฏิญาณนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวัง จะเพิกถอนสิ่งที่ไม่ปฏิญาณและสิ่งที่ปฏิญาณทั้งสองอย่างนั้นเสีย แล้วเป็นผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ ในธรรมนั้นได้ อยู่; อีกอย่างหนึ่ง เธอนั้นเพราะการก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งรูปสัญญา เพราะการตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิขสัญญาเพราะการไม่ทำในใจซึ่งนันทตสัญญา โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง **อากาสนัญจายตนะ** อันมีการทำในใจว่า"อนันโต อากาโส" ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! เรากล่าวกรุณาเจโตวิมุตติว่าเป็นธรรมมีอากาสนัญจายตนะเป็นอย่างยิ่ง. ในกรณีนี้ เป็นวิมุตติของภิกษุ ผู้มีปัญญาชนิดที่ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยิ่งขึ้นไป.

ภิกษุ ท.! ก็ **มุทิตาเจโตวิมุตติ** เจริญกันแล้วอย่างไร มีคติอย่างไร มีธรรมอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีผลอย่างไร มีที่สุดจบอย่างไร? ภิกษุ ท ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์...ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์...วิริยสัมโพชฌงค์...ปีติสัมโพชฌงค์...ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์...สมาธิสัมโพชฌงค์...อุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยมุทิตา อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธะ น้อมไปเพื่อโอสถศคคะ. ถ้าภิกษุนั้นหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณในสิ่งที่ไม่ปฏิญาณอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณในสิ่งที่ไม่ปฏิญาณนั้นได้ อยู่;

ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิญาณในสิ่งที่ปฏิญาณอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิญาณในสิ่งที่ปฏิญาณนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิญาณและสิ่งที่ปฏิญาณอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิญาณและสิ่งที่ปฏิญาณนั้นได้ อยู่; ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ปฏิญาณและสิ่งที่ไม่ปฏิญาณอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิญาณทั้งในสิ่งที่ปฏิญาณและสิ่งที่ไม่ปฏิญาณนั้นได้อยู่; ถ้าเธอหวังจะเพิกถอนสิ่งที่ไม่ปฏิญาณและสิ่งที่ปฏิญาณทั้งสองอย่างนั้นเสีย แล้วเป็นผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ ในธรรมนั้นได้ อยู่; อีกอย่างหนึ่ง เธอนั้น เพราะการก้าวล่วงเสียได้ ซึ่งอากาสนัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง **วิญญาณัญญาตนะ** อันมีการทำในใจว่า"อนันตัง วิญญาณัง" ดังนี้ แล้วแลอยู่. ภิกษุ ท.! เรากล่าวมุกตาเจโตวิมุตติว่าเป็นธรรมมีวิญญาณัญญาตนะเป็นอย่างยิ่ง. ในกรณีนี้ เป็นวิมุตติของภิกษุผู้มีปัญญาชนิดที่ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยิ่งขึ้นไป.

ภิกษุ ท.! ก็อุเบกขาเจโตวิมุตติ เจริญกันแล้วอย่างไร มีคติอย่างไร มีธรรมอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีผลอย่างไร มีที่สุดจบอย่างไร? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้. ...ยอมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ...ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ...วิริยสัมโพชฌงค์. ...ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ...สมาธิสัมโพชฌงค์ ...อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยอุเบกขา อันเป็นสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธะ น้อมไปเพื่อโอสสัคคะ. ถ้าภิกษุนั้น หวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณในสิ่งที่ไม่ปฏิญาณอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิญาณในสิ่งที่ไม่

ปฏิบัติกันได้อยู่, ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ปฏิบัติกันได้อยู่, ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิบัติทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งที่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าปฏิบัติทั้งในสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งที่ปฏิบัติกันได้อยู่, ถ้าเธอหวังจะเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิบัติทั้งในสิ่งที่ปฏิบัติและสิ่งที่ไม่ปฏิบัติอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้มีสัญญาว่าไม่ปฏิบัติทั้งในสิ่งที่ปฏิบัติและสิ่งที่ไม่ปฏิบัติกันได้อยู่; ถ้าเธอหวังจะเพิกถอนสิ่งที่ไม่ปฏิบัติและสิ่งที่ปฏิบัติทั้งสองอย่างนั้นเสีย แล้วก็เป็นผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ เธอก็ยอมเป็นผู้อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ ในธรรมนั้นได้ อยู่, อีกอย่างหนึ่ง เธอนั้น เพราะการก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญาณ์ญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึง **อากิญจัญญายตนะ** อันมีการทำในใจว่า "นัตถิ กิญจ" ดังนี้ แล้วแลอยู่.ภิกษุ ท.! เรา กล่าวอุเบกขาเจโตวิมุตติ ว่าเป็นธรรมมีอากิญจัญญายตนะเป็นอย่างยิ่ง. ในกรณีนี้เป็นวิมุตติของภิกษุผู้มีปัญญาชนิดที่ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยิ่งขึ้นไป, ดังนี้แล.

ทรงบัญญัตินิทสบุคคลที่ไม่เนื่องด้วยพรรษาดังลัทธิอื่น ^๑

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อเช้านี้, ข้าพระองค์เข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี, เห็นว่ายังเช้านัก จึงเข้าไปสู่อารามของปริพาชกผู้เป็นเตียรถียอื่น, เขากำลังประชุมกัน พูดกันว่า "ท่านผู้มีอายุ ! ผู้ใดใครประพติพรหมจรรย์บริสุทธบริบูรณ์สิ้น ๑๒ ปี, ควรจะ

๑. บาลี สตุตทก. อ. ๒๓/๓๗/๓๙ . ตรัสแก่พระสารีบุตร.

เรียกภิกษุนั้นว่าเป็นนิททสภิกขุ (นิททโส ภิกขุ^๑) " ดังนี้ .---ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาคอาจหรือไมهنอ เพื่อจะบัญญัตินิททสภิกขุในธรรมวินัยนี้ ด้วยเหตุสักว่าการนับพรรษาอย่างเดียวพระเจ้าข้า?"

สารีบุตร ! ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะบัญญัตินิททสภิกขุในธรรมวินัยนี้ ด้วยเหตุสักว่าการนับพรรษาอย่างเดียว. สารีบุตร! **นิททสวัตถุ** (วัตถุเป็นเครื่องบัญญัตินิททสบุคคล) **๗ ประการ**เหล่านี้ เรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประการแล้ว. เจ็ดประการเหล่าไหนเล่า? เจ็ดประการคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ :-

๑. เป็นผู้มิฉันทะแก่กล้าใน **สิกขาสมาทาน** และมีความรักอย่างยิ่งในสิกขาสมาทานสืบไป.

๒. เป็นผู้มิฉันทะแก่กล้าใน**การใคร่ครวญธรรม** และมีความรักอย่างยิ่งในการใคร่ครวญธรรมสืบไป.

๓. เป็นผู้มิฉันทะแก่กล้าใน**การกำจัดความอยาก** และมีความรักอย่างยิ่งในการกำจัดความอยากต่อไป.

๑. คำว่า "นิททโส" ตามตัวพยัญชนะแปลว่า "ไม่มีเส้นด้ายที่ยังมิได้ทอเหลืออยู่" , หมายความว่าผ้าผืนนั้นทอเสร็จ ไม่มีเชิงด้ายเหลือสำหรับจะทออีกต่อไป , มีความหมายว่าเสร็จกิจพรหมจรรย์ที่เรียกว่า วุสิตว่า, เป็นไวพจน์สำหรับคำว่า อรหันต์ นั่นเอง, เป็นคำที่ใช้กันเป็นสาธณะระหว่างลัทธิ เช่นเดียวกับคำว่า พระอรหันต์, ควรจะนำคำนี้มาใช้พูดจากันให้เป็นที่แพร่หลายเช่นเดียวกับคำว่า ชินาสพ เป็นต้น. เรียกว่า ผู้นิททสะ แปลว่า "ผู้ไม่เหลือด้วยตินชาย". แม้คำอื่นเช่นคำว่า เกพลี, อตัมมโย, เป็นต้น , ก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน , ควรเรียกทับศัพท์บาลี ไม่ควรแปล เพียงแต่ให้ความหมายก็พอ. -- ผู้รวบรวม.

๔. เป็นผู้มีฉันทะแก่กล้าใน **การหลีกเร้น** และมีความรักอย่างยิ่งในการหลีกเร้นต่อไป.

๕. เป็นผู้มีฉันทะแก่กล้าใน**การปรารภความเพียร** และมีความรักอย่างยิ่งในการปรารภความเพียรต่อไป.

๖. เป็นผู้มีฉันทะแก่กล้าใน**การรักษาตนด้วยสติ** และมีความรักอย่างยิ่งในการรักษาตนด้วยสติต่อไป.

๗. เป็นผู้มีฉันทะแก่กล้าใน **การแทงตลอดด้วยทวิญญู** และมีความรักอย่างยิ่งในการแทงตลอดด้วยทวิญญูต่อไป.

สารีบุตร ! เหล่านี้แล นิททสวัตถุ ๗ ประการ อันเรากระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศแล้ว.

สารีบุตร ! ภิกษุผู้ประกอบด้วยนิททสวัตถุ ๗ ประการเหล่านี้แล้ว จะประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธีบริบูรณ์ ๑๒ ปี ก็ได้ __ ๒๔ ปีก็ได้ __ ๓๖ ปี ก็ได้ __ ๔๘ ปี ก็ได้ ย่อมควรที่จะเรียกว่า "นิททสภิกขุ", ดังนี้แล.

(ในที่อื่น ได้ตรัสนิททสวัตถุ ๗ ประการ ว่าได้แก่ ผู้มีสัทธา มีหิริ มีโอตตปปะ มีพาหุสัจจะ มีอารัทธวิริยะ มีสติ และมีปัญญา . - สตุตทก. อ. ๒๓/๔๐/๔๐. ตรัสแก่พระอานนท์.)

ทรงบัญญัติความหมาย ของคำว่า "ญาณ"

ไม่ตรงกับความหมายที่เดิยรถีย์อื่นบัญญัติ ๑

จุนทะ ! ฐานะนั้นมีอยู่แน่, คือฐานะที่ปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น ท. จะกล่าวอย่างนี้ว่า "พระสมณโคดม ย่อมบัญญัติญาณทัสสนะ ปรารภอดีตกาลนานไกล

---

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๔๗/๑๑๘. ตรัสแก่จุนทสมณุกทเทส ที่อัมพวันปราสาทของเจ้าศากยะพวกเวธัญญา.

อย่างไม่มีขอบเขต, แต่ว่าหาได้บัญญัติญาณทัสสนะปรารภอนาคตกาลนานไกล
อย่างไม่มีขอบเขตเช่นนั้นไม่ : นั้นมันอะไรกัน? นั้นมันอย่างไรกัน? " ดังนี้.

จุนทะ ! ปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น ท. เหล่านั้น สำคัญสิ่งทีควรบัญญัติว่า
เป็นอญาณทัสสนะนานาอย่าง ให้เป็นญาณทัสสนะนานาอย่าไปเสีย เหมือนอย่างที
พวกคนพาลคนเขลาเขากระทำกันนั่นเอง.

จุนทะ ! **สถานุสาริญาณ** (ญาณอันแล่นไปตามความระลึก) ปรารภอดีต
กาลนานไกลย่อมมีแก่ตถาคต เท่าทีตถาคตจะระลึก ตามทีต้องการ. **สำหรับ**
ญาณปรารภอนาคตกาลนานไกล อันเป็นญาณทีเกิดจากการตรัสรู้ (ทีโคนต้นโพธิ์)
ย่อมเกิดแก่ตถาคตว่า "ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ ภพใหม่มิได้มีอีกต่อไป".
ดังนี้.

หมายเหตุ : ญาณตามความหมายในพุทธศาสนามีขอบเขตจำกัดเฉพาะเรื่องเฉพาะ
อย่างทีปรารภอดีตและอนาคต, หาใช่ไม่มีขอบเขตจำกัด ดังทีเดียรถีย์กล่าวไม่.ขอให้สังเกต
ใจความแห่งข้อความข้างบนนี้ให้ดี ๆ ก็พอจะเข้าใจได้เอง.

-ผู้รวบรวม.

ไม่ทรงบัญญัติยืนยันหลักลัทธิเกี่ยวกับ "อตฺตา" ^๑

(ปริพพาชกวัจฉโคตรเข้าไปทูลถามว่า อตฺตา มีหรือ ? ทรงนิ่งเสีย, ทูลถามว่า อตฺตา
ไม่มีหรือ? ก็ทรงนิ่งเสีย, ปริพพาชกนั้นได้ลุกหลีกไป. พระอานนทกราบทูลถามถึงเหตุทีทรงนิ่ง
เสีย, ได้ตรัสตอบดังนี้ว่า :-)

อาานนท์ ! เรา, เมื่อถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า **"อตฺตา มีหรือ ?"** ถ้าตอบว่า "อตฺตา มี" มันก็จะไปตรงกันกับสัสสตทิฏฐิของสมณพราหมณ์บางพวก, เมื่อถูกถามว่า **"อตฺตาไม่มีหรือ?"**, ถ้าตอบว่า "อตฺตา ไม่มี" ก็จะไปตรงกันกับอุจเฉททิฏฐิของสมณพราหมณ์บางพวกเข้าอีก.

อาานนท์ ! ถ้าตอบว่า "อตฺตา มี" มันจะเป็นการอนุโลมเพื่อให้เกิดญาณ ว่า "สัพเพ อัมมา อนตฺตา" ดังนี้บ้างหรือหนอ? **"ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า !"**

อาานนท์ ! ถ้าตอบว่า "อตฺตา ไม่มี" ก็จะทำให้วัจฉโคตรปริพาชกผู้หลงใหลอยู่แล้ว ถึงความงงงวยหนักยิ่งขึ้นไปอีกว่า **อตฺตาของเราในกาลก่อน จักได้มีหรือว่าได้มีแล้ว เป็นแน่นอน, บัดนี้กลายเป็นว่าอตฺตานี้ไม่มี** ดังนี้.

ไม่ได้ทรงติการบำเพ็ญตบะ ไปเสียตะพึด^๑

กัสสปะ ! พวกสมณพราหมณ์ ที่กล่าวหาเรา ว่า **"พระสมณโคดม ติเตียนตบะทุกอย่าง, กล่าวเหยียบย่ำด่าทอผู้บำเพ็ญตบะ มีชีวิตอยู่อย่างปอนทุก ๆ คน โดยส่วนตัว"** ดังนี้, สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่ได้กล่าวตรงตามที่เรากล่าว เขากล่าวต่อเราด้วยคำเท็จ ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง.

กัสสปะ ! ในเรื่องนี้ , เราเห็นผู้บำเพ็ญตบะมีชีวิตอย่างปอน, บางคนหลังจากการตายเพราะการทำลายร่างกาย บังเกิดแล้วในอบายทุกคติวิบาตนรก,

๑.บาลี มหาสีหนาทสูตร สී. ที. ๙/๒๐๕/๒๖๐. ตรัสแก่กาสสปะ ที่ป่ากัณณกถลมิคทายวัน เมืองอุชฺฌญา.

บางคนหลังจากการตายเพราะการทำลายร่างกาย บังเกิดแล้วในสุคติโลกสวรรค์, เห็นด้วยจักขุอันเป็นทิพย์ บริสุทธীหมดจด ล่วงจักขุสามัญมนุษย์.

กัสสปะ ! ในเรื่องนี้ เราเห็นผู้บำเพ็ญตบะ มีความยากลำบากแต่เพียงเล็กน้อย, บางคน หลังจากการตายเพราะการทำลายร่างกาย บังเกิดแล้วในอบายทุกติณิบาดนรก,บางคนหลังจากการตายเพราะการทำลายร่างกายบังเกิดแล้วในสุคติ โลกสวรรค์, เห็นด้วยจักขุอันเป็นทิพย์ บริสุทธীหมดจด ล่วงจักขุสามัญมนุษย์.

กัสสปะ ! เราอย่าอ้อมรู้ซัดตามเป็นจริงซึ่ง การมา การไป การจุติ การบังเกิด ของผู้บำเพ็ญตบะเหล่านี้ อย่างนี้, อะไรเราจักติเตียนตบะทุกอย่างเหยียบย่ำ ต่ำทอผู้บำเพ็ญตบะมีชีวิตอย่างปอนทุก ๆ คน โดยทำเดียว ได้แล้ว. ^๑

ไม่ทรงตำหนิการบูชาญญ์ไปเสียทั้งหมด ^๒

อุชชยพราหมณ์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "พระโคตมย่อมกล่าวสรรเสริญญญ์บ้างหรือไม่ ?"

พราหมณ์ ! เราจะกล่าวสรรเสริญญญ์ไปเสียทั้งหมด ก็หาไม่, แต่ว่าเราจะตำหนิญญ์ไปเสียทั้งหมด ก็หาไม่.

๑. การบำเพ็ญตบะ อัตตกิลมถานุโยค เป็นไปได้บ้างเพื่อสวรรค์บางฐานะ, แต่ไม่อาจเป็นไปได้เพื่อนิพพาน. ทรงห้ามขาดสำหรับผู้ปราถนาไปสู่นิพพาน, แต่ก็ไม่ทรงติใครเลย.

๒. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๕๔/๓๙. ตรัสแก่อุชชยพราหมณ์.

พราหมณ์ ! ก็ในขัณฺฑชนิตโต โคถูกฆ่า แพะแกะถูกฆ่า ไก่สุกรถูกฆ่า สัตว์ต่าง ๆ ถูกฆ่า, เราไม่สรรเสริญขัณฺฑชนิตโต ซึ่งมีการทำสัตว์อื่นให้พลอยทุกข์. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าพระอรหันต์ หรือผู้ที่ถึงอรหัตตมรรค ย่อมไม่เข้าใกล้ขัณฺฑชนิตโต ซึ่งมีการทำสัตว์อื่นให้พลอยทุกข์.

พราหมณ์ ! ส่วนในขัณฺฑชนิตโต โคไม่ถูกฆ่า แพะแกะไม่ถูกฆ่า ไก่สุกรไม่ถูกฆ่า สัตว์ต่าง ๆ ไม่ถูกฆ่า, เราสรรเสริญขัณฺฑชนิตโต ซึ่งไม่มีการทำสัตว์อื่นให้พลอยทุกข์ ได้แก่ นิจจทาน อันเป็นขัณฺฑชนิตโตที่ทาสีบสกุลงมาเพราะเหตุไรเล่า? เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายก็ดี หรือผู้ที่ถึงอรหัตตมรรคทั้งหลายก็ดี ย่อมเข้ามาข้องแวงด้วยขัณฺฑชนิตโต.

ความบริสุทธิ์ใจของพระองค์ในการปฏิบัติต่อลัทธิอื่น^๑

นิโครธะ ! ความระแวงของท่านอาจจะมีได้อย่างนี้ว่า พระสาณโคดมกล่าวอย่างนี้ เพราะความใคร่จะได้อันเตवासิกก็เป็นได้. นิโครธะ! ก็ข้อนี้ท่านอย่าพึงเห็นอย่างนั้นเลย; ผู้ใดเป็นอาจารย์ของท่านอยู่แล้วอย่างนั้น ผู้นั้นจงเป็นอาจารย์ของท่านต่อไปเถิด.

นิโครธะ ! ความระแวงของท่านอาจจะมีได้อย่างนี้ว่า พระสมณโคดมเป็นผู้ต้องการให้เราเคลื่อนจากอุทเทส (ลัทธิที่ถืออยู่เดิม) จึงกล่าวอย่างนี้.

๑. บาลี อุทุมพริสูตร ปา. ที. ๑๑/๕๓/๓๑. ตรัสแก่นิโครธปริพาชก ที่อุทุมพริกปริพาชกการาม ใกล้กรุงราชคฤห์.

นิโครธะ ! ก็ข้อนี้ท่านอย่าพึงเห็นอย่างนั้นเลย; สิ่งใดเป็นอุทเทสของท่านอยู่แล้วอย่างนั้น สิ่งนั้นจงเป็นอุทเทสของท่านต่อไปเถิด.

นิโครธะ ! ความระวางของท่านอาจจะมีได้อย่างนี้ว่า พระสมณโคตมเป็นผู้ต้องการให้เราเคลื่อนจากอาชีวะ (แบบแห่งการเป็นอยู่ตามลัทธินั้น) จึงกล่าวอย่างนี้. นิโครธะ ! ก็ข้อนี้ท่านอย่าพึงเห็นอย่างนั้นเลย; วิธีการใดเป็นอาชีวะของท่านอยู่แล้วอย่างนั้น วิธีการนั้นจงเป็นอาชีวะของท่านต่อไปเถิด.

นิโครธะ ! ความระวางของท่านอาจจะมีได้อย่างนี้ว่า ธรรมเหล่าใดเป็นอกุศล นับเนื่องในอกุศล ตามลัทธิแห่งอาจารย์ของเรา, พระสมณโคตมเป็นผู้ต้องการให้เราตั้งอยู่ในอกุศลธรรมเหล่านั้น จึงกล่าวอย่างนี้. นิโครธะ ! ก็ข้อนี้ท่านอย่าพึงเห็นอย่างนั้นเลย; ธรรมเหล่านั้น จงเป็นอกุศลธรรม นับเนื่องในอกุศลธรรม ตามลัทธิแห่งอาจารย์ของตน ต่อไปตามเดิมเถิด.

นิโครธะ ! ความระวางของท่านอาจจะมีได้อย่างนี้ว่า ธรรมเหล่าใดเป็นกุศลนับเนื่องในกุศล ตามลัทธิแห่งอาจารย์ของเรา, พระสมณโคตมเป็นผู้ต้องการให้เราเลิกร้างจากกุศลธรรมเหล่านั้น จึงกล่าวอย่างนี้. นิโครธะ ! ก็ข้อนี้ท่านอย่าพึงเห็นอย่างนั้นเลย; ธรรมเหล่านั้น จงเป็นกุศลธรรม นับเนื่องในกุศลธรรม ตามลัทธิแห่งอาจารย์ของตน ต่อไปตามเดิมเถิด.

นิโครธะ ! อย่างนี้แหละ เรามิได้กล่าวอย่างนั้น เพราะความใคร่จะได้อันเตवासิก; และเรามิได้กล่าวอย่างนั้น เพราะเป็นผู้ต้องการให้ท่านเคลื่อนจาก

อุทเทส; และเรามีได้กล่าวอย่างนั้น เพราะเป็นผู้ต้องการให้ท่านเคลื่อนจากอาชีวะ; และเรามีได้กล่าวอย่างนั้น เพราะเป็นผู้ต้องการให้ท่านตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นอกุศล นับเนื่องในอกุศล ตามลัทธิแห่งอาจารย์ของตน เหล่านั้น; และเรามีได้กล่าวอย่างนั้น เพราะเป็นผู้ต้องการให้ท่านเลิกร้างจากธรรมอันเป็นกุศลนับเนื่องในกุศล ตามลัทธิแห่งอาจารย์ของตน เหล่านั้น.

นิโครธะ ! ธรรม ท. อันเป็นอกุศลที่ท่านยังละไม่ได้ มีอยู่ เป็นธรรมเศร้าหมอง เป็นธรรมนำมาซึ่งภพใหม่ เป็นไปเพื่อทุกข์ทรมาน มีทุกข์เป็นวิบากเป็นไปเพื่อชาติขรามรณะสืบต่อไป, อันเป็นอกุศลธรรม ที่เราแสดงธรรมเพื่อให้ละเสีย; เมื่อท่าน ท. ปฏิบัติตามแล้ว ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมอง ท. จักละไป, ธรรมเป็นเครื่องฟุ้งแผ้ว ท. จักเจริญโดยยิ่ง; ท่าน ท. จักกระทำให้แจ้งซึ่งความเต็มรอบแห่งปัญญา และความเป็นผู้ไพบูลย์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมเข้าถึงแล้วแลอยู่.

บางกฎที่ทรงยกเว้นแก่บางคน^๑

กัสสปะ ! ผู้ใดเป็นพวกเดียรถีย์อื่นมาก่อน, หวังการบรรพชา หวังการอุปสมบท ในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นยอมต้องอยู่ปริวาสสี่เดือน,^๒ ครั้นล่วงสี่เดือน

๑. บาลี มหาสีหนาทสูตร สී.ที. ๙/๒๒๑/๒๗๔. ตรัสแก่กาสสปะ.

๒. ปริวาสเช่นนี้ มีการลงบังคับให้ถือ หรือให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ดู จนเป็นที่พอใจคนครบ

๔ เดือน ไม่มีบกพร่องในระหว่าง. บกพร่องนับใหม่.

พวกภิกษุ ท. มีจิตสิ้นสงสัยรังเกียจแล้ว ย่อมให้บรรพชา ให้อุปสมบท เพื่อความ เป็นภิกษุ. ก็แต่ว่า เรารู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลในเรื่องนี้.

(พระบาลีเช่นนี้มีทั่ว ๆ ไป ทรงยกสิทธิพิเศษให้อัญญเดียรถีย์บางคน ที่พระองค์ทรง สังเกตเห็นแล้วว่าไม่จำเป็น, ไม่ต้องอยู่ปริวาสสี่เดือน. ทรงเรียกภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง มาพาตัวไป บรรพชาเสียทีเดียว แล้วจึงให้สงฆ์ให้อุปสมบททีหลัง. กฎหลายข้อ ที่มีอนุบัญญัติ หรือ "ข้อแม่" ไว้สำหรับบางบุคคล, บางกาล, บางเทศะ, ทั้งนี้ก็เพราะทรงเป็นธรรมราชา. เนื้อความเช่นนี้ อธิบายไว้ชัดในอรรถกถาแห่งพระบาลี ที่กล่าวถึงเรื่องเช่นนี้ ทุกแห่งไป).

ทรงแสดงหลักแห่งกรรมต่างจากพวกอื่น^๑

อาานนท์ ! บรรดาสมณพราหมณ์ ท. เหล่านั้น (ก) สมณพราหมณ์ผู้ใด กล่าว อย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท.! กรรมที่เป็นบาป (บาปกรรม) มีอยู่, วิกาบทแห่งทุจริต ก็มี อยู่" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรายอมรับรู้ด้วย. (ข) แม้ข้อใดที่ สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวต่อไปว่า "ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลผู้กระทำปาณาติบาต กระทำอทินนาทาน ประพฤติผิดในกาม พุดเต็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดคำ เพ้อเจ้อ มากไปด้วยอภิชฌา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฎฐิ, ภายหลังแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกายเข้าถึงอบายทุกคติวินิบาตนรก" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็มอมรับรู้ด้วย. (ค) แต่ข้อที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าว อย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท.! บุคคลใด เป็นผู้กระทำปาณาติบาต กระทำอทินนาทาน

๑. บาลี มหากรรมวิงคสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๓๙๔/๖๐๘. ตรัสแก่พระอาานนท์

... ฯลฯ... มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ บุคคลนั้นทุกคน, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวิบาตนรก" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรา**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ฆ) แม้ข้อใดที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า "ชนเหล่าใดรู้้อย่างนี้ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารู้ชอบ, ชนเหล่าใดรู้้อย่างอื่น ความรู้ของชนเหล่านั้น ผิด" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ง) แม้ข้อที่สมณพราหมณ์ผู้นั้น ปักใจตามกำลังแห่งความรู้ตามความลุ่มคลำแห่งทิฏฐิ แล้วกระทำซึ่งไวยาหารตามที่เขารู้เอง เห็นเอง แจ่มแจ้งเอง (สืบต่อไป) อย่างนี้ว่า "ข้อนี้เท่านั้นจริง, ข้ออื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? อานนท์! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ญาณในการจำแนกซึ่งกรรมอันกว้างขวางของตถาคต ย่อมมีโดยประการอื่น.

อานนท์ ! บรรดาสมณพราหมณ์ ท. เหล่านั้น (ก) สมณพราหมณ์ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท.! กรรมที่เป็นบาปไม่มี, วิบากแห่งทุกขจิตก็ไม่มี" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรา**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ข) แต่ข้อใดที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวต่อไปอีกอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลผู้กระทำปาณาติบาตกระทำอทินนาทาน... ฯลฯ... มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรายอมรับรู้ด้วย. (ค) ส่วนข้อที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท.! บุคคลใด เป็น ผู้กระทำปาณาติบาตกระทำอทินนาทาน

... ฯลฯ... มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ บุคคลนั้น **ทุกคน**, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกายย่อมเข้าถึง **สุคติโลกสวรรค์**" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรา **ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ข) แม้ข้อใดที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า "ชนเหล่าใด รู้อย่างนี้ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารู้ชอบ, ชนเหล่าใดรู้อย่างอื่นความรู้ของชนเหล่านั้น ผิด" ดังนี้; คำกล่าวแม้ข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็ **ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ง) แม้ข้อที่สมณพราหมณ์ผู้นั้น ปักใจตามกำลังแห่งความรู้ตามความลุ่มคลำแห่งทิฏฐิ แล้วกระทำซึ่งโง่เขลาตามที่เขารู้เอง เห็นเอง แจ่มแจ้งเอง (สืบต่อไป) อย่างนี้ว่า **"ข้อนี้เท่านั้นจริง, ข้ออื่นเป็นโมฆะ"** ดังนี้; คำกล่าวแม้ข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็ **ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? อานนท์ ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ญาณในการจำแนกซึ่งกรรมอันกว้างขวางของตถาคต ย่อมมีโดยประการอื่น.

อานนท์ ! บรรดาสมณพราหมณ์ ท. เหล่านั้น (ก) สมณพราหมณ์ผู้ใด กล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท. ! กรรมที่เป็นกรรมงาม (กल्याณกรรม) มีอยู่, วิบากแห่งสุจริต ก็มีอยู่" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรา **ยอมรับรู้ด้วย**. (ข) แม้ข้อใดที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวต่อไปว่า "ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอกุศลนาทาน เว้นขาดจากการประพฤตินิन्दในกาม เว้นขาด จากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดคำเพ้อเจ้อ ไม่เป็นผู้มากด้วยอภิชฌา ไม่มีจิตพยาบาทเป็นสัมมาทิฏฐิ, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์" ดังนี้; คำกล่าวแม้ข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็ **ยอมรับรู้ด้วย**. (ค) แต่ข้อที่สมณ-

พราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท.! บุคคลใด เป็นผู้เว้นขาดจาก ปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน ... ฯลฯ... ไม่มีจิตพยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ บุคคลนั้น **ทุกคน**, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรา**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ฆ) แม้ข้อใดที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า "ชนเหล่าใดรู้อย่างนี้ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารู้อชอบ, ชนเหล่าใดรู้อย่างอื่น ความรู้ของชนเหล่านั้น ผิด" ดังนี้; คำกล่าวแม้ข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ง) แม้ข้อที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นปักใจตามกำลังแห่งความรู้ตามความลุ่มคลำแห่งทิฐิ แล้วกระทำซึ่งไวยาหารตามที่เขารู้เอง เห็นเอง แจ่มแจ้งเอง (สืบต่อไป) อย่างนี้ว่า "ข้อนี้เท่านั้นจริง, ข้ออื่นเป็นโมฆะ" ดังนี้; คำกล่าวแม้ข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? อานนท์ ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ญาณในการจำแนกซึ่งกรรมอันกว้างขวางของตถาคต ย่อมมีโดยประการอื่น.

อานนท์ ! บรรดาสมณพราหมณ์ ท. เหล่านั้น (ก) สมณพราหมณ์ผู้ใด กล่าวอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท.! กรรมที่เป็นกรรมงาม ไม่มี, วิบากแห่งสุจริตก็ไม่มี" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรา**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (ข) แต่ข้อใดที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าวต่อไปว่า "ข้าพเจ้าได้เห็นบุคคลผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน ... ฯลฯ... ไม่มีจิตพยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย เข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก" ดังนี้; คำกล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรายอมรับรู้ด้วย. (ค) ส่วนข้อที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นกล่าว

อย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ ท.! บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจาก
อทินนาทาน ...ฯลฯ..ไม่มีจิตพยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ บุคคลนั้น **ทุกคน**, ภายหลังแต่
การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวิบาตนรก" ดังนี้; คำ
กล่าวข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เรา**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (๕) แม้ข้อใดที่สมณ
พราหมณ์ผู้นั้นกล่าวอย่างนี้ว่า "ชนเหล่าใดรู้อย่างนี้ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารู้ชอบ, ชน
เหล่าใดรู้อย่างอื่นความรู้ของชนเหล่านั้น ผิด" ดังนี้; คำกล่าวแม้ข้อนี้ของสมณ
พราหมณ์ผู้นั้น เราก็**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. (๖) แม้ข้อที่สมณพราหมณ์ผู้นั้นปักใจตาม
กำลังแห่งความรู้ตามความลุ่มคล้ำแห่งทิฐิ แล้วกระทำซึ่งโวรหารตามที่เขาตัวเอง
เห็นเอง แจ่มแจ้งเอง (สืบต่อไป) อย่างนี้ว่า "ข้อนี้เท่านั้นจริง, ข้ออื่นเป็นโมฆะ"
ดังนี้; คำกล่าวแม้ข้อนี้ของสมณพราหมณ์ผู้นั้น เราก็**ไม่ยอมรับรู้ด้วย**. ข้อนั้นเพราะ
เหตุไรเล่า? อานนท์ ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า ญาณในการจำแนกซึ่งกรรมอัน
กว้างขวางของตถาคต ย่อมมีโดยประการอื่น.

(ตรัสอธิบายเกี่ยวกับพวกที่ทำบาปแล้วตายไปสู่ นรก)

อานนท์ ! บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลใดในโลกแห่งกาลปัจจุบันนี้เป็น
ผู้กระทำปาณาติบาต กระทำอทินนาทาน ...ฯลฯ...เป็นมิจฉาทิฐิ, ภายหลังแต่การ
ตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวิบาตนรก ข้อนี้เป็นเพราะ
ในกาลก่อน เขาได้กระทำบาปกรรมอันมีทุกข์เป็นผลไว้; หรือว่าในกาลภาย
หลังเขาได้กระทำบาปกรรมอันมีทุกข์เป็นผลไว้; หรือว่า ในเวลาจะตาย เขาเป็นผู้

เพียบพร้อมด้วยมัจฉาทิฎฐิ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวิบาตนรก. ส่วนข้อที่เขาเป็นผู้กระทำปาณาติบาต กระทำอทินนาทาน ...ฯลฯ...เป็นมัจฉาทิฎฐิ ในโลกแห่งกาลปัจจุบันนี้ นั้น เขาย่อมเสวยซึ่งวิบากแห่งกรรมนั้น ในกาลอันเป็นทิฎฐุธรรม(ทันควัน)บ้าง, หรือในกาลอันเป็นอุปัชชชะ (เวลาถัดมา) บ้าง, หรือในกาลอันเป็นอปรปรียายะ (เวลาถัดมาอีก) บ้าง.

(ตรัสอธิบายเกี่ยวกับพวกที่ทำบาปแล้วตายไปสู่สวรรค์)

อานนท์ ! บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลใดในโลกแห่งกาลปัจจุบันนี้เป็นผู้กระทำปาณาติบาต กระทำอทินนาทาน ...ฯลฯ...เป็นมัจฉาทิฎฐิ, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ข้อนี้เป็นเพราะ**ในกาลก่อน**เขาได้กระทำกัลยาณกรรมอันมีสุขเป็นผลไว้; หรือว่า **ในกาลภายหลัง**เขาได้กระทำกัลยาณกรรมอันมีสุขเป็นผลไว้; หรือว่า**ในเวลาจะตาย**เขาเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยสัมมาทิฎฐิ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. ส่วนข้อที่เขาเป็นผู้กระทำปาณาติบาต กระทำอทินนาทาน ...ฯลฯ...เป็นมัจฉาทิฎฐิ ในโลกแห่งกาลปัจจุบันนี้นั้นเขาย่อมเสวยซึ่งวิบากแห่งกรรมนั้น ในกาลอันเป็นทิฎฐุธรรม (ทันควัน) บ้าง,หรือในกาลอันเป็นอุปัชชชะ (เวลาถัดมา) บ้าง, หรือในกาลอันเป็นอปรปรียายะ(เวลาถัดมาอีก) บ้าง.

(ตรัสอธิบายเกี่ยวกับพวกที่เว้นจากบาปแล้วตายไปสู่สวรรค์)

อานนท์ ! บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลใดในโลกแห่งกาลปัจจุบันนี้ **เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต** เว้นขาดจากอทินนาทาน ...ฯลฯ...เป็นสัมมาทิฐิ, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อม **เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์** ข้อนี้เป็นเพราะ **ในกาลก่อน**เขาได้กระทำกัลยาณกรรมอันมีสุขเป็นผลไว้; **หรือว่าในกาลภายหลัง**เขาได้กระทำกัลยาณกรรมอันมีสุขเป็นผลไว้; **หรือว่าในเวลาจะตาย**เขาเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยสัมมาทิฐิ เพราะเหตุฉะนั้น บุคคลนั้น ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกายย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. ส่วนข้อที่เขาเป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน ...ฯลฯ เป็นสัมมาทิฐิ ในโลกแห่งกาลปัจจุบันนี้ นั้น เขาย่อมเสวยซึ่งวิบากแห่งกรรมนั้น ในกาลอันเป็นทิฏฐุธรรม (ทันควัน) บ้าง, หรือในกาลอันเป็นอุปัชชชะ (เวลาถัดมา) บ้าง, หรือในกาลอันเป็นอปรปริยายะ(เวลาถัดมาอีก) บ้าง.

(ตรัสอธิบายเกี่ยวกับพวกที่เว้นจากบาปแล้วตายไปสู่สุ่นรก)

อานนท์ ! บรรดาบุคคลเหล่านั้น บุคคลใดในโลกแห่งกาลปัจจุบันนี้ **เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต** เว้นขาดจากอทินนาทาน ...ฯลฯ...เป็นสัมมาทิฐิ, ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวินิบาตนรกข้อนี้เป็นเพราะ **ในกาลก่อน**เขาได้กระทำบาปกรรมอันมีทุกข์เป็นผลไว้; **หรือว่าในกาลภายหลัง**เขาได้กระทำบาปกรรมอันมีทุกข์เป็นผลไว้; **หรือว่าในเวลาจะตาย**

เขาเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยมิจฉาภิภูฏฐิ เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น ภายหลังจากแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกาย ย่อมเข้าถึงอบายทุกติวินิบาตนรก. ส่วนข้อที่เขาเป็นผู้ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน ...ฯลฯ...เป็นสัมมาภิภูฏฐิในโลก แห่งกาลปัจจุบันนี้ นั้น เขาย่อมเสวยซึ่งวิบากแห่งกรรมนั้นในกาลอันเป็นทิฏฐุธรรม (ทันควัน) บ้าง, หรือในกาลอันเป็นอุปะปัชชะ (เวลาถัดมา) บ้าง, หรือในกาลอันเป็น อปรปริยายะ (เวลาถัดมาอีก) บ้าง.

อาณนท ! ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้แล กรรมที่ไม่ควรทำ แสดงตัวออกมาเป็น กรรมที่ไม่ควรทำก็มี; กรรมไม่ควรทำ แสดงตัวออกมาเป็นกรรมที่ควรทำก็มี; และ กรรมที่ควรทำแท้ ๆ แสดงตัวออกมาเป็นกรรมที่ควรทำก็มี; กรรมที่ควรทำแสดง ตัวออกมาเป็นกรรมที่ไม่ควรทำก็มี; ดังนี้แล.

ทรง "เยาะ" ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะกรรมเก่าอย่างเดียว^๑

ภิกษุ ท.! ลัทธิ ๓ ลัทธิเหล่านี้มีอยู่, เป็นลัทธิซึ่งแม้บัณฑิตจะพากันไตร่ตรอง จะหยิบขึ้นตรวจสอบ จะหยิบขึ้นวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างไร แม้จะบิดผันกันมา อย่างไม่รู้ ก็ชวนให้น้อมไปเพื่อการไม่ประกอบกรรมที่ติงามอยู่นั่นเอง.

ภิกษุ ท.! ลัทธิ ๓ ลัทธินั้นเป็นอย่างไรวะ? ๓ ลัทธิคือ (๑) สมณะ และพราหมณ์บางพวกมีถ้อยคำและความเห็นว่า **"บุรุษบุคคลใด ๆ ก็ตาม**

๑. บาลี มหาวรรค ติก. อ. ๒๐/๒๒๒/๕๐๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ที่ได้รับสุข รับทุข์ หรือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุข์ ทั้งหมดนั้น เป็นเพราะกรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อน" ดังนี้. (๒) สมณะและพราหมณ์บางพวก มีถ้อยคำและความเห็นว่า "บุรุษบุคคลใด ๆ ก็ตาม ที่ได้รับสุข รับทุข์ หรือไม่มีสุขไม่ใช่ทุข์ทั้งหมดนั้น เป็นเพราะการบันดาลของผู้เป็นเจ้าของ (อิศวร)" ดังนี้. (๓) สมณะและพราหมณ์บางพวก มีถ้อยคำและความเห็นว่า "บุรุษบุคคลใด ๆ ก็ตามที่ได้รับสุข หรือได้รับทุข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุข์ ทั้งหมดนั้น ไม่มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเลย" ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ในบรรดาลัทธิตั้งสามนั้น สมณพราหมณ์พวกใดมีถ้อยคำและความเห็นว่า "บุคคลได้รับสุข หรือทุข์ หรือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุข์ เพราะกรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อนอย่างเดียว" อยู่ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สอบถามความที่เขาที่ยืนอยู่ตั้งนั้นแล้ว เรากล่าวกะเขาว่า "ถ้ากระนั้นคนที่ฆ่าสัตว์...ลักทรัพย์...ประพฤติผิดพรหมจรรย์...พูดเท็จ...พูดยุให้แตกกัน...พูดคำหยาบ...พูดเพื่อเจ้อ...มีใจละโมบเฟงเล็ง...มีใจพยาบาท...มีความเห็นวิปริต เหล่านี้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง (ในเวลานี้) นั้นก็ต้องเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อน. เมื่อมัวแต่ถือเอากรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อนมาเป็นสาระสำคัญตั้งนี้แล้ว คนเหล่านั้นก็ไม่มี ความอยากทำ หรือความพยายามทำในข้อที่ว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำอีกต่อไป. เมื่อกรณียกิจและอกรณียกิจไม่ถูกทำหรือถูกละเว้นให้จริง ๆ จัง ๆ กันแล้ว คนพวกที่ไม่มีสติ คุ่มครองตนเหล่านั้น ก็ไม่มีอะไรที่จะมาเรียกตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบธรรมได้." ดังนี้.

ภิกษุ ท.! นี้แล แ่งสำหรับข่มอย่างเป็นธรรม แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีถ้อยคำและความเห็นเช่นนั้น แ่งที่หนึ่ง.

ทรง "เยาะ" ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะการบันดาลของเจ้านาย^๑

(เรื่องตอนต้นของเรื่องนี้ ต่อเป็นเรื่องเดียวกับตอนต้นของเรื่องก่อน)

ภิกษุ ท.! ในบรรดาลัทธิทั้งสามนั้น สมณพราหมณ์พวกใดมีถ้อยคำและความเห็นว่า "บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ทั้งหมดนั้นเป็นเพราะการนิรมิตบันดาลของผู้ที่เป็นเจ้าเป็นนาย(อิศวร)" ดังนี้มีอยู่ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สอบถามความที่เขาที่ยืนยันอยู่ตั้งนั้นแล้วเรากล่าวกะเขาว่า "ถ้ากระนั้น (ในบัดนี้) คนที่ฆ่าสัตว์ ...ลักทรัพย์ ...ประพฤติผิดพรหมจรรย์ ...พูดเท็จ ...พูดยุให้แตกกัน ...พูดคำหยาบ ...พูดเพ้อเจ้อ ...มีใจละโมบเฟื่องเลี้ยง ...มีใจพยาบาทมีความเห็นวิปริต เหล่านี้อย่างไรอย่างหนึ่งอยู่นั้นก็ต้องเป็นเพราะการนิรมิตบันดาลของผู้ที่เป็นเจ้าเป็นนายด้วย. ก็ **เมื่อมัวแต่ถือเอาการนิรมิตบันดาลของผู้ที่เป็นเจ้าเป็นนาย มาเป็นสาระสำคัญตั้งนี้แล้ว คนเหล่านั้นก็ไม่มี ความอยากทำ หรือความพยายามทำ ในข้อที่ว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำอีกต่อไป. เมื่อกรณีขกิจและอกรณีขกิจ ไม่ถูกทำ หรือถูกละเว้นให้จริง ๆ จัง ๆ อันแล้ว คนพวกที่ไม่มีสติคุ้มครองตนเหล่านั้น ก็ไม่มีอะไรที่จะมาเรียกตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบธรรมได้."** ดังนี้.

---

๑. บาลี มหาวรรค ติก. อ. ๒๐/๒๒๓/๕๐๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! นี้แล แ่งสำหรับข่มอย่างเป็นธรรม แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีถ้อยคำและความเห็นเช่นนั้น แ่งที่สอง.

ทรง "เยาะ" ลัทธิที่ว่า สุขทุกข์ไม่มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย^๑

(เรื่องตอนต้นของเรื่องนี้ ต่อเป็นเรื่องเดียวกับตอนต้นของเรื่องก่อน)

ภิกษุ ท.! ในบรรดาลัทธิทั้งสามนั้น, สมณพราหมณ์พวกใดมีถ้อยคำและความเห็น ว่า **"บุคคลได้รับสุข หรือทุกข์ หรือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ทั้งหมดนั้นไม่มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเลย"** ดังนี้มีอยู่, เราเข้าไปหาสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น แล้ว สอบถามความที่เขาที่ยืนยันอยู่ตั้งนั้นแล้ว เรากล่าวกะเขาว่า"ถ้ากระนั้น (ในบัดนี้) คนที่ฆ่าสัตว์ ...ลักทรัพย์ ...ประพฤติผิดพรหมจรรย์...พูดเท็จ ...พูดยุให้แตกกัน ...พูดคำหยาบ ...พูดเพ้อเจ้อ ...มีใจละโมบเพ่งเล็ง ...มีใจพยาบาท ...มีความเห็นวิปริต เหล่านี้ได้อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั้นก็ต้องไม่มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเลย ด้วย. ก็ เมื่อมัวแต่ถือเอาความไม่มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยเลย มาเป็นสาระสำคัญ ดังนี้แล้ว คนเหล่านั้นก็ไม่มี ความอยากทำหรือความพยายามทำ ในข้อที่ว่าสิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ อีกต่อไป. เมื่อกรณีขกิจและอกรณีขกิจไม่ถูกทำ หรือถูกละเว้นให้จริง ๆ จัง ๆ กันแล้ว คนพวกที่ไม่มีสติคุ้มครองตนเหล่านั้น ก็ไม่มีอะไรที่จะมาเรียกตน ว่าเป็นสมณะอย่างชอบธรรมได้." ดังนี้.

๑. บาลี มหาวรรค ติก. อ. ๒๐/๒๒๔/๕๐๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! นี้แล แ่งสำหรับข่มอย่างเป็นธรรม แก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีถ้อยคำและความเห็นเช่นนั้น แ่งที่สาม.

ทรงมีวิธีสกัดสแกงพวกที่ถือลัทธิว่ามีอตต^๑

ไปฏฐปาทะ ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ซึ่งมีวาทะ มีทิฏฐิ อย่างนี้ว่า "มีอตต (ตัวตน) ซึ่งมีสุขโดยส่วนเดียว หาโรคมิได้ ภายหลังแต่การตาย" ดังนี้. เราได้เข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ได้ยินมาว่า ท่านผู้มีอายุ ท. มีวาทะ มีทิฏฐิว่า "มีอตต ซึ่งมีสุขโดยส่วนเดียว หาโรคมิได้ ภายหลังแต่ตายแล้ว" ดังนี้ จริงหรือ?

เมื่อเขาตอบว่า **จริง**. เราได้กล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า เออ ก็ ท่าน ท. รู้ที่อยู่เห็นอยู่ ซึ่งโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียว อยู่หรือ?

เมื่อเขาตอบว่า **หามิได้**. เราได้กล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า เออ ก็ ท่าน ท. รู้ทั่วถึงซึ่งอตต (ตัวตน) อันมีสุขโดยส่วนเดียว ตลอดคืนหนึ่งบ้าง วันหนึ่งบ้าง ครึ่งคืนบ้าง ครึ่งวันบ้าง แลหรือ?

เมื่อเขา ตอบว่า **หามิได้**. เราได้กล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ก็ ท่าน ท. ย่อมรู้ว่า นี้เป็นหนทางนี้เป็นปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียวอยู่หรือ?

---

๑. บาลี ไปฏฐปาทสูตร ส.ที. ๙/๒๓๗/๒๙๙. ตรัสแก่ไปฏฐปาทปริพพาชก ที่เขตวัน ไกลเมืองสาวัตถี.

เมื่อเขาตอบว่า **หามิได้**. เราได้กล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ก็ท่าน ท. ได้ยินเสียงแห่งเทวดาผู้เขาถึงซึ่งโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียว สนทนากันอยู่ว่า "เพื่อนเอ๋ย! เพื่อนปฏิบัติดีแล้ว เพื่อนเอ๋ย! เพื่อนปฏิบัติตรงแล้ว เพื่อทำให้แจ้งซึ่งโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียว; เพื่อนเอ๋ย! ถึงแม้เราก็ปฏิบัติแล้วอย่างนั้นจึงเข้าถึงโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียว" ดังนี้ บ้างหรือ? เขาตอบว่า **หามิได้**.

ไปภูฏปาทะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อะไร : ก็เมื่อเขาพูดอยู่อย่างนี้ ถ้อยคำของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งความเป็นคำที่ใคร ๆ จะไม่ยอมคล้อยตาม (อุปปาฏิทริก) มิใช่หรือ?

"แน่นอน พระเจ้าข้า !"

ไปภูฏปาทะ ! เหมือนอย่างว่า : บุรุษคนหนึ่งกล่าวว่า ข้าพเจ้าต้องการใครจะได้หญิงงามแห่งชนบท ในชนบทนี้. ชน ท. ถามเขาว่า "บุรุษผู้เจริญ! หญิงงามแห่งชนบทที่ท่านปรารถนาใครจะได้นั้นท่านรู้หรือว่า หญิงงามนั้นเป็นวรรณะกษัตริย์หรือ หรือว่าเป็นวรรณะพราหมณ์ หรือว่าเป็นวรรณะสามัญ หรือว่าเป็นวรรณะศูทรชั้นต่ำ"? เมื่อถูกถามเช่นนี้แล้ว เขาตอบว่า ข้าพเจ้า ไม่ทราบ. ชน ท. ถามเขาต่อไปว่า "บุรุษเจริญ! หญิงงามแห่งชนบทที่ท่านปรารถนาใครจะได้นั้น มีชื่ออย่างไร, เป็นโคตรอะไร, เป็นคนสูง หรือเป็นคนต่ำ หรือปานกลาง, เป็นคนผิวดำ หรือผิวคล้ำ หรือผิวสีทอง; อยู่ในหมู่บ้าน หรือในนิคมหรือในนครไหน"? เมื่อถูกถามเช่นนี้แล้ว เขาตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ทราบ. ชน ท. ถามเขา

ต่อไปว่า "บุรุษผู้เจริญ ! ท่านก็ไม่รู้จัก ไม่เคยเห็นหญิงงามแห่งชนบทที่ท่านปรารถนาใคร่จะได้ นั้น นะซี". เมื่อถูกถามเช่นนั้น เขาตอบว่า ถูกแล้ว ไปภูฏปาทะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : เมื่อเขากล่าวอยู่อย่างนี้ คำของบุรุษนั้นย่อมถึงซึ่งความเป็นคำที่ใคร ๆ จะไม่ยอมคล้อยตาม มิใช่หรือ? **"แน่นอนพระเจ้าข้า!"** ไปภูฏปาทะ ! ข้อนี้เป็นฉันทใด ถ้อยคำของสมณพราหมณ์ผู้มีวาตะอย่างนั้น มีทิวฏฐิอย่างนั้น ก็เป็นฉันทนั้น.

ไปภูฏปาทะ ! หรือว่าเหมือนอย่างว่า : บุรุษคนหนึ่งกระทำบันได (สูงชนิดที่ทำเพื่อ) พาดขึ้นสู่ปราสาท อยู่ที่หนทางสี่แพร่ง. ชน ท. ถามเขาว่า "บุรุษผู้เจริญ ! ท่านรู้หรือว่า ปราสาทที่ท่านทำบันไดเพื่อจะพาดนั้น อยู่ทางทิศตะวันออกหรือทางทิศใต้ อยู่ทางทิศตะวันตกหรือทางทิศเหนือ; เป็นปราสาทสูงหรือปราสาทต่ำ หรือปูนกลาง?" เมื่อถูกถามเช่นนี้แล้วเขาตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ทราบ. ชน ท. ถามเขาต่อไปว่า "บุรุษผู้เจริญ ! ท่านก็ไม่รู้จัก ไม่เคยเห็นปราสาทที่ท่านทำบันไดเพื่อจะพาดนั้น นะซี. " เมื่อถูกถามเช่นนี้ เขาตอบว่า ถูกแล้ว. ไปภูฏปาทะ ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : เมื่อเขากล่าวอยู่อย่างนี้ คำของบุรุษนั้น ย่อมถึงซึ่งความเป็นคำที่ใคร ๆ จะไม่ยอมคล้อยตาม มิใช่หรือ? **"แน่นอนพระเจ้าข้า!"** ไปภูฏปาทะ ! ข้อนี้เป็นฉันทใด ถ้อยคำของสมณพราหมณ์ผู้มีวาตะอย่างนั้น มีทิวฏฐิอย่างนั้น ก็เป็นฉันทนั้น.

ทรงระบুলัทธิมักขลิวาท ว่าเป็นลัทธิตำลាយโลก^๑

ภิกษุ ท.! ในบรรดาผ้าที่ทอด้วยสิ่งที่เป็นเส้น ๆ กันแล้ว ผ้าเกสกัมพล (ผ้าทอด้วยพมคน) นับว่าเป็นเลวที่สุด. ผ้าเกสกัมพลนี้ เมื่ออากาศหนาว มันก็เย็นจัด, เมื่ออากาศร้อน มันก็ร้อนจัด. สีก็ไม่งาม กลิ่นก็เหม็น เนื้อก็กระด้าง;ข้อนี้เป็นฉันใด, ภิกษุ ท.! ในบรรดาลัทธิต่าง ๆ ของเหล่าปุกุสมณะแล้ว ลัทธิมักขลิวาท นับว่าเป็นเลวที่สุด ฉะนั้น.

ภิกษุ ท.! มักขลิโมฆบุรุษนั้น มีถ้อยคำและหลักความเห็นว่ "กรรมไม่มี, กิริยาไม่มี, ความเพียรไม่มี" (คือในโลกนี้ อย่าว่าแต่จะมีผลกรรมเลยแม้แต่ตัวกรรมเองก็ไม่มี, ทำอะไรเท่ากับไม่ทำ. กิริยาและความเพียรก็นัยเดียวกัน).

ภิกษุ ท.! แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เคยมีแล้วในอดีตกาลนานไกล ท่านเหล่านั้น ก็ล้วนแต่เป็นผู้กล่าวว่า มีกรรม มีกิริยา มีวิริยะ. มักขลิโมฆบุรุษยอมคัดค้านพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ว่าไม่มีกรรม ไม่มีกิริยา ไม่มีวิริยะ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่จักมีมาในอนาคตกาลนานไกลข้างหน้าท่านเหล่านั้นก็ล้วนแต่เป็นผู้กล่าวว่า มีกรรม มีกิริยา มีวิริยะ. มักขลิโมฆบุรุษยอมคัดค้านพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ว่า ไม่มีกรรม ไม่มีกิริยา ไม่มีวิริยะ ดังนี้.

๑. บาลี โยธาชีวรคค ติก. อ. ๒๐/๓๖๙/๕๓๗. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ในกาละนี้ แม้เราเองผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ก็เป็นผู้กล่าวว่า มีกรรม มีกิริยา มีวิริยะ. มักขลิโมฆบุรุษย่อมนัดค้านเราว่า ไม่มีกรรม ไม่มีกิริยา ไม่มีวิริยะ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! คนเขาวางเครื่องดักปลา ไว้ที่ปากแม่น้ำ ไม่ใช่เพื่อความเกื้อกูล, แต่เพื่อความทุกข์ ความวอดวาย ความฉิบหาย แก่พวกปลาทั้งหลายฉันใด; มักขลิโมฆบุรุษเกิดขึ้นในโลก เป็นเหมือนกับผู้วางเครื่องดักมนุษย์ไว้ ไม่ใช่เพื่อความเกื้อกูล, แต่เพื่อความทุกข์ความวอดวาย ความฉิบหาย แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นอันมาก ฉะนั้น.

(จ. เกี่ยวกับการที่มีผู้อื่นเข้าใจผิด ๒๓ เรื่อง)

ทรงทำผู้มั่งร้ายให้แพภัยตัวเอง^๑

อัคคิเวสณะ ! ท่านสำคัญว่าอย่างไร ในข้อที่ท่านกล่าวว่า 'รูปเป็นตัวตนของเรา' ดังนี้, ก็อำนาจของท่านอาจเป็นไปได้ในรูปนั้นว่า รูปจงเป็นอย่างนี้ ๆ เกิดอย่างได้เป็นอย่างนั้น ๆ เลย' ดังนี้หรือ?

สังจกอัคคิเวสณะ ได้ทูลตอบว่า "ข้อนี้ไม่เป็นอย่างนั้นดอก พระโคตม !"

อัคคิเวสณะ ! ท่านจงใคร่ครวญ, ใคร่ครวญแล้วจึงกล่าวแก้. คำหลัง ของท่านไม่เข้ากันได้กับคำก่อน คำก่อนไม่เข้ากับคำหลังเสียแล้ว. อัคคิเวสณะ ! ท่านจะสำคัญข้อนี้ว่าอย่างไร : รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

๑. บาลี จุฬสังจกสูตร มุม. ๑๒/๔๒๙/๓๙๘. ตรัสแก่สังจกนิครนถบุตร อัคคิเวสณะโคตร.

"ไม่เที่ยง, พระโคตม !"

อัคคิเวสณะ ! สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นส่อทุกข์หรือส่อสุข?

"ส่อทุกข์, พระโคตม !"

สิ่งใดไม่เที่ยง ส่อทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา, ควรหรือจะตามเห็น
สิ่งนั้นว่า **ของเรา เป็นเรา เป็นตัวของเรา** ดังนี้?

"ไม่ควรเลย, พระโคตม!"

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีการถามตอบ โดยทำนองเดียวกันนี้.)

อัคคิเวสณะ ! ท่านจะเข้าใจอย่างไร : เมื่อรูปการณเป็นเช่นนี้ตัวท่านติดทุกข์
แล้ว เข้าถึงทุกข์แล้ว จมเข้าไปในทุกข์แล้ว ท่านจักเห็นทุกข์นั้นว่า 'นั่นของเรา นั่นเป็น
เรา นั่นเป็นตัวตนของเรา' ดังนี้ เจียวหรือ?

"ทำไมจะไม่เป็นเช่นนั้นเล่า, พระโคตม !"

อัคคิเวสณะ ! เปรียบเหมือนบุรุษต้องการไม้แก่น เทียวหาไม้แก่นถือเอา
ขวานถากที่คมกริบเข้าไปในป่า เห็นกล้วยต้นใหญ่ ต้นตรง ยังไม่ทันจะตกเครือ ยัง
ไม่ตั้งปลีภายใน. เขาตัดกล้วยต้นนั้นที่โคน แล้วตัดยอดปกอกาบแล้ว ก็ยังไม่พบ
แม้แต่กระพี้ แก่นจักมีมาแต่ไหน, ฉันทใดก็ฉันทนั้น, อัคคิเวสณะ ! ท่านถูกเราชักใช้
สอบถาม ทบทวนในคำของท่านเอง ก็เป็นผู้มีถ้อยคำว่างเปล่าละลายไป.
อัคคิเวสณะ ! ท่านได้ป่าวประกาศในที่ประชุมชนเมืองเวสาลี ว่า"ข้าพเจ้าไม่
มองเห็นสมณะ หรือพราหมณ์ใด ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ แม้จะ

ปฏิกุญญาตนเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ที่ถ้าข้าพเจ้าได้วาทะด้วยวาทะแล้วจักไม่เป็นผู้ประหมาตัวสิ้นระรัว มีเหงื่อไหลจากรักแระ ไปได้เลย, เพราะถ้าแม่ข้าพเจ้าได้วาทะด้วยวาทะ กับเสาที่เป็นของไม่มีจิตใจ เสานั้นก็จะต้องสิ้นสะท้าน, ป่วยกล่าวไปโย ถึงสัตว์ที่เป็นมนุษย์" ดังนี้. แต่มาบัดนี้ เหงื่อเป็นหยด ๆ ตกลงแล้วจากหน้าผากของท่าน ถูกผ้าห่มแล้วลงถูกพื้น, ส่วนเหงื่อในกายเราเดี๋ยวนี้ ไม่มีเลย.

ไม่เคยทรงพรันพรึงในท่ามกลางบริษัท^๑

สารีบุตร ! บริษัทสมาคมแปดชนิด คือชัตติยบริษัท พราหมณบริษัทคหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุम्मหาราชิกบริษัท ดาวดึงส์บริษัท มารบริษัทและพรหมบริษัท. ตถาคตประกอบด้วยความองอาจสี่อย่าง^๒ เข้าไปสู่ที่ประชุมแห่งบริษัทแปดชนิดเหล่านี้.

สารีบุตร ! ตถาคตเคยเข้าไปสู่ ชัตติยบริษัท (หรือ) พราหมณบริษัท ฯลฯ พรหมบริษัท.จำนวนบริษัทนับด้วยร้อยเป็นอันมาก. เคยนั่งประชุม เคยเจรจา เคยสากัจฉา, เรายอมจำเรื่องนั้น ๆ ได้ดี และนี่ไม่เห็นวีแววอันใดเลยว่ ความกลัว ก็ดี ความประหมา ก็ดี เคยเกิดขึ้นแก่เราในที่ประชุมนั้น ๆ, เมื่อไม่นึกเห็น ก็เป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่กลัว ถึงความเป็นผู้กล้าหาญอยู่ได้.

๑. บาลี มุม. ๑๒/๑๔๖/๑๖๘. ตรัสแก่ท่านพระสารีบุตร ที่นอกนครเวสาลี.

๒. เวสารัชชญาณ คือ ธรรมเครื่องทำผู้นั้นให้องอาจ ๔ อย่าง, [เปิดดูในภาค ๓.](#)

ทรงสมาคมได้อย่างสนิทสนม ทุกบริษัท^๑

อานนท์ ! บริษัทสมาคมแปดชนิดคือ ชัตตियบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมหหาราชิกบริษัท ดาวดึงสบริษัท มารบริษัทและพรหมบริษัท.

อานนท์ ! ตถาคตยังจำได้ว่าเคยได้สู่ชัตตियบริษัท พราหมณบริษัทคหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมหหาราชิกบริษัท ดาวดึงสบริษัท มารบริษัทและพรหมบริษัท นับด้วยร้อย ๆ, ทั้งเคยนั่งร่วม เคยเจรจาร่วม เคยสนทนาและสมาคมร่วมกับบริษัทนั้น ๆ. เราย่อมจำเรื่องนั้นๆ ได้ดีว่า (คราวนั้น ๆ) ผิวกายของพวกนั้นเป็นเช่นใด ผิวกายของเราก็คือเป็นเช่นนั้น, เสียงของพวกนั้นเป็นเช่นใด เสียงของเราก็คือเป็นเช่นนั้น. อนึ่ง เรายังเคยได้ชี้แจงพวกเขาเหล่านั้นให้เห็นจริงในธรรม ให้รับเอาไปปฏิบัติ ให้เกิดความกล้าที่จะทำตาม ให้พอใจในผลแห่งการปฏิบัติที่ได้รับแล้วด้วยธรรมิกถา. บริษัทเหล่านั้น ไม่รู้จักเราผู้กำลังพูดให้เขาฟังอยู่ว่าเราเป็นใคร คือเป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์. ครั้นเรากล่าวธรรมิกถาจบแล้ว ก็จากไปทั้งที่ชนทั้งหลายเหล่านั้น ก็ยังไม่รู้จักเรา. เขาได้แต่เกิดความฉงนใจว่า ผู้ที่จากไปแล้วนั้นเป็นใคร: เป็นเทวดา หรือมนุษย์แน่, ดังนี้.

---

๑. บาลี มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๒๗/๙๙. ตรัสแก่พระอานนท์.

ทรงทำให้ใครปฏิเสธธรรมะที่พระองค์รับรอง^๑

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปเยี่ยมเยียนสำนักปริพพาชก และสนทนากัน เป็นของมีโดยปรกติ.

ปริพพาชก ท.! ธรรมบพมีอยู่ ๔ บท ซึ่งรู้จักกันว่าเป็นของเลิศเป็นของมีมานาน เป็นของประพฤติสืบกันมาแต่โบราณ ไม่ถูกทอดทิ้งเลย ไม่เคยถูกทอดทิ้งในอดีต ไม่ถูกทอดทิ้งอยู่ในปัจจุบัน และจักไม่ถูกทอดทิ้งในอนาคตสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่เป็นผู้รู้ไม่มีใครคัดค้าน.^๒ ๔ บทนั้นคืออะไรเล่า? คือ **อนภิชฌา** (ความไม่เพ่งด้วยความใคร่ในอารมณ์), **อพยบาท** (ความไม่คิดประทุษร้าย), **สัมมาสติ** (ความระลึกชอบอยู่เสมอ) และ **สัมมาสมาธิ** (ความตั้งใจชอบแน่วแน่อยู่เสมอ).

ปริพพาชก ท.! ถ้าจะพึงมีผู้ใดกล่าวว่า **"เราขอปฏิเสธธรรมบทคือความไม่มีอภิชฌา; เราขอบัญญัติสมณะหรือพราหมณ์ ที่มากไปด้วยอภิชฌา มีราคะกล้าในกามทั้งหลายแทน"** ดังนี้แล้ว เราก็จะกล่าวทำผู้นั้นว่า "มาซิท่าน จงกล่าวออกไปจงสำแดงให้ชัดแจ้งเถิด เราจักขอดูอานุภาพ" ดังนี้. ปริพพาชก ท. ! มันไม่เป็นที่เป็นไปได้เลย ที่ใครจะปฏิเสธความไม่มีอภิชฌา แล้วไปยกย่องสมณพราหมณ์ผู้มากไปด้วยอภิชฌา มีราคะกล้าในกามทั้งหลายแทน.

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๘/๓๐. ตรัสแก่ปริพพาชกทั้งหลาย ที่สำนักปริพพาชก ใกล้เมืองราชคฤห์.

๒. ธรรมบทสี่นี้ เป็นของเก่า ที่พระองค์ทรงรับรอง ไม่ใช่ทรงบัญญัติขึ้นเอง, เป็นการแสดงให้เห็นว่า สิ่งใดเป็นของถูกของดีมาก่อน ก็ทรงรับเอาไว้.

ปริพพาชก ท.! ถ้าจะพึงมีผู้ใดกล่าวว่า **"เราขอปฏิเสธความไม่พยาบาท,เราขอบัญญัติสมณพราหมณ์ผู้มีจิตพยาบาท มีความประทุษร้ายเป็นเครื่องตำรียู่เป็นประจำใจแทน"** ดังนี้แล้ว เราก็จะกล่าวทำผู้นั้นว่า "มาซิท่าน ท่านจงกล่าวออกไป จงสำแดงให้ชัดแจ้งเถิด เราจักขอดูอาณูภาพ" ดังนี้. ปริพพาชก ท.! มันไม่เป็นที่เป็นไปได้เลย ที่ใครจะปฏิเสธความไม่พยาบาท แล้วไปยกย่องสมณพราหมณ์ผู้มีจิตพยาบาทมีความประทุษร้ายเป็นเครื่องตำรียู่เป็นประจำใจแทน.

ปริพพาชก ท.! ถ้าจะพึงมีผู้ใดกล่าวว่า **"เราขอปฏิเสธสัมมาสติ; เราขอบัญญัติสมณพราหมณ์ ผู้ไร้สติปราศจากสัมปชัญญะ ขึ้นแทน"** ดังนี้แล้ว เราก็จะกล่าวทำผู้นั้นว่า "มาซิท่าน ท่านจงกล่าวออกไป จงสำแดงให้ชัดแจ้งเถิด เราจักขอดูอาณูภาพ" ดังนี้. ปริพพาชก ท.! มันไม่เป็นที่เป็นไปได้เลย ที่ใครจะปฏิเสธสัมมาสติ แล้วไปยกย่องสมณพราหมณ์ผู้ไร้สติปราศจากสัมปชัญญะ ขึ้นแทน.

ปริพพาชก ท.! ถ้าจะพึงมีผู้ใดกล่าวว่า **"เราขอปฏิเสธสัมมาสมาธิ;เราขอบัญญัติสมณพราหมณ์ผู้มีจิตกลับกลอกไม่ตั้งมั่น ขึ้นแทน"** ดังนี้แล้ว, เราก็จะกล่าวทำผู้นั้นว่า "มาซิท่าน ท่านจงกล่าวออกไปจงสำแดงให้ชัดแจ้งเถิด เราจักขอดูอาณูภาพ" ดังนี้. ปริพพาชก ท.! มันไม่เป็นที่เป็นไปได้เลยที่ใครจะปฏิเสธสัมมาสมาธิ แล้วไปยกย่องสมณพราหมณ์ผู้มีจิตกลับกลอกไม่ตั้งมั่นแทน.

ปริพพาชก ท.! ผู้ใดเห็นว่าธรรมบท ๔ บทนี้ ควรตำหนิควรคัดค้านแล้วไซ้ ในปัจจุบันนี้เองผู้นั้นจะต้องได้รับการตำหนิที่ขอบแก่เหตุ ถูกยับด้วย

คำของตนเอง ถึง ๔ ประการ. ๔ ประการคืออะไรบ้างเล่า? ๔ ประการคือถ้ามีสมณพราหมณ์พวกใดมากด้วยอภิขณามีราคาแก่กล้าในกามทั้งหลาย มา เขาก็ต้องบูชายกย่องสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ถ้ามีสมณพราหมณ์เหล่าใดที่มีจิตพยาบาทมีความประทุษร้ายเป็นเครื่องตำรืออยู่ประจำใจมา เขาก็ต้องบูชายกย่องสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ถ้ามีสมณพราหมณ์เหล่าใด ที่ไร้สติปราศจากสัมปชัญญะมา เขาก็ต้องบูชายกย่องสมณพราหมณ์เหล่านั้น. ถ้ามีสมณพราหมณ์เหล่าใด ที่มีจิตกลับกลอกไม่ตั้งมั่น มา เขาก็ต้องบูชายกย่องสมณพราหมณ์เหล่านั้น, ดังนี้.

ปริพพาชก ท.! แม้แต่ปริพพาชกชื่อ วัสสะ และปริพพาชกชื่อภัญญะ ซึ่งเป็นลัทธิอเหตุกทิวฐิ อภิริยทิวฐิ นัตถิกทิวฐิ ก็ยังถือว่า ธรรมบททั้ง ๔ บทนี้ ไม่ควรดูหมิ่น ไม่ควรคัดค้าน. เพราะเหตุใดเล่า? เพราะกลัวถูกนินทาว่าร้ายและชิงชังนั่นเอง.

ทรงทำว่า ธรรมที่ทรงแสดงไม่มีใครค้านได้^๑

(เมื่อได้ตรัสถึงลัทธิที่มีทางค้านได้ ๓ ลัทธิ คือ ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะกรรมแต่ปางก่อนอย่างเดียว, ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะผู้เป็นเจ้าของเป็นนายบันดาลให้, และลัทธิที่ว่าสุขทุกข์ไม่มีปัจจัยอะไรเลย [\(ดูที่หน้า ๔๑๑-๔๑๔ แห่งหนังสือนี้\)](#) แล้วได้ตรัสข้อความต่อไปนี้:-)

ภิกษุ ท.! ธรรมอันเราแสดงแล้วนี้ ไม่มีใครข่มขี่ได้ เป็นธรรมไม่มัวหมอง ไม่มีทางถูกติไม่มีทางถูกคัดค้าน จากสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลาย.

๑. บาลี มหาวรรค ติก. อ. ๒๐/๒๒๕/๕๐๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! ธรรมนั้นเป็นอย่างไรเล่า? ธรรมนั้นคือธาตุ ๖ อย่าง, ผัสสายตนะ ๖ อย่าง, มโนปวิจาร ๑๘ อย่าง, และอริยสัจจ์ ๔ อย่าง.

ภิกษุ ท.! ที่เรากล่าวว่า **ธาตุ ๖ อย่าง** นั้น เราอาศัยข้อความอะไรกล่าว? เราอาศัยข้อความนี้กล่าว คือ ธาตุเหล่านี้มีหก คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ที่เรากล่าวว่า **ผัสสายตนะ** (แดนเกิดแห่งการกระทบ) **๖ อย่าง** นั้น เราอาศัยข้อความอะไรกล่าว? เราอาศัยข้อความนี้กล่าว คือ ผัสสายตนะเหล่านี้มีหก คือ ตา เป็นผัสสายตนะ หู เป็นผัสสายตนะ จมูก เป็นผัสสายตนะลิ้น เป็นผัสสายตนะ กาย เป็นผัสสายตนะ ใจ เป็นผัสสายตนะ ดังนี้

ภิกษุ ท.! ที่เรากล่าวว่า **มโนปวิจาร (ที่เดียวของจิต) ๑๘ อย่าง** นั้นเราอาศัยข้อความอะไรกล่าว? เราอาศัยข้อความนี้กล่าว คือ เห็นรูปด้วยตาแล้วใจยอมเข้าไปเที่ยวในรูปอันเป็นที่เกิดแห่งโสมนัส ๑ ในรูปอันเป็นที่เกิดแห่งโทมนัส ๑ ในรูปอันเป็นที่เกิดแห่งอุเบกขา ๑; ฟังเสียงด้วยหูแล้ว ใจยอมเข้าไปเที่ยวในเสียงอันเป็นที่เกิดแห่งโสมนัส ๑; ในเสียงอันเป็นที่เกิดแห่งโทมนัส ๑ ในเสียงอันเป็นที่เกิดแห่งอุเบกขา ๑; ได้กลิ่นด้วยจมูกแล้ว ใจยอมเข้าไปเที่ยวในกลิ่นอันเป็นที่เกิดแห่งโสมนัส ๑ ในกลิ่นอันเป็นที่เกิดแห่งโทมนัส ๑ ในกลิ่นอันเป็นที่เกิดแห่งอุเบกขา ๑; รู้รสด้วยลิ้นแล้ว ใจยอมเข้าไปเที่ยวในรสอันเป็นที่เกิดแห่งโสมนัส ๑ ในรสอันเป็นที่เกิดแห่งโทมนัส ๑

ในรสอันเป็นที่เกิดแห่งอุเบกขา ๑; สัมผัสโณภูฏัพพะด้วยผิวกายแล้ว ใจยอมเข้าไป
 เทียวในโณภูฏัพพะอันเป็นที่เกิดแห่งโสมนัส ๑ ในโณภูฏัพพะอันเป็นที่เกิดแห่งโทมนัส
 ๑ ในโณภูฏัพพะอันเป็นที่เกิดแห่งอุเบกขา ๑; รู้สึกอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจแล้ว ใจยอม
 เข้าไปเทียวในอารมณ์อันเป็นที่เกิดแห่งโสมนัส ๑ ในอารมณ์อันเป็นที่เกิดแห่ง
 โทมนัส ๑ ในอารมณ์อันเป็นที่เกิดแห่งอุเบกขา ๑; ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ที่เรากล่าวว่า **อริยสังข์ ๔** อย่างนั้น เราอาศัยข้อความอะไร
 กล่าว? เราอาศัยข้อความนี้กล่าว คือ **เมื่อได้อาศัยธาตุทั้งหกแล้ว การก้าวลงสู่
 ธรรมก็ยอมมี.** เมื่อการก้าวลงสู่ธรรมมีอยู่(สิ่งที่เรียกว่า) นามรูป ก็ยอมมี. เพราะ
 นามรูปเป็นปัจจัย आयตนะหก ก็ยอมมี. เพราะอายตนะหกเป็นปัจจัยผัสสะก็ยอม
 มี. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนา ก็ยอมมี. ภิกษุ ท. ! **เราบัญญัติทุกข์ บัญญัติเหตุ
 ให้เกิดทุกข์ บัญญัติความดับสนิทของทุกข์ และบัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับ
 สนิทของทุกข์ ไว้สำหรับสัตว์ผู้ยังมีเวทนาอยู่, ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ.**

ภิกษุ ท.! **อริยสังข์ว่าด้วยความทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? คือ ความเกิดเป็น
 ทุกข์ ความชราเป็นทุกข์, ความตายเป็นทุกข์, โสภปริเทวะ ทุกข์กายทุกข์ใจ และ
 ความแหว่งใจเป็นทุกข์, ประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์, พลัดพรากจากสิ่งที่รัก
 เป็นทุกข์, ปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์; โดยย่อแล้วขันธห้าที่ยังมีความ
 ยึดถือเป็นทุกข์. ภิกษุ ท.! นี้แลอริยสังข์ว่าด้วยความทุกข์.

ภิกษุ ท.! **อริยสังัจจว่าด้วยเหตุให้เกิดทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? คือเพราะมี อริชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ท.; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมี วิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีอายตนะหก; เพราะมีอายตนะหกเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ; เพราะมีชาติ เป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมี ชรามรณะ โสภปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสอุปายาสขึ้นครบถ้วน : กองทุกข์ทั้งสี่นี้ย่อม เกิดมีขึ้นได้ด้วยอาการอย่างนี้.ภิกษุ ท.! นี้แล อริยสังัจจว่าด้วยเหตุให้เกิดทุกข์.

ภิกษุ ท.! **อริยสังัจจว่าด้วยความดับสนิทของความทุกข์** เป็นอย่างไรเล่า? คือ เพราะอริชชานั้นเอง จางดับไปไม่มีเหลือ จึงมีความดับแห่งสังขาร; เพราะมี ความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งอายตนะ หก; เพราะมีความดับแห่งอายตนะหก จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับ แห่งผัสสะจึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่ง ตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับ แห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับ แห่งชาติ; เพราะมีความดับแห่งชาติ, ชรามรณะ โสภปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส จึงดับสนิทไป : กองทุกข์ทั้งสี่นี้ย่อม

ดับไปด้วยอาการอย่างนี้. ภิกษุ ท.! นี้แล อริยสัจจ์ว่าด้วยความดับสนิทของความทุกข์.

ภิกษุ ท.! อริยสัจจ์ว่าด้วยข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์ เป็นอย่างไร? คือหนทางอันประเสริฐ อันประกอบด้วยองค์แปดนี้เอง, ได้แก่ความเห็นถูกต้อง ความดำริถูกต้อง ความมีวาจาถูกต้อง ความมีการกระทำทางกายถูกต้อง ความมีอาชีพะถูกต้อง ความมีความพยายามถูกต้อง ความมีการระลึกระจำใจถูกต้อง และความมีการตั้งใจมั่นอย่างถูกต้อง. ภิกษุ ท.! นี้แลอริยสัจจ์อันว่าด้วยข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทของความทุกข์.

ภิกษุ ท.! ข้อใดที่เรากล่าวว่ ธรรมที่เราแสดงแล้วไม่มีใครข่มขี้ได้เป็นธรรมไม่มัวหมองไม่มีทางถูกตำหนิถูกคัดค้าน จากสมณพราหมณ์ผู้รู้ทั้งหลายตั้งนี้ นั่น ข้อความนั้นเราอาศัยข้อความเหล่านี้แลกล่าวแล้ว.

ทรงยืนยันเอง และทรงให้สาวกยืนยัน

ว่ามีสมณะในธรรมวินัยนี้^๑

ภิกษุ ท.! สมณะมีในธรรมวินัยนี้ โดยแท้. สมณะที่สอง ก็มีในธรรมวินัยนี้. สมณะที่สาม ก็มีในธรรมวินัยนี้. สมณะที่สี่ ก็มีในธรรมวินัยนี้. ลัทธิอื่นก็ว่างจากสมณะของลัทธิอื่น. ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจงบันลือสีหนาทโดยชอบอย่างนี้เถิด.

๑. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๒๓/๒๔๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! **สมณะ** (ที่หนึ่ง) เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสัญโญชน์สาม ย่อมเป็นโสดาบัน (คือแรกถึงกระแสแห่งนิพพาน) มีอันไม่กลับตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้ในวันหน้า. นี้แลสมณะ (ที่หนึ่ง).

ภิกษุ ท.! **สมณะที่สอง** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสัญโญชน์สามอย่างก็สิ้นไป ราคะโทสะโมหะก็เบาบางน้อยลงย่อมเป็นสกทาคามี, มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้นก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้. นี้แล สมณะที่สอง.

ภิกษุ ท.! **สมณะที่สาม** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสัญโญชน์ในเบื้องต้น ๕ อย่าง ย่อมเป็นโอบปาติกะ(เกิดในรูปภาพ) มีการปรินิพพานในภพนั้น ๆ ไม่เวียนกลับจากโลกนั้น ๆ เป็นธรรมดา. นี้แล สมณะที่สาม

ภิกษุ ท.! **สมณะที่สี่** เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุ ท.! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในชาติเป็นปัจจุบันนี้ เข้าถึงแล้วแลอยู่. นี้แล สมณะที่สี่.

ภิกษุ ท.! สมณะมีในธรรมวินัยนี้ โดยแท้. สมณะที่สอง ก็มีในธรรมวินัยนี้. สมณะที่สาม ก็มีในธรรมวินัยนี้. สมณะที่สี่ ก็มีในธรรมวินัยนี้. ลัทธิอื่น ก็ว่างจากสมณะของลัทธิอื่น.

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลายจงบันลือสีหนาทโดยชอบ อย่างนี้.

โพชฌงค์ปรากฏ เพราะพระองค์ปรากฏ^๑

ภิกษุ ท.! เพราะการปรากฏแห่งพระเจ้าจักรพรรดิราช จึงมีการปรากฏแห่ง **รัตนะทั้งเจ็ด**, เจ็ดคือ จักรแก้ว^๒ ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว : (นี้เป็นจันได); ภิกษุ ท.! เพราะการปรากฏแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีการปรากฏแห่ง **โพชฌงค์รัตนะทั้งเจ็ด**. เจ็ดคือ สติ สัมโพชฌงค์ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ และ อุเบกขาสัมโพชฌงค์.

ภิกษุ ท.! เพราะการปรากฏแห่งตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงมีการปรากฏแห่งโพชฌงค์รัตนะทั้งเจ็ด ตั้งนี้แล.

ไม่ได้ทรงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อให้เขานับถือ^๓

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์นี้ เราประพฤติมิใช่เพื่อหลอกลวงคนให้นับถือ มิใช่ประพฤติเพื่อเรียกคนมาเป็นบริวาร มิใช่เพื่ออานิสงส์เป็นลาภสักการะและเสียงสรรเสริญ มิใช่เพื่ออานิสงส์จะได้เป็นเจ้าลัทธิหรือเพื่อค้ำ

---

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๑๓๘/๕๐๕. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เขตวัน.

๒. ของแก้วมี ช้างแก้ว เป็นต้นนั้น คงหมายความว่าเพียงดีมากจนเป็นที่นำมาซึ่งความยินดีอย่างเอก.

โพชฌงค์เป็นของเทียบเคียงกันได้ ต่างกันแต่ฝ่ายหนึ่งเป็นโลก อีกฝ่ายหนึ่งเป็นธรรม.

๓. บาลี จตุกก. อ. ๒๑/๓๓/๒๕. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ลัทธิอื่นใดให้ล้มไป และมีไซ้เพื่อให้มหาชน เข้าใจว่าเราได้เป็นผู้วิเศษอย่างนั้น
อย่างนี้ก็หาไม่ได้.

ภิกษุ ท.! ที่แท้ พรหมจรรย์นี้ เราประพฤติเพื่อสำรวม เพื่อละ เพื่อคลาย
กำหนด เพื่อดับทุกข์สนิท.

ทรงหวังให้ช่วยกันทำความมั่นคงแก่พรหมจรรย์^๑

จุนทะ ! เพราะเหตุนั้น เธอพึงปฏิบัติในกรณีนี้ว่า ธรรมเหล่าใดอันเรา
แสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง, ในธรรมเหล่านั้น อันเธอ ท. ทุกคนพึงประชุมกัน
มัวสุมกัน แล้วพึงสังคายนาซึ่งอรรถโดยอรรถซึ่งพยัญชนะโดยพยัญชนะ พึง
ประพฤติกระทำให้วิเศษ โดยประการที่พรหมจรรย์นี้ จักดำรงอยู่ยืนนาน จัก
ตั้งอยู่ตลอดกาลยาวนาน. พรหมจรรย์นั้นแหละ จักเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่
มหาชนเพื่อความสุขแก่มหาชนเพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อ
ความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ ท.

จุนทะ ! ธรรม ท. อันเราแสดงแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง เหล่านั้น เป็น
อย่างไรเล่า...? ข้อนี้ได้แก่ธรรมเหล่านั้นคือ สติปัฏฐาน ท. สี่ สัมมัปปธาน ท. สี่
อิทธิบาท ท. สี่ อินทรีย์ ท. ห้า พละ ท. ห้า สัมโพชฌงค์ ท. เจ็ด อริยมรรคอัน
ประกอบด้วยองค์แปด.

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๓๙/๑๐๘. ตรัสแก่จุนทสมณทูตเทศ ที่อัมพวันปราสาท ของ
เจ้าศากยะพวกเวรัญญา.

จุนทะ ! ธรรมเหล่านี้แล เป็นธรรมอันเราแสดงแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง อันเธอ ท. ทุกคนเที่ยวฟังประชุมกัน มั่วสุมกัน แล้วฟังสังคายนาซึ่งอรรถโดยอรรถ ซึ่งพยัญชนะโดยพยัญชนะ ฟังประพจน์กระทำให้วิเศษ โดยประการที่พรหมจรรย์นี้ จักดำรงอยู่ยืนนาน จักตั้งอยู่ตลอดกาลยาวนาน. พรหมจรรย์นั้นแหละ จักเป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ ท.

พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภเป็นอานิสงส์^๑

ภิกษุ ท.! พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีลาภสักการะและเสียงสรรเสริญเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอานิสงส์, พรหมจรรย์นี้ มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์.

ภิกษุ ท.! ก็เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบอันใด มีอยู่, พรหมจรรย์นี้มีเจโตวิมุตตินั้นแหละเป็นประโยชน์ที่มุ่งหมาย. เจโตวิมุตตินั้นแหละ เป็นแก่นสาร เป็นผลสุดท้ายของพรหมจรรย์.

---

๑. บาลี มหาสาริปมสูตร มุ.ม. ๑๒/๓๗๓/๓๕๒. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้เมืองราชคฤห์, ปรรามพระเทวทัต.

ทรงบัญญัติพรหมจรรย์ในลักษณะที่

บรรพชาจักไม่เป็นโมฆะ^๑

"ท่านผู้เจริญ ท.! ขอท่าน ท. จงใคร่ครวญซึ่งธรรมนี้ที่ตรัสไว้โดยพระผู้มีพระภาคผู้มีธรรมจักขุ เป็นดังแพทย์ผู้ผ่าตัด เป็นมหาวิระ ดุจดั่งสีหะบันลือ สีหนาทอยู่ในป่า, ใครเล่าเห็นพระองค์ผู้เป็นพรหม ทรงพระคุณเกินกว่าที่จะวัดได้ ผู้ย่ำยีมารและเสนามาร เสียได้แล้วจะไม่เสื่อมใส แม้ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นพวกอภิชาติแห่งกัณหาโคตร. ผู้ใดปรารถนาก็จงตามเรามา; ผู้ใดไม่ปรารถนา จงกลับไป; ข้าพเจ้าจักบรรพชาในที่นี้ ในสำนักแห่งพระองค์ผู้มีปัญญาอันประเสริฐ." คำของเสลพราหมณ์กล่าวแก่บริวาร.

"ถ้าคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธะ เป็นที่ขอบใจแก่ท่านอย่างนี้ไซ้ร้ แม้พวกเราจักบวชในสำนักแห่งพระองค์ผู้มีปัญญาอันประเสริฐนั้นด้วยเหมือนกัน." พราหมณ์ ๓๐๐ คนเหล่านั้น มีเสลพราหมณ์เป็นหัวหน้า กระทำอัญชลีขอบรรพชาว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! ข้าพเจ้า ท. ขอประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์."

(พระผู้มีพระภาค ตรัสแก่พวกเสลพราหมณ์ว่า :-)

"พรหมจรรย์ เป็นสิ่งที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว มีผลอันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่จำกัดอยู่ด้วยเวลา; ซึ่ง

๑. บาลี สลลสูตร ม.ม. ๑๓/๕๕๕/๖๐๙, สุตต. ปุ. ๒๕/๔๔๕/๓๗๗. ตรัสแก่เสลพราหมณ์ที่อาปณนิคม แคว้นอังคตตราปะ

ในพรหมจรรย์นั้น บรรพชาของผู้ไม่ประมาท ศึกษาอยู่ ย่อม
ไม่เป็นโมฆะเลย" ดังนี้.

พรหมจรรย์นี้ของพระองค์ บริบูรณ์โดยอาการทั้งปวง^๑

จุนทะ ! ศาสดา ท. เท่าที่เกิดขึ้นแล้วในโลก ในบัดนี้, เราไม่เห็นว่ามีศาสดา
อื่นใดสักผู้เดียว ที่เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งลาภและยศ เหมือนอย่างเรานี้.

จุนทะ ! สงฆ์หรือหมู่คณะเท่าที่เกิดขึ้นแล้วในโลก ในบัดนี้, เราไม่เห็นว่ามี
สงฆ์หรือคณะอื่นใดสักหมู่เดียว ที่เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งลาภและยศ เหมือนอย่าง
ภิกษุสงฆ์นี้.

จุนทะ ! บุคคลเมื่อจะกล่าวโดยชอบ ซึ่งพรหมจรรย์ใด ว่าสมบูรณ์ด้วย
อาการทั้งปวง ว่าบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง มีการกล่าวดีแล้ว
บริบูรณ์สิ้นเชิง ประกาศไว้ดีแล้ว, แล้วไซ้; เขาเมื่อจะกล่าวโดยชอบพึงกล่าว
พรหมจรรย์นี้แหละ ว่าสมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ว่าบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง
ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง มีการกล่าวดีแล้ว บริบูรณ์สิ้นเชิง ประกาศไว้ดีแล้ว, ดังนี้.

---

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๓๘/๑๐๗. ตรัสแก่จุนทสมณทูทเทส ที่อัมพวันปราสาท

ทรงแก้ข้อที่เขาหาว่าเกียดกันทาน^๑

"พระโคตมผู้เจริญ! ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า พระสมณโคตมได้กล่าวแล้วว่า `ใคร ๆ พึงทำทานกะเราเท่านั้น ไม่ควรทำทานกับคนอื่น, ใคร ๆ พึงทำทานกะสาวกทั้งหลายของเราเท่านั้น ไม่ควรทำทานกับสาวกของคนอื่น, ทานที่ทำกะเราเท่านั้นมีผลมาก ทำกับคนอื่นไม่มีผลมาก, ทานที่ทำกับสาวกของเราเท่านั้นมีผลมาก ทำกับสาวกของคนอื่นไม่มีผลมาก' ดังนี้. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ใคร ๆ ที่กล่าวเช่นนี้ เชื่อว่ากล่าวตรงตามที่พระโคตมกล่าวหรือไม่ได้กล่าวต่อพระโคตมด้วยคำไม่จริงดอกหรือ เขากล่าวถูกตามยุติธรรมอยู่หรือ เพื่อน ๆ ของเขาที่กล่าวตามเขาย่อมพ้นจากการถูกติเตียนหรือ? พวกข้าพเจ้าไม่อยากจะกล่าวต่อพระโคตมเลย..." คำถามของปริพาชกวัจฉโคตร.

วัจฉะ ! ผู้ใดกล่าวว่าเรากล่าวเช่นนี้ ไม่เชื่อว่ากล่าวตรงตามที่เรากล่าวเขากล่าวต่อเราด้วยเรื่องไม่เป็นจริง.

วัจฉะ ! ผู้ใดห้ามผู้อื่นซึ่งให้ทาน; ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นอมิตร ผู้ทำอันตรายสิ่ง ๓ สิ่ง คือ ทำอันตรายต่อบุญของทายก, ทำอันตรายต่อลาภของภักคิคาหก, และตัวเองก็ชุกตรากตัวเอง กำจัดตัวเองเสียตั้งแต่แรกแล้ว. วัจฉะเอ๋ย ! ผู้ที่ห้ามผู้อื่นซึ่งให้ทาน เชื่อว่าเป็นอมิตร ผู้ทำอันตรายสิ่ง ๓ สิ่ง ดังนี้แล.

วัจฉะ ! เราเองย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า "ผู้ใดเทน้ำล้างหม้อ หรือน้ำล้างชาม ก็ตาม ลงในหลุมน้ำคร่ำหรือทางน้ำโสโครก ซึ่งมีสัตว์มีชีวิตเกิดอยู่ในนั้น

๑. บาลี ติก. อ๋. ๒๐/๒๐๕/๔๙๗. ตรัสแก่ปริพาชกวัจฉโคตร.

ด้วยคิดว่า สัตว์ในนั้นจะได้อาศัยเลี้ยงชีวิต ดังนี้แล้ว เราก็ยังกล่าวว่ามันเป็นทาง
มาแห่งบุญเพราะการทำแม่เช่นนั้น ไม่ต้องกล่าวถึงการให้ทานแก่มนุษย์ด้วยกัน"
ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง เรากล่าวว่าทานที่ให้แก่ผู้มีศีล เป็นทานมีผลมาก. ทาน
ที่ให้แก่ผู้ทุศีล หาเป็นอย่างนั้นไม่. และผู้มีศีลนั้น เป็นผู้ละเสียซึ่งองค์ ๕ และ
ประกอบอยู่ด้วยองค์ ๕. ละองค์ห้าคือ ละกามฉันทะ ละพยาบาท ละถีนมิทธะ
ละอุทธัจจกุกกุกจะ ละวิจิกิจฉา. ประกอบด้วยองค์ห้าคือ ประกอบด้วยกองศีล
ชั้นอเสขะ (คือชั้นพระอรหันต์) ประกอบด้วยกองสมาธิชั้นอเสขะ ประกอบด้วย
กองปัญญาชั้นอเสขะ ประกอบด้วยกองวิมุตติชั้นอเสขะ ประกอบด้วยกองวิมุตติ-
ญาณทัสสนะชั้นอเสขะ. เรากล่าวว่าทานที่ให้ในบุคคลผู้ละองค์ห้าและ
ประกอบด้วยองค์ห้าด้วยอาการอย่างนี้ มีผลมาก ดังนี้.

ทรงแก้ข้อที่ถูกกล่าวหาว่าเป็น "กาฝากสังคม"^๑

คามณี ! ตลอดเวลาล่วงมา ๙๑ กับปี นับแต่กับปีนี้ เราะระลึกไม่ได้ว่าเรา
เคยเข้าไปทำลายตระกูลใด ๆ เพราะการรับเอาข้าวสุกมา. โดยที่แท้นั้น ตระกูลใด
ๆ ที่เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มากมีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีอุปการณ์

---

๑. บาลี สฬา. ส. ๑๘/๔๐๐/๖๒๒. ตรัสที่ป่าวาริภัมวัน ใกล้เมืองนาลันทา แก่คามณี-
อสิพันธกบุตร ผู้รับคำนิครนถนาฏบุตรมา เพื่อกล่าวทับถมพระองค์ว่า เป็นผู้ทำลายโลกด้วย
การรับไทยทาน ทำประโยชน์ไม่คุ้มค่าข้าวสุก ในคราวทพภิกขภัย.

แห่งทรัพย์มาก มีข้าวเปลือกเป็นหลักทรัพย์เป็นอันมาก ก็เพราะตระกูลเหล่านั้น
เพียบพร้อมด้วย ทาน เพียบพร้อมด้วย สัจจะ เพียบพร้อมด้วย สัจญมะ.

คามณี ! เหตุปัจจัยมีอยู่ ๘ อย่าง เพื่อการทำลายแห่งสกุล; กล่าวคือ :-

ตระกูลถึงความขาดสูญเพราะ ราชภัย ๑,

ตระกูลถึงความขาดสูญเพราะ โจรภัย ๑,

ตระกูลถึงความขาดสูญเพราะ อัคคีภัย ๑,

ตระกูลถึงความขาดสูญเพราะ อุทกภัย ๑,

ตระกูลถึงความขาดสูญเพราะ ทรัพย์ที่ฝังไว้เคลื่อนจากที่ ๑,

ตระกูลถึงความขาดสูญเพราะ การงานวิบัติเพราะบริหารไม่ดี ๑,

บุคคลกัลงการ (แกะดำ) เกิดขึ้นล้างผลาญโภคทรัพย์ในตระกูล ๑,

ความไม่เที่ยง (แห่งสังขาร ท.) นับเป็นที่แปด ๑.

คามณี ! เหล่านี้แล คือเหตุปัจจัย ๘ อย่าง เพื่อการทำลายแห่งกุศล.

คามณี ! เมื่อเหตุปัจจัย เพื่อการทำลายแห่งสกุล มีอยู่ ๘ อย่างเช่นนี้,ใครมา
กล่าวหาเราอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคปฏิบัติเพื่อความขาดสูญแห่งสกุล พระผู้มี-
พระภาคปฏิบัติเพื่อความเสื่อมแห่งสกุลพระผู้มีพระภาคปฏิบัติเพื่อการทำลายแห่ง
สกุล อยู่ดังนี้; คามณี ! ผู้นั้นยังไม่ละคำกล่าวนั้น ไม่ละจิตนั้น ไม่ละความเห็นนั้น
จะจมอยู่ในนรกเหมือนถูกนำตัวไปเก็บไว้ ฉะนั้น.

ทรงแก้ข้อที่ถูกเขาหาว่า ทรงหลง^๑

"พระโคตมผู้เจริญ! พระโคตมยังจำการนอนหลับกลางวันได้อยู่หรือ?" สัจจกะทูลถาม.

อัคริเวสนะ ! เรายังจำได้อยู่, ในเดือนสุดท้ายของฤดูร้อน กลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังอาหารแล้ว ให้ปุสังฆาฏิเป็นสี่ชั้น เรามีสติสัมปชัญญะหยั่งลงสู่ความหลับ โดยตะแคงข้างขวา.

"พระโคตมผู้เจริญ ! ข้อนี้แหละ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายบางพวกเขากล่าวว่าพระสมณโคตมหลับ เพราะการเป็นอยู่ด้วยความหลง".

อัคริเวสนะ ! คนเราจะเชื่อว่าเป็นคนหลงหรือไม่หลง เพราะเหตุเพียงเท่านั้นก็หาไม่.แต่ว่า จะเป็นคนหลงหรือไม่หลงโดยเหตุใดนั้น ท่านจงกำหนดในใจให้ดี เราจะกล่าวให้ฟัง :

อัคริเวสนะ ! อาสวะเหล่าใดที่ทำให้ผู้นั้นให้เศร้าหมองพร้อม เป็นไปเพื่อความเกิดอีกประกอบด้วยความทุณทราย มีทุกข์เป็นผล ทำให้มีชาติขรามรณะอีกสืบไป, เมื่อผู้ใดละมันไม่ได้ เรากล่าวว่าผู้นั้นเป็นคนหลง, เมื่อผู้ใดละได้ขาด เรากล่าวว่าผู้นั้นเป็นคนไม่หลง เพราะว่าจะเป็นผู้ไม่หลงได้ ก็เพราะ

---

๑. บาลี มหาสังจกสูตร มุม. ๑๒/๔๖๑/๔๓๐. ตรัสแก่สังจกนิครนถบุตร อัคริเวสนะ ที่ป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี.

การละอาสวะได้ขาด. อัคคิเวสนะ! อาสวะทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสิ่งที่ตถาคตละได้ ขาดแล้ว ถอนขึ้นได้กระทั่งราก ทำให้เป็นเหมือนตาลไม่มีวัตถุ (คือหน่อยอดสำหรับ งอกอีกต่อไป) ไม่ให้มีไม่ให้เกิดได้อีกต่อไปดูจว่าต้นตาลถูกตัดที่คอแห่งต้นแล้ว ไม่ อาจงอกได้สืบไป ฉันทใดกัฉันทนั้น.

ทรงแก้คำตู่ของพวกอื่นที่ตู่ว่าเขาก็สอนเหมือนที่พระองค์สอน^๑

"...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พวกปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น ได้กล่าวกะพวกข้า พระองค์ว่า `อาวุโส ! พระสมณโคดมย่อมบัญญัติความรอบรู้ซึ่ง กาม ท. แม้พวก เราก็บัญญัติความรอบรู้ซึ่งกาม ท; อาวุโส! พระสมณโคดมย่อมบัญญัติความรอบรู้ ซึ่งรูป ท. แม้พวกเราก็บัญญัติความรอบรู้ซึ่งรูป ท.; อาวุโส ! พระสมณโคดมย่อม บัญญัติความรอบรู้ซึ่งเวทนา ท. แม้พวกเราก็บัญญัติความรอบรู้ซึ่งเวทนา ท. อาวุโส ! ในข้อนี้อะไรเป็นความผิดแปลก อะไรเป็นข้อสังเกตเฉพาะ อะไรเป็น เครื่องกระทำซึ่งความแตกต่าง ระหว่างพระสมณโคดมกับพวกเรา โดยการ เปรียบเทียบธรรมเทศนากับธรรมเทศนาอนุศาสนีกับอนุศาสนี?' ดังนี้. ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ! พวกข้าพระองค์ มิได้ชอบใจมิได้คัดค้านถ้อยคำของพวกปริพพา ชกผู้เป็นลัทธิอื่นเหล่านั้น; ครั้นไม่ชอบใจ ไม่คัดค้านแล้วลุกจากอาสนะหลีกมาด้วย คิดว่า จักได้ทราบเนื้อความแห่งภาษิตนี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาค".

ภิกษุ ท.! พวกปริพพาชกลัทธิอื่นผู้มีวาตะอย่างนี้ อันพวกเธอพึงกล่าวกะ เขาอย่างนี้ว่า "อาวุโส! อะไรเล่า เป็นอัสสาทะ (รสอร่อย) แห่งกาม ท.,

๑. บาลี มหาทุกขกัณฑ์ธสุตต มุม. ๑๒/๑๖๗/๑๙๕. ตรัสแก้ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

อะไร เป็นอาทีนพ (โทษต่ำทราม) แห่งกาม ท., อะไรเป็นนิสสรณะ (อุบายเป็นเครื่องออกจากโทษ) แห่งกาม ท.? อะไร เป็นอัสสาทะแห่งรูป ท., อะไร เป็นอาทีนวะแห่งรูป ท., อะไร เป็นนิสสรณะแห่งรูป ท.? อะไร เป็นอัสสาทะแห่งเวทนา ท., อะไร เป็นอาทีนวะแห่งเวทนา ท., อะไร เป็นนิสสรณะแห่งเวทนา?"

ภิกษุ ท.! พวกปริพพาชกผู้เป็นลัทธิอื่น ถูกถามอย่างนี้แล้วจักไม่มีคำตอบ จักถึงซึ่งความคับแค้นใจอย่างยิ่ง. ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ภิกษุ ท.! เพราะเหตุว่าไม่อยู่ในวิสัยที่พวกปริพพาชกเหล่านั้นจะรู้ได้. ภิกษุ ท.! เราไม่มองเห็นบุคคลใดในโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ที่จะพึงยังจิตให้ยินดีด้วยการพยากรณ์ซึ่งปัญหาเหล่านั้น, เว้นเสียแต่ตถาคต หรือสาวกของตถาคต หรือว่าเราได้ฟังจากตถาคต หรือสาวกของตถาคตนี้.

หมายเหตุ : ข้อความข้างบนนี้แสดงให้เห็นชัดเจนแล้วว่า พวกปริพพาชกทั้งหลาย ไม่มีความรู้ในเรื่อง กาม รูป เวทนา อย่างที่พระองค์ทรงทราบ; ดังนั้น จะสอบเรื่องเหล่านี้ให้ตรงเป็นอย่างเดียวกันได้อย่างไร. รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องกาม รูป เวทนา มีอยู่อย่างไร ฟังดูได้จากมหาทุกขขันธสูตร มุม. ๑๒/๑๖๘/๑๙๖-๒๐๘. -ผู้รวบรวม

ทรงถูกตู่ว่าตรัสว่าในสุภวิโมกข์มีความรู้สึกไม่งาม^๑

ภักควะ ! กะเราผู้มีวาตะอยู่อย่างนี้ มีการบอกการสอนอยู่อย่างนี้ ก็ยังมีสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวตู่เราด้วยเรื่องที่มีได้มีอยู่ เป็นคำเปล่า คำเท็จ คำไม่

๑. บาลี ปาฏิกสูตร ปา. ที. ๑๑/๓๖/๑๗. ตรัสแก่ภักควะโคตตปริพพาชก ที่อารามของเขา.

จริงว่า วิปริตไปแล้วทั้งพระสมณโคตมและพวกภิกษุ คือข้อที่พระสมณโคตมได้กล่าวอย่างนี้ว่า "สมัยใดบุรุษบุคคลเข้าถึงสุภาวิโมกข์แล้วแลอยู่; สมัยนั้น เขาย่อมมีความรู้สึกต่อสิ่งทั้งปวง ว่าเป็นของไม่งามไปหมด โดยแท้" ดังนี้. ภัคคะวะ! ก็เราไม่ได้กล่าวอย่างนั้นเลย; แต่ว่า เราย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า "สมัยใดบุรุษบุคคลเข้าถึงสุภาวิโมกข์ แล้วแลอยู่; สมัยนั้น เขาย่อมมีความรู้สึกต่อสิ่งทั้งปวง ว่าเป็นของงามไปหมดโดยแท้" ดังนี้.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! พวกเหล่านั้นแหละ เป็นพวกวิปริตไปเองแล้ว คือพวกนี้เพราะมีความวิปริตของตน, จึงได้กล่าวจ้วงจาบพระผู้มีพระภาคและภิกษุ ท. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์เป็นผู้มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคถึงอย่างนี้แล้ว; และพระผู้มีพระภาคก็สามารถที่จะทรงแสดงธรรมชนิดที่ข้าพระองค์จะพึงเข้าถึงซึ่งสุภาวิโมกข์ แล้วแลอยู่".

ภัคคะวะ ! นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากเกินไป สำหรับเธอผู้มีทิวฐิเป็นอย่างอื่น มีขันติเป็นอย่างอื่น มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น, ทั้งยังขาดอาโยคธรรมและธรรมเป็นลัทธิพื้นฐานแห่งอาจารย์โดยเฉพาะอย่างนี้, ที่จะเข้าถึงซึ่งสุภาวิโมกข์แล้วแลอยู่. ภัคคะวะ ! เอาเถิด, เธอจงตามรักษาความเลื่อมใสของเธอซึ่งมีอยู่ในเรา ไว้ให้เป็นอย่างดีก็แล้วกัน.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ถ้าว่านั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากเกินไป สำหรับข้าพระองค์ดังนี้แล้วไซ้; ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์จักตามรักษาความเลื่อมใสของพระองค์ ซึ่งมีอยู่ในพระผู้มีพระภาค ไว้ให้เป็นอย่างดี พระเจ้าข้า."

ทรงถูกคู่ที่ไม่บัญญัติสิ่งซึ่งที่แท้ได้ทรงบัญญัติแล้ว

(พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะภิกษุ ท. ว่า ในแคว้นกาสิโกศล พระเจ้า ปเสนทิโกศลปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม (ความเปลี่ยนแปลง); ใน สหัสสโลกธาดุ มหาพรหมาปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม; ในสังวัฏฏกัปป์ อาภัสสรพรหม ปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม; ในสังญีสัตว์ทุกพวก สังญีสัตว์ที่เกิดจากวิญญาณกสิณ ปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม; ในอภิภายตนะทั้งแปดสัตว์ที่มีสังญาในอรุปอันเป็นภายใน ปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม; ในบรรดาผู้ปฏิบัติทั้ง ๔ พวกพวกสุขาปฏิบัติปาปิภาณญา ปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม; ในบรรดาสัตว์ที่มีสังญา ๔ พวก พวกที่มีอาภิกญัจญญาตนสังญา ปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม; ในบรรดาทิวฐิในภายนอก ท. ทิวฐิที่แสดงว่าไม่มีอตฺตา ๔ ความหมาย ปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมี วิปริตธรรม; ในบรรดาพวกที่บัญญัติปรมยักขวิสุทฺธิ ท. ผู้ที่ตั้งอยู่ในแนวสังญานาสังญาตนะ ปรากฏว่าเลิศ, แต่ก็ยังมีวิปริตธรรม; ในบรรดาพวกที่บัญญัติ ปรมทิวฐิธรรมนิพพาน ท. ผู้ที่มีอนุปาทาวิโมกข์ ปรากฏว่าเลิศ; ดังนี้แล้ว ได้ตรัสข้อความต่อไปนี้ว่า :-)

ภิกษุ ท.! กะเราผู้มีวาตะอย่างนี้ มีการกล่าวอย่างนี้ ก็ยังมีสมณพราหมณ์ บางพวกกล่าวคู่ด้วยคำเท็จ คำเปล่า คำมุสา คำไม่เป็นจริง ว่า "พระสมณโคตม ไม่บัญญัติความรอบรู้ ซึ่งกาม ท. ซึ่งรูป ท. ซึ่งเวทนา ท." ดังนี้.ภิกษุ ท.! เราบัญญัติความรอบรู้ซึ่งกาม ท. ด้วย ซึ่งรูป ท. ด้วย ซึ่งเวทนา ท.ด้วย; เป็นผู้ไม่มีความอยากดับเย็น ในทิวฐิธรรม บัญญัติอนุปาทาปรินิพพาน, ดังนี้แล.

ทรงถูกตุ้เรื่องฉันทปลานั่นเนื้อ^๑

ชีวกะ ! การที่ชนเหล่านั้นมากล่าวว่า "มหาชนฆ่าสัตว์มีชีวิต อุทิศเฉพาะ พระสมณโคดม, พระสมณโคดมรู้อยู่ ก็บริโภคน้ำเนื้อที่เขาทำแล้วอุทิศเฉพาะ" ดังนี้; ชนพวกนั้น ไม่เชื่อว่ากล่าวสิ่งที่เรากล่าวเขากล่าวตุ้เรา ด้วยสิ่งไม่มีจริงไม่เป็นจริง. ชีวกะ ! เรากล่าวว่าเนื้อที่ไม่ควรบริโภคนั้น ก็เพราะเหตุสามอย่างคือ ได้เห็นแล้ว ได้ ฟังแล้ว ได้เกิดรังเกียจโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว. ชีวกะ ! เหล่านี้แลเหตุสามอย่าง ที่ทำให้ เรากล่าวว่า เนื้อนั้นไม่ควรบริโภคนั้น.

ชีวกะ ! เรากล่าวว่าเนื้อที่ควรบริโภคนั้น ก็เพราะเหตุสามอย่าง คือไม่ได้เห็น แล้ว ไม่ได้ฟังแล้ว ไม่ได้รังเกียจโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว. ชีวกะ ! เหล่านี้แลเหตุสามอย่าง ที่ทำให้เรากล่าวว่า เนื้อนั้นควรบริโภคนั้น.

ทรงรับว่าทรงทราบมา

แต่ไม่ทรงมีมา^๒

"ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ! ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า `พระสมณ โคดมทรงทราบซึ่งมา มา ดังนี้. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ! พวกใดกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงทราบ

๑. บาลี ชีวกสูตร ม.ม. ๑๓/๔๘/๕๗. ตรัสแก่หม้อชีวก ที่สวนมะม่วง นอกเมืองราชคฤห์.

๒. บาลี สฬา. ส. ๑๘/๔๑๙/๖๔๙. ตรัสแก่ปาฏลียคามณี ที่อุตตรนิคม แคว้นโกสิยะ.

ซึ่งมายา ดังนี้, พวกนั้น มีการกล่าวตามพระผู้มีพระภาคกล่าวหรือ ไม่ได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำไม่จริงหรือ เขากล่าวถูกต้องตามธรรมหรือ และสหธรรมิกบางคนทีกล่าวตามก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ที่ควรถูกติเตียนไปด้วยหรือ? พวกข้าพระองค์ไม่ประสงค์จะกล่าวคำซึ่งเป็นการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาค พระเจ้าข้า !"

คามณี ! คนเหล่าใดทีกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงทราบซึ่งมายานั้นชื่อว่า เป็นการกล่าวตามที่เรากล่าว ไม่ได้กล่าวต่อเราด้วยคำไม่จริง เขากล่าวถูกต้องตามธรรม และสหธรรมิกบางคนทีกล่าวตามก็จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ที่ควรถูกติเตียนไปด้วย.

"ข้าวเล้าลือนั้นมีจริง พระโคดมผู้เจริญ! แต่พวกข้าพระองค์ไม่เชื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นทีกล่าวว่าพระสมณโคดมทรงทราบซึ่งมายา ดังนี้; แต่ยังมีผู้ที่กล่าวว่า 'ท่านผู้เจริญ ! พระสมณโคดม เป็นผู้มียายา' ดังนี้."

คามณี ! ผู้ใดกล่าวว่าเรารู้มายา แล้วก็อันกล่าวว่าเราเป็นผู้มียายาด้วยดั่งนั้นหรือ?

"ข้าแต่พระผู้มีภาค ! ข้อนั้น มันเป็นอย่างนั้น. ข้าแต่พระสุคต ! ข้อนั้นมันเป็นอย่างนั้น."

คามณี ! ถ้าอย่างนั้น เราขอขออนถามท่านในเรื่องนี้อีก ท่านจงตอบตามที่ควร:

คามณี ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : ท่านรู้จักพวกขุนนางหมย้อยของกษัตริย์พวกโกพิยะหรือ? "รู้จัก พระเจ้าข้า !"

คามณี ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : พวกขุนนางหมย้อยของกษัตริย์พวกโกพิยะ มีหน้าที่อะไร? "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มีหน้าที่ป้องกันโจรให้แก่พวกกษัตริย์โกพิยะด้วย มีหน้าที่กำจัดจากรชนให้แก่พวกกษัตริย์โกพิยะด้วย. พวกขุนนางหมย้อยของกษัตริย์พวกโกพิยะ มีหน้าที่อย่างนี้ พระเจ้าข้า !"

คามณี ! ท่านจะสำคัญความข้อนี้อย่างไร : ท่านทราบว่าพวกขุนนางเหล่านั้น เป็นคนมีศีลหรือเป็นคนทุศีล? "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ทราบว่าขุนนางเหล่านั้น เป็นคนทุศีล มีธรรมอันเลว, รวมอยู่ในบรรดาพวกคนทุศีล มีธรรมอันเลวที่มีอยู่ในโลก พระเจ้าข้า !"

คามณี ! ผู้ใดกล่าวว่ ปาฐลียคามณีรู้จักพวกขุนนางหมย้อยของกษัตริย์พวกโกพิยะ ว่เป็นคนทุศีลมีธรรมอันเลว แล้วจะเป็นว่ปาฐลียคามณีก็เป็นคนทุศีล มีธรรมอันเลวไปด้วย ดั่งนั้นหรือ, ผู้กล่าวเช่นนั้น ชื่อว่เป็นผู้กล่าวโดยชอบหรือ? "ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า ! ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พวกขุนนาง หมย้อยของกษัตริย์พวกโกพิยะ เป็นอย่างหนึ่ง, ข้าพระองค์เป็นอีกอย่างหนึ่ง, พวกขุนนางหมย้อยของกษัตริย์พวกโกพิยะ มีธรรมเป็นอย่างหนึ่ง, ข้าพระองค์มีธรรมเป็นอีกอย่างหนึ่งพระเจ้าข้า !"

คามณี ! ท่านนั้นแหละ จักได้ในข้อที่ว่ ปาฐลียคามณีรู้ว่าพวกขุนนางเหล่านั้น เป็นคนทุศีล มีธรรมอันเลว แต่ปาฐลียคามณีหาได้เป็นคนทุศีล

มีธรรมอันเลวไปด้วยไม่ ดังนี้. เพราะเหตุนั้น ตถาคตก็จักได้ในข้อที่ว่า **ตถาคตรู้ซึ่ง
มายา แต่ตถาคตหาได้เป็นผู้มีมายาไปด้วยไม่** ดังนี้.

(ต่อจากนั้น ได้ตรัสถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ในฐานะเป็นมายา; และตรัสอธิบายทุกติ
วิบาตนรก ในฐานะเป็นวิบากของมายา.)

แง่ที่เขากล่าวหาพระองค์อย่างผิด ๆ^๑

พราหมณ์ ! แ่ง (ปริยาย) ที่เมื่อผู้ใดจะฟังกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม มีความไม่มีรสเป็นรูป** (คือเป็นที่สังเกต)" นั้น, มีอยู่.พราหมณ์!
คือว่า ความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่าใดความยินดีเหล่านั้น
ตถาคตละได้ขาดแล้ว ถอนขึ้นกระทั่งราก ทำให้เป็นเหมือนตาลไม่มีวัตถุ (คือหน่อ
ยอดสำหรับงอกอีกต่อไป) ไม่ให้มีไม่ให้เกิดอีกต่อไป.นี้แลเป็นแง่ที่ผู้ใดเมื่อจะ
กล่าวหาเราโดยชอบ ว่า พระสมณโคดมมีความไม่มีรสเป็นรูป, หาใช่เป็นดังที่ท่าน
หมายถึง แล้วกล่าวไม่.

พราหมณ์ ! แ่งที่เมื่อผู้ใดจะฟังกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม
เป็นคนไร้โภคะ"** นั้น, มีอยู่. พราหมณ์! คือว่า โภคะ กล่าวคือรูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ เหล่าใด โภคะเหล่านั้นตถาคตละได้ขาด

---

๑. บาลี มหาวรรค อฎฐก. อ. ๒๓/๑๓๕/๑๐๑. ตรัสแก่เวรัญชพราหมณ์ ที่ใกล้โคนสะเดา
ชื่อนพรุ เมืองเวรัญชา.

แล้ว ฯลฯ ทำไมให้มีไม่ให้เกิดอีกต่อไป. นี้แลเป็นแง่ ฯลฯ, หาใช่เป็นดังที่ท่านหมายถึง แล้วกล่าวไม่.

พราหมณ์ ! แ่งที่เมื่อผู้ใดจะพึงกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม เป็นคนกล่าวแต่การไม่ทำ"** นั้น มีอยู่. พราหมณ์ ! จริงเทียว คือว่าเรากล่าวการไม่ทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต, กล่าวการไม่ทำสิ่งที่เป็นบาปเป็นอกุศล มีประการต่าง ๆ ต่างหาก. นี้แลเป็นแง่ ฯลฯ, หาใช่เป็นดังที่ท่านหมายถึง แล้วกล่าวไม่.

พราหมณ์ ! แ่งที่เมื่อผู้ใดจะพึงกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม เป็นคนกล่าวแต่ความขาดสูญ"** นั้น มีอยู่. จริงเทียว พราหมณ์!คือว่าเรากล่าวความขาดสูญแห่งราคะ โทสะ โมหะ, ความขาดสูญแห่งสิ่งเป็นบาปอกุศล มีประการต่าง ๆ ต่างหาก. นี้แลเป็นแง่ ฯลฯ, หาใช่เป็นดังที่ท่านหมายถึง แล้วกล่าวไม่.

พราหมณ์ ! แ่งที่เมื่อผู้ใดจะพึงกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม เป็นคนมักเกลียด"** นั้นมีอยู่. พราหมณ์ ! จริงเทียว, เรากล่าวความน่าเกลียดด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต, กล่าวความน่าเกลียดเพราะถึงพร้อมด้วยสิ่งเป็นบาปอกุศลมีประการต่าง ๆ. นี้แลเป็นแง่ ฯลฯ, หาใช่เป็นดังที่ท่านหมายถึง แล้วกล่าวไม่.

พราหมณ์ ! แง่ที่เมื่อผู้ใดจะพึงกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม เป็นคนนำไปทำให้พินาศ"** นั้น มีอยู่. พราหมณ์! จริงเทียว, เราแสดงธรรมเพื่อนำไปทำเสียให้พินาศ ซึ่งราคะ โทสะโมหะ, แสดงธรรมเพื่อนำไปทำเสียให้พินาศ ซึ่งสิ่งเป็นบาปอกุศลมีประการต่าง ๆ. นี้แลเป็นแ่ง ฯลฯ, หาใช่เป็นดังที่ท่านหมายถึง แล้วกล่าวไม่.

พราหมณ์ ! แง่ที่เมื่อผู้ใดจะพึงกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม เป็นคนเผาผลาญ"** นั้น มีอยู่. พราหมณ์ ! เรากล่าวความควรแก่การเผาผลาญ ในสิ่งอันเป็นบาปอกุศล มีประการต่าง ๆ คือกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต, พราหมณ์ ! บาปอกุศลที่ควรเผาผลาญเสีย อันผู้ใดเผาผลาญได้แล้วเราเรียกผู้นั้นว่า ผู้เผาผลาญ (ตปัสสี). พราหมณ์ ! บาปอกุศลที่ควรเผาผลาญนั้นตถาคตละได้ขาดแล้วถอนขึ้นกระทั่งราก ทำให้เหมือนตาลหน่อเนา, ไม่ให้มีไม่ให้เกิดได้อีกต่อไป. นี้แลเป็นแ่ง ฯลฯ, หาใช่เป็นดังที่ท่านหมายถึง แล้วกล่าวไม่.

พราหมณ์ ! แง่ที่เมื่อผู้ใดจะพึงกล่าวหาเราโดยชอบว่า **"พระสมณโคดม เป็นคนไม่มีที่ผุดที่เกิด"** นั้น มีอยู่. พราหมณ์ ! คือว่า การต้องนอนในครรรค์ครั้งต่อไป การต้องเกิดอีกในภพใหม่ อันผู้ใดละได้ขาดแล้ว, เราเรียกผู้นั้นว่า คนไม่รู้จักผุดจักเกิด (อปฺปคพฺโง). พราหมณ์ ! การต้องนอนในครรรค์ครั้งต่อไปการต้องเกิดอีกในภพใหม่ สำหรับตถาคตนั้น ตถาคตละได้ขาดแล้ว

ถอนขึ้นกระทั่งราก ทำให้เหมือนตาลหน่อเน่าเสียแล้ว ไม่ให้มีไม้ให้เกิดได้อีกต่อไป. นี่แลเป็นแง่ ฯลฯ, หาใช่เป็นดังที่ท่านหมายถึง แล้วกล่าวไม่.

(ในบาลีแห่งอื่น (มหา. วิ. ๕/๑๐๑, ๑๐๓/๓๙. อฎฐก. อ. ๒๓/๑๘๖, ๑๘๘/๑๐๒.) มีกล่าวแปลกออกไปในข้อที่ว่า เขากล่าวหาพระองค์ว่า เป็น**กิริยวาท** แสดงธรรมและนำสาวกไป โดยกิริยวาท, พระองค์ตรัสว่า ถูกแล้ว เรากล่าวการกระทำกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต และ กุศลธรรมมีประการต่าง ๆ. แต่ข้อนี้ไม่ควรถือเป็นการกล่าวร้าย และถือกันว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องมาแต่ก่อนพุทธกาล. อีกข้อหนึ่ง กล่าวหาว่า พระองค์เป็น **อัสสัฏโถ** (มีความเบาใจเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญประโยชน์) แสดงธรรมและนำสาวกไปเพื่อเป็นอย่างนั้น, พระองค์ตรัสว่า ถูกแล้ว เราเป็นอัสสัฏโถแสดงธรรมเพื่อความเบาใจ ด้วยธรรมเป็นเครื่องเบาใจอย่างยิ่ง และยอมนำสาวกไปด้วยธรรมเป็นเครื่องเบาใจนั้น. ข้อนี้ก็เหมือนกัน ไม่มีลักษณะว่าเป็นการกล่าวร้าย แล้วทำไมมาอยู่ในหมู่แห่งคำกล่าวร้าย ก็ไม่อาจจะทราบได้; ชะรอยจะมีความหมายเป็นอย่างอื่น คือเบาใจชนิดใจเบา ใจลอย เติลตเปิดเปิงไป ก็ได้. ขอให้นักศึกษาพิจารณาตนเองเถิด. -*ผู้รวบรวม.*)

ทรงห้ามมารว่ามีวันรู้จักทางของพระองค์^๑

(มารได้เข้ามาหาพระองค์เมื่อทรงประทับอยู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ กำลังกระทำ สากัจฉาอยู่ด้วยเรื่องอันเกี่ยวกับนิพพาน มาในภาพแห่งชานา แยกไกลถือปฏัก เนื้อตัวเลอะเทอะ ด้วยโคลนตะกอนถามขึ้นว่า "เฮ้ยสมณะ! เห็นวัวมาทางนี้บ้างไหม?" พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนมาร! จะมีประโยชน์อะไร เกี่ยวกับวัวของท่าน" ซึ่งทำให้มารกล่าวขึ้นว่า "สมณะเฮ้ย ! ตาก็ของข้า รูปก็ของข้า สิ่งที่เนื่องอยู่กับจักขุสัมผัสและวิญญาณก็ของข้า; สมณะเฮ้ย ! ท่านจะ

๑. บาลี สคา. ส. ๑๕/๑๖๘/๔๗๒. ตรัสแก่มาร.

หนีพ้นไปจากเราได้ที่ไหน. (ในกรณีแห่ง หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มารก็ได้กล่าวอย่างเดียวกัน.)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบกะมารว่า :-)

มาร, เออณะ ! จักขุก็ของท่าน รูปก็ของท่าน สิ่งที่เนื่องอยู่กับจักขุสัมผัส และวิญญูณก็ของท่าน. มารเอ๋ย ! แต่ในที่ที่ไม่มีจักขุ ไม่มีรูป ไม่มีสิ่งที่เนื่องอยู่กับจักขุสัมผัสและวิญญูณแล้ว ท่านก็หมดหนทางไป นะมารณะ. (ในกรณีเกี่ยวกับ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ตรัสอย่างเดียวกัน. มารได้กล่าวว่า :-)

"ชนเขากล่าวสิ่งใด ว่านี้ "ของเรา" ดังนี้ และชนเหล่าใด
กล่าวว่า "เรา" ดังนี้; สมณะเอ๋ย! ถ้าใจของท่านเข้าไปมีอยู่ในสิ่ง
นั้นๆ ท่านก็ไม่พ้นไปจากเราได้."

(พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า :-)

ชนเขากล่าวสิ่งใด ว่า "ของเรา" สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา-

ตถาคต. ชนเหล่าใดกล่าวว่า "เรา" เราตถาคตก็มีใช่ชนเหล่า
นั้น. ดูก่อนมาร! ท่านจงรู้อย่างนี้เถิดว่า คนอย่างท่าน ไม่มีวัน
จะรู้จักทางของเรา ดังนี้.

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป รู้สึกว่า พระผู้มีพระภาครู้กำพืดเราเสียแล้ว พระสุคตรู้กำพืดเรา
เสียแล้ว มีทุกข์โทมนัส อันตรธานไปแล้วในทันทีนั้นนั่นเอง.

มณุษย์บุดูชน รู้จักพระองค์น้อยเกินไป^๑

ภิกษุ ท. ! นั้นยังน้อยไป ยังต่ำไป เป็นเพียงส่วนศีลเท่านั้น คือข้อที่บุดูชน
กล่าวสรรเสริญคุณของตถาคตอยู่. ภิกษุ ท. ! บุดูชนกล่าวสรรเสริญ

๑. บาลี พรหมชาลสูตร สี.ที. ๙/๔/๒. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่อุทยานอัมพลัฏฐิกา, ระหว่าง
กรุงราชคฤห์ กับเมืองนาฬันทา ต่อกัน.

คุณของตถาคตอยู่ ยิ่งน้อย ยิ่งต่ำ สักว่าศีลเท่านั้น, นั้นเป็นอย่างไรวะ? คือบุดูชน กล่าวสรรเสริญตถาคตอยู่ว่า พระสมณโคดมละการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป เป็นผู้ดขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้ว มีความละอายต่อบาป มีความเอ็นดูกรุณา หวังประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ ท. และ

...ว่า พระสมณโคดม ละการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ งดขาดจาก อทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เจ้าของให้แล้ว หวังอยู่แต่ในของที่เจ้าของเขาให้, เป็นคนสะอาด ไม่เป็นขโมย. และ

...ว่า พระสมณโคดม ละกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์, เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์โดยปกติประพฤติห่างไกล เว้นขาดจากการเสพเมถุน อันเป็นของสำหรับชาวบ้าน. และ

...ว่า พระสมณโคดม ละการกล่าวเท็จ งดขาดจากมุสาวาท พูดแต่คำจริง รักษาคำสัตย์มั่นคงในคำพูด ควรเชื่อได้ ไม่แก้งกล่าวให้ผิดต่อโลก. และ

...ว่า พระสมณโคดม ละการกล่าวคำส่อเสียด งดขาดจากปิสุณาวาท, ได้ฟังจากฝ่ายนี้แล้วไม่เก็บไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้. หรือได้ฟังจากฝ่ายโน้นแล้วไม่เก็บมาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น, แต่จะสมานชนที่แตกกันแล้วให้กลับพร้อมเพรียงกัน, อุद्धนุชนที่พร้อมเพรียงกันอยู่ ให้พร้อมเพรียงกันยิ่งขึ้น, เป็นคนชอบใจในการพร้อมเพรียง กล่าวแต่วาจาที่ทำให้พร้อมเพรียงกัน. และ

...ว่า พระสมณโคตม ละการกล่าวคำหยาบ งดขาดจากผรุสวาท, กล่าวแต่ วาจาที่ปราศจากโทษ เสนาะโสตร ให้เกิดความรัก เป็นคำฟูใจ เป็นคำสุภาพ ที่ ชาวเมืองเขาพูดกัน เป็นที่ใคร่ที่พอใจของมหาชน. และ

...ว่า พระสมณโคตม ละคำพูดที่ไปรยประโยชน์ทั้งเสีย งดขาดจากการพูด เพื่อเจ้อ, กล่าวแต่ในเวลาสมควร กล่าวแต่คำจริง เป็นประโยชน์เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นวาจาที่มีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีเวลาจบ เต็มไปด้วยประโยชน์ สมควรแก่ เวลา. และ

...ว่า พระสมณโคตม งดขาดจากการล้างผลาญพืชคาม และกุตคาม,^๑ เป็นผู้ฉันอาหารวันหนึ่งเพียงหนเดียว เว้นจากการฉันในราตรีและวิกาล, ...เป็นผู้งด ขาดจากการรำ การขับ การร้องการประโคม และดูการเล่นชนิดที่เป็นข้าศึกแก่ กุศล, เป็นผู้งดขาดจากการประดับประดา คือทัดทรงตบแต่งด้วยมาลาและของ หอมเครื่องลูบทา, เป็นผู้งดขาดจากการนอนบนที่นอนสูงใหญ่, เป็นผู้งดขาดจาก การรับเงินและทอง, เป็นผู้งดขาดจากการรับข้าวเปลือก, งดขาดจากการรับเนื้อ ดิบ, การรับหญิง และเด็กหญิง, การรับทาสี และทาส, การรับแพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง ม้า โค ทั้งผู้และเมีย, งดขาดจากการรับที่นาที่สวน, งดขาดจากการรับใช้เป็น ทูตไปในที่ต่างๆ (ให้คฤหัสถ์). งดขาดจาก

---

๑. พืชคามคือพันธุ์ที่เขานำมาให้ แต่ยังไม่ปลูกเป็นได้อีกอยู่, เช่นของมีเมล็ดมีหน่อ ฯลฯ; กุตคาม คือพืชพันธุ์ที่ยังเกิดอยู่กับที่เดิม.

การซื้อขาย, การฉ้อโกงด้วยตาชั่ง, การลวงตัวของปลอม, การฉ้อด้วยเครื่องนับ (เครื่องตวงและเครื่องวัด), งดขาดจากการโกง ด้วยการรับสินบนและล่อลวง, การตัด การฆ่า การจำจอง การช่มทำร้าย การปล้น การกรรโชก.

(เหล่านี้ เป็นส่วน จุลศีล)

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวกพากันฉันทนโกชนะ ที่ ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังทำพืชคามและภุตคามให้กำเริบ, คืออะไรบ้าง? คือ พืชที่เกิดแต่ราก-เกิดแต่ต้น-เกิดแต่ผล-เกิดแต่ยอด-เกิดแต่เมล็ดให้กำเริบอยู่, ส่วน ทานงดขาดจากการทำพืชคามและภุตคามให้กำเริบแล้ว.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พากันฉันทนโกชนะที่ ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังทำการบริโภคสะสม คือ สะสมข้าวสะสมน้ำดื่ม สะสมผ้า สะสมยานพาหนะ สะสมที่นอน สะสมเครื่องพัดทาของหอมและอาภรณ์ อยู่, ส่วนทานงดขาดจากการสะสมเห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พากันฉันทนโกชนะที่ ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังดูการเล่น คือ ดูฟ้อน ฟังขับ ฟังประโคมดูไม้ลอย ฟังนิยาย ฟังเพลงปรบมือ - ดีฮ่อง- ดีระนาด ดูหุ่นยนต์ ฟังเพลงขอทาน ฟังแคน ดูการเล่นหน้าศพ ดูชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค-แพะ-แกะ-ไก่-นกกระทา, ดู รำไม้ รำมือ ชกมวย, ดูเขารบกัน ดูเขา

ตรวจพล, ดูเขาตั้งกระบวนทัพ; ดูกองทัพที่จัดไว้เสร็จแล้วบ้างอยู่, ส่วนท่านเป็นผู้งดขาดจากการดูการเล่นเห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พวกกันฉันโกชณะที่ท่ายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังเล่นการพนัน หรือการเล่นอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือเล่นหมากรุกทุกชนิดแถวละ ๘ ตาบ้าง ๑๐ ตาบ้าง เล่นหมากเก็บ,- ชิงนาง - หมากไหว - โยนบ่วง - ไม้หึ่ง - ฟาดให้เป็นรูป - ทอดลูกบาศก์ - เป่าใบไม้, เล่นไถน้อย ๆ - หกคะเมน - กังหัน - ตวงทรายด้วยใบไม้ - รถน้อยๆ - ธนูน้อยๆ- ทายอักษรในอากาศ - ทายใจ - ล้อคนพิการอยู่, ส่วนท่านงดขาดจากการพนันหรือการเล่นอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พวกกันฉันโกชณะที่ท่ายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการนอนบนที่นอนสูงใหญ่ คือเตียงเท้าสูง เกินประมาณ, เตียงที่เท้าสลักรูปสิงห์, ผ้าโกเขารับขนยาว, เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยลายเย็บ, เครื่องลาดขนแกะสีขาว, เครื่องลาดขนแกะ มีลายเป็นกลุ่มดอกไม้, เครื่องลาดมีนุ่นภายใน, เครื่องลาดวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย, เครื่องลาดมีขนตรงขึ้นข้างบน เครื่องลาดมีชายครุย เครื่องลาดแกมทอง-เงิน-ไหม เครื่องลาดใหญ่ (นางพื่อนได้ ๑๖ คน) ฯลฯ, อยู่, ส่วนท่านงดขาดจากการนอนบนที่นอนสูงใหญ่ เห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พวกกันฉันโกชณะที่ท่ายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการประดับประดาตกแต่งร่างกาย

เห็นปานนี้ คือการอบตัว การเคล้นตัว การอาบสำออง การนวดเนื้อการส่องดูเงา การหยอดตาให้มีแววมขำ การใช้ดอกไม้ การทาของหอมการพัดหน้า การทาปาก การผูกเครื่องประดับที่มีมือ การผูกเครื่องประดับที่กลางกระหม่อม การถือไม้ถือ การห้อยแขวนกลองกลักอันวิจิตร การคาดดาบการคาดพระขรรค์ การใช้ร่มและ รองเท้าอันวิจิตร การใส่กรอบหน้า การปักปืนการใช้พัดสวยงาม การใช้ผ้าขาวชาย เพ็้อยและอื่นๆ อยู่, ส่วนท่านงดขาดจากการประดับประดาตกแต่งร่างกาย เห็น ปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พากันฉันทโกชนะที่ ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบไตรจฉานกถา คือคุยกันถึงเรื่องพระราชา, โจร, อมาตย์, กองทัพ, ขงนำหวาดเสียว, การรบ;เรื่องน้ำ, เรื่องข้าว, ผ้า, ที่นอน, ดอกไม้, ของหอม, ญาติ, ยานพาหนะ, บ้าน, จังหวัด, เมืองหลวง, บ้านนอก, หญิง, ชาย, คนกล้า, ตรอก, ทำน้ำ,คนตายไปแล้ว, เรื่องโลกต่างๆ, เรื่องสมุทร, เรื่อง ความฉิบหาย, เรื่องความมั่งคั่ง,บ้างอยู่, ส่วนท่านงดขาดจากการประกอบ ไตรจฉานกถา เห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พากันฉันทโกชนะที่ ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการกล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกันอยู่ คือ แก่งแย่งกันว่า "ท่านไม่รู้ทั่วถึงพระธรรมวินัยนี้, ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้,ท่านจะ รู้ทั่วถึงอย่างไรได้, ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก, ถ้อยคำของข้าพเจ้า

เป็นประโยชน์, - ของท่านไม่เป็นประโยชน์, คำควรพูดก่อนท่านนำมาพูดทีหลัง คำควรพูดทีหลัง ท่านพูดเสียก่อน, ข้อที่ท่านเคยเชี่ยวชาญ ได้เปลี่ยนแปลงไปเสียแล้ว, ข้าพเจ้ายกคำพูดแก่ท่านได้แล้ว ท่านถูกข้าพเจ้าข่มได้แล้ว ท่านจงถอนคำพูดของท่านเสีย หรือถ้าท่านสามารถ ก็จงค้านมาเถิด" ดังนี้ อยู่, ส่วนท่านงดขาดจากการกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง เห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พากันฉันทโกชนะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการรับเป็นทนต์, รับใช้ไปในที่นั้นๆ อยู่ คือรับใช้พระราชา รับใช้อมาตย์ของพระราชา รับใช้กษัตริย์-พราหมณ์ -คหบดี และรับใช้เด็กๆ บ้าง ที่ใช้ว่า "ท่านจงไปที่นี้, ท่านจงไปที่โน้น, ท่านจงนำสิ่งนี้ไป, ท่านจงนำสิ่งนี้มา" ดังนี้ อยู่, ส่วนพระสมณโคตมท่านเป็นผู้งดขาดจากการรับเป็นทนต์ เห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พากันฉันทโกชนะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบการแสวงหาลาภ ด้วยการกล่าวคำล่อหลอก การพูดพริ้วไพโร การพูดแหวดล้อมด้วยเล่ห์ การพูดให้ทายกเกิดมานะมุทะลุในการให้ และการใช้ของค่าน้อย ต่อเอาของที่มีค่ามาก อยู่, ส่วนท่านงดขาดจากการแสวงหาลาภโดยอุบายหลอกลวง เห็นปานดั่งนั้นเสีย.

(เหล่านี้ เป็นส่วน มัชฌิมคัมภีร์)

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พากันฉันทโกชนะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาอาชีวะ ทำเดรัจฉานวิชา

เห็นปานนี้อยู่ คือ ทายลักษณะในร่างกาย, นิमितกลางดีร้าย, ดาวตก, อสนีบาต, ทำนายฝัน, ชะตา, ฝ่าหนูกัด, ทำพิธีโหมเพลิง, เบิกแวนเวียนเทียนชดโพรยเกลสบรำข้าวสาร ฯลฯ, อยู่, ส่วนท่านเป็นผู้งดขาดจากการประกอบมิจฉาอาชีวะ ทำเดรัจฉานวิชา เห็นปานดั่งนั้นเสีย.

...ว่า พระสมณโคตม, เมื่อสมณะหรือพราหมณ์บางพวก พวกกันฉันโกชณะที่ ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาอาชีวะ ทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนี้ อยู่ คือ ฯลฯ (๑) หมวดทายลักษณะสิ่งของเช่นแก้ว, ไม้เท้า, เสื้อผ้า, ทาสเป็นต้น, หมวดทำนาย การรบฟุ้ง, หมวดทำนายทางโหราศาสตร์, หมวดทำนายดินฟ้าอากาศ, หมวดร้ายมนต์พ่นด้วย คาถา, หมวดทำให้คนมีอันเป็นไปต่างๆ และหมวดทำเวชกรรม ประกอบยาแก้โรคต่างๆ) อยู่, ส่วนท่านงดขาดจากการประกอบมิจฉาอาชีวะ ทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย.

(เหล่านี้ เป็นส่วน มหาศีล)

ภิกษุ ท. ! นี้แล คำสำหรับบุรุษ พุทธสรเสริญคุณของตถาคตยังน้อยยัง ต่ำ สักว่าเป็นชั้นศีลเท่านั้น.

ภิกษุ ท.! ธรรมอื่น ที่ลึกซึ้ง เห็นยาก รู้ยาก รำจับ ประณีตไม่เป็นที่เที่ยว ของความตริตริก (ตามธรรมดา) เป็นธรรมละเอียด รู้ได้เฉพาะ

---

๑. ในบาลี จำแนกรายชื่อมากมาย จนเกินความต้องการที่จะยกมาไว้ในที่นี้ ผู้ประสงค์พึง เปิดดูในที่มานั้นๆ จากพระบาลี, หรือจากเรื่องบุรพภาคของการตามรอยพระอรหันต์ ตอนบาลี สามัญผลสูตรก็ได้, หรือจากหนังสือขุมทรัพย์จากพระโอรส หน้า ๒๐๘ ถึงหน้า ๒๑๑ ที่หัวข้อ ย่อยว่า "ผู้มีศีลไม่เป็นหมอตายลักษณะสิ่งของ" ถึงข้อว่า "ผู้มีศีลไม่เป็นหมอผีและหมอยา" แห่งหัวข้อใหญ่ว่า "ภิกษุผู้มีศีลสมบูรณ์แล้ว"

บัณฑิต ซึ่งตถาคตได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้แจ้งตามด้วย, เป็นคำสำหรับผู้จะพูดสรรเสริญตถาคตให้ถูกต้องเต็มตามเป็นจริง มีอยู่. ธรรมนั้นคืออะไรเล่า? (ตอนนี้ ทรงแสดงทฎฐิติ ๖๒ ประการ พร้อมทั้งเรื่องราวต้นเหตุ, ที่เป็นหัวข้อ เปิดดูได้ในภาค ๓ ของหนังสือเล่มนี้ โดยหัวข้อว่า "ทรงทราบทฎฐิติวัตถุที่ลึกซึ้ง ๖๒", ส่วนเรื่องละเอียดเปิดดูในพระบาลีเดิม; หรือจากหนังสือปฏิจลสมุปปาทจากพระโอษฐ์ โดยหัวข้อที่ว่าด้วยเรื่องนี้).

(จ.เกี่ยวกับเหตุการณ์พิเศษบางเรื่อง ๒๒ เรื่อง)

การทรงแสดงความพ้น เพราะสิ้นตัณหา^๑

โมคคัลลานะ ! เรายังจำได้อยู่, ที่บุพพารามนี้เอง, ทำวสัฏกะจอมเทพได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควร ได้ถามคำนี้กะเราว่า "พระองค์ผู้เจริญ ! ว่าโดยสังเขป, ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าใด ภิกษุจึงเป็นผู้พ้นวิเศษแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา ออกไปได้ถึงที่สุดยิ่ง เกษมจากโยคะถึงที่สุดยิ่ง มีพรหมจรรย์ถึงที่สุดยิ่ง จบกิจถึงที่สุดยิ่ง เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย?"

โมคคัลลานะ ! ครั้นทำวสัฏกะกล่าวคำนี้แล้ว เราได้ตอบว่า "ท่านผู้เป็นจอมเทพ ! หลักคิดที่ภิกษุในศาสนานี้ได้ฟังแล้ว ย่อมมีอยู่ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดถือ" ดังนี้. เมื่อเธอฟังดังนั้นแล้วย่อมรู้ยิ่งซึ่งธรรม (ธรรมตา) ทั้งปวง, ครั้นรู้ยิ่งแล้ว ก็รอบรู้, ครั้นรอบรู้แล้ว ได้รู้สึกความรู้สึกอันใดอันหนึ่ง

๑. บาลี จุฬัตถกาสังขยสูตร ม.ม. ๑๒/๔๗๐/๔๓๙. ตรัสแก่พระมหาโมคคัลลานะ, ที่บุพพารามใกล้กรุงสาวัตถี.

จะเป็นสุข หรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม เธอย่อมมองเห็นความไม่เที่ยงแท้ในความรู้สึก (เวทนา) ทั้งหลายเหล่านั้นอยู่. เมื่อเธอมองเห็นความไม่เที่ยงในเวทนาเหล่านั้น มองเห็น (คือรู้สึก) ความคลายกำหนด มองเห็นความดับสนิทมองเห็นความสลัดคืน (ของตน) อยู่เนืองนิจ ก็ไม่ยึดถือด้วยใจซึ่งอะไร ๆ ในโลก, เมื่อไม่ยึดถือก็ไม่สะดุ้งใจ, เมื่อไม่สะดุ้งใจ ชื่อว่าดับสนิทรอบ ในภายในนั้นเทียว, เธอย่อมรู้สึกตนชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จไปแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก ดังนี้. ท่านผู้จอมเทพ ! ว่าโดยสังเขป, ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านั้นแล ภิกษุชื่อว่า **พันวิเศษแล้วเพราะความสิ้นตัณหา**, ออกไปได้ถึงที่สุดยิ่ง เกษมจากโยคะถึงที่สุดยิ่ง มีพรหมจรรย์ถึงที่สุดยิ่งจบ กิจถึงที่สุดยิ่ง เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย".

โมคคัลลานะ ! เธาย่อมจำภาพิตเรื่องความพันวิเศษ เพราะความสิ้นตัณหา โดยย่อๆ แก่ท้าวสักกะผู้จอมเทพได้ ดังนี้แล.

การทรงแสดงเรื่องที่เป็นไปได้ยากเกี่ยวกับพระองค์เอง^๑

ภิกษุ ท.! ถ้าสมมติว่า มหาปฐพีอันใหญ่หลวงนี้ มีน้ำท่วมถึงเป็นอันเดียวกันทั้งหมด; บุรุษคนหนึ่ง ทิ้งแอก (ไม้ไผ่?) ซึ่งมีรูเจาะได้เพียงรูเดียว ลงไปในน้ำนั้น; ลมตะวันออกพัดให้ลอยไปทางทิศตะวันตก, ลมตะวันตกพัดให้ลอยไปทางทิศตะวันออก, ลมทิศเหนือพัดให้ลอยไปทางทิศใต้, ลมทิศใต้พัดให้

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๕๖๘/๑๗๔๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ลอบไปทางทิศเหนือ, อยู่ดังนี้. ในน้ำนั้นมีเต่าตัวหนึ่ง ตาบอด ล่องไปเรื่อย ๆ ปีมันจะ
 ผุดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ. ภิกษุ ท. ! เธอ ท. จะสำคัญความข้อนี้อะไรจะเป็นไปได้
 โหม ที่เต่าตาบอด ร้อยปี จึงจะผุดขึ้นสักครั้งหนึ่ง จะพึงยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่
 เพียงรูเดียวในแอกนั้น?

"ข้อนี้ยากที่จะเป็นไปได้ พระเจ้าข้า! ที่เต่าตาบอดนั้น ร้อยปีผุดขึ้นเพียง
 ครั้งเดียว จะพึงยื่นคอเข้าไปในรูซึ่งมีอยู่เพียงรูเดียวในแอกนั้น".

ภิกษุ ท.! ยากที่จะเป็นไปได้ ฉันทเดียวกัน ที่ใคร ๆ จะพึงได้ความเป็น
 มนุษย์; ยากที่จะเป็นไปได้ ฉันทเดียวกัน ที่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธจะเกิดขึ้น
 ในโลก; ยากที่จะเป็นไปได้ ฉันทเดียวกันที่ธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้วจะ
 รุ่งเรืองไปทั่วโลก. ภิกษุ ท. ! แต่ว่าบัดนี้ ความเป็นมนุษย์ ก็ได้แล้ว; ตถาคตผู้
 อรหันตสัมมาสัมพุทธะก็บังเกิดขึ้นในโลกแล้ว; และธรรมวินัยอันตถาคตประกาศ
 แล้ว ก็รุ่งเรืองไปทั่วโลกแล้ว.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงกระทำ โยกรรมเพื่อให้รู้
 ว่า "นี่ ทุกข์; นี่ เหตุให้เกิดทุกข์; นี่ ความดับแห่งทุกข์; นี่หนทางให้ถึงความดับแห่ง
 ทุกข์" ดังนี้เถิด.

การเกิดของพระองค์ ไม่กระทบกระเทือนถึงกฎธรรมชาติ

(๑. การทรงแสดงไตรลักษณ์^๑)

ภิกษุ ท.! เพราะตถาคตเกิดขึ้น หรือเพราะตถาคตไม่ได้เกิดขึ้น ก็ตาม, สิ่ง
 ทรงตัวอยู่ได้เอง (ธรรมธาตุ) ซึ่งเป็นความตั้งอยู่ตามธรรมดา คือความเป็นกฎ

๑. บาลี โยธาชีวารวค ติก. อ.๒๐/๓๖๘๕๗๖. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ตายตัวของธรรมดา, นั้น ย่อมตั้งอยู่อย่างคงตัว ว่า "สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง", ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะซึ่งสิ่งนั้น; ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้วย่อมบอก ย่อมแสดงย่อมบัญญัติ ย่อมวางหลักเกณฑ์ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหงายของทีคว่า เพื่อให้รู้ทั่วกันว่า "สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะตถาคตเกิดขึ้น หรือเพราะตถาคตไม่ได้เกิดขึ้น ก็ตาม, สิ่งซึ่งทรงตัวอยู่ได้เอง (ธรรมธาตุ) ซึ่งเป็นความตั้งอยู่ตามธรรมดา คือความเป็นกฎตายตัวของธรรมดา, นั้น ย่อมตั้งอยู่อย่างคงตัวว่า "สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นทุกข์", ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งสิ่งนั้น; ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมวางหลักเกณฑ์ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหงายของทีคว่า เพื่อให้รู้ทั่วกันว่า "สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นทุกข์" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะตถาคตเกิดขึ้น หรือเพราะตถาคตไม่ได้เกิดขึ้น ก็ตาม, สิ่งซึ่งทรงตัวอยู่ได้เอง (ธรรมธาตุ) ซึ่งเป็นความตั้งอยู่ตามธรรมดา คือความเป็นกฎตายตัวของธรรมดา, นั้น ย่อมตั้งอยู่อย่างคงตัวว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา", ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ตถาคตย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งสิ่งนั้น; ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมวางหลักเกณฑ์ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหงายของทีคว่า เพื่อให้รู้ทั่วกันว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา" ดังนี้.

(๒. การทรงแสดงปัจฉิมอุบาย^๑)

ภิกษุ ท.! เพราะตถาคตเกิดขึ้น หรือเพราะตถาคตไม่ได้เกิดขึ้น ก็ตาม, **สิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้เอง (ธรรมธาตุ)** ซึ่งเป็นความตั้งอยู่ตามธรรมดา (อัมมัญญิตตา) คือความเป็นกฎตายตัวของธรรมดา (อัมมนิยามตา) ได้แก่ความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น (อิทัปปัจจยตา), นั้น ย่อมตั้งอยู่อย่างคงตัว.ภิกษุ ท.! ตถาคต ย่อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งสิ่งนั้น, ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว, ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมวางหลักเกณฑ์ ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหงายของที่คว่ำ และได้กล่าวแล้วในบัดนี้ว่า "ภิกษุ ท.! ท่าน ท. จงมาดู : **เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะย่อมมี**"^๒ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุดังนี้แล ธรรมธาตุใด ในกรณีนั้น อันเป็นตถตา คือความเป็นอย่างนั้น, เป็นอวิตถตา คือความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, เป็นอนัญญตตา คือความไม่เป็นไปโดยประการอื่น, เป็น **อิทัปปัจจยตา** คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้ปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น.

ภิกษุ ท.! ธรรมนี้ เราเรียกว่า **ปัจฉิมอุบาย** คือธรรมอันเป็นธรรมชาติ อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น.

๑. บาลี สูตรที่ ๑๐ อาหารวรรค นิทานสัฎฐตฺ นิทาน. ส. ๑๖/๓๐/๖๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เชตวัน.

๒. นี่เป็นหัวข้อแห่งปัจฉิมอุบาย ข้อที่หนึ่ง ซึ่งต่อไปจะมีอีก ๑๐ หัวข้อ ตามลำดับแห่งเรื่องของปัจฉิมอุบาย ซึ่งทราบกันอยู่เป็นอย่างดีแล้ว, พิมพ์ไว้เต็มแต่เพียงข้อแรกนี้ข้อเดียวเท่านั้น ส่วนข้อที่เหลือแต่ละข้อ ๆ ก็มีเนื้อความเต็มเหมือนอย่างข้อที่หนึ่งนี้.

(เมื่อได้ตรัสในกรณีที่ ขรามรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย จบลงดังนี้แล้ว ก็ได้ตรัสถึงในกรณีที่ ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย, ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย, ...ฯลฯ... กระทั่งถึง สังขารทั้งหลายมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย, ด้วยระเบียบแห่งถ้อยคำที่เหมือนกันทุกตัวอักษร กับในกรณีแห่งขรามรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างบนนี้, ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งหัวข้อหนึ่งๆ ของปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น).

ทรงแนะนำการบูชาญในภายใน^๑

พราหมณ์! ท่านอย่าสำคัญความบริสุทธิ์นั้นอันเป็นภายนอก มัวเผาไม้บูชาญอยู่เลย; ผู้ฉลาด ไม่กล่าวว่าบริสุทธิ์ ได้ด้วยการกระทำเช่นนั้น จะกลายเป็นผู้ปรารถนาความบริสุทธิ์โดยภายนอกไปเสีย.

พราหมณ์! เราเว้นการเผาไม้ แต่ทำไฟให้ลุกโพลงอยู่ในภายใน มีไฟอยู่เนืองนิจ มีตนตั้งมั่นอยู่เนืองนิจ เราเป็นอรหันต์ ประพฤติพรหมจรรย์.

พราหมณ์เอ๋ย! กิเลสคือมานะ เป็นเสมือนหาบบริษาร-ญ์ของท่าน; ความโกรธเป็นเสมือนคว้น, การกล่าวคำมูสา เป็นเสมือนขี้เถ้า, ของท่าน, (ส่วนของเรานั้น) ลิ่น เป็นเสมือนญ์ญบริษาร; หัวใจเป็นแท่นก่อไฟ; ตัวตนที่ฝึกดีแล้ว เป็นความโพลงของบุรุษ.

พราหมณ์เอ๋ย! ธรรมะ เหมือนห้วงน้ำ มีศีลเป็นบันไดขึ้นลง มีน้ำไม่ขุ่นมัว เป็นที่สรรเสริญของสัตบุรุษทั้งปวง เป็นที่สรรเสริญของผู้ถึงซึ่งเวท; เนื้อตัวไม่ต้องเปียกก็ข้ามฝั่งไปได้.

๑. บาลี สคา. ส. ๑๕/๒๔๘/๖๖๕. ตรัสแก่สุนทรภิกขุทวาชพราหมณ์ ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทรภิกขุ
แคว้นโกศล.

พราหมณ์เอ๋ย! สัจจะ ธรรมะ ความสำรวม
พรหมจรรย์ การถึงซึ่งพรหม มีได้เพราะอาศัยทางสายกลาง.
ท่านจงกระทำความนอบน้อม ในผู้เป็นคนตรงมีสติ, เกิด. เราเรียก
บุคคลเช่นนั้น ว่าเป็น "ธรรมสารี" (แล่นไปในธรรม) ดังนี้.

การทรงแสดงเหตุของความเจริญ^๑

พราหมณ์ ! คราวหนึ่ง เราอยู่ที่สารันททเจติย์เมืองเวสาลี, ณ ที่นั้นเราได้
กล่าววธธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม ๗ ประการเหล่านี้ แก่พวกเจ้าวัชชี;
พราหมณ์! ถ้าธรรมทั้งเจ็ดอย่างนั้น คงตั้งอยู่ในพวกเจ้าวัชชี ก็หรือเจ้าวัชชีจักตั้ง
ตนอยู่ในธรรมทั้งเจ็ดอย่างเหล่านั้นแล้ว, พราหมณ์ ! อันนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความ
เจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้. (ต่อไปนี้ เป็นตัวธรรมเจ็ดประการที่ตรัสแก่พระ
อานนท์ ซึ่งวัสสการพราหมณ์ก็นั่งฟังอยู่ด้วย).

อานนท์ ! พวกเจ้าวัชชีประชุมกันเรื่อยๆ ประชุมกันโดยมาก...

อานนท์ ! พวกเจ้าวัชชีพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม
และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชี จะต้องทำ...

อานนท์ ! พวกเจ้าวัชชีมิได้บัญญัติข้อที่มิได้บัญญัติไว้ มิได้ถอนข้อที่บัญญัติ
ไว้แล้ว, แต่ประพฤติอยู่ในวัชชีธรรมตามที่ได้บัญญัติไว้...

อานนท์ ! พวกเจ้าวัชชี สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ท่านที่เป็นประธาน
ของเจ้าวัชชีตั้งใจฟังคำสั่งของท่านผู้นั้น...

---

๑. บาลี มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๘๙/๖๙. ตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์
มคธ ที่ภูเขาคิชฌกูฏ.

อานนท์ ! พวกเจ้าวัชชี มิได้ลบหลู่ดูถูกสตรี ที่เป็นเจ้าหญิง หรือกุมารีในสกุล...

อานนท์ ! พวกเจ้าวัชชี ลักการะ เคารพ นับถือ บูชา เจตีย์ทั้งภายในและภายนอก มิได้ปล่อยละเลย ให้ทานที่เคยให้ ให้กิจที่เคยทำแก่เจตีย์เหล่านั้น และให้พลีกรรมที่ประกอบด้วยธรรม, เสื่อมเสียไป...

อานนท์ ! พวกเจ้าวัชชี เตรียมเครื่องต้อนรับไว้พร้อม เพื่อพระอรหันต์ ท. ว่า "พระอรหันต์ ท. ที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นนี้, ที่มาแล้วพึงอยู่สุขสำราญเถิด" ดังนี้...

อานนท์ ! เหล่านี้ (แต่ละอย่างๆ, ที่ตรัสทีละอย่าง) ล้วนแต่เป็นความเจริญแก่เจ้าวัชชีอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

ทรงแสดงที่พึงไว้สำหรับเมื่อทรงล่วงลับไปแล้ว^๑

อานนท์ ! ในกาลนี้ก็ดี ในกาลล่วงไปแล้วแห่งเราก็ดี ใครก็ตามจักเป็นผู้มีตนเป็นประทีป มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ; คือมีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นอยู่. อานนท์! คนเหล่านั้น จักเป็นภิกษุผู้ **อยู่เหนือความมืด**; ได้แก่ พวกที่มีความใคร่ในสิกขา.

อานนท์ ! อย่างไรเล่า เรียกว่าภิกษุผู้มีตนเป็นประทีป มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่ง

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๒๐๕๗๑๒-๓, ๙๗. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่เวฬุคาม เมือง

อื่นเป็นสรณะเป็นอยู่? อานนท์ ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ตามเห็นซึ่งกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลก เป็นอยู่; เป็นผู้ตามเห็นซึ่งเวทนาในเวทนา ท. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลก เป็นอยู่; เป็นผู้ตามเห็นซึ่งจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลก เป็นอยู่; เป็นผู้ตามเห็นซึ่งธรรมในธรรม ท. มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ นำออกซึ่งอภิขมาและโทมนัสในโลก เป็นอยู่.

อานนท์ ! อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่ามิตนเป็นประทีป มิตนเป็นสรณะไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ : มีธรรมเป็นประทีป มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะเป็นอยู่.

การตรัสเรื่อง "ทุกขนี้ใครทำให้"^๑

อานนท์ ! คราวหนึ่งเราอยู่ที่ป่าไผ่ เป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต ไก่ ลูกรูจราชคฤห์ นี้แหละ, ครั้งนั้น เวลาเช้าเราครองจีวรถือบาตร เพื่อไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ คิดขึ้นมาว่า ยังเข้าเกินไปสำหรับการบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ถ้าโฉนเราเข้าไปสู่อารามของปริพพาชก ผู้เป็นเตียรถีย์เหล่าอื่นเถิด. เราได้เข้าไปสู่อารามของปริพพาชก ผู้เป็นเตียรถีย์เหล่าอื่น กระทำสัมโมทนียกตาแก่กันและกัน นั่งลง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

อานนท์ ! ปริพพาชกเหล่านั้นได้กล่าวกะเราผู้นั่งแล้ว อย่างนี้ว่า "ท่านโคตมะ ! มีสมณพราหมณ์บางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อมบัญญัติความทุกขว่าเป็น

๑. บาลี อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๔๑/๗๖. ทรงเล่าแก่พระอานนท์ ที่เวฬุวัน.

สิ่งที่ ตนทำเอาด้วยตนเอง, มีสมณพราหมณ์อีกบางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อมบัญญัติความทุกข์ ว่าเป็นสิ่งที่ผู้อื่นทำให้, มีสมณพราหมณ์อีกบางพวกที่กล่าว สอนเรื่องกรรมย่อมบัญญัติความทุกข์ว่าเป็นสิ่งที่ ตนทำเองด้วยและผู้อื่นทำให้ ด้วย, มีสมณพราหมณ์อีกบางพวกที่กล่าวสอนเรื่องกรรม ย่อมบัญญัติความทุกข์ว่า เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำเองหรือใครทำให้ก็เกิดขึ้นได้. ในเรื่องนี้ ท่านโคตมะของพวกเรา^๑ กล่าวสอนอยู่อย่างไร? และพวกเรากล่าวอยู่อย่างไร จึงจะเป็นอันกล่าวตามคำที่ ท่านโคตมะกล่าวแล้ว, ไม่เป็นการกล่าวต่ด้วยคำไม่จริง แต่เป็นการกล่าวโดย ถูกต้อง และสธรรมิกบางคนที่กล่าวตาม จะไม่พลอยกลายเป็นผู้ควรถูก ตีเตียนไปด้วย?" ดังนี้.

อานนท์ ! เราได้กล่าวกะปริพพาชกทั้งหลายเหล่านั้นว่า ท่าน ! เรากล่าวว่า ทุกข์ อาศัยเหตุปัจจัย (ของมันเองเป็นลำดับๆ)^๒ เกิดขึ้น. มันอาศัยเหตุปัจจัย อะไรเล่า? อาศัยปัจจัยคือ **ผัสสะ**. ผู้กล่าวอย่างนี้แล ชื่อว่ากล่าวตรงตามที่เรากล่าว.

การสนทนากับพระอานนท์เรื่องกัลยาณมิตร^๓

มหาราชะ ! ครั้งหนึ่ง อาตมาภาพพักอยู่ที่นิคมแห่งพวกศากยะชื่อว่านคร กะ ในแคว้นสักกะ. มหาราชะ ! ครั้งนั้นแล ภิกษุอานนท์เข้าไปหาอาตมาภาพถึงที่ อยู่ อภิวัตแล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควร. มหาราชะ ! ภิกษุอานนท์ได้กล่าวคำนี้กะอาตมา ภาพว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ความมีมิตรดี ความมีสหายดี ความมีเพื่อนผู้ แวดล้อมดี นี้เป็นกึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์ พระเจ้าข้า !" ดังนี้.

๑. โวหารพูดเสมอกันฉันเพื่อน ซึ่งเป็นธรรมดาที่พวกปริพพาชก เดียรถียอื่นพูดกับพระองค์.

๒. คำลำดับของปฏิจจสมุปบาท, แต่ในที่นี้ทรงยกมาเฉพาะผัสสะ.

๓. บาลี สคา. ส. ๑๕/๑๒๗/๓๘๒. ตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ที่เขตวัน ไกลเมืองสาวัตถี.

มหาราชะ ! เมื่อภิกษุอาานนท์ได้กล่าวอย่างนี้แล้ว อาตมาภาพได้กล่าวกะเธออย่างนี้ว่า "อาานนท์ ! เธออยากกล่าวอย่างนั้นเลย. อาานนท์ ! ข้อนี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทั้งสิ้นทีเดียว คือความมีมิตรดี ความมีสหายดี ความมีเพื่อนผู้แวดล้อมดี. อาานนท์ ! **พรหมจรรย์ทั้งสิ้นนั้น เป็นสิ่งที่ภิกษุผู้มีมิตรดี พึงหวังได้.** เมื่อเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนผู้แวดล้อมดี เธอนั้นจักทำอริยมรรคมีองค์แปดให้เจริญได้จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดได้. ดังนี้.

การสนทนากับ "พระเหม็นคาว"^๑

ภิกษุ ท.! เมื่อเช้านี้ เราครองจีวรถือบาตรไปบิณฑบาตในเมืองพาราณสี. เราได้เห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง เทียบบิณฑบาตอยู่ตามแหล่งที่ซื้อขายโคของพวกมิลักขะ, เป็นภิกษุมิทำทางกระหายกามคิดสีก ปล่อยสติ ปราศจากสัมปชัญญะ จิตฟุ้งใจเขว ผิพรรณแดงเกเรียม. ครั้นเห็นแล้ว เราได้กล่าวกะภิกษุนั้นว่า "ภิกษุ ! เธออย่าทำตัวให้เน่าพอง. ตัวที่เน่าพองส่งกลิ่นเหม็นคาวคุ้งแล้ว แมลงวันจักไม่ตอมไม่ดูตนั้น เป็นไปไม่ได้นะภิกษุ," ดังนี้.ภิกษุนั้นถูกเราทักอย่างนี้ ก็เกิดความสลดขึ้นในใจ.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตั้งนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามขึ้นว่า "อะไรเล่าพระเจ้าข้า ชื่อว่าของเน่าพอง? อะไรเล่า ชื่อว่ากลิ่นเหม็นคาว ! อะไรเล่า ชื่อว่าแมลงวัน?"

ดูก่อนภิกษุ ! อภิขณา ชื่อว่า ของเน่าพอง. พยาบาท ชื่อว่า กลิ่นเหม็นคาว. ความคิดที่เป็นอกุศลลามก ชื่อว่า แมลงวัน. ตัวที่เน่าพองส่งกลิ่นเหม็นคาวคุ้งแล้ว แมลงวันจักไม่ตอมไม่ดูตนั้น เป็นไปไม่ได้.

๑. บาลี ดิก. อ. ๒๐/๓๖๑/๕๖๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่อิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี.

การตอบคำถามของทัณฑปาณิสักกะ^๑

ภิกษุ ท.! วันนี้ เช้านี้เอง เราครองจีวรเข้าไปบิณฑบาตในเมืองกบิลพัสดุ์. เสร็จการบิณฑบาต กลับจากการบิณฑบาตแล้ว เข้าไปอยู่พักกลางวันที่โคนต้นมะตูมหนุ่มในป่ามหาวัน.

ภิกษุ ท.! แม้ทัณฑปาณิสักกะ ก็เดินเที่ยวเล่นบริหารแข่งอยู่ ได้เข้าไปสู่มหาวัน ตรงไปที่ต้นมะตูมหนุ่มอันเรานั้นอยู่. เข้าไปหาเราแล้วกล่าวทักทายปราศรัย แล้วยืนยันคางด้วยไม้เท้า มีมือทั้งสองกุมปลายไม้เท้าอยู่ใต้คาง, ได้กล่าวกะเราว่า "พระสมณะมีถ้อยคำอย่างไร มีการกล่าวอย่างไรอยู่เป็นประจำ?" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ทัณฑปาณิกกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวตอบเขาอย่างนี้ว่า "เพื่อนเอ๋ย! มีถ้อยคำอย่างไรแล้ว ไม่ทะเลาะวิวาทอยู่กับใครๆ ในโลกนี้ พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้ง เทวดาและมนุษย์แล้ว, เรามีถ้อยคำอย่างนั้น มีการกล่าวอย่างนั้น อยู่เป็นประจำ;อีกอย่างหนึ่ง ใครมีถ้อยคำอย่างไรแล้ว สัญญา (ในเรื่องราวก่อนๆ) ไม่มาติดตามอยู่ในใจผู้มันซึ่ง (บัดนี้) เป็นผู้หมดบาป ไม่ประกอบตนอยู่ด้วยกาม ไม่ต้องกล่าวด้วยความสงสัยว่าอะไรเป็นอย่างใ้อีกต่อไป มีความรำคาญทางกาย และทางใจอันตนตัดขาดแล้ว ปราศจากตัณหาในภพไหนๆ ทั้งสิ้นแล้ว, เรามีถ้อยคำอย่างนั้น มีการกล่าวอย่างนั้นอยู่เป็นประจำ. เพื่อนเอ๋ย ! เรามีถ้อยคำอย่างนี้ มีการกล่าวอย่างนี้อยู่เป็นประจำ" ดังนี้.

๑. บาลี มจฺปิณฺฑิกสูตฺร มฺ.ม. ๑๒/๒๒๑/๒๔๔. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์. คำถามนี้ผู้ถามถามเป็นเชิงหยั่งเสียงว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระเทวทัตนั้นใครเป็นคนก่อเรื่อง.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราตอบไปเช่นนี้แล้ว ทัณฑปาณีสักกะก็กำศีรษะแลบลิ้น
แต่หน้าผากด้วยนิ้วสามนิ้ว เลิกคิ้วแล้วลากไม้เท้าหลีกไป.

การสนทนากับ นิครนถ์

: บาปกรรมเก่าไม่อาจสิ้นด้วยทุกรกิริยา^๑

มหานาม ! คราวหนึ่ง เราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้นครราชคฤห์, ครั้งนั้น
พวกนิครนถ์เป็นอันมากประพฤตวิวัตรยีนอย่างเดี๋ยวจดการนั่ง อยู่ ณ ที่กาฬสิลา
ข้างภูเขาสีคิลิ, ต่างประกอบความเพียรแรงกล้าเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้าแข็ง
แสบเผ็ด.

มหานาม ! ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น เราออกจากที่เร้นแล้วไปสู่กาฬสิลาข้าง
ภูเขาสีคิลิ อันพวกนิครนถ์ ประพฤตวิวัตรอยู่, ได้กล่าวกะพวกนิครนถ์เหล่านั้นว่า
"ท่าน ! เพราะอะไรหนอ พวกท่าน ทั้งหลายจึงประพฤตยีนไม่นั่งประกอบความ
เพียรได้รับเวทนาอันเป็นทุกข์กล้าแข็งแสบเผ็ด?" ดังนี้.

มหานาม ! นิครนถ์เหล่านั้นได้กล่าวกะเราว่า "ท่าน ! ท่านนิครนถนาฏบุตร
เป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวงเห็นสิ่งทั้งปวง ได้ยืนยันทสสนะของตนเองโดยไม่มี การ
ยกเว้น ว่าเมื่อเราเดินอยู่, ยืนอยู่, หลับอยู่ ตื่นอยู่ ก็ตาม ญาณทสสนะของเราย่อม
ปรากฏติดต่อกันไม่ขาดสาย" ดังนี้. ท่านนิครนถนาฏบุตรนั้นกล่าวไว้ อย่างนี้ว่า
"นิครนถ์ผู้เจริญ ! บาปกรรมในกาลก่อนที่ได้ทำไว้ มีอยู่แล, พวกท่านจงทำลาย
กรรมนั้นให้สิ้นไป ด้วยทุกรกิริยาอัน

๑. บาลี จุฬทุกขกัณฑ์ธสุตตร ม.ม. ๑๒/๑๘๔/๒๑๙. ทรงเล่าแก่ท้าวมหานามสากยะ ที่นิโคร-
ธาราม กรุงกบิลพัสดุ์.

แสบเผ็ดนี้; อนึ่ง เพราะการสำรวม กาย วาจา ใจ ในบัดนี้ ย่อมเชื่อว่าไม่ได้กระทำการอันเป็นบาปอีกต่อไป. เพราะการเผาผลาญกรรมเก่าไม่มีเหลือ และเพราะการไม่กระทำการใหม่ กรรมต่อก็ขาดสาย; เพราะกรรมขาดสาย ก็สิ้นกรรม; เพราะสิ้นกรรม, ก็สิ้นทุกข์; เพราะสิ้นทุกข์ ก็สิ้นเวทนา; เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งหมดก็เหือดแห้งไป", ดังนี้. คำสอนของท่านนาฏบุตรนั้น เป็นที่ขบขันและควรแก่เรา, และพวกเราเป็นผู้พอใจต่อคำสอนนั้นด้วย" ดังนี้.

มหานาม ! เราได้กล่าวคำนี้กะนิครนถ์เหล่านั้นสืบไปว่า "ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท.! ท่านทั้งหลายรู้หรือว่า พวกเราทั้งหลาย ได้มีแล้วในกาลก่อนหรือว่ามีได้มี?"

"ไม่ทราบเลยท่าน !"

"ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่านทั้งหลายรู้หรือ ว่าพวกเราทั้งหลายได้ทำกรรมที่เป็นบาปแล้วในกาลก่อน หรือว่าพวกเราไม่ได้ทำแล้ว?"

"ไม่ทราบได้เลย, ท่าน !"

"ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่านทั้งหลายรู้หรือ ว่าเราทั้งหลายได้ทำกรรมที่เป็นบาปอย่างนี้ๆ ในกาลก่อน?"

"ไม่ทราบเลยท่าน !"

"ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่านทั้งหลายรู้หรือ ว่า (ตั้งแต่ทำตบะมา)ทุกข์มีจำนวนเท่านี้ๆ ได้สิ้นไปแล้ว และจำนวนเท่านี้ๆ จะสิ้นไปอีก, หรือว่าถ้าทุกข์สิ้นไปอีกจำนวนเท่านี้ ทุกข์ก็จักไม่มีเหลือ?"

"ไม่ทราบได้เลย, ท่าน !"

"ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่านทั้งหลายรู้หรือ ว่าอะไรเป็นการละเสียซึ่งสิ่งอันเป็นอกุศลและทำสิ่งที่เป็นกุศลให้เกิดขึ้นได้ ในภพปัจจุบันนี้?"

"ไม่เข้าใจเลย, ท่าน !"

มหานาม ! เราได้กล่าวคำนี้ กะนิครนถ์เหล่านั้นสืบไปว่า "ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ดั่งได้"

มหานาม ! เราได้กล่าวคำนี้ กะนิครนถ์เหล่านั้นสืบไปว่า "ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ดั่งได้ฟังแล้วว่า ท่านทั้งหลาย ไม่รู้ที่อยู่ ว่าเราทั้งหลายได้มีแล้วในกาลก่อน หรือไม่ได้มีแล้วในกาลก่อน, ...ฯลฯ. อะไรเป็นการละเสียซึ่งสิ่งอันเป็นอกุศล และทำสิ่งที่เป็นกุศลให้เกิดขึ้นได้ ในภพปัจจุบันนี้. ครั้นเมื่อไม่รู้อย่างนี้แล้ว (น่าจะเห็นว่า) คนทั้งหลายเหล่าใดในโลก ที่เป็นพวกพรานมีฝ่ามือคร่ำไปด้วยโลหิตมีการงานอย่างกักขะ ภายหลังมาเกิดเป็นมนุษย์แล้วย่อมนบรพชาในพวกนิครนถ์ทั้งหลาย ละกรรมมัง?"

: เวทนาทั้งหลายมิใช่ผลแห่งกรรมในกาลก่อน^๑

(ครั้งหนึ่ง เมื่อประทับอยู่ที่สักกนิคมชื่อเทวทหะ ได้ตรัสเรื่องหลักกัถิของนิครนถ์ทรงเล่าถึงการเข้าไปสนทนากับพวกนิครนถ์ผู้มีทิฏฐิว่า สุขทุกข์ทั้งปวงนั้นมีเพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อน เป็นอันมากแล้ว กระทั่งมาถึงข้อความนี้ ว่า:-)

ภิกษุ ท. ! เราได้กล่าวกะนิครนถ์เหล่านั้น ต่อไปว่า "ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท.! ท่าน ท. เข้าใจความข้อนี้ว่าอย่างไร : เมื่อใดพวกท่าน มีความพากเพียรพยายามอย่างแรงกล้า เมื่อนั้นท่าน ท. ย่อมได้รับทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ด ซึ่งเกิดจากความเพียรนั้น; แต่เมื่อใดพวกท่าน ไม่มีความพากเพียรพยายามอย่างแรงกล้า เมื่อนั้นท่าน ท. ย่อมไม่ได้รับทุกขเวทนา อันแรงกล้าแสบเผ็ด ซึ่งเกิดจากความเพียรนั้น ดั่งนี้มีใช่หรือ?"

๑. บาลี เทวทหสูตร อุปริ. ม. ๑๔/๗/๘-๙. ตรัสเล่าแก่ภิกษุ ท. ที่เทวทหนิคม แคว้นสักกะ.

"ท่านโคตรมะ ! เมื่อใดพวกเรา ท. มีความพากเพียรพยายามอย่างแรงกล้า เมื่อนั้นเรา ท. ย่อมได้รับทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ด ซึ่งเกิดจากความเพียรนั้น; แต่เมื่อใดพวกเราไม่มีความพากเพียรพยายามอย่างแรงกล้า เมื่อนั้นเรา ท. ย่อมไม่ได้รับทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ด ซึ่งเกิดจากความเพียรนั้น."

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท.! เมื่อได้ยินกันอยู่แล้ว ดังนี้ว่า เมื่อใดพวกท่านมีความพากเพียรพยายามอย่างแรงกล้า เมื่อนั้นท่าน ท. ย่อมได้รับทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ดซึ่งเกิดขึ้นจากความเพียรนั้น แต่เมื่อใดพวกท่านไม่มีความพากเพียรพยายามอย่างแรงกล้า เมื่อนั้นท่าน ท. ย่อมไม่ได้รับทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ดซึ่งเกิดจากความเพียรนั้น ดังนี้แล้ว ก็ไม่เป็นการสมควรแก่ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ที่จะกล่าวว่า "บุรุษบุคคลเรานี้ เสวยเวทนาไร ๆ เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี เป็นอทุกข์ขมสุขก็ดี ทั้งหมดนั้นมีเพราะเหตุแห่งกรรมอันกระทำแล้วในกาลก่อน และว่าเพราะการเผาผลาญเสียซึ่งกรรมในกาลก่อนจนหมดสิ้น และเพราะการไม่กระทำซึ่งกรรมใหม่ กระแสแห่งกรรมต่อไปก็ไม่มี, เพราะกระแสแห่งกรรมต่อไปไม่มี ก็สิ้นกรรม, เพราะสิ้นกรรม ก็สิ้นทุกข์, เพราะสิ้นทุกข์ ก็สิ้นเวทนา, เพราะสิ้นเวทนาทุกข์ทั้งหมดก็สูญสิ้น" ดังนี้.

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ถ้าเมื่อใด แม้พวกท่านมีความพากเพียรพยายามอันแรงกล้า เมื่อนั้นทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ด ซึ่งเกิดจากความเพียรนั้นก็ยังตั้งอยู่, และแม้เมื่อใดพวกท่านไม่มีความพากเพียรพยายามอันแรงกล้า เมื่อนั้นทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ด ซึ่งเกิดจากความเพียรนั้น ก็ยังตั้งอยู่, ดังนี้ไซ้; จะเป็นการสมควรแก่ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. หรือ ที่จะกล่าวว่า "บุรุษบุคคลเรานี้เสวยเวทนาไร ๆ ทั้งหมดนั้นมีเพราะเหตุแห่งกรรมอันกระทำแล้วในกาลก่อน... ฯลฯ... เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งหมดก็สูญสิ้นไป" ดังนี้.

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! เพราะเหตุที่ว่า เมื่อใดความเพียรของท่านแก่กล้า ทุกขเวทนาของท่านก็แสบเผ็ด แต่เมื่อใดความเพียรของท่านไม่แก่กล้า ทุกขเวทนาของท่านก็ไม่แสบเผ็ด; เพราะเหตุนี้จึงแสดงว่า **เมื่อท่าน ท. เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าแสบเผ็ดอยู่ด้วยตนเองนั่นแหละ ท่าน ท. ได้ปรุ้งอวิชาซึ่งเป็นอัญญาณและสัมโมหะ** ขึ้นมาว่า "บุรุษบุคคลเรานี้ เสวยเวทนาใดๆ ...ทั้งหมดนั้นมีเพราะเหตุแห่งกรรมอันกระทำแล้วในกาลก่อน ... ฯลฯ... เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งหมดก็สูญสิ้นไป" ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เราผู้มีวาตะอยู่อย่างนี้แหละ ย่อมไม่มองเห็นอะไรในหมู่ิครนถ์ที่น่าจับใจและประกอบอยู่ด้วยธรรม.

: การให้ผลของกรรมไม่อาจเปลี่ยนได้ด้วยตบะของนิครนถ์^๑

ภิกษุ ท. ! เราได้กล่าวกะนิครนถ์ ท. เหล่านั้นสืบไปอีกว่า "ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่าน ท. จะสำคัญความข้อนี้อะไร คือพวกท่านจะพึงได้ตามใจชอบของท่านว่า ด้วยอำนาจการบำเพ็ญอุปัฏฐกะและปธานะ (อันเป็นตบะของเรา) (๑) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลในทิฏฐุธรรม ขอให้กรรมนั้น เป็นกรรมที่พึงเสวยผลในสัมปรายภพเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน!"

หรือว่า (๒) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลในสัมปรายภพ ขอให้กรรมนั้น เป็นกรรมที่พึงเสวยผลในทิฏฐุธรรมเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่าน ท. จะสำคัญความข้อนี้อะไร คือพวกท่านจะพึงได้ตามใจชอบของท่านว่า ด้วยอำนาจการบำเพ็ญอุปัฏฐกะและปธานะ

๑. อุปปริ ม. ๑๔/๑๐/๑๐-๑๑.

(อันเป็นตบะของเรา) (๓) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลเป็นสุข ขอให้กรรมนั้นเป็นกรรมที่พึงเสวยผลเป็นทุกข์เกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

หรือว่า (๔) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลเป็นทุกข์ ขอให้กรรมนั้นเป็นกรรมที่พึงเสวยผลเป็นสุขเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่าน ท. จะสำคัญความข้อนี้อะไร คือพวกท่านจะพึงได้ตามความพอใจของท่านว่า ด้วยอำนาจการบำเพ็ญอุปัฏฐากและปธานะ (อันเป็นตบะของเรา) (๕) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลเต็มขนาด ขอให้กรรมนั้นเป็นกรรมที่พึงเสวยผลไม่เต็มขนาดเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

หรือว่า (๖) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลไม่เต็มขนาด ขอให้กรรมนั้นเป็นกรรมที่พึงเสวยผลเต็มขนาดเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่าน ท. จะสำคัญความข้อนี้อะไร คือพวกท่านจะพึงได้ตามความพอใจของท่านว่า ด้วยอำนาจการบำเพ็ญอุปัฏฐากและปธานะ (อันเป็นตบะของเรา) (๗) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลอย่างมาก ขอให้กรรมนั้นเป็นกรรมที่พึงเสวยผลแต่น้อยเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

หรือว่า (๘) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผลแต่น้อย ขอให้กรรมนั้นเป็นกรรมที่พึงเสวยผลอย่างมากเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! ท่าน ท. จะสำคัญความข้อนี้อะไร คือพวกท่านจะพึงได้ตามความพอใจของท่านว่า ด้วยอำนาจการบำเพ็ญอุปัฏฐากและ ปธานะ (อันเป็นตบะของเรา) (๙) กรรมใดเป็นกรรมที่ต้องเสวยผล ขอให้กรรมนั้นเป็นกรรมที่ไม่ต้องเสวยผลเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

หรือว่า (๑๐) กรรมใดเป็นกรรมที่ไม่ต้องเสวยผล ขอให้กรรมนั้น เป็นกรรมที่ต้องเสวยผลเกิด, ดังนี้หรือ? "ไม่อาจเป็นไปได้, ท่าน !"

ท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ! เมื่อได้ยินกันอยู่แล้วตั้งนี้ว่า ไม่อาจเป็นไปได้ไม่อาจเป็นไปได้ ดังนี้แล้ว อุปัทภวะและปธานะ ของท่านผู้เป็นนิครนถ์ ท. ก็ไม่มีผลอะไร.

ภิกษุ ท. ! นิครนถ์ ท. เป็นผู้มิวาทะอย่างนี้; ภิกษุ ท. ! ตั้งนี้ว่าทาทานุวาทะ (วาทะน้อยใหญ่) ๑๐ ประการ ที่ประกอบด้วยธรรมตามแบบของพวกนิครนถ์ผู้มิวาทะอย่างนี้ ย่อมถึงฐานะที่ควรตำหนิ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าว่าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่งกรรมอันกระทำในกาลก่อน แล้วไซ้ริ นิครนถ์ ท. ก็ต้องกระทำกรรมชั่วในกาลก่อน เป็นแน่ เพราะในบัดนี้เป็นผู้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดเห็นปานนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง การขี้งของอิศวรร (อิสสรนิมมานเหตุ) แล้วไซ้ริ นิครนถ์ ท. ก็ต้องเป็นผู้ถูกขี้งแล้วโดยอิศวรรขี้ง เป็นแน่ เพราะในบัดนี้เป็นผู้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดเห็นปานนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง ภาวะทางสังคมแล้ว ไซ้ริ นิครนถ์ ท. ก็ต้องเป็นผู้มีสังคมขี้ง เป็นแน่ เพราะในบัดนี้เป็นผู้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดเห็นปานนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง การเกิดอันยิ่ง (อภิชาติ) แล้วไซ้ริ นิครนถ์ ท. ก็ต้องเป็นผู้มีอภิชาติอันเลว เป็นแน่ เพราะในบัดนี้เป็นผู้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดเห็นปานนี้.

 กลับไปสารบัญ

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง ความบากบั่นในทิวฏฐธรรม แล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องเป็นผู้มีความบากบั่นในทิวฏฐธรรมอันชั่ว เป็นแน่ เพราะในบัดนี้เป็นผู้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดเห็นปานนี้.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่งกรรมอันกระทำในกาลก่อน แล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ ถ้าสัตว์ ท. ไม่เสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่งกรรมอันกระทำในกาลก่อนแล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้อง ถูกตำหนิ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง การขี้บ่งของอิศวร แล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ. ถ้าสัตว์ ท. ไม่เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุ แห่งการขี้บ่งของอิศวรแล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง ภาวะทางสังคมแล้ว ไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ. ถ้าสัตว์ ท. ไม่เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง ภาวะทางสังคมแล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง การเกิดอันยิ่ง (อภิชาติ) แล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ. ถ้าสัตว์ ท. ไม่เสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่งอภิชาติแล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ.

ภิกษุ ท. ! ถ้าสัตว์ ท. เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่ง ความบากบั่นในทิวฏฐธรรมแล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ. ถ้าสัตว์ ท. ไม่เสวยสุขและทุกข์เพราะ เหตุแห่งความบากบั่นในทิวฏฐธรรมแล้วไซ้ร้ นิครนถ์ ท. ก็ต้องถูกตำหนิ.

 กลับไปสารบัญ

ภิกษุ ท. ! นิครนถ์ ท. เป็นผู้มิวาทะอย่างนี้; ภิกษุ ท.! ดังนั้นวาทานูวาทะ ที่ประกอบด้วยธรรมตามแบบของพวกนิครนถ์ผู้มิวาทะอย่างนี้ ๑๐ประการเหล่านี้ ย่อมถึงฐานะที่ควรตำหนิ.

ภิกษุ ท. ! อุปัฏกมะและปธานะที่ไม่มีผล เป็นอย่างนี้แล.

ทรงสนทนากะเทวดา เรื่องวิมุตติของภิกษุณี^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อคืนนี้ ราตรีสว่างไปมากแล้ว เทวดาสองตน มีวรรณะยิ่ง สอง เขาคิชฌกูฏทั้งสิ้น ให้สว่าง ได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ครั้นไหว้เราแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควร. เทวดาตนหนึ่ง ได้พูดกะเราว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ภิกษุณีเหล่านี้ เป็นผู้วิมุตติแล้ว" ดังนี้. เทวดาอีกตนหนึ่ง ได้พูดกะเราว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ภิกษุณีเหล่านี้ เป็นผู้วิมุตติดีแล้ว เพราะไม่มีกิเลสที่เป็นเชื้อเหลืออยู่" ดังนี้.ภิกษุ ท.! ครั้นเทวดาเหล่านั้นพูดจบแล้วไหว้เรา ทำประทักษิณหายไปแล้ว.

หมายเหตุ: มีข้อที่น่าสังเกตว่า ทำไมเทวดาบางตน จึงมีความรู้ถึงกับรู้ว่าใครเป็นพระอรหันต์ หรือไม่เป็น, แล้วยังแถมมาแสดงตน ทำนอง "อวดรู้" ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าอีกด้วย จนกระทั่งพระโมคคัลลานะเอง ผู้อยู่ในหมู่ภิกษุ ที่รับตรัสเล่านั้น ถึงกับฉงนว่า เทวดาพวกไหนหนอ เก่งถึงเพียงนี้.

การสนทนากับเทวดา เรื่องอุปทานิยธรรม^๒

ภิกษุ ท.! เมื่อคืนนี้ เมื่อราตรีสว่างไปแล้วเป็นอันมาก เทวดาตนหนึ่งมีรัศมีรุ่งเรืองยิ่ง ทำเขตวันทั้งหมดให้สว่าง เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วยืนอยู่

๑. บาลี สุตตก. อ. ๒๓/๗๕/๕๓. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ภูเขาคิชฌกูฏ.

๒. บาลี จกก. อ. ๒๒/๓๖๘/๓๐๓. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

ได้กล่าวความขื่อนี้กะเรา ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรม ท. ๖ ประการเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุ. ทกประการเหล่าไหนเล่า? ทกประการคือ ความเคารพในพระศาสดา, ความเคารพในพระธรรม, ความเคารพในพระสงฆ์, ความเคารพในสิกขา, ความเคารพในความไม่ประมาท, ความเคารพในการ ปฏิสันถาร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรม ท.๖ ประการเหล่านี้แล เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุ". ภิกษุ ท. ! เทวดาตนนั้นกล่าวดังนี้แล้ว อภิวัตเรา กระทำประทักษิณ หายไปในที่นั้น.

[เกี่ยวกับธรรม ๖ ประการนี้ ในที่อื่น มีหัวข้อธรรมแปลกออกไปคือ มี **hiri** และ **โอตตปปะ** เข้ามาแทนที่ความไม่ประมาทและการปฏิสันถาร (ฉกุก. อัง. ๒๒/๓๖๙/๓๐๔). ในสูตรอื่นมี **ความเป็นผู้ว่าง่าย** และ**ความเป็นผู้มีมิตรดี** มาแทนที่ความเคารพในความไม่ประมาทและความเคารพในการปฏิสันถาร (ฉกุก. อัง. ๒๒/๒๓๓/๓๔๐). ในสูตรอื่น มี **ความเคารพในสมาธิ** เพิ่มเข้ามาต่อข้อความเคารพในสิกขา (สตตก. อัง. ๒๓/๒๙/๒๙). ในสูตรอื่น มี **สมาธิ hiri** และ **โอตตปปะ** ถึง ๓ ข้อ มาแทนที่ความไม่ประมาทและการปฏิสันถาร (สตตก. อัง. ๒๓/๓๐/๓๐). ในสูตรอื่น มี**ความเคารพในสมาธิ ความเป็นผู้ว่าง่าย** และ **ความเป็นผู้มีมิตรดี** ถึง ๓ ข้อ มาแทนที่ความเคารพในความไม่ประมาทและความเคารพในการปฏิสันถาร (สตตก. อัง. ๒๓/๓๐,๓๑/๓๑,๓๒).]

การสนทนาเรื่องที่สุดโลก^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อคืนนี้ ราตรีล่วงไปมากแล้ว, เทวบุตรชื่อ โรหิตัสส์ มีวรรณะอย่างยิ่ง สองเขตวันทั้งสิ้นให้สว่างอยู่, ได้เข้ามาหาเราถึงที่อาศัย ไหว้เราแล้วยืนอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่ง. ได้กล่าวกะเราว่า "พระองค์ ! ในที่สุดโลกแห่งใด ซึ่งสัตว์จะไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัตินั้น ใคร ๆ อาจ เพื่อจะรู้ จะเห็น จะถึงที่สุดโลกแห่งนั้น ด้วยการไป ได้หรือไม่?"

๑. บาลี ปฐมปัณณาสก์ จตูกก. อัง. ๒๑/๖๒/๔๖. เล่าแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เขตวัน ในวันรุ่งขึ้น จากคืนที่ทรงสนทนา.

ภิกษุ ท. ! เทวบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว, เราได้ตอบว่า "แน่ะเธอ ! ที่สุดโลก ซึ่งสัตว์จะไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัตินั้น เรากล่าวว่า ใครๆ ไม่อาจรู้ ไม่อาจเห็น ไม่อาจถึงที่สุดโลกนั้นด้วยการไปได้เลย".

ภิกษุ ท. ! เรากล่าวดังนี้แล้ว เทวบุตรนั้นได้กล่าวสืบไปว่า "พระองค์ ! อัศจรรย์จริง, ไม่เคยมีเลย คือคำที่พระองค์ตรัสนี้. ข้าแต่พระองค์ ! ในกาลก่อนข้าพระองค์เป็นฤาษีชื่อโรหิตัสส์ ผู้โภชบุตร มีฤทธิ์ไปได้โดยอากาศ. ความรวดเร็วของข้าพระองค์ เช่นเดียวกับลูกธนูของอาจารย์ผู้คล่องแคล่วลือชาในการยิงธนูขนาดหนัก สามารถยิงถูกขนทรายได้ในระยะอุสุภหนึ่ง ที่ยิงตลอดเงาแห่งตาล^๑ โดยขวาง ด้วยลูกศรอันเบาปลิวฉนั้น. การก้าวเท้าของข้าพระองค์ (ก้าวหนึ่งมีระยะไกล) ประมาณเท่า จากสมุทรพากตะวันออก ถึงสมุทรพากตะวันตก. ข้าแต่พระองค์! เมื่อประกอบด้วยความรวดเร็วและการก้าวไกลถึงเช่นนี้ ข้าพระองค์เกิดความปรารถนาว่า เราจักถึงที่สุดโลก ด้วยการไปให้จงได้. ข้าพระองค์จึงงดการบริโภค การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม งดการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ งดการหลับ อันเป็นเครื่องบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยเสีย, มีอายุ มีชีวิต ๑๐๐ ปี ก็เดินทางทั้ง ๑๐๐ ปี, ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกเลย ได้ตายเสียในระหว่าง. ข้าแต่พระองค์ ! อัศจรรย์จริง, ไม่เคยมีเลย, คือคำที่พระองค์ตรัสว่า "เรากล่าวว่าใคร ๆ ไม่อาจรู้ อาจเห็น อาจถึงที่สุดโลก ด้วยการไป ได้เลย", ดังนี้".

ภิกษุ ท.! เราได้กล่าวกะเทวบุตรนั้นว่า "แน่ะเธอ ! ที่สุดโลกแห่งใด อันสัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ, เราไม่กล่าวการรู้ การเห็นการถึงที่สุดโลกนั้น เพราะการไป. แน่ะเธอ! เรายังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว ก็จะไม่กล่าวการกระทำที่สุดแห่งทุกข์. แน่ะเธอ! ในร่างกาย ที่ยาววาหนึ่ง ซึ่งประกอบ

๑. บาลี = ติริยัม ตาลจฉาย, น่าจะเป็นเงาต้นตาลตามพื้นดิน?

ด้วยสัญญา และใจนี้เอง เราได้บัญญัติโลก, เหตุเกิดของโลก, ความดับไม่มีเหลือของโลก และทางให้ถึงความดับไม่มีเหลือของโลกไว้" ดังนี้.

การสนทนาเรื่องลัทธิซึ่งสมมติกันว่าเลิศ^๑

ภักควะ ! มีสมณะพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติลัทธิซึ่งสมมติกันว่าเลิศตามแบบแห่งอาจารย์ตนว่า (ใครๆ ล้วนแต่เป็นผู้ที่) อิศวรสร้างขึ้น พรหมสร้างขึ้น. เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วกล่าวว่า "ได้ยินว่า ท่าน ท. ย่อมบัญญัติลัทธิซึ่งสมมติกันว่าเลิศตามแบบแห่งอาจารย์ตน ว่า "(ใครๆ ล้วนแต่เป็นผู้ที่) อิศวรสร้างขึ้น พรหมสร้างขึ้น" จริงหรือ?" เมื่อถูกถามอย่างนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็ยอมรับว่า จริง. เรากล่าวกะสมณพราหมณ์เหล่านั้นต่อไปว่า "ก็ท่าน ท. ย่อมบัญญัติลัทธิซึ่งสมมติกันว่าเลิศตามแบบแห่งอาจารย์ตน ว่า (ใครๆ ล้วนแต่เป็นผู้ที่) อิศวรสร้างขึ้น พรหมสร้างขึ้น นั้น ด้วยเหตุผลอย่างไร? "เมื่อถูกถามอย่างนี้แล้วสมณพราหมณ์เหล่านั้นก็ชี้แจงไม่ได้ เมื่อชี้แจงไม่ได้ ก็กลับย้อนถามเราว่า เราถูกถามแล้วก็พยากรณ์...ฯลฯ... (เหตุที่ทำให้เข้าใจผิด).

หมายเหตุ: พระองค์ยังได้เสด็จไปทรงสนทนากับสมณพราหมณ์พวกบัญญัติลัทธิชิตทาปโทสิกะ, ลัทธินโนปโทสิกะ, และลัทธิอิทธิจสมุปปันนะ โดยลักษณะอย่างเดียวกัน. สำหรับคำพยากรณ์ของพระองค์นั้น โดยใจความเกี่ยวกับการเกิดก่อนเกิดหลังของสัตว์ผู้เกิดขึ้นเป็นครั้งเป็นคราวก่อนหลังกว่ากัน จนทำให้เกิดการเข้าใจผิด ว่ามีผู้สร้างผู้ผลิต เป็นต้น. (ข้อความโดยละเอียด พึงอ่านดูจากปาฎีกาสูตฺร ปา. ที. ๑๑/๓๐/๑๓-๑๖๗. - ผู้รวบรวม).

๑. บาลี ปาฎีกาสูตฺร ปา.ที. ๑๑/๓๐/๑๓. ตรัสแก่ภักควะโคตตปริพพาชก ที่อารามของเขา.

การตรัสเรื่อง "มหาภูต" ไม่หยั่งลงในที่ไหน^๑

แก้วกฐะ ! เรื่องเคยมีมาแล้ว : ภิกษุรูปหนึ่ง ในหมู่ภิกษุนี้เอง เกิดความสงสัยขึ้นในใจว่า "มหาภูตสี่ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเศษเหลือในที่ไหนหนอ" ดังนี้.

(ความว่า ภิกษุรูปนั้นได้เข้าสมาธิ อันอาจนำไปสู่เทวโลก ได้นำเอาปัญหาข้อที่ตนสงสัยนั้นไปเที่ยวถามเทวดาพวกจาตุมหาราชิกา, เมื่อไม่มีใครตอบได้ ก็เลยไปถามเทวดาในชั้นดาวดึงส์, เทวดาชั้นนั้นโยนให้ไปถามท้าวสักกะ, ท้าวสุยามะ, ท้าวสันตสิตะ, ท้าวสุนิมมิตะ, ท้าวปรนิมมิตวสวัตตี, ถามเทพพวกพรหมกายิกา, กระทั่งท้าวมหาพรหมในที่สุด, ท้าวมหาพรหมพยายามหลีกเลี่ยงเบี่ยงบ่ายที่จะไม่ตอบอยู่พักหนึ่ง แล้วในที่สุดได้สารภาพว่าพวกเทวดาทั้งหลายพากันคิดว่าท้าวมหาพรหมเอง เป็นผู้รู้เห็นไปทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ที่จริงไม่รู้ในปัญหาที่ว่ามหาภูตรูปจักดับไปในที่ไหนนั่นเลย. มันเป็นความผิดของภิกษุนี้เอง ที่ไม่ไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ในที่สุดก็ต้องย้อนกลับมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า).

แก้วกฐะ ! ภิกษุนี้ได้กลับมาอภิวัตเรา นัง ฌ ที่ควร แล้วถามเราว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาภูตสี่ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเศษเหลือ ในที่ไหน?" ดังนี้.

แก้วกฐะ ! เมื่อเธอถามขึ้นอย่างนี้ เราได้กล่าวกะภิกษุนี้ว่า "แนะภิกษุ ! เรื่องเก่าแก่มืออยู่ว่า พวกค้าทางทะเล ได้พานกสำหรับค้นหาฝั่งไปกับเรือค้าด้วย. เมื่อเรือหลงทิศในทะเล และแลไม่เห็นฝั่ง พวกเขาปล่อนนกสำหรับค้นหาฝั่งนั้นไป. นกนั้นบินไปทางทิศตะวันออกบ้าง ทิศใต้บ้าง ทิศ

---

๑. บาลี แก้วกฐสูตร สී. ที. ๙/๒๗๗-๒๘๓/๓๔๓-๓๕๐. ตรัสแก่แก้วกฐคหบดีบุตร ที่ป่าวาริ-

ตะวันตกบ้าง ทิศเหนือบ้าง ทิศเบื้องบนบ้าง ทิศน้อย ๆ บ้าง. เมื่อมันเห็นฝั่งทางทิศใดแล้วมันก็จะบินตรงไปยังทิศนั้น, แต่ถ้าไม่เห็น ก็จักบินกลับมาสู่เรือตามเดิม. ภิกษุ ! เช่นเดียวกับเธอนั้นแหละ ได้เที่ยวหาคำตอบของปัญหานี้มาจนจบทั่วกระทั่งถึงพรหมโลกแล้ว ในที่สุดก็ยังคงย้อนมาหาเราอีก.

ภิกษุ ! ในปัญหาของเธอนั้น เธอไม่ควรตั้งคำถามขึ้นว่า "มหาภูตสี่คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เหล่านี้ ย่อมดับสนิทไม่มีเศษเหลือในที่ไหน?" ดังนี้เลย, อันที่จริง เธอควรจะต้องตั้งคำถามขึ้นอย่างนี้ว่า:-

"ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยังลงได้ในที่ไหน? ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยังลงได้ในที่ไหน? นามรูป ย่อมดับสนิทไม่มีเศษเหลือในที่ไหน? ดังนี้ ต่างหาก.

ภิกษุ ! ในปัญหานั้น คำตอบมีดังนี้:

"สิ่ง" สิ่งหนึ่ง ซึ่งบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็นสิ่งที่ไม่มีปรากฏการณ์ ไม่มีที่สุด แต่มีทางปฏิบัติเข้ามาถึงได้โดยรอบ, นั้นมีอยู่. ใน "สิ่ง" นั้นแหละ ดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่หยังลงได้. ใน "สิ่ง" นั้นแหละ ความยาว ความสั้น ความเล็ก ความใหญ่ ความงาม ความไม่งาม ไม่หยังลงได้. ใน "สิ่ง" นั้นแหละ นามรูปย่อมดับสนิท ไม่มีเศษเหลือ. นามรูป ดับสนิทใน "สิ่ง" นี้ เพราะการดับสนิทของวิญญาน, ดังนี้".

การมาเฝ้าของตายนเทพบุตร^๑

ภิกษุ ท.! เมื่อคืนนี้ ราตรีสว่างไปมากแล้ว เทพบุตรชื่อตายนะผู้เคยเป็นเจ้าของ ลัทธิเดียรฉัตรในกาลก่อน, มีวรรณะยิ่ง สองเขตรวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้ามาหาเราถึงที่ อยู่ โห้วเราแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรได้กล่าวคำผูกเป็นกาพย์เหล่านี้ในที่ใกล้เรา ว่า:-

"จงตัดกระแส, จงบากบั้นไปสู่คุณเบื้องสูง, จงบรรเทา
กามเสียดิตนะ พราหมณ์ ! เพราะมุนีที่ไม่ละกาม ย่อมถึง
ความเป็นคนลงโลก.

ถ้าจะกระทำก็จงทำจริง, จงบากบั้นสิ่งนั้นให้หนักแน่น,
เพราะว่า บรรพชาที่รับถือไว้หลวม ๆ ย่อมไปรยโทษ คือ
ธู้อย่างหนัก.

ไม่ทำความชั่ว ดีกว่า, ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง.
ทำความดี ดีกว่า - ความดีชนิดที่ทำแล้วไม่ตามเผาผลาญ.

หม้ายกุสะที่จับไม่ดีแล้วดี ย่อมบาดมือผู้จับ ฉันทไฉ; ความ
เป็นสมณะ ที่บุคคลใดลุ่มคล้ำอย่างเลวทราม ย่อมคร่ำผู้นั้น
ไปนรก.

การงานอันใดที่ย่อหย่อน, วัตรอันใดที่เศร้าหมอง,
พรหมจรรย์ที่ระลึกขึ้นมาแล้วรังเกียจตัวเองได้ นั้นไม่เป็นสิ่ง
ที่มีผลมากได้เลย".

---

๑. บาลี เทวปุตตสัยุตต สคา. ส. ๑๕/๖๘/๒๔๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เขตรวัน ในวันรุ่งขึ้น
จากคืนที่เทพบุตรมาเฝ้า.

ภิกษุ ท. ! ตายนเทวบุตร, ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ก็ภิกษาทเรา กระทำประทักษิณ หายไปแล้ว. ภิกษุ ท. ! พวกเธอทั้งหลายจงถือเอา จงเล่าเรียนจงทรงไว้ซึ่ง ตายนคาถา^๑. ภิกษุ ท. ! ตายนคาถา เป็น ของประกอบด้วยประโยชน์ เป็น เจ็ดต้นของพรหมจรรย์.

การมาเฝ้าของอนาถปิณฑิกเทพบุตร^๒

ภิกษุ ท.! เมื่อคืนนี้ ราตรีล่วงไปมากแล้ว เทพบุตรตนหนึ่งมีวรรณะยิ่งสองเขตรวันทั้งสิ้นให้สว่าง ได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เราแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควร ได้กล่าวคำผูกเป็นกาพย์ กะเราว่า:-

"เขตรวันนี้ ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นที่ที่หม่อมแห่งท่านผู้แสวงคุณในเบื้องสูง อาศัยแล้ว, พระองค์ผู้เป็นธรรมราชาได้ประทับ อาศัยแล้ว ชื่อนั้น เป็นเครื่องยังปิติให้เกิด แก่ข้าพระองค์.

กุศลกรรม วิชชา ธรรม และศีล เหล่านี้เป็นของสูงสุด ในชีวิต, สัตว์ย่อมบริสุทธิตได้เพราะธรรมนั้นๆ หาใช้เพราะโคตรหรือทรัพย์ไม่.

เพราะฉะนั้นแล บุรุษผู้เป็นบัณฑิต เมื่อมองหาอยู่ซึ่งประโยชน์ของตน จงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย, เมื่อเป็นเช่นนั้นย่อมบริสุทธิตได้เพราะธรรมนั้น.

๑. ตายนคาถานี้ ในที่อื่นเป็นพุทธภาษิตโดยตรง ก็มี.

๒. บาลี อนาถปิณฑิกโกวาทสูตร. อุปริ. ม. ๑๔/๔๗๒/๗๓๙. ตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เขตรวัน หลังจากวันทำกาละของอนาถปิณฑิกคหบดี.

ท่านพระสารีบุตร เป็นผู้ประเสริฐด้วยปัญญา ศีล และความ
สงบรำงับ. ภิกษุผู้ที่ถึงฝั่ง คือพระนิพพานแล้ว มีพระสารีบุตร
เท่านั้น เป็นอย่างเยี่ยมยอด". ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เทวบุตรนั้นกล่าวดังนี้แล้ว กำหนดในใจรู้ว่า "พระศาสดาทรงพอ
พระทัยในเราแล้ว", ไหว้เรา กระทำประทักษิณ หายไปแล้ว.

"พระองค์ผู้เจริญ ! เทวบุตรนั้น คงเป็นอนาถปิณฑิกเทวบุตรเป็นแน่,
พระองค์ผู้เจริญ ! อนาถปิณฑิกคหบดี เป็นผู้เลื่อมใสในท่านพระสารีบุตรยิ่งนัก."
พระอานนท์ทูลสนองขึ้น.

ถูกแล้ว, อานนท์ ! ถูกแล้ว. เธอเป็นผู้ถูก ในสิ่งที่พึงถูก ได้ด้วยการคิดทนาย
เอาแล้ว. เทวบุตรนั้น คืออนาถปิณฑิกเทวบุตร, มิใช่ใครอื่น.

การมาเฝ้าของจาตุมหาราช^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อคืนนี้ มหาราช^๒ ทั้งสี่ พร้อมทั้งเสนายักษ์ เสนาคนธรรพ์เสนา
กุมภภัณฑ์ และเสนานาค หมูใหญ่ ๆ ตั้งการรักษา การคุ้มครอง แวดล้อมไว้ทั้งสี่ทิศ
แล้ว, มีวรรณะรุ่งเรืองยิ่ง สองเขตรวันทั้งสิ้นให้สว่าง ได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ในเมื่อ
ราตรีล่วงไปเป็นอันมาก (ดึก) ครั้นเข้ามาหาแล้วไหว้และนั่งอยู่ ณ ที่ควร.

๑. ตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลายในวันรุ่งขึ้น, ที่ภูเขาคิชฌกูฏใกล้นครราชคฤห์. บาลี ปา. ที.
๑๑/๒๑๙/๒๑๙.

๒. ทำวมหาราช ยักษ์ คนธรรพ์ กุมภภัณฑ์ นาค จะเป็นสัตว์ชนิดใด ควรวินิจฉัยดูจากเรื่อง
นี้บ้าง.

ภิกษุ ท.! ยักข์ (คือเสนา) เหล่านั้น บางพวกไหว้เรา, บางพวกปราศรัยด้วย คำนำบันเทิงใจ จับใจ, บางพวกน้อมอัญชสีมาทางเรา, บางพวกร้องขานชื่อและ โคตรของตน, บางพวกเฉยๆ, แล้วนั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งด้วยกันทั้งนั้น.

ภิกษุ ท.! มหาราชชื่อเวสสวัณ ผู้นั่งแล้วในที่ควร ได้กล่าวคำนี้กะเราว่า:-

"ข้าแต่พระองค์ ! ยักข์ชั้นสูง ที่ไม่เสื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เสื่อมใส ก็มี, ยักข์ชั้นกลางที่ไม่เสื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เสื่อมใสก็มี, ยักข์ชั้นต่ำ ที่ไม่เสื่อมใสในพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เสื่อมใสก็มี, แต่ว่า ยักข์ส่วนมาก ไม่เสื่อมใสใน พระผู้มีพระภาคดอก, พระองค์ผู้เจริญ! เพราะเหตุไรเล่า? เพราะเหตุว่า พระผู้มี พระภาคยอมแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากปาณาติบาต, จากอทินนาทาน, จาก กาเมสุมิจฉาจาร, จากมุสาวาท, จากการดื่มสุรา เมรัย; แต่ยักข์ส่วนมาก ไม่งด เว้นจากปาณาติบาตเสียเลย, ไม่งดเว้นจากอทินนาทาน, กาเมสุมิจฉาจาร, มุสาวาท และการดื่มสุราเมรัย. ธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่เป็นที่รัก ที่ พอใจแก่ยักข์ทั้งหลายเหล่านั้น.

"ข้าแต่พระองค์ ! เหล่าสาวกของพระผู้มีพระภาค ผู้เสพเสนาสนะป่าอัน สงัดในราวป่า อันน้อยเสียง ไม่กึ่งก้อง ปราศจากเสียงคน เป็นที่เหมาะแก่การลับ ของมนุษย์สมควรแก่การหลีกเร้น, ในที่นั้นมียักข์ชั้นสูงอาศัยอยู่. พวกใดไม่ เสื่อมใสในธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาค เพื่อให้พวกนั้นเสื่อมใส, ขอพระผู้มี- พระภาคจงทรงรับ อาณานาฎิยรักขมณฑ์ เพื่อการคุ้มครองรักษา การไม่ถูก เบียดเบียน การอยู่เป็นผาสุก แก่ภิกษุ ภิกษุณีอุบาสก และอุบาสิกา ทั้งหลายเถิด".

ภิกษุ ท. ! เรารับการขอร้องของท้าวมหาราชด้วยการนั่ง. ลำดับนั้นท้าวมหาราช ชื่อเวสสวัณ รู้ความยอมรับของเรา จึงกล่าว อาฏานาฎิยรักขมนต์ขึ้นในขณะนั้น (เป็นคำกาพย์) ว่า:-

"ขอ นอบ น้อม แต่พระวิปัสสีพุทธะ ผู้มีจักขุ มีสิริ.

ขอนอบน้อมแต่พระสิขีพุทธะ ผู้มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง.

ขอนอบน้อมแต่พระเวสสภูพุทธะ ผู้มีตบะ ผู้สิ้นบาปแล้ว.

ขอนอบน้อมแต่พระกกุสันธพุทธะ ผู้ย้ายมารและเสนา ได้.

ขอนอบน้อมแต่พระโกนาคมพุทธะ ผู้ประเสริฐจบพรหมจรรย์.

ขอนอบน้อมแต่พระกัสสปพุทธะ ผู้พ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง.

ขอนอบน้อมแต่พระอังคีรสพุทธะ^๑ ผู้เป็นสากยบุตร มีสิริ,

ผู้แสดงธรรมอันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง นี้. ฯลฯ"^๒.

ในที่สุดท้าวมหาราชกล่าวแก่เราว่า "พวกข้าพระองค์ ท. จะลาไปบัดนี้พวกข้าพระองค์มีกิจมาก มีธุระมาก" ดังนี้. เราตอบว่า พวกท่านทั้งหลายยอมรู้จักเวลาของกิจใดๆ ดีแล้ว ดังนี้.

ภิกษุ ท.! ลำดับนั้น มหาราชทั้งสี่ ลุกจากที่นั่ง อภิวัตเรา ทำประทักษิณแล้ว หายไปในที่นั้น. ยักษ์เหล่านั้น ครั้นลุกจากที่นั่งแล้ว บางพวกอภิวัต ทำประทักษิณ, บางพวกกล่าวถ้อยคำบันเทิงใจจับใจ, บางพวก

๑. คือพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราในปัจจุบัน.

๒. มนต์ต่อไปนี้ ยังมีอีกมาก แต่ไม่แน่ใจว่าเป็นพุทธาภาษิตแท้, และกลัวว่าจะไม่เป็นประโยชน์ในการนำมาใส่ไว้ทั้งหมด ผู้ปรารภณา พึงเปิดดูใน อาฏานาฎิยสูตร เกิด.

ทำอัญชลี, บางพวกร้องขานชื่อและโคตร, บางพวกเฉย ๆ, แล้วหายไปในที่นั้น.

การข่มลิจฉวีบุตร ผู้มัวเมาในปาฏิหาริย์^๑

ภักควะ ! คราวหนึ่ง เราอยู่ที่ศาลามีรูปเหมือนเรือนยอด ที่ป่ามหาวันใกล้ นครเวสาลี. ครั้งนั้น นักบวชเปลือย (อเจละ) ชื่อ กพารมชฌกะอาศัยอยู่ ณ เมืองเวสาลี ถึงแล้วด้วยลาภและยศเหลือล้น อยู่ในบ้านวัชชีคาม, เพราะนักบวชผู้นั้น สมทานวัตตบท ๗ ประการ อย่างเต็มที่คือ:-

๑. ข้าพเจ้า จักเป็นคนเปลือยตลอดชีวิต ไม่นุ่งห่มผ้า.
๒. ข้าพเจ้า จักเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุน จนตลอดชีวิต.
๓. ข้าพเจ้า จักมีชีวิตอยู่ด้วยสุราและเนื้อ ไม่บริโภคข้าวสุกและขนมสดจนตลอดชีวิต.
๔. ข้าพเจ้า จักไม่ล่วงเกินอุเทนเจดีย์ ในเมืองเวสาลี ทางทิศตะวันออก.
๕. ข้าพเจ้า จักไม่ล่วงเกินโคตมกเจดีย์ ในเมืองเวสาลี ทางทิศใต้.
๖. ข้าพเจ้า จักไม่ล่วงเกินสัตตัมพเจดีย์ ในเมืองเวสาลี ทางทิศตะวันตก.
๗. ข้าพเจ้า จักไม่ล่วงเกินพหุุตตกเจดีย์ ในเมืองเวสาลี ทางทิศเหนือ.

---

๑. บาลี ปาฐกสูตร ปา. ที. ๑๑/๙/๕. ตรัสแก่ปริพาชกผู้ภักควะโคตร ที่อารามของเขา, ปราศรกันถึงเรื่องสุนักขัตตลิจฉวีบุตร ยกเรื่องราวว่าถ้าพระองค์ไม่แสดงปาฏิหาริย์จะไม่อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ด้วย, แต่พระองค์ไม่ทรงทำตามขอ เพราะไม่ได้สัญญากันว่ามาประพฤติพรหมจรรย์เพื่อดูปาฏิหาริย์. แต่ที่แท้ ปาฏิหาริย์ ย่อมมีตามธรรมดาบ่อยๆ.

ภักควะ ! ครั้งนั้น สุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร เข้าไปหาอเจละกพารมชฌกะถึงที่อยู่ แล้วถามปัญหา, อเจละผู้นั้นถูกถามแล้ว ไม่อาจตอบ ก็แสดงความโกรธโทสะและความไม่ยินดีด้วย ให้ปรากฏขึ้น.

ภักควะ ! ครั้งนั้น สุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร มีความคิดว่า "เราได้รับภวนพระอรหันตสมณะผู้ติงามเสียแล้ว ขออย่าเป็นไปเพื่อความทุกข์ ความไม่เกื้อกูลแก่เราตลอดกาลนานเลย" ดังนี้แล้ว ได้เข้าไปหาเรา ไหว้แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. เราได้กล่าวกะสุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร ว่า "โมฆบุรุษ ! ท่านเป็นสมณสากยบุตติย์จักต้องสำนึกตัวไว้" ดังนี้.

"พระองค์ผู้เจริญ ! ทำไมพระองค์จึงได้ตรัสดังนั้นเล่า?" สุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้ย่อนถามเรา.

"สุนัขขัตตะ ! เธอได้เข้าไปถามปัญหากะอเจละกพารมชฌกะ, อเจละกพารมชฌกะตอบไม่ได้แล้วแสดงความโกรธ โทสะ และความไม่ยินดีด้วย ให้ปรากฏ, เธอยังคิดว่า เราได้รับภวนพระอรหันต์ผู้ติงามเสียแล้ว ขออย่าเป็นไปเพื่อความทุกข์ไม่เกื้อกูลแก่เรา ตลอดกาลนาน ดังนี้, มิใช่หรือ?"

"จริงอย่างนั้น, พระองค์ ! แต่ว่าทำไมพระผู้มีพระภาคจึงทรงหวงพระอรหันต์ตคุณเล่า?"

"โมฆบุรุษ ! เรามีได้หวงพระอรหันต์ตคุณดอก แต่ว่าทิฏฐิวิสามกของเธอมียอยู่ เธอจงละมันเสียจงอย่าเป็นไปเพื่อทุกข์ ไม่เกื้อกูลแก่เธอตลอดกาลนาน. สุนัขขัตตะ! ข้อที่เธอสำคัญว่า กพารมชฌกะ เป็นอรหันตสมณะผู้ติงามนั้นในไม่นานดอก กพารมชฌกะจักนุ่งผ้า มีภรรยาตามหลังเที่ยวไป, บริโภคข้าวสุก,

และขนมสด ล่วงเกินเจตีย์ ในเมืองเวสาลีทุกๆ แห่ง เสื่อมจากลาภและยศทำกาละแล้ว".

ภักควะ ! ต่อมาไม่นาน (เหตุการณ์เป็นไปตั้งเราพยากรณ์), สุนัขขัตตะ ลิจจวิบุตร (ทราบเรื่องแล้ว) ได้เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควร ภักควะ ! เราได้ถามสุนัขขัตตะนั้นว่า ข้อใดที่เราพยากรณ์ไว้ ข้อนั้นเป็นดั่งนั้นหรือ เป็นโดยประการอื่น?

"พระองค์ผู้เจริญ ! เป็นดั่งนั้น มิได้เป็นโดยประการอื่น"

"เมื่อเช่นนั้น เป็นอันว่า เราทำอุตตริมนุสสรธรรม อิทธิปาฏิหาริย์หรือมิได้ทำ?"

"พระองค์ผู้เจริญ ! เป็นอันว่าทำแล้ว, หาใช่มิได้ทำไม่".

โมฆบุรุษ ! ท่านจงเห็นความผิดของตัวเถิด".

ภักควะ ! สุนัขขัตตะ ลิจจวิบุตร, เมื่อเรากล่าวอยู่อย่างนี้ ได้หลีกไปแล้ว จากธรรมวินัยของเรา เหมือนสัตว์นรก ผู้หาความเจริญมิได้.

การสนทนากับปริพพาชก ชื่อ มัณฑิยะและชาลิยะ^๑

มหาสิ ! ครั้งหนึ่ง เราอยู่ที่โฆสิตาราม นอกเมืองโกสัมพี. ครั้งนั้น ปริพพาชก ชื่อมัณฑิยะและชาละยะ ผู้ทารุณตัดกัณเตวาสี ได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่, ครั้นเข้ามาแล้ว ได้กระทำสัมโมทนียกถาขึ้นอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. บรรพชิต

๑. บาลี มหาสิสูตร สี. ที. ๙/๒๐๐/๒๕๕. ตรัสแก่โกฎฐัทธิจจวิ ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน เมืองเวสาลี.

ทั้งสองนั้นยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวกะเราว่า "อาวุโส โคตมะ ! ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น; หรือว่า ชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น?" ดังนี้. เราได้กล่าวกะบรรพชิตทั้งสองนั้น ว่า:-

"ดูก่อนอาวุโส ! ถ้าอย่างนั้นท่านจงฟัง, จงกระทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ดูก่อนอาวุโส ! ตถาคตเกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ เป็นอรหันต์ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ไปแล้วดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษไม่มีสารถีอื่นยิ่งกว่า เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้รู้ผู้ตื่นผู้เบิกบานจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์. ตถาคตนั้น กระทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้. ตถาคตนั้น แสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ.

คฤหบดี หรือว่าคฤหบดีบุตร หรือบุคคลผู้เกิดแล้วในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ในภายหลัง ย่อมได้ฟังซึ่งธรรมนั้น. บุคคลนั้น ๆ ครั้นได้ฟังแล้วย่อมได้ซึ่งสัทธาในตถาคต, มาตามพร้อมแล้วด้วยการได้สัทธาในตถาคตแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า "ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธูลี, บรรพชาเป็นโอกาสว่าง; มิใช่เป็นการที่จะอยู่ครองเรือนแล้วประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิโดยส่วนเดียวดุจสังข์อันขัดดีแล้ว, ถ้ากระไร เราจะพึงปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยแล้ว ออกจากเรือนบวชสู่ความไม่มีเรือนเกิด" ดังนี้. บุคคลนั้น ครั้นถึงสมัยอื่น ละโภคะน้อยใหญ่ ละวงศ์ญาติน้อยใหญ่ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาเยแล้ว ออกบวชจากเรือนสู่ความไม่มีเรือน.

ภิกษุ นั้น ผู้บวชแล้วอย่างนี้ สำรวมแล้วด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร, มีปรกติเห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย, มาตามพร้อมแล้วด้วยกายกรรมวจีกรรมอันเป็นกุศล, มีอาชีวะบริสุทธิ์, ถึงพร้อมด้วยศีล, มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย, ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ, มีความสันโดษ.

ดูก่อนอาวุโส ! ก็ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล เป็นอย่างไรเล่า? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป เป็นผู้งดขาดจากปาณาติบาตวางท่อนไม้และศาตราเสียแล้ว... (ข้อความตอนต่อไปนี้เป็นอย่างเดียวกันกับข้อความที่พระองค์ตรัสถึงพระองค์เองในเรื่องศีลโดยพิสดาร ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่ว่า **"มนุษย์บุดูชนรู้จักพระองค์น้อยเกินไป"**, ดังที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๔๕๒ เริ่มแต่บรรทัดที่ ๔, ไปจนถึงหน้า ๔๕๘ บรรทัดที่ ๑๑ (นับจากบรรทัดเลขหน้า) จบตรงคำว่า "..ทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย."; แล้วตรัสข้อความต่อไปถึงเรื่องการคุ้มครองอินทรีย์ การมีสติสัมปชัญญะ การสันโดษ การเสพเสนาสนะอันสงัด การละนิวรรณ์, มีรายละเอียดหาดูได้ที่หน้า ๒๙๓ ถึงหน้า ๒๙๕ แห่งหนังสือเล่มนี้ โดยหัวข้อว่า "ทรงฝึกสอนเป็นลำดับๆ". ส่วนรายละเอียดเรื่องสันโดษ ผู้สนใจพึงหาได้จากบาลีมหาสิสุตร ส.ที. ๙/๒๐๑/๒๕๕).

ดูก่อนอาวุโส ! ภิกษุ นั้น เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล...(เป็นต้น)...อย่างนี้แล้ว มีใจสงัดแล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย, บรรลุ **ปฐมฌาน** อันมีวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่; ดูก่อนอาวุโส! ภิกษุใด เป็นผู้รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เป็นการสมควรหรือหนอ ที่ภิกษุ นั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ชีวะก็อันนั้น สรณะก็อันนั้น". หรือว่า "ชีวะก็อันอื่น สรณะก็อันอื่น" ดังนี้?

"ดูก่อนอาวุโส โคตรมะ ! ภิกษุใดรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้, ย่อมไม่เป็นการสมควรที่ภิกษุ นั้นจะพึงกล่าวว่า "ชีวะก็อันนั้น สรณะก็อันนั้น" หรือว่า "ชีวะก็อันอื่น สรณะก็อันอื่น" ดังนี้."

ดูก่อนอาวุโส ! แม้เราตถาคตในบัดนี้ ย่อมรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้; และเราย่อมไม่กล่าว ว่า "ชีวิตก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น". หรือกล่าวว่า "ชีวิตก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น" ดังนี้".

(ต่อจากนี้ ได้ตรัสถึงการที่ภิกษุเหล่านั้น บรรลุหุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน, กระทบญาณทัสสนะเป็นลำดับไป จนถึงอัสวักขฌญาณ มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว, และได้ตรัสถามให้ปริพพาชกนั้นตอบเองด้วยคำถาม และคำตอบ อย่างเดียวกัน ทุกประการ. มหาลิจฉวีผู้ปากแข็ง ได้ชอบใจ เพลิดเพลินในภาสิตนี้อย่างยิ่ง).

การสนทนาเรื่อง เครื่องสนุกของพระอริยเจ้า^๑

คุณทลियปริพพาชก ได้ทูลพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าเป็นผู้ชอบเที่ยวไปตามหมู่บริษัท ในอารามต่าง ๆ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! เมื่อข้าพเจ้าเสร็จภัตตกิจในเวลาเช้าแล้ว หลังจากเวลาแห่งภัตตรแล้ว กิจประจำวันของข้าพเจ้า คือเที่ยวไปจากอารามนั้นสู่อารามนี้ จากอุทยานนั้นสู่อุทยานนี้. ในที่นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ๆ เป็นผู้มีการเปลื้องวาทะแก่กันและกันว่าอย่างนี้ๆ เป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจ (อานิสงส์)ก็มี, มีการติเตียนกันเมื่อกล่าวกถานั้นๆ อยู่ เป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจ ก็มี. ก็ พระสมณโคตมเล่า เป็นผู้อยู่ด้วยการมีอะไรเป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจ?"

ดูก่อนคุณทลियะ ! ตถาคต อยู่ด้วยการ มีผลแห่งวิชาและวิมุตติเป็นเครื่องสนุกสนานชอบใจ.

---

๑. บาลี สูตรที่ ๖ ปีพตวัคค์ โปษฌังคสังยุตต์ มหาวาร. ส. ๑๙/๑๐๕/๓๙๕. ตรัสแก่คุณทลिय-ปริพพาชก ที่มีคทายอัญชนวัน ใกล้เมืองสาเกต.

"ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! ก็ ธรรมเหล่าไหนเล่า ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วย่อมนำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์?"

[ต่อจากนี้ พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสธรรมที่ทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ในลักษณะที่เป็นธรรมส่งเสริมกันและกันให้เกิดขึ้น โดยนัยแห่งปฏิจจสมุปปาท เป็นลำดับไป คือ โภชณงค์เจ็ด...สติปัญญา สี่. สุจริต สาม... และ อินทริยสังวร; มีรายละเอียดที่ผู้สนใจจะหาอ่านดูได้จากหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ฯ ชื่อ "ปฏิจจสมุปปาทจากพระโอษฐ์" หน้า ๖๓๑ ที่หัวข้อเรื่องว่า"ปฏิจจสมุปปาทแห่งวิชาและวิมุตติ (โดยสังเขป)".]

 [กลับไปสารบัญ](#)

ผนวกภาค ๔

ตามเสียงคนนอกที่กล่าวถึงพระองค์

ผนวกภาค ๔

มีเรื่อง: - ตามเสียงกระฉ่อนทั่วไป --ตามเสียงของผู้สรรเสริญ
ธรรมเทศนา --ตามเสียงของปริพพาชกวัจฉโคตร --ตามเสียงของ
คณกโมคคัลลานพราหมณ์ --ตามเสียงของสัจจกะนิครนถบุตร --
ตามเสียงของเจ้าลิจฉวี ทูมมูชะ --ตามเสียงของปริพพาชกคณะแม่น้ำ
สัปปีน --ตามเสียงของสังคมวิญญูชน --ตามเสียงของวัชชียามาหิต-
คหบดี --ตามเสียงของไปฏฐปาทปริพพาชก --ตามเสียงของ
ปีไลติกปริพพาชก --ตามเสียงของปิงคยานีพราหมณ์ --ตามเสียง
ของวัสสการพราหมณ์ --ตามเสียงของปิงคิยานีพราหมณ์ --ตามเสียง
ของหัตถกเทพบุตร --ตามเสียงของเทวดาบางตน --ตามเสียง
ของท้าวสักกะจอมเทพ --ตามเสียงของโลหิจจพราหมณ์ --ตาม
เสียงของโสณทัณฑพราหมณ์ --ตามเสียงของอุตตรมาณพ --
ตามเสียงของอุบาลีคหบดี บุรพนิครนถ์ --ตามเสียงของพระเจ้า
ปัสเสนทิโกศล --ตามเสียงของคณกโมคคัลลานพราหมณ์ --
ตามเสียงของमार.

เรื่องควรวนวก

ของพุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ผนวกภาค ๔

คือพระประวัติเบ็ดเตล็ดตามเสียงของคนนอก.

คำชี้แจงสำหรับเรื่องผนวก

ขณะที่รวบรวมพระประวัติภาคนี้ ได้พบเรื่องที่เป็นพระประวัติเบ็ดเตล็ด ปรากฏอยู่เป็นคำของคนนอก เช่นพวกพราหมณ์เป็นต้น กล่าวถึงพระองค์. เห็นว่าควรนำมาผนวกไว้ในเรื่องจากพระโอษฐ์เสียด้วย เพราะคำที่คนนอกกล่าวนี้ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความระแวง หรือการกล่าวหาของผู้อื่นว่าเป็นเรื่องยกตัวเองเลย, จึงนำมาทำเป็นเรื่องผนวกของภาคนี้ แม้ว่ามิใช่เป็นเรื่องที่ตรัสจากพระโอษฐ์เอง ก็ยังมีเหตุผลเป็นที่เชื่อถือได้ดุจเดียวกัน. อีกอย่างหนึ่ง เรื่องที่จะกล่าวโดยคนนอกเช่นนี้มีน้อยจนไม่พอเพื่อทำเป็น "พุทธประวัติจากเสียงของคนนอก" อีกเล่มหนึ่งต่างหาก.

ในพระบาลี พรหมชาลสูตร สี. ที. ตรัสว่า มหาชนธรรมดารู้จักพระองค์อย่างสูงเพียงแต่ความดิงามในส่วนที่เป็นชั้น "ศีล" เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการแปลกประหลาดอย่างใดที่ตามเสียงของคนนอกในเรื่องผนวกนี้ จึงมีเพียงส่วนที่เป็นชั้น "ศีล" เป็นส่วนใหญ่, เพราะศีลเป็นสิ่งที่ปรากฏได้ในสายตาของคนนอกทั่วไป; แต่ถึงกระนั้น ก็ยังอาจเป็นทิวฐานุตติ แก่ผู้หวังดำเนินตามรอยพระยุคลบาท หรือแม้เพียงหวังศึกษา เพื่อให้รู้จักพระพุทธร่องค์ยิ่งขึ้น ก็เป็นความดีไม่น้อย. ยิ่งเมื่อเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยเคยถูกนำออกเผยแพร่ หรือศึกษากันมาก่อน เช่นนี้ด้วยแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นเรื่องสมควรอ่านด้วยความพิจารณาอย่างเต็มที่. --ผู้รวบรวม.

ตามเสียงกระฉอนทั่วๆ ไป^๑

: ทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์

นี่แน่ะอุตตระ ! พระสมณโคดม โอรัสเจ้าสากยะ ออกผนวชจากสากยตระกูล เสด็จจาริกอยู่ในหมู่ชาววิเทหะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป. และเสียงที่ก่สาวสรรเสริญพระโคตม นั้น กระพือไปแล้วอย่างนี้ว่า "เพราะเหตุเช่นนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้ด้วยตนเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารัตถ์ที่ฝึกคนควรฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่าเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบาน จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์, เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์, แล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้. ท่านแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้นไพเราะในท่ามกลางไพเราะในที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง. การได้เห็นพระอรหันต์ผู้เช่นนี้เป็นความดี" ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง. การได้เห็นพระอรหันต์ผู้เช่นนี้เป็นความดี" ดังนี้. แน่ะพ่ออุตตระ! เจ้าจงไปเฝ้าพระโคตม แล้วสังเกตให้รู้ว่า เป็นความจริงดังเสียงสรรเสริญที่กระพือไปอย่างนั้น จริงหรือไม่. เราจักได้รู้จักพระสมณโคตมไว้ด้วยกัน.

-
๑. เป็นคำลือกระฉอนของคนทั่วไป. ล่วงหน้าไปในตำบลที่พระองค์กำลังจะเสด็จไปถึง. มีที่มาในบาลีทั่วไป มากแห่งเหลือที่จะนับ เฉพาะที่ยกมานี้ เป็น บาลี ม.ม. ๑๓/๕๒๙/๕๘๕. เป็นคำของพรหมายูพราหมณ์ กล่าวแก่ศิษย์ของตนตามที่ได้ฟังเล่าลือมา.

ตามเสียงของผู้สรรเสริญธรรมเทศนา^๑

: ทรงมีธรรมเทศนาเป็นแสงสว่าง

พระโคตมผู้เจริญเป็นผู้เกิดก่อนใครทั้งหมด, พระโคตมผู้เจริญเป็นผู้ประเสริฐที่สุด. พระโคตมผู้เจริญ ! ธรรมเทศนานั้นไพเราะนัก. ธรรมเทศนานั้นไพเราะนัก ธรรมปริยายเป็นอันมาก ที่พระโคตมผู้เจริญ ทรงประกาศแล้วนี้ เปรียบเหมือนการหายใจของที่คว่ำอยู่, เปิดของที่มีสิ่งอื่นปิดไว้, บอกทางแก่คนหลงทาง, หรือว่าจุดไฟไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่าคนมีตาดีจักได้เห็นรูปทั้งหลาย, ฉันทใดก็ฉันทนั้น.

ข้าพระองค์ ขอถึงพระโคตมผู้เจริญนี้ว่าเป็นสรณะ, รวมทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ด้วย. ขอพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะ จนสิ้นชีวิต จำเต็มแต่วันนี้ไป. อนึ่งขอพระโคตมผู้เจริญ จงอยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชานี้ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย.

ตามเสียงของปริพาชกวัจฉโคตร

: ทรงแสดงหลักสำคัญตรงกับสาวกอย่างน่าอัศจรรย์^๒

พระโคตมผู้เจริญ ! เรื่องนี้น่าอัศจรรย์ เรื่องนี้ไม่เคยมีมาก่อน ในข้อที่อรรถกับอรรถพยัญชนะกับพยัญชนะ ของพระศาสดาและของสาวก ปรากฏว่า

---

๑. คำของเวรัญชพราหมณ์ ทูลสรรเสริญธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามความรู้สึกในหัวใจจริง. มาหวิ. วิ. ๑/๙/๔. การสรรเสริญพระธรรมเทศนาโดยโวหารเช่นนี้ มีทั่ว ๆ ไปมากแห่งด้วยกัน ในที่นี้ยกเอามาเฉพาะรายแรกที่สุด ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก.

๒. คำของวัจฉโคตรปริพาชก กราบทูลความน่าอัศจรรย์ข้อนี้กะพระผู้มีพระภาค ในที่แห่งหนึ่ง สฬา. ส. ๑๘/๔๗๙/๗๙๓.

แสดงออกตรงกัน เสมอกัน ไม่ผิดเพี้ยนจากกัน ในบทที่เป็นใจความสำคัญ พระโคตมผู้เจริญ! เมื่อสักครู่มานี้เอง ข้าพระองค์เข้าไปหาพระสมณะมหาโมคคัลลานะ แล้วได้ถามเนื้อความข้อนี้^๑ แม้พระสมณะมหาโมคคัลลานะ ก็ได้ตอบเนื้อความข้อนี้ ให้ข้าพระองค์ทราบ ด้วยบทด้วยพยัญชนะเหล่านี้ เช่นเดียวกับที่พระสมณโคตม กล่าวนี้เหมือนกัน.

พระโคตมผู้เจริญ ! เรื่องนี้อัจฉรย์ เรื่องนี้ไม่เคยมีมาก่อน ในข้อที่อรรถกับอรรถพยัญชนะกับพยัญชนะ ของพระศาสดาและของสาวก ปราภฏว่าแสดงออกตรงกัน เสมอกัน ไม่ผิดเพี้ยนจากกัน ในบทที่เป็นใจความสำคัญ.

[ในที่อื่น (สพ.ส. ๑๘/๔๖๑/๗๖๑) มีข้อความกล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกล่าวสรรเสริญเขมาภิกษุณีกะพระผู้มีพระภาค ซึ่งมีลำดับอักษรแห่งการสรรเสริญโดยนัยเดียวกันกับข้อความข้างบนนี้ทุกประการ เพราะเขมาภิกษุณีอธิบายอันตคาหิกทิวฐิเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับตาคตสี ตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสทุกประการ ทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ ดูเรื่องราวนี้ได้จากหัวข้อว่า "ตรัสเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อันตคาหิกทิวฐิส่วนที่เกี่ยวกับตาคตสี" ที่หน้า ๓๐๑ แห่งหนังสือเล่มนี้].

: ทรงมีคำสอนที่เป็นแก่นแท้ล้วน ๆ

พระโคตมผู้เจริญ ! เปรียบเหมือนต้นสาละ^๒ ใหญ่ อยู่ในที่ไม่ไกลแต่หมู่บ้านหรือนิคม. เพราะความแก่ชราของต้นไม้นั้น ใบที่กิ่งหลุดร่วงไป

๑. ข้อนี้ คือเนื้อความเกี่ยวกับเรื่องอันตคาหิกทิวฐิสิบ ดังกล่าวไว้ในหัวข้อว่า "ตรัสเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์อันตคาหิกทิวฐิสิบ" ที่หน้า ๒๙๙ แห่งหนังสือเล่มนี้.

๒. เป็นคำของปริพพาชกวัจนโคตร กล่าวออกมาในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยความพอใจในธรรมเทศนาของพระองค์. ม.ม. ๑๓/๒๔๘/๒๕๒.

๓. ไม้สาละนี้ เป็นไม้แก่นแข็งชนิดหนึ่งในอินเดีย. แต่ก่อนเคยแปลกันว่าไม้รัง, ภายหลังปรากฏว่าไม่ใช่, จึงแปลทับศัพท์ว่าไม้สาละ, ศัพท์พฤกษศาสตร์ว่า Shorea Robusta.

เปลือกและสะเก็ดเปลือกหลุดร่วงไป กระพี้หลุดร่วงไปอยู่เรื่อย ๆ ตามลำดับ ๆ. ครั้นถึงสมัยหนึ่ง ก็เป็นต้นไม้ที่ปราศจากใบที่กิ่ง ปราศจากเปลือกและสะเก็ดเปลือก, ปราศจากกระพี้โดยสิ้นเชิง มีแต่แก่นแท้ๆ ปราศจากเปลือก, ข้อนี้ฉันใด; **คำสอนของพระสมณโคดมเป็นคำสอนที่ปราศจากใบที่กิ่ง ปราศจากเปลือกและสะเก็ดเปลือก ปราศจากกระพี้, มีแต่แก่นแท้ ๆ ปราศจากเปลือก** ฉะนั้น.

พระโคตมผู้เจริญ ! ธรรมเทศนานี้ไพเราะนัก. ธรรมเทศนานี้ไพเราะนัก. ธรรมปริยายเป็นอันมาก ที่พระโคตมผู้เจริญประกาศแล้วนี้ เป็นเหมือนการหงายของทีคว่า การเปิดของที่ปิด การชี้ทางแก่คนหลงทาง หรือเหมือนการจุดตะเกียงไว้ในที่มืด เพื่อว่าคนมีตายังดีจะได้เห็นรูป, ฉันใดก็ฉันนั้น. ข้าพเจ้าขอถึงพระโคตมผู้เจริญเป็นที่พึ่ง รวมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์. ขอพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสก จำเดิมแต่วินาทีไปจนตลอดชีวิต.

: ทรงประดิษฐานศาสนพรหมจรรย์ได้บริบูรณ์^๑

พระโคตมผู้เจริญ ! **พระโคตมเองก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวกภิกษุก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวกภิกษุณีก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวก อุบาสก คฤหัสถ์ นุ่งขาว ประพฤติพรหมจรรย์ (ไม่บริโภคน้ำ) ก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวก อุบาสก คฤหัสถ์ นุ่งขาว บริโภคน้ำ ก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวก อุบาสิกา คฤหัสถ์ นุ่งขาว ประพฤติพรหมจรรย์ (ไม่บริโภคน้ำ) ก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย; แต่ว่าพวก อุบาสิกาคฤหัสถ์ นุ่งขาว**

๑. คำของปริพาชกวัจฉโคตร ทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เวฬุวัน ใกล้เมืองโกสิราชคฤห์. บาลีมหาวัจฉโคตรสูตร ม.ม. ๑๓/๒๕๖/๒๕๘.

บริโกคกาม ยังไม่ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย แล้วไซ้ไร, พรหมจรรย์ (ศาสนา) นี้ ก็จะไม่ถึงซึ่งความบริบูรณ์ได้ เพราะเหตุนั้น.

พระโคตมผู้เจริญ ! แต่เพราะเหตุที่ว่า พระโคตมเองก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวกภิกษุก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวกภิกษุณีก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวกอุบาสกคฤหัสถ์ นุ่งขาว ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวกอุบาสกคฤหัสถ์ นุ่งขาว บริโกคกาม ก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย และพวกอุบาสิกาคฤหัสถ์ นุ่งขาว ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วยและทั้งพวก อุบาสิกาคฤหัสถ์ นุ่งขาว บริโกคกาม ก็ได้รับความพอใจ (จากพรหมจรรย์นี้) ด้วย; พรหมจรรย์ (ศาสนา) นี้ ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์ได้ เพราะเหตุนี้.

พระโคตมผู้เจริญ ! เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคา ลุ่มไปทางสมุทร ลาดไปทางสมุทร เทไปทางสมุทร แล้วหยุดอยู่ที่สมุทร, ฉันทใด; บริษัทของพระสมณโคตมผู้เจริญนี้ ทั้งคฤหัสถ์และบรรชิต ก็ล้วนแต่โน้มไปทางนิพพาน เอียงไปทางนิพพาน เทไปทางนิพพาน และหยุดอยู่ที่นิพพาน ฉันทนั้นเหมือนกัน.

ตามเสียงของคณกะโมคคัลลานพราหมณ์^๑

"โอวาทของพระโคตมเป็นยอด"

พระโคตมผู้เจริญ ! บรรดาไม้มีรากหอม เขากล่าวว่ารากกาฬานุสารีเป็นยอด. บรรดาไม้มีแก่นหอม เขากล่าวว่าจันทน์แดงเป็นยอด. บรรดาไม้มีดอก

๑. คำของคณกะโมคคัลลานะ ทูลสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า หลังจากที่พระองค์ได้ทรงบรรยายลักษณะบางอย่างเกี่ยวกับสาวกของพระองค์บางพวกให้เขาฟัง. อุปริ. ม. ๑๔/๘๘/๑๐๔.

หอม เขากล่าวว่าดอกมะลิ (วสุสิก) เป็นยอด แม้นั้นใด; บรรดาปรัมมัตถธรรม ทั้งหลาย โอวาทของพระโคตมผู้เจริญ ย่อมเป็นยอด ฉะนั้นแล.

พระโคตมผู้เจริญ ! ภาชิตของพระองค์ไพเราะนัก ๆ. พระโคตมทรงประกาศธรรมเทศนาโดยปริยายเป็นอันมากนี้ เหมือนหงายของที่คว่ำอยู่หรือเหมือนเปิดของที่ปกปิดอยู่ หรือเหมือนชี้บอกหนทางให้แก่คนหลงทาง หรือเหมือนอย่างตามตะเกียงในที่มืดให้คนตาดีได้เห็นรูป ฉะนั้น. ข้าพเจ้าขอถึงพระโคตมผู้เจริญ และพระธรรมพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก. ขอพระโคตมผู้เจริญ จงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งจนตลอดชีวิตในกาลมีวันนี้เป็นต้นไป.

ตามเสียงของสังกกะนิครนถบุตร^๑

"เจาะพระโคตมแล้ว ไม่มีรอดไปได้"

พระโคตมผู้เจริญ ! ข้าพเจ้านั้นเทียว เป็นคนคอยกำจัดคุณของผู้อื่น, เป็นคนคะนองวาจาเพราะได้สำคัญถ้อยคำของพระโคตมว่า ตัวอาจหักล้างได้ด้วยถ้อยคำของตัวเอง.

พระโคตมผู้เจริญ ! บุรุษมาปะทะข้างอันซบมันเข้าก็ดี เจาะกองไฟอันกำลังลุกโชนก็ดี เผชิญงูที่มีพิษร้ายก็ดี ก็ยังมีทางเอาตัวรอดได้บ้าง. **แต่มาเจาะพระโคตมเข้าแล้วไม่มีทางเอาตัวรอดได้เลย.** ข้าพเจ้านั้นเทียวเป็นคนคอยกำจัดคุณของผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา เพราะได้สำคัญถ้อยคำของพระโคตม

---

๑. คำสารภาพของสังกกะนิครนถบุตร สราภาพต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า. ม.ม. ๑๒/๔๓๕/๔๐๓.

ว่าตัวอาจหักล้างได้ด้วยถ้อยคำของตัว ขอพระโคตม พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ จงรับภัตตาหารของข้าพเจ้าเพื่อฉันในพรุ่งนี้.

ตามเสียงของเจ้าลิจฉวี ทุมมุขะ^๑

: ทรงหักล้างถ้อยคำของปรปักษ์ได้

เหมือนเด็ก ๆ รุมกันต่อยก้ามปู

เปรียบเหมือนในที่ใกล้แห่งบ้านหรือนิคม มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่ง, ในสระนั้นมีปูตัวหนึ่ง, มีเด็กชายหญิงเป็นอันมากออกจากบ้านหรือนิคมนั้น ไปถึงสระโบกขรณีนั้นแล้วก็ลงจับปูนั้นขึ้นมาจากน้ำวางไว้บนบก, ปูนั้นจะน้อมก้ามไปข้างไหน เด็กเหล่านั้นก็จะคอยต่อยก้ามปูนั้นด้วยท่อนไม้หรือก้อนหินกรวด, ครั้นปูนั้นมีก้ามหักหมดอย่างนี้แล้ว ก็ไม่อาจลงสู่สระโบกขรณีนั้นได้อีกเหมือนอย่างก่อนข้อนี้ฉันใด; ทิฏฐิที่เป็นเสี้ยนหนามปกคลุมอยู่ ยักไปยักมาไม่อยู่ในร่องรอยบางอย่างอย่างของสังจกะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้ขาดให้หักให้หลุดเสียแล้ว, ต่อนี้ไปสังจกะไม่อาจเข้ามาใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประสงค์จะได้ตอบได้อีกฉันนั้น.

เมื่อเจ้าทุมมุขลิจฉวีกล่าวอย่างนี้แล้ว สังจกะพูดกับเธอว่า "เจ้าทุมมุขะ ! ท่านหยุดเถิด, ท่านหยุดเถิด, ท่านเป็นคนปากมากนัก, ข้าพเจ้าไม่ได้พูดหรือกับท่าน, ข้าพเจ้าพูดหรือกับพระโคตมต่างหาก".

๑. คำเยาะเย้ย ของเจ้าลิจฉวี ทุมมุขะ เยาะเย้ยสังจกะนิครนถบุตร ซึ่งจำนนต่อถ้อยคำของ

ตัวเองในการโต้ว่าทะกับพระผู้มีพระภาคเจ้า. ม.ม. ๑๒/๔๓๒/๔๐๐.

ตามเสียงของปริพพาชกคณะแม่น้ำสัปปีนิ^๑

: ไม่มีช่องทางที่ใครจะขุ่นสผู้พระผู้มีพระภาคเจ้า

นี่แน่ะสภะ ! สุนัขจิ้งจอกในป่าใหญ่ ทะยานใจว่าจักบันลือสีหนาท, ครั้นร้องออกมาจริง ก็ร้องเป็นเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ ร้องเป็นเสียงสุนัขป่าอยู่นั่นเอง, นี่ฉันใด; สภะ ! ท่านเองก็ฉันนั้น ลับหลังพระสมณโคตมคฺยว่า "ข้าจักบันลือสีหนาท", แต่แล้วก็ร้องเป็นเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ ร้องเป็นเสียงสุนัขป่าอยู่นั่นเอง.

ลูกไก่เจี๊ยบ ทะยานใจว่าจักขันให้เหมือนเสียงฟอไก่, ครั้นขันออกมาจริงก็ร้องเป็นเสียงลูกไก่เจี๊ยบอยู่นั่นเอง, ฉันใด; สภะ ! ท่านเองก็ฉันนั้น ลับหลังพระสมณโคตม คฺยว่า "ข้าจักขัน", แต่แล้วก็ร้องเจี๊ยบ ๆ นั่นเอง.

โคอยู่ในโรงว่างเจี๊ยบตัวเดียว ก็ทะยานใจว่าเสียงของตัวก้อง, ฉันใด; สภะ ! ท่านเองอยู่ลับหลังพระสมณโคตม ก็สำคัญว่าเสียงของตัวอุโฆษฉันนั้น.

ตามเสียงของสังคมวิญญชน

: ทรงปฏิบัติได้เลิศกว่าพวกอื่น (ในหลักธรรมอย่างเดียวกัน)^๒

กัสสปะ ! เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วกล่าวว่า "แน่ท่าน ! ในบรรดาฐานะเหล่านั้น ๆ ฐานะใดลงกันไม่ได้ ฐานะนั้นจงยกไว้; ฐานะใด

---

๑. คำของปริพพาชกคณะแม่น้ำสัปปีนิทั้งคณะ กล่าวถากถางปริพพาชกคนหนึ่งในคณะของตนที่กล้าไปทำทนายพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วในที่สุดกลับนั่งเจี๊ยบ เมื่อเขาให้พูดในที่ประชุม.

ติก.อ. ๒๐/๒๔๑/๕๐๔.

๒. บาลี มหาสีหนาทสูตร สී.ที. ๙/๒๐๗/๒๖๑. ตรัสแก้อเจลกัสสปะ ที่กัณณกถลมิคทายวัน ไกลเมืองอุชฺฌญา.

ที่ลงกันได้, ในฐานะนั้นแหละ วิญญูชนจงหยิบขึ้นมาพิจารณา แยกแยะ สอบสวนดู โดยทำการเปรียบเทียบระหว่างศาสดากับศาสดา ระหว่างหมู่สงฆ์กับหมู่สงฆ์ ว่า "ธรรมเหล่าใดที่ผู้เจริญเหล่านี้ บัญญัติตรงกันว่าเป็นอกุศล นับเนื่องในอกุศล, เป็นธรรมมีโทษ นับเนื่องในธรรมมีโทษ, เป็นธรรมไม่ควรเสพ นับเนื่องในธรรมไม่ควรเสพ, เป็นธรรมไม่ควรแก้อริยะ นับเนื่องในธรรมไม่ควรแก้อริยะ, เป็นธรรมดำ นับเนื่องในธรรมดำ, นั้น ๆ; ใครเล่า ละขาดธรรมเหล่านั้นไม่มีเหลือแล้วประพฤติเป็นไปอยู่ : จะเป็น **พระสมณโคตม** หรือ หรือว่าจะจะเป็น **คณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น**". กัสสปะ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีอยู่แล้ว ...กัสสปะ! ในกรณีอย่างนี้นั้น เมื่อวิญญูชนหยิบขึ้นมาพิจารณา แยกแยะ สอบสวนดูอยู่ เขาจะสรรเสริญพวกเรา (พระองค์กับสาวกของพระองค์) ในข้อนั้นแหละ เป็นอย่างมาก.

กัสสปะ ! อีกประการหนึ่ง : วิญญูชนจงหยิบขึ้นมาพิจารณา แยกแยะ สอบสวนดู โดยทำการเปรียบเทียบระหว่างศาสดากับศาสดา ระหว่างหมู่สงฆ์กับหมู่สงฆ์ว่า "ธรรมเหล่าใดที่ผู้เจริญเหล่านี้ บัญญัติตรงกันว่าเป็นกุศล นับเนื่องในกุศล, เป็นธรรมไม่มีโทษ นับเนื่องในธรรมไม่มีโทษ, เป็นธรรมควรเสพนับเนื่องในธรรมควรเสพ, เป็นธรรมควรแก้อริยะ นับเนื่องในธรรมควรแก้อริยะ, เป็นธรรมฝ่ายขาว นับเนื่องในธรรมฝ่ายขาว, นั้น ๆ; ใครเล่า สมทานธรรมเหล่านั้นหมดจด ไม่มีส่วนเหลือ แล้วประพฤติเป็นไปอยู่ : จะเป็น **พระสมณโคตมหรือ** หรือว่าจะ เป็น **คณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น**". กัสสปะ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีอยู่แล้ว : ...กัสสปะ ! ในกรณีอย่างนี้นั้น เมื่อวิญญูชนหยิบขึ้นมาพิจารณา แยกแยะ สอบสวนดูอยู่เขาจะสรรเสริญพวกเรา (พระองค์กับสาวกของพระองค์) ในข้อนั้นแหละ เป็นอย่างมาก.

: สาวกของพระองค์ปฏิบัติได้เลิศกว่าพวกอื่น

(ในหลักธรรมอย่างเดียวกัน)^๑

...กัสสปะ ! อีกประการหนึ่ง : วิญญูชนจงหยิบขึ้นมาพิจารณาแยกแยะ สอบสวนดู โดยทำการเปรียบเทียบคู่กันระหว่างศาสดากับศาสดา ระหว่างหมู่สงฆ์ กับหมู่สงฆ์ ว่า "ธรรมเหล่าใดที่ผู้เจริญเหล่านี้ บัญญัติตรงกันว่าเป็นอกุศลนับเนื่อง ในอกุศล, เป็นธรรมมีโทษ นับเนื่องในธรรมมีโทษ, เป็นธรรมไม่ควรเสพ นับเนื่องใน ธรรมไม่ควรเสพ, เป็นธรรมไม่ควรแก้อริยะ นับเนื่องในธรรมไม่ควรแก้อริยะ, เป็น ธรรมดำ นับเนื่องในธรรมดำ, นั้น ๆ; ใครเล่า ละขาดธรรมเหล่านั้นไม่มีเหลือ แล้ว ประพฤติเป็นไปอยู่ : จะเป็น **หมู่สงฆ์สาวกของพระสมณโคตม** หรือ หรือว่าจะ เป็น **หมู่สงฆ์สาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น**". กัสสปะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีอยู่ แล : ...กัสสปะ ! ในกรณีอย่างนี้นั้น เมื่อวิญญูชนหยิบขึ้นมาพิจารณา แยกแยะ สอบสวนดูอยู่ เขาจะสรรเสริญพวกเรา(พระองค์กับสาวกของพระองค์) ในข้อนั้น แหละเป็นอย่างมาก.

กัสสปะ ! อีกประการหนึ่ง : วิญญูชนจงหยิบขึ้นมาพิจารณา แยกแยะ สอบสวนดู โดยทำการเปรียบเทียบคู่กันระหว่างศาสดากับศาสดา ระหว่างหมู่สงฆ์กับ หมู่สงฆ์ ว่า "ธรรมเหล่าใดที่ผู้เจริญเหล่านี้ บัญญัติตรงกันว่าเป็นกุศล นับเนื่องใน กุศล, เป็นธรรมไม่มีโทษ นับเนื่องในธรรมไม่มีโทษ, เป็นธรรมควรเสพนับเนื่องใน ธรรมควรเสพ, เป็นธรรมควรแก้อริยะ นับเนื่องในธรรมควรแก้อริยะ, เป็นธรรม ฝ่ายขาว นับเนื่องในธรรมฝ่ายขาว, นั้น ๆ; ใครเล่า สมทานธรรมเหล่านั้นหมดจด ไม่มีส่วนเหลือ แล้วประพฤติเป็นไปอยู่ : จะเป็น **หมู่สงฆ์สาวกของ**

๑. บาลี มหาสีหนาทสูตร สී.ที. ๙/๒๐๘/๒๖๔. ตรัสแก้อเจลกัสสปะ ที่กัณณกถลมิคทายวัน
ใกล้เมืองอุชชัญญา.

พระสมณโคดม หรือ หรือว่าจะเป็นหมู่สงฆ์สาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่น". กัสสปะ ! ข้อนี้เป็นฐานะที่มีอยู่แล : ...กัสสปะ ! ในกรณีอย่างนี้นั้นเมื่อวิญญูชน หยิบขึ้นมาพิจารณา แยกแยะ สอบสวนดูอยู่ เขาจะสรรเสริญพวกเรา (พระองค์ กับสาวกของพระองค์) ในข้อนั้นแหละ เป็นอย่างมาก.

ตามเสียงของวัชชีมาหิตคหบดี

: ทรงเป็นวิภชวาที มิใช่ เอก์สวามี^๑

(พวกอัญญเดียรถีย์ ได้กล่าวกะวัชชีมาหิตคหบดีว่า "คหบดี ! ได้ยินว่า พระสมณโคดมตีเตียนตบะทั้งปวงหรือ ย่อมด่า ย่อมว่าร้าย ซึ่งผู้บำเพ็ญตบะ มีการเป็นอยู่ปอน ๆ ทั้งปวง โดยส่วนเดียวหรือ?" คหบดีตอบว่า :-)

"ท่านผู้เจริญ ท. ! พระผู้มีพระภาคมิได้ตีเตียนตบะทั้งปวง ย่อมไม่ด่าไม่ว่าร้ายซึ่งผู้บำเพ็ญตบะมีการเป็นอยู่ปอน ๆ ทั้งปวง โดยส่วนเดียวด้วย. ท่านผู้เจริญ ท.! พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิผู้ที่ควรตำหนิทรงสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญ. ท่านผู้เจริญ ท.! เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียนสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญอยู่เช่นนี้ จึงทรงเป็น **วิภชวาที**^๒ พระผู้มีพระภาคนั้นหาได้ทรงเป็น **เอก์สวาที**^๒ ในข้อนี้ไม่".

๑. คำของวัชชีมาหิตคหบดี กล่าวตอบพวกปริพาชกเดียรถีย์อื่น ที่ปริพาชการาม.

๒. **วิภชวาที** คือผู้กล่าวแบ่งแยกชั้นธำตุอายตนะ โดยไม่มีสัตว์บุคคลตัวตน มีแต่สิ่งที่เป็นเหตุปัจจัย อันทำให้มีความแตกต่างกัน จนบัญญัติได้ว่า กุศลหรืออกุศล เป็นต้น ตรงกันข้ามจากพวกอวิภชวาที ซึ่งบัญญัติเป็นตัวเป็นตน เป็นดุ้นเป็นก้อน ไม่ประกอบด้วยเหตุปัจจัยใด ๆ. ไม่มีการจำแนกโดยความเป็นชั้นธำตุอายตนะเป็นต้น ซึ่งผิดหลักของพุทธศาสนา. พวก **เอก์สวาที** คือพวกที่กล่าวอะไรโดยส่วนเดียวอย่างเดียว อย่างพวกอันตคาทิกทิวฐิทั้งหลาย ไม่มีลักษณะแห่งมัชฌิมาปฏิปทา จัดไว้ในฐานะเป็นมิจฉาทิวฐินอกพระพุทธศาสนาด้วยเหมือนกัน.

ครั้งรัชชียมาหิตคหบดีกล่าวดังนี้แล้ว ปริพพาชกผู้หนึ่งได้กล่าวกะคหบดีนั้นว่า "คหบดี ! ท่านหยุดก่อน ในข้อที่ท่านกล่าวสรรเสริญคุณของพระสมณโคตม, พระสมณโคตม นั้น เป็น เวนยโก (ผู้นำไปกระทำให้วินาศ) เป็นอัปปัญญัตติโก (ผู้ไม่มีปัญญา)" ดังนี้. รัชชียมาหิต คหบดี ได้กล่าวตอบ ดังนี้ว่า :-

"ท่านผู้เจริญ ท. ! แม้ในข้อนี้ ข้าพเจ้าขอกล่าวะท่าน ท. อย่างเป็นทางการว่า พระผู้มีพระภาค ทรงบัญญัติว่า ข้อนี้เป็นกุศล ข้อนี้เป็นอกุศล เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติ ซึ่งกุศลอกุศลอยู่ดังนี้ จึงชื่อว่าเป็น **สัปปัญญัตติโก (ผู้มีปัญญา)** พระผู้มีพระภาคนั้น หาได้เป็นเวนยโก อัปปัญญัตติโก ไม่ ดังนี้". (เมื่อได้ฟังดังนี้ พวกอัญญเดียรถีย์ปริพพาชกก็เงียบไป.)

ตามเสียงของไปฏฐปาทปริพพาชก

: ทรงบัญญัติหลักเรื่อง "ตถา"^๑

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้ว ไม่นาน. ปริพพาชกเหล่านั้นได้รุมกันตัดพ้อข้าพระองค์โดยรอบด้านว่า ท่านไปฏฐปาทปริพพาชกผู้เจริญนี้ เป็นอย่างนี้เอง : พระสมณโคตมกล่าวถ้อยคำใด ท่านก็อนุโมทนาถ้อยคำของพระสมณโคตมนั้นว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ! ข้อนั้นถูกแล้ว, ข้าแต่พระสุคต ! ข้อนั้นถูกแล้ว" ดังนี้; แต่ว่าพวกเราไม่ได้รับทราบเอกังสิกธรรมจากพระสมณโคตมแม้หน้อยเดียว ว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง, โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด, ชีวะก็ดวงนั้น ร่างกายก็ร่างนั้น หรือว่าชีวะก็ดวงอื่นร่างกายก็ร่างอื่น, ตายแล้วย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้ว หรือว่าตายแล้วไม่เป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีก,

๑. คำของไปฏฐปาทปริพพาชก กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาค. สී.ที. ๙/๒๓๕/๒๙๖.

ตายแล้วย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็มีไม่เป็นก็มี หรือว่าตายแล้วเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็ไม่ใช่ไม่เป็นก็ไม่ใช่, ดังนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เมื่อปริพพาชก ท. เหล่านี้กล่าวดังนี้แล้ว, ข้าพระองค์ได้กล่าวกะพวกเขาเหล่านั้นว่า ถึงแม้ข้าพเจ้าเองก็ไม่ได้รับทราบเอกังสิก-ธรรม จากพระสมณโคดมแม้หน้อยเดียว ว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง, โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด, ...ฯลฯ... ตายแล้วย่อมเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็มีไม่เป็นก็มีหรือว่าตายแล้วเป็นอย่างที่เป็นมาแล้วอีกก็ไม่ใช่ไม่เป็นก็ไม่ใช่; ก็แต่ว่าพระสมณโคดม ย่อมบัญญัติ ภูตปฏิบัติ ตัจฉปฏิบัติ ตถาปฏิบัติ อันเป็นธัมมัญญิตตา เป็นธัมมนิยามตา. เมื่อพระสมณโคดมบัญญัติ ซึ่งภูตปฏิบัติ ตัจฉปฏิบัติ ตถาปฏิบัติอันเป็นธัมมัญญิตตา เป็นธัมมนิยามตา อยู่ดังนี้, โฉนเล่า วิญญูชนเช่นกับข้าพเจ้า จะไม่พึงอนุโมทนาซึ่งสุภาสิตของพระสมณโคดม โดยความเป็นสุภาสิตดังนี้.

หมายเหตุ : เอกังสิกธรรม คือ ธรรมที่มีการกล่าวยืนยันโดยส่วนเดียว ไม่มีข้อแม้ว่า จะต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. ส่วนตถาปฏิบัติ เป็นต้น ซึ่งเป็นธัมมัญญิตตา เป็นธัมมนิยามตานั้น หมายถึงอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท ซึ่งกล่าวถึงสิ่งทั้งปวง ย่อมเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่อาจจะกล่าวสิ่งใดว่าเป็นไปโดยส่วนเดียว เพียงอย่างหนึ่งอย่างใดได้ (ดูปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ หน้า ๔๓). -ผู้รวบรวม

ตามเสียงของปิไลติกะปริพพาชก^๑

: ทรงมีคุณธรรมลึกจนผู้อื่นได้แต่เพียงอนุমানเอา

ชาณฺสโสณิพราหมณ์เห็นปิไลติกะปริพพาชกเดินมาแต่ที่ไกล ได้ถามว่า "ท่านผู้เป็นวิจฉายนโคตร ย่อมมาแต่ไหนแต่ยังวันเช่นนี้?"

๑. คำของปิไลติกะปริพพาชก ตอบชาณฺสโสณิพราหมณ์ตามความรู้สึกของตนที่มีอยู่ในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระองค์เป็นอย่างไร. มุม. ๑๒/๓๓๖/๓๒๙.

"ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้ามาแต่สำนักพระสมณโคตม".

"ท่านวัจฉายนโคตรผู้เจริญ ! บัณฑิตพากันถือว่าพระสมณโคตมมีความรอบรู้และความเฉียบแหลมเพียงไหน?"

"ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้านะหรือ จักรู้จักความรอบรู้และความเฉียบแหลมของพระสมณโคตมว่าเป็นอย่างไรได้, **คนที่จะรู้ได้ ก็มีแต่คนที่มีความรอบรู้และความเฉียบแหลมเท่ากับพระสมณโคตมเท่านั้น**"

"ท่านผู้เจริญ ! ท่านผู้เป็นวัจฉายนโคตรย่อมสรรเสริญพระสมณโคตมกับเขาด้วยอย่างมากมายเหมือนกันหรือ?"

"ท่านผู้เจริญ ! อะไร ข้าพเจ้านะหรือจะไม่สรรเสริญพระสมณโคตม.พระสมณโคตมนั้น เป็นผู้ที่ใคร ๆ พากันสรรเสริญกันทั่วหน้า เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย".

"ท่านผู้วัจฉายนโคตร เห็นอำนาจประโยชน์ของอะไร จึงได้มีความเลื่อมใสในพระสมณโคตมมากมายถึงเพียงนี้?"

"ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าเป็นใครไหนมา ที่จะไม่เลื่อมใสอย่างมากมายในพระสมณโคตม. เรื่องนี้ เปรียบเหมือนนักล่าช้างผู้ฉลาด เข้าไปในป่าช้างได้เห็นรอยเท้าช้างในป่านั้น โดยยาวก็ยาวมากโดยกว้างก็กว้างมาก, เขาก็ถึงความแน่ใจได้ว่า ช้างตัวนี้ใหญ่ ชื่อนี้ฉันใด ข้าพเจ้าก็ฉันนั้น, **ในกาลใดได้เห็นเครื่องยืนยัน ๔ ประการในพระสมณโคตม, ในกาลนั้นข้าพเจ้าก็ถึงความแน่ใจว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นตรัสไว้ถูกต้องแล้ว สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว** ดังนี้.

"ท่านผู้เจริญ ! เครื่องยืนยัน ๔ ประการนั้นเป็นอย่างใดเล่า? คือ(๑) ข้าพเจ้าได้เห็น **ขัตติยบัณฑิต** บางพวก มีปัญญาละเอียดสุขุม เคยทำการไต่वाทะมาอย่างเชี่ยวชาญ มีปัญญาคมกล้าปานว่าจะแทงขนเนื้อทรายได้เที่ยวทำลายความคิดเห็นของผู้อื่นอยู่ด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้นได้ฟังข่าวว่าพระสมณโคตมประทับอยู่ที่หมู่บ้านหรือนิคมชื่อนั้น ๆ เขาพากันผูกปัญหาเตรียมไว้ทุกสัปดาห์ทางว่า ถ้าเราถามปัญหานี้กะพระสมณโคตม ถ้าพระสมณโคตมแก้อย่างนี้เราจะแย้งอย่างนั้น, ถ้าแก้อย่างนั้น เราจะแย้งอย่างนี้ แล้วพากันไปสู่มุขบ้านหรือนิคมที่พระสมณโคตมประทับอยู่ ครั้นไปถึงแล้วได้เข้าไปเฝ้าพระสมณโคตมถึงที่ประทับ. พระสมณโคตมได้แสดงธรรมมิกถา ได้ปลุกใจขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นให้มีกำลังใจกล้าหาญว่าเรื่องด้วยธรรมมิกถา, บัณฑิตเหล่านั้น ถูกชี้แจงปลุกใจให้มีกำลังใจกล้าหาญว่าเรื่องเช่นนั้นแล้ว ก็หาได้ถามปัญหาไม่, แล้วจะพูดอะไรกันถึงการแย้งตามที่คิดกันไว้. เขาพากันกลายเป็นสาวกของพระสมณโคตมนั่นเอง หมดสิ้นไม่มีเหลือ.ท่านผู้เจริญ! ในกาลใดข้าพเจ้าได้เห็นเครื่องยืนยันประการที่ ๑ นี้ ในพระสมณโคตมในกาลนั้น ข้าพเจ้าก็ถึงความแน่ใจว่า 'พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง. พระธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสไว้ถูกต้องแล้วพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว' ดังนี้.

"ท่านผู้เจริญ ! (๒) ข้าพเจ้าได้เห็น **พราหมณบัณฑิต** บางพวก มีปัญญาละเอียดสุขุม เคยทำการไต่वाทะมาอย่างเชี่ยวชาญ...(๗๗)... (มีข้อความทำนองเดียวกับข้อที่ ๑ ทุกอย่างจนตลอดทั้งข้อ)

"ท่านผู้เจริญ ! (๓) ข้าพเจ้าได้เห็น **คหบดีบัณฑิต** บางพวก มีปัญญาละเอียดสุขุม เคยทำการไต่वाทะมาอย่างเชี่ยวชาญ...(๗๗)... (มีข้อความทำนองเดียวกับข้อที่ ๑ ทุกอย่าง จนตลอดทั้งข้อ).

"ท่านผู้เจริญ ! (๔) ข้าพเจ้าได้เห็น **สมณบัณฑิต** บางพวก มีปัญญา ละเอียดสุขุม เคยทำการไต่ถามมาอย่างเชี่ยวชาญ...(๗๗)... แล้วจะพูดอะไรกันถึงการแย้งตามที่คิดกันไว้. เขาพากันทูลขอโอกาสกะพระสมณโคดม เพื่อการบรรพชา บวชจากเรือนถึงความไม่มีเรือน หมดสิ้นไม่มีเหลือ.พระสมณโคดมยอมให้บรรพชา แก่บัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้น. บัณฑิตเหล่านั้น ครั้นบวชแล้วในธรรมวินัยนั้นเป็นผู้ หลีกออกสู่ที่สงัด ไม่ประมาท มีความเพียรเพากิเลส มีตนสงบในสมาธิภาวนาอยู่ เป็นปรกติ, ไม่นานเลย ก็ทำให้แจ้งได้ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันไม่มีพรหมจรรย์อื่น ยิ่งกว่า อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน, ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงสุขอันเกิดแต่พรหมจรรย์นั้นแล้วแลอยู่. ท่าน เหล่านี้ได้พากันกล่าวว่า `ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ! เราไม่ขี้หัวใจของเราอีก ต่อไป.เราไม่ขี้หัวใจของเราอีกต่อไป. ก่อนหน้านี้ พวกเราไม่เป็นสมณะ ก็ ปฏิญญาว่าตัวเองเป็นสมณะ, ไม่เป็นพราหมณ์ ก็ปฏิญญาตัวเองว่าเป็น พราหมณ์, ไม่เป็นอรหันต์ ก็ปฏิญญาตัวเองว่าเป็นอรหันต์. บัดนี้ พวกเราเป็น สมณะแล้ว, บัดนี้พวกเราเป็นพราหมณ์แล้ว, บัดนี้พวกเราเป็นอรหันต์แล้ว.' ดังนี้. ท่านผู้เจริญ ! ในกาลใดข้าพเจ้าได้เห็นเครื่องยืนยันประการที่ ๔ นี้ ในพระ สมณโคดม, ในกาลนั้นข้าพเจ้าก็ถึงความแน่ใจว่า `พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง. พระธรรม เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสไว้ อย่างถูกต้องแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ปฏิบัติดีแล้ว' ดังนี้.

"ท่านผู้เจริญ ! ในกาลใด ข้าพเจ้าได้เห็นเครื่องยืนยันทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ ในพระสมณโคดม, ในกาลนั้น ข้าพเจ้าได้ถึงความแน่ใจแล้วว่า `พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง. พระธรรมเป็นสิ่ง

ที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตรัสไว้อย่างถูกต้องแล้ว. พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ปฏิบัติดีแล้ว'ดังนี้".

ลำดับนั้น ชาณุสโสณีพราหมณ์ได้ลงจากรถ ทำผ้าห่มเฉวียงบ่า ประณมมืออัญชลีไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ กล่าวอุทานนี้ขึ้น ๓ ครั้งว่า :-

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส !

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส !

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ! และว่า เมื่อไรหนอเราจะพึงพบปะสมาคมกับพระสมณโคตมุนั้น, ทำอย่างไรหนอ จะได้สนทนาเรื่องไร ๆ กับพระสมณโคตมุนั้น ดังนี้.

ตามเสียงของปิงคิยานีพราหมณ์

: ทรงอยู่เหนือคำสรรเสริญของคนธรรมดา^๑

(การสนทนาระหว่างการณปาสีพราหมณ์ กับปิงคิยานีพราหมณ์ ปราบภพพระผู้มีพระภาค ดังต่อไปนี้ :-)

"ท่านปิงคิยานีผู้เจริญ ! ท่านสำคัญความรอบรู้และความเฉียบแหลมของพระสมณโคตม ว่าเป็นอย่างไร, เห็นจะเป็นบัณฑิตเขี้ยวนะ !"

"ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าจะรู้ถึงความรอบรู้และความเฉียบแหลมของพระสมณโคตม อย่างไรได้; ผู้ที่จะรู้ได้ ก็ต้องเป็นเหมือนพระสมณโคตมเท่านั้น."

---

๑. คำตอบของปิงคิยานีพราหมณ์ แก่การณปาสีพราหมณ์ผู้ชักใช้ด้วยความไม่หวังดีในพระผู้มีพระภาคในตอนแรก ตอนหลังกลับเลื่อมใส ประกาศรับนับถือพระผู้มีพระภาค ในขณะที่กำลังควบคุมคนงานให้ทำงานอยู่ในลานของพระราชวัง. ปญจก. อ. ๒๒/๒๖๓/๑๙๕.

"ได้ยินว่า ท่านปิงคิยานี ย่อมสรรเสริญพระสมณโคดม ด้วยคำสรรเสริญอันโอฬาร".

"ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าเป็นใครที่ไหนมา ที่จะสรรเสริญพระสมณโคดมได้. พระสมณโคดมนั้น เขาสรรเสริญกันแล้วสรรเสริญกันอีก ว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่า เทวดาและมนุษย์ ท."

"ก็ท่านปิงคิยานีผู้เจริญ เห็นอยู่ซึ่งอำนาจแห่งประโยชน์อะไรในพระสมณโคดมนั้นจึงได้เลื่อมใสยิ่ง ถึงอย่างนี้?"

"ท่านผู้เจริญ ! เปรียบเหมือนบุรุษได้อิมหน้าด้วยรสอันเลิศแล้ว ย่อมไม่อยากจะดื่มรสอันเลวอย่างอื่น, ฉนั้นใด; ท่านผู้เจริญเอ๋ย! บุคคลพึงธรรมของพระสมณโคดมโดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคຍยะ เวชยาภรณ์ อัมภุตธรรมะแล้ว, เขาย่อมไม่อยากจะพึงธรรมของสมณะเป็นอันมากเหล่านี้ โดยลักษณะนั้น ๆ ฉนั้นนั้น."

"ท่านผู้เจริญ ! หรือเปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความหิว อ่อนเพลียเป็นกำลังพบก้อนแห่งน้ำผึ้ง ก็พึงลิ้ม โดยลักษณะที่เขาจะได้อิมรสอันอร่อยไม่เจือปน, ฉนั้นใด; ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! บุคคลพึงธรรมของพระสมณโคดม โดยสุตตะ เคຍยะ เวชยาภรณ์ อัมภุตธรรมะ ไตๆ, เขาย่อมได้ความพอใจ ย่อมได้ความเลื่อมใสแห่งใจ โดยลักษณะนั้น ๆ ฉนั้นนั้น."

"ท่านผู้เจริญ ! หรือเปรียบเหมือนบุรุษได้ปุ้มไม้จันทน์ ของไม้จันทน์ เหลืองหรือไม้จันทน์แดง เขาสูดกลิ่นที่ตอนล่าง หรือตอนกลาง หรือตอนบน ไต ๆ, เขาก็ย่อมได้รับกลิ่นหอมอันไม่เจือปน, ฉนั้นใด; ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! บุคคลพึงธรรม

ของพระสมณโคดม โดยสุดตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ะ อัฏฐุตธรรมะ ไตๆ, **เขาพึง**
ประสบความปราโมทย์ความโสมนัส โดยลักษณะนั้น ๆ ฉะนั้น.

"ท่านผู้เจริญ ! หรือเปรียบเหมือนบุรุษอาพาธ มีความทุกข์ ป่วยหนักหมอผู้
ฉลาดกำจัดอาพาธของเขาออกไปได้โดยฐานะ, ฉันทไค; ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! บุคคลพึง
ธรรมของพระสมณโคดม โดยสุดตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ะ อัฏฐุตธรรมะใด ๆ,
โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส ของเขา ย่อมถึงซึ่ง**ความตั้งอยู่ไม่ได้**
โดยลักษณะนั้น ๆ ฉะนั้น.

"ท่านผู้เจริญ ! หรือว่าเปรียบเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำเป็นประกาย
นำยินดี เป็นน้ำเย็น ขาวจับแสงฟ้า มีท่าสะอาดกสบาย นำรื่นรมย์. บุรุษคนหนึ่งเดิน
มา มีตัวร้อนระอุ กลุ่มอยู่ด้วยความร้อน เหน็ดเหนื่อย ตัวลั่น ระหายน้ำอยู่, เขาหลง
สู่สระโบกขรณี อาบแล้ว ตุ่มแล้ว ระงับความกระวนกระวายลำบากเร่าร้อนทั้ง
ปวงได้, ฉันทไค; ท่านผู้เจริญเอ๋ย ! บุคคลพึงธรรมของพระสมณโคดม โดยสุดตะ
เคยยะ เวชยาภรณ์ะ อัฏฐุตธรรมะ ไตๆ, **ความกระวนกระวาย ความลำบาก**
ความเร่าร้อน (แห่งจิต) ของเขาย่อมระงับไป โดยลักษณะนั้น ฉันทไค." ดังนี้.

(เมื่อปิงคิยานีพราหมณ์ กล่าวอย่างนี้แล้ว การณปาสีพราหมณ์ ได้ลุกขึ้นจากอาสนะทำ
ผ้าห่มเฉียงป่าข้างหนึ่ง คุกเข่าข้างขวา ลงบนพื้นดิน ประณมอัญชลีไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาค
ประทับอยู่ ได้กล่าวอุทานนี้ขึ้น ๓ ครั้ง ว่า :-)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ตามเสียงของวัสสการพราหมณ์^๑

: ทรงมีคุณธรรมสูง ๔ ประการ

พระโคตมผู้เจริญ ! เรื่องนี้น่าอัศจรรย์, เรื่องนี้ไม่เคยมีมาก่อน, ก็ตามที่พระองค์ตรัสนี้ข้าพพระองค์จักจำไว้ว่า พระองค์ประกอบพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการนี้ คือ :-

(๑) พระโคตมผู้เจริญเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่มหาชน เพื่อความสุขของมหาชน เพื่อยังประชุมชนเป็นมากให้ประดิษฐานอยู่ในอริยวินัยธรรม คือ ความเป็นผู้มีธรรมงาม มีธรรมเป็นกุศล.

(๒) พระโคตมผู้เจริญจำนงจะตรีกเรื่องใด ก็ตรีกเรื่องนั้นได้ ไม่จำนงจะตรีกเรื่องใด ก็ไม่ตรีกเรื่องนั้นได้, จำนงจะดำริเรื่องใดก็ดำริเรื่องนั้นได้ ไม่จำนงจะดำริเรื่องใด ก็ไม่ดำริเรื่องนั้นได้, ทั้งนี้เป็นเพราะพระโคตมเป็นผู้มีอำนาจเหนือจิต ในคลองแห่งความตรีกทั้งหลาย.

(๓) พระโคตมผู้เจริญเป็นผู้ได้ตามต้องการ ได้โดยไม่ยากได้โดยไม่ลำบาก ซึ่งฉานทั้ง ๔ อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในภพปัจจุบันนี้ อันเป็นธรรมเป็นไปในทางจิตชั้นสูง.

(๔) พระโคตมผู้เจริญกระทำให้แจ้งได้ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะหมดอาสวะแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้ว และอยู่ในวิหารธรรมนั้น ในภพเป็นปัจจุบันนี้ ดังนี้.

---

๑. คำของวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งมคธ ทูลสรรเสริญถึงการบัญญัติบุคคล ที่เป็นมหาบุรุษ มหาปราชญ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่เวฬุวัน ใกล้เมืองราชคฤห์. จตุกก. อ. ๒๑/๔๗/๓๕.

ตามเสียงของอรรถกัมเทพ^๑

: ทรงทราบมุกธาและมุกธาธิบาท

ดูก่อนพราหมณ์! แม้ข้าพเจ้า ก็ไม่ทราบเรื่องนั้น. ความรู้เรื่องนั้นของข้าพเจ้าไม่มี; เพราะว่าเป็นเรื่องมุกธาและมุกธาธิบาทนั้น, เป็นธรรมทัศนะสำหรับท่านผู้เป็นชินะเท่านั้น. ...

(แต่ว่า) มีพระสมณสากยบุตร ผู้เป็นเชื้อสายแห่งพระเจ้าโอกกากราช ออกผนวชแล้วจากนครกบิลพัสดุ์ เป็นผู้นำแห่งชาวโลก เป็นผู้กระทำความสว่างแก่มหาชน เป็นผู้ตรัสรู้เอง ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง บรรลุซึ่งอภิญญาและพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีกษัตริย์ธรรมในไตรโลก มีพุทธจักขุ ทรงแสดงธรรมอยู่แล้ว. ท่านจงไปทูลถามเถิด, พระองค์จักทรงแสดงซึ่งมุกธาและมุกธาธิบาท^๒ นั้น แก่ท่าน.

๑. คำของอรรถกัมเทพ กล่าวแก่พราหมณ์พาวรี. วัตตูกถา ปารายนวรรค สุตต. ขุ.

๒๕/๕๒๕/๔๒๔.

๒. ปราภฏตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสตอบในเรื่องนี้ ว่า มุกธา คืออวิชา และมุกธาธิบาท คือวิชาอันประกอบด้วยสัทธา สติ สมาธิ ฉันทะ วิริยะ. (วัตตูกถา ปารายนวรรค สุตต. ขุ.

๒๕/๕๒๕/๔๒๔).

ตามเสียงของหัตถกเทวบุตร^๑

: ทรงอัดแออยู่ด้วยบริษัทนานาชนิด

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ธรรมเหล่าใด ที่ข้าพระองค์เคยประพาศติเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ธรรมเหล่านั้นข้าพระองค์ก็ยังประพาศติอยู่บัดนี้ แลยังประพาศติธรรมที่ไม่เคยประพาศติเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อีกด้วย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าถูกแวดล้อมแออัดอยู่ด้วยหมู่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พวกระราชา มหาอำมาตย์ พวกเดียรถีย์ และสาวกเดียรถีย์, ชื่อนี้ฉันใด; ข้าพระองค์ตามปรกติก็เกลื่อนกล่นอยู่ด้วยเทวบุตรทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน. เทวบุตรทั้งหลายมาแม้แต่ที่ไกล ๆ ตั้งใจว่า "เราทั้งหลายจักฟังธรรมในสำนักหัตถกเทวบุตร" ดังนี้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ ไม่อัมไม่เบื่อของ ๓ อย่างจนตาย.ของ ๓ อย่าง อย่างไรก็ตาม? ๓ อย่างคือ :-

ข้าพระองค์ไม่อัมไม่เบื่อการเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า จนตาย.

ข้าพระองค์ไม่อัมไม่เบื่อการได้ฟังพระสัทธรรม จนตาย.

ข้าพระองค์ไม่อัมไม่เบื่อการได้อุปัฏฐากพระสงฆ์ จนตาย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ไม่อัมไม่เบื่อของ ๓ อย่างนี้แลจนตาย.

---

๑. ตามเสียงของหัตถกเทวบุตร ซึ่งเมื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ที่เชตวันาราม ใกล้เมืองสาวัตถี ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าถามถึงการประพาศติธรรมเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ว่าเดี๋ยวนี้ยังประพาศติอยู่หรือไม่? ติก. อ. ๒๐/๓๕๙/๕๖๗.

: ใครดูหมิ่นความอดทนของพระโคตมก็เท่ากับคนไม่มีตา

(ในคราวที่พระองค์ ทรงอาพาธด้วยสะเก็ดหินกระทบ ประทับอยู่ที่มัททกุจฉิมคทายวัน เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า ทรงมีสติสัมปชัญญะอดกลั้นเวทนานั้นได้ ไม่กระวนกระวาย ประทับสืงไสยาอยู่. เทวดาพวกสตุลลกายิกาจำนวนหนึ่ง เข้ามาเฝ้า กล่าวอุทานในที่เฉพาะพระพักตร์ : เทวดาตนหนึ่ง กล่าวว่า **ทรงอดทนเหมือนช้าง**; ตนหนึ่งกล่าวว่า **ทรงอดทนเหมือนสีหะ**; ตนหนึ่ง ว่า **เหมือนม้าอาชาไนย**; ตนหนึ่ง ว่า **เหมือนโคจำฝูง**; ตนหนึ่ง ว่า **เหมือนโคลากเข็น**; ตนหนึ่ง ว่า **เหมือนสัตว์สำหรับออกศึกที่ฝึกดีแล้ว**. เทวดาตนสุดท้าย ได้กล่าวอุทานดังต่อไปนี้ว่า :-)

ท่านจงดูสมาธิ (ของพระสมณโคตม) ที่อบรมดีแล้ว; จงดูจิตที่หลุดพ้นดีแล้ว ที่ไม่พัวพันเพราะอภิชฌา ไม่แปรยงเพราะโทมนัส และไม่ต้องข่มต้องห้ามด้วยสังขารธรรมอีกต่อไป, (ของพระสมณโคตม) บุคคลใด สำคัญบุรุษผู้เปรียบได้ด้วยนาคะ เปรียบได้ด้วยสีหะ เปรียบได้ด้วยม้าอาชาไนย เปรียบได้ด้วยโคจำฝูง เปรียบได้ด้วยโคลากเข็น เปรียบได้ด้วยสัตว์สำหรับออกศึกที่ฝึกดีแล้ว ว่าเป็นบุรุษที่ควรดูหมิ่น; ผู้นั้นเห็นจะเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากเป็นผู้ไม่มีตาจะดู ดังนี้.

ตามเสียงของท้าวสักกะจอมเทพ^๒

: ทรงพระคุณที่ขบใจเทวดา ๘ ประการ

(ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ได้กล่าวถามพวกเทวดาชั้นดาวดึงษ์ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท.! ท่าน ท.ปรารถนาจะฟังพระคุณ ๘ ประการ ของพระผู้มีพระภาคตามที่เป็นจริง ไหม? เทวดาเหล่า

๑. บาลี สคา. ส. ๑๕/๓๙/๑๓๐.

๒. คำของท้าวสักกเทวราช กล่าวสรรเสริญคุณของพระผู้มีพระภาค ท่ามกลางเทวดาชั้นดาวดึงษ์ แล้วปัญญาธิขเทพบุตรได้นำเรื่องราวนี้มาเล่าถวายพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับ ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้เมืองราชคฤห์. มหา. ที. ๑๐/๒๕๓/๒๑๑.

นั้น ได้กล่าวรับคำว่า พรารถนาจะฟัง. ท้าวสักกะได้กล่าวประกาศพระคุณ ๘ ประการของพระผู้มีพระภาคตามที่เป็นจริงแก่พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ด้วยถ้อยคำดังต่อไปนี้ :-)

ดูก่อนท่านผู้เป็นเทวดาแห่งชั้นดาวดึงส์ผู้เจริญ ท.! ท่าน ท. จะสำคัญความ
ข้อนี้ว่าอย่างไร (ตามแต่ท่านจะประสงค์):

๑. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงปฏิบัติแล้วเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่
ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความเอ็นดูต่อโลก เพื่อ
ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ ท. เราไม่เห็นพระศาสดา
ผู้ประกอบด้วยองค์คุณแม้อย่างนี้เลย ในอดีตกาล แม้ในกาลนี้ก็ไม่เคยเห็น
นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

๒. พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ตรัสดีแล้ว เป็นธรรมอันผู้
ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา ควรเรียกกันมาดูควร
น้อมเข้ามาใส่ตน เป็นธรรมที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน. เราไม่เห็นพระศาสดาผู้
ประกอบด้วยองค์คุณแม้อย่างนี้ ผู้แสดงธรรมที่ควรน้อมเข้ามาสู่ตนอย่างนี้ เลยใน
อดีตกาล แม้ในกาลนี้ก็ไม่เคยเห็น นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

๓. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงบัญญัติดีแล้วว่า นี่เป็นกุศล นี่เป็น
อกุศล นี่ประกอบด้วยโทษ นี่ไม่ประกอบด้วยโทษ นี่ควรเสพ นี่ไม่ควรเสพนี้อแล้ว นี่
ประณีต นี่ประกอบด้วยการแบ่งแยกเป็นธรรมดำธรรมขาว. เราไม่เห็นพระศาสดา
ผู้ประกอบด้วยองค์คุณแม้อย่างนี้ ผู้บัญญัติแล้วซึ่งธรรม ท. โดยความเป็นกุศล
อกุศล เป็นต้น อย่างนี้ เลยในอดีตกาล แม้ในกาลนี้ก็ไม่เคยเห็นนอกจากพระผู้มี
พระภาคพระองค์นั้น.

๔. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงบัญญัตินิพพานคามินีปฏิบัติทาแก่
สาวก ท. เป็นอย่างดีแล้ว : นิพพานและปฏิบัติทหาย่อมกลมกลืนกัน เปรียบเสมือน

น้ำในแม่น้ำคงคากับน้ำในแม่น้ำยมนา ย่อมไหลกลมกลืนเสมอกัน. เราไม่เห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยของคุณแม่อ่างนี้ ผู้บัญญัติปฏิบัติเพื่อให้ถึงซึ่งนิพพานอย่างนี้เลยในอดีตกาล แม้ในการนี้ก็ไม่เคยเห็นนอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

๕. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงได้ซึ่งสหายเป็นผู้ปฏิบัติในระดับพระเสขะและผู้อยู่จบพรหมจรรย์สิ้นอาสวะ; เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงละจากหมู่แล้ว ประกอบความยินดีในการอยู่พระองค์เดียว อยู่. เราไม่เห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยของคุณแม่อ่างนี้ ผู้ประกอบความยินดีในการอยู่ผู้เดียวอย่างนี้ เลยในอดีตกาล แม้ในกาลนี้ก็ไม่เคยเห็น นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

๖. ลากและเสียงสรรเสริญ ได้พร้อมพร้อมแก่พระผู้มีพระภาคอย่างเดียวกัน กับที่พวกกษัตริย์เขาพอใจกันอยู่ แต่ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ปราศจากความมัวเมา เสวยพระกระยาหาร. เราไม่เห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยของคุณแม่อ่างนี้ ผู้เสวยพระกระยาหารอยู่โดยปราศจากความมัวเมาอย่างนี้เลยในอดีตกาลแม้ในกาลนี้ก็ไม่เคยเห็น นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

๗. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ตรัสอย่างไรทำอย่างนั้น ทำอย่างไรตรัสอย่างนั้น; เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่าเป็นผู้ยถาวาที่ตถากาโร ยถากาโรตถาวาที. เราไม่เห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยของคุณแม่อ่างนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้วอย่างนี้ เลยในอดีตกาล แม้ในกาลนี้ก็ไม่เคยเห็น นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

๘. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้วปราศจากความสงสัยว่าอะไรเป็นอะไร มีความดำริประสบความสำเร็จแล้ว ถึงกับมี

อาทิพรหมจรรย์เป็นอธยาศัย. เราไม่เห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณแม้
อย่างนี้ผู้มีอาทิพรหมจรรย์เป็นอธยาศัยอย่างนี้ เลยในอดีตกาล แม้ในกาลนี้ก็ไม่
เคยเห็นนอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น.

(ท้าวสักกะผู้จอมเทพ ได้กล่าวประกาศพระคุณของพระผู้มีพระภาคตามที่เป็นจริงแก่
เทวดาชั้นดาวดึงส์ ท. ๘ ประการเหล่านี้แล้ว; พวกเทวดาพากันยินดีปรีดา ส่งเสียงกึกก้อง, บาง
พวกร้องขึ้นว่า อยากจะให้มิพระพุทเจ้าอย่างนี้เกิดขึ้นในโลกสัก ๔ องค์, บางพวกร้องว่า อยาก
ให้เกิดขึ้นสัก ๓ องค์, บางพวกว่า อยากให้เกิดขึ้นสัก ๒ องค์; ท้าวสักกะอธิบายให้ฟังว่า เป็นไป
ไม่ได้ที่พระพุทเจ้าจะเกิดขึ้นในโลกพร้อมคราวเดียวกันเกินกว่า ๑ องค์.)

ตามเสียงของโลหิจจพราหมณ์

: ทรงมีอนามัยเป็นอย่างดี^๑

เข้ามานี้, เพื่อนโรสีกะ ! พระสมณโคตม อันมหาชนจะไปเฝ้าได้ ณ ที่ใด
ท่านจงเข้าไปเฝ้าโดยที่นั่น แล้วกล่าวตามคำของเราแก่พระสมณโคตม **ผู้มี
อาหารน้อย มีโรคน้อย ลุกได้กระปรี้กระเปร่ามีกำลังพล้ง มีอันอยู่เป็นผาสุก** ว่า
...ขอพระโคตมผู้เจริญ พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ จะทรงรับภัตตาหารของโลหิจจ
พราหมณ์ เพื่อภักตตบริโภค ในวันพรุ่งนี้เถิด.

: ทรงดิ่งผมช่วยคนจะตกเหวไว้ได้^๒

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ! เปรียบเหมือนนบุรุษ จับนบุรุษผู้หนึ่งซึ่งกำลังจะตก
ไปสู่เหว ดิ่งผมลากขึ้นมาให้ยืนอยู่บนพื้นข้างบน จันใด; ในกรณีนี้ก็

๑. เมื่อสั่งให้โรสีกะไปเฝ้าพระพุทเจ้า, ส.ที. ๙/๒๔๕/๓๕๓. และบาลีแห่งอื่นอีกหลายแห่ง.

๒. คำของโลหิจจพราหมณ์ ทูลแด่พระผู้มีพระภาค คราวที่ทรงแสดงธรรม เปลื้องทิวฐิษฐ์ร้าย
ของเขาเกี่ยวกับการไม่บอกกุศลธรรมที่ตนถึงทับแล้ว. ส.ที. ๙/๒๔๕/๓๖๔.

ฉันทัน : ข้าพระองค์ก็เป็นผู้ซึ่งกำลังจะตกไปสู่เหว อันพระโคตมผู้เจริญดั่งผมลาก ขึ้นมาให้ยืนอยู่บนพื้นข้างบนแล้ว อย่างเดียวกัน. ...

ตามเสียงของโสณทัณฑพราหมณ์^๑

: ทรงมีคุณสมบัติสูงทุกประการ

พวกพราหมณ์ ๕๐๐ คนได้กล่าวทัดทาน ห้ามมิให้โสณทัณฑพราหมณ์เจ้าเมืองจัมปาไป เฝ้าพระผู้มีพระภาค กล่าวว่าจะเสื่อมเสียเกียรติยศของพวกพราหมณ์ชั้นสูงสุดไป. โสณทัณฑพราหมณ์ได้กล่าวเหตุผลที่เขาควรจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคดังต่อไปนี้:

ดูก่อน ท่านผู้เจริญ ท. ! ถ้าเช่นนั้น ขอพวกท่านจงฟังคำของข้าพเจ้าบ้าง ว่าทำไมพวกเราจึงเป็นฝ่ายที่ควรไปเฝ้า เยี่ยมพระสมณโคตม แทนที่จะให้พระสมณโคตม เสด็จมาหาพวกเรา. เท่าที่เราได้ทราบมาแล้ว : พระสมณโคตม **มีชาติอันดี ทั้งสองฝ่าย** คือ ทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา ถือบงกุศลในครุฑอันบริสุทธิ์ตลอด เจ็ดชั่วบรรพบุรุษ, เป็นผู้ที่ไม่มีใครคัดง้างท้วงติงได้ด้วยการกล่าวถึงชาติ, นี่ก็เป็นข้อหนึ่ง ที่พวกเราควรไปเฝ้าเยี่ยมพระสมณโคตมแทนที่จะให้พระสมณโคตม เสด็จมาหาพวกเรา.

พระสมณโคตม ทรงละหมู่พระญาติวงศ์อันใหญ่ยิ่ง แล้วออกผนวช นี่ก็เป็นข้อหนึ่ง ที่ ๗๗.^๒ พระสมณโคตม ทรงสละเงินและทองเป็นอันมาก ทั้งที่อยู่แผ่นดิน และนำขึ้นจากดินแล้ว ออกผนวชแล้ว,นี่ก็เป็นข้อหนึ่ง ๗๗.

๑. เสียงของโสณทัณฑพราหมณ์ บอกกล่าวแก่พวกพราหมณ์ด้วยกัน ที่ทัดทานตนในการจะไปเฝ้า พระผู้มีพระภาค. สී.ที. ๙/๑๔๖/๑๘๒.

๒. ที่ละด้วยเปยยาล (๗๗) หมายความว่า มีคำเต็มเหมือนท้ายข้อต้น ซึ่งมีใจความว่าเราควรไป เฝ้าพระสมณโคตม แทนที่จะให้พระองค์มาหาเรา, ทุกแห่ง.

พระสมณโคตม **ยังเป็นผู้หนุ่มแน่น** มีผมดำสนิท ประกอบด้วยเยาว์ที่กำลังเจริญ ตั้งอยู่ในปฐมวัย **ออกจากเรือน บวชไม่หวังประโยชน์เกื้อกูลด้วยเรือนแล้ว**, ฯลฯ. พระสมณโคตมนั้น, **ขณะเมื่อมารดาบิดา ไม่ปรารถนาให้ออกบวช กำลังมีหน้าเต็มไปด้วยน้ำตา ทรงกันแสงอยู่**. ท่านได้ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้า ย้อมด้วยน้ำฝาด ออกบวชจากเรือน **ไม่หวังประโยชน์เกื้อกูลด้วยเรือนแล้ว**, ฯลฯ.

พระสมณโคตม **มีรูปผู้ผ่าย** ควรแก่การดู เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งผิวพรรณเป็นอย่างยิ่ง มีผิวพรรณเหมือนมหาพรหม มีทรวดทรงเหมือนมหาพรหม น่าดูมิใช่เล็กน้อยฯลฯ. พระสมณโคตมเป็นผู้มีศีล **มีศีลอันประเสริฐ** มีศีลเป็นกุศล ประกอบพร้อมด้วยศีลอันเป็นกุศล, ฯลฯ.

พระสมณโคตม **เป็นผู้มีวาจาไพเราะ** ให้กึกก้องด้วยอุทาหรณ์อันไพเราะ ประกอบด้วยวาจาอันเป็นที่ชอบใจแห่งชาวเมือง ไม่กึกก้อง ไม่พล่าม, สามารถให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความ, ฯลฯ. พระสมณโคตมเป็น**อาจารย์ และประธานอาจารย์แห่งชนเป็นอันมาก**, ฯลฯ.

พระสมณโคตม **เป็นผู้สิ้นกามราคะ** ปราศจากความกระเสือกกระสนในกาม, ฯลฯ. พระสมณโคตมเป็นผู้**กล่าวสอนลัทธิกรรม กล่าวสอนกิริยา ชักนำสัตว์ในความดี**, ฯลฯ.

พระสมณโคตม **ออกผนวชจากตระกูลอันสูง** คือตระกูลกษัตริย์อันไม่ระคนด้วยตระกูลอื่น, ฯลฯ. พระสมณโคตม **ออกผนวชจากตระกูลอันมั่งคั่ง** มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก, ฯลฯ.

พระสมณโคดม เป็นผู้ที่มีมหาชนชาวแคว้นนอก ๆ ชาวชนบทนอก ๆ ก็มาแล้ว เพื่อสอบถามข้อสงสัย, ฯลฯ. พระสมณโคดมเป็นผู้ที่เทวดาจำนวนพันเป็นอเนก ถือเอาเป็นสรณะด้วยการมอบชีวิต, ฯลฯ.

พระสมณโคดม มีเกียรติศัพท์อันงดงาม ฟุ้งไปแล้ว อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้ด้วยตนเอง สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า เป็นครูของเทวดาแลมนุษย์ เป็นผู้เบิกบาน จำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์ตั้งนี้, ฯลฯ.

พระสมณโคดม เป็นผู้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ, ฯลฯ. พระสมณโคดม เป็นผู้มีปรกติกเล่าคำต้อนรับเชื้อเชิญ มีถ้อยคำนุ่มนวล หน้าตาเบิกบาน ไม่สยิว ไม่อิดเอื้อน เป็นผู้มีถ้อยคำถูกต้องและกาละเทศะสำหรับทักทาย เขาก่อน, ฯลฯ.

พระสมณโคดม เป็นผู้ที่ บริษัททั้งสี่ สักการะ เคารพ นับถือบูชาอบน้อมแล้ว, ฯลฯ. เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก เลื่อมใสอย่างยิ่งแล้วเฉพาพระสมณโคดม, ฯลฯ.

พระสมณโคดม ประทับอยู่ ณ บ้านหรือนิคมใด อมนุษย์ย่อมไม่รบวามนุษย์ในบ้านหรือนิคมนั้น, ฯลฯ. พระสมณโคดมเป็นผู้มีหมู่มีคณะ เป็นอาจารย์ผู้ฝึกฝนหมู่คณะ ปราภฏว่าเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาเจ้าลัทธิทั้งหลาย อันมีอยู่เกลื่อนกล่น, เกียรติยศเกิดแก่สมณพราหมณ์เจ้าลัทธิเหล่านั้น ด้วยอาการอย่างใด แต่จะเกิดแก่พระสมณโคดมด้วยอาการอย่างนั้น ก็หามิได้ ที่แท้ เกียรติยศเกิดแก่พระสมณโคดมเพราะความสมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ อันไม่ยิ่งไปกว่า, ฯลฯ.

พระเจ้าพิมพิสาร ผู้จอมทัพ ราชาแห่งมคธ พร้อมด้วยบุตรและภรรยา บริษัทและอมาตย์ ได้ถึงพระสมณโคตมเป็นสรณะจนตลอดชีวิต, ฯลฯ. พระเจ้าปเสนทิโกศล พร้อมด้วยบุตรภรรยา บริษัท และอมาตย์ ก็ถึงพระสมณโคตมเป็นสรณะ จนตลอดชีวิต, ฯลฯ. พราหมณ์ไปกขรสาติ พร้อมด้วยบุตรภรรยาบริษัท และอมาตย์ ก็ถึงพระสมณโคตมเป็นสรณะ จนตลอดชีวิต, ฯลฯ. พระสมณโคตม **เป็นผู้ที่พระเจ้าพิมพิสารผู้จอมทัพ ผู้ราชาแห่งมคธ, พระเจ้าปเสนทิโกศล, และพราหมณ์ไปกขรสาติ สักการะเคารพ นับถือ บูชานอบน้อม แล้ว, ฯลฯ.**

พระสมณโคตม เสด็จมาถึงเมืองจัมปา ประทับอยู่ที่แทบฝั่งสระโบกขรณีชื่อ คัคครา ไกลนครจัมปานี้แล้ว. ท่านผู้เจริญ ท.! ก็สมณะหรือพราหมณ์ไร ๆ ก็ตาม ที่มาถึงคามเขตของเรา ก็เป็นแขกของพวกเรา. ขึ้นชื่อว่าแขกย่อมเป็นผู้ที่พวกเราควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม. พระสมณโคตม ก็ถึงแล้ว เพราะเหตุนั้น พระสมณโคตม จึงเป็นแขกของพวกเรา เป็นแขกที่พวกเราควรสักการะ เคารพนับถือ บูชา นอบน้อม, **นี่ก็อีกข้อหนึ่งที่พระสมณโคตม ไม่ควรเสด็จมาหาพวกเรา; ที่แท้ พวกเรานั้นแหละควรไปเยี่ยมเฝ้าพระสมณโคตม.**

เราพรรณนาเกียรติคุณของท่านโคตมะอยู่เพียงเท่านี้ ก็จริงแล แต่พระสมณโคตม จะประกอบด้วยเกียรติคุณเพียงเท่านั้น ก็หาไม่ ที่แท้ **พระสมณโคตมนั้นมีเกียรติคุณมาก หาประมาณมิได้.**

ตามเสียงของอุตตรมาณพ^๑

: ทรงประกอบด้วยมหาปุริสลักขณะ ๓๒

ท่านผู้เจริญ ! ตามเสียงเล่าลืออันมีแก่พระโคตม เป็นอย่างนั้นจริง, พระสมณโคตม ก็เป็นจริงตามเสียงเล่าลือ ไม่แปลกไปโดยประการอื่น, พระสมณโคตมนั้น ประกอบด้วยมหาปุริสลักขณะครบทั้ง ๓๒ ประการ คือ พระสมณโคตม มีพื้นฝ่าเท้าเต็มเสมอ (ไม่แหงนเว้า), นี่เป็นมหาปุริสลักขณะข้อหนึ่ง (คำต่อไป ๆ เช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในภาค ๑ ข้างต้น ซึ่งเป็นคำที่ตรัสเอง ทั้ง ๓๒ ลักขณะ)... ฯลฯ... พระสมณโคตม มีศีรษะรับกับกรอบหน้า, นี่ก็เป็นมหาปุริสลักขณะข้อหนึ่ง. เหล่านี้แล เป็นมหาปุริสลักขณะ ๓๒ ของพระสมณโคตม.

: ทรงมีลีลาศสง่า งดงาม

ท่านผู้เจริญ! พระสมณโคตมนั้น, เมื่อจะดำเนิน ย่อมก้าวเท้าชวาก่อน, ไม่ยกย่องไกลเกิน ไกลเกิน, เมื่อดำเนิน ไม่ก้าวถี่เร็วเกิน และไม่ช้าเกิน,ไม่ให้แข้งเปียดแข้ง ไม่ให้ข้อเท้ากระทบข้อเท้า, ไม่ยกขาสูง (เหมือนเดินในน้ำ), ไม่ลากขาต่ำ, ไม่ให้ขาเป็นเกลียว (คือผลัดไขว้กันไปไขว้กันมาเวลาก้าวเดิน), ไม่ส่ายขาไปมา, เมื่อพระโคตมดำเนินนั้น กายมั่นคงไม่โยกโคลง, และไม่รู้สึกรู้ว่าต้องออกแรงในเมื่อเดิน, เมื่อจะเหลียวดู ย่อมเหลียวทั้งกาย (ไม่เหลียวเฉพาะพระพักตร์), ไม่มองดูเบื้องบน ไม่มองดูเบื้องต่ำ, ไม่ตะลิตะลานเดิน, แต่มองเพ่งตรงออกไป ประมาณชั่วแอก, ที่นอกบริเวณชั่วแอกออกไป ทรงเห็นได้ด้วยอนาวาฏญาณทัสสนะ.

๑. คำของอุตตรมาณพ ผู้ติดตามดูพระผู้มีพระภาคอยู่ถึง ๗ เดือน แล้วกลับไปเล่าแก่อาจารย์ตน

ตามที่ได้สังเกตเห็นมา. บาลี .ม. ๑๓/๕๓๒/๕๘๙.

: ทรงมีมรรยาทเป็นสง่า น่าเลื่อมใส

ท่านผู้เจริญ ! พระสมณโคดมนั้น เมื่อเข้าไปในหมู่บ้าน ย่อมไม่กระห่่งกาย ให้สูง ไม่ย่อกายให้ต่ำ ไม่บิดกาย ไม่ส่ายกายไปมา เข้าไป,พระสมณโคดมนี้ ไม่หมุนกายเรื่องนั่ง ไกลเกิน ใกล้เกิน,ไม่ยันกายด้วยมือแล้วจึงนั่ง, ไม่นั่งจมนั่ง (เช่นนอนพิงพนักจนเกือบเป็นนอน หรือทิ้งตัวนั่งแรง), พระสมณโคดมนี้ ไม่นั่งกระดิกมือ กระดิกเท้า, ไม่นั่งจุนปลีแข้งขึ้นไว้ด้วยปลีแข้ง (ขัดสมาธิชนิดชันเข้าขึ้นสูง?), ไม่นั่งจุนตาตุ่มไว้ด้วยตาตุ่ม(ตาตุ่มซ้อนกันอยู่), ไม่นั่งยันคางด้วยมือ.

: ไม่ทรงตื่นเต้นพระทัย ในบ้าน

ท่านผู้เจริญ ! พระสมณโคดมนี้ เมื่อนั่งในบ้านเรือนย่อมไม่สะดุ้งไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้าม ไม่สั่นสะท้าน เป็นผู้มึปรกติไม่สะดุ้งหวาดเสียวครั่นคร้ามสั่นสะท้าน ปราศจากความมีขนชูชัน มีจิตเวียนมาสู่วิเวก.

: ทรงฉันทตอาหารในหมู่บ้านเรียบร้อยนัก

ท่านผู้เจริญ ! พระสมณโคดมนี้ นั่งในบ้านเรือนแล้ว, เมื่อรับน้ำล้างบาตร^๑ ย่อมไม่ชูบาตรรับ ไม่เอียงบาตรรับ ไม่หมุนบาตรรับ ไม่ส่ายบาตรรับ,ย่อมไม่รับน้ำล้างบาตร มากเกิน น้อยเกิน, ไม่ล้างมีเสียงขลุ่ ๆ, ไม่หมุนบาตรล้าง, ไม่วางบาตรที่พื้นแล้ว จึงล้างมือ, แต่บาตรกับมือเป็นอันล้างเสร็จพร้อมกัน. ไม่เทน้ำล้างบาตร ไกลเกิน ใกล้เกิน และไม่เทให้ฟุ้งกระเซ็น.

๑. เป็นน้ำล้างบาตร ก่อนแต่จะใช้รับภัตตอาหาร ยุคไหน แม้ฉันทที่บ้านเรือน ก็คงฉันทด้วยบาตรที่พาไปนั่นเอง. เมื่อจะรับ จึงมีการถวายน้ำให้ล้างบาตรเสียก่อน, และคงถวายเมื่ออยู่ในที่เทน้ำล้างบาตรได้.

พระสมณโคตมน์นั้น เมื่อรับข้าวสุก ย่อมไม่ชูปาตรรับ ไม่เอียงปาตรรับไม่ หมุนปาตรรับ ไม่ส่ายปาตรรับ ย่อมรับข้าวสุก ไม่น้อยเกินมากเกินไป ย่อมถือเอาแกง กับแต่พอประมาณ, ไม่ให้คำข้าวยิ่งไปด้วยแกงกับ, ย่อมทะล่อมคำข้าวในปากให้ หมุนมาถูกเคี้ยวใหม่ ๒-๓ กลับ แล้วจึงกลืน, เยื่อข้าวสุกที่ยังไม่แหลกละเอียด ย่อมไม่เข้าไปในกาย, และเยื่อข้าวสุกชนิดเดียว ก็ไม่เหลืออยู่ในปาก, ย่อมน้อมคำ ข้าวเข้าไปแต่ครั้งหนึ่ง (ฉันคราวละครั้งคำหรือครึ่งปาก).

: ไม่ทรงติดในรสอาหาร

ท่านผู้เจริญ ! พระสมณโคตมน์นั้น รู้สึกลักษณะรสแห่งอาหาร, ไม่รู้สึก ความยินดีติดใจในรส.พระสมณโคตมฉันอาหารประกอบพร้อมด้วยองค์แปดคือ ฉันเพื่อเล่น ก็หามิได้, ฉันเพื่อมัวเมาในรส ก็หามิได้, ฉันเพื่อประเทืองผิวก็หามิได้, ฉันเพื่อตกแต่งอวัยวะ ก็หามิได้; แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้, เพื่อให้มีความ เป็นไปแห่งอรรถภาพสืบไป, เพื่อห้ามกันเสียซึ่งความหิวลำบาก, เพื่ออนุเคราะห์แก่ พรหมจรรย์ ; โดยคิดเห็นว่า `ด้วยการทำเช่นนี้ เราย่อมกำจัดเวทนาเก่า และไม่ทำ เวทนาใหม่ให้เกิดได้; ความเป็นไปได้แห่งอรรถภาพ, ความไม่มีโทษเพราะอาหาร, และความอยู่ผาสุก จักมีแก่เรา' ดังนี้.

: ทรงมีวัตรในปาตร

ท่านผู้เจริญ ! พระสมณโคตมฉันแล้ว เมื่อจะรับน้ำล้างปาตร ย่อมไม่ชูปาตร รับ ไม่ตะแคงปาตรรับ ไม่หมุนปาตรรับ ไม่ส่ายปาตรรับ, ย่อมไม่รับน้ำล้างปาตร มากเกิน น้อยเกิน, ไม่ล้างปาตรมีเสียงขลุ่ย ๆ ไม่หมุนปาตรล้าง,ไม่วางปาตรที่พื้น แล้วจึงล้างมือ แต่ปาตรกับมือเป็นอันล้างแล้วเสร็จพร้อมกัน

ไม่เทน้ำล้างบาตรไว้ไกลเกิน ไกลเกิน, และไม่เทให้กระเซ็นฟุ้ง, ฉันทเสร็จแล้วไม่วางบาตรไว้ไกลเกินไกลเกิน, ไม่ละเลยบาตร, ไม่ละเลยการรักษาบาตรจนล่วงเวลา.

: การเสด็จกลับจากฉันในหมู่บ้าน

พระสมณโคตมฉันแล้ว นั่งนิ่งอยู่ขณะหนึ่ง และไม่ปล่อยให้เวลาแห่งการอนุโมทนาล่วงเลยไป, ฉันแล้วก็อนุโมทนา โดยไม่ติเตียนอาหารนั้นยกย่องอาหารอื่น (เลือกสิ่งชอบ), ย่อมสนทนาชักชวนบริษัทนั้น ๆ ให้อาจหาญว่าเรียงด้วยธรรมิกถาโดยแท้, แล้วจึงลุกจากอาสนะ หลีกไป. พระสมณโคตมฉันไม่ผละผลันไปไม่เฉื่อยชาไป, และไม่ไปโดยเขาไม่รู้ไม่เห็น.

: ทรงนุ่งห่มกระทัดรัด

จีวรที่คลุมกายของพระสมณโคตม ไม่ปรกสูงเกิน ต่ำเกิน, ไม่รัดแน่นไม่หลุด ๆ หลวม ๆ, ลมไม่อาจเวิกจีวรที่กายของพระสมณโคตม, ธุลีละอองไม่อาจติดกายของพระสมณโคตม.

: ทรงมุ่งแต่ความเกื้อกูลสัตว์

พระสมณโคตมฉันนั้น ไปถึงอารามแล้ว จึงนั่ง, นั่งบนที่นั่งที่จัดไว้แล้วจึงล้างเท้า, และพระสมณโคตม ไม่เป็นคนประกอบการประคบบประหงมตกแต่งเท้า, ครั้งล้างเท้าแล้ว ก็นั่งคู้บัลลังก์ตั้งการตรง ดำรงสติเฉพาหน้า. จะได้คิดเพื่อเบียดเบียนตนก็หามิได้ เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นก็หามิได้ เพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายก็หามิได้, เป็นผู้นั่งคิดอยู่ซึ่งสิ่งอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลตน, เกื้อกูลท่าน, เกื้อกูลทั้งสองฝ่าย, คือ เกื้อกูลแก่โลกทั้งปวงนั้นเทียว.

: การแสดงธรรมด้วยพระสำเนียงมีองค์ ๘

พระสมณโคดมนั้น ไปถึงอารามแล้ว (เย็นลง) ย่อมประชุมบริษัทแสดงธรรม, ไม่ประจบประแจงบริษัท, ย่อมสนทนาซักชวนบริษัทให้อาจหาญว่าเรื่องด้วยธรรมิกถา.

เสียงก้องกังวาล ที่เปล่งออกจากพระโอษฐ์ของพระสมณโคดมนั้นประกอบพร้อมด้วยองค์แปด คือ ไม่ขัด, ฟังเข้าใจ, เพราะพริ้ง, น่าฟัง, หดย้อย, ไม่พรวดเลือน, ซาบซึ้ง, บั่นลือชัดเจน. เสียงที่พระสมณโคดมใช้เพื่อยังบริษัทให้เข้าใจเนื้อความ ไม่กึกก้องแพร่ไปภายนอกแห่งบริษัท. บริษัทเหล่านั้น ครั้นพระสมณโคดม สันสนทนาซักชวนให้อาจหาญรื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ลุกจากที่นั่งหลีกไปก็ยังไม่เหลียวมองดูอยู่ด้วยภาวะแห่งคนผู้ไม่อยากจากไป.

ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าย่อมเห็นพระสมณโคดม เมื่อดำเนินไป, เมื่อยืนอยู่, เมื่อเข้าไปสู่บ้านเรือน, เมื่อนั่งนิ่ง ๆ ในบ้านเรือน, เมื่อฉันภัตตาหารในบ้านเรือน, เมื่อฉันแล้วนั่งนิ่ง ๆ, เมื่อฉันแล้วและอนุโมทนา, เมื่อมาสู่อาราม, เมื่อถึงอารามแล้วนั่งนิ่ง ๆ, เมื่อถึงอารามแล้ว แสดงธรรมแก่บริษัท. พระสมณโคดมนั้น เป็นเช่นกล่าวมานี้ด้วย, และยิ่งกว่าที่กล่าวมาแล้วด้วย.

**"ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้อรหันตสมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น!
 ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น!!
 ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น!!!**
 ถ้าโฉนในบางคราว เราพึงได้สมาคมกับพระสมณโคดม, พึงเจรจาด้วยถ้อยคำกับพระสมณโคดมเถิด". - นี่เป็นอุทานของพรหมายูพราหมณ์ เปล่งในเมื่อฟังถ้อยคำนั้นจบแล้ว และคำรำพึงใคร่จะสมาคมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ตามเสียงของอุบาสิกหบดี บุรพนิครนถ์^๑

: ทรงประกอบด้วยพระพุทธรุคุณ ๑๐๐ ประการ

ดูก่อนท่านผู้เจริญ! ขอท่านจงฟังซึ่งคำของข้าพเจ้าเถิด : ข้าพเจ้านั้น เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์ใด; พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น :-

- (๑) เป็นนักปราชญ์ผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญา,
- (๒) เป็นผู้ปราศจากแล้วจากโมหะ,
- (๓) เป็นผู้มิเสาะเชื่อนเครื่องตรึงจิตอันหักแล้ว,
- (๔) เป็นผู้มิชัชชนะอันวิชิตแล้ว,
- (๕) เป็นผู้ปราศจากแล้วจากสิ่งคับแค้นสะเทือนใจ,
- (๖) เป็นผู้มิจิตสม่าเสมอด้วยดี,
- (๗) เป็นผู้มิปรกติภาวะแห่งบุคคลผู้เป็นพุทธะ,
- (๘) เป็นผู้มิปัญญาเครื่องยังประโยชน์ให้สำเร็จ,
- (๙) เป็นผู้ข้ามไปได้แล้วซึ่งวัฏฏสงสารอันขรุขระ,
- (๑๐) เป็นผู้ปราศจากแล้วจากมลทินทั้งปวง;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๑๑) เป็นผู้ไม่มีการถามใครว่าอะไรเป็นอะไร,
- (๑๒) เป็นผู้อิมแล้วด้วยความอิมในธรรมอยู่เสมอ,
- (๑๓) เป็นผู้มิเหยื่อในโลกอันทรงกายทิ้งแล้ว,
- (๑๔) เป็นผู้มิมุทิตาจิตในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง,

---

๑. คำของอุบาสิกหบดี ผู้เคยเป็นสาวกของนิกันถนาฏบุตรมาก่อน กล่าวตอบแก่คณะนิครนถ์ว่าเหตุใดเขาจึงเปลี่ยนใจมานับถือพระผู้มีพระภาคเจ้า. ม.ม. ๑๓/๗๗/๘๒.

- (๑๕) เป็นผู้ที่มีสมณภาวะอันทรงกระทำสำเร็จแล้ว,
- (๑๖) เป็นผู้ถือกำเนิดแล้วแต่กำเนิดแห่งมनु โดยแท้,
- (๑๗) เป็นผู้ที่มีสิริระอันมีในครั้งสุดท้าย,
- (๑๘) เป็นผู้เป็นนรชนคือเป็นคนแท้,
- (๑๙) เป็นผู้อันใคร ๆ กระทำอุปมามิได้,
- (๒๐) เป็นผู้ปราศจากกิเลสอันพึงเปรียบได้ด้วยอสุติ;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๒๑) เป็นผู้หมดสิ้นแล้วจากความสงสัยทั้งปวง,
- (๒๒) เป็นผู้นำสัตว์สู่ภาพอันวิเศษ,
- (๒๓) เป็นผู้ที่มีปัญญาเครื่องตัดกิเวลาดุจหญาคาเสียได้,
- (๒๔) เป็นสารถิอันประเสริฐกว่าสารถิทั้งหลาย,
- (๒๕) เป็นผู้ไม่มีใครยิ่งกว่าโดยคุณธรรมทั้งปวง,
- (๒๖) เป็นผู้ที่มีธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความชอบใจของสัตว์ทั้งปวง,
- (๒๗) เป็นผู้ที่มีกัขาเครื่องข่องใจอันทรงนำออกแล้วหมดสิ้น,
- (๒๘) เป็นผู้กระทำซึ่งความสว่างแก่ปวงสัตว์,
- (๒๙) เป็นผู้ตัดแล้วซึ่งมานะเครื่องทำความสำคัญมั่นหมาย,
- (๓๐) เป็นผู้ที่มีวิริยธรรมเครื่องกระทำความสำเร็จ;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๓๑) เป็นผู้เป็นยอดมนุษย์ แห่งมนุษย์ทั้งหลาย,
- (๓๒) เป็นผู้มีคุณอันใคร ๆ กำหนดประมาณให้มิได้,
- (๓๓) เป็นผู้ที่มีธรรมสภาวะอันลึกซึ่งไม่มีใครหยั่งได้,
- (๓๔) เป็นผู้ถึงซึ่งปัญญาเครื่องทำความเป็นแห่งมุนี,

- (๓๕) เป็นผู้กระทำความเกษมแก่สรรพสัตว์,
- (๓๖) เป็นผู้มีเวทคือญาณเครื่องเจาะแทงซึ่งโมหะ,
- (๓๗) เป็นผู้ประดิษฐานอยู่ในธรรม,
- (๓๘) เป็นผู้มีพระองค์อันทรงจัดสรรดีแล้ว,
- (๓๙) เป็นผู้ล่วงกิเลสอันเป็นเครื่องข้องเสียได้,
- (๔๐) เป็นผู้หลุดรอดแล้วจากบ่วงทั้งปวง;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๔๑) เป็นผู้เป็นดังพระยาช้างตัวประเสริฐ,
- (๔๒) เป็นผู้มีการนอนอันสงัดจากการรบกวนแห่งกิเลส,
- (๔๓) เป็นผู้มีกิเลสเครื่องประกอบไว้ในภพสิ้นสุดแล้ว,
- (๔๔) เป็นผู้พ้นพิเศษแล้วจากทุกข์ทั้งปวง,
- (๔๕) เป็นผู้มีความคิดเหมาะเจาะเฉพาะเรื่อง,
- (๔๖) เป็นผู้มีปัญญาเครื่องทำความเป็นแห่งมุนี,
- (๔๗) เป็นผู้มีมานะเป็นดุจธงอันพระองค์ทรงลดลงได้แล้ว,
- (๔๘) เป็นผู้ปราศจากแล้วจากราคะ,
- (๕๐) เป็นผู้หมดสิ้นแล้วจากกิเลสเครื่องเหนี่ยวหน่วงให้เนิ่นช้า;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๕๑) เป็นผู้แสวงหาพบคุณอันใหญ่หลวง องค์ที่เจ็ด,
- (๕๒) เป็นผู้ปราศจากแล้วจากความคดโกง,
- (๕๓) เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งวิชาทั้งสาม,
- (๕๔) เป็นผู้เป็นพรหมแห่งปวงสัตว์,

- (๕๕) เป็นผู้เสร็จจากการอาบการล้างแล้ว,
- (๕๖) เป็นผู้มิหวัหมีเกณท์ในการกระทำทั้งปวง,
- (๕๗) เป็นผู้มิกมลสันดานอันระงับแล้ว,
- (๕๘) เป็นผู้ทำลายซึ่งธานีนครแห่งกิเลสทั้งหลาย,
- (๖๐) เป็นผู้เป็นจอมแห่งสัตว์ทั้งปวง;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๖๑) เป็นผู้ไปพ้นแล้วจากข้าศึกคือกิเลส,
- (๖๒) เป็นผู้มิตนอันอบรมถึงที่สุดแล้ว,
- (๖๓) เป็นผู้มิตุทธที่ควรบรรลุอันบรรลุแล้ว,
- (๖๔) เป็นผู้กระทำซึ่งอรรถะทั้งหลายให้แจ่มแจ้ง,
- (๖๕) เป็นผู้มิติสสมบุรณ์อยู่เองในทุกกรณี,
- (๖๖) เป็นผู้มีความรู้แจ้งเห็นแจ้งเป็นปรกติ,
- (๖๗) เป็นผู้มิจิตไม่แปรปรายด้วยอำนาจแห่งกิเลส,
- (๖๘) เป็นผู้มิจิตไม่พัวพันด้วยอำนาจแห่งกิเลส,
- (๖๙) เป็นผู้มิจิตไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจแห่งกิเลส,
- (๗๐) เป็นผู้บรรลุถึงซึ่งความมีอำนาจเหนือกิเลส;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๗๑) เป็นผู้ไปแล้วโดยชอบ,
- (๗๒) เป็นผู้มีการเพ่งพินิจทั้งในสมาธิและปัญญา,
- (๗๓) เป็นผู้มิสันดานอันกิเลสตามถึงไม่ได้แล้ว,
- (๗๔) เป็นผู้หมดจดแล้วจากสิ่งเศร้าหมองทั้งปวง,

- (๗๕) เป็นผู้อันตันทหาและทิวฐิอาศัยไม่ได้แล้ว,
- (๗๖) เป็นผู้ไม่มีความหวาดกลัวในสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความกลัว,
- (๗๗) เป็นผู้สัจด์แล้วจากการรบกวนแห่งกิเลสทั้งปวง,
- (๗๘) เป็นผู้บรรลุลแล้วซึ่งธรรมอันเลิศ,
- (๗๙) เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งโอฆกันดาร,
- (๘๐) เป็นผู้ยังบุคคลอื่นให้ข้ามแล้วซึ่งโอฆะนั้น;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๘๑) เป็นผู้มิสันดานสงบร้างแล้ว,
- (๘๒) เป็นผู้มิปัญญาอันหนาแน่น,
- (๘๓) เป็นผู้มิปัญญาอันใหญ่หลวง,
- (๘๔) เป็นผู้ปราศจากแล้วจากโลภะ,
- (๘๕) เป็นผู้มีการไปการมาอย่างพระพุทธานุเจ้าทั้งหลาย,
- (๘๖) เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี,
- (๘๗) เป็นผู้ไม่มีบุคคลใดเปรียบ,
- (๘๘) เป็นบุคคลผู้ไม่มีบุคคลใดเสมอ,
- (๘๙) เป็นบุคคลผู้มีญาณอันแก้วกล้า,
- (๙๐) เป็นผู้มิปัญญาละเอียดอ่อน;

ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น. พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น:

- (๙๑) เป็นผู้เจาะทะลุข่ายคือตันทหาเครื่องดักสัตว์,
- (๙๒) เป็นผู้รู้ตื่นผู้เบิกบานเป็นปรกติ,
- (๙๓) เป็นผู้มิกิเลสจุกจิกวันไฟไปปราศแล้ว,
- (๙๔) เป็นผู้อันตันทหาและทิวฐิไม่ฉาบหาได้อีกต่อไป,

- (๙๕) เป็นผู้เป็นอาหุเนยบุคคลควรแก่ของที่เขานำไปบูชา,
  - (๙๖) เป็นผู้ที่โลกทั้งปวงต้องบูชา,
  - (๙๗) เป็นบุคคลผู้สูงสุดแห่งบุคคลทั้งหลาย,
  - (๙๘) เป็นผู้มีความอันไม่มีใครวัดได้,
  - (๙๙) เป็นผู้เป็นมหาบุรุษ,
  - (๑๐๐) เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเลิศด้วยเกียรติคุณ;
- ข้าพเจ้า เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น; ดังนี้ แล.

ตามเสียงของพระเจ้าปเสนทิโกศล^๑

: ทรงมีคณะสงฆ์ที่ประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิต

พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อสังเกต ของหม่อมฉันมีอยู่ในพระผู้มีพระภาคว่า ‘พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง, พระธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว, พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค ปฏิบัติดีแล้ว’ ดังนี้.

พระองค์ผู้เจริญ ! คือในเรื่องนี้ หม่อมฉันได้เห็นสมณพราหมณ์บางพวก ประพฤติพรหมจรรย์อย่างเคร่งครัด ได้สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้างสี่สิบปีบ้าง ครั้นสมัยอื่น สมณพราหมณ์พวกนั้น กลายเป็นผู้อาบอย่างดี ลูบทาอย่างดี แต่งผมแต่งหนวด อิมเอิบ เพียบพร้อมด้วยกามคุณห้า ให้เขาบำเรออยู่. ส่วนภิกษุในศาสนานี้, หม่อมฉันเห็นประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์จนตลอดชีวิต จนกระทั่งหมดลมหายใจ. พระองค์ผู้เจริญ ! หม่อมฉันไม่เห็น

๑. คำของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทูลแด่พระผู้มีพระภาค ที่นิคมเมทพุปะ แคว้นสากยะ, ในคราวไปเฝ้าเยี่ยม. ม.ม. ๑๓/๕๐๙/๕๖๒.

พรหมจรรย์อื่น ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างนี้ นอกจากพรหมจรรย์นี้. นี้แลเป็น
ข้อสังเกตของหม่อมฉัน อันมีอยู่ในพระผู้มีพระภาค

: ทรงมีคณะสงฆ์ที่พร้อมเพรียง

ข้ออื่นยังมีอีก, พระองค์ผู้เจริญ! ราชาก็ยังวิวาทกับราชาด้วยกัน, กษัตริย์ก็
ยังวิวาทกับกษัตริย์พราหมณ์ก็ยังวิวาทกับพราหมณ์, คหบดีก็ยังวิวาทกับคหบดี,
มารดาที่ยังวิวาทกับบุตร, บุตรก็ยังวิวาทกับมารดา, บิดาก็ยังวิวาทกับบุตร, บุตรก็
ยังวิวาทกับบิดา, พี่น้องชายยังวิวาทกับพี่น้องหญิง, พี่น้องหญิงก็ยังวิวาทกับพี่
น้องชาย, แม่สหายก็ยังวิวาทกับสหาย; ส่วนในพรหมจรรย์นี้หม่อมฉันเห็นภิกษุ
ทั้งหลายเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน เบิกบานต่อกัน ไม่วิวาทกันเข้ากันสนิทตั้งน้ำใจกับ
น้ำนมสด มองดูกันและกันด้วยสายตา อันน่ารัก. พระองค์ผู้เจริญ! หม่อมฉันไม่เห็น
บริษัทอื่นที่พร้อมเพรียงกันอย่างนี้ นอกจากบริษัทนี้. แม้นี้ก็ข้อสังเกตของ
หม่อมฉัน ในพระผู้มีพระภาค.

: ทรงมีคณะสงฆ์ที่ชุ่มชื่นผ่องใส

ข้ออื่นยังมีอีก, พระองค์ผู้เจริญ! หม่อมฉันเที่ยวไปเนือง ๆ จากอารามนี้สู่
อารามนั้น จากสวนนี้สู่สวนนั้น, ได้เห็นสมณพราหมณ์พวกหนึ่งชুবผอม เศร้าหมอง
ผิวพรรณทราม ผอมเหลือง สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็นเห็นจะไม่ประสงค์มองดูใคร
เสียเลย. หม่อมฉันมีความเห็นว่า ท่านพวกนี้คงฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์เป็นแน่
หรือมิฉะนั้น ก็ยังมีบาปอย่างหนึ่ง ซึ่งท่านเหล่านี้ทำแล้วปกปิดไว้ จึงเป็นผู้ชুবผอม
เศร้าหมอง ผิวพรรณทราม ผอมเหลืองสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น ราวจะไม่ประสงค์
มองดูใครเสียเลย. หม่อมฉันเข้าไปหาแล้วถามว่า เหตุไรจึงเป็นดั่งนั้น, ท่านเหล่านั้น
ตอบว่า "ข้าแต่มหาราชา !

พวกเรามีโรคเนื่องมาเป็นเผ่าพันธุ์", ดังนี้. ส่วนภิกษุในศาสนาอื่น หม่อมฉันเห็นท่าน ว่าเป็นคนแข็งแรงและรื่นเริงส่อความรู้สึกภายในใจอันสูงขึ้นและสูงขึ้น มีรูปน่าปลื้มใจมี อิมทริย์ชุ่มชื่น มีความขวนขวายน้อย มีขนอันตกราบ มีชีวิตเป็นไปด้วยของที่ผู้อื่น ให้ มีใจเป็นตุ่มมฤค (อ่อนโยน). หม่อมฉัน มีความเห็นว่าท่านเหล่านี้ คงรู้คุณวิเศษ อันโอฬาร ในศาสนาของพระผู้มีพระภาค ยิ่งขึ้นกว่าเก่า ๆ เป็นแน่ จึงเป็นดังนั้น. พระองค์ผู้เจริญ! แม้ที่นี่เป็นข้อสังเกตของหม่อมฉันในพระผู้มีพระภาค.

: ทรงมีสังฆบริษัทที่เจียบเสียง

ข้ออื่นยังมีอีก, พระองค์ผู้เจริญ! หม่อมฉันเป็นกษัตริย์ได้มูรธาภิเษกแล้ว มี อำนาจพอเพื่อให้ฆ่าคนควรฆ่า ฆาตกรควรฆาตกร ฆาตกรควรฆาตกร ก็จริงเมื่อนั่งวินิจฉัยคดี ชนทั้งหลายยังอีกทีก กลบเสียงหม่อมฉันเสียเป็นระยะ ๆ หม่อมฉัน จะห้ามว่า ท่าน ผู้เจริญ! พวกท่านอย่ากลบเสียงของเราผู้นั่งวินิจฉัยคดีให้ตกไปโดยระยะ ๆ เลย จงรอให้จบถ้อยคำของเราเสียก่อนดังนั้นก็มิไหว. เขาเหล่านั้น ยังคงอีกทีกกลบเสียง หม่อมฉันเสียโดยครั้งคราว. ส่วนภิกษุในศาสนาอื่น, หม่อมฉันเห็นไม่มีเสียงจาม หรือ เสียงไอเลย ในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมแก่บริษัทผู้นั่งฟังเป็นจำนวน หลายร้อย. ที่สว่างมาแล้วแต่หลังเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรมแก่บริษัทจำนวน หลายร้อย, ถ้าสาวกคนหนึ่งคนใดในที่นั้นไอขึ้น เพื่อนสพรหมจารีด้วยกัน จะ กระทบเข้าด้วยเขา เพื่อให้รู้สึกว่าเป็น "ท่านจงมีเสียงน้อย, ท่านอย่างกระทำเสียง, พระ ผู้มีพระภาคศาสดาของพวกเรากำลังแสดงธรรม" ดังนี้. หม่อมฉันที่ความเห็นว่า อัศจรรย์จริง ๆ ไม่เคยมีจริง ๆ บริษัทมีระเบียบเรียบร้อยดีอย่างนี้ โดยไม่ต้องใช้อาชญา หรือศาสตราเลย.

๑. หมายความว่า ไม่มีความสะดุ้งกลัว.

พระองค์ผู้เจริญ! หม่อมฉันไม่เห็นบริษัทอื่นที่เรียบร้อยดีอย่างนี้ นอกจากบริษัทนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แม้ี่ ก็เป็นข้อสังเกตของหม่อมฉัน ในพระผู้มีพระภาค.

: ทรงชนะคนมุ่งร้ายที่เข้าเฝ้า^๑

ข้ออื่นยังมีอีก, พระองค์ผู้เจริญ ! หม่อมฉัน เห็นขัตติยบัณฑิต,...
พราหมณบัณฑิต...คหบดีบัณฑิต, ... ^๒ สมณบัณฑิต บางพวก ในโลกนี้มีปัญญาเฉียบ
แหลม ชำนาญการไต่วาทะ เชี่ยวชาญ ดุจนายขมังธนูผู้สามารถยิงถูกขนทราย, ดู
เหมือนเที่ยวทำลายความเห็นของผู้อื่น ด้วยปัญญาของตนเท่านั้น. บัณฑิตเหล่านั้น
ได้ยืนยันว่า "พระสมณโคตม จักเสด็จแวะบ้านหรือนิคมชื่อนั้น", ก็ตระเตรียม
ปัญหา และอวดอ้างว่าเราจักเข้าไปถามปัญหานี้ กะพระสมณโคตม ถ้าเธอถูกถาม
แล้วพยากรณ์อย่างนี้ พวกเราจักหักล้างวาทะของเธอด้วยวาทะอย่างนี้ ๆ, แม้ถ้า
เธอถูกถามแล้ว พยากรณ์อย่างนั้น ๆ พวกเราก็หักล้างวาทะของเธอได้ด้วยวาทะ
อย่างนั้น ๆ, ดังนี้. ครั้นเขาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจริง ๆ พระผู้มีพระภาค
ย่อมชี้แจงให้เห็นชอบให้ปลงใจ ให้อาจหาญ ให้นำเรื่องด้วยธรรมิกถา. ท่านบัณฑิต
เหล่านั้น เลยไม่ถามปัญหา โฉนจักได้ข่มขี่วาทะเล่า ย่อมพากันเข้าเป็นสาวกของ
พระผู้มีพระภาคโดยแท้. และ (บางพวก) ขอโอกาสเพื่อบรรพชาจากเรือน ไม่หวัง
ประโยชน์เกื้อกูลด้วยเรือน, พระผู้มีพระภาคก็บรรพชาให้, บัณฑิตเหล่านั้น เป็น
บรรพชิตแล้วหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีเพียร มีตนสงบแล้วในสมาธิภาวนาก็
ทำให้แจ้ง

๑. ข้อความคล้ายนี้ ยังมีในจุฬหัตถิปโทปมสูตร ม.ม. เป็นคำสรรเสริญของปิไลติกปริพพาชก
กล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคแก่ชาณฺสโสณฺนิพราหมณฺ.

๒. ในบาลีแยกกล่าวที่ละพวก ความอย่างเดียวกัน.

ได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อันเป็นที่ปรารถนาของเหล่ากุลบุตรผู้ออกบวชจากเรือน ไม่หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่เรือนได้ในภพอันตนเห็นนี้, เข้าถึงแล้วแลอยู่. ท่านเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเราไม่ขี้หัวใจเราอีกต่อไปแล้ว. จริงอยู่ เมื่อก่อน เราไม่เป็นสมณะก็ปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะ, ไม่เป็นพราหมณ์ ก็ปฏิญาณตนว่าเป็นพราหมณ์, ไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันต์. แต่บัดนี้เล่า เราเป็นสมณะเราเป็นพราหมณ์ เราเป็นพระอรหันต์โดยแท้, ดังนี้. พระองค์ผู้เจริญ! แม้ี่ก็เป็นข้อสังเกตของหม่อมฉันในพระผู้มีพระภาค.

: ทรงสามารถปราบโจรที่มหากษัตริย์ก็ปราบไม่ได้^๑

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! กษัตริย์พิมพิสาร หรือกษัตริย์ลิจฉวี หรือพระราชอาปฏิปักษ์เหล่าอื่นก็หาได้กระทำหม่อมฉันให้ขัดใจไม่ หากแต่ว่ามีโจรชื่อ องคุลิมาล เกิดขึ้นในแคว้นแคว้นของหม่อมฉัน เป็นคนหยาบช้า ฝ่ามือเปื้อนเลือด มุ่งมั่นอยู่แต่ในการประหารชีวิตประหาร ไม่มีความกรุณาปราณีในสัตว์ ท. องคุลิมาลโจรนั้น กระทำหมู่บ้านไม่ให้หมู่บ้าน กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคม กระทำชนบทไม่ให้ เป็นชนบท เขาฆ่าแล้วฆ่าอีกซึ่งหมู่มนุษย์ นำนิ้วมือมาทำเป็นมาลัยแขวนอยู่ หม่อมฉันจักกำจัดมันเสีย."

มหาราชะ ! ถ้ามหาบพิตรจะได้ทรงเห็นองคุลิมาลปลงผมและหนวดนุ่งห่ม ผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เว้นขาดจากการฆ่า การลักขโมยการ พูตเท็จ เป็นผู้มีการฉันอาหารวันหนึ่งหนเดียวประพฤติพรหมจรรย์ มีศีล มีกัลยาณธรรม ดังนี้แล้ว จะทรงกระทำอย่างไรเล่า?

๑. คำของพระเจ้าปเสนทิโกศลทูลแต่พระผู้มีพระภาค ที่เชตวัน ใกล้เมืองสาวัตถี. บาลี ม.ม.

๑๓/๔๘๔/๕๒๙.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! หม่อมฉันก็จะอภิวาท จะลูกรับ จะนิมนต์หรือเชื้อเชิญด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือจัดจากรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม พระเจ้าข้า ! ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ก็แต่ว่า มันจะเป็นไปได้อย่างไรที่คนทาศิล มีธรรมอันลามกนั้น จะกลายเป็นผู้สำรวมด้วยศีลอย่างนี้ พระเจ้าข้า!"

มหाराชชะ ! นั้น องคุลิมาลอยู่นั้น. (พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลกลัวจนโลมชาติชูชัน, ได้ตรัสว่า) มหाराชชะ ! อย่าได้กลัวเลย. มหाराชชะ ! อย่าได้กลัวเลย. ภัยไม่มีแล้วแก่พระองค์ จากองคุลิมาลนี้.

(ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงระงับความกลัวแล้ว เข้าไปทำความคุ้นเคยกับภิกษุองคุลิมาล ทรงปวารณาด้วยปัจจัยสี่ แต่พระเถระปฏิเสธ เพราะเป็นผู้สมาทานอุตงค์. พระเจ้าปเสนทิโกศลได้กลับมาเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลว่า :-)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! น้าอัศจรรย์นัก, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ไม่เคยมีเลย; คือข้อที่พระผู้มีพระภาค ทรงทรมานบุคคลที่ใคร ๆ ทรมานไม่ได้ ทรงกระทำให้รำงับ ซึ่งบุคคลที่ใคร ๆ ทำให้รำงับไม่ได้ ทรงกระทำความดับเย็นแก่บุคคลผู้ยังไม่ดับเย็น^๑; ได้แก่ข้อที่หม่อมฉัน ไม่สามารถจะทรมานผู้ใดด้วยอาชญาด้วยศาสตรา ผู้นั้นพระผู้มีพระภาคทรงทรมานแล้วโดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตรา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! หม่อมฉันขอลาไปบัดนี้หม่อมฉันมีกิจมาก มีธุระมาก พระเจ้าข้า !"

๑. คำนี้ บาลีว่า อปุปรินิพพุตานิ ปรินิพพาเปตา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คำว่า "ปรินิพพาน"

นั้น ใช้กับความหมดพยศโดยสิ้นเชิงของใจที่ร้ายกาจ ก็ได้; เพื่อจะได้เข้าใจความหมายของคำคำนี้กันอย่างถูกต้องและครบถ้วนสืบไป ทำนองเดียวกับในบาลีแห่งอื่น ใช้สำหรับสัตว์เดรัจฉานที่หมดพยศด้วย เพราะการฝึกถึงที่สุด และความที่ถ่านไฟแดง ๆ เย็นลงจนดำ หรืออาหารที่ร้อน ๆ เย็นลงจึงบริโภคได้ ดังนี้ ก็มี. -ผู้รวบรวม.

: ทรงชนะน้ำใจคน โดยทางธรรม^๑

ข้ออื่นยังมีอีก, พระองค์ผู้เจริญ ! มีช่างไม้สองคน ชื่อ อีสันทันตะ และ ปุราณะ ทั้งสองนายนี้กินข้าวของหม่อมฉัน ใช้ยวนยานพาหนะของหม่อมฉัน หม่อมฉันให้เบี้ยเลี้ยงชีพ, ให้ยศศักดิ์แก่เขา, แต่เขาจะมีความเคารพในหม่อมฉันเท่าที่มีในพระผู้มีพระภาค ก็หาไม่. เรื่องที่ล่วงมาแล้ว คือ หม่อมฉันยกเสนาออกไปกำจัดข้าศึก เมื่อจะทดลองช่างไม้สองคนนี้ จึงเข้าไปพักในที่คับแคบแห่งหนึ่ง (เพื่อเห็นกันโดยใกล้ชิด), เขาทั้งสองคน ฆ่าเวลาด้วยการสนทนาธรรมเกือบนครุ่งแล้วนอนหันศีรษะไปทางทิศที่เขาได้ยินข่าวว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ เหยียดเท้ามาทางหม่อมฉัน. พระองค์ผู้เจริญ! หม่อมฉันมีความรู้สึกที่ อัจฉริยะจริง, ไม่เคยมีเลย, ช่างไม้สองคน กินข้าวของเรา ใช้ยานพาหนะของเรา เราให้เบี้ยเลี้ยงชีพ และยศศักดิ์แก่เขา แต่เขาหามีความเคารพในเรา เท่าที่เขามีในพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่. ชะรอยคนทั้งสองนี้จะรู้ถึงคุณวิเศษอันโอฬารในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเพิ่มขึ้น ๆ เป็นแน่แท้. พระองค์ผู้เจริญ! แม้ก็เป็นข้อสังเกตของหม่อมฉัน ในพระผู้มีพระภาค.

: ทรงเสมอกับพระเจ้าโกศลโดยวัย

อีกข้อหนึ่ง, พระองค์ผู้เจริญ ! พระผู้มีพระภาค ก็เป็นกษัตริย์หม่อมฉันก็เป็นกษัตริย์. พระผู้มีพระภาคเป็นชาวโกศล^๒ หม่อมฉันก็เป็น

๑. คำของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทูลแต่พระผู้มีพระภาค ที่นิคมเมทพุปะ แคว้นสักกะ, มีความต่อกันมาตามลำดับ จากเนื้อความข้างต้นอันเกี่ยวกับข้อสังเกตในพระผู้มีพระภาคของพระเจ้าปเสนทิโกศล. บาลี ม.ม. ๑๓/๕๑๔/๕๖๘-๕๖๙.

๒. แคว้นสาकยะเป็นถิ่นแห่งโกศล. ดังที่ตรัสเอง (ในภาค ๑).

ชาวโกศล, พระผู้มีพระภาคมีพระชนม์ ๘๐ หม่อมฉันก็มีอายุ ๘๐, ด้วยเหตุนี้เอง, หม่อมฉันจึงควรทำความเคารพอย่างยิ่ง ในพระผู้มีพระภาค, ควรแสดงความสนธิสนม.

ตามเสียงของคณกะโมคคัลลานพราหมณ์^๑

: ทรงคบและไม่ทรงคบบุคคลเช่นไร

พระโคตมผู้เจริญ ! บุคคลทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้ไม่มีศรัทธา มีความเลี้ยวชีวิตเป็นข้อประสงค์ ออกจากเรือนบวชเป็นคนไม่มีเรือนแล้ว เป็นนักบวชอวดดี มีมายา เจ้าเล่ห์ เป็นผู้ฟุ้งซ่านเป็นผู้ไว้ตัว เป็นผู้กลับกลอก เป็นคนปากกล้า มีวาจา สับส่าย มีทวารอันไม่ระวังแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียรของบุคคลผู้ตื่น ไม่เพ่งในสามัญคุณ ไม่เคารพยิ่งในสิกขามีความประพฤติเป็นไปเพื่อความมักมาก มีความประพฤติเป็นไปด้วยอาการลุ่ม ๆ ดอน ๆ เป็นหัวหน้าในทางเขื่อนแซ ทอดธุระในวิเวกเสียแล้วเป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรอันเลว มีสติอันหลงลืมไม่รู้ตัว เป็นผู้ไม่มั่นคงมีจิตอันหมุนเวียน มีปัญญาอันเขลาทรามตุจคนหูหนวกแลคนเป็นใบ้; **พระโคตมผู้เจริญ ย่อมไม่อยู่ร่วมกับด้วยชนทั้งหลายเหล่านั้น.**

ส่วนว่า กุลบุตรทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้มีศรัทธา ออกจากเรือนบวชเป็นคนไม่มีเรือนแล้วไม่อวดดี ไม่มีมายา ไม่ใช่คนเจ้าเล่ห์ ไม่ใช่คนฟุ้งซ่านไม่ใช่คนไว้ตัว ไม่ใช่คนกลับกลอก ไม่เป็นคนปากกล้า มีวาจาไม่สับส่าย

---

๑. คำของคณกะโมคคัลลานะ ทูลสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า หลังจากทีพระองค์ได้ทรงบรรยายลักษณะบางอย่างเกี่ยวกับสาวกของพระองค์บางพวกให้เขาฟัง. อุปร.ม.๑๔/๘๗/๑๐๔.

มีทวารอันระวังแล้วในอินทรีทั้งหลาย รู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียรของบุคคลผู้ตื่น เฟงในสามัญญคุณ มีความเคารพยิ่งในสิกขา ไม่ประพฤติเป็นไปเพื่อความมักมาก ไม่ประพฤติเป็นไปด้วยอาการลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่เป็นหัวหน้าในทางเขื่อนแซ ไม่ทอดธุระในวิเวก มีความเพียรปรารถแล้ว มีตนอันสงบไปแล้ว มีสติอันเข้าไปตั้งอยู่แล้ว เป็นผู้รู้ตัว เป็นผู้มั่นคง มีจิตแน่ว เป็นผู้มีปัญญา หาใช้คนเขลาดังคนหูหนวกคนเป็นใบ้ไม่; พระโคตมผู้เจริญ ย่อมอยู่ร่วมกับด้วยกุลบุตรทั้งหลายเหล่านั้น.

ตามเสียงแห่งมาร^๑

: ทรงตรอนอำนาจมาเหนือเด็กกรดรอนกำมปู

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เปรียบเหมือนสระโบกขรณี มีอยู่ที่ไม่ไกลจากบ้านหรือนิคม; มีปูอยู่ในสระนั้น. มีเด็กหญิงชายเป็นอันมากออกมาจากหมู่บ้านแล้ว ไปสู่สระโบกขรณี; ถึงแล้วคร่าปูนั้นขึ้นมาจากน้ำ วางลงบนบกแล้วปูชูกำมใด ๆ ขึ้นมา เด็กหญิงชายเหล่านั้นก็ทำกำมนั้น ๆ ให้ขาด ให้หัก ให้หลุด ด้วยท่อนไม้หรือก้อนหินกรวด.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ปูนั้นมีกำมอันขาดแล้วหักแล้วหลุดแล้วอย่างนี้ไม่อาจจะลงไปสู่สระโบกขรณีนั้นเหมือนอย่างเดิมได้อีก, ฉันทใด; ทิฏฐิที่เป็นเสียหนามปกคลุมอยู่ ยักไปยักมา ไม่อยู่ในร่องรอย ใด ๆ ของข้าพระองค์ ทั้งหมดทั้งสิ้นอันพระผู้มีพระภาคทรงกระทำให้ขาดแล้ว หักแล้ว หลุดแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน.

๑. คำพูดของมาร เมื่อครั้งประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา; เป็นต้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! บัดนี้ข้าพระองค์ ไม่สามารถที่จะเข้าไปใกล้พระผู้มีพระภาค เพื่อหาช่องทำลายล้างอีกต่อไป.

: ทรงเป็นกอนหินให้กาโง่สำคัญว่ามันขี้

ลำดับนั้น มารผู้มีบาป ได้กล่าวคาถาเป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่ายเหล่านี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ว่า :-

"ฝูงกาพากันไปตอมอยู่รอบ ๆ กอนหิน ซึ่งมีสีเหมือนมันขี้ โดยหวังว่า เราจะได้ของอ่อนกินในที่นั้นบ้าง จะมีรสอร่อยบ้าง. เมื่อไม่ได้รับความอร่อย, ฝูงกาก็พากันบินไปจากที่นั้น. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ! ข้าพระองค์ก็สังเวชตัวเองเหมือนกาหลงกอนหิน ฉะนั้น."

ครานั้น มารผู้มีบาป ครั้นกล่าวคาถาเป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่ายเหล่านี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้หลีกจากที่นั้น แล้วไปนั่งคู้บัลลังก์อยู่กลางดิน ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค เจียบเสียง มีอาการเก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิกาณ เอาไม้ขีดพื้นดินอยู่.

: ไม่มีใครนำพระองค์ไปได้ด้วยราคา

(ลำดับนั้น ธิดามาร ชื่อตัทธนา อรดี ราคา ได้เข้าไปหามารผู้มีบาป แล้วกล่าวคาถานี้ กะมารนั้นว่า :-

"ข้าแต่พ่อ ! ท่านเสียใจอยู่ด้วยเรื่องอะไร ท่านต้องเศร้าโศกเพราะ บุรุษใด พวกเราจะผูกพันบุรุษนั้นด้วยบ่วงแห่งราคา แล้วนำมาให้พ่อ เหมือนนำช้างมาจากป่า บุรุษนั้นจักอยู่ในอำนาจของพ่อ" ดังนี้.)

(มารได้ตอบดังนี้ว่า :-)

"ลูกเอ๋ย! ผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ ไปดีแล้วจากโลก ไม่อาจ
จะนำมาได้ด้วยบ่วงแห่งราคะดอก. ท่านก้าวล่วงบ่วงมารเสียแล้ว
ตั้งนั้น พ่อจึงโศกเศร้าอย่างใหญ่หลวง."

: ศัตรูประสบผลเหมือนเอาศรีษะชนภูเขา

(...ลำดับนั้น อิตามารซื้อตันทา อรดี ราคา ได้เข้าไปหามารผู้มีบาป. มารได้เห็นธิดา
เดินมาแต่ไกล ได้กล่าวคาถาดังนี้ว่า :-)

"ลูกเอ๋ย! มันจะมีผลเท่ากับ เอากำนบัวสายไปฟาดภูเขา;
หยิกภูเขาด้วยเล็บ; เคี้ยวเหล็กด้วยฟัน; ทุนหินใหญ่แล้ว
หาที่ยืนบนน้ำวน; หรือเอาอกกระแทกตอ; ฉันทใด; คน
ที่จะเอาชนะพระโคตม ก็ประสบผลเช่นนั้น."

จบหมวดภาค ๔

จบภาค ๔

ภาค ๕

การปรินิพพาน.

ภาค ๕

มีเรื่อง:- แปดสิบปียังไม่พ้นเพื่อน --ทรงมีความชราทาง
กายภาพเหมือนคนทั่วไป --ทรงทำหน้าที่พระพุทธเจ้าบริบูรณ์แล้ว
--เรื่องเบ็ดเตล็ดก่อนหน้าปรินิพพาน --การปรินิพพาน--
แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการปรินิพพาน --เราเห็นพระองค์ได้ช่วงเวลา
ที่ยังปรากฏพระกาย --การปรินิพพานของพระองค์คือความทุกข์
ร้อนของมหาชน --สังเวชนียสถานสี่.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๕

การปรินิพพาน

แปดสิบปียังไม่พินเพื่อน^๑

สารีบุตร ! มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวอย่างนี้ เห็นอย่างนี้ ว่าช่วงเวลา
บุรุษนี้ยังเป็นหนุ่มมีผมดำสนิท ประกอบด้วยความหนุ่มแน่น ตั้งอยู่ในปฐมวัย, ก็
ยังคงประกอบด้วยปัญญาอันเฉียบแหลมว่องไวอยู่เพียงนั้น, เมื่อใดบุรุษนี้แก่เฒ่า
เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลนาน ผ่านวัยไปแล้ว มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปีหรือ ๑๐๐ ปี จากการ
เกิด, เมื่อนั้น เขาย่อมเป็นผู้เสื่อมสิ้น จากปัญญาอันเฉียบแหลมว่องไว. สารีบุตร !
ข้อนี้ เธออย่าพึงเห็นอย่างนั้น, เรานี้แลในบัดนี้เป็นคนแก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาล
ผ่านวัยมาแล้ว วัยของเรานับได้ ๘๐ ปี, ...ฯลฯ...

---

๑. บาลี มหาสิหนาทสูตร ม.ม. ๑๒/๑๖๓/๑๙๒. ตรัสแก่ท่านพระสารีบุตร, ที่กลางป่า นอกนคร
เวสาลี.

สารีบุตร ! ธรรมเทศนาที่แสดงไปนั้น ก็มีได้แปรปรวน บทพยัญชนะแห่งธรรมของตถาคต ก็มีได้แปรปรวน ปฏิภาณในการตอบปัญหาของตถาคตก็มีได้แปรปรวน ฯลฯ, สารีบุตร ! แม้ว่าเธอทั้งหลายจักนำเราไปด้วยเพียงน้อย (สำหรับหามคนทุพพลภาพ), ความแปรปรวนเป็นอย่างอื่น แห่งปัญญาอันเฉียบแหลม ว่องไว ของตถาคต ก็มีได้มี.

สารีบุตร ! ถ้าผู้ใดจะพึงกล่าวให้ถูกให้ชอบว่า "สัตว์มีความไม่หลงเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มหาชนเพื่ออนุเคราะห์โลก, เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย" ดังนี้แล้ว ผู้นั้น พึงกล่าวซึ่งเราผู้เดียวเท่านั้น.

ทรงมีความชราทางกายภาพเหมือนคนทั่วไป^๑

(ลำดับนั้น พระอานนท์ผู้มีอายุ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วลูบค้ำหัวพระกายของพระผู้มีพระภาคอยู่ พลังกล่าวถ้อยคำนี้ ว่า :-)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้อนี้หน้าอัศจรรย์; ข้อนี้ไม่เคยมีมาก่อน. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! บัดนี้ ฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาค ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนแต่ก่อน และพระกายก็เหี่ยวอ่อนหย่อนยาน มีพระองค์ค้อมไปข้างหน้า อินทรีย์ ท. ก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไปหมด ทั้งพระจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ."

อานนท์ ! นั้น ต้องเป็นอย่างนั้น; คือความชรา มี (ชอน) อยู่ในความหนุ่ม, ความเจ็บไข้ มี (ชอน) อยู่ในความไม่มีโรค, ความตาย มี (ชอน) อยู่ในชีวิต;

๑. บาลี มหาวาร.ส. ๑๙/๒๘๗/๙๖๓. ตรัสแก่พระอานนท์ ณ มิคารมาตุปราสาท ในบุพพาราม ไกลเมืองสาวัตถี.

ฉวีวรรณจึงไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเสียแล้ว และกายก็เหี่ยวอ่อนหย่อนยาน มีตัวค้อมไปข้างหน้า อินทรีย์ ๓. ก็เปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไปหมด ทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย ดังนี้.

พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสคำนี้แล้ว ได้ตรัสข้อความนี้ (เป็นคำกาพย์กลอน) อีกว่า :-

**โธเอ๋ย ! ความแก่อันชั่วช้าเอ๋ย ! ความแก่ อันทำความ
น่าเกลียดเอ๋ย กายที่น่าพอใจ บัดนี้ก็ถูกความแก่ย่ำยีหมดแล้ว.
แม้ใครจะมีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี ทุกคนก็ยังมีความตายเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้า. ความตายไม่ยกเว้นให้แก่ใคร ๆ มันย่ำยีหมดทุกคน.**

ทรงทำหน้าที่พระพุทธเจ้าบริบูรณ์แล้ว^๑

จุนทะ ! ในบัดนี้เราแล เป็นศาสดา บังเกิดขึ้นในโลก เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ, อนึ่งธรรม เราได้กล่าวไว้ดีแล้ว ได้ประกาศไว้ดีแล้วเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากห้วงทุกข์ เป็นไปพร้อมเพื่อความสงบรำงับ ชื่อว่าประกาศไว้แล้ว โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, อนึ่ง สาวกทั้งหลาย เราก็ได้สอนให้รู้แล้วในสังฆธรรม, พรหมจรรย์อันบริบูรณ์สิ้นเชิง สำหรับสัตว์เหล่านั้นเราได้กระทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นของหงาย (เข้าใจได้ทันที) ทำให้เป็นบทสงเคราะห์ ทำให้เป็นสิ่งประกอบด้วยความนำอัศจรรย์ พอเพียงเพื่อให้ประกาศได้ดีด้วย โดยเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (สืบไป) แล้ว จุนทะ ! ในบัดนี้เราเป็นศาสดาที่แก่เฒ่า ฐาตรีนาน บวชนาน มีวัยยี่ดียวผ่านไปแล้ว โดยลำดับ.

จุนทะ ! ในบัดนี้ ภิกษุผู้เถระ ผู้เป็นสาวกของเรา ก็มีอยู่ ล้วนเป็นผู้ฉลาด เป็นผู้จูงได้เป็นผู้แก้ล้า ลุธรรมเป็นเครื่องเกษมจากโยคะแล้ว;

๑. บาลี ปาสาทิกสูตร ปา.ที. ๑๑/๑๓๗/๑๐๕. ตรัสแก่ท่านจุนทสามเณร.

สามารถจะบอกสอนสัทธรรม สามารถข่อยี่ถ้อยคำอันเป็นข้าศึกที่บังเกิดแล้วให้สงบราบคาบโดยธรรม แล้วแสดงธรรมพร้อมทั้งความน่าอัศจรรย์ได้.

จุนทะ ! ในบัดนี้ ภิกษุผู้ปุณกลาง, ผู้ใหม่, ผู้เป็นสาวกของเราก็มีอยู่.
 จุนทะ ! ในบัดนี้ ภิกษุณีผู้เถระ, ผู้ปุณกลาง, ผู้ใหม่, ผู้เป็นสาวิกาของเราก็มีอยู่.
 จุนทะ ! ในบัดนี้ อุบาสก ผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เป็นสาวกของเราก็มีอยู่, ผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มห่มขาว ยังบริโภคกามผู้เป็นสาวกของเราก็มีอยู่.
 จุนทะ ! ในบัดนี้ อุบาสิกา ผู้เป็นคฤหัสถ์หนุ่มห่มขาวประพฤติพรหมจรรย์, และพวกที่ยังบริโภคกาม, ผู้เป็นสาวิกาของเรา ก็มีอยู่.

จุนทะ ! ในบัดนี้ พรหมจรรย์ (คือศาสนา) ของเรา มั่งคั่ง เจริญแพร่หลายเป็นที่รู้จักของมหาชน เป็นปีกแผ่น พอเพื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ด้วยดี (สืบไป) ได้แล้ว.

เรื่องเบ็ดเตล็ดก่อนหน้าปรินิพพาน^๑

: การตรัสภิกษุอธิหานิยธรรม^๒

อานนท์ ! เธอจงไป สั่งให้ภิกษุทุกรูปบรรดาอาศัยที่นครราชคฤห์มาประชุมกัน ณ ที่อุปัฏฐานศาลา. (ท่านพระอานนท์ประชุมสงฆ์เสร็จแล้ว กราบทูลให้ทรงทราบ ได้ตรัส ภิกษุ อธิหานิยธรรม ๖ หมวด. ดังกมาเป็นตัวอย่างเพียง ๑ หมวด คือ :-)

๑. บาลี มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๘๕/๖๗. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายโดยมาก, ในที่หลายแห่ง.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มห. ที. ๑๐/๙๒/๗๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่อุปัฏฐานศาลา นครราชคฤห์.

ภิกษุ ท. ! เราจักแสดงอุปทานิยธรรมอีกหมวดหนึ่งแก่เธอ, จงเงี่ยฟัง จง
 ทำในใจให้ดี.(๑) ภิกษุ ท. ! **ภิกษุจะไม่ใช่ผู้ยินดีในนวักรรม** ^๑ ไม่ยินดีแล้วใน
 นวักรรม ไม่ประกอบความเป็นผู้ยินดีในนวักรรม อยู่เพียงไร, ความเจริญก็เป็นสิ่งที่
 ภิกษุ ท. หวังได้ ไม่มีความเสื่อมเลย, อยู่เพียงนั้น. (๒) ภิกษุ ท. ! **ภิกษุจักไม่ใช่ผู้
 ยินดีในการพุดคุย** ไม่ยินดีแล้วในการพุดคุยไม่ประกอบความยินดีในการพุดคุยอยู่
 เพียงไร, ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุ ท.หวังได้อยู่ ไม่มีความเสื่อมอยู่เพียงนั้น.
 (๓) ภิกษุ ท. ! **ภิกษุจักไม่ใช่ผู้ยินดีในการนอนหลับ** ฯลฯ, (๔) ภิกษุ ท. ! **ภิกษุจัก
 ไม่ใช่ผู้ยินดีในความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๆ** ฯลฯ, (๕) ภิกษุ ท. ! **ภิกษุจักไม่ใช่ผู้มี
 ความปรารถนาเลวทราม(ลามก)** ฯลฯ, (๖) ภิกษุ ท. ! **ภิกษุจักไม่ใช่ผู้คบเพื่อนชั่ว**
 ฯลฯ, (๗) ภิกษุ ท. ! **ภิกษุจักไม่ใช่ผู้หยุดเลิกเสียในระหว่างเนื่องจากได้บรรลุคุณ
 วิเศษสักเล็กน้อยแล้ว** อยู่เพียงไร, ความเจริญก็เป็นสิ่งที่ภิกษุ ท. หวังได้ ไม่มี
 ความเสื่อม, อยู่เพียงนั้น.

เสด็จสวนอัมพลักฐิกา ^๒

อานนท์ ! มาเถิด, มาจักเข้าไปสู่สวนอัมพลักฐิกา. (ณ ที่นี้ได้ตรัสเรื่องศีล-
 สมาธิ-ปัญญาโดยนัยเป็นต้นว่า) ศีลเป็นอย่างนี้ ๆ สมาธิเป็นอย่างนี้ ๆ ปัญญาเป็น
 อย่างนี้ ๆ. สมาธิ ที่ศีลอบรมส่งเสริมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก, ปัญญา ที่
 สมาธิอบรมส่งเสริมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก, จิต ที่ปัญญาอบรม
 ส่งเสริมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

๑. นวักรรมคือการก่อสร้างสถานที่และวัตถุต่าง ๆ

๒. महाปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๙๖/๗๖.

เสด็จเมืองนาลันทา^๑

อานนท์ ! มาเถิด, พวกเราจักไปเมืองนาลันทา. (พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จถึงเมืองนาลันทาประทับที่ปาวาทิกัมพวัน. ณ ที่นั่นได้ทรงสนทนากับพระสารีบุตร) : สารีบุตร ! เธอกล่าวคมคายนัก, ที่เธอเปล่งสีหนาทยืนย่นลงไปว่า "ข้าพระองค์เสื่อมใสในพระผู้มีพระภาค ว่าสมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่น ที่จะเป็นผู้รู้ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเป็นไม่มีแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่" ดังนี้ นั้น; สารีบุตร ! เธอล่วงรู้ความรู้สึกภายในใจ ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ที่ล่วงไปแล้ว, -ที่จักมาในอนาคต, -และคือเราในบัดนี้ ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น งามศีล, สมာธิ, ปัญญา อย่างนี้ ๆ มีวิหารธรรม มีวิมุตติ อย่างนี้ ๆ หรือ?

"หามิได้ พระองค์ !"

สารีบุตร ! ทำไมเธอจึงกล่าวคมคายเปล่งสีหนาทยืนย่นลงไปดังนั้นเล่า?

"พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ไม่มีญาณกำหนดรู้พระทัยของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ก็จริง แต่การเป็นไปตามทำนองแห่งธรรมนั้น ข้าพระองค์ ทราบแล้ว".

เสด็จบ้านปาฏลีคาม^๒

อานนท์ มาเถิด, พวกเราจะไปสู่บ้านปาฏลีคาม. (ณ ที่นั่น ได้ทรงรับวิหารทานของชาวบ้าน บ้านนั้น และตรัสเรื่องศีล) คหบดี! โทษของศีลวิบัติ ของบุคคลผู้ทุศีล ๕ ประการ คือยอมเข้าถึงทางแห่งความเสื่อมโศกทรัพย์อันใหญ่ เนื่องจากความประมาท นี้เป็นข้อที่ ๑, ยอมระบือไปด้วยกิตติศัพท์อันชั่ว นี้เป็นข้อที่ ๒,

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๔๖/๗๗.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๔๙/๗๘.

ยอมเป็นผู้ก่อเขิน ไม่กล้าหาญ เมื่อเข้าไปสู่บริษัท จะเป็นบริษัท แห่งกษัตริย์
พราหมณ์ คหบดี หรือสมณะก็ตาม นี่เป็นข้อที่ ๓, ย่อมหลงไหล ทำกาละ(ตาย) นี้
เป็นข้อที่ ๔, และ เบื้องหน้าแต่การตาย เพราะการทำลายแห่งกายยอมเข้าถึง
อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ที่เป็นข้อที่ ๕ ดังนี้. (แล้วตรัสอานิสงส์ของความถึงพร้อมด้วย
ศีลโดยนัยตรงกันข้าม).

เสด็จบ้านโกฏิกาม^๑

อาณนท ! มาเถิด, เราจักไปสู่บ้านโกฏิกาม. (เสด็จสู่บ้านนี้ โดยข้ามแม่น้ำคงคา
ด้วยปาฏิหาริย์ คือไม่ใช่เรือแพ ทรงหายจากฝั่งนี้ แล้วปรากฏที่ฝั่งโน้น. ที่บ้านนี้ได้ทรงแสดง
อริยสังข์ และศีล-สมาธิ-ปัญญา). ภิกษุ ท.! เพราะการไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสังข์สี่
ประการ จึงทำให้เราและพวกท่านท่องเที่ยวไปในสงสารสิ้นกาลนาน, ฯลฯ.

เสด็จหมู่บ้านนาतिकะ^๒

อาณนท ! มาเถิด, เราจักไปหมู่บ้านนาतिकะ (ณ ที่นี้ประทับที่บ้านพักอันก่อด้วยอิฐ
ได้ตรัสตอบคำถามของพระอาณนท ถึงเรื่องคติในภพหน้าของชนเป็นอันมากผู้ทำกาละแล้วใน
หมู่บ้านนั้น). อาณนท ! ภิกษุสาฬหะ (มรณภาพแล้วในบ้านนาतिकะนี้) หาอาสวะมิได้
เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะ ท. เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติด้วย
ปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้แล้วแลอยู่แล้ว (บรรลुพระอรหันต์แล้ว).

อาณนท ! ภิกษุณีนันทาเป็นผู้โอปปาติกะ เพราะความสิ้นไปแห่งสังญไญชน์
ในเบื้องต้น ๕ อย่าง จักปรินิพพานในภพ (สุทธาวาส) นั้น ไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก
(คือเป็นอนาคามี).

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๐๖/๘๖.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๐๘/๘๙.

อานนท์ ! อุบาสกสุทัตตะ เป็นสกทาคามี เพราะหมดสัญญาญาณสามอย่าง และมีราคะโทสะโมหะบางเบา, จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว แล้วถึงที่สุดแห่งทุกข์.

อานนท์ ! อุบาสิกาสุชาตา เป็นโสดาบัน เพราะหมดสัญญาญาณสามอย่าง, มีความไม่ตกต่ำ (ลงอบาย) เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง (ต่อนิพพาน)เป็นผู้มีการตรัสรู้ในเบื้องต้น.

อานนท์ ! อุบาสกกกุธะ อุบาสกการพิมภะ อุบาสกนิกฺขะ อุบาสกกฏิสสหะ อุบาสกตุฏฐะ อุบาสกสันตุฏฐะ อุบาสกภฏะ อุบาสกสุภฏะ และอุบาสกอีก ๕๐ กว่าคน ทุกคนล้วนแต่เป็นโอบปาติกะ เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาญาณในเบื้องต้นห้าอย่าง จักปรินิพพานในภพ (สุทธาวาส) นั้น ไม่เวียนกลับ จากโลกนั้นเป็นธรรมดา, (คือเป็นอนาคามี).

อานนท์ ! อุบาสกอีก ๙๖ คน ในบ้านนาทิกะที่ทำกาละแล้ว เธอเป็นสกทาคามี เพราะหมดสัญญาญาณสามอย่าง และมีราคะโทสะโมหะบางเบา, จักมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว แล้วถึงที่สุดแห่งความทุกข์

อานนท์ ! อุบาสกอีก ๕๑๐ คน ในบ้านนาทิกะ ที่ทำกาละแล้ว, เธอเป็นพระโสดาบัน เพราะหมดสัญญาญาณสามอย่าง, มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเที่ยงแท้ (ต่อนิพพาน) มีการตรัสรู้เป็นเบื้องต้น. (ต่อจากนี้ ได้ตรัสเครื่องวัดสำหรับตนเองว่าเป็นผู้บรรลุโสดาบันหรือไม่, วัดด้วยการมีความเชื่อ ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวใน พระพุทธ-พระธรรม-พระสงฆ์-และมีศีลบริสุทธಿಯ่างยิ่ง).

เสด็จเมืองเวสาลี^๑

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่เมืองเวสาลี. (ณ ที่นี้ ประทับที่สวนป่าอัมพปาลีวัน, ตรัสสติปัญฐานทั้งสี่แก่ภิกษุ ท. นางอัมพปาลีเข้าเฝ้าทูลให้รับนิมนต์ฉันเสียก่อนพวกเจ้าลิจฉวี แล้วเยาะเย้ยเจ้าลิจฉวี ด้วยการขั้รถกระทบ, นางอัมพปาลีได้ถวายสวนนั้นเป็นของสงฆ์ทรงประทับพอควร, และได้ตรัส ศีลสมาธิปัญญา โดยนัยเดียวกับที่อัมพลัฏฐิกา).

เสด็จบ้านเวฬุคาม^๒

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่บ้านเวฬุคาม. (ณ ที่บ้านนั้น ตรัสให้ภิกษุสงฆ์จำพรรษา), ภิกษุ ท.! เอาเถิด, พวกเธอจงจำพรรษาในเขตเมืองเวสาลี โดยรอบ ๆ ตามพวกมิตรสหายและชาวเกลอเถิด, ส่วนเราจักจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคามนี้แล. (ภิกษุ ท. จำพรรษาตามพอใจแล้ว, ในพรรษาพระองค์ประจบรหนักจนสิ้นพระชนมายุ แต่ทรงมีสติสัมปชัญญะไม่กระวนกระวาย, ทรงดำริว่า ต้องแจ้งให้อุปัฏฐาก และภิกษุสงฆ์ ทราบล่วงหน้าเสียก่อนแล้วปรินิพพานจึงจะควร ครั้นหายประจบแล้วได้ตรัสกะพระอานนท์ผู้ทูลสรรเสริญถึงความอดกลั้นต่อทุกขเวทนาของพระองค์เอง, และท่านหวังว่าคงยังไม่ทรงนิพพานก่อนแต่จะตรัสเรื่องสำคัญอีก).

อานนท์ ! ภิกษุสงฆ์จักยังหวังอะไรในเราอีกเล่า, ธรรม เราได้แสดงแล้วไม่ขาดระยะไม่มีอีกนอกจากที่แสดงแล้ว ไม่มีกำมือในธรรม (คือธรรมที่ยังกำไว้ไม่เปิดเผยให้ดู) แก่ตถาคตเลย. ...ฯลฯ...

อานนท์ ! บัดนี้เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยนานโดยลำดับ. วัยของเราเป็นมาได้ ๘๐ ปีแล้ว. อานนท์ ! กายของตถาคตคร่ำคร่าแล้ว เปรียบเหมือนเกวียนคร่ำคร่า ที่เขาซ่อมแซมปะทะปะทั่งไว้ด้วยไม้ไผ่.

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๑๒/๙๐.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๑๖/๙๓.

อานนท์ ! สมัยใด ตถาคตเข้าสู่เจโตสมาธิ ที่ไม่มีนิमित เพราะไม่ทำนิमितทั้งปวงไว้ในใจดับเวทนาบางพวกเสีย แล้วแลอยู่; อานนท์ ! กายของตถาคต ย่อมผาสุกยิ่งนัก. (ต่อจากนี้ตรัสให้มีธรรมหรือตัวเองเป็นที่ฟัง, คือสติปัฏฐานสี่).

เสด็จทิวาวิหาร ที่ปาวาลเจดีย์^๑

อานนท์ ! เธอจงถือผ้าปูนั่งไป เราจักไปสู่ปาวาลเจดีย์ เพื่อนั่งพักตลอดเวลากลางวัน. (ณ ที่นี้ ได้ตรัสอานูกาพของอิทธิบาทสี่ประการ ว่าอาจทำบุคคลผู้เจริญได้เต็มที่ ให้มีชีวิตอยู่กับปีหนึ่งก็ได้ แต่พระอานนท์มิได้ทูลขอให้ทรงอยู่ เพราะรู้ไม่ทัน, ทรงขับพระอานนท์ไปแล้ว มารได้ฟังคำสัญญาเรื่องจะปรินิพพานในเมื่อพระศาสนาเป็นปีกแผ่นดีแล้ว พระองค์จึงทรงตัดสินพระทัยในการปรินิพพาน เรียกว่า ปลงอายุสังขาร, แผ่นดินไหวและตรัสเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว, คือลมกำเริบ, ผู้มีฤทธิ์บันดาล, โภธิสัตว์จุติ, ประสูติ, ตรัสรู้, แสดงธรรมจักร, ปลงอายุสังขาร, ปรินิพพาน).

อานนท์ ! เมื่อตะกัณนี้ มารผู้ใจบาป ได้เข้ามาหาเรา ที่ปาวาลเจดีย์นี้, ยืนอยู่ ณ ที่ข้างหนึ่งแล้วกล่าวแก่เราว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานเสียเถิด, บัดนี้ถึงเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้แต่ก่อนว่า^๒ มาร, เราจักยังไม่ปรินิพพานจนกว่า พวกภิกษุสาวก ภิกษุณีสาวิกา อุบาสกสาวก อุบาสิกาสาวิกา จัดมีพร้อมบริบูรณ์, จนกว่าพรหมจรรย์ (คือศาสนา) จักมั่งคั่ง เจริญแพร่หลาย เป็นที่รู้จักของมหาชน เป็นปีกแผ่นพอเพื่อมนุษย์และเทวดา ท. ประกาศได้ด้วยดี (สืบไป)' ดังนี้, พระองค์ผู้เจริญ ! บัดนี้ พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาค มั่งคั่ง ฯลฯ แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานเถิด, ขอพระสัคตจงปรินิพพานเถิด" ดังนี้. เราตอบว่า "มารผู้ใจบาป ! เธอไม่ต้อง

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๑๖/๙๔.

๒. ตรัสไว้เมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ, เปิดดูภาค ๓ ตอนตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ.

ชวนขวยดอก, ไม่นานเลย ตถาคตจักปรินิพพาน, อีกสามเดือนจากนี้ ตถาคตจักปรินิพพาน", ดังนี้.

ทรงปลงอายุสังขาร^๑

อานนท์ ! บัดนี้ เรามีสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขารแล้ว ณ ปาวาลเจดีย์นี้. (พระอานนท์ได้สติจึงทูลขอให้ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ด้วยอิทธิบาทภาวนากัปหนึ่ง หรือยิ่งกว่ากัป; ทรงปฏิเสธ), อานนท์ ! อย่าเลย, อย่าวิงวอนตถาคตเลยมิใช่เวลาจะวิงวอนตถาคตเสียแล้ว. (พระอานนท์ทูลวิงวอนอีกจนครบสามครั้ง ได้รับพระดำรัสตอบอย่างเดียวกัน, ตรัสว่าเป็นความผิดของพระอานนท์ผู้เดียว, แล้วทรงจาระโนสถานที่๑๖ แห่ง ที่เคยให้โอกาสแก่พระอานนท์ในเรื่องนี้ แต่พระอานนท์รู้ไม่ทันสักครั้งเดียว). อานนท์ ! ในที่นั้น ๆ ถ้าเธอวิงวอนตถาคต ตถาคตจักห้ามเสียสองครั้ง แล้วจักรับคำในครั้งที่สาม, อานนท์ ! เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้จะถึงความผิดพลาดของเธอแต่ผู้เดียว.

อานนท์ ! ตถาคตได้บอกแล้วมิใช่หรือ ว่า สัตว์จะต้องพลัดพรากจากรักของชอบใจทั้งสิ้น, สัตว์จะได้ตามปรารถนา ในสังขารนี้ แต่ที่ไหนเล่า, ข้อที่สัตว์จะหวังเอาสิ่งที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว มีปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีการแตกดับเป็นธรรมดา ว่า สิ่งนี้อาจนิบหนวยเลย ดังนี้ ย่อมไม่เป็นอย่างที่มีได้เป็นได้.

อานนท์ ! สิ่งใดที่ตถาคต พ้นแล้ว คายแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้วสลัดแล้ว สิ่งนั้นคืออายุสังขารที่ตถาคตปลงแล้ว, ตถาคตกล่าววาทายตัวแล้วว่าจักมีการปรินิพพานในไม่ช้า, ตถาคตจัดปรินิพพานต่อครบสามเดือน จากนี้, การที่จะคืนคำนั้น แม้เพราะเหตุจะต้องเสียชีวิต ก็ไม่เป็นสิ่งจะเป็นไปได้เลย.

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๓๔/๑๐๒.

แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการปลงอายุสังขาร^๑

อานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวงมีอยู่ ๘ ประการ

อานนท์ ! ในกาลใด ตถาคต มีสติ สัมปชัญญะ ปลงอายุสังขาร;ในกาลนั้น แผ่นดินย่อมหวั่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน. อานนท์!นี่เป็นเหตุที่ ๗ เป็นปัจจัยที่ ๗ แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง.

เสด็จป่ามหาวัน^๒

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่ป่ามหาวัน, เราจักไปยังกุฎาคารศาลา.อานนท์! เธอจงให้ภิกษุทุกรูป บรรดาอาศัยเมืองเวสาลี มาประชุมพร้อมกันที่อุปัฏฐานศาลาเถิด. (ครั้นภิกษุประชุมพร้อมกันแล้ว ได้ตรัสอภิญาเทศธรรม ดังนี้) :

ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้ว ด้วยปัญญาอันยิ่ง, ธรรมเหล่านั้น พวกเธอพึงเรียนเอาให้ดี พึงเสพให้ทั่ว พึงเจริญ ทำให้มาก โดยอาการที่พรหมจรรย์ (คือศาสนา) นี้ จักมั่นคงตั้งอยู่ได้ตลอดกาลนาน, ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่มหาชน เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก, เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดา และมนุษย์ ท.ภิกษุ ท.! ธรรมเหล่าไหนเล่า ที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ฯลฯ, คือสติปัฏฐานสี่ สัมมัปปธานสี่ อิทธิบาทสี่ อินทรีย์ห้า พละห้า โพชฌงค์เจ็ด อริยมรรคมีองค์แปด.

๑. บาลี มหา. ที. ๑๐/๑๒๖, ๑๒๗/๙๘; อฏฐก. อ. ๒๓/๓๒๒,๓๒๓/๑๖๗. ตรัสแก่

พระอานนท์ ที่ป่าवालเจตีย์ เมืองเวสาลี.

๒. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๓๙/๑๐๖.

ภิกษุ ท. ! บัดนี้เราจักเตือนท่านทั้งหลาย : สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมเป็นธรรมดาพวกเธอจงยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด, การปรินิพพานของตถาคต จักมีในกาลไม่นานเลย,ตถาคตจักปรินิพพาน โดยกาลล่วงไปแห่งสามเดือนจากนี้.

สัตว์ทั้งปวง ทั้งที่เป็นคนหนุ่ม คนแก่, ทั้งที่เป็นคนพาลและบัณฑิต, ทั้งที่มั่งมี และยากจน ล้วนแต่มีความตายเป็นที่ไปถึง ในเบื้องหน้า. เปรียบเหมือนภาชนะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้ว ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งที่สุกแล้ว และยังไม่สุก ล้วนแต่มีการแตกทำลายเป็นที่สุด ฉันทิ; ชีวิตแห่งสัตว์ ท. ก็มีความตายเป็นเบื้องหน้า ฉันทิ.

วัยของเรา แก่ห่อมแล้ว ชีวิตของเราริบหรี่แล้ว, เราจักละพวกเธอไป. สรรณะของตัวเองเราทำได้แล้ว. ภิกษุ ท. ! พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล เป็นอย่างดี มีความดำริอันตั้งไว้แล้วด้วยดี ตามรักษาซึ่งจิตของตนเถิด. ในธรรมวินัยนี้, ภิกษุใดเป็นผู้ไม่ประมาทแล้ว จักละชาติสังสาร ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

เสด็จบ้านภัณฑคาม^๑

อานนท์ ! การเห็นเมืองเวสาลีของตถาคตครั้งนี้ เป็นการเห็นครั้ง สุดท้าย, มาเถิด, อานนท์ ! เราจักไปสู่อันตคาม. (ณ ที่นี้ได้ตรัสธรรมเทศนา

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๔๒/๑๐๙.

หลายอย่าง มีใจความเป็นต้นว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด คีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ จึงต้องท่องเที่ยวไปในสงสาร ทั้งพระองค์เองและผู้อื่น).

คีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ อันไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า, เหล่านี้ เป็นสิ่งที่พระโคตมะผู้มีเกียรติยศ ได้รู้ได้ถึงแล้ว. ครั้นรู้แล้ว ย่อมบอกแก่ภิกษุ ท. พระศาสดา ผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว ก็ปรินิพพาน อย่างลึมตา.

(ต่อจากนี้ได้ตรัสคีล-สมาธิ-ปัญญา โดยนัยเดียวกับที่ตรัสที่สวนอัมพลัญจิกา อีกเป็นอันมาก).

เสด็จบ้านหัตถิกาม โดยลำดับ^๑

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่บ้านหัตถิกาม, บ้านอัมพคาม, บ้านชัมพูคาม และโกคนคร. (ที่โกคนครประทับที่อานันทเจดีย์, ได้ตรัสหลักมหาปเทศสำหรับเทียบเคียงในการวินิจฉัยว่า ถ้ามีคำกล่าวอย่างนี้ ๆ และอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ, จะจริงหรือไม่). ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุในธรรมวินัยนี้ จะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าฟังมาแล้ว ได้รับมาแล้ว เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัยนี้ เป็นคำสอนของพระศาสดา, ดังนี้, พวกเธออย่าเพอรับรอง, อย่าเพอคัดค้าน. เธอกำหนดเนื้อความนั้นให้ดีแล้ว นำไปสอบสวนในสูตร นำไปเทียบเคียงในวินัย, ถ้าลงกันไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ ฟังแน่ใจว่า นั้น ไม่ใช่คำของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ภิกษุรูปนั้นจามาผิด, พวกเธอพึงทิ้งคำเหล่านั้นเสีย; ถ้าลงกันได้ เทียบเคียงกันได้ ฟังแน่ใจว่า นั้นเป็นคำของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่แล้วภิกษุรูปนั้นจามาอย่างดีแล้ว, พวกเธอพึงรับเอาไว้. นี่เป็นมหาปเทศ ข้อที่หนึ่ง, (ข้อต่อไปความอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่คำอ้าง, ข้อที่สองอ้างว่า รับฟังมาจากสงฆ์ พร้อมทั้งเถระ

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๔๔/๑๑๒.

หัวหน้า อยู่ในอวาสโน้น ๆ, ข้อที่สามรับฟังมาจากคณะเถระพหูสูต ผู้มีการศึกษา ทรงธรรมทรงวินัยทรงมาติกา ในอารามโน้น ๆ, ข้อที่สี่รับฟังมาจากภิกษุเถระพหูสูต ผู้มีการศึกษา ทรงธรรมทรงวินัย ทรงมาติกา อยู่ในอวาสโน้น ๆ. แล้วทรงแสดงศีล-สมาธิ-ปัญญา โดยนัยเดียวกับที่สวนอัมพลัญจิกาอีกเป็นอันมาก).

เสด็จเมืองปาวา^๑

อาานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่เมืองปาวา, (ที่นี่ ประทับที่สวนมะม่วงของนายจุนท์ กัมมารบุตร. ทรงแสดงธรรมแก่นายจุนท์ และเสด็จไปรับภัตตาหารที่บ้านในวันรุ่งขึ้น).

จุนทะ ! สุกกรมัททวะ^๒ ที่จัดไว้ จงนำมาเลี้ยงเรา, ขาถนียะ โภชนียะอย่างอื่น ที่ตกแต่งไว้ จงนำไปเลี้ยงภิกษุสงฆ์. จุนทะ! สุกกรมัททวะที่เหลือนี้ท่านจงพึงเสียในบ่อ เราไม่มองเห็นใครในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ที่บริโภครแล้ว จักให้ย่อยได้, นอกจากตถาคต, (ต่อจากนี้ก็ประชวร ด้วยโรคปักขันทิกาพาธอย่างกล้า จวนสิ้นพระชนมายุ).

เสด็จเมืองกุสินารา^๓

อาานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปเมืองกุสินารา, (แล้วเสด็จทั้งที่ยังประชวร, ในกลางทางทรงแฉะนั่ง ณ ร่มไม้แห่งหนึ่ง), อาานนท์ ! เธอจงปูผ้าสังฆาฏิที่พับเป็นสี่ชั้น

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๔๗/๑๑๗.

๒. คำบาลีว่า สุกกรมัททวะ นี้ เคยแปลตาม ๆ กันมาว่า เนื้อสุกรอ่อน, บัดนี้การค้นคว้าของนักศึกษาทั่วไป ได้ก้าวหน้าไปจนถึงกับไม่ถือว่า แปลอย่างนั้นเป็นคำแปลที่ถูกต้อง น่าจะเป็นหัวพีชมีพิษชนิดใดชนิดหนึ่งมากกว่า, ในที่นี้จึงไม่อาจแปลว่าเนื้อสุกร เหมือนที่แล้วมาคงทิ้งทับศัพท์ไว้เป็นภาษาบาลีเดิม คือ สุกกรมัททวะ ไม่ต้องแปล.

๓. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๔๘/๑๑๗.

ให้เราเถิด เราลำบากกายนัก, จักนั่งพัก, อานนท์! เธอจงนำน้ำดื่มมาให้เรา, เรา ระบายนัก. (พระอานนท์ทูลผิดว่า เกวียนห้ำร่อยเพ็งจะผ่านไป น้ำขุ่นหมด, ขอให้ทรงทนไปหา น้ำที่แม่น้ำกุณฑิข้างหน้า จนตรัสเข้าถึง ๒ ครั้ง พระอานนท์ จึงไปตักน้ำ แต่น้ำมิได้ขุ่นเลย, กลับมาแล้วทูลความอัศจรรย์ ข้อนี้. ต่อจากนี้ ทรงพบและสนทนาเรื่องสมาธิอย่างยิ่งกับปุกกุสะ มัลลบุตร ดังที่กล่าวแล้วในภาค ๔ ตอน "ทรงมีฌานที่แน่วแน่ชั้นพิเศษ". ในที่สุดเขาได้รับถือสรณะ แล้วถวายผ้าเนื้อดีสองผืน). ปุกกุสะ! ถ้าอย่างนั้นเธอจงคลุมให้เราผืนหนึ่ง, อีกผืนหนึ่ง ให้ อานนท์เถิด. (แต่เมื่อปุกกุสะทำดั่งนั้นหลีกไปแล้ว พระอานนท์น้อมเข้าไปสู่พระกายพระผู้มีพระ ภาคทั้งสองผืน เห็นพระฉวีผ่องใสยิ่งนัก ก็ทูลถาม).

อานนท์ ! เป็นอย่างนั้น, กายของตถาคต ย่อมมีฉวีผุดผ่องในกาลสองครั้ง คือ ในราตรีที่ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ, และราตรี ที่ตถาคตปรินิพพานด้วย อนุปาติเสสนิพพานธาตุ. อานนท์! การปรินิพพานของตถาคตจักมีในระหว่าง ต้นสาละคู่ ในสวนสาละอันเป็นที่แหวะพักกลางทาง ของพวกมัลลกษัตริย์ใกล้เมือง กุสินารา ในตอนปัจฉิมยามแห่งคืนนี้.

มาเถิด, อานนท์ ! เราจักไปยังแม่น้ำกุณฑิด้วยกัน. (ทรงสร่งในแม่น้ำแล้ว เสด็จเข้าสวนอัมพวัน ประทับนอนสีหเสยยา เพื่อพักผ่อนบนสังฆาฏิพับเป็นสี่ชั้นปูถวายโดยพระ จุนทกะ, และตรัสปรารภถึงนายจุนท์).

อานนท์ ! คงมีใครทำความเดือดร้อนให้แก่ จุนทกะ กัมมารบุตรโดยกล่าวว่า "จุนทกะ ! การที่ท่านถวายบิณฑบาตเป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งหาได้โดยยากนั้น ไม่เป็น ลากเสียแล้ว" ดังนี้. อานนท์ ! เธอพึงกำจัดความเดือดร้อนนั้นเสีย โดยกล่าวว่า "จุนทกะ ! การถวายบิณฑบาตครั้งสุดท้ายของท่านเป็นความดีแล้วเป็นลาภของท่าน แล้ว, เราได้ฟังมาแล้วเฉพาะพระพักตร์ว่า

บิณฑบาตทั้งสอง มีผลเสมอกัน มีผลยิ่งยอดกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ คือ บิณฑบาตที่ พระตถาคตเจ้าเสวยแล้วตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ อย่าง ๑ และที่เสวยแล้ว เสด็จปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุอย่าง ๑. กุศลกรรมที่นายจุนทะ สร้างสมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ อายุ วรรณะ สุขะ ยศ สวรรค์ และความเป็นใหญ่." อานนท์ ! เธอพึงกำจัดความเดือดร้อนของนายจุนทะ ก็มารบุดรด้วยการกล่าว อย่างนี้แล (แล้วทรงเปล่งพระอุทานนี้):

บุญ ย่อมเจริญ งอกงาม แก่หายก ผู้ให้อยู่ ๆ,
 เวร ย่อมไม่สืบท่อ แก่บุคคลผู้ระงับเวรเสียได้,
 คนฉลาดเท่านั้น, ละบาปเสียได้แล้ว ก็นิพพาน
 เพราะความสิ้นไปแห่ง ราคะ โทสะ และโมหะ.

การปรินิพพาน

หรือ

การประทับสี่หเสยยา ครั้งสุดท้าย^๑

อานนท์ ! มาเถิด, เราจักไปสู่ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดี, ไปยังสวนป่า สาละเป็นที่แหวะพักของมัลลกษัตริย์ ใกล้เมืองกุสินารา. (ครั้นถึงที่นั่นแล้วตรัสสั่งให้ตั้ง เตียงปรินิพพาน).

อานนท์ ! เธอจงจัดตั้งเตียงน้อย ระหว่างต้นสาละคู่ มีศรีษะทางทิศเหนือ เราลำบากกายนัก, จักนอน (ประทับสี่หเสยยาแล้ว มีอัศจรรย ดอกสาละ

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. สี. ๑๐/๑๕๙/๑๒๘.

ผลิติดอกกาลโปรยลงบนพระสรีระ, ดอกมณฑาทพ จุรณไม้จันทน์, ดนตรีล้วนแต่ของทิพย์ ได้ตกลงและบรรเลงขึ้น; เพื่อบูชาพระตถาคตเจ้า).

อานนท์ ! การบูชาเหล่านี้ หาชื่อว่า ตถาคตเป็นผู้ที่ได้รับสักการะเคารพ นับถือ บูชาแล้วไม่. อานนท์! ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาใดประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง, ปฏิบัติตามธรรมอยู่; ผู้นั้นชื่อว่ายอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคต ด้วยการบูชาอันสูงสุด. อานนท์ ! เพราะฉะนั้นเธอพึงกำหนดใจว่า 'เราจักประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่' ดังนี้. (ต่อจากนี้ ทรงขับท่านพระอุพวาณะ ที่เข้ามาอยู่งานพัด, พระอานนท์ทูลถามถึงเหตุที่ขับ, ตรัสตอบดังต่อไปนี้):

อานนท์ ! พวกเทวดาในโลกธาตุทั้งสิบโดยมาก มาประชุมกันแล้วเพื่อเห็นตถาคต. อานนท์ ! สนวนป่าสาละที่แหวะพักของมัลลกษัตริย์แห่งเมืองกุสินารา ๑๒ โยชน์โดยรอบ มิได้มีที่ว่างแม้เท่าปลายขนทราย ที่เทวดามีศักดิ์มิได้ตั้งอยู่. เทวดา ท. ย่อมยกโทษว่า 'เราทั้งหลายมาแต่ไกลเพื่อเห็นพระตถาคต, ต่อหน้านักพระตถาคตจึงจะเกิดขึ้นในโลก สักคราวหนึ่ง และการปรินิพพานของพระตถาคตก็จักมีในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้ ก็พระภิกษุผู้มีศักดิ์ใหญ่รูปนี้มายืนเสียตรงพระพักตร์ บังอยู่, เรา ท. ไม่ได้เห็นพระตถาคตในกาลสุดท้าย' ดังนี้. (ต่อจากนี้ พระอานนท์ทูลถามถึงความรู้สึกภายในใจของพวกเทวดาได้ตรัสดังต่อไปนี้:-)

อานนท์ ! มีพวกเทวดา ผู้มีความสำคัญในอากาศ ว่าเป็นแผ่นดิน, และพวกที่มีความสำคัญในแผ่นดิน ว่าเป็นแผ่นดิน พวกนี้สยายผม ร้องไห้คร่ำครวญ กอดแขน ร้องไห้คร่ำครวญ ล้มกลิ้งเกลือกไปมา ดูจว่ามีเท้าถูกตัดขาดออก, รำพันอยู่ว่า 'พระผู้มีพระภาคจักปรินิพพาน เสียเร็วนัก, พระสุคต

จักปรินิพพานเสียเร็วนัก, พระผู้เป็นดวงจักษุในโลก จักดับหายไปเสียเร็วนัก', ดังนี้. ส่วนเวทดาเหล่าใดปราศจากราคะแล้ว, เวทดา ท. เหล่านั้น มีสติสัมปชัญญะ อดกลั้นด้วยรู้สึก ว่า `สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง, ข้อที่จะให้ได้ตามใจหวังในเรื่องนี้นั้น สัตว์จักได้มาแต่ที่ไหนเล่า' ดังนี้. (ต่อจากนี้ พระอานนท์ทูลถึงเมื่อไม่มีพระองค์แล้วสาวก ก็ไม่ได้พบปะกันเหมือนดั่งบัดนี้, ทรงแสดงสถานที่สี่แห่ง คือที่ประสูติ, ตรีสรู, แสดงธรรมจักร, และนิพพาน ว่าเป็นที่ควรเห็นและพบปะกันของพุทธบริษัท ดังที่ปรากฏอยู่ในเรื่องสุดท้ายของภาคนี้. ต่อจากนั้น ตรีสรูเรื่อง การปฏิบัติในสตรี คือ การไม่พบปะด้วย, ถ้าต้องพบปะก็ไม่พูด, ถ้าต้องพูดพึงมีสติ, ต่อจากนั้น พระอานนท์ได้ทูลถามถึงการจัดพระศพ).

อานนท์ ! พวกเธออย่าขวนขวาย เพื่อจัดการบูชาสรีระของตถาคตเลย, จงสืบต่อ จงพยายาม ในประโยชน์ของตน (คือการตั้งหน้าปฏิบัติ) เกิด, จงอย่าประมาท จงมีความเพียร กำหนดอยู่ในประโยชน์ของตนเถิด. อานนท์! กษัตริย์, พราหมณ์, หรือคหบดี ผู้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ในตถาคตก็มีอยู่, เขาเหล่านั้น จักจัดการบูชาสรีระของตถาคต.

"ข้าแต่พระองค์ ! เขาเหล่านั้น พึงจัดการอย่างไร?"

อานนท์ ! เขาพึงจัดเหมือนที่จัดในสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ : เขาพันสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหม แล้วซับสำลี แล้วพันด้วยผ้าไหมโดยอุบายนี้ ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ปิดด้วยรางเหล็กอีกรางหนึ่ง กระทำจิตกาธารด้วยของหอมทุกอย่างแล้ว จึงถวายพระเพลิง, กระทำสถูป (ที่ระลึก) สำหรับพระมหาจักรพรรดิ ไว้ ณ หนทางสี่แยก. อานนท์ ! ชนเหล่านั้นพึงปฏิบัติในสรีระของตถาคต เช่นเดียวกับที่ชนทั้งหลายปฏิบัติในสรีระของพระมหาจักรพรรดิ นั้นแล, ชนเหล่าใดวางพวงมาลัย หรือของหอม หรือจตุรนต์หอม ณ ที่นั้นก็ ดี หรืออภิวัต, หรือทำความเลื่อมใสอยู่ในจิตก็ดี, ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อ

ประโยชน์ เพื่อความสุขแก่เขาสืบกาลนาน. (ต่อจากนั้นตรัสเรื่องเกี่ยวกับบุคคลควรแก่การก่อสร้าง ๔ จำพวกคือ พระตถาคต, พระปัจเจกพุทธะ, พระสาวก, พระเจ้าจักรพรรดิ, พระอานนท์เสียงไปยืนเหนี่ยวไม้เต้ากปิสีสะ ร้องให้อยู่, ตรัสให้ไปเรียกตัวมา ตรัสสรรเสริญว่าเป็นยอดของอุปัฏฐากผู้หนึ่งในบรรดายอดอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าทั้งปวง. และสรรเสริญการรอบรู้ในหน้าที่นี้ และการกล่าววาทาเป็นที่ชอบใจแก่ผู้เข้าไปคบหา, ต่อจากนั้น พระอานนท์ทูลขอให้เสด็จไปปรินิพพานเมืองอื่น เพราะเมืองนี้เป็นเมืองกึ่ง เมืองดอน).

อานนท์ ! เธออย่ากล่าววาทา เมืองน้อย เมืองดอน กึ่งเมือง ดังนี้เลยครั้งก่อนโน้น ราชานามว่ามหาสุทศน์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิธรรมราชามีอาณาเขตกระทั่งมหาสมุทรทั้งสี่ ชนะสงครามมีชนบทมั่งคั่ง ประกอบด้วยรัตนะ ๗ ชนิด. อานนท์! เมืองกุสินารานี้แล เป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทศน์ (ในครั้งนั้น) ชื่อว่า กุสาวดี ยาวทางบูรพทิศ และปัจฉิมทิศ ๑๒ โยชน์กว้างทางอุดรทิศ และทักษิณทิศ ๗ โยชน์ เกือบกล่นด้วยหม่อมมนุษย์ ฯลฯ.

อานนท์ ! เธอจงเข้าไปในเมืองกุสินารา จงบอกแก่มัลลกษัตริย์ ท.แห่งเมืองกุสินาราว่า `ดูก่อนกษัตริย์ผู้ว่าเสฏฐโคตร ท.! ในยามสุดท้ายแห่งราตรีวันนี้ การปรินิพพานของพระตถาคตเจ้าจักมี. เชิญท่าน ท. รีบไป, ขออย่าต้องเดือดร้อนในภายหลังว่า การปรินิพพานของพระตถาคตเจ้า ได้มีแล้วในคามเขตของพวกเรา แต่พวกเรามิได้เห็นพระตถาคตเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย'. (พระอานนท์ผู้เดียว เข้าไปแจ้งแก่มัลลกษัตริย์, มัลลกษัตริย์ คร่ำครวญโดยนัยเดียวกับพวกเทวดาที่กล่าวมาแล้ว พวกนั้นออกมาเฝ้าพระองค์. พระอานนท์จัดให้เฝ้าโดยขานชื่อถวายทีละพวก เสร็จก่อนปฐมยาม. ต่อจากนี้ สุภัททปริพาชกมีโอกาสดำเฝ้า ทูลถามความผิดหรือถูกของลัทธิอื่น ๆ. ตรัสห้ามเสีย แล้วตรัสถึงเรื่องสมณะที่แท้จริง มีเฉพาะในศาสนาที่มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์แปด, ไม่มีในศาสนาที่ไม่มีอริยมรรคมีองค์แปด).

สุภัททะ ! เราเมื่อมีวัย ๒๙ ปี บวชแล้วแสวงหาอยู่ว่าอะไรเป็นกุศล ๆ, นับแต่บวชแล้วได้ ๕๑ ปี ความเป็นไปแห่งธรรมประเทศเครื่องตรัสรู้ มิได้มีภายนอกจากธรรมวินัยนี้, แม้สมณะ (สมณะที่ ๑ คือ โสดาบัน) ก็มีได้มี.ภายนอกจากธรรมวินัยนี้ แม้สมณะที่ ๒, ที่ ๓, ที่ ๔, ก็มีได้มี. วาทะเครื่องสอนของผู้อื่น วางจากสมณะของพวกอื่น, **สุภัททะ ! ก็ภิกษุ ท. เหล่านี้พึงอยู่โดยชอบเกิด โลกก็จะไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์ทั้งหลาย.** (ต่อจากนี้ สุภัททะทูลสรรเสริญเทศนา ขอบรรพชาอุปสมบท ได้รับยกเว้นไม่ต้องตติยปริวาสก่อนอุปสมบท, ต่อมาไม่นานได้บรรลุอรหัตตผล. (เธอเป็นสาวกองค์สุดท้ายในบรรดาสาวกที่ทันเห็นพระพุทธองค์), ต่อจากนี้ได้ตรัสพระโอวาทที่สำคัญ ๆ ต่าง ๆ อีก ๔-๕ เรื่อง).

อานนท์ ! ความคิดอาจมีแก่พวกเธออย่างนี้ว่า `ธรรมวินัยของพวกเรา มีพระศาสดาล่วงลับไปเสียแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา' ดังนี้. อานนท์! พวกเธออย่าคิดดังนั้น. อานนท์ ! **ธรรมก็ดี วินัยก็ดี ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ท. ธรรมวินัยนั้น จักเป็นองค์ศาสดาของพวกเธอ ท. โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว.**

อานนท์ ! เวลานี้ พวกภิกษุทั่วไป เรียกกันด้วยคำว่า อาวุโส^๑ แก่กันและกัน (ทั้งแก่ทั้งอ่อน); โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว ไม่ควรเรียกร้องกันดังนั้น : ผู้แก่กว่าจงเรียกผู้อ่อน โดยชื่อ หรือโดยชื่อสกุล หรือโดยคำว่า อาวุโส, ผู้อ่อนกว่า จงร้องเรียกผู้แก่กว่า ว่า ภันเต หรือ อายัสสัมมา.

อานนท์ ! โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์จงเลิกถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้, ถ้าต้องการ.

๑. อาวุโส เป็นคำพูดเสมอกัน ไม่แสดงความเคารพ และเป็นที่ว่าตนสูงกว่าผู้ฟังด้วย.

อานนท์ ! โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์จึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันทะ, คือ ภิกษุฉันทะจงกล่าวอะไรได้ตามพอใจ, ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนเธอ. (ต่อจากนี้ตรัสประทานโอกาสครั้งสุดท้ายให้ผู้้นกล่าวออกมาได้ถ้าใครยังสงสัย รังเกียจอันใดบ้าง ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์).

ภิกษุ ท.! ก็ถ้ามีภิกษุแม่รูปหนึ่ง มีความเคลือบแคลง เห็นแย้งในพระพุทธ, พระธรรม, พระสงฆ์, ในมรรค ในข้อปฏิบัติที่ดี จงถามเสีย. อย่าเป็นผู้เดือดร้อนในภายหลัง ว่า `เราอยู่เฉพาหน้าพระศาสดาแล้ว ไม่กล้าถามในที่เฉพาหน้า' ดังนี้ (ไม่มีภิกษุรูปใดทูลถาม ตลอดเวลาที่ทรงเตือนซ้ำจน ครบสามครั้ง, ในที่สุดตรัสว่า ถ้าไม่กล้าถามเอง ให้อ่านเพื่อนถามแทน, ก็ไม่มีใครทูลถาม. พระอานนท์ทูลสรรเสริญความที่ภิกษุสงฆ์แม่แต่รูปหนึ่ง ก็ไม่มีใครเคลือบแคลงในพระศาสดา หรือธรรมวินัยของตน, ตรัสว่า) :

อานนท์ ! เธอกล่าวด้วยความเลื่อมใสและหยังถึง. ที่จริงในเรื่องนี้ ความรู้สึกของตถาคตก็มีแล้วว่า ความเคลือบแคลงเห็นแย้ง ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในมรรค ในข้อปฏิบัติ ของภิกษุแม่รูปเดียว ในภิกษุสงฆ์นี้ไม่มีเลย, อานนท์ ! เพราะว่าในบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูป เหล่านี้ รูปใดที่ต่ำที่สุดกว่าเขา ทั้งปวง รูปนั้น ก็ยังเป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาเที่ยงต่อนิพพาน มีการตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า, (ในที่สุด ได้ทรงเตือนเป็นครั้งสุดท้ายว่า) :

ภิกษุ ท.! บัดนี้ เราจักเตือนพวกเธอ ท. ว่า `สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอ ท. จงยังประโยชน์ตนและท่าน ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด' ดังนี้. นี่เป็นวาทจาครั้งสุดท้ายของตถาคต.

(ต่อจากนี้ ทรงนั่งเจียบ : เข้าปฐมฌาน,^๑ ทุตติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน, อากาสาณัญญาตนฌาน, วิญญาณัญญาตนฌาน, อากิญจัญญาตนฌาน, เนวสัณญานาสนัญญาตนฌาน, สัณญาเวทิตินิโรธ, แล้วย้อนลงกลับมาตามลำดับ จนถึงปฐมฌาน แล้วย้อนขึ้นอีกโดยลำดับ ๆ จนถึงจตุตถฌาน เสด็จปรินิพพาน ในเมื่อออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว).

(เรื่องหลังจากการปรินิพพานแล้วต่อไปนี้เป็นข้อความที่ตรัสไว้ก่อนการปรินิพพานในที่ต่าง ๆ กัน. ได้นำมาเรียบลำดับไว้ตอนนี้ ก็เพื่อให้เป็นท้องเรื่องประวัติที่เข้ารูปกัน, ผู้อ่านไม่พึงฉงนว่าพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้วทำไมยังมาตรัสเล่าได้อีก).

แผ่นดินไหว เนื่องด้วยการปรินิพพาน^๒

อานนท์ ! ในกาลใด ตถาคต ปรินิพพาน ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ; ในกาลนั้น ปฐวี ย่อมไหว ย่อมสั่น ย่อมสะเทือน. อานนท์ ! นี่เป็นเหตุที่แปด เป็นปัจจัยที่แปด แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง.^๓

เราเห็นพระองค์ได้ชั่วเวลาที่ยังปรากฏพระกาย^๔

ภิกษุทั้งหลาย ! กายของตถาคตนี้ มีต้นหาอันเป็นเครื่องนำไปหาภพถูก ตถาคตถอนขึ้น เสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. กายนี้ยังดำรงอยู่เพียงใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงได้เห็นตถาคตนั้น อยู่เพียงนั้นเพราะการทำลาย

๑. พึงทราบว่า ออกจากฌานนั้น ๆ เสียก่อน แล้วจึงเลื่อนขึ้นฌานต่อไปได้โดยลำดับ.

๒. บาลี จาลวรรค อฏฐก. อ. ๒๓/๓๒๓/๑๖๗. ตรัสแก่พระอานนท์.

๓. แผ่นดินไหว เพราะเหตุ แปดอย่างคือ ลมกำเริบ, ผู้มีฤทธิ์บันดาล, โภธิสัตว์ลงสู่ครุฑ, ประสูติ, ตรัสรู้, พระตถาคตแสดงธรรมจักร, ปลงอายุสังขาร, และนิพพาน.

๔. บาลี พรหมชาลสูตร สี. ที. ๙/๕๙/๙๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่อุทยานอัมพลัฏฐิกา ระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา.

แห่งกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคตนั้นเลย.

ภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อข้าพวงมะม่วงขาดแล้ว มะม่วงทั้งหลายเหล่าใดที่เนื่องข้าวดียวกันมะม่วงเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นของตกตามไปด้วยกัน นี้ฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย ! กายของตถาคตก็ฉันนั้นกายของตถาคตมีต้นหาเครื่องนำไปหาภพถูกตถาคตถอนขึ้นเสียได้แล้ว, ดำรงอยู่. กายนี้ดำรงอยู่เพียงใดเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยังคงเห็นตถาคตอยู่ชั่วเวลาเท่านั้น. เพราะการทำลายแห่งกาย, หลังจากการควบคุมกันอยู่ได้ของชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่เห็นตถาคตเลย.

(อธิบายว่าเมื่อเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะแล้ว กายสิ้นเชื้อที่จะนำไปหาภพใหม่ คือการเกิดอีก คงตั้งอยู่ชั่วเวลาที่ยังไม่แตกดับ. ครั้นแตกดับแล้ว ถึงความเป็นของว่าง ไม่มีอะไรเหลือ. ส่วนผสมของกายสำหรับภพต่อไป รวมชั่วอยู่ที่ต้นหาที่เป็นเครื่องนำไปหาภพ, เพราะฉะนั้นจึงตรัสไว้ดังนี้).

การปรินิพพานของพระองค์คือความทุกข์ร้อน

ของมหาชน^๑

ภิกษุท ท. ! การทำกาลกิริยาของบุคคลเอก ย่อมเป็นความทุกข์ร้อนของมหาชนเป็นอันมาก. การทำกาลกิริยาของบุคคลเอกคนใดเล่า? คือการทำกาลกิริยาของพระตถาคต ผู้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง.

๑. บาลี เอก. อ. ๒๐/๒๙/๑๔๒. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ ท.! การทำกาลกิริยาของบุคคลเอกราชนี้แล ย่อมเป็นความทุกข์ร้อนของ
มหาชนเป็นอันมาก

สังเขปนียสถานภายหลังพุทธปรินิพพาน^๑

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แต่ก่อนนี้ ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาในทิศต่าง ๆ
แล้วย่อมมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้มีโอกาสเห็นภิกษุ
ทั้งหลายผู้น่าเจริญใจเหล่านั้น ได้มีโอกาสเข้าพบปะภิกษุทั้งหลายผู้น่าเจริญใจ
เหล่านั้น. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าล่วงลับไปแล้ว พวกข้าพระองค์ทั้งหลายย่อม
หมดโอกาสที่จะได้เห็น หรือได้เข้าพบปะภิกษุทั้งหลายผู้น่าเจริญใจเหล่านั้นอีก
ต่อไป". -พระอานนท์ กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าในวันปรินิพพาน.

ดูก่อนอานนท์ ! สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มี
ศรัทธา มีอยู่ ๔ ตำบล. ๔ ตำบลอะไรเล่า? ดูก่อนอานนท์ ! สถานที่ที่ควรเห็นและ
ควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ว่า**พระตถาคตประสูติแล้วณ ที่นี้ ๑,**
สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาว่า**พระตถาคตได้**
ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้ ๑, สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิด
ความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ว่า**พระตถาคตได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรให้**
เป็นไปแล้ว ณ ที่นี้ ๑, สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้
มีศรัทธา ว่า**พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุแล้วณ ที่นี้ ๑.**
อานนท์ ! สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา มี ๔
ตำบลเหล่านี้แล.

๑. บาลี มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ๑๐/๑๖๓/๑๓๑. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่ระหว่างต้นสาละคู่
ในที่ปรินิพพาน.

อานนท์ ! ภิกษุทั้งหลาย หรือภิกษุณีทั้งหลาย หรืออุบาสกทั้งหลายหรืออุบาสิกาทั้งหลาย ผู้มีศรัทธา จักพากันมาสู่สถานที่ ๔ ตำบลเหล่านี้โดยหมายใจว่า พระตถาคตได้ประสูติแล้ว ณ ที่นี้บ้าง, พระตถาคตได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้บ้าง, พระตถาคตได้ประกาศอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ณ ที่นี้บ้าง, พระตถาคตได้ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ณ ที่นี้บ้าง ดังนี้.

อานนท์ ! ชนเหล่าใดเที่ยวไปตามเจตียสถานจักมีจิตเลื่อมใส ทำกาละแล้ว ชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกาย ดังนี้.

จบภาค ๕

 [กลับไปสารบัญ](#)

ภาค ๖

เรื่องการทำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ

ซึ่งเต็มไปด้วยทิวฐานุคติอันสาวกในภายหลังพึงดำเนินตาม.

ภาค ๖

มีเรื่อง:- ต้องท่องเที่ยวมาแล้วเพราะไม่รู้หรือริยสัจจ์ --ตลอด
วิญญูสงสารของพระองค์ไม่เคยทรงบังเกิดในชั้นสุทธาวาส --ในวิญญู-
สงสารที่ล่วงมาแล้วเคยทรงบูชาัญญ์และบำเรอไฟแล้วอย่างมาก --
ที่ภูฐานุคติแห่งความดีที่ทรงสั่งสมไว้แต่ภพก่อน ๆ --เคยทรงบังเกิด
เป็นมหาพรหม สักกะ ฯลฯ --ครั้งมีพระชาติเป็นโชติपालมาณพ --
ครั้งมีพระชาติเป็นพระเจ้ามหาสุทศน์ --ครั้งมีพระชาติเป็นปุโรหิต
สอนการบูชาัญญ์ --ครั้งมีพระชาติเป็นพระเจ้ามขเทวราช --
ครั้งมีพระชาติเป็นมหาโควินทพราหมณ์ --ครั้งมีพระชาติเป็นรถการ
ช่างทำรถ --ครั้งมีพระชาติเป็นอกิตติดาบส --ครั้งมีพระชาติ
เป็นพระจันทกุมาร --ครั้งมีพระชาติเป็นสังขพราหมณ์ --ครั้งมี
พระชาติเป็นเวลามพราหมณ์ --ครั้งมีพระชาติเป็นพระเวสสันดร
--ครั้งมีพระชาติเป็นมาต้วคชภูิล --ครั้งมีพระชาติเป็นจุฬโพิธิ
--ครั้งมีพระชาติเป็นเจ้าชายยุดัญชยะ --ที่สุดแห่งการท่องเที่ยว
ของพระองค์.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๖

เรื่องการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ ซึ่งเต็มไปด้วยทิวทัศน์อันสวยงามในภายหลังพึงดำเนินตาม.

คำชี้แจงเฉพาะภาคนี้

เรื่องราวที่กล่าวถึงพระชาติในอดีตของพระองค์ ซึ่งข้าพเจ้าประมวลมาไว้ในภาคนี้ นั้น เลือกรวบแต่เรื่องที่มีในคัมภีร์ชั้นบาลีพระไตรปิฎก, เว้นเรื่องจำพวกที่เราเรียกกันว่า "ชาดก" และ อรรถกถาเสีย, จึงได้มาไม่กี่เรื่อง. สำหรับท้องเรื่องชาดก (อรรถกถาชาดก) ที่มีตอนประชุม กลับชาติเป็นพระพุทธรูปชาติ ดังที่เราเคยอ่านกันทั่วไปนั้น ไม่มีในบาลี จึงมิได้นำเรื่องประเภทนี้ มารวบรวมไว้ด้วย และมีมากมายจนเหลือที่จะรวบรวมมา.

อนึ่ง เฉพาะคัมภีร์บาลีจรียาปิฎก ซึ่งมีอยู่ ๓๕ เรื่องนั้น ได้ประมวลมาไว้ในที่นี้เพียง ๘ เรื่อง เลือกรวบเฉพาะแปลกกัน และจัดไว้ตอนปลายของภาคอีกพวกหนึ่ง นอกจากเรื่อง มหาสุทศนจรียาซึ่งใส่ไว้ตอนกลาง.

ประการหนึ่ง, การที่นำเรื่องบุรพชาติของพระองค์มากล่าวไว้ในเรื่อง "พุทธประวัติ จากพระโอษฐ์" นี้ มีความมุ่งหมายให้อ่านกำหนดพิจารณาให้เห็นพระพุทธรูปที่เรียกกันว่า การสร้างบารมีหรือสั่งสมความดีของพระองค์, เพื่อถือเอาเป็นทิวทัศน์เครื่องดำเนินตาม มิได้ มุ่งเล่านิยาย, เพราะหนังสือเล่มนี้มุ่งกล่าวหนักไปทางธรรม แทนการกล่าวหนักไปทางนิยาย หรือตำนานดังที่เคยปรารภมาแล้วข้างต้น เท่านั้น. --ผู้รวบรวม.

ต้องท่องเที่ยวมาแล้ว, เพราะไม่รู้อริยสังข์^๑

ภิกษุ ท. ! เพราะไม่รู้ถึง ไม่แทงตลอด ซึ่งอริยสังข์สี่อย่าง, เราแหละพวกเธอทั้งหลายจึงท่องเที่ยวไปแล้วในวัฏฏสงสาร ตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้. ภิกษุ ท.! เพราะไม่รู้ถึง เพราะไม่แทงตลอดซึ่งอริยสังข์สี่อย่างเหล่านี้เล่า? สี่อย่างคือ อริยสังข์คือทุกข์, อริยสังข์คือเหตุให้เกิดทุกข์, อริยสังข์คือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, อริยสังข์คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. ภิกษุ ท.! เพราะไม่รู้ถึง ไม่แทงตลอด ซึ่งอริยสังข์สี่ประการเหล่านี้แล, เราและพวกเธอทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปแล้ว ในสังสารวัฏตลอดกาลยืดยาวนานถึงเพียงนี้. ... ฯลฯ...

(ในบาลีแห่งอื่น กล่าวอริยธรรมสี่ คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา อริยวิมุตติแทนที่ อริยสังข์สี่ข้างบนนี้. -มหา. ที. ๑๐/๑๔๒/๑๐๙).

ตลอดวัฏฏสงสารของพระองค์

ไม่เคยทรงบังเกิด ในชั้นสุทธาวาส^๒

สารีบุตร ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำมีความเห็นว่ "ความบริสุทธิ์มิได้เพราะการท่องเที่ยวในสังสารวัฏ". สารีบุตร ! ก็สังสารวัฏที่เราไม่เคยท่องเที่ยวมาแล้วแต่หลัง ตลอดกาลยืดยาวนานนั้นหาได้ไม่ง่ายเลย, เว้นเสียแต่ในหมู่เทพชั้นสุทธาวาส. สารีบุตร ! ถ้าเราท่องเที่ยวไปในหมู่เทพเหล่านี้สุทธาวาส, ก็จะไม่พึงมาสู่โลกนี้ได้เลย. (ย่อมนปรินิพพานในภพนั้น).

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๙/๕๔๑/๑๖๙๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่โกฏฐคาม แคว้นวัชชี.

๒. บาลี มหาสีหนาทสูตร มุม. ๑๒/๑๖๒/๑๘๗. ตรัสแก่พระสารีบุตร ที่วนสันต์ ใกล้กรุงเวสาลี.

สารีบุตร ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำมีความเห็นว่า "ความบริสุทธิ์
มิได้เพราะการอุบัติ (บังเกิด)". สารีบุตร! ก็การบังเกิดที่เราไม่เคยบังเกิดมาแล้วแต่
หลัง ตลอดกาลยี่ดยาวนานนั้น หาได้ไม่ง่ายเลย เว้นเสียแต่การบังเกิดในหมู่เทพ
ชั้นสุทธาวาส. สารีบุตร ! ถ้าเราบังเกิดในหมู่เทพชั้นสุทธาวาส, ก็จะไม่พึงมาสู่โลกนี้
ได้เลย, (ยอมปรีนิพพานในภพนั้น).

สารีบุตร ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำมีความเห็นว่า "ความบริสุทธิ์
มิได้เพราะภพเป็นที่อยู่อาศัย". สารีบุตร ! ก็ภพที่เราไม่เคยอยู่อาศัยมาแล้วแต่หลัง
ตลอดกาลยี่ดยาวนานนั้น หาได้ไม่ง่ายเลย เว้นเสียแต่การอยู่อาศัยในหมู่เทพชั้น
สุทธาวาส. สารีบุตร ! ถ้าเราอยู่อาศัยในหมู่เทพชั้น สุทธาวาส , ก็จะไม่พึงมาสู่โลกนี้
ได้เลย. (ยอมปรีนิพพานในภพนั้น).

ในวิภูฏสงสารที่สว่างมาแล้ว

เคยทรงบูชาัญญ์และบำเรอไฟแล้วอย่างมาก^๑

สารีบุตร ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำมีความเห็นว่า "ความบริสุทธิ์
มิได้เพราะการบูชาัญญ์". สารีบุตร ! ก็ัญญ์ที่เรายังไม่เคยบูชามาแล้วแต่หลัง
ตลอดการท่องเทียวอันยี่ดยาวนาน เป็นกษัตริย์บ้าง เป็นกษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษก
บ้าง เป็นพราหมณ์มหาศาลบ้าง นั้น, หาได้ไม่ง่ายเลย.

สารีบุตร ! สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีถ้อยคำมีความเห็นว่า "ความบริสุทธิ์
มิได้ เพราะการบำเรอไฟ". สารีบุตร. ก็ไฟที่เรายังไม่เคยบูชามาแล้ว

---

๑. บาลี มหาสิหนาทสูตร มุ.ม. ๑๒/๑๖๓/๑๙๐. ตรีสแก่พระสารีบุตร ที่วนสันต์ใกล้กรุงเวสาลี.

แต่หลัง ตลอดการท่องเที่ยวอันยืดยาวนาน เป็นกษัตริย์บ้าง เป็นกษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกบ้าง เป็นพราหมณ์มหาศาลบ้าง นั้น, หาได้ไม่ง่ายเลย.

ทิวฐานคติแห่งความดี

ที่ทรงสั่งสมไว้แต่ภพก่อน ๆ^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในที่อยู่อาศัยก่อน, ได้เป็นผู้บากบั่นในกุศล ถือนั่นในกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต, ในการบริจาคทาน การสมาทานศีล การรักษาอุโบสถ การปฏิบัติมารดาบิดาการปฏิบัติสมณพราหมณ์ การอ่อนน้อมต่อผู้เจริญในตระกูล และในอธิกุศลธรรมอย่างอื่น ๆ. เพราะได้กระทำ ได้สั่งสม ได้พอกพูน ได้มั่วสมุกรรมนั้น ๆ ไว้ภายหลังแต่การตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในที่อยู่อาศัยก่อน, ได้เป็นผู้นำสุขมาสู่มหาชน เป็นผู้บรรเทาภัยคือความสะดุ้งหวาดเสียวจัดการคุ้มครองรักษาโดยธรรม ได้ช่วยทางพร้อมทั้งบริวารฯ. ...ได้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต วางเสียซึ่งศาสตรา และอาชญา มีความละอายเอ็นดูกรุณาแก่อกุลแก่สัตว์มีชีวิตทั้งปวงฯ. ...ได้เป็นผู้ให้ทานด้วยของควรเคี้ยว ควรบริโภค ควรลิ้มควรจิบควรดื่ม อันมีรสประณีตฯ. ...ได้สงเคราะห์ผู้อื่นด้วยการสงเคราะห์ทั้งสี่คือการให้สิ่งของ, วาจาที่ไพเราะ, การประพฤติประโยชน์ท่าน, และความวางตนเสมอกันฯ. ...ได้เป็นผู้กล่าววาจาประกอบด้วยอรรถ ด้วยธรรม แนะนำชนเป็นอันมาก, เป็นผู้นำประโยชน์สุขมาสู่ชนทั้งหลาย ตนเองก็เป็นผู้บูชาธรรม.

๑. บาลี ลักขณสูตร ปา. ที. ๑๑/๑๕๙/๑๓๑. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี.

เพราะได้กระทำ ได้สั่งสมพอกพูน มั่วสุ่มกุศลกรรมนั้น ๆ ไว้ ภายหลังจากการตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในที่อยู่อาศัยก่อน, ได้เป็นผู้สอนศิลปวิทยาการ ข้อปฏิบัติ และลัทธิกรรม, ด้วยความเคารพ ด้วยหวังว่าด้วยสัตว์เหล่านั้น ฟังรู้ได้รวดเร็ว ฟังปฏิบัติได้รวดเร็ว ไม่พึงโสกเศร้า สิ้นกาลนานฯ. ...ได้เป็นผู้เข้าไปหาสมณพราหมณ์แล้ว สอบถามว่า `ท่านผู้เจริญ ! อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล, อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ, อะไรควรเสพ อะไรไม่ควรเสพ, ทำอย่างไรไม่มีประโยชน์ เป็นทุกข์ไปนาน ทำอย่างไรมีประโยชน์เป็นสุขไปนาน'ฯ. ...ได้เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่มากไปด้วยความแค้น, แม้ชนเป็นอันมากกว่ากล่าวเอา ก็ไม่เอาใจใส่ ไม่โกรธ ไม่พยายาม ไม่คุมแค้น, ไม่แสดงความโกรธ ความร้ายกาจ ความเสียใจให้ปรากฏ. ทั้งเป็นผู้ให้ทานผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้ ผ้าด้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ สำหรับลาดและนุ่งห่ม อันมีเนื้อละเอียด, ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในที่อยู่อาศัยก่อน, ได้เป็นผู้สมานญาติมิตร สหายชาวเกลลอ ผู้เห็ดห่างแยกกันไปนาน, ได้สมานไมตรี ระหว่างมารดา กับบุตร บุตรกับมารดา, บิดากับบุตร บุตรกับบิดา, พี่น้องชายกับพี่น้องหญิง พี่น้องหญิงกับพี่น้องชาย; ครั้นทำความสามัคคีได้แล้ว ก็พลอยชื่นชมยินดีด้วยฯ. ...ได้เป็นผู้สังเกตชั้นเชิงของมหาชน รู้ได้สม่าเสมอ รู้ได้เอง รู้จักบุรุษธรรมตา รู้จักบุรุษพิเศษ ว่าผู้นี้ ๆ ควรแก่สิ่งนี้ ๆ; ได้เป็นผู้ทำประโยชน์อย่างพิเศษ ให้แก่ชนเหล่านั้นฯ. ...ได้เป็นผู้ใคร่ต่อประโยชน์ ต่อความเกื้อกูล ความผาสุก ความเกษมจากโยคะ แก่ชนเป็นอันมากกว่า โฉนหนอ ชนเหล่านี้ ฟังเจริญด้วยศรัทธา ศีล การศึกษา ความรู้

ความเพื่อง่ ธรรม ปัญญา ทรัพย์และข้าวเปลือก นาและสวน สัตว์สองเท้าสี่เท้า บุตรภรรยา ทาสกรรมกร และด้วยญาติมิตรพวกพ้อง, ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในที่อยู่อาศัย ก่อน, ได้เป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยมือก็ตาม ด้วยก้อนดินก็ตามท่อนไม้ก็ตาม ศาสตราก็ตามฯ ...ได้เป็นผู้ไม่ถลึงตา ไม่ค้อนควัก ไม่จ้องลับหลัง, เป็นผู้เข้มข้ม มองดูตรง ๆ มองดูผู้อื่นด้วยสายตาอันแสดงความรักฯ ได้เป็นหัวหน้าของชนเป็นอันมาก ในกุศลกิจทั้งหลาย ได้เป็นประธานของหมู่ชนผู้ประกอบกายสุจริตวิสุจริต มโนสุจริต ในการจำแนกทาน การสมาทานศีลการอยู่อุโบสถ การประพฤติเกื้อกูลแก่มารดาบิดาสมณพราหมณ์, การนบนอบต่อผู้เจริญในตระกูล, ในอธิกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งฯ ...ได้เป็นผู้ละเว้นจากมุสาวาท, พุดคำจริง หลังคำสัตย์ เทียงแท้ ซื่อตรง ไม่หลอกลวงโลก, ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในที่อยู่อาศัย ก่อน, ได้เป็นผู้ละเว้นวาจาส่อเสียด (คือพุดยุให้เขาแตกกัน), คือไม่ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้นเพื่อทำลายข้างนี้ ไม่ฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้เพื่อทำลายข้างโน้น, แต่เป็นผู้ที่สมานพวักที่แตกกันแล้ว ให้กลับคืนดีกันและส่งเสริมพวักที่พร้อมเพรียงกันฯ ...ได้เป็นผู้ละเว้นการกล่าวคำหยาบ, กล่าวแต่วาจาที่ไม่มีโทษเป็นสุขแก่หู เป็นที่ตั้งแห่งความรักซิมซาบถึงใจ เป็นคำพุดของชาวเมือง เป็นที่พอใจและชอบใจของชนเป็นอันมาก, ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! เมื่อตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในที่อยู่อาศัย ก่อน, ได้เป็นผู้ละเว้นการพุดเพ้อเจ้อ, เป็นผู้กล่าวควรแก่เวลา กล่าวคำจริงกล่าวเป็นธรรม กล่าวมีอรรถ กล่าวเป็นระเบียบ กล่าวมีที่ตั้ง มีหลักฐาน มีที่สุด

ประกอบด้วยประโยชน์ฯ. ...ได้เป็นผู้ละมิจฉาชีพ, มีการเลี้ยงชีพชอบ เว้นจากการ
ฉ้อโกง การหลอกลวงคดโกงด้วยเครื่องชั่ง เครื่องตวง เครื่องวัด, เว้นจากการตัด
การฆ่า การผูกมัด การทำร้าย การปล้น การกรรโชก, ฯลฯ.

เคยทรงบังเกิดเป็นมหาพรหม สักกะ ฯลฯ^๑

ภิกษุ ท. ! แต่ชาติที่แล้วมาแต่อดีต ตถาคตได้เคยเจริญเมตตาทานา
ตลอด ๗ ปี จึงไม่เคยมาบังเกิดในโลกมนุษย์นี้ ตลอด ๗ สังวัฏฏ์กับปี และวิวัฏฏ์-
กับปี. ในระหว่างกาลอันเป็นสังวัฏฏ์กับปีนั้นเราได้บังเกิดในอาภัสสรพรหม. ใน
ระหว่างกาลอันเป็นวิวัฏฏ์กับปีนั้น เราก็ก็นั่งอยู่พรหมวิมานอันว่างเปล่าแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ในกับปีนั้น เราได้เคยเป็นพรหม ได้เคยเป็นมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่
ไม่มีใครครอบงำได้ เป็นผู้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยเด็ดขาด เป็นผู้มียอำนาจสูงสุด.

ภิกษุ ท. ! เราได้เคยเป็นสักกะ ผู้เป็นจอมแห่งเทวดา นับได้ ๓๖ ครั้ง. เราได้
เคยเป็นราชาจักรพรรดิผู้ประกอบด้วยธรรม เป็นพระราชบิดาโดยธรรม มีแว่นแคว้น
จดมหาสมุทรทั้งสี่เป็นที่สุด เป็นผู้ชนะแล้วอย่างดี มีชนบทอันบริบูรณ์ประกอบด้วย
แก้วเจ็ดประการ นับด้วยร้อย ๆ ครั้ง, ทำไมจะต้องกล่าวถึงความ เป็นราชาตาม
ธรรมดาด้วย.

ภิกษุ ท. ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ผลวิบากแห่งกรรมอะไรของเรา
หนอ ที่ทำให้เราเป็นผู้มีฤทธิ์มากถึงอย่างนี้ มีอำนาจมากถึงอย่างนี้ ในครั้งนั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ผลวิบากแห่งกรรม ๓ อย่างนี้แล
ที่ทำให้เรามีฤทธิ์มากถึงอย่างนี้ มีอำนาจมากถึงอย่างนี้, วิบากแห่งกรรม

๑. บาลี อิติวุ. ปุ. ๒๕/๒๔๐/๒๐๐. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๓ อย่าง ในครั้งนั้น คือ ผลวิบากแห่ง ทาน การให้ ๑, แห่ง ทมะ การบิบบ้างคับใจ ๑, แห่ง สัจญมะ การสำรวจระวัง ๑, ดังนี้.

ครั้งมีพระชาติเป็นโชติपालมาณพ^๑

อานนท์ ! ความคิดอาจมีแก่เธอว่า `ผู้อื่นต่างหาก ที่เป็นโชติपालมาณพในสมัยนั้น'. อานนท์ ! เธอไม่ควรเห็นเช่นนั้น, เราตัวเองได้เป็นโชติपालมาณพแล้วในสมัยนั้น.....^๒

อานนท์ ! ครั้งตีกตำบรพ^๓ พื้นที่ตรงนี้เป็นนิคมชื่อเวภพิคะ มั่งคั่งรุ่งเรืองมีคนมากเคลื่อนกล่น. อานนท์ ! พระผู้มีพระภาค นามว่า กัสสปะทรงอาศัยอยู่ ณ นิคมเวภพิคะนี้, ได้ยินว่า อารามของพระองค์อยู่ตรงนี้เอง, ท่านประทับนั่งกล่าวสอนหมู่สาวก ตรงนี้.

อานนท์ ! ในนิคมเวภพิคะ มีช่างหม้อชื่อขฎิการะ เป็นอุปัฏฐากอันเลิศของพระผู้มีพระภาคกัสสปะนั้น. ขฎิการะมีสหายรักชื่อโชติपालะ. อานนท์ ! ครั้งนั้นขฎิการะเรียกโชติपालมาณพผู้สหายมาแล้วกล่าวว่า "เพื่อนโชติपालะ! มา, เราไปด้วยกัน, เราจักไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ากัสสปะ. การเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บัณฑิตลงเห็นพร้อมกันว่า ดี".

"อย่าเลย, เพื่อนขฎิการะ ! มีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นสมณะหัวโล้น".

๑. บาลี ขฎิการสูต ม.ม. ๑๓/๓๗๕/๔๐๕. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่รุกขมุลแห่งหนึ่งระหว่างการเดินทาง ในชนบทแห่งโกศล.

๒. เนื้อความที่อนนี้ อยู่ท้ายสูต นำมาจั่วหน้า, เพื่อให้เข้าใจง่ายว่าตรัสถึงเรื่องในชาติก่อน.

"เพื่อนโชติपालะ ! ไปด้วยกันเถอะ, ฯลฯ การเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บัณฑิตลงเห็นพร้อมกันว่า ดี".

"อย่าเลย, เพื่อฆฎิการะ ! มีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นสมณะหัวโล้น". (ได้กันดังนี้ถึงสามครั้ง).

"ถ้าเช่นนั้น เราเอาเครื่องขัดถูร่างกายไปอาบน้ำที่แม่น้ำกันเถอะ, เพื่อน ! "

อานนท์ ! ครั้งนั้น ฆฎิการะและโชติपालมาณพได้ถือเครื่องขัดสีตัวไปอาบน้ำที่แม่น้ำด้วยกันแล้ว, ฆฎิการะได้กล่าวกะโชติपालมาณพอีกว่า "เพื่อนโชติपालะ ! นี้เอง วิหารแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสปะอยู่ไม่ไกลเลย, ไปเถอะเพื่อน ! เราจะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกัน, การเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น บัณฑิตลงเห็นพร้อมกันว่า ดี".

"อย่าเลยเพื่อน ฆฎิการะ ! มีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นสมณะหัวโล้นนั้น". (ได้กันดังนี้อีกถึง ๓ ครั้ง).

อานนท์ ! ฆฎิการะ ได้เหนี่ยวโชติपालมาณพที่ชายพก แล้วกล่าวว่า "เพื่อนโชติपालะ ! ตรงนี้เอง วิหารของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ไกลเลย. ไปเถอะเพื่อน, เราจักไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกัน, การเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บัณฑิตลงเห็นพร้อมกันว่า ดี".

อานนท์ ! ครั้งนั้นโชติपालะ พยายามโดยวิธีที่ฆฎิการะต้องปล่อยชายพกนั้นได้แล้ว กล่าวว่ "อย่าเลยเพื่อน ฆฎิการะ ! ประโยชน์อะไรด้วยการเห็นสมณะหัวโล้น." อานนท์ ! ลำดับนั้น ฆฎิการะ เหลือโชติपालมาณพผู้อาบน้ำสระเกล้าเรียบร้อยแล้ว เข้าที่มวยผมแล้ว กล่าวตั้งนั้นอีก.

อานนท์ ! โขติपालมาณพ เกิดความคิดขึ้นภายในใจว่า "น่าอัศจรรย์หนอ ท่าน, ไม่เคยมีเลยท่าน, คือข้อที่ฆฎิการะช่างหม้อมีชาติอันต่ำ มาอาจเอื้อมจับเรา ที่มวยผมของเรา, เรื่องนี้เห็นจักไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเสียแล้วหนอ." ดังนี้ จึงกล่าวกะฆฎิการะช่างหม้อ :-

"เพื่อนฆฎิการะ ! นี่จะเอาเป็นเอาตายกันเจียวหรือ?"

"เอาเป็นเอาตายกันทีเดียว, เพื่อนโขติपालะ ! เพราะการเห็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นการดีจริง ๆ."

"เพื่อนฆฎิการะ ! ถ้าเช่นนั้น ก็จงปล่อย เราจักไปด้วยกันละ".

อานนท์ ! ลำดับนั้น ฆฎิการะและโขติपालมาณพ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกัสสปะถึงที่ประทับ. ฆฎิการะผู้เดียว ถวายอภิวาทแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควร; ส่วน โขติपालมาณพ ได้ทำความคุ้นเคยขึ้นชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ นั่งอยู่แล้ว. ฆฎิการะได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะว่า "พระองค์ผู้เจริญ ! นี่คือโขติपालมาณพสหายรักของข้าพระพุทธเจ้า, ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงธรรมแก่เขาเถิด".

อานนท์ ! พระผู้มีพระภาคกัสสปะ ได้ทำให้ฆฎิการะและโขติपालะเห็นจริง, ถือเอา, อาจหาญและร่าเริงเป็นอย่างดี ด้วยธรรมิกถาแล้ว. ทั้งสองคนเปลितเพลินปราโมทย์ต่อภาสิตของพระองค์, บันเทิงจิต ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาททำประทักษิณ แล้วจึงหลีกไป.

อานนท์ ! ลำดับนั้น โขติपालมาณพได้กล่าวถามกะฆฎิการะว่า "เพื่อนฆฎิการะ ! เพื่อนก็ฟังธรรมนี้อยู่ ทำไมจึงยังไม่บวชออกจากเรือน เป็นผู้ไม่หวังประโยชน์ด้วยเรือนเล่า?"

"เพื่อนไม่เห็นหรือ เพื่อนโชติपालะ ! ฉันต้องเลี้ยงมารดาบิดาผู้แก่และตาบอดอยู่".

"เพื่อนฆฎิการะ ! ถ้าเช่นนั้น ฉันจักบวช ออกจากเรือนไม่เกี่ยวข้องกับเรือนละ".

อานนท์ ! ครั้งนั้น เขาทั้งสองได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกัสสปะอีก. ฆฎิการะกราบทูลว่า "พระองค์ผู้เจริญ ! โชติपालะสหายรักของข้าพระพุทธเจ้านี้ แลประสงค์จะบวช, ขอพระองค์จงให้เขาบวชเถิด".

อานนท์ ! โชติपालมาณพ ได้บรรพชาและอุปสมบทในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาคกัสสปะแล้ว, ราวถึงเดือน พระผู้มีพระภาคกัสสปะ ก็เสด็จจาริกไปยังเมืองพาราณสี. ...ฯลฯ...

อานนท์ ! ความคิดอาจมีแก่เธอว่า "คนอื่นต่างหากที่เป็นโชติपालมาณพในสมัยโน้น". อานนท์ ! เธอไม่ควรคิดไปอย่างนั้น, เรายังเอง, เป็นโชติपालมาณพแล้วในสมัยโน้น.

ครั้งมีพระชาติเป็นพระเจ้ามหาสุทศน์^๑

ในกาลใด, เราเป็นพระเจ้าแผ่นดินในนครช็อกุสาวตี มีนามว่ามหาสุทศน์ผู้เป็นจักรพรรดิมีกำลังมาก. ในกาลนั้น เราจัดให้มีการปาวร้องในที่ทั่วไป วันละสามครั้ง. ใครปรารถนาอะไร ใครประสงค์สิ่งใด ใครควรได้ทรัพย์เช่นไร, ใครหิว ใครกระวนกระวาย, ใครต้องการมาลา ใครต้องการเครื่องลูบทา.

๑. บาลี มหาสุทศสนจริยา จริยา. พุ. ๓๓/๕๕๔/๔.

ผ้าข้อมแล้วด้วยสีต่าง ๆ กัน ใครไร้ผ้าจงนุ่งห่ม. ใครจะเดินทางจงเอาร่มไป, เอารองเท้างาม ๆ นุ่ม ๆ ไป'.

เราให้ปาวร้องเช่นนี้ ทั้งเช้าและเย็นทุก ๆ แห่ง. ทริพย์ที่เตรียมไว้สำหรับ ยากก ไม่ใช่สิบแห่ง หรือร้อยแห่ง แต่ตั้งหลายร้อยแห่ง. จะเป็นกลางวันหรือ กลางคืนก็ตาม ถ้ายากกมาเมื่อใด เป็นได้สิ่งของตามที่เขาปรารถนาเต็มมือกลับไป เสมอ. เราให้ทานอันใหญ่หลวงเช่นนี้ จนตลอดชีวิต และใช้ว่าจะให้ทานด้วยทรัพย์ ส่วนที่เราเกลียดไม่ชอบ ก็หาไม่ การสะสมทรัพย์จะมีในเราก็อหาไม่.

ผู้ป่วยกระสับกระส่าย ใครจะพ้นไปจากโรค ให้ขวัญข้าวแก่หมอนจนเป็นที่ พอใจแล้ว ย่อมหายจากโรคได้ฉับใด เราก็อฉับนั้น เรามุ่งแต่จะทำให้เต็มเปี่ยม, ให้ ทานแก่ยากก ก็เพื่อทำใจที่ยังพร่องอยู่ให้เต็ม, ไม่อาลัยทรัพย์ไม่เกะเกี้ยวในทรัพย์ ก็เพื่อการลุดึงโดยลำดับ ซึ่งปัญญาอันเป็นเครื่องรู้พร้อม.

๑ อานนท์ ! ความคิดอาจมีแก่เธอว่า 'ผู้อื่นต่างหาก ที่เป็นพระเจ้ามหา สู้ทัศน์ในสมัยนั้น'. อานนท์ ! เธอไม่ควรเห็นเช่นนั้น, เรายังเองเป็นพระเจ้ามหา สู้ทัศน์แล้วในสมัยนั้น. นครจำนวนแปดหมื่นสี่พัน มีราชธานีกุสาวดีเป็นประมุข เหล่านี้ของเรา. ๒ ปราสาทจำนวนแปดหมื่นสี่พัน มีปราสาทชื่อธรรมปราสาทเป็น ประมุข เหล่านี้เป็นของเรา. เรือนยอดจำนวนแปดหมื่นสี่พันมีเรือนยอดชื่อมหาวิ ยุหะเป็นประมุข เหล่านี้เป็นของเรา. บัลลังก์จำนวนแปดหมื่นสี่พัน ทำด้วยทอง ทำด้วยเงิน ทำด้วยงา ทำด้วยแก้วลาย ลาดด้วยขนเจียม

๑. มหาสุทฺถสฺนสูตร มหา. ที. ๑๐/๒๒๕/๑๘๕, ตรัสแก่พระอานนท์ที่ป่าสาละ ไกลนคร- กุสินารา, อันเป็นที่พระอานนท์ทูลว่า เป็นเมืองกิ่งเมืองดอน ไม่ควรปรินิพพาน.

๒. คำว่าแปดหมื่นสี่พัน เป็นสำนวนภาษาบาลีที่ใช้กับของที่มากที่สุด ที่คนเรายกย่องกัน.

ลาดด้วยสักหลาด ฯลฯ เหล่านั้นเป็นของเรา. ช้างจำนวนแปดหมื่นสี่พันประดับด้วยเครื่องทอง ฯลฯ มีพญาช้างตระกูลอุโบสถเป็นประมุข เหล่านั้นเป็นของเรา. ม้าจำนวนแปดหมื่นสี่พันประดับด้วยเครื่องทอง ฯลฯ มีพญาม้าตระกูลวลาหกเป็นประมุข เหล่านั้นเป็นของเรา. รถจำนวนแปดหมื่นสี่พัน หุ้มบุด้วยหนังราชสีห์หนังเสือโคร่ง ฯลฯ มีเวษยัตถรถเป็นประมุข เหล่านั้นเป็นของเรา. มณีแปดหมื่นสี่พัน มีแก้วมณีรัตนะเป็นประมุข เหล่านั้นเป็นของเรา. หญิงแปดหมื่นสี่พันมีนางสุภัททาเทวีเป็นประมุข เหล่านั้นเป็นของเรา. คหบดีแปดหมื่นสี่พันมีคหบดีรัตนะเป็นประมุข เหล่านั้นเป็นของเรา. กษัตริย์แปดหมื่นสี่พัน ผู้คอยแวดล้อมประดับเกียรติ มีปริณายกรัตนะเป็นประมุข เหล่านั้นเป็นของเรา. โคนมแปดหมื่นสี่พัน กำลังมินม ไหลรูตรงองได้ เหล่านั้นเป็นของเรา. ผ้าแปดหมื่นสี่พันโกฏิ คือผ้าปานอันละเอียดอ่อน ผ้าฝ้ายอันละเอียดอ่อน ฯลฯ เหล่านั้นเป็นของเรา. ถาดตักแต่งอาหารแปดหมื่นสี่พัน อันคนเชิญเครื่องเชิญทั้งเข้าและเย็นเหล่านนั้นเป็นของเรา. (ข้อความต่อไปจากนี้ มีการกล่าวระบุสิ่งเลิศเพียงสิ่งเดียวตัวเดียว หลังเดียวนครเดียว ... ฯลฯ... ถาดเดียว ที่ทรงบริโภคนิสัยอยู่เป็นประจำ ในบรรดาแต่สิ่งซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนถึงแปดหมื่นสี่พัน. รายละเอียดมีอยู่มากเกินไปถึงไม่ยกมาใส่ไว้ในที่นี้ตามตัวอักษรที่มีอยู่).

อานนท์ ! จงดูเถิด, สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ทั้งหมดได้ล่วงไปแล้วดับหายไป แล้ว แปรปรวนไปสิ้นแล้ว. อานนท์! สังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง เช่นนี้เอง เป็นของไม่ยั่งยืน เช่นนี้เอง เป็นของไม่มีเจ้าของ อย่างนี้เอง.

อานนท์ ! เพียงเท่านั้น ก็พอแล้ว, พอเพื่อจะหน่ายในสังขารทั้งหลาย, พอเพื่อคลายกำหนด, พอเพื่อหลุดพ้นไปจาก. อานนท์ ! เราผู้ที่เป็นหลุมฝังเรา, เขาฝังสรีระของเราไว้ ณ ที่นี้, การทอดทิ้งร่างเหนือแผ่นดินครั้งนี้ เป็นครั้งที่ ๗ ของเรา ในชาติที่เป็นพระราชาชั้นจักรพรรดิ.

ครึ่งมีพระชาติเป็นปุโรหิต

สอนการบูชาัญญู^๑

พราหมณ์ ! ในสมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์ผู้ปุโรหิต ผู้สั่งงานบูชาัญญูของ
พระเจ้ามหาวชิตราช.^๒

พราหมณ์ ! เรื่องมีแล้วในกาลก่อน. พระเจ้ามหาวชิตราช เป็นราชาผู้
มั่งคั่ง มีทรัพย์สมบัติมาก มีทองและเงินเหลือเฟือ มีอุปกรณ์ของทรัพย์เหลือเฟือ
มีทรัพย์และข้าวเปลือกเหลือเฟือ มีขุมฉางเต็มล้น. วันหนึ่งประทับอยู่ ณ ที่สงัด
เกิดพระดำริว่า `เราได้เสวยมนุษย์สมบัติอันวิบูลย์ ครอบครองปฐพีมณฑลอันใหญ่
ยิ่ง ถ้ากระไร เราควรบูชามหาัญญู อันจะเป็นประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่
เราสิ้นกาลนาน' รับสั่งให้หาพราหมณ์ปุโรหิตมาบอกพระดำรินี้แล้ว ขอให้บอกสอน
วิธีการบูชาัญญู.

พราหมณ์ ! ปุโรหิตได้ทูลสนองพระดำรัสนั้นว่า `แวนแคว้นของพระองค์ยังมี
มีเสี้ยนหนามหลักตอ การปล้นฆ่าในหมู่บ้านก็ยังปรากฏ การปล้นฆ่าในจังหวัดก็ยัง
ปรากฏ. การปล้นฆ่าในนครก็ยังปรากฏการแย่งชิงตามระยะหนทางก็ยังปรากฏ.
และถ้าพระองค์จะให้เลิกเก็บส่วย ในขณะที่แวนแคว้นเป็นไปด้วยเสี้ยนหนามหลัก
ตอเช่นนี้ ก็จะได้ชื่อว่าทำกิจไม่ควรทำ. อีกประการหนึ่ง พระองค์อาจทรงพระดำริ
ว่า เราจักถอนหลักตอ คือโจรผู้ร้ายเสียได้ด้วยการประหาร การจองจำ การริบ
การประจาน หรือการเนรเทศดังนี้ ข้อนี้

๑. บาลี ฎุฎทันทสูตฺร สี. ที. ๙/๑๗๑/๒๐๕. ตรัสแก่ฎุฎทันทพราหมณ์ ที่ราชอุทยานอัมพลัญญิกา
บ้านขานุมัตฺร แวันมคธ.

๒. เฉพาะเนื้อความตอนนี้ อยู่ที่หน้า ๑๘๕ บรรพ ๒๓๐.

ก็ไม่เชื่อว่าเป็นการกำจัดได้ราบคาบด้วยดี เพราะผู้ที่ยังเหลือจากการถูกประหารก็ยังมีชนพวกนี้จะเบียดเบียนชนบทของพระองค์ในภายหลัง. แต่ว่ามีอุบายที่จะถอนหลักตอเหล่านั้ให้ราบคาบด้วยดีได้ คือ ชนเหล่าใดบากบั่นเลี้ยงโคเพื่อกสิกรรม พระองค์จึงประทานพืชพันธุ์ข้าวแก่ชนเหล่านั้น. ชนเหล่าใดบากบั่นในวาณิชยกรรม พระองค์จึงประทานเงินเพิ่มให้ชนเหล่านั้น. ชนเหล่าใดเป็นข้าราชการ ขอพระองค์จึงประทานเบี้ยเลี้ยงแก่ชนพวกนั้น. มนุษย์เหล่านั้นต่างจะขวนขวายในการงานของตน ไม่เบียดเบียนแค้นแค้นของพระองค์ และพระคลังหลวงก็จะเพิ่มพูนมากมาย. แค้นแค้นจะตั้งอยู่ด้วยความเกษม ปราศจากเสียนนามหลักตอ. พวกมนุษย์จะร่าเริงบันเทิง นอนซุกซุนให้เต็มฟ่อนอยู่นอก แม้จักไม่ปิดประตูเรือนในเวลาค่ำคืน ก็เป็นอยู่ได้'. ...ฯลฯ... ...ฯลฯ...

พราหมณ์ ! ครั้นชนบทนั้นสงบจากเสียนนามหลักตอแล้ว ปุโรหิตจึงกราบทูลวิธีแห่งมหาชัยชนะ (อันประกอบด้วยบริวารสิบหก คือได้รับความยินยอมเห็นพ้องจาก กษัตริย์เมืองออก จากอมาตยบริษัท จากพราหมณ์มหาศาล และจากคหบดีมหาศาล นี้จัดเป็นบริวารสี่, พระเจ้ามหาวชิตรประกอบด้วยของคุณ ๘ มีพระชาติอันดี มีพระรูปสง่างามเป็นต้นนี้เป็นบริวารอีกแปด; และปุโรหิตประกอบด้วยของคุณ ๔ มี ความเป็นผู้มีชาติบริสุทธิ์ และจบเวทเป็นต้น นี้เป็นบริวารอีกสี่ รวมเป็นสิบหก; และกราบทูลประการสามแห่งชัยชนะ คือผู้บูชาต้องไม่เกิดวิปถิสารด้วยความตระหนี่ ทั้งในขณะที่จะบูชา บูชาอยู่ และบูชาเสร็จแล้ว; แล้วกราบทูลเหตุไม่ควรวิปถิสารเพราะปฏิบัติหกผู้มารับทาน ๑๐ จำพวก เช่นเป็นคนทำปาณาติบาต อทินนาทาน ฯลฯ เป็นต้น, เพื่อไม่ให้เกิดเสียพระทัยว่าคนเลว ๆ มารับทาน.)^๑ ...ฯลฯ...

พราหมณ์ ! ในการบูชาชัยชนะนั้น โค แพะ แกะ ไก่ สุกกร ไม่ได้ถูกฆ่า สัตว์อื่น ๆ ก็ไม่ต้องได้รับความวิบัติพลัดพราก ต้นไม้ก็ไม่ถูกตัดมาเพื่อ

๑. ผู้ปรารถนาทราบรายละเอียด พลิกดูที่มาเดิม, ๙/๑๗๓/๒๐๗.

หลักัณณู, เชื้อเพลิงก็ไมถูกเกี่ยวตัดมาเพือการเบียดเบียนสัตว์ใดให้ลำบาก.พวกที่ เป็นทาส เป็นคนใช้และกรรมกร ก็ไม่ต้องถูกคุกคามด้วยอาชญา และความกลัว, ไม่ต้องร้องไห้หน้าตานองหน้าพลาาง ทำการงานพลาาง. ใครปรารณากจะทำก็ทำ, ไม่ปรารณาก็ไม่ต้องทำ, ปรารณาทำสิ่งใด ก็ทำเฉพาะสิ่งนั้นไม่ปรารณาทำสิ่งใด ก็ไม่ต้องทำสิ่งนั้น. ัญญ์นั้น สำเร็จไปแล้วด้วยเนยใสน้ำมัน เนยชั้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย. ...ฯลฯ...

พราหมณ์ ! เรารู้ชัดเจนอยู่ ซึ่งหมู่ชนเหล่านั้น ๆ ผู้บูชาัญญ์อย่างนี้แล้ว ภายหลังแต่การตายเพราะกายแตก ย่อมบังเกิด ณ สุคติโลกสวรรค์.พราหมณ์! ในสมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์ผู้ปุโรหิต ผู้ส่งงานบูชาัญญ์ของพระเจ้ามหาวชิตรราช นั้น.

ครั้งมีพระชาติเป็นพระเจ้ามฆเทวราช^๑

อานนท์ ! ความคิดอาจมีแก่เธอว่า `ผู้อื่นต่างหากที่เป็นพระเจ้ามฆเทวราช ในสมัยนั้น'. อานนท์ ! เธอไม่ควรเห็นเช่นนั้น, เรานี้เองได้เป็นพระเจ้ามฆเทวราช แล้วในสมัยนั้น...

อานนท์ ! เรื่องดึกดำบรรพ์ที่เมืองมิลินา นี้ มีพระราชานามว่า พระเจ้ามฆเทวะ เป็นธรรมราชาผู้ตั้งอยู่ในธรรม ประพฤติราชธรรม ในพราหมณ์และคหบดี ทั้งในเมืองหลวงและชนบท, ย่อมเข้าอยู่อุโบสถในวันที่ ๑๔ หรือ ๑๕ และวันที่ ๘ แห่งปักข์. พระเจ้ามฆเทวะนั้น เรียกช่างกลับกมาแล้วสั่งว่า `เพื่อน!ท่านเห็นผม หงอกเกิดขึ้นที่ศีรษะเราเมื่อใดก็จงบอกเรานั้น'.

๑. บาลี มฆเทวสูตร ม.ม. ๑๓/๔๑๕/๔๕๓. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่มฆเทวม้วน ไกลกรุงมิลินา.

อานนท์ ! สว่างมานับด้วยปีเป็นอันมาก ช่างกลับกันนั้นได้เห็นผมหงอกแล้ว กราบทูลให้ทรงทราบ. พระเจ้ามฆเทวะรับสั่งให้ถอนหงอกด้วยแหวนแล้ววางใส่ฝา พระหัตถ์ให้ทอดพระเนตร. ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว พระราชทานบ้านสวนเป็น บำเหน็จแก่ช่างกลับกันนั้น. รับสั่งให้หาพระราชบุตรองค์ใหญ่มาเฝ้าแล้ว ตรัสว่า ' แนะพ่อ कुमार ! เทวทูตปรากฏแก่เราแล้ว : หงอกเกิดบนศีรษะแล้ว. กามอันเป็น วิสัยของมนุษย์ เราได้บริโภคเสร็จแล้ว เต็มนี้ถึงสมัยอันควรเพื่อการแสวงกามอัน เป็นทิพย์สืบไป. มาเถอะพ่อผู้ कुमार ! เจ้าจงครองตำแหน่งพระราชา. สวนเราจะ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้าข้อมฝาดออกบวชจากเรือนไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนไป. อนึ่ง ถ้าเจ้าเห็นหงอกเกิดขึ้นที่ศีรษะของเจ้าเมื่อใด, เมื่อนั้นจงประทานบ้านสวย เป็นบำเหน็จแก่ช่างกลับแล้วชี้แจงมอบหมายตำแหน่งพระราชาแก่ราชบุตรองค์ ใหญ่ให้ดี, แล้วจงปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมฝาดออกบวชจากเรือน ไม่ เกี่ยวข้องด้วยเรือนไปเถิด. เจ้าจงประพฤติตามกัลยาณวัตรอันนี้ ตามที่เราได้ บัญญัติไว้แล้ว, เจ้าอย่าเป็นบุรุษคนสุดท้ายของเรา. กัลยาณวัตรอันนี้ ขาดตอนลงในยุคของผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่าเป็นคนสุดท้าย แห่งบุรุษทั้งหลาย ผู้ประพฤติตามกัลยาณ วัตรของเรา. แนะพ่อผู้ कुमार ! เราขอกล่าวถึงวัตรนั้น กะเจ้าในบัดนี้ อย่างนี้ว่า เจ้าจงประพฤติตามกัลยาณวัตรนี้ ตามที่เราได้บัญญัติไว้แล้ว ขอเจ้าจงอย่าเป็น บุรุษคนสุดท้ายของเราเลย'.

อานนท์ ! ครั้นพระเจ้ามฆเทวะ ประทานบ้านสวนแก่ช่างกลับมอบหมาย รัชสมบัติแก่พระราชบุตรองค์ใหญ่เป็นอย่างดีแล้ว ก็ปลงผมและหนวดครองผ้า ข้อมฝาด บวชแล้วจากเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน ในปามฆเทวะมวันนี้เอง. เธอผู้ บวชแล้วนั้น แผ่ความรู้สึกด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตาไปยังทิศ

ที่หนึ่ง, และทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ โดยอาการอย่างเดียวกัน. ด้วยเหตุนี้เป็นอันว่า เธอมีจิตประกอบด้วยเมตตาอย่างไพบุลย์เยียมยอด หาที่เปรียบมิได้ปราศจากเวร และพยาบาท แผ่ไปทั่วโลกทั้งปวง เพราะแผ่ทั่วไปทั้งในเบื้องบนเบื้องล่าง และเบื้องขวางโดยรอบ. เธอ นั้น มีจิตประกอบด้วยกรุณา ...มฤติตา...อุเบกขา ฯลฯ แผ่ไปทั่วโลกทั้งปวง เพราะแผ่ทั่วไปทั้งในเบื้องบน เบื้องล่างและเบื้องขวางโดยรอบ แล้วแลอยู่แล้ว. ...เธอบวชแล้วประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในป่ามฆเทวัมพวันนี่เอง. ครั้นทำพรหมวิหารธรรมทั้งสี่ให้เจริญแล้ว ก็เข้าถึงพรหมโลก ภายหลังจากการตาย เพราะการทำลายแห่งกาย. ... ฯลฯ...

อานนท์ ! เราแล ได้เป็นพระเจ้ามฆเทวะแล้วในสมัยนั้น. อนุชนที่เกิดในภายหลัง ได้ประพฤติดำตามกัลยาณวัตร ที่เราตั้งไว้แล้ว แต่ว่า กัลยาณวัตรนั้นจะเป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับสนิท ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน ก็หาไม่; เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงพรหมโลกเท่านั้น.

อานนท์ ! ก็แต่ที่ว่า กัลยาณวัตรที่เราบัญญัติไว้แล้วในกาลนี้แล ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับสนิท ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อม และนิพพาน ได้โดยทำเดียว. กัลยาณวัตรนั้นคือ อริยมรรคมีองค์แปด ได้แก่ความเห็นชอบ ดำริชอบ พุทธชอบ การงานชอบ ดำรงชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจมั่นชอบ, ดังนี้.

ครั้งมีพระชาติเป็นมหาโควินทพราหมณ์^๑

ปัญจสิขะ ! เราคงยังระลึกได้อยู่, ในสมัยนั้น เราได้เป็นพราหมณ์ชื่อมหาโควินท์ เราได้แสดงทางปฏิบัติเพื่อการเข้าอยู่ร่วมกับพวกพรหมทั้งหลายแก่สาวกทั้งหลายเหล่านั้น. แต่พรหมจรรย์นั้นหาได้เป็นไปเพื่อความหน่ายความคลายกำหนด ความดับสนิท ความรำงับ ความรู้ยิ่ง ความรู้พร้อมและนิพพานไม่, แต่เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงพรหมโลกเท่านั้น.

(การแสดงทางปฏิบัติแก่สาวกของมหาโควินทพราหมณ์นั้น ทราบได้จากคำของปัญจสิขคันธัพพบุตรตอนหนึ่ง ดังต่อไปนี้ : "มหาโควินทพราหมณ์ มีจิตประกอบด้วยเมตตาแผ่จิตไปสู่ทิศที่หนึ่ง, และทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่ ก็ดุจเดียวกัน. ด้วยเหตุนี้เห็นว่า มหาโควินทพราหมณ์ มีจิตประกอบด้วยเมตตาอย่างไพบุลย์เยี่ยมยอดหาที่เปรียบมิได้ ปราศจากเวรและพยาบาทแผ่ไปทั่วโลกทั้งปวง เพราะแผ่ทั่วไปทั้งในเบื้องบน เบื้องล่าง และเบื้องขวางโดยรอบ. มหาโควินทพราหมณ์มีจิตประกอบด้วยกรุณา ...มุทิตา ...อุเบกขา ฯลฯ แผ่ไปทั่วโลกทั้งปวง เพราะแผ่ทั่วไปทั้งในเบื้องบน เบื้องล่าง และเบื้องขวางโดยรอบ, แล้วและชี้ทางเพื่อเข้าอยู่ร่วมกับชาวพรหมโลก แก่พวกสาวกทั้งหลายด้วย").

ปัญจสิขะ ! ก็แต่ว่า พรหมจรรย์ของเราในบัดนี้แล ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนด ความดับสนิท ความรำงับ ความรู้ยิ่งความรู้พร้อมและนิพพานโดยทำเดียว. พรหมจรรย์นั้น คือ อริยมรรคมีองค์แปดได้แก่ ความเห็นชอบ ดำริชอบ พุทชอบ การงานชอบ ดำรงชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจมั่นชอบ, ดังนี้.

---

๑. บาลี มหาโควินทสูตร มหา. ที. ๑๐/๒๘๕/๒๓๔. ตรัสแก่ปัญจสิขคันธัพพบุตรที่ภูเขาศิขณภูฏไกลังกรราชคฤห์.

ครั้งมีพระชาติเป็นรถการ ช่างทำรถ^๑

ภิกษุ ท.! ในกาลดึกดำบรรพ์ ยังมีพระราชาทรงพระนามว่าปเจตนะ.ครั้งนั้น พระเจ้าปเจตนะตรัสเรียกช่างทำรถมารับสั่งว่า "นี่แน่ะสหายรถการ ! นับแต่นี้ล่วงไปอีก ๖ เดือน สงครามจักมีแก่เรา. เจ้าอาจทำล้อรถใหม่คู่หนึ่งให้เราได้หรือไม่?"

ช่างทำรถทูลรับต่อพระเจ้าปเจตนะว่า "ขอเดชะฯ ข้าพระองค์อาจทำได้ พระเจ้าข้า !" ครั้งนั้นแล ช่างทำรถ ทำล้อได้ข้างเดียวสิ้นเวลา ๖ เดือน หย่อนอยู่ ๖ วัน.

พระเจ้าปเจตนะ ตรัสเรียกช่างทำรถมารับสั่งถามว่า "แน่สหายรถการ! นับแต่นี้ล่วงไป ๖ วัน สงครามจักเกิดแล้วละ. ล้อรถคู่ใหม่สำเร็จแล้วหรือ?"

ช่างทำรถทูลว่า "ขอเดชะฯ โดยเวลา ๖ เดือน หย่อนอยู่ ๖ วันนี้ล้อสำเร็จได้ข้างเดียวพระเจ้าข้า!".

พระราชารับสั่งว่า "แน่สหายรถการ ! ก็เจ้าอาจจะทำล้อข้างที่ ๒ ให้สำเร็จโดยใช้เวลาเพียง ๖ วันนี้ ได้หรือไม่?"

ช่างทำรถทูลว่า "ขอเดชะฯ ข้าพระองค์ อาจทำได้ พระเจ้าข้า !" ที่นั่นเอง ช่างทำรถได้ทำล้อข้างที่ ๒ สำเร็จได้โดยใช้เวลาเพียง ๖ วัน เขาก็นำล้อคู่ใหม่ไปเฝ้าพระเจ้าปเจตนะ ครั้นไปถึงแล้วกราบทูลว่า "ขอเดชะฯ นี้พระเจ้าข้า ล้อรถคู่ใหม่ของพระองค์สำเร็จแล้ว".

๑. บาลี ตัก. อ. ๒๐/๑๔๐/๔๕๔. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน, ใกล้เคียงเมืองพรวราณสี.

พระราชารับสั่งว่า "สหายรถการ ! ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วัน กับล้อข้างที่ทำแล้วใน ๖ วันนี้ ต่างกันอย่างไร, เราไม่เห็นความต่างกันของมันที่ตรงไหน?"

ช่างทำรถทูลว่า "ความต่างของล้อทั้งสอง มีอยู่ พระเจ้าข้า, ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตร ความต่างกันของล้อเถิด". ว่าแล้ว ช่างทำรถก็หมุนล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วัน ให้กลิ้งไป. มันกลิ้งไปพอสุดกำลังหมุนแล้วก็ตะแคงล้มลงดิน. แล้วเขาก็หมุนล้อข้างที่ทำ ๖ เดือนหย่อน ๖ วันให้กลิ้งไป, มันกลิ้งไปสุดกำลังหมุน แล้วก็ตั้งตรงอยู่เองได้ราวกะติดอยู่กับเพลลา.

พระเจ้าปเจตนะตรัสถามว่า "สหายรถการ ! เหตุอะไร ปัจจัยอะไรล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ จึงกลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตะแคงล้มลงดิน, เหตุอะไรปัจจัยอะไร ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วันนั้นจึงกลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วตั้งตรงอยู่เองได้ราวกะติดอยู่กับเพลลา?"

ช่างทำรถทูลชี้แจงว่า "ขอเดชะฯ ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ กงของมันก็ประกอบด้วยเนื้อไม้ที่คด ที่มีโทษ ที่เจือเนื้อฝุและกระพี. ถึงกำและดุมของมันก็เช่นเดียวกัน ประกอบด้วยเนื้อไม้ที่คด ที่มีโทษ ที่เจือเนื้อฝุและกระพี. เพราะความที่กง, กำ, ดุมของมันประกอบด้วยเนื้อไม้ที่คด ที่มีโทษ ที่เจือเนื้อฝุและกระพี, มันกลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตะแคงล้มลงดิน. ส่วนล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วัน กงของมันก็ไม่มีเนื้อคด ไม่มีโทษ เป็นไม้ที่หมดเนื้อฝุและกระพี. เพราะความที่กง, กำ, ดุมของมัน ไม่มีเนื้อคด ไม่มีโทษเป็นไม้ที่หมดเนื้อฝุและกระพี, มันกลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตั้งตรงอยู่เองได้ราวกะติดอยู่กับเพลลา".

ภิกษุ ท.! เธอทั้งหลาย อาจจะมีความคิดว่า ช่างทำรถครานั้นเป็นคนอื่น เป็นแน่ แต่เธอทั้งหลาย อย่าเข้าใจอย่างนั้น. เราเองเป็นช่างทำรถในกาลนั้น. ภิกษุ ท.! ในครั้งนั้น เราเป็นผู้ฉลาดต่อความคิดของไม้โทษ (มีปมและตาเป็นต้น) ของไม้ และควมมีเนื้อไม้บริสุทธิ์ของมัน.

ภิกษุ ท.! แต่กาลบัดนี้ เราเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ฉลาดต่อความคิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ, ต่อโทษทางกาย ทางวาจา ทางใจ, ต่อกิเลสเพียงดั่งน้ำฝาดทางกาย ทางวาจา ทางใจ.

ภิกษุ ท.! ความคิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ, โทษทางกายทางวาจา ทางใจ, กิเลสเพียงดั่งน้ำฝาดทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของผู้ใดผู้หนึ่ง จะเป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม ยังไม่ได้แล้ว; ภิกษุ ภิกษุณีเหล่านั้นก็หล่นไปจากธรรมวินัยนี้ เหมือนล้อรถข้างที่ทำแล้ว ๖ วัน ฉะนั้น. ความคิดทางกาย ทางวาจา ทางใจ, โทษทางกาย ทางวาจา ทางใจ, กิเลสเพียงดั่งน้ำฝาดทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของผู้ใดผู้หนึ่ง จะเป็นภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม อันเธอจะได้แล้ว; ภิกษุ ภิกษุณี เหล่านั้นก็ตั้งมั่นอยู่ในธรรมวินัยนี้ได้ เหมือนล้อรถข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือน หย่อน ๖ วัน ฉะนั้น.

ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ ท่านทั้งหลาย พึงสำเหนียกใจไว้ว่า"เราทั้งหลาย จักละความคิดทางกาย, โทษทางกาย, กิเลสเพียงดั่งน้ำฝาดทางกาย; จักละความคิดทางวาจา, โทษทางวาจา, กิเลสเพียงดั่งน้ำฝาดทางวาจา; จักละความคิดทางใจ, โทษทางใจ, กิเลสเพียงดั่งน้ำฝาดทางใจ". ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกใจไว้อย่างนี้แล.

ครั้งมีพระชาติเป็นอกิตติดาบส^๑

บารมีใด ๆ อันเราประพฤติสั่งสมแล้ว ในระยะกาลนับได้สี่แสนโยชยแสน กัลป์ บารมีนั้นทั้งหมดเป็นเครื่องบ่มโพธิญาณให้สูง, บารมีที่เราประพฤติแล้วในภavn้อยใหญ่ ในกัลป์ก่อน ๆ นั้น จักงดไว้ก่อน, จักกล่าวเฉพาะบารมีที่เราประพฤติในกัลป์นี้ ท่านจงฟังคำของเรา.

ในกาลใด, เราเป็นดาบส นามว่า อกิตติ อาศัยอยู่ในป่าหลวงสงัดเงียบว่าง จากคนไปมา, ในกาลนั้น ด้วยอำนาจการบำเพ็ญตบะกรรมของเรา ทำวสัฏกษะผู้เป็นใหญ่ยิ่งในไตรทิพย์ ได้ร้อนใจทนอยู่ไม่ได้แล้ว.^๒ เธอแปลงเพศเป็นพราหมณ์เข้ามาขออาหารกะเรา.

เราเห็นพราหมณ์นั้น ยืนอยู่แทบประตูของเรา จึงให้ใบไม้ อันเรานำมาจากป่า ไม่มีมันและไม่เค็ม^๓ ไปทั้งหมด. ครั้งให้แล้ว ก็คว่ำภาชนะเก็บและไม่ออกแสวงหาใหม่ เข้าสู่บรรณศาลาแล้ว.

ในวันที่สอง และที่สาม พราหมณ์นั้นได้มาขอกะเราอีก. เรามิได้มีจิตหวั่นไหวไปจากเดิมไม่ได้อ่อนนอกอ่อนใจ ได้ให้ไปหมดทั้งภาชนะอย่างเดียวกับวันก่อน. ความทรุดโทรมแห่งผิวพรรณในสรีระของเรา จะมีเพราะเหตุอดอาหารนั้น ก็หาไม่, เราฆ่าเวลาเป็นวัน ๆ นั้นได้ด้วยความคิด โดยสุขอันเกิดจากปิติ.

---

๑. บาลี อกิตติจริยา จริยา. พุ. ๓๓/๕๕๑/๑.

๒. นัยว่า ชาวการบำเพ็ญตบะอย่างสูงสุดของใครก็ตาม ย่อมทราบถึงทำวสัฏกษะผู้มั่งกระแวงอยู่เสมอว่า จะมีใครบำเพ็ญตบะเพื่อหวังแย่งบัลลังก์ของตน.

๓. ดาบสนี้ ฉันทใบหมากเม่าต้มเปล่า ๆ เป็นอาหาร เพื่อตัดความกังวลในเรื่องนี้.

หากว่าเราได้ปฏิบัติหอกอันประเสริฐ ตลอดเวลาตั้งเดือนหรือสองเดือนเราก็จะคงเป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหวไปจากเดิม ไม่อ่อนนอกอ่อนใจ และให้ทานอันสูงสุดได้สม่ำเสมอ. เมื่อเราให้ทานแก่พราหมณ์นั้น เราจะได้ปรารถนายศ หรือลาภก็หามิได้, เราปรารถนาอยู่ซึ่งสัมพัญญุตญาณ (อันจะเกิดได้เพราะการถูกบ่มโดยทานนั้น) จึงได้ประพฤติแล้วซึ่งกรรมทั้งหลายเหล่านั้น.

ครั้งมีพระชาติเป็นพระจันทกุมาร^๑

ครั้งอื่นอีก, เราเป็นโอรสของพระราชาเอกในนครบุพพวดี มีนามอันเขานานให้ว่า จันทะ. ในกาลนั้น เรารอดพ้นไปได้จากการถูกฆ่าบูชาญญู (ซึ่งปุโรหิตผู้อาฆาตมูลยุยงพระราชบิดาให้หลงเชื่อ), เกิดความสลดสังเวชขึ้นภายในใจ ได้บำเพ็ญมหาทานแล้ว.

เมื่อไม่ได้ทักษิณียบุคคลผู้มารับทาน เราก็ยังไม่ดื่ม ไม่เคี้ยว^๒ ไม่บริโภคอาหารด้วยตนเอง บางคราว ๖ วันบ้าง ๕ วันบ้าง. พาณิชสะสมสินค้าไวนำไปขายในที่ที่จะมีกำไรมาก ย่อมมีกำไรมากฉันใด การงดเว้นสิ่งที่จะบริโภคเองเพื่อบำเพ็ญทานแก่ผู้อื่นก็ฉันนั้น.

เพราะเหตุนั้น ทุกคนพึงให้ทานแก่ผู้อื่น จักเป็นความดีเกิดขึ้น ๑๐๐ เท่า. เราเองมองเห็นอำนาจแห่งประโยชน์อย่างนี้แล้ว จึงบำเพ็ญทานทุก ๆ ภาว. เราไม่ก้าวถอยกลับจากการให้ทาน ก็เพื่อการลุถึงโดยลำดับซึ่งปัญญาเป็นเครื่องรู้พร้อม.

๑. จันทกุมารจรียา จรียา. ขุ. ๓๓/๕๕๖/๗.

๒. เคี้ยว คือของกินเล่น หรืออาหารว่าง.

ครั้งมีพระชาติเป็นสังขพราหมณ์^๑

ครั้งอื่นอีก, เมื่อเราเป็นพราหมณ์มีนามว่า สังขะ ได้ไปที่ท่าเรือเพื่อเดินทางข้ามสมุทร. ณ ที่นั่นเราได้เห็นท่านผู้ชนะกิเลสได้โดยตนเอง เป็นผู้อันกิเลสจะทำให้กลับแพ้อีกมิได้, ท่านผู้นั้นเดินทางกันดาร ไปในท่ามกลางพื้นทรายอันร้อนจัด.

เราเห็นท่านสยัมภู^๒ ผู้นั้น ในขณะที่ท่านเดินทางอยู่, เกิดความคิดขึ้นภายในใจว่า `นาบุญนี้ อันเราผู้แสวงบุญมาถึงเข้าแล้วโดยลำดับ. ก็เมื่อชาวนาได้เนือนา อย่างดีแล้ว ยังไม่หว่านพืชลงในนา นั้น ก็แปลว่าเขามีได้เป็นผู้มีความต้องการด้วยข้าวเปลือก นี่เป็นฉันใด เราก็จะเป็นฉันนั้น ถ้าว่าเราเป็นผู้ต้องการบุญ เห็นนาบุญอันสูงสุดแล้ว ก็หาลงมือประกอบกรรมนั้นไม่ ฯลฯ`

เราคิดตั้งนี้แล้ว ลงจากรองเท้า กราบลงที่บาทของท่านผู้สยัมภูนั้นแล้ว ถวายร่มและรองเท้าของเราแต่ท่าน. เพราะกรรมนั้น (ในชาตินี้) เราจึงได้เสวยสุขเป็นสุขุมลชาติยิ่งกว่าตั้งร้อยเท่า, และทั้งเป็นการทำทานบารมีของเราให้เต็ม เราจึงให้ท่านแต่ท่านผู้เช่นนั้น.

ครั้งมีพระชาติเป็นเวลามพราหมณ์^๓

คหบดี ! ในกาลติกดำบรรพ์ ได้มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อเวลามะ.เวลามพราหมณ์นั้น ได้บริจาคทานอันเป็นทานอย่างใหญ่หลวง เห็นปานนี้คือ :-

---

๑. บาลี สังขจริยา จริยา. พุ. ๓๓/๕๕๒/๒.

๒. พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง.

๓. บาลี นวก. อ. ๒๓/๔๐๖/๒๒๔. ตรัสแก่นาถปิณฑิกคหบดี ที่อารามเขตวัน.

ได้ให้ถาดทองจำนวนแปดหมื่นสี่พัน อันบรรจุเต็มด้วยเงิน. ได้ให้ถาดเงินจำนวนแปดหมื่นสี่พัน อันบรรจุเต็มด้วยทอง. ได้ให้ถาดสำริดจำนวนแปดหมื่นสี่พัน อันบรรจุเต็มด้วยเงิน. ได้ให้ช่างจำนวนแปดหมื่นสี่พัน ประดับแล้วด้วยเครื่องทอง ธง ก็ทำด้วยทอง ตาข่ายเครื่องปิด ก็ล้วนทำด้วยทอง. ได้ให้รถจำนวนแปดหมื่นสี่พัน หุ้มบุด้วยหนังราชสีห์ ด้วยหนังพยัคฆ์ด้วยหนังเสือเหลือง ด้วยผ้ากำพลเหลือง ประดับไปแล้วด้วยเครื่องทอง ธงก็ทำด้วยทอง ตาข่ายเครื่องปิด ก็ล้วนทำด้วยทอง. ได้ให้แม่โคนมจำนวนแปดหมื่นสี่พัน ล้วนกำลังมีนมไหลรูตรองได้. ได้ให้นางสาวน้อยจำนวนแปดหมื่นสี่พัน ซึ่งแต่ละนางมีตุ้มหูประดับมณี. ได้ให้บัลลังก์จำนวนแปดหมื่นสี่พัน ซึ่งลาดด้วยขนเจียม ลาดด้วยสักหบาท ลาดด้วยผ้าปัก ลวดลายลาดด้วยเครื่องลาดที่ทำด้วยหนังขมด มีเพดานแดง มีหมอนข้างแดง. ได้ให้ผ้าจำนวนแปดหมื่นสี่พัน คือผ้าทอด้วยเปลือกไม้อันละเอียดอ่อน ผ้าไหมอันละเอียดอ่อน ผ้าฝ้ายอันละเอียดอ่อน. ฉะนั้น จึงไม่ต้องกล่าวถึงการให้ข้าวให้น้ำ ให้ของเคี้ยวของบริโภค ให้เครื่องลูบไล้เครื่องทา และให้เครื่องนอน. เวลามพราหมณ์นั้นบริจาคให้ไป ๆ เหมือนแม่น้ำไหลไม่ขาดสาย.

คหบดี ! ก็ความคิดอาจมีแก่ท่านว่าผู้อื่นต่างหาก ที่เป็นเวลามพราหมณ์ผู้ให้ทานอันใหญ่หลวงในครั้งนั้น. คหบดี ! ท่านไม่ควรคิดไปอย่างนั้น, เรานี่เองได้เป็นเวลามพราหมณ์ในสมัยนั้น เราเอง ได้บริจาคตานอันใหญ่หลวงนั้น. คหบดี! ก็แต่ว่าการให้ทานในครั้งกระโน้น ใคร ๆ ที่จะสมควรรับทักษิณาทานมิได้มีเลย, ใคร ๆ ที่จะช่วยให้การให้ทักษิณาทานนั้นบริสุทธิได้ก็ไม่มีเลย.

ครั้งมีพระชาติเป็นพระเวสสันดร^๑

กษัตริย์ใดได้เป็นมารดาของเรา มีนามว่า ผุสดี กษัตริย์นั้นเป็นมเหสีของ ท้าวสักกะมาแล้วในอดีตชาติ. ท้าวสักกะผู้จอมเทพทราบอายุขัยของพระมเหสีองค์ นั้นแล้ว ได้ตรัสกะเธอว่า "เจ้าผู้เลิศงาม เราให้พรแก่เจ้าสิบประการตามแต่เจ้าจะ เลือกเอา"^๒.

พระเทวีนั้น ได้รำพันถามท้าวสักกะว่า "หม่อมฉันมีความผิดอย่างไรหรือ หนอ, หม่อมฉันเป็นที่เกลียดชังของพระองค์แล้วหรือ จึงถูกบังคับให้ละโลกอันน่า รื่นรมย์นี้ไป ดุจพฤษชาติที่ถูกลมพัดถอนขึ้นทิ้งรากฉะนั้น".

ท้าวสักกะผู้อันพระเทวีรำพันเช่นนั้นแล้ว ได้ตรัสแก่เธอว่า "ใช่ เจ้าจะทำ บาบอันใดลงไปก็หาไม่ได้ ใช่ เจ้าจะไม่เป็นที่รักของเราก็หาไม่ได้ แต่ว่าอายุของเจ้า มีเพียงเท่านั้น บัดนี้เป็นเวลาที่เจ้าจะจตุติ ฉะนั้น เจ้าจงรับเอาพรสิบประการอันเราให้ เถิด".

พระเทวีนั้น จตุติแล้ว บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ นามว่า ผุสดี ได้สมรสกับ พระราชาสัณยุชัย ในนครเชตุดตฺตฺร. ในกาลที่เราก้าวลงสู่พระครรภ์แห่งพระมารดา อันเป็นที่รักนั้น มารดาของเราได้เป็นผู้ยินดีในทานตลอดเวลา เพราะเดชของเรา. ทานได้ให้ทานแก่ยากผู้ไร้ทรัพย์ อาตฺตฺร ครวญคร่ำ และแก่สมณพราหมณ์ อย่างไม่ ยั้งมือ.

---

๑. บาลี เวสสันดรจรिया จरिया. พุ. ๓๓/๕๕๙/๙. ในคัมภีร์จรรยาปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นบาลี มิได้เรียงเรื่องเวสสันดร ไว้เป็นเรื่องสุดท้ายแห่งเรื่องทั้งหลาย เหมือนในคัมภีร์ชาดก; ฉะนั้น ในที่นี้ข้าพเจ้า จึงไม่เรียงเรื่องเวสสันดรไว้เป็นเรื่องสุดท้ายเหมือนที่คนทั้งหลายเชื่อกัน.

๒. คำพูดเช่นนี้ นัยว่าเป็นประเพณี พูดกับผู้ที่จะต้องจตุติจากสวรรค์.

แม่เจ้าผู้สติตำรงครรภ์ครบสิบเดือน กำลังเที่ยวประพาสทั่วนครได้ ประสูติเรา ณ ถนนแห่งชาวจาน เพราะกำหนดที่ถนนแห่งชาวจาน นามของเรา จึงไม่เกี่ยวเนื่องด้วยมารดาและบิดา, ได้ชื่อว่าเวสสันดร (แปลว่า "ระหว่างชาวจาน").

เมื่อเราเป็นทารกอายุแปดปี นั่งอยู่ในปราสาท ก็รำพึงแต่จะให้ทาน; "เราจะให้ทาน หัวใจดวงตา เนื้อ เลือด ร่างกาย ให้ปรากฏ ถ้าว่าจะมีผู้มาขอกะเรา", เมื่อเรารำพึงแนใจ ไม่หวั่นไหวเช่นนั้น แผ่นดินได้ไหว ภูเขาสิเนรุสั่นสะเทือน.

ในวันอุโบสถกึ่งเดือน และปลายเดือน เราขึ้นสู่ข้างช่อ บัจจนาคไปให้ทาน. พวกพราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงค์ เข้ามาหาเรา และได้ขอช้างอันประเสริฐซึ่ง สมมติกันว่าเป็นมงคลนั้น กะเรา เขากล่าวกะเราว่า "ที่ชนบทของข้าพเจ้า ฝน ไม่มีตก เกิดทุพภิกขภัยอดอาหารอย่างใหญ่หลวง ขอพระองค์จงประทานช้าง อันบวร เป็นจอมช้าง มีอวัยวะขาวหมด แก่ข้าพเจ้าเถิด".

เราตกลงใจว่า เราให้, เราไม่มีหวั่นไหว. เราไม่หวงแหนปกปิดทานวัตถุที่เรามี เพราะใจของเรายินดีในทาน. การปฏิเสธต่ออยากที่มาถึงเข้าแล้วนั้น ไม่ควร แก่เรา, เราอย่าทำลายการสมาทานของเราเสียเลย เราจักให้ช้างอันวิบุลย์ บัดนี้ ละ.

เราจับที่วงช้างมือหนึ่ง อีกมือหนึ่งหล่อน้ำในเต้าใส่มือพราหมณ์ ให้ช้าง แก่พราหมณ์ไป. เมื่อเราให้ทานช้างเผือกสูงสุดนี้ แผ่นดินได้หวั่นไหว ภูเขาสิเนรุสั่นสะเทือนอีกครั้งหนึ่ง.

เมื่อเราให้ช้างตัวนั้น ชาวเมืองสีพีโกรธมาก มาประชุมกันให้เนรเทศเราจาก นคร ไปอยู่เขาวงกต. เมื่อชนพวกนั้นพากันกำเริบ เราก็ยังมีความ

ไม่หวั่นไหว, ขอร้องกะเขาเพื่อได้ให้ทานครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ชาวสีพีถูกขอร้องเข้าแล้วก็ยอมให้.

เราให้ปาวร้องเอิกเกริกว่าเราจะให้มหาทาน. มีเสียงเล่าลืออย่างใหญ่หลวง เพราะเรื่องนี้ว่า "ถูกขบเพราะให้ทาน ยังจะให้ทานอีก!". เราให้ทานช้าง ม้า รถ ทาสี ทาส โค และทรัพย์. ครั้นให้มหาทานแล้ว จึงออกจากนครไป. ครั้นออกไปพ้นเขตนครแล้ว ได้กลับเหลียวดูเป็นการลา แผ่นดินได้ไหว ภูเขาสิเนรุสันสะเทือนอีกในครั้งนั้น.

เมื่อถึงทางสี่แพร่ง ได้ให้ทานรถเทียมด้วยม้าสีไป เราผู้ไร้เพื่อนบุรุษกล่าวกับพระนางมัททรีว่า "เจ้าจงอุ้มกัณหาลูกหญิงน้อย ค่อยเบาหน้อยเราจักอุ้มขาลีพี่ชายหนึ่งหนักกว่า". เป็นอันว่าพระนางมัททรีได้อุ้มกัณหาขินะ อันงามเหมือนดอกบุทริก และเราได้อุ้มขาลี ซึ่งงามเหมือนรูปทองหล่อ; รวมเป็นสี่กษัตริย์สุขุมาลชาติ ได้เหยียบย่ำไปตามหนทางต่ำ ๆ สูง ๆ ไปสู่เขาวงกต.

พบใครในระหว่างทางก็ถามว่า เขาวงกตอยู่ทางไหน ชนเหล่านั้นสงสารเราและบอกว่ายังไกลมาก. เด็ก ๆ ได้เห็นผลไม้ในป่า ก็ร้องไห้อยากได้ผลไม้ นั้น ๆ. เห็นเด็ก ๆ ร้องไห้ ต้นไม้ก็น้อมกิ่งมีลูกตกเข้ามาหาเด็กเอง. พระนางมัททรีเห็นความอัศจรรย์ชวนสยงของชนเช่นนี้ ก็ออกอุทานสาธุการ "โอหนอของอัศจรรย์ ไม่เคยมีในโลก นำชนพอง ต้นไม้น้อมกิ่งลงมาเอง ด้วยอำนาจแห่งพระเวสสันดร".

พวกยักษ์ ช่วยย่นการเดินทาง เพื่อความอนุเคราะห์แก่เด็ก ๆ, ในวันที่ออกจากนครนั่นเองได้เดินทางถึงแคว้นแคว้นของเจตราช, ญาติในที่นั้นร้องไห้

คร่ำครวญกลิ้งเกลือกทั้งผู้ใหญ่และเด็ก. ออกจากแวนแคว้นของญาติเหล่านั้นแล้ว ก็มุ่งไปเขาวงกต.

จอมเทพ สั่งให้วิสสุกัมมผู้มีฤทธิ์ สร้างบรรณศาลา^๑ เป็นอาศรมอันร่มรื่น, วิสสุกัมมได้สร้างแล้วเป็นอย่างดี ตามดำรัสของท้าวสักกะ. พวกเราสี่คนก็ลุดึงราว ป่าอันเจียงเหงา ไม่มีวีแววแห่งมนุษย์, ได้อาศัยอยู่แล้วในบรรณศาลานั้น ในระหว่างภูเขา. บรรเทาความโศกของกันและกันได้แล้ว ณ ที่นั้น. เราดูแลเด็ก ๆ ในอาศรม พระนางมัททรีไปเสาะหาผลไม้ในป่ามาเลี้ยงกัน.

เมื่อเราอยู่ถึงในป่าสูง ก็ยังมีนักขอไปหาเรา, ได้ขอลูกของเรา คือชาลี และกัณหาชินะ ทั้งสองคน. ความบันเทิงใจเกิดขึ้นแก่เรา เพราะได้เห็นยาจกเข้าไปหา เราได้ยื่นบุตรทั้งสองคนให้กะพราหมณ์ผู้มาขอขึ้นไป. เมื่อเราสละบุตรให้แก่พราหมณ์นามว่าชุกในกาลนั้น แผ่นดินได้ไหว เขาสิเนรุสันสะเทือนอีก.

ต่อมา ท้าวสักกะได้ลงมาโดยเทพพราหมณ์ ขอพระนางมัททรีผู้มีศีลและมีวัตรในสามิ กะเราอีก. เราได้จับหัตถ์มอบหมายให้ และหลั่งน้ำลงในฝ่ามือพราหมณ์ มีจิตเบิกบานผ่องใส ให้พระนางมัททรีไป. ขณะที่เราให้ ทวยเทพในนภากาศก็พลอยอนุโมทนา แผ่นดินได้ไหว เขาสิเนรุสันสะเทือนอีก.

เราสละชาลีกัณหา และพระนางมัททรีผู้มีวัตรในสามิ, ไม่มีความลังเลใจก็ เพราะเหตุแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ (รู้ความดับทุกข์ของสัตว์โลก). ลูกสองคนนั้น จะเป็นที่เกลียดชังของเราก็หาไม่ พระนางมัททรีจะเป็นที่เกลียดชังก็หาไม่. สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เราจึงให้ของรัก (เพื่อสิ่งที่เรารัก) ... ฯลฯ.

๑. บรรณศาลา คือศาลามุง กั้น ด้วยใบไม้ ใบหญ้าชนิดใดชนิดหนึ่ง.

ครั้งมีพระชาติเป็นมาตังคชภูิล^๑

ชาติอื่นอีก : เราเป็นชภูิล บำเพ็ญตบะกล้า นามว่า มาตังคะ มีศีล มีสมาธิมั่น. เรากับพราหมณ์อีกผู้หนึ่ง ต่างอาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาด้วยกัน. อาศรมของเราอยู่เหนือน้ำ ของพราหมณ์อยู่ใต้น้ำ.

พราหมณ์นั้นเดินเลาะฝั่งขึ้นมา เห็นอาศรมของเราทางเหนือน้ำ มีความรังเกียจ ต่ำว่าเราแข่งเราให้ศรัทธาแตก. ที่จริงถ้าเราโกรธพราหมณ์นั้นขึ้นมา หรือศีลของเราไม่ควบคุมเราไว้แล้ว เพียงแต่เรามองดูเท่านั้น ก็อาจทำพราหมณ์ให้กลายเป็นจุว่าซีเถ่าไป.

พราหมณ์นั้น โกรธ คิดประทุษร้าย ว่าเราด้วยคำสาปแข่งอย่างใดอาการนั้น กลับเป็นแก่พราหมณ์นั่นเอง เราพ้นไปด้วยอำนาจคุณของเรา. เราชักษาศีลของเรา เราไม่ได้รักษาชีวิตของเรา (หมายถึงเกียรติยศ), ในกาลนั้นเรารักษาศีล เพราะเหตุแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้เท่านั้น.

ครั้งมีพระชาติเป็นจุฬโพิธิ^๒

ชาติอื่นอีก : เมื่อเราเป็นพราหมณ์ชื่อจุฬโพิธิ ผู้มีศีล, มองเห็นภพโดยความเป็นของน่ากลัว จึงได้ออกบวช. ภริยาเก่าของเราเป็นพราหมณี มีรูปตั้งทำด้วยทอง. แม้เธอนั้น ก็ไม่ประสงค์ต่อการเวียนว่ายในวัฏฏะ จึงออกบวชเสียด้วยกัน.

---

๑. บาลี มาตังคจริยา จริยา. พุ. ๓๓/๕๗๕/๑๗.

๒. บาลี จุฬโพิธิจริยา จริยา. พุ. ๓๓/๕๗๑/๑๔.

เราสองคน เป็นผู้ไม่มีที่อาศัย ตัดขาดจากวงศ์พันธุ์ ไม่มีความมุ่งหมายอะไรในตระกูล และหมู่ชน เทียวไปตามหมู่บ้านและจังหวัด ลุถึงเมืองพาราณสีแล้ว. ณ ที่นั้น เราบำเพ็ญปัญญา ไม่ระคนด้วย หมู่คณะ อยู่ในราชอาณาจักรอันไม่มีผู้คนเกลื่อนกล่น และเจียบเสียง.

พระราชาสเด็จพระประพาสสวน ทอดพระเนตรเห็นนางพราหมณี ก็เข้ามาถามเราว่า หญิงนั้นเป็นภริยาของท่าน หรือของใคร? เราทูลตอบว่าไม่ใช่ภริยาของเรา เป็นเพียงผู้ประพาศธรรมร่วมกันคือคำสอนอย่างเดียวกัน.

พระราชากำหนดในนางพราหมณีนั้น รับสั่งให้จับและจุดคร่านางไปโดยพลการ สู่ภายในนคร. เมื่อจุดคร่านางไป ความโกรธได้เกิดขึ้นแก่เรา แต่พร้อมกับความโกรธที่เกิดขึ้นนั้น เราระลึกขึ้นได้ถึงศีลและวัตร. ในขณะนั้นเอง เราข่มความโกรธได้ และไม่ยอมให้เกิดขึ้นมาได้อีก.

เรารู้สึกตัวเราว่า แม้ใครจะทำร้ายนางพราหมณีด้วยหอกคมกล้า เราก็ไม่ทำลายศีลของเรา, เพราะเหตุเห็นแก่โพธิญาณ (มากกว่าเห็นแก่นางพราหมณี). แต่ใช้ว่า นางพราหมณีจะไม่ใช่ที่รักของเราก็หาไม่ และใช้ว่าเราจะไม่มีกำลังวังชาก็หาไม่. สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เราจึงตามประคองศีลไว้.

ครั้งมีพระชาติเป็นเจ้าชายยุทธ์ชยะ^๑

เมื่อเรามีชาติเป็นราชบุตรชื่อ ยุทธ์ชยะ ยิงด้วยยศ ได้เกิดความรู้สึกสลดต่อชีวิต ในขณะที่มองเห็นหยาดน้ำค้างในเวลาเช้า เหือดแห้งไปเพราะแสงแดด

๑. บาลี ยุทธ์ชยะจรिया จริยา. พุ. ๓๓/๕๗๙/๒๑.

เป็นอุปมา. เรายึดเอาความรู้สึกนั้นเป็นอารมณ์อันแน่วแน่ ก็ยิ่งสลดสังเวชมากขึ้น, เข้าไปหาเจ้าแม่และเจ้าพ่อ ขออนุญาตออกบวช.

เจ้าแม่และเจ้าพ่อ พร้อมด้วยชาวนครและชาวแคว้น เข้ามาอ้อนวอนเรา ขอให้คงอยู่ครอบครองแผ่นดินอันมั่งคั่งรุ่งเรือง. เราไม่เอาใจใส่ต่อเจ้าแม่เจ้าพ่อ พระญาติวงศ์ พร้อมทั้งชาวนครและชาวแคว้น, สลัดทิ้งไปแล้ว.

เราสลัดราชสมบัติ ญาติ ข้าแผ่นดิน ยศ และสิ่งทั้งปวงไปอย่างไม่ลังเล เยื่อใย เพราะเหตุแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้. ใ้ว่าเจ้าแม่เจ้าพ่อจะไม่ใช่ที่รักของเรา ก็หาไม่ เราจะเกลียดชังก็หาไม่. สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักยิ่งของเรา ฉะนั้นเรา จึงสลัดราชสมบัติเสีย.

ที่สุดแห่งการท่องเที่ยวของพระองค์^๑

เราเมื่อยังคั่นไม่พบแสงสว่าง, มัวเสาะหานายช่าง
ปลุกเรือน (คือค้นหาผู้ก่อสร้างเรือนคืออรรถตภาพ) อยู่, ได้
ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ กล่าวคือ ความเกิดแล้วเกิดอีกเป็น
อนันตชาติ. ความเกิดเป็นทุกข์รำไปทุกชาติ.

แนะนำช่างผู้ปลุกสร้างเรือน ! เราชู้จักเจ้าเสียแล้ว,
เจ้าจักสร้างเรือนให้เราต่อไปอีก ไม่ได้, โครงเรือน (คือกิเลส

๑. พระวาจาเยี่ยตัมหาซึ่งทรงเปล่งขึ้นทันที ในขณะที่ทรงรู้สึกพระองค์ว่าได้สิ้นตัมหาแล้ว. บาลี

ธ. ขุ. ๒๕/๓๕/๒๑.

ที่เหลือเป็นเชื้อเกิดใหม่) ของเจ้า เราหักเสียยับเยิน หมดแล้ว.
ยอดเรือน (คืออวิชา) เราขี้เสียแล้ว, จิตของเราถึงความ
เป็นธรรมชาติ ที่อารมณ์จะยุแหยย่อเข้าไม่ได้เสียแล้ว มันได้
ลุถึงความหมดอยากทุกอย่าง.

จบภาค ๖

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

จบ

กลับไปสารบัญ

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ปทานุกรม

ของพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ๓,๒๘๖ คำ

(เรียงลำดับตามหลักอักษรไทย)

ก

กกุณฑี (แม่น้ำ) ๕๖๘

กกุลันธพุทธะ ๔๘๔

กฎเกณฑ์การศึกษาตามลำดับ ๒๘๘

กฎเกณฑ์การกระทำตามลำดับ ๒๘๘

กฎเกณฑ์การปฏิบัติตามลำดับ ๒๘๘

กฎไตรลักษณ์ไม่ขึ้นอยู่กับกำเนิด-

-หรือไม่เกิดขึ้นของพระองค์ ๔๖๑

กฎธรรมชาติ ๔๖๑

กฎที่ยกเว้นแก่บางคน ๔๐๓

กฎปฏิเสธสมุพบาทไม่ขึ้นอยู่กับกำเนิด-

-หรือไม่เกิดขึ้นของพระองค์ ๔๖๓

กฎอิทัปปัจจยตาไม่ขึ้นอยู่กับกำเนิด-

-หรือไม่เกิดขึ้นของพระองค์ ๔๖๓

กบิลพัสดุ์ ๑๕/๑๗/๔๔/๓๕๒/๓๕๖/๔๗๐/

๔๗๑

กปิสีสะ (ไม้เต้าเหนือประตู) ๕๗๒

กัมศิระชะ แลบลิ้น ๔๗๑

กรกัณฐุ (ราชกุมาร) ๒๑

กรรมขามมีวิบากขาว ๒๖๕

กรรมควรทำแสดงตัวเป็นกรรม-

-ควรทำ ๔๑๑

กรรมควรทำแสดงตัวเป็นกรรม-

-ไม่ควรทำ ๔๑๑

กรรมดำมีวิบากดำ ๒๖๕

กรรมเดียวกันทำแล้วบางพวกไปนรก-

-บางพวกไปสวรรค์ ๔๐๕

กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว

๒๖๖

กรรมทางกายบริสุทธิ์ ๔๕

กรรมทางกายไม่บริสุทธิ์ ๔๕

กรรมไม่ควรทำแสดงตัวเป็นกรรมควรทำ

๔๑๑

กรรมไม่ควรทำแสดงตัวเป็น-

-กรรมไม่ควรทำ ๔๑๑

กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว

๒๖๖

"กรรมไม่มี" (ลัทธิเดียรฉัตรอื่น) ๔๑๘

กรรมอย่างเดียวกันให้ผลหลังจากตาย-

-แล้วไม่เหมือนกันทุกคน ๔๐๕

กรรมอันลัทธิกระทำสั่งสมแล้วด้วยเจตนา ๑๓๒	กสิภรท้าวชาพรหมณ์ ๓๖๑
กระแส ๔๘๕	กพารมชฌกะ (อเจลกะ) ๔๙๐
กระแสน้ำ (อุปมาที่ใช้กับตัณหา) ๒๖๓	กองวิมุตติชั้นอเสขะ ๔๓๓
กระแสแห่งมารผู้มีบาป ๑๓/๑๓๔	กัณณกถ (สวานป่า) ๑๔๘/๑๖๒/๒๘๑/ ๓๐๓/๓๘๙/๓๙๙/๕๐๓/๕๐๙
กรรณเจโตวิมุตติ (ในพุทธศาสนา) ๓๙๒	กัณหา (ลูกหญิง) ๖๐๙
กรรณเจโตวิมุตติมีอากาสนัญญาตนะ- -เป็นอย่างไร ๓๙๓	กัณฑระ (ปริพพาชก) ๒๓๑
กลลวงของมาร ๓๖๘	กัมมาสัสมะ (หมูป่าน) ๔๒
กลองแห่งอมตธรรม ๒๒๘	กัลยาณมิตรของพระองค์เอง ๓๘๓
กลอนศาลาอันเก่าคร่ำคร่า. ๖๐/๖๓	กัลยาณมิตรของเรา ๓๘๘
กลางคืนกลางวันซึ่งไม่ได้มีความหมาย- -ตามตัวหนังสือ ๑๐	กัลยาณมิตรทั้งหมดของพรหมจรรย์ ๓๘๘/๔๖๙
กลางคืนแท้ ๆ เข้าใจว่ากลางวัน ๑๐	กัลยาณวัตรที่ทนายต้องประพฤติ ๕๙๓
กลางคืนเป็นกลางคืน ๑๐	กัลยาณวัตรคือมกมืองค์แปด ๕๙๘
กลางวันแท้ ๆ เข้าใจว่ากลางคืน ๑๐	กัลยาณวัตรที่เป็นไปเพื่อนิพพาน ๕๙๘
กลางวันเป็นกลางวัน ๑๐	กัลยาณวัตรเพียงเพื่อเข้าถึงพรหมโลก- -เท่านั้น ๕๙๘
กล่าวต่อพระองค์ด้วยคำเท็จ ๒๘๖	กัสสปโคตร (ภิกษุ) ๓๒๔
กล่าวธรรมได้เหมือนกะทอองไว้ ๕๒	กัสสปพุทธะ ๔๘๙/๕๘๘
กล่าวอย่างใดทรงทำอย่างนั้น ๑๙๙/๒๘๕/ ๕๒๔	กัสสปะ (เถระ) ๓๔๔
กลืนเหม็นคาว ๔๖๙	กัสสปะ (อเจลกะ) ๑๔๘/๑๖๒/๓๐๓/ ๓๘๙/๓๙๙/๔๐๓
กษัตริย์โดยชาติ ๑๖	(ดูคำว่า อเจลกัสสปะ ด้วย)
กษัตริย์ได้มูรธาภิเษก ๕๔๒/๕๘๓	กาฬาสังคมผู้ทำลายโลก ๔๓๓
กษัตริย์บัณฑิต ๓๐๕/๕๑๔/๕๔๓	กามคุณในอดีต ๘๐
กษัตริย์ (วรรณะ) ๓๑๐	กามคุณในปัจจุบัน ๘๐/๘๑
	กามคุณในอนาคต ๘๐

กามคุณห้า ๒๗/๔๓/๑๗๙/๒๖๗	การกระทำที่เหนื่อยเปล่า ๖๑
กามคุณห้าอันเป็นทิพย์ ๔๓	การกระทำที่มีผลใหญ่แก่ทายก ๒๘๐
กามที่เป็นทิพย์ ๔๓/๕๙๗	การกระทำที่สมควรแก่ตน ๒๑๙
กามที่เป็นวิสัยอย่างมนุษย์ ๔๓/๕๙๗	การกระทำที่สุุดแห่งทุกข์(เกี่ยวกับกรรม)
กามวิตก ๗๑/๗๒	๑๗๒
กามสุข ๔๒	การกล่าวต่อพระองค์ (เกี่ยวกับ-
กามสุขกับความหมาย ๔๒	-เรื่องวิญญาณ) ๒๖๔
กามสุขขัลลิกานุโยค ๒๔๗	การกล่าวต่อพระองค์ (เกี่ยวกับ-
กามาสวะ ๑๑๗/๓๑๘/๕๕๗	-เรื่องสัมพัญญา) ๒๑๒/๒๖๔
กายก็ไม่ลำบาก ตาก็ไม่ลำบาก ๑๐๑	การกล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกัน ๔๕๖
กายกระสับกระส่าย ๖๓/๖๔/๖๕/๑๕๙/๑๖๐	การกั้นจิตจากกามคุณในอดีต ๘๐
กายกับวา เท่ากัน ๓๒	การก้าวสู่กรรม อาศัยธาตุ ๔๒๗
กายของตถาคตในฐานะตถาคต-	การกำหนดรู้กามสัญญา ๒๖๒
- (ภาษาคน) ๕๗๕	การเกิดของพระองค์กับกฎของธรรมชาติ
กายของพระสมณโคดม ๕๓๓	๔๖๑
กายข้างหน้าดุจราชสีห์ ๓๒	การเกิดขึ้นแห่งวิญญาณโดยอาการแห่ง-
กายตรงดุจกายพรหม ๓๒/๓๔	-ปฏิจสมุปบาท ๒๖๔
กายเมื่อยล้า ๗๔	การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ๑๒๔
กายยังไม่หลีกออกจากวัฏฏคาม ๖๑/๖๒	การเกิดแผ่นดินไหวเนื่องด้วยการจุติ ๒๖
กายละจากวัฏฏคามแล้ว-	การเกิดแผ่นดินไหวเนื่องด้วยการประสูติ
- หังใจไม่ระดมกิเลสกาม ๖๓	๓๐
กายสังขาร ๙๙/๒๖๕	การเกิดแสงสว่างเนื่องด้วย-
กายหลีกจากวัฏฏคาม-	-การจุติจากดุสิต ๒๕
-แต่ใจยังระดมกิเลสกาม ๖๒	การเกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการประสูติ
การกระทำของพระองค์ ๑๔๗	๓๐
การกระทำของสัตว์ที่อยู่เป็นคู่ ๆ ๒๖๓	การเกิดแห่งวงศ์สาภยะ ๒๑
การกระทำของสีหะ ๑๔๗/๑๓๐	การเกียดกันกิเลสด้วยตบะ ๑๖๓

การขมขี้โดยชอบธรรม ๒๓๕	การได้ฟังพระสัทธรรม ๕๒๑
การข่มขู่อย่างถูกต้องเป็นธรรม ๒๕๓	การได้เห็นพระอรหันต์ ๕๐๐
การขอร้องท้าวมหาราช ๔๘๙	การได้อุปฐากพระสงฆ์ ๕๒๑
การครอบงำของเวทนา ๑๕๗	การตรัสที่ไม่ขัดแย้งกับบัณฑิตชนในโลก
การคอยควบคุมวิตก ๗๑	๒๘๕
การคุมกายวาจา-คุมท้องในเรื่องอาหาร	การตรัสภิกษุอุปทานิยธรรม ๕๕๖
๓๘๐	การตรัสรู้ ๑๑๕
การเคารพในพระองค์ยิ่งกว่าใน-	การตรัสเรื่อง "มหาภูต"-
-เจ้านายโดยตรงของตน ๕๕๖	-ไม่หยั่งลงในที่ไหน ๔๘๓
การฆ่าเวลาด้วยการสนทนาธรรม-	การตรัสหลักมหาปเทศ(อย่างสุดต้นตะ)-
-เกือบค่อนรุ่ง (ของพวกช่างไม้) ๕๕๖	-ที่อานันทเจดีย์ ๕๖๖
การงานที่ย่อหย่อน ๔๘๕	การตอบคำถามบริสุทธี ๑๕๑
การงานวิบัติเพราะบริหารไม่ดี ๔๓๘	การโต้กันระหว่างลัทธิที่มีอาตมมัน-
การจัดสรรระของพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๗๑	-กับไม่มีอาตมมัน ๓๘๖
การจับตัวความขาดความกลัว ๙๗	การโต้ตอบกับเทวดา ๙๓
การจำพรรษาตามพวกมิตรสหาย-	การถึงซึ่งพรหมมีได้เพราะทางสายกลาง
-ชาวเกลอ ๕๖๑	๔๖๕
การจตุตจากดุสิตลงสู่ครุฑ ๒๔	การถึงตัวตถาคตเมื่อมีญาณรู้ว่า-
การชำระจิต ๒๙๐/๒๙๕	-หลุดพ้นแล้ว ๓๑๘
การเชื่อเชิญของพรหม ๒๑๙	การถึงทับซึ่งอริยปัญญา ๖๗
การใช้ทานุกรมทำยเล่ม-	การถูกตุ้ในเรื่องของสุภวิโมกข์ ๔๔๑
-เป็นการออกปัญหาถามท่านเอง ๔	การถูกตุ้ว่าไม่บัญญัติสิ่งซึ่งที่แท้บัญญัติแล้ว
การณปาสิพราหมณ์ ๕๑๖/๕๑๘	๔๔๓
การเดินการยีนบนหนาม ๕๘	การโกณา ๓๘๐
การได้ตามใจตัว ๔๑	การทรงได้รับการบำเรอ ๔๐
การได้ที่ดีของภิกษุ (เกี่ยวกับนรกสวรรค์)	การทรงทราบอินทรีย์อันยิ่งหย่อนของสัตว์
๑๘๕	๑๓๗

การทรงบัญญัติว่าเป็นอภิสัมพุทธะ ๒๐๒	การนอนอย่างเปรต ๓๖๔
การทรงพยายามในอิทธิเวญาณทัศนะ-	การนอนอย่างสีหะ ๓๖๔
-เป็นชั้น ๆ ๙๓	การนอนอย่างตถาคต ๓๖๔/๓๖๕
การรู้แจ้งผัสสาชยตนะ ๑๒๒	การนอนอย่างราชสีห์ ๒๘๙
การทรงแสดงทั้งเอกกัณฐิกธรรมและ-	การนอนหลับ ๕๕๓
-อเนกัณฐิกธรรม ๒๕๕	การนอนหลับกลางวัน ๔๓๙
การทรงหลงกามและหลุดจากกาม ๔๔	การนำออกเสียซึ่งความกำหนดในเวทนา
การทรงหลักเร้นเป็นพิเศษบางคราว	๘๔
๓๘๑	การนิรมิตบันดาล ๔๑๓
การทรมานพกพรหม ๓๘๔	การบรรลุถึงฐานะที่ได้พยายาม-
การท่องเที่ยว ๕๘๒	-เพื่อจะบรรลุถึง ๑๒๖/๑๒๘
การทับริยแห่งพระพุทธเจ้าในอดีต ๑๒๑	การบรรลุธรรมอันเลิศคู่กับ-
การทำกิเลสให้แห้งด้วยวิธีต่าง ๆ ๕๘	-การกระทำอันเลิศ ๒๘๑
การทำตามอย่างขึ้นอยู่กับการสรรเสริญ	การบริโภคนิสสัสม ๔๕๔
-ของบุคคลสูงสุด ๓๒๔	การบั่นลือสีหนาทของตถาคต ๑๙๐/๒๕๓
การทำไฟให้ลุกโพลงโดยไม่มีการเผา	การบำเพ็ญตบะ ๒๕๔/๓๙๙/๔๐๐/๖๐๓
๔๖๔	การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ ๕๘๑
การทำลายเปลือกไข่ครั้งแรก ๑๓๔	การบำเรอไฟ ๕๘๓
การทำลายเปลือกไข่ครั้งที่สอง ๑๓๔	การบูชาัญญชชนิดที่เป็นภายใน ๔๖๔
การทำลายเปลือกไข่ครั้งที่สาม ๑๓๔	การบูชาัญญช ๔๐๐
การทำสัตว์อื่นให้พลอยทุกข์ ๔๐๑	การบูชาัญญชชนิดที่เชื่อเพลิงไม่ถูก-
การเทศน์ตั้งชี้ทางแก่คนหลง ๕๐๑	-รวบรวมมา ๕๙๖
การเทศน์ตั้งเปิดของที่ปิดไว้ ๕๐๑	การบูชาัญญชชนิดที่ต้นไม้ไม่ถูกตัด ๕๙๕
การแทงตลอดอเนกธาตุ ๒๓๗/๒๓๘	การบูชาัญญชชนิดที่หาสกรรมกรไม่ต้อง-
การนวดพื้นที่ได้รับจากมาตุคาม ๑๖๙	-ถูกคุกคาม ๕๙๖
การนอนบนที่นอนสูงใหญ่ ๔๕๓/๔๕๕	การบูชาัญญชชนิดที่ไม่ต้องมีใคร-
การนอนอย่างคนบริโภคคาม ๓๖๔	-ร้องให้ทำงานพลาถ ๕๙๖

การบูชาอัญญาชนิดที่สัตว์ไม่ถูกฆ่า ๕๙๕
 การบูชาสูงสุด ๕๗๐
 การปฏิบัติในสตรี ๕๗๑
 การประกอบความเพียรทรมารตน ๑๑๘/
 ๒๔๗
 การประกอบตนพัวพันอยู่ในกาม
 ๑๑๗/๒๔๗
 การประกาศพระศาสนา ๒๔๓
 การประชุมของเทวดาทั้งสิบของโลกธาตุ
 ๕๗๐
 การประดับตกแต่งร่างกาย ๔๕๕
 การประทับหลีกเร้นเป็นเวลาครึ่งเดือน
 ๑๒๕
 การประทับหลีกเร้นเป็นเวลาสามเดือน
 ๑๒๖
 การประสูติ ๒๘
 การประสูติได้ ๗ วันพระชนนีทิวังคต
 ๔๐
 การปรากฏการไหวของแผ่นดิน ๒๖/
 ๓๑/๑๒๔/๒๓๔/๕๖๔/๕๗๕
 การปรากฏของผู้ที่ไม่มีใครข้ามอง
 ๘/๒๑๕
 การปรากฏของพระตถาคตมีได้ยาก-
 -ในโลก ๘
 การปรากฏของพระองค์ ๘/๒๓๗
 การปรากฏแห่งจักรพรรดิราชา ๔๓๑

การปรากฏแห่งดวงตาอันใหญ่หลวง-
 -ของโลก ๒๓๗
 การปรากฏแห่งตถาคต ๔๓๑
 การปรากฏแห่งโพชฌงค์ ๔๓๑
 การปรากฏแห่งรัตนะทั้งเจ็ด ๔๓๑
 การปรินิพพาน ๕๖๙
 การปรินิพพาน (ดับเย็น) ของโจร ๕๔๕
 การปรินิพพานในภพนั้น ๆ ๔๓๐
 การเป็นไปตามทำนองแห่งหลักธรรม
 ๕๕๘
 การเปล่งเสียงตลอดทุกโลกธาตุ ๑๙๓
 การผนวชเมื่อพระชนม์ ๒๙ ๔๗
 การฝึกเป็นลำดับ ๆ ๒๙๑
 การฝึกม้า ๒๘๘/๓๐๖
 การพนัน ๔๕๕
 การพรอຍแห่งตถาคตเริ่มแต่ปฐมฌาน
 ๓๑๗
 การพยายามในเนกขัมมจิต ๑๐๓
 การพิจารณาจนหายมัวเมา ๔๑
 การพิจารณาเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา
 ๑๑
 การพูดคุย ๕๕๗
 การเพิกถอนสัญญาทั้งที่ไม่ปฏิกุศลและ-
 -ปฏิกุศล ๓๙๒
 การมาเฝ้าของจาตุมหาราช ๔๘๗
 การมาเฝ้าของตายนเทพบุตร ๔๘๕
 การมาเฝ้าของอนาถปิณฑิกเทพบุตร ๔๘๖

การมีธรรมอยู่ในโลก ๙
 การไม่ทรงบัญญัติอะไรเป็นอะไร-
 -โดยส่วนเดียว ๒๕๓-๒๕๔
 การไม่บริโภคโภชนาที่เกิดขึ้นเพราะ-
 -คำขบเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ๓๖๑
 การยื้อแย่งกันซื้อปลาของชาวประมง
 ๓๕๓
 การรับใช้เป็นทูต ๔๕๓/๔๕๓
 การรับที่นาที่สวน ๔๕๓
 การรับเนื้อดิบ ๔๕๓
 การรับสวนอัมพปาลิวันจากหญิงคนึงกา
 ๕๖๑
 การรับหญิงและเด็กหญิง ๔๕๓
 การรู้ว่าเทวดานี้มาจากไหน ๙๔
 การลงน้ำเป็นเวลาเย็นครั้งที่สาม ๕๘
 การลงสู่ครรรภ์ ๒๖
 การล้างผลาญพิษความกตเวทิตา ๔๕๓
 การเล่น ๔๕๔-๔๕๕
 การเล่นชนิดเป็นข้าศึกแก่กุศล ๔๕๓
 การเล่นช่อนหากันระหว่างพระพุทธองค์-
 -กับพภพพรหม ๓๘๕
 การเล่นเป็นที่ตั้งความประมาท ๔๕๕
 การเลี้ยงชีพบริสุทธิ ๑๗๔
 การสงเคราะห์ทั้งสี่ ๕๘๔
 การสนทนากับเทวดา-
 -(เรื่องปริหานิยธรรม) ๔๗๙
 การสนทนากับนิครนถ์ ๔๗๑

การสนทนากับมณฑิยปริพาชก ๔๙๒
 การสนทนาเรื่องที่สุดโลก ๔๘๐
 การสนทนา (เรื่องลัทธิซึ่ง-
 -สมมุติกันว่าเลิศ) ๔๘๒
 การสนุกสนานอยู่ด้วยการมีผล-
 -แห่งวิชาและวิมุติ ๔๙๕
 การแสดงไตรลักษณ์ ๔๖๑
 การแสดงธรรมบริสุทธิ ๑๕๑
 การแสดงธรรมมีส่วนเปรียบเทียบ-
 -ระหว่างธรรมดำกับธรรมขาว ๑๖๖
 การแสดงแบบครองชีวิตแบบโลก ๑๑
 การแสดงปัจจุสมุปบาท ๔๖๓
 การแสดงปฐมเทศนา ๒๒๙
 การเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ๕๒๑
 การเห็นอนัตตาอย่างสมบูรณ์ ๓๒๘
 การเห็นอนิสสงค์ออกจากกาม ๗๓/๑๐๓
 การให้ผลของกรรมไม่อาจเปลี่ยนได้-
 -ด้วยตบะของนิครนถ์ ๔๗๕
 การอดอาหาร ๖๖
 การอธิษฐานจิตปรารภ-
 -การกระทำความเพียร ๒๘๐
 การอนุเคราะห์แก่คนชั้นหลัง ๓๕๕
 การอยู่ของพระอรหันต์ ๖๖
 การอยู่ในครรรภ์ ๒๖
 การอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต ๒๓
 การออกจากทุกข์ ๘๖/๘๙

การออกจากสัญญาเวทียติโรธของ-	กิริยวาท (ในความหมายที่เป็นสัมมาทิฐิ)
-พระสารีบุตร ๓๔๓	๔๑๙/๔๕๐/๕๒๗
การออกภนฺวช ๔๗	กิริยวาท (สัมมาทิฐิแห่งพุทธศาสนา)
การอาพาธทางจิต ๑๐๔/๑๐๕/๑๐๖/ ๑๐๗/๑๐๘/๑๐๙/๑๑๐/๑๑๑	๔๑๙/๔๕๐/๕๒๗
การอุบัติ ๕๘๓	"กิริยาไม่มี" (ลัทธิเดียรถีย์อื่น) ๔๑๘
กาลามโคตร ๕๑/๒๒๖/๓๘๖	กิเลสคาม ๖๒
กาลวาที (คือตถาคต) ๒๐๑/๒๘๑	กิเลสเพียงดั่งน้ำฝนทางไตรทวาร ๖๐๒
กาลิงค์ (แคว้น) ๖๐๘	กิเลสอันยอมใจตูลน้ำฝน ๒๙๖
ก้าวก้าวขวาก่อน ๕๓๐	กุมภกันท์ ๔๘๗
ก้าวก้าวไป ๗ ก้าว ๒๙	กุมารผู้อาจหาญ ๒๒
กาสิ (เมือง) ๔๐/๒๒๘	กุกุบุตรบวชแล้วด้วยสัทธา ๒๘๐
กาฬการาม ๑๕๖	กุกุสาวดี (ราชธานี) ๕๗๒/๕๙๒
กาฬสิลา ๔๗๑	กุกุสินารา ๓๓๓/๓๘๖/๕๖๗/๕๗๒/๕๙๒
กาฬบรรพ (เถาว์ลัย) ๖๐/๖๖	กุกุทนต์พราหมณ์ ๕๙๔
กำเนิดเดรัจฉาน ๑๘๘	กุกุฏาคารศาลา ๑๕๗/๒๔๖/๒๘๗/๔๙๒/ ๕๖๔
กำหนดการเลิกทำนา ๓๘๐	"เกพลี" (คำที่ไม่ควรแปลเป็นไทย)-
กิจของพระศาสดาผู้เอ็นดู ๒๖๙	-หมายถึงพระอรหันต์ ๓๖๒/๓๖๙
กิจที่เคยทำแก่เจตีย์ ๔๖๖	เกวลี สทุธามตตกา (เป็นศาสดาเพราะ-
กิจไม่ควรทำ (สำหรับกษัตริย์ผู้ปกครอง)	-อาศัยสัทธาอย่างเดียว) ๒๑๑
๕๙๔	เกวัญภูคหบดีบุตร ๑๙๗/๔๘๓
กินกะเบาตำผง ๖๐	เกสกันพล ๔๑๘
กิมพิละ (ภิกษุ) ๗๕	เกสิ (คนฝึกม้า) ๓๐๖
กิริยวาท (คำสำหรับกล่าวหาว่าเป็น-	เกิดขึ้นเพื่อเกือกุลปวงชน ๑๐
-มิจฉาทิฐิอีกแห่งหนึ่ง) ๔๑๙/๔๕๐/ ๕๒๗	เกิดในโลกแต่ครอบงำโลก ๑๔
	เกียดกันทาน ๔๓๖

เกียรติของภิกษุผู้ใดในการศึกษา ๓๒๕
 เกียรติยศของพราหมณ์ชั้นสูง ๕๒๖
 เกียรติศัพท์อันงามของพระโคตม ๕๒๘
 แก้ว ๗ ประการ ๓๑
 แก้วไพฑูรย์ ๒๗
 แกะดำแห่งตระกูล ๔๓๘
 โภกนุทปราสาทของโพธิราชกุมาร ๒๗๖
 โภกนุท (ปราสาท) ๑๕
 โภญจะ (ปราสาท) ๑๕
 โภฏิกาม (หมู่บ้าน) ๕๕๙/๕๘๒
 โภณาคมนพทุธะ ๔๘๙
 โภลิตะ (อัครสาวก) ๑๕
 โภลียะ (แคว้น) ๒๖๕/๔๔๔
 โภลียะ (ชนบท) ๓๙๐
 โภศล (แคว้น) ๒๓/๒๑๐/๓๐๔/๓๒๔/๓๕๓/
 ๓๗๐/๓๗๒/๔๖๔/๕๕๖/๕๘๘
 โภสัมพี (เมือง) ๑๕๑/๒๘๔/๔๙๒
 โภวัลย์ ๓๖๒
 โภสุกร (ในฐานะสิ่งที่มีมนุษย์หลงแสวงหา)
 ๔๕

บ

ขณะสำหรับการประพาศพรหมจรรย์ ๑๘๕
 ขนขุมละเส้น ๓๒/๓๘
 ขนตกราบ ๓๒๖/๕๔๒
 ขนมีรากเนาหลุดออกจากกาย ๖๑/๖๗

ขนานนามพระองค์เอง ๑๓
 ขบพันด้วยพัน ๖๓/๑๕๙
 ของนำอัครจรรย์ไม่เคยมี ๘/๒๔/๒๕/
 ๒๖/๒๘/๓๐/๑๒๔/๕๐๑/๕๕๔
 ของเนาพอง ๔๖๙
 ของแปลกประหลาดสำหรับคนโง่-
 - (ปาฏิหาริย์ที่เกินจำเป็น) ๑๙๖
 ขอบเขตแห่งเบญจขันธ์สำหรับ-
 - การพิจารณาอย่างทั่วถึง ๓๒๘
 ข้อกล่าวหาของเตียรุถิยเกี่ยวกับ-
 - คำว่า "ญาณ" ๓๙๘
 ข้อกล่าวหาโดยพวกลัทธิอื่น-
 - (เกี่ยวกับสุขัลลิกานุโยค) ๑๘๒
 ข้อความให้สนใจพุทธประวัติ ๗
 ข้อที่จะทำให้จิตแล่นไปสู่เนกขัมมะ ๑๐๓
 ข้อที่จะทำให้จิตเสื่อมใสในเนกขัมมะ ๑๐๓
 ข้อที่จะทำให้จิตตั้งอยู่ในเนกขัมมะ ๑๐๓
 ข้อที่จะทำให้จิตหลุดออกจากเนกขัมมะ ๑๐๓
 ข้อที่ถูกกล่าวหาว่าเป็น "กาฬาสังคม"
 ๔๓๗

ข้อที่ถูกกล่าวหาว่าทรงหลง ๔๓๙

ข้อที่มีโชฐานะมิได้ ๓

ข้อที่อาจถูกระแวงระหว่างจาก-

- คนต่างลัทธิ ๔๐๑

ข้อเท้าอยู่สูง ๓๒/๓๔

ข้อนี้ยาว ๓๒/๓๔

"ข้อนี้เท่านี้จริง ข้ออื่นเป็นโมฆะ" ๔๐๕

ข้อปฏิบัติทั้งหมดเกี่ยวกับสิ่งปฏิกุศลและ-
-ไม่ปฏิกุศล ๓๙๒

ข้อปฏิบัติที่ตกาศตได้ตรัสรู้ ๑๑๘/๒๔๘

ข้อปฏิบัติที่ทำให้พ้นวิเศษสิ้นต้นหนา ๔๕๙

ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ๑๑๘

ข้อปฏิบัติไปสู่กำเนิดเดรัจฉาน ๑๘๘

ข้อปฏิบัติไปสู่เทวโลก ๑๘๙

ข้อปฏิบัติไปสู่นรก ๑๘๘

ข้อปฏิบัติไปสู่นิพพาน ๑๘๙

ข้อปฏิบัติไปสู่เปรตวิสัย ๑๘๙

ข้อปฏิบัติไปสู่มนุษย์โลก ๑๘๙

ข้อปฏิบัติเพื่อความเจริญแห่งอิทธิบาท ๘๑

ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ ๑๑๘

"ข้อแม่" สำหรับธรรมราชา ๔๐๔

ข้อสังเกตในพระผู้มีพระภาค ๕๔๐/๕๔๖

ขัตติยบริษัท ๔๒๑/๔๒๒

ขัตติยบัณฑิต ๕๑๔/๕๔๓

ขั้นตอนแห่งอารยสาวก-

-ซึ่งเต็มตามที่ควรจะมี ๓๒๑

ขานุมัตถ (หมู่บ้าน) ๕๙๔

ข้ามน้ำได้ด้วยไม่ต้องมีอะไรเปียก ๔๖๔

ข้าวปลายเกรียนกับน้ำส้ม ๔๑

ข้าวสาลีเจือด้วยเนื้อ ๔๑

ข้าศึกตัวร้ายของผู้ที่เป็นโรคจัด ๑๕๕

ข้าศึกภายใน-ภายนอก ๓๔

ชีณาสพ ๑๔๑

เขมวิตกและวิเวกวิตก ๓๘๑

เขมา (อัครสาวิกา) ๑๕

เข้ากันสนิทดั่งน้ำเจือกกับนมสด ๕๔๑

เขาวงกต ๖๐๘/๖๐๙/๖๑๐

เข้าสมาธิไม่ไหวติงเป็นนิสัย ๙๘

เขี้ยวสีขาวงาม ๓๒

แข่งดุจแข่งเนื้อทราย ๓๒

ค

คงคา (แม่น้ำ) ๑๓/๑๓๔/๓๓๕/๕๕๙/๖๑๑

คติ ๑๘๘

คณกโมคคัลลานะพราหมณ์ ๒๘๘/๓๐๘/

๕๐๔/๕๔๓

คณะสงฆ์ซึ่งมีคุณธรรมสูงสุด ๓๑๙

คณะสงฆ์ที่ชุ่มชื่นผ่องใส ๕๔๑

คณะสงฆ์ที่ถึงแล้วซึ่งลาภยศสูงสุด

๔๓๕

คณะสงฆ์ที่ประพฤติพรหมจรรย์ตลอดชีวิต

๕๔๐

คณะสงฆ์ที่พร้อมเพรียง ๕๔๑

คณะสาวกซึ่งมีปาฏิหาริย์ ๓๓๘

คนกล่าวแต่การไม่ทำ ๔๔๘

คนกล่าวแต่ความขาดสูญ ๔๔๘

คนของพระองค์ ๓๒๕

คนคอยกำจัดคุณของผู้อื่น ๕๐๕

คนคะนองวาจา ๕๐๕

คนจูงคนให้เดินผิดทาง ๒๘๖

คนที่พระโคตมคบด้วย ๕๔๗/๕๔๘	ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ ๔๔/๔๗/๖๙/๗๑/ ๗๕/๘๐/๘๑/๘๒/๘๓/๘๖/๘๙/ ๙๓/๙๕/๙๗/๑๐๓/๑๑๓/๑๑๔
คนที่พระโคตมไม่คบด้วย ๕๔๗	ครั้งมีพระชาติเป็นจุฬโพนี ๖๑๑
คนที่จัดเป็นสัตว์เลวทรามอยู่ ๔๓	ครั้งมีพระชาติเป็นเจ้าชายอุธัญชยะ ๖๑๒
คนธรรพ์ ๑๔/๓๔/๓๕/๓๘/๓๙/๔๐/๔๘๗	ครั้งมีพระชาติเป็นโชติपालมาณพ ๕๘๘
คนนำไปทำให้พินาศ ๔๔๙	ครั้งมีพระชาติเป็นปุโรหิตสอนบุชายัญญ์ ๕๙๔
คนผู้ฝึกช้าง ๒๙๕	ครั้งมีพระชาติเป็นพระจันทกุมาร ๖๐๔
คนผู้รักตน ๒๑๙	ครั้งมีพระชาติเป็นพระเจ้ามหาสุทศน์ ๕๙๑
คนเผาพลาญ ๔๔๙	ครั้งมีพระชาติเป็นพระเวสสันดร ๖๐๗
คนพูดบ้าน้ำลาย ๙๖	ครั้งมีพระชาติเป็นมฆเทวราช ๕๙๖
คนมักเกลียด ๔๔๘	ครั้งมีพระชาติเป็นมหาโควินทพราหมณ์ ๕๙๙
คนมักมาก ๖๙/๒๓๐	ครั้งมีพระชาติเป็นมาตังคชภูริ ๖๑๑
คนมุ่งร้ายที่เข้าเฝ้า ๕๔๓	ครั้งมีพระชาติเป็นรถการ ๖๐๐
คนไม่เป็นรส ๔๔๗	ครั้งมีพระชาติเป็นเวลามพราหมณ์ ๖๐๕
คนไม่มีที่ผุดที่เกิด ๔๔๙	ครั้งมีพระชาติเป็นสังขพราหมณ์ ๖๐๕
คนไม่หลง ๔๓๙	ครั้งมีพระชาติเป็นอกิตติดาบส ๖๐๓
คนไร้โรคะ ๔๔๗	คฤหัสถ์บริโกคกามบรรลุลุธรรมถึงขั้น- -สภิกาคามี-โสดาบัน ๓๒๓
คนเลี้ยงโคเพียงแต่กำหนดฝูงโค ๓๕	คฤหัสถ์ประพตติพรหมจรรย์บรรลุลุธรรม- -ถึงขั้นอนาคามี ๓๒๓
คนเลี้ยงโคติดต่อนโคจากข้าวกล้า ๗๓	คฤหัสถ์ผู้่บ่าว ๑๑๔/๓๒๒/๓๒๓
คนหลง ๔๓๙	คลองแห่งสัสตทิกฎิ ๒๕๑
คยา (ตำบ) ๒๒๗	คลองแห่งอุจเฉทิกฎิ ๒๕๑
คยาสีละ (ตำบ) ๙๓	
ครรภ์บริสุทธิเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ๕๒๖	
ครรภ์สิบเดือนเต็ม ๒๘	
ครองเรือน ๒๙ ปี ๑๕	
ครอบครองโดยธรรม ๓๑	

คลื่น (อุปมาที่ใช้กับความโกรธ) ๒๖๗	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉาวาจา
ควงแห่งไม้ฮัสสัถะ ๑๕/๑๖	๑๒๗
คว่าขึ้นไม้เศษกระเบื้องกลืน ๓๔๐	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉาวายามะ
ความกระสันอยาก ๗๗	๑๒๗
ความกลมกลืนระหว่างนิพพานและ-	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉาสติ ๑๒๗
-ปฏิบัติเพื่อนิพพาน ๕๒๓	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉาสมาธิ
ความกลัวอย่างอกุศล (โง่เขลา) ๙๕/๙๖	๑๒๗
ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไร ๆ -	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉาสังกัปปะ
-ก็ไม่มีว่าเป็นตัวเรา ๑๘๔	๑๒๖
ความกังวลในสิ่งใด ๆ ก็ไม่มีว่า-	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉาอาชีวะ
-เป็นของเรา ๑๘๔	๑๒๗
ความกำหนดหมายในภาวะต่าง ๆ ๑๐๗	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งวิตก ๑๒๘
ความกำหนดหมายในรูป ๑๐๗	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัญญา ๑๒๘
ความกำหนดหมายอารมณ์ที่กระทบใจ	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัมมากัมมันตะ
๑๐๗	๑๒๗
ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งผัสสะ ๘๔	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัมมาทิฏฐิ
ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา ๘๓/๘๔	๑๒๖
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น ๘๗	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัมมาวาจา
ความเกื้อกูลแห่งชนเป็นอันมาก ๙	๑๒๗
ความขลาด ๙๕	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัมมาวายามะ
ความเข้าใจว่ากัลยาณมิตรเป็น-	๑๒๗
-กึ่งหนึ่งของพรหมจรรย์ ๓๘๘/๔๖๙	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัมมาสติ ๑๒๗
ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งฉันทะ ๑๒๘	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัมมาสมาธิ
ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉากัมมันตะ	๑๒๘
๑๒๗	ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งสัมมาสังกัปปะ
ความเข้าไปสงบร่าจับแห่งมิจฉาทิฏฐิ	๑๒๖
๑๒๖	

- ความเข้าไปสงบร้างับแห่งสัมมาอาชีวะ ๑๒๗
 ความคงที่ต่อวิสัยโลก ๑๕๖
 ความคดทางไตรทวาร ๖๐๒
 ความครุ่นคิดไปทางเหี้ยมเรื่อน ๑๐๒
 ความคลุกคลีกันเป็นหมู่ ๒๖๓/๕๕๗
 ความคะนองหยาบ ๓๖
 ความคิดที่เป็นอกุศลลามก ๔๖๙
 ความเคลิ้มและง่วนงุน ๓๖
 ความเคารพหกเป็นเพื่อความไม่เสื่อม
 ๔๘๐
 ความงาม-ความไม่งาม-
 -ไม่อาจหยั่งลงในที่ใด? ๔๘๔
 ความจริงใดเมื่อรู้แล้วก็ปฏิบัติ ๑๘๔
 ความจริงอันประเสริฐ ๑๑๘/๑๘๑/๒๐๕/๓๕๐
 ความจำเป็นของสัตว์บางพวก ๒๒๔
 ความเจ็บไข้มี (ช่อน) อยู่ในความไม่มีโรค
 ๕๕๔
 ความเจริญแห่งปัญญา ๓๓
 ความชรา (ช่อน) อยู่ในความหนุ่ม ๕๕๔
 ความชูปพอมของนักบวช ๕๔๑
 ความชูปพอมอย่างยิ่ง ๖๐
 ความเจ็บแหมของพระโคตม ๕๑๓
 ความดับไม่มีเหลือของโลก ๔๘๒
 ความดับไม่มีเหลือแห่งกองทุกข์ ๘๙/๙๓/๑๑๗
 ความดับไม่มีเหลือแห่งผัสสะ ๘๔
 ความดับไม่มีเหลือแห่งเวทนา ๘๔
 ความดับสนิทของทุกข์ ๒๘๖/๔๒๗
 ความดับสนิทแห่งสักกายะ ๑๕๔
 ความดับแห่งปัญญา ๓๒
 ความต่างพร้อยของพรหมจรรย์ ๑๖๙,๑๗๑
 ความดำริอันชานไป ๑๓๗,๑๓๘
 ความดีเกิดขึ้น ๑๐๐ เท่าเพราะทาน ๖๐๔
 ความตรงกันทั้งอรรถและพยัญชนะ ๕๐๒
 ความตั้งมั่นแห่งพระสีทธธรรม ๒๖๐/๒๖๓
 ความตั้งอยู่ตามธรรมตา ๔๖๑/๔๖๒/๔๖๓
 ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งกาม ท. ๔๒
 ความต่างกันระหว่างอรหันตสัมมา-
 -สัมพุทฺธกับปัญญาวิมุตต์ ๒๐๖
 ความต่างแห่งอินทรีย์จำพวกที่ ๑ ๑๓๙
 ความต่างแห่งอินทรีย์จำพวกที่ ๒
 ๑๓๙,๑๔๐
 ความต่างแห่งอินทรีย์จำพวกที่ ๓
 ๑๓๙,๑๔๐
 ความต่างแห่งอินทรีย์จำพวกที่ ๔
 ๑๓๙,๑๔๐
 ความต่างแห่งอินทรีย์จำพวกที่ ๕ ๑๔๐
 ความต่างแห่งอินทรีย์จำพวกที่ ๖ ๑๔๐
 ความตายมี (ช่อน) อยู่ในชีวิต ๕๕๔
 ความตื่นเต็น ๓๖
 ความที่ควรจะเป็นหวังของพระองค์ ๓๓๑/๓๓๒
 ความทุกข์ร้อนของมหาชน-
 -(คือการปรินิพพาน) ๕๓๖/๕๓๗
 ความบริสุทธิ์มีเพราะการบำเรอไฟ-
 -(พาหิรลัทธิติ) ๕๘๓

ความบริสุทธิ์มีเพราะการอุบัติ-

- (พาหิรลัทธิตี) ๕๘๓

ความบริสุทธิ์มีเพราะท่องเทียวใน-

-สังสารวัฏฏ์ (พาหิรลัทธิตี) ๕๘๒

ความบริสุทธิ์มีภพที่อยู่-

- (พาหิรลัทธิตี) ๕๘๓

ความบริสุทธิ์เพราะอาหาร

- (พาหิรลัทธิตี) ๖๐

ความบริสุทธิ์อันเป็นภายนอก ๔๖๔

ความบันเทิงต่อกันและกัน ๓๕๖

ความเบากายกระปรี้กระเปร่า ๓๖๒

ความประสงค์ของพระองค์-

-เกี่ยวกับเกียรติยศ ๓๕๓

ความปรากฏแสงสว่างใหญ่หลวง

๒๓๓/๒๓๘/๒๓๙

ความเป็นกฏตายตัวของธรรมดา

๔๖๑/๔๖๒/๔๖๓

ความเป็นคนลวงโลก ๔๘๕

ความเป็นธรรมชาติที่อารมณ์จะ-

-ยุแห่ยั่วเข้าไม่ได้อีก ๖๑๔

ความเป็นผู้ฉันทน้อย ๓๖๓

ความเป็นผู้มีเพื่อนดี ๓๘๘

ความเป็นผู้มีมิตรดี ๓๘๘

ความเป็นผู้มีสหายดี ๓๘๘

ความเป็นมหาบุรุษ ๒๑๒

ความเป็นสมณะที่ลูบคลำอย่างเลว ๔๘๕

ความเป็นอยู่ส่วนพระองค์ ๓๕๒

ความเปล่งปลั่งของนักบวช ๕๔๑

ความผิดของคนโง่ที่มองไม่เห็น-

-สิ่งที่มีอยู่แล้ว ๑๖๙

ความผิดพลาดของอาณนท (เนื่องด้วย-

-การปลงอายุสังขาร) ๕๖๓

ความเผาผลาญกิเลส ๓๘๐

ความฝันครั้งสำคัญ ๑๑๓

ความฝันเพราะสันตันทา ๔๕๙

ความพร้อมเพรียงกัน ๓๕๖

ความพร้อมเพรียงของคณะสงฆ์ ๕๔๑

ความเพ่งรูปจนเกินไป ๓๘

ความเพียร ๑๑๒/๓๓๒/๓๓๓/๓๘๐

ความเพียรที่ปรารภจัดเกินไป ๓๓

ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ๓๓

ความเพียรนานถึง ๖ ปี ๑๕/๖๑

ความเพียรเพื่ออนุตตรวิมุตติ ๓๓๔

ความเพียรมีประมาณโดยยิ่งเป็นที่ห้า ๙๘

ความเพียรไม่ถอยหลัง ๑๑๒/๓๓๒

"ความเพียรไม่มีความหมาย"-

-(ลัทธิตีเดียรธีย์อื่น) ๔๑๘

ความมั่นหมายซึ่งนิพพาน ๑๕๖

ความมั่นหมายโดยความเป็นนิพพาน ๑๕๖

ความมั่นหมายในนิพพาน ๑๕๖

ความมั่นหมายว่านิพพานของเรา ๑๕๖

ความมัวเมาในความเป็นหนุ่ม ๔๑

ความมัวเมาในความไม่มีโรค ๔๑

ความมัวเมาในชีวิต ๔๒

ความมีกัลยาณมิตรช่วยทำให้เจริญ-

-ทำให้มากซึ่งอริยมรรค ๔๖๙

ความมีขนชูชัน ๕๓๑

ความมีขนอันตกราบแล้ว ๙๕

ความมีขนอันตกสนิทแล้ว ๙๕

ความมีศีลของพระองค์กลับเป็นเหตุแห่ง-

-การรบกวนพระองค์ ๓๕๔

ความมีอาหารน้อย ๖๐/๖๑/๖๗/๓๖๓

ความมีอำนาจเหนือจิต-

-ในคลองแห่งวิตกทั้งหลาย ๑๕๕

ความมืดซึ่งกระทำความบอด ๒๓๘/๒๓๙

ความไม่ตาย ๑๓๔/๓๘๑

ความไม่ถอยหลังในความเพียร

๑๑๒/๓๓๒

ความไม่ทำไว้ในใจ ๓๖

ความไม่ประมาท ๑๑๒/๓๓๓/๕๗๔

ความไม่ประมาทและสติ ๘๐/๘๑

ความไม่รู้จักพอในกุศล ๑๑๒/๓๓๒

ความไม่อึดไม่เบื่อของบุคคลเข้าถึง-

- พระรัตนตรัย ๕๒๑

ความยาว-ความสั้นไม่อาจหยั่ง-

-ลงในที่ใด? ๔๘๔

ความยินดีในพระนิพพาน ๓๘๐

ความร้อนกล้าขึ้นทั่วกาย ๖๕/๑๖๐

ความร้อนนิ่งอันเกิดจากราคะ ๓๓๑/๓๓๒

ความรอบรู้เฉียบแหลมของผู้อื่นรู้ได้ดี-

-เมื่อเป็นเหมือนผู้นั้นเท่านั้น ๕๑๖

ความระมัดระวังอย่างยิ่ง ๒๕๖

ความรู้เรื่องแห่งพรหมจรรย์ (จนเทวดา -

-มนุษย์ประกาศตามได้) ๒๗๙

ความร้อนรนในวัฏฏคาม ๖๒

ความรู้แจ้งซึ่งทรงถึงทัณฑ์แล้ว-

-(เกี่ยวกับนิโรธวาร) ๙๒

ความรู้แจ้งว่าวิญญานนี้ย่อมนเวียนกลับ-

-จากนามรูป ย่อมไม่เลยไปอื่น-

-(ปฏิจจฯ อิกนัยหนึ่ง) ๙๐

ความรู้สึกรู้สึกของพระองค์เกี่ยวกับยศ ๓๕๓

ความรู้สึกรู้สึกที่เกิดขึ้นหลังการ-

-ทรงกระทำทุกกริยา ๖๗

ความรู้สึกรู้สึกที่ทำให้ออกผนวช ๔๕-๔๖

ความรู้สึกรู้สึกที่แท้จริงของสาวกต่อ-

-ศาสดาของตน ๓๓๔

ความลั้งเล ๓๕/๖๑๐

ความเล็ก-ความใหญ่ไม่อาจหยั่ง-

-ลงในที่ใด? ๔๘๔

ความเลื่อมใสอย่างยิ่งในตถาคต-

-ถึงที่สุดโดยส่วนเดียว ๓๓๖

ความสมบูรณ์ด้วยวิชาจรณะ ๕๒๘

ความสัจจ ๓๘๐

ความสะดุ้งหวาดเสียว ๓๔/๓๖/๕๘๔

ความสำนึกของมารเมื่อยอมแพ้

๓๖๔/๓๖๘

ความสำเร็จในอินทริยภavana ๓๓๖

ความสุข ๔๗/๑๕๔

ความสุขของชนเป็นอันมาก ๑๐

ความสุขของโลก ๙

ความสุขของโลก (อีกอย่างหนึ่ง) ๑๐

ความสุขที่เว้นจากกามและอกุศล ๖๘

ความสุขยิ่งกว่ามหาราชา ๓๕๖

ความสุขอย่างเดียว-

-ตลอด ๗ วัน ๗ ค่ำ ๓๕๗

ความใส่ใจไปในสิ่งต่าง ๆ ๗๗

ความหน่าย ๔๒

ความหมายของคำว่า "ญาณ"-

-(ในพุทธศาสนา) ๓๙๗

ความหลีกเลี่ยงจากกาม ๑๐๓

ความหลุดพ้นที่ทำให้ได้ชื่อว่าเป็น-

-พระอรหันต์ ๓๒๘

ความหวังของพระองค์-

-(เกี่ยวกับพระศาสนา) ๔๓๒

ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย ๙๘/๙๙

ความหวั่นไหวโยกโคลงของจิต ๙๘/๙๙

ความองอาจ ๔๒๑

ความอดทนซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี ๕๒๒

ความอยู่เป็นสุขทันตาเห็น ๓๕๕

ความอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม ๒๙๑

ความอยู่สงบจากกาม ๑๐๓

ความอรร้อยแห่งกาม ๗. ๔๒

ความอภิกถรบกวนของบุคคลผู้เลื่อมใส

๓๕๓

ครอบครองโดยธรรม ๓๑

คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี-

-ผู้ได้รับประโยชน์จากตถาคต ๑๑

คหบดีบริษัท ๔๒๑/๔๒๒

คหบดีบัณฑิต ๓๐๕/๕๑๔/๕๔๓

คหบดีรัตนะ ๕๙๓

คอกลมเกลี้ยง ๓๒/๓๗

คอยชำระจิตจากนิเวรณ ๒๙๐/๒๙๕

คัคครา (สระบัว) ๒๕๓/๒๗๑/๓๗๙/๕๒๙

คันทิ ๓๘๐

คันทาระ ๑๙๗

คางคูกคางราชสีห์ ๓๒/๓๙

คานานาเศร่า ๕๙

คาถาเป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่าย ๕๔๙

คาถาภิกษิตะโกชนะ ๓๖๑

คำที่ไม่คุ้มค่าของสูตร-เคยยะ-ไวยากรณ์

๓๓๑

คำกล่าวคุกคามของมาร ๓๓๕

คำคุกคามของมาร ๑๖๘

คำตอบต่อคำคุกคามของมาร ๑๖๘

คำตอบโต้มารของพระองค์

๓๓๕/๓๖๔/๓๖๗

คำตู่ของพวกอื่นว่า-

-เขาก็สอนเหมือนพระองค์ ๔๔๐

คำเตือนภิกษุล่วงหน้าสามเดือน ๕๖๕

คำถามของทัณฑปาณิสักกะ ๔๗๐

คำทำนายต่อนายช่างผู้ปลูกเรือน ๖๑๓

คำที่ใคร ๆ ไม่ยอมคล้อยตาม-

- (อุปปาฏิหาริภิก) ๔๑๖

คำที่ท่านไม่ควรคิดว่าเป็น-

- เรื่องไม่สำคัญ ๑

คำแทนชื่อของตถาคต ๑๔๘/๒๐๑/๒๐๒/๒๕๗

คำ 'บริภาส' ของพระองค์ ๒๖๑

คำเยาะเย้ยของมาร ๓๖๓/๓๖๗

คำเยาะเย้ยมารของพระองค์ ๔๕๑

คำล้อเลียนของมาร ๔๕๐

คำว่าอาวูโส (และวิธีใช้) ๕๗๓

คำสอนของนิครนถ์นาฏบุตร ๔๗๒

คำสอนที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด ๒๘๗

คำสอนที่ปราศจากกระพี้ ๕๐๓

คำสอนที่ปราศจากเปลือกและ-

- สะเก็ดเปลือก ๕๐๓

คำสอนที่เป็นแก่นแท้ล้วน ๕๐๒

คำสอนเป็นอย่างเดียวกันหมด ๒๘๕

คำสัจจ ๓๘/๑๘๓/๑๘๔

คำสารภาพของคนเคยมั่งร่ำรวย ๕๔๔

คำสำหรับพูดสรรเสริญตถาคต ๔๕๙

คำอธิบายทสพลญาณข้อที่หก ๑๓๗

คำอธิษฐานจิตเพื่อความไม่ถอยกลับ

๑๑๒/๓๓๒

คิฆณุกฎ (ภูเขา) ๑๔๙/๓๐๓/๓๕๑/๔๓๓/

๔๖๕/๔๗๑/๔๗๙/๔๘๗/๕๒๒/๕๙๙

คุณของการฉันทวันละหน ๓๖๒

คุณของการนำออกเสียได้ซึ่ง-

- อันตคาหิกทิวฐิติ ๓๐๒

คุณธรรมของพระองค์ ๑๖๒

คุณธรรมสักว่าสัทธา-สักว่าความรัก-

- (ในตถาคต) ๒๘๓

คุณเบื้องสูง ๔๘๕

คุณลักษณะของพระอรหันต์ ๒๘๒/๓๒๐

คุณวิเศษอันโอฬารในศาสนา ๕๔๒/๕๔๖

คุณวุฒิที่จะนำไปสรรเสริญตถาคต-

- ได้อย่างถูกต้อง ๑๓๖

เคยทรงผนวชในสำนักกัสสปพุทธะ ๕๙๑

เคี้ยวเหล็กด้วยฟัน ๕๕๐

เครื่องดักปลา ๑/๔๑๙

เครื่องดับความกระหายในกาม ๒๖๒

เครื่องถอนเสียซึ่งกามวิตก ๒๖๒

เครื่องบ่มโพธิญาณให้สุก ๖๐๓

เครื่องป้องกันจิต ๘๐/๘๑

เครื่องผูกมัดที่มีกำลัง ๓๒๖

เครื่องยังปิตีให้เกิด ๔๘๖

เครื่องยืนยันคุณธรรมพระโคตม ๕๑๔

เครื่องรำบความแผดเผาของกาม ๒๖๒

เครื่องละกาม ๒๖๒

เครื่องสนุกของพระอริยเจ้า ๔๙๕

เครื่องสนุกสนานชอบใจของเดียรถีย์อื่น-

- (คือการยกวาทะใส่กัน) ๔๙๕

โคตรมะ ๑๕/๔๖๗/๔๖๘/๔๗๔/๔๙๓/๕๖๖

โคตมกเจติย์ ๒๔๖/๔๙๐

โคตมโคตร ๑๕/๑๖

โคนสะเดาชื่อ นเพรุ ๒๑๕/๔๔๗

โครงเรื่อน (คือกิเลสที่เหลือ-
-เป็นเชื้อเกิดใหม่) ๖๑๓

โคยอยู่ในโรงว่างเจียบตัวเดียว ๕๐๗

ใครดูหมิ่นความอดทนของพระโคตม-
-ก็เท่ากับคนไม่มีตา ๕๒๒

ใครที่ปรากฏมีได้ยากในโลก ๘

ใครมีอาจท้วงติงตลาคตได้ ๑๕๐

ฆ

ฆฎายลักกะ ๓๕๒

ฆฎิการะ (ข้างหม้อ) ๕๘๘/๕๘๙/๕๙๐/๕๙๑

ฆราวาสคับแคบ ๑๑/๔๖/๒๙๒/๔๙๓

ฆราวาสเป็นทางมาแห่งฐลี

๑๑/๔๖/๒๙๒/๔๙๓

ฆ่าเวลาเป็นวัน ๆ ด้วยสุขอันเกิดจากปิติ-
-(โดยไม่มีอาหาร) ๖๐๓

ໄໝลิตาราม ๑๕๑/๔๙๒

ง

งอนไถ ๓๘๐

งานแรกนา ๖๘

เงื่อนต้นแห่งพรหมจรรย์ ๒๘๔/๒๘๕/๓๐๓/๔๘๖

แง่ที่เขากล่าวหาพระองค์ ๔๔๗

แง่สำหรับข่มอย่างเป็นธรรม

๔๑๓/๔๑๔/๔๑๕

จ

จงกรมแก้ความขลาด ๓ /๙๗

จงดติดตามฟังแต่เรื่องเป็นไปเพื่อนิพพาน

๓๓๐

จงแสดงธรรมให้ดังงาม ๒๔๔

จดเข้าข้างขวาที่พื้นดิน ๒๑๘

จบพรหมจรรย์ ๒๗๒/๒๙๑/๓๒๐

จอมเขาคิมวันต์เป็นหมอน ๑๑๓/๑๑๔

จักขุทิพย์ ๑๑๖/๒๒๗

จักขุน้อย ๗๙

จักรของพระองค์ ๒๓๕

จักรโดยธรรม ๒๑๖/๓๒๕

จักรที่ใครต้านให้หมุนกลับไม่ได้

๒๑๖/๒๓๖/๓๔๐

จักรที่มีธรรมราชาเป็นเจ้าของ ๒๓๖

จักรพรรดิผู้ประกอบในธรรม ๓๑/๒๓๖

จักรพรรดิราชา ๒๓๕/๒๓๖/๓๔๑/๔๓๑

จักษุ ๑๑๘-๑๒๐/๑๖๔/๑๖๖/๑๘๑

จัญไรของภิกษุผู้ไม่มีใครในการศึกษา ๓๒๔

จันทกุมาร ๖๐๔

จับนกระจาบหนักมือเกิน ๗๗

จับนกระจาบหลวมมือเกิน ๓/๗๗

'จับนกตายในมือ' ๓/๗๗

จัมปา(เมือง) ๒๕๓/๒๗๑/๓๗๙/๕๒๖/๕๒๙

จาทุมมหาราช ๑๙๓/๔๘๓/๔๘๗

จาทุมมหาราชิกบริษัท ๔๒๑/๔๒๒

จำเราไว้ว่าเป็นพุทธะ ๑๔	จุนทะสามเณร ๑๘๒/๒๐๐/๒๗๔/๓๙๗/
จำแสงสว่างได้เห็นรูปได้ด้วย ๙๓	๔๓๒/๔๓๕/๕๕๕
จำแสงสว่างได้แต่ไม่เห็นรูป ๓/๗๘	จุลศีล ๔๕๔
จำแสงสว่างได้นิดเดียว-	จุฬโพิธิโพิธิสัตว์ ๖๑๑
-เห็นรูปก็นิดเดียว ๗๙	เจตียสถาน ๕๗๘
จำแสงสว่างมากไม่มีประมาณ-	เจตีย์ในเมืองเวสาลี ๔๙๐
-เห็นรูปก็มากไม่มีประมาณ ๗๙	เจโตวิมุตติในพุทธศาสนา-
จิตดีมีรสของนิพพานได้แม้ปากกำลังพูด-	-(เนื่องด้วยอัปปมัญญา) ๓๙๐
-เรื่องดับทุกข์ที่ตนถนัด ๓๗๗	เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้
จิตตสังขาร ๑๐๐	๓๒๑
จิตตะ (อุบาสก) ๑๕	เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ ๙๘/๑๓๖/๑๕๐/
จิตที่ปราศจากหวัคันนา ๓๗๙	๑๕๕/๑๘๙/๒๑๒/๒๑๓/๒๑๔/
จิตไม่มีเวรไม่มีพยาบาท ๑๘๘	๓๒๑/๓๗๘/๔๓๐/๕๑๙
จิตเวียนมาสู่วิวะก ๕๓๑	เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ ๔๓๓
จิตห่างจากสมาธิ ๗๔	เจโตสมาธิไม่มีนิमित ๓๕๘/๕๖๒
จิตเหมือนเนื้อ ๓๒๖	เจริญเมตตาทภาวนาตลอด ๗ ปี ๕๘๗
จิตอ่อนเพลีย ๗๔	เจาะพระโคตมแล้วไม่มีทางรอดไปได้ ๕๐๕
จิตอันประกอบด้วยเมตตา ๑๘๘/๓๗๔/๕๙๗	เจ้าวัชชี ๔๖๕/๔๖๖
จิตอันประกอบด้วยกรุณา ๑๘๘/๓๗๔/๕๙๘	เจ้าหน้มาทวงแต่เข้าตรู ๓๗๐
จิตอันประกอบด้วยมุทิตา ๑๘๘/๓๗๔/๕๙๘	แจวเรือบนบก ๑๖๘
จิตอันประกอบด้วยอุเบกขา ๑๘๘/๓๗๔/๕๙๘	ใจ ๓๘๐
จิตอันยิ่ง ๓๗๘	ใจเป็นตุจุมฤค ๕๔๒
จิวนที่คลุมกายพระสมณโคตม ๕๓๓	ใจยังระคนด้วยกิเลสกาม ๖๒
จตุจากหมู่เทพชั้นดุสิต ๒๔/๒๖	ฉ
จตุปาตญาณ ๑๑๖/๑๓๕/๑๖๒/๓๑๗/๓๔๔	ฉันทะ ๘๑/๙๘/๑๒๕-๖/๑๒๘/๑๓๖/
จุนทะกัมมารบุตร (ผู้ถวายปัจฉิมบิณฑบาต)	ฉันทะของนิตทสบุคคล-
๕๖๗/๕๖๘	-เป็นไปในธรรม ๗ ประการ ๓๙๖

ฉันนะ (ภิกษุ) ๕๗๔
 ฉันไบหมากเม่าต้มเปล่า ๆ ๖๐๓
 ฉันเพียงเพื่อให้กายนี้ตั้งอยู่ได้ ๒๘๙/๒๙๓/๕๓๒
 ฉันอาหารหมดบาตร ๓๖๓
 ฉันมกัถตตะ (สะดุ้งหวาดเสียว) ๓๖/๓๗/๓๘

ข้างตระกูลอุโบสถ ๕๙๓
 ข้างที่นำออกจากป่าแล้ว ๒๙๓
 ข้าง ม้า โค เท้าที่จะฝึกได้-
 - ในฐานะสัตว์ที่ควรฝึก ๒๐๘
 ชาณุสโสณีพราหมณ์ ๑๐/๙๕/๑๖๘/๒๔๘/
 ๓๑๕/๓๕๕/๕๑๒/๕๑๖/๕๔๓

ข

ชนทั้งหลายยอมพอใจกามคุณ ๘
 ชนทั้งหลายยอมยินดีในการถือตัว ๘
 ชนทั้งหลายยอมบันเทิง-
 -ในความว่าวุ่นไม่สงบ ๙
 ชนทั้งหลายยอมบอดมิดด้วยอวิชชา ๙
 ชนบทตรงข้างภูเขาคิมพานต์ ๒๓
 ชรามรณะ ๘๖-๙/๙๑/๑๔๓-๔/๒๕๑-๒/๔๒๘
 ช่องทางที่ใครจะขึ้นสู่พระองค์ ๕๐๗
 ขอบฟังเสียงของมาตุคาม ๑๓๐
 ขอบระลึกเรื่องเก่าเกี่ยวมาตุคาม ๑๓๐
 ไข้วป่าน่าสพึงกลัว ๕๙
 ไข้วป่าเยือกเย็น ๕๖
 ข้ามพุกาม (หมู่บ้าน) ๕๖๖
 ข้างทำรณ ๖๐๐/๖๐๑/๖๐๒
 ข้างผู้ปลุกเรื่อน ๖๑๓
 ข้างไม้ชื่ออิลิทันตะและปุราณะ ๕๔๖
 ข้างควรทรงสำหรับพระราช ๒๙๒
 ข้าง โค ม้า ลา (ในฐานะ-
 - สิ่งที่มีมนุษย์หลงแสวงหา) ๔๕

ชาติ ๘๖/๘๘/๘๙/๙๑/๔๒๘
 ชาติสิ้นแล้ว ๘๕/๑๑๗/๒๓๕/๒๙๖/๓๑๘/๔๖๐
 ชาติสุดท้าย ๒๙/๓๐/๓๑/๘๐/๘๓/๙๕
 ๑๓๒/๒๐๒/๒๓๔/๓๙๘
 ชาติอันดีทั้งสองฝ่าย ๕๒๖
 ชาลี (ลูกชาย) ๖๐๙/๖๑๐
 ชาวโกศล ๕๔๖/๕๔๗
 ชาวนา ๓๖๖/๓๘๐/๓๘๖/๔๐๕/๖๐๕
 ชาวนิคมยอมเวียนติดตาม-
 -ผู้ที่เสพเสนาสนะสังัด ๓๕๒
 ชินะ ๑๕/๕๐๒
 ชิวกะ (หมอ) ๑๒/๓๖๐/๓๖๑/๔๔๔
 ชูชก (พราหมณ์) ๖๑๐
 เชคุจฉิวัตร ๕๖/๕๘
 เช็ดอุจจาระของตนด้วยมือ ๕๖
 เขตวัน ๓/๘/๑๐/๑๑/๑๖/๓๑/๓๑/๘๙/
 ๙๕/๙๘/๑๒๑/๑๒๒/๑๒๕/๑๒๖
 ๑๔๒/๑๕๒/๑๖๓/๑๘๐/๒๐๓/๒๐๘/
 ๒๑๗/๒๔๘/๒๔๙/๒๕๒/๒๕๕/๒๕๗/
 ๒๖๓/๒๖๘/๒๗๐/๒๗๕/๒๗๘/๒๘๑/
 ๒๘๕/๒๘๖/๒๙๗/๓๐๑/๓๐๒/๓๐๓/

๓๑๐/๓๑๕/๓๓๑/๓๔๒/๓๔๔/๓๔๕/
 ๓๕๕/๓๖๒/๓๘๔/๓๘๘/๔๑๕/๔๓๑/
 ๔๔๐/๔๖๓/๔๖๘/๔๗๙/๔๘๐/๔๘๕/
 ๔๘๖/๕๒๑/๕๔๔/๕๘๔/๖๐๕
 เขตุดตร (นคร) ๖๐๗
 เขือกซัก ๓๘๐
 โขติपालมาณพ ๕๘๐/๕๘๘/๕๘๙/๕๙๐/๕๙๑

ญาณทัสสนะมีปริวัฏฏ์สาม ๑๒๐/๒๐๔
 ญาณทัสสนะมีอาการสิบสอง ๑๒๐/๒๐๔
 ญาณที่ไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่า ๑๔๐
 ญาณในการจำแนกกรรมของตถาคต ๔๐๕-๖-๗-๘
 ญาณในอิทธิบาทสี่ มีปริวัฏฏ์สาม-
 -อาการสิบสอง ๑๙๑
 ญาณปรารภอนาคตกาลนานไกล-
 -(ของตถาคต) ๓๙๘

ณ

ณานที่พระอริยเจ้าว่าเป็นสุข ๑๐๕
 ณานที่หนึ่ง ๑๐๔/๑๑๕/๑๖๑/๑๘๒/๒๙๐/๓๔๔
 ณานที่สอง ๑๐๕/๑๑๕/๑๖๑/๑๘๒/๒๙๑/๓๔๔/๓๖๕

ญาณ และทัสสนะ ๑๗๒
 ญาณวาท และเถรวาท ๕๒/๕๔
 ญาณิ (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๒
 ญาษธิรรรม ๑๕๕/๒๑๓/๒๑๔/๒๒๕/
 ๒๙๕/๕๑๙

ณานที่สาม ๑๐๕/๑๐๖/๑๑๕/๑๖๑/๑๘๒/๒๙๑/๓๔๔/๓๖๕

ฐ

ณานที่สี่ ๑๐๖/๑๐๗/๑๑๕/๑๖๑/๑๘๓/๒๙๑/๓๔๔/๓๖๕
 ณานแนวแนชั้นพิเศษ ๓๘๖
 ณานสี่เครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ๒๑๓
 ณานเอาการไม่หายใจเป็นอารมณ์ ๖๔

ฐานะชนชาติพราหมณ์ ๑๘๗
 ฐานะใดลงกันได้ ฐานะนั้นแหละ-
 -หยาบขึ้นมาพิจารณา ๕๐๘
 ฐานะใดลงกันไม่ได้ ฐานะนั้นจงยกไว้

ญ

ญาณ ๘๔/๘๗/๘๙/๙๑/๙๓/๑๑๙/๑๘๑/
 ๑๙๑/๒๐๗
 ญาณทัสสนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ๘๓
 ญาณทัสสนะที่เป็นไปทับซึ่งเทวดา(มีปริวัฏฏ์แปด) ๙๔
 ญาณทัสสนะบริสุทธิ์ ๑๕๒
 ญาณทัสสนะเป็นชั้น ๆ ๙๓

๓๙๐/๕๐๗
 ฐานะที่จะมีได้ (ฐานะ) ๗
 ฐานะที่มีไม่ได้ (อฐานะ) ๗/๓๕๐/๕๖๓
 ฐานะที่ไม่อาจจะมิได้ของพระองค์ -
 -(เกี่ยวกับเวทนา) ๑๕๘
 ฐานะลำบาก ๑๔๕/๑๔๖
 ฐานะสิบ ๓๓

เดินบนอุจจาระกองเท่าภูเขา ๑๑๔

ด

เดิยรถีย์ ๓๓๖/๕๒๑

ดนตรีล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษ ๔๒

เดิยรถีย์อื่น ๑/๒๙๙/๓๐๐/๓๕๙/๓๖๗/๓๘๙/

ดวงจักขุในโลก ๕๓๑

๓๙๐/๓๙๑/๓๙๕/๓๙๗/๔๐๓/๔๐๔/

ดวงตา ๖๗/๘๗/๙๑/๙๓/๑๓๑/๒๒๒-๓/๒๒๖

๔๕๐/๔๖๗/๕๖๘/๕๑๐

ดวงตาอันใหญ่หลวงของโลก ๒๓๗

แดนสาภะขึ้นอยู่ในแคว้นโกศล ๒๐/๒๒/๒๓

ดวงอาทิตย์กับหิ้งห้อย ๓๘๘

แดนอันเป็นที่เกษมจากโยคะ ๓๘๐

ดอกสาละบานผิดฤดูกาล ๕๗๐

ดับเย็นเพราะไม่ยึดมั่นว่าตัวรู้อสิ่งทีเลิศ ๓๗๒

ดาวดิงส์ ๔๓/๑๙๓/๔๘๓/๕๒๒/๕๒๓/๕๒๕

ด

ดาวดิงส์บริษัท ๔๒๑/๔๒๒

ดาวที่ปรากฏเงาในบ่อลึก ๖๐/๖๗

ตฤกั วิมสิ (นิกตริกนิกตรองแล้วจึงเชื่อ)

ดำรงจิตให้หยุดอยู่ภายใน ๗๔

๒๑๑

ดำรงอยู่ในหมู่เทพชั้นดุสิต ๒๔

ตถาคต ๑๐/๑๙๘/๒๐๐/๒๐๑

ดินน้ำไฟลมไม่หยั่งลงในทีใด ? ๔๘๔

ตถาคตเกิดขึ้นในโลก ๙/๑๐/๑๑/๑๒/๑๕๖/

ดื่มน้ำคั้นจากผลกระเบา ๖๐

๑๘๗/๒๗๒/๒๗๒/๒๙๒/๓๑๖/๓๒๓/

ดุสิต (สวรค์) ๑๖/๒๐/๒๓-๔-๕-๖/๔๐/๑๙๓

๓๔๘/๓๕๒/๔๙๓

ดูการเล่น ๔๕๓/๔๕๔/๔๕๕

"ตถาคต" ที่อยู่ภายใต้วิสัยแห่งการบัญญัติ

เด็ก ๆ รุมกันต๋อยก้ามปู ๕๐๖/๕๔๘

๓๐๑

เด็กเลี้ยงโคชดฝุ่นใส่ ๕๙

"ตถาคต" ที่อยู่เหนือวิสัยแห่งการบัญญัติ-

เด็กเลี้ยงโคถ่ายมูลรด ๕๙

- (ตถาคตแท้) ๓๐๑

เด็กเลี้ยงโคให้ร้องใส่หู ๕๙

ตถาคตปรณาก็พึงอยู่ได้กับบ่หนึ่ง ๑๙๓

เด็กเลี้ยงโคเอาไม้ทิ่มหู ๕๙

ตถาคตเปิดประตูไว้เพื่อสัตว์ ๑๓

เดรัจฉานกถา ๔๕๖

ตถาคตพลละ ๑๓๗/๑๔๘

เดรัจฉานวิชา ๔๕๖/๔๕๗/๔๕๘/๔๕๙

ตถาคตพลญาณ ๑๓๐/๑๓๕/๑๓๗/๑๔๐/๑๔๘

เดินได้เหนือน้ำเหมือนเดินบนดิน ๙๘

ตถาคตพลญาณสิบ ๑๓๐/๑๓๕/๑๔๐

เดินบนหนาม ๕๘

ตถาคตมิได้เป็น 'ตมมโย' ๑๖๖

ตถาคตเมื่อถูกอุปมาด้วยดอกบัว

๑๔/๑๗๕/๓๗๙

ตถาคตวิหาร ๓๕๙

ตถาปฏิบัติปา ๕๑๒

ต้นงาในไร่ยับเยิน ๓๗๐

ต้นไทรที่พกร้อนของเด็กเลี้ยงแพะ

๒๑๗/๒๑๙/๒๒๐/๒๒๕

ต้นโพธิ์ ๑๖/๓๙๘

ต้นสาละคูในสวนสาละ ๕๖๘

ต้นสาละใหญ่ ๕๐๒

ต้นเหตุที่ทำให้เกิดทิวภูตต่าง ๆ ขึ้น ๑๗๕

ตบะอื่นนอกจากอริยมรรค ๑๖๗

ตบัสสี ๔๔๙

ตบัสสีวัตร (วัตรเพื่อมีตบะ) ๕๖

ตปุลสะคหบดี ๑๐๓

ตโปชิตุจฉวาทิ ๑๖๓

"ตมมโย" ๑๖๖

ตระกูลมั่งคั่งเพราะทาน-สัจจะ-สัญญาณะ

๔๓๘

ตรัสเล่าโดยผ่านพระอานนท์ ๒๓

ตรัสอย่างไรทำอย่างนั้น-ทำอย่างไร-

-ตรัสอย่างนั้น ๑๙๙/๕๒๔

ตริกตามตรงตามนานเกินไบนัก ๓/๗๔

ตริกเนกขัมมะมาก-

-ก็เป็นอันว่าละกามวิตก ๗๔

ตริกอัพยาบาทมาก -

-ก็เป็นอันว่าละพยาบาทวิตก ๗๔

ตริกอวิหิงสามาก-

-ก็เป็นอันว่าละวิหิงสาวิตก ๗๔

ตริกในการทำสัตว์ให้ลำบาก ๗๓

ตลอดฤดูฝนไม่ลงจากปราสาท ๔๑

ตลอดเวลาที่ไม่ชื่อว่าได้ตรัสรู้ ๖๙/๗๑/

๘๒/๙๓/๑๒๐/๑๗๒/๒๐๒/๒๐๓/๒๐๔

ตัจฉาปฏิบัติปา ๕๑๒

ตัจฉา ๘๔/๘๖/๘๘/๙๐/๙๑/๔๒๘

ตัวที่เนาพองส่งกลิ่น ๔๖๙

ตัวอย่างของคำที่ควรนำมา -

-ทำการสักัจฉา ๓

ตัวอย่างคำบัญญัติบางคำ-

-ที่ต้องขบคิดอย่างละเอียด ๓

ตัวอย่างแห่งความสุข ๓๗๐

ตาเขี้ยวสนิท ๓๓/๓๗

ตาดูจตาวิ ๓๓

ตามเสียงกระฉ่อนทั่ว ๆ ไป ๕๐๐

ตามเสียงของคณกะโมคคัลลานพราหมณ์

๕๐๔/๕๔๗

ตามเสียงของเจ้าลิจฉวี ทูมมุขะ ๕๐๖

ตามเสียงของท้าวสักกะจอมเทพ ๕๒๒

ตามเสียงของเทวดาบางคน ๕๒๒

ตามเสียงของปริพพาชกคณะแม่น้ำสัปปีนิ

๕๐๗

ตามเสียงของปริพพาชกวัจฉโคตร ๕๐๑

ตามเสียงของมีโลติกะปริพพาชก ๕๑๒

ตามเสียงของปิงคิยานีพราหมณ์ ๕๑๖

ตามเสียงของไปฏฐุปาทปริพพาชก ๕๑๑
ตามเสียงของผู้สรรเสริญธรรมเทศนา
๕๑๐
ตามเสียงของพระเจ้าปเสนทิโกศล ๕๔๐
ตามเสียงของโลหิจจพราหมณ์ ๕๒๕

ตามเสียงของวัชชียามาหิตคหบดี ๕๑๐

ตามเสียงของวัสสการพราหมณ์ ๕๑๙
ตามเสียงของสังคมวิญญูชน ๕๐๗
ตามเสียงของสังจกะนิครนถบุตร ๕๐๕
ตามเสียงของโสณทัณฑพราหมณ์ ๕๒๖

ตามเสียงของหัตถกเทวบุตร ๕๒๑

ตามเสียงของอัตถกามเทพ ๕๒๐

ตามเสียงของอุตตรมาณพ ๕๓๐

ตามเสียงของอุบาลีคหบดี ๕๓๕

ตามเสียงแห่งมาร ๕๔๘

ตายนคาถา ๔๘๖

ตายนเทพบุตร ๔๘๕

ตายเปล้า ๒๙๗/๒๙๘

ตายไปอย่างได้รับการฝึกแล้ว ๒๙๖

ตายแล้วทั้งที่ยังฝึกไม่เสร็จ ๒๙๖

ตำหนิบัญญัติ ๔๐๐

ตำแหน่งจอมโลก ๑๓๕/๑๓๗/๑๔๑/๑๔๒/๑๔๘

ติเตียนตบะ ๓๙๙/๔๐๐/๕๑๐

ติชมพุกขปริพพาชก ๒๔๙

ติสหัสมีมหาสหัสโลกธาตุ ๑๙๔

เตียงปรีนิพพาน ๕๖๙

แตะหน้าผากด้วยนิ้วสามนิ้ว ๔๗๑

ไตรทิพย์ ๖๐๓

ไตรลักษณ์ ๔๖๑

โตทยพราหมณ์ ๒๑๐

ไต้หวันกับเส้า ๔๒๑

ถ

ถ่อหรือแจวเรือบนบก ๑๖๘

ถ้าเป็นฆราวาสจะเป็นจักรพรรดิ ๓๑

ถามกลับ ๓๐๕/๓๕๗

ถ้าออกบวชยอมเป็นสัมมาสัมมพุทธะ ๓๑

ถีนมิทระ ๓๖/๓๗/๓๘/๔๖/๒๙๐/๒๙๕/๓๕๗

ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๓๔๖

ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๓๔๖

ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร ๓๔๗

ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๓๔๗

ถือเอาโดยนิमित ๒๘๘/๒๘๙

ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ ๒๘๙/๒๙๓

ถูกค้นหาในกามเคี้ยวกินอยู่ ๔๓

ถูกทิวฐิครอบทับตั้งปลาในอวน ๑๓๙

เถรวาท (๒๒)/๕๒/๕๔

เถระผู้แท้จริง ๒๒๐

เถระผู้บัณฑิต ๒๒๐

เถระผู้พาล ๒๒๐

เถกาภบรรพ ๖๐/๖๖

เถาวัฏฏนาวฬี ๖๐/๖๗

เถาวัลย์อาสติกบรรพ ๖๐/๖๖

ท

ทมะ (การบีบบังคับใจ) ๕๘๘
 ทรงกลับพระทัย ๖๗
 ทรงเกื้อกูลสรรพสัตว์ไม่เห็นแก่หน้า ๓๖๕
 ทรงขนานนามพระองค์เองว่า "พุทธะ"
 ๑๓
 ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ ๘๖
 ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ (อีกนัยหนึ่ง) ๘๙
 ทรงคบบุคคลที่ควรคบ ๕๔๗
 ทรงเคยบังเกิดเป็นมหาพรหม ๕๘๗
 ทรงเคยบูชาัญญูแล้วเป็นอย่างมาก ๕๘๓
 ทรงเคยประพาศิวตวิตรส่วนสุดข้างตึง ๖๑
 ทรงจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคาม ๕๖๑
 ทรงฉันภัตตาหารในหมู่บ้าน ๕๓๑
 ทรงฉันภัตตาหารเรียบร้อยนัก ๕๓๑
 ทรงชนะคนที่มุ่งร้ายที่เข้าเฝ้า ๕๔๓
 ทรงชนะน้ำใจคนโดยทางธรรม ๕๔๖
 ทรงชราทางกายเหมือนคนทั่วไป ๕๕๔
 ทรงตั้งผมช่วยคนจะตกเหว ๕๒๕
 ทรงได้รับการบำเรอ ๔๐
 ทรงตริตริกเพื่อตรัสรู้ ๖๙
 ทรงตัดรอนอำนาจมาร-
 -เหมือนเด็กกรีดรอนกำมปู ๕๔๘
 ทรงถ่อมพระองค์และยกฐานะสาวก-
 -ในหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ๓๔๘

ทรงถูกยกย่องว่าเป็นพรหม-
 -โดยพวกพราหมณ์ ๕๓๔
 ทรงทราบมายาแต่ไม่มีมายา ๔๔๔
 ทรงทราบมุกธาและมุกธาธิบาท ๕๒๐
 ทรงท่องเที่ยวเพราะไม่รู้อรุณสังข์ ๕๘๒
 ทรงท้อพระทัยในการแสดงธรรม ๒๒๑
 ทรงทำหน้าที่บริบูรณ์แล้ว ๕๕๕
 ทรงทำให้ศัตรูประสบผล-
 -เหมือนเอาศิระชนกฐา ๕๕๐
 ทรงเที่ยวแสวง ๗๐
 ทรงนุ่งห่มกระทัดรัด ๕๓๓
 ทรงบริสุทธิใจในการปฏิบัติต่อลัทธิอื่น
 ๔๐๑
 ทรงบัญญัติระบบวินัยเพราะอาศัย-
 -อำนาจแห่งประโยชน์สืบคู่ ๒๕๙
 ทรงบัญญัติเรื่อง "ตถา" ๕๑๑
 ทรงประกอบด้วยคุณ ๑๐๐ ประการ ๕๓๕
 ทรงประกอบด้วยมหาปุริสลักขณะ-
 -สามสิบสอง ๕๓๐
 ทรงประดิษฐานศาสนาพรหมจรรย์-
 -ได้บริบูรณ์ ๕๐๓
 ทรงปลงอายุสังขาร ๕๖๓
 ทรงเป็นก้อนหินให้กาโง่สำคัญว่ามันชั้น
 ๕๔๙
 ทรงเป็นกาลาวาที่ภูตวาที ๙๗ ๒๐๐
 ทรงเป็นผู้ที่ไม่มีใครนำไปได้ด้วยราคา
 ๕๔๙

ทรงเป็นวิภังชวาที (มิใช่เอกสารวาที) ๕๑๐

ทรงเป็นสัมมาสัมพุทธะ-

-ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์ ๕๐๐

ทรงพระคุณที่ขอบใจเทวดา ๘ ประการ
๕๒๒

ทรงมีคณะสงฆ์ที่ชุ่มชื่นผ่องใส ๕๔๑

ทรงมีคณะสงฆ์ที่พร้อมเพรียง ๕๔๑

ทรงมีคณะสงฆ์ประพฤติพรหมจรรย์-

-ตลอดชีวิต ๕๔๐

ทรงมีคำสอนที่เป็นแก่นแท้ล้วน ๆ ๕๐๒

ทรงมีคุณธรรมลึกจนผู้อื่นได้แต่เพียง-

-อนุমানเอา ๕๑๒

ทรงมีคุณธรรมสูง ๔ ประการ ๕๑๙

ทรงมีคุณสมบัติสูงทุกประการ ๕๒๖

ทรงมีตถาคตพล ๕ อย่าง ๑๓๓

ทรงมีธรรมเทศนาเป็นแสงสว่าง ๕๐๑

ทรงมีไฟในภายในอยู่เนืองนิจ ๔๖๔

ทรงมีมรรยาทเป็นสง่าผ่าใญ่ใส ๕๓๑

ทรงมีลีลาศสง่างดงาม ๕๓๐

ทรงมีวัตรในบาตร ๕๓๒

ทรงมีสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ๕๖๓

ทรงมีสังฆบริษัทที่เงียบเสียง ๕๔๒

ทรงมีอนามัยดี ๕๒๕

ทรงมุ่งความเกื้อกูลสัตว์ ๕๓๓

ทรงไม่ติดในรสอาหาร ๕๓๒

ทรงไม่ตื่นเต้นพระทัยในบ้าน ๕๓๑

ทรงสนทนากะเทวดา-

-(เรื่องวิมุตติของภิกษุณี) ๔๗๙

ทรงสรรเสริญปฏิบัติบูชา

-ยิ่งกว่าทิพยบูชา ๕๓๐

ทรงสอนเฉพาะเรื่องทุกข์ ๒๘๖

ทรงสามารถปราบใจ-

-ที่มหากษัตริย์ก็ปราบไม่ได้ ๕๔๔

ทรงสามารถสอนให้รู้ได้เองเห็นได้เอง

๒๗๕

ทรงเสพเสนาสนะป่าเรื่อยไป ๓๕๕

ทรงเสมอกับพระเจ้าโกศลโดยวัย ๕๔๖

ทรงแสดงธรรมด้วยพระสำเนียง-

-มีองค์แปด ๕๓๔

ทรงแสดงธรรมเพื่อปล่อยวางธรรม ๒๕๗

ทรงแสดงหลักกรรมต่างจากลัทธิอื่น ๔๐๔

ทรงแสดงหลักสำคัญตรงกับสาวก ๕๐๑

ทรงหักล้างอุปัทภักดิ์ได้-

-เหมือนเด็ก ๆ รุมกันต่อยก้ามปู ๕๐๖

ทรงอนุโมทนาเมื่อเสร็จภัตตาหาร ๕๓๓

ทรงอยู่เหนือการครอบงำของเวทนา ๑๕๗

ทรงอยู่เหนือคำสรรเสริญของคนธรรมดา

๕๑๖

ทรงอัดแออยู่ด้วยบริษัทนานาชาติ ๕๒๑

ทรงถา และ ทรงมตฺตา ๓๗๖

ทรงมานพระองค์ ๔๙/๕๑

ทรงรดทรงดูจตุโร ๓๒/๓๓

ทรงรดทรงเหมือนมหาพรหม ๕๒๗

ทรัพย์สินของคน ๓๑๑	ทางสองแพร่ง (อุปมาที่ใช้กับวิจิตรจินา)
ทรัพย์สินของตถาคต ๓๓	๒๓๐
ทวิสหัสสัมชฌิมิกาโลกธาตุ ๑๙๔	ทางสายกลาง ๑๑๘/๒๔๘/๔๖๕
ทสพลญาณ ๑๓๕/๑๓๗/๑๔๒	ทางสายกลาง (ทรงแสดงโดยหลัก-
ทองและเงิน (ในฐานะ-	-ปฏิบัติสมุปปาท) ๒๔๘/๒๕๓
-สิ่งที่มนุษย์หลงแสวงหา) ๔๕	ทางสายกลาง (ทรงแสดงโดยหลัก-
ท่อธารน้ำสองท่อจากอากาศ ๒๙	-อริยมรรคมีองค์แปด) ๒๔๘
ทักษิณาศีรีชนบท ๓๗๙	ทางแห่งความสำเร็จ ๑๐๓
ทักษิณียบุคคล ๒๙๖	ทางให้ถึงความดับไม่เหลือ ๑๔๗/๑๙๙/๓๐๓/๔๘๒
ทัณฑปาณีสลักกะ ๔๗๐/๔๗๑	ทางอันตราย(อุปมาที่ใช้กับมิจฉามรรค)
ทางเก่าที่พระพุทธรเจ้า ท.-	๒๖๘
-เคยดำเนินแล้ว ๑๒๑/๒๓๙	ทาน (การให้) ๕๘๘
ทางขวา (อุปมาที่ใช้กับ-	ทานที่เคยให้ ๔๖๖
-อริยอัฏฐังคิกมรรค) ๒๗๑	ทานที่ให้แก่ผู้ทูล ๔๓๗
ทางซ้าย (อุปมาที่ใช้กับมิจฉามรรค) ๒๗๐	ทานที่ให้แก่ผู้มีศีล ๔๓๗
ทางที่ไม่อาจจะเกิดความเห็นว่า-	ทานวิบาก ๕๘๘
-อัตตาและโลกเป็นของเที่ยง ๒๓๕	ทำวมหาพรหม ๔๘๓
ทางปฏิบัติเพื่อการเข้าอยู่ร่วมกับพรหม	ทำวลักกะจอมเทพ ๔๕๙/๔๘๓/๔๙๘/๕๒๒
๕๙๙	ทำวลักกะผู้มั่งกระวางอยู่เสมอ ๖๐๓
ทางไปสู่กำเนิดเดรัจฉาน ๑๘๘	ทาสหญิงทาสชาย (ในฐานะ-
ทางไปสู่เทวโลก ๑๘๙	-สิ่งที่มนุษย์หลงแสวงหา) ๔๕
ทางไปสู่นรก ๑๘๘	ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง ๙๘/๑๙๐/๑๙๗/๓๓๘
ทางไปสู่นิพพาน ๑๘๙	ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง ๙๘/๑๙๐/๑๙๗/๓๓๘
ทางไปสู่เปรตวิสัย ๑๘๙	ทำวิตกทั้งหลายให้เป็นสองส่วน ๓๑
ทางไปสู่มนุษย์โลก ๑๘๙	ทำให้เหมือนตาลหน่อเนา ๔๔๙/๔๕๐
ทางเพื่ออยู่ร่วมกับพรหม ท. ๑๘๘	ทำอย่างไร กล่าวอย่างนั้น ๒๘๕
ทางมาแห่งอสูรี ๑๑/๔๖/๒๙๒/๒๙๓	ทิวฐธรรม (ทันที) ๑๗๒/๔๐๙/๔๑๐/๔๑๑

ทิวฐธัมมนิพพานวาท ๑๒๒/๑๗๙	ที่ที่สมควรตั้งความเพียรของกุลบุตร ๕๖
ทิวฐานุกติแห่งความดีในภพก่อน ๆ- -๒๒ อย่าง ๕๘๔	ที่เขียวของจิต ๔๒๖
ทิวฐานุกติอันสาวกพึงดำเนินตาม ๕๘๑	ที่นอกบริเวณชั่วแอกออกไป ๕๓๐
ทิวฐิของพกพรหม ๓๘๔	ที่นอนเกลื่อนไปด้วยสัตว์ตัวเล็ก ๆ ๓๗๐
ทิวฐิที่เป็นเสี้ยนหนามยกไปยกมา ๕๐๖/๕๔๘	ที่นอนทิพย์ ๓๗๓
ทิวฐิที่แสดงความไม่มีอึดตา- -๔ ความหมาย ๔๔๓	ที่นอนพรหม ๓๗๔
ทิวฐินิสสัยสหระคตด้วยบุพพันตขันธ์ ๒๗๔	ที่นอนอริยะ ๓๗๕
ทิวฐินิสสัยสหระคตด้วยอปรันตขันธ์ ๒๗๔	ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นทิพย์ ๓๗๓
ทิวฐิลามก ๔๙๑	ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นพรหม ๓๗๔
ทิวฐิลิขประการ ๒๙๗/๓๐๒	ที่นั่งนอนสูงใหญ่อันเป็นอริยะ ๓๗๕
ทิวฐิหกลีบสอง ๑๗๕	ที่ประทับนั่งนอนของพระองค์ ๓๗๒
ทิวฐิอันลามก (ของสาตติกิขุ) ๒๖๓	ที่พึงเมื่อทรงล่วงลับไปแล้ว ๔๖๖
ทิมแทงกันด้วยหอกปาก ๓๕๕	ที่พึงสำหรับพระองค์เอง ๒๑๗
ทิววาริหาร ๕๖๒	ที่ยืนอันเป็นทิพย์ ๓๗๓
ทิสทั้งแปดในภายในเท่าที่บุรุษที่ฝึกแล้ว- -จะไปถึงได้จากที่นั่งแห่งเดียว ๒๐๘	ที่ยืนพรหม ๓๗๔
ทิสที่ผาสูกแก่พระองค์ ๓๕๖	ที่ยืนอริยะ ๓๗๕
ที่จรงกรมทิพย์ ๓๗๓	ที่ราบลุ่มใหญ่ (อุปมาที่ใช้กับกาม) ๒๖๘
ที่จรงกรมพรหม ๓๗๔	ที่สุตโลก ๔๘๐/๔๘๑
ที่จรงกรมอริยะ ๓๗๕	ที่สุตแห่งการทรงท่องเที่ยว ๖๑๓
ที่ซึ่งไปถึงแล้วยอมไม่เสรำโศก ๓๘๐	ทุกข์ (ทุกข์ในอริยสังจ) ๑๑๗
ที่ที่มฤตยูไปไม่ถึง ๑๓/๑๗๔	ทุกข์นี้ใครทำให้ ๔๖๗
ที่ที่มารไปไม่ถึง ๑๓/๑๗๔	ทุกข์เวทนาแก่กล้า ๑๕๙
	ทุกข์เวทนาอันกล้าแข็งแสบเผ็ด ๖๘/๔๗๗/๔๗๘
	ทุกข์อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ๔๖๘
	ทุกรกิริยา ๖๓/๖๗/๖๘/๑๕๙/๑๖๗/๒๓๐/๔๗๑
	ทุกรกิริยาอย่างเข้มงวด ๑๕๙

ทุกรกริยาอันไม่ประกอบด้วยประโยชน์-

-กับการหลุดพ้น ๑๖๗

ทุฏจุลละ (คระนองหยาบ) ๗๖/๗๗/๗๘

ทุมมุขลิจจวี ๕๐๖

ทูนหินใหญ่แล้วหาที่ยืนบนน้ำวน ๕๕๐

เทน้ำล้างหม้อลงหลุมน้ำครำ ๔๓๖

เทพ (ในคติ ๕) ๑๘๘

เทพชั้นดุสิต ๒๓/๒๔/๒๕/๒๖

เทพบุตรผู้เคยเป็นเจ้าของลัทธิเตียรถีย์ ๔๘๕

เทพพวกพรหมกายิกา ๔๘๓

เทวดาผู้เข้าถึงโลกอันมีสุขโดยส่วนเดียว

๔๑๖

เทวดาแลมมนุษย์มีรูปเป็นที่ยินดี ๑๕๓

เทวดาย่อมเข้ารับก่อน ๒๘

เทวทหนิคม ๔๗๓

เทวทัต ๔๓๓/๔๓๐

เทวทูตปรากฏในหงอกเส้นแรก ๕๙๗

เท้าอูฐ ๖๐/๖๖

เที่ยวทำลายความเห็นเขาอื่น-

-ด้วยปัญญาตน ๓๘๙/๕๑๔/๕๔๓

โศภนพราหมณ์ ๑๓

โธมนัส ๒๘๙/๒๙๓

โทษการแสดงอาเทศนาปาฏิหาริย์ ๑๙๘

โทษการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ๑๙๗

โทษของการมีอันตคาทิกทิวฐิ ๓๐๒

โทษของรูป ๘๒/๘๕

โทษของเวทนา ๘๔/๘๕

โทษของศีลวิบัติ ๕๕๘

โทษตำทราบบางอย่าง-

-ในกรณีอันเกี่ยวกับยศ ๑๖๔

โทษในโลก ๖๙/๗๐

โทษแห่งความเป็นสังฆตธรรมของสมาธิ-

-(แม่อุณิมิตตเจโตสมาธิ) ๓๗๖

โทษอันตำทราบบ้างกาม ท. ๔๒

โทษะ ๓๔/๓๙/๒๒๒/๒๘๒/๒๙๗/

๓๒๐/๓๕๕/๓๗๔/๔๓๐/๔๔๘/๔๔๙/

๔๙๑/๕๖๐/๕๖๙

โทษธรรมที่ไม่สมควร ถูกปฏิเสธแล้ว-

-ควรนำไปทิ้งโดยส่วนเดียว ๓๖๒

ธ

ธรรมกาย (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๑

ธรรมของตถาคตไม่ให้ข้องกับกาม ๘

ธรรมของตถาคตกำจัดการถือตัว ๘

ธรรมของตถาคตเป็นไปเพื่อสงบ ๙

ธรรมของตถาคตกำจัดอริชชา ๙

ธรรมของพระตถาคต ๘/๙

ธรรมของพวกสมณสาภกยบุตร ๑๔๔

ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในภพปัจจุบัน ๒๑๓/๕๑๙

ธรรมจักร ๑๕/๒๑๖/๒๑๗/๒๒๘/๒๓๓/

๒๓๔/๒๓๕/๒๓๗/๓๔๐/๓๔๑/๓๔๓

ธรรมจักรไม่มีอื่นยิ่งกว่า ๒๑๖/๒๓๕

ธรรมชาติที่อารมณ์ยั่วไม่ได้ ๖๑๔

ธรรมชาติแห่งอภิมุตตบพ ๑๔๐

ธรรมดาของคนที่ไม่เชื่อไม่เลื่อมใส ๑๙๓

ธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒๑๙

ธรรมตามธรรมชาติ ๓ อย่างที่ทำให้-

-ธรรมวินัยต้องรุ่งเรืองไปในโลก ๑๒

ธรรมตามธรรมชาติ ๓ อย่างที่ทำให้-

-พระองค์ต้องเกิดขึ้น ๑๒

ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ๔๖๒

ธรรม ท. ที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน-

-(เวทนา) ๘๔/๒๑๑

ธรรมทายาท ๓๓๑/๓๓๒/๓๓๖/๓๔๓

ธรรมทายาท (ทายาทแห่งธรรม) ๒๐๑

ธรรมที่กำจัดการถือตัว ๘

ธรรมที่กำจัดอวิชา ๙

ธรรมที่เกษมจากเครื่องร้อยรัด ๔๖

ธรรมที่ควรทำให้เกิดมี-

-(ในกรณีแห่งอิทธิบาท) ๑๙๑/๑๙๒

ธรรมที่จะพึงรู้ได้ด้วยจักขุและโสต ๑๖๔

ธรรมที่เจืออยู่ด้วยความเศร้าหมอง ๑๖๔/๑๖๖

ธรรมที่ตถาคตแสดงมีลักษณะสี่ ๘

ธรรมที่ตถาคตแสดงมีลักษณะสี่-

-(อิกนัยหนึ่ง) ๑๒

ธรรมที่ต้องปล่อยวางทุกอย่าง-

-ทุกประการ ๑๔๐

ธรรมที่ต้องรู้เกี่ยวกับการทำให้เกิดมี-

-(ในกรณีแห่งอิทธิบาท) ๑๙๑

ธรรมที่ทรงรับรอง ๔๒๓

ธรรมที่ทรงแสดง ๓๓๓/๔๒๕

ธรรมที่ทรงแสดงแล้วเปรียบได้กับ-

-ฟุ้งแพ ๒๕๘

ธรรมที่ทรงหวังให้สาวกสามัคคีกัน-

-แล้วศึกษา ๓๓๔

ธรรมที่ทำคนให้เป็นเถระ ๒๒๐

ธรรมที่ทำวิชาและวิมุตติ ฯลฯ-

-ให้บริบูรณ์ ๔๙๖

ธรรมที่ทำให้เกิดมีได้แล้ว-

-(ในกรณีแห่งอิทธิบาท) ๑๙๑

ธรรมที่ประกาศไว้โดยพระสุคต ๑๒

ธรรมที่ปราศจากส่วนขี้ริ้ว ๒๘๐/๒๘๒

ธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม ๔๖๕

ธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบ ๙/๑๒

ธรรมที่มีขึ้นมาเพราะตถาคต ๘

ธรรมที่ไม่เกิด ๒๓๒

ธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ๘

ธรรมที่ไม่มีความชรา ๒๓๒

ธรรมที่ไม่มีความเจ็บไข้ ๒๓๒

ธรรมที่ไม่ตาย ๒๓๒

ธรรมที่ไม่มีความเศร้าหมอง ๒๓๓

ธรรมที่ลึกลับ สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ๑๓๕

ธรรมที่แสดงเพื่อการสิ้นทุกข์โดยชอบ-

-(สำคัญยิ่งกว่าอิทธิปาฏิหาริย์) ๑๙๕

ธรรมที่แสดงแล้วไม่มีใครข่มขี้ได้

๔๒๕/๔๒๙

ธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค ๔๘๘

ธรรมเทศนาดูจุดไฟไว้ในที่มืด ๕๐๑

ธรรมเทศนาดูจบอกแก่คนหลงทาง ๕๐๑	ธรรมแม่บทเดียวเข้าใจแล้วก็เป็น-
ธรรมเทศนาดูจบเปิดของที่ปิดไว้ ๕๐๑	-ประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนาน ๓๖๗
ธรรมเทศนาดูจบหางของที่คว่ำ ๕๐๑	ธรรมไม่ทำความคับแค้ม ๑๘๐/๑๘๑
ธรรมธาตุ ๓๐๖/๔๖๑/๔๖๒/๔๖๓	ธรรมไม่ทำความแหมงผากในใจ ๑๘๐/๑๘๑
ธรรมเนรมิต (ผู้เกิดโดยธรรม) ๒๐๑/๓๒๖/๓๔๓	ธรรมไม่บริสุทธิ์ ๒๒๓
ธรรมบท ๔๒๓/๔๒๔/๔๒๕	ธรรมไม่เป็นข้าศึก ๑๘๐
ธรรมประเทศ ๕๓๓	ธรรมไม่เป็นที่เหี่ยวของควมตรึก ๔๕๘
ธรรมปราสาท ๒๒๓/๕๙๒	ธรรมไม่มัวหมอง ๔๒๕/๔๒๙
ธรรมปริยายชื่อว่าโยคักเขมี ๒๐๙	ธรรมราชา ๒๑๖/๒๓๖/๓๔๐/๔๘๖
ธรรมเป็นเครื่องตื่น ๒๘๙/๒๙๐/๒๙๔	ธรรมราชาที่เคารพธรรม ๒๑๖
ธรรมเป็นที่สงบระงับของสังขาร ๒๒๑	ธรรมละเอียด ๑๓๖/๒๒๒/๔๕๘
ธรรมเป็นที่อาบของผู้ถึงเวท ๔๖๔	ธรรมวินัยเป็นองค์ศาสดาแทน ๕๓๓
ธรรมเป็นธงชัย ๒๑๖/๒๑๗/๓๒๖	ธรรมเศร้าหมอง ๑๖๔/๔๐๓
ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม-	ธรรมสารี (คือคนตรงและมีสติ) ๔๖๕
- (เจ็ดประการ) ๔๘๐	ธรรมสีหนาท ๑๔๘
ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม	ธรรมสีหนาทที่ทำเทวโลกสะเทือน ๑๔๖
- (หกประการ) ๔๘๐	ธรรมเหมือนห้วงน้ำไม่ขุ่นมัว ๔๖๔
ธรรมเป็นไปเพื่อดับเย็นสนิท ๑๒	ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ๖๘
ธรรมเป็นไปเพื่อรู้ครบถ้วน ๑๒	ธรรมอันให้ถึงที่ทวนกระแส ๒๒๒
ธรรมเป็นไปเพื่อสงบร้งับ ๙/๑๒	ธรรมโอรส (ชั้นเลิศ) คือ-
ธรรมเป็นไปในทางจิตขั้นสูง ๒๑๓/๒๑๔/๕๑๙	- พระสารีบุตร ๓๔๒
ธรรมเป็นลัทธิพื้นฐานแห่งอาจารย์-	ธรรมโอรสยอมเป็นธรรมทายาท-
- โดยเฉพา ๔๕๒	- มิใช่อำมิสทายาท ๓๔๓
ธรรมผ่องแผ้ว ๑๖๔	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ๒๓๑
ธรรมเพื่อความร้งับ, ดับ, รู้ ๑๒	ธัมมนิยามตา ๔๖๓/๕๑๒
ธรรมภูต (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๑	ธัมมวาที (คือตถาคต) ๒๐๑/๒๘๑/๒๘๕

อัมมัญญิตตา ๔๖๓/๕๑๓
 อัมมานุสारी (เตรียมโสดาบัน) ๒๘๓
 ชาติ (ชาติ ๖) ๔๒๖
 ธิติมาร (ตัณหา อรติ ราคะ) ๕๔๙/๕๕๐
 ธุระในวิเวก ๕๔๗/๕๔๘
 ธุลีเกราะกรังที่กายเป็นปี ๆ ๕๘

นักบวชเปลือย ๔๙๐
 นักบวชอวดดี ๕๔๗
 นักล่าช้างผู้ฉลาด ๕๑๓
 นั่งแก้ความขลาด ๙๗
 นั่งขัดสมาธิขีดดิน-
 -(อาการของผู้จนท่า) ๕๔๙
 นันทมาตา (อัครอุปัฏฐายิกา) ๑๕
 นันทวัน (สวณสวรรณ) ๔๓

น

'นกตายในมือ' ๓/๗๗
 นกทั้งหลายกลายเป็นสีขาวหมด ๑๑๓
 นกสำหรับค้นหาฝั่ง ๔๘๓
 'นกหลุดมือบินไป' ๗๗
 นรก (ในคติ) ๑๘๘
 นรกที่ผัสสายตนะ ๑๘๕
 นวกรรม ๕๕๗
 นอนแก้ความขลาด ๙๗
 นอนชูบุตรให้พื่อนอยู่บนอก-
 -(สัญญาลักษณะสันติภาพ) ๕๙๕
 นอนตะแคงโดยข้างขวา ๓๖๔
 นอนตะแคงโดยข้างซ้าย ๓๖๔
 นอนในป่าช้าทับกระดูกซากศพ ๕๙
 นอนบนที่นอนทำด้วยหนาม ๕๘
 นอนหงาย (ทำนอนสี่อย่าง) ๓๖๔
 นพกปานะ (หมู่บ้าน) ๓๐๔
 นักจาริกแสวงบุญ ๔๗

นันทา (ภิกษุณี) ๕๕๙
 นันทิยะ (ภิกษุ) ๗๕
 นา (ทำนา) ๓๗๙
 นาค ๓๔/๔๘๗
 นาคิตะ (ภิกษุ) ๓๕๓/๓๕๔/๓๕๕
 นางอัปสร ๔๓
 นาทิก (หมู่บ้าน) ๕๕๙/๕๖๐
 นาที่มีอมตะเป็นผล ๓๗๙
 นานัตตสัญญา (ใส่ใจไปต่าง ๆ) ๗๗/๑๐๗
 นาบุญ ๒๙๖/๓๑๙/๓๒๐/๖๐๕
 นามพระองค์เอง ๑๓
 นามรูป๘๗/๙๐/๑๔๓/๒๕๒/๒๗๙/๓๔๕/๔๒๘
 นามรูปดับสนิทในทีเดียว? ๔๘๔
 นายช่างปลูกเรือน ๖๑๓
 นาลันทา (เมือง) ๑๙๗/๓๖๕/๔๓๗/๔๕๑/
 ๔๘๓/๕๕๘/๕๗๕
 นาเลิศ-นาปูนกลาง-นาเลว ๓๖๖
 น้ำ กับน้ำนม ๓๕๖
 น้ำล้างบาตร ๕๓๑/๕๓๒/๕๓๓

น้ำวน (อุปมาที่ใช้กับกามคุณห้า) ๒๖๗
 นำอภิขณาโถมันส์ในโลกออกได้ ๒๙๕
 นิครนถ์ ๓๕๖
 นิครนถานาฎบุตร ๔๓๗/๔๓๑/๕๓๕
 นิครนถ์มีลัทธิว่าเพราะสิ้นเวทนา-
 -ก็สิ้นทุกข์ ๔๓๔
 นิครนถ์มีลัทธิว่า เวทนามีเพราะ-
 -เหตุแห่งกรรมในกาลก่อน ๔๓๓
 นิโครธะ (ปริพพาชก) ๑๔๙/๒๓๓/๓๐๓/
 ๔๐๑/๔๐๒/๔๐๓
 นิโครธาราม ๔๔/๓๕๒/๓๕๖/๔๓๐/๔๓๑
 นิจจทาน ๔๐๑
 นิททสบุคคลในพุทธศาสนา ๓๙๖
 นิททสบุคคลในลัทธิเดียรถีย์อื่น ๓๙๖
 นิททสภิกขุ ๓๙๖
 นิททสวัตถุ ๗ ประการ ๓๙๖
 นิปีติกमान (ฌานที่ ๓) ๑๐๕/๑๐๖
 นิพพาน ๔๖/๑๕๕
 นิम्मโล (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๒
 นิमितทั้งสี่ (แก่ เจ็บ ตาย สมณะ) ๑๕
 นิยยานิกรรมอันประเสริฐ ๖๗
 นุ่งห่มกระดัดรัด ๕๓๓
 นุ่งห่มปีกนกเค้า ๕๗
 นุ่งห่มผ้ากัมพลผมคน ๕๗
 นุ่งห่มแผ่นกระดานกรอง ๕๗
 นุ่งห่มแผ่นปอกรอง ๕๗
 นุ่งห่มแผ่นหญ้าคากรอง ๕๗

นุ่งห่มหนังอูขิระทั้งเล็บ ๕๗
 เนกขัมมวิตก ๓๑/๓๓/๓๔
 เนกขัมมะ (หลักออกจากกาม) ๑๐๓
 เนรัญชรา ๒๑๗/๒๑๙/๒๒๐/๒๒๕/๕๔๘
 เนวส์ญญานาสัญญาตณภพ ๕๕
 เนวส์ญญานาสัญญาตณะ ๕๔/๑๑๐/
 ๑๑๑/๑๑๒/๒๐๙/๓๔๓/๓๗๙/๔๔๓
 เนวส์ญญานาสัญญาตณะ (ในฐานะ-
 -ทิศที่ ๗ ของบุรุษที่ฝึกแล้ว) ๒๐๙
 เนวส์ญญินาสัญญิวาท ๑๗๘
 เนื้อที่เขาทำอุทิศเฉพาะ ๔๔๔
 เนื้อที่ไม่ควรบริโภค ๔๔๔
 เนื้อนูนหนาในที่ ๗ แห่ง ๓๒/๓๔
 เนื้อส่อตัวผู้(อุปมาที่ใช้กับนันทิราคะ)๒๖๘/๒๖๙
 เนื้อส่อตัวเมีย(อุปมาที่ใช้กับอวิชชา)๒๖๘/๒๖๙
 แนวการสอนที่เป็นปาฏิหาริย์ ๑๙๘
 ในภิกษุสงฆ์หมู่นี้มีภิกษุที่จำแนกได้-
 -เป็น ๙ ลักษณะ ๓๒๐

บ

บทแห่งธรรมอันประเสริฐ ๑๒๓
 บรรพชา ๑๑/๔๖/๔๗/๒๘๐/๒๙๒/๓๐๔/๔๐๓-๔
 ๔๓๔-๕/๔๓๓/๔๘๕/๔๙๓/๕๑๕/๕๔๓/๕๗๓/๕๙๑
 บรรพชาที่ไม่ตำทราวมและมีกำไร ๒๘๐
 บรรพชาที่รับถือไว้หลวมๆ ๔๘๕
 บรรพชาเป็นที่โปรดโล่งอันยิ่ง ๒๙๒
 บรรลุ ณ ควงไม้้อัสสัสถุ ๑๖
 บรรลุยามแรกแห่งราตรี ๑๑๖

บรรลุษยามกลางแห่งราตรี ๑๑๖	บุคคลผู้ละองค์ห้า-
บรรลุษยามปลายแห่งราตรี ๑๑๗	-และประกอบด้วยองค์ห้า ๔๓๗
บริโภคด้วยความเห็นโทษ ๑๑๘	บุคคลเลิศ ๑๐ จำพวก-
บริวารของตถาคต ๓๔	-(ในความหมายต่าง ๆ กัน) ๔๔๓
บริษัทนานาชาติ ๕๒๑	บุคคลเอก ๘/๑๕๓/๒๑๕/๒๓๓/๒๓๘/ ๕๗๖/๕๗๗
บริษัทสมาคมแปดชนิด ๔๒๑/๔๒๒	บุญของผู้มุ่งบุญ (ซึ่งต้องระวาง) ๓๖๒
บริษัทเพราะอาหาร ๖๑	บุญทริกะ (บัวขาว) ๔๐
บริษัทเหมือนสังข์ที่ขัดดีแล้ว ๑๑	บุตรเกิดจากปากของพระผู้มีพระภาค ๒๐๑
บ่วงที่เป็นของทิพย์ ๒๔๓	บุตรผู้กล้าหาญตามเสด็จกว่าพันคน ๓๑
บ่วงที่เป็นของมนุษย์ ๒๔๓	บุตรและภรรยา (ในฐานะสิ่งที่มนุษย์- -หลงแสวงหา) ๔๕
บ่วงที่สัตว์ต้องพันสองชนิด ๓๓๕	บุตรอันมีศักดิ์ใหญ่ ๒๘
บวชแล้วจากสากยตระกูล ๒๒	บุญชน ๔๕๑
บังเกิดขึ้นในหมู่เทพชั้นดุสิต ๒๓/๒๔	บุญชนชั้นต่ำทั่วไป ๒๕๗
บัญญัติวินัย ๒๕๘	บุญชนที่มีได้ยินได้ฟัง ๔๑
บัณฑิตะวี ๒๕๒	บุบผวดี (นคร) ๖๐๔
บัวบุญทริก ๑๗๖/๒๒๓/๓๗๙	บุพพาราม ๒๐๑/๒๘๘/๓๐๘/๓๑๙/๓๓๐/ ๓๓๕/๓๕๑/๓๗๕/๔๕๙/๕๕๔
บัวปทุม ๑๗๖/๒๒๓/๓๗๙	บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑๑๕/๒๑๒
บัวอุบล ๑๗๖/๒๒๓/๓๗๙	บุพพกรรมของการได้มหาปุริสลักขณะ ๓๓
บาปกรรมเก่าไม่อาจสิ้นด้วยทวารกิริยา ๔๗๑	บุรุษคนสุดท้ายแห่งสกุล (เรื่องมฆะเทวา) ๕๙๗
บาปอกุศล ๒๘๙/๒๙๓/๔๔๘/๔๔๙	บุรุษต้องศรัทธาพยาบาลพิษ ๒๙๗
บาปอกุศลที่ควรเผาผลาญ ๔๔๙	บุรุษที่ควรฝึก (วิธีเดียวกับฝึกม้า) ๓๐๗
บารมี (ในอดีต) ๕๘๑	บุรุษที่ควรฝึก (ตามฐานที่จะฝึกได้) ๒๐๘/๒๐๙
บิณฑบาตทั้งสองมีผลเสมอกัน ๕๖๙	บุรุษที่พอฝึกได้ ๑๔๗/๒๘๘
บุคคลกัลังการ (แกะดำ) ๔๓๘	
บุคคลที่ไม่มีใครซ้ำสอง ๘/๒๑๕	

"บุรุษบัณฑิตผู้อยู่บนฝั่ง"	ปฏิบัติเพื่อความเอ็นดูสงสารสัตว์ ๑๘๔
- (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๖๗	ปฏิบัติเพื่อหนายกาม ๑๘๔
"บุรุษผู้ฉลาดในเรื่องทาง"-	ปฏิบัติเพื่อหนายภพ ๑๘๔
- (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๗๐	ปฏิบัติให้เข้าแนวที่ไม่มีกัณฑ์ ๑๘๕
"บุรุษผู้ฉลาดในเรื่องทาง"-	ปฏิบัติทำให้แจ้งโลก มีสุขโดยส่วนเดียว ๔๑๕
- (อุปมาที่ใช้กับตถาคต) ๒๗๐	ปฏิบัติทำให้ถึงพรหมโลก ๑๘๗
"บุรุษผู้ปรารถนาความปลอดภัย ฯลฯ"-	ปฏิบัติที่บัญญัติไว้ดีแล้ว ๑๕๐
- (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๖๙	ปฏิบัติให้ถึงความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา
"บุรุษผู้ปรารถนาความปลอดภัย ฯลฯ"-	๘๓/๘๔
- (อุปมาที่ใช้กับตถาคต) ๒๖๙	ปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา
"บุรุษผู้ปรารถนาความไม่ปลอดภัย ฯลฯ"-	๘๓/๘๔
- (อุปมาที่ใช้กับมาร) ๒๖๘	ปฏิภาณในการตอบปัญหาของตถาคต ๕๕๔
"บุรุษผู้ไม่ฉลาดในเรื่องทาง"-	ปฏิสัลลสินะมีทั้งอย่างชนิดกึ่งเดือน-
- (อุปมาที่ใช้กับปุถุชน) ๒๗๐	- และสามเดือน (การหลีกเร้น) ๓๘๑
เบญจขันธ์ ๘๒-๓/๘๕/๑๔๒/๑๔๓/๒๐๓/๓๒๘	ปฐมฌาน ๖๘/๗๕/๘๐/๑๐๒/๑๓๔/
เบญจขันธ์ในฐานะที่เป็นโลกธรรม ๑๗๕	๑๗๙/๒๗๒/๓๔๓/๔๙๔/๕๗๕
แบบแห่งการครองชีวิตอันประเสริฐ-	ปฐมเทศนา ๒๒๖/๒๒๙
- (พรหมจรรย์) ๑๑	ปฐม (บัวหลวง) ๔๐
	ปรกตินิสัยที่เป็นป่าเถื่อน ๒๙๕

ป

ปเจตนะ (พระราชา) ๖๐๐/๖๐๑	ปรกตินิสัยที่พอใจของมนุษย์ ๒๙๕
ปชาบดีสีคนคอบำเรอ ๓๗๑	ปรกตินิสัยอย่างบ้าน ๆ เรือน ๆ ๒๙๕
ปฐิมสัญญา ๑๐๗/๑๐๘/๒๐๙/๓๙๓	ปรนนิมิตวสวัตตี ๑๙๓/๔๘๓
ปฐิจสมุปบาท ๘๖/๘๙/๑๔๒/๒๐๓/๒๒๑/	ปรมปัญญาอันประเสริฐ ๑๖๓
๒๔๘/๒๔๙/๒๕๐/๒๕๑/๒๕๓/๒๖๔/๒๗๙/	ปรมยักขวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์-
๓๑๔/๓๔๕/๔๒๘/๔๖๓/๔๖๔/๔๖๘/๔๙๖	- ที่ควรบูชาอย่างยิ่ง) ๔๔๓
ปฏิบัติได้เลิศกว่าพวกอื่น ๕๐๗/๕๐๙	ปรมวิมุตติอันประเสริฐ ๑๖๓
	ปรมศีลอันประเสริฐ ๑๖๒/๑๖๓

ประมาณตตรสุญญตา (ยอดสุดของ-
-สุญญตาวិหาร) ๓๗๖/๓๗๗

ปรวาทิ ๓๘๙

ประกอบในธรรมเป็นเครื่องตื่น

๒๘๙/๒๙๔

ประกอบพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ

๒๙๐/๒๙๔

ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา ๙

ประกาศธรรมจักรที่อิสิปตนะ ๑๕

ประกาศพรหมจักร ๑๓๕/๑๓๖/๑๓๗/
๑๔๑/๑๔๒/๑๔๘

ประกาศพระศาสนา ๒๔๓

ประตุนครแห่งความไม่ตาย ๑๓/๑๓๔

ประตุนิพพานอันไม่ตาย ๒๒๓/๒๒๔

ประเทศ (ความหมายพิเศษ) ๑๒๕

ประธานอาจารย์ ๕๒๓

ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อเป็นเทวดา ๑๓๑

ประพฤติเพื่อคลายกำหนด ๔๓๒

ประพฤติเพื่อดับทุกข์สนิท ๔๓๒

ประพฤติเพื่อละ ๔๓๒

ประพฤติเพื่อสำรวจ ๔๓๒

ประพฤติมิใช่เพื่อค้ำลัทธิอื่น ๔๓๑

ประพฤติมิใช่เพื่อได้เป็นเจ้าของ ๔๓๑

ประพฤติมิใช่เพื่อผลเป็นลาภสักการ ๔๓๑

ประพฤติมิใช่เพื่อลวงคนให้นับถือ ๔๓๑

ประพฤติมิใช่เพื่อให้คนมาเป็นบริวาร

๔๓๑

ประโยชน์ของการเชื่อฟังตถาคต ๑๓

ประโยชน์ของตน ๓๒๐/๕๗๑

ประโยชน์ของปทานุกรม-

-สำหรับนักเทศน์หรือนักเขียน ๒

ประโยชน์ของสังเวชนียสถาน ๕๗๗

ประโยชน์ที่มุ่งหมาย ๔๓๓

ประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน ๑๓

ประโยชน์อันบุคคลจะลูได้-

-ด้วยกำลังแห่งบุรุษ ๑๑๒/๒๘๐/๓๓๒

ประสาธน์บรรสอันเลิศ ๓๒/๓๗

ประสูติได้ ๗ วัน ๔๐

ปราสาทในความฝัน

-เป็นอุปมาแห่งอัตตา ๔๑๗

ปราสาทสูง ๓ ฤดู ๑๕/๔๐

ปริณายกัรตนะ ๕๙๓

ปรินิพพานในทิวาสธรรม ๑๔๐

ปรินิพพานอย่างลิมิตา ๕๖๖

ปริพพาชก ๑๔๔

ปริพพาชกคณะทารุปัตติกันเตवासี ๔๙๒

ปริพพาชกคณะแม่น้ำสัปปินี ๕๐๗

ปริพพาชกชื่อ นิโครธะ ๓๐๓

ปริพพาชกชื่อ ภัฏญะ ๔๒๕

ปริพพาชกชื่อ มัณฑิยะและชาลิยะ ๔๙๒

ปริพพาชกชื่อ วัสสะ ๔๒๕

ปริพพาชกเดียรถีย์อื่น ๒๕๙/๓๐๐/
๓๕๙/๓๕๑/๕๑๐

ปริวาสสี่เดือน ๔๐๓/๔๐๔

ปลงภาระลงได้ ๒๗๒/๓๔๘

ปลงอายุสังขาร ๕๖๒/๕๖๓/๕๖๔/๕๗๖	ปัญญาพละ (ที่เป็นของตถาคต) ๑๓๗
ปล่อยปวงสัตว์เหมือนปล่อยฝูงเนื้อ ๒๖๘	ปัญญาวาทิ ๑๖๓
ปลาบปลื้มยินดีที่ถูกบ่าเรอ ๑๖๙	ปัญญาวิมุติ ๙๘/๑๓๖/๑๕๐/๑๕๕/๑๘๙/
ปลาบปลื้มยินดีที่ได้พุดจา ๑๖๙	๒๑๒/๒๑๓/๒๑๔/๓๒๑/๓๓๘/๔๓๐/๕๑๙
ปลาบปลื้มยินดีที่ได้สบตา ๑๖๙	ปัญหาการเกิดขึ้นนบาอย่างยั้ง ๑๔๙
ปลาบปลื้มยินดีที่ได้ฟังเสียง ๑๗๐	ปากกล่าวธรรมกถาได้ทั้งที่จิตอยู่ใน-
ปลาบปลื้มยินดีในการเฝ้าระลึก ๑๗๐	-ปรมาณุตตรสุญญตา ๓๓๗
ปลาบปลื้มยินดีที่เห็นเขาบ่าเรอกัน ๑๗๑	ปากของงูที่มีพิษร้าย ๒๖๒
ปลายชนซ้อนขึ้น-เวียนขวา ๓๒/๓๕	ปากของงูเห่าดำ ๒๖๒
ปลุกด้วยการถีบเตะทั้งนอนหลับ ๓๓๐	ปาฏลิกาม (หมู่บ้าน) ๕๕๘
ปริวิตตวัตร ๕๘	ปาฏลียะ (นายบ้าน) ๔๔๔
ปริเวก (อยู่สงัดจากกาม) ๑๐๓	ปาฎิหาริย์ ๑๙๗/๓๓๘/๙๗๙
ปเสนทิโกศล (พระราชา) ๒๒/๓๐๑/๓๘๗/	ปาฎิหาริย์ที่คนเขลามองไม่เห็น-
๔๔๓/๔๖๘/๕๒๙/๕๔๐/๕๔๔/๕๔๕/๕๔๖	-ว่าเป็นปาฎิหาริย์ ๑๙๔
ปักขันทิกาพาธ (โรค) ๕๖๓	ปาฎิหาริย์ที่ภิกษุพึงสั่งสอน ๑๙๘
ปัจฉลกะปปี (หมู่บ้าน) ๔๖/๒๑๐	ปาฎิหาริย์สูงสุด-
ปัจฉยนาค (ช้าง) ๖๐๘	-มีอยู่แล้วในธรรมที่ทรงแสดง ๑๙๖
ปัญจวัคคีย์ ๖๙/๑๓๓/๒๐๔/๒๒๗/๒๒๙/๒๔๗	ปาติโมกข์ ๓๔๗/๓๕๑/๙๗๙
ปัญจศาลา (หมู่บ้าน) ๓๖๓	ป่าทองกวาว ๓๐๔
ปัญจสิขเทพบุตร ๕๒๒	ป่าไผ่เป็นที่ให้เหยื่อกระแต(เวฬุวัน) ๔๖๓
ปัญจสิขะคันธัพบุตร ๕๙๙	ปามะม่วงของหมอชิว(สวนมะม่วง)๑๒/๓๖๐/๔๔๔
ปัญญา ๘๗/๘๙/๙๑/๙๓/๑๑๙/๓๘๐/๙๗๙	ป่าไม้สีสปา (ป่าประดู่ลาย) ๒๘๔/๓๓๐
ปัญญาชั้นธ้อย่างยั้ง ๓๔๙	ป่าและป่าเปลี่ยว ๙๕/๙๖
ปัญญาชนิดที่ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยั้ง	ปาวา(เมือง) ๕๖๓
๓๙๒/๓๙๓/๓๙๔/๓๙๕	ปาวาริกัมพวัน ๑๙๗/๓๖๕/๔๓๗/
ปัญญาชั้นนอเสชะ ๔๓๓	๔๘๓/๕๕๘
ปัญญาดุจแทงถูกขนทราย ๓๘๙/๕๑๔/๕๔๓	

ปาวาลเจดีย์ ๒๖/๓๐/๑๒๔/๑๙๓/๒๓๔/

๕๖๒/๕๖๓/๕๖๔

ป่าสากใหญ่ ๒๑/๒๒

ป่าสำหรับให้เหยื่อนกยูง ๓๖๓

ป่าหุเนยยบุคคล ๒๙๖

ปิงคิยานีพราหมณ์ ๕๑๖/๕๑๘

ปิไลติกะปริพพาชก ๕๑๒/๕๔๓

ปิติเป็นภักษา(เหมือนพวกอภัสสรเทพ) ๓๖๓

ปุกกุสะมัลลบุตร ๓๘๖/๕๖๘

ปุณณโกลิยบุตร ๒๖๕

ปุถุสมณะ ๔๑

ปุพพันตะ-อปันตะ ในฐานะสิ่งที่ต้องรู้ ๒๓๕

ปุราณะ (ช่างไม้) ๕๔๖

บุริสินทริยญาณ ๑๓๙

'ปุ๊กามหัก' ๕๐๖/๕๔๘

ปู (อุปัชฌาย์ผู้มีทิวาลี) ๕๐๖/๕๔๘

เปรตวิสัย ๑๘๘/๑๘๙/๓๐๗/๓๐๘

เปิงมาง ๒๙๒

เปียกแล้วแต่ผู้เดียวในป่า ๕๙

เปลือย ๕๖/๕๙/๔๙๐

เปลือยกายตลอดชีวิต ๔๙๐

แปดสิบปีไม่พ่นเพื่อน ๕๕๓

ไปกขรชาติพราหมณ์ ๒๑/๕๒๙

ไปภูฏาพาทปริพพาชก ๒๕๕/๔๑๕/๕๑๑

ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ๙๘/๑๙๐/

๑๙๗/๓๓๘

ไปได้ไม่ข้องขัดผ่านฝ่าทะลุกำแพง ๙๘/๑๙๐/

๑๙๗/๓๓๘

ผ

ผมหงอกเส้นแรก-

-(สัญญาลักษณแห่งการหยุด) ๕๙๖

ผลกรรมที่กล่าววาจาชอบ ๓๕

ผลกรรมที่เข้าคบหาสมณพราหมณ์ ๓๕

ผลกรรมที่ใคร่ต่อประโยชน์มหาชน ๓๗

ผลกรรมที่ได้บอกศิลปวิทยา ๓๕

ผลกรรมที่ได้ปากบั่นในกุศล ๓๓

ผลกรรมที่ได้ละมิจฉาชีพ ๓๙

ผลกรรมที่ได้สงเคราะห์ผู้อื่น ๓๕

ผลกรรมที่ได้ให้ทาน ๓๔

ผลกรรมที่นำสุขมาให้แก่มหาชน ๓๔

ผลกรรมที่เป็นหัวแรงในการกุศล ๓๘

ผลกรรมที่พูดคำจริง-คำสัจ ๓๘

ผลกรรมที่มองคนด้วยสายตารัก ๓๗

ผลกรรมที่ไม่เบียดเบียนสัตว์ ๓๗

ผลกรรมที่ไม่พูดคำหยาบ ๓๙

ผลกรรมที่ไม่พูดเพ้อเจ้อ ๓๙

ผลกรรมที่ไม่พูดยุยงให้แตกแยก ๓๘

ผลกรรมที่ไม่มักโกรธไม่พยาบาท ๓๖

ผลกรรมที่เว้นจากปาณาติบาต ๓๔

ผลกรรมที่สมานญาติมิตรให้สนิทกัน ๓๖

ผลกรรมที่เอื้ออาทรผู้ใจผู้อื่น ๓๖

ผลกะเบา ๖๐/๖๑

ผลที่โลกได้รับจากการเกิดของ-

-ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ๒๓๘

ผลที่โลกได้รับจากการเกิดขึ้นของ-

-พระองค์ ๒๓๘

ผลสุดท้ายของพรหมจรรย์ ๔๓๓

ผลแห่งการดำเนินตามหนทางเก่า ๑๒๒

ผลแห่งสวากขาตธรรมอันดับ ๑-

-(อรหัตตผล) ๒๘๒

ผลแห่งสวากขาตธรรมอันดับ ๒-

-(อนาคามีผล) ๒๘๒

ผลแห่งสวากขาตธรรมอันดับ ๓-

-(สกทาคามีผล) ๒๘๒

ผลแห่งสวากขาตธรรมอันดับ ๔-

-(โสดาปัตติผล) ๒๘๓

ผลแห่งสวากขาตธรรมอันดับ ๕-

-(อัมมานุสारी-สัทธานุสारी) ๒๘๓

ผลแห่งสวากขาตธรรมอันดับ ๖-

-(สววรรค์) ๒๘๓

พอมเหลือองสะพรั่งด้วยจุดเมล็ดงา ๓๓๐

ผัสสะ ๘๔/๘๖/๘๗/๘๘/๙๐/๙๑/๙๒/๑๒๒/

๑๔๓/๑๕๔/๒๕๒/๒๖๕/๒๗๙/๔๒๗/๔๖๘

ผัสสายตนะ ๑๒๒/๑๒๓/๒๘๕/๓๕๕/๔๒๖

ผัสสายตนิกรก ๑๘๕

ผัสสายตนิกสววรรค์ ๑๘๕

ผ้าทอด้วยผมคน ๔๑๘

ผ้าข้อมฟาด ๑๑/๔๖/๔๗/๑๕๘/๑๙๗

ผาลและปฏัก ๓๘๐

ผาสูกยิ้งนักรเมื่อทรงอยู่ใน-

-อนิมิตตเจโตสมาธิ ๓๕๘

ผิวพรรณเหมือนมหาพรหม ๕๒๗

ผิวหนังละเอียดละอองจับไม่ติด ๓๒/๓๖

ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดิน ๙๘/๑๙๐/๑๙๗/๓๓๘

ผุสดี (กษัตริย์) ๖๐๗/๖๐๘

ผู้กวาดล้างมาร ๑๖๘

ผู้เกิดก่อนใครทั้งหมด ๕๐๑

ผู้เกิดโดยธรรมเป็นธรรมทายาท ๒๐๑

ผู้เกิดตามตถาคต ๒๑๖

ผู้เกิดในโลก แต่ครอบงำโลก ๑๔

ผู้ชนสัตว์ด้วยยาน ๒๒๓

ผู้ข่มอินทรี ๑๓๔

ผู้คงที่เป็นปรกติได้ในสิ่งทั้งปวง ๑๕๗

ผู้ครอบงำได้หมด ๒๒๘

ผู้ควรแก่การกราบไหว้ ๒๙๖

ผู้เคารพต่อธรรม ๒๕๗

ผู้ฉลาดต่ออวิชฺฐะ-วิวิญฺฐะ ๑๓/๑๗๔

ผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ ๗

ผู้ฉลาดในเรื่องโลกนี้โลกอื่น ๑๓/๑๗๔

ผู้ฉลาดในเรื่องหนทาง ๒๓๐

ผู้ชนะ ๒๒๘

ผู้ชำนาญการฝึกม้า ๒๘๘

ผู้เชื่อฟังพระตถาคต ๑๓

ผู้ซึ่งไม่มีใครข้ามสอง ๘/๒๑๕

ผู้ซึ่งไม่มีใครเป็นสหายด้วยได้ ๒๑๕

ผู้ดับแล้วเย็นสนิท ๒๒๘

ผู้ดำรงจิตให้ตั้งมั่นอยู่ ๑๐๐

ผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน ๙๘/

๑๙๐/๑๙๗/๓๓๘

ผู้ใดวัดฤดูอันควรแก่สมณะ ๓๕

"ผู้ใดเห็นธรรม : ผู้นั้นเชื่อว่า-
-เห็นปฏิจจนุปบาท" ๓๑๔

"ผู้ใดเห็นธรรม : ผู้นั้นเห็นเรา;-
-ผู้ใดเห็นเรา : ผู้นั้นเห็นธรรม" ๓๑๕

ผู้ติดตามดูพุทธองค์ถึง ๗ เดือน ๕๓๐

"ผู้ถากหญ้าทิ้ง" ๓๘๐

ผู้ถึงทับซึ่งโพธิญาณ ๑๖๗

ผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง
๕๒๐

ผู้ทำกายสังขารให้สงบรำงับ ๙๙

ผู้ทำจิตตสังขารให้สงบรำงับ ๑๐๐

ผู้ทำจิตให้ปราโมทย์ ๑๐๐

ผู้ทำจิตให้ปลดปล่อยขยู่ ๑๐๐

ผู้ที่ควรถูกเรียกว่า "บุตรตถาคต" ๒๐๑

ผู้ที่ใคร ๆ ยอมรับว่าเลิศกว่าสรรพสัตว์
๒๑๔

ผู้ที่ต้องตาต้องใจของชนมาก ๓๘

ผู้ที่เทวดาถือเป็นสรณะมอบชีวิต ๕๒๘

ผู้ที่มีมหาชนใกล้ชิด ๓๘

ผู้ที่มีมหาชนประพาศติดตาม ๓๘

ผู้ที่มีความเห็นผิด ๓๘๙

ผู้ที่ไม่ควรนับว่าเป็นพระสงฆ์-
-ในธรรมวินัยนี้ (เพราะถือ-
-สัสตวิญญาณ) ๒๖๔

ผู้ที่ไม่ทรงคบ ๕๔๗

ผู้ที่ไม่รับการฝึก ๓๐๖

ผู้ที่ศัตรูภายในภายนอกกำจัดไม่ได้ ๓๙

ผู้เที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้ ๔๓๐

ผู้เที่ยงแท้มีสัมโพธิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
๒๘๓

ผู้นอนเป็นสุข ๓๗๐

ผู้น้อมไปแล้วด้วยความรู้สึกที่ "งาม"-
-(ทิศที่ ๓ ของบุรุษผู้ฝึกมาแล้ว) ๒๐๙

ผู้นำสุขมาให้แก่มหาชน ๓๔

ผู้บรรลุปฐมฌานขึ้นไปจะไม่มีปัญหาว่า-
- 'ซิพอันนั้น-สรีระอันนั้น' หรือว่า-
- 'ซิพอันอื่น-สรีระอันอื่น' ๔๙๔

ผู้บริสุทธิ์สะอาดหมดจดมาทีเดียว ๒๙

ผู้บอกศิลปวิทยา ๓๕

ผู้ปากบั่นในกุศล ๓๓/๕๘๔

ผู้บำเพ็ญตบะ มีชีวิตอย่างปอน ๓๙๙

ผู้ปฏิบัติเกื้อกูลแก่มหาชน ๒๑๓/๕๑๙

ผู้ปฏิบัติตามคำสอน ๓๒๘

ผู้ประกอบอยู่ด้วยกิเลส (สัพฺตุโต) ๑๓๘

ผู้ประกาศธรรมจักร ๓๔๑

ผู้ประพาศพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ๑๖๙

ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ ท. ๕๑๓/๕๑๓

ผู้ประเสริฐแห่งเทวดาและมนุษย์ ๔๕๙

ผู้รารณาความบริสุทธิ์โดยภายนอก
๔๖๔

ผู้รารณาความเพียร ๒๗๖/๓๓๖/๓๓๓

ผู้ปราศจากกิเลส (วิสฺสุตฺโต) ๑๓๘/๑๓๙

ผู้เป็นเนื่อนาบุญของโลก ๒๙๖

ผู้เป็นยิ่ง ๑๙๙

ผู้เป็นสหชาติกับด้วยพระองค์ ๕๔๖

ผู้เป็นหมอผ้าตัด ๓๔๑

ผู้เป็นหัวหน้าของชน ๓๘

ผู้เผาผลาญ ๔๔๙

ผู้พันม่วงมารและกวาดล้างมาร ๓๓๕

ผู้มองเห็นความไม่เที่ยง ๑๐๑

ผู้มองเห็นธรรมเป็นความจางคลาย ๑๐๑

ผู้มองเห็นธรรมเป็นความดับสนิท ๑๐๑

ผู้มองเห็นธรรมเป็นความสลัดกลับหลัง

๑๐๑

ผู้มักมาก ๒๒๙

ผู้มัวเมาในปาฏิหาริย์ ๔๙๐

ผู้มาเป็นสาวกของพระองค์ ๓๔๙

ผู้มีกรรมทางกายอันบริสุทธิ์ ๙๕

ผู้มีกายอันอบรมแล้ว-

-(เกี่ยวกับเวทนา) ๑๕๘

ผู้มีความไม่เบียดเบียนเป็นที่มา ยินดี ๓๘๒

ผู้มีความไม่หลงอยู่เป็นปกติ-

-(คือตถาคต) ๑๐

ผู้มีความสุข ๓๗๐

ผู้มีจิตอันอบรมแล้ว-

-(เกี่ยวกับเวทนา) ๑๕๘

ผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้อดกลั้น ๒๙๖

ผู้มีตนเป็นที่ปเป็นสรณะ ๔๖๖

ผู้มีถ้อยคำถูกต้องหักทายเป็น ๕๒๘

ผู้มีธรรมเป็นที่ปเป็นสรณะ ๔๖๖

ผู้มีธรรมเป็นสรณะคือผู้มีสติปัญญา ๔๖๗

ผู้มีบริวารมาก ๓๔

ผู้มีบริวารสะอาด ๔๐

ผู้มีบริษัทไม่ระจัดกระจาย ๓๙

ผู้มีบุตรคือสาวกมาก ๓๖

ผู้มีปรกติกกล่าวต้องรับเชื่อเชิญ ๕๒๘

ผู้มีปิเวก (ความสงบสงัด)-

-เป็นที่มา ยินดี ๓๘๒

ผู้มีปัญญาใหญ่ ๓๖

ผู้มีฝ่ามือเปียกอยู่ตลอดเวลา ๓๓๖

ผู้มีกัศยธรรมในโลก ๕๒๐

ผู้มีรูปย่อมเห็นรูป-

-(ทิสที่ ๑ ของบุรุษผู้ฝึกแล้ว) ๒๐๘

ผู้มีฤทธิ์ คักดี อาณาภาพมาก ๑๔๗

ผู้มีวาจาที่ผู้อื่นเอื้อเพื่อเชื่อฟัง ๓๙

ผู้มีศรัทธา ๑๙๗/๒๗๖/๕๔๗/๕๗๗/

ผู้มีสัญญาในอรูปร-

-(ทิสที่ ๒ ของบุรุษผู้ฝึกแล้ว) ๒๐๘

ผู้มีสัมโพธิเป็นที่ไป ในเบื้องหน้า ๒๘๓

ผู้มีอาทิพรหมจรรย์เป็นอัธยาศัย ๕๒๕

ผู้มีอาพาธน้อย ๓๗/๒๗๖/๓๖๒/๓๗๘/๕๒๕

ผู้มีอำนาจสูงสุดโดยธรรมผู้เดียว ๑๙๙

ผู้มีอำนาจเหนือจิต ๑๕๕/๒๑๓/๕๑๙

ผู้ไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่น-

-ในคำสอนแห่งศาสนาตน ๓๒๘

ผู้ไม่ต้องเที่ยวถามใคร ๓๒๘

ผู้ไม่ถลึงตา ๓๗/๕๘๖

ผู้ไม่เที่ยงสำคัญว่าเป็นผู้เที่ยง ๑๔๗

ผู้ไม่เบียดเบียน ๓๗/๕๘๖

ผู้ไม่มักโกรธ ๓๖/๕๘๕

ผู้ไม่มีใครซ้ำสอง ๘

ผู้ไม่มีด้ายตีนชายเหลือ ๓๙๖

ผู้ไม่มีตา (: ผู้ดูหมิ่นคนไม่ควรดูหมิ่น)

๕๒๒

ผู้ไม่มีประโยชน์เกี่ยวของด้วยเรือน ๔๖

ผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ ๓๔๑

ผู้ไม่รู้จักผูก รู้จักเกิด ๔๔๙

ผู้ไม่เสื่อมเป็นธรรมดา ๓๗

ผู้ไม่ใส่ใจทั้งสิ่งไม่ปฏิคุณและปฏิคุณ

๑๐๒/๓๙๑

ผู้ไม่หมუნกลับมาสูกามอีก ๔๔

ผู้ไม่หวนเข้าศึกทั้งภายในภายนอก ๓๔

ผู้ไม่อาจนำไปได้ด้วยบ่วงแห่งราคะ ๕๕๐

ผู้ไม่เฝ้าหวาด ๒๗๖

ผู้ยังไม่ถึงความแน่ใจในพระรัตนตรัย-

- (ผู้แม่บรรลुเพียงรูปมานสี) ๓๑๗

ผู้กำลังจะถึงอยู่ซึ่งความแน่ใจ-

- ในพระรัตนตรัย (ผู้แม่กำลังบรรลु-

- วิชาที่สาม) ๓๑๘

ผู้ถึงแล้วซึ่งความแน่ใจในพระรัตนตรัย-

- (ผู้มีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว) ๓๑๘

ผู้ยิ่งในอธิเชคฺจนะ ๑๖๓

ผู้ยิ่งในอธิปัญญา ๑๖๓

ผู้ยิ่งในอธิวิมุตติ ๑๖๓

ผู้ยิ่งในอธิศีล ๑๖๓

ผู้ยินดีในการนอนหลับ ๕๕๗

ผู้ยินดีในการพูดคุย ๕๕๗

ผู้ยินดีในนวกกรรม ๕๕๗

ผู้รองลำดับตถาคต ๓๔๑

ผู้รู้กาลอันสมควรเพื่อพยากรณ์ ๒๐๐

ผู้รู้จบหมด ๒๒๘

ผู้รู้จักคนทุศีลไม่จำเป็นต้องเป็นคนทุศีล

๔๔๖

ผู้รู้ชัดที่ที่มารไปไม่ถึง ๑๓

ผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง ๙๙

ผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะซึ่งจิต ๑๐๐

ผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร ๑๐๐

ผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะซึ่งปีติ ๑๐๐

ผู้รู้สีกพร้อมเฉพาะซึ่งสุข ๑๐๐

ผู้ละมิจฉาชีพ ๓๙/๕๘๗

ผู้ละเว้นวาจาສ่อเสียด ๓๙/๕๘๖

ผู้ละเว้นการกล่าวคำหยาบ ๓๙/๕๘๖

ผู้ละเว้นการพูดเพื่อเจ้อ ๓๙/๕๘๖

ผู้ละเว้นจากมุสาวาท ๓๘/๕๘๖

ผู้ละอาสวะที่ทำให้เป็นมนุษย์ ๑๔

ผู้ลากแอก ๓๘๐

ผู้เลิกกว่าบรรดาเจ้าลัทธิทั้งหลาย ๕๒๘

ผู้เลิกกว่าบรรดาสัตว์สองเท้า ๒๑๕

ผู้เลิกกว่าสัตว์ ๒๑๔

ผู้เลิศประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย ๓๕

ผู้เลื่อมใสในบุคคคลเลิศ ๒๑๕

ผู้วางเครื่องดักมนุษย์ ๔๑๙

ผู้วิมุตติดีแล้วเพราะไม่มีเชื้อเหลือ ๔๗๙

ผู้เว้นจากปาณาติบาต ๒๗/๓๔/๓๑๒/๕๘๔

ผู้สงเคราะห์บริษัท ๓๕

ผู้สงเคราะห์ผู้อื่นด้วยสังคหวัตถุ ๓๕

ผู้สมานมิตร ๓๖

ผู้สังเกตชั้นเชิงของมหาชน ๓๖

ผู้สั่งงานบุชชาลัยญญ์ของ-

-พระเจ้ามหาวชิตราช ๕๙๖

ผู้สัพพัญญู ๒๑๑

ผู้สัพพทัสสาวี ๒๑๑

ผู้หนักในธรรม ๒๕๗

ผู้หนึ่งในบรรดาผู้นอนเป็นสุข ๓๗๐

ผู้หมუნกลับจากกามไม่ได้ ๔๔

ผู้หยุดเลิกเสียในระหว่าง ๕๕๗

ผู้เหยียบย่ำเสียซึ่งมารและเสนา ๓๔๑

ผู้ให้ทาน ๓๔/๓๖/๕๘๔/๕๘๕/๖๐๖

ผู้อยู่ด้วยความหลง ๑๐

ผู้อยู่ในโลก โลกไม่แปดเปื้อน ๑๔

ผู้อยู่ไม่มีที่เคารพ ๒๑๗

ผู้อยู่เหนือความมืด ๔๖๖

ผู้อันกิเลสจะทำให้กลับแพ้อีกมิได้ ๖๐๕

แผ่นดินไหวเมื่อพระเวสสันดร-

-ให้ทานข้าง ๖๐๘

แผ่นดินไหวเมื่อพระเวสสันดร-

-ให้ทานลูก ๖๑๐

แผ่นดินไหวเมื่อพระเวสสันดร-

-ให้ทานภรรยา ๖๑๐

แผ่นดินไหวเพราะเหตุแปด ๕๗๕

แผ่นดินไหวเมื่อโพธิสัตว์จุติ ๒๖

แผ่นดินไหวเมื่อโพธิสัตว์ประสูติ ๓๐

แผ่นดินไหวเมื่อแสดงธรรมจักร ๒๓๔

แผ่นดินไหวเมื่อปลงอายุสังขาร ๕๖๒/๕๖๔

แผ่นดินไหวเมื่อปรินิพพาน ๕๗๕

แผ่โอภาสไปก่อนแล้วบันลือเสียง ๑๙๔

ฝ

ฝน (เกี่ยวกับการทำนา) ๓๘๐

ฝักฝ้ายแห่งความคับแค้น ๓๒/๓๓

ฝ่าเท้ามีจักรเกิดแล้ว ๓๑

ฝ่ามือฝ่าเท้าอ่อนละมุน ๓๒

ฝืนใจประพฤติพรหมจรรย์ ๕๔๑

ฝูงเนื้อฝูงใหญ่ (อุปมาที่ใช้กับสัตว์) ๒๖๘

พ

พญาสัตว์ชื่อสีหะ ๑๔๖/๒๕๖

พ้นคำสาปเพราะศีลคุ้มครองไว้ ๖๑๑

พบการเจริญอิทธิบาทด้วยวิธีคิดค้น ๘๒

พยาบาท ๒๙๐/๒๙๕/๔๖๙	พรหมจรรย์พอเพียงสำหรับ-
พยาบาทวิตก ๓๑/๓๒/๓๓/๓๔	-สัตว์เหล่านั้น ๕๕๕
พยายามด้วยกำลังมือเท้าทั้งหมด ๒๖๓	พรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ๑๖๙/๑๓๐/๑๓๑
พรสิบประการ ๖๐๓	พรหมจรรย์อดีตกิลมณายุค ๕๖
พรหม ๓๔๑	พรหมจรรย์อุปมาด้วย-
พรหมกาย (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๑	-การบูชาญูของพราหมณ์ ๔๖๔
พรหมจรรย์ ๑๑	พรหมจักร ๑๓๕/๑๓๓/๑๔๑/๑๔๒
พรหมจรรย์ของพระองค์ ๑๖๘	พรหมจักร (: เรื่องเบญจขันธ์และ-
พรหมจรรย์คืออริยมรรค ๕๙๙	-อิทัปปัจจยตา) ๑๔๒
พรหมจรรย์จบแล้ว ๑๑๓/๒๙๖	พรหมจารี ๑๖๙
พรหมจรรย์ชนิดที่ทรงกล่าวไว้ดีแล้ว ๔๓๔	พรหมทัศน์ที่ส่งผลแก่ภิกษุฉันนะ ๕๓๔
พรหมจรรย์ซึ่งสมบูรณ์โดยอาการทั้งปวง	พรหมบริษัท ๔๒๑/๔๒๒
๔๓๕	พรหมภูต (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๑
พรหมจรรย์ทั้งหมด ๓๘๘/๔๙๙	พรหมโลก ๑๘๖
พรหมจรรย์ที่เทวดามนุษย์ประกาศได้	พรหมโลกปฏิบัติ ๑๘๓
๒๓๘	พรหมวิมานอันว่างเปล่า ๕๘๓
พรหมจรรย์ที่น่าดื่มเหมือนมัทนะ ๒๓๙	พรหมวิหาร ๓๕๙
พรหมจรรย์ที่นึกถึงกิจของตัวเอง ๔๘๕	พรหมวิหารธรรมเพื่อผลเพียง-
พรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ตลอดชีวิต	-พรหมโลก ๕๙๘
๕๔๐	พรหมายุพราหมณ์ ๕๐๐/๕๓๔
พรหมจรรย์นี้ ๒๓๓/๒๘๐/๓๘๘/๔๓๑-๒-๓	พระกายบัดนี้คร่ำคร่า-
พรหมจรรย์ในลักษณะที่-	-เหมือนเกวียนซ่อมด้วยไม้ไผ่ ๕๖๑
-บรรพชาจักไม่เป็นโมฆะ ๔๓๔	พระโคตมผู้ชักชวน ๓๐๙
พรหมจรรย์บริบูรณ์เมื่อบริษัท-	พระโคตมผู้มีอายุ ๒๒๙/๓๕๖/๓๕๓
-ทั้ง ๖ จำพวกมีความพอใจ ๕๐๔	พระเจ้าโกศล ๒๒/๕๔๖
พรหมจรรย์ปรารถนาไปเป็นเทพ ๑๓๑	พระชนนีทิวังคต ๔๐
	พระติสสะ ๒๓๐/๒๓๑

พระนามว่าตถาคต ๑๙๘	พราหมณคาม (ตำบล) ๓๖๓/๓๗๙
พระประวัติเบ็ดเตล็ด ๔๙๙	พราหมณบริษัท ๔๒๑/๔๒๒
พระปัจเจกพุทธเจ้า ๖๐๕	พราหมณบัณฑิต ๓๐๕-๖/๕๑๔/๕๔๓
พระพุทธเจ้าทั้งปวงเคารพธรรม ๒๑๘	พราหมณสังข์ ๑๘๓/๑๘๔
พระมหากัปปิณะ ๙๘	พราหมณสังข์อย่างพุทธศาสนา ๑๘๓
พระรัตนตรัยที่แท้จริงและถึงที่สุด ๓๑๕	พลญาณ ๑๓๕/๑๓๗/๑๔๐/๑๔๒/๑๔๘
พระราชยาของพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๓๖	พลีกรรมไพร่สณฑ์ ๓๓๓
พระราชยาโดยธรรม ๓๑/๕๘๗	พลีกรรมที่ประกอบด้วยธรรม ๔๖๖
พระราชยาผู้สมาทานอุโบสถศีล ๕๙๖	พวกที่ได้แต่นึก ๆ เอา ๓๘๙
พระศาสดาในฐานะผู้ถูกทดสอบ ๑๖๗	พวกที่ทำบาปแล้วตายไปสู่นรก ๔๐๘
พระสมณโคดม ๖๖/๖๗/๑๔๘/๒๑๑/ ๒๘๖/๓๔๙/๕๐๐	พวกที่ทำบาปแล้วตายไปสู่สวรรค์ ๔๐๙
'พระสมณโคดมมีวิชาสาม' ๒๑๓	พวกที่มีความใคร่ในสิกขา ๔๖๖
พระสารีบุตรเป็นธรรมโอรส- -ที่สามารถหมั่นธรรมจักร ๓๔๓	พวกที่ไม่มีสติคุ้มครองตน ๔๑๒-๓-๔
พระสำเนียงมีองค์แปด ๕๓๔	พวกที่ "เราจะกระทำอะไรจะเขาได้"
พระสุคตคือใคร ๙	๑๓๕
พระสูตรที่กล่าวถึงหัวใจของพุทธศาสนา- -(เมื่อเทียบกับลัทธิอื่น) ๓๘๖	พวกที่เว้นจากบาปแล้วตายไปสู่นรก ๔๑๐
พระเหม็นคาว ๔๖๙	พวกที่เว้นจากบาปแล้วตายไปสู่สวรรค์
พระองค์อยู่ที่ธรรม- -ที่กำลังมีอยู่ในใจของเรา ๓๑๔	๔๑๐
พระอรหันต์ ๔๐๑	พวกมีลักขะ ๔๖๙
พระอรหันต์ ๖๐ รูปชุดแรก ๒๔๓	พวกฤาษีภายนอก ๓๓
พราหมณ์ไตรเพท ๒๑๑	พวกสมณศากยปุตติยะมีสุขัลลิกานุโยค- -เฉพาะของตน ๑๘๓
พราหมณ์ (วรรณะ) ๓๑๐	พวกสากยะอยู่ใต้อำนาจพระเจ้าโกศล ๒๒
พราหมณ์ (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๑	พวกเห็นโทษปรโลกว่าเป็นภัย ๒๒๓
	พวกอภิชาติแห่งกัณห์โคตร ๔๓๔
	พหูสูตตเจตีย์ ๔๙๐
	พหูสูต ๒๑๒/๒๒๑/๕๖๗

พอใจในกามคุณ ๘
 พอใจในการถือตัว ๘
 พอใจในความรุ่มรวยไม่สงบ ๙
 "พอแล้วเพื่อหน่าย-
 -คลายกำหนด-หลุดพ้น" ๕๙๓
 พาราณสี ๑๕/๑๘๑/๒๐๔/๒๒๗/๒๒๘/
 ๒๒๙/๒๓๓/๓๓๔/๔๖๙/๕๙๑/๖๐๐/๖๑๒
 พาวรีพราหมณ์ ๕๒๐
 พิมพิสาร (พระราชธา) ๒๓/๓๕๖/๓๕๗/
 ๕๒๙/๕๔๔
 พี่เลี้ยงของสาวก ๓๔๐
 พี่ใหญ่กว่าเขาทั้งหมด ๒๙
 พี่ช (อุปมาศรัทธา) ๓๘๐
 พี่ชคาม ๔๕๓/๔๕๔
 พี่นเท้าสมาเสมอ ๓๑
 พุทธคุณตามทัศนะของ-
 -ผู้เคยเป็นเดียรถีย์มาก่อน ๕๓๕
 พุทธคุณตามทัศนะของอุบาสิกหบดี ๕๓๕
 พุทธจักขุ ๒๒๓
 พุทธบริษัทไหลไปหยุดอยู่ที่นิพพาน ๕๐๔
 พุทธประสงค์ให้กระทำกะพระองค์-
 -อย่างมิตร ๓๒๖

'พุทธะ' ๑๓/๑๔/๓๔๑

พูดจาเล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ๑๖๙
 พูดเหมือนนกการวิก ๓๓
 เพียงระลึกว่านันทธรรมทั้งหลาย ๓๕
 แพ้ภัยตัวเอง ๔๑๙

แพะแกะ (ในฐานะ-
 -สิ่งที่มนุษย์หลงแสวงหา) ๔๕
 โขขณงค์ (การปรากฏ) ๔๓๑
 โขขณครัตนะ ๔๓๑
 โขอิราชกุมาร ๔๗/๕๑/๕๓/๕๕/๖๑/
 ๖๓/๖๘/๖๙/๑๑๕/๒๒๑/๒๒๒/๒๒๓/
 ๒๒๖/๒๒๙/๒๓๖/๒๓๘
 โปธิสัตว์ ๒๓/๒๔/๒๕/๒๖/๒๗/๒๘/๒๙/
 ๓๐/๓๑/๔๐/๔๔/๔๖/๔๗/๖๙/๗๑/๗๕/
 ๘๐/๘๑/๘๒/๘๓/๘๖/๘๙/๙๓/๙๕/๙๗/
 ๑๐๑/๑๐๓/๑๑๓/๑๑๔/๕๖๒/๕๗๕
 โปธิสัตว์กำลังก้าวลงสู่กรรม ๒๖

พ

พังธรรมแล้วพอใจเกินคาดหมาย ๓๐๓
 พัน ๔๐ ซีบริบูรณ์ ๓๒
 พันเรียบเสมอกันทุกซี่ ๓๒
 พันสนิทชิดกันตลอด ๓๒
 โฟชี้วัว ๓๑๑
 โฟที่เกิดจากฟืน ๓๑๑
 โฟสะเก็ดไม้ ๓๑๑
 โฟหญ้าแห้ง ๓๑๑

ภ

ภฏะ (อุบาสก) ๕๖๐
 ภพ (เป็นปัจจัย) ๘๖/๘๘/๘๙/๙๑/๔๒๘
 ภยุปรัต (ผู้ยินดีในสิ่งที่เป็นภัย) ๑๖๕

ภาสวระ ๑๑๗/๓๑๘/๕๕๗	ภิกษุบริษัทมีรูปลักษณะที่ควรจะไปดู-
ภักคควโคตตปริพพาชก ๑๙๔/๓๗๒/๔๔๑/ ๔๘๒/๔๙๐	-แม้ด้วยความพยายามมาก ๓๒๐
ภักคคะ (แคว้น) ๒๗๖	ภิกษุบริษัทมีรูปลักษณะที่-
ภักญญะปริพพาชก ๔๒๕	-ให้ทานน้อยได้ผลมาก ๓๒๐
ภักตคาม (หมู่บ้าน) ๕๖๕	ภิกษุบริษัทมีรูปลักษณะที่น่าบูชา ๓๒๐
ภัททกัปป ๑๖	ภิกษุบริษัทมีรูปลักษณะ-
ภัยที่จะเกิดเพราะอวิหิงสาวิตก ๗๔	-ยากที่ชาวโลกจะให้เห็น ๓๒๐
ภาชนะดิน (เปรียบด้วยกาย) ๕๖๕	ภิกษุผู้ชื่อว่ามีมิตรดี ๓๘๗
ภารทวาชโคตร ๔๒/๓๗๐	ภิกษุผู้ถึงความ เป็นเทพ (มีรูปผาน) ๓๒๑
ภารทวาชสามเณร ๒๐๑	ภิกษุผู้ถึงความ เป็นพรหม-
ภาระความสิ้นสุดของกรรม ๑๗๒	-(มีพรหมวิหาร) ๓๒๑
ภาระแห่งผู้ไม่อยากจากไป ๕๓๔	ภิกษุผู้ถึงความ เป็นอริยะ-
ภิกษุ ๖๙/๘๑ ๗๗๑	-(เห็นอริยสังขี) ๓๒๑
ภิกษุณี ๓๒๒ ๗๗๑	ภิกษุผู้ถึงความ เป็นอานัญชา-
ภิกษุณีนาคามีผู้มีชื่อเสียงแห่ง-	-(มีอรูผาน) ๓๒๑
-นาทิกะคาม ๕๕๙	ภิกษุผู้ถึงฝั่ง ๔๘๗
ภิกษุโดยทั่วไปแบ่งเป็น ๓ ภูมิ ๓๒๙	ภิกษุผู้เถระ ๒๙๖
ภิกษุที่ชื่อว่าอยู่ไกลตถาคต ๓๑๔	ภิกษุผู้ปุ่นกลาง ๒๙๖/๕๕๖
ภิกษุที่ชื่อว่าอยู่ใกล้ตถาคต ๓๑๕	ภิกษุผู้ใหม่ ๒๙๖/๕๕๖
ภิกษุที่ทรงเจตนาไม่สรรเสริญ ๓๒๔	ภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ ๙๕
ภิกษุที่ทรงเจตนาสรรเสริญ ๓๒๕	ภิกษุผู้ "สมาทาน"* ในสิกขา ๓๒๕
ภิกษุบริษัทที่ตั้งอยู่ในธรรม-	ภิกษุภิกษุณีบรรลุลุทธิธรรมสูงสุดได้ถึง-
-อันมีสาระล้วน ๓๒๐	-ชั้นอรหัตตผล ๓๒๒
	ภิกษุขอปริหานิยธรรม ๕๕๖

*

สมาทาน ในที่นี้ มิได้หมายถึงการทำสังฆญารับปฏิบัติสิกขากับผู้ใดผู้หนึ่ง เช่นสมาทานศีลของบุคคลทั่วไป, แต่หมายถึงการปฏิบัติสิกขาอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้.

ภิกษุอรหันต์ผู้มีชื่อเสียงแห่ง-

-นาทิกะคาม ๕๕๔

ภิกษุอลัชชี ๓๕๑

ภิสักโก (หมอฟ่าตัด, ไหวพจน์แห่งตภาคต)

๒๐๑

ภูตคาม ๔๕๓/๔๕๔

ภูตปฏิปทา ๕๑๒

ภูตวาที (คือตภาคต) ๒๐๐/๒๐๑/๒๘๑

ภูมิภาคอันสม่าเสมอหน้ารีนรมย์-

-(อุปมาที่ใช้กับพระนิพพาน) ๒๓๑

โกคนคร ๕๖๖

โกชนะแต่ในที่นั่งแห่งเดียว ๓๖๒

โกชนะที่หายกถาด้วยศรัทธา ๔๕๔/

๔๕๕/๔๕๖/๔๕๗/๔๕๘

โกชบุตร (สกุล) ๔๘๑

ม

มคธิ ๕๕/๒๒๓/๒๔๕/๓๒๓/๓๒๔/๓๕๖/

๓๕๗/๓๗๙/๔๖๕/๕๑๙/๕๒๙/๕๙๔

มฆเทวราช ๕๙๖

มฆเทวัมพวัน (สวนป่า) ๕๙๖/๕๙๗/๕๙๘

มณิรัตน์ ๕๙๓

มตที่ขัดกันเกี่ยวกับนรกและสวรรค์ ๑๘๖

มนต์มหาปุริสลักขณะ ๓๓

มนสาเกตคาม (หมู่บ้าน) ๑๘๖

มณุษย์ ๑๘๘ ๗๗๗

มณุษย์เข้ารับต่อภายหลัง ๒๘

มณุษย์ธรรมดา ๑๕๓

มณุษย์มีอายุแปดหมื่นปี ๓๒๓

มโนกรรมไม่บริสุทธิ์ ๙๖

มโนปริจาร ๔๒๖

มรรคอันประเสริฐ ๘๔

มรยาททางกาย ๑๗๓

มรยาททางวาจา ๑๗๓

มรยาททางใจ ๑๗๓

มรยาทเป็นสง่า ๕๓๑

มรยาทแห่งความเจียมในหมู่สงฆ์ ๕๔๒

มหาโควินทพราหมณ์ ๕๙๙

มหาทานของพระเจ้ามัทกุมาร ๖๐๔

มหาทานของพระเจ้ามหาสุทนต์ ๕๘๑

มหาทานของพระเจ้าเวสสันดร ๖๐๘

มหาทานของเวลาพราหมณ์ ๖๐๕

มหาทานที่ไม่มีผู้ควรแก้ทักษิณา ๖๐๖

มหานาค (ตระกูลข้างปลาย) ๓๑๕/๓๑๖

มหานามสากยะ ๔๔/๓๕๖/๔๗๑

มหาบุรุษ (แบบพราหมณ์) ๒๑๒

มหาบุรุษ (แบบพุทธ) ๒๑๓

มหาบุรุษ (ผู้จะเป็นพระพุทธรูปเจ้า) ๓๑

มหาปเทส ๕๖๖

มหาปราชญ์ (แบบพราหมณ์) ๒๑๒

มหาปราชญ์ (แบบพุทธ) ๒๑๓/๕๑๙

มหาปุริสลักขณะ ๓๑-๓๙/๕๒๘/๕๓๐

มหาภูต ๔๘๓/๔๘๔

มหาอัษฎัญญ์ (แบบสัสมมาทิฏฐิ) ๕๘๔	มัตระกกุลวลาหก ๕๙๓
มหาราชทั้งสี่ ๔๘๘	มาตังคชฎิล ๖๑๑
มหาลิลิจฉวีผู้ปากแข็ง ๔๙๕	ม้าเป็นพาหนะ (ออกบวช) ๑๕
มหาวัน (สวนป่า) ๑๕๓/๒๔๖/๒๖๑/๒๘๗/ ๓๒๘/๓๘๑/๔๓๙/๔๗๐ ๔๙๐/๔๙๒/๕๖๔	มายาเทวี ๑๕/๑๗
มหาวิภูโกชนวัตร ๕๙	มาร ๓๓๐/๓๘๕ ฯลฯ
มหาวิชิตรราช ๕๙๔/๕๙๖	มาร (พ่อ) ๕๔๙/๕๕๐
มหาวิญหะ (ปราสาท) ๕๙๒	มาร (ลูก) ๕๔๙/๕๕๐
มหาสุทศน์ (จักรพรรดิ) ๕๗๒/๕๙๑/๕๙๒	มารคือผู้ไม่มีวันรู้จักทางของพระองค์ ๔๕๑
มหาสุบิน (๕ ข้อ ก่อนตรัสรู้) ๑๑๓/๑๑๔	มารดาบิดาไม่ปรารถนาให้บวช ๔๗
มहीं (แม่น้ำ) ๓๓๕	มารดาแห่งโพธิสัตว์ ๒๖/๒๗/๒๘/๔๐
มักขลิโมฆบุรุษ ๔๑๘/๔๑๙	มารบริษัท ๔๒๑/๔๒๒
มักคโกวิท (ฉลาดในมรรค) ๒๐๖	มารผู้มีบาป ๑๓/๑๖๘/๑๗๔/๒๒๐/๒๖๘/๓๓๕/ ๓๖๔/๓๖๘/๓๖๙/๔๕๑/๕๔๙/๕๖๒
มักควิฑู (รู้แจ้งมรรค) ๒๐๖	มาลุงกยะ (ภิกษุ) ๒๙๗/๓๐๓
มักคัญญ (รู้มรรค) ๒๐๖	มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว ๔๓๐/๕๖๐
มักคานุกา (ผู้เดินตามมรรค) ๒๐๖	มิจนามรรค ๒๖๘/๒๗๐
มัชฌิมศีล ๔๕๓	มิจฉาทิฏฐิ (ในฐานะปัจฉัย- -ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๖
มัตตะยอดโอชาแห่งโครส- - (อุปมาแห่งพรหมจรรย์) ๒๘๐	มิจฉาสังกับปะ (ในฐานะปัจฉัย- -ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๖
มัททกัจฉิมิคทายวัน ๓๖๗/๕๒๒	มิจฉาวาจา (ในฐานะปัจฉัย- -ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๗
มัททรี (กษัตริย์เวสสันดร) ๖๐๙/๖๑๐	มิจฉากัมมันตะ (ในฐานะปัจฉัย- -ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๗
มัลลกษัตริย์ ๕๖๘/๕๖๙/๕๗๐/๕๗๒	มิจฉาอาชีวะ ๒๖๙/๒๗๐/๔๕๗/๔๕๘
มาคัณฑิยะปริพพาชก ๔๒/๑๓๔	มิจฉาอาชีวะ (ในฐานะปัจฉัย- -ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๗
ม้าชนิดที่อาจฝึกได้ ๒๘๘	
มาตรฐานที่ทรงใช้ในการปฏิบัติ- -ต่อสาวก ๓๒๗	

มีจนวายามะ (ในฐานะปัจฉัย-

-ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๗

มีจนสติ (ในฐานะปัจฉัย-

-ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๗

มีจนสมาธิ (ในฐานะปัจฉัย-

-ของเวทนา) ๑๒๕/๑๒๗

มิใช่มีลาภสักการะเป็นอนิสงส์-

-(พรหมจรรย์) ๔๓๓

มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีล-

-เป็นอนิสงส์ (พรหมจรรย์) ๔๓๓

มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิ-

-เป็นอนิสงส์ (พรหมจรรย์) ๔๓๓

มิใช่มีความถึงพร้อมด้วยญาณทัสสนะ-

-เป็นอนิสงส์ (พรหมจรรย์) ๔๓๓

มิได้ลบหลู่ดูถูกสตรี ๔๖๖

มิถิลลา (เมือง) ๕๙๖

มิทสุข (สุขของคนนอนซบ) ๓๕๓/๓๕๔

มิลักขะ (ขนนั้น) ๔๖๙

มิพหุสุข (สุขอันเกิดจากท้อปัสสาวะ)

๓๕๓/๓๕๔

มีกายตรงดุดกายพรหม ๓๒/๓๔

มีกิเลสเครื่องปกปิดอันเปิดแล้ว ๓๑

มีขนอันตกราบ ๓๒๖/๕๔๒

มีโคมัย (ขี้วัว) เป็นภักษา ๕๗

มีชีวิตอยู่ด้วยสุราและเนื้อ ๔๙๐

มีตนเป็นที่ปมิตนเป็นสรณะ-

-ด้วยสติปัญญา ๓๕๘

มีธรรมเป็นธงชัย ๒๑๖/๒๑๗/๓๒๖

มีธรรมเป็นที่ปมิตนเป็นสรณะ-

-ด้วยสติปัญญา ๓๕๘

มีธรรมเป็นอธิปไตย ๒๓๖/๒๓๗

มีปรกติกกล่าวคำต้อนรับเชื่อเชิญ ๕๒๘

มีเปลือกไม้เป็นภักษา ๕๗

มีพระพักตร์ทางทิศเหนือ ๒๙

มีรูปฝั่งผาย ๕๒๗

มีลาภเป็นอนิสงส์ ๕๓๓

มีศีล ๒๘๘/๒๙๓ ๙๗๙

มีสาหร่ายเป็นภักษา ๕๗

มีหญ้าเป็นภักษา ๕๗

มีอภิขณามาก ๙๖

มีอิตตาซึ่งมีสุขโดยส่วนเดียว ๔๑๕

มุกธาธิบาท (วิชาอันประกอบ-

-ด้วยสัทธา ๙๗๙) ๕๒๐

มุกธา (อวิชา) ๕๒๐

มุกิตาเจโตวิมุตติ (ในพุทธศาสนา) ๓๙๑

มุกิตาเจโตวิมุตติมีวิญญานณัญญาตนะ-

-เป็นอย่างยิ่ง ๓๙๔

มุกินิที่ไม่ละกาม ๔๘๕

มุกินิผู้ชวนชวายเป็นอาหารบริสุทธี ๕๙

มุกิตราและกรีสเป็นอาหาร ๕๙

เมตตาเจโตวิมุตติ ๑๘๘

เมตตาเจโตวิมุตติ (ในพุทธศาสนา)

๓๙๑/๓๙๒

เมตตาเจโตวิมุตติมีสุกวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง

๓๙๑

เมตเตยยะ (พระพุทธเจ้าในอนาคต)

๓๒๓/๓๒๔

เมถุนธรรมด้วยภรรยาเก่า ๒๖๑

เมทหุปะ (นิคม) ๕๔๐/๕๔๖

เมื่อกำลังแสวงหานายช่างผู้ปลูกเรือน ๖๑๓

เมืองขึ้นแห่งโกศล ๒๓

เมืองแห่งชาวกาสิ ๒๒๘

เมืองงานแรกนาได้ปฐมฉาน ๖๘

เมื่อพบนายช่างผู้ปลูกเรือนแล้ว ๖๑๓

เมื่อไม่มีความกังวลใจ-

-ก็มีปิติเป็นภักษา ๓๖๔

เมื่อยังไม่ได้ให้ทาน-

-ก็ยังไม่บริโภคอาหาร ๖๐๙

แม่ทรงหลับอยู่ก็ยังชื่อว่า-

-ผู้เอ็นดูสรรพสัตว์ ๓๖๗/๓๖๘

แม่ธรรมก็ควรละ จะป่วยกล่าวไปโย-

-ถึงสิ่งไม่ใช่ธรรม ๒๕๘

แมลงวัน ๕๗/๕๖๙

โมคคัลลานะ ๑๗/๑๕๑/๑๕๒/๓๕๑/๔๕๙/

๔๖๐/๔๗๙/๕๐๒

โมฆบุรุษ ๒๖๑/๒๙๗/๓๒๖/๓๕๑/๔๑๘/๔๙๑

โมหะ ๓๔/๓๙/๒๘๒/๒๙๖/๓๒๐/๓๕๕/๓๗๒/

๓๗๔/๔๓๐/๔๔๘-๙/๕๓๕/๕๓๗/๕๖๐/๕๖๙

ไม่เข้าที่มุงที่บังปีละแปดเดือน ๓๔๗

ไม่เคยทรงบังเกิดในสุทธาวาส ๕๘๒

ไม้จันทนะ ๓๑๓

ไม่ต้องปิดประตูเรือนในเวลาค่ำคืน-

-(สัญญาลักษณ์สันติภาพ) ๕๙๕

ไม่ติดจมหมใจในลาภ ๑๑๔

ไม่ถือการพูดคำสัจเป็นเหตุถือตัว ๑๘๓

ไม่ทรงกล่าวขัดแย้งผู้ที่กล่าวขัดแย้ง-

-พระองค์ ๒๘๕

ไม่ทรงทำอุโบสถอีกต่อไป ๓๕๑

ไม่ทรงยึดมั่นการรู้สิ่งที่สมมติกันว่าเลิศ

๓๗๒

ไม่ทรงรับรู้พวกที่ถือว่า-

-"ถูกแต่ของเรา" ๔๐๕

ไม้ที่เกียรติดำนามว่าไม้โพธิ์ ๑๖

ไม่นั่งจมนั่ง ๕๓๑

ไม่นั่งยันคางด้วยมือ ๕๓๑

ไม้ปทุมกะ ๓๑๓

ไม่ประมาทมิเพียร มีตนส่งไปอยู่

๗๒/๗๙/๙๓

ไม่เป็นวิสัยที่จะตริภยั้งลงง่าย ๆ ๒๒๑

ไม่มีความลับที่ต้องช่วยปิด ๑๕๑

ไม่มีธรรมเหลือไว้ในกำมือของตถาคต

๕๖๑

ไม่มีภิกษุแม้รูปเดียวมีความเคลือบแคลง-

-ในพระพุทธศาสนา ๕๗๔

ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา ๑๘๔

ไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา ๑๘๔

ไม่ยกขาสูงเหมือนเดินในน้ำ ๕๓๐

ไม่ยันกายด้วยมือแล้วจึงนั่ง ๕๓๑

ไม่รับอาหารที่เขาร้องเชิญ ๕๖

ไม่เสพเมถุนจนตลอดชีวิต ๔๙๐

ไม่หมุนกายนั่ง ๕๓๑
 ไม้สดชุ่มยาง แห่อยู่ในน้ำ ๖๑
 ไม้สดชุ่มยาง วางอยู่บนบก ๖๒
 ไม้สลหะ ๓๑๓
 ไม้สาเก ๓๑๓
 ไม้สาละ ๓๑๓/๓๘๓/๓๘๔/๕๐๒
 ไม้สีไฟ ๖๑/๖๒/๖๓/๓๑๓
 ไม้สีสปา (ประดู่ลาย) ๒๘๔/๓๓๐
 ไม้แห้งสนิท วางอยู่บนบก ๖๒
 ไม้โอศิก ๒๘๔
 ไม้อัจจรัสรู้เพราะทุกกริรียา ๖๓

ย

ยถาภูตญาณที่ทำให้แจ้งอริมุตติบท ๑๔๐
 ยถาวาที่ตถากาโร ยถากาโรตถาวาที ๕๒๔
 ยมูนา (แม่น้ำ) ๓๓๕/๕๒๔
 ยโสธรา ๑๕
 ยอดคน ๒๙
 ยอดเรื่อน (คืออริชชา) ๖๑๔
 ยอดแห่งแก่นไม้หอม ๕๐๔
 ยอดแห่งดอกไม้หอม ๕๐๔
 ยอดแห่งรากไม้หอม ๕๐๔
 ยอดแห่งปรมัตถธรรม ๕๐๕
 ยอดแห่งพรหมจรรย์ ๒๒๙/๒๓๐/๒๓๑
 ยักษ์ ๔๘๓/๙๗๙

ยักษ์ชั้นสูง ๔๘๘
 ยักษ์ชั้นกลาง ๔๘๘
 ยักษ์ชั้นต่ำ ๔๘๘
 ยักษ์และรากษส (อุปมาที่ใช้กับ-
 -เพศตรงข้าม) ๒๖๓
 ยักษ์ส่วนมาก ๔๘๘
 ยังไม่บวชเพราะต้องเลี้ยงมารดาบิดา-
 -แก่และตาบอด ๕๙๑
 ยัญญ์ ๔๐๐
 ยัญญ์ที่ทำสืบสกุลกันมาลงมา ๔๐๑
 ยัญญ์ที่สำเร็จด้วยเนยใส่น้ำมัน ฯลฯ ๕๙๖
 ยามเฝ้าตลิ่งให้ปวงสัตว์ ๒๖๓

ยีนกระหย่ง ๕๓
 ยีนแก้ความขลาด ๙๓
 ยีนคลอด ๒๘
 ยีนเดินบนหนาม ๕๘
 ยีนไม่ย่อตัว แต่เข้าได้ ๓๒
 ยุธัญชยะ (เจ้าชาย) ๖๑๒
 โยคักเขมธรรม ๑๑๒/๓๓๓/๓๕๙
 โยคักเขมิ (ผู้กระทำความเกษม-
 -ทั้งแก่ตนและผู้อื่นด้วยโยคะ) ๒๑๐
 โยคักเขมิ (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๙
 โยนิโสมนสิการา-
 -(การทำในใจโดยแยกกาย) ๓๓๕
 โยนิโสสมมุปปธานา ๓๓๔

ร

รมณีสถานมีชฎาเปียกเย็น ๕๕
 รมไม้หว่ามีเงาเย็นสนิท ๖๘
 รสอร่อยของรูป ๘๒/๘๕
 รสอร่อยของเวทนา ๘๒/๘๔/๘๕
 รสอร่อยของอุปาทานขันธุ์ ๘๒/๘๓
 รสอร่อยในโลก ๖๙/๗๐
 ร้องขานชื่อและโคตรของตน ๔๘๘
 ร้องเจ็ยบ ๆ ๑/๕๐๗
 ร้องรอยแห่งมัชฌิมาปฏิปทา ๒๕๓
 รอยทางเก่า (อัญลึงคิกมรรค) ๑๒๑/๑๒๒/
 ๒๗๘/๒๗๙
 รอยเท้าอุฐ ๖๐
 ระบบวินัย ๓๐ ระบบ ๒๖๑
 ระเบียบวินัยของพระสุคตคืออะไร ๙
 ระยะเวลาที่สติจะกลับเกิดขึ้น ๑๓๘
 รังนา ๓๘๐
 รากษส ๒๖๗
 รากะ ๓๗๔ ๙๗๙
 ร่างกายที่ยาวาหาหนึ่งนี้เอง ๔๘๑
 ราชคฤห์ ๑๒/๑๔๙/๑๕๕/๒๑๒/๒๔๕
 ๒๗๓/๒๙๑/๓๐๓/๓๐๙/๓๒๑/๓๒๔/
 ๓๕๑/๓๖๐/๓๖๓/๓๖๗/๔๐๑/๔๐๓/
 ๔๒๓/๔๓๓/๔๔๔/๔๕๑/๔๖๗/๔๗๑/
 ๔๘๗/๕๐๓/๕๑๙/๕๒๒/๕๕๖/๕๗๕/
 ๕๙๙

ราตรีเป็นที่ตรัสรู้-

-อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๕๖๘

ราตรีเป็นที่ปรินิพพานด้วย-

-อนุปาทิสเสสนิพพานธาตุ ๕๖๘

รามบุตร (อุทกรามบุตร) ๕๓/
 ๕๔/๕๕/๑๕๘/๒๒๖/๒๒๗

รามะรู้ทั่วถึงธรรมใด ท่านรู้ธรรมนั้น ๕๔

ราวป่าหนาทึบ (อุปมาที่ใช้กับอวิชชา) ๒๗๑

ราहुล ๑๕

รู้จักพระรัตนตรัยถึงที่สุดเมื่อรู้-

-ผลแห่งความสิ้นอาสวะของตน ๓๑๕

รู้แจ้งกระทำให้เป็นญาณ ๑๘๐/๑๘๑

รู้แต่ไม่ติดในความรู้ (ของพระองค์) ๓๗๒

รูปนิมิต ๓๘

รู้ประมาณในโภชนะ ๒๘๙/๒๙๓/๒๙๔

รูปสัญญา ๑๐๗/๑๐๘/๑๐๙/๒๐๙/๓๙๓

รูปปาน อตินิชฌายิตัตตะ ๓๘

รู้สึกถึงโทษทรมของการต้องเกิด ๔๖

รู้สึกปวดท้อทั้งศีรษะเหลือประมาณ ๖๔

'เราก็ฆ่าเขาเสีย' ๓๐๘

เราเป็นแต่ผู้บอกทางเท่านั้น ๓๑๐

"เราไม่ขยี้หัวใจเราอีกต่อไป" ๕๑๕/๕๔๔

'เราไม่ให้ฝ่าลูกศรออก' ๒๙๗

เราเห็นพระองค์ชั่วเวลา-

-ปรากฏพระกาย ๕๗๕

เรียนธรรมได้ไวชั่วเวลาได้ตอบ ๕๒

เรื่องก่อนประสูติ ๒๑

[เรื่องก่อนตรัสรู้ ๔๔/๔๖/๔๗/๖๙/๗๑/](#)

[๗๕/๘๐/๘๑/๘๒/๘๓/๘๕/๘๖/๘๙/](#)

[๙๓/๙๕/๙๗/๑๐๑/๑๐๓/๑๑๓/๑๑๔](#)

[เรื่องก่อนหน้าปรีนิพพาน ๕๕๖](#)

[เรื่องจริงและประกอบด้วยประโยชน์-](#)

[-ก็ไม่ใช่เรื่องควรกล่าวโดยส่วนเดียว](#)

[๒๐๐/๒๔๕](#)

[เรื่องความทุกข์ ๑๑๘/๒๕๐/๒๘๗](#)

[เรื่องฉันทปลาร้อนเนื้อ ๔๔๔](#)

[เรื่องซึ่งพันวิสัยโลก ๑๓๔](#)

[เรื่องที่ควรเชื่อควรฟัง ๑๓/๑๓๔](#)

[เรื่องที่เชื่อแล้วจะได้ประโยชน์สุข ๑๓](#)

[เรื่องทรงแจ่มแจ้งแทงตลอด ๑๓๒](#)

[เรื่องที่ทรงพยากรณ์ ๒๐๑/๓๐๓](#)

[เรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์ ๒๐๑/๒๙๗](#)

[เรื่องที่สุดในโลก ๔๘๐](#)

['เรื่องนี้ควรฟังควรเชื่อ' ๑๓/๑๓๔](#)

[เรื่องย่อที่ควรทราบก่อน-](#)

[-\(ในการศึกษาพุทธประวัติ\) ๑๕](#)

[เรื่องย่อที่ควรทราบก่อน-](#)

[-\(อีกหมวดหนึ่ง\) ๑๖](#)

[เรื่องเวทนาโดยละเอียด ๘๓](#)

[เรือน \(คืออัตตภาพ\) ๖๑๓](#)

[แรกถึงกระแสแห่งนิพพาน ๔๓๐](#)

[โรงบูชาไฟ ๔๒/๑๓๔](#)

[โรสิกพราหมณ์ ๕๒๕](#)

[โรหิตัสส์ \(เทวบุตร\) ๔๘๑](#)

ก

[ฤดูหนาวระหว่างแปดวัน ๕๙/๓๗๑](#)

[ฤทธิ \(เพราะอิทธิบาทสี่\) ๑๘๙](#)

[ฤษี ชื่อคันธาระ ๑๙๗](#)

[ฤษี ชื่อโรหิตัสส์ ๔๘๑](#)

[ฤษีภายนอก ๓๓](#)

ล

[ลมกล้าแห่งเขาเข้านครหม่อม ๖๔](#)

[ลมกล้าหวนกลับลงแห่งพื้นที่อง ๖๕](#)

[ลมเวรัมพา ๓๗๑](#)

[ลมออกทางช่องหูทั้งสอง ๖๔/๑๕๙](#)

[ละทิ้งศาสนาบวชเป็นปริพาชก ๑๔๔](#)

[ลักษณะการประกาศพรหมจรรย์-](#)

[-ของตถาคต ๑๑](#)

[ลักษณะการแสดงธรรมของตถาคต ๑๑](#)

[ลักษณะของการพูดเพื่อเจ้า ๓๙](#)

[ลักษณะของธรรมที่ทรงนำมาสอน ๒๘๕](#)

[ลักษณะของธรรมที่ไม่ทรงนำมาสอน ๒๘๔](#)

[ลักษณะของบุคคลผู้เป็นเสขะ ๒๗๒](#)

[ลักษณะของภิกษุผู้ใคร่ในการศึกษา ๓๒๕](#)

[ลักษณะของภิกษุผู้ไม่ใคร่ในการศึกษา ๓๒๔](#)

[ลักษณะที่บรรพชาจักไม่เป็นโมฆะ ๔๓๔](#)

ลักษณะแห่งกถาที่สาวกควรติดตาม-

-ศาสดาเพื่อจะฟัง ๓๓๑

ลักษณะแห่งกรรมที่ไม่อาจเปลี่ยนได้-

-ด้วยอุปัทภวะและปธานะของ-

-นิครนถ์ ๑๐ อย่าง ๔๗๕

ลักษณะแห่งการทำความเป็นมิตร-

-กะพระศาสดา ๓๒๗

ลักษณะแห่งการทำความเป็นศัตรู-

-กะพระศาสดา ๓๒๗

ลักษณะแห่งการแสดงธรรม-

-โดยสายกลาง (เจ็ดนัย) ๒๔๗

ลักษณะแห่งวิญญูชนผู้ควรรู้ได้เอง-

-เห็นได้เอง ๒๗๓/๒๗๕/๒๗๖

ลัทธิกรรม ๕๒๗/๕๘๕

ลัทธิเกี่ยวกับกรรมของพวกนิครนถ์-

-(ซึ่งต่างจากพุทธศาสนา) ๔๗๔

ลัทธิของพระองค์ ๓๘๕/๓๘๙

ลัทธิซึ่งสมมติกันว่าเลิศตามแบบแห่ง

-อาจารย์ตน ๔๘๒

ลัทธิเดิยรถีย์อื่น ๖๐/๒๙๙/๓๕๙/๓๘๔

๔๔๐/๔๖๗/๔๗๑/๔๗๓/

๔๗๔/๔๘๒/๕๘๒/๕๘๓

ลัทธิทำลายโลก ๔๑๘

ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะกรรมเก่า ๔๑๑

ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์เพราะการบันดาล ๔๑๓

ลัทธิที่ว่าสุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย ๔๑๔

ลัทธินัตถิกทิวฐิ ๔๒๕

ลัทธิมักขลิวาท ๔๑๘

ลัทธิอภิกิริยทิวฐิ ๔๒๕

ลัทธิอเหตุกทิวฐิ ๔๒๕

ลัทธิ"อิศวรสร้างขึ้น-พรหมสร้างขึ้น"

๔๘๒

ลัทธิอื่น ๔๒๙

ลาภของภิกษุ(เกี่ยวกับนรกสวรรค์ทางใจ) ๑๘๕

ลายฝ่ามือฝ่าเท้าจุดตาข่าย ๓๒/๓๕

ลำดับแห่งพฤติของจิตในการเสด็จ-

-ปรินิพพาน ๕๗๕

ลิจฉวีทุมมุข ๕๐๖

ลิจฉวีบุตร ผู้มัวเมาปาฏิหาริย์ ๔๙๐

ลีนเพียงพอ ๓๒

ลีลาศสง่างดงาม ๕๓๐

ลูกได้กระปรีกระเปร่า ๕๒๕

ลุ่มน้ำใหญ่มีเปือกตม (อุปมาที่ใช้กับ-

-กามทั้งหลาย) ๒๗๑

ลูกไก่เจี๊ยบ ๕๐๗

ลูกไก่ตัวพีที่สุด ๑๓๓

ลูกโซ่แห่งทุกข์ ๘๖/๘๙

ลูกสาวที่เป็นหม้ายมีลูกติดรุงรัง ๓๗๐

ลูบวัตร (วัตรในการเศร้าหมอง) ๕๘

ลูบทางที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์ ๒๒๕

ลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ๙๘

เล่นหัวสัพยอกกับมาตุคาม ๑๖๙/๑๗๐/๑๗๑

เลาะลัดจากป่านีสู่ป่าไผ่ ๕๘/๕๙

โลก ๔๘๑ ๙๗๙

โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ๕๗๓

โลกจักฉิบหาย ๒๒๒

โลกซึ่งมีสุขโดยส่วนเดียว ๔๑๕

โลกที่กำลังมัวเมา ๘

โลกธรรม ๑๗๔/๑๗๕

โลกธรรมในโลก (ในความหมายพิเศษ)

๑๗๕

โลกธาตุหนึ่งมีพระพุทธเจ้าองค์เดียว ๗

โลกนี้โลกอื่น ๑๓/๑๗๔

โลกในสมัยที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์-

-บังเกิดขึ้นแล้ว ๒๓๙

โลกในสมัยที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์-

-ยังไม่บังเกิด ๒๓๘

โลกในสมัยที่พระองค์บังเกิดขึ้นแล้ว ๒๓๙

โลกในสมัยที่พระองค์ยังไม่บังเกิด ๒๓๘

โลกมีจำนวนพันหนึ่ง ๑๙๓

โลกไม่ฉาบหาแปดเปื้อน ๑๔/๑๗๕

โลกันตริกนรก ๒๕/๓๐/๑๒๓/๒๓๔

โลกายติกพราหมณ์ ๒๕๒

โลกุตตรธรรมมีสำหรับคนทั่วไป ๓๑๐

โล่งโถงไม่มีอะไรกัน แต่มีตมณ ๒๕/๓๐/

๑๒๓/๒๓๔

โลหิจจพราหมณ์ ๒๓๒/๕๒๕

ว

วชิกรรมไม่บริสุทธิ์ ๙๖

วนส์ถ์ ๕๖/๕๘๒/๕๘๓

วรรณะสี่จำพวก ๑๑๔

วัจนโคตร ๒๑๑/๒๙๙/๓๐๐/๓๐๑/๓๐๒/

๓๒๑/๓๙๘/๓๙๙/๔๓๖/๕๐๑/๕๐๒/๕๐๓

วัจนายนะโคตร ๕๑๒

วัชชียมาหิตคหบดี ๒๕๓/๕๑๐/๕๑๑

วัชชี ๑๗๔/๔๖๕/๔๖๖/๕๘๒

วัชชีคาม ๔๙๐

วัชชีธรรม ๔๖๕

วัฏสงสารของพระองค์ ๕๘๒

วัฏฏะอันเป็นที่อยู่ของมฤตยู ๑๓/๑๗๔

วัฏฏะอันเป็นที่อยู่ของมาร ๑๓/๑๗๔

วัดตบพ (๓ ประการ) ๔๙๐

วัดฤกาม ๖๒/๖๓

วัดรของเตียรถีย์ ๕๖/๖๑

วัดรที่เศร้ามอง (ภิกษุประพฤติผิต) ๔๘๕

วัดรในการอยู่อุเบกขา ๖๐

วัดรในความเป็นผู้รังเกียจ ๕๘

วัดรในความเป็นผู้เศร้ามอง ๕๘

วัดรในความเป็นผู้สงัดทั่วแล้ว ๕๘

วัดรในบาตร ๕๓๒

วัดรเพื่อความเป็นผู้มีตบะ ๕๘

วัดรเพื่อมีตบะ ๕๖

วัดรยื่นอย่างเดียว ๔๗๑

วิหยาไม่พบ ๖ วันแล้ว ๓๗๐	วิชาที่ ๒. ๑๑๖/๑๖๒
วัสสการพราหมณ์ ๑๕๕/๒๑๒/๒๑๔/๒๔๕/ ๔๖๕/๕๑๙	วิชาที่ ๓. ๑๑๗/๑๖๒
วัสสสะปริพพาชก ๔๒๕	วิชาชื่อคันถารี ๑๙๗
วจาครั้งสุดท้ายของตถาคต- -(ปัจฉิมโอวาท) ๕๗๔	วิชาชื่อมณิกา ๑๙๘
วจาเครื่องพราสาทของพระองค์ ๒๖๙	วิญญาณ (ในปัจฉิมสัมปทา) ๘๗/๘๘/ ๙๐/๙๑/๙๒
วจาจริง มีประโยชน์ น่าฟัง ๒๔๕	วิญญาณ (ของพระองค์) เป็นเพียง- -ปัจฉิมสัมปทานนธรรม ๒๖๔
วจาจริง มีประโยชน์ ไม่น่าฟัง ๒๔๔	วิญญาณ (ตามความหมายของภิกษุสาติ) ๒๖๓
วจาจริง ไร้ประโยชน์ แต่น่าฟัง ๒๔๔	วิญญาณที่เวียนว่ายตายเกิด- -ไม่มีในหลักพระศานา ๒๖๓
วจาจริง ไร้ประโยชน์ ไม่น่าฟัง ๒๔๔	วิญญาณอันแล่นตามความระลึก ๖๘
วจาไม่จริง ไร้ประโยชน์ แต่น่าฟัง ๒๔๔	วิญญาณัญญาตนะ (ฉานาที่ ๖) ๑๐๒/ ๑๐๘/๑๐๙/๑๑๐/๓๔๓/๓๔๔/๓๔๕
วจาไม่จริง ไร้ประโยชน์ ไม่น่าฟัง ๒๔๔	วิญญาณัญญาตนะ (ในฐานะทิศที่ ๕- -ของบุรุษที่ฝึกแล้ว) ๒๐๙
วจาที่ต้องเลือกให้เหมาะกาล ๒๔๔	วิตก (มีความหมายพิเศษ) ๑๒๖
วจาเป็นที่ชอบใจแห่งชาวเมือง ๕๒๗	วิเทหะ ๕๐๐
วาทนุวาทะของนิครนถ์ ๑๐ ประการ ๔๗๗	วิธีการใช้หนังสือเล่มนี้สำหรับ- -นักประพันธ์ ๔
วามนิกา (ตระกูลข้างฝั่ง) ๓๑๕	วิธีการใช้หนังสือเล่มนี้- -สำหรับอุบาสกอุบาสิกา ๔
วาเสฏฐโคตร ๕๗๒	วิธีการทดสอบความเป็นสัมมา- -สัมพุทธะของพระองค์ สำหรับผู้- -ไม่มีเจโตปริยญาณ ๑๖๓
วาเสฏฐสามเณร ๒๐๑	วิธีการทำสังคายนา ๔๓๒
วาเสฏฐะมาณพ ๒๒/๑๘๖/๑๘๗	วิธีการพิทักษ์พรหมจรรย์ (ศาสนา) ๔๓๒
วาหุณะ (ภิกษุ)(ตรัสเรื่องหัวคันทนา) ๓๗๙	
ววิกิจฉนา ๓๕/๓๖/๓๗/๓๘/๓๙/๒๙๐/ ๒๙๕/๓๒๒/๓๒๓/๔๓๗/๕๒๔	
วิชา (อริยสังัจ) ๘๗/๘๘/๙๑/๙๓/๑๑๗/๑๑๙	
วิชาที่ ๑. ๑๑๖/๑๖๒	

วิธีเข้าถึงสุญญตาวิหาร (ตามที่- -ทรงแนะ) ๓๗๖	วิปัสสนาในธรรมตามลำดับของ- -พระสารีบุตร ๓๔๒/๓๔๓
วิธีฆ่าอย่างดีในวินัยพระอริยะ ๓๐๘	วิปัสสีพุทธะ ๔๘๙
วิธีที่ทรงปฏิบัติต่อกิเลส (เกี่ยวกับสิกขา) ๓๒๔	วิภังชวาที ๒๕๓
วิธีน้อมจิตออกจากกาม ๗๔	วิภังชวาทีที่เป็นการจำแนกว่า- -ควรหรือไม่ควร ๕๑๐
วิธีบันลือธรรมให้แก่กว้างไป ๑๙๔	วิมโล (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๒
วิธีฝึกที่รุนแรง ๓๐๗	วิมุตติของภิกษุณี ๔๗๙
วิธีฝึกที่ละมุนละไม ๓๐๗	วิมุตติญาณทัสสนะชั้นอเสขะ ๔๓๗
วิธีฝึกที่ละมุนละไมและรุนแรง ๓๐๗	วิมุตติวาที ๑๖๓
วิธี 'รุก' ข้ำศึกให้แก่ภัยตัว ๑๔๔	วิมุตโต (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๒
วิธีละและบรรเทา กามวิตก ๗๒	วิริยพละ (ที่เป็นของตถาคต) ๑๓๒
วิธีละและบรรเทา พยาปาหวิตก ๗๒	วิวัฏฏกัปปี ๑๐๗
วิธีละและบรรเทา วิหิงสาวิตก ๗๒	วิวัฏฏะอันไม่เป็นที่อยู่ของมฤตยู ๑๓/๑๓๔
วิธีลัดสำหรับนักธรรมหรือนักเทศน์ ๑	วิวัฏฏะอันไม่เป็นที่อยู่ของมาร ๑๓/๑๓๔
วิธีลัดสำหรับนักปฏิบัติธรรมทางใจ ๒	วิสสุกัมม (เทวบุตร) ๖๑๐
วิธีสกัดสแกงพวกที่ถือว่ามีอัตตา ๔๑๕	วิหารธรรม ๓๕๗
วิธีสำหรับนักศึกษาทั่วไปที่ไม่คุ้นกับวัด ๓	วิหารธรรมชนิดที่ทำให้รู้แจ้งชัด- -ต่อเวทนา ๑๒๕
วิธีแห่งมหาปัญญา ๕๙๕	วิหารธรรมที่ทรงสรรเสริญมากคือ- -อานาปานสติสมาธิ ๓๕๙
วิธีแห่งอิทธิบาท ๘๑	วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด ๙๘
วินยวาที (คือตถาคต) ๒๐๑/๒๘๑	วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุดตลอดพรรษา ๓๕๘
วินัยของพระสุคต ๙/๑๐	วิหารธรรมที่ทรงอยู่เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ๑๒๕
วินัยของพระอริยเจ้า ๓๐๘	วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด- -คือสุญญตาวิหาร ๓๗๕
วิปากของบุคคลผู้เลื่อมใสใน- -พระพุทธรูปเจ้า ๒๑๕	
วิปากชั้นเลิศ ๒๑๕/๓๑๙	

ปทานุกรม

๖๗๓

วิหารธรรมอันสงบบ้างับ ๓๘๗
วิหิงสาวิตก (ในวิตกสาม) ๓๑/๓๒/๓๓/๓๔
เวณสปริพพาชก ๒๗๕
เวชยันตรถ ๕๙๓
เวทคู (ผู้จบเวท, ไวยากรณ์แห่งตถาคต) ๒๐๑
เวทนา (เกี่ยวกับปฏิจจสมุปาท) ๘๓/๘๔/
๘๖/๘๘/๙๐/๙๒/๙๓/๙๔
เวทนาเก่า (เกี่ยวกับอาหาร) ๒๘๙/๒๙๔/๕๓๒
เวทนาทั้งหลายมิใช่ผลแห่งกรรม

-ในกาลก่อน ๔๗๓

เวทนา (เกี่ยวกับสัมมามรรค-มิจจามรรค)
๑๒๕/๑๒๘
เวทนาใหม่ (เกี่ยวกับอาหาร) ๒๘๙/๒๙๔/๕๓๒
เวณยโก (ผู้นำไปกระทำให้วินาศ) ๕๑๑
เวณาคปุระ (หมู่บ้าน) ๓๗๒
เวภพิคะ (นิคม) ๕๘๘
เวรัญชพราหมณ์ ๑๓๓/๒๑๕/๔๔๗/๕๐๑
เวรัญชา (เมือง) ๒๑๕/๒๕๘/๔๔๗/๕๐๑
เวลาชั่วที่เจรจาได้ตอบ ๕๒
เวลาที่ควรบัญญัติวินัย ๒๕๘
เวลาปรินิพพาน ๕๖๒
เวลามพราหมณ์ ๖๐๕/๖๐๖
เวลาสมควรปรินิพพาน ๒๒๐
เวสส์ (วรรณะ) ๑๑๔/๒๙๗/๓๑๐/๓๑๔/๓๓๕
เวสสภูพุทธะ ๔๘๙
เวสสวัตถ (มหाराช) ๔๘๘/๔๘๙
เวสสันดร (ราชา) ๖๐๗/๖๐๘/๖๐๙

เวสารัชชญาณ ๑๓๕/๑๔๑/๑๔๒/๔๒๑
เวสาลี ๒๖/๓๐/๕๖/๖๗/๑๒๔/๑๓๕/
๑๕๗/๑๘๘/๑๙๓/๒๓๔/๒๔๖/๒๖๑/
๒๘๗/๓๒๘/๓๕๘/๓๘๑/๔๒๑/๔๓๙/
๔๖๕/๔๖๖/๔๙๐/๔๙๒/๕๕๓/
๕๖๑/๕๖๔/๕๖๕/๕๘๒/๕๘๓
เวฬุวคาม (หมู่บ้าน) ๓๕๘/๔๖๖/๕๖๑
เวฬุวัน ๒๑๒/๒๔๔/๒๔๕/๒๕๐/๓๒๑
๔๖๗/๕๐๓/๕๑๙

ศ

ศรัทธา ๑๑/๓๓/๕๒/๕๔/๑๙๗/๒๐๑/
๒๒๔/๒๗๖/๒๙๓/๓๑๖/๓๔๑/๔๕๔-๕-๖/
๔๕๗/๔๕๘/๕๔๗/๕๗๗/๕๗๘/๕๘๕
ศรัทธา (อุปมาเป็นพีช) ๓๘๐
ศัตรูไม่อาจปลงชีวิตในระหว่าง ๓๔
ศาสดาของพวกเธอ ๕๗๓
ศาสดาที่ไม่มีใครท้วงติงได้ ๒๗๒
ศาสดาประเภทที่ตรัสรู้เอง ๒๑๐
ศาสดาผู้ถึงแล้วซึ่งลาภและยศสูงสุด ๔๓๕
ศาสดาพวกที่ตรัสรู้ด้วยปัญญาเครื่องรู้-
-ยิ่งด้วยตนเอง (สมมาสมพุทฺธ) ๒๑๑
ศาสดาพวกที่ฟังตามๆกันมา (อนุสสุวิกา) ๒๑๑
ศาสดาพวกที่อาศัยสัทธาอย่างเดียว-
-(เกวลํ สพุทฺธามตฺตกา) ๒๑๑
ศิษย์ที่ดี ๓๒๖
ศิษย์ที่ไม่ดี ๓๒๖
ศิระรับกับกรอบหน้า ๓๓

ศีลขันธ้อย่างยิ่ง ๓๔๙

ศีลขันธอเสขะ ๔๓๗

ศีลบริสุทธิ ๑๕๑/๑๖๐

ศีลวิบัติ ๕๕๘

ส

สกทาคามี ๒๘๒/๓๐๔/๓๒๐/

๓๒๑/๔๓๐/๕๖๐

สกุจฉักสาน ๓๑๓

สกุจฉณฑาล ๓๑๓

สกุศลเทหยาภิเษ ๓๑๓

สกุศลทำรติ ๓๑๓

สกุศลพวกราน ๓๑๓

สกุศลทายิปริพพาชก ๓๔๖/๓๔๙/๓๖๓

สคารวะพราหมณ์ ๔๖/๒๑๐

สงฆ์จำนวนร้อยเป็นอนเนก ๓๒๔

สงฆ์ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ ๒๑๙

สงฆ์หมู่ใหญ่เพราะตั้งมานาน ๒๕๙

สงฆ์หมู่ใหญ่เพราะแผ่ไปไม่เต็มที ๒๕๙

สงฆ์หมู่ใหญ่เพราะมีลาภมาก ๒๕๙

สงบร่าจับแล้วจากธรรมเป็นเครื่อง-

-ให้รำคาญ (พระอรหันต์) ๓๖๒

สदानุสสิริญาณ (ของตถาคต) ๓๙๘

สติ (อุปมาผาลแลปลัก) ๓๘๐

สติปัญญา ๒๒๕/๒๓๔/๒๕๕/

๓๒๑/๓๕๐/๔๙๖

สติปัญญาสี่ขจัดทิวลินิสสัยทั้งสองประเภท

๒๗๔

สถานการณ์ที่แม่พระองค์ก็ต้องทรงอดทน

๓๕๓

สั้นเท้ายาว ๓๒

สบตาด้วยตากับมาตุคาม ๑๖๙

สพพปาณภูตหิตานุกมปี (พระพุทธเจ้า) ๓๖๕

สมณบริษัท ๔๒๑/๔๒๒

สมณบัณฑิต ๓๐๕/๓๐๖/๕๑๕/๕๔๓

สมณพราหมณ์ปริพพาชก ท. ผู้เป็น-

-เดิยรติย์อื่นต่อพระองค์ ๓๖๗

สมณพราหมณ์ที่เป็นผู้รู้ ๔๒๓/๔๒๕

สมณพราหมณ์ที่สอนเรื่องกรรม ๔๖๗

สมณพราหมณ์ผู้อยู่ด้วยความหลง ๑๐

สมณสักยะปุตติยะ ๓๓๕/๔๙๑

สมณะของลัทธิอื่น ๔๒๙/๔๓๐

สมณะที่ ๑. ๔๒๙/๕๗๓

สมณะที่ ๒. ๔๒๙/๕๗๓

สมณะที่ ๓. ๔๒๙/๕๗๓

สมณะที่ ๔. ๔๒๙/๕๗๓

สมณะในธรรมวินัยนี้ ๔๒๙

สมณะที่แท้จริงมีแต่ในศาสนานี้ ๕๗๒

สมณะ (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๑

สมณะสุขุมาล ๓๗๗/๓๗๘

สมณะหัวโล้น ๕๘๘/๕๘๙

สมณะอย่างชอบธรรม ๔๑๒/๔๑๓/

๔๑๔

สมสู่กับภคินีของตนเอง ๒๒

สมัยใดสมาธิมาก จักขุก็มาก ๗๙

สมาคมอย่างสนิทสนมกับบริษัท ๔๒๒

สมาบัติทั้งเจ็ด ๕๓

สมาบัติทั้งแปด ๕๕

สมาธิเคลื่อน ๗๕/๗๖/๗๗/๗๘

สมาธิเจ็ดอย่าง ๗๙/๘๐

สมาธิชั้นนอเสขะ ๔๓๗

สมาธิโดยวิธีสามอย่าง ๗๙

สมาธิน้อย ๗๙

สมาธินิมิต ๗๕/๒๔๖/๒๔๗

สมาธินิมิต (ในขณะที่ทรงแสดงธรรม)

๒๔๖

สมาธิในถ้อยคำที่ตรัสสลักับสมาธิ-

-เนื่องด้วยสุญญตา (ในการแสดง-
-ธรรม) ๒๔๗

สมาธิอาศัยฉันทะเป็นประธานกิจ ๘๑/๙๘/

๑๙๐/๑๙๑/๒๐๗

สมาธิอาศัยวิริยะเป็นประธานกิจ ๘๒/๙๘/

๑๙๐/๑๙๒/๒๐๗

สมาธิอาศัยจิตตะเป็นประธานกิจ ๘๒/๙๘/

๑๙๐/๑๙๒/๒๐๗

สมาธิอาศัยวิมังสาเป็นประธานกิจ ๘๒/๙๘/

๑๙๐/๑๙๒/๒๐๗

สยัมภู ๖๐๕

สรณะปริพพาชก ๑๔๔/๑๔๕/๑๔๖/๕๐๗

สรภู (แม่น้ำ) ๓๓๕

สรรเสริญญ์ญญ์ ๔๐๐/๔๐๑

สรสัปปา ๑๓๗

สระ ๓ สระ ๔๐

สระโบกขรณีข้างภูเขาหิมพานต์ ๒๑/๒๒

ส่วนสุดและมัชฌิมา ๑๘๐

สวรรค์คือผลอันดับต่ำสุดของ-

-สวากขาตธรรม ๒๘๑

สวรรค์ที่ผัสสยตนะ ๑๘๕

สวากขาตธรรมที่มีผล ๖ อันดับ ๒๘๑

สหัสสิจฺจนิกาโลกธาตุ ๑๙๓/๑๙๔

สหัมบดีพรหม ๒๑๘/๒๑๙/๒๒๒/

๒๒๓/๒๒๔/๒๒๕

สหાયกับเหล่าเทพในดาวดึงส์ ๔๓

สหายนะ (ปฏิจฉา) ๘๗/๘๘/๙๐/๙๒/๔๒๘

สอนตอนเช้า เย็นลงก็บรรลุลุ ๒๗๘

สอนตอนเย็น รุ่งเช้าก็บรรลุลุ ๒๗๘

สอนแต่เรื่องความทุกข์เท่านั้น ๒๘๗

สักกะ(จอมเทพ) ๔๕๙/๔๘๓/๕๒๒/๖๐๓

สักกายะ ๑๔๗/๑๕๔

สังขพราหมณ์ ๖๐๕

สังขาร (ในปฏิจฉาสมุบาท) ๘๗/๘๘/๔๒๘

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ๔๖๒

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๔๖๒

สังขารทั้งหลายเป็นเช่นนี้เอง ๕๔๓

สังคหวัตถุ ๓๕

สังคารวพราหมณ์ ๓๓๘

สังฆบริษัทที่เจียบเสียง ๕๔๒

สังฆสันนิบาตล้วนเป็นชินาสพ ๑๓

สังวัฏฏ์กับปี ๑๑๕

สังเวชนียสถาน ๕๓๗

สั่งสมบารมีสี่สอยโขยแสนกัปปี ๖๐๓

สั่งสารวัฏ ๓๓๘/๕๘๒/๖๑๓

สั่งจกอะอัคคิเวสนะนิครนถบุตร ๑๕๗/

๒๔๖/๒๘๗/๓๒๘/๔๑๙/

๔๓๙/๕๐๕/๕๐๖

สั่งจวาที (คือตถาคต) ๒๐๑/๒๘๑

สั่งจะอันบุคคผลพืงเห็นในเบญจขันธ์ ๓๐๒

สั่งญชัย (บิดาพระเจ้าเวสสันดร) ๖๐๗

สั่งญาติแห่งคนตรง ๒๗๓/๒๗๕/๒๗๖

สั่งญมะ (การสำรวมระวัง) ๔๓๘/๕๘๘

สั่งญา (ปัจจัยของเวทนา) ๑๒๖

สั่งญา (ความรู้สึกร) ๓๘๗

สั่งญาทางกามเกิดแทรกแซง ๑๐๔

สั่งญาในวิตกเกิดแทรกแซง ๑๐๕

สั่งญาว่าปฏิกุลต่อสิ่งไม่ปฏิกุล ๑๐๒/๓๙๑

สั่งญาว่าปฏิกุลต่อสิ่งไม่ปฏิกุลและปฏิกุล

๑๐๒/๓๙๒

สั่งญาว่าไม่ปฏิกุลต่อสิ่งปฏิกุล ๑๐๒/๓๙๒

สั่งญาว่าไม่ปฏิกุลทั้งต่อสิ่งปฏิกุล-

-และไม่ปฏิกุล ๑๐๒/๓๙๒

สั่งญาเวทยิตนิโรธ ๑๑๑/๑๑๒/๓๔๓/๓๔๔/๕๗๕

สั่งญาเวทยิตนิโรธ (ในฐานะทศที่ ๘

-ของบุรุษที่ฝึกแล้ว) ๒๐๙

สั่งญิวาท-ว่ามีสัญญา ๑๓๘

สั่งญีสัตว์ที่เกิดจากวิญญาณกสิณ ๔๔๓

สั่งญโณชนในภพ ๒๗๒/๒๘๒/๒๙๑/

๓๒๐/๓๒๙/๓๖๐

สั่งตัมพเจตีย์ ๔๙๐

สัตว์ดุจดอกบัว ๓ เหล่า ๒๒๓

สัตว์ทั่วไปเห็นตถาคตแต่ที่กายของตถาคต

๕๗๖

สัตว์ที่มีความไม่หลงเป็นธรรมดา-

-ผู้เดียวในโลก ๕๕๔

สัตว์ที่มีฐลีในดวงตาแต่น้อย ๒๒๒/๒๔๔

สัตว์ที่มีสัญญาในรูปอันเป็นภายใน ๔๔๓

สัตว์น้อย ๆ ที่มีคติไม่เสมอกัน ๕๘

สัตว์ผู้เกิดขึ้นเกื้อกูลชนเป็นอันมาก ๑๐

สัตว์ผู้เคลื่อนกล่นด้วยโศก ๒๒๓

สัตว์ผู้มีความไม่หลงเป็นปรกติ-

-(คือตถาคต) ๑๐

สัตว์ผู้ยังมีเวทนาอยู่ ๔๒๗

สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม ๒๒๒/๒๒๓/๒๔๔

สัตว์ผู้อยู่ด้วยความหลง ๑๐

สัตว์พวกที่จะเสื่อมจากคุณ ๒๔๔

สัทธาที่มั่นคงที่ใคร ๆ ในโลกชักจูงไป

-ไม่ได้ ๑๖๗/๒๐๑

สัทธาที่มูลรากและฐานที่ตั้ง ๑๖๗

สัทธานุสารี (เตรียมไสดาบัน) ๒๘๓

สัทธาพละ (ที่เป็นของตถาคต) ๑๓๗

สันตุลิตะ (จอมเทพ) ๔๘๓

สัปปัญญัตติโก (ผู้มีปัญญาดี) ๕๑๑

สัปปีนิ (แม่น้ำ) ๑๔๔/๑๘๓/๕๐๗

สัพพัญญูทุกอิริยาบถ ๒๑๑

สัมพุทโธ ๒๑๖/๙๗

สัมพุทโธผู้เป็นหมอผ่าตัด ๓๓๖/๓๔๑

สัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยอัปปปัญญา ๓๙๑	สัมมาสัมพุทธะสององค์เกิดขึ้นพร้อมกัน ๗
สัมมาปฏิบัติ ๑๘๐	สัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด ๑๕
สัมมาทิฐิหรือมิจฉาทิฐิในเวลาจะตาย- -มีความสำคัญมาก ๔๐๘/๔๑๑	สังสตวาท-เทียบทุกอย่าง ๑๗๖
สัมมาทิฐิ (ฐานะปัจจัยของเวทนา)	'สากยะ' ๒๒
๑๒๕	สากยะ (แคว้น) ๓๗๕/๔๓๓/๕๔๐/๕๔๖
สัมมาสังกัปปะ (ฐานะปัจจัยของเวทนา)	สากยะโดยชาติ ๒๓
๑๒๕	สากยะตระกูล ๑๕/๕๐๐
สัมมาวาจา (ฐานะปัจจัยของเวทนา)	สาเกต (เมือง) ๑๕๖/๔๙๕
๑๒๕	สาติเกวัฏฏบุตร (ภิกษุ) ๒๖๓
สัมมากัมมันตะ (ฐานะปัจจัยของเวทนา)	สามัคคี ๓๖/๓๕๔/๓๕๕/๕๘๕
๑๒๕	สามัญญคุณ ๕๔๘
สัมมาวายามะ (ฐานะปัจจัยของเวทนา)	สารันททเจตีย์ ๔๖๕
๑๒๕	สารีบุตร ๑๗/๕๖/๖๗/๑๓๕/๑๘๘/๒๑๖/ ๒๕๘/๓๓๖/๓๔๐/๓๔๑/๓๙๕/๔๒๑/ ๔๘๓/๕๕๓/๕๘๒/๕๘๓/๖๗๙
สัมมาสติ (ฐานะปัจจัยของเวทนา) ๑๒๕	ศาละ(ต้นไม้) ๑๕๕/๓๑๓/๓๘๓/๕๐๒/ ๕๖๙/๕๗๗/๕๙๒ (ดูไม้ศาละเพิ่ม)
สัมมาสติ (ในฐานะบทหนึ่งแห่ง- -ธรรมบทสี่) ๔๒๓	สาวกของพระผู้มีพระภาค ๔๘๘/๖๗๙
สัมมาสมาธิ (ในฐานะปัจจัย- -ธรรมบทสี่) ๔๒๓	สาวกของพระองค์ทุกเพศล้วนบรรลุ- -ธรรมชั้นสูงสุดสำหรับเพศ- -ของตน ๆ จำนวนร้อย ๆ ๓๒๒
สัมมาสมาธิ (ฐานะปัจจัย- -ของเวทนา) ๑๒๕	สาวกเดิยรติย์ ๕๒๑
สัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อโคตมะ ๑๕	สาวกตั้งมั่นในศาสนาเหมือนการไม่ล้ม- -ของล้อรถที่ทำอย่างประณีต ๖๐๒
สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ๑๒๑/๑๒๒/ ๒๑๘/๒๗๘/๒๗๙/๔๑๘	สาวกตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ- -ในอินทริยภาวนา ๓๓๖
สัมมาสัมพุทธะ ๑๔๑/๖๗๙	สาวก ท. เป็นบุตรของพระองค์ ๓๓๖
สัมมาสัมพุทธะภาวะมีได้ทั้งในขณะที่ทำ- -และไม่ทำหน้าที่ ๓๖๙	

สาวกที่เข้มงวดกว่าพุทธองค์ ๓๔๖

สาวกที่สามารถข่มขี้เถ้อยคำของข้าศึก ๕๕๖

สาวกแท้ รูปที่ล้ำหลังเขาที่สุด ๒๕๙

สาวกปฏิบัติได้เลิศกว่าพวกอื่น ๕๐๙

สาวกผู้กระทำกะพระศาสดาในฐานะ-

-แห่งมิตร ๓๒๗

สาวกผู้กระทำกะพระศาสดาอย่าง-

-กะว่าเป็นศัตรู ๓๒๗

สาวกผู้ฟังด้วยดี ๓๒๗

สาวกผู้ไม่ฟังด้วยดี ๓๒๗

สาวกและพระศาสดากล่าวหลัก-

-ปฏิเสธสมุปาบทตรงกันเสมอ ๓๔๕

สาวกสันนิบาตสงฆ์ ๑๒๕๐ รูป ๑๗

สาวกหล่นจากศาสนาเหมือนการล้ม-

-ของล้อรถที่ทำไม่ตี ๖๐๒

สาวกองค์สุดท้าย ๕๗๓

สาวัดดี ๔๔/๒๔๘/๒๕๕/๒๖๓/๒๖๘/๒๘๘/

๓๐๒/๓๐๘/๓๓๐/๓๓๕/๓๕๑/๓๕๕/๔๐๕/

๔๕๙/๔๖๘/๕๒๑/๕๔๔/๕๕๔/๕๘๔

สาเหตุที่หมุนกลับจากกามไม่ได้ ๔๔

สาหะ (ภิกษุ) ๕๕๙

สำนักปริพพาชก ๔๒๓

สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย ๒๘๘/๒๙๓

สิกขาบท ท. ที่เคยกระจัดกระจาย-

-กลายเป็นปาติโมกข์เทศ ๓๕๑

สิกขาบทเล็กน้อย (ทรงอนุญาตให้ถอน)

๕๗๓

ลิขิพุทธะ (พระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง) ๔๘๙

สิ่งควรสำเหนียกตามพุทธดำรัส ๖๐๒

สิ่งซึ่งมีรูปเป็นที่ยินดี ๑๓๔

สิ่งซึ่งมีเสียงเป็นที่ยินดี ๑๓๔

สิ่งซึ่งมีกลิ่นเป็นที่ยินดี ๑๓๔

สิ่งซึ่งมีรสเป็นที่ยินดี ๑๓๔

สิ่งซึ่งมีโผฏฐัพพะเป็นที่ยินดี ๑๓๕

สิ่งซึ่งมีธรรมารมณเป็นที่ยินดี ๑๓๕

สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดถือ ๔๕๙

สิ่งที่เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก ๙

สิ่งที่คน ท. สมมติกันว่าเลิศ ๑๙๕/๑๙๖/๓๗๒

สิ่งที่คนในโลกมัวหลงแสวงหา ๔๕

สิ่งที่ควรกล่าว ๒๔๕/๒๔๖

สิ่งที่ควรกำหนดรู้ ๑๑๙

สิ่งที่ควรละเสีย ๑๑๙

สิ่งที่ควรทำให้แจ้ง ๑๒๐/๑๔๐

สิ่งที่ควรทำให้เกิดมี ๑๒๐

สิ่งที่ใครจะได้ง่าย ๆ เป็นไม่มี ๔๗

สิ่งที่ใคร ๆ ทำได้โดยยาก ๑๕

สิ่งที่ตถาคตกำหนดรู้ทั่วถึงแล้ว ๑๕๖

สิ่งที่ตถาคตกำหนดรู้รอบแล้ว ๑๑๙

สิ่งที่ตถาคตละได้แล้ว ๑๑๙

สิ่งที่ตถาคตได้ทำให้แจ้งแล้ว ๑๒๐/๑๕๗

สิ่งที่ตถาคตได้ทำให้เกิดมีแล้ว ๑๒๐

สิ่งที่ตถาคตไม่ได้ยินได้ฟังมาก่อน ๑๑๙

สิ่งที่ตรัสรู้ ๑๑๗

สิ่งที่ตรัสรู้ แต่ไม่ทรงนำมาสอน ๒๘๔

สิ่งที่ถูกคู่ว่าสอนเหมือนกัน-

- (กาม-รูป-เวทนา) ๔๔๐

สิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้เอง ๔๖๑/๔๖๓

สิ่งที่ทำได้เป็นสักขีพยานทันชาตินี้ ๙๘

สิ่งที่นำอัศจรรย์ ๒๔-๓๐/๑๒๔/๑๕๒/๒๓๕/

๓๓๐/๓๓๖/๓๕๑/๓๖๑/๓๘๗

สิ่งที่นำอัศจรรย์ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์เกี่ยวกับ-

- พระองค์ ๑๕๒

สิ่งที่นำอัศจรรย์อันแท้จริงของพระองค์

๑๕๒

สิ่งที่บัณฑิตรู้เหมือน ๆ กันว่ามี ๒๘๖

สิ่งที่บัณฑิตรู้เหมือน ๆ กันว่าไม่มี ๒๘๖

สิ่งที่บัณฑิตลงเห็นพร้อมกันว่าดี ๕๘๘

สิ่งที่เข้าไปเพื่อความเกื้อกูล-

- แก่ชนเป็นอันมาก ๙

สิ่งที่ผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังได้-

- (พรหมจรรย์ทั้งสิ้น) ๔๖๙

สิ่งที่พระอริยเจ้าว่าเป็นสุข ๑๕๕

สิ่งที่มนุษย์เข้าไปเทิดทูนเอาไว้ ๔๕

สิ่งที่มิใช่บุญเกี่ยวกับกับการฆ่าสัตว์ทำบุญ

๓๖๐

สิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ๔๔/๔๕

สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ๔๔

สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ๔๔

สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา ๔๔

สิ่งที่มีความโศกเป็นธรรมดา ๔๕

สิ่งที่มีความเศร้าหมอง-

- โดยรอบด้านเป็นธรรมดา ๔๕:

สิ่งที่มีได้ยากในโลก ๘

สิ่งที่มีผลมาก ๔๘๕

สิ่งที่ไม่ควรกล่าว ๒๔๕

สิ่งที่ไม่เป็นไปได้ง่ายสำหรับ-

- ผู้อยู่ครองเรือน ๑๑

สิ่งที่ไม่อาจทำให้ตลกาคติจิตใจ ๑๕๗

สิ่งที่ยังมองไม่เห็น และยังไม่ได้นำมา-

- ทำการคิดนึกให้มาก ๑๐๓

สิ่งที่ยังไม่เคยได้รู้รสเลย ๑๐๓

สิ่งที่เราพยากรณ์ ๓๐๓

สิ่งที่เราไม่พยากรณ์ ๓๐๓

สิ่งที่เรียกว่านามรูป ๔๒๗

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง ๑๑๓/๑๘๐/๒๔๗

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง-

- (คู่ที่ ๑ : กาม-อัตตกิลมถา) ๒๔๗

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง-

- (คู่ที่ ๒ : มี-ไม่มี) ๒๔๘

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง-

- (คู่ที่ ๓ : นั้น-อื่น) ๒๔๘

สิ่งที่แล่นไปสุดโต่ง-

- (คู่ที่ ๔ : เอง-อื่น) ๒๔๘

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง-

- (คู่ที่ ๕ : เอง-อื่น, อิกนัยหนึ่ง) ๒๕๐

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง-

- (คู่ที่ ๖ : ไต-อื่น) ๒๕๑

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง

- (คู่ที่ ๗ : เหมือน-ต่าง) ๒๕๒

สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง (เจ็ดคู่) ๒๔๗

สิ่งน่ารักน่าเพลิดเพลิน (อุปมาที่ใช้กับ-

-อายตนะภายในหก) ๒๖๗

สิ่งนำอัจฉริยที่ทรงกำชับให้ช่วยกันจำไว้

๑๕๒

สิ่งนำอัจฉริยที่ทรงยืนยันว่า

-นำอัจฉริยโดยแท้จริง ๑๕๒

สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกล่าววาทะ-

-หรือไม่ควร ๒๕๓

สิ่งไหลออกของการตามเห็นความตั้งขึ้น-

-และความเสื่อมไป (ปฏิภูม-

-ในอุปาทาน) ๓๕๕

สิ่งไหลออกของการเห็นความไม่เที่ยง-

-ที่ผัสสายตนะ (ปฏิภูมในผัสสะ) ๓๕๔

สิ่งไหลออกของการอนุโยคในอสุกนิमित-

-(ปฏิภูมในอสุกนิमित) ๓๕๔

สิ่งไหลออกของความแปรปรวนแห่ง-

-สิ่งเป็นที่รัก (โสกะปริเทวะ ฯลฯ)

๓๕๔

สิ่งไหลออกของสิ่งที่กินแล้ว-

(-อุจจาระปัสสาวะ) ๓๕๔

สิ่งอนุโลมให้เกิดญาณว่า-

-"สัพเพ อัมมา อนัตตา" ๓๕๙

สิ่งอัจฉริยเมื่อประทับสีหไสยา-

-ครั้งสุดท้าย ๔ อย่าง ๕๖๙

สิทธิในการประกาศศาสนามีแม่แก่-

-ผู้ยังต้องปฏิบัติอยู่ ๓๔๘

สินีปุระ (ราชกุมาร) ๒๑

สินेरุ (ภูเขา) ๑๙๔/๖๐๘/๖๐๙/๖๑๐

สีกายดุจทอง ๓๒

สีพี (เมือง) ๖๐๘/๖๐๙

สีลวาที ๑๖๒

สีสปา (ไม้ประดูลาย) ๒๘๔/๓๗๐

สีหราชา (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๕๗

สีหนาท (คำอุปมาใช้กับการประกาศ-

-พรหมจักรของพระองค์) ๑๔๘

สีหนาทโดยชอบ ๔๒๙/๔๓๐

สีหิมคราชา (คำอุปมาใช้กับพระองค์)

๑๔๗/๑๔๘

สีหเสยยาครั้งสุดท้าย ๕๖๙

สีหะ(สัตว์) ๓๗/๑๔๖/๑๔๗/๒๕๖/๓๖๔

สุขเกิดจากลามสัการะและ-

-เสียงสรรเสริญ ๓๕๓

สุขเกิดแต่ความรู้พร้อม (สัมโพธิสุข) ๓๕๓

สุขเกิดแต่ความรู้สงบราบัง (อุปสมสุข) ๓๕๓

สุขเกิดแต่เนกขัมมะ (เนกขัมมสุข) ๓๕๓

สุขเกิดแต่ปวิเวก (ปวิเวกสุข) ๓๕๓

สุขเกิดแต่วิเวกของญาณ ๓๘๑

สุขเกิดจากความรู้สึกทางท้อปัสสาวะ (มิฬหสุข) ๓๕๓

สุขของคนนอนชบ (มิทสุข) ๓๕๓

สุขที่ต่ำทราม ๑๘๐

สุขทุกข์เพราะกรรมในกาลก่อน-

-(นิครนถวาท) ๔๗๗

สุขทุกข์เพราะการเกิดอันยิ่ง-

-(นิครนถวาท) ๔๗๗

สุขทุกข์เพราะการขี้บ่งของอิศวร-
 -(นิครนถวาท) ๔๗๗

สุขทุกข์เพราะความบากบั่นใน-
 -ทิวฐธรรม (นิครนถวาท) ๔๗๘

สุขทุกข์เพราะภาวะทางสังคม-
 -(นิครนถวาท) ๔๗๗

สุขและโทมัส ๖๙/๙๒

สุขวิหารในทิวฐธรรม ๓๗๘

สุขโสมนัสที่อาศัยเวทนาเกิดขึ้น ๘๔

สุขอย่างยิ่งที่จะถึงได้เมื่อยังมี-
 -ชีวิตอยู่ ๓๙๑

สุขอันเกิดจากความรู้สึกทางท้อปัสสาวะ-
 -(มิหหสุข) ๓๕๓

สุขอันเกิดแต่พรหมจรรย์ ๕๑๕

สุขขัลลิกานุโยคของ-
 -พวกสมณศากยปุตติยะ ๑๘๒

สุขขัลลิกานุโยคที่เป็นไปเพื่อนิพพาน ๑๘๒

สุคติโลกสวรรค์ ๓๓/๔๓/๑๑๖/๔๐๐-๔๑๐ ๗๗

สุจันทะ (ปราสาท) ๑๕

สุชาตา (อุบาสิกา) ๕๖๐

สุญญตาวินัยเป็นวินัยธรรม-
 -ที่ทรงอยู่มากที่สุด ๓๗๕

สุญญตาวินัยมีได้แม้ในขณะ-
 -แห่งธรรมกถา ๓๗๖

สุทโธทนะ ๑๕/๑๗

สุทัตตะ (อุบาสก) ๕๖๐

สุทัสสา (สุทธาวาส) ๓๘๓

สุทัสสี (สุทธาวาส) ๓๘๓

สุทินน์ (ภิกษุ) ๒๖๑/๒๖๓

สุนทรภักทวาทพราหมณ์ ๔๖๔

สุนทริกา (แม่น้ำ) ๔๖๔

สุนักขัตตลิจฉวีบุตร ๑๙๖/๔๙๐/๔๙๑

สุนัขจิ้งจอก ๕๐๗

สุนิมมิตะ (จอมเทพ) ๔๘๓

สุภควัน ๑๕๕/๓๘๔

สุภวัน (สวนป่า) ๓๘๓

สุภวิโมกข์ ๓๙๒/๔๔๑/๔๔๒

สุภัททะปริพพาชก ๔๗/๕๗๓

สุภัททาเทวี ๕๙๓

สุยามะ (จอมเทพ) ๔๘๓

สุกรมัททวะ (มิใช่เนื้อสุกรอ่อน) ๕๖๓

สูงด้วยคุณธรรมกว่าเขาทั้งหมด ๒๙

สุทท์ (วรรณะ) ๑๑๔/๒๙๗/๓๑๐/
 ๓๑๑/๓๑๒/๓๑๔/๓๑๖

เสขะ ๒๗๒/๒๙๑/๓๔๘/๓๕๙/๕๒๔

เสขะ (ธรรมที่ผู้ต้องปฏิบัติต่อ) ๒๙๑

เสด็จทิวาวิหารที่ปาวาลเจดีย์ ๕๖๒

เสด็จบ้านโกฏิกาม ๕๕๙

เสด็จบ้านปาฏลิกาม ๕๕๘

เสด็จบ้านภันฑคาม ๕๖๕

เสด็จบ้านเวฬุคาม ๕๖๑

เสด็จบ้านหัตถิกาม ๕๖๖

เสด็จป่ามหาวัน ๕๖๔

เสด็จเมืองกุสินารา ๕๖๗

เสด็จเมืองนาลันทา ๕๕๙

เสด็จเมืองปาวา ๕๖๓

เสด็จเมืองเวสาลี ๕๖๑

เสด็จสวนอัมพลัญจิกา ๕๕๗

เสด็จหมู่บ้านนาทิกะ ๕๕๙

เสนาคุมภักดิ์ ๔๘๗

เสนาคนธรรพ์ ๔๘๗

เสนานาค ๔๘๗

เสนายักษ์ ๔๘๗

เสนาสนะยากที่จะเสพได้ ๙๕

เสนาสนะอันสังัด ๙๕/๑๘๗/๒๙๐/๓๑๖/๙๗

เสพเมถุนด้วยภรรยาเก่า ๒๗๑

เสพเสนาสนะอันสังัด ๒๙๐/๒๙๔/๓๕๒/๔๙๔

เสลพราหมณ์ ๒๑๖/๓๔๐/๓๔๑/๔๓๔

เสวยสุขด้วยนามกาย ๑๐๕/๑๐๖/๑๑๕/๓๖๕/๙๗

เสียงกล่าวสรรเสริญพระโคตม ๕๐๐

เสียงคนนอกที่กล่าวถึงพระองค์ ๔๙๗/๔๙๙

เสียงดุจเสียงนกกการวิก ๓๓

เสียงดุจเสียงพรหม ๓๓

เสียงที่ได้ยินตลอดทุกโลกธาตุ ๑๙๓

เสียงเล่าลืออันมีแก่พระโคตม ๕๓๐

เสียชีพไม่เสียศีล ๓๓๐

แสงสว่างเนื่องด้วยการจุติ ๒๕

แสงสว่างเนื่องด้วยการประสูติ ๓๐

แสงสว่างเนื่องด้วยการตรัสรู้ ๑๒๓

แสงสว่างเนื่องด้วยแสดงธรรมจักร ๒๓๔

แสงสว่างและการเห็นรูปหายไป ๓๕

แสงสว่างอันโอฬารหาประมาณมิได้ ๒๕

แสดงอำนาจทางกายไปพรหมโลก ๙๘

แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ๆ ๔๗

โสณทัณฑพราหมณ์ ๕๒๖

โสตาบัน ๒๘๓/๓๐๔/๓๒๑/๔๓๐/๕๖๐/

๕๗๓/๕๗๔

ห

หงายของที่คว่ำอยู่ ๓๐๔/๕๐๑/๕๐๕

หญ้ากู่สะที่จับไม่ตีแล้วดึง ๔๘๕

หญ้าคางอกขึ้นจากสะดือ ๑๑๓

หญิงงามในความฝันเป็นอุปมาแห่งอิตตา

๔๑๖

หนทางเก่า (ที่เดินแล้วรู้-

-ปฏิบัติสมุปบาท) ๑๒๒/๒๗๙

หนทางเครื่องไปทางเดียว ๒๒๕

หนทางที่ทำให้พวกเรารู้จัก-

-พระองค์ถึงที่สุด ๒๘๑

หนทางที่ผู้ปฏิบัติตามเห็นได้เอง-

-ว่าถูกต้อง ๒๘๑

หนทางและโคจรของตถาคต ๑๖๖

หนทางแห่งการตรัสรู้ ๖๘

หนทางอันเกษม ๙๗ (อุปมาที่ใช้กับ-

-อริยอัฏฐังคิกมรรค) ๒๖๙

หนทางอันประเสริฐประกอบด้วยองค์-

-แปด (ดูที่คำว่า อัฏฐังคิกมรรค-

-ด้วย ๑๑๘

หนอนคลานขึ้นมาตามเท้าถึงเข้า ๑๑๓
 หนั่งท้องกับกระดูกสันหลังชิดกัน ๖๐
 หน้าที่พระพุทธรเจ้า ๕๕๕
 หน้าที่ร่วมกันของพระศาสดาและสาวก
 ๓๔๘
 หน้าที่สำหรับท่านที่ยังไม่คุ้นเคย-
 -กับหนังสือเล่มนี้ ๑
 หนูกะโดดโลดเต้นในขี้เป่งปลา ๓๓๐
 หมดกิจควรทำ ๒๓๒
 หมอผ่าตัด (ไวพจน์แห่งตถาคต) ๒๐๑/
 ๓๓๖/๓๔๑/๔๓๔
 หมอผู้ทำการผ่าตัดไม่มีหม้ออื่นยิ่งกว่า
 ๓๓๖
 หมื่นโลกธาตุด่วนไหว ๒๕
 หมู่มณะที่เลิศกว่าหมู่มณะใดในโลก ๓๑๙
 หมู่มนชาวกรู ๔๒
 หยิกภูเขาด้วยเล็บ ๕๕๐
 หลงกาม ๔๔
 หลงก่อนหินวาก่อนมันขี้ ๕๔๙
 หลักกรรมที่ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญา-
 -อันยิ่งเอง ๒๖๖
 หลักกรรมที่เป็น "พุทธศาสนาแท้" ๒๖๕
 หลักเกณฑ์การฝึกตามลำดับ ๒๘๘
 หลักคิดของภิกษุในศาสนานี้ ๔๕๙
 หลักที่ทรงใช้ในการพยากรณ์หรือ-
 -ไม่พยากรณ์ (ในกาลทั้งสาม) ๒๐๐
 หลักในการตรัส ๒๔๔

หลักมหาปเทศ (อย่างสุดต้นตะ) ๕๖๖
 หลักลัทธิเกี่ยวกับอัตตา (ระหว่างศาสนา)
 ๓๔๘
 หลังเต็มไม่มีร่อง ๓๒
 หลายคนแปลงรูปเป็นคนเดียว ๙๘
 หลิททวสนะ (นิคม) ๒๖๕/๓๙๐
 หลุดจากกาม ๔๔
 หลุดพ้นเพราะพิจารณาอัตตา-
 -ในเบญจขันธ์ ๓๒๘
 หลุมถ่านเพลิง ๖๕/๑๖๐/๒๖๒
 หวงพระอรหัตตคุณ ๔๙๑
 ห้วงน้ำลึก (อุปมาที่ใช้กับ-
 -สัญญาโยชน์เบื้องต่ำห้าอย่าง) ๒๖๓
 หอกปาก ๓๕๕
 หัตถกเทวบุตร ๕๒๑
 หัตถกะ อาฬวกะ ๓๓๐
 หัตถาฬวกะ (อุบาสก) ๑๕
 หัตถิคาม (หมู่บ้าน) ๕๖๖
 หัตถินิกะ (ราชกุมาร) ๒๑
 หัวใจพระธรรม ๑๙๒/๒๖๑
 หัวใจแห่งพุทธศาสนาที่เหนือกว่าพรหม
 ๓๘๕
 หัวหน้าในทางเขื่อนแซ ๕๔๓
 หายใจเข้าก็มีสติ ๙๙
 หายใจเข้ายาว-เข้าสั้น ๙๙
 หายใจออกก็มีสติ ๙๙
 หายใจออกยาว-ออกสั้น ๙๙

หิ้งห้อย ๓๘๘/๓๘๙

หิริญญวดี (แม่น้ำ) ๕๖๙

หิริ (เป็นนงอนไถ) ๓๘๐

หิริพละ (ที่เป็นของตถาคต) ๑๓๗

เหวี่ยงไหลจากรักแร้ ๔๒๑

เหตุเกิดของโลก ๔๘๒

เหตุของความเจริญ ๔๖๕

เหตุต้องท่องเที่ยว ๕๘๒

เหตุที่ได้ชื่อว่า 'สากยะ' ๒๒

เหตุที่ทำให้เกิดกระทำอุโบสถกรรม

๓๕๑

เหตุที่ทำให้เกิดการแสดงปาติโมกข์ ๓๕๑

เหตุที่ทำให้เกิดความเข้าใจผิด-

-ว่ามีผู้สร้างผู้เนรมิต ๔๘๒

เหตุที่ทำให้เดิรยถึอื่นบัญญัติ-

-อันตคาหิกทิจญฺฐิ ๒๙๙

เหตุที่ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ ๓๒๙

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า-

-"โยคักเขมิ" ๒๐๙

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า-

-"อนุตตรปุริสทัมมสารถิ" ๒๐๘

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า-

-"อรหันตสัมมาสัมพุทธะ" ๒๐๕

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า-

-"อรหันตสัมมาสัมพุทธะ"-

-(อีกนัยหนึ่ง) ๒๐๖

เหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า-

-"อรหันตสัมมาสัมพุทธะ"-

-(นัยหนึ่งอีก) ๒๐๗

เหตุที่ทำให้ทรงพระนามว่า-

-"ตถาคต" ๒๐๐

เหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว ๕๖๒/๕๗๕

เหตุที่ทำให้พระองค์ไม่บัญญัติ-

-อันตคาหิกทิจญฺฐิ ๒๙๘

เหตุที่ไม่ทรงบัญญัติว่า-

-อัตตามีหรือไม่มี ๓๙๘

เหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์-

-อันตคาหิกทิจญฺฐิ ๒๙๙

เหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์-

อันตคาหิกทิจญฺฐิ (อีกนัยหนึ่ง) ๓๐๑

เหตุเป็นที่บังเกิดแห่งกาม ท.๔๒

เหตุผลทรงทรงสรรเสริญหรือ-

-ไม่สรรเสริญภิกษุบางรูป ๓๒๔

เหตุผลที่ทำให้ทรงบัญญัติระบวินัย ๒๕๙

เหตุแห่งความยากลำบาก-

-ในการเข้าถึงลัทธิอื่น ๔๔๒

เห็นแจ้งกระทำให้เป็นจักขุ ๑๘๐/๑๘๑

เห็นธรรมคือเห็นพระพุทธรเจ้า ๓๑๔/๓๑๕

เห็นรูปแต่จำแสงสว่างไม่ได้ ๗๘

เห็นภายในโทษแม้เล็กน้อย ๒๘๘/๒๙๓

เห็นอย่างดีด้วยปัญญา ๗๐

เหมาะแก่การลับของมนุษย์ ๔๘๘

เหล่าสัตว์ถูกค้นหาในกามเคี้ยวกิน ๔๓

เหลี่ยมคูของราชสีห์ ๒๕๗

เหลียวทั้งกาย ๕๓๐
 เหวโกรกชั้น(อุปมาที่ใช้กับ-
 -ความโกรธคับแค้นใจ) ๒๓๑
 แห่งร้อนแล้วแต่ผู้เดียวในป่า ๕๙
 แหล่งซื่อขายโคของพวกมีลักษณะ ๔๖๙
 ให้ทานเพื่อทำใจที่พร่องให้เต็ม ๕๙๒

อ

อกนิฐฐา (สุทธาวาส) ๓๘๓
 อภิตติดาบส ๖๐๓
 องคชาตตั้งอยู่ในฝัก ๓๒
 องคชาตแห่งมาตุคาม ๒๖๒
 องค์อวัยวะของพระราชา ๒๙๒
 องคฺลิมาลโจร ๕๔๔
 อจิวตี (แม่น้ำ) ๓๓๕
 อจิวตະ (สามเณร) ๒๙๑
 อเจลละ (นักบวชเปลือย) ๔๙๐/๔๙๑
 อเจลกัสสปะ ๑๔๘/๑๖๒/๒๕๐/๒๘๑/๓๐๓/
 ๓๘๙/๓๙๙/๔๐๓/๕๐๗/๕๐๙
 อชपालนโศครุ ๒๑๙/๕๔๘
 อญาณทัสสนะนานาอย่าง-
 -(ของเดียรถีย์อื่น) ๓๙๘
 อดทนเหมือนโคจำฝูง ๕๒๒
 อดทนเหมือนโคลากเข็น ๕๒๒
 อดทนเหมือนช้าง ๕๒๒
 อดทนเหมือนม้าอาชาไนย ๕๒๒

อดทนเหมือนสัตว์สำหรับออกศึก-
 -ที่ฝึกดีแล้ว ๕๒๒
 อดทนเหมือนสีหะ ๕๒๒
 อดอาหารโดยประการทั้งปวง ๖๖
 อดตัปปา (สุทธาวาส) ๓๘๓
 อดัมมโย ๓๙๖
 อดิสันวิริยะ (เพียรหย่อน) ๓๗/๓๘
 อดุททมนุสสุ (ฌานที่ ๔) ๑๐๖/๑๐๗
 อดิคุศลธรรม ๓๓/๓๘/๕๘๔/๕๘๖
 อดิจจสมุปบันนิกวาท-เกิดเองลอย ๆ ๑๓๗
 อดิเชคุจณะ (คืออดิจจิต) ๑๖๓
 อดิเทวญาณทัสนะ ๙๓
 อดิปัญญา ๑๖๓/๑๔๐/๓๔๙
 อดิมุติ (คือฉันทะและอัชยาศัย) ๑๓๖
 อดิมุตติบท ๑๔๐
 อดิวิมุตติ ๑๖๓
 อดิศีล ๑๖๓/๓๔๙
 อดิษฐานความเพียร ๑๑๒
 อนภิขณา ๔๒๓
 อนยะ (ความทุกข์นานาแบบ) ๓๗๒
 อนัตตลักษณะสูตร ๒๓๑
 อนัตตานุปัสสนาไม่เป็นเหตุแห่ง-
 -อันทคาคาทิกทิกฐิติ ๓๐๐
 อนัตตาในเบญจขันธ์ ๓๒๘
 อนาถปิณฑิกคหบดี ๔๘๖/๔๘๗/๖๐๕
 อนาถปิณฑิกเทพบุตร ๔๘๖
 อนาวาญญาณทัสสนะ ๕๓๐

อนิมิตตเจโตสมาธิดับเวทนาบางพวก ๓๕๙	อภยราชกุมาร ๒๔๔/๓๐๕
อนุตตรธรรมจักร ๒๓๓-๔/๓๔๑/๕๗๗-๘	อภยปรัต ไม่ดูหมิ่นใคร ๆ ในทุกรูปแบบ-
อนุตตรวิมุตติทำให้แจ้งได้ด้วย-	- (ทั้งดีและชั่ว) ๑๖๕
- ความแยกกาย ๒ อย่าง ๓๓๔	อภิขณา ๖๙/๒๒๕/๒๗๔/๒๘๙/๒๙๐/ ๒๙๕/๓๑๑/๓๑๔/๓๕๐/๓๕๘/๔๖๙ ฯลฯ
อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๓๐/๓๑/๘๓/๙๔/ ๙๕/๑๒๐/๑๒๓/๑๒๔/๑๕๖/๑๗๒/๒๐๒/ ๒๐๓-๔/๒๘๕/๕๖๘/๕๖๙/๕๗๗/๕๗๘	อภิขณาและโหม่นัสในโลก ๒๙๕/๓๕๐
อนุปาทิสเสสนิพพาน ๒๘๕/๕๖๘/๕๖๙/ ๕๗๕/๕๗๗/๕๗๘	อภิขัปปา (กระสันอยาก) ๓๗/๓๘
อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๑๐๓/๒๐๒/๓๔๓/ ๓๔๔	อภิญาญา ๓๔๔
อนุรุธะ (ภิกษุ) ๓๕/๓๘/๓๙/๓๐๔	อภิญาญาเทสิตธรรม ๕๖๔
อนุศาสนิปาฏิหาริย์ ๑๙๗/๑๙๘/๓๓๘/๓๓๙	อภิญาญาไวสานบารมี ๑๓๗/๓๕๐
อนุศาสนีที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลาย ๒๘๗	อภิสัมพุทธะ ๒๐๒/๒๐๓/๒๐๔
อนุสสุวิกา (เป็นศาสดาเพราะ-	อภิสัมพุทธะเพราะทรงคล่องแคล่ว-
- ฟังตาม ๆ กันมา) ๒๑๑	- ในอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๒๐๒
อเนกสังกัทธิธรรม (ธรรมที่ไม่ควรแสดง-	อภิสัมพุทธะเพราะทรงทราบการพ้น-
- บัญญัติโดยส่วนเดียว : อันตคา-	- จากเมถุนสัญโญค ๒๐๔
- หิกทิกฺขิ) ๒๕๕	อภิสัมพุทธะเพราะทรงทราบ-
อบรมกายมีอำนาจเหนือสุข-	- ธาตุ ๔ โดยฐานะ ๓. ๒๐๕
- อบรมจิตมีอำนาจเหนือทุกข์ ๑๕๘	อภิสัมพุทธะเพราะทรงทราบ-
อบายหุคติวินิบาตนรก ๒๖๒/๓๙๙/๔๐๔/ ๔๐๕/๔๐๗-๔๐๘/๔๐๙/๔๑๐/๔๑๑/๔๔๗	- ปัญจูปาทานชั้นตรีโดยฐานะ ๓ ๒๐๔
อปรปรียายะ (เวลาต่ออีก) ๑๗๒/๔๐๙-๑๐-๑๑	อภิสัมพุทธะเพราะทรงทราบ-
อปรปุรวนสันต์ ๖๗	- ปัญจูปาทานชั้นตรีโดยปริวัฏฐีสี่ ๒๐๓
อปริหานิยธรรม ๔๓๙/๕๕๖/๕๕๗	อภิสัมพุทธะเพราะทรงทราบ-
อปุคคพโม ๔๔๙	- โลกโดยฐานะ ๓. ๒๐๔
อพยาบาท ๔๒๓	อภิสัมพุทธะเพราะทรงทราบ-
	- ว่ามีญาณทัสสนะที่เป็นไปทับซึ่ง-
	- เทวดามีปริวัฏฐีแปด ๒๐๕
	อภิสัมพุทธะเพราะทรงทราบอริยสังัจ-
	- สิ้นเชิง ๒๐๔

อภิธรรมพุทธะเพราะทรงทราบอายตนะ-

-ภายนอก ๖ โดยฐานะ ๓. ๒๐๕

อภิธรรมพุทธะเพราะทรงทราบอายตนะ-

-ภายใน ๖ โดยฐานะ ๓. ๒๐๕

อภิธรรมพุทธะเพราะทรงทราบอินทรีย์-

-(อายตนะภายใน) โดยฐานะ ๕.

๒๐๕

อภิธรรมพุทธะเพราะทรงทราบอินทรีย์ ๕-

-โดยฐานะ ๕. ๒๐๔

อมตะ (คือความไม่ตาย) ๓๘๑

อมนสิการ ๗๖/๗๗/๗๘

อมนุชย์ ๒๖/๓๓๙/๕๒๘

อมราวีกเขปิกวาท-พูดไม่ให้ตายตัว ๑๗๗

อมิตรผู้ทำอันตราย ๔๓๖

"อยากมีพระพุทเจ้าอย่างนี้สัก ๔ องค์"

๕๒๕

อย่าวิวาทกันเพราะธรรม ๓๓๓

อยู่หลักเรือนตลอดเวลากึ่งเดือน ๓๘๑

อรหัตตผลชั่วเวลา ๗ วัน ๒๗๔

อรหันตคุณลักษณะ ๒๗๒/๒๘๒/๒๙๑/

๓๒๐/๓๒๙/๓๔๘/๓๖๐

อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๑๕๔/๙๗

อรหันตสัมมาสัมพุทธะมีได้เพราะทรง-

-เจริญทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๒๐๗

อรหันตสัมมาสัมพุทธะมีได้เพราะทรง-

-หลุดพ้นจากเบญจขันธ์ ๒๐๖

อรหันตสัมมาสัมพุทธะมีได้เพราะ-

-ทราบอริยสังข์ ๒๐๕

อรหันตสาวกนบร็อยเป็นอนเก ๑๕๐

อริยเจ้ากล่าวโดยความเป็นทุกข์ ๑๕๕

อริยญายธรรม ๑๕๕/๒๑๓/๒๑๔/๕๑๙

อริยมรรค ๑๖๗ ๙๗

อริยวิหาร ๓๕๙

อริยสังข์ ๒๐๔/๔๒๗/๕๘๒ ๙๗

อริยสังข์กำหนดที่กิเลสวัฏ (: สมุทัยสังข์)

๑๑๗/๑๔๗/๒๘๔

อริยสังข์กำหนดที่วิปากวัฏ (: ทุกขสังข์)

๑๑๗/๑๔๗/๒๘๔

อริยสังข์ว่าด้วยความทุกข์ ๔๒๗

อริยสังข์ว่าด้วยเหตุให้เกิดทุกข์ ๔๒๘

อริยสังข์ว่าด้วยความดับสนิทของความสุข

๔๒๘

อริยสังข์ว่าด้วยข้อปฏิบัติให้ถึงความ-

-ดับสนิทของความสุข ๔๒๙

อริยสังข์อธิบายด้วยปัจจุสมุปบาท ๔๒๗

อริยอัฐฐังคิกมรรค ๑๒๑

อรุปรหมที่ ๓ (ผลแห่งอาภิญญายตนะ)

๕๓

อรุปรหมที่ ๔ (ผลแห่งเนวสัณญาณา-

-สัณญาณตนะ) ๕๕

อลมรียญาณทัสสนวิเศษ ๖๗/๖๘/๒๓๐

อวิชชา (ในปัจจุสมุปบาท) ๘๗/๘๘/๔๒๘

อวิชชาเป็นดุจเปลือยกฟองไข่ ๑๓๔

อวิชชาสวระ ๑๑๓/๓๑๘/๕๕๓
 อวิตกธรรม (ฌานที่ ๒) ๑๐๔
 อวิหา (สวรค์ชั้นสุทธาวาส) ๓๘๓
 อวิหิงสาวิตก ๓๑/๓๓/๓๔
 อสังญีวาท-ไม่มีสังญญา ๑๒๒/๑๓๘
 อสังกรรม ๒๖๒
 อสีพันธกปุตตะ (นายบ้าน) ๓๖๕/๔๓๓
 อสูริ ๓๔/๓๕/๓๘/๓๙/๔๐
 อหังการมมังการมานานุสัย ๓๐๓
 ออกบวชจะปรารธนาถามก็หาไม่ได้ ๒๓
 อัคคีเวสะโคตร ๒๙๑
 อัครสาวกคู้เลิศ ๑๓
 อังคะ (แคว้น) ๓๓๖
 อังคีรสะพุทธะ ๔๘๙
 อังคุดตราปะ (แคว้น) ๑๓๓/๒๑๖/๓๒๖/
 ๓๔๐
 อัจจาร์ทวิริยะ (เพียรจัด) ๓๓/๓๘
 อัจฉริยมนุษย์ ๑๕๓
 อัญญาณและสัมโมหะของนิครนถ์ ๔๓๕
 อัตเพดานปากด้วยลิ้น ๖๓
 อัตตกิลมถานุโยค ๕๖/๒๔๓
 อัตตานุปัสสนาเป็นเหตุแห่งอันตคาหิกทิกฐิ
 ๓๐๐
 อัตถกามเทพ ๕๒๐
 อัตถวาที (คือตถาคต) ๒๐๑/๒๘๑
 อันตานันติกวาท ๑๓๖

อัปนาสมาธิประกอบด้วยเมตตา ๑๘๘
 อัปมัญญาของเดียรถีย์อื่น ๓๙๐
 อัปมัญญาทั่วไปต่างจากอัปมัญญา-
 -เจโตวิมุตติ ๓๙๐
 อัปมัญญาธรรมที่สูงกว่าเดียรถีย์อื่น ๓๙๐
 อัปปัญญัตติโก (ผู้ไม่มีปัญญา) ๕๑๑
 อัพยาปาทวิตก ๓๑/๓๓/๓๔
 อัมพคาม (หมู่บ้าน) ๕๖๖
 อัมพปาลีหญิงคณิกาผู้ชนะการชิงนิมนต์
 ๕๖๑
 อัมพลัญญิกา (สวนป่า) ๑๓๕/๔๕๑/๕๕๓/
 ๕๓๕/๕๙๔
 อัมพัฏฐะมาณพ ๒๑
 อัศจรรยอย่างของเรา-
 -อัศจรรยอย่างของพระพุทธเจ้า
 ๑๕๒
 อัสสัตถะ (ต้นไม้) ๑๕/๑๖
 อัสสัตถิโก (ขอกล่าวหาพระองค์ว่าทำ-
 -อะไรอย่างใจเบาซุ่ม ๆ) ๔๕๐
 อากาธมาตราว่าท่องด้วยปาก ๕๒/๕๔
 อากาธแห่งการตรัสรู้ ๑๑๕
 อากาธัญญาตนะ ๑๐๓/๑๐๘
 อากาธัญญาตนะ (ในฐานะทศที่ ๔-
 -ของบุรุษที่ฝึกแล้ว) ๒๐๙
 อากิณัจญญาตนะ ๕๒/๑๐๒/๑๐๙/
 ๑๑๐/๑๑๑/๓๔๓/๓๙๕
 อากิณัจญญาตนะ (ในฐานะที่ ๖-
 -ของบุรุษที่ฝึกแล้ว) ๒๐๙

อาภิษฎัญญาตมภาพ ๕๓	อาเนญชะ ๒๙๑/๒๙๒
อาจารย์ (พระสมณโคตม) ๕๒๗	อาปนนิคม ๑๓๗/๒๑๖/๓๒๖/๓๓๖/๓๔๐/ ๔๓๔
อาชีวะบริสุทธี ๑๕๑/๔๙๔	อาภัสสรพรหม ๔๔๓/๕๘๗
อาชีวะโมบริสุทธี ๙๖	อาภิสทายาท ๓๓๑/๓๓๒/๓๓๖/๓๔๓
อาภูนาภิชัยรักขมนต์ ๔๘๘/๔๘๙	อายตนะภายในและเบญจขันธ์เป็นที่ตั้ง-
อาตุมา (เมือง) ๓๘๖	-แห่งการบัญญัติอันตคาหิกทิลลิว ๒๙๙
อาทิตย (เปรียบหิ่งห้อย) ๓๘๙	อายุขัยแห่งสัตว์ในยุคนี้ ๑๖
อาทิตยโดยโคตร ๒๓	อายุขัยแห่งสัตว์ในยุคมุตเตยยะ ๓๒๓
อาเทศนาปาฏิหาริย์ ๑๙๗/๑๙๘/๓๓๘/๓๓๙	อายุได้สามสิบหยาอนหนึ่งโดยวัย ๔๗
อาณนที ๗/๑๕/๑๗/๒๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙/ ๓๐-๑/๔๐/๑๐๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๑๑-๑๒/ ๑๒๔/๑๔๐/๑๕๒-๓/๑๙๓-๔/๒๐๒/๒๒๐/ ๒๓๔/๓๕๒-๓/๓๕๘/๓๗๕-๖-๗/๓๘๘-๙/ ๓๙๗-๘-๙/๔๐๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๑๑/๔๒๒/ ๔๖๕-๖-๗-๘-๙/๔๘๗/๕๕๔/๕๕๖-๗-๘-๙/ ๕๖๐-๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙/๕๗๐-๑-๒-๓-๔-๕/ ๕๗๗-๘/๕๘๘-๙/๕๙๐-๑-๒-๓/๕๙๖-๗-๘	อายุสังขาร ๕๖๒/๕๖๓/๕๖๔/๕๗๖
อานาปานสติสมาธิ ๙๙/๑๐๑-๒/๓๕๙-๖๐	อารามของปริพพาชก ๑๔๔/๔๖๗
อานาปาสติเป็นทางสิ้นอาสวะ-	อวารณียธรรม ๒๘๙/๒๙๔
-ของพระเสขะ ๓๕๙-๖๐	อาสนะทิพย์ ๓๗๓
อานาปานสติเป็นสุขในทิวรรวม-	อาสนะพรหม ๓๗๔
-ของพระอเสขะ ๓๖๐	อาสนะอริยะ ๓๗๕
อานาปานสติสมาธิคืออริยวิหาร-	อาสภิวาจา ๒๙
-พรหมวิหาร-ตถาคตวิหาร ๓๕๙	อาสวฐานิยธรรม ๒๕๘/๒๕๙/๓๗๖
อานาปานสติสมาธิภาวนา ๙๙	อาสวะ ๑๑๗/ฯลฯ
อานาปานสติสมาธิภาวนา ๑๖ ชั้น ๓๕๙	อาสวะที่ทำให้เป็นคนธรรมดา ๑๔
อานิสงส์ในการหลีกออกจากกาม ๑๐๓	อาสวะที่ทำให้เป็นเทวดา ๑๔
อานุภาพของอิทธิบาท ๕๖๒	อาสวะที่ทำให้เป็นมนุษย์ ๑๔
	อาสวะที่ทำให้เป็นยักษ์ ๑๔
	อาสวัภษณญาณ ๑๑๗/๑๓๔/๑๖๒/ ๓๑๗/๓๑๘/๓๔๔/๔๙๕
	อาสติกบรรพ (เถาว์ลัย) ๖๐/๖๖
	อาหารที่เกิดขึ้นเพราะคำขับ ๓๖๑

อาหารบริสุทธ์แม่ที่เกี่ยวกับ-

-การฆ่าสัตว์ ๓๖๐

อาหารเพียงโกสะหนึ่ง ๓๔๖/๓๔๗

อาหารวันหนึ่งเท่าเยื่อถั่วพู ๖๖

อาหารวันหนึ่งหนเดียว ๓๖๒/๕๔๔

อาหารหยาบ ๖๗/๖๘/๖๙/๑๑๕/๑๖๑

อาหารอันสมควรหาโทษมิได้ ๓๖๑

อาหุเนยบุคคล ๒๘๖

อาหารดาบส ๕๑/๕๓/๑๕๘/๒๒๖/๓๘๖

อำนาจการบำเพ็ญตบะกรรม ๖๐๓

อำนาจพระเจ้าโกศล ๒๒

อำนาจแห่งพระเวสสันดร ๖๐๙

อิจฉานังคละ (เมือง) ๓๕๙

อิจฉานังคละ (สวนป่า) ๒๑/๓๕๓/๓๕๙

อิทธิบาท๘๑-๒/๙๗/๑๘๙/๑๙๐-๑-๒-๓/๒๐๗ ๙๗

อิทธิบาทเพื่ออยู่ได้ถึงกับปี ๑๙๓

อิทธิบาทอันประกอบด้วยธรรม-

-เครื่องปรุงแต่ง ๑๙๑

อิทธิปาฏิหาริย์ ๑๕๒/๑๙๔-๕/๑๙๗/๓๓๘/๔๙๒

อิทธิปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าธรรมดา-

-แห่งมนุษย์ ๑๙๔/๑๙๕

อิทธิวิธี ๙๘/๑๙๐/๑๙๗/๓๓๘/๓๔๔

อิทธิวิธีมีอย่างต่าง ๆ ๙๘/๑๙๐/๑๙๗/๓๓๘

อิทัปปัจจยตา ๔๖๓/๕๑๒

อินทรียภาวนา ๓๓๖

อินทรียคือปัญญาสมบูรณ์เมื่อรู้แจ้ง

-สังสารวัฏฏ์และนิพพาน ๓๓๗

อินทรียคือวิริยะสมบูรณ์เมื่อมี-

-สัทธาบากบั่นในกุศลธรรม ท. ๓๓๗

อินทรียคือสติสมบูรณ์เมื่อมีสติเครื่องรักษา-

-และสติเครื่องตามระลึก ๓๓๗

อินทรียคือสมาธิสมบูรณ์เมื่อมี-

-โอสถศีลธรรมและเอกัคคตาจิต ๓๓๗

อินทรียคือสัทธาสมบูรณ์ได้หลังจาก-

-ถูกต้องธรรมด้วยนามกาย ๓๓๘

อิริยา (เครื่องออกไปจากกิเลส) ๖๗/๒๓๐

อิสสิคิลิ (ภูเขา) ๔๗๑

อิสสิทันตะ (ช่างไม้) ๕๔๖

อิสสิปตนมฤคทายวัน ๑๕/๑๑๗/๑๘๑/๒๒๗/

๒๒๙/๒๓๓/๒๔๓/๒๔๗/๓๓๔/๔๖๙/๖๐๐

อุกกาเวลา (เมือง) ๑๓/๑๗๔

อุกกัฏฐุนคร ๑๕๕/๓๘๓

อุกกามุข (ราชกุมาร) ๒๑

อุกกากราช (พระราชา) ๒๑

อุจจากณรรูกา (ตระกูลข้างฝั่ง) ๓๑๖

อุจจากพาริกา (ตระกูลข้างฝั่ง) ๓๑๕

อุจเฉทวาท-ตายแล้วสูญ ๑๗๙

อุชชยพราหมณ์ ๔๐๐

อุชชัญญา (เมือง) ๑๔๘/๑๖๒/๒๘๑/๓๐๓/

๓๙๙/๕๐๗/๕๐๙

อุณาโลมหว่างคิ้วขาวอ่อน ๓๓/๓๘

อุตตรนิคม ๔๔๔

อุตตรมาณพ ๕๐๐/๕๓๐

อุตตรา (อัครอุปัฏฐายิกา) ๑๕

อุตตรินนุสสธรรม ๔๙๒	อุบาสกอนาคามีผู้มีชื่อเสียงแห่ง-
อุทกดาบส ๕๓/๑๕๘/๒๒๖	-นาทิกะคาม ๕๖๐
อุทัจจะกุกกัจจะ ๒๙๐/๒๙๕	อุบาสิกาสกทาคามี-โสดาบัน ๓๒๓
อุทาน ๓๗๙	อุบาสิกาโสดาบันผู้มีชื่อเสียงแห่ง-
อุทานของผู้เลื่อมใส (นโม ตสฺส ฯลฯ)	-นาทิกะคาม ๕๖๐
๕๑๖/๕๑๘	อุบาสิกาอนาคามี ๓๒๒
อุทายี (ภิกษุ) ๑๓๗-๘-๙/๓๒๖/๓๕๖ ฯลฯ	อุเบกขาเจโตวิมุตติ (ในพุทธศาสนา) ๓๙๔
อุทุมพรिकाปริพาชการาม ๒๗๓/๔๐๑	อุเบกขาเจโตวิมุตติมีอาภิกญฺญายตนะ-
อุเทนเจติย์ ๔๙๐	-เป็นอย่างไร ๓๙๕
อุบล (บัวเขียว) ๔๐	อุปกาศิก ๒๒๗
อุบลวันณา (อัครสาวิกา) ๑๕	อุปกิเลสแห่งจิต ๗๘/๗๙
อุบายเครื่องออกจากกาม ท. ๔๒	อุปติสสะ (อัครสาวก(พระสารีบุตร)) ๑๕
อุบายเครื่องออกจากโลก ๖๙/๗๐	อุปมาด้วยการตามรอยช้าง ๓๑๘
อุบายเครื่องออกไปพ้นจากรูป ๘๒/๘๕	อุปมาที่นำอัศจรรย์เปรียบด้วยเต้าตาบอด
อุบายเครื่องออกไปพ้นจากทุกข ๘๖/๘๙	๔๖๑
อุบายเครื่องออกไปพ้นจากเวทนา ๘๒/๘๔	อุปมาสามข้อ ๖๑
อุบายที่ควรทำ (สำหรับกษัตริย์ผู้ปกครอง)	อุปวาณะ (ภิกษุ) ๕๗๐
๕๙๕	อุปะปัชชะ (เวลาต่อมา) ๑๗๒/๔๐๙
อุบาสิกหบดี ๕๓๕	อุปั๊กกะและปธานะ (ของนิครนถ์) ๔๗๕-๖-๗-๙
อุบาสก ๕๑๐ คน เป็นโสดาบัน ๕๖๐	อุปัฏฐากผู้ใกล้ชิด ๑๕/๑๗
อุบาสก ๕๐ กว่าคน เป็นโอปปาติกะ ๕๖๐	อุปัฏฐากอันเลิศ ๑๗/๕๘๘
อุบาสก ๙๖ คน เป็นสกทาคามี ๕๖๐	อุปัฏฐานศาลา ๕๕๖
อุบาสกสกทาคามีผู้มีชื่อเสียงแห่ง-	อุปัทวะสำหรับอาจารย์ ๓๕๒/๓๕๓
-นาทิกะคาม ๕๖๐	อุปาทาน (ในปัจจุสมุปปาท) ๘๖/
	๘๘/๙๐/๙๑/๔๒๘
อุบาสกสกทาคามี-โสดาบัน ๓๒๒	อุพพิละ (ตื่นตื่น) ๗๖/๗๗/๗๘
อุบาสกอนาคามี ๓๒๒	อุรุเวลกัปปนิคม ๑๐๓

อุรุเวลา ๕๕/๒๑๗/๒๑๙/๒๒๐/๒๒๕/

๒๒๗/๒๔๔

เอกบุณทริก (อาราม) ๒๑๑

เอกัสวาที ๒๕๓/๕๑๐

เอกังสวาทีในการถือว่าควรตีหรือ-

-สรรเสริญโดยส่วนเดียว ๕๑๐

เอกังสิกธรรม ๒๕๕/๕๑๑

เอกังสิกธรรม (ของเดียรถีย์อื่น)-

-เป็นอเนกังสิกธรรมต่อพุทธ ๕๑๒

เอกังสิกธรรม (ของเดียรถีย์อื่น : อันต-

-คาหิกทัญญูสิบ) ๕๑๑

เอกังสิกธรรม (ธรรมที่ควรแสดงบัญญัติ-

-โดยส่วนเดียว : อริยสังข์สี่) ๒๕๖

เอกัจจัสสสตวาท-เที่ยงบางอย่าง ๑๗๖

เอสูกาโรพราหมณ์ ๓๑๐

เอากกระแทกต่อ ๕๕๐

แอก ๓๙๐/๕๓๐

โอกาส (คือที่โปร่งโล่ง) อันยิ่ง ๒๙๒

โอกาสประพุดติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ๑๑

โอกาสว่าง ๑๑/๕๖/๔๙๓

โอชาอันเป็นทิพย์ ๖๖

โกฎฐัทธลิจฉวี ๔๙๒

โอดตปปละ (ที่เป็นของตถาคต) ๑๓๗

โอบาสนิมิต ๗๘

โอรสเกิดจากปากของพระผู้มีพระภาค ๒๐๑

โอบาทของพระโคตมเป็นยอด ๕๐๔

ลำดับหมวดธรรม

ในหนังสือพุทธประวัติจากพระโอษฐ์

(เรียงลำดับจากน้อยไปหามากและตามตามลำดับอักษรไทย)

(จำนวน ๓๓๒ หมวด)

๑

นันทิ (ทุกชนิด) เป็นมูลแห่งความทุกข์-

- (ในความหมายพิเศษ) หนึ่ง ๑๕๖

ผลแห่งความทุกข์ (โหวหารพิเศษ)-

- คือ นันทิ หนึ่ง ๑๕๖

โหวจน์ของมูลเหตุแห่งความทุกข์-

- (โหวหารพิเศษ) ได้แก่ธรรม-

- (: นันทิ) หนึ่ง ๑๕๖

สิ่งที่ไม่เคยทรงฟังมาแต่ก่อน (ในกรณี-

- แห่งปฏิจจฯ นิโรธวาร) หนึ่ง ๘๙/

๙๓

สิ่งที่ไม่เคยทรงฟังมาแต่ก่อน (ในกรณี-

- แห่งปฏิจจฯ สมุทวาร) หนึ่ง ๘๗/

๙๑

๒

กฏอิทัปปัจจยตา มีวาระ (: สมุทวาร-

- และนิโรธวาร) สอง ๑๔๓

ความปริวิตกก่อนตรัสรู้ (ปรารภสัตว์โลก-

- และการออกจากทุกข์) สอง ๘๖/๘๙

ความไม่ประมาทเป็นเหตุให้ถึงทัฬหซึ่ง-

- ธรรม สอง ๓๓๓

ฉวีวรรณผุดส่องในกาล สอง ๕๖๘

ญาณ (ที่ทำให้สามารถประกาศ-

- พรหมจักร) มีหมวด สอง ๑๔๒

ฐานะที่ไม่อาจจะมีได้ของพระองค์-

- (เกี่ยวกับเวทนา) สอง ๑๕๘

ฐานะอันจะพึงกระทำต่อกันระหว่าง-

- ศาสตากับสาวก สอง ๓๒๗

ทรงพยากรณ์หรือไม่พยากรณ์ขึ้นอยู่กับ-

- ค่าแห่งธรรม สอง ๒๐๐

ท่อน้ำจากอากาศ สอง ๒๙

ทิวฐินิสสัย มีประเภท สอง ๒๗๔

ทายาท สอง ๓๓๑

โทษของความมีทิฐฐิ (ว่า"โลกเที่ยง"-

- เป็นต้น) เป็นไปโดยปริยาย สอง

๓๐๒

ธรรมของมหาบุรุษ สอง ๑๑๒/๓๓๒

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการบัญญัติ-

- อันตคาทิกทิฐฐิ มีหมวด สอง

๒๙๙-๓๐๐

ปวงที่สัตว์ต้องพัน มีชนิด สอง ๒๔๓/๓๓๕
 บิณฑบาตที่มีผลมาก สอง ๕๖๙
 ปฏิญญาตำแหน่งจอมโลกด้วยญาณ-
 -(: พลญาณและเวสารัชชญาณ)-
 -สอง ๑๔๒
 ประโยชน์แห่งการเสพเสนาสนะป่า สอง
 ๓๕๕
 ภิคุทำกาละ มีประเภท สอง ๒๙๖
 พรหมจักรประกอบด้วยหมวดธรรม-
 -(: เบญจขันธ์และอิทัปปัจจยตา)-
 สอง ๑๔๒
 พระอเสขะอาศัยอานาปานสติสมาธิ-
 -เพื่อประโยชน์ สอง ๓๖๐
 มหาบุรุษย่อมมีคติ สอง ๓๑
 ยัญญ์ สอง ๔๐๑
 วิตกที่รบเร้าตถาคตอย่างมาก มีอย่าง สอง
 ๓๘๑
 วิตกมีส่วน สอง ๓๑
 สิ่งไม่ควรกล่าว มีองค์ สอง ๒๔๖
 สิ่งที่ต้องอบรม สอง ๑๕๘
 สิ่งที่เป็นไปเพื่อความเกื้อกูลแก่ชน-
 -เป็นอันมาก สอง ๙
 สิ่งไม่ควรกล่าว มีองค์ สอง ๒๔๕
 สิ่งที่แล่นไปสุดโต่ง สอง ๑๑๗/๒๔๗
 หลักเกณฑ์ในการกล่าวสิ่งไม่ควรกล่าว-
 -หรือไม่ควรกล่าว สอง ๒๔๕-๒๔๖
 อธิจสมุปบันนิกทิวฐิ สอง ๑๗๗

อนุตตรวิมุตติทำให้แจ้งได้ด้วยความ-
 -แบบคาย มีอย่าง สอง ๓๓๔
 อัครสาวก สอง ๑๕
 อัครสาวิกา สอง ๑๕
 อัครอุปัฏฐาก สอง ๑๕
 อัครอุปัฏฐายิกา สอง ๑๕

๓

กรรมวิบากที่ทำให้ทรงมีฤทธิ์มาก สาม
 ๕๘๗
 การทำลาย "เปลือกฟองไข่" สาม ๑๓๔
 การเห็นอนัตตาอย่างสมบูรณ์-
 -โดยความหมาย สาม ๓๒๘
 กิจกรรมที่ทรงกระทำเพื่อประโยชน์-
 -ต่อสัตว์โลก สาม ๑๓
 กิเลส สาม ๓๓๔
 กุศลวิตก สาม ๗๑/๓๕๖
 คนเกียจคร้านย่อมได้รับโทษ-
 -มีประการ สาม ๒๘๐
 คนปรารภความเพียรรับผล-
 -มีประการ สาม ๒๘๐
 ความมัวเมา สาม ๔๑
 จุดมุ่งหมายแห่งการปรารภความเพียร-
 -สาม ๒๘๐
 ญาณ สาม ๑๑๕/๑๖๑/๒๑๒
 ญาณในอิทธิบาทสี่ มีปริวัฏฐิ สาม ๑๙๑

ฐานะลำบาก สาม ๑๔๕	บุคคลที่เกิดขึ้นมาเพื่อประโยชน์แก่โลก-
ตถาคตต้องมีขึ้นในโลกเพราะเหตุ-	-มีจำพวก สาม ๓๔๘
-แห่งธรรมชาติ สาม ๑๒	ปราสาทของพระสิทธิตถะ สาม ๑๕/๔๐/
ตถาคตแสดงธรรมเพื่อผล สาม ๑๒	๔๒
ตระกูลมั่งคั่งเพราะประกอบด้วยธรรม-	ปาฏิหาริย์สาม ๑๙๗/๓๓๘
-มีอย่าง สาม ๔๓๔	ผู้ทำอันตรายสิ่ง สาม ๕๓๖
ที่ประหม่อมของตถาคต สาม ๓๗๓	ผู้มีสัมโพธิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า-
ทุกขปริวัฏฐี สาม ๑๑๙	-มีจำพวก สาม ๒๘๓
ทุกขสมุทฺถปริวัฏฐี สาม ๑๑๙	ภูมิแห่งภิกษุทั่วไป มีประเภท สาม ๓๒๔
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาปริวัฏฐี สาม ๑๒๐	มาตรฐานที่ต่างกันของศาสดา สาม
โทษแห่งการงานอันเป็นไปทางกาย สาม	๒๑๐-๒๑๑
๑๓๒	ไม่อ้อม ไม่เบื้อ จนตาย ในของสาม ๕๒๑
โทษแห่งการงานอันเป็นไปทางใจ สาม	ยัญญ์สมบุรณ์ด้วยความไม่ตระหนี่-
๑๓๓	-ในขณะ สาม ๕๙๕
ธรรมของตถาคตมีความไพเราะ-	ลักษณะแห่งวิญญูชนผู้ควรรู้ได้เอง-
-โดยสถาน สาม ๕๐๐	-เห็นได้เอง มีองค์ สาม ๒๗๓/
(และดูที่คำว่า "ตถาคตเกิดขึ้นในโลก" ด้วย)	๒๗๕/๒๗๖
ธรรมที่พากันและเสีย สาม ๓๕๖	ลัทธิเกี่ยวกับสุขและทุกข์ สาม ๔๑๑/๔๒๕
ธรรมที่พากันทำมาก สาม ๓๕๖	โลกธาตุ สาม ๑๙๓
ธรรมวินัยต้องมีขึ้นในโลกเพราะเหตุ-	วาระแห่งการให้ผลของกรรม-
-แห่งธรรมชาติ สาม ๑๒	-มีอย่าง สาม ๑๓๒/๔๐๙
ธิดามาร มีชื่อ สาม ๕๔๙/๕๕๐	วิชา สาม ๑๑๖/๑๖๒/๒๑๒/๓๑๗
เนื้อควรบริโภค เหตุ สาม ๔๔๔	วิธีฝึก สาม ๓๐๗
เนื้อไม่ควรบริโภค เหตุ สาม ๔๔๔	เวทนา สาม ๘๔
บุคคล (เกี่ยวกับตถาคต) มีประเภท-	สมาธิโดยวิธี สาม ๗๙
-สาม ๒๒๔	สระสำหรับพระสิทธิตถะ สาม ๔๐
	สังขาร (อันเป็นไปเพื่อทุกข์)สาม ๒๖๕

สังขาร (อันเป็นไปเพื่อสุข) สาม ๒๖๕

สังขาร (อันเป็นไปเพื่อสุขบ้างทุกข์บ้าง)-

-สาม ๒๖๖

สังขารที่ควรรู้เกี่ยวกับขันธ มีอย่าง สาม ๘๒

สังขารที่ควรรู้เกี่ยวกับธาตุ มีอย่าง สาม ๘๓

สังขารที่ควรรู้เกี่ยวกับอายตนะภายนอก-

-มีอย่าง สาม ๘๓

สังขารที่ควรรู้เกี่ยวกับอายตนะภายใน-

-มีอย่าง สาม ๘๓

สังขารอันบุคคลพึงเห็นในเบญจขันธ-

-มีนัย สาม ๓๐๒

สัตว์ดุจดอกบัว สาม ๒๒๓

สิ่งที่ควรสำเหนียกตามพุทธดำรัส มีหมวด-

-สาม ๖๐๒

สิ่งที่ใครไม่หวังติงตาคตได้ สาม ๑๕๐

สิ่งที่ทรงแสวงหาเพื่อการตรัสรู้เกี่ยวกับ-

-ขันธ มีประเภท สาม ๘๕

สิ่งที่ทรงแสวงหาเพื่อตรัสรู้เกี่ยวกับ-

-ธาตุ มีประเภท สาม ๘๕

สิ่งที่ทรงแสวงหาเพื่อตรัสรู้เกี่ยวกับ-

-อายตนะภายนอก มีประเภท สาม

๘๕

สิ่งที่ทรงแสวงหาเพื่อตรัสรู้เกี่ยวกับ-

-อายตนะภายใน มีประเภท สาม ๘๕

สิ่งที่นำอัครรรยยิ่งกว่าปาฏิหาริย์-

-อันแจ่มแจ้งแก่พระองค์ สาม ๑๕๒

สิ่งที่นำอัครรรยยิ่งกว่าปาฏิหาริย์-

-อันแจ่มแจ้งแก่พระองค์โดยอาการ

-สาม ๑๕๒

สิ่งที่เป็นไปได้ยาก มีอย่าง สาม ๔๖๑

สิ่งที่มีได้ยากได้มีแล้ว มีอย่าง สาม ๔๖๑

สิ่งที่นำอัครรรยที่ทรงกำชับให้ช่วยกัน-

-จำไว้ สาม ๑๕๓

แสดงธรรมให้ดังงาม สาม ๒๔๔

อกุศลวิตก สาม ๓๑/๓๕๖

อนุตตริยะ สาม ๓๒๙

อนุตตริยภาพของผู้หลุดพ้นแล้ว-

-ประกอบด้วยองค์ สาม ๓๒๙

อาการที่ทรงแสดงธรรม สาม ๒๔๖/๓๔๙

อาสวะสาม ๑๑๓/๓๑๘/๕๕๓

อาสวะฐานิยะธรรมมีเหตุ สาม ๒๕๘

อุปมาเป็นอัครรรย สาม ๖๑

๔

กรรม (เกี่ยวกับควรทำไม่ควรทำ)

-มีอย่าง สี่ ๔๑๑

การนอนมีชนิด สี่ ๓๖๔

การรู้ปฏิจจฯ โดยวิธีแห่งอริยสัจจ สี่ ๑๒๒

ของสูงที่สุดในชีวิต สี่ ๔๘๖

- ของอัศจรรย์ที่ไม่เคยมี สี่ ๘
- ความจริงอันประเสริฐ สี่ ๑๑๘/๑๘๑/
๒๓๓/๒๓๙/๓๕๐/๔๒๓/๔๖๑/๔๘๒/๕๘๒
- ความองอาจของตถาคต สี่ ๔๒๑
- เครื่องยืนยันคุณ ของพระสมณโคดม สี่
๕๑๔
- เจโตวิมุตติในพุทธศาสนา (เนื่องด้วย-
-อัปมัญญา) มีอย่าง สี่ ๓๙๐-๓๙๕
- ฌาน (รูป) สี่ ๓๕/๑๐๔/๑๑๕/๑๓๔/๑๖๑/
๑๘๒/๒๓๒/๒๙๐/๓๑๗/๓๔๓/
๓๔๔/๓๖๕/๓๗๓/๔๙๔
- ฌานเมื่อจะตรัสรู้ สี่ ๑๑๕
- ทรงเป็นที่พึ่งแก่สาวก โดยอาการ สี่ ๓๖๖
- ทรัพย์สินของวราณะ สี่ ๓๑๐
- ทางที่ถูกยันด้วยคำของตนเอง สี่ ๔๒๕
- โทษแห่งการงานอันเป็นไปทางวาจา สี่
๑๗๓
- ธรรมที่ควรทำให้เกิดมี (ในกรณี-
-แห่งอิทธิบาท) สี่ ๑๙๑-๑๙๒
- ธรรมที่ต้องรู้เกี่ยวกับการทำให้เกิดมี-
-(ในกรณีแห่งอิทธิบาท) สี่
๑๙๑-๑๙๒
- ธรรมที่ทำให้เกิดมีได้แล้ว (ในกรณี-
-แห่งอิทธิบาท) สี่ ๑๙๑-๑๙๒
- ธรรมที่เป็นประทีปเป็นสรณะ-
-คือสติปัญญา มีอย่าง สี่ ๓๕๘
- ธรรมบทซึ่งมีมานาน สี่ ๔๒๓
- ธรรมปฏิบัติของตถาคต สี่ ๕๑๙
- บุคคล (เกี่ยวกับความยิ่งหย่อน-
-แห่งอินทรีย์) มีพวก สี่ ๑๓๗
- บุคคลควรแก่การก่อกองทัพ สี่ ๕๓๒
- ปรีวิภูฏสามแห่งอิทธิบาท สี่ ๑๙๑-๑๙๒
- ผู้มีธรรมเป็นสรณะ คือผู้มีสติปัญญา-
-มีอย่าง สี่ ๔๖๗
- พรหมจรรย์อัสตติลภณานุโยค สี่ ๕๖
- พรหมวิหาร สี่ ๑๘๗/๓๓๔/๓๙๐/
๕๙๗/๕๙๙
- พราหมณสังข์ สี่ ๑๘๓
- ภิกษุประพตติต่อพระองค์ มีลักษณะ สี่
๓๗๘
- มหาบุรุษอย่างพราหมณ์ มีลักษณะ สี่ ๒๑๒
- มหาบุรุษอย่างพุทธ มีลักษณะ สี่ ๒๑๓
- มหาปราชญ์อย่างพราหมณ์ มีลักษณะ สี่
๒๑๒
- มหาปราชญ์อย่างพุทธ มีลักษณะ สี่ ๒๑๓
- มหาปเทส สี่ ๕๖๖
- มหาภูต สี่ ๔๘๓
- โยคกรรมที่ทรงชักชวนให้กระทำ-
-เพื่อรู้ورىสังข์ สี่ ๒๓๘/๔๖๑
- ราชกุมารที่ถูกขับ สี่ ๒๑
- ลักษณะธรรมที่ตถาคตแสดง สี่ ๘
- ลักษณะผู้เป็นมหาบุรุษ สี่ ๑๒๔

ลักษณะผู้เป็นมหาปราชญ์ สี่ ๒๑๔
 วรรณะเปรียบด้วยนก สี่ ๑๑๔
 วาที (ผู้ยื่นคำพูด) สี่ ๑๖๒
 เวสาร์ชชญาณ สี่ ๑๔๑/๔๒๑
 สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ สี่ ๓๕
 สติปฏิฐาน สี่ ๒๒๕/๒๓๔/๒๔๕/๓๕๐/
 ๓๕๘/๔๖๗
 สมณะ สี่ ๔๒๙
 สมณะสุขุมาล สี่ ๓๓๗
 สักกายะแสดงโดยนัยแห่งอริยสังข์ สี่ ๑๔๗
 สังเวชนียสถาน สี่ ๕๓๑/๕๓๗
 สัสตวาท-เที่ยงทุกอย่าง สี่ ๑๓๖
 สิ่งทีตถาคตไม่ต้องสำรวจอีก สี่ ๑๓๓
 สิ่งทีทรงพยากรณ์เอง สี่ ๓๐๓
 สิ่งทีเป็นเหตุให้เกิดการกล่าว สี่ ๒๔๕
 สิ่งทีอยู่ในกามยาวาวานี้ สี่ ๔๘๑
 สุขทีทรงได้โดยง่าย มีอย่าง สี่ ๓๕๓
 สิ่งทีปุถุชนทั่วไปไม่อาจได้ตาม-
 -ปรารถนา มีอย่าง สี่ ๓๕๓
 สุขัลลิกานุโยคของพวกเขา-
 -สมณศากยปุตติยะ มีอย่าง สี่ ๑๘๒
 สุขัลลิกานุโยคทีเป็นไปเพือนิพพาน-
 -มีอย่าง สี่ ๑๘๒
 เสนา สี่ ๔๘๗
 หลักธรรมทีทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญา-
 -อันยั้งเอง สี่ ๒๖๕-๒๖๖

หลักกรรมทีเป็นพุทธศาสนาแท้-
 -มีวิภาค สี่ ๒๖๕-๒๖๖
 หลักเกณฑ์ในการกล่าวของคนทั่วไป สี่
 ๒๔๕
 อมราวีกเขปิกวาท-พูดไม่ให้เกิดตายตัว สี่ ๑๓๗
 อรหันตสัมมาสัมพุทธะมีได้เพราะ-
 -ทรงเจริญทำให้มากซึ่งอิทธิบาท สี่
 ๒๐๗
 อรหันตสัมมาสัมพุทธะมีได้เพราะ-
 -ทราบอริยสังข์ สี่ ๒๐๕
 อริยธรรม สี่ ๓๔๓/๕๘๒
 อริยบุคคล สี่ ๒๓๒/๒๘๒/๓๒๐/๓๒๑
 อริยผล สี่ ๒๓๓
 อริยสังข์ สี่ ๑๑๘/๑๑๙/๑๘๑/๒๐๕
 ๒๓๓/๒๓๔/๒๘๔/๓๐๓/๓๕๐/
 ๔๒๗/๔๖๑/๔๘๒/๕๘๒
 อันตคาหิกทวิฏฐิเกี่ยวกับตถาคต สี่ ๓๐๑
 อันตานันติกวาท เกี่ยวด้วยมีทีสุด-
 -และไม่มีทีสุด สี่ ๑๓๖
 อัปป์มัญญาธรรมทีสูงกว่าเตียรถียอื่น-
 -มีอย่าง สี่ ๓๙๐-๓๙๕
 อิทธิบาท สี่ ๘๑/๑๙๐/๑๙๑/๒๐๗
 เอกังสิกธรรม (ธรรมทีควรแสดง-
 -บัญญัติโดยส่วนเดียว) สี่ ๒๕๖
 เอกัจจสัสตวาท-เที่ยงบางอย่าง สี่ ๑๓๖

๕

กามคุณ ห้า ๔๒
 การฆ่าสัตว์อุทิศปฐกาคาหก ย่อมประสพ-
 -สิ่งมิใช่บุญ โดยฐานะ ห้า ๓๖๐-๓๖๑
 การรู้แจ้งผัสสะสายตนะหก โดยอาการ ห้า
 ๑๒๓
 ข้อที่อาจถูกระแวงจากคนต่างลัทธิ-
 -มีอย่าง ห้า ๔๐๑-๔๐๒
 ข้อปฏิบัติทั้งหมดเกี่ยวกับสิ่งปฏิกุล-
 -และไม่ปฏิกุล มีคู่ ห้า
 ๑๐๒/๓๙๑-๓๙๕
 ขันธห้า ๘๒/๘๕/๑๓๕/๒๐๓/๒๐๖/
 ๒๘๖/๒๘๗/๓๐๐/๓๐๑/๓๐๒/
 ๓๒๘/๓๒๙/๓๗๙
 คติ ห้า ๑๘๘
 ความหมายของคำว่าทิวฐิ (ว่า"โลกเที่ยง"
 -เป็นต้น) มีนัย ห้า ๓๐๒
 เครื่องทำกิจในกุศลธรรม ห้า ๓๔๐
 จักรพรรดิราช ที่ประกอบไปด้วยองค์ ห้า
 ๒๓๕
 ตถาคตธรรม ห้า ๒๓๕
 ตถาคตพล ห้า ๑๓๗
 ทรงมีปรกติกกล่าว โดยอาการ ห้า ๒๘๑
 ทิวฐิธัมมนิพพานวาท-
 -นิพพานในปัจจุบัน ห้า ๑๓๙
 โทษของศีลวิบัติ ห้า ๕๕๘

ธรรมจักขุ มีไวพจน์ ห้า ๘๔/๘๗/๘๙/
 ๙๑/๙๓
 ธรรมที่โพธิสัตว์อบรมมาก ห้า ๙๗
 ธรรมที่มีได้เพราะทางสายกลางมีอย่าง ห้า
 ๔๖๕
 นิเวศน์ ห้า ๒๙๐/๒๙๕/๔๓๗
 ผู้ประกอบอยู่ด้วยองค์ ห้า ๔๓๗
 ผู้ละองค์ ห้า ๔๓๗
 ผู้หลุดพ้นแล้วย่อมมีความรู้สึก-
 -ในพระผู้มีพระภาค โดยอาการ
 -มีคู่ ห้า ๓๒๙
 พีช ห้า ๔๕๔
 มหาสุบิน ห้า ๑๑๓
 แม่น้ำใหญ่ ห้า ๓๓๕
 เรื่องเกี่ยวกับกาม ห้า ๒๖๒
 ลักษณะแห่งอาสวะ มีข้อควรสังเกต ห้า
 ๓๖๙/๔๓๙
 โลกธรรมในโลก (ในความหมายพิเศษ)-
 -ห้า ๑๓๕
 วิชชา (ที่เป็นมุตธาธิบาท)-
 -ประกอบด้วยธรรม มีอย่าง ห้า ๕๒๐
 ไวพจน์ (ของกันและกัน)-
 -แห่งธรรมในประเภทปัญญา ห้า
 ๘๔/๘๗/๘๙/๙๑/๙๓
 สัทธาในเบื้องต้นให้เกิดอินทรีย์ ห้า
 ๓๓๖-๓๓๘

สิ่งที่ไม่ทรงให้ใครช่วยปกปิด ห้า ๑๕๑
 สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกล่าววาทะ-
 -หรือไม่ควรถ้า ๒๕๓-๒๕๔
 สิ่งไหลออกที่ควรแก่การสนใจ-
 -มีอย่าง ห้า ๓๕๔
 สูททาวาส ห้า ๓๘๓
 หลักรวมของคุณสมบัติในบุคคล ห้า ๓๐๔
 เหตุที่คนมาเป็นพุทธสาวก ห้า ๓๔๙
 เหตุแห่งความยากลำบากในการเข้า-
 -ถึงลัทธิอื่น มีอย่าง ห้า ๔๔๒
 องค์ของผู้หมุนจักรตามบิดา ห้า ๓๔๑
 องค์อันควรแก่การประกอบ-
 -ความเพียร ห้า ๒๗๗
 อนัตตาในเบญจขันธ์ ห้า ๓๒๘
 อรหันตสัมมาสัมพุทธมิตได้เพราะ-
 -ทรงหลุดพ้นจากขันธ์ ห้า ๒๐๖
 อินทริยภาวนา มีวิภาค ห้า ๓๓๖-๓๓๘
 อุปมาแก่ผู้เอาชนะพระโคตม ห้า ๕๕๐

๖

ความอดทนซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี มีชนิด หก
 ๕๒๒
 ตถาคตเป็นผู้ฉลาดในสถาน หก ๑๓
 ตถาคตพลญาณ (ที่เว้นข้อ ๓-๔-๕-๖ แห่ง-
 -ตถาคตพลญาณสิบเสี้ยว) หก ๑๓๗

ทรงเป็นโยคักเขมิเพราะละเอียดซึ่ง-
 -ธรรม (อายุตนะภายนอก) หก ๒๑๐
 ทุกขเวทนาแม้แก่กล้าก็ไม่ครบจำกัด
 -พระองค์ตั้งอยู่ มีชนิด หก
 ๑๕๙-๑๖๑
 ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม-
 -มีอย่าง หก ๔๘๐
 ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมมีอย่าง-
 -หก (อีกนัยหนึ่ง) หก ๔๘๐
 ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมมีอย่าง-
 -หก (อีกนัยหนึ่ง) หก ๔๘๐
 ธาตุ หก ๔๒๖
 นรกที่ผัสสายตนะ หก ๑๘๕
 บุคคล (เกี่ยวกับความยิ่งหย่อนแห่ง-
 -อินทริย์) มีพวก หก ๑๓๙
 ผัสสายตนะ หก ๔๒๖
 พรหมจรรย์บริบูรณ์เมื่อมีความพอใจ-
 -ของบริษัท มีจำพวก หก ๕๐๔
 วิธีการทดสอบความเป็นสัมมาสัมพุทธะ-
 -ของพระองค์สำหรับผู้ไม่มี-
 -เจโตปริยญาณ มีลำดับ หก
 ๑๖๔-๑๖๕
 สวรรค์ที่ผัสสายตนะ หก ๑๘๕
 สวากขาตธรรมที่มีอันดับแห่งผล หก
 ๒๘๑-๒๘๓
 สิ่งที่ตถาคตทำให้แจ้ง หก ๑๑
 สิ่งที่มีวาทกันโดยฝืนธรรมดา หก ๔๔

หลักที่ทรงใช้ในการตรัส หก ๒๔๔
 อภิญา หก ๓๔๔
 อินทรีย์ หก ๑๓๔

๗

การเกี่ยวพันด้วยเมถุน เจ็ด ๑๖๙
 แก้ว (มีประการ) เจ็ด ๓๑
 ทรัพย์ของตถาคต เจ็ด ๓๗
 ทุกรกิริยามีวาระ เจ็ด ๖๓
 ธรรมที่ทรงหวังให้สาวกสามัคคีกัน-
 -แล้วศึกษา มีหมวด เจ็ด ๓๓๔
 ธรรมที่เป็นตัวศาสนพหุจรย-
 -มีหมวด เจ็ด ๔๓๒
 ธรรมที่แสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง เจ็ด-
 -(หมวด) ๓๓๔/๔๓๒/๕๖๔
 ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม เจ็ด ๔๘๐
 ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมเจ็ด-
 -(อีกนัยหนึ่ง) เจ็ด ๔๘๐
 ธรรมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมเจ็ด-
 -(อีกนัยหนึ่ง) เจ็ด ๔๘๐
 ธรรมเพื่อความไม่เสื่อมของพวกวัชชี-
 -เจ็ด ๔๖๕
 นามพระพุทธเจ้า เจ็ด ๔๘๙
 นิทสวัตถุ มีอย่าง เจ็ด ๓๙๖
 นิทสวัตถุ (อีกนัยหนึ่ง) มีอย่าง เจ็ด
 ๓๙๗

เนื่อขุนหนาเป็นแห่ง ๆ เจ็ด ๓๔
 โภชณงครัตนะ เจ็ด ๔๓๑
 ภิกขุอธิทานิยธรรม เจ็ด ๕๕๗
 รัตนะ เจ็ด ๔๓๑

ลักษณะแห่งการแสดงธรรมโดย-
 -สายกลาง โดยนัย ๒๔๗-๒๕๓
 วัชชีอธิทานิยธรรม เจ็ด ๔๖๕
 วัตตบทยของอเจลกะ เจ็ด ๔๙๐
 ไวพจน์ของวิธีการแสดงธรรม เจ็ด
 ๑๗๕/๒๓๙/๔๖๒
 สมิติ เจ็ด ๓๙
 สุขเวทนาแม้สูงสุดก็ไม่ครอบงำจิต-
 -พระองค์ตั้งอยู่ มีชนิด เจ็ด
 ๑๖๑-๑๖๒
 อภิญาเทสิตธรรม เจ็ด (หมวด)
 ๓๓๔/๔๓๒/๕๖๔
 อุกเขทวาท-ตายแล้วสูญ เจ็ด ๑๗๘

๘

กิริยาฉันอาหาร-
 -ประกอบด้วยองค์ แปด ๕๓๒
 ข้อปฏิบัติมีองค์ แปด ๑๑๘
 ความถูกต้องมีประการ แปด ๘๔
 แห่งที่เขากล่าวหาพระองค์อย่างผิด ๆ-
 -มีแง่ แปด ๔๔๗-๔๕๐

แ่งที่เขากล่าวหาพระองค์อย่างผิด ๆ-

- (อีกนัยหนึ่ง) มีแ่ง แปด ๔๕๐

ญาณทัสสนะมิปริวัฏฏ์ แปด ๙๔

ทศกัณฐ์ในสำหรับบุรุษที่ฝึกแล้ว แปด

๒๐๘-๒๐๙

เนวส์ัญญา สัจญญาท แปด ๑๗๘

บริษัทสมาคม แปด ๔๒๑/๔๒๒

พุทธลักษณะตามทัศนะของท้าวสักกะ-

- มีอย่าง แปด ๕๒๓-๕๒๕

มรรคมงคล แปด ๘๔/๑๑๘/๔๒๙

มิจฉามรรคประกอบด้วยองค์ แปด

๒๖๘/๒๗๐

โรคสมุฏฐาน แปด ๓๗๘

สัจจะควรรู้เกี่ยวกับเวทนา มีอย่าง แปด

๘๔

เสียงของพระสมณะโคตม มีองค์ แปด

๕๓๔

หนทางที่ทำให้พวกเรารู้จักพระองค์-

- ถึงที่สุด มีองค์ แปด ๒๘๑

หนทางประกอบด้วยองค์ แปด ๑๑๘/

๑๑๙/๑๒๑/๑๘๑/๒๖๖/๒๖๙/

๒๗๑/๒๗๙/๒๘๑/๓๘๗/๔๒๙

เหตุปัจจัยที่ให้แผ่นดินไหว แปด

๕๖๒/๕๗๕

เหตุเพื่อการสลายตัวแห่งสกุล-

- มีอย่าง แปด ๔๓๘

องค์ลักษณะเมื่อทรงบันลือธรรม แปด

๑๔๙

อริยมรรคมีองค์ แปด ๑๒๑/๑๘๑/

๓๘๗/๕๙๘/๕๙๙

อัสัญญาท-ไม่มีสัญญา แปด ๑๗๘

๙

คำพูดของเถรพาลมีองค์ เก้า ๒๒๐

คำพูดของเถรบัณฑิตมีองค์ เก้า ๒๒๐

บันไดแห่งปรมาณูตรสุญญา-

- มีอันดับ เก้า ๓๗๕-๓๗๖

ภิกษุสงฆ์หมู่นี้มีภิกษุที่จำแนกได้-

- โดยลักษณะ เก้า ๓๒๐-๓๒๑

สรรพสัตว์มีประเภท เก้า ๒๑๔

เสนาสังัด เก้า ๒๙๐/๒๙๔/๓๕๒

องค์แห่งการพูดที่ไม่เพ้อเจ้อ เก้า ๓๙

อนุปุปพิหารสมบัติ เก้า ๑๐๓/

๓๔๓--๓๔๔/๕๗๕

๑๐

กถาที่เป็นไปเพื่อนิพพาน มีประการ สิบ

๓๓๑

กุศลกรรมบถ สิบ ๓๑๑/๔๐๖

ความฉงนและความรู้แจ้งเกี่ยวกับ-

- ปฏิจจข นิโรธวาร มีอาการ สิบ ๙๑

ความฉงนและความรู้แจ้ง-

-ปฏิบัติฯ สมุทฺถวาร มีอาการ สิบ ๘๙

ความเป็นทิพย์ สิบ ๓๓

ตถาคตพลญาณ สิบ ๑๓๔

ทรงบัญญัติระบบวินัยเพราะอาศัยอำนาจ-

-แห่งประโยชน์ โดยคู่ สิบ ๒๖๐

ทิวฐิติไม่ทรงพยากรณ์ สิบ

๒๙๘/๒๙๙/๓๐๒

บัญญัติสิกขาบทเพื่อประโยชน์ สิบ ๒๖๓

บุคคลเลิศในความหมายต่าง ๆ กัน-

-มีจำพวก สิบ ๔๔๓

ปฏิบัติฯ (ที่ตั้งต้นจากวิญญาณชนิดที่เวียน-

-กลับจากนามรูป) มีปัจจัยการ สิบ

๙๐/๙๒

ปฏิบัติฯ นิโรธวาร (ที่ตั้งต้นจากนามรูป)-

-มีปัจจัยการ สิบ ๙๒

ปฏิบัติฯ นิโรธวาร (ที่ตั้งต้นจากวิญญาณ-

-ชนิดที่เวียนกลับจากนามรูป)-

-มีปัจจัยการ สิบ ๙๒

ปฏิบัติฯ สมุทฺถวาร (ที่ตั้งต้นจากนามรูป)-

-มีปัจจัยการ สิบ ๙๐

ปฏิบัติฯ สมุทฺถวาร (ที่ตั้งต้นจากวิญญาณ-

-ชนิดที่เวียนกลับจากนามรูป)-

-มีปัจจัยการ สิบ ๙๐

ปัจจัยการ (แห่งปฏิบัติฯ ที่ตั้งต้นจาก-

-วิญญาณชนิดที่เวียนกลับจาก-

-นามรูป) สิบ ๙๐/๙๒

ปัจจัยการ (แห่งปฏิบัติฯ นิโรธวารที่-

-ตั้งต้นจากนามรูป) สิบ ๙๒

ปัจจัยการ (แห่งปฏิบัติฯ นิโรธวารที่-

-ตั้งต้นจากวิญญาณชนิดที่เวียนกลับ-

-จากนามรูป) สิบ ๙๒

ปัจจัยการ (แห่งปฏิบัติฯ สมุทฺถวารที่-

-ตั้งต้นจากนามรูป) สิบ ๙๐

ปัจจัยการ (แห่งปฏิบัติฯ สมุทฺถวารที่-

-ตั้งต้นจากวิญญาณชนิดที่เวียนกลับ-

-จากนามรูป) สิบ ๙๐

มีจิตปราศจากเครื่องกั้นเพราะ-

-พ้นแล้วจากธรรม สิบ ๓๗๙

ลักษณะแห่งกรรมที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลง-

-ด้วยอุปกัมมะและปธานะของ-

-นิครนถ์ มีอย่าง สิบ ๔๗๕-๔๗๗

วาทานุวาทะ (ของนิครนถ์) มีอย่าง สิบ

๔๗๗

สาวกสมควรเพื่อติดตามศาสดา-

-เพื่อฟังกถา สิบ ๓๓๑

อกุศลกรรมบถ สิบ ๔๐๔/๔๑๒-๔๑๔

อเนกังสิกธรรม (ธรรมที่ไม่ควรแสดง-

-บัญญัติโดยส่วนตัว) สิบ ๒๕๕

อิทธิวิธี สิบ ๙๘/๑๙๐/๑๙๗/๓๓๘

๑๑

ขอบเขตแห่งเบญจขันธ์สำหรับการ-
 -พิจารณาอย่างทั่วถึง โดยปริยาย-
 -สิบเอ็ด ๓๖๘
 ความฉงนและความรู้แจ้งเกี่ยวกับปฏิจกฯ-
 -นิโรธวาร มีอาการ สิบเอ็ด ๘๘
 ความฉงนและความรู้แจ้งเกี่ยวกับปฏิจกฯ-
 -สมุทวาร มีอาการ สิบเอ็ด ๘๖
 ปฏิจกฯ (ที่ตั้งต้นจากอวิชา)-
 -มีปัจจยการ สิบเอ็ด ๘๗/๘๘/
 ๑๔๓/๓๔๕/๔๒๘/๔๖๓
 ปฏิจกฯ นิโรธวาร (ที่ตั้งต้นจากอวิชา)-
 -มีปัจจยการ สิบเอ็ด ๘๘/๑๔๓/
 ๓๔๕/๔๒๘
 ปฏิจกฯ สมุทวาร (ที่ตั้งต้นจากอวิชา)-
 -มีปัจจยการ สิบเอ็ด ๘๗/๑๔๓/
 ๓๔๕/๔๒๘/๔๖๓
 ปัจจยการ (แห่งปฏิจกฯ ที่ตั้งต้นจาก-
 -อวิชา) สิบเอ็ด ๘๗/๘๘/๑๔๓
 ๓๔๕/๔๒๘/๔๖๓
 ปัจจยการ (แห่งปฏิจกฯ นิโรธวารที่-
 -ตั้งต้นจากอวิชา) สิบเอ็ด ๘๘/
 ๑๔๓/๓๔๕/๔๒๘
 ปัจจยการ (แห่งปฏิจกฯ สมุทวารที่-
 -ตั้งต้นจากอวิชา) สิบเอ็ด ๘๗/
 ๑๔๓/๓๔๕/๔๒๘/๔๖๓
 อุปกิเลสแห่งจิต สิบเอ็ด ๗๘

๑๒

การทรงทราบที่ทำให้เป็นอภิสิมพุทธะ-
 -มีวัตถุ (เรื่อง) สิบสอง ๒๐๒-๒๐๕
 ญาณในอิทธิบาทสี่ มีอาการ สิบสอง ๑๙๑
 ไหวพจน์แห่งคำว่า "ตถาคต" สิบสอง
 ๒๐๑-๒๐๒

๑๖

มหาอัญญ์ มีบริกขาร สิบหก ๕๙๕
 สัตถุญญาท สิบหก ๑๗๘
 สิ่งที่ทำให้เกิดขลาดให้ป่า สิบหก ๙๕
 อานาปานสติสมาธิภาวนา มีลำดับ สิบหก
 ๙๙/๓๕๙

๑๘

ทิวฐิปรารภขันธ์ในอดีตกาล สิบแปด ๑๗๗
 มโนปริจาร สิบแปด ๔๒๖

๒๒

ทิวฐิฐานุคติแห่งความดีในภพก่อน ๆ-
 -มีอย่าง ยี่สิบสอง ๕๘๔-๕๘๗
 ปัจจัยแห่งเวทนา (ที่ทรงค้นพบโดย-
 -พิสดาร) ยี่สิบสอง ๑๒๕

๒๖

พระเกียรติคุณตามทัศนะของ-
-โสณทัณฑพราหมณ์ อย่างน้อย-
-มี ยี่สิบหก ๕๒๖-๕๒๙

๔๑

ปัจจัยแห่งเวทนา (ที่ทรงค้นพบโดย-
-พิสดาร อีกนัยหนึ่ง) สี่สิบเอ็ด ๑๒๖

๓๐

ระบบพระวินัยทั้งหมดทรงบัญญัติ-
-เป็นระบบ สามสิบ ๒๖๑

๖๒

ทิวฏฐิตถุ ที่ลึกซึ้ง หกสิบสอง ๑๓๕

๓๒

มหาปุริสลักขณะ สามสิบสอง ๓๑

๖๓

ปัจจัยแห่งเวทนา (ที่ทรงค้นพบโดย-
-พิสดาร รวบรวม) หกสิบสาม
๑๒๕-๑๒๘

๓๗

ธรรมที่แสดงด้วยปัญญาอันยิ่ง สามสิบเจ็ด
๓๓๔/๔๓๒/๕๖๔
อภิญาเทศิตธรรม สามสิบเจ็ด ๓๓๔/
๔๓๒/๕๖๔

๑๐๐

พุทธคุณตามทัศนะของอุบาลีคหบดี-
-มีอย่าง ร้อย ๕๓๕-๕๔๐
